Antti Kuusterä & Juha Tarkka

SUOMEN PANKKI 200 VUOTTA

KEISARIN KASSASTA KESKUSPANKIKSI

I

EUROJÄRJESTELMÄ
EUROSYSTEMET

SUOMEN PANKKI 200 VUOTTA

Antti Kuusterä & Juha Tarkka

SUOMEN PANKKI 200 VUOTTA

KEISARIN KASSASTA KESKUSPANKIKSI

I

HELSINGISSÄ KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

SISÄLLYS

6 Kiitokset

9 Prologi

19 Suomi kansainvälisen politiikan pyörteissä

32 Pohjois-Euroopan rahaolot Suomen Pankin perustamisen aikaan

41 Pankkitoiminnan alku Ruotsin valtakunnassa

65 Venäjän rahaolojen kehityshistoriasta

75 Ensimmäiset lupaukset pankin perustamisesta Suomeen

93 Monipolvinen perustamisprosessi

115 Hitaasti muuttuva Suomi

122 Suomen Pankin alkuvuosikymmenet

151 Suomen Pankki luotonantajana 1813–1840

164 Yritykset syrjäyttää ruotsalainen raha

173 Ruotsin raharealisaatio

180 Ruplan paluu hopeaan

188 Raharealisaation valmistelu Suomessa

205 Vuoden 1840 ohjesääntö

213 Keskuspankkien toimintaperiaatteiden kansainvälinen kehitys

222 Krimin sodan rahataloudelliset seuraukset

228 Venäjän pyrkimykset hopeakantaan kariutuvat

234 Kohti rahareformia Suomessa

255 Valtion rahastojärjestelmän uudistus

258 Suomen Pankki lainoittajana 1841–1867

268 Suomen Pankki siirretään säätyjen alaisuuteen

279 Suomen Pankki valtiopäivien alaisuudessa

285 Kansainvälinen siirtyminen kohti kultakantaa

293 Balkanin sota jatkaa ruplan heikkouden aikaa

295 Suomen siirtyminen kultakantaan
307 Ruplan vakauttaminen kultakantaan
314 Vaatimukset Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien yhdistämisestä
321 Talous kääntyy kasvuun
328 Rahapolitiikka kultakannan vallitessa
342 Kehitys keskuspankiksi
361 Hallintarakenteet pohdittavina
379 Toiminnan muutokset ja henkilökunta
402 Maailmansota ja rahajärjestelmä
418 Sisällissodan kuukaudet ja Suomen Pankki
447 Kriisien vuodet ja Suomen Pankin talous
455 Nollapisteessä: Suomen rahapolitiikka vuosina 1918–1919
469 Takaisin kultakantaan
494 Suomen rahapolitiikka kultakannalle paluun jälkeen
513 Valuuttakriisi ja irrottautuminen kultakannasta
532 Puntaklubi
545 Suomen Pankki pankkien pelastajana
554 Toiminnan pankkimaisuus korostuu
561 Johtokunnassa vilkasta vaihtuvuutta
575 Pankkitoimintaa 1920–30-luvuilla
602 Pankkivaltuusto
610 Myötä- ja vastoinkäymisten vaihdellessa ”suuremmoiseksi rahalaitokseksi”
622 Viitteet
635 Liite: Valtiovarainpäälliköt, pankkivaltuutetut ja Suomen Pankin pääjohtajat
638 Lähteet ja kirjallisuus
649 Henkilöhakemisto

KIITOKSET

Suomen Pankin historiasta avautuu kiinnostava ja ainoalaatuinen näköala koko suomalaisen yhteiskunnan poliittiseen ja taloudelliseen kehitykseen. Pankilla on ollut kahden vuosisadan ajan keskeinen asema Suomen talouspolitiikassa, ja poliittiset mullistukset ovat aina heijastuneet Suomen Pankissa, joskus dramaattisestikin. Nyt käsillä oleva Suomen Pankin 200-vuotishistorian ensimmäinen nide kattaa ajan pankin perustamisesta syksyyn 1939 asti, jolloin toisen maailmansodan syttyminen aloitti suuren muutoksen pankin toiminnassa ja sen yhteiskunnallisessa roolissa.

Teoksen kirjoittajat ovat kiitollisuudenvelassa monille. Historiahanketta on tukenut asiantunteva toimituskunta. Sen puheenjohtajana toimi historian ensimmäistä osaa kirjoitettaessa Suomen Pankin johtokunnan jäsen, valtiotieteiden tohtori Sinikka Salo. Hän tuki työtämme varauksetta sen alusta alkaen. Toimikunnan muina jäseninä toimivat professori emerita Riitta Hjerppe, professori emeritus Jouko Paunio (vuoteen 2007 asti), VTT Jukka Pekkarinen, professori emeritus Erkki Pihkala, VTT Antti Suvanto sekä VTL Vappu Ikonen Suomen Pankin arkistosta. Vappu ja arkiston koko henkilökunta ovat kärsivällisesti auttaneet meitä löytämään tarvitsemamme aineiston. VTM Outi Pöysä on kääntänyt venäjänkielisiä lähteitä käyttöömme. Heille kaikille kiitoksemme.

Haluamme kiittää myös kustannustoimittajaamme Marita Jaakkolaa Otavasta ja graafista suunnittelijaa Jarkko Hyppöstä, jonka hieno työ näkyy kirjan joka sivulla. Pat Humphreys on kääntänyt teoksen englanniksi ja antanut samalla useita arvokkaita kommentteja myös alkuperäiseen tekstiimme. Veikko Kallio on asiantuntevasti huolehtinut

kuvatoimituksesta. Kiitämme myös Petri Uusitaloa, Pirjo Föhr-Tolvasta, Teresa Magia ja Tarja Yrjölää, jotka ovat osallistuneet kirjan toimitustyöhön ja tilastokuvioiden piirtämiseen Suomen Pankissa.

Kokonaisesityksen kirjoittaminen Suomen keskuspankin historiasta on suomalaiselle taloushistorioitsijalle ja taloustutkijalle ehkä suurin mahdollinen haaste ja samalla erityinen etuoikeus. Kiitämme Suomen Pankin johtokuntaa luottamuksesta sen annettua meille tämän vaativan tehtävän. Johtokunta ei ole puuttunut kirjoitustyöhömme millään tavoin. Kirjassa esitetyt mielipiteet eivät siten välttämättä edusta Suomen Pankin kantaa, vaan vastaamme niistä itse.

Helsingissä 22. helmikuuta 2011

Antti Kuusterä ja Juha Tarkka

PROLOGI

Venäjän keisari Aleksanteri I vahvisti allekirjoituksellaan ”Waihetus (Wäxeli)- Laina- ja Depositioni-Contori Suomen Suuren-Ruhtinanmaasa” -nimisen laitoksen perustamista ja ohjesääntöä koskevan manifestin 12.12.1811. Tätä päivää pidetään Suomen Pankin perustamispäivänä, vaikka ”Contorin” johtokunta kokoontui ensimmäiseen kokoukseensa vasta 1.4.1812, puheenjohtajansa Clas Johan Sacklénin johdolla. Kolmijäsenisen johtokunnan muut jäsenet olivat teologian professori, tuomiorovasti Gustav Gadolin ja ruukinjohtaja Johan Jakob Dreilick. Koska pankilla ei ollut tässä vaiheessa vielä lainkaan varoja, johtokunta joutui ensi töikseen pyytämään hallituskonseljilta, Suomen silloiselta hallitukselta, 1 500 *pankkoruplan* suuruisen ennakon konttoritarpeiden ostamista varten. Seuraavina kuukausina pieni peruspääoma saatiin vähitellen kokoon ”yli jääneistä Wero rahoista”, ja pankki voitiin siten avata yleisölle 14.8.1812. Perustamisjulistuksen allekirjoittamisesta kului siten runsaat kahdeksan kuukautta toiminnan käynnistämiseen.[1]

Suomen Pankkia pidetään maailman neljänneksi vanhimpana keskuspankkina. Näin voidaan tosiaan sanoa sillä perusteella, että nykyisin toimivista keskuspankeista vain Ruotsin, Englannin ja Ranskan keskuspankit ovat instituutioina Suomen Pankkia vanhempia: Sveriges Riksbank perustettiin vuonna 1668, Bank of England vuonna 1694 ja Banque de France vuonna 1800. Väite Suomen Pankista maailman neljänneksi vanhimpana keskuspankkina on kuitenkin melkoinen yksinkertaistus. Ensinnäkin, Suomen Pankki ei perustamisensa jälkeen vielä vuosikymmeniin ollut varsinainen keskuspankki, koska Suomessa ei toiminut muita pankkeja eikä edes varsinaisia pankkiiriliikkeitä, toisin kuin Lontoossa, Pariisissa tai jopa Tukholmassa. 1800-luvun jälkipuoliskolle asti Suomen Pankki oli oikeastaan valtiollinen setelipankki, joka sai keskuspankin aseman vasta vähitellen, sitä mukaa kuin

pankkijärjestelmä maassa kehittyi. Toiseksi, Suomen Pankin perustamisen aikoihin valtiollisia setelipankkeja oli jo useita muitakin, näistä Itämeren piirissä tärkeimpinä Venäjän valtiollinen Assignaattipankki Pietarissa ja Tanskan ”Kurantbank” Kööpenhaminassa. Mutta kun nämä laitokset sittemmin joutuivat lopettamaan toimintansa, ei Suomen Pankin neljättä sijaa maailman keskuspankkien ikäjärjestyksessä voida ilman muuta kieltääkään.[2]

Venäjän keisarikunta oli vuosien 1808–1809 sodassa valloittanut Suomen Ruotsilta. Valloitettuun maahan perustettiin Suomen suuriruhtinaskunta, rajoitetusti autonominen valtio, jonka hallitsijaksi tuli Venäjän keisari. Suomen suuriruhtinaskuntaan rakennettiin oma, Venäjästä erillinen keskushallinto. ”Waihetus- Laina- ja Depostitioni-Contori”, jonka nimi virallisesti muutettiin pankiksi vasta vuonna 1817, oli osa tätä uutta hallintokoneistoa. ”Contorin” käytännön tehtäväksi tuli harjoittaa luotonantoa ja laskea liikkeeseen pieniarvoisia seteleitä, joilla toivottiin voitavan helpottaa metallisen vaihtorahan puutetta Suomessa.

Seteleitä liikkeeseen laskemalla pankin oli tarkoitus tukea Suomen keisarillisen hallituskonseljin pyrkimyksiä syrjäyttää Suomessa yleisesti käytetyt ruotsalaiset rahat, riikintaalarit ja killingit, ja korvata ne venäläisillä ruplilla ja kopeekoilla. Kun ”Contorin” luotonannonkin yhtenä tarkoituksena keisari Aleksanteri I:n manifestin mukaan oli auttaa ”Meidän uskollisia Suomen alamaisiamme niiden welkain maksosa, joidenga alaiset usiammat heistä ovat, osittain yhteisiin Kassoihin, osittain erinäisille Raha-miehille Ruotsisa”, on selvää, että Suomen Pankin perustamisen yhtenä tärkeimmistä tavoitteista oli irrottaa uusi Suomen suuriruhtinaskunta taloudellisesta riippuvuudesta vanhaan emämaahan Ruotsiin ja liittää se läheisemmin Venäjän rahajärjestelmään. Vasta perustettu Suomen keskushallinto tarvitsi tietenkin pian myös käytännön apua raha-asioidensa hoitoon, ja Suomen Pankkia käytettiinkin muiden setelipankkitehtävien ohella myös valtion varojen talletuspaikkana ja valtion rahastojen hoitajana.

Suomi ei ollut ainoa valloitettu maa, johon Napoleonin sotien jälkeen perustettiin kansallinen setelipankki. Vastaavalla tavalla perustettiin myös Norjan pankki (Norges Bank) vuonna 1816, pian sen jälkeen kun Ruotsi oli valloittanut Norjan Tanskalta, ja Norja piti siksi irrottaa riippuvuudestaan Tanskan rahajärjestelmään. Toinen esimerkki on Puolan Pankki (Bank Polski), joka perustettiin vuonna 1828 Venäjän keisarikunnan osaksi muodostettuun uuteen Puolan kuningaskuntaan,

ns. Kongressi-Puolaan. Puolan asema Venäjän keisarikunnan yhteydessä 1800-luvulla muodostaa muutenkin Suomelle mielenkiintoisen vertailukohdan.

Pankkien perustamiset valloitettuihin maihin 1800-luvun alussa olivat aikanaan uusi ilmiö, mutta se oli looginen seuraus rahaolojen kehityksestä. 1700-luvun jälkipuoliskolla setelirahan käyttö maksuvälineenä oli kuitenkin yleistynyt Euroopan eri maissa, ja Napoleonin sotien aikana paperirahan merkitys oli edelleen kasvanut, kun seteleitä laskettiin kaikkialla runsaasti liikkeeseen sotamenojen rahoittamiseksi. Setelien käyttö teki rahajärjestelmästä paljon poliittisemman kuin aiempi, hopearahojen käyttöön perustunut rahatalous oli ollut. Suomi oli vuoteen 1808 asti kuulunut Ruotsin rahajärjestelmään ja maassa liikkui melkoisia määriä ruotsalaista paperirahaa. Kun Suomi valloitettiin, kysymys maan rahajärjestelmän liittämisestä Venäjään ja ruotsalaisten rahojen korvaamisesta uusilla tuli näin ollen luonnollisesti ajankohtaiseksi. Tämä olikin Venäjän politiikan lähtökohtana Suomen Pankkia perustettaessa. Mutta kansallisen seteli- ja lainapankin perustaminen vastasi myös suomalaisten toiveita, niin kuin kesällä 1809 pidettyjen Porvoon valtiopäivien kiinnostus asiaan oli selvästi osoittanut.

HIDAS LIIKKEELLELÄHTÖ TURUSSA

Suomen Pankki aloitti toimintansa Turussa, Suomen silloin suurimmassa kaupungissa, jossa myös Suomen hallituskonselji aluksi toimi. 1810-luvun Turussa oli kova puute virastojen käyttöön sopivista rakennuksista. Pankki joutuikin sijoittumaan vuokratiloihin, aluksi johtokunnan jäsenen, teologian professori Gustav Gadolinin puutalon yläkertaan. Gadolinin talo oli aivan Turun keskustassa, tuomiokirkon ja Aurajoen välissä. Täältä pankki vuokrasi itselleen kolme huonetta, joita johtokunta piti ”tarvettaan ja tarkoitustaan miltei vastaavina”. Gadolin oli aikaisemmin käyttänyt näitä huoneita mm. luentojen pitämiseen oppilailleen. Lisäksi pankki sai käyttöönsä kaksi rautaovilla varustettua holvia. Toiminta Gadolinin talossa jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, ja myöhemmin pankki oli vuokralla useissakin turkulaisten merkkihenkilöiden yksityistaloissa, ennen kuin se vuonna 1819 muiden keskusvirastojen tavoin siirrettiin Suomen uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin.[3]

Vaikka Turku oli Suomen Pankin perustamisen aikaan Suomen suurin kaupunki, se oli kooltaan varsin vaatimaton. Kaupungissa oli asuk-

kaita vain noin 10 000 henkeä. Koko Suomessa asukkaita oli tuolloin noin 860 000. Vaikka Suomi ei Ruotsin vallan aikana ollut muodostanut hallinnollista kokonaisuutta vaan joukon läänejä, Turun kaupungin asema Suomen tosiasiallisena ”pääkaupunkina” oli kuitenkin ollut itsestään selvä: Turussa oli piispanistuin, sen tuomiokirkko oli Suomen kirkon keskuspaikka, ja kaupungissa oli myös maan silloin ainoa yliopisto (Turun Akatemia). Myös taloudellisesti Turku oli Suomen kaupungeista tärkein, ei vähiten Tukholman läheisyyden vuoksi. Se oli tärkeä satama, josta vietiin ulkomaille puutavaraa ja johon tuotiin varsinkin suolaa, mutta myös tupakkaa, viinejä sekä sokeria ja muita siirtomaatavaroita.

Pankkitoimintakaan ei ollut 1800-luvun alun Turussa aivan tuntematonta, sillä jo ennen Suomen Pankin perustamista kaupungissa oli toiminut muutaman vuoden ajan Åbo Discont Werk (Turun diskonttolaitos) -niminen luottolaitos, joka oli myös laskenut liikkeeseen seteleitä muistuttavia talletustodistuksia. Turun Diskonttolaitos oli tosin suljettu, kun Venäjän armeijan valloitti Suomen, mutta sen perintönä oli saatu arvokasta käytännön kokemusta pankkitoiminnasta. Monet diskonttolaitoksen toimintaan osallistuneet miehet vaikuttivat myös Suomen Pankin perustamiseen ja hallintoon. Merkittävää on, että Suomen Pankin ensimmäinen johtokunnan puheenjohtaja Claës Johan Sacklén oli ollut Turun Diskonttolaitoksen johtokunnan jäsen, ja toinen johtokunnan jäsen Gustav Gadolin oli ollut diskonttolaitoksen tilintarkastajana.[4]

Suomen Pankin alkuvuosien toiminnalle oli tunnusomaista verkkaisuus ja pienimuotoisuus. Kolmijäsenisen johtokunnan lisäksi pankin henkilökuntaan kuului alkuvaiheessa kymmenen henkilöä. Pankin toiminnan alkaessa puheenjohtaja Sacklén oli arvioinut, että työt pankissa voisi hoitaa yksi johtokunnan jäsen kerrallaan. Aivan niin vähällä ei päästy, mutta työtahti oli verkkaista, joten Gustav Gadolin pystyi jatkamaan virkansa ohella myös professorina ja rovastina. Eniten käytännön työtä pankissa aiheutti sen omien, vaihtorahana kiertämään tarkoitettujen pikkuseteleiden valmistus ja liikkeelle laskeminen, mikä käynnistyi syksyllä 1812.

Ensimmäisten setelien suunnittelusta vastasi Suomen keisarillisen hallituskonseljin valtiovarainpäällikkö G.E. von Haartman, joka piti mallinaan sekä ruotsalaisia että venäläisiä seteleitä. Teksti seteleissä oli ruotsiksi, minkä lisäksi nimellisarvo oli kirjoitettu venäjäksi, suomeksi ja ruotsiksi. Ulkonaisesti nämä Suomen Pankin setelit muistut-

tivat lähinnä vekselilomakkeita, joihin sarjanumero, päiväys sekä kirjanpitäjän ja johtokunnan jäsenen nimi kirjoitettiin käsin. Seteleiden painamista varten oli hankittava painolaatat, löydettävä sopiva kirjapaino sekä organisoitava seteleiden allekirjoittaminen. Itse painotyö teetettiin J.C. Frenckellin omistamassa Turun Akatemian kirjapainossa. Muutto Helsinkiin merkitsi painotyön siirtämistä Jakob Simeliuksen kirjapainolle.[5]

Aluksi pankin setelit olivat 25, 50 ja 75 kopeekan arvoisia. Näillä ”pikkuseteleillä” oli tarkoitus korvata pienet hopearahat, jotka olivat hävinneet kierrosta, kun inflaatio oli tehnyt hopearahojen virallisen vaihtoarvon niiden metalliarvoa pienemmäksi. Myöhemmin Suomen Pankki laski liikkeeseen myös yhden, kahden ja neljän ruplan arvoisia seteleitä. Suomen Pankki lunasti setelinsä Venäjän valtion Assignaattipankin ruplaseteleillä, joiden arvo oli Suomen Pankin toiminnan alkuvuosina jo alentunut noin neljäsosaan hopearuplan arvosta.

Johtokunnan pöytäkirjojen mukaan pankin toiminnan suurin ongelma oli seteleiden liikkeeseen laskemisen hitaus. Aluksi sekä arvomerkintä että kaikki allekirjoitukset tehtiin käsin, mutta valtiovaraintoimituskunnan päällikkö piti päivittäistä setelituotantoa liian pienenä. Tilanteen helpottamiseksi arvomerkintä sekä johtokunnan jäsenen allekirjoitus korvattiin leimasimella, jolloin tuotantoa onnistuttiin nopeuttamaan. Seteleiden allekirjoittaminen oli pankin kahden kirjanpitäjän päätehtävä, ja määräysten mukaan kummankin oli saatava valmiiksi 3 000 seteliä viikossa. Urakka oli kuitenkin liian kova, minkä johdosta se alennettiin 2 000 seteliin viikossa. Lisäksi pankki palkkasi jo perustamisvuonna kaksi ylimääräistä kirjanpitäjää seteleiden liikkeeseen laskemisen nopeuttamiseksi. Alusta lähtien käytössä olivat myös taloudelliset kannustimet, sillä urakkasumman ylittävistä seteleistä maksettiin lisäpalkkiota 1 rupla/100 seteliä.[6]

Tavallinen asiakas kävi Suomen Pankissa yleensä joko lainan anojana tai kuoletusmaksun suorittajana. Näille asiakkaille Suomen Pankin toimintamuotojen jäykkä byrokraattisuus näyttäytyi konkreettisesti. Aukioloaika oli lyhyt ja kaikille toiminnoille oli määritelty tarkat aikataulut. Lainan anoja jätti anomukseen liittyneet asiakirjat pankin sihteerille, joka kävi ne läpi. Sen jälkeen asiakas vei ne kanslistille, joka merkitsi anomuksen pankin diaariin. Lainapäätöksen teki johtokunta sihteerin esittelyn pohjalta. Mikäli päätös oli myönteinen, sihteeri luovutti asiakirjat kassanhoitajalle, jolta lainananoja nosti lainan. Rahat

piti nostaa johtokunnan kokousta seuraavana päivänä klo 12:een mennessä. Sen jälkeen vuorossa oli pankin I kamreeri, jolle kassanhoitaja luovutti asiakirjat kuittausta vastaan, ja samalla I kamreeri merkitsi myönnetyn lainan pääkassakirjaan. Toinen kamreeri puolestaan merkitsi lainan lainauskirjaan ja konttorikirjuri lainaluetteloon sekä lainarekisteriin. Vielä monimutkaisemmat kirjanpidolliset koukerot liittyivät lainojen kuoletusten merkitsemiseen, puhumattakaan siitä, miten hankalaksi kaikki oli tehty maksun suorittajalle.[7]

Kun pankin toimintatavat olivat näin byrokraattiset, sen pääomat vähäiset, ja kun sen setelinanto-oikeuskin oli rajoitettu vain vaihtorahana käypiin pieniarvoisiin seteleihin, ei ole yllättävää, että pankin toiminnan taloudellinen merkitys ei alkuaikoina muodostunut kovin suureksi. Pankin satavuotishistorian kirjoittajan Emil Schybergsonin sanoin, sen toiminnalle oli tunnusomaista ”virkeyden puute”. Pankin kasvu, jonka aikana se sai ensin vastuulleen Suomen koko setelistön, sitten oman kansallisen rahayksikön, markan, liittyi kultakantaan ja lopulta kehittyi täysimittaiseksi keskuspankiksi, tapahtui vähitellen ja kesti noin kahdeksan vuosikymmentä. Pankin täyttäessä sata vuotta vuonna 1911 Emil Schybergson kirjoitti historiassaan, että pankki oli ”vähäisestä alusta” kasvanut ”oloihimme katsoen suuremmoiseksi rahalaitokseksi”.[8] Tämän kehityksen taustat ja kulku ovat seuraavien lukujen aiheena.

NÄKÖKULMIA SUOMEN PANKIN HISTORIAAN

Suomen historian eri vaiheissa on Suomen Pankin rooli usein nähty paljon merkittävämpänä verrattuna siihen rooliin, millaiseksi useimpien muiden maiden keskuspankkien rooli on tyypillisesti nähty. Vain Bundesbankin roolia Saksan Liittotasavallan poliittisessa historiassa voidaan pitää verrannollisena Suomen Pankin rooliin Suomessa.

Kuva Suomen Pankin merkittävästä poliittisesta roolista johtuu osittain myöhemmistä tapahtumista, kuten siitä, että monia Suomen poliittisessa elämässä merkittävästi vaikuttaneita henkilöitä on toiminut myös Suomen Pankin johtotehtävissä. Osittain tämä kuva pankin merkityksestä johtuu kuitenkin myös siitä, että Suomen Pankki perustettiin jo yli sata vuotta ennen Suomen itsenäistymistä. Se oli tavallaan sen institutionaalisen kehityksen eturintamassa, jonka tuloksena Suomesta asteittain kehittyi itsenäinen valtio, jolla maan itsenäistyessä vuonna 1917 oli käytännössä kaikki kansallisvaltiolle tyypilliset keskei-

set instituutiot, omaa armeijaa lukuun ottamatta. Suomen Pankki ja vuonna 1860 perustettu oma rahayksikkö, Suomen markka, muodostuivat näin ollen osaksi kertomusta itsenäisen Suomen syntymisestä.

Tämä nykyäänkin varsin yleinen, poliittisesti painottunut kuva Suomen Pankin roolista Suomen historiassa ei ole täysin väärä. Sitä tukee myös Suomen Pankin siirtäminen valtiopäivien vastuulle ja alaisuuteen vuonna 1868, pian sen jälkeen kun säännöllinen valtiopäivätoiminta oli Suomessa aloitettu. Tästä alkaen aina Suomen itsenäistymiseen asti Suomen Pankki oli merkittävin valtiollinen laitos, joka oli täysin kansallisen parlamentaarisen kontrollin alaisuudessa. Suomen hallitus, keisarillinen Suomen senaatti, joka muutoin ohjasi Suomen hallintokoneistoa, ei nimittäin ollut ainakaan muodollisesti parlamentista riippuvainen. Se toimi Venäjän keisarin alaisuudessa, koska keisari Suomen suuriruhtinaan ominaisuudessa nimitti senaatin jäsenet ja vahvisti sen päätökset. Näin ollen Suomen Pankki oli tavallaan parlamentaarinen saareke Suomen muuten keisarillisessa hallintokoneistossa ja näin ollen ennakoi sitä parlamentaarista hallitustapaa, joka Suomen itsenäistymisen jälkeen maahan vakiintui.

Näkökulmat Suomen Pankin historialliseen merkitykseen ovat luonnollisesti vaihdelleet eri aikoina. Niihin ovat vaikuttaneet kulloisetkin poliittiset ja taloustieteelliset virtaukset ja taloudelliset olosuhteet. Kun Emil Schybergson vuonna 1914 Suomen Pankin historiassa kuvasi pankin toiminnan ensimmäistä sataa vuotta, hän tarkasteli Suomen Pankkia Suomen modernisaation välikappaleena ja tekijänä. Hän näki Suomen rahajärjestelmän ja Suomen Pankin harjoittaman rahapolitiikan olennaisena osana sitä nopeaa taloudellista kasvua, joka 1800-luvun loppupuolelta alkaen oli käynnistynyt. Schybergson myönsi, että taloudellinen kehitys oli ”kaikkialla” ollut samantapainen, ts. yhtä suotuisa. Hän katsoi kuitenkin, että juuri Suomen Pankilla oli ollut johtava asema siinä, että myös suomalaiset olivat päässeet menestyksellisesti mukaan kansainvälisen taloudelliseen kehitykseen.[9]

A.E. Tudeerin kirjoittamassa Suomen Pankin 125-vuotishistoriassa vuodelta 1939 näkökulmaa sävyttää teoksen kirjoittamista edeltäneiden vuosikymmenien taistelut ja kiistat markan arvosta. Ajanjaksona ensimmäisen maailmansodan alusta toisen maailmansodan aattoon voidaan nähdä kolmekin formatiivista jaksoa, joissa kaikissa Suomen Pankin toiminta ja sitä koskenut rahapoliittinen keskustelu olivat keskittyneet valuuttakurssikysymyksen ympärille. Ensimmäisen maail-

mansodan aikana Suomen Pankki ja sen pääjohtaja Clas von Collan olivat joutuneet koviin ristipaineisiin koettaessaan ylläpitää markan arvoa, kun Venäjän hallitus omista intresseistään lähtien parhaansa mukaan käytti Suomen Pankkia sotamenojen rahoittamiseen ja koetti saada suomalaiset pitämään yllä mahdollisimman kiinteää kurssia markan ja vähitellen syöksykierteeseen joutuneen ruplan välillä.[10]

Sotien välisenäkin aikana nimenomaan valuuttakurssikysymykset olivat keskeisiä. Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä oli ratkaistava kysymys, miten markan arvo saataisiin uudelleen vakautettua ja kytkettyä kultaan osana kansainvälistä kultakantajärjestelmän jälleenrakennusprosessia. Aikalaiset pitivät vuonna 1926 toteutettua kultakannalle paluuta merkittävänä voittona, ja Suomen Pankki oli käytännössä ollut vastuussa tämän toimenpiteen edellytyksistä, inflaation pysäyttämisestä ja markan vakauttamisesta suhteessa dollariin, josta oli tuolloin tullut johtava kultavaluutta.

Suomen Pankin toiminta 1930-luvun talouskriisin aikana on myös nähty nimenomaan rahajärjestelmän suojelun näkökulmasta. Aikalaisten silmissä Suomen Pankki, jota 1930-luvun alussa kritisoitiin kireästä rahapolitiikasta, näyttäytyi puhdasoppisen kultakanta- ja rahanarvopolitiikan linnakkeena. Samaa käsitystä on myöhemmin edustanut Jorma Kalelan kirjoittama ajan talouspoliittista keskustelua käsittelevä tutkimus ”Pulapolitiikkaa”.[11] Toisaalta Sixten Korkman ja Jukka Pekkarinen ovat esittäneet tulkinnan, jossa maailmansotien välisen ajan Suomen Pankki esiintyy pehmeän rahapolitiikan linjalla; tätä perustellaan markan arvon voimakkaalla heikkenemisellä sekä ennen kultakantakytkentää vuonna 1926 että ennen puntakytkentää vuonna 1933.[12]

Valtavirtanäkemykseksi maailmansotien välisen ajan Suomen Pankista on kuitenkin muodostunut kuva ankarasta markan arvon vartijasta. Tudeerin keväällä 1939 kirjoittamin sanoin, ”vasta monien ponnistusten jälkeen saatiin rahajärjestelmää uhkaava tuho torjutuksi”. Suomen Pankki esiintyy siis rahajärjestelmän vakauden ja rahan ostovoiman vakauden turvaajana ajoittain myrskyisissäkin oloissa. Sen tehtävä ei kuitenkaan ollut helppo, sillä kuten Tudeer kirjoittaa, ”kokemus osoittaa kuitenkin, että keskuspankin mahdollisuudet hallita rahamarkkinain kehitystä tai edes säilyttää rahajärjestelmä voimassa ovat sangen vähäiset, milloin ulkopuoliset, kansainväliset voimat järkyttävät maailman tasapainoa”.[13]

Hugo Pippingin 1960-luvulla julkaistut laajat ja perusteelliset Suomen Pankin historiateokset kattavat pankin toiminnan sen alusta ensimmäisen maailmansodan syttymiseen asti. Pipping kiinnittää paljon huomiota poliittisiin kysymyksiin. Hänen tutkimuksissaan korostuu Suomen rahajärjestelmän asteittainen irtoaminen Venäjän rahajärjestelmästä ja sitten Suomen erillisen rahajärjestelmän puolustustaistelu, sen jälkeen kun Venäjä oli päässyt kultakannalle vuonna 1897. Tuolloin kysymys valtakunnallisen lainsäädännön pätevyydestä Suomessa oli vuoden 1899 nk. helmikuun manifestin jälkeen muutenkin noussut poliittiseksi kiistakysymykseksi suomalaisten ja venäläisten välillä.

Jo Pippingin teosten otsikot ”Paperiruplasta kultamarkkaan” ja ”Kultakannan turvissa” osoittavat, miten hänen näkökulmastaan Suomen Pankin toiminta sen olemassaolon ensimmäisenä vuosisatana asettui osaksi suurempaa kehityskulkua, Suomen kasvua erilleen Venäjästä. Pipping kirjoittaa historiansa lopussa näin: ”Jos edellä onkin uhrattu paljon tilaa idästä Suomen itsenäistä rahajärjestelmää vastaan kohdistuneille hyökkäyksille, se perustuu osin siihen, että ne usein vaikuttivat uhkaavilta, osin siihen, ettei pelastus ollut mikään kohtalon lahja, vaan hellittämättömän itsepuolustuksen ansiota. Sen tärkein linnoitus oli Suomen Pankki.”[14]

Nykyajan näkökulmasta Suomen Pankki näyttäytyy ennen kaikkea Suomen talouden kansainvälisen integraation välineenä ja myös sen aktiivisena edistäjänä. Tämä piirre näkyy meidän aikamme tarkastelijan silmiin selvänä Suomen Pankin olemassaolon alusta alkaen, ja se heijastuu myös nyt käsillä olevassa teoksessa. Pankin toiminnan varhaisimpina vuosikymmeninä kansainvälistä rahajärjestelmää edusti pohjoiseurooppalainen hopeakanta. Suomen Pankki oli keskeisen toteuttajan asemassa Suomen liittyessä hopeakantaan ensimmäisen kerran vuonna 1840 ja Krimin sodan aiheuttaman katkoksen jälkeen uudelleen vuonna 1865. Hopeakannan vuosikymmeninä Suomen Pankki ulkomaisine kirjeenvaihtajapankkeineen muodosti myös tärkeimmän kansainvälisen maksuliikenteen väylän suomalaisille ulkomaankauppaa käyville yrityksille. Itse asiassa se, että Suomi 1860-luvulla sai oman hopeaan sidotun rahayksikkönsä, ei ollut seurausta poliittisesta separatismista, vaan pyrkimyksestä vakauttaa rahan arvo kansainvälisesti käypään metallirahakantaan. Vain se seikka, että Venäjän ruplaa ei – Suomesta riippumattomista syistä – onnistuttu pitämään hopeakannalla eikä siihen palauttamaan, johti Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien eriytymiseen.

Aivan vastaavalla tavalla vuoden 1878 kultakantauudistus näyttäytyy nykyajan näkökulmasta nimenomaan integraatiohankkeena, vieläpä menestyksellisenä sellaisena, koska juuri kultakantaan liittyminen paransi Suomen kansainvälistä luottokelpoisuutta ja teki mahdolliseksi suurten kansainvälisten lainojen saamisen Suomeen suhteellisin edullisin ehdoin, kuten Mika Arola on osoittanut.[15] Kultakantainen rahajärjestelmä, jossa pysyminen oli Suomen Pankin tärkein tehtävä, oli näin ollen keskeinen tekijä taloudellisen kasvun käynnistymisen kannalta Suomessa, aivan kuten Schybergson sata vuotta sitten arvioi.

Osoittautuu myös, että maailmansotien välisen rahapolitiikan keskeisimmät teemat, markan vakauttaminen kultakantaan 1926, kultakannan puolustustaistelu kansainvälisen talouskriisin aikana 1929–1931, irrottautuminen kullasta vuoden 1931 suuren valuuttakriisin aikana yhdessä Britannian ja Skandinavian maiden kanssa, ja vihdoin markan kytkeminen puntaan vuonna 1933, voidaan ymmärtää vain kansainvälisessä perspektiivissä. Tällöin ne näyttäytyvät osana Suomen Pankin johdon yllättävän johdonmukaista pyrkimystä nähdä kansainvälisen valuuttapolitiikan päälinja ja liittää Suomi siihen. Maailmansotien välisen rahapolitiikan voimahahmon Risto Rytin toiminnan ensisijaisena tavoitteena oli koko ajan Suomen taloudellisen integraation edellytysten varjeleminen ja vahvistaminen.

Kansainvälisen integraatiopolitiikan näkökulmasta Suomen Pankin historia näyttäytyy toistuvina yrityksinä liittää Suomi mahdollisimman vakaaseen ja Suomen ulkomaisten taloussuhteiden kannalta mielekkäimpään kansainväliseen rahajärjestelmään ja ylläpitää saavutettua kytkentää. Kansainvälisten kriisien seurauksena saavutetut valuuttajärjestelyt ovat kerran toisensa jälkeen murtuneet, minkä jälkeen rahapolitiikan tehtäväksi on tullut rahan arvon vakauttaminen ja Suomen liittäminen sopivalla tavalla kulloiseenkin läntiseen kansainväliseen rahajärjestelmään. Se, että tämä näkökulma tuntuu 2000-luvun alussa ilmeiseltä, kertoo tietenkin yhtä paljon nykyajasta kuin Suomen Pankin menneestä toiminnasta, jota tässä teoksessa tarkastellaan. Kiistatonta kuitenkin lienee, että Suomen hämmästyttävän suotuisa taloudellinen kehitys kuluneiden kahden vuosisadan aikana on tapahtunut suurelta osin kansainvälisen integraation ansiosta ja tämän integraation ehdoilla, ja tämä seikka osaltaan oikeuttanee nyt käsillä olevassa Suomen Pankin historiassa valitun näkökulman.

SUOMI KANSAINVÄLISEN POLITIIKAN PYÖRTEISSÄ

VENÄJÄN SOTILAALLINEN YLIVOIMA

Suomen Pankin alkuvaiheiden historian ymmärtäminen edellyttää katsausta siihen perinpohjaiseen muutokseen, joka Suomen poliittisessa asemassa tapahtui 1800-luvun alkuvuosina, kun maa erotettiin Ruotsin valtakunnasta ja liitettiin Venäjän keisarikuntaan. Vaikka suomalaisissa historiantutkimuksissa yleensä korostetaankin jatkuvuutta eli sitä, miten Suomessa valtiollisen aseman muutoksesta huolimatta maan lait ja oikeusjärjestelmä säilyivät ennallaan, niin Suomen muuttuminen joukosta Ruotsiin kuuluvia läänejä Venäjän keisarikuntaan kuuluvaksi suuriruhtinaskunnaksi merkitsi itse asiassa huomattavaa institutionaalista muutosta. Tämän muutoksen tuloksena Suomi sai ensi kertaa oman keskushallinnon siihen kuuluvine instituutioineen, ja Suomen Pankin perustaminen oli osa tätä kehitystä.

Suomen liittäminen Venäjän imperiumiin vuonna 1809 johtui eurooppalaisesta suurvaltapolitiikasta, jonka pelinappulaksi Suomi joutui. Taustalla oli Ranskan ja sen päävastustajan Englannin välinen taistelu Napoleonin sotien aikana. Napoleonin johtama Ranska pyrki koko Euroopan valtiaaksi, ja Englanti oli sen vastustajista sitkein. Venäjä ja Ruotsi joutuivat tässä konfliktissa muutaman vuoden ajaksi eri puolille, mikä osoittautui Suomen kannalta kohtalokkaaksi.[16]

Venäjän keisarina oli tähän aikaan nuori Aleksanteri I, joka oli noussut valtaistuimelle vuonna 1801. Hänen valtakautensa ensi vuosina Venäjä pysytteli eurooppalaisen konfliktin ulkopuolella, mutta vuonna 1805 se liittyi Englannin kokoamaan Napoleonin vastaiseen

Tekijänoikeussyistä tämä kuva on poistettu.

Ranskan keisari Napoleon ja Venäjän keisari Aleksanteri I neuvottelivat valtapiiriensä jaosta Tilsitissä vuonna 1807. Yksi osa tätä palapeliä oli Suomi. – Adolphe Roehn, öljy kankaalle, 1800-luku.

Bridgeman Art Library/Suomen Kuvapalvelu.

koalitioon, johon myös Itävalta ja Ruotsi kuuluivat, ja johon Preussikin myöhemmin liittyi. Vielä vuosina 1805–06 Venäjä ja Ruotsi olivat siis kumpikin sodassa samalla puolella. Englannin johtaman koalition voimat eivät kuitenkaan riittäneet Napoleonin armeijan voittamiseen, ja maa toisensa jälkeen irrottautui siitä. Itävalta luopui taistelusta Austerlitzin taistelun jälkeen (1805), ja Preussi puolestaan kärsi ratkaisevan tappion ranskalaisille Jenan taistelussa (1806) eikä enää sen jälkeen pystynyt tehokkaaseen vastarintaan. Venäjän kannalta ratkaisevaksi käänteeksi muodostui Friedlandin taistelu Itä-Preussissa kesäkuussa 1807, jossa Ranskan armeija voitti venäläiset ja seisoi sen jälkeen melkein Venäjän rajalla.

Friedlandissa kärsimänsä tappion jälkeen Aleksanteri oli valmis rauhaan Napoleonin kanssa. Aleksanteri ja Napoleon kohtasivat tätä varten historiallisessa rauhankonferenssissa Tilsitin kaupungissa Niemen-joella heinäkuussa 1807. Tilsitin neuvottelujen tuloksena oli rauhansopimus, jonka mukaan Venäjä vaihtaisi puolta liittoutuen Ranskan kanssa Englantia vastaan. Napoleonin keskeinen vaatimus oli, että Venäjän piti myös liittyä Englannin vastaiseen kauppasaartoon, ns. mannermaasulkemukseen.

Napoleon oli julistanut yleisen Englannin vastaisen kauppasaarron marraskuussa 1806, vain vähän sen jälkeen kun Trafalgarin meritaistelu oli osoittanut, että Ranskan laivasto ei pystynyt uhkaamaan Englannin asemaa johtavana merivaltana. Tällöin Napoleon oli turvautunut taloudellisiin pakotteisiin Englantia vastaan. Tarkoituksena oli eristää saarivaltakunta kaikesta kanssakäymisestä Manner-Euroopan kanssa. Englannin ja sen tärkeimpien kauppakumppaneiden väliset kauppareitit piti sulkea ja saada Englanti polvilleen. Kauppasaarron vaikutus Englantiin jäi lopulta vähäiseksi, mutta Napoleonille siitä tuli hänen ulkopolitiikkansa kulmakivi, johon hän suhtautui melkein pakkomielteenomaisella itsepintaisuudella.

Tilsitin sopimus edellytti, että Venäjä taivuttaisi myös Ruotsin mukaan Englannin vastaiseen saartoon, tarvittaessa vaikka sodan keinoin. Pelkkä diplomatia ei tässä asiassa Ruotsiin tehonnutkaan. Ruotsi oli Englannin ohella Napoleonin sinnikkäimpiä vastustajia ja taloudellisesti hyvin riippuvainen Englannista, joka oli Ruotsin viennin tärkein markkina-alue. Sitä paitsi Ruotsin kuningas Kustaa IV Adolf suhtautui äärimmäisen vihamielisesti vallankumoukselliseen Ranskaan ja piti Napoleonia suorastaan ”ilmestyskirjan petona”. Nämä tekijät olivat rat-

kaisseet Ruotsin liittymiseen Englannin johtamaan Ranskan-vastaiseen koalitioon syksyllä 1805.[17]

Tilsitin sopimuksen jälkeen Aleksanteri I oli aluksi melko passiivinen Ruotsin suhteen, vaikka Ranskasta lähetettiin Pietariin useita kehotuksia pakottaa Ruotsi noudattamaan kauppasaartoa. Kulissien takana sotilaallista operaatiota, siis hyökkäystä Suomeen, kuitenkin valmisteltiin. Yhtenä keskeisistä valmistelijoista oli suomalaissyntyinen, Venäjän palvelukseen vuonna 1786 siirtynyt kenraalimajuri Göran Magnus Sprengtporten, joka oli jo pitkään toiminut Suomen erottamiseksi Ruotsista. Sprengtporten oli ennen Venäjän palvelukseen siirtymistään jopa laatinut luonnoksen Suomen tasavallan perustuslaiksi, jossa siitä säilyneiden osien perusteella oli ilmeisesti määräyksiä myös perustettavan valtion omasta pankkilaitoksesta.[18]

Nopean hyökkäyksen uskottiin pakottavan Ruotsin kääntymään Englantia vastaan, jolloin sota voitaisiin nopeasti päättää. Toisaalta keisarin neuvonantajana hyökkäystä valmistellut Sprengtporten myös edelleen elätteli vanhoja ajatuksiaan Suomen irrottamisesta Ruotsista ja sen muuttamisesta Venäjän tukeen nojautuvaksi puskurivaltioksi. Hänen mukaansa Suomessa oltiin nyt aiempaa valmiimpia eroamaan vanhasta emämaasta Ruotsista. Myöhemmät tapahtumat osoittivat, että hän ei ollut tässä arviossaan täysin väärässä, sillä monet Suomen yhteiskunnan keskeisimmistä vaikuttajista osoittautuivat yllättävänkin valmiiksi yhteistyöhön venäläisten kanssa.[19]

Helmikuussa 1808 venäläiset joukot ylittivät Kymijoen, ja sota Ruotsia vastaan alkoi. Ruotsalaiset vetäytyivät, ja kenraali F. W. Buxhoevdenin johtamien venäläisten joukkojen hyvä sotilaallinen menestys johti nopeasti koko eteläisen Suomen miehitykseen. Turku joutui venäläisten käsiin jo 22.3.1808. Sotilaallisesti ratkaisevana käänteenä on pidetty Viaporin merilinnoituksen antautumista venäläisille toukokuussa 1808. Ruotsista ei juurikaan saatu lisäjoukkoja Suomeen, minkä seurauksena venäläisellä miehittäjällä oli selkeä miesylivoima. Buxhoevden pyrki johtamaan Suomen valloitusta lempein ottein, minkä ansiosta merkittävä osa virkamiehistöä ryhtyi jo aikaisessa vaiheessa yhteistyöhön miehittäjien kanssa. Usko Ruotsin voittoon sodassa ja Suomen tulevaisuuteen osana Ruotsia oli laajoissa piireissä romahtanut.[20]

Huhtikuun alussa Aleksanteri I ilmoitti päättäneensä liittää aikaisemmin Ruotsiin kuuluneen osan Suomea ”ainaisiksi ajoiksi maakun-

tana valtakuntaansa". Sodan tavoitteet olivat nyt selvillä. Yksinkertainen asia Suomen valloitus ei kuitenkaan venäläisille ollut, sillä vaikka suomalaisen yhteiskunnan korkein eliitti osoittautui ratkaisevalta osaltaan yhteistyöhaluiseksi, tavallinen kansa pysyi pitkään uskollisena vanhalle hallitsijalleen. Sitä paitsi Ruotsin joukkojen sotilaallinen menestys parani huonon alun jälkeen, ja kesällä venäläiset joutuivat vuorostaan perääntymään. Suomessa nousi esiin myös paikallista "sissisodan" tyyppistä vastarintaa, mikä sitoi venäläisiä joukkoja entistä enemmän. Kesän lopussa venäläismiehitys rajoittui enää Suomen eteläpuoliskoon, eikä tavoitetta, Suomen irrottamista Ruotsista, ollut vielä saavutettu.

Venäjän hallitsijan kannalta oli kuitenkin sotilaallisesti tärkeätä saattaa sotatoimet Suomessa nopeasti loppuun ja rauhoittaa maa. Syksyllä venäläiset käynnistivät uuden hyökkäyksen. Nyt venäläisten joukkoja oli lisätty ja toisaalta Ruotsin armeijan asema oli entisestään vaikeutunut. Venäjä valloitti loputkin Suomesta ja käytännössä sotatoimet Suomen alueella päättyivät Olkijoella 20.11.1808 allekirjoitettuun aselepoon. Venäläiset ryhtyivät nyt järjestämään Suomen hallintoa ja tulevaa asemaa Venäjän keisarikunnan yhteydessä. Sota kuitenkin jatkui edelleen nykyisen Pohjois-Ruotsin alueella ja loppui muodollisesti vasta seuraavana syksynä, 17.9.1809 allekirjoitettuun Haminan rauhaan. Rauhassa Ruotsi suostui siihen, että aikaisemmin sille kuuluneet viisi suomalaista lääniä, Ahvenanmaan saaret mukaan luettuna, siirtyivät Venäjän alaisuuteen. Lapissa rajalinja vedettiin Tornionjokea ja Muonionjokea myöten. Samalla Ruotsi sitoutui noudattamaan mannermaasulkemusta.[21]

Haminan rauhansopimukseen kuului myös taloudellisia artikloja, joilla pyrittiin turvaamaan Suomen ja Ruotsin välisten perinteisten kauppasuhteiden jatkuminen häiriintymättöminä myös vastaisuudessa ja suomalaisten velkojen maksaminen Ruotsiin "säädettyinä aikoina ja ehdoilla". Suomea ei siis pyritty eristämään taloudellisesti Ruotsista. Tällä politiikalla, joka sisältyi jo Haminan rauhansopimukseen, oli myöhemmin suuri merkitys Suomen taloudellisen kehityksen kannalta. Suomesta ei tullut taloudellisessa mielessä Venäjän periferia, vaan siitä kehittyi selkeästi omaleimainen talousalue, joka oli jatkuvasti läheisessä yhteydessä Pohjanlahden takaiseen entiseen emämaahansa.[22]

Venäjälle kärsitty tappio merkitsi katastrofia Ruotsille ja itse asiassa koko vanhan Ruotsin valtakunnan loppua. Kuningas Kustaa IV Adolf

syrjäytettiin ja vangittiin sotilasvallankaappauksessa maaliskuussa 1809. Uudeksi kuninkaaksi valittiin syrjäytetyn kuninkaan lapseton setä nimellä Kaarle XIII, mutta tosiasiallinen valta siirtyi pian ranskalaiselle marsalkka Jean-Baptiste Bernadottelle, joka vuonna 1810 kutsuttiin Ruotsin kruununperijäksi. Bernadotte nousi Ruotsissa heti vaikutusvaltaiseen asemaan, vaikka hänet kruunattiin kuninkaaksi vasta vanhan kuninkaan kuoltua vuonna 1818, tällöin nimellä Kaarle XIV Juhana.

Ruotsin uuden kruununprinssin Kaarle Juhanan asemaa osoitti, että juuri hän johti niitä neuvotteluja, joissa Venäjän ja Ruotsin väliset suhteet lopullisesti normalisoitiin. Uudet hyvät suhteet vahvistettiin Aleksanterin ja Kaarle Juhanan tapaamisessa Turussa elokuussa 1812. Napoleon oli muutamia viikkoja aikaisemmin hyökännyt Venäjälle, ja Kaarle Juhana oli kääntynyt aiempaa keisariaan Napoleonia vastaan. Ranskaa vastaan muodostui niin sanottu ”kuudes koalitio”, jossa Venäjän, Englannin ja Ruotsin rinnalla olivat mukana myös Preussi, Itävalta ja useat Saksan valtiot. Ruotsin liittoutuminen Venäjän kanssa osoitti, että Ruotsin uudella poliittisella johdolla ei enää ollut kuvitelmia Suomen palauttamisesta Ruotsin yhteyteen. Suomen suuriruhtinaskunnasta oli tullut poliittinen realiteetti. Korvaukseksi Suomesta ja palkkiona liitosta Venäjän kanssa Venäjä lupasi tukea Norjan liittämistä Ruotsiin, mikä sitten toteutuikin.[23]

RUOTSIN ALAISISTA LÄÄNEISTÄ SUURIRUHTINASKUNNAKSI

Suomen tulevan kehityksen kannalta oli merkittävää, että Suomen valloituksen jälkeen maata ei hallinnollisesti integroitu Venäjään vaan siitä muodostettiin suuriruhtinaskunta, jolla oli käytännössä laaja sisäinen autonomia. Suomen saaman autonomian juridisesta perustasta ja sen täsmällisestä luonteesta on historioitsijoiden kesken käyty pitkää ja monimutkaista väittelyä.[24] Nämä periaatteelliset kysymykset tulivat ajankohtaisiksi varsinkin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosina, jolloin suomalaisten kansalliset pyrkimykset ja venäläisten pyrkimykset yhtenäistää keisarikunta joutuivat keskenään ristiriitaan. Historian kannalta näitä teoreettisia erittelyjä olennaisempaa on, että Suomi sai vuoden 1809 jälkeen vähintäänkin käytännössä aseman, jossa sillä oli omat lakinsa, oma Venäjästä erillinen hallintokoneistonsa ja ennen pitkää myös oma pankkinsa.

Suomen autonomisen aseman muotoutuminen tapahtui osana Venäjän poliittista tilannetta, eräänlaisen ”länsisuuntauksen ” ollessa jonkin aikaa vallalla Venäjän hallinnossa. Tilsitin rauhanteon jälkeen keisari Aleksanteri I hahmotteli luottomiehensä Mihail Speranskin kanssa laajaa hallinnon uudistusta, jonka tavoitteena oli koko imperiumin hallintojärjestelmän modernisointi läntisestä Euroopasta saatujen mallien mukaisesti. Tässä tilanteessa Suomessa käytössä ollutta ruotsalaisperäistä oikeusjärjestystä ei Pietarissa pidetty minään uhkana, vaan yhtenä potentiaalisena mallina myöhemmin koko keisarikunnassa toteutettaville uudistuksille. Suomi ei suinkaan ollut ainoa rajamaa, jolla oli hallinnollinen erikoisasema. Esimerkiksi Venäjän keisarikunnan Itämeren maakunnilla, Vironmaalla, Liivinmaalla ja Kuurinmaalla, oli 1800-luvun alussa omat lakinsa ja maapäivänsä. Yhden erityisasemassa olevan rajamaan muodosti vuoden 1815 jälkeen myös Puola, joka silloin Wienin kongressin tuloksena sai – joksikin aikaa – Suomea paljon vahvemman autonomian. Puolan asema ja sen muuttuminen 1800-luvulla on myös kiinnostava vertailukohde ja kontrasti Suomen aseman kehitykselle.[25]

Suomen tulevan valtiollisen ja hallinnollisen aseman kannalta merkittävimmät päätökset tehtiin vuosina 1808–1812. Ratkaisevana ulkoisena tekijänä vaikutti tällöin Venäjän ja Ranskan välinen, Tilsitistä alkanut ja kevääseen 1812 jatkunut lyhyt liittolaisuussuhde. Samaan aikaan kun kahden suurvallan eli Venäjän ja Ranskan johtajien Aleksanterin ja Napoleonin kesken sovittiin monien Euroopan pikkuvaltioiden tai alueiden kohtaloista, saivat Ranskasta tulleet uudet ajatukset esimerkiksi ”Code Napoleonin” muodossa jalansijaa Pietarin ylimmässä johdossa. Ranskan ja Venäjän liitto kesti kuitenkin säröilemättä vain muutamia vuosia ja pian Venäjällä jouduttiin valmistautumaan tulevaan suurkoitokseen Napoleonin armeijaa vastaan. Tämä puolestaan heijastui Venäjän Suomi-strategiassa. Suomen irrottaminen entisestä emämaastaan Ruotsista haluttiin toteuttaa nopeasti ja kivuttomasti, jotta Venäjän sotilaalliset voimavarat voitaisiin mahdollisimman nopeasti siirtää Suomesta Napoleonin vastaiselle rintamalle.

Nämä strategiset kuviot tarjoavat selityksen sille, miksi Aleksanteri halusi taivuttaa suomalaiset puolelleen mieluummin hyvällä kuin pahalla. Tällöin nojauduttiin pitkälti niihin näkemyksiin, joita suomalaiset separatistit, ennen muuta Sprengtporten, olivat vuosien varrella Suomen asemasta esittäneet. Mielipiteiden muokkaus suomalaisten

käännyttämiseksi venäläisille myönteiseen suuntaan alkoi jo sodan alkuvaiheissa. Heti sen jälkeen, kun venäläiset joukot olivat ylittäneet rajan, suomalaisille jaettiin ylipäällikkö F.W. Buxhoevdenin 18.2.1808 allekirjoittama julistus, jossa korostettiin venäläisten tulleen Suomeen ystävinä eikä vihollisina. Suomalaiset olisivat tervetulleita Venäjän keisarin suojelukseen. Asukkaiden oikeudet ja privilegiot säilyisivät muuttumattomina ja paikallistason virkamiehet saisivat pitää asemansa. Venäläisten joukkojen elintarvikkeiden ynnä muiden hyödykkeiden pakko-otot tultaisiin täydellisesti korvaamaan. Talonpoikien asema luvattiin säilyttää ennallaan, jotta pelko maaorjien asemaan joutumisesta hälvenisi.

Sodan alkuvaiheista lähtien oli suomalaisille levitetty tietoja suunnitelmista kutsua säädyt koolle heti sen jälkeen, kun Turku olisi saatu vallatuksi. Erityisesti säätyjen koolle kutsumista kiirehti Sprengtporten, jonka kaikissa Suomen tulevaisuutta koskevissa hahmotelmissa olivat väikkyneet Suomen itsenäistä asemaa korostavat omat valtiopäivät. Venäjän ylimmän johdon edustajille kysymys valtiopäivien koolle kutsumisesta oli sen sijaan paljon monisyisempi asia. Yksinvaltaisen Venäjän hallitusmuoto ei valtiopäiviä tuntenut, joten Suomen mahdolliset valtiopäivät nähtiin lähinnä välineenä legitimoida suoritettu valloitus. Näin lupausta niiden koolle kutsumisesta voidaan pitää yhtenä keinona rauhoittaa yleistä mielipidettä. Toisaalta Venäjään liitetyissä Vironmaan, Liivinmaan ja Kuurinmaan kuvernementeissa sikäläisen aatelin maapäivät toimivat ja käyttivät tiettyä itsehallintovaltaa.[26]

Kesällä 1808 venäläinen miehityshallinto ryhtyi vaatimaan Suomen valloitetun alueen asukkailta uskollisuuden lupauksia. Alun perin tavoitteena oli kaikilta kansalaisilta vaadittava vala, mutta se osoittautui käytännössä mahdottomaksi, ja venäläiset tyytyivät korkeilta virkamiehiltä kuten maaherroilta ja papeilta otettuun valaan. Tätä edesauttoi se, että eteläisen Suomen läänien korkeimmat virkamiehet Turun ja Porin läänin maaherran Knut von Troilin ja Turun piispan Jakob Tengströmin johdolla olivat sopeutuneet nopeasti uusiin valtasuhteisiin.

Mielialat maassa olivat jakaantuneet kahtia, ja niiden jakolinja kulki virkamieseliitin ja tavallisen kansan välillä. Kansan syvissä riveissä elivät vielä tarinat Isonvihan ja Pikkuvihan vuosien raakuuksista ja ihmisten pakkosiirroista Venäjälle, samalla kun uskollisuus ja luottamus Ruotsin kuningasta kohtaan oli juurtunut syvälle alamaisten tajuntaan. Virkamieskunta – papisto siihen mukaan luettuna – puolestaan katseli

tilannetta enemmän reaalipolitiikan kannalta eikä enää luottanut Ruotsista saatavaan apuun. Sopeutuminen vapaaehtoisesti uuden isännän alaisuuteen tarjosi virkamiehistölle paremmat tulevaisuudennäkymät kuin sopeutuminen pakon edessä ja ylivoimaisen vihollisen lyömänä.[27]

Sprengtportenin jo tammikuussa 1808 keisarille tekemä ehdotus valtiopäivien koolle kutsumisesta Suomen valloituksen jälkeen oli aluksi outo sekä keisarille että monille johtaville virkamiehille Pietarissa. Sitä paitsi sodan pitkittyminen muutti venäläisten asenteita Suomea kohtaan aikaisempaa tiukemmiksi, joten suunnitelmat kutsua valtiopäivät koolle saivat entistä vähemmän huomiota osakseen. Kokonaan ajatusta valtiopäivistä ei kuitenkaan hylätty ja niiden korvikkeeksi päätettiin kutsua koolle neljän säädyn edustajista koostunut lähetyskunta, joka matkustaisi syksyllä 1808 Pietariin ja tapaisi siellä keisarin. Kaikkiaan lähetyskuntaan kutsuttiin 22 edustajaa, joiden valinnassa merkittävä sananvalta oli läänien maaherroilla. Yhdessä ylipäällikkö Buxhoevdenin käyttämien asiantuntijoiden kanssa maaherrat varmistivat, että lähetyskuntaan eli deputaatioon valittiin kustakin säädystä yhteistyökykyisiä ja myös yhteistyöhaluisia henkilöitä.

Tämän tapaisen lähetyskunnan kokoaminen oli niihin aikoihin yleisesti käytetty toimintamuoto. Siinä valloitetun alueen edustajat tapasivat uuden hallitsijan ja antoivat hallitsijalle uskollisuuden lupauksen, jonka vastineeksi hallitsija vakuutuksessaan uusien alamaistensa edustajille vakuutti säilyttävänsä valloitetun alueen lait sekä säätyjen privilegiot ja oikeudet muuttumattomina. Tämä oli myös Suomen deputaation rooli. Puheenjohtajansa kreivi C.E. Mannerheimin johdolla lähetyskunta kuitenkin korosti, ettei se missään tapauksessa ollut valtiopäiviä korvaava elin, koska jäsenten valinnassa ei ollut noudatettu voimassa ollutta ruotsalaista lakia. Äänekkäimmin lähetyskunnan valintatapaa arvostelivat aatelissäädyn edustajat, sillä lain mukaan aatelisten oikeus osallistua valtiopäiville perustui syntyperään eikä valintaan. Neuvottelukunnan jäsenten valinnassa oli näin ollen loukattu nimenomaan aatelissäädyn oikeuksia, minkä näkemyksen myös keisari tai pikemminkin keisaria edustanut Venäjän korkein virkamieskunta hyväksyi.

Lähetyskunnan koko syksyn ajan kestänyt vierailu Pietarissa ei jäänyt pelkäksi muodollisuudeksi. Lähetyskunnan konkreettisena tehtävänä oli muistion laatiminen keisarille edessä olevista tärkeimmistä hallinnollisista toimenpiteistä. Sen periaatteellisesti tärkeimpiä kohtia

olivat toivomus valtiopäivien koolle kutsumisesta sekä kenraalikuvernöörin johdolla toimivan, mutta suomalaisista koostuvan hallinto-organisaation perustaminen. Keisarin myönteinen vastaus näihin ehdotuksiin saatiin aivan vuoden 1809 alussa. Todellisuudessa vastaukset oli laatinut kolmimiehinen komitea, johon kuuluivat Suomen kenraalikuvernööriksi vastikään kutsuttu G.M. Sprengtporten ja venäläiset sotaministeri A. Araktšejev ja ulkoministerin apulainen kreivi Saltykov.[28]

Suomen kannalta merkityksellistä oli, että jo tässä ensimmäisessä virallisessa kontaktissa suomalaisten edustajiin Venäjän keisari tunnusti Suomen aseman erityisyyden eikä rajoittanut lähetystön roolia ainoastaan tavanomaiseen hallitsijan vakuutukseen ja alamaisilta otettuun uskollisuuden lupaukseen. Lähetyskunnan tavatessa keisarin vallitsi vielä sotatila Venäjän ja Ruotsin välillä, mikä tekee keisarin ”suopeuden” osoitukset suomalaisia kohtaan taktisesti ymmärrettäviksi, mutta samalla osoittaa lähetyskunnan jäsenten jo pitkälle luopuneen lojaaliudestaan Ruotsin kruunulle. Lähetyskunnalle toimittamassaan vastauksessa keisari lupasi kutsua valtiopäivät koolle. Ensimmäiset tällaiset lupaukset olivat tulleet julkisuuteen jo sodan alkuvaiheissa, ja tilanteen pitkittyessä Sprengtporten oli pitänyt kysymystä valtiopäivien koolle kutsumisesta jatkuvasti vireillä.

OMA KESKUSHALLINTO HAHMOTTUU

Keisari pitikin lupauksensa, kutsu toimitettiin 1.2.1809, ja Suomen suuriruhtinaskunnan ensimmäiset valtiopäivät olivat sitten koolla Porvoossa 25.3.–19.7.1809 välisen ajan. Suomessa on totuttu puhumaan valtiopäivistä, vaikka sananmukainen käännös *lantdag*-sanasta olisi maapäivät. Valtiopäivämiesten valinnassa Porvooseen noudatettiin Ruotsin valtiopäiväjärjestystä koskevia lakeja. Kaikki osallistumaan oikeutetut eivät kuitenkaan saapuneet, sillä osa suomalaisista ei pitänyt valtiopäiville osallistumista mahdollisena tilanteessa, jossa virallista rauhansopimusta ei ollut vielä allekirjoitettu ja jossa Ruotsin kuninkaalle annetut uskollisuuden lupaukset olivat vielä voimassa. Tosin Ruotsin kuningas oli kahta viikkoa ennen valtiopäivien kokoontumista syrjäytetty vallasta, joten tässä mielessä suomalaisten antama uskollisuuden lupaus oli menettänyt merkitystään.

Porvoon valtiopäivien periaatteellisesti merkittävimmät tapahtumat olivat keisari Aleksanteri I:n säädyille antama hallitsijanvakuutus

SUOMEN PANKIN ASEMA SUOMEN SUURIRUHTINASKUNNAN HALLINNOSSA 1800-LUVUN ALKUPUOLISKOLLA

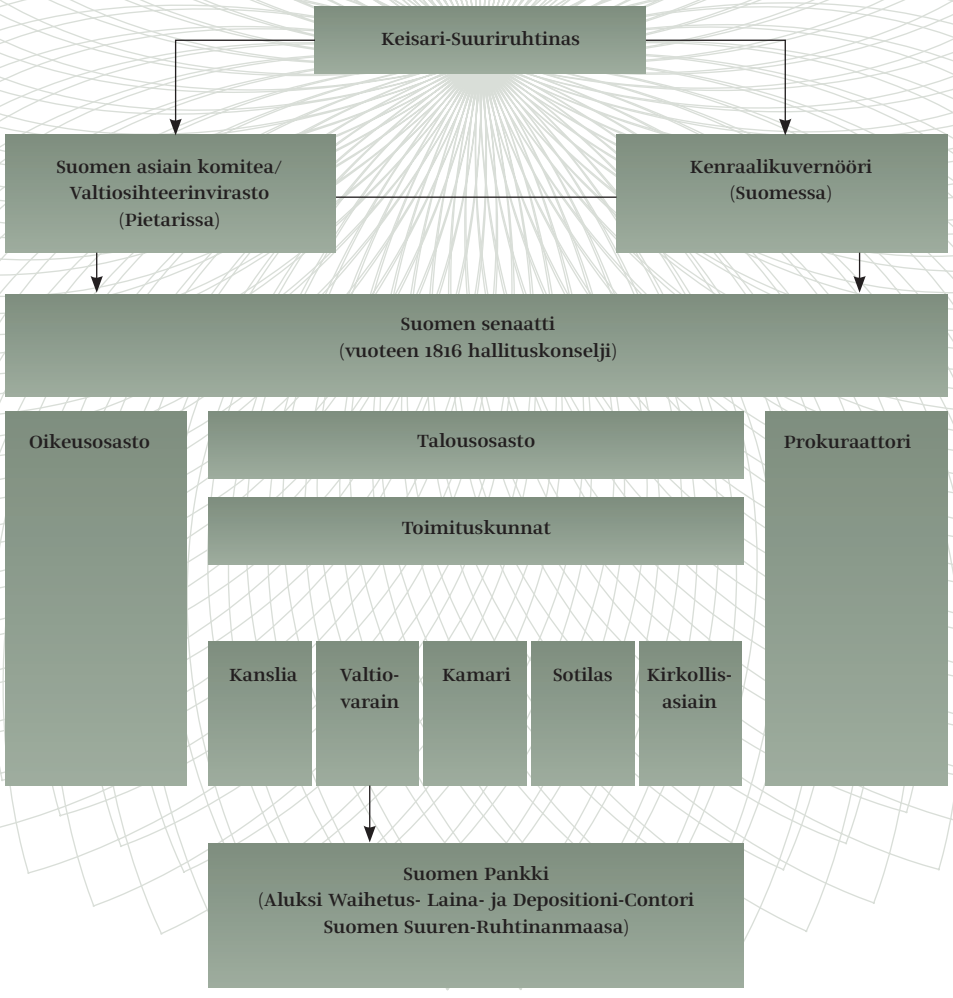

Lähde: Savolainen, 1994, s. 179.

Suomen suuriruhtinaana ja hänen vastaanottamansa Suomen säätyjen uskollisuudenvala. Näin toistuivat osin samat muodollisuudet, jotka oli tehty jo edellisenä syksynä Pietarissa, kun Suomesta koottu lähetyskunta ja keisari olivat kohdanneet. Hallitsijanvakuutuksessa toistui

lupaus säilyttää maan uskonto, perustuslait eli ”konstituutio” sekä kullekin säädylle annetut privilegiot ja oikeudet muuttumattomina. Tätä täydensi keisarin antama lupaus kunnioittaa yksityistä omistusoikeutta. Valtiopäivien päättäjäispuheessa Aleksanteri I totesi valtiopäivien merkinneen Suomen korottamista kansakuntien joukkoon.[29]

Suomen valtiollisen aseman kannalta erittäin tärkeäksi osoittautui keisarin jo 1.12.1808 tekemä päätös, jonka mukaan kaikki Suomea koskevat asiat piti esitellä suoraan keisarille eikä venäläisen ministerin välityksellä. Tämän päätöksen myötä Suomen erityisasema vahvistettiin Pietarissa korkeimmalla mahdollisella tasolla. Tämän ratkaisun johdosta Suomen suuriruhtinaskunta ei ollut alisteinen Venäjän hallitukselle, vaan keisari hallitsi Suomea erityisesti Suomea varten muodostettujen elinten kautta. Näitä olivat Pietarissa toimiva Suomen asioiden komitea (vuodesta 1826 ministerivaltiosihteerin virasto) ja Suomessa toimiva Suomen hallituskonselji (vuodesta 1816 nimeltään senaatti). Senaatin puheenjohtajana oli Suomen kenraalikuvernööri.[30]

Hallituskonselji – myöhemmin senaatti – jakaantui kahteen osastoon, oikeusosastoon ja talousosastoon. Oikeusosasto toimi maan korkeimpana oikeusistuimena, ja talousosasto hoiti maan hallintoa. Erillisenä viranomaisena hallituskonseljiin/senaattiin kuului prokuraattori, joka toimi korkeimpana syyttäjäviranomaisena. Talousosasto jakaantui toimituskuntiin, joista yksi, finanssi- eli valtiovaraintoimituskunta, huolehti raha-asioista. Kun Suomen Pankki vuonna 1811 perustettiin, siitä tehtiin valtiovaraintoimituskunnan alainen laitos.

Jos hallituskonseljin/senaatin organisaatiorakenteelle koettaa etsiä nykyaikaisia vastineita, niin talousosaston varapuheenjohtajaa voi pitää Suomen suuriruhtinaskunnan ”pääministerinä” ja valtiovaraintoimituskunnan puheenjohtajaa voi pitää sen ”valtiovarainministerinä”. Valtiovaraintoimituskunta luonnollisesti valmisteli vuosittain budjettiehdotuksen, jonka luonnos alistettiin keisarin hyväksyttäväksi.

Kenraalikuvernööri oli keisarin edustaja Suomessa ja hän oli virkansa puolesta hallituskonseljin/senaatin puheenjohtaja, mutta hallituskonselji/senaatti päätti asioista kollegiona, ja kenraalikuvernöörin päätösvalta siviiliasioissa oli tiukasti rajoitettu. Hallituskonseljilla/senaatilla ei ollut suoraa yhteyttä keisariin, vaan Suomea koskevat asiat esitteli keisarille Pietarissa toimiva valtiosihteeri, jonka virkanimike myöhemmin muutettiin ministerivaltiosihteeriksi. Suomen erikoisasemaa korosti, että Mihail Speranskin jälkeen nimitetyt valtiosihteerit

olivat koko 1800-luvun ajan Suomen kansalaisia. Se, että venäläinen kenraalikuvernööri johti toimeenpanovaltaa Suomessa ja että hänellä oli myös pääsy keisarin puheille, johti tietynlaiseen suomalaisen ja venäläisen hallinnon ”dualismiin” Suomen suuriruhtinaskunnan hallinnossa. Suomen Pankin toimintaan tällä ei kuitenkaan yleensä ollut vaikutusta.[31]

Suomen asemaa vahvisti ja sen yhtenäisyyttä valtiona lisäsi Aleksanteri I:n vuoden 1811 lopulla tekemä päätös liittää nk. Vanha Suomi eli Viipurin kuvernementti vastaperustettuun Suomen suuriruhtinaskuntaan, josta Venäjällä näihin aikoihin yleisesti käytettiin nimitystä Uusi Suomi. Vanhan Suomen alueet Ruotsi oli menettänyt Venäjälle 1720- ja 1740-luvuilla, mistä lähtien niitä oli hallittu venäläisinä maakuntina. Vanhan Suomen alueilla oli kylläkin sovellettu niillä perinteisesti voimassa ollutta Ruotsin lakia, mutta hallinnollisesti alue oli liitetty suoraan Venäjään. Paikallistason virkakunta oli nimitetty venäläisistä, ja aluetta koskeva päätöksenteko keskushallinnossa oli tapahtunut venäläisten ministeriöiden kautta. Vanhan Suomen liittäminen takaisin Suomeen oli periaatteellisesti hyvin merkittävä päätös – sillä vielä Suomen valloituksen aikaan 1808 olisi yksi vaihtoehto ollut valloitettujen alueiden liittäminen Vanhaan Suomeen eikä päinvastoin, niin kuin vuonna 1811 tehtiin.[32]

POHJOIS-EUROOPAN RAHAOLOT SUOMEN PANKIN PERUSTAMISEN AIKAAN

JATKUVAT SODAT JA EPÄVAKAAT RAHAOLOT

Siihen aikaan kun Suomi irrotettiin Ruotsista ja Suomen Pankin perustamista alettiin suunnitella, sekä Ruotsin että Venäjän valtakunnan ja itse asiassa koko Pohjois-Euroopan rahaolot olivat pahasti epäjärjestyksessä. Tärkeimpänä syynä tähän asiaintilaan olivat alueella jo kaksi vuosikymmentä kestäneet sodat, jotka olivat aiheuttaneet monenlaisia häiriöitä alueen maiden rahajärjestelmiin ja pankkitoimintaan.

Itämeren piirin maiden rahaoloissa oli vallinnut jonkinlainen järjestys vielä 1780-luvun alkupuolella, jolloin alueen rahajärjestelmä oli muodostanut melko yhtenäisen kokonaisuuden. Pohjois-Euroopan perinteinen rahajärjestelmä perustui ensi sijassa hopearahaan. Tärkein rahayksikkö oli hopeinen taalari, joka oli käytössä hopeapainoltaan hieman eri painoisena useimmissa alueen maissa. Sen lähtökohtaisena mallina oli saksalainen *Reichsthaler*, suuri hopearaha, jonka paino ja hopeapitoisuus oli määritelty Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan Augsburgin valtiopäivillä jo 1566. Valtiopäivien tuolloin tekemän päätöksen mukaan Reichsthalerin piti sisältää ⅑ Kölnin markkaa hienoa hopeaa, eli nykymitoin ilmaistuna noin 25,98 g. Taalarit levisivät laajalti käyttöön koko Pohjois-Euroopan alueella, ja ennen pitkää kaikki alueen valtiot alkoivat lyödä omia taalareitaan. Aluksi niitä käytettiin enimmäkseen ulkomaankaupassa, mutta aikaa myöten ne useimmissa maissa muodostuivat koko rahajärjestelmän perustaksi.[33]

Taalarijärjestelmän yhtenäisyys rapistui aikojen kuluessa, kun eri

valtioissa taalarista kehittyi erilaisia paikallisia muunnelmia ja kun monet hallitsijat hopeaa säästääkseen turvautuivat rahan huonontamiseen. Tästä huolimatta yleiskuvaksi jää, että saksalaisperäisen taalarijärjestelmän vaikutus Itämeren alueella oli erittäin kestävää laatua. Tätä osoittaa esimerkiksi se, että kun Ruotsissa vuonna 1776 uudistettiin maan rahajärjestelmä, rahayksiköksi ja päärahaksi otettiin riikintaalari, jossa oli 25,70 g hopeaa. Ero Augsburgissa yli 200 vuotta aikaisemmin määriteltyyn taalariin oli merkityksetön; emme ehkä myöskään tule ajatelleeksi, että Ruotsin valtakunnan rahayksikössä riikintaalarissa sana ”rik”, valtakunta, ei viitannutkaan Ruotsin valtakuntaan, vaan Pyhään saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan.

Ruotsin valtakunnan rahajärjestelmä perustui siis 1800-luvun alussa hopeiseen riikintaalariin eli riksiin. Riikintaalari jakaantui 48 killinkiin ja jokainen killinki taas 12 runstykkiin. Tämä monimutkainen laskutapa, ns. ”lübische währung”, oli saksalaista perua, ja se oli tuolloin käytössä mm. Ruotsin kannalta tärkeässä finanssikeskuksessa Hampurissa. Riikintaalari alayksikköineen oli otettu Ruotsissa rahajärjestelmän perustaksi Kustaa III:n rahauudistuksessa vuonna 1776, jolloin samalla luovuttiin siihen asti käytössä olleista keskiaikaisista rahayksiköistä, markoista ja äyreistä, samoin kuin arvoaan menettäneistä vanhoista ruotsalaisista hopea- ja kuparitaalareista. Kustaa III:n toteuttama rahauudistus liitti Ruotsin ainakin vähäksi aikaa Pohjois-Euroopan silloin vakaimpaan ja luotettavimpaan rahajärjestelmään, hampurilaiseen hopeataalariin.[34]

Muiden Pohjois-Euroopan maiden tavoin myös Venäjä oli virallisesti hopeakannalla. Siellä oli rahayksikkönä hopeassa määritelty rupla, jonka Pietari Suuri oli luonut 1700-luvun alussa Venäjällä käytettyjen saksalaisten taalareiden perusteella. Rupla jakaantui 100 kopeekkaan. Hopearuplan metallisisältö oli tsaari Pietari III:n valtakaudelta, vuodesta 1762 alkaen ollut 17,99 g hienoa hopeaa, joten rahayksikkönä se oli alkuperäistä Reichsthaleria jonkin verran pienempi.[35] Hopeakannan vallitessa rahayksiköiden väliset vaihtokurssit noudattelevat niiden sisältämiä hopeamääriä. Näin esimerkiksi ruotsalainen hopeinen riikintaalari vastasi arvoltaan 1,43 hopearuplaa (tai 143 kopeekkaa). Toisin päin ilmaistuna vaihtokurssi oli monimutkaisempi, koska ruotsalainen rahajärjestelmä ei edellä kuvatun saksalaisen laskutavan vuoksi perustunut kymmenjärjestelmään. Ruotsin hopearahassa ilmaistuna hopearuplan arvo oli siis 0,70 riikintaalaria eli vähän yli 33 killinkiä 7 runstykkiä.

■ Hopeiset taalarit olivat aikoinaan Itämeren alueen kovaa valuuttaa. Tässä ruotsalainen riikintaalari.

– Suomen Pankki.

Venäjän rahajärjestelmä ei ollut aivan yhtenäinen, sillä keisarikunnassa osittaisesta autonomiasta nauttivissa Liivinmaan ja Kuurinmaan kuvernementeissä oli ruplan sijasta käytössä niiden omat, perinteiset rahajärjestelmät. Näistä Liivinmaan järjestelmä oli taloudellisesti erityisen tärkeä, koska kuvernementin pääkaupunki Riika oli keisarikunnan suurimpia vientisatamia. Liivinmaan rahajärjestelmä perustui albertustaalariin (Reichsthaler Albertus), hopearahaan, jota ei kuitenkaan alueella lyöty, vaan rahat tuotiin sinne Alankomaista. Albertustaalari oli hiukan alkuperäistä riikintaalaria kevyempi, mutta ruplaa selvästi arvokkaampi hopearaha.[36] Vielä Porvoon valtiopäivien aikaan oli siis mahdollista viitata Itämeren maakuntien muusta keisarikunnasta erilliseen rahajärjestelmään. Niiden muusta Venäjästä erillisten rahajärjestelmien aika oli kuitenkin juuri päättymässä. Vuonna 1810 rupla määrättiin Liivinmaalla viralliseksi rahayksiköksi ja vuonna 1814 ulkomaisten rahojen (siis myös albertustaalareiden) käyttö maksuissa kiellettiin kokonaan.[37] Toisaalta, kun Puola vuonna 1815 liitettiin Venäjän keisarikuntaan autonomisena kuningaskuntana, se sai aluksi pitää perinteisen złotyyn eli Puolan guldeniin perustuvan rahajärjestelmänsä. Määrättiin vain, että 10 złotya vastasi 1½ hopearuplaa.[38]

Vaikka hopearaha periaatteessa muodostikin kaikkien Pohjois-Euroopan valtioiden rahajärjestelmien juridisen perustan, hopearahan tosiasiallinen merkitys käytännön rahataloudessa oli 1800-luvun alkuvuosina ja vuosikymmeninä kuitenkin melko vähäinen. Sen sijaan käytettiin yleisesti paperirahaa, seteleitä, joiden vaihdettavuus metalliin oli lopetettu ja joiden arvo suhteessa hopeaan oli siitä syystä heikentynyt. Tällaista paperirahaa pidettiin ajan yleisen ajattelutavan mukaan merkkinä rahajärjestelmän vakavasta häiriötilasta, ja sen varaan joutumista merkkinä valtiontalouden huonosta kunnosta. Tämä diagnoosi pitikin varsin hyvin paikkansa. 1780-luvulta alkaen käytännössä kaikki Itämeren alueen maat olivat joutuneet osapuoliksi kalliisiin sotiin, jotka jatkuivat Napoleonin sotien muodossa pitkälle 1810-luvulle, ja tämä pitkä sotien kausi horjutti muiden asioiden ohella myös sotaakäyvien maiden valtiontalouksia ja rahajärjestelmiä. Ruotsin kannalta tämä rahataloudellisen epäjärjestyksen kausi alkoi Ruotsin ja Venäjän välisestä nk. Kustaan sodasta (1788–1790). Venäjän rahataloutta taas rasitti Kustaan sodan lisäksi se, että se kävi samaan aikaan sotaa myös Turkin kanssa. Yhä uusien sotien aika jatkui tästä aina vuoteen 1815 ja Wienin kongressiin saakka, jolloin Napoleonin sodat vihdoin päättyivät.[39]

Sotien aiheuttama rahaolojen epäjärjestys näkyi varsinkin setelien liikkeeseen laskun lisääntymisenä ja setelien arvon alentumisena. Tämän seurauksena täysiarvoinen hopearaha oli monissa maissa käytännössä kadonnut yleisestä liikkeestä. Myös Ruotsi ja Venäjä olivat joutuneet käymiensä sotien vuoksi laskemaan liikkeeseen suuria määriä setelirahaa ja ennen pitkää myös peruuttamaan setelirahan vaihdettavuuden hopeaan. Setelien arvo oli alentunut, ja maat joutuivat etsimään ratkaisuja monenlaisiin ongelmiin, jotka johtuivat metalli- ja setelirahan välisestä kurssierosta (”agiosta”) ja samalla tekemään suunnitelmia rahajärjestelmiensä palauttamiseksi normaalille kannalle.

Kun Itämeren alueen maat 1700-luvun loppuvuosina ja 1800-luvun alussa ponnistelivat saadakseen rahajärjestelmänsä vakautettua, kiintopisteen näille pyrkimyksille muodostivat Hampurin rahamarkkinat ja Hampurissa toimineen kunnallisen pankkilaitoksen, Hamburger Bankin, luoma hopeaan sidottu rahayksikkö Hampurin markka (Hamburger Mark banco), joka oli määritelty hopeisen Reichsthalerin kolmasosaksi. Niin Venäjällä kuin Ruotsissakin, samoin kuin Tanskassa ja Preussissa, seurattiin tarkoin markkinanoteerauksia, jotka osoittivat kunkin valuutan arvon Hampurin bancovaluutassa ja – koska Hampurin markan hopeasisältö oli varma – samalla kunkin valuutan arvon hopeassa. Yleisenä pyrkimyksenä oli horjuvien valuuttojen hopeaarvon vakauttaminen ja paluu yhtenäiseen, hopeakantaiseen rahajärjestelmään. Se, millä keinoin, millä aikataululla ja millä kurssitasolla tähän päästäisiin, oli ainakin 1830-luvulle asti Pohjois-Euroopan talouspolitiikan suuria kysymyksiä.

1800-luvun alun pankkitoiminnasta

Suomen Pankkia on nimitetty maailman neljänneksi vanhimmaksi keskuspankiksi Ruotsin pankin, Englannin pankin ja Ranskan pankin jälkeen. Tätä voidaan perustella, jos lukuun otetaan vain nykyään yhä toimivat keskuspankit. Tästä huolimatta Suomen Pankilla oli runsaasti muitakin esikuvia kuin yllä mainitut laitokset. Suomen Pankkia perustettaessa Pohjois-Euroopassa toimi nimittäin useita setelipankkeja tai muuten keskuspankin alkumuotoa muistuttavia julkisia pankkeja. Näillä pankeilla oli tiettyjä yhteisiä piirteitä, joiden vaikutus näkyi myös Suomen Pankin perustamisvaiheessa. Tämä on luonnollistakin. Suomen Pankin tehtävät ja organisaatiomuoto eivät luonnollisesti syn-

tyneet tyhjästä, vaan heijastivat aikakauden ajatustapaa ja Pohjois-Euroopassa silloin vallalla ollutta pankkikäytäntöä.

Tärkeimpiä Itämeren alueella 1800-luvun alussa toimineita keskuspankkien alkumuotoja olivat Amsterdamin ja Hampurin suuret, kaupunkien omistamat niin sanotut vekseli- eli giropankit Amsterdamsche Wisselbank ja Hamburger Bank. Niiden toimintaperiaatteena oli, että ne ottivat vastaan hopeatalletuksia, joita tallettajat (kaupungissa toimivat kauppiaat ja yksityispankkiirit) voivat siirtää maksuosoituksilla toisilleen. Näin kaupunkien maksuliikenteessä säästyttiin sekalaisten hopeakolikoiden kuljettamiselta, arvioinnilta ja vaihtamiselta. Hopea pysyi vekselipankin holvissa ja maksuissa käytettiin pankin hopeassa määrittelemää tilirahaa, jonka nimi Amsterdamissa oli *banco-florin* ja Hampurissa *mark banco*. Vekselipankit myönsivät rajoitetusti luottoa kotikaupungilleen ja antoivat myös lyhytaikaista luottoa yksityisille asiakkailleen, mutta vain hopeapanttia vastaan. Varsinaisia seteleitä ne eivät laskeneet liikkeeseen, mutta niiden (yleensä toki hyvin suurille summille kirjoitetut) talletuskuitit kiersivät pankkien kotikaupungeissa yleisessä liikkeessä hieman setelirahan tapaan.[40]

Suomen Pankin perustamisen aikoihin Amsterdamin ja Hampurin vekselipankit olivat jo hyvin vanhoja ja kunnianarvoisia laitoksia. Amsterdamsche Wisselbank oli perustettu vuonna 1609 ja Hamburger Bank vain kymmenen vuotta myöhemmin. Amsterdamin pankin kukoistusaika oli jo takanapäin, sillä Amsterdamin kaupunki oli 1790-luvulla menettänyt Hampurille aiemman asemansa Pohjois-Euroopan finanssikeskuksena. Hamburger Bankin asema oli vastaavasti korostunut. Vaikka näiden pankkien suoranaiset operaatiot rajoittuivat niiden kotikaupunkeihin, oli niiden toiminnalla kuitenkin hyvin laajalle ulottuva vaikutus, koska vekselipankkien luotettavuuden ansiosta Amsterdamin ja Hampurin kauppiaiden maksettavaksi asetetut vekselit olivat käypiä maksuvälineitä ulkomaankaupassa koko Itämeren alueella.[41]

Amsterdamin ja Hampurin pankit olivat esikuvina monille muille Pohjois-Euroopan pankeille niitä perustettaessa, niiden joukossa maailman vanhimmat edelleen toimivat keskuspankit Bank of England ja Sveriges Riksbank sekä useat muut. Nämä eivät tyytyneet Amsterdamin ja Hampurin pankkien tiukasti rajoitettuihin toimintamuotoihin, vaan ne laskivat liikkeelle seteleitä, ottivat vastaan talletuksia ja myönsivät erilaisia luottoja. Yhteisenä piirteenä Itämeren alueen setelipankeille oli reaalivakuuksien, so. tavarapanttien ja varsinkin kiinteistökiinnitys-

ten huomattava merkitys niiden luotonannossa. Myös valtiolle myönnettiin paljon lainoja. Voidaan puhua varhaisesta pohjoiseurooppalaisesta setelipankkimallista, jolle oli ominaista setelinanto pitkäaikaista luotonantoa vastaan.[42] 1800-luvun alkuvuosina tällaisia laitoksia olivat sekä Venäjän että Ruotsin keskuspankit, joiden varhaista kehitystä käsitellään tarkemmin hiukan tuonnempana, mutta samaan joukkoon voidaan lukea myös Kööpenhaminassa toiminut ”Kurantbank” (perustettu 1736) ja Preussin pääkaupungissa Berliinissä toiminut Königliche Bank (perustettu 1765). Myös Norjan (perustettu 1816) ja Puolan (perustettu 1828) kansalliset setelipankit toimivat pääasiassa pitkäaikaisen, kiinteistövakuudellisen luotonannon pohjalta. Kiinteistöjen (maatilojen ja kaupunkitalojen) laaja käyttö luotonannon vakuusmateriaalina heijasti tietenkin Pohjois-Euroopan elinkeinoelämän maatalousvaltaista rakennetta 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella. Suurmaanomistajat olivat sitä paitsi alueen maissa poliittisesti vaikutusvaltainen, yleensä dominoivakin yhteiskuntaluokka, joten oli luonnollista, että sen intressit vaikuttivat ratkaisevasti myös pankkijärjestelmän rakenteeseen.

Pohjoiseurooppalaisen setelipankkimallin teoreettiset juuret johtavat Manner-Euroopassa vaikuttaneeseen merkantilistiseen tai pikemminkin kameralistiseen pankkiteoriaan, joka suosi kiinteistöluottoa setelinannon perustana. Yksi kameralistisen talouspoliittisen ajattelun johtavista teoreetikoista, skotlantilainen James Steuart, perusteli kiinteistöluoton sopivuutta setelipankin luotonantomuodoksi sillä, että reaalivakuuteen perustuva luotto olisi kaikista eri luottomuodoista varminta ja joka tapauksessa varmempaa kuin liike-elämän voittoodotuksiin perustuva kauppaluotto, kuten esimerkiksi vekseliluotto.[43]

1700-luvun luotto-oloja tutkinut Per Andreen kutsuu 1700-luvun lopulla vallinnutta ajattelutapaa, jonka mukaan setelien arvo riippuu niiden taustalla olevan luoton laadusta, luottoteoriaksi.[44] Sitä paitsi maakiinnityksiin perustuva setelinanto auttaisi lisäämään maksuvälineiden tarjontaa, mitä merkantilistit pitivät tärkeänä. Maksuvälineiden eli ”kiertävän pääoman” puute oli tuohon aikaan merkantilistien mukaan talouspolitiikan yksi suurimmista ongelmista. Tämä oli myös se syy, jolla Ranskan Mississippi-kuplan rahoittajana kuuluisaksi tullut John Law oli jo 1700-luvun alussa perustellut maakiinnityksiin perustuvaa setelipankkia.[45]

Toinen Itämeren alueen pankeissa kiinteistöluoton ohella hyvin yleisesti harjoitettu luotonannon muoto oli tavarapanttia vastaan an-

nettu lyhytaikainen ns. lombardi- eli hypoteekkiluotto. Tällä luotonantomuodolla pyrittiin edistämään kauppaa, koska lainoitettavat tavaraerät olivat tyypillisesti ulkomaankauppaan liittyviä tavaravarastoja. Kauppahuoneet tarvitsivat usein rahoitusta ostaessaan tavaraa varastoon ja saattoivat maksaa lainansa pois vasta varaston tultua myydyksi. Tavaravakuudellinen luotto oli myös reaalista luottoa, joten sitä voitiin ajan ajattelutavan mukaan pitää varmana ja siten setelipankille soveltuvana antolainausmuotona. Itämeren alueen setelipankeilla oli usein yksityiskohtaiset luettelot eri tavaralajeista, joita ne hyväksyivät lyhytaikaisen lainan pantiksi.

Samaan aikaan kun maaluottoon ja tavaravakuuksiin perustuva pankkitoiminta oli vielä hallitsevana Itämeren alueella, Länsi-Euroopan finanssikeskuksissa oli vallitsevaksi opiksi muodostumassa siitä selvästi poikkeava, niin sanottu real bills -oppi, jonka ensimmäisenä muotoilijana pidetään Adam Smithiä. Real bills -teorian mukaan setelipankkien luotonannon piti koostua lähinnä kaupallisista vekseleistä. Pankin piti siis rajoittaa luotonantonsa ostamalla (diskonttaamalla, kuten sanottiin) kauppiailta vekseleitä, joita he olivat vastaanottaneet maksuaikaa sisältävinä maksuvälineinä.

Real bills -teorian mukaan kaupalliset vekselit olivat setelipankille parhaiten soveltuva luottomuoto siksi, että vekselit olivat ”itsensä likvidoivia”. Tällä tarkoitettiin sitä, että tavaravekselien taustalla olevat kaupalliset liiketoimet tuottivat ”automaattisesti” velallisille vekselin lunastamiseen tarvittavat varat. Näin pankki saattoi tarvitessaan muuttaa vekseliluottoihin sijoittamansa varat suhteellisen nopeasti ja vaikeuksitta takaisin käteiseksi – näin ainakin teoriassa. Sitä paitsi uskottiin, että sellainen pankki, joka myöntää luottoa vain kaupallisten vekselien muodossa, ei olisi vaarassa laskea liikkeeseen liikaa seteleitä, joten ”vain vähän, jos lainkaan, kuluja milloinkaan tarvitaan sellaisen pankin kassan täydentämiseen”.[46]

Real bills -oppi muodostui jo aikaisessa vaiheessa varsinkin Bank of Englandin toiminnan ohjenuoraksi, ja Bank of Englandin johto vetosi siihen 1810-luvun kuuluisassa rahapoliittisessa kiistassa, jossa Englannin Pankin liian ekspansiivista luotonantopolitiikkaa syytettiin sen setelien arvon alenemisesta. Kun Napoleon perusti Banque de Francen vuonna 1800, myös sen ohjesääntö kirjoitettiin real bills -opin mukaiseksi: Ranskan pankin piti harjoittaa vain vekselimuotoista luotonantoa. Pohjoisessa periferiassa vekselimuotoinen luotonanto oli kuiten-

kin Itämeren alueen setelipankeille vielä 1800-luvun alussa varsin harvinainen toimintamuoto, ja kesti vielä vuosikymmeniä ennen kuin siitä tuli normaali osa niiden liiketoimintaa. Useimmissa Suomen lähiympäristön maissa ajatus, jonka mukaan juuri vekseliluotto oli setelipankille paras ja soveltuvin luotonantomuoto, vakiintui vasta 1800-luvun puolivälin aikoihin.

Kolmas pankkitoiminnassa vaikuttanut, ja edellisten kanssa kilpaileva näkemys oli ajatus, että setelien tai muiden pankkimaksuvälineiden piti olla vain metallirahan sijakkeita ja niiden liikkeeseen laskemisen piti perustua täyden metallikatteen ylläpitämiseen. Tällä ajattelutavalla oli pitkät perinteet Amsterdamin ja Hampurin vekselipankkien hallitsevana toimintaperiaatteena, ja se nautti laajaa kannatusta niin kauan kuin rahajärjestelmät maailmassa yleensä perustuivat kultaan tai hopeaan. Andreen kutsuu tätä ajattelutapaa ”rahastoteoreettiseksi”, koska sen mukaan setelien arvo perustui niiden katteena olevaan metallikassaan.[47] Myöhemmin 1800-luvulla tästä teoriasta kehittyi nk. currency-periaate. Se vaikutti mm. Englannin Pankin toiminnan uudelleen organisointiin vuonna 1844 nk. Peelin pankkilain myötä ja moniin muihinkin setelipankkeihin sitten, kun kultakantainen rahajärjestelmä 1870-luvulla alkoi levitä Englannista muihin maihin.

PANKKITOIMINNAN ALKU RUOTSIN VALTAKUNNASSA

STOCKHOLMS BANCO

Monet Suomen Pankin vanhimmista toiminnan ja organisaation peruspiirteistä saatiin perintönä Ruotsin Valtakunnanpankista. Ruotsin Pankin juuret puolestaan johtavat vuonna 1656 perustettuun Stockholms Banco -nimiseen pankkilaitokseen, joka oli Ruotsin ensimmäinen pankki ja samalla koko Euroopan ensimmäinen seteleitä liikkeeseen laskenut pankkilaitos. Stockholms Banco, joka tunnetaan usein myös perustajansa Johan Palmstruchin mukaan nimellä ”Palmstruchin pankki”, perustettiin Tukholmaan Amsterdamin ja Hampurin pankkien muodostamien esikuvien mukaan. Ne mainitaan myös Ruotsin kuninkaan allekirjoittamassa pankin toimiluvassa. Sen johdannossa nimittäin todetaan Palmstruchin tarjoutuneen perustamaan Amsterdamin ja Hampurin pankkien esimerkin mukaisia vekselipankkeja Ruotsin ”valtakuntaan ja provinsseihin”. Johan Palmstruch oli syntyjään riikalainen Hans Witmacker, joka oli toiminut joitakin vuosia kauppiaana Amsterdamissa ja joutunut siellä velkavankeuteenkin. Vapaaksi päästyään hän oli muuttanut Ruotsiin ja siellä myöhemmin aateloituna ottanut nimekseen Palmstruch.[48]

Pankin perustamisen tarpeellisuutta ei voi epäillä, koska tuolloin yleisenä maksuvälineenä Ruotsissa oli outo ja äärimmäisen hankalasti liikuteltava kupariraha. Kippuntasta kuparia (= 136 kg) lyötiin Palmstruchin aikaan 90 taalaria ”hopearahaa”, joka nimestään huolimatta oli kuparia suurten laattojen, ”plootujen” muodossa. Yksi taalari painoi noin puolitoista kiloa.[49]

Palmstruch perusteli ehdotuksissaan pankin hyödyllisyyttä paitsi sen kaupankäyntiä helpottavalla vaikutuksella, myös suurilla voitoilla, joita se voisi luotonantonsa avulla ansaita. Tässä Palmstruch viittasi niihin suuriin voittoihin, joita Amsterdamsche Wisselbank hänen mukaansa omistajalleen Amsterdamin kaupungille tuotti. Nuo voitot, joita Palmstruch ilmeisesti muistioissaan tosin raskaasti liioitteli, olivat hänen mukaansa peräisin Amsterdamin pankin luotonannosta, ja talletusten käyttäminen luotonantoon olikin alusta pitäen keskeinen osa Palmstruchin pankkisuunnitelmia. Tämä näkyy jo siinä, että Stockholms Banco jo alun alkaen koostui kahdesta, kirjanpidollisesti erillisestä osastosta. Vekseli- eli vaihtopankin (Wäxel-Banco) piti toimia maksuliikekeskuksena, ja se alkoi pian laskea liikkeeseen myös seteleitä. Toinen osasto, lainapankki (Låne-Banco) puolestaan myönsi lainoja ja otti myös vastaan korollisia talletuksia.[50]

Stockholms Banco poikkesi mannermaisista esikuvistaan sikäli, että se oli alun perin yksityinen yhtiö, tosin toimilupansa mukaan kruunun tiukassa valvonnassa. Amsterdamin ja Hampurin pankithan olivat kokonaan kunnallisia laitoksia. Käytännössä Stockholms Bancon organisaatio oli kuitenkin lähempänä valtion laitosta kuin yksityistä yhtiötä. Sen toimintaa ohjaavat säännöt olivat kuninkaan vahvistamat, ja kuningas myös nimitti pankin johtavat virkailijat. Pankin ”osakkaat” olivat sen johtajan Johan Palmstruchin itse valitsemia, eivätkä he ilmeisesti sijoittaneet lainkaan pääomaa pankkiin, vaikka heille kuului määräysten mukaan neljännes pankin voitosta, josta puolet meni kruunulle ja neljäsosa Tukholman kaupungille.

Stockholms Bancon pankkitoiminta poikkesi kahdessa merkittävässä suhteessa sen esikuvina olleista Amsterdamin ja Hampurin pankeista. Yksi ero oli, että Stockholms Bancon luotonantoperiaatteet olivat paljon joustavammat. Amsterdamin ja Hampurin pankit eivät, koska ne olivat vain vekselipankkeja, myöntäneet yksityisille käytännössä lainkaan luottoja muuta kuin jalometallipanttia vastaan. Stockholms Bancon lainaosasto sen sijaan myönsi luottoa monia muitakin panttilajeja vastaan, ja jalometallien lisäksi pantiksi kelpuutettiin muun muassa kauppatavaraa ja kiinteistöjä. Toimiluvassa mainituista monista panttilajeista käytännössä yleisimpiä olivat kiinteistövakuudet. Luottoa myönnettiin usein myös henkilötakausta vastaan ja joskus jopa ilman vakuutta.[51]

Stockholms Bancon toiminnassa tärkein uutuus, joka erotti sen

kaikista edeltäjistään ja joka myös antaa sille erityisaseman rahahistoriassa, oli kuitenkin se, että sen vekselipankkiosasto laski liikkeeseen Euroopan ensimmäiset varsinaiset setelit. Mitä voidaan katsoa seteleiksi, on tietenkin määrittelykysymys ja jossain määrin tulkinnanvarainen asia. Stockholms Bancon ”luottosetelit” ”Credityf-Sedlar” poikkesivat kuitenkin aikaisemmista paperille kirjoitetuista maksuosoituksista siinä suhteessa, että ne oli suoraan tarkoitettu kiertäviksi maksuvälineiksi ja suunniteltu tätä silmällä pitäen. Ne oli asetettu kiinteille, pyöreille summille, mikä helpotti niiden käyttämistä maksuissa. Sitä paitsi niiden liikkeeseen laskeminen tapahtui suoraan pankin luotonannon yhteydessä ilman, että mitään metallitalletusta oli tarpeen siinä yhteydessä tehdä.[52]

Stockholms Bancon liikkeeseen laskemat luottosetelit tulivat nopeasti hyvin suosituiksi niiden kätevyyden ansiosta, ja aluksi ne kiersivät maksuliikkeessä jopa ylikurssiin kupariin verrattuna. Pankin nopeasti lisääntynyt luotonanto ja sen aiheuttama setelien määrän kasvu johtivat kuitenkin Ruotsin taalarin valuuttakurssin heikkenemiseen ja kuparin suurimittaiseen vientiin Ruotsista ulkomaille. Kuparin kysyntä suuntautui myös pankkiin, jolle alettiin esittää yhä enemmän seteleitä lunastettavaksi, kunnes pankin kuparivarat hupenivat niin, että syksyllä 1663 setelien lunastusta jouduttiin rajoittamaan. Setelirahan arvo suhteessa kupariin alkoi tämän jälkeen laskea. Palmstruch olisi halunnut ratkaista kriisin hankkimalla pankille lisää kuparia, mutta kaikki rahaksi lyöty ja pankkiin tuotu kupari hävisi rahanvaihtajien mukana ulkomaille sitä mukaan kuin sitä saatiin. Kriisi syveni ja setelien arvo laski yhä voimakkaammin.[53]

Vuoden 1664 valtiopäivillä keskusteltiin pankin vaikeuksista ja tultiin siihen tulokseen, että pankki oli kyllä sinänsä hyödyllinen laitos, mutta ongelman olivat aiheuttaneet luottosetelit, ja että pankin luotto oli palautettava vetämällä ne pois liikkeestä. Niinpä 3. elokuuta 1664 julkaistiin valtiopäivien päätös, jonka mukaan kaikki luottosetelit oli lunastettava ”vuoden ja yhden päivän kuluessa”. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että pankin oli irtisanottava antamansa lainat ja lopetettava uusien myöntäminen. Seurauksena oli talouskriisi ja Stockholms Bancon toiminnan loppuminen vielä samana syksynä, vaikka tämä ei ollut valtiopäivien tarkoituksena. Lainojen perintää ja setelien lunastusta kuitenkin jatkettiin pankin toiminnan muuten loputtuakin konkurssipesän lukuun vuoden 1667 toukokuuhun saakka.[54]

Palmstruch itse joutui vankilaan ja hänet tuomittiin kuolemanrangaistuksen uhalla korvaamaan pankin aiheuttama vahinko – mistä hänet kuitenkin myöhemmin armahdettiin. Palmstruch kuoli vuonna 1671, vain vuoden kuluttua siitä kun hän oli vapautunut vankilasta.[55]

STOCKHOLMS BANCON TURUN KONTTORI

Jo Palmstruchin pankilleen saamassa toimiluvassa oli mainittu aikomus perustaa pankkeja Tukholman lisäksi myös Ruotsin maakuntiin. Stockholms Banco perustikin konttorin myös Turkuun, mikä oli ensimmäinen, tosin hyvin lyhyeksi jäänyt yritys harjoittaa pankkitoimintaa Suomessa.

Turun konttori oli yksi kolmesta ”Palmstruchin pankin” avaamista Tukholman ulkopuolella sijainneista toimipaikoista. Turun konttori ei ollut täysin riippuvainen Stockholms Bancosta, vaan sillä oli tietty sekä muodollinen että toiminnallinen itsenäisyys. Tämä näkyy siinä, että Turun kaupungilla oli keskeinen rooli sekä pankinkonttorin hankkimisessa kaupunkiin että sen toiminnan takaajana. Ne pankinsetelit, jotka konttorin perustamista varten hankittiin Tukholmasta, oli Stockholms Banco ”uskonut” nimenomaan Turun kaupungille, tosin varmuuden vuoksi tullitarkastaja Didrik Barckmanin ja pormestari Nicolaus Lietzenin henkilökohtaista takausta vastaan. Konttoria tutkinut Bruno Lesch katsookin, että Turun pankinkonttori oli eräänlainen sivukonttorin ja erillisen pankin välimuoto: yhtä aikaa sekä Stockholms Bancon toimipiste että kunnallinen luottolaitos.[56]

Pankinkonttorin toiminta Turussa alkoi kesällä 1663. Samoin kuin Stockholms Bancon päätoimipaikka Tukholmassa, jakaantui Turun konttorikin Hampurin mallin mukaan kahteen osastoon, vekseli- ja lainapankkiin. Vekselipankin toiminta käsitti Turun konttorissa yksinomaan kuparirahan vaihtamista Tukholmasta saatuihin seteleihin. Setelien kysyntä oli niin voimakasta, että jo muutamassa kuukaudessa kaikki pankille Tukholmasta hankitut setelit olivat joutuneet kiertoon. Kuparirahan epäkäytännöllisyys loi siis kysyntää seteleille myös Suomessa jo tuolloin. Sitä paitsi osoittautui, että vekselipankin toiminta mahdollisti myös maksuliikenteen järjestämisen Turun ja Tukholman välillä paljon helpommin kuin aikaisemmin, koska rahaa voitiin pankin ansiosta kuljettaa seteleinä eikä painavan metallirahan muodossa. Toiminta Turussa loppui kuitenkin lyhyeen koko Stockholms Bancon

joutuessa lopettamaan toimintansa vuonna 1664.[57] Turun pankinkonttori jäi näin ollen vain lyhyeksi välähdykseksi, jonka jälkeen kesti yli 140 vuotta ennen kuin pankkitoiminnasta Turussa tai muuallakaan Suomessa on mitään tietoja.

Suomen maantieteellisesti erillinen asema Ruotsin valtakunnassa, varsinkin talvisaikaan, jolloin laivaliikennettä ei voitu harjoittaa, tekee helposti ymmärrettäväksi sen, että pankin perustaminen Suomeen oli aika ajoin esillä vielä Stockholms Bancon Turun konttorin sulkemisen jälkeenkin. Ruotsissa 1600- ja 1700-luvuilla vallalla ollut kupariraha, joka teki suurten rahasummien siirtämisen erittäin hankalaksi, tietenkin lisäsi maantieteellisen etäisyyden merkitystä maksuliikenteessä ja näin vaikutti siihen, että pankkipalveluissa nojautuminen pelkästään kaukaiseen Tukholmaan ei ole voinut tuntua kovin tyydyttävältä, niin kauan kuin kuparilla oli keskeinen merkitys maksuvälineenä.

RUOTSIN VALTAKUNNANPANKKI PERUSTETAAN

Kesäkuussa 1668, jonkin aikaa Stockholms Bancon selvitystilan päätyttyä, Ruotsin hallitus (valtioneuvosto) esitti silloin alaikäisen kuninkaan Kaarle XI:n nimissä valtiopäiville kokoontuneille säädyille kysymyksen, ”onko pankin kaaduttava vai onko se uudelleen perustettava?”. Aateli, papisto ja porvarissääty vastasivat haluavansa ”puolustaa, turvata ja hoitaa” pankkia jatkossakin, mutta talonpoikaissäädyn edustajat eivät voineet tähän yhtyä ”sen suuren vahingon vuoksi, jonka setelit olivat heille aiheuttaneet”. Tämän vastauksen perusteella hallitus antoi säädyille lupakirjan, jonka mukaan säädyt voivat ottaa pankin haltuunsa ja päättää sen perustamisesta, rakenteesta ja hallinnosta ”niin kuin hyödyllistä ja järkevää on”. Syyskuun 22. päivänä 1668 säädyt hyväksyivät pankkijärjestyksen, jonka mukaan Tukholman pankki, jonka nimeksi nyt tuli Valtakunnan Säätyjen Pankki (Riksens Ständers Bank), aloitti toimintansa uudistetussa muodossa ja nyt selvästi valtiollisena laitoksena.[58]

Sillä, että Ruotsin valtiopäivät vuonna 1668 ottivat aloitteen käsiinsä ja päättivät pankin toiminnan jatkamisesta omaan lukuunsa, oli kauaskantoinen merkitys myös 143 vuotta myöhemmin perustettavan Suomen Pankin kannalta. Näin sai nimittäin alkunsa se aikanaan hyvin poikkeuksellinen järjestelmä, jossa valtiollinen setelipankki (josta myöhemmin kehittyi keskuspankki) oli valtiopäivien alaisuudessa ja näin erotettu kruunun (eli toimeenpanovallan) alaisesta hallinto-

koneistosta. Yleensähän keskuspankit ovat kehittyneet joko julkisen toimiluvan ja valvonnan alaisuudessa toimineista yksityisistä osakeyhtiöistä kuten Englannissa, tai ne ovat olleet alun perin hallituksen omistuksessa ja tällöin finanssiministeriön alaisuudessa kuten esimerkiksi Venäjällä. Erilaisia sekamuotoja yksityisestä ja julkisesta omistuksesta on myös ollut monia.[59] mutta keskuspankin asettaminen nimenomaan parlamentin omistukseen ja hallintaan on ilmeisesti ruotsalainen keksintö. Myös Suomen Pankin nykyinen hallinnollinen asema johtuu tästä samasta ruotsalaisesta juuresta.

Ruotsin Valtakunnanpankin perustamisen jälkeen sen toimintamuodot ja sisäinen organisaatio noudattelivat jo Stockholms Bancossa käyttöön otettuja ratkaisuja. Niinpä pankki jakaantui edelleenkin kahteen osastoon, vekselipankkiin ja lainapankkiin. Lainapankin luotonannosta suurin osa tapahtui käytännössä kiinteistöpanttia vastaan, enimmäkseen maatalouskiinteistöjä vastaan. Myös valtiolle ja sen laitoksille myönnettiin paljon lainoja. Aluksi lainat olivat enintään vuoden pituisia, mutta niitä tuli tavaksi uusia, joten todelliset laina-ajat pitenivät, ja kiinteistölainoista tuli myöhemmin käytännössä jopa ikuisia. Lainapankki otti myös vastaan korollisia pitkäaikaisia talletuksia.

Toinen Valtakunnanpankin osastoista, vekselipankki, otti Amsterdamin ja Hampurin pankkien tapaan vastaan vaadittaessa maksettavia metallitalletuksia, joita tallettaja sitten saattoi maksuosoituksilla siirtää toisille tilinomistajille. Setelinanto oli aluksi kielletty, jotteivät Stockholms Bancon aikaiset kokemukset toistuisi, mutta vuonna 1710 käyttöön otettiin ns. siirtosetelit (transportsedlar) joiden liikkeeseen laskemista sitten asteittain lisättiin, kunnes niistä 1700-luvun mittaan tuli pääasiallinen maksuväline Ruotsin valtakunnassa.[60]

Kuten niin usein, myös Ruotsin valtakunnassa paperirahan historia oli sotien rahoittamisen ja sitä seuranneen inflaation historiaa. Ruotsin 1700-luvun historialle antavat leimansa toistuvat sodat, joiden kuluessa Ruotsi menetti suurvalta-asemansa. Maa oli sekä taloudellisesti että poliittisesti heikko ja epävakaa. Kuninkaalta oli Kaarle XII:n valtakauden katastrofin jälkeen otettu tosiasiallinen valta pois, ja valtiopäivät käyttivät aatelissäädyn johdolla maassa sekä toimeenpanoettä lainsäädäntövaltaa. Valtiopäivillä kilpailevat puolueet, ”hatut” ja ”myssyt” etsivät tukea ulkovalloilta.

Valtiopäivillä nousi vuonna 1738 valtaan ranskalaissuuntausta edustanut hattupuolue, joka ajoi merkantilistista teollisuuspolitiikkaa

ja Venäjän suhteen revanssihenkistä ulkopolitiikkaa. Molemmat pyrkimykset tulivat Ruotsin valtionkassalle kalliiksi, ja niiden rahoittamiseen käytettiin Valtakunnanpankin luottoja. Seurauksena oli setelien määrän voimakas kasvu. Rahatalouden kannalta ratkaiseva oli vuosina 1741–43 käyty ns. hattujen sota Venäjää vastaan (ns. ”pikkuviha”). Sota päättyi huonosti, Suomi miehitettiin jälleen kerran ja rauhansopimuksessa kaakkoisin osa Suomea menetettiin Venäjälle. Sodan seurauksena rahan arvo alkoi heikentyä, ja lokakuussa 1745 lopetettiin setelien lunastaminen. Ruotsi siirtyi näin paperirahakauteen.[61]

Sodat eivät päättyneet tähän: vuonna 1757 Ruotsi liittyi Eurooppaa repineeseen seitsenvuotiseen sotaan hyökäten Preussia vastaan Ranskan ja Itävallan liittolaisena. Ruotsin historiassa tämä tunnetaan nimellä Pommerin sota, koska sitä käytiin Ruotsin silloin omistamasta Pommerista käsin. Sota, joka päättyi Ruotsin tappioon vuonna 1762, aiheutti jälleen uuden inflaatioaallon.

Paperirahaan siirtymisen jälkeen yleinen hintataso nousi Ruotsissa voimakkaasti, ja hattujen sotaa edeltävään tasoon verrattuna se enemmän kuin kaksinkertaistui vuoteen 1765 mennessä, jolloin hattujen kilpailija, myssypuolue, nousi valtaan ja alkoi puolestaan suunnitella inflaation pysäyttämistä ja rahan arvon korottamista vanhalle tasolleen. Hampurin noteerausten mukaan Ruotsin paperitaalarin arvo valuuttamarkkinoilla oli tuolloin enää noin 40 % siitä, mitä se oli ollut 1740-luvulla ennen inflaation käynnistymistä. Myssyjen vakautussuunnitelma, joka onnistuessaan olisi nostanut taalarin arvon yli kaksinkertaiseksi, oli jo lähtökohtaisesti epärealistinen, ja yritys toteuttaa se liikkeessä olevan rahan määrää supistamalla johti vaikeaan talouskriisiin.[62]

Suomalainen valtiopäivämies Anders Chydenius, joka kuului myssyjen vaikutusvaltaisimpiin talousasiantuntijoihin, näki puolueensa deflaatiosuunnitelman vaarat. Hän kirjoitti teoksessaan *Valtakunnan auttaminen luonnollisella rahajärjestelmällä* (Rikets Hjelp, Genom en Naturlig Finance-System”, 1766), että ainoa järkevä vaihtoehto oli hyväksyä toteutunut rahan arvon aleneminen ja palauttaa rahan vaihdettavuus metalliin sillä kurssitasolla, mikä markkinoilla oli vakiintunut.[63] Tällaista toimenpidettä, jolla arvoaan menettäneen setelirahan vaihdettavuus metalliin palautetaan, mutta alkuperäistä alempaan kurssiin, nimitetään ”realisaatioksi”. Chydeniuksen pientä kirjasta voidaan pitää ensimmäisenä suomalaisen kirjoittamana rahataloudellise-

■ Kokkolan kirkkoherra ja valtiopäivämies Anders Chydenius arvosteli Ruotsin rahapolitiikkaa niin ankarasti, että hänet karkotettiin vuoden 1776 valtiopäiviltä. – J.F. Martin, pistegravyyri ja akvatinta, 1805.
Museovirasto.

na tutkielmana. Chydeniusta ei kuitenkaan uskottu, vaan kirjoituksen johdosta hänet erotettiin valtiopäiviltä ja Chydeniuksen suosituksen mukainen raharealisaatio jäi myöhemmin, Kustaa III:n aikana toteutettavaksi.[64]

KUSTAA III:N RAHAUUDISTUS

Elokuussa 1772 nuori, vain 26-vuotias kuningas Kustaa III kaappasi vallan Ruotsissa ja kirjoitutti maalle uuden perustuslain. Kuninkaan suorittama kaappaus lopetti valtiopäivien dominoiman niin sanotun vapaudenajan. Uudeksi perustuslaiksi tuli Kustaan läpi ajama vuoden 1772 hallitusmuoto, jolla oli myöhemmin erittäin suuri vaikutus Suomen poliittiseen kehitykseen koko 1800-luvun ajan, ja myös Suomen Pankin tulevaan asemaan, sillä kun Aleksanteri I Porvoon valtiopäivillä lupasi pitää voimassa Suomen ”konstituutiot”, ainakin Suomessa tulkittiin hänen tarkoittavan tätä Kustaa III:n hallitusmuotoa. Aleksanteri olisi siis Suomessa perustuslaillinen monarkki, joskin Kustaan hallitusmuoto antoi kuninkaalle erittäin laajat valtaoikeudet.

Hallitusmuoto vahvisti Ruotsissa perinteisesti voimassa olleen järjestelmän, jossa Valtakunnanpankki toimi valtiopäivien alaisuudessa. Kustaa III:n hallitusmuodon 55. pykälä kuului sen ajan suomeksi käännettynä seuraavasti:

”Waltakunnan Säätyjen Pankki jääpi tästälähin, niinkuin se tähänkin asti on ollut, heidän itse taattawaksensa ja hoidettawaksensa ja on hallittawa niiden ohjeiden ja sääntöjen mukaan, jotka jo owat tehdyt tahi joita Waltakunnan Säädyt vielä saattawat tehdä.” [65]

Uuden hallitusmuodon mukaan säädyt valitsivat keskuudestaan pankkivaliokunnan, jolle pankin hoidosta käytännössä vastanneet pankkivaltuutetut raportoivat.

Käytännössä säätyjen tekemä päätös delegoida kuninkaalle rahan arvon palauttamisen vaatimat toimet, mukaan lukien valuuttakurssipolitiikan määrittelyn, merkitsi, että kuninkaalla oli nyt ratkaiseva päätösvalta rahapolitiikassa.[66] Kuninkaan ja hänen valtiovarainministerinsä Johan Liljencrantzin valuuttakurssipolitiikka saneli rahapolitiikalle tiukat reunaehdot eikä jättänyt pankille juuri tilaa itsenäisiin linjanvetoihin.

Raharealisaation valmisteluvaiheessa Ruotsin rahamarkkinat olivat hyvin kireät, ja Valtakunnan Säätyjen Pankin luotonantopolitiik-

kaa pidettiin näissä oloissa liian jäykkänä tyydyttämään suurta luotonkysyntää. Pankki myönsi luottoa vain panttia (kiinteistö- tai metallipanttia) muttei henkilötakausta vastaan, eikä siis myöskään diskontannut vekseleitä. Valtiovarainministeri Liljencrantz, joka kannatti siihenastista vapaamielisempää elinkeinopolitiikkaa, halusi kuitenkin parantaa liike-elämän luotonsaantimahdollisuuksia ja ajoi tätä varten erityisen diskonttolaitoksen perustamista Valtakunnanpankin rinnalle.

Vuonna 1773 myönnettiin ”armollinen toimilupa” yksityiselle Discont-Compagniet -nimiselle luottolaitokselle, jota on pidetty Ruotsin ensimmäisenä liikepankkina. Sen tarkoituksena oli lyhytaikaisen liikeluoton myöntäminen. Toimintansa rahoittamiseksi Discont-Compagniet harjoitti myös ottolainausta. Jokaisesta talletuksesta kirjoitettiin velkakirja, joka vastasi eräänlaista talletustodistusta. Koska maksuvälineistä oli tuohon aikaan kova puute, diskonttoyhtiön talletustodistukset alkoivat kiertää maksuvälineinä ja niistä tuli käytännössä setelirahaa. Sven Brismanin mukaan diskonttoyhtiön talletustodistukset levisivät koko maahan, varsinkin sen jälkeen kun ne alettiin kirjoittaa setelien tapaan pyöreille summille.[67]

Toiminnan kannattavuuden varmistamiseksi diskonttoyhtiölle annettiin Valtakunnanpankista 100 000 riikintaalarin luotto 3 % korolla. Tätä luottoa diskonttoyhtiö käytti kirjoittamalla maksuosoituksia (assignationer), jotka olivat haltijalle asetettuja ja kiersivät yleisessä liikkeessä. Hankkimiaan varoja diskonttoyhtiö käytti luotonantoon 6 % korolla. Luottoa myönnettiin maksuosoituksia, vekseleitä ja velkakirjoja vastaan. Luottoa ei kuitenkaan toimiluvan mukaan saanut antaa muille kuin elinkeinonharjoittajille. Yksittäiselle lainansaajalle myönnettyjen lainojen kokonaismäärä oli tiukasti määritelty.

Diskonttoyhtiön toiminta oli taloudellisesti hyvin menestyksellistä. Sen toimilupa kuitenkin päättyi vuonna 1785 eikä sitä enää uusittu. Kustaa III oli nimittäin päättänyt ottaa sen harjoittaman liiketoiminnan valtion käsiin sen tuottaman voiton houkuttelemana. Toinen todennäköinen syy valtiollistamiseen oli, että kuningas arveli kruunun voivan saada diskonttoyhtiöltä lainoja helpommin, jos se olisi valtion omistuksessa.[68] Yhtiön toimiluvan umpeuduttua sen tilalle perustettiin uusi laitos, valtiollinen General-Discont-Contoir (1787), joka otti Discont-Compagnietin liiketoiminnan haltuunsa.[69]

Raharealisaation valmistelun Kustaa III antoi valtiovarainministerinsä Liljencrantzin tehtäväksi, joka kävi asiasta pitkiä ja monivaihei-

sia neuvotteluja pankkivaltuutettujen ja pankin johtokunnan kanssa. Kuningas ja Liljencrantz ajoivat voimakkaasti realisaation toteuttamista nopeassa aikataulussa. Pankkivaltuusto puolestaan suhtautui varauksellisesti realisaation nopeaan läpivientiin. Keskeisiä kysymyksiä raharealisaation suunnittelussa olivat ajoituksen lisäksi tavoiteltava kurssitaso ja se, kuinka suuren hopeavarannon pankki tarvitsisi hopeavaihdettavuuden toteuttamista varten ja miten tarvittava hopeavaranto hankittaisiin.

Ratkaiseva päätös rahauudistuksesta tehtiin marraskuun 26. päivänä 1776 ja uudistus astui voimaan seuraavan vuoden alusta. Tämän reformin tuloksena Ruotsi palasi hopeakannalle kolmenkymmenen vuoden pituisen ja suureksi osaksi varsin kaoottisen paperirahajakson jälkeen. Raharealisaatiossa valittu vanhojen taalarisetelien kurssi merkitsi, että setelien hopea-arvo vakautettiin tasan puoleen siitä, mitä se oli ollut 1700-luvun alkupuolella, kun setelit edellisen kerran olivat olleet metalliin vaihdettavia. Kustaa II:n raharealisaatiossa toteutettu vanhojen setelien lunastuskurssi oli itse asiassa täsmälleen sama kuin se, jota Anders Chydenius oli esittänyt vuonna 1766 ja jonka ehdotuksen vuoksi hänet oli erotettu valtiopäiviltä.[70]

Kustaa III:n toteuttaman rahauudistuksen jälkeinen vuosikymmen (1777–1788), jolloin hopearaha ja hopeaan vaihdettavat pankinsetelit (ja hopeaan vaihdettava kuparinen vaihtoraha) olivat valtakunnan ainoina maksuvälineinä, oli taloudellisesti suotuisaa aikaa niin Ruotsille kuin Suomellekin. Ruotsin Valtakunnanpankin toimintaperiaatteet määriteltiin vuosien 1779 ja 1786 pankkireglementeissä, joissa säädettiin pankin toiminnan tavoitteista, sen setelinanto- ja luottopolitiikasta ja hallinnosta. Reglementit heijastavat 1700-luvun lopulla vallinnutta ruotsalaista käsitystä siitä, millaista terveen setelipankkitoiminnan tuli olla, joten niitä ja niiden määrittelemää Valtakunnanpankin toimintatapaa on hyödyllistä verrata myöhemmin Porvoon valtiopäivillä esitettyihin ajatuksiin ja toiveisiin Suomen Pankin tulevista toimintamuodoista, sekä myös Suomen Pankin toteutuneeseen toimintaan. Näin voidaan tehdä päätelmiä siitä, missä määrin valtiopäivillä esitetyt ajatukset ja keisarin lopulliset päätökset vastasivat Ruotsin vallan aikana muotoutunutta käsitystä setelipankkitoiminnan periaatteista ja missä määrin ne taas poikkesivat tästä ruotsalaisesta mallista.

Per Andreen luokittelee ruotsalaisessa rahapoliittisessa keskustelussa esiintyneet ajatukset setelien luonteesta ja paperirahan arvon

määräytymisestä kolmeen koulukuntaan: kvantiteettiteoriaan, rahastoteoriaan ja hypoteekkiteoriaan. Kvantiteettiteoria käsittelee seteleitä maksuvälineinä, rahastoteoria vaadittaessa maksettavina talletustodistuksina ja hypoteekkiteoria pankin velkakirjoina. Vuosien 1779 ja 1786 reglementtien näkökulma pankin tehtäviin on hyvin metallistinen ja edustaa Andreen jaottelussa selvästi rahastoteoriaa. Pankin tärkeimpänä tehtävänä on turvata realisaation saavutukset eli setelien vaihdettavuus hopeaan, ja paras tae tälle on setelien metallikate pankissa. Muiden koulukuntien näkemykset Andreen tiivistää toteamalla, että kvantiteettiteorian mukaan setelien arvo voidaan turvata rajoittamalla niiden liiallista liikkeeseen laskua ja hypoteekkiteorian mukaan taas setelien arvo perustuu ne liikkeeseen laskeneen pankin yleiseen vakavaraisuuteen, viime kädessä sen luotonannon laatuun.[71]

Valtakunnanpankin reglementtien mukaan pankin oli kaikin keinoin tavoiteltava setelien ja muiden vaadittaessa maksettavien velkojensa kattamista siten, että hopeakate vastaisi ¾ sitoumuksista. Pankin muut vaadittaessa maksettavat velat koostuivat vekselipankkiin siirtotilille tehdyistä talletuksista, jotka olivat osoituksilla siirrettävissä. Tavoitteena olevan ¾ katesuhteen myötä saavutettaisiin se asiaintila, että ”pankki, perustamisensa ensimmäisen tarkoituksen mukaisesti, pysyisi yleisenä valtakunnan asukkaiden varojen säilytyspaikkana, joilla on sama turva rahan pitoisuuteen ja hyvyyteen nähden kuin jos nämä olisivat itse ne hoitaneet ja kätkeneet; varsinkin kun pankki siitä neljäsosasta, joka käyvistä varannoista puuttuu, voi turvautua kiinteistösaataviinsa…”. Tässä katkelmassa tulevat esiin pankin toiminnan päälinjat: setelien miltei täydellinen hopeakate ja siitä yli jäävien varojen sijoittaminen kiinteistölainoihin.[72]

Keinoista riittävän katesuhteen saavuttamiseksi ja vakiinnuttamiseksi tärkein oli setelistön supistaminen luotonantoa rajoittamalla. Tätä varten reglementissä säädettiin, että kiinteistölainoihin oli niiden 4 % koron lisäksi sovellettava 2 % vuotuista kuoletusmaksua. Tämä kumosi vuonna 1756 annetun määräyksen, jolla kiinteistölainat oli kokonaan vapautettu kuoletuksista ja silloin muutettu ikuisiksi. Samalla vahvistettiin hopeavarantoa. Pankin kuparivarat piti myydä ja vaihtaa hopeaksi. Uudessa luotonannossa piti olla pidättyväinen. Reglementin mukaan, ennen kuin säädetty ¾ katesuhde oli saavutettu, luottoja piti myöntää vain ennalta määrätyksi lyhyeksi ajaksi ja vain helposti myytävissä olevia metallipantteja vastaan.[73] Tämä säännös, jota myös tiu-

kasti noudatettiin, johti hyvin tiukkaan luotonantopolitiikkaan, joka pian osoittautui epärealistiseksi ja uhkasi tehdä kokonaan lopun Valtakunnanpankin asemasta Ruotsin rahajärjestelmän keskipisteenä.

VALTIONVELKASETELIT

Ruotsin Valtakunnanpankin toiminnalle Kustaan III:n rahauudistuksen jälkeen asetetut tiukat setelinantoa rajoittavat määräykset oli tarkoitettu turvaamaan hopeakannan pysyvyys, jotta hattujen sodan aiheuttama inflaatio ei pääsisi enää toistumaan. Pankin reglementti osoittautui kuitenkin tähän tarkoitukseensa tehottomaksi, kun Kustaa III aloitti Venäjää vastaan sodan, jonka aiheuttamaa valtion rahan tarvetta pankki ei tiukkojen setelikateperiaatteidensa vuoksi pystynyt tyydyttämään.

Tämä Ruotsin ns. Kustaan sota alkoi kesäkuussa 1788, kun Venäjän sotiessa Turkkia vastaan Kustaa III käytti edulliseksi uskomaansa tilaisuutta hyväkseen ja hyökkäsi Kymijoen yli Venäjän puolelle. Kuninkaan tavoitteena oli vallata 1700-luvulla Venäjälle menetetyt Kaakkois-Suomen alueet takaisin Ruotsille. Huolimatta siitä, että Venäjän armeijan pääosa oli etelässä sidottuna Turkin vastaisin operaatioihin, Kustaan sota sujui ruotsalaisilta huonosti eikä vanhan Suomen valloittamisesta tullut mitään. Sota päättyi tavallaan ratkaisemattomana 1790 Värälän rauhaan, jossa rajat jätettiin ennalleen. Tuloksettomanakin sota tuli Kustaa III:lle erittäin kalliiksi. Se heikensi valtiontalouden tilaa niin paljon, että Ruotsi joutui uudelleen paperirahakantaan, joten vuoden 1776 realisaatiolla luotu vakaus ei kestänyt kuin runsaat kymmenen vuotta.

Kustaan sodan rahoittaminen ei onnistunut normaalein keinoin, eikä Valtakunnanpankilla ollut mahdollisuutta myöntää lainoja rikkomatta setelikatemääräyksiään. Ratkaisuksi tuli, että vuonna 1789 perustettiin uusi instituutio, Valtionvelkakonttori (”Riksens Ständers Riksgälds-Contoir” eli nykyruotsiksi Riksgäldskontoret). Kyseessä oli pankista erillinen laitos, joka oli muodollisesti säätyjen alainen, mutta käytännössä täysin kuninkaan kontrollissa. Valtionvelkakonttori rahoitti valtion menoja laskemalla liikkeeseen valtionvelkaseteleitä, jotka aluksi olivat korollisia arvopapereita, mutta todellisuudessa tarkoitetut käytettäväksi maksuvälineinä. Tätä osoittaa mm. se, että valtionvelkasetelien pienimmät valöörit olivat pienempiä kuin Valtakunnan

■ Ruotsin Valtakunnanpankki toimi 1700- ja 1800-luvuilla tässä Nicodemus Tessin vanhemman suunnittelemassa talossa Järntorgetin varrella Tukholmassa. – Kuparipiirros W. Swidde, Erik Dahlberghin mukaan 1691. Alkuperäinen piirros Erik Dahlberghin teoksessa *Suecia antiqua et hodierna, I.* Museovirasto.

Säätyjen Pankin setelien valöörit. Pienimmät pankin setelit oli asetettu kahdelle riikintaalarille, mikä oli melko suuri summa siihen aikaan, kun taas pienimmät valtionvelkasetelit olivat nimellisarvoltaan vain 12 killinkiä eli ¼ riikintaalaria. Vuonna 1791 valtionvelkasetelit julistettiin korottomiksi. Valtionvelkaseteleiden lunastaminen metallilla loppui melkein alkuunsa, minkä jälkeen niiden arvo alkoi alentua suhteessa hopeaan ja pankinseteleihin. Näiden toimenpiteiden seurauksena valtionvelkaseteleistä oli tullut inflatorista paperirahaa, ja Ruotsi oli palannut maata pitkin 1700-lukua vaivanneeseen sekavaan rinnakkaisvaluuttajärjestelmään.[74]

Kun valtionvelkasetelien lunastus oli lopetettu, esteet valtion menojen setelirahoitukselle oli murrettu, ja Värälän rauhan solmimisesta huolimatta liikkeessä olevien valtionvelkasetelien määrä kasvoi seuraavina vuosina kasvamistaan. Samalla pankin setelien määrä supistui. Vuoden 1791 loppuun mennessä Valtakunnanpankin liikkeessä olevien setelien määrä oli puolittunut sotaa edeltävästä ajasta, ja valtionvelkasetelit muodostuivat tällöin jo yli ⅔ liikkeessä olevasta setelistöstä. Seuraavina vuosina suhde muuttui vielä enemmän pankin ”vahingoksi” niin, että vuoden 1800 lopussa pankinseteleiden osuus liikkeessä olevasta setelistöstä oli supistunut vain 8 prosenttiin.[75]

Valtionvelkakonttori oli siis valtionvelkasetelien muututtua käyviksi maksuvälineiksi ja niiden arvon irrottua hopeaan sidotuista pankkoseteleistä korvannut Valtakunnan Säätyjen Pankin Ruotsin todellisena keskuspankkina. Tätä lopputulosta täydensi se, että vuonna 1789 Valtionvelkakonttorin yhteyteen perustettiin oma valtionvelkasetelimääräistä luotonantoa harjoittava pankkilaitos, ”Discont Werk med Ständers Contoirs Credit Sedlar” (ns. Riksgäldsdiskontot). Tässä diskonttolaitoksessa oli valtion omistaman pääomaenemmistön lisäksi mukana myös yksityisiä osakkaita. Se oli siis osaksi valtiollinen, puoliksi yksityinen laitos, mutta Valtionvelkakonttorin hallinnassa.[76]

Koska hopeaan vaihdettavat pankinsetelit säilyivät kierrossa arvoaan menettäneiden valtionvelkasetelien rinnalla, kysymys oli varsin erikoisesta rinnakkaisrahajärjestelmästä, jossa käytössä olevien eri rahalajien ”riksdaler banco” ja ”riksdaler riksgälds” arvo suhteessa toisiinsa vaihteli. *Valtionvelkaseteleille* ei määrätty vastaanottopakkoa, eli niistä ei tehty laillisia maksuvälineitä, mutta niitä otettiin kuitenkin vastaan ”kruunun kassoissa”, mikä luonnollisesti tuki niiden käypäisyyttä myös yksityisissä liiketoimissa. Käytännössä valtionvelkasetelit

muodostuivat tärkeimmiksi maksuvälineiksi ja myös yleiseksi arvonmitaksi, lukuun ottamatta ulkomaankauppaa. *Pankkorahaa* tarvittiin ulkomaankaupan lisäksi lähinnä vain vanhojen velkojen maksuun, koska pankkorahana otetut velat piti yleensä myös maksaa pankkorahassa.

Valtionvelkasetelien määrän kasvu aiheutti Ruotsissa voimakkaan inflaation. Åmarkin mukaan yleinen hintataso nousi valtionvelkarikseinä mitattuna noin 77 % vuodesta 1789 vuoteen 1800 jatkuneen inflaatiojakson aikana. Valtionvelkasetelien arvo heikkeni tuntuvasti suhteessa arvoltaan vakaisiin pankkoseteleihin ja ulkomaisiin hopeavaluuttoihin. Niinpä esimerkiksi vuonna 1800 Hampurin markan kurssi Tukholmassa oli noussut melkein 40 % siitä, mitä se oli ollut, kun valtionvelkariksejä alettiin ensi kerran laskea liikkeeseen. 1800-luvun ensi vuosina valtionvelkariksin arvo vihdoin jotakuinkin vakiintui, noin tasolle ⅔ pankkoriksin arvosta.[77]

1800-luvun alkaessa Ruotsin Valtakunnanpankin toiminta oli eräänlaisessa aallonpohjassa. Tämä johtui kolmesta syystä. Ensinnäkin valtionvelkasetelien määrä oli kasvanut ja ne olivat syrjäyttäneet pankin setelit vallitsevina maksuvälineinä. Toinen syy oli vuoden 1777 rahauudistuksen jälkeen pankille määrätty ankara katesuhde, jonka mukaan sen oli ylläpidettävä seteleilleen peräti ¾:n suuruista hopeakatetta, mikä rajoitti pankin luotonannon hyvin pieneksi. Kolmas syy Valtakunnanpankin merkityksen vähenemiseen 1700-luvun lopulla oli, että liikeluoton myöntäminen oli enimmäkseen keskitetty valtiollisiin diskonttolaitoksiin. Brismanin mukaan Valtakunnanpankista oli 1800-luvun alkaessa enää ”vain rauniot jäljellä”. Aallonpohja oli vuosi 1799, jolloin Valtakunnanpankin toiminta oli melkein kokonaan pysähdyksissä.[78]

VUODEN 1803 RAHAREALISAATIO

Arvoltaan vaihtelevien valtionvelkasetelien vallitseva asema maksuvälineinä merkitsi rahaolojen kannalta hankalaa epävarmuutta, josta haluttiin päästä eroon. Vuoden 1800 valtiopäivillä päätettiin rahareal isaatiosuunnitelmasta, jolla valtionvelkasetelien kurssi olisi vakautettu, muttei kuitenkaan niin alas kuin mihin niiden markkinakurssi oli painunut. Suunnitelman mukaan valtionvelkasetelit olisi korvattu uudenlaisilla ”kuranttiseteleillä”, jotka olisi vuorostaan lunastettu pois kier-

rosta 15 vuoden kuluttua.[79] Valtiopäivien monimutkaista suunnitelmaa ei kuitenkaan toteutettu asiaa koskeneesta päätöksestä huolimatta. Sen sijaan Ruotsin hallitus päätti valtiopäiviä kuulematta toisenlaisesta realisaatio-ohjelmasta, joka toteutettiin vuonna 1803.[80]

Vuoden 1803 realisaatio merkitsi valtionvelkasetelien arvon alenemisen tunnustamista ja niiden hopealunastuksen aloittamista uudelleen, ei kuitenkaan alkuperäisestä pariarvostaan vaan niiden tapahtuneen arvonmenetyksen huomioon ottavalla, alemmalla kurssilla. Yksi riikintaalari hopeana tai pankinseteleinä vastasi tästä lähtien tasan 1½ riikintaalaria valtionvelkaseteleinä. Lunastuksesta vastasi Valtakunnanpankki, joka siis joutui vastaamaan myös Valtionvelkakonttorin liikkeeseen laskemista seteleistä. Tämän pankille sälytetyn velvollisuuden vastineeksi luotiin järjestelmä, jossa pankille kirjattiin saatavaa valtiolta sitä mukaa kuin pankki lunasti valtionvelkaseteleitä. Käytännössä valtionvelkasetelit jäivät kiertoon, maksuvälineinä pitkäksi aikaa jopa hallitsevaan asemaan, mutta niiden kurssi suhteessa pankinseteleihin oli lunastuksen alettua nyt täysin kiinteä ja valtionvelkariksistä tuli nyt tavallaan virallisen riikintaalarin alayksikkö. Realisaatiosta huolimatta Ruotsissa laskettiin rahasummia valtiovelkataalareina ”riksgälds” yleisesti aina 1850-luvulle saakka. Tästä käy ilmi vuoden 1803 rahauudistuksen keskeinen sisältö: valtionvelkasetelit jäivät edelleen maksuvälineinä käyttöön, mutta nyt pankki oli ottanut ne vastuulleen, joten niiden arvo oli kiinteässä suhteessa pankinseteleihin.[81]

Vuoden 1803 realisaatio ja valtionvelkasetelien lunastuksen aloittaminen merkitsi myös hopeakannalle paluuta Ruotsin valtakunnassa. Näin uudelleen voimaan saatu, vuoden 1776 kustavilaisen järjestelmän mukainen hopeakanta jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, koska seteleien lunastus hopearahalla jouduttiin vuonna 1808 jälleen keskeyttämään kun Venäjä hyökkäsi Suomeen.

Valtakunnanpankin kannalta vuoden 1803 raharealisaatio merkitsi sen palauttamista keskeiseen asemaan Ruotsin valtakunnan rahataloudessa ja luottomarkkinoilla. Koko setelistö ja toisaalta myös valtiolliset diskonttolaitokset tulivat realisaation myötä Valtakunnanpankin vastuulle. Lyhytaikaista luotonantoa harjoittaneet valtiolliset diskonttolaitokset, ”General-Discont-Contoir” ja myös ”Discont Werk med Ständers Contoirs Credit Sedlar”, lopetettiin. Niiden tilalle perustettiin nyt uusi laitos, Valtakunnan diskonttolaitos, (Riks-Discont-Werk), joka Brismanin mukaan oli ”näennäisesti erillinen” laitos, mutta tosiasial-

lisesti Valtakunnanpankin osasto. Uusi Riks-Discont-Werk oli osakeyhtiö, jossa pääosakkaana oli Valtakunnanpankki, mutta mukana oli myös yksityisiä omistajia. Sen toiminta poikkesi edeltäjästään siinä, että se ei harjoittanut korollista ottolainausta yleisöltä laskemalla liikkeeseen velkakirjoja tai ottamalla vastaan talletuksia.[82]

TURUN DISKONTTOLAITOS

Diskonttolaitoksiin asetettiin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Ruotsissa suuria toiveita liike-elämän elvyttäjinä. Aluksi diskonttolaitoksia oli perustettu Tukholmaan, mutta jo vuoden 1800 raharealisaatiosuunnitelmaan oli kuulunut, että ”kaukaisiin, runsasväkisiin ja vireisiin” kaupunkeihin perustettaisiin yksityisiä diskonttolaitoksia. Diskonttolaitosten perustamisella haluttiin helpottaa sitä rahamarkkinoiden kiristymistä, minkä suunnitellun raharealisaation ennakoitiin aiheuttavan.

Tukholmassa toimineen Valtakunnandiskonttolaitoksen (Riks-Discont-Werk) rinnalle ja valvontaan perustettiinkin vuosina 1802–1805 kolme maakunnallista diskonttolaitosta, Göteborgin, Malmön ja Turun diskonttolaitokset. Maakuntakaupunkien diskonttolaitokset myönsivät Tukholmassa toimivan Valtakunnandiskonton tapaan luottoa, paitsi panttia vastaan, myös henkilötakausta (kuten vekseleitä) vastaan. Toisin kuin Valtakunnandiskontto, ne harjoittivat myös ottolainausta. Tämä tapahtui laskemalla liikkeeseen 3 % korkoa tuottavia velkakirjoja. Sen lisäksi diskontot harjoittivat laajaa setelinantoa laskemalla liikkeeseen maksuosoituksia, assignaatteja, jotka käytännössä vastasivat setelirahaa ja joiden lunastuksesta myös Valtakunnanpankki oli vastuussa.

Diskonttolaitosten harjoittama assignaattien liikkeeseen lasku perustui siihen, että Valtakunnanpankki toimi niiden kassanhoitajana. Kun diskonttolaitos myönsi luottoa, sen ei tarvinnut antaa lainasummaa sen saajalle käteisenä, vaan lainan saaja sai sen sijaan assignaatteja, jotka olivat Valtakunnanpankin maksettavaksi asetettuja maksuosoituksia. Nämä maksuosoitukset kohdistuivat diskonttolaitosten Valtakunnanpankissa pitämään tiliin. Käytännössä assignaatteja ei yleensä esitetty heti lunastettavaksi, vaan ne kiersivät pitkiä aikoja setelien kaltaisina maksuvälineinä. Niiden setelinomaisuutta lisäsi se, että ne olivat painettuja ja kiinteälle summalle asetettuja. Assignaattien valöörit olivat välillä 5 rdr–100 rdr, eli päättyivät siihen, mistä dis-

konttojen suuriarvoisten, 3 %:n velkakirjojen valöörit alkoivat. Assignaattien valöörien pienuus osoittaa niiden olleen maksuvälineiksi yleiseen liikkeeseen tarkoitettuja.[83]

Turun diskonttolaitoksella on Suomen Pankin historiassa aivan keskeinen merkitys, koska sitä voidaan pitää monella tapaa Suomen Pankin tosiasiallisena edeltäjänä. Se oli ollut Suomen ainoa pankkilaitos välittömästi Suomen Pankin perustamista edeltävänä aikana, ja kuten tuonnempana käy ilmi, monet Suomen Pankin perustamisessa ja sen alkuaikojen toiminnassa keskeisesti mukana olleet miehet perehtyivät käytännön pankkitoimintaan juuri Turun diskonttolaitoksen virkailijoina, osakkaina ja asiakkaina. Sen toimintaa kannattaa siksi tässä selvitellä hiukan laajemminkin. Turun diskonttolaitoksen toiminnan ansiosta Suomen Pankkia ei tarvinnut käynnistää tyhjästä, vaan se saattoi ainakin osaamisen ja henkilöresurssien osalta jatkaa siitä, mihin diskonttolaitos oli jäänyt.

Kuningas allekirjoitti Turun diskonttolaitoksen (Åbo Discont Werk) toimiluvan vuonna 1805 viideksitoista vuodeksi. Toimiluvassa pankin pääomaksi määrättiin 150 000 riikintaalaria *specie*. Näin hopeassa määritelty pääoma oli maksettava hopeateoksina, ulkomaisessa hopearahassa ja vanhentuneina ruotsalaisina hopearahoina. Pääoma, joka oli pienempi kuin Göteborgin diskonttolaitoksen 200 000 riikintaalaria mutta suurempi kuin Malmön diskonton 100 000 riikintaalaria, talletettiin Valtakunnanpankkiin diskonttolaitoksen lukuun ja vastineeksi diskonttolaitos sai Valtakunnanpankin seteleitä. Näin saadun pääoman lisäksi Turun diskonttolaitos saisi Valtakunnanpankista luottoa omia 3 %:n velkakirjojaan vastaan aina oman pääomansa mukaiseen määrään asti eli 150 000 taalariin. Diskonttolaitos sai myös lainata varoja yksityishenkilöiltä laskemalla liikkeeseen vähintään 100 riikintaalarin suuruisia, määräaikaisia 3 %:n velkakirjoja, jotka olivat lunastettavissa paitsi Turussa, myös Valtakunnanpankissa Tukholmassa.

Diskonttolaitoksen luotonanto tapahtui velkakirjalainojen muodossa. Lainat eivät saaneet olla yli kuuden kuukauden pituisia. Koroksi oli määrätty ½ % kuukaudessa ja korko piti lyhentää pääomasta jo lainaa nostettaessa. Juuri tästä käytännöstä tulee laitoksen nimitys diskontto. Velkakirjalainojen lisäksi ohjesäännössä oli myös määräyksiä maksuosoitusten ja koti- sekä ulkomaisten vekselien diskonttaamisesta, joten tämänkin kaupallisten maksujen rahoittamiseen liittyvän toiminnan katsottiin kuuluvan diskonttolaitoksen toimialaan.

Diskonttolaitoksen osakeanti, joka tapahtui syyskuussa 1805, ylimerkittiin runsaasti. Pankin osakkaat tulivat enimmäkseen Ruotsin puolelta, ja suomalaiset olivat pettyneitä siihen, että yli ¾ osakkeista meni ruotsalaisten sijoittajien nimiin, jotka näin ollen keräisivät myös leijonanosan tulevista voitoista. Suomalaisten sijoitukset jäivät alle puoleen siitä, mitä he olisivat olleet halukkaita sijoittamaan. Tukholmalaisten hallussa olevasta suuresta osakemäärästä huolimatta laitoksen johtokuntaan valittiin kuitenkin vain turkulaisia. Ensimmäisessä yhtiökokouksessa Turun diskonttolaitoksen johtajiksi valittiin Gabriel Erik Haartman, Claës Johan Sacklén ja Jean Tjaeder. Näistä Haartman oli johtokunnan puheenjohtaja. Haartman ja Sacklén toimivat myöhemmin Suomen finanssihallinnon kaikkein keskeisimmissä asemissa maan tultua liitetyksi Venäjään. Diskonttolaitos toimi Tjaederin liikkeen tiloissa Turun Kirkkokadulla, ja ilmeisesti Tjaeder käytännössä hoiti laitoksen toimintaa jonkinlaisena ”toimitusjohtajana”.

Diskonttolaitos aloitti liiketoimintansa 1.8.1806. Toimintamuotojen yksinkertaisuudesta huolimatta diskonttolaitoksen toiminta kasvoi sen lyhyenä toiminta-aikana yllättävänkin nopeasti. Vuoden 1806 loppuun mennessä myönnettiin lainoja 221 680 riikintaalarin arvosta ja vuonna 1807 peräti 1 079 520 riikintaalaria. Kevääseen 1808 mennessä, jolloin laitoksen toiminta jouduttiin sodan vuoksi äkkiä lopettamaan ja varat takavarikoitiin Tukholmaan, lainoja oli myönnetty yli 1 600 kappaletta, ja vuoden 1808 lopun tilinpäätöksen mukaan laitoksen lainakanta oli vielä 619 500 riikintaalaria. Sekä lainojen lukumäärä että niiden rahallinen arvo ovat näin ollen varsin suuria siihen nähden, kuinka pieni Suomen kansantalous tuohon aikaan oli, ja ne olivat huomattavia myös verrattuna siihen, mihin Suomen Pankki toimintansa alkuvuosina pääsi.[84]

Diskonttolaitoksen nopeasti kasvanut toiminta loppui lyhyeen, kun Venäjän armeija hyökkäsi Suomeen helmikuussa 1808. Jo ennen sodan syttymistä oli vuoden 1807 puolella Ruotsissa syntynyt spekulaatiota, jonka johdosta ruotsalaiset sijoittajat olivat alkaneet esittää Turun diskonttolaitoksen velkakirjoja Valtakunnanpankille lunastettavaksi. Kun tieto venäläisten hyökkäyksestä saapui Tukholmaan 29. päivänä helmikuuta, viikon kuluttua hyökkäyksen alkamisesta, tallettajien paniikki laajeni koskemaan kaikkia diskonttolaitoksia, jolloin säätyjen pankkivaltuutetut päättivät pelastaa diskontot vararikolta tukiluottojen avulla. Valtakunnan Säätyjen Pankki lunasti Turun diskonttolaitoksen

■ Turun diskonttolaitoksen 50 riikintaalarin seteli vuodelta 1807. Allekirjoittajina G.E. Haartman ja Jean Tjaeder, jotka kuuluivat 1800-luvun alun johtaviin pankkimiehiin Suomessa. – Suomen kansallismuseo / Rahakammio.
Museovirasto / Outi Järvinen.

papereita yhteensä 232 000 riikintaalarin arvosta. Malmön diskonttolaitokselle annettiin tukea vielä enemmän.[85]

Kahden viikon kuluttua sodan syttymisestä, 7.3.1808, Turun diskonttolaitoksen johtokunta sai optisen lennättimen välityksellä Tukholmasta Valtakunnanpankin pankkivaltuutetuilta määräyksen siirtää koko laitos kaikkine asiakirjoineen heti Tukholmaan. Melko pian, 11. päivänä maaliskuuta, diskonttolaitoksen varat lähetettiinkin Turusta kohti Tukholmaa, mutta säilyneiden tietojen mukaan lähetys juuttui ilmeisesti kelirikon vuoksi parin viikon ajaksi Ahvenanmaalle eikä päässyt lähtemään sieltä Ruotsin puolelle ennen kuin 23. päivänä maaliskuuta, toisin sanoen vasta päivää sen jälkeen kun Turku oli joutunut venäläisten joukkojen käsiin. 6.4. laivuri Seippel, joka oli johtanut kuljetusta, palasi Turkuun ja kertoi lähetyksen saapuneen onnellisesti perille.

Diskonttolaitoksen johtokunta oli tällä välin jo ehtinyt pyytää miehitysjoukkojen päälliköltä kenraali Buxhoevdenilta suojelusta laitoksen omaisuudelle siltä varalta, että se jouduttaisiin palauttamaan Turkuun. He perustelivat anomustaan sillä, että diskonttolaitoksen varat olivat yksityistä omaisuutta. Buxhovden antoi pyydetyn lupauksen, mutta samalla vaati Turun ja Porin läänin maaherraa von Troilia huolehtimaan, että laitoksen varat noudettaisiin Ahvenanmaalta takaisin Turkuun. Kun tieto varojen saapumisesta perille Tukholmaan oli tullut, laitoksen johtaja Tjaeder ilmoitti asiasta Buxhoevdenille, joka siis joutui toteamaan menettäneensä pelin.

Diskonttolaitoksen toimintaa ei tämän evakuointioperaation jälkeen uudelleen aloitettu vaan laitos pantiin selvitystilaan ja purettiin. Vastuu laitoksen likvidoinnista siirtyi Tukholmassa vähän aikaa toimineelta väliaikaiselta johtokunnalta vuoden 1809 lopussa takaisin alkuperäiselle johtokunnalle Turkuun. Laitoksen viimeinen yhtiökokous pidettiin Turussa toukokuun lopussa 1812, samaan aikaan kun vasta perustettu Suomen Pankki juuri aloitteli toimintaansa samassa kaupungissa. On mielenkiintoista, että osallisuus diskonttolaitoksen evakuointioperaatioon aivan venäläisen miehitysarmeijan nenän edestä ei näytä mitenkään haitanneen laitoksen johtajien Haartmanin ja Sacklénin myöhempää loistavaa virkauraa Suomen suuriruhtinaskunnan keisarillisen hallituskonseljin jäseninä.[86]

RUOTSIN RAHAN ARVO SUOMEN SODAN AIKANA

Suomen sodan sytyttyä Ruotsin Valtakunnanpankki ryhtyi rajoittamaan setelien lunastusta hopealla, tosin ilman muodollista päätöstä lunastuksen lopettamisesta. Kuten Heckscher toteaa, tämä merkitsi, että jo kolmannen kerran sota Venäjää vastaan teki lopun Ruotsin rahan metallikannasta. Setelien vaihdettavuutta rajoitettiin aluksi varovasti, mutta vuonna 1809 lunastusta metallilla tapahtui enää vain ”nimeksi”.[87] Huolimatta siitä, että hopeakannasta luopuminen oli hyvin kauaskantoinen päätös ja itse asiassa merkitsi luopumista vuoden 1803 raharealisaation saavutuksista, vaihdettavuuden rajoittaminen ja lopulta sen keskeyttäminen kokonaan tehtiin ilmeisesti käytännössä pankinkomissaarien päätöksillä olosuhteiden pakottamana, koska Valtakunnanpankin pankkivaltuusto käsitteli asiaa virallisesti vasta vuoden 1810 maaliskuussa.[88] Setelien lunastuksen rajoittamisen seurauksena niiden kurssi suhteessa hopeaan ja Hampurin markkaan alkoi laskea, aluksi vain lievästi, mutta sitten yhä jyrkemmin.

Suomessa luotettiin ruotsalaisten setelien arvon pysyvyyteen yllättävänkin vahvasti, mikä näkyy muun muassa siinä, että vielä Porvoon valtiopäivien keskusteluissa kesällä 1809 pidettiin yleensä pankkoriksin arvoa samana kuin hopeariksin, vaikka riikintaalarin kurssi suhteessa Hampurin hopeamarkkaan oli tuohon aikaan alentunut jo merkittävästi, noin 13–18 %. Valuuttakurssista Porvoon valtiopäivillä käyty keskustelu koski kuitenkin lähinnä vain ruplan arvoa, siis yhtäältä ruplan ja ruotsalaisen riikintaalarin hopea-arvojen suhdetta ja toisaalta assignaattiruplan kurssia suhteessa hopearuplaan. Näiden perusteella koetettiin Porvoossa arvioida, mikä olisi asianmukainen kurssi maassa liikkuvien ruotsalaisten ja venäläisten setelien välillä. Porvooseen kokoontuneiden valtiopäivämiesten luottamus riikintaalarin arvoon osoittautui kuitenkin ylimitoitetuksi, ja vuoden 1809 loppua kohti ruotsalaisten setelien kurssin heikkeneminen jatkui yhä jyrkemmin.[89]

Seuraavina vuosina ruotsalaisten setelien arvo jatkoi alentumistaan. Tämä on ymmärrettävää, kun otetaan huomioon, että Ruotsin Valtakunnanpankin setelinanto kaksinkertaistui vuosina 1807–1812, samalla kun ruotsalaisten setelien reaalinen kysyntä Suomen menettämisen vuoksi ilmeisesti jonkin verran supistui. Tosin merkittäviä

määriä ruotsalaista setelirahaa jäi Suomessakin kiertoon vielä pitkäksi aikaa. Ruotsissa koettiin sotavuosina inflaation ja voimakkaan luotto-ekspansion sävyttämä kausi, jota Brisman nimittää ”suureksi spekulaatioajaksi”.[90]

Ruotsin rahapolitiikalla oli Suomen kannalta suuri merkitys vielä senkin jälkeen, kun Suomi oli poliittisesti joutunut Ruotsista erilleen. Tämä johtui ruotsalaisen rahan laajasta, joskin epävirallisesta ja osittain lainvastaisestakin käytöstä Venäjään liitetyssä Suomessa vielä kolmen vuosikymmenen ajan. Erikoista on, että Suomessa ei ainakaan rahvaan keskuudessa näytä täysin tiedostetun sitä ruotsalaisen riikintaalarin arvon menetystä, mikä 1810-luvun alussa oli Ruotsissa ja kansainvälisillä valuuttamarkkinoilla tapahtunut. Ruotsalainen raha nautti siis Suomessa yliarvostusta, jonka seurauksena sitä jatkuvasti virtasi Ruotsista Suomeen, jossa sitä halukkaasti otettiin maksuissa vastaan.[91]

Syksyllä 1812, sen jälkeen kun kruununprinssiksi noussut Kaarle Juhana oli saanut välit Venäjään vakiinnutetuksi ystävälliselle kannalle, Ruotsissa ryhdyttiin kiristämään rahapolitiikkaa inflaation pysäyttämiseksi. Tämän tuloksena inflaatio pysähtyikin jo vuonna 1813, mutta yleinen hintataso oli kuitenkin tällöin jo noussut melkein kaksinkertaiseksi sotaa edeltävään aikaan verrattuna ja setelirahan arvo siis puolittunut. Myös valuuttamarkkinoilla kehitys oli samantapainen. Vuoteen 1813 mennessä ruotsalaisen riikintaalarin valuuttakurssi suhteessa Hampurin hopeamarkkaan oli painunut noin puoleen sotaa edeltäneeltä tasoltaan. Riikintaalarin valuuttakurssi pysyi tämän jälkeenkin melko epävakaana heilahdellen ylös ja alas aina vuoteen 1834 asti, jolloin Ruotsi vihdoin palasi hopeakannalle. Ruotsin hopeakantaratkaisu oli Suomen rahahistorian kannalta hyvin merkittävä ja siihen palataan siksi tarkemmin tuonnempana.

VENÄJÄN RAHAOLOJEN KEHITYSHISTORIASTA

YHTEISIÄ PIIRTEITÄ RUOTSIN KANSSA

Venäjän armeijan hyökättyä Suomeen alkoi maassa liikkua ruotsalaisen rahan lisäksi myös venäläistä rahaa. Venäläisten kannalta oli tärkeää varmistaa venäläisen rahan käypyys Suomessa, ja tietysti mahdollisimman hyvään kurssiin. Venäläisten ylipäällikkö Buxhoevden antoikin jo 12.4.1808 julistuksen, jonka mukaan venäläistä rahaa piti ottaa Suomessa vastaan. Viisi ruplaa pankkoassignaatteina (venäläisenä paperirahana) piti tämän julistuksen mukaan vastata 3 riikintaalaria 16 killinkiä ruotsalaisina valtionvelkaseteleinä. Virallinen venäläisen ja ruotsalaisen paperirahan välinen kurssi olisi tämän mukaan ollut sellainen, että yksi rupla olisi vastannut ⅔ riikintaalaria valtionvelkaseteleinä (tai vastaavasti 21 killinkiä 4 runstykkiä pankinseteleinä, koska yksi riikintaalari banco vastasi 1,5 riikintaalaria valtionvelkaseteleinä). Buxhoevdenin julistuksessa paperiruplalle määrätty kurssi oli Pippingin arvion mukaan ainakin 17 % yliarvostettu, mihin todennäköisesti vaikutti sekä halu säästää sotamenoissa että pyrkimys edes jotenkin yksinkertaiseen vaihtosuhteeseen paperiruplien ja Suomessa maksuvälineinä liikkuvien valtionvelkataalarien välillä, mitä määrätty ⅔ kieltämättä merkitsi.[92]

Venäjän 1700-luvun ja 1800-luvun rahahistorialla on paljon yhteisiä piirteitä Ruotsin samanaikaisen rahahistorian kanssa. Näihin yhteisiin piirteisiin kuuluvat pankkijärjestelmän kehittyminen enimmäkseen valtiolliselle pohjalle, paperirahan varhainen käyttöönotto ja monien sotien aiheuttama inflaatio. Molemmissa maissa oli myös koettu jaksoja, jolloin kupari oli ollut käytännössä rahajärjestelmän perusta-

na oleva metalli. Tässä mielessä se sekava ja epävakaa venäläinen rahajärjestelmä, johon suomalaiset joutuivat keväästä 1808 alkaen tutustumaan, ei perusteiltaan kovin paljon poikennut siitä rahataloudellisesta sekasotkusta, mihin Ruotsin vallan aikana oli Suomessa totuttu tai ainakin olosuhteiden pakosta sopeuduttu.

Venäjän ruplan historia alkaa Pietari Suuresta, joka monien muiden uudistustensa lisäksi uudisti myös Venäjän rahajärjestelmän 1700-luvun alussa. Rahayksiköksi tuli tällöin hopearupla, joka jakaantui sataan kopeekkaan. Alun perin hopearuplan mallina olivat saksalaiset taalarit, joita oli ollut yleisesti kierrossa Venäjällä, mutta vuosien mittaan ruplan hopeasisältöä vähennettiin, ja niin siitä tuli jonkin verran saksalaista Reichsthaleria ja siihen perustuvaa ruotsalaista riikintaaleria kevyempi ja siten arvoltaan pienempi. Venäjän vallatessa Suomen oli ruplan hopeasisältö melkein tasan 18 grammaa puhdasta hopeaa. Kun Ruotsin riikintaalerin hopeasisältö oli noin 25,70 grammaa, näiden rahayksiköiden välinen parikurssi oli teoriassa noin 1,43 hopearuplaa hopeista riikintaaleria kohti.[93]

Käytännössä hopearuplan merkitys maksuvälineenä oli Suomen sodan aikaan kuitenkin vähäinen, koska Venäjällä oli tosiasiallisesti vallalla paperirahajärjestelmä. Liikkeessä oli suuria määriä seteleitä, ns. pankkoassignaatteja eli paperiruplia, joiden lunastus hopealla oli valtion rahapulan vuoksi jouduttu lopettamaan. Pankkoruplan arvo oli alentunut valtion menojen setelirahoituksen vuoksi niin paljon, että esimerkiksi joulukuussa 1811, kun Suomen Pankki perustettiin, pankkoruplan arvo noteerattiin Pietarin pörssissä vain 26 hopeakopeekan arvoiseksi. Hopearahaa ei juuri nähty yleisessä liikkeessä.[94]

Venäjän valtio oli alkanut laskea liikkeeseen seteleitä jo vuonna 1769 Katariina Suuren hallituskaudella. Katariinan hallitus perusteli setelien liikkeeseen laskemista niiden kätevyydellä maksuliikenteessä, mutta todellisuudessa taustalla oli ennen muuta tuolloin käyty sota Turkkia vastaan, jonka Venäjän kruunulle aiheuttamaa kustannusrasitusta koetettiin helpottaa maksamalla valtion menoja hopean sijasta seteleillä, joita alettiin kutsua assignaateiksi. Assignaatit luvattiin lunastaa vaadittaessa metallirahalla (hopealla tai käytännössä yleensä kuparilla) ”ilman pienintäkään viivytystä tai ajanhukkaa”. Tätä lunastamista varten perustettiin vuonna 1769 Pietariin ja Moskovaan vaihtopankit, joista Venäjän myöhempi valtiollinen setelipankkijärjestelmä kehittyi. Assignaatit pitivät arvonsa melko hyvin suunnilleen aina vuo-

teen 1786 saakka, jolloin yksi rupla assignaatteina (eli ns. pankkorupla), noteerattiin vielä 98 hopeakopeekan arvoiseksi.[95]

Venäjän valtiollinen pankkijärjestelmä sai pitkäksi aikaa vakiintuneet muotonsa vuonna 1786, kun Katariina Suuri perusti kaksi toisiinsa liittyvää pankkilaitosta, Valtiollisen Assignaattipankin (Gosudarstvennyi Assignatsionnyi Bank) ja Valtiollisen Lainapankin (Gosudarstvennyi Zajemnyi Bank). Valtiollinen Assignaattipankki, jonka tehtäväksi tuli toimia valtiollisena setelipankkina, muodostettiin yhdistämällä edellä jo mainittujen, vuonna 1769 perustettujen Pietarin ja Moskovan vaihtopankkien toiminnot. Setelinannon lisäksi Assignaattipankin toimivaltuuksiin kuului myös vekselien diskonttaus, maksuosoitukset ulkomaille sekä kulta-, hopea- ja kuparikauppa. Tämä tehtävänkuvaus, joka oli suunnilleen Bank of Englandin esimerkin mukainen, jäi kuitenkin käytännössä täysin merkityksettömäksi, ja Assignaattipankki keskittyi lähinnä valtion menojen setelirahoitukseen.[96]

Venäjän pankkijärjestelmän toisen pääpilarin eli Valtiollisen Lainapankin päätehtäväksi määrättiin pitkäaikaisten, 20 vuoden mittaisten kiinnityslainojen antaminen maatiloja tai kaupungeissa sijaitsevia kivitaloja vastaan. Maatilojen kiinnitysarvo määriteltiin maaorjatalonpoikien lukumäärän mukaan, olettaen talonpojan kiinnitysarvoksi 40 ruplaa. Kiinnityslainojen myöntämisen lisäksi lainapankki otti vastaan yleisön talletuksia, jotka olivat korollisia, mutta lyhyen irtisanomisajan puitteissa tallettajan vapaasti nostettavissa. Pankkien perustamista koskevan asetuksen mukaan Valtiollisen Assignaattipankin ja Valtiollisen Lainapankin piti toimia ”kuin yhtenä yksikkönä, jotka auttavat toinen toisiaan asioiden menestymisen vuoksi.”[97]

Assignaattipankin ja Lainapankin perustamisen jälkeen Venäjän valtiollisen luottojärjestelmän rakenne pysyi lähes muuttumattomana aina 1860-luvulle saakka. Yksi järjestelmälle tunnusomaisista piirteistä oli sen valtiollinen omistus ja hallinto. Toisiinsa kytkeytyneet Valtiollinen Assignaattipankki ja Valtiollinen Lainapankki olivat luottojärjestelmässä täysin hallitsevassa asemassa. Toinen venäläisen luottojärjestelmän piirre oli luotonannon suuntautuminen lähinnä valtion menojen rahoittamiseen ja maata omistavan aatelin tarpeisiin. Tämä piirre heijasteli tietenkin Venäjän taloudellisia ja yhteiskunnallisia olosuhteita. Maata omistavan aateliston tukeminen oli keisarillisen hallituksen vakauden kannalta poliittisesti tärkeää. Tähän liittyvä venäläinen erikoisuus oli maaorjatalonpoikien käyttäminen luoton vakuutena (tai ainakin maan

vakuusarvon mittana).[98] Tällainen vakuuspolitiikka sitoi Venäjän valtiollisen luottojärjestelmän tiukasti feodaaliseen maaorjatalouteen, ja se oli todennäköisesti myös osasyynä siihen, että Venäjän Valtiollisen Lainapankin toiminta-alaa ei vuoden 1809 jälkeen laajennettu Suomeen, jossa maaorjuus ei ollut voimassa. Näin Suomeen tarvittiin oma, paikallisiin olosuhteisiin sovitettu luottolaitos – Suomen Pankki.

Assignaatti- ja lainapankkien perustamisen jälkeen setelinanto Venäjällä nopeasti lisääntyi, ja tämän seurauksena assignaattiruplan arvo alkoi heikentyä. Syynä rahan määrän kasvuun olivat jatkuvat sodat, joita rahoitettiin setelipainoa hyväksi käyttäen. Vuonna 1787–92 käytiin toinen Venäjän ja Turkin välinen sota, jossa Venäjä sai Turkilta Krimin niemimaan ja Mustanmeren rannikon. Venäjän sotiessa Turkkia vastaan Ruotsi hyökkäsi Kymijoen yli, josta seurasi ns. Kustaan sota 1788–90. Jo ennen kuin rauhansopimusta Ruotsin kanssa oli solmittu, Venäjä oli kuitenkin jo aloittanut Puolassa taas uuden sodan, joka päättyi Puolan 2. jakoon 1793. Sen jälkeen Puolassa syntyi Tadeusz Kosciuszkon johtama kansannousu, jonka Venäjän armeija murskasi ja tuloksena oli Puolan kolmas jako 1795.

Yhä uusien sotien rasittaessa valtion taloutta assignaattien määrän kasvua ei pystytty rajoittamaan annetuista juhlallisista lupauksista huolimatta. Assignaattien lunastusta hopealla rajoitettiin ja lopulta se keskeytettiin kokonaan. Rahan määrän kasvusta ja sen vaihdettavuuden päättymisestä oli luonnollisena seurauksena assignaattiruplan arvon romahtaminen. Katariina Suuren hallituskauden lopussa vuonna 1796 assignaatteja oli liikkeessä 158 miljoonaa ruplaa, mistä summasta vain pieni osa, 18 miljoonaa ruplaa, oli tullut liikkeeseen muuta kuin valtion alijäämien kautta. Assignaattien kurssi oli tällöin laskenut jo 69 hopeakopeekkaan. Katariinan seuraajan, Paavali I:n, kaudella tehtiin erilaisia yrityksiä ruplan arvon palauttamiseksi.[99] Paavalin liittyminen Ranskan vastaiseen liittokuntaan vuonna 1799, siitä seurannut sotaretki Italiaan ja tämän aiheuttama valtion rahantarpeen kasvu teki nämä yritykset kuitenkin lopulta tuloksettomiksi.

Vaikka Venäjän valtiollinen pankkijärjestelmä käytännössä olikin enimmäkseen suuntautunut palvelemaan hallituksen ja suurmaanomistajien luotontarvetta, pyrki Venäjän hallitus parantamaan myös lyhytaikaisen kauppaluoton saatavuutta. Tarkoituksena oli vientikaupan tukeminen. Paavali I:n hallituskaudella 1797 annetulla ukaasilla muodostettiin Valtiollisen Assignaattipankin yhteyteen Pietariin vekseli- ja tavaradiskonttokonttori. Vuonna 1806 perustettiin samanlaiset diskont-

tokonttorit Moskovaan ja eräisiin satamakaupunkeihin, kuten mm. Arkangeliin ja Odessaan.[100] Diskonttokonttorien toiminta jäi kuitenkin melko pienimuotoiseksi, mihin yhtenä syynä varmasti oli Venäjän liittyminen Englannin vastaiseen kauppasaartoon Tilsitin rauhansopimuksen jälkeen vuonna 1807. Englanti oli siihen asti ollut Venäjän tärkein kauppakumppani, joten saarto merkitsi katastrofia Venäjän viennille.

ALEKSANTERI I:N RAHAPOLITIIKKA

Aleksanteri I nousi valtaistuimelle vuonna 1801 vallankaappauksella, jossa hänen isänsä Paavali I murhattiin. Aleksanterin valtakauden alkuvuosille oli ominaista keisarin kiinnostus valtakunnan ja hallinnon uudistamiseen ja järkiperäistämiseen. Keisari harkitsi jopa perustuslain säätämistä, joka olisi muuttanut Venäjän autokratiasta perustuslailliseksi monarkiaksi. Nämä kunnianhimoiset suunnitelmat eivät kuitenkaan edenneet.

Aleksanterin valtakauden alussa tehtiin muiden uudistushankkeiden ohella myös yrityksiä Venäjän valtiontalouden vakauttamiseksi. Vuonna 1802 perustettiin osana laajaa hallinnon uudelleen järjestelyä Venäjän valtiovarainministeriö, jonka tehtäväksi tuli mm. budjetin laatiminen ensi kertaa valtakunnan historiassa. Hallitus teki myös joitakin yrityksiä rahan arvon vakiinnuttamiseksi ja kirstuihin ja ulkomaille hävinneen metallirahan saamiseksi uudelleen liikkeeseen. Niinpä esimerkiksi vuoden 1803 joulukuussa annetulla ukaasilla lopetettiin rahalyöntivero, ja hallitus löi merkittävän määrän kulta- ja hopearahoja. Nämä eivät kuitenkaan jääneet yleiseen kiertoon assignaattien suuren tarjonnan vuoksi. Assignaattien arvon kehitys Pietarin pörssissä (suhteessa hopeaan) ja ruplan valuuttakurssin vahvistuminen Aleksanterin hallintokauden alussa osoittivat kuitenkin, että yritykset valtiontalouden saamiseksi tasapainoon vaikuttivat rauhoittavasti rahamarkkinoihin myös ilman erityisiä rahan arvon tukitoimia. Aleksanteri I:n hallituskauden alun rauhan vuosien aikainen pidättyvyys assignaattien liikkeeseen laskussa aiheutti jopa protesteja kauppiaiden taholta, jotka pitivät rahan määrää liian pienenä.[101]

Venäjä liittyi Ranskan vastaiseen sotaan uudelleen vuonna 1805, jonka jälkeen assignaattien määrä lähti jälleen jyrkkään kasvuun. Tilsitin rauhanteon jälkeen neuvottelut vuoden 1808 budjetista muodostuivat erityisen vaikeiksi, ja Suomen sota teki valtion taloudellisen

tilanteen Hellerin mukaan ”täysin epäselväksi”.[102] Kun valtion tuloja ei voitu lisätä, kun ulkomaista luottoa ei ollut saatavilla ja kun valtiollisten pankkien lainoja ei voinut kasvattaa miten paljon tahansa, päätettiin elokuussa 1809 ryhtyä kotimaisen obligaatiolainan liikkeeseen laskuun. Lainasta ei kuitenkaan tullut menestystä. Yleisö sijoitti varojaan sen sijaan mieluummin valtiollisiin luottolaitoksiin, jotka tarjosivat 5 % koron ja josta rahat sai vaadittaessa takaisin. Lainoja sai sitä paitsi merkitä vain Pietarissa. Valtion luottolaitosten talletustodistukset kiersivät yleisesti maksuvälineinä.[103]

Aleksanterin hallituskauden ensimmäisen vuosikymmenen aikana assignaattien määrä enemmän kuin kaksinkertaistui, ja niiden arvo hopeakopeekoissa mitattuna heikkeni 70 kopeekasta noin 44 kopeekkaan. Paperirahan määrän aina vain kasvaessa assignaattien lunastusta edes kuparilla, jota sentään oli tähän asti pidetty itsestäänselvyytenä, ei voitu enää ylläpitää. Tämä johti kuparisten vaihtorahojen niin suureen niukkuuteen, että niistä maksettiin osissa Venäjää jopa 20 % ylikurssia suhteessa nimellisarvoon. Nyt myös kupariraha alkoi spekulaation vuoksi hävitä kierrosta. Kuparirahan niukkuuden väitettiin joh-

RUOTSALAISEN JA VENÄLÄISEN PAPERIRAHAN ARVO 1786–1812

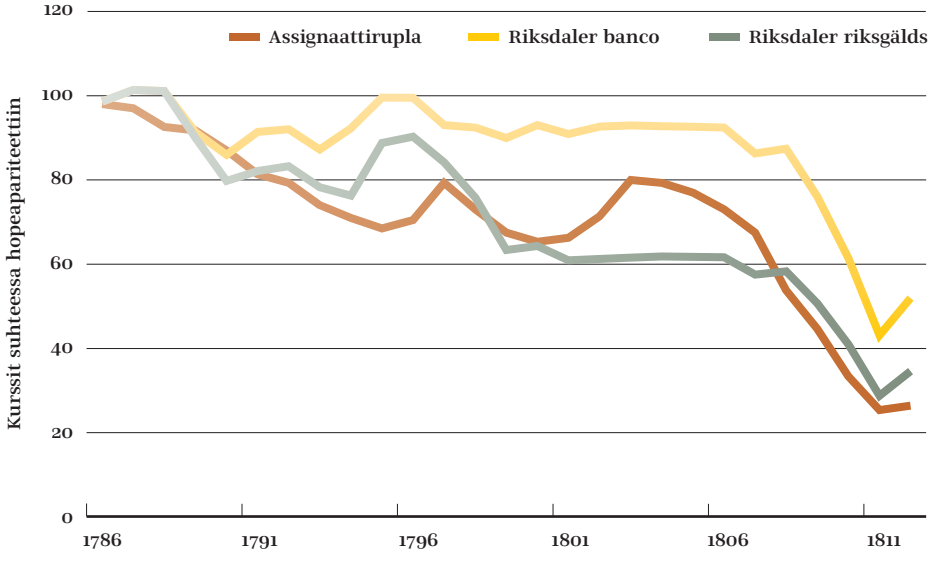

Lähteet: Sveriges Riksbank; Heller, K., 1983.

tavan kaupankäynnin keskeytymisiin ja vaadittiin voimakkaasti valtiota lisäämään kuparirahan lyöntiä tai laskemaan liikkeeseen pienempiarvoisia assignaatteja vaihtorahan puutteen helpottamiseksi.[104]

SPERANSKIN FINANSSISUUNNITELMA

Näissä sekavissa oloissa valtiovarainministeriksi tuli vuoden 1810 alussa kreivi Dmitri Gurjev. Hänestä ei kuitenkaan vielä vuosiin tullut Venäjän rahapolitiikan keskeistä arkkitehtia, vaan aluksi tämän roolin otti valtiosihteeri Mihail Mihailovitš Speranski, tuohon aikaan keisarin läheisin neuvonantaja. Jo vuoden 1809 lopulla keisari oli pyytänyt Speranskia, luottomiestään ja oikeaa kättään, laatimaan suunnitelman Venäjän raha-asioiden vakauttamiseksi ja valtiontalouden tervehdyttämiseksi. Speranski laati tämän toimeksiannon perusteella vuonna 1810 finanssisuunnitelman, joka muodosti vuosikymmenien ajan eräänlaisen kiintopisteen ja vertailukohdan kaikille Venäjän rahaolojen uudistushankkeille.[105] Suunnitelmassa oli kaksi osaa. Ensimmäinen koski vuoden 1810 budjettia ja toinen valtion raha-asioiden järjestämistä tulevaisuudessa. Lyhyen tähtäyksen tavoitteena oli säästöjen löytäminen kaikissa paitsi välttämättömimmissä menokohteissa, joihin Speranski luki myös valtion velan hoitamisen. Pitemmällä tähtäyksellä piti vahvistaa valtion tulopohjaa. Keinona tähän Speranski kannatti ennen muuta välittömän verotuksen lisäämistä.[106]

Mitä rahajärjestelmään tuli, Speranski katsoi, että assignaattien aiheuttama inflaatio oli vahingoittanut nimenomaan valtiota, koska sen (vero)tulojen reaaliarvo oli laskenut, samalla kun monet menoerät olivat kallistuneet. Toinen vahinkoa kärsinyt osapuoli olivat virkamiehet ja korkotuloja saavat henkilöt. Toisaalta tilanomistajat ja kauppiaat eivät olleet hänen mukaansa suinkaan kärsineet vaan hyötyneet inflaatiosta. Speranski katsoi myös, että rahaolojen saaminen vakaalle kannalle edellytti, että valtion piti voida kattaa juoksevat menonsa normaaleilla tulolähteillä lainanottoon turvautumatta.[107]

Speranskin mielestä tavoitteena piti olla rahajärjestelmä, jossa rahana käytettäisiin hopeaa ja hopeaan sidottuja, rajoituksetta hopealla lunastettavia ns. luottoseteleitä. Hopean pitäisi olla yleisenä arvonmittana ja laskuyksikkönä kaikessa yksityisessä ja julkisessa taloudenpidossa. Setelien käytön perusteena oli, että se säästäisi hopeaa, joka näin vapautuisi kiertämästä maksuvälineenä ja voitaisiin käyttää ulkomaisen luo-

ton maksamiseen. Luottosetelit vähentäisivät myös kuparirahojen tarvetta, ja sekin metalli vapautuisi näin ollen hyödyllisempään käyttöön.

Speranskin finanssisuunnitelma tähtäsi assignaattiruplan hopeaarvon (ja sen hopealla vaihdettavuuden) palauttamiseen. Tätä varten assignaattien määrä piti ensin jäädyttää ja niiden määrää sitten vähentää. Pitemmällä tähtäyksellä, sen jälkeen kun assignaattien arvo oli asteittain palautettu, ne lunastettaisiin kokonaan pois ja korvattaisiin hopeakatteisilla luottoseteleillä. Keinoina assignaattien määrän vähentämiseen oli suunnitelman mukaan käytettävissä valtion kotimainen lainanotto ja valtion maiden myynti yksityisille.[108]

Speranski näki pankkien tehtäväksi yleisen luotonsaantimahdollisuuksien lisäämisen valtion menojen kattamisen sijaan. Tätä varten hän esitti osakeyhtiömuotoisen hopeapankin perustamista, jonka osakkaina olisi valtion lisäksi myös yksityisiä sijoittajia. Perustettavan pankin pääoman piti olla 10–20 miljoonaa hopearuplaa, josta puolet tulisi valtiolta, puolet yksityisiltä. Tämä hopeapankki kävisi kauppaa hopealla ja kullalla, diskonttaisi vekseleitä ja huolehtisi valtion uusien kotimaisten lainojen hoidosta. Sen luotonannon pitäisi olla lyhytaikaista ja määrättyihin tarkoituksiin sidottua. Aiemmat laina- ja talletuspankit piti Speranskin mukaan muuttaa hypoteekkilaitoksiksi, kun taas assignaattipankin toiminta olisi ajettava alas assignaattien määrän supistumista vastaavasti.[109]

Voidaan kysyä, mistä Speranski oli saanut ideat tähän kunnianhimoiseen ja radikaaliin ohjelmaansa. Ohjelma edusti Venäjän politiikassa toistuvasti esiintyviä pyrkimyksiä modernisoida maata länsieurooppalaisten esimerkkien mukaan. Speranski oli tunnetusti ranskalaismielinen, mihin suuntaukseen hänen uransa myöhemmin katkesikin. Speranskin hallinnolliset uudistukset, joita hän keisarikunnassa ajoi, perustuivat yleensä suurelta osin ranskalaisiin vaikutteisiin. Niinpä Heller katsoo, että Speranskin pankkisuunnitelma muistutti Banque de Francen uudelleenorganisoijan, kreivi Mollienin näkemyksiä: kumpikin lähti siitä, että setelipankin oli rahoitettava vain lyhytaikaisia liikevekseleitä eikä valtiota. Speranski itse mainitsi pankkisuunnitelmiensa esikuviksi Amsterdamin, Hampurin, Englannin ja Ranskan pankit.[110]

Speranskin suunnitelmaa alettiin panna toimeen 2.2.1810 annetulla manifestilla. Manifesti tunnusti assignaatit valtion velaksi, josta valtio vastaisi koko omaisuudellaan, ja samalla siinä luvattiin, ettei uusia assignaatteja enää laskettaisi liikkeeseen. Assignaattivelkaa luvattiin

päinvastoin lyhentää. Tätä varten verotusta kiristettiin. Toukokuussa 1810 laskettiin liikkeeseen uusi kotimainen laina, jolla toivottiin saatavan varoja assignaattien vetämiseen pois liikkeestä. Elokuussa säädettiin hopean ja kuparin välille kiinteä laillinen arvosuhde ja valtion maita pantiin myyntiin. Vuoden 1810 lopulla ja vuoden 1811 aikana Venäjän valtiovarainministeriö organisoitiin uudelleen.[111]

Speranskin ohjelman käytännön toteutus ei kuitenkaan edennyt toivotulla tavalla. Toukokuussa 1811, kun kotimaisen lainan myynti lopetettiin, oli saatu kokoon vain 6,5 miljoonaa ruplaa, mikä oli pettymys. Summan voi suhteuttaa siihen, että samaan aikaan assignaatteja oli liikkeessä noin 580 miljoonaa ruplaa. Valtion maiden myynti sujui vielä huonommin. Alkoi näyttää ilmeiseltä, että assignaattien vetäminen pois liikkeestä ei näin hankittujen varojen avulla onnistuisi.[112]

SPERANSKIN SUUNNITELMASTA LUOVUTAAN

Venäjän ja Ranskan välien kiristyminen johti Speranskin dramaattiseen erottamiseen jo keväällä 1812, ja kesäkuussa Napoleon hyökkäsi Venäjälle. Näin alkanut Venäjän ja Ranskan välinen sota kesti aina kevääseen 1814 asti, jolloin Venäjän armeija ja myös Aleksanteri itse saapuivat miehittäjinä Pariisiin. Sodan vaikutukset Venäjän valtiontalouteen ja ruplan arvoon olivat ennakoitavissa: Speranskin vakautusohjelman toteuttaminen keskeytettiin ja assignaatteja alettiin laskea lisää liikkeeseen. Paperiruplan käypyyden varmistamiseksi se julistettiin lailliseksi maksuvälineeksi vuonna 1812, mutta ei nimellisarvostaan, vaan pörssinoteeratusta markkinakurssistaan. Tämä varsin erikoinen ratkaisu johti Venäjällä eräänlaiseen kahden rinnakkaisen rahan järjestelmään, mikä muistutti Ruotsissa Kustaan sodan jälkeen vuoteen 1803 asti vallinnutta järjestelmää. Verot kuitenkin sekä määriteltiin että kerättiin assignaattiruplina.[113]

Speranskin syrjäyttämisen jälkeen valtiovarainministeri Gurjevistä tuli Venäjän rahapolitiikan voimahahmo yli kymmenen vuoden ajaksi. Rauhan palattua vuonna 1815 Gurjev jatkoi Speranskin pyrkimyksiä asteittain vähentää liikkeessä olevan paperirahan määrää ja tällä keinoin nostaa sen arvo takaisin hopeapariteettiinsa. Varat assignaattien lunastamiseen liikkeestä ja niiden tuhoamiseen koetettiin saada ensi sijassa valtion pitkäaikaista lainanottoa lisäämällä. Suunnitelma oli erittäin kunnianhimoinen, ja täytyy sanoa suorastaan epärealistinenkin, sillä Napoleonin sodan loppuvaiheissa assignaattiruplan kurssi oli painunut

niinkin alas kuin noin 20 hopeakopeekkaan.[114] Paluu hopeapariteettiin olisi siis merkinnyt paperirahan arvon viisinkertaistamista! Assignaattien arvoa ei pystyttykään lopulta palauttamaan, mutta Gurjevin rahapolitiikka kuitenkin onnistui vuoden 1815 jälkeen pysäyttämään niiden arvon alentumisen, ja paperiruplan arvo asettui näin 25–26 hopeakopeekan vaiheille, millä tasolla se sitten joitakin tilapäisiä vaihteluita lukuun ottamatta pysyi noin kahden vuosikymmenen ajan.[115] Gurjevin rahapolitiikka loi näin edes jotenkin kestävän pohjan Suomen Pankin toiminnalle, Suomen Pankki kun perustettiin assignaattiruplilla toimivaksi, myös pitkäaikaisia luottoja myöntäväksi laitokseksi.

Rauhan palaaminen teki Venäjällä uudelleen ajankohtaiseksi myös kysymyksen vientikaupan rahoituksesta, jota oli jo aikaisemmin koetettu ratkaista diskonttokonttoreita perustamalla, mutta melko vaatimattomalla menestyksellä. Vuonna 1817 tehtiin uusi ja aikaisempia menestyksellisempi yritys viennin rahoituksen kehittämiseksi. Pietarin diskonttokonttori muutettiin Valtiolliseksi Liikepankiksi (Gosudarstvennyi Kommertšeski Bank). Muut diskonttokonttorit suljettiin tässä vaiheessa, joskin myöhemmin valtiolliselle liikepankille avattiin konttoreita eri kaupunkeihin (esimerkiksi Moskovaan vuonna 1818 ja Riikaan vuonna 1820). Valtiollisen liikepankin perustamisen tarkoituksena oli tukea Venäjän vientikauppaa ja tällä tavalla vahvistaa ruplan valuuttakurssia. Se antoi lyhytaikaista luottoa tavarapanttia vastaan. Pantiksi kelpasivat monenlaiset vientitavarat. Tavaraluoton myöntämisen lisäksi Valtiollinen Liikepankki myös diskonttasi vekseleitä ja otti vastaan talletuksia yleisöltä.[116]

Valtiollinen Liikepankki muodosti tästä lähtien Venäjän pankkijärjestelmän kolmannen pilarin (Valtiollisen Assignaattipankin ja Valtiollisen Lainapankin ohella). Sillä on aivan erityinen merkitys Venäjän myöhemmän pankkihistorian kannalta, sillä juuri liikepankista muodostettiin myöhemmin (1860) Venäjän Valtionpankki, joka monien välivaiheiden ja mullistusten jälkeenkin yhä toimii Venäjän keskuspankkina.[117] Venäjän Valtiollinen Liikepankki toimi myös aika ajoin Suomen Pankin kassaylijäämien merkittävänäkin talletuspaikkana ja muodosti näin ollen ainakin 1820- ja 1830-luvuilla tärkeimmän linkin Suomen ja Venäjän rahamarkkinoiden välillä.[118] Sitä paitsi Valtiollisen Liikepankin toimintaperiaatteet olivat myöhemmin (vuonna 1840) yhtenä keskeisenä mallina, kun Suomen Pankin ohjesääntöä uudistettiin ja toimialaa laajennettiin mm. vekselikauppaan.[119]

ENSIMMÄISET LUPAUKSET PANKIN PERUSTAMISESTA SUOMEEN

KONKREETTISEEN TYÖHÖN

Kysymys Suomen raha- ja valuuttaolojen järjestämisestä oli näkyvästi esillä jo Suomen valloituksen aikana. Venäläiset antoivat julkisuuteen useita kiertokirjeitä ja julistuksia, joissa nämä kysymykset luvattiin ratkaista suomalaisia tyydyttävällä tavalla. Ensimmäisenä tähän liittyvänä esiintulona voidaan pitää Venäjän ulkoministerin kreivi N.P. Rumjantsovin 8.4.1808 antamaa julkilausumaa, jonka mukaan ”niin pian kun rauha Ruotsin kanssa on saatu tehdyksi, avataan Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa käskystä lainapankki tilanomistajia varten ja diskonttolaitos kaupalle hyödyllisen rahaliikenteen edistämiseksi”. Vastaavan tyyppisiä julkilausumia laadittiin vuoden 1808 kuluessa useampiakin. Lähinnä niissä luvattiin uudistaa sekavat rahaolot ja varmistaa luotontarpeen tyydyttäminen. Sananvalinnoiltaan ne olivat melko epätäsmällisiä. Tulevien pankkilaitosten organisaatio ja hallinto jäävät epämääräisiksi.[120]

Venäläiset viranomaiset eivät olleet kunnolla selvillä Suomessa vallitsevista olosuhteista, joten pankkia koskevat lupaukset olivat luonteeltaan osin propagandistisia; niillä haluttiin rauhoitella väestön mielialoja ja varmistaa suomalaisten suopeus uutta emämaata kohtaan. Taustavaikuttajina näiden julkilausumien tekemisessä toimivat Pietariin siirtyneet emigrantit, kuten kenraalit G.M. Sprengtporten ja B. von Knorring sekä eversti K.H. Klick. Pankkia koskevien lopullisten ratkaisujen sisältöön niillä ei ollut juuri mitään vaikutusta, joten niitä ei kan-

nata tämän enempää analysoida. Oppihistoriallista mielenkiintoa niillä tietysti on, sillä ne heijastavat Pietarin keskushallinnon edustajien silloisia näkemyksiä raha- ja pankkiasioista. Samalla niissä heijastuvat Venäjän ylimmän johdon Suomen tulevaisuudelle asettamat tavoitteet.[121]

Syksyllä 1808 käsitykset Suomen tulevasta asemasta alkoivat selkiintyä. Vaaka oli kallistunut vääjäämättä Pietarin hyväksi Tukholman kustannuksella. Konkreettisena osoituksena voidaan pitää suomalaisista kootun lähetyskunnan kutsumista Pietariin pohtimaan Suomen tulevan hallinnon järjestämistä. Edellä on jo kerrottu lähetyskunnan kutsumisesta ja sen matkan tarkoituksesta. On mielenkiintoista tarkastella lähetyskunnan jäsenten asiantuntemusta raha- ja pankkioloja koskevissa kysymyksissä.[122]

Lähetyskunnan jäsenistä vain muutama oli toden teolla perehtynyt pankki- ja rahakysymyksiin. Parhaana rahoitusalan asiantuntijana nousee esiin turkulainen kauppias Jean Gabriel Tjaeder, joka oli uransa alkuvaiheissa ollut harjoittelijana suuressa amsterdamilaisessa kauppa- ja pankkiiriliikkeessä ja joka oli hyvin selvillä 1800-luvun alun eurooppalaisista pankkioloista ja niitä koskevasta keskustelusta. Tjaeder oli perillä aikansa ulkomaankaupan maksujärjestelyistä ja niistä rahoitusmuodoista, joita ulkomaankauppaa harjoittaneet kauppahuoneet käyttivät. Raha- ja pankkialan tuntijana Tjaeder oli aikanaan valittu Turun Diskonttolaitoksen johtokuntaan ja samalla laitoksen johtajaksi. Myös professori Gabriel Erik Haartman tunsi pankkitoiminnan käytäntöä, sillä hänkin oli työskennellyt Turun Diskonttolaitoksen johtokunnan jäsenenä. Vastaavasti lähetyskunnan puheenjohtaja Carl Erik Mannerheim oli ollut Diskonttolaitoksen osakas. Sotilasuralta suuren Louhisaaren kartanon omistajaksi siirtynyt kreivi Mannerheim tunsi varmasti hyvin myös pitkäaikaista luottoa tarvitsevien maanomistajien ongelmat.

Näiden kolmen Turun Diskonttolaitoksen piirissä toimineen henkilön lisäksi lähetyskunnassa oli neljäskin pankkialan tuntija. Hän oli teologian tohtori Ivar Wallenius, joka oli hankkinut finanssialan kokemusta Tukholmassa. Hänet oli heti Ruotsin Valtionvelkakonttorin perustamisen jälkeen valittu Valtionvelkakonttorin valtuutetuksi, ja hän oli toiminut tässä tehtävässä kaikkiaan kymmenen vuotta. Vuoden 1807 valtiopäivillä Wallenius oli valittu myös tarkastamaan Valtakunnanpankin ja Valtionvelkakonttorin tilejä, mutta hän oli kieltäytynyt

tehtävästä jääviyteen vedoten. Hänen mielestään aikaisemmin valtuutettuna toiminut henkilö ei voinut tarkistaa oman laitoksensa tilejä. Taustansa ansiosta Wallenius oli siten hyvin perillä Ruotsin monin osin sekavista rahaoloista.

Lähetyskunnan toimeksiantona oli laatia keisarille luettelo sellaisista asioista, jotka olisi mahdollisimman pian ratkaistava ja jotka voitaisiin päättää hallinnollisesti ilman valtiopäivien suostumusta. Toivomusta kansallisen pankin perustamisesta ei lähetyskunta nostanut suoraan esiin, vaan joulukuun 14. päivänä allekirjoitetussa lausunnossa lähetyskunta tyytyi korostamaan niitä vaikeuksia, joita venäläisen ja ruotsalaisen rahan välinen kurssivaihtelu toi tullessaan. Valuuttakurssikysymys oli noussut ongelmaksi varsin pian sen jälkeen, kun venäläiset joukot olivat vallanneet eteläisen Suomen. Jo keväällä 1808 venäläisten joukkojen ylipäällikkö Buxhoevden oli julkaissut määräyksen, jonka mukaan venäläisiä paperiruplia olisi otettava vastaan sekä julkisissa että yksityisissä maksuissa hallinnollisesti määrättyyn kurssiin.[123]

Käytäntö osoitti Buxhoevdenin määräämän ruplan kurssin olleen selvästi markkinoilla vallinnutta kurssia korkeampi. Markkinakurssia heikensi venäläistä rahaa kohtaan tunnettu epäluottamus. Epäedullinen kurssi puolestaan aiheutti suomalaisille yksityishenkilöille jatkuvia tappioita. Tämän eliminoimiseksi lähetyskunta toivoi, että käytössä olleen hallinnollisen kurssin tilalle otettaisiin markkinakurssi. Käytännön ratkaisuksi ehdotettiin, että assignaattiruplan ja ruotsalaisen paperirahan välinen kurssi määriteltäisiin Pietarissa vallitsevan markkinakurssin mukaan. Samalla lähetyskunta ehdotti erityisten vaihtokonttoreiden perustamista Suomeen, jotta normaaleissa transaktioissa tarvittavien pienten seteleiden tarve kyettäisiin tyydyttämään. Näin voitaisiin helpottaa maan rahaliikennettä yleensä.

Keisarin vastaus lähetyskunnan ehdotuksiin tuli vajaan kuukauden päästä tammikuun alkupäivinä vuonna 1809. Sen mukaan keisari oli jo määrännyt, että maahan perustetaan vaihtopankki. Tätä koskevat tarkemmat määräykset löytyisivät kenraalikuvernöörin ohjesäännöstä, joka oli saatu valmiiksi vuoden 1808 lopulla. Näiden uudistusten ansiosta rahaolot järjestyisivät, eikä venäläisen ja ruotsalaisen paperirahan välinen kurssiero tulisi enää jatkossa muodostamaan mitään ongelmaa.

Kenraalikuvernöörin ohjesääntö pohjautui Pietarissa laadittuun mietintöön, jossa hahmoteltiin Suomen tulevan hallinnon organisointia.

Mietinnön laatijoina olivat toimineet Sprengtporten, Venäjän sotaministeri Araktšejev ja kenraali von Knorring ja se saatiin valmiiksi Sprengtportenin astuessa kenraalikuvernöörin virkaan 1.12.1808. Ohjesäännön viimeisessä kohdassa todetaan, että Helsinkiin ja Turkuun perustettaisiin kruunun kustannuksella riittävillä varoilla varustettuja pankin konttoreita, joitten tulee saattaa venäläiset assignaatit liikkeeseen ja samalla vaihtaa ruotsalaiset paperirahat pois liikkeestä.[124]

Kenraalikuvernöörin ohjesäännön laatimisen ja suomalaisen lähetyskunnan vierailun keskinäinen ajoitus on sikäli mielenkiintoinen, että kysymys pankin perustamisesta oli itse asiassa ratkaistu Pietarissa jo kenraalikuvernöörin viran perustamisen yhteydessä. Lähetyskunnan esityksen merkitys näyttää siten olleen lähinnä asian tärkeyttä korostava.

Kenraalikuvernöörin ohjesäännössä puhuttiin ainoastaan pankinkonttoreista, mikä tarjoaa mahdollisuuksia useampiin tulkintoihin. Selvää oli, että tarkoituksena oli valtion varoilla perustettava pankkilaitos, jonka tärkeimpänä tehtävänä pidettiin maksuvälineiden kysynnän tyydyttämistä setelien liikkeeseen laskun keinoin. Sen sijaan epäselvää on, ajateltiinko tässä vaiheessa venäläisen pankin konttorin perustamista Suomeen vai itsenäistä, suomalaista pankkilaitosta. Joka tapauksessa on selvää, että Pietarissa lähdettiin siitä että Suomella ja Venäjällä olisi vastedes yhteinen rahajärjestelmä. Tässä vaiheessa Suomen tulevan hallinnon suunnittelu oli luonnollisesti enimmäkseen venäläisten käsissä, eikä suomalaisen lähetyskunnan vierailu Pietarissa tätä seikkaa juurikaan muuta.

KYSYMYS RAHAOLOJEN JÄRJESTÄMISESTÄ

Periaatepäätös pankin perustamisesta Suomeen tehtiin vuoden 1808 lopulla eli aikana, jolloin Suomen suuriruhtinaskunnan perustaminen oli vielä alkuvaiheessaan. Siksi ei olekaan yllättävää, ettei asia käytännössä edennyt pitkään aikaan. Kenraalikuvernöörillä oli tärkeämpiäkin asioita hoidettavanaan. Kysymys nousi kuitenkin uudelleen esiin Porvoon valtiopäivillä keväällä ja alkukesästä 1809. Siellä käsiteltävien asioiden pohjana oli keisarin nimissä annettu esitys valtiopäivillä käsiteltävistä asioista. Todellista päätösvaltaa ei säädyillä katsottu olevan, vaan keisarin tarkoituksena oli nostaa keskustelun alaiseksi sellaisia yleiseen hallintoon liittyneitä kysymyksiä, jotka olisi ratkaistava mah-

dollisimman nopeasti. Samalla Porvooseen kokoontuneet säätyjen edustajat saivat mahdollisuuden ilmoittaa omat tavoitteensa ja toiveensa keisarille. Valtiopäivien koolle kutsumisen perimmäisenä tavoitteena oli uuden hallitsijan pyrkimys saada asemansa legitimoitua, mutta hän halusi myös päästä toimivaan yhteistyöhön Suomen johtavien piirien kanssa. Keisarin neuvonantajat luottivat siihen, että valtiopäivien koolle kutsuminen lisäisi keisaria kohtaan tunnettua luottamusta suomalaisten silmissä.

Säädyille osoitettu keisarin kysymys ”rahasta ja rahalaitoksesta” oli muotoiltu hyvin yleiseksi. Siinä todettiin Suomen rahalaitoksen olevan läheisessä yhteydessä maan poliittiseen asemaan, millä viitattiin suoraan tarpeeseen uudistaa maan rahaolot yhdenmukaisiksi Suomen uuden poliittisen aseman kanssa. Samalla korostettiin sitä, että rahalaitoksen uudistuksessa oli yksityinen etu yhdistettävä yleiseen etuun. Saatesanoissaan keisari toivoi saavansa säädyiltä ehdotuksen niistä keinoista, joilla nämä tavoitteet voitaisiin saavuttaa.

Vaikka varsinaista päätösvaltaa ei säädyille annettukaan, niille tehdyn esityksen muotoilu antoi säädyille varsin vapaat kädet omien kantojensa esittämiseen. Säädyissä käydyn keskustelun pohjana oli säätyjen asettaman valtiovarainvaliokunnan mietintö, joka valmistui 6.5.1809 ja jonka allekirjoittajina olivat C. E. Mannerheim (aatelissääty), N. Aejmelaeus (papisto), I. Holmsten (porvarissääty) sekä Thomas Eliasson Seppälä (talonpoikaissääty). Mietinnössä lähdettiin siitä, että rahaolojen järjestäminen oli koko yhteiskunnan kehityksen kannalta ensiarvoisen tärkeä tehtävä, mutta että konkreettisiin toimenpiteisiin voitaisiin ryhtyä vasta sen jälkeen, kun vihollisuudet Venäjän ja Ruotsin välillä olisi saatu päätökseen ja Suomen asema virallisesti vahvistettua.[125]

Ensimmäiseksi oli saatava maan sekavat rahaolot järjestykseen. Sodan vielä kestäessä maassa liikkui rinnakkain sekä ruotsalaista että venäläistä rahaa. Sekä Venäjällä että Ruotsissa virallisena perusrahana oli hopearaha, rupla ja riikintaalari. Hopeakannasta oli kuitenkin molemmissa maissa jouduttu käytännössä irtautumaan, ja hopearahasta oli muodostunut pikemminkin laskuyksikkö ja arvonmitta kuin käytännön maksuväline. Liikkeessä oli lähinnä arvoltaan vaihtelevaa setelirahaa eli ruotsalaisia valtionvelkaseteleitä ja pankinseteleitä sekä venäläisiä assignaattiruplia. Vaihtorahana oli kierrossa sekä venäläisiä että ruotsalaisia kuparikolikoita. Näiden arvo puolestaan oli sidoksissa vastaavaan paperirahan arvoon ja vaihteli paperirahan mukana.

■ Keisarillinen loisto ja talonpoikainen vakavuus sekoittuivat Porvoon valtiopäivillä 1809. – R. W. Ekman, öljy kankaalle, 1858. Valtioneuvosto.
Museovirasto / Markku Haverinen.

Rahaolojen järjestämisen perusperiaatteista säädyt olivat täysin yksimielisiä. Finanssivaliokunnan mietinnön mukaan ainoastaan hopeaan sidottu raha varmistaisi rahan arvon säilymisen vakaana. Tietysti liikkeessä voisi olla myös setelirahaa, mutta sen arvon oli oltava vakiosuhteessa hopeiseen perusrahaan. Vain metallikannan avulla voitaisiin saavuttaa rahajärjestelmältä vaadittava vakaus ja ennakoitavuus. Ajan ajattelutavan mukaisesti rahan arvon vaihtelun nähtiin olevan suorastaan loukkaus yksityistä omistusoikeutta kohtaan. Sitä paitsi rahan arvon vaihtelujen pelättiin houkuttelevan erilaiseen keinotteluun ja vilppiin, josta eniten kärsisi raha-asioihin tottumaton suuri yleisö.

Rahayksikön valinnan suhteen ainoaksi realistiseksi vaihtoehdoksi jäi venäläinen hopearupla ja sen sadasosa, kopeekka. Ruplan omaksumista Suomen rahayksiköksi perusteltiin lähinnä kahdella tekijällä, joista toinen oli luonteeltaan tekninen ja toinen poliittinen. Ruplajärjestelmä oli desimaalijärjestelmä, jossa rupla jakaantui sataan kopeekkaan. Tätä pidettiin teknisesti ylivoimaisena ruotsalaiseen laskutapaan verrattuna, jossa riikintaalari jakaantui 48 killinkiin ja killinki edelleen 12 runstykkiin. Poliittinen argumentointi puolestaan lähti siitä, ettei uudessa poliittisessa tilanteessa voitu säilyttää entisen emämaan rahajärjestelmää.

Käytännössä Suomessa oli liikkeessä valtaosin entisen emämaan Ruotsin rahaa. Kiireellisimmäksi tehtäväksi arvioitiin maassa liikkuvan venäläisen ja ruotsalaisen hopearahan tosiasiallisen hopeapitoisuuden määrittäminen. Näin voitaisiin saada selville ruplan ja riikintaalarin oikea vaihtosuhde. Tähän työhön kutsuttiin kemian professori Johan Gadolin ja fysiikan professori Gustaf Hällström, jotka tarkasti mittasivat näytteiden perusteella venäläisen ja ruotsalaisen hopearahan painon ja hopeapitoisuuden ja niiden perusteella määrittelivät rahojen keskinäisen arvon. Toimeksiannon työläyttä lisäsi se, että liikkeessä oli monia eri aikoina lyötyjä hopearahoja ja myös rahojen kuluneisuus vaihteli. Tämän selvittelyn pohjalta päädyttiin siihen, että yksi hopearupla vastaisi arvoltaan 33 killinkiä ja 7 runstykkiä ruotsalaista hopearahaa. Vastaavasti professorit määrittelivät myös liikkeessä olleiden kuparikolikoiden arvot.[126]

Ruplaan siirtyminen esitettiin tapahtuvaksi vuoden 1810 alusta lähtien, jolloin kaikkien liiketoimien ja kirjausten yksiköksi tulisi hopearupla. Ongelmana oli kuitenkin se, että liikkeessä oleva raha koostui lähes yksinomaan paperirahasta, jonka arvo vaihteli suhteessa

hopeaan. Heti sodan alettua oli karvaasti koettu paperirahan hallinnollisesti määrättyyn pakkokurssiin liittyneet ongelmat. Niinpä vaihtokurssi ei säätyjen mielestä missään tapauksessa voinut perustua hallinnolliseen määräykseen, vaan sen pohjana tuli olla markkinoilla vallitseva todellinen kurssi. Valtion maksuissa, kuten veroissa ja muissa vastaavissa, ei kuitenkaan voitu ajatella päivittäin vaihtuvaa kurssia, vaan säädyt ehdottivat paperiruplalle aina vuodeksi eteenpäin vahvistettavaa kurssia, joka perustuisi Pietarin pörssin noteerauksiin. Venäläisen rahan rinnalla myös ruotsalaista rahaa pitäisi voida käyttää valtion maksuissa, niin kauan kun sen arvo olisi vakaa ja suomalaiset tuntisivat sitä kohtaan luottamusta.

Säädyissä finanssivaliokunnan ehdotus rahaolojen järjestämisestä herätti erittäin vilkkaan keskustelun. Aihe kosketti konkreettisesti jokaisen valtiopäivämiehen elämää, joten mielenkiinto rahakysymystä kohtaan oli luonnollista. Käydyt keskustelut osoittavat, miten yksimielisiä oikeastaan kaikki olivat kunnollisen rahajärjestelmän perusteista. Ainoastaan hopeaan sidottu raha varmistaisi järjestelmän luotettavan toiminnan. Hyvin toimiva rahajärjestelmä edellyttää, että ihmiset voivat ehdottomasti luottaa rahan arvon pysyvyyteen, ja tämä luottamus oli silloisen ajattelun mukaan mahdollista saavuttaa vain metallikantajärjestelmän oloissa.

Suurin säätyjen välinen erimielisyys liittyi ruotsalaisen rahan asemaan. Aatelissääty puheenjohtajansa Mannerheimin johdolla ei hyväksynyt ruotsalaisen rahan käypyyden jatkamista. Perustelut olivat pitkälti poliittisia, haluttiin osoittaa solidaarisuutta uutta emämaata kohtaan. Ruotsalaisen rahan säilyminen liikkeessä olisi tarpeettomasti muistuttanut vanhasta emämaasta. Tosin täysin yksimielinen ei sääty tässä kannassaan ollut, ja osa edustajista olisi ainakin toistaiseksi sallinut ruotsalaisen rahan käytön valtiolle menevissä maksuissa.[127]

Sen sijaan muiden säätyjen suhtautumista ruotsalaiseen rahaan voi kuvata lähinnä pragmaattiseksi. Ulkomaankaupan arvioitiin tulevaisuudessakin suuntautuvan Ruotsiin, minkä seurauksena ruotsalaista rahaa virtaisi jatkuvasti Suomeen. Rahaan liitettiin myös kysymys luottamuksesta ja ruotsalaisen rahan nähtiin tulevaisuudessakin nauttivan suomalaisten yleistä luottamusta. Tämän takia millään viranomaismääräyksillä ei saataisi poistetuksi ruotsalaista rahaa Suomesta. Päinvastoin tällaiset vaatimukset aiheuttaisivat suurta haittaa suomalaisille ja sitä kautta saattaisivat lisätä epäluuloja Venäjää kohtaan. Samalla

korostettiin, että myös muutamilla muilla Venäjään yhdistetyillä alueilla oli käytössä Venäjästä poikkeava rahayksikkö, kuten esimerkiksi Liivinmaalla. Näin ollen poliittisten tekijöiden ei katsottu vaativan siirtymistä pelkästään venäläiseen rahaan, koska se tulisi aiheuttamaan kohtuuttomia vaikeuksia koko yhteiskunnalle. Siksi ei olisi mitään syytä rajoittaa ruotsalaisen rahan käyttöä.

Pisimmälle tässä näkemyksessä mentiin porvarissäädyssä. Siellä enemmistö kannatti vanhan ruotsalaisen rahayksikön eli hopeataalarin ja sen alayksikköjen killingin ja runstykin säilyttämistä Suomen rahayksikkönä. Koska omaa pankkia ei Suomessa vielä ollut, tämä ehdotus merkitsi samalla automaattisesti sitä, että setelirahan osalta jatkossakin turvauduttaisiin Ruotsista saataviin taalareihin. Papistossa ja talonpoikaissäädyssä kyllä kannatettiin hopearuplan ottamista rahayksiköksi, mutta samalla pidettiin tiukasti kiinni siitä, että myös ruotsalaisen rahan piti olla käypää rahaa valtiolle menevissä veroissa ja muissa maksuissa. Molemmissa säädyissä oltiin tietoisia siitä, miten hallitseva asema ruotsalaisella rahalla maksuvälineenä käytännössä oli. Tämän takia pelättiin sen kieltämisen tuottavan vaikeuksia suurelle yleisölle.[128]

JAKOB TENGSTRÖM JA PETTER BLADH ÄÄNITORVINA

Periaatteellisesti painavimmat puheenvuorot esittivät pappissäätyä edustanut Turun hiippakunnan piispa Jakob Tengström sekä porvarissäätyä edustanut, entinen Itä-Intian Kauppakomppanian I luokan superkargööri Petter Bladh. Heidän puheenvuorojaan kannattaa analysoida hieman tarkemmin, koska niistä ilmenee käytännön rahataloudellisten näkemysten lisäksi myös näkemysten taustalla vallinnut taloudellinen ajattelu.

Jakob Tengström oli koulutukseltaan teologian tohtori, joka ennen pappisuralle siirtymistään oli työskennellyt Turun Akatemiassa apulaisopettajana, professorina sekä kirjastonhoitajana. Ensimmäiset kytkennät rahateoreettiseen ajatteluun Tengström oli saanut jo nuoruusvuosinaan, sillä hänen enonsa oli kirkkoherra Anders Chydenius, jota voidaan pitää 1700-luvun tunnetuimpana suomalaisena talouspoliittisena ajattelijana. Isän varhaisen kuoleman seurauksena Tengströmin kanssakäyminen enonsa Anders Chydeniuksen kanssa oli ollut varsin

tiivistä. Tämän merkitystä osoittaa sekin, että rahakysymyksiä käsittelevissä kirjoituksissaan Tengström viittasi nimenomaan ruotsalaisiin kokemuksiin.[129]

Valtiovarainvaliokunnan mietintöön kirjoittamassaan memoriaalissa Tengström lähti liikkeelle tosiasioiden tunnustamisesta. Maassa liikkui sekä venäläistä että ruotsalaista arvoltaan vaihtelevaa rahaa eikä lähitulevaisuudessa olisi syytä lainsäädännöllisesti rajoittaa niiden kelpoisuutta sen paremmin yksityisessä rahaliikenteessä kuin julkisissa maksuissakaan. Luonnollisesti Suomen poliittisen aseman muutos tulisi merkitsemään, että venäläisestä rahasta vähitellen tulisi hallitseva rahayksikkö, mutta siihen menisi pitkä aika.

Tengström pohti memoriaalissaan ruotsalaisen rahan käyttöön liittyviä riskejä. Suurin riski syntyisi tilanteessa, jossa Ruotsin Valtakunnanpankki tai Ruotsin Valtionvelkakonttori kieltäytyisivät lunastamasta Suomessa liikkeessä olevia ruotsalaisia seteleitä. Tätä vaaraa hän piti kuitenkin pienenä, sillä tällainen yksityisen henkilön omaisuuteen puuttuminen olisi kaikkia oikeusperiaatteita vastaan. Tällä tavallahan kumottaisiin velkojan oikeus saamisiinsa. Lunastamisen lopettamista vaikeuttaisi edelleen se, ettei suomalaisten hallussa olleita ruotsalaisia rahoja mitenkään kyettäisi erottelemaan ruotsalaisten hallussa olevista rahoista. Ruotsissa oli kyllä aikaisemminkin toteutettu rahauudistuksia, ns. raharealisaatioita, joiden yhteydessä vanhoista seteleistä oli siirrytty uusiin seteleihin, mutta uudistuksista huolimatta vanhojen seteleiden käypyys oli säilytetty.

Vanhat kauppayhteydet Tukholmaan ja muihin kaupunkeihin säilyisivät ennallaan Suomen tultua liitetyksi Venäjään. Näin ruotsalaista rahaa tulisi myös tulevaisuudessa esiintymään Suomessa. Lisäksi Suomen irtaannuttua Ruotsin valtakunnasta verojen ja veroluonteisten maksujen suorittaminen Ruotsiin lakkaisi, jolloin entistä suurempi osa Suomeen virtaavasta ruotsalaisesta rahasta jäisi pysyvästi tänne.

Liikkeessä oleva raha oli kuitenkin valtaosin setelirahaa, ja setelirahan olemassaolo aiheutti suurimmat rahataloudelliset ongelmat. Jo vuosisatoja vallinneet finanssiopilliset aksioomat olivat osoittaneet, ettei luottoseteleiden tai paperirahan arvoa voitu määrätä yleisillä määräyksillä tai asetuksilla. Ihmisen voitontavoittelu keksi aina keinot, joilla keinotekoisesti määrättyä paperirahan arvoa voitiin heikentää. Täten paperirahajärjestelmän vallitessa ei voitu saavuttaa rahajärjestelmältä edellytettävää pysyvyyttä ja vakautta. Rahajärjestelmän

ainoaksi pysyväksi pohjaksi Tengström hyväksyi siten hopean. ”Hopea ja siitä lyöty raha on jo kauan toiminut maailman kaikkien valtioiden välillä yhteisesti hyväksyttynä arvonmittana.” Tässä kohdin Tengström noudattelee erittäin läheisesti kuuluisan enonsa ajatuskulkuja. Anders Chydeniushan oli ollut rahateoreettisilta katsomuksiltaan tiukka metallikannan kannattaja, jonka mukaan rahan arvo määräytyi siihen sisältyvän hopeamäärän perusteella.

Rahaolojen järjestämisen ensimmäisenä askeleena olisi liikenteessä esiintyvien erilaisten rahojen keskinäisten arvosuhteiden määrittely. Tällöin ensimmäiseksi olisi määriteltävä venäläisen hopearuplan ja ruotsalaisen pankkotaalarin keskinäinen hopea-arvosuhde, ja tässä pohjana olisi hopearuplan ja riikintaalarin tarkka hopeapitoisuus ja paino. Tämän vaihtosuhteen avulla asetuksissa määrätyt Ruotsin rahassa ilmoitetut verot ynnä muut maksut voitaisiin oikeudenmukaisesti muuttaa hopearupliksi.

Tämä olisi kuitenkin vasta ensimmäinen askel, sillä vähintään yhtä tärkeätä olisi määritellä liikkeessä olevan paperirahan suhde hopeaan. Tässä Tengström luotti täydellisesti markkinoihin, kuten edellä on todettu. Maksuissa käytettyjen paperiruplien arvon pohjana olisi puolestaan pidettävä Pietarin pörssistä saatavaa kurssia. Tämä olisi vähintään kerran viikossa toimitettava Turkuun ja julkaistava Åbo Tidning -lehdessä. Näin joko rahan hopeapitoisuus tai sen pörssissä määräytyvä arvo eikä siihen lyöty leima määrittäisi rahan oikean arvon. Käytännössä ei julkisia maksuja voitaisi kuitenkaan hoitaa jatkuvasti muuttuvien kurssien mukaan, vaan pohjana olisi oltava vuodeksi eteenpäin määrätty kurssi. Tämä voitaisiin aina määritellä samassa yhteydessä, kun läänikohtaiset verohinnat julkistettaisiin. Kurssi voisi olla esimerkiksi edellisen vuoden keskikurssi.

Sekä julkisen että yksityisen puolen kirjanpidossa voitaisiin siirtyä käyttämään ruplaa ja kopeekkaa vuoden 1810 alusta lähtien. Siirtymisen helpottamiseksi Tengström suositteli erityisten julkisesti hyväksyttyjen muuntotaulukkojen painattamista, jotta taalareissa, killingeissä ja runstykeissä ilmoitetut arvot voitaisiin helposti muuttaa hopearupliksi. Tengström kuitenkin korosti, että tällä tavoin voitaisiin ainoastaan väliaikaisesti vähentää niitä kohtuuttomuuksia ja epäoikeudenmukaisuuksia, joita arvoltaan vaihteleva raha toi mukanaan. Pysyvään ratkaisuun pääseminen edellytti kansallisen pankin perustamista.[130]

Toinen Porvoon valtiopäivillä esiintynyt merkittävä rahapoliittinen vaikuttaja oli porvarissäätyä edustanut Petter Bladh, joka oli syntynyt vaasalaisen suurkauppiaan, hovimajoitusmestari Johan Bladhin perheeseen vuonna 1746. Ylioppilastutkinnon jälkeen Bladh siirtyi käytännön liike-elämän palvelukseen Ruotsin Itä-Intian Komppaniaan, missä hän kohosi nopeasti assistentista ensimmäiseksi superkargööriksi vuonna 1776. Uraan mahtui useita matkoja Kiinaan sekä viiden vuoden jakso kauppakomppanian Kantonin konttorin johtajana. Näillä matkoillaan hän laati kirjoituksia sekä Kiinan luonnonmaantieteellisistä oloista että Kiinan ja Euroopan välisistä kauppasuhteista. Näissä kirjoituksissa hän muun muassa ennakoi Kiinan kaupan muuttuvan tappiolliseksi heti, kun Englanti ja Hollanti liberalisoisivat ulkomaankauppaansa. Kirjoitukset arvioitiin niin hyviksi, että vuonna 1779 hänet kutsuttiin Ruotsin Tiedeakatemian jäseneksi. Suomeen Bladh palasi vuonna 1784 jatkamaan isänsä liiketoimia. Hän nousi heti arvostettuun asemaan, minkä osoittaa osallistuminen sekä vuosien 1789 että 1792 valtiopäiville Tukholmassa. Myös aktiivinen kirjoittelu jatkui, ja Bladh lähetti Suomen talousseuralle useita kirjoituksia, joissa hän pohti, millä keinoin Suomen talouselämää voitaisiin edistää. Näiden kirjoitusten valossa arvioiden Bladhia voi perustellusti pitää Anders Chydeniuksen jalanjäljissä kulkeneena taloudellista vapautta korostaneena liberalistina.[131]

Bladhin kanta rahakysymykseen oli hyvin selkeä. Vakaat rahaolot voitaisiin saavuttaa ja ylläpitää ainoastaan hopeakannan vallitessa. Varmuutta setelirahan arvon pysyvyydestä ei ollut, ja vaarana oli hopearahan katoaminen liikkeestä setelirahan tieltä. ”Huono raha työntää aina paremman rahan liikkeestä. Hopearahasta saa paremman tuoton antamalla sen olla käyttämättömänä kuin vaihtamalla sen heikkeneviin paperiseteleihin. Hopea häviää liikkeestä: vain paperiraha liikkuu. Epäluottamus ja epävarmuus lisääntyvät ja kaikki hinnat nousevat.” Tämä katkelma osoittaa, että Bladh ymmärsi hyvin Greshamin lain nimellä tunnetun rahataloudellisen periaatteen ja osasi myös soveltaa sitä 1800-luvun alun Suomen oloihin.

Jälkimaailma muistaa Bladhin parhaiten ruotsalaisen rahan tinkimättömänä kannattajana. Hän nimittäin vastusti jyrkästi hopearuplan määräämistä Suomen rahayksiköksi. Porvoon valtiopäivien valtiovarainvaliokunta oli korostanut mietinnössään sitä, miten ylivoimainen kymmenysjärjestelmään pohjautuva rupla ja sen alayksikkö kopeekka

olisi sekä käytännön rahaliikenteessä että tilinpitoyksikkönä. Tämän Bladh myös myönsi, mutta hänen mukaansa asia oli näin ainoastaan teoriassa. Bladhin mukaan pienin hopeinen rahayksikkö oli 10 kopeekan kolikko. Käytännön rahaliikenteessä käytettiin kuitenkin enimmäkseen pienempiä kuparikopeekkoja, joiden arvo oli sidoksissa arvoltaan vaihtelevan pankkoassignaatin eli seteliruplan arvoon. Näin kymmenjärjestelmän mukanaan tuoma helppous menetettäisiin.

Valtiovarainvaliokunnan toisena hopearuplaa tukevana perusteluna oli arvio, että ruotsalainen raha ennen pitkää katoaisi liikkeestä. Myös tämän näkökohdan Bladh kumosi. Hänen mukaansa tulevina vuosikymmeninä kauppavirrat tulisivat säilymään ennallaan eli Ruotsiin suuntautuva kauppa olisi vientivoittoista, minkä seurauksena Suomeen virtaisi jatkuvasti ruotsalaista rahaa. Tähän ei myöskään liittyisi mitään ongelmia, sillä Bladh uskoi Ruotsissa siirryttävän varsin pian takaisin hopeakantaan. Bladhin arvio siitä, että kauppavirrat jatkossakin toisivat ruotsalaista rahaa Suomeen, osoittautui oikeaan osuneeksi. Ruotsin paluu hopeakantaan sen sijaan toteutui vasta neljännesvuosisata Porvoon valtiopäivien jälkeen.

Riikintaalarin säilyttämisellä rahayksikkönä olisi Bladhin mukaan ollut myös se etu, ettei Suomessa jouduttaisi kirjoittamaan veroja ynnä muita julkisia maksuja koskevia määräyksiä ja asetuksia uudelleen. Suuren yleisön olisi helppoa jatkaa vanhojen tuttujen rahayksiköiden kanssa. Loppukaneettinaan Bladh totesi, ettei koko Venäjänmaan hallitsijaa juurikaan pitäisi kiinnostaa se, käytetäänkö Suomessa julkisissa ja yksityisissä tileissä yksikkönä riikintaalaria tai ruplaa. Vanhan riikintaalarin säilyttäminen olisi siten myös poliittisesti täysin mahdollista.[132]

Bladhin laatimassa lausunnossa heijastui hänen taustansa ulkomaankaupan harjoittajana. Hänelle rahayksikköön ei liittynyt hallitsijahuoneisiin tai kansakuntiin viittaavia symboliarvoja, vaan hopearahan tehtävänä oli toimia maksuvälineenä myös valtiollisten rajojen yli. Oli luonnollista, että erityisesti ulkomaankauppaa harjoittaneet yrittäjät pitivät hopeista riikintaalaria muita vaihtoehtoja kätevämpänä ja taloudellisesti edullisempana vaihtoehtona. Tämä pragmaattinen asenne suhteessa rahayksikköön tulee konkreettisesti ilmi verrattaessa Bladhin ja aatelissäädyn johtomiehiin kuuluneen Mannerheimin näkemyksiä toisiinsa. Mannerheimin mukaan olisi poliittisesti arveluttavaa säilyttää vieraan maan rahan käypyys Suomessa. Mitään takeita Ruotsin

Valtakunnanpankin vakavaraisuudesta ei myöskään ollut olemassa. Lisäksi ei voitu antaa mitään takeita siitä, että ruotsalaista rahaa kohtaan tunnettu yleinen luottamus säilyisi myös tulevaisuudessa.

OMAN KANSALLISEN PANKIN MERKITYS

Käytännöllisesti katsoen kaikki Porvooseen kokoontuneet valtiopäivämiehet olivat yksimielisiä siitä, että toimenpiteet sekavien rahaolojen uudistamiseksi oli välittömästi käynnistettävä. Tehtävä oli niin kiireellinen, että siihen oli ryhdyttävä heti, odottamatta edes lopullisen rauhan solmimista Venäjän ja Ruotsin kesken. Rauhan palattua ja rahaolojen vakiinnuttua olisi sitten mahdollista rauhassa harkita jatkosuunnitelmia, joiden keskeisenä osana olisi kansallisen pankin perustaminen Suomeen. Vain oman pankin avulla voitaisiin tulevaisuudessa turvata vakaiden rahaolojen pysyvyys. Porvoon valtiopäivien mielestä Suomen oman pankin tuli olla ruotsalaisen mallin mukainen, säätyjen alaisena toimiva pankki, jollaisen toiminnan ohjaukseen ja valvontaan suomalaiset valtiopäivämiehet olivat jo vuosikymmeniä ottaneet osaa.

Uuden pankkilaitoksen peruspääomaksi esitettiin kahta miljoonaa hopearuplaa. Summa oli varsin suuri, eikä vasta perustetulla Suomen hallituksella ollut näin suuria ylimääräisiä varoja käytettävissään. Niinpä valiokunta ehdotti tarvittavan summan lainaamista suoraan hallitsijalta, joka tällä tavoin osoittaisi luottamuksensa uusia alamaisiaan kohtaan. Laina olisi koroton 20 vuotta, minkä jälkeen pankki ryhtyisi lyhentämään lainaa ja maksaisi siitä 3 prosentin suuruisen koron. Lainan vakuutena olisi säätyjen yhteinen takaus. Pankin talouden turvaamiseksi valiokunta ehdotti lisäksi valtiolta saatavaa säännöllistä avustusta. Yhdeksi mahdolliseksi lähteeksi ehdotettiin leimapaperiveron tuoton siirtämistä suoraan pankille.

Esitetyssä mallissa pankki toimisi säätyjen myöntämän takuun turvin. Tämä merkitsi samalla sitä, että pankin toiminnan ylin johto ja valvonta kuuluisivat ruotsalaisen mallin mukaisesti säädyille, jotka tätä varten nimittäisivät erityisen pankkivaliokunnan. Tämä koostuisi pankkivaltuutetuista, joita jokaisesta neljästä säädystä valittaisiin kuusi eli kaikkiaan 24 valtuutettua. Vastaavasti pankin omistusoikeus näkyisi myös pankin nimessä, joksi ajateltiin Suomen säätyjen pankkia, Finlands Ständers Bank. Uutta lainsäädäntöä pankkia varten ei tarvittaisi, sillä entisen emämaan Ruotsin Valtakunnanpankkia koskevat

säädökset voitaisiin sellaisinaan ottaa käyttöön myös meillä. Erityisesti kiitettiin Ruotsin Valtakunnanpankin hyvää menestystä, joten tarvetta lainsäädännöllisiin uudistuksiin ei arveltu olevan. Sieltä voitaisiin myös sellaisenaan lainata pankin ohjesääntö ja kirjanpitojärjestelmä.

Säätyjen toiveet Suomen Pankin asettamisesta säätyjen alaisuuteen eivät olleet aivan epärealistisia, sillä lupasihan keisari hallita Suomea sen vanhan ”konstituution” mukaisesti, ja Ruotsin hallitusmuodon mukaan Valtakunnanpankki toimi säätyjen alaisuudessa. Porvooseen kokoontuneet säätyjen edustajat eivät kuitenkaan aavistaneet, että Venäjällä vielä vuonna 1809 vallalla ollut perustuslaillinen virtaus jäisi lyhyeksi välivaiheeksi, eivätkä he voineet siten tietää, että Suomen valtiopäiviä ei kutsuttaisi koolle Porvoon jälkeen yli puoleen vuosisataan.

Perustettavan kansallisen pankin toiminnan kaavailtiin jatkuvan vanhan ruotsalaisen käytännön mukaisesti. Tärkeäksi tavoitteeksi asetettiin maanviljelijöiden pitkäaikaisen luoton tarpeen tyydyttäminen. Maatalouden kehityksen nähtiin olevan koko yhteiskunnan kehityksen kantava voima. Erityisen tärkeäksi uuden luottolaitoksen teki se, että monet suomalaiset säätyläisviljelijät olivat velkaantuneet Ruotsiin, ja heidän uhkanaan oli vaatimus lainojen välittömästä takaisin maksamisesta, mikä käytännössä olisi ollut yleensä mahdotonta. Maatalousluoton ohella Suomeen perustettava pankki myöntäisi vähäisemmässä määrin lyhytaikaisia luottoja kaupan, merenkulun, vuoritoimen sekä manufaktuuri- ja tehdastoiminnan alueille. Luotonantoon tarvittavat varat koostuisivat pankin peruspääomista, valtion vuosittaisen ylijäämän siirtämisestä pankin käyttöön sekä yleisöltä kerättävistä talletuksista.

Elinkeinoelämän tarpeita palvelisi myös Ruotsin mallin mukaisesti pankin alaisuuteen perustettava erillinen diskonttolaitos. Siitä pankki omistaisi ⅔ ja yksityiset osakkaat ⅓. Diskonttolaitoksen peruspääoman olisi suuruudeltaan vastattava vähintäänkin 210 000 hopearuplaa. Diskonttolaitoksen varainhankintaa helpottaisi myös emopankilta saatava lainamuotoinen tuki.

Kaikissa neljässä säädyssä mietinnöstä keskusteltiin aktiivisesti. Talonpoikaissäädyssä mietintö hyväksyttiin sellaisenaan. Säädyn edustajat myönsivät avoimesti tuntevansa huonosti pankkitoimintaa eivätkä sen takia halunneet lähteä mestaroimaan yhdessä laadittua mietintöä. Muissa säädyissä keskityttiin lähinnä kysymykseen perustettavan pankin pääoman suuruudesta. Pappissäädyn edustajien mielestä yhden

miljoonan hopearuplan suuruinen alkupääoma olisi riittänyt, mutta sekä aatelistossa että porvarissäädyssä päädyttiin kahden miljoonan hopearuplan suuruisen peruspääoman kannalle. Tosin nämäkin kaksi säätyä näkivät mahdolliseksi, että alkuvaiheissa voitaisiin tyytyä pienempään, yhden miljoonan hopearuplan suuruiseen pääomaan, ja vasta toiminnan päästyä kunnolla vauhtiin tarvittaisiin mietinnössä ehdotettu kahden miljoonan hopearuplan suuruinen peruspääoma.

Säätyjen näkemykset poikkesivat toisistaan siinä, mistä lähteistä pankille osoitettaisiin vuosittainen valtion apu. Mietinnössä mainittiin leimapaperiveron tuotto, mutta porvarissäädyn ja pappissäädyn mielestä ns. linnankorjausveron tuotto olisi sopinut tähän tarkoitukseen paremmin, sillä kyseinen vero oli tarkoitettu Tukholman kuninkaanlinnan korjauksiin eikä tätä menoerää enää uusissa oloissa ollut. Ehdotukseen diskonttolaitoksen perustamisesta kaikki säädyt yhtyivät. Tosin kaikissa säädyissä kannatettiin diskonttolaitoksen peruspääoman nostamista 300 000 hopearuplaan.[133]

Yksittäisistä valtiopäivämiehistä painavimmat näkemykset esitti tässäkin asiassa piispa Tengström. Hänen mukaansa kansallisen pankin keskeisenä tehtävänä oli arvoltaan vakaiden luottoseteleiden liikkeelle laskeminen. Näiden arvon vakauden ansiosta kansalaiset voisivat luottaa omistusoikeuden koskemattomuuteen ja pitää turvallisin mielin osan omaisuudestaan seteleinä pelkäämättä omaisuutensa arvon häviämistä.

Tengström viittasi rahan kehityshistoriaan. Rahana oli varhaisimmista ajoista lähtien käytetty arvometalleja kuten kultaa, hopeaa ja kuparia, jotka tarjosivat yleisesti hyväksytyn arvomitan ja samalla toimivat vaihdon välineinä. Metallisen rahan siirtäminen paikasta toiseen oli ainakin suurissa maksuissa epäkäytännöllistä. Tällöin ”eurooppalaiset kauppanerot” olivat ottaneet käyttöön erilaisia maksumääräyksiä (kuten vekselit, assignaatit ja luottosetelit), jotka toimivat rahan korvikkeina ja joiden käypäisyyden vakuutena olivat joko yksityisiin tai yleisiin kassoihin talletetut arvometallit. Tällaisen (metallia) edustavan rahan avulla voitiin eliminoida metallirahan siirtelyyn muuten liittyneet käytännön ongelmat. Tämän innovaation avulla kauppa ja muut elinkeinot kukoistivat. Paperisten maksuvälineiden tarpeen täyttämiseksi oli useisiin Euroopan maihin syntynyt vaihto- ja lainapankkeja, joiden perimmäisenä tehtävänä oli varmistaa, etteivät rahan arvon heilahtelut pääsisi järkyttämään yleisön luottamusta rahaa kohtaan. Vakaa rahanarvo

poistaisi mahdollisuudet erilaiseen keinotteluun ja spekulointiin, mikä aina seurasi rahan arvon heikentymistä. Pankkilaitokset voivat samalla edistää eri elinkeinojen harjoittajien toimintaa tarjoamalla mahdollisuuden lainojen saantiin kohtuullisella korolla.

Tähän asti olivat suomalaiset voineet käyttää Ruotsin pankin palveluja ja yleisessä muistissa olivatkin tämän, säätyjen johdolla toimineen, pankin tekemät suuret palvelukset koko maalle. Nyt siteet Ruotsiin olivat kuitenkin katkenneet eivätkä Suomen säädyt enää voineet luottaa siihen, että niillä olisi mahdollisuutta sen paremmin osallistua Ruotsin pankin hallintoon kuin nauttia pankin tarjoamista eduistakaan. Luonnollisesti myös Pietarissa oli pankkeja, mutta valitettavasti niiden toimintamuodot ja organisaatio olivat suomalaisille niin vieraita, ettei ainakaan suuri yleisö pystynyt niitä kunnolla hyödyntämään. Pietarissa sijaitsevien pankkien käyttämistä vaikeuttivat lisäksi pitkät ja hankalat kulkuyhteydet, suomalaisille vieras ja vaikea venäjänkieli, lakien ja käytännön liiketapojen erilaisuus sekä Suomen oloihin liian suuri rahayksikkö. Ainoaksi toimivaksi vaihtoehdoksi jäi siten oman kansallisen pankin perustaminen. Näin voitaisiin parhaiten turvata yhteiskunnassa tarvittavien maksuvälineiden riittävyys.

Oman pankin perustamisen edellytyksenä oli Tengströmin mukaan kunnollisen peruspääoman hankinta. Minimiperuspääoma olisi hänen mukaansa ollut miljoona hopearuplaa eli puolet valiokunnan ehdottamasta summasta. Suunniteltua pienempi pääoma olisi riittänyt siksikin, että oman pankin laskemien seteleiden rinnalla maassa tulisi liikkumaan venäläistä ja ruotsalaista rahaa. Lisäksi maan asukasluku oli pieni ja elinkeinoelämä kehittymätön, joten rahan tarve pysyisi pienenä, ainakin Ruotsiin verrattuna.

Tarvittava pääoma voitiin Tengströmin mukaan hankkia useammalla vaihtoehtoisella tavalla. Ensiksikin voitaisiin kääntyä keisarin puoleen ja anoa suoraan keisarilta yhden miljoonan hopearuplan suuruista lahjoitusta peruspääomaksi. Uusi hallitsija oli monin tavoin osoittanut suopeuttaan uusia alamaisiaan kohtaan, joten tällaisen pyynnön esittäminen oli aivan sopivaa. ”Keisari tulisi varmaan mielellään käyttämään uuden Suomen hyväksi miljoona hopearuplaa, kun hän pelkästään maan valtaamiseen oli joutunut uhraamaan kymmenkertaisen summan”, arveli Tengström. Toisena vaihtoehtona Tengström esitti keisarilta eli Venäjän valtionvaroista saatavaa lainaa. Toiveena olisi säätyjen takuulla otettava laina, joka olisi ensimmäiset 20 vuotta

koroton. Laina maksettaisiin takaisin myöhemmin laadittavan sopimuksen mukaisesti. Kolmantena vaihtoehtona oli vuosittain valtion ylijäämävaroista siirrettävä summa. Tällöin pankin peruspääoman karttuminen olisi melko hidasta ja pankin toiminta pääsisi kunnolla vauhtiin vasta kymmenkunta vuotta perustamisensa jälkeen. Tengström varautui myös siihen, ettei valtiolta olisi saatavissa laisinkaan peruspääomaan tarvittavia varoja. Tässä tapauksessa olisi nojauduttava yksityisten sijoittajien tukeen ja perustettava yksityinen osakeyhtiötä muistuttava pankki. Vaikka varsinainen osakeyhtiömuoto ei Ruotsissa vielä ollutkaan käytössä, niin siellä oli ollut jo pitkään kokemuksia sitä muistuttavista yhtiömuodoista. Myös Suomessa osakeyhtiömuoto tunnettiin, sillä olihan jo Turun diskonttolaitoskin ollut muodoltaan osakeyhtiö.

Tengström mainitsi esimerkkinä yksityisestä setelipankista ”Lontoon pankin” (so. Bank of Englandin), jonka omistajina olivat pelkästään yksityiset henkilöt ja joka yksityisestä hallintomuodostaan huolimatta oli tehnyt valtiolle suuria palveluksia. Suomeen perustettavan yksityisen pankin osakkeen arvoksi Tengström esitti 500 hopearuplaa ja osakkeiden lukumääräksi 20 000 kappaletta. Näin saataisiin kerätyksi tarvittava miljoonan hopearuplan suuruinen peruspääoma. Mikäli osakkeiden merkintä ei sujuisi suunnitelmien mukaan, niin todennäköistä olisi saada kokoon ainakin sellainen pääoma, jonka turvin voitaisiin aloittaa diskonttolaitoksen toiminta. Toiminnan jatkuvuuden varmistamiseksi pankin toimilupa olisi annettava 20–30 vuodeksi.

Tällainen yksityisen pääoman varaan rakentuva pankkilaitos olisi Tengströmin mielestä kuitenkin vain viimeinen hätäratkaisu, johon oli turvauduttava siinä tapauksessa, ettei sen paremmin Pietarin keskushallinto kuin Suomen oma hallinto kykenisi pankin tarvitsemaa peruspääomaa hankkimaan.[134]

Säätyjen ehdotus voidaan lyhyesti tiivistää noudattaneen Ruotsin Valtakunnanpankin antamaa esimerkkiä. Tämä oli täysin luonnollista. Ruotsalainen, säätyjen takuulla toimiva valtiollinen pankkilaitos oli tuttu useimmille valtiopäivämiehille, eikä tästä mallista haluttu luopua. Lisäpontimena oli keisarin useampaan otteeseen antama vakuutus pitää voimassa ruotsalainen lainsäädäntö, jossa säätyjen takuulla toimiva julkinen pankki suorastaan eksplisiittisesti mainittiin.

MONIPOLVINEN PERUSTAMISPROSESSI

PÄÄTÖKSENTEON LÄHTÖKOHDAT

Suomen Pankin perustaminen oli osa oman keskushallinnon perustamista Suomeen. Porvoon valtiopäivien keskustelu oli antanut merkittävän sysäyksen eteenpäin pankin perustamiselle, mutta vähintään yhtä suuri rooli käytännön perustamistoimissa oli Pietarissa toimineilla instituutioilla eli Venäjän keskushallinnolla ja Suomen asiain komissiolla sekä sen seuraajalla Suomen asiain komitealla, jonka toiminnan ansiosta suomalaisten virkamiesten vaikutusvalta Pietarissa korostui. Samoihin aikoihin sattui myös merkittäviä muutoksia kotimaisissa ja venäläisissä valtaryhmittymissä ja nämä muutokset heijastuivat myös siihen, millaisen muodon uusi pankki tuli lopullisesti saamaan.

Suomen hallinnon suunnittelu- ja perustamisvaiheessa ratkaisevassa asemassa Venäjän keskushallinnossa oli valtiosihteeri M. M. Speranski, jonka vastuulle oli aivan vuoden 1808 lopulla erikseen määrätty Suomea koskevien asioiden esittely keisarille. Apunaan Speranskilla oli Suomea koskevissa asioissa R. H. Rehbinder, joka oli aloittanut virkauransa Tukholmassa mutta siirtynyt sieltä Turun hovioikeuteen asessoriksi. Syksyllä 1809 Speranskin alaisuuteen siirrettiin edelleen *Suomen asiain komissio* -niminen virasto, joka oli vastannut ”Vanhan Suomen” (ts. 1700-luvulla Venäjään liitetyn Viipurin kuvernementin) asioiden hoidosta Venäjän keskushallinnossa ja jolle nyt siirtyivät myös ”Uuden Suomen” asiat. Komissio oli luonteeltaan venäläinen virasto, sillä sen jäsenet olivat Venäjän kansalaisia, sen palkat maksettiin Venäjän valtion varoista ja komission virkakielenä oli venäjä. Tosin

MIHAIL SPERANSKI (1772–1839)

Suomen suuriruhtinaskunnan hallinnon perustamisessa ratkaisevassa roolissa olivat keisari Aleksanteri I:n lisäksi hänen läheisimmät avustajansa. Suomen erityisasemalle suuntaa-antava oli Aleksanterin vuoden 1808 lopulla antama määräys, jonka mukaan Suomea koskevat asiat oli esiteltävä suoraan keisarille ohi muiden ministerien. Ensimmäiseksi Suomen asioiden esittelijäksi keisari nimitti valtiosihteeri Mihail Mihailovitš Speranskin, jolla tosin oli samaan aikaan paljon muitakin tärkeitä tehtäviä.

Vaatimattomista oloista keisarin lähimmäksi neuvonantajaksi noussut Speranski kannatti valistusajan aatteita ja oikeusvaltion periaatteita. Erityisen kiinnostunut Speranski oli Napoleonin johdolla toteutetusta lakien kodifioinnista ”Code Napoléonista” ja Ranskassa toteutetuista hallintoreformeista. Speranskin mielestä vain selkeisiin lakeihin ja säädöksiin pohjautuva hallinto turvaisi alamaisten aseman. 1800-luvun alun Venäjä asetti kuitenkin valistusaatteiden toteuttamiselle omat rajoituksensa, eikä edes Speranski kyseenalaistanut keisarin itsevaltiutta. Päinvastoin, keisari oli hänestä alamaisten paras turva aateliston häikäilemättömyyttä vastaan.

Suomessa Speranski tunnettiin kutsumanimellä ”Mikko Mikkelinpoika” ja häntä arvostettiin mm. siksi, että hän tuki Suomen erityisasemaa keisarikunnassa. Aleksanteri I ilmaisi Suomen aseman Porvoon valtiopäivillä sanoilla ”asetettuna tästä lähin kansakuntien joukkoon” ja Speranski vuonna 1811 keisarille lähettämässään muistiossa sanoilla ”Suomi on valtio eikä kuvernementti”. Osana Suomen hallintokoneiston rakentamista oli hallituskonseljin ensimmäisen ohjesäännön muokkaaminen. Sen pohjana oli piispa Jakob Tengströmin johdolla toimineen komitean mietintö, jota Speranski suomalaisen apulaisensa R.H. Rehbinderin kanssa muokkasi siten, että se voitiin hyväksyä sekä Suomessa että Pietarissa.

Speranskin näkemyksiin Suomen raha-asioista vaikutti niiden suhde hänen johdollaan suunniteltuun suureen finanssireformiin, jonka tavoitteena oli Venäjän valtiontalouden vakauttaminen ja ruplan palauttaminen hopeakantaan. Speranski korosti Suomen oman pankkilaitoksen tarpeellisuutta, ja hän tuki Porvoon valtiopäivien toivomuksia kansallisen pankin perustamisesta Suomeen. Konkreettisia lupauksia säännöllisestä valtiopäivätoiminnasta ei kuitenkaan haluttu antaa, joten suomalaisten toivomasta valtiopäivien alaisuudessa toimivasta säätyjen pankista oli tingittävä, ja pankki perustettiin hallituskonseljin alaisuuteen. Speranski piti myös kiinni siitä, ettei Suomen Pankin perustamiseen käytetty venäläisiä varoja, vaikka suomalaiset olivat sitä toivoneetkin.

Ranskalaismielisenä pidetty Speranski syrjäytettiin ja karkotettiin Pietarista dramaattisesti keväällä 1812, kun Venäjän ja Ranskan suhteet katkesivat. Hän palasi kuitenkin vielä merkittäviin tehtäviin Nikolai I:n hallituskaudella, jolloin hän mm. toimitti Venäjän jättiläismäisen yleisen lakikokoelman ”Polnoje Sobranije Zakonov”.

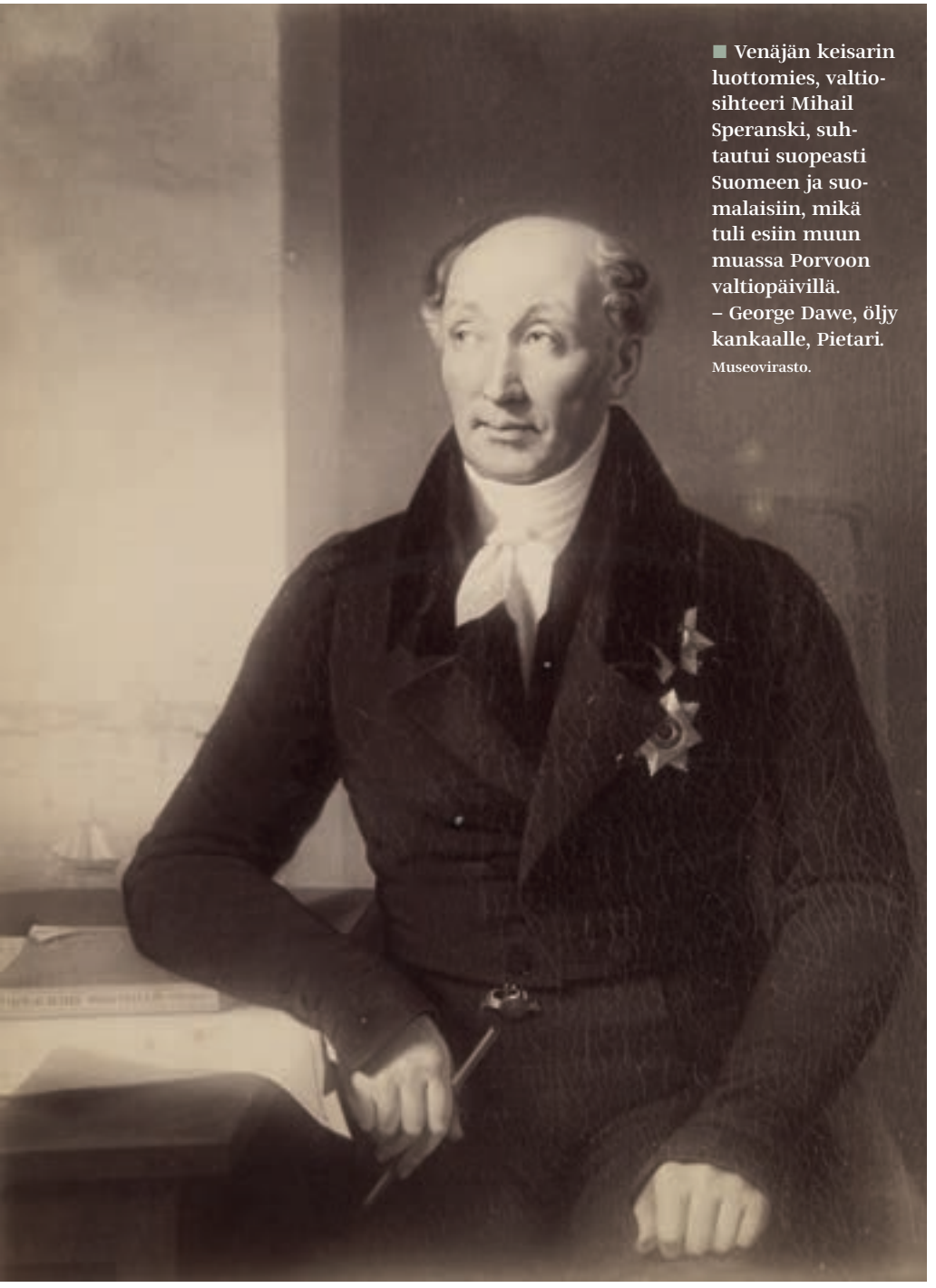

■ Venäjän keisarin luottomies, valtiosihteeri Mihail Speranski, suhtautui suopeasti Suomeen ja suomalaisiin, mikä tuli esiin muun muassa Porvoon valtiopäivillä.
– George Dawe, öljy kankaalle, Pietari.
Museovirasto.

komission vastuualueen laajetessa koko Suomen käsittäväksi sinne rekrytoitiin Suomen asiantuntijaksi Rehbinder.

Speranskin työmäärä oli kuitenkin niin suuri, ettei järjestelmä kunnolla toiminut. Speranski ei suinkaan voinut keskittyä vain Suomen asioihin, sillä häntä työllisti valtaisa, koko Venäjän hallintoa koskeva uudistushanke. Hallinnon tehostamiseksi Suomen asiain komission tilalle muodostettiin syksyllä 1811 *Suomen asiain komitea* -niminen viranomaiselin. Aloitteentekijänä komitean perustamisessa oli Speranski, mutta heti komitean suunnitteluvaiheissa sen organisointiin tuli merkittävästi vaikuttamaan Gustaf Mauritz Armfelt, joka keväällä 1811 oli muuttanut Pietariin ja siellä onnistunut nopeasti vakiinnuttamaan asemansa keisarin lähipiirissä. Pitkälti Armfeltin ansiosta ja Speranskin tuella Suomen asiain komiteasta tuli Suomen kansalaisista muodostuva virasto, jossa valmisteltiin kaikki keisarille esitettävät Suomea koskevat asiat. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin Armfelt ja hänen statustaan voidaan verrata venäläisen ministerin statukseen. Komitean korkeimpana virkamiehenä toimi valtiosihteeri, mihin tehtävään määrättiin Rehbinder.[135]

Suomen siirtyminen sotilashallinnosta siviilihallintoon käynnistyi vuoden 1808 lopulla, kun G. M. Sprengtporten nimitettiin kenraalikuvernööriksi ja ensimmäinen kenraalikuvernöörin ohjesääntö vahvistettiin. Aluksi tavoitteena oli hyvin Pietari-keskeinen järjestelmä, jonka tunnusomaisena piirteenä olisi ollut kenraalikuvernöörin vahva asema ja keskushallinnon hoitaminen Pietarista käsin. Porvoon valtiopäivien ansiosta kansalliset näkökannat kuitenkin voimistuivat, ja syksyllä 1809 toimintansa Turussa aloittanut Suomen hallituskonselji sai suhteellisen vahvan aseman. Keisari nimitti hallituskonseljin kahteen osastoon, oikeus- ja talousosastoon, yhteensä 14 jäsentä, joiden toimikausi oli kolme vuotta. Jäsenten oli oltava Suomen kansalaisia, ja puolet heistä oli aatelisia. Hallituskonselji toimi keisarin nimissä maan ylimpänä vallankäyttäjänä, ja sen yleisistunnon puheenjohtajana oli kenraalikuvernööri.

Kenraalikuvernöörin ja hallituskonseljin välisten suhteiden määrittelystä käytiin melko tiukkaa valtataistelua, jonka lopputuloksena kenraalikuvernöörin vaikutusvaltaa rajattiin tuntuvasti vuonna 1812 uudistetussa kenraalikuvernöörin ohjesäännössä.

1810-luvun alussa oli siten hahmottunut Suomen hallintojärjestelmä, jossa ylimpänä vallankäyttäjänä oli Venäjän keisari ja Venäjän

edustajana Suomessa toimi kenraalikuvernööri kanslioineen, mutta hallituksena toimi suomalaisista koostunut hallituskonselji. Oman erityispiirteensä tällä institutionaaliselle rakenteelle loi Suomea koskevien asioiden valmistelu ja esittely korkeimmalle päätöksentekijälle, keisarille, Suomen asiain komiteassa ilman venäläisten ministeriöiden väliintuloa. Asioiden suora esittely keisarille vahvisti Suomen erityisaseman käytännössä. Venäjän imperiumin muista alueista ainoastaan Puolan status oli 1800-luvun alkupuolella samantapainen, jonkin aikaa vahvempikin kuin Suomen.[136]

Suomen Pankin perustamisen valmisteluvaiheissa ministerivaltiosihteeri Speranski oli vielä valtansa huipulla, ja hän oli myös strategisesti ratkaisevassa asemassa Suomen Pankkia koskevassa valmistelussa. Kun syksyllä 1811 Suomen asiain komission tehtävät siirrettiin G.M. Armfeltin johtamalle Suomen asiain komitealle, kaikki tärkeimmät Suomen Pankin perustamiseen liittyneet päätökset oli jo tehty. Tässä kohden on myös syytä korostaa, että Suomen Pankin perustaminen ajoittui yksiin Speranskin johdolla käynnistetyn Venäjän finanssihallinnon uudistushankkeen kanssa. Pankin perustamisvaiheisiin liittyneet monet käänteet ovat ymmärrettävissä ainoastaan tätä taustaa vasten. Pietarissa korostettiin, että Suomea koskevien ratkaisujen on oltava sopusoinnussa Venäjällä suunniteltujen uudistusten kanssa. Oma merkityksensä oli lisäksi Speranskin poikkeuksellisella persoonallisuudella. Speranski oli valistusajan aatteet sisäistänyt edistysmielinen byrokraatti, joka arvosti Länsi-Euroopassa, erityisesti Ranskassa levinnyttä oikeusvaltioideologiaa ja siihen liittyvää hallintomallia. Speranski oli hyvin perillä Ruotsin hallintojärjestelmästä, ja hän jopa julkisesti piti sitä Venäjälle sopivana esimerkkinä. Ruotsalaista perinnettä jatkava Suomi oli Speranskille mallimaa, jolle voitiin antaa erikoisasema Venäjän muihin alueisiin verrattuna.

Vuonna 1812 tilanne kuitenkin äkillisesti muuttui. Venäjän ja Ranskan välit kiristyivät, kun Napoleon valmisteli hyökkäystä Venäjälle. Ulkopoliittisen tilanteen muutos vaikutti myös Venäjän sisäpolitiikkaan, niin että Aleksanterin hallituskauden alusta asti vallinnut uudistushenkinen ilmapiiri Pietarissa tukahtui. Monet uudistukset liitettiin Ranskasta saatuihin vaikutteisiin, ja ranskalaiskytkennät muuttuivat Venäjän politiikassa rasitteiksi. Speranski suorastaan symboloi näitä ranskalaisia vaikutteita, ja maaliskuussa 1812 keisari äkkiä erotti siihenastisen uskottunsa, jolle aseman menetys näyttää tulleen täydelli-

senä yllätyksenä. Saman tien Speranski myös karkotettiin Pietarista syvälle Venäjälle Nižni Novgorodin kaupunkiin.

Pelkästään ranskalaismielisyydestä ei Speranskin syrjäyttämisessä kuitenkaan ollut kyse, vaan hänen käynnistämänsä uudistustyö oli synnyttänyt ristiriitoja ja valtataisteluja yhtäältä uudistusmielisten ja toisaalta vuosisatoja hegemonia-asemassa olleen vanhan maa-aateliston välille. Väitetty ranskalaismielisyys tarjosi Speranskin uudistusohjelman vastustajille lyömäaseen hänen vaikutusvaltansa vähentämiseksi. Sodan syttyminen vahvistaa yleensäkin nationalistisia asenteita, jolloin vanha maa- ja virka-aatelisto pystyi näihin tuntoihin vedoten pysäyttämään kaiken hallinnon uudistustyön. Myös suomalaisilla saattoi olla rooli Speranskin syrjäyttämisessä, sillä ainakin Speranskin elämänkerran kirjoittaja Mark Raeff nostaa G. M. Armfeltin esiin yhtenä Speranskin vastaisista juonittelijoista. Speranskin erottaminen merkitsi samalla konservatiivista käännettä Venäjän sisä- ja talouspolitiikassa.[137]

SPERANSKIN EHDOTUS

Porvoon valtiopäivien hyväksymää esitystä kansallisen pankin perustamisesta ryhdyttiin käsittelemään Pietarissa vuoden 1809 lopulla. Ensimmäisenä vaiheena voidaan pitää Suomen asiain komission lausuntoa suunnitelmasta. Komission kanta esitykseen oli odotettu. Ajatus säätyjen alaisuudessa toimivasta pankista oli mahdoton. Valtionpankki olisi nimenomaan valtion pankki eikä sitä ollut syytä uskoa valtiopäivien alaisuuteen. Rahan liikkeeseen lasku oli valtiolle kuuluva oikeus, jolloin tätä regaalioikeutta käyttävää pankkia ei olisi myöskään mahdollista siirtää kruunulta pois. Komission lausunnon johdosta suunnitelmat kansallisen pankin perustamisesta lykkääntyivät hamaan tulevaisuuteen, vaikka komissiolla ei muuten ollutkaan huomauttamista suunnitelmaa vastaan.[138]

Rahaolojen suhteen tehtiin kuitenkin periaatteellisesti erittäin merkittävä päätös, kun 17.12.1809 julkistettiin keisarillinen manifesti, jossa ainoaksi rahayksiköksi Suomessa määrättiin Venäjän hopearupla alayksikköineen. Venäjällä päätös hopeakantaan palaamisesta tehtiin puolestaan vuonna 1810 osana Speranskin suurta finanssisuunnitelmaa. Speranskin suunnitelma jäi kuitenkin toteuttamatta, mihin tärkeimpänä syynä oli Napoleonin hyökkäys Venäjälle kesällä 1812.

Suomessa Pietarin kielteinen kanta säätyjen alaisena toimivan pankin perustamiseen herätti jossain määrin ärtymystä, mutta käytännön vaikutusmahdollisuudet asiaan jäivät vähäisiksi. Kulissien takana oltiin kuitenkin huolestuneita, ja suurimpana huolenaiheena olivat syksyllä 1809 solmitun Haminan rauhansopimuksen ehdot. Sopimuksen XIV artiklan mukaan kaikki yksityiset ja yleiset lainat, joita suomalaiset olivat nostaneet Ruotsista tai ruotsalaiset Suomesta, oli maksettava velkakirjoissa ilmoitettujen ehtojen mukaisesti. Ruotsiin olivat velkaantuneet lähinnä suurten säätyläiskartanoiden omistajat, ja nyt oli edessä luottojen uudelleen järjestely. Käytännössä ainoaksi vaihtoehdoksi nähtiin Ruotsista otettujen lainojen konvertointi kotimaisiksi lainoiksi. Mikäli tässä ei onnistuttaisi, edessä saattaisi olla lukuisten suurkartanoiden joutuminen pakkomyyntiin. Uhka koski suomalaisen yhteiskunnan kaikkein vaikutusvaltaisinta ryhmää, joten siihen suhtauduttiin vakavasti.

Hallituskonseljin kansliatoimituskunnan päälliköksi edellisenä syksynä nimitetty C. E. Mannerheim otti asian esille Suomen hallituskonseljissa talvella 1810. Hallituskonselji lähetti keisarille alamaisen ehdotuksen, jossa pyydettiin keisaria ryhtymään toimiin vaikeaan asemaan ajautuneiden velallisten auttamiseksi. Tällaisena muotoilu oli hyvin yleisluontoinen. Kirjelmään oli lisäksi kenraalikuvernööri Fabian Steinheil liittänyt Speranskille tarkoitetun nootin, jossa yksityiskohtaisesti selostettiin Suomen ongelmia. Steinheilin mukaan olisi toimittava siten, että velallisille myönnettäisiin lykkäyksiä lainojen hoidossa ja sitä kautta lisäaikaa taloudellisen asemansa järjestämisessä. Yhden ratkaisukeinon tarjoaisi myös, että suomalaisille maanomistajille myönnettäisiin oikeus ottaa kiinnityslainoja Venäjän valtiollisesta lainapankista, ts. suomalaisille annettaisiin yhtäläiset mahdollisuudet lainojen ottamiseen tästä pankista kuin venäläisillä oli. Akuuttien ongelmien tultua ratkaistuiksi kannattaisi Steinheilin mukaan käynnistää toimenpiteet diskonttokassan perustamiseksi Suomeen niiden suunnitelmien mukaisesti, joita Porvoon valtiopäivillä oli esitetty.[139]

Pietarissa tätä kysymystä käsiteltiin vuoden 1810 kevään ja alkukesän ajan. Valmistelutyö tapahtui enimmäkseen Suomen asiain komissiossa, tai valmistelijat olivat ainakin yhteyksissä komissioon. Lähtökohtana oli, että suomalaisille maanomistajille ei voitu ainakaan lähitulevaisuudessa antaa mahdollisuuksia lainoihin venäläisistä pankeista. Tätä Speranski perusteli meneillään olevilla suunnitelmilla koko luot-

tolaitosjärjestelmän uudistamiseksi, minkä takia Venäjän valtiolliseen lainapankkiin ei haluttu uusia lainanottajia. Tosin kielteiseen kantaan vaikutti todennäköisesti myös tarve varata niukat luotonantomahdollisuudet pelkästään venäläisille maanomistajille, joiden poliittinen vaikutusvalta Pietarissa oli luonnollisesti suuri verrattuna suomalaisiin.

Asian tiimoilta laadittiin Pietarissa kaksi hahmotelmaa, joista ensimmäisen tekijänä oli Pippingin tutkimuksen mukaan Suomen asiain komission jäsen J.A. Jägerhorn. Toisen suunnitelman laatijasta ei olla varmoja, mutta Pipping pitää todennäköisenä kirjoittajana Carl Johan Walleenia, joka näinä vuosina työskenteli Suomen asiain komissiossa Rehbinderin avustajana. Walleen tunsi hyvin Turun diskonttolaitoksen toiminnan, sillä hän oli ollut laitoksen asiamiehenä. Hän oli myös virkatyönään laatinut selvityksen Turun diskonttolaitoksen toiminnasta lähinnä Speranskia varten. Walleenin Pietarin vuosien jälkeinen virkaura oli varsin näyttävä, sillä hänet valittiin myöhemmin senaatin jäseneksi ja pitkäaikaiseksi prokuraattoriksi.

Sekä Walleen että Jägerhorn korostivat, etteivät Suomen taloudelliset olot olleet vielä kypsät kansallisen pankin perustamiseen. Luottolaitosta kuitenkin tarvittiin, joten nyt voitaisiin lähteä liikkeelle perustamalla yksityinen diskonttolaitos ruotsalaisen mallin mukaan. Sopiva peruspääoma olisi 800 000–600 000 pankkoruplaa, ja mukana olisi vähemmistömerkitsijänä myös Venäjän valtio. Walleen ehdotti lisäksi Pietarin pankeista otettavaa lyhytaikaista lainaa, jonka turvin toiminta voitaisiin aloittaa ennen kuin koko peruspääoma olisi saatu koottua. Diskonttolaitos lainoittaisi sekä maakiinteistöjen omistajia että kauppaa ja teollisuutta. Ensi sijassa olisi kuitenkin maatalouskiinteistöjen luototus, ja näissä lainoissa laina-aika voisi nousta jopa 25 vuoteen asti. Diskonttolaitoksella olisi oikeus ottaa vastaan sekä Venäjän että Ruotsin rahan määräisiä talletuksia, joille maksettaisiin kolmen prosentin korko. Rahaliikenteen helpottamiseksi diskonttolaitoksella olisi oikeus pienten vaihtoseteleiden liikkeelle laskemiseen.[140]

Kummassakin ehdotuksessa korostettiin suunnitellun hankkeen tiiviitä kytkentöjä toimintansa lopettaneeseen Turun diskonttolaitokseen. Ehdotusten keskinäinen vertailu osoittaa Walleenin olleen selvästi paremmin perillä pankkitoiminnan perusteista. Tätä osoittaa mm. se, että Walleenin ehdotuksessa oikeus seteleiden liikkeeseen laskemiseen oli tiukasti suhteutettu peruspääoman kokoon. Walleen korosti myös tarvetta yhteistyöhön Pietarin pankkien kanssa.

Näistä kahdesta perusperiaatteiltaan melko samantapaisesta hahmotelmasta Speranski pyysi lausunnon omilta venäläisiltä virkamiehiltään. Saadussa lausunnossa vastustettiin ajatusta pitkäaikaisia kiinnelainoja myöntävästä diskonttolaitoksesta. Sen ajan pankkiteoreettisen näkemyksen mukaisesti diskonttolaitos nähtiin kaupan ja teollisuuden lyhytaikaisen luoton myöntäjänä. Lausunnossa myös epäiltiin suomalaisten mahdollisuuksia hankkia tarvittava peruspääoma omasta maastaan ja perustettavan laitoksen kykyä maksaa takaisin Venäjältä otettavaksi ajateltu laina. Myöskään ajatusta ottaa vastaan ruotsalaisessa rahassa tehtyjä talletuksia ei pidetty mahdollisena. Lausunnon mukaan näiden suunnitelmien mukaan ei siten ollut mahdollista edetä. Lausunnossa hämmästeltiin myös sitä, että suomalaiset, vaikka he pyysivät venäläisiltä avustusta pankin perustamiseen, samalla kuitenkin lähtivät siitä, että pankin toiminnassa nojauduttaisiin ruotsalaisen lainsäädäntöön ja Ruotsissa kehittyneeseen pankkitraditioon.

Venäläisten virkamiesten lausunnon mukaan Suomeen kyllä voitaisiin perustaa lainapankki, mutta sen piti olla luonteeltaan valtion laitos. Lainapankin peruspääoman olisi oltava kaikkiaan 1,25 milj. pankkoruplaa, jotka Venäjän valtio maksaisi. Näin suuri peruspääoma mahdollistaisi myös erillisen diskonttolaitoksen perustamisen, mikäli sellainen nähtäisiin tarpeelliseksi. Tämän lainapankin perustamisen yhteydessä ei enää myöskään puhuttu metallikantajärjestelmästä, vaan pankin peruspääoma muodostuisi pankkoruplista. Kenraalikuvernööri yhdessä hallituskonseljin kanssa laatisi laitoksen ohjesäännön ja menoarvion, ja nämä viranomaiset myös vastaisivat pankkilaitoksen toiminnan valvonnasta. Yleisohjeena oli toivomus virkailijoiden määrän minimoimisesta perustettavassa pankissa. Lopuksi venäläisessä lausunnossa todettiin, että tämän tyyppinen venäläinen lainapankki voisi nopeuttaa suomalaisten lähentymistä uuteen emämaahansa Venäjään.

Näiden näkemysten pohjalta Speranski laati oman ehdotuksensa hallituskonseljille. Vaikka hänen omat asiantuntijansa olivat suhtautuneet kielteisesti ajatukseen diskonttolaitoksen perustamisesta Suomeen, hän itse oli kuitenkin päätynyt juuri diskonttolaitosmalliin. Ehdotus oli sisällöltään varsin mielenkiintoinen, sillä aluksi Speranski analysoi siinä Turun diskonttolaitoksen toimintaa. Hänen mukaansa sen menestyksen avaimena oli ollut vakaa, hopeakantaan sidottu

rahajärjestelmä ja tiivis yhteistyö Ruotsin Pankin kanssa. Vakaa rahajärjestelmä helpotti osakkaiden saamista diskonttopankkiin, sillä tällöin sijoittajalla oli varmuus sijoituksensa arvon säilymisestä. Lisäksi diskonttokonttorin liikkeelle laskemat velkasitoumukset säilyttivät arvonsa. Yhteistyö Ruotsin Pankin kanssa – mahdollisuus pitää pankissa luotollinen pano- ja ottotili sekä omaan pääomaan suhteutettu lainanottokiintiö – puolestaan oli helpottanut diskonttolaitoksen likviditeetin hallintaa sekä varmistanut mahdollisuuden sijoittaa ylijäämävarat korollisesti. Ilman tätä yhteistyötä keskuspankin kanssa diskonttolaitoksen menestysmahdollisuudet olisivat Speranskin käsityksen mukaan olleet huonot.

Nyt suunnitteilla olevan diskonttolaitoksen tapauksessa nämä suotuisat tekijät puuttuivat. Peruspääoma koostuisi arvoltaan vaihtelevista pankkoruplista. Ainakin pankkoruplien arvon laskiessa olisi epärealistista odottaa, että yksityiset henkilöt olisivat valmiita sijoittamaan varojaan jopa 25 vuodeksi ilman mitään takeita omaisuuden arvon säilyvyydestä. Venäjän rahauudistuksen ollessa kesken ei ollut myöskään odotettavissa, että Suomeen perustettava diskonttolaitos voisi saada Pietarin valtiollisissa pankeissa vastaavanlaista etuoikeutettua asemaa kuin mikä Turun diskonttolaitoksella oli aikoinaan Ruotsin Valtakunnanpankissa ollut. Suomalaisten halu laitoksen perustamiseen oli kuitenkin niin suuri, että vaikeuksista huolimatta sellaisen perustamista kannattaisi harkita. Peruspääoman pitäisi olla vähintään yhden miljoonan pankkoruplan suuruinen, mutta Venäjän valtiolta olisi odotettavissa korkeintaan 250 000 pankkoruplan suuruinen panostus. Speranskin mukaan tavoitteeksi oli syytä ottaa kokonaan suomalaisin varoin rahoitettu hanke. Toimintansa turvaamiseksi diskonttolaitoksella oli oltava mahdollisuus lainansaantiin Pietarista sekä oikeus tallettaa varojaan Pietarin pankkiin. Diskonttolaitoksen luonteeseen kuitenkin kuuluisi, että sen asiakkailleen myöntämät lainat voisivat olla vain lyhytaikaisia.[141]

Porvoon valtiopäivillä laaditun esityksen vastaanotto Pietarissa oli siis kielteinen. Säätyjen alaisuudessa toimivan pankin perustamista eivät edes Pietarissa työskennelleet Suomen asiain komission virkamiehet pitäneet realistisena ja toteuttamiskelpoisena ajatuksena. Yllättävää kyllä, Pietarissa hylättiin myös suunnitelmat hopeakantaan perustuvasta rahajärjestelmästä, jota Porvoossa oli pidetty pankin perustamisen välttämättömänä edellytyksenä. Muodollisesti edellytys oli

myös täyttynyt, sillä syksyllä 1809 oli hopearupla määrätty Suomen viralliseksi rahayksiköksi ja Venäjällä oli vuonna 1810 aloitettu toimenpiteet hopeakantaan palaamiseksi. Ristiriitaan on vaikea löytää kunnollista selitystä erityisesti siksi, että Pietarissa Suomen pankkiasian valmistelua johti ylimpänä virkamiehenä Speranski, joka myös ajoi hopeakantauudistuksen toteuttamista Venäjällä. Ehkä suunnitelman käynnistäjä Speranski lähimpine avustajineen ei todellisuudessa luottanut vakautusohjelmansa onnistumiseen.

Pietarissa Suomea koskevat suunnitelmat kytkettiin koko Venäjää koskeviin uudistushankkeisiin. Niinpä siellä jo alusta lähtien hylättiin ajatus, että suomalaisten maanomistajien velat olisi siirretty Pietarin pankkeihin. Speranskin suunnitelman mukaan Venäjän pankkijärjestelmän uudistusvaihe oli juuri alkamassa, jolloin pankkeihin ei missään tapauksessa haluttu ottaa uusia asiakkaita. Pietarissa vaikutti myös ajatus, että Suomeen perustettavan kansallisen pankin vaikutukset Venäjän valtion talouteen oli pidettävä minimissään. Niinpä esiin nostettiin malleja, joissa pankin peruspääoma kerättäisiin Suomesta ja Venäjä tulisi mukaan vain pieneltä osalta. Huoli Suomen aiheuttamista taloudellisista rasituksista tuntuu hiukan ylimitoitetulta. Karkean arvion mukaan suomalaisten kartanonomistajien velat Ruotsista olivat nimittäin puolen miljoonan pankkoruplan luokkaa, kun samaan aikaan esimerkiksi Venäjän valtion velka nousi 677 miljoonaan ruplaan.

HALLITUSKONSELJI JATKAA SELVITYSTYÖTÄ

Kysymys kansallisen pankin perustamisesta siirtyi Speranskin kirjelmän jälkeen jälleen Suomeen hallituskonseljin valmisteltavaksi. Konseljin johtavat jäsenet eivät kuitenkaan kannattaneet Speranskin kaavailemaa mallia vaan pankin perustamisen valmistelu siirrettiin erityiselle komitealle. Alun perin komitean puheenjohtajaksi kaavailtiin piispa Tengströmiä, mutta hän ei muiden kiireidensä vuoksi voinut ottaa tehtävää vastaan, jolloin puheenjohtajaksi määrättiin eversti H.C. Reuterskiöld. Tukholmassa vuonna 1765 syntynyt Reuterskiöld oli vuonna 1810 siirtynyt pysyvästi Suomeen, missä hän loi näyttävän hallintouran hallituskonseljissa ja sen seuraajassa Suomen senaatissa. Hän työskenteli etupäässä sotilastoimituskunnassa, mutta sotilastehtäviensä ohella hän oli asiantuntijana useissa rahakysymyksiä valmis-

telleissa komiteoissa. Reuterskiöldiä pidettiin siis myös raha-asioiden tuntijana. Komitean muiksi jäseniksi määrättiin professorit Gabriel. E. Haartman ja Gustaf Gadolin, kauppias Jean Tjaeder ja asessori Algoth Björkbom. Komiteaa evästettiin pyytämään Speranskin ehdotuksesta lausunnot myös maan johtavilta kauppahuoneiden omistajilta eli Petter Bladhilta Kaskisista, P.M. Unoniukselta Loviisasta, J. Solitanderilta Porvoosta ja J. Sederholmilta Helsingistä. Mukana komiteatyöskentelyssä olivat siten maan johtavat talousasiantuntijat.[142]

Hallituskonselji asetti komitean elokuun puolivälissä vuonna 1810, ja aikaa komitealle oli annettu vain vajaa kuukausi, joten työskentelytahdin piti olla poikkeuksellisen tiukka. Komitean mukaan diskonttolaitoksen perustaminen ei silloisissa oloissa ollut perusteltua. Suomalaisten maanomistajien oli nimittäin saatava lainaa Ruotsista otettujen kiinnityslainojensa maksamiseen, eikä lyhytaikaiseen luotonantoon keskittyvä diskonttolaitos olisi voinut tätä tehtävää hoitaa. Diskonttolaitos ei myöskään olisi nopeuttanut ruotsalaisen rahan saamista pois liikkeestä. Paperirahan varaan perustuva diskonttolaitos sitä paitsi johtaisi liikkeessä olevien rahan korvikkeiden määrän kasvuun, mistä seurauksena olisi metallirahan häviäminen kierrosta ja lopulta koko elinkeinoelämän ahdinko. Varoittavana esimerkkinä tällaisesta kehityksestä komitea nosti esiin Ruotsin Valtionvelkakonttorin toiminnan ja sen liikkeelle laskemat valtionvelkasetelit.[143]

Diskonttolaitoksen perustamisen onnistumisesta ei komitean mukaan olisi myöskään mitään varmuutta. Varakkaiden yksityishenkilöiden määrä oli Suomessa niin vähäinen, ettei riittäviä pääomia saataisi kokoon. Lisäksi rahan arvon vaihdellessa yksityishenkilöt sijoittaisivat mieluimmin varansa lyhytaikaisiin ja varmoihin hankkeisiin. Talletusten saamisestakaan ei tällaisissa oloissa ollut mitään varmuutta. Vielä suuremmaksi kysymysmerkiksi nousi pietarilaisten pankkiirien valmius sijoittaa varojaan Suomeen.

Myöskään komitean pyytämissä lausunnoissa ei nähty mitään syitä perustaa diskonttolaitosta. Jyrkimmät vastalauseet esitti Petter Bladh, jonka mukaan ”jokaisen ajattelevan ihmisen on syytä luopua moisesta yrityksestä”. Diskonttolaitoksen sijaan komitea ehdotti hallituskonseljin alaisen lainapankin perustamista. Tällaisen pankin peruspääomaan voitaisiin käyttää Suomen valtiovarojen tulevia ylijäämiä, joita silloin tehtyjen ensimmäisten laskelmien mukaan olisi vuosittain syntyvä. Ratkaisua pidettiin poliittisesti realistisena, olihan keisari lu-

vannut, että kaikki Suomen hallituksen tulot voitiin käyttää maan omiin tarpeisiin.

Hallituskonseljin talousosastossa valtiovaraintoimituskunta antoi mietinnöstä lausuntonsa joulukuun alussa 1810. Lausunnossa yhdyttiin komitean esityksiin. Lausunnon mukaan perustettavan valtionpankin peruspääoma voisi olla 1, 5 miljoonaa hopearuplaa eli silloisen kurssin mukaan noin 3 miljoonaa seteliruplaa. Valtiontalouden vuosittaisista säästöistä arvioitiin voitavan siirtää pankin peruspääomaan 600 000 seteliruplaa vuodessa, joten koko pääoma saataisiin kasaan viidessä vuodessa. Pankin lainausliike tapahtuisi Ruotsin Valtakunnanpankin sääntöjen mukaisesti pitkäaikaisina kiinnelainoina. Pankin yhteyteen esitettiin perustettavaksi vaihtokonttori, joka laskisi liikkeeseen pientä vaihtorahaa. Näiden vakuutena olisivat hopeaan sidotut setelit siten, että kate nousisi vähintään ¼:aan liikkeellä olevista setelistä.[144]

Valmistelu hallituskonseljissa ei kuitenkaan jäänyt tähän, vaan kansliatoimituskunnan päällikkö C.E. Mannerheim antoi asiasta myös oman, varsin laajan kirjallisen lausuntonsa. Tällä lausunnolla tuli olemaan hyvin ratkaiseva merkitys pankin tulevalle muodolle. Mannerheim oli jo Porvoon valtiopäivillä talousvaliokunnan puheenjohtajana ottanut voimakkaasti kantaa rahakysymykseen. Silloin Mannerheim oli kiirehtinyt venäläisen, mieluiten hopeisen rahan käyttöönottoa Suomessa. Nyt Mannerheim jatkoi samoilla linjoilla, koska hänen mukaansa uuden pankin yhtenä tärkeimmistä tehtävistä olisi luoda puitteet siirtymiselle yhden rahalajin (ts. ruplan) käyttöön Suomessa. Toisena lähtökohtana Mannerheimilla oli, ettei Suomeen ollut mahdollistaa perustaa hopeakantaan perustuvaa pankkia, koska koko Venäjän valtakunnassa liikkui ainoastaan paperirahaa ja koska talouselämä epävarmoissa oloissa oli lamaantunut. Liikkeelle voitaisiin kyllä lähteä hopeaan sidotun pääoman turvin, mutta käytännössä hopeaan sidottu raha vääjäämättä häviäisi ja muuttuisi vähäarvoiseksi paperiksi.

Pankin peruspääoma oli Mannerheiminkin mukaan saatavissa valtion säästövaroista. Tarkkaa summaa ei tässä vaiheessa vielä voitu määritellä, mutta Mannerheimin mukaan näin saatava peruspääoma olisi riittävä. Vaihdannan helpottamiseksi pankilla olisi oltava oikeus laskea liikenteeseen 600 000 ruplan arvosta pikkuseteleitä, joista pienimmät olisivat arvoltaan 20 kopeekkaa ja jotka pankki olisi valmis vaadittaessa lunastamaan. Nämä pikkusetelit olisivat käypiä ainoastaan Suomen suuriruhtinaskunnan sisällä. Lainoja pankki myöntäisi kiinnityslainoi-

■ Carl Erik Mannerheim oli reaalipoliitikko ja yksi Suomen suuriruhtinaskunnan perustajia. Hän myös hahmotteli Suomen Pankin ensimmäisen ohjesäännön päälinjaukset. – Joseph Oleszkiewichs, öljy kankaalle, 1825. Suomen kansallismuseo.
– Museovirasto.

CARL ERIK MANNERHEIM (1759–1837)

Suomen muuttuminen Ruotsin valtakunnan osasta Venäjän imperiumiin kuuluvaksi suuriruhtinaskunnaksi tarjosi hyviä mahdollisuuksia kyvykkäille hallintomiehille. Heihin kuului Ruotsissa syntynyt majuri Carl Erik Mannerheim. Vuonna 1783 Turun läänin rykmentin nuoremmaksi majuriksi noussut Mannerheim oli ollut mukana Kustaa III:n politiikkaa vastustaneessa Anjalan liitossa 1788, minkä seurauksena hänet oli tuomittu kuolemaan. Pian hänet kuitenkin armahdettiin ja hän sai myös säilyttää sotilasarvonsa. Mannerheim jätti sotilasuran vuonna 1795 ja osti Louhisaaren kartanon Askaisista.

Rauhallinen elämä Louhisaaressa päättyi, kun venäläiset valloittivat Suomen. Heidän ensimmäisiä poliittisia toimenpiteitään Suomen valloituksen jälkeen oli neljää säätyä edustavan lähetyskunnan kutsuminen Pietariin syksyllä 1808. Carl Erik Mannerheim valittiin tämän lähetyskunnan puheenjohtajaksi. Lähetyskunnan tehtävänä oli osoittaa suomalaisten uskollisuus uutta hallitsijaa kohtaan ja esittää keisarille ehdotuksia toimenpiteistä, joita Suomen hallinnon uudelleen järjestäminen edellytti.

Mannerheimilla oli tärkeä asema myös Porvoon valtiopäivillä, jossa hän toimi valtiovarainvaliokunnan puheenjohtajana. Tässä valiokunnassa valmisteltiin keisarille ehdotus Suomen raha- ja pankkiolojen järjestämisestä. Samaan aikaan keisari oli asettanut piispa Jakob Tengströmin johdolla komitean laatimaan Suomen hallituskonseljin ohjesääntöä, ja Mannerheim kutsuttiin myös tähän komiteaan. Tämän jälkeen hän oli luonnollinen valinta ensimmäisen hallituskonseljin jäseneksi. Myöhemmin hän kohosi Suomen senaatin talousosaston varapuheenjohtajaksi, mikä suunnilleen vastasi Suomen pääministerin virkaa. Vuonna 1824 Mannerheimille myönnettiin kreivin arvo.

Suomen Pankin historiaan Mannerheim vaikutti laatimalla ratkaisevan muistion niistä peruslinjauksista, joiden mukaan pankki perustettiin. Näissä linjauksissa Mannerheim irtaantui Porvoon valtiopäivien ehdotuksesta, Suomen valtiopäivien alaisuudessa toimivasta pankista, joka olisi perustettu Venäjältä saatavan pääoman turvin. Suomen hallituskonselji ja sen jälkeen keisari hyväksyivät Mannerheimin muistiossa esitetyt ehdotukset pankin organisoinnista lähes sellaisinaan.

Mannerheim oli poliittinen realisti. Hän pyrki poliittisessa toiminnassaan löytämään sellaisia ratkaisuja, jotka samaan aikaan palvelivat sekä Venäjän että Suomen etuja. Mannerheimille vanhan ruotsalaisen lain kunnioittaminen oli tärkeätä, mutta hän osasi myös joustaa kun tilanne sitä vaati. Venäjällä valtiopäivälaitosta ei ollut, joten myöskään Suomessa ei ollut aiheellista sitoa pankin perustamista valtiopäivien toimintaan. Suomen taloudelle kansallisen pankin perustaminen oli niin tärkeätä, että institutionaalisista muotoseikoista voitiin Mannerheimin mielestä tinkiä.

Carl Erik Mannerheim oli Suomen marsalkka C. G. Mannerheimin isoisän isä.

na kiinteistöjä vastaan peruspääomastaan. Laina-aika olisi 20 vuotta ja lainojen korko 5 prosenttia. Lisäksi pankilla olisi erillinen rahasto liikkeellä olevien seteleiden vakuutena, ja tästä rahastosta pankki voisi myöntää lyhytaikaisia, alle vuoden mittaisia luottoja, joiden vakuutena olisi tavarapantti tai kiinnitys. Näillä lainoilla edistettäisiin teollisuutta ja elinkeinoelämää yleensä. Pankkiin talletettaisiin kaikki kruunun rahatulot ja näistä varoista pidettäisiin kirjaa Ruotsin esimerkin mukaisesti. Pankki toimisi hallituskonseljin alaisena, ja tilinpäätöksen tarkastaisi vuosittain kaksi konseljin jäsentä, jotka samalla laatisivat konseljille kertomuksen laitoksen hoidosta. Mikäli keisari suostuisi tällaisen pankin perustamiseen, hallituskonseljin tehtävä olisi ohjesäännön laatiminen pankille sekä toiminnan käynnistäminen.[145]

Mannerheimin esitys käsiteltiin hallituskonseljissa, ja kaikki konseljin jäsenet hyväksyivät esityksen päättäen lähettää sen Pietariin hallitsijan ratkaistavaksi joulukuun alussa vuonna 1810. Hallituskonseljin esitykset lähtivät Pietariin kenraalikuvernöörin kirjelminä ja asiassa edettiin kaksivaiheisesti. Ensimmäisessä 20.12.1810 lähetetyssä kirjelmässä ainoastaan todettiin hallituskonseljin suhtautuvan kielteisesti esitykseen diskonttolaitoksen perustamisesta. Toisessa vain viikkoa myöhemmin lähetetyssä kirjelmässä (27.12.1810) tehtiin sitten jo keisarille ehdotus pankin perustamisesta. Syytä kaksivaiheiseen etenemiseen ei ole selvitetty, mutta ilmeisesti tähän menettelytapaan liittyi taktisia kuvioita. Suomalaisten taktikointia osoittaa myös se, että samanaikaisesti hallitsijalle esitettiin ensimmäinen tulo- ja menoarvio Suomelle. Siinä oli päädytty tuntuvaan ylijäämään, joten peruspääoman osoittaminen pankille ei tuottaisi ongelmia.

Hallituskonseljin ehdotus pankin perustamisesta oli pääperiaatteiltaan hyvin erilainen verrattuna Speranskin puoli vuotta aikaisemmin konseljille lähettämään ehdotukseen pankin perustamisesta. Siihen nähden on suorastaan yllättävää, miten nopeasti asia Pietarissa kuitenkin eteni. Jo 23.2.1811 saatiin Suomeen kenraalikuvernöörin välityksellä keisarin reskripti, käskykirje, jonka mukaan hallituskonseljilla oli oikeus perustaa ”tilikonttori” (räknings-contoir) sekä määrätä sen pääomaksi hallituskonseljin säästövaroista miljoona ruplaa. Samalla käskykirjeessä määrättiin hallituskonselji viipymättä teettämään täydellisen ehdotuksen pankin järjestämiseksi ja ohjesäännöksi. Pankin toiminta voisi alkaa sen jälkeen, kun nämä ehdotukset oli Pietarissa tarkastettu ja asianmukaisesti hyväksytty.[146]

Keisarin käskykirjeessä palattiin mielenkiintoisella tavalla Porvoon valtiopäiviin, sillä kyseisen reskriptin toisessa momentissa viitataan valtiopäivillä koolla olleiden säätyjen anomukseen, ”että Suomeen perustettaisiin pankki”. Yhtäläisyydet anomuksen mukaiseen pankkiin olivat kuitenkin hämärtyneet. Enää ei ollut kyseessä säätyjen alaisuudessa toimiva pankki eikä hopeaan perustuva pankki. Myös ajatus Pietarista saatavasta taloudellisesta avusta oli hylätty. Hyväksytyn suunnitelman vaatimattomuutta osoitti reskriptissä käytetty termi ”tilikonttori”, eikä tähän suunnitelmaan enää mahtunut pankin yhteyteen perustettava diskonttolaitoskaan.

PERUSTUSLAILLINEN HARHARETKI

Keisarin reskripti oli esillä hallituskonseljissa 9.3.1811, josta se siirrettiin valtiovaraintoimituskuntaan. Siellä oli määrä tehdä lopulliset valmistelut pankin perustamista varten. Pian kuitenkin huomattiin, etteivät valmistelut edenneet. Valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Erik Tulindberg totesi hallinnon uudistamisen vaativan niin paljon työtä, ettei hänen aikansa yksinkertaisesti riittänyt pankkiasian valmisteluun. Tällöin hallituskonseljin esityksen mukaisesti asetettiin vielä kerran komitea laatimaan ehdotusta pankin ohjesäännöksi. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin vanha tuttu professori Gustaf Gadolin ja jäseniksi Turun lääninkamreeri Arndt Johan Winter sekä kauppaneuvos Jean Tjaeder. Kaikki komitean jäsenet olivat ottaneet poikkeuksellisen aktiivisesti osaa jo Porvoon valtiopäivillä raha- ja pankkiasioita käsitteleviin keskusteluihin, ja heillä oli myös kokemusta Turun diskonttolaitoksen toiminnasta.[147]

Mietintö valmistui kolmessa kuukaudessa, ja sen sisältö oli varsin yllättävä. Siinä kritisoitiin melko avoimesti silloin esillä ollutta Mannerheimin suunnitelmaa ja palattiin lähtöruutuun eli Porvoon valtiopäivillä tehtyyn esitykseen. Koko lähtökohta, venäläisten pankkoruplien varaan rakentuva laitos, arvioitiin epäkelvoksi. ”Kun jo lyhytaikaisia luottoja myöntävä diskonttolaitos on mahdollinen ainoastaan hopeaan pohjautuvan vakaan rahajärjestelmän oloissa, niin miten pitkäaikaisia luottoja myöntävä pankki voisi ikinä toimia ilman metallikannan suomaa vakautta”. Pankkoruplien arvon nopean laskun tapauksessa pankki tuhoaisi itsensä, ja arvon noustessa puolestaan velalliset tuhoutuisivat. Komitean jäsenet olivat ilmeisen hyvin selvillä inflaa-

tioon ja deflaatioon liittyvistä ongelmista ja niiden vaikutuksesta pankin toimintaan.

Komitean mielestä Suomeen oli luotava Venäjästä erillinen hopearahajärjestelmä ja tälle perustuva pankkilaitos. Suomalaiset rahat poikkeaisivat venäläisistä rahoista eivätkä kelpaisi maksuvälineinä Suomen ulkopuolella. Vastaavasti venäläisiä pankkoruplia ei enää otettaisi vastaan kruunun maksuissa Suomessa. Mannerheimin suunnitelman mukaisten pienten vaihtoseteleiden liikkeelle laskeminen ei komitean mukaan ollut tarpeen, vaan ruotsalaiset pikkusetelit riittivät tyydyttämään vaihtorahan tarpeen. Itse asiassa seteleiden liikkeelle laskeminen saattaisi tarpeettomasti lisätä liikkeessä olevan rahan määrää ja sitä kautta johtaa hintojen nousuun. Tästä oli komitean mukaan jo merkkejä nähtävissä.

Lopuksi komitea suositteli koko pankkiajatuksesta luopumista. Tilalle se esitti hyvin yksinkertaista, lääninkonttoreissa hoidettavaa rahastoa, jossa olisi erilliset tilit hopearahalle ja paperirahalle. Rahaston tärkeimpänä tehtävänä olisi lainojen myöntäminen niille maanomistajille, joilla oli kiinnelainoja Ruotsista. Kyseessä olisi vain tilapäinen ratkaisu, sillä sen jälkeen kun lainat olisi kuoletettu, rahasto voitaisiin lakkauttaa.

Mielenkiintoisena yksityiskohtana mietinnössä nousee esiin pohdinta pankin johdolle asetettavista ammatillisista ominaisuuksista. Mietinnön mukaan pankin johdon oli oltava hyvin selvillä käytännön pankkitoiminnan perusteista. Tarvittiin miehiä, ”jotka olivat tottuneet hoitamaan omia ja muiden varoja varovaisuudella ja jotka olivat luonnostaan taipuvia säästeliäisyyteen ja niukkoihin elintapoihin sekä tunnettuja kunnollisuudesta ja ankarista tavoista.”[148] Pankin toiminnan ohjaamiseen ei pelkkä ohjesääntö riittänyt, vaan tuloksen määräisivät pankkia johtavat miehet.

Olisi mielenkiintoista saada lisävalaistusta siihen, mihin komitea näillä ehdotuksillaan oikeastaan pyrki. Ajankohdan realiteetit huomioiden ehdotuksilla ei voinut olla minkäänlaisia onnistumisen mahdollisuuksia. Päinvastoin mietintö olisi pahimmillaan saattanut johtaa vaikeasti ratkaistaviin ongelmiin Pietarissa. Tätä kysymystä on Hugo Pipping pohtinut Suomen Pankin historiassaan (1961), ja hänen tulkintansa lienee osuva. Komitean jäsenille hopeakanta ja pankin asema säätyjen alaisuudessa olivat periaatekysymyksiä. Nyt niiden saavuttaminen näytti uhatulta. Uhkakuvana nähtiin tilanne, jossa hallitus-

konseljin alaisena toimiva pankki vakiinnuttaisi asemansa. Tällöin ajatukset pankin siirtymisestä säätyjen alaisuuteen saattaisivat unohtua myös tulevaisuudessa. Oikeastaan paras tilanne olisi komitean mielestä ilmeisesti ollut se, että välittömästi perustettaisiin ainoastaan vähäinen ja luonteeltaan tilapäinen rahasto, josta ei olisi voinut missään oloissa kehittyä uhkaa tulevaisuudessa perustettavalle säätyjen pankille.

ASIA RATKEAA

Ohjesääntökomitean työhön ei sen radikaalisuuden vuoksi voitu käytännössä nojautua, joten pankin ohjesäännön valmistelu jäi valtiovaraintoimituskunnan vastuulle. Ilmeisesti Tulindbergin mainitsemat kiireelliset päätökset oli nyt tehty, joten toimituskunnan virkamiehiä voitiin siirtää ohjesäännön valmisteluun. Työtä helpotti ratkaisevasti Mannerheimin hahmottelema muistio perustettavan pankin peruslinjoista, ja se muodostikin suomalaisten lopullisen esityksen rungon. Toimituskunnassa voitiin keskittyä lähinnä ohjesäännön yksityiskohtien hiontaan. Valtiovaraintoimituskunnan laatima ehdotus hyväksyttiin hallituskonseljissa 4.7.1811 pidetyssä kokouksessa, jonka jälkeen kenraalikuvernööri Steinheil vielä tarkisti esityksen. Hänen aloitteestaan pankin menosääntöä supistettiin. Käytännössä suurin muutos oli pankkikomisariusten eli pankin hallituksen jäsenten lukumäärän supistaminen ehdotetusta neljästä kahteen johtajaan. Pietariin esitys lähti elokuun lopulla 1811.[149]

Pietarissa ehdotuksen lopullinen valmistelu keisarin ratkaistavaksi ajoittui tärkeään muutosvaiheeseen. Suomen asiain komission tilalle oltiin juuri muodostamassa Suomen asiain komiteaa. Muutoksen myötä keisarin päätettäväksi menevien Suomea koskevien asioiden valmisteluvastuu siirtyi valtiosihteeri Speranskilta suomalaiselle G.M. Armfeltille. Pietarissa pankkia koskevaan esitykseen ei enää tehty mitään merkittäviä muutoksia. Pippingin mukaan tästä suuri ansio kuului Armfeltille, joka oli jo epävirallisesti keskustellut keisarin kanssa kysymyksestä ja siten saanut varmuuden asian onnistumisesta.[150]

Pietarissa kuvattiin havainnollisesti Suomeen perustettavan pankin luonnetta. Esikuvina olivat Banque de France ja Ruotsin Valtakunnanpankki. Ranskan Pankkiin nähden suurimpana erona oli organisaatiomuoto, koska Suomen Pankki olisi valtion laitos, mutta Banque

Kejsarillisen Majestetin

Armollinen

REGLEMENTI

Waihetus (Wäxeli)-Laina-

ja

Depositioni-Contorille

Suomen Suuren-Ruhtinanmaasa.

Annettu S:t Pietarborisa sinä 30 Marrask.Kuusa / 12 Joulu Kuusa 1811:

Turusa, Prändätty Joh. Chr. Frenckellin tykönä.

Aleksanteri I vahvisti Suomen Pankin ensimmäisen ohjesäännön vuoden 1811 lopulla. Varsinainen pankkitoiminta käynnistyi tosin vasta seuraavan vuoden kesällä. – Suomen Pankki.

de France oli osakeyhtiö. Osakeyhtiömalli oli alusta lähtien ollut Speranskin mielessä. Hänet tunnettiin yleisesti Napoleonin johdolla kehitetyn Ranskan hallintojärjestelmän ihailijana, ja Speranskin finanssisuunnitelmaan kuului Banque de Francen tapaisen setelipankin perustaminen myös Venäjälle. Suomen Pankin asema poikkesi Ruotsin Valtakunnanpankista suhteessa hallitsijaan ja valtiopäiviin. Suomessa pankki toimisi hallitsijan nimissä valtaa käyttävän hallituskonseljin alaisena, mutta Ruotsissa valtiopäivien alaisena. Pietarissa korostettiin myös pankin merkitystä seteleiden liikkeelle laskijana. Näin helpotettaisiin rahan kiertoa ja sitä kautta vaihdantaa, jolloin maa vaurastuisi. Pankin peruspääoman oikeaksi kooksi ehdotettiin vähintään miljoonaa hopearuplaa eli sen aikaisen kurssin mukaan kahta miljoonaa pankkoruplaa.

Keisarin vahvistus pankin perustamiselle saatiin 12.12.1811 ja pankin vahvistettu, ensimmäinen ohjesääntö julkaistiin nimellä ”Keisarillisen Majestetin Armollinen Reglementi Waihetus (Wäxeli)- Laina- ja Depositioni-Contorille Suomen Suuren-Ruhtinanmaasa”.

Pankin perustaminen, vaikka aluksi hyvin vaatimattomissa puitteissa, osoittautui Suomen taloudellisen kehityksen kannalta kauaskantoiseksi ja edulliseksi ratkaisuksi. Pankin perustamispäätökseen ja sen saamaan muotoon vaikuttivat useat samaan suuntaan johtaneet tekijät. Ajatukset omasta kansallisesta pankista oli ensimmäisen kerran esitetty G.M. Sprengtportenin perustuslakiluonnoksessa jo vuosikymmeniä ennen kuin Suomi irrotettiin Ruotsin valtakunnasta. Venäjän armeijan hyökättyä Suomeen miehityshallinto antoi toistuvasti lupauksia oman pankin perustamisesta. Lupauksiin oli poliittisia syitä ja pankin tai ainakin vaihtokonttorin perustamiseen myös ilmeistä hallinnollista tarvetta. Konkreettisen muodon pankkia koskevat suunnitelmat saivat Porvoon valtiopäivillä, jotka korostivat suomalaisten toivetta, että suuriruhtinaskunnan asiat voitaisiin järjestää totuttujen ruotsalaisperäisten muotojen mukaisesti, myös pankkiasiassa. Lopullisen, osin venäläisvaikutteisen muotonsa, pankki kuitenkin sai vasta monipolvisissa valmistelutöissä, joihin osallistuivat yhtäältä sekä venäläiset että suomalaiset virkamiehet Pietarissa ja toisaalta Suomen hallituskonseljin virkamiehet Turussa.

Yksittäisistä henkilöistä ehkä ratkaisevin asema Pietarissa oli valtiosihteeri Speranskilla, jonka asenne Suomeen perustettavaa pankkia kohtaan oli varsin pragmaattinen. Hänen lähtökohtansa oli pitkälti se,

että pankin perustaminen ei missään tapauksessa saisi rasittaa Venäjän valtiontaloutta eikä Venäjän valtiollisia pankkeja. Samalla Suomen Pankin olisi edistettävä ruotsalaisen rahan poistamista liikenteestä maassa ja autettava Ruotsista otettujen lainojen takaisinmaksussa. Speranskin tunnetusti suopea asenne Suomea ja suomalaisten toivomuksia kohtaan näkyy vertailtaessa Speranskin ja hänen alaistensa näkemyksiä pankkia koskevista suunnitelmista. Aivan perustamisen loppuvaiheissa kuvaan mukaan astui – tavallaan kätilön roolissa – myös vastanimitetty Suomen asiain komitean puheenjohtaja Gustaf Mauritz Armfelt.

Suomen hallituskonseljissa merkittävimmät puheenvuorot pankkikysymyksessä esitti C.E. Mannerheim. Hänen asennoitumisensa Suomen uuteen poliittiseen asemaan oli vahvasti reaalipoliittinen, mikä näkyi myös hänen toimissaan nyt pankin perustamisen loppuvaiheissa. Hän siirsi sivuun Porvoon valtiopäivillä hyväksytyt näkemykset, joiden mukaan pankin hallinnollisen aseman olisi oltava samanlainen kuin Ruotsin Valtakunnanpankilla oli. Mannerheimin mukaan keskeistä oli löytää sellainen ratkaisu, joka olisi Suomen etujen mukainen ja samalla olisi hyväksyttävissä myös Pietarissa.

Pankin perustamisvaiheiden yhteydessä tuli selkeästi esiin entisen Turun diskonttolaitoksen merkitys. Vaikka sen toiminta olikin kestänyt vain muutaman vuoden, niin sen välityksellä oli kertynyt käytännön kokemusta pankkitoiminnan perusteista. Pankkiteoreettisesti painavimpien mielipiteiden esittäjillä – Tjaeder hyvänä esimerkkinä – oli ollut tiiviit kytkennät tähän laitokseen. Porvoon valtiopäiviä voidaan melkein pitää kaiken muun ohella myös raha- ja pankkitoiminnan koulutuslaitoksena. Niiden pöytäkirjat osoittavat, miten suuri paino rahakysymyksille asetettiin ja miten vilkkaasti valtiopäivämiehet osallistuivat pankin perustamista ja rahayksikköä koskeneisiin keskusteluihin.

HITAASTI MUUTTUVA SUOMI

AGRAARINEN PERIFERIA

Venäjän alaisuuteen vuonna 1809 siirretty Suomi oli asukasluvultaan pieni ja harvaanasuttu pohjoinen maa, jossa elettiin 4–5 kuukautta vuodesta meriteiden jäätymisen takia melkein erillään muusta maailmasta. Vuoden 1810 päättyessä Suomen asukasluku oli runsaat 860 000 henkeä. Seuraavan vuoden lopulla asukasluku tosin jo ylitti miljoonan asukkaan rajan, kun 1700-luvun sodissa Venäjälle luovutetut alueet (ns. Vanha Suomi) liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan ja palautettiin näin muun Suomen yhteyteen.

1800-luvun alkuvuosina Suomi oli täysin maatalousvaltainen yhteiskunta, jossa ammatissa toimivasta väestöstä yli 90 prosenttia sai elantonsa maataloudesta. Kaupungistuminen oli hyvin vähäistä, sillä kaikkiaan kaupunkien väkiluku jäi vajaaseen 50 000 asukkaaseen. Suurimmassa kaupungissa Turussa asukkaita oli noin 12 000, mutta muissa kaupungeissa väkiluku jäi muutamaan tuhanteen.

Suomen maaseudulla maanomistusolot olivat ”talonpoikaiset” siinä mielessä, että suurin osa viljelysmaasta oli talonpoikaissäätyyn kuuluvien tilanomistajien omistuksessa. Aatelisten omistamia kartanoitakin Suomessa oli, lähinnä Varsinais-Suomen, Uudenmaan ja Eteläi-Hämeen viljanviljelyalueilla, mutta niitä ei ollut kovin monia, ne eivät olleet kovin suuria eikä niiden osuus viljelyalasta ollut hallitseva. Suomen maanomistusolot poikkesivat erittäin selvästi Venäjän tai Baltian maanomistusoloista, jotka perustuivat suurkartanoihin ja Venäjällä 1860-luvulle saakka jopa maaorjuuteenkin. Baltiassa, siis Venäjän Itämeren maakunnissa, maaorjuus lakkautettiin vuosien 1816–1819 reformeissa, jotka tekivät talonpojista tilanomistajien vuokralaisia.[151]

Talonpoikaisilla maanomistusoloilla oli pankkitoiminnan kannalta se merkitys, että vaikka maata omistava aatelisto Suomessa 1800-luvun alkupuolella muodostikin yhteiskunnan vaikutusvaltaisimman kerrostuman, tämä väestöryhmä oli pieni, ja sen maatilojen kiinnitysarvo ja luotonottokyky jäivät paljon vaatimattomammiksi kuin esimerkiksi Venäjällä. Tämä selittää, miksi pitkäaikaisen maatalousluoton merkitys Suomen luottomarkkinoiden kehittymisessä jäi esiteollisena aikana pienemmäksi kuin Venäjällä tai Itämeren maakunnissa.

Teollisuuden kehittymättömyys selittyi osittain Ruotsin vallan aikaisilla olosuhteilla. Ruotsin näkökulmasta katsottuna Suomeen liittyi merkittäviä poliittisia riskejä, joten investoinnit Suomen kehittämiseen olivat vielä 1700-luvullakin olleet vaatimattomia. Ruotsista saadun malmin varaan perustunutta rautateollisuutta oli tosin julkisen tuen avulla yritetty juurruttaa Suomeen, mutta tulokset olivat olleet vaatimattomia. Taloudellisesti merkittävimmät panostukset Suomessa liittyivät uudisraivaukseen, sillä suurvalta-aseman menettämisen takia Ruotsissa pyrittiin lisäämään peltoalaa menetettyjen alueiden korvaamiseksi. Varsinaista tehdasteollisuutta ei 1800-luvun alussa ollut Suomessa nimeksikään, sillä kaikkien tehdaslaitosten työntekijämäärä oli Ruotsin vallan loppuaikoina vain noin 2 000. Suuri osa väestöstä eli pitkälti kotitarvetuotannon varassa, joten myös käsityöläisten määrä oli alhainen, vajaat 7 000.[152]

Vaikka Suomi olikin maataloustuotteiden suhteen ollut pitkälti omavarainen, maatalouden tulevaisuuden näkymät olivat 1800-luvun alussa epävarmat. Itäisessä Suomessa elettiin vielä pitkälti alkeellisen kaskiviljelyn turvin, mutta tämä tuotantomuoto oli saavuttamassa tiensä pään. Luonteeltaan ekstensiiviseen kaskiviljelyyn ei ollut enää entisenlaisia mahdollisuuksia, sillä väestönkasvun seurauksena kaskenpoltossa oli jouduttu siirtymään yhä lyhyempään kiertoaikaan, mikä puolestaan oli johtanut satojen heikkenemiseen. Läntisen Suomen peltoviljelyalueilla tilanne oli parempi, mutta myös siellä maataloustuotannon oli vaikeata pysyä tasapainossa kasvavan väestön kanssa. Viljaomavaraisuutta ei enää onnistuttu ylläpitämään, vaan viljan tuonti Venäjältä alkoi korvata kotimaista viljan tuotantoa.[153]

Silmiinpistävänä piirteenä autonomian ajan alkuvuosien Suomessa olivat erittäin suuret alueelliset erot, jotka näkyivät niin talouden kuin henkisen elämänkin puolella. Maaseudulla elämänmuoto oli vanhanaikaista ja yhteydet ulkomaailmaan vähäisiä. Maatalouden tekni-

set uudistukset oli omaksuttu lähinnä eteläisen Suomen peltoviljelyalueilla, ja sielläkin niitä olivat hyödyntäneet lähinnä harvalukuiset suurkartanot. Niiden lukumäärä oli kuitenkin liian alhainen, jotta ne olisivat voineet kunnolla levittää uusia innovaatioita omaan ympäristöönsä. Talous oli täysin riippuvainen satovaihteluista, ja katovuodet näkyivät kuolleisuuslukujen jyrkkänä nousuna.[154] Taloudellisesti kehittyneempiä olivat eteläisen ja läntisen rannikkoalueen kaupungit, joissa taloudellisesti parhaiten olivat menestyneet erilaisten privilegioiden turvin toimineet kauppahuoneet. Ulkomaankaupan osittainen vapautuminen 1700-luvun jälkipuoliskolla oli lisännyt rannikkokaupunkien kauppahuoneiden toimintamahdollisuuksia. Tukholman ylivallan väistymisen myötä suomalaisten kauppahuoneiden ulkomaiset yhteydet olivat lisääntyneet, mikä merkitsi uusien ajatusten ja ideoiden leviämistä helpommin myös aikaisemmin niin perifeeriseen Suomeen.[155]

Yli 90 prosenttia Suomen väestöstä asui maaseudulla ja sai elantonsa joko suoraan tai välillisesti maataloudesta. Maaseudulla elettiin pitkälti luontaistaloudessa, jossa palkanmaksukin tapahtui suurelta osin luontaistuotteissa ja jossa markkinoille suuntautuneen tuotannon osuus oli pieni. Rahatalouden merkitys oli väestön valtaosan kannalta vähäinen. Tätä korosti edelleen se, että julkisessa taloudessa sekä sotilas- että siviilihallinnossa palkanmaksu toteutui suurelta osin jako- eli veropalkkalaitoksen puitteissa. Siviili- ja sotilashallinnon virkamiehet saivat siten palkkansa oikeutena virkatalojen käyttöön ja tiettyjen verojen kantoon. Tässä kohden erot maaseudun ja kaupunkien välillä olivat suuret. Kaupungeissa luontaistalous oli jo antanut sijaa rahataloudelle.

Taloudellisesti Suomen ja Ruotsin välille oli kehittynyt periferia-metropoli suhde, jonka vallitessa mahdollisuudet omaehtoiseen taloudelliseen kehitykseen olivat Suomessa heikot. Ylijäämiä ei Suomen taloudessa päässyt juurikaan syntymään, joten taloudellisen kehityksen edellyttämät investoinnit olivat vaatimattomia. Talouden näkökulmasta katsottuna tilanne Suomessa 1810-luvun alkaessa oli siten ongelmallinen. Taloudellista riippuvuutta Ruotsista ei voitu hetkessä katkaista, sillä uusien kauppayhteyksien luominen ja uusien toimintamuotojen kehittäminen ei voinut tapahtua käden käänteessä. Tämä otettiin huomioon myös syksyllä 1809 allekirjoitetussa Venäjän ja Ruotsin välisessä Haminan rauhansopimuksessa.

Sopimuksen 17 artiklan mukaan Suomi oli oikeutettu tuomaan Ruotsista vapaasti rautaruukkien tarvitsemaa malmia, takkirautaa ja

muitakin teollisia tuotteita, jotta Ruotsista tuodun raaka-aineen varassa toimineiden rautaruukkien toiminta voisi jatkua. Vastaavasti suomalaisilla oli oikeus entiseen tapaan viedä Ruotsiin nk. talonpoikaistuotteita kuten karjataloustuotteita, viljaa, kalaa, tervaa, polttopuuta ja muuta puutavaraa. Tällä keinoin haluttiin turvata läntisen Suomen rannikkoalueiden talonpoikaisväestön asema uudessa poliittisessa tilanteessa. Alun perin sopimus oli voimassa vain yhden vuoden ajan, mutta käytännössä tilanne säilyi ennallaan vuoteen 1817 asti. Tämän jälkeen Suomen ja Ruotsin välisen kaupan erityisehtoja ryhdyttiin asteittain purkamaan, ja lopullisesti niistä luovuttiin vuonna 1838 allekirjoitetussa kauppasopimuksessa. Tosin tässäkin oli vielä siirtymäsäädöksiä, joten lopullisesti nämä määräykset muuttuivat vasta vuonna 1844. Tämä yli kolme vuosikymmentä kestänyt prosessi osoittaa, miten suuria ongelmia Suomen taloudellinen riippuvuus Ruotsista synnytti.[156]

1810-luvun alun Suomi oli kaiken kaikkiaan köyhä, perifeerinen yhteiskunta, joka oli taloudellisesti kaukana jäljessä Keski-Euroopan maista. Taloudelliseen kehityksen käynnistyminen ei näissä olosuhteissa ollut suinkaan mikään itsestäänselvyys vaan se vaati perinpohjaisia uudistuksia, joiden toteuttajana myös vasta perustetulla Suomen Pankilla tuli myöhemmin olemaan merkittävä rooli.

OLIKO SUOMI ERIKOISTAPAUS?

Suomen suuriruhtinaskunnan rahaolojen kannalta Venäjän keisarikunnan muut erityisasemassa olleet alueet, lähinnä Liivinmaan kuvernementti ja Puolan kuningaskunta, muodostavat mielenkiintoisen vertailukohdan. Suomen suuriruhtinaskunta ei ollut ainoa Venäjän keisarikuntaan kuulunut alue, jolla oli hallinnollinen ja juridinen erikoisasema. Siksi muiden hiukan samantapaisessa asemassa olevien maiden raha- ja pankkijärjestelmän tarkastelu auttaa asettamaan Suomen lähtökohdat ja kehityksen oikeaan perspektiiviin. Tärkeimmät vertailukohdat muodostavat yhtäältä Puola ja toisaalta Venäjän Itämeren maakunnat, viimeksi mainituista erityisesti Liivinmaa.

Suomessakin Porvoon valtiopäivillä porvarissäädyssä käydyssä keskustelussa viitattiin Liivinmaan omaan rahajärjestelmään perusteluna sille, miksi ruplan käyttöönotto Suomessa ei olisi mikään välttämättömyys, vaikka Suomi olikin tullut osaksi Venäjän valtakuntaa. Liivinmaan erillinen rahajärjestelmä kuitenkin lopetettiin pian sen jälkeen

Tervikin kartanon sisämiljöö Pernajassa. Kartanon omistaja, maamarsalkka Robert Wilhelm De Geer till Tervik, oli Suomen Pankin alkuvuosien ylivoimaisesti suurin velallinen. – Museovirasto / Signe Brander.

kun Suomi oli liitetty Venäjään.[157] Venäjän liittyminen Englannin vastaiseen mannermaasulkemukseen aiheutti Liivinmaalla taloudellisen kriisin, joka romahdutti alueen perinteisen rahajärjestelmän. Vuonna 1810 rupla määrättiin Liivinmaan viralliseksi rahayksiköksi ja vuoden 1815 alusta vieraan (ts. muun kuin ruplamääräisen) rahan käyttö Riiassa ja Liivinmaalla kiellettiin kokonaan.[158]

Riiassa toimi myös paikallinen ammattikunnallinen pankkilaitos, Diskontokasse in Riga, joka oli perustettu vuonna 1794. Sen toiminta jäi kuitenkin hyvin pienimuotoiseksi. Venäjän valtiollinen pankkijärjestelmä ulotti toimintansa Liivinmaalle vasta vuonna 1820, jolloin Venäjän Valtiollinen Liikepankki perusti Riikaan haarakonttorin.[159] Maatalousluoton osalta paikalliset olosuhteet kuitenkin estivät täyden integroitumisen Venäjään. Maaorjuus lakkautettiin Liivinmaalla ”jo” 1819, siis kauan ennen vastaavia toimia Venäjällä, ja koska Venäjän Valtiollisen Lainapankin toiminta perustui maaorjien kiinnittämiseen, Liivinmaan maatalousluototus jäi paikallisen kiinnitysluottolaitoksen vastuulle. Kartanonomistajien pitkäaikaisia lainoja myöntänyt laitos, ”Livländische adelige Güterkreditsozietät,” perustettiin vuonna 1802 preussilaisten esikuvien mukaisesti, ja sen toiminta kasvoi 1800-luvun ensi vuosikymmeninä melko huomattavaksi, määrällisesti monin verroin suuremmaksi kuin esimerkiksi Suomen Pankin myöntämä pitkäaikainen maatalousluotto.[160]

Liivinmaatakin tärkeämpi vertailukohta Suomen suuriruhtinaskunnalle on nk. Kongressi-Puolan kuningaskunta. Puolan liittäminen Venäjään tapahtui myöhemmin kuin Suomen suuriruhtinaskunnan perustaminen. Puolan kuningaskunta perustettiin Wienin kongressissa vuonna 1815. Wienin kongressin päätösten mukaan Puolan kuningaskunta oli personaaliunionissa Venäjän kanssa eli Venäjän keisari oli samalla myös Puolan kuningas. Puolalla oli myös oma hopeinen rahayksikkönsä, złoty. Puolan autonomia oli aluksi Suomea selvästi vahvempi, kunnes maa vuoden 1831 kansannousun jälkeen liitettiin kiinteämmin osaksi Venäjää. Tällöin mm. Puolan kuningaskunnan perustuslaki kumottiin ja valtiopäivätoiminta lopetettiin.

Puolan uudistusmielinen finanssiministeri Ksawery Drucki-Lubecki perusti Puolaan ensin vuonna 1825 preussilaisen esimerkin mukaisen maakiinteistöpankin (Towarzystwo Kredytowe Ziemskie) ja lopulta vuonna 1828 myös kansallisen setelipankin (Bank Polski). Puolan perustuslaillisen autonomian loppu 1830-luvulla kuitenkin pysäyt-

ti Puolassa rahajärjestelmän kansallisen kehityksen. Samaan aikaan kun Suomen rahajärjestelmä kehittyi 1800-luvun mittaan kansalliseen, Venäjästä erilliseen suuntaan, Puolassa kehityssuunta oli päinvastainen. Złoty kansallisena rahayksikkönä korvattiin ruplalla vuonna 1841, ja lopulta myös Bank Polski lopetettiin liittämällä se vuonna 1886 Venäjän valtionpankkiin.[161]

Jos Suomea verrataan Venäjän keisarikunnan muihin läntisiin rajamaihin, voidaan sanoa, että 1800-luvun alkuvuosikymmeninä Suomen rahataloudellinen autonomia ei ollut ainoalaatuista. Tuohon aikaan Puolalla oli paljon Suomea selvemmin Venäjästä erillinen rahatalous, ja Liivinmaalla oli, ellei omaa setelipankkia, niin kuitenkin varsinaisesta Venäjänmaasta erilliset luottomarkkinat ja pankkilaitokset. Suomen erikoisasema korostuu vasta 1800-luvun puolivälistä alkaen, kun Suomen rahajärjestelmä irtoaa Venäjän ruplasta, samalla kun Puolan autonomia hävitetään ja Liivinmaa integroituu aikaisempaa selvemmin venäläisten pankkien toiminta-alueeksi.

SUOMEN PANKIN ALKUVUOSIKYMMENET

OHJESÄÄNTÖ 1830-LUVUN LOPULLE ASTI

Suomalaisen yhteiskunnan pysähtyneisyys yhdistyneenä Venäjän hallinnon ilmapiirissä tapahtuneeseen konservatiiviseen käänteeseen 1810-luvun alkupuoliskon uudistusten jälkeen näkyivät Suomen Pankin asemassa ja toiminnassa selvästi 1830-luvun loppuvuosiin asti. Aleksanteri I:n jälkeen keisariksi nousi hänen veljensä Nikolai I, jonka valtakautta leimasivat militarismi ja poliittinen konservatismi.[162] Venäjän finanssihallinnossa ajan antiliberaalia suuntausta symboloi vuonna 1823 finanssiministeriksi noussut Georg Kankrin, jonka toiminnan johtotähtenä oli venäläisen yhteiskunnan muuttumattomuuden puolustaminen ja erityisesti maa-aatelin taloudellisen aseman turvaaminen. Suomen Pankissa ajan henki näkyi toiminnan korostuneena byrokraattisuutena.

Vuoden 1811 lopulla pitkällinen Pietarissa ja Turussa tehty valmistelutyö oli siis saatu päätökseen ja pankin ohjesääntö oli valmis. Ohjesäännön johdannossa näkyi pankin alkumuodon vaatimattomuus. Perustettavan laitoksen nimeksi ei suinkaan vielä tässä vaiheessa tullut Suomen Pankki tai muuta vastaavaa, vaan virallisessa ruotsinkielisessä muodossaan Wäxel- Låne- och Depositions Contoiret i Stor-Furstendömet Finland. Suomeksi se käännettiin muotoon Waihetus (Wäxeli)- Laina- ja Depositioni-Contori Suomen Suuren-Ruhtinanmaasa. Laitoksen nimi osoitti, että sen ei ajateltu olevan täysimittainen pankkilaitos, vaan pikemminkin pankkimaisia toimintoja hoitava valtion konttori. Ohjesäännössä ”konttori”-nimitys säilyi vuoteen 1817 asti, jolloin se kor-

vattiin sanalla ”pankki”. Lyhyempi nimi Suomen Pankki otettiin puolestaan virallisesti käyttöön vuonna 1840, jolloin suoritetun rahareal-isaation yhteydessä myös pankin ohjesääntöä uudistettiin.[163] Tässä teoksessa käytetään alusta lähtien nimitystä Suomen Pankki.

Vaatimattomana laina- ja vaihtokonttorina toimintansa käynnistäneen Suomen Pankin ensimmäisiin tehtäviin kuului Ruotsista velkoja ottaneiden kartanonomistajien avustaminen, jotta nämä kykenisivät maksamaan takaisin ruotsalaisista ”julkisista kassoista” tai yksityisiltä lainanantajilta ottamansa lainat. Toiseksi sen tehtävänä oli maan sekavien rahaolojen järjestäminen siten, että saataisiin käyttöön vain yksi rahalaji, venäläinen rupla. Näin se helpottaisi koko yhteiskunnan eli maatalouden, kaupan ja muiden elinkeinojen harjoittajien asemaa.[164]

Ohjesääntö koostui neljästä pääkappaleesta, joista ensimmäisessä keskityttiin Suomen Pankin perustamisen yleisiin perusteisiin. Suomen Pankin alkuperäisrahaston (peruspääoman) suuruudeksi määrättiin miljoona hopearuplaa, joka saataisiin vähitellen kokoon valtion vuosittaisista ylijäämistä. Valtiolla ei kuitenkaan ollut tällaisia hopeavaroja ja siksi ohjesäännössä varauduttiin siihen, että pääoma maksettaisiin paperiruplina, siis pankkoassignaatteina. Miljoonan hopearuplan peruspääoma katsottaisiin suoritetuksi, kun kaksi miljoonaa pankkoruplaa oli maksettu. Ohjesäännössä käytetty hopearuplan ja pankkoassignaattien välinen vaihtosuhde 1:2 oli kuitenkin epärealistinen. Vuoden 1811 jälkipuoliskolla, kun Suomen Pankin ohjesääntöä viimeisteltiin, Pietarin pörssissä maksettiin hopearuplasta jo melkein 400 pankkoruplaa, eli pankkoruplan kurssi oli laskenut 25 hopeakopeekan tuntumaan. Näin ollen ohjesäännössä mainitun kahden miljoonan pankkoruplan tosiasiallinen hopea-arvo oli vain puolet siitä miljoonasta hopearuplasta, joka ohjesäännössä määriteltiin pankin peruspääomaksi.[165]

Suomen Pankista tuli hallituskonseljin alainen laitos. Hallituskonselji valvoi Suomen Pankin toimintaa, ja konseljilla oli myös oikeus antaa Suomen Pankin toimintaa koskevia määräyksiä. Ohjesäännössä korostettiin toisaalta kuitenkin sitä, että Suomen Pankilla oli samat oikeudet ja etuudet kuin Ruotsin Valtakunnanpankilla. Täten Ruotsin Valtakunnanpankin toimintaa koskevia ruotsalaisia asetuksia sovellettaisiin mahdollisuuksien mukaan myös Suomen Pankkiin.

Maksuvälineiden puutteen aiheuttamien vaikeuksien lieventämiseksi Suomen Pankki sai oikeuden laskea liikkeeseen 20, 50 ja 75

kopeekan suuruisia seteleitä, jotka olisivat käypiä ainoastaan Suomessa ja jotka Suomen Pankki oli velvollinen lunastamaan venäläisillä pankkoruplilla. Pankin reservi koostuisi siis tässä vaiheessa, kun hopeakanta ei ollut voimassa, venäläisestä paperirahasta. Yleisesti lähdettiin siitä, että ruotsalaisen rahan käypyys Suomessa pian lakkaisi, jolloin pankin omien pienten seteleiden kysyntä Suomessa lisääntyisi. Pankin piti myös huolehtia venäläisten setelien laadusta maassa: se otti vastaan kuluneet tai rikkinäiset venäläiset pankkoruplat ja vaihtoi ne hyväkuntoisiin seteleihin Pietarin pankeissa.[166]

Suomen Pankin piti ohjesääntönsä mukaan toimia myös mannereurooppalaisten mallien mukaisena giro- eli vekselipankkina. Käytännössä tämä tarkoitti korottomien talletusten vastaanottamista, joita sitten voitaisiin siirtää maksumääräyksien avulla rahaliikenteen helpottamiseksi. Tässä kohden on nykylukijan huomattava, että konttorin nimessä mainittu termi ”wäxel” liittyy nimenomaan tähän maksujen välitystehtävään eikä sillä viitattu vekseliluoton myöntämiseen. Itse asiassa vekseliluotto (eli vekselien diskonttaus) ei ohjesäännön mukaan kuulunut pankin toimintaan.

Ohjesäännön toisessa pääkappaleessa luotiin puitteet Suomen Pankin antolainaustoiminnalle. Peruspääoman muodostamasta alkuperäisrahastosta voitiin myöntää kiinnelainoja maakiinteistöjen omistajille. Vakuuden ollessa rälssitila lainasumma sai nousta kahteen kolmasosaan kiinteistön arvosta. Sen sijaan säteri- tai verotiloilla laina sai nousta korkeintaan puoleen kiinteistön arvosta. Laina-aika oli 20 vuotta ja korko viisi prosenttia. Kymmenen vuoden jälkeen Suomen Pankilla oli oikeus vaatia laina maksettavaksi takaisin.[167]

Alkuperäisrahastosta myönnettyjen pitkäaikaisten lainojen lisäksi voitiin myöntää myös lyhytaikaisia lainoja. Ne myönnettiin seteleiden vakuutena olevasta pikkusetelirahastosta. Liikkeeseen laskemiensa seteleiden lunastamista varten Suomen Pankin oli pidettävä hallussaan reserveinä venäläisiä pankkoruplia, mutta osa pikkusetelirahaston määrästä voitiin lainata luottoina yleisölle. Ohjesäännön II pääkappaleen 3. pykälän mukaan ”Niin kuin se ej ole uskottawa, että suria summia pienistä seteleistä yhtä haawaa sisällelunastuxexi edes tarjotaan, niin taitaa yksi kolmas osa ja myöskin puoli siitä niiden edestä pantixi pannusta summasta Banko-Sedeleissä uloslainattaa lyhyemmäksi ajaxi, kuitenkin ei wähemmäxi kuin kuudexi kuukaudexi eli ydexi wuodexi.” Pikkusetelirahastosta myönnettävät luotot saivat nousta korkein-

■ Tältä näytti maan suurin kaupunki Turku vuonna 1823. – Kivipiirros Carl von Kügelgenin mukaan.

Museovirasto.

taan puoleen luoton vakuuden määrästä. Luottojen laina-aika oli 6–12 kuukautta, ja niiden vakuutena oli yleensä tavarapantti tai takaus. Luotot oli tarkoitettu lähinnä ruukki-, manufaktuuri- ja tehdasteollisuuden harjoittajille. Myös näiden luottojen koroksi määrättiin ohjesäännössä viisi prosenttia. Lainojen maksimikooksi määrättiin 10 000 pankkoruplaa.[168]

Suomen Pankin kirjanpidossa käytettävästä rahayksiköstä ei ohjesäännössä suoranaisesti sanottu mitään. Sen sijaan todettiin, että lainat tultaisiin myöntämään ja maksamaan pankkoruplina, joten käytännössä Suomen Pankin tilit laadittiin alusta alkaen venäläisissä pankkoruplissa. Tuohon aikaan Venäjällä vielä voimassa ollut tavoite palata hopeakantaan näkyi kuitenkin myös ohjesäännössä, mm. siinä, että pankin peruspääoma ilmoitettiin ensiksi hopearuplina ja ohjesäännön mukaan paluuta hopeakantaan pidettiin mahdollisena. Tämä edellytti kuitenkin rahaolojen vakiintumista sekä hallituskonseljin asiaa koskevaa esitystä, kuten oheinen suora lainaus ohjesäännöstä osoittaa:

”Ehkä Contorin ensimmäinen Pää-Summa niin muodoin tulee olemaan Banko-Sedeleissä, taitaa kuitengin edespäin, koska paremmat ajat lisätyn kaupanteon ja lawiambain elatuskeinoin kautta mahdollisesti sisälle langewat, jonka tähden Contorilla on walda, että asiainhaarain jälkeen ja jos se hyödyllisesti tapahtua taitaa, joka asia, Hallitus Raadilta tehtävän eteen-asetuxen jälkeen, Meidän likemmän koettelemuxemme päälle tulee, senkaldaisen tilan hyödytyxensä käyttää, jonka kautta vielä suurembi waakuus Maakunnan rahan menossa woitetaan”.[169]

Ohjesäännön kolmannessa pääkappaleessa määriteltiin Suomen Pankin organisaatio. Johtokunta koostui sen mukaan kahdesta bancokomisariuksesta, joista toisen tuli olla lainoppinut. Vakituisina virkamiehinä oli kaksi kamreeria, yksi sihteeri, kaksi kassanhoitajaa, kaksi kirjanpitäjää, lainoppinut asiamies sekä muutama vahtimestari ja rahanlaskija. Komisariukset nimitti keisari hallituskonseljin esityksestä. Ylemmät virkailijat kirjanpitäjiin asti nimitti hallituskonselji bancokomisariusten esityksestä ja alemmat virkailijat banco-komisariukset suoraan. Hallituskonseljin talousosaston jäsen oli aina mukana johtokunnan kokouksissa, kun päätös koski yli 10 000 pankkoruplan suuruisen lainan myöntämistä. Mikäli banco-komisariukset olivat erimielisiä, niin ratkaiseva päätösvalta oli hallituskonseljin talousosaston edustajalla.

Ohjesäännön viimeisessä, neljännessä pääkappaleessa määriteltiin Suomen Pankin toiminnan juridiset puitteet. Tässä kohden näkyy selvästi entisen emämaan Ruotsin esimerkki. Lainaustoiminnan juridisen perustan muodostivat vanhat Ruotsin Valtakunnanpankin toimintaa säädelleet asetukset ja määräykset. Näitä olivat muun muassa Ruotsin vuoden 1757 asetus lainan vakuuden arvon määrittämisestä, vuoden 1798 konkurssiasetus sekä vuoden 1781 asetus pankin haltuun tulleen vakuuden realisoimisesta. Vanhimmat pankin toimintaa säädelleet ruotsalaiset asetukset olivat peräisin niinkin kaukaa kuin 1600-luvulta. Luonnollisesti nämä ruotsalaiset säädökset oli sopeutettava Suomen uuden poliittisen aseman määrittämiin puitteisiin. Niinpä Suomen Pankkia koskeneissa kiistoissa tuomioistuimena oli Turun hovioikeus ja korkeimpana valitusasteena hallituskonseljin oikeusosasto, eikä tietenkään Svean hovioikeus niin kuin Ruotsin Valtakunnanpankin tapauksessa.[170]

Pankin ensimmäinen ohjesääntö vuodelta 1811 osoittaa, miten alkuperäisistä suunnitelmista oli muutamissa tärkeissä kohdin jouduttu poikkeamaan merkittävästi. Vaikka johtosäännön esipuheessa mainittiinkin Suomen Pankin syntyneen säätyjen Porvoon valtiopäivillä esittämän toivomuksen ja hallituskonseljin toiminnan tuloksena, Suomen Pankki oli ohjesäännön mukaan puhtaasti hallituksen alainen laitos. Pankki toimi hallituskonseljin talousosaston alaisena yksikkönä, joka statukseltaan muistutti konseljin alaisuudessa toimineita keskusvirastoja, kuten Päätullijohtokuntaa tai Maanmittauskonttoria. Itse asiassa Suomen Pankin itsenäisyys suhteessa hallituskonseljiin oli hieman rajatumpi kuin varsinaisilla keskusvirastoilla. Niiden kollegiaalisesti toimivat johtokunnat koostuivat pelkästään kyseisen laitoksen virkamiehistä, kun puolestaan Suomen Pankissa johtokunnan kokouksissa ratkaiseva sanavalta oli valtiovaraintoimituskuntaa edustavalla jäsenellä.[171]

Ohjesäännön periaatteellisesti merkittävin linjaus liittyi rahayksikköön. Vaikka peruspääomaksi ilmoitettiin miljoona hopearuplaa, samassa yhteydessä todettiin, että peruspääoma maksetaan pankkoruplina. Ohjesäännön antolainausta koskevassa osassa todettiin selvästi, että Suomen Pankin käyttämä rahayksikkö tulisi olemaan pankkorupla. Tämä ratkaisu oli sikäli mielenkiintoinen, että valtionhallinnossa käytetty rahayksikkö oli hopearupla. Valtion kaikki tilit pidettiin muodollisesti hopearuplina, vaikka itse maksut olisikin suoritettu pankkoruplina. Lisäksi valtion kirjanpidossa muunto hopearupliin toteutettiin

hallinnolliseen, markkina-arvoista riippumattomaan kurssiin. Pankin ja valtion kirjanpito tehtiin siis alusta pitäen eri rahalajissa.[172]

Syynä Suomen Pankin ja valtion tilien erilaiseen rahayksikköön oli aikaviive. Keskushallinto perustettiin Suomeen jo syksyllä 1809. Tässä vaiheessa elettiin vielä nimellisen hopeakannan oloissa, jolloin sekä Pietarissa että Turussa vaikuttaneet johtavat hallintomiehet uskoivat paluun hopeakantaan onnistuvan jo piankin. Siten oli oikeastaan luonnollista, että ryhdyttäessä organisoimaan Suomen valtiontalouden käytännön hoitoa lähtökohdaksi otettiin toimiminen hopeakannassa. Suomen Pankin perustamisvaiheet olivat kuitenkin vaatineet pari vuotta, ja usko hopeakantaan palaamiseen oli ainakin Pietarin johtavien virkamiesten piirissä hiipunut sitä mukaa kuin valtion talouteen liittyneet ongelmat olivat lisääntyneet ja Ranskan sotilaallinen uhka oli kasvanut. Näin Suomen Pankin johtosääntöä lopullisesti muokattaessa syksyllä 1811 tunnustettiin tosiasiat eli se, ettei välitöntä paluuta hopeakantaan ollut odotettavissa. Käytännössä tilanne oli siten ristiriitainen. Samaan aikaan kun valtionhallinnossa tilinpitoyksikkönä oli hopearupla, valtion rahaliikennettä hoitavassa konttorissa, Suomen Pankissa, tilinpitoyksikkönä oli arvoltaan vaihteleva pankkorupla.

Ohjesääntö oli kaiken kaikkiaan melko suppea ja muutamia tärkeitä asioita oli jätetty kokonaan avoimiksi. Ohjesäännön mukaan Suomen Pankki toimi valtion ylijäämävarojen talletuspaikkana, mutta muut määräykset talletustoiminnan harjoittamisesta puuttuivat melkein kokonaan. Nimitystä Vaihetus- Laina- ja *Talletus*konttori voidaan siten pitää hieman liioittelevana.

OHJESÄÄNNÖN TARKISTUKSET

Ensimmäiset muutokset ohjesääntöön tehtiin vuosina 1816 ja 1817. Tällöin oli jo saatu käytännön kokemuksia Suomen Pankin toiminnasta ja näin ollen viitteitä siitä, millaisia tarkistuksia ohjesääntöön olisi tehtävä. Itse asiassa jo ennen toiminnan käynnistämistä todettiin ohjesäännön mukainen kahden pankkikomisariuksen muodostama johtokunta liian pieneksi, ja käytännössä Suomen Pankin johtokunta koostui alusta alkaen kolmesta pankkikomisariuksesta. Ensimmäinen vuonna 1816 tehty tarkistus koski pikkusetelirahaston antolainausta. Antolainausmahdollisuuksien parantamiseksi pikkusetelirahaston antolainaus voitiin nostaa ⅔:aan katteesta, kun ensimmäisessä ohjesään-

nössä katevaatimus oli ½. Samassa yhteydessä näiden lainojen korkokanta nostettiin kuuteen prosenttiin eli lain mukaiselle ylärajalle.[173]

Vuonna 1817 otettiin käyttöön nimitys pankki, ja laitoksen virallinen nimi oli siitä lähtien Suomen Suuriruhtinaanmaan Vaihto- Talletus- ja Laina Pankki. Muutoksella viestitettiin ainakin pankin statuksen vahvistumisesta. Enää ei ollut kyse vähäisestä konttorista vaan todellisesta pankista. Samoihin aikoihin tehtiin Suomen hallintokoneistossa myös toinen, periaatteellisesti paljon merkittävämpi nimenmuutos, kun hallituskonselji muutettiin Suomen keisarilliseksi senaatiksi. Nimenmuutoksella korostettiin Suomen erityisasemaa Venäjän imperiumissa. Suomen hallituksen nimittäminen senaatiksi osoitti, että se ei ollut Venäjän hallituksen alainen vaan suoraan keisarin alainen valtioelin, joka oli asemaltaan rinnasteinen Venäjän senaatin kanssa.[174]

Samassa yhteydessä vuonna 1817 pankin ohjesääntöä tarkistettiin muutenkin jonkin verran. Ensimmäisen ohjesäännön mukaan yli 10 000 pankkoruplan suuruisen lainan myöntäminen oli edellyttänyt hallituskonseljin jäsenen hyväksyntää. Nyt tämä hyväksyntä tarvittiin ainoastaan siinä tapauksessa, että johtokunnan kolme jäsentä olivat keskenään erimielisiä. Tällöin senaatin valtiovaraintoimituskunnan päällikön kannattama esitys ratkaisi asian. Uudessa ohjesäännössä kiristettiin myös johtokunnan jäsenten vastuuvelvollisuutta. Johtokunnan jäsenet olivat yhteisesti ja yksityisesti vastuussa johtokunnassa tehdyistä päätöksistä. Tosin tämän vastuuvelvollisuuden formulointi oli ohjesäännössä hieman epäselvästi toteutettu, eikä sillä käytännössä liene ollut merkitystä. Johtokunnan puheenjohtajaksi määrättiin johtokunnan vanhin jäsen. Tätä ennen puheenjohtaja oli erikseen määrätty. Muilta osin vuoden 1811 ohjesäännön pykälät säilyivät voimassa.[175]

Vuonna 1821 pankin kirjanpitovuodeksi otettiin kalenterivuosi aikaisemman huhtikuun ensimmäisestä päivästä alkavan kirjanpitovuoden sijaan. Muuten ohjesäännön muutokset 1820- ja 30-luvuilla olivat vähäisiä. Lähinnä tehtiin teknisiä tarkistuksia, jotka liittyivät seteleiden liikkeelle laskemiseen ja lainanantoon.

Muutokset pankin toimintapuitteissa jäivät ensimmäisen ohjesäännön vahvistamisen jälkeen aina 1840-luvun alkuun asti suhteellisen vähäisiksi. Ohjesääntöön ei kuitenkaan oltu pankissa täysin tyytyväisiä, koska pankin johtokunnan jäsenet jo 1810-luvulta lähtien laativat useitakin luonnoksia ohjesäännön uudistamiseksi. Ensimmäisenä asiaan tarttui ensimmäisen johtokunnan jäsen Gustaf Gadolin. Gadolinin

ehdotus valmistui vuonna 1816, ja siinä hän pohti mielenkiintoisella tavalla ohjesäännön tarpeellisuutta. Gadolinin mukaan ohjesäännössä ei saisi liian yksityiskohtaisesti säädellä pankin toimintaa, sillä odotettavassa oli suuria muutoksia. Parhaiten pankkia voitaisiin hoitaa antamalla johtokunnalle suhteellisen vapaat kädet, jolloin pankki pystyisi sopeutumaan kivuttomasti ympäröivässä maailmassa tapahtuviin muutoksiin. Hänen mielestään tässä vaiheessa ohjesäännön uudistus olisi kannattanut jättää vielä lepäämään, jotta saataisiin lisää kokemuksia pankin toiminnasta. Merkityksetön tämä Gadolinin esitys ei ollut, sillä vuonna 1817 uudistetussa ohjesäännössä otettiin huomioon hänen ehdotuksiaan. Lisäksi ne toimivat epävirallisena toimintaa suuntaavana normistona.[176]

Seuraava luonnos uudeksi ohjesäännöksi valmistui vuonna 1820, ja nyt tekijänä oli vuonna 1816 johtokuntaan valittu C. J. Idman. Tämä ohjesääntö oli jo melko yksityiskohtainen, sillä se sisälsi 144 pykälää, kun vuoden 1811 ohjesäännön neljässä pääluvussa oli vain 31 pykälää. Idmanin laatimassa ehdotuksessa säädeltiin varsin yksityiskohtaisesti koko antolainaus ja yksittäisten virkailijoiden toiminta. Tätä ohjesääntöehdotusta voidaan pitää ensimmäisenä yrityksenä kodifioida yhteen kaikki pankin toimintaa säätelevät asetukset, määräykset ja epäviralliset toimintamallit. Tämäkin luonnos hautautui johtokunnan pöytäkirjojen pölyyn. 1830-luvulla ohjesäännön uudistaminen nousi taas uudelleen pinnalle, sillä kaksi johtokunnan jäsentä, J.G. Winter ja C.E. Stjernvall laativat kumpikin omat ehdotuksensa uudeksi ohjesäännöksi. Johtokunnan käsittelyssä Winterin ehdotus todettiin paremmaksi, jolloin senaatti ryhtyi sen pohjalta valmistelemaan ohjesäännön tarkistusta. Vielä tässäkään vaiheessa aika ei kuitenkaan ollut kypsä uudistusten toteuttamiseen, vaan hanke hautautui.[177]

Virallisen ohjesäännön lisäksi pankin toimintaa ohjasivat jo edellä mainitut vanhat ruotsalaiset asetukset ja säädökset sekä 1820-luvun puolivälistä lähtien laaditut virkanimikekohtaiset työjärjestykset. Näiden avulla määriteltiin yksityiskohtaisesti kullekin työntekijälle kuuluvat vastuut ja oikeudet. Näiden kehittelyssä puolestaan suuri rooli oli näillä aiemmin mainituilla ohjesääntöehdotuksilla. Vuonna 1826 käyttöön otetut työjärjestykset antavat oikeastaan parhaan käsityksen siitä, miten pankin toiminta oli 1810-luvulta lähtien organisoitu, mikä oli pankin henkilökunnan määrä, millaiset viralliset valtasuhteet pankin sisällä vallitsivat ja millaisia tehtäviä eri tasoilla tehtiin.[178]

Ohjesäännöt niihin tehtyine muutamine muutoksineen 1810-luvulta 1830-luvulle paljastavat pankin toiminta-alan suppeuden ja vanhakantaisuuden. Liioittelematta voidaan todeta pankin toimineen lähinnä lainauslaitoksena, jolla oli tiiviit kytkennät senaatin talousosastoon ja valtiovaraintoimituskuntaan. Toisena silmiinpistävänä piirteenä oli ruotsalaisen lain vahva vaikutus. Pankin lainaustoiminnan käytännön hoidon pohjana oli vanha Ruotsin vallan aikainen lainsäädäntö. Tämä ilmeni oikeastaan kaikissa lainaustoimintaan liittyneissä kysymyksissä aina kiinnitetyn tilan arvon määrittelystä käsiin jääneen vakuuden realisointiin asti. Vaikka Pietarin keskushallinnon edustajien vaikutus Suomen Pankin perustamisvaiheissa oli ollut merkittävä, näihin käytännön seikkoihin ei Pietarissa haluttu puuttua, olihan Suomen oikeusjärjestelmä muutenkin oma Venäjästä poikkeava kokonaisuutensa.

SUOMEN PANKIN ORGANISAATIO

Suomen Pankin virkamiesten ja muun henkilökunnan lukumäärä pysyi runsaassa kahdessakymmenessä aina 1840-luvun alkuun asti. Organisaatio oli yksinkertainen, sillä johtokunnan alapuolella oli vain kaksi osastoa eli kanslia ja kamarikonttori. Johtokunnan sisäinen työnjako ratkaistiin siten, että johtokunnan puheenjohtaja vastasi pankin yleisjohdosta. Johtokunnan lainoppineelle jäsenelle kuului kanslian toiminnan yleisjohto. Johtokunnan kameraalitieteisiin eli talouteen ja kirjanpitoon perehtyneen jäsenen vastuulla oli puolestaan seteleiden liikkeelle laskun ja antolainauksen valvonta.

Kanslian johdossa oli lainoppinut sihteeri, joka vastasi johtokuntaan tulevien asioiden esittelystä, saapuneiden laina-anomusten juridisesta moitteettomuudesta, johtokunnan pöytäkirjojen laadinnasta sekä valvoi johtokunnassa tehtyjen päätösten toimeenpanon. Apunaan pankin sihteerillä oli kirjaaja, joka vastasi tulevien ja menevien kirjeiden diarioinnista. Toisena alaisena oli kanslisti. Tärkeänä apuna sihteerillä oli vuodesta 1826 lähtien asiamies, joka edusti pankkia oikeudessa. Asiamiehelle kuului siten pankin saatavien perintään liittyneet kysymykset, lainojen vakuutena olevien kiinnitysten voimassaolon valvonta sekä luetteloiden pitäminen kaikista uloshaunalaisista lainoista. Asiamies hoiti myös Suomen Pankin haltuun joutuneiden vakuuksien pakkomyynnit.

SUOMEN PANKIN ORGANISAATIO VUODEN 1817 UUDISTUKSEN MUKAISENA

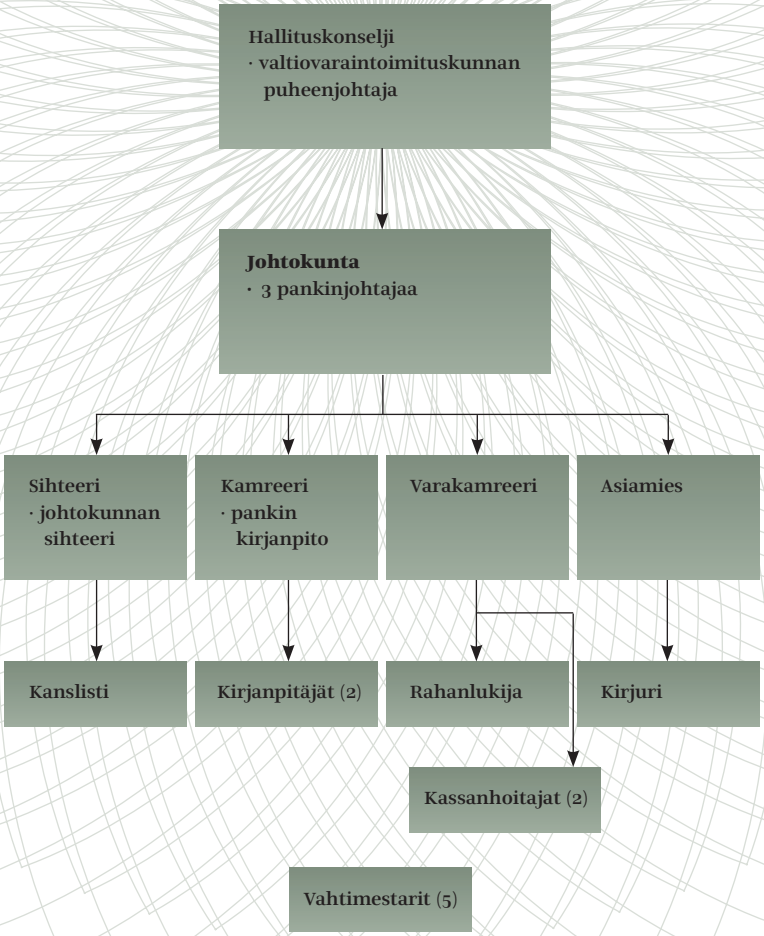

Lähde: Suomen Pankki, Ohjesääntö 1812, 1817.

Kamarikonttorissa hoidettiin Suomen Pankin juokseva kirjanpito ja tilinpäätösten laadinta, lainojen maksaminen ja kuoletusten vastaanotto, lainaluetteloiden ylläpito, kassanhallinta ja valtion lääninkonttoreista lähetettyjen ylijäämävarojen hoito. Myös Suomen Pankin

omien pienten seteleiden liikkeelle lasku hoidettiin kamarikonttorissa. Kamarikonttorin johdossa oli ensimmäinen kamreeri apunaan kaksi muuta kamreeria, kolme kassanhoitajaa ja kaksi kirjanpitäjää sekä muuta avustavaa henkilökuntaa. Kamarikonttorin sisällä työnjako oli toteutettu rahastoittain. Kukin kamreeri hoiti omia rahastojaan ja myös kassanhoitajien työnjako toteutettiin vastaavalla tavalla.

Mielenkiintoisimmat virkanimikkeet löytyivät kamarikonttorin seteliosastolta. Siellä työskenteli muun muassa setelinlaskija, jonka velvollisuuksiin kuului seteliarkkien tarkka laskeminen ja säilyttäminen. Numeropainajan velvollisuutena oli juoksevien numeroiden merkitseminen jokaiseen seteliin. Setelinleikkaaja puolestaan hoiti seteliarkkien leikkaamisen yksittäisiksi seteleiksi. Lisäksi jokaiseen seteliin tuli johtokunnan jäsenen sekä kahden kirjanpitäjän nimikirjoitus. Työ oli pitkään lähes täysin manuaalista. Niinpä alkuvuosina pullonkaulaksi muodostui seteleiden liikkeelle laskeminen, joka oli hidasta ja aikaa vievää.[179]

Nykytermein ilmaistuna kamarikonttorissa hoidettiin pankin laskentatoimi, kassanhoito sekä varsinainen pankkitoiminta. Ehdottomasti eniten työtä liittyi lainojen myöntämiseen ja kuoletusten vastaanottamiseen, sillä 1840-luvun alkuun asti talletustoiminta oli vähäistä. Muita työläitä tehtäviä olivat valtion ylijäämävarojen vastaanotto sekä varojen siirrot valtion eri instituutioiden kesken sekä seteleiden liikkeelle laskeminen. Tämä arvio perustuu otokseen johtokunnan pöytäkirjoissa käsitellyistä asioista 1811–1840.

Vaikka tässä onkin kuvattu Suomen Pankin toimintaa yhtenä kokonaisuutena, niin käytännössä pankin toiminta jakaantui rahastoihin. Suomen Pankki koostui vanhan pohjoiseurooppalaisen mallin mukaisesti kahdesta osastosta, joista toinen keskittyi luotonantoon ja toinen maksuvälineiden liikkeeseen laskuun. Suomen Pankin tapauksessa käytettiin nimityksiä alkuperäisrahasto ja pikkusetelirahasto. Ensin mainitun rahaston muodosti valtiolta saatu peruspääoma sille kertyneine korkoineen, ja näin kertyneet varat käytettiin pitkäaikaisiin lainoihin. Jälkimmäisen rahaston muodosti Suomen Pankin liikkeelle laskemien pikkusetelien kate, käytännössä siis pankin kassareservit ja lyhytaikainen luotonanto. Kirjanpidollisesti molemmat rahastot pidettiin tiukasti erillään toisistaan. Toimintakulujen jakaminen näiden kahden rahaston kesken oli kuitenkin hyvin vaihtelevaista. Niinpä toiminnan ensimmäisinä vuosina Suomen Pankin hoitokulut jaettiin tasan kummankin rahaston kesken. Tämän jälkeen seurasi muutaman

vuoden jakso, jolloin kaikki kulut otettiin pikkusetelirahastosta, kunnes käytäntö jälleen muuttui ja kulut siirrettiin alkuperäisrahaston kannettavaksi.

Tilanne monimutkaistui vuonna 1824, kun lainaustoimintaa varten perustettiin kaksi uutta erillistä rahastoa eli maanviljelysrahasto ja manufaktuurirahasto. Rahastoajattelu oli niin vankalla pohjalla, ettei edes Suomen Pankin tilinpäätöksessä tehty yhteenvetoa kaikista rahastoista, vaan tilinpäätös koostui näiden rahastojen erillisistä tilinpäätöksistä. Rahastot eivät kuitenkaan rajoittuneet näihin neljään, vaan Suomen Pankki hoiti vuodesta 1817 lähtien myös muiden valtion rahastojen rahaliikennettä ja antolainausta. Näistä valtion rahastoista, joiden ei ajateltu kuuluvan Suomen Pankkiin, merkittävimpiä olivat vaivais- ja työhuonerahasto sekä sotilashuonerahasto ja sotilasvirkatalorahasto.[180]

1850-luvun loppuun mennessä Suomen Pankin organisaatiossa toteutui oikeastaan vain yksi todella merkittävä muutos. Sen aiheutti ensimmäisten haarakonttorien perustaminen Turkuun, Vaasaan ja Kuopioon vuoden 1840 ohjesäännön perusteella. Käytännön syynä oli tuolloin toteutettu suuri setelinvaihto-operaatio, jonka yhteydessä vanhat setelit – ruotsalaiset, venäläiset ja suomalaiset – vaihdettiin uusiin Suomen Pankin seteleihin. Haarakonttoreiden status nähtiin niitä perustettaessa varsin merkittäväksi, sillä vaihtokonttoreiden johtajat nimitettiin pankin johtokunnan jäsenten joukosta. Organisatorisesti tilannetta monimutkaisti se, että myös läänien kuvernöörit olivat mukana valvomassa uusien vaihtokonttoreiden toimintaa. Tämä johtui haarakonttoreiden tehtävistä valtion rahaliikenteen hoitajana. Raharealisaation loppuun saattamisen jälkeen vaihtokonttorit kehittyivät asteittain moninaista pankkitoimintaa harjoittaviksi haarakonttoreiksi, ja haarakonttoreiden johtajien muodollinen status Suomen Pankin sisäisessä hierarkiassa pysyi pitkään hyvin korkeana.[181]

VIRKAKUNNAN SISÄINEN HIERARKIA

Pankin sisäisen hierarkian osoittaa havainnollisesti virkakunnan palkkarakenne. Tässä luonnollisesti tapahtui vähäisiä muutoksia, varsinkin 1840-luvun alussa pankin toiminnan laajentuessa ja haarakonttorien perustamisen yhteydessä, mutta hyvän yleiskuvan tilanteesta tarjoaa oheinen 1830-luvun puoliväliin ajoittuva hahmotelma palkkaryhmistä. Palkat ovat vuosipalkkoja ja ilmaistu pankkoruplissa.[182]

SUOMEN PANKIN PALKAT 1830-LUVUN LOPULLA

Toimi	Vuosipalkka, ruplaa
Johtokunnan puheenjohtaja	5 000
Johtokunnan jäsen	4 500
Sihteeri ja I kamreeri	2 500–3 000
II ja III kamreeri, kassanhoitajat	1 500–2 000
Asiamies	1 250
Kirjaaja, kanslisti, kirjanpitäjä, kamreerin apulainen, rahalaskija	600–1 000
Vahtimestari, rahanleikkaaja	350

Valtaosa Suomen Pankin henkilökunnasta kuului virkakunnan keskiryhmiin, ja palkkaerot hierarkiatasojen välillä olivat selvät. Johtokunnan jäsenen ansiot olivat liki viisitoistakertaiset vahtimestarin ansioihin verrattuna. Parhaana sosiaalisen statuksen osoittajana 1800-luvun yhteiskunnassa voidaan pitää ammattiasemittain laadittua rankijärjestystä, jossa kaikille julkisille viroille oli määritelty tarkka rankiasema. Myös jokaisen uuden viran sijoitus rankiluettelossa vahvistettiin asetuskokoelmassa. Kaikkiaan rankeja oli liki 20, ja niiden pohjana oli Venäjällä käytössä ollut rankijärjestys.

Suomen Pankin johtokunnan jäsenen virka kuului rankiin 6. Vastaava rankiasema oli muun muassa Tullilaitoksen tai Maanmittauslaitoksen ylijohtajalla, joten Suomen Pankki rinnastettiin senaatin alaisiin keskusvirastoihin. Senaatissa vastaava rankiasema oli esittelijäsihteerillä. Johtokunnan sihteerin, kamreereiden ja kassanhoitajien rankiasema liikkui 12:n ja 13:n välillä, ja kirjanpitäjien rankiasema oli 14. Yleisessä hallinnossa rankiin 12 kuuluivat muun muassa lääninsihteerit tai Turun ja Helsingin poliisimestarit ja armeijassa luutnantin arvoiset upseerit.

Vertailu rankiluetteloon osoittaa, miten 1800-luvun yhteiskunnassa upseerit olivat nykynäkökulmasta ehkä siviilivirkamiehiin verrattuna varsin korkeassa asemassa. Suomen Pankin sisäisessä hierarkiassa kamreeri ja johtokunnan sihteeri nousivat varsin korkealle, heti johtokunnan alapuolelle, mutta luutnantin rankiarvoa korkeampaa statusta näille virkamiehille ei rankiluettelossa kuitenkaan annettu.[183]

AMMATILLISET VAATIMUKSET

Pankin perustamisvaiheissa sen virkoja täytettäessä korostettiin erityisesti pankkitoimintaan liittyvien kysymysten hallintaa. Tämä näkyi konkreettisesti siinä, että johtokunnan jäsenten valinnassa arvostettiin aikaisempaa pankkikokemusta, mitä oli voinut kertyä lähinnä Turun Diskonttolaitoksesta. Näin saatua ammattitaitoa ei kuitenkaan kannata liioitella, sillä diskonttolaitoksen toiminnan mittakaava oli ollut melko vaatimaton eikä se ollut ehtinyt toimia kuin pari vuotta. Toisen pankkitoimintaan perehtyneen ryhmän muodostivat ulkomaankauppaa harjoittaneiden kauppahuoneiden omistajat. Heille Pohjois-Euroopan finanssikeskukset, niistä tärkeimpinä Amsterdam ja Hampuri, olivat tuttuja paikkoja, ja he olivat omakohtaisesti perehtyneet kansainvälisiin maksutapoihin ja ulkomaankaupan luottojärjestelyihin. Suomen Pankin alkuvuosien toiminnassa nämä kaksi ryhmää olivat ainakin jossain määrin näkyvissä. Suomen Pankki toimi Turussa, ja sen johdon yhteydet varsinkin turkulaisiin suuriin kauppahuoneisiin olivat melko selvät.

Tilanne muuttui ratkaisevasti vuonna 1819, kun Suomen Pankki siirtyi senaatin mukana uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin. Tästä alkoi pankin luonteen muutos, jossa silmiinpistävänä piirteenä oli sen virkavaltaistuminen. Pankki alettiin mieltää entistä selvemmin virastoksi, jossa toiminnan painopiste oli byrokraattisesti organisoidussa antolainauksessa. Virkavaltaistuminen merkitsi samalla sitä, että virkakunnalle asetetut ammatilliset vaatimukset muuttuivat. Nyt alettiin entistä enemmän korostaa julkiselle hallinnolle tunnusomaisten kameraalisten valmiuksien hallintaa. Suomen Pankissa siirryttiin vaiheeseen, jossa kauppahuonekulttuurin sijaan painotettiin julkisen hallinnon kameraalikulttuuria.

Pankin toiminnan virkavaltaistuminen näkyy havainnollisesti Suomen Pankin ohjesäännön kehityksessä. Alkuvaiheissa ohjesääntö oli melko suppea, jolloin johtokunta pystyi melko vapaasti muovaamaan pankin toimintamuotoja. 1820-luvun alkupuoliskolta lähtien otettiin kuitenkin käyttöön yksityiskohtaiset virkanimikekohtaiset työjärjestykset. Tämä helpotti suuresti toiminnan valvontaa, mutta samalla nämä täsmälliset ohjeet jähmettivät pankin toimintaa. Kulminaatiopisteensä tämä byrokratisoituminen saavutti vuoden 1840 ohjesäännössä, joka oli erittäin yksityiskohtainen, sillä siihen oli sisällytetty oikeastaan kaikki aikaisemmin erillisinä kirjatut ohjeet.[184]

Näinä vuosina Suomen Pankkia kuvailtiinkin byrokratian läpitunkemaksi virastoksi. Jopa asiakaspalvelumuodot oli tiukasti määritelty. Laina-anomukset sai jättää pankkiin vain tiettyinä aikoina. Myönteisen lainapäätöksen jälkeen laina oli nostettava seuraavana päivänä ja vain tiettynä kellonaikana. Myös lainojen kuoletuksista oli laadittu hyvin yksityiskohtaiset säädökset. Yksittäisen virkamiehen asema oli tietysti selkeä, kun kaikki mahdolliset toimintamuodot oli asetuskokoelmassa yksityiskohtaisesti määritelty. Pitämällä näistä muodoista kiinni vaara virkavirheeseen sortumisesta minimoitui.[185]

Täysin kattavia tietoja virkailijakunnan koulutustaustasta ei ole saatavilla, mutta käytettävissä olevat matrikkelitiedot yhdistämällä voidaan päätellä virkailijakunnan taustan kaudella 1811–1840 olleen oheisen asetelman mukainen:[186]

	Johtokunta		**Muu virkakunta**	
Koulutustausta	**henk.**	**%**	**henk.**	**%**
Lainopillinen tutkinto	12	63	21	29
Kameraalitutkinto	–	–	6	8
Muu akateeminen tutkinto	1	5	15	21
Upseeri	4	21	6	8
Ylioppilas	–	–	8	11
Muu	2	11	16	23
Kaikkiaan	19		72	

Suomen Pankin virkailijakunnan koulutustaso näyttää ainakin näiden lukujen valossa tarkasteltuna olleen alusta lähtien korkea. Johtokunnan jäsenistä liki ⅔ oli taustaltaan lainopillisen koulutuksen saaneita. Seuraavaksi suurimman ryhmän muodostivat upseerit. Suomen valtiollisen aseman muutoksen takia maassa oli suhteellisen suuri joukko upseereita, jotka olivat luoneet uransa Ruotsin armeijassa. Ruotsiin he eivät halunneet siirtyä, eikä Ruotsissa heitä enää tarvittukaan. Toisaalta kielitaidon puute rajoitti mahdollisuuksia siirtyä uuden emämaan Venäjän armeijaan, joten uusi ura oli haettava Suomen siviilihallinnosta. Omaa keskushallintoaan rakentavassa Suomessa tarvittiin koulutettuja byrokraatteja ja yhden reservin tarjosivat upseerit.

Upseerien koulutustausta oli monipuolinen, siihen sisältyi mm. kieliä ja matematiikkaa, ja upseerien joukosta löytyi monien eri alojen

asiantuntijoita sekä johtamiseen kouliintuneita henkilöitä. Sotilaskoulutus tarjosi hyvät mahdollisuudet perehtyä julkisessa hallinnossa käytettyyn kameraaliseen kirjanpitoon, ja linnoitustöissä saatu kokemus oli suoraan hyödynnettävissä suurten infrastruktuurihankkeiden johtamisessa. Moni entinen upseeri tekikin näyttävän uran myös siviilihallinnossa. Johtokunnan jäsenten joukosta löytyi myös yksi piispa sekä muutama liike-elämän parissa ilman muodollista koulutusta ammattitaitonsa hankkinut henkilö.

Alemmista virkamiehistä suurimman yksittäisen ryhmän muodostivat lainopillisen taustan omanneet henkilöt, joiden osuus yhdessä kameraalitutkinnon suorittaneiden kanssa nousi lähes 40 prosenttiin. Loput jakaantuivat melko tasan jonkun muun tutkinnon suorittaneiden, upseereiden ja ylioppilaiden kesken. Virkamiesten ryhmässä oli myös melko runsaasti sellaisia henkilöitä, joilta muodollinen koulutus puuttui kokonaan. Useimmiten nämä henkilöt olivat minimitasoisen peruskoulutuksen jälkeen opetelleet käytännön työssä kirjanpidon perusteet ja päässeet aluksi vaatimattomiin kirjurin tehtäviin. Hyvin suoritettu työ oli sitten johtanut uran kohti vastuullisempia tehtäviä julkisen hallinnon palveluksessa.

VIRKAURALLA ETENEMINEN

Suomen suuriruhtinaskunnan hallintoa käsittelevissä tutkimuksissa korostetaan usein hallitsijakeskeisen suosikkijärjestelmän muotoutumista. Erityisen silmiinpistävää tämä oli Venäjällä, mutta myös Suomessa oli havaittavissa tämän tyyppisiä piirteitä. Mitenkään yllättävää tämä ei ole, sillä jo Ruotsin vallan aikana hallitsijat olivat miehittäneet merkittävimpiä virkapaikkoja omilla suosikeillaan. Lievemmässä muodossa tämä tuli esiin nk. senaattorisukujen muodostumisessa. Vaikutusvaltaisten aatelissukujen sisään ja niiden välille muodostui tiiviitä nepotistisia verkostoja, joiden puitteissa oli mahdollista varmistaa oman suvun jälkeläisten sijoittuminen hyville paikoille virkahierarkiassa.[187] Suosikkijärjestelmän merkitystä ei kuitenkaan kannata liioitella, sillä 1800-luvun alkupuoliskon yhteiskunnissa oli jatkuvana puutteena koulutettujen hallintobyrokraattien vähäisyys. Johtavissa senaattorisuvuissa oli totuttu arvostamaan hyvän koulutuksen merkitystä, joten tällaiset suvut pystyivät tarjoamaan keskimääräistä korkeamman koulutustaustan omaavia henkilöitä julkisen hallinnon korkeimmille paikoille.

Ääriesimerkiksi sukutaustan merkityksestä sopii kreivi ja kenraali Gustav Mauritz Armfeltin vuonna 1794 syntynyt poika Alexander Armfelt. Koulutukseltaan Armfelt oli sekä oikeusoppinut että sotilas, ja molemmilla alueilla näkyi alusta lähtien hänen kosmopoliittisuutensa. Oikeustieteen tutkinnon Armfelt suoritti Turun yliopistossa, mutta opintojensa aikana hän oli ehtinyt opiskella myös Uppsalan ja Edinburghin yliopistoissa. Välittömästi valmistuttuaan Armfelt liittyi kuitenkin Venäjän armeijaan ehtien myös osallistua Napoleonia vastaan käytyyn sotaan. Vuonna 1821 hän oli noussut jo kapteeniksi, ja sotilasura päättyi vuonna 1827, jolloin hän oli ehtinyt toimia kahden kenraalikuvernöörin eli Fabian Steinheilin ja Arseni Zakrevskin adjutanttina.

Alexander Armfeltin siirtymisen siviiliuralle vuonna 1827 mahdollisti nimitys Suomen Pankin johtokuntaan, ja nimityksessä auttoi silloisen kenraalikuvernöörin Zakrevskin tuki. Suomen Pankin johtokunta oli Armfeltille kuitenkin vain ponnahduslauta ylöspäin, sillä jo vuonna 1831 hänet nimitettiin valtiosihteerinvirastoon Pietariin. Valtiosihteerin apulaiseksi Armfelt nimitettiin vuonna 1834, ja nyt apuna oli kenraalikuvernööri, ruhtinas Aleksander Menschikoffin tuki. Salaneuvos R. H. Rehbinderin kuoleman jälkeen Alexander Armfelt nimitettiin lopulta Pietariin ministerivaltiosihteeriksi vuonna 1840.[188] Pelkästä nepotismista nuoremman Armfeltin uralla etenemisessä ei ollut kyse. Jo pelkän koulutustaustan takia Armfeltin nimitys Suomen Pankin johtokuntaan oli aivan perusteltu. Nimi Armfelt varmasti kuitenkin helpotti paikan saantia ja samalla lyhensi hänen uraansa johtokunnassa, sillä tällaisen taustan omaavalle henkilölle Suomen Pankin johtokunta oli pitkän päälle liian vaatimaton paikka.

Toiseksi, hiukan erilaiseksi esimerkiksi sukutaustan merkityksestä virkauralla, sopii vuonna 1826 virkamiestutkinnon Turun yliopistossa suorittanut August Mannerheim. Hänen isänsä kreivi Carl Erik Mannerheim kuului autonomian ajan ensimmäisten vuosikymmenten merkittävimpien valtiomiesten joukkoon, ja hänen roolinsa Porvoon valtiopäivillä ja Suomen Pankin perustamisvaiheissa oli keskeinen. Uran huipentumana oli nimitys senaatin talousosaston varapuheenjohtajaksi vuonna 1822. Hyvien suhteittensa ansiosta C. E. Mannerheimin poika August aloitti virkauransa Pietarissa valtiosihteerinviraston ylimääräisenä kanslistina vuonna 1826. August Mannerheimin mielenkiinto virkatehtäviä kohtaan pysyi kuitenkin koko ajan vähäisenä,

■ Venäläiseen hallintokulttuuriin kuuluivat tarkat määräykset virka-asuista. Suomeen käytäntö ei kunnolla juurtunut, vaikka yrityksiä siihen suuntaan tehtiin. Ehdotus pankin univormuksi 1820-luvulta. – Suomen Pankki. Museovirasto

joten urakehitys oli hienosta taustasta huolimatta vaatimaton. 1840-luvun puolivälissä August työskenteli virkailijana Venäjän Tukholman-lähetystössä. Vaatimaton urakehitys ei kuitenkaan estänyt hänen lankoaan Lars Gabriel von Haartmania nimittämästä häntä Suomen Pankin johtokuntaan vuonna 1845. Siellä Mannerheim sitten istuikin eläkkeelle jäämiseensä asti eli kaksi vuosikymmentä.[189]

Ylimmän eliitin sukuverkostot eivät kuitenkaan olleet menestyksen kannalta välttämättömiä, minkä osoittaa esimerkiksi Johan Gustaf Winterin komea ura. Vuonna 1776 syntyneen Winterin isä oli työskennellyt maanmittarina, joten hän oli kuulunut Ruotsin vallan aikaiseen suppeaan virkamieskuntaan. Sinne myös poika päätyi, sillä aivan 1800-luvun alussa hän sai paikan lääninkirjurina. Tästä ura eteni asteittain Turun ja Porin läänin rahastonhoitajaksi vuonna 1809. Winterin muodollinen koulutus oli vaatimaton, mutta käytännön työssä hänestä oli kehittynyt ensiluokkainen kameraalisen kirjanpidon taitaja. Näitä valmiuksia tarvittiin myös Suomen Pankissa, jonka johtokuntaan hänet kutsuttiin vuonna 1817. Tästä alkoi pitkä ura johtokunnassa, sillä eläkkeelle Winter siirtyi vasta vuonna 1841.[190] Winterin tapauksessakaan ei välttämättä ole kyse vain omin avuin tapahtuneesta kehityksestä, sillä J. Gustaf Winterin setä Arndt Johan Winter oli työskennellyt kamreerina valtiovaraintoimituskunnassa. Viitteitä sedältä saadusta mahdollisesta tuesta Suomen Pankin johtokuntaan nimittämisen yhteydessä ei kuitenkaan ole löytynyt.

KOULUTUSPAIKKA VAI URAN LAKIPISTE?

Suomen Pankki oli 1860-luvulle asti käytännössä maan ainoa pankkilaitos, sillä yksityisiä liikepankkeja ei vielä ollut, ja toiminnassa olleet muutamat säästöpankit olivat luonteeltaan pikemminkin yleishyödyllisiä säästökassoja kuin ammattimaisesti hoidettuja rahalaitoksia. Suomen Pankin ja säästöpankkien lisäksi Suomen hyvin kehittymättömällä finanssisektorilla toimi muutamia eläkekassoja ja palovakuutusyhdistyksiä, mutta nekin olivat kooltaan vaatimattomia. Tällaisissa oloissa Suomen Pankista kehittyi vähitellen paikka, jossa eteenpäin pyrkivillä nuorilla virkamiehillä oli erinomainen mahdollisuus perehtyä kameraalisen tilinpitojärjestelmän salaisuuksiin ja pankkitoiminnan perusteisiin. Pankin asema Suomen oloissa tärkeänä taloudellisena näköalapaikkana korostui erityisesti 1840-luvun alkuvuosista lähtien, kun

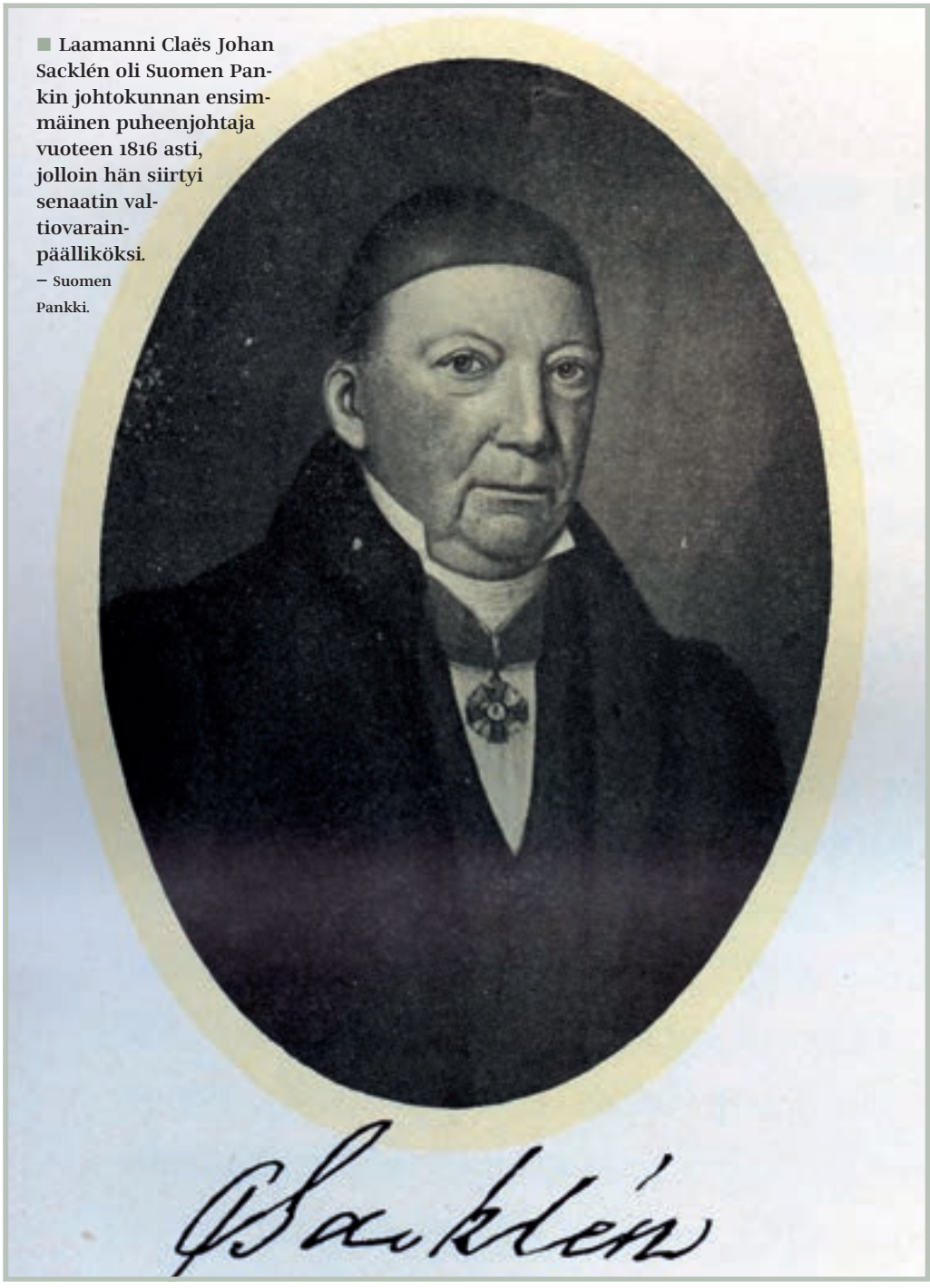

■ Laamanni Claës Johan Sacklén oli Suomen Pankin johtokunnan ensimmäinen puheenjohtaja vuoteen 1816 asti, jolloin hän siirtyi senaatin valtiovarainpäälliköksi. – Suomen Pankki.

CLAËS JOHAN SACKLÉN (1762–1840)

Claës Johan Sacklén oli juristisuvun vesa, joka Ruotsin vallan aikaan työskenteli Turun maistraatissa ja lääninhallituksessa ja nimitettiin vuonna 1805 Turun kunnallispormestariksi. Jo tätä ennen hän oli saanut laamannin arvonimen. Heikkoon terveydentilaansa vedoten Sacklén kuitenkin jätti pormestarin tehtävät vuonna 1809 ja ilmoitti vetäytyvänsä maatilalleen. Pätevänä oikeusoppineena ja hallintomiehenä hänet kuitenkin venäläisvalloituksen jälkeen syntyneessä uudessa poliittisessa tilanteessa houkuteltiin takaisin virkauralle. Hänen näin alkaneen toisen uransa ensimmäisiin tehtäviin kuului puheenjohtajuus komissiossa, jonka tehtävänä oli etsiä Tukholmasta asiakirjat, jotka Haminan rauhansopimuksen mukaan koskivat Suomea. Lisäksi Sacklén oli jäsenenä toisessa komissiossa, joka laati selvityksen suomalaisten saatavista Ruotsista ja Ruotsin valtion saatavista Suomesta.

Alkuvuonna 1812 etsittiin sopivia jäseniä Suomen Pankin ensimmäiseen johtokuntaan. Valintakriteereinä olivat perehtyneisyys valtion taloudenhoitoon, pankkitoimintaan ja elinkeinoelämään. Claës Johan Sacklén oli yksi johtokuntaan valituista kolmesta miehestä. Sacklénin toiminta edellä mainituissa komissioissa oli tehnyt hänestä yhden parhaista valtiontalouden tuntijoista maassa. Hän edusti myös jatkuvuutta vanhasta Ruotsin-aikaisesta hallinnosta uuteen suomalaiseen virkakoneistoon. Sacklénin asiantuntemus ei rajoittunut pelkästään valtiontalouteen, sillä hän oli kuulunut Turun diskonttolaitoksen johtokuntaan ja oli siten perillä myös käytännön pankkityöstä. Lisäksi hän oli ollut aktiivisesti mukana Suomen Talousseuran toiminnassa ja oli sitä kautta selvillä taloudellisen ajattelun uusimmista virtauksista.

Siirtyessään Suomen Pankin johtokuntaan Sacklén saneli pöytäkirjaan lausuman, jossa hän valitti heikkoa terveydentilaansa. Hänen velvollisuudentuntonsa oli kuitenkin niin suuri, ettei hän katsonut voivansa kieltäytyä tarjotusta tehtävästä. Samalla hän arveli, että johtokunnan työt voisi hoitaa yksi jäsen kerrallaan, joten tehtävästä ei tulisi hänelle liian raskas. Pankin johtokunnassa Sacklén oli alusta lähtien puheenjohtajana. Hänen pyrkimyksenään oli pitää Suomessa tiukasti kiinni niistä juridisista muodoista, joiden pohjalle Ruotsin valtakunnan pankin toiminta perustui. Niinpä johtokunnan ensimmäisiin tehtäviin kuului kaikkien vanhojen pankkia koskevien ruotsalaisten asetusten ja määräysten kokoaminen. Vanhimmat tällaiset määräykset olivat peräisin 1600-luvulta.

Vuonna 1816 Claës Johan Sacklén valittiin Erik von Haartmanin seuraajaksi valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi, mitä tehtävää hän hoiti vuoteen 1820 asti. Vaikka hän tällöin jätti pankin johtokunnan, hän uudessa virassaan toimi sen esimiehenä ja siis pankin toiminnan ylimpänä valvojana. Palkintona ansiokkaasta palveluksesta Sacklén aateloitiin vuonna 1818, jolloin hän otti nimekseen Edelsköld.

Suomen Pankin ohjesääntö uudistettiin, ja pankki alkoi operoida myös kansainvälisillä vekselimarkkinoilla luoden läheiset suhteet ulkomaisiin asiamiehiinsä eri finanssikeskuksissa. Suomen Pankki tarjosi siten virkailijoille hyvät mahdollisuudet kehittyä rahamarkkinoiden, julkisen sektorin rahoituksen ja tilinpidon ammattilaisiksi.

Suomen Pankin johtokuntaan ehdittiin vuoteen 1859 mennessä nimittää kaikkiaan 22 henkilöä. Näistä yli puolet jäi johtokuntaan eläkkeelle siirtymiseensä asti. Runsas kolmannes johtokunnan jäsenistä siirtyi muutaman vuoden jälkeen muihin tehtäviin keskushallinnossa. Luontevan paikan nousevalla urakierrolla Suomen Pankin jälkeen tarjosi senaatti ja siellä erityisesti valtiovaraintoimituskunta. Jo ensimmäisen Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Claës Johan Sacklén siirtyi vuonna 1816 valtiovaraintoimituskunnan johtoon. Toiseksi esimerkiksi sopii Robert Trapp, joka vuonna 1856 siirtyi pankista senaattiin ja toimi senaatissa kaikkiaan kolmen eri toimituskunnan päällikkönä. Muita vaihtoehtoisia etenemismahdollisuuksia tarjosivat oikeushallinnon korkeimmat virat ja Suomen asiain komitea Pietarissa. Mielenkiintoisina poikkeuksina tästä virkamiespainotteisuudesta nousevat esiin ensimmäisen väliaikaisen johtokunnan jäsenet Gustaf Gadolin ja Jakob Dreilick. Ensin mainittu jätti jo muutaman vuoden jälkeen johtokunnan ja ryhtyi hoitamaan entisiä teologian professorin ja tuomiorovastin tehtäviään. Jälkimmäinen puolestaan neljä vuotta johtokunnassa työskenneltyään siirtyi takaisin liike-elämään ja johti – tosin huonolla menestyksellä – Högforsin ruukkia.[191]

Muun virkailijakunnan kohdalla pysyvyys oli selvästi suurempaa kuin johtokunnassa. Vuoteen 1859 mennessä rekrytoiduista virkailijoista noin 70 prosenttia jäi pankkiin, josta sitten aikoinaan siirtyi eläkkeelle tai niin sanotusti kaatui saappaat jalassa eli ei ehtinyt eläkkeelle laisinkaan. Pankkiin tultiin konttoristiksi tai johonkin muuhun vaatimattomaan tehtävään, josta virkavuosien myötä kohottiin ylemmäksi, kuten ensimmäiseksi kamreeriksi tai peräti johtokunnan jäseneksi. Sivukonttoreiden perustaminen 1840-luvulta lähtien lisäsi ylempien vakanssien määrää, jolloin tarve siirtyä urakehityksen vuoksi pankista muualle väheni entisestään. Suomen Pankista tuli useimmille elinikäinen työpaikka.

Noin 20 prosenttia pankissa työskennelleistä siirtyi sieltä muihin valtionhallinnon tehtäviin. Tämä merkitsi useimmiten paluuta keskushallinnon palvelukseen senaattiin, lääninhallituksiin tai johonkin kes-

kusvirastoon. Suomen Pankin mahdollisuudet tarjota hyviä virkapaikkoja olivat tietenkin rajalliset, joten pankin ulkopuolella saattoi olla paremmat mahdollisuudet näyttävän virkauran luomiseen. Luonnollisesti löytyi myös sellaisia tapauksia, joissa virkailijan henkilökohtaiset ominaisuudet eivät sopineet pankkitoimintaan, jolloin siirtyminen muun tyyppisiin tehtäviin oli molempien osapuolten kannalta tyydyttävä ratkaisu. Kymmenkunta prosenttia jätti virkauran kokonaan. Useimmiten kyseessä oli siirtyminen säätyläisviljelijäksi. Syystä tai toisesta haltuun saadun kartanon hoitaminen muuttui näin päätyöksi. Sen sijaan yksityisen liike-elämän palvelukseen siirryttiin ainoastaan harvoissa poikkeustapauksissa.[192]

Suomen Pankin toiminnan pienimuotoisuus merkitsi yhtä kaikki sitä, että kaikkein kunnianhimoisimmat, hyvän koulutuksen ja hyvät sosiaaliset verkostot omanneet henkilöt eivät jääneet pankkiin, vaikka houkuttimena olisikin ollut johtokunnan jäsenen turvallinen virkapaikka. Parhaat etenemistiet löytyivät senaatista tai Pietarista ja niihin myös hakeuduttiin. Se, että liikkuvuutta pankin ja keskushallinnon muiden organisaatioiden välillä oli, helpotti ilman muuta tiedonkulkua hallinnossa. Tämä näkyi erityisesti pankin ja senaatin valtiovaraintoimituskunnan välillä.

PANKIN JOHTO

Suomen Pankin ylimmän johdon muodosti johtokunta, jonka toimintavaltuudet olivat kuitenkin tiukasti rajatut, koska senaatin valtiovaraintoimituskunta valvoi tiukasti pankin toimintaa aina siihen asti kunnes pankki vuoden 1868 alusta siirrettiin valtiopäivien ”hallintoon ja vastattavaksi”. Valtiovaraintoimituskunnan päälliköllä oli oikeus osallistua johtokunnan kokouksiin, ja johtokunnan ollessa erimielinen hänen kantansa ratkaisi. Valtiovaraintoimituskunnan päälliköllä oli varmaankin näiden muodollisten valtuuksiensa lisäksi myös paljon epävirallisia mahdollisuuksia vaikuttaa pankin toimintaan. Epävirallinen valta korostui ainakin niissä tapauksissa, kun joku pankin johtokunnan jäsen siirtyi senaattiin. Tällöin siirtyjä vei mennessään tietoja johtokunnan toimintavoista ja johtokunnan jäljelle jääneiden jäsenten käyttäytymismalleista, joten Suomen Pankki -taustaisen senaattorin mahdollisuudet vaikuttaa pankin johtokunnan työskentelyyn olivat suuret. Vuosien 1812–1859 välisenä aikana kaikkiaan kolme johtokunnan jäsentä, Claës

Sacklén, Carl Trapp sekä Axel Born, siirtyivät johtokunnasta valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi tai päällikön apulaiseksi.

Kaikista valtiovaraintoimituskunnan päälliköistä aktiivisimmin Suomen Pankin toimintaan puuttui kuuluisa ja pitkäaikainen valtiovarainpäällikkö Lars Gabriel von Haartman, liikanimeltään ”Hänen Hirmuisuutensa”. Suomen Pankin kuvioihin Haartman ilmestyi 1830-luvun lopulla, kun hän ryhtyi johtamaan komiteaa, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus valtion tulojen lisäämisestä. Tässä komiteassa käsiteltiin myös Suomen Pankkia ja sen toimintaa. Jo seuraavana vuonna asetettiin kaksi komiteaa valmistelemaan raharealisaation toteuttamista ja molempien komiteoiden puheenjohtajaksi määrättiin L. G. von Haartman. Vaikka kyseessä olikin Suomen Pankin toimialaan kuuluva operaatio, ruotsalaisen rahan lunastaminen pois liikkeestä ja samalla siirtyminen hopeakantaan, myös uudistuksen käytännön johto oli vuonna 1840 valtiovarainpäälliköksi nimetyn Haartmanin käsissä. L. G. von Haartmanin keskeistä asemaa korosti hänen samanaikainen nimityksensä myös Senaatin talousosaston varapuheenjohtajaksi. Tämä merkitsi sitä, että Haartman, joka virkakautensa loppuun eli vuoteen 1858 asti oli varmasti Suomen vaikutusvaltaisin virkamies, vaikutti voimakkaasti myös pankin toimintaan. Hän oli pankin johtokunnan esimies ja tarvittaessa puuttui myös suoraan pankin johtamiseen.[193]

Johtokunnan sisäisen hierarkian muotoutuminen oli asteittainen prosessi. Ensimmäisessä ohjesäännössä vuodelta 1811 ei kunnolla edes mainittu johtokunnan puheenjohtajaa. Ainoastaan todettiin johtokunnan koostuvan kahdesta pankinkomisariuksesta, joista toisen on oltava perillä maan laista ja oikeusjärjestyksestä ja joka samalla olisi johtokunnan kokousten puheenjohtaja. Vuoden 1817 ohjesäännössä johtokunnan jäsenten luku oli muodollisestikin nostettu kolmeen. Samalla johtokunnan puheenjohtajaksi määrättiin johtokunnan iältään vanhin jäsen. Tämä käytäntö jatkui kunnes vuonna 1840 uudessa ohjesäännössä todettiin, että johtokunnan puheenjohtajana toimisi puheenjohtajaksi nimetty johtokunnan jäsen. Tämä merkitsi johtokunnan puheenjohtajan aseman vahvistumista ja ensimmäistä askelta kohti tilannetta, jossa voidaan toden teolla puhua Suomen Pankin pääjohtajasta.

Johtokunnan puheenjohtajan nauttimaan arvostukseen vaikutti merkittävästi uran pituus, sillä vain muutaman vuoden mittaisilla jaksoilla ei ymmärrettävästi ehditty kartuttaa pankkialan asiantuntemusta ja arvovaltaa. Tässä kohden 1850-luvun loppuun mennessä ainoas-

taan kaksi johtokunnan jäsentä, Otto Herman Lode ja Johan Gustaf Winter, nousivat selkeästi muiden edelle. Ensin mainittu oli puheenjohtajana kahdeksan vuotta ja jälkimmäinen peräti 15 vuotta. Muut johtokunnan jäsenet olivat puheenjohtajina lyhyemmän, useimmiten 3–5 vuotta kestäneen jakson.

Lode oli taustaltaan sotilas, joka vuonna 1810 oli eronnut everstiluutnanttina Ruotsin armeijasta ja siirtynyt siviilihallintoon. Ensiksi hänet nimitettiin maaherraksi ja sitten Suomen Pankin johtokunnan jäseneksi vuonna 1816. Iältään vanhimmaksi jäseneksi ja siten puheenjohtajaksi hän tuli vuonna 1820. Hänen aikanaan pankki muutti Turusta uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin. Muuton on todettu merkinneen pankin toiminnan luonteen muuttumista aikaisempaa virkavaltaisemmaksi ja byrokraattisemmaksi. Lode sopii hyvin tähän kuvaan, sillä käytettävissä olleiden lähteiden mukaan hän suhtautui työhönsä melko passiivisesti eikä noussut kollegoidensa yläpuolelle. Suomen Pankin johtokunta oli hänelle rauhaisa virkapaikka, joka turvasi elämän ulkoiset puitteet. Varsinainen sisältö elämälle löytyi uuden pääkaupungin seurapiirielämästä.[194]

Johtokunnan pitkäaikaisimman puheenjohtajan Johan Gustaf Winterin suhde pankkiin oli aivan toisenlainen. Edellä on jo kerrottu hänen siirtymisestään lääninrahastonhoitajan tehtävistä pankin johtokuntaan vuonna 1817. Ura johtokunnassa kesti liki neljännesvuosisadan eli 24 vuotta, sillä eläkkeelle hän siirtyi vasta vuonna 1841. Ikänsä ansiosta hän nousi johtokunnan puheenjohtajaksi vuonna 1827.

Johtokunnassa Winter erottautui kollegoistaan julkisen hallinnon tilinpidon asiantuntijana, joka oli poikkeuksellisen kiinnostunut pankin toiminnasta aina pikkuasioita myöten. Winter oli täten aktiivisesti muuttamassa pankin toimintaa aiempaa byrokraattisemmaksi. Konkreettisesti Winterin aktiivisuus tuli näkyviin hänen vuonna 1836 laatimassaan ehdotuksessa uudeksi ohjesäännöksi. Winterin valmisteleman ohjesääntöehdotuksen periaatteellisesti merkittävimmät linjaukset liittyivät pankin asemaan. Pankin tuli sen mukaan olla selkeästi kruunun alainen laitos, joten Porvoon valtiopäivillä esitetyt toiveet säätyjen pankista voitaisiin haudata. Winter halusi myös korostaa johtokunnan puheenjohtajan statusta, mihin päästäisiin parhaiten sillä, että puheenjohtajan nimittäisi hallitsija suoraan.[195]

1830- ja 40-luvuilla Winter tunsi Suomen Pankin toiminnan paremmin kuin kukaan muu. Tämän osoittaa konkreettisesti hänen laatiman-

sa systemaattinen yhteenveto pankin kaikkien rahastojen toiminnasta kautena 1812–1840. Kyseessä on peräti 259 sivua käsittänyt käsikirjoitus ”Summarisk Öfversigt af Finska Bankens verksamhet ifrån Dess första inrättning 1812 och slutliga ställning vid 1840 års slut eller början af Realisationen 1841”. Winter ryhtyi kokoamaan tätä tilikirjakoostetta jäätyään eläkkeelle vuonna 1841 ja sai sen valmiiksi kymmenen vuoden uurastuksen jälkeen vuonna 1852. Tämä työ mukaan lukien Winterin työskentely Suomen Pankin hyväksi kesti kaikkiaan 34 vuotta.

Vielä pitempi ura pankissa oli Gustaf Wilhelm Blidbergillä, joka työskenteli Suomen Pankissa lähes viisi vuosikymmentä. Vuonna 1812 luutnanttina armeijasta eronnut Blidberg oli suorittanut sekä kameraalitutkinnon että oikeustieteen tutkinnon. Hänen muodollinen koulutuksensa sopi näin ollen hyvin Suomen Pankkiin, jossa hän aloitti vuonna 1812 kirjanpitäjänä. Ylimääräiseksi kamreeriksi hänet nimitettiin vuonna 1817 ja kamreeriksi kolme vuotta myöhemmin. Tässä vaiheessa urakehitys pysähtyi, ja Blidberg pysyi kamreerina vuoteen 1841 asti, jolloin hänelle vapautui paikka johtokunnassa. Johtokunnan puheenjohtajaksi hänet määrättiin vuonna 1859, ja tässä tehtävässä Blidberg jatkoi kuolemaansa asti vuoteen 1861. Ansioistaan Suomen Pankissa Blidberg sai vuonna 1859 peräti valtioneuvoksen arvonimen.[196]

Muiden johtokunnan puheenjohtajien panos jäi paljon lyhytaikaisemmaksi. Näistä esiin nousevat ainakin ensimmäisen väliaikaisen johtokunnan jäsenet Claës Johan Sacklén (1812–16) ja Gustaf Gadolin (1812–17), joiden johdolla luotiin pohja pankin tulevaisuudelle. Gadolin muun muassa laati pankille ohjesääntöehdotuksen, jota tosin ei toteutettu, mutta joka toimi pankin toiminnan epävirallisena ohjeena 1840-luvun uudistukseen asti, kuten edellä on jo todettu.

Seuraavat merkittävät johtokunnan jäsenet ja erityisesti johtokunnan puheenjohtajat ovat 1840- ja 50-luvuilta, jolloin pankin toiminta perusteellisesti uudistui. Pankin toiminta laajeni ja toimintamuodot monipuolistuivat. Paljon kritiikkiä osakseen saanut virkavaltaisuus joutui väistymään ja antamaan tilaa aikaisempaa pankkimaisemmalle toiminnalle. Näistä uutta aikakautta edustaneista johtokunnan jäsenistä kannattaa nostaa esiin Trappin veljekset Carl Wilhelm Trapp (1841–53, tosin osan ajasta virkavapaana) ja Robert Trapp (1854–56) sekä heidän lisäkseen myös Frans Ivar Edelheim (1856–58).[197]

Carl Trapp toimi johtokunnan puheenjohtajana lähes koko 1840-luvun alkupuoliskon, joten hänen kaudelleen ajoittui muun muassa ra-

harealisaation loppuun saattaminen ja pankin toiminnan sopeuttaminen vuonna 1840 vahvistetun ohjesäännön mukaisiin puitteisiin. Näistä suurimpana uudistuksena oli siirtyminen hopeakantaan ja pankin liikkeelle laskemien seteleiden määrän sopeuttaminen hopeakatteen määrittämiin puitteisiin.

Tutkimuskirjallisuudessa raharealisaation johto ja suunnittelu yhdistetään poikkeuksetta senaatin talousosaston varapuheenjohtajaan von Haartmaniin. Näin voidaan perustellusti tehdäkin. Ei kuitenkaan pidä unohtaa Carl Trappin roolia Haartmanin avustajana. Ainakin Pippingin mukaan Trapp oli jo linjaamassa realisaation toteuttamista eikä ainoastaan toteuttamassa ylhäältä saatuja määräyksiä. Raharealisaation loppuun saattaminen ja pankin toiminnan laajeneminen sen jälkeen vaativat koko johtokunnan toimintakulttuurin perinpohjaisen muuttamisen, mikä puolestaan edellytti täysin ulkopuolisen jäsenen rekrytointia johtokuntaan ja sen puheenjohtajaksi. Ammattitaustaltaan Trapp oli lakimies, joka ennen pankkiin siirtymistään oli työskennellyt Turun hovioikeudessa kanneviskaalina. Oman taustansa ansiosta hän kuitenkin tunsi myös liike-elämää, sillä hänen isänsä kauppaneuvos Kristian Trapp oli suuren ulkomaankauppaa harjoittaneen kauppahuoneen omistaja ja sitä kautta Turun kauppa-aristokratian oikeutettu jäsen.

Perhetaustansa ansiosta Trapp oli selvillä ulkomaankauppaan liittyvistä maksujärjestelmistä ja ymmärsi elinkeinoelämän Suomen Pankille asettamat toiveet. Yhteinen turkulainen tausta helpotti Trappin yhteistoimintaa luonteeltaan tunnetusti särmikkään von Haartmanin kanssa. Suomen Pankin johtokunnan jäsenyys ei kuitenkaan Trappin tasoiselle virkamiehelle riittänyt, vaan ura pankin johtokunnassa jäi viiteen vuoteen. Vuonna 1845 hän siirtyi senaattiin valtiovaraintoimituskunnan päällikön apulaiseksi. Sieltä ura jatkui kamaritoimituskunnan päälliköksi ja lopulta maan korkeimpaan oikeushallinnon virkaan prokuraattoriksi.

Raharealisaation jälkeen seuraava murrosvaihe pankin toiminnassa ajoittui 1850-luvun jälkipuoliskolle, jolloin Krimin sodan takia oli Venäjä ja sitä seuraten Suomikin joutunut irtaantumaan hopeakannasta ja palaamaan arvoltaan vaihtelevaan paperiruplaan. Sotatila oli katkaissut ulkomaankauppayhteydet pariksi vuodeksi, joten olojen rauhoituttua edessä oli myös patoutuneen tuontitarpeen tyydyttäminen. Tämä merkitsi Suomen Pankille kiireisiä aikoja, sillä nyt ulkomaisten

vekseleiden kauppa oli käytännössä kokonaan siirtynyt pankin vastuulle. Vuonna 1857 tilanne vaikeutui entisestään, kun tällöin raivonneen ensimmäisen todella kansainvälisen finanssikriisin vaikutukset heijastuivat Suomeen asti. Ulkomaisen rahoituksen lähteet ehtyivät, ja suuret ulkomaankauppahuoneet ajautuivat vaikeuksiin. Suomen Pankki omaksui tässä tilanteessa aktiivisen roolin ja pyrki voimavarojensa puitteissa auttamaan lyhytaikaisilla luotoilla, moratorioilla ja muilla vastaavilla keinoilla vaikeuksiin ajautuneita liikeyrityksiä.

Tässä vaiheessa pankin johtokunnan puheenjohtajana oli aluksi Carl Wilhelm Trappin veli Robert Trapp (1854–56) sekä hänen jälkeensä Frans Edelheim. Näinä vuosina Suomen Pankki joutui ensimmäisen kerran harjoittamaan varsinaista rahapolitiikkaa keskuspankkina finanssikriisin oloissa, ja Pankin johdon ammattitaito joutui todelliseen testiin nyt myös talouspolitiikan toteuttajana eikä vain käytännön pankkitoimissa. Koulutukseltaan sekä Robert Trapp että Frans Edelheim olivat juristeja, joilla oli takanaan menestyksellinen virkaura keskushallinnon palveluksessa. Perinteisiä byrokraatteja he eivät kuitenkaan olleet, vaan molemmat olivat selvillä elinkeinoelämän Suomen Pankille asettamista vaatimuksista. He pystyivät joustavasti uudistamaan pankin antolainauspolitiikkaa ja sitä kautta helpottamaan kauppahuoneiden ja ruukkien vaikeata asemaa.[198]

Myös Robert Trappille ja Frans Edelheimille Suomen Pankin johtokunta oli vain yksi etappi heidän nousujohteisilla urillaan. Trappin uran huippuna oli Senaatin valtiovaraintoimituskunnan ja Edelheimillä taas kamaritoimituskunnan päällikkyys. Näiden, kuten useimpien muidenkin Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajien, kohdalla siis toteutui aikalaisnäkemys Suomen Pankin johtokunnasta ”senaattorihautomona”.

SUOMEN PANKKI LUOTONANTAJANA 1813–1840

PIENIMUOTOISTA TOIMINTAA

Suomen Pankin perustamisvaiheissa päätöksentekijöiden yhtenä ja ehkä tärkeimpänä tavoitteena oli sellaisen luottolaitoksen perustaminen, jonka avulla suurkartanoiden omistajien pitkäaikaiset, Ruotsista otetut kiinnelainat voitaisiin maksaa takaisin. Vaikka tämä tehtävä lopulta osoittautuikin ennakoitua vähäisemmäksi, niin alusta lähtien luotonannon merkitys pankin toiminnassa oli keskeinen. Rakenteellisesti Suomen Pankki koostui kahdesta rahastosta, peruspääoman muodostavasta alkuperäisrahastosta ja pankin liikkeelle laskemien seteleiden vakuutena olevasta pikkusetelirahastosta. Pankin luotonantomahdollisuudet määräytyivät näiden kahden rahaston koon mukaan. Toiminnallisesti alkuperäisrahastoa voidaan pitää pankin vakavaraisuuden turvana eli puskurina mahdollisia tappioita vastaan. Rahaston koko oli sidoksissa pankin peruspääomaan sekä toiminnan ylijäämän kautta karttuneisiin varoihin. Se voitiin sijoittaa kokonaisuudessaan pitkäaikaisiin kiinnityslainoihin. Pikkusetelirahasto voidaan puolestaan rinnastaa pankin maksuvalmiusreserviin, ja sen koko kasvoi automaattisesti setelistön lisääntymisen mukana. Pankin ohjesäännöissä maksuvalmiuteen kiinnitettiin alusta alkaen huomiota, sillä ensimmäisen ohjesäännön mukaan korkeintaan puolet pankin liikkeelle laskemien pikkuseteleiden katteena olleista pankkoruplista voitiin lainata lyhytaikaisina lainoina erilaisia vakuuksia vastaan. Myöhemmin sitä osuutta, joka pikkusetelirahastosta voitiin käyttää luotonantoon, jonkin verran korotettiin.

Näiden kahden päärahaston lisäksi antolainausta harjoitettiin muutamien erikseen pankille osoitettujen määrärahojen turvin, ja myös näistä määrärahoista muodostettiin kirjanpidollisesti erilliset rahastot, pankin alkuvuosikymmeninä toimineet maanviljelysrahasto sekä manufaktuurirahasto. Rahastojen nimet ilmaisevat niiden tarkoituksen. Manufaktuurirahaston säännöissä määriteltiin yksiselitteisesti ne toimialat, joille luottoja voitiin myöntää. Lainansaannin ulkopuolelle oli rajattu puuta raaka-aineena käyttäneet alat. Sen sijaan suosittiin metalliteollisuuden ja tekstiiliteollisuuden alalla toimineita yrittäjiä.[199]

Pankin peruspääoma perustui valtion säästyneistä varoista saatuun lainaan, jonka viimeinen erä maksettiin pankille vuonna 1817. Yhteensä rahasto oli tällöin miljoona seteliruplaa eli vain puolet alkuperäisten suunnitelmien mukaisesta määrästä. Pankin liikkeelle laskemien ruplamääräisten pikkuseteleiden määrä pysyi koko tämän jakson ajan vaatimattomana. Suurimmillaankaan niitä ei ollut liikenteessä kahta miljoonaa seteliruplaa enempää. Näiden summien määrittämissä puitteissa pankin antolainauksen oli pysyttävä, sillä muun varainhankinnan merkitys pankin toiminnassa oli pitkään vähäistä. Tosin ohjesäännön mukaan pankilla oli oikeus ottaa vastaan talletuksia, mutta vuoteen

SUOMEN PANKIN LUOTTOKANTA 1813–1840

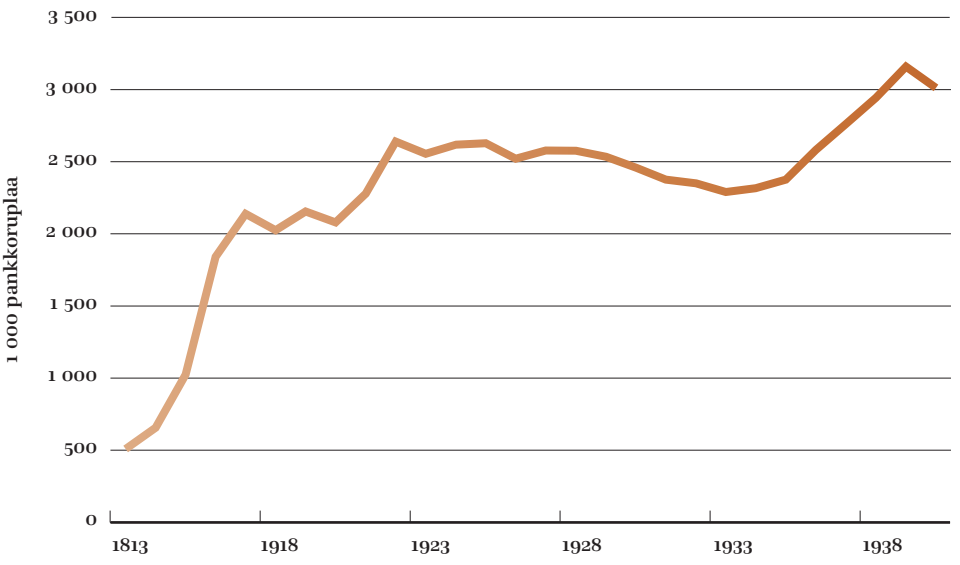

Lähde: Suomen Pankki. Rahastojen pääkirjat 1813–1840, Suomen Pankin arkisto.

1840 mennessä ottolainaustoiminta oli hyvin pienimuotoista. Talletuksille ei maksettu korkoa, mikä osoittaa huolenpitoa pankin vakavaraisuudesta ja varovaisuutta suhteessa pankin toiminnan laajentamiseen.

Antolainaus lähti liikkeelle nollapisteestä, joten 1810-luvulla suhteellinen kasvuvauhti oli nopea. 1820-luvun alussa kasvu kuitenkin hiipui ja kääntyi hitaaseen laskuun, jota kesti 1830-luvun puoliväliin asti. Tässä vaiheessa ulkona oleva lainakanta oli määrältään vajaa 2,5 miljoonaa pankkoruplaa. Tarkastelujakson päättyessä kanta oli noussut kolmeen miljoonaan pankkoruplaan. Suomen Pankin antolainaus perustui pitkälti peruspääoman sijoittamiseen, sillä pikkusetelirahastosta myönnettyjen lainojen määrä vakiintui 1830-luvulla puolen miljoonan pankkoruplan tasolle. Yhtenä syynä antolainauksen supistumiseen oli pikkusetelirahaston säästyneiden varojen sijoittaminen talletuksina Pietarin valtiolliseen liikepankkiin. Esimerkiksi vuonna 1821 näitä talletuksia oli 860 000 pankkoruplaa eli suunnilleen saman verran, mitä rahasto oli myöntänyt lainoina.[200]

Suomen Pankin ohella myös valtio, käytännössä senaatti, myönsi lainoja yleisölle. Lainat myönnettiin valtion lukuisista rahastoista sekä ylijäämävaroista. Näiden rahastojen käytännön hoito kuului Suomen Pankille, joten pankki hoiti myös näiden rahastojen antolainaukseen liittyneet hallinnolliset tehtävät. Toiminta valtion luotonannon hoitajana käynnistyi varsinaisesti vuonna 1819, ja valtion rahastoista myönnettyjen lainojen suhde koko julkisen vallan (pankin ja senaatin) yhteenlaskettuun luottokantaan vakiintui runsaaseen 60 prosenttiin. 1830-luvun jälkipuoliskolla Suomen Pankin oma lainaustoiminta aktivoitui, minkä seurauksena Suomen Pankin myöntämien lainojen osuus koko julkisesta lainakannasta jälleen nousi. Tämän tarkastelujakson päättyessä vuonna 1840, jolloin Suomen Pankin toiminta organisoitiin uudelleen, pankin osuus julkisen vallan luotonannosta ylitti jo 70 prosentin rajan.[201]

Vuosittain myönnettyjen uusien lainojen määrä pysyi kuitenkin jatkuvasti melko vaatimattomana, sillä pitkäaikaisia kiinnityslainoja myöntäneestä alkuperäisrahastosta pystyttiin myöntämään luottoja ainoastaan 50 000–200 000 ruplan arvosta vuodessa, ja lyhyempiä, enintään vuoden mittaisia luottoja myöntäneestä pikkusetelirahastosta noin 300 000 ruplan arvosta. Kaikkiaan Suomen Pankin vuosittain myöntämien luottojen määrä pysyi toiminnan alkuaikoina 300–500 uuden lainan vaiheilla. Käytännössä pankki oli avoinna kuutena päivänä viikossa 11 kuukauden ajan, jolloin pankkipäivien lukumäärä vuotta kohti oli

noin 250 päivää. Näiden lukujen valossa voidaan päätellä Pankin myöntäneen suunnilleen pari uutta lainaa päivässä, joten kovin suuresta konttorityön määrästä ei ensimmäisinä vuosina voida puhua. Tosin tämän lisäksi tulee ottaa huomioon senaatin rahastoista myönnetyt lainat, jotka lisäsivät käsiteltyjen lainojen kappalemäärää noin kolmanneksella.

Toiminnan ensi vuosikymmenten aikana Suomen pankki- ja luottojärjestelmä oli vielä varsin kehittymätön. Virallisia luottolaitoksia olivat ainoastaan Suomen Pankki ja sen hoitamat valtion rahastot sekä säästöpankit. Säästöpankit olivat näinä vuosikymmeninä kuitenkin niin pieniä, ettei niiden myöntämillä lainoilla ollut kokonaisuuden kannalta merkitystä. Näiden virallisten luottolaitosten ohella lainaustoimintaa harjoittivat muutamat leski- ja orpokassat sekä Kaupunkien yleinen paloapuyhdistys. Systemaattiset tiedot näiden laitosten luotonannon määrästä puuttuvat, mutta karkean arvion mukaan julkisen luottokannan eli Suomen Pankin ja valtion yhteenlaskettu osuus Suomen silloisen ”kansantalouden” koko luottokannasta nousi noin 70 prosenttiin. Pelkästään Suomen Pankin myöntämien luottojen osuus tästä oli noin puolet.[202]

Tämä pelkkään rahoitussektoriin rajoittuva tarkastelu ei kuitenkaan anna kattavaa kuvaa 1800-luvun alkupuoliskon luotto-oloista, sillä luottolaitosten ja valtion ohella merkittäviä luotonantajia olivat yksityiset kauppahuoneet sekä yksityishenkilöt. Tarkkoja tietoja näiden myöntämistä luotoista ei ole olemassa, mutta yksittäisten kauppahuoneiden tilikirjat osoittavat, että rahoitustoiminnan rooli yrityksen toiminnassa saattoi nousta merkittäväksikin. Vastaavasti vanhoista perukirjoista ilmenee, että yksityishenkilöiden myöntämien luottojen lukumäärä saattoi nousta satoihin. Tällainen varsinaisten luottolaitosten ulkopuolella liikkunut luottovirta nousi siten varsin merkittäväksi.

LAINANSAAJIA

Tunnusomaista Suomen Pankin luotonannolle tämän jakson aikana oli sen kameralistinen tai fiskaalinen luonne. Lainanannon tavoitteena oli ensisijaisesti tuoton saaminen käytettävissä olevalle pääomalle. Vain pieni osa varoista käytettiin tietoisten talouspoliittisten tavoitteiden edistämiseen. Samalla Suomen Pankin harjoittamassa lainanannossa heijastui privilegioajattelu, joka muutenkin määritteli koko yhteiskuntaa voimakkaasti. ”Oikeus” lainansaantiin oli pitkälti sidoksissa henkilön yhteiskun-

■ Apteekkari John Julin osti Fiskarsin ruukin 1822 ja ryhtyi kehittämään sitä uudenaikaiseksi konepajaksi. Tässä 1840-luvulla tehdyssä litografiassa näkyy vielä ruukin kartanomaisuus. – P.A. Kruskopfin litografia teoksessa *Finland framstäldt i teckningar* 1845–1852.
Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

nalliseen (sääty)asemaan. Sen sijaan että lainanannolla olisi pyritty muuttamaan tai kehittämään taloutta ja sen rakenteita, sillä pyrittiin pikemminkin säilyttämään vallinneet rakenteet muuttumattomina. Voimakkaimmin tämä privilegioajattelu tuli esiin aivan toiminnan alkuvuosina.

Lainanantoa koskevat rahastokohtaiset määräykset olivat jaksona 1813–1840 seuraavat:[203]

SUOMEN PANKIN ANTOLAINAUSTA KOSKEVAT MÄÄRÄYKSET

	Alkuperäis-rahasto	**Pikkuseteli-rahasto**	**Maanviljelys-rahasto**	**Manufaktuuri-rahasto**
Vakuus	Kiinteistö-kiinnitys	Tavara-vakuus	Kiinteistö-kiinnitys tai takaus	Tavara-vakuus
Lainasumma ruplaa	< 30 000	< 10 000	< 3 000	< 15 000
Laina-aika	20 vuotta	6–12 kk	12 vuotta	12 vuotta
Korko %	4–5	6	2	2

Lähteet: Suomen Pankin ohjesäännöt 1812–1840.

1800-luvun alkupuoliskolle ominainen ajattelutapa tuli esiin siinä, että Suomen Pankki ei esimerkiksi kirjanpidossaan kiinnittänyt huomiota luotonantonsa elinkeinojakaumaan kaupan tai teollisuuden eri alojen kesken. Sen sijaan pankissa oltiin kiinnostuneita luottojen jakaumasta vakuuslajeittain ja luotonsaajien sosiaalisen statuksen mukaan jaoteltuna. Tärkeätä oli olla selvillä siitä, miten lainat olivat jakautuneet yhteiskunnan eri säätyjen kesken, mutta ei siitä miten lainat olivat jakautuneet eri elinkeinojen kesken.

Selvimmin tämä ajattelu näkyi alkuperäisrahaston antolainauksessa. Ensimmäisinä vuosina sen lainat myönnettiin yhteiskunnan korkeimpaan eliittiin kuuluneille aatelisille, kuten seuraavat nimet osoittavat: maamarsalkka, kreivi Robert De Geer, Hänen Ylhäisyytensä kreivi G.M. Armfelt, vapaaherratar I.L. Ramsay, maaherra J.B. Ramsay, majurin rouva L. von Willebrand.[204] Aivan oman lukunsa tässä joukossa muodosti Porvoon valtiopäivillä maamarsalkkana ja koko 1810-luvun hallituskonseljin jäsenenä toiminut kreivi de Geer. Hallituskonseljin päätöksen perusteella hänelle myönnettiin jo ennen Suomen Pankin toiminnan varsinaista käynnistymistä silloisen mittakaavan

mukaan valtavan suuri 147 500 ruplan luotto, vaikka pankin ohjesäännössä yhdelle henkilölle annettavan luoton maksimikooksi oli määrätty 50 000 ruplaa. De Geerillä oli luoton saamisessa niin kiire, ettei hän ehtinyt odottaa Suomen Pankin peruspääoman kertymistä vaan luotto myönnettiin aluksi suoraan hallituskonseljin varoista.[205] Luotto vastasi 40 prosenttia pankin vuonna 1813 myöntämistä luotoista, joten riskimielessäkin tuollainen laina oli ristiriidassa normaalien pankkiperiaatteiden kanssa. De Geerin kuoleman jälkeen laina siirtyi perikunnan vastuulle, kunnes se 20 vuoden kuluessa maksettiin pois.

Alkuvuosien jälkeen lainansaajien joukko hieman tasoittui. Aatelisten kartanonomistajien lisäksi lainansaajien joukkoon tuli virkamieskuntaa, kuten nimet kirkkoherra J. Sundvall, maanmittari G.J. Jack, professori J. Bonsdorff, Talousseuran sihteeri C.C. Böcker, lääninsihteeri B. Krook sekä nimismies O.M. Gestrin osoittavat. Muita runsaasti esiintyviä ammattinimikkeitä olivat upseerit. Ensimmäinen talonpoikainen maanviljelijä, talollinen J. Johansson Kokemäen Säppilän kylästä, sai pankista luoton vuonna 1815.[206]

Pikkusetelirahastosta myönnetyt lyhytaikaiset luotot suuntautuivat tasaisemmin yhteiskunnan eri ryhmille kuin alkuperäisrahaston kiinnityslainat. Esimerkiksi vuonna 1830 myönnetyt lainat jakaantuivat luotonsaajan sosioekonomisen aseman mukaan seuraavasti: virkamiehet (31 %), upseerit (23 %), kauppiaat (17 %), käsityöläiset (5 %), maanviljelijät (15 %) ja ryhmä muut (9 %). Yllättävänä voi pitää sitä, että lainansaajien titteleiden valossa arvioituna varsinaisia tehdasteollisuuden harjoittajia oli lainansaajien joukossa vähän.[207]

Tunnettuja yrittäjiä lainansaajien joukossa olivat esimerkiksi apteekkari J. Julin, hovioikeudenneuvos A.H. Falck, vuorineuvos W. af Petersen, kauppias H. Borgström sekä ruukinpatruuna J.J. Dreilick. Pikkusetelirahaston lainoja ei kuitenkaan suunnattu vain liiketoiminnan rahoittamiseen, sillä kauppiaiden ja liikkeenharjoittajien lisäksi lainaluetteloista löytyy melko usein lainansaajina henkilöitä, jotka on lähinnä luokiteltava opiskelijoiksi tai velkaantuneiksi säätyläisiksi.

LAINANSAAJIEN SOSIOEKONOMINEN RAKENNE

Suomen Pankin myöntämien luottojen jakauma lainansaajien sosiaalisen statuksen mukaan Pankin toiminnan ensimmäisen vaiheen päättyessä vuonna 1840 ilmenee seuraavasta kuviosta. Mukana eivät ole

manufaktuurirahaston lainansaajat, sillä näiden sosiaalisesta statuksesta ei ole riittävän tarkkoja tietoja. Kokonaiskuvan kannalta tällä ei kuitenkaan ole juuri mitään merkitystä, sillä manufaktuurirahastosta myönnettyjen luottojen osuus Suomen Pankin kaikista luotoista jäi tuossa vaiheessa vain kuuteen prosenttiin.

Vuoteen 1840 mennessä myönnetyt lainat olivat suuntautuneet lähes yksinomaan aatelisille ja muille säätyläisille, sillä näiden kahden ryhmän yhteenlaskettu osuus nousi runsaaseen 80 prosenttiin. Joukosta löytyvät sekä maan suurimmat kartanonomistajat että virkamieskunnan ylin huippu. Yksittäisistä virkamiesryhmistä suurimman muodostivat upseerit, jotka armeijan lakkauttamisen seurauksena olivat suurin joukoin asettuneet maakartanoilleen. Sosiaalisen statuksen mukainen jakauma oli siten erittäin vino. Aateliston ja säätyläisten yhteenlaskettu osuus Suomen koko väestöstä oli V. O. Kilven tutkimuksen mukaan tässä vaiheessa kahden prosentin luokkaa. Pelkästään aatelin osuus Suomen väestöstä nousi ainoastaan muutamaan prosentin kymmenykseen, absoluuttisesti ilmaistuna alle 3000 henkilöön.[208]

LAINANSAAJIEN JAKAUTUMINEN SOSIAALISEN STATUKSEN MUKAAN 1840

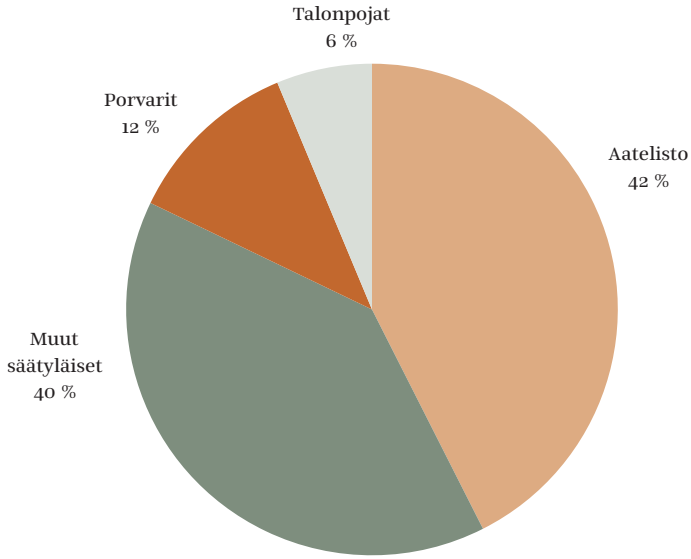

Lähde: Winter, G. J., Muistio Suomen Pankin toiminnasta 1812–1840, Suomen Pankin arkisto.

Senaatin alaisten rahastojen 1800-luvun alkupuoliskolla harjoittamassa lainanannossa oli korottomilla luotoilla merkittävä osuus. Suomen Pankissa antolainauksen tavoitteena oli kuitenkin tuoton saaminen käytettävissä oleville pääomille, joten Suomen Pankki myönsi korottomia luottoja vain muutamissa poikkeustapauksissa. Parissa tapauksessa korottomalla luotolla oli tuettu vaikeuksiin ajautuneen lesken asemaa ja yhdessä tapauksessa koroton luotto oli myönnetty vaikeuksiin ajautuneelle kaupungille. Summat olivat kuitenkin niin vaatimattomia, ettei korkohelpotuksilla ollut pankin talouden kannalta olennaista merkitystä.

Lainansaajien sosiaalisen rakenteen ohella mielenkiintoista olisi tarkastella lainanannon kohdentumista eri toimialojen kesken. Suoraa tietoja tästä ei ole käytettävissä, kuten edellä on jo todettu. Välillisesti tästä voidaan kuitenkin tehdä karkeita yleistyksiä yhdistämällä rahastojen antolainausta koskevat määräykset, lainojen vakuuksia koskevat tiedot sekä lainansaajien henkilökohtaista taustaa koskeva informaatio. Tämän informaation nojalla lainat on ryhmitelty maatalousluottoihin, yritysluottoihin, henkilöluottoihin sekä julkisten yhteisöjen saamiin luottoihin.

1800-luvun alkupuoliskon Suomi oli erittäin maatalousvaltainen yhteiskunta, joten maatalouden korkea osuus – noin 75 prosenttia kaikista luotoista – ei ole mitenkään yllättävä. Tietoisesta politiikasta maatalouden edistämiseksi ei kuitenkaan ollut kyse, sillä näistä lainoista oli ainoastaan kymmenesosa tavoitteellista maatalouspolitiikkaa edustaneen maanviljelysrahaston myöntämiä lainoja. Tässä kohden Suomen Pankin toiminnan merkitystä vähensi myös lainojen hidas kierto. Laina-aika useimmissa maataloudelle myönnetyissä luotoissa oli pitkä, alkuperäisrahaston sääntöjen mukaan 20 vuotta, minkä vuoksi tällaisia lainoja voitiin myöntää 1820-luvun alkupuoliskon jälkeen ainoastaan kymmenkunta uutta lainaa vuodessa.

Uusien luottojen pieneen vuosittaiseen lukumäärään vaikutti myös se, että erityisesti kiinnityslainojen myöntämiseen liittyi pitkä byrokraattinen käsittelyprosessi. Kiinnityksen ottaminen edellytti tilan maanluonnon (verotuksellinen status) yksityiskohtaisen tarkkaa selvittämistä. Tällä varmistettiin lainan myöntäjän juridiset oikeudet mahdollisissa uloshakutilanteissa. Tämän jälkeen tilasta laadittiin seikkaperäinen arviokirja tilan taloudellisen arvon määrittämiseksi. Oikeudessa vahvistetun kiinnityksen ottaminen oli siten taloudellises-

SUOMEN PANKIN LUOTTOKANNAN RAKENNE 1840

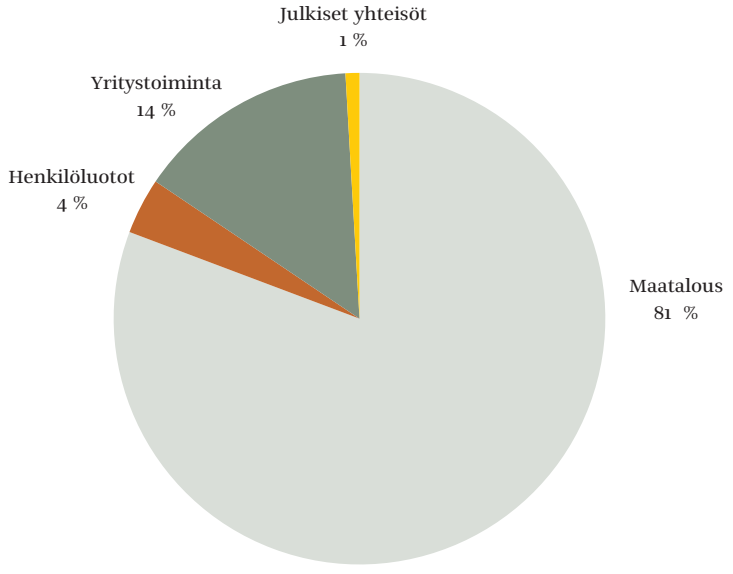

Lähde: Winter, G. J., Muistio Suomen Pankin toiminnasta 1812–1840, Suomen Pankin arkisto.

ti kallis ja aikaa vievä prosessi. Korkeiden kustannusten vuoksi anottavan lainan oli oltava suhteellisen suuri, ja lainoja pystyivätkin käytännössä anomaan ainoastaan suurehkojen tilojen omistajat. Suomen Pankin myöntämät lainat sopivat näin ollen vain pienelle vähemmistölle maan kaikista viljelijöistä. Maanviljelijäryhmän ehdottoman enemmistön muodostaneiden talollisten osuus yhteenlasketusta lainakannasta supistui ilmeisesti juuri tästä syystä vajaaseen kymmenykseen.

Yritystoiminnan saamien lainojen osuus lainakannasta oli viidenneksen luokkaa eli vajaat 600 000 ruplaa. Summa oli niin pieni, että yksi ainoa lainansaaja, Fiskarsin ruukin omistaja Jakob Julin, dominoi rakennetta 1830-luvun puolivälissä saamallaan 150 000 ruplan lainalla. Muita lainoituksen kohteina olleita teollisuudenaloja olivat muun muassa verkatehtaat sekä lumppupaperiruukit. Kaupan osuus oli suhteellisen vähäinen. Systemaattisia tietoja yritystoiminnan rahoitusoloista 1800-luvun alkupuoliskolta ei ole käytettävissä, mutta yksittäisiä yrityksiä koskevat tiedot viittaavat kuitenkin siihen suuntaan, että erityisesti ulkomaankauppaa harjoittaneet kauppahuoneet turvautuivat ulkomaisilta kauppakumppaneiltaan saatuihin luottoihin. Lisäksi yrittäjien keskinäi-

set luottosuhteet olivat yleisiä.[209] Suomen Pankin vähäinen rooli yritystoiminnan luototuksessa johtui myös pankin toimintamuotojen pitkälle viedystä byrokraattisuudesta. Pankin ylin johto ja koko virkamieskunta tulkitsivat antolainausta koskeneita määräyksiä äärimmäisen dogmaattisesti, minkä seurauksena luottopäätösten teko oli hidasta. Yrittäjillä ei ollut aikaa odotella kuukausia luottopäätöksen saamista.

Lainaluetteloiden perusteella henkilöluotoiksi laskemiemme lainojen osuus Suomen Pankin luotonannosta oli neljän prosentin luokkaa eli varsin pieni. Alhainen osuus johtuu kuitenkin pitkälti siitä, että ryhmittelykriteerinä on tässä käytetty lainan vakuutta. Koska Suomen Pankin säännöissä korostuivat kiinnitysvakuudet, niin monissa luonteeltaan puhtaasti ”kulutusluotoissakin” vakuutena oli maakiinteistökiinnitys. Tämän seurauksena monet luotot on merkitty maatalousluotoiksi, vaikka ne tosiasiallisesti ovat luonteeltaan puhtaita henkilöluottoja. Parhaiten tällaisiksi ”kulutusluotoiksi” sopivat pikkuseteli-rahastosta myönnetyt lyhytaikaiset, alle vuoden mittaiset luotot. Kooltaan tällaiset kulutusluotot olivat yleensä muutaman tuhannen ruplan luokkaa.

Vain pieni osa suomalaisesta yhteiskunnasta oli 1800-luvun puoliväliin tultaessa siirtynyt toden teolla rahatalouteen. Alueelliset ja sosiaaliryhmittäiset erot rahatalouteen siirtymisessä olivat myös erittäin suuria. Kaupungit olivat rahatalouteen siirtymisessä pisimmällä. Maaseudulla taas merkittävä osa palkoista maksettiin edelleen luontaistuotteina tai erilaisina nautintaoikeuksina. Tosin tasaisesti kasvava osa veroista perittiin rahana ja juuri verotuksen kautta rahan käyttö oli levinnyt myös syrjäisille seuduille. Parhaiten raha- ja luottokysymyksiin olivat perehtyneet rannikon kaupunkien ulkomaankauppaa harjoittaneiden kauppahuoneiden omistajat, jotka olivat selvillä Manner-Euroopan suurissa kauppa- ja finanssikeskuksissa käytössä olleista maksu- ja luottojärjestelmistä. Nämä yrittäjät olivat tottuneet operoimaan kansainvälisillä pääomamarkkinoilla, ja he olivat tottuneet hankkimaan tarvitsemansa luotot ulkomailta. Samalla heidän liiketoiminnassaan pankkimainen toiminta, kuten ennakon tai pitkän maksuajan myöntäminen, muodosti merkittävän osan. He tulivat ulkomaisten rahoitussuhteidensa ansiosta toimeen myös ilman Suomen Pankin apua.[210] Julkisen vallan erityissuojelussa olleet rautaruukkien omistajat olivat puolestaan hyvin selvillä niistä mahdollisuuksista, joita julkinen hallinto tarjosi. He olivat tottuneet kääntymään valtion puoleen

luottoja tarvitessaan, ja silloisen privilegioajattelun mukaisesti he olivat tottuneet nauttimaan jopa kokonaan korottomista luotoista.[211] Valtaosa kansalaisista eli kuitenkin vielä täysimittaisen rahatalouden ulkopuolella, käyttäen rahaa vain satunnaisesti. Talouden takapajuisuuden vuoksi myös luotonkysyntä pysyi vaatimattomana, ja Suomen Pankin antolainausmahdollisuudet koskettivat siten vielä varsin vähäistä osaa suomalaisesta yhteiskunnasta.

Poliittinen hegemonia-asema 1800-luvun alkupuoliskon yhteiskunnassa oli virka-aatelistolla, joka viranhoitonsa ohella usein omisti kartanoita tai oli vähintäänkin perhesuhteissa kartanonomistajiin. Suomen Pankin antolainausjärjestelmä sopi hyvin tämän yhteiskunnan ylimmän eliitin tarpeisiin – joskin Suomen Pankin alkuperäisrahaston koko oli niin pieni, ettei se mitenkään voinut täysin ratkaista maatalousluoton saatavuuteen liittyviä ongelmia Suomessa. Kartanonomistajien muodostamalle ryhmittymälle sopi hyvin järjestelmä, jossa antolainauksen ehdot oli laadittu niin, että parhaat mahdollisuudet lainansaantiin olivat suurimpien maatilojen omistajilla.

LAINAUSTOIMINNAN TAPPIOT

Luotonantoon liittyy väistämättä tappionvaara ja tämä tietysti kohdattiin myös Suomen Pankissa heti toiminnan alusta lähtien. Lainoihin liittyneet ongelmat tulivat ensimmäiseksi näkyviin maksuhäiriöinä, kun velalliset eivät kyenneet hoitamaan lainasopimuksen mukaisia korkoja ja kuoletuksia. Laiminlyöntien velallisille aiheuttamat sanktiot olivat kovat. Ensimmäisenä vaiheena oli sopimuksen mukaisen koron nostaminen kaksinkertaiseksi. Laiminlyöntien jatkuminen johti lopulta lainan perimiseen oikeusteitse, mikä kiinnityslainojen tapauksessa merkitsi pakkohuutokauppaa, tavarapantin tapauksessa pantin realisointia ja takauslainoissa takaajan maksuvelvollisuutta. Näitä perintätehtäviä hoitamaan pankkiin perustettiin asiamiehen virka. Asiamiehen työ oli aluksi sivutoiminen, mutta siihen liittynyt työmäärä oli niin suuri, että tehtävä muutettiin varsin pian päätoimiseksi. Asiamies valvoi pankin lainaasiakirjojen moitteettomuutta ja piti huolta siitä, että kiinnitykset eivät päässeet vanhentumaan. Hänen vastuulleen kuului luonnollisesti myös hoitamattomien lainojen uloshakutoimien valvonta.

Suoranaiset luottotappiot kautena 1813–1840 olivat suhteellisen vähäiset, sillä alkuperäisrahaston ja pikkusetelirahaston tileistä poistettiin

jakson aikana vain 90 529 pankkoruplan edestä hoitamattomia luottoja. Koko jakson aikana myönnettyjen lainojen yhteismäärästä tämä vastasi vain vajaata 0,3 prosenttia. Poistoista suurin osa oli peräisin pikkusetelirahaston lyhytaikaisista luotoista, joissa pantit ja takaukset eivät aina riittäneet varmistamaan, että pankki todella sai rahansa takaisin. Suurimmat lainoista tehdyt poistot ajoittuivat 1830-luvun puoliväliin, mikä todennäköisesti johtui vuosikymmenen alkupuoliskon katovuosista. Toisaalta pankin huolena oli myös muutamia vaikeuksiin ajautuneita yrityksiä. Tunnetuimpia vaikeuksiin joutuneita velallisia oli pankin ensimmäiseen johtokuntaan kuulunut ruukinpatruuna J.J. Dreilick, joka jo 1815 jätti johtokunnan ja siirtyi omistamansa Högforsin ruukin johtajaksi, mutta epäonnistui liiketoimissaan täydellisesti.[212]

Suomen Pankin lainoistaan tekemät kirjanpidolliset poistot antavat kuitenkin liian positiivisen kuvan pankin toiminnan todellisesta menestyksestä, ja paremmaksi indikaattoriksi antolainauksessa kohdatuista ongelmista sopii hoitamattomien ja uloshaunalaisten luottojen määrä. Tätä koskevat tiedot ovat systemaattisesti käytettävissä tosin vasta vuodesta 1842 lähtien, mutta vuoden 1842 tilanne, joka heijastaa edeltäneinä vuosina kertyneitä ongelmia, kuvannee siksi suuntaa-antavasti myös 1830-luvun kehitystä.

Vuonna 1842 uloshaunalaisten ja hoitamattomien luottojen määrä oli 14 535 hopearuplaa. Saman ajan lainakantaan suhteutettuna huonojen luottojen osuus nousi vain 1,1 prosenttiin. Erot eri rahastojen välillä olivat kuitenkin merkittäviä. Alkuperäisrahastosta myönnetyistä luotoista huonoihin luottoihin kuului vain 0,2 prosenttia kannasta, kun vastaava osuus pikkusetelirahastossa oli peräti 29 prosenttia. Näin suuren eron takana on luotonannon ja vakuuksien luonne. Alkuperäisrahaston luotot olivat kiinnityslainoja, joiden myöntämiseen liittyneet vakuusvaatimukset olivat suhteellisen kovat, mikä automaattisesti karsi huonoja laina-asiakkaita pois. Pikkusetelirahastosta sen sijaan myönnettiin runsaasti lyhytaikaisia yritys- ja kulutusluottoja, ja lainan saaminen oli merkittävästi helpompaa kuin alkuperäisrahaston luotoissa. Huonojen lainojen korkeaan suhteelliseen osuuteen pikkusetelirahastossa vaikutti lisäksi se, että vuoden 1841 uudistuksen vuoksi pikkusetelirahaston luotonantoa oli supistettu, jolloin tileihin oli jäänyt suhteellisesti suuri osa ongelmalainoja.[213]

YRITYKSET SYRJÄYTTÄÄ RUOTSALAINEN RAHA

1810-LUVUN YRITYKSET POISTAA RUOTSALAINEN RAHA LIIKENTEESTÄ

Suomen rahaolojen historiassa 1800-luvun ensimmäiset vuosikymmenet muodostavat poikkeuksellisen ja samalla mielenkiintoisen vaiheen. Jo huhtikuussa 1808, siis ennen Suomen virallista irrottamista Ruotsista, Suomessa olevien venäläisten joukkojen ylipäällikkö Buxhoevden ilmoitti, että kruunun maksuissa ryhdyttäisiin heti käyttämään venäläisiä seteliruplia julkisesti ilmoitetun kurssin mukaisesti. Saman vuoden toukokuun lopussa annetussa uudessa julistuksessa sävy oli jo tiukempi, ja sen mukaan kaikki kruunun maksut oli tulevaisuudessa maksettava venäläisillä seteleillä. Vain vähävaraisille verovelvollisille annettiin mahdollisuus suorittaa osa maksuista, korkeintaan puolet, ruotsalaisella rahalla. Venäläistä rahaa ei kuitenkaan juuri ollut liikkeessä, joten Suomen ensimmäinen kenraalikuvernööri Sprengtporten joutui lieventämään määräyksiä, ja hän lähetti 27.2.1809 maaherroille kirjelmän, jonka mukaan veroja voitiin maksaa sekä venäläisillä että ruotsalaisilla seteleillä, riippuen siitä mitä rahaa veronmaksajalla oli hallussaan.[214]

Tämän jälkeen julkistettiin toistuvasti uusia rajoituksia ruotsalaista rahaa vastaan. Kielloista ja rajoituksista huolimatta Suomessa elettiin kuitenkin kolmen vuosikymmenen ajan oloissa, joissa yleisessä liikkeessä ollut raha oli valtaosin peräisin Ruotsista. Toisin sanoen virallisten julistusten ja määräysten ja todellisen elämän välillä vallitsi raha-asioissa jyrkkä ristiriita.[215]

Vuodesta 1822 lähtien uusia rajoituksia ei enää julkaistu. Tämä ei suinkaan johtunut siitä, että määräykset olisivat johtaneet toivottuihin tuloksiin eli ruotsalaisen rahan häviämiseen liikkeestä. Pikemminkin se oli merkki siitä, että oli alistuttu vallitsevaan tilanteeseen, jossa ruotsalainen raha jatkuvasti oli hallitsevana maksuvälineenä. 1820-luvun alusta seuraavan vuosikymmenen alkuvuosiin myönnettiin toistuvasti lievennyksiä aiempiin määräyksiin. Erityisesti maaseudulla vallitsi niin kova puute venäläisestä rahasta, että ainakin katovuosina oli pakko sallia kruunun maksujen suorittaminen myös ruotsalaisella rahalla. Ilman tällaisia lievennyksiä veroja ei olisi yksinkertaisesti pystytty maksuvälineiden puutteen takia suorittamaan. Selvimmin venäläisen rahan puute tuli esiin Länsi- ja Pohjois-Suomessa.

1810–1830-lukujen tilanne osoittaa, miten vähäinen vaikutus pelkillä määräyksillä ilman niitä tukevia taloudellisia panostuksia oli. Hallituskonselji (ja sen työtä jatkanut senaatti) oli kyllä valmis julkaisemaan kiertokirjeitä, joissa kiellettiin ruotsalaisen rahan käyttö, mutta sen paremmin Suomen senaatti kuin Pietarin keskushallinto ei ollut pitkään aikaan valmis mihinkään todellisiin taloudellisiin panostuksiin liikkeellä olleen ruotsalaisen rahan lunastamiseksi pois kierrosta. Lunastusta yritettiin ainoastaan kahdesti, ensin vuonna 1811 ja sitten vuosina 1820–1821.[216] Itse asiassa keskushallinto suorastaan lisäsi ruotsalaisen rahan käyttöä Suomessa, sillä vielä senkin jälkeen kun ruotsalaisen rahan käyttöä koskeneet rajoitukset oli saatettu julkisuuteen, osa valtion maksamista palkoista maksettiin valtion rahastoihin kertyneillä ruotsalaisilla rahoilla. Myöskään keskushallinnolla ei siis ollut käytössään riittävästi venäläisiä pankkoruplia, ja pääasiallinen siirtyminen rupliin toteutui valtion taloudessakin vasta 1820-luvun alkuvuosina.

SUOMEN PANKIN ROOLI

Suomen Pankin rooli ruotsalaista rahaa vastaan käydyssä taistelussa oli pitkään hyvin passiivinen. Ensimmäisinä vuosina pankin johtokunnan aika meni organisaation rakentamiseen ja toiminnan käynnistämiseen. Lähes kaikki ruotsalaisen rahan asemaa koskeneet periaatteelliset kysymykset päätettiin senaatin talousosastossa eikä näiden kysymysten valmisteluissa juurikaan käännytty Suomen Pankin johtokunnan puoleen. Konkreettisesti Suomen Pankin alisteinen asema

näkyi esimerkiksi vuonna 1812, kun tehtiin yritys ruotsalaisten taalareiden vaihtamiseksi venäläisiksi pankkorupliksi. Vaihto-operaation käynnistämiseen vaikutti ratkaisevasti Suomen asiain komitean johtoon nostettu Gustaf Mauritz Armfelt, joka oli onnistunut saamaan keisarilta lupauksen 1,5 miljoonan pankkoruplan suuruisesta lainasta vaihtoa varten. Vaihto-operaatiota johtamaan kutsuttiin hallituskonseljin talousosaston jäseneksi professori G. E. von Haartman. Käytännössä työ tehtiin lääninhallituksissa sijainneissa lääninkonttoreissa.[217]

Selvimmin venäläisen rahan puute oli ilmennyt maaseudulla, jossa maaseudun verovelvollisilla, talollisilla ja torppareilla, oli käytössään vain ruotsalaista rahaa. Niinpä koko vaihto-operaatio rajoittui pelkästään maalaispitäjiin. Lääninkonttoreiden edustajat tarjosivat talollisille ja torppareille sekä muille paikallisille verovelvollisille mahdollisuuden vaihtaa ruotsalaiset taalarit pankkorupliksi. Vaihdettavat summat olivat suhteellisen vaatimattomia eli muutamasta ruplasta muutamaan kymmeneen ruplaan. Ilmeisesti myös viranomaisilla oli pula ruplista, sillä muutamissa kunnissa talolliset vaihtoivat taalarit viljaan eivätkä suinkaan rupliin.

Tämän operaation tulokset jäivät kuitenkin vajavaisiksi, sillä tarkoitukseen ehdittiin käyttää ainoastaan ⅓ aiotusta summasta. Perittävinä olleet verot voitiin kyllä maksaa ruplina, mutta todellisesta ruotsalaisen rahan poistamisesta ei ollut kyse. Vaihto-operaation tulokset jäivät siten vähäisiksi. Vaihto-operaation epäonnistumiseen vaikutti myös se, että vaihdossa sovellettu kurssi oli vallitsevaa markkinakurssia epäedullisempi. Hallinnollisen kurssin mukaan yhden pankkoruplan arvoksi määrättiin 32 pankkokillinkiä, kun Hampurin noteerausten mukaan oikea kurssi olisi tuolloin ollut vain 29 pankkokillinkiä. Näin pankkoruplan yliarvostus vaihto-operaatiossa oli lähes 10 %. Hampurin kurssin merkitystä vertailukohtana ei kuitenkaan kannata yliarvioida, sillä ainakaan maaseudun rahvaalla tuskin oli kunnollista tietoa oikeista kursseista. Kesällä 1812 Napoleonin hyökkäys Venäjälle siirsi epämääräiseen tulevaisuuteen silloin vireillä olleet Speranskin valmistelemat suunnitelmat rahaolojen uudistamiseksi koko imperiumissa ja sen myötä myös Suomen suuriruhtinaskunnassa.

1810-luvun lopulla pankin organisaatio oli saatu kuntoon, ja johtokunta ehti pohtia myös yleisiä rahataloudellisia kysymyksiä. Vuonna 1817 laatimassaan kertomuksessa pankin toiminnasta johtokunta totesi liikkeessä olevan runsaasti myös suhteellisen uusia, vuosina 1813–

1817 liikkeeseen laskettuja ruotsalaisia seteleitä. Vuoden 1812 asetuksen mukaan tällaisia seteleitä ei kuitenkaan olisi saanut edes tuoda maahan ja johtokunta ehdotti kertomuksessaan toimimista lain kirjaimen mukaan: vuoden 1813 jälkeen liikkeelle laskettujen ruotsalaisten seteleiden takavarikointia. Pelkästä lain kunnioittamisesta ei ehdotuksessa ollut kyse, vaan johtokunta oli huolissaan siitä, että pankin omien kopeekka- ja ruplamääräisten pikkusetelien kysyntä oli hiipunut. Myös senaatti oli valmis kiristämään rajoituksia, ja 12.12.1817 julkaistun asetuksen mukaan vuodesta 1819 lähtien kaikki pienet ruotsalaiset setelit oli takavarikoitava. Pankin johtokunta oli hyvin tyytyväinen senaatin toimiin ja arvioi pankin omien seteleiden kysynnän vilkastuvan, samalla kun ruotsalaiset pikkusetelit tulisivat häviämään liikkeestä.[218]

Johtokunnan arviot olivat oikeansuuntaisia, sillä jo huhtikuun lopulla pankin holveihin oli kertynyt niin runsaasti valtion rahastojen tallettamia ruotsalaisia laittomia seteleitä, että säilytystiloista alkoi olla puutetta. Ratkaisuksi johtokunta esitti pienten ruotsalaisten seteleiden vaihtamista isommiksi ruotsalaisiksi seteleiksi. Senaatti hyväksyi johtokunnan ehdotuksen kesäkuun alussa. Kaikkiaan vuonna 1818 vaihdettiin isompiarvoisiin seteleihin 178 320 riikintaalarin arvosta pikkuseteleitä. Samoihin aikoihin annettiin määräys, jonka mukaan sotilasrahastoista ei enää saanut myöntää lainoja ruotsalaisessa rahassa, vaan myös nämä rahat olisi vaihdettava venäläisiksi pankkorupliksi. Vuoden aikana näitä varoja ehdittiin vaihtaa 300 000 taalarin arvosta. Tässä vaiheessa ruotsalaisen rahan kurssi oli kuitenkin kääntynyt selvään laskuun, jolloin uusista vaihtotoimenpiteistä luovuttiin, koska kirjanpidollisesti tarkasteltuna vaihto olisi tuottanut valtiolle tappiota.[219]

Seteleiden vaihdon suorittajaksi määrättiin Turussa toiminut Ruotsi-Norjan pääkonsuli G. A. Bruncrona, jolla oli kokemusta vastaavista tehtävistä. Hän oli jo vuonna 1809 hoitanut ruotsalaisen rahan vaihto-operaatioita venäläisten valloittajien pyynnöstä. Näin saadut varat vaihdettiin sitten venäläisiksi pankkorupliksi. Suoraan se ei kuitenkaan onnistunut, vaan ruotsalaisella rahalla ostettiin Itämeren alueen finanssikeskuksista kuten Hampurista vekseleitä, jotka sitten voitiin Pietarissa vaihtaa pankkorupliksi.

Vaihto-operaatiot eivät kuitenkaan päättyneet pankkorupliin, vaan merkittävä osa ruplista oli tarkoitus vaihtaa edelleen Suomen Pankin liikkeelle laskemiksi rupliksi. Näiden ruplien avulla oli sitten tarkoitus vaihtaa rahvaan hallussa ollut ruotsalainen raha pois liikenteestä ja

varmistaa rahvaan kyky maksaa verot ruplilla. Tätä varten osoitettiin maan kaikille lääneille Viipurin lääniä lukuun ottamatta ruplakiintiöt joiden mukaan vaihdon piti tapahtua. Myös nyt rahat oli tarkoitus käyttää ainoastaan maaseudulla, sillä senaatin arvioiden mukaan kaupungeissa oli riittävästi venäläistä rahaa verojen maksamista varten. Vaihto-operaatio jäi kuitenkin puolittaiseksi, sillä vieläkään suomalaiset eivät olleet innostuneita luopumaan ruotsalaisista rahoista ja vaihtohanke kuivui kokoon, kuten taloustoimituskunnan päällikkö 23.9.1820 päivätyssä selvityksessä totesi.[220]

Pankin toiminnan alkuvaiheen viimeinen yritys ruotsalaisen rahan syrjäyttämiseksi ajoittui vuoteen 1820. Vaihto käynnistyi kesäkuussa 1819 päivätyllä keisarin salaisella käskykirjeellä, jossa määriteltiin vaihto-operaation puitteet. Näihin kuuluivat määräykset vaihtokurssista sekä Suomelle Pankille annettu oikeus laskea liikkeeseen arvomäärältään aikaisempaa suurempia eli 1, 2 ja 4 ruplan arvoisia seteleitä. Laajennetun setelianto-oikeuden avulla Suomen Pankin olisi helpompi korvata ruotsalaiset setelit. Tavoitteena oli vaihtaa kaikki valtion ja Suomen Pankin rahastoissa olleet ruotsalaiset rahat venäläisiksi pankkorupliksi.

Operaation johtoon määrättiin senaatin talousosaston jäsenet G. Ladau ja N.G. af Schulten, joiden apuna oli protokollasihteeri J.G. Hornborg. Suomen Pankin puolella operaatiossa oli mukana lähinnä J.G. Winter. Lisäksi Turussa mukana vaihto-operaatioissa oli jo edellä mainittu G.A. Bruncrona ja Helsingissä kauppaneuvos J.H. Heidenstrauch. Operaatiota johtaneiden henkilöiden valinnassa näkyi tehtävien luonne. Johdossa oleva Ladau oli Postihallituksen pääjohtajana perehtynyt kuljetuskysymyksiin, joten hänen vastuullaan olivat rahojen siirtoon liittyneet kysymykset. Af Schulten oli puolestaan matemaatikko, jolloin hänen vastuulleen tuli monien eri rahalajien vaihtuvien kurssien aiheuttamien laskuoperaatioiden kontrollointi.[221]

Operaatio saatiin päätökseen vuoden 1821 kuluessa, jolloin ruotsalaisia seteleitä oli vaihdettu kaikkiaan 794 774 taalarin edestä. Näillä taalareilla hankittiin sitten etupäässä Tukholmassa vekseleitä sekä puntia ja Hampurin markkoja, jotka puolestaan Pietarissa vaihdettiin pankkorupliksi. Kannattaa huomata, että hopean hankkiminen ei siis ollut senaatin (eikä pankin) tavoitteena. Kaikkiaan vuosien 1818–1821 välisenä aikana valtion rahastoista vaihdettiin rupliksi vajaa 1,3 miljoonaa pankkotaalaria ruotsalaisia seteleitä. Määrä vastaa vuoden 1819

kurssin mukaan laskettuna 2,6 miljoonaa pankkoruplaa. Vuoden 1821 päättyessä Suomen Pankin rahastojen arvo yhteensä nousi vajaaseen kahteen miljoonaan pankkoruplaan, joten näinä vuosina vaihdettujen ruotsalaisten seteleiden määrä oli varsin merkittävä. Tämä näkyi myös siinä, ettei Suomen Pankki kyennyt samassa tahdissa lisäämään antolainaustaan ja setelinantoaan, vaan vaihdossa saaduista ruplista miljoona ruplaa sijoitettiin 5 prosentin korollisena talletuksena Pietarin valtiolliseen liikepankkiin.[222]

Näiden kaikkien operaatioiden jälkeen senaatti saattoi keisarille toukokuussa 1821 laatimassaan kertomuksessa todeta, että maan asukkailla oli nyt käytettävissään riittävästi pankkoruplia verojen ja lainojen maksamiseen. Tilanne näytti niin hyvältä, että heinäkuussa 1821 voitiin julkaista määräys, jonka mukaan seuraavan vuoden alusta lähtien kaikki valtiolle menevät maksut oli hoidettava ruplina. Ainakin virallisella taholla uskottiin siis päästyn tilanteeseen, jossa ruotsalaisella rahalla ei enää olisi hegemonia-asemaa Suomessa.

Seuraavina vuosina valtiolle tulevat verot ja maksut hoidettiinkin valtaosin ruplina, eikä valtion myöskään enää tarvinnut maksaa omia maksujaan, kuten palkkoja, ruotsalaisella rahalla. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että rahaolot olisi lopullisesti saatu järjestykseen. Maaseudulla yksityisten välisissä liiketoimissa käytettiin edelleen pääosin ruotsalaista rahaa. Lisäksi ruplien puuttuessa verojen maksussa turvauduttiin usein luontaistuotteissa tapahtuviin maksuihin. Erityisen ongelmalliseksi ruplien puute kehittyi katovuosien jälkeen, jolloin ruplat olivat lopussa, kun ne oli käytetty viljanostoon. Yhä edelleen maaseudun rahvas teki valituksia siitä, kuinka se joutui alistumaan virkamiesten ja rahanvaihtajien mielivallan alaiseksi vaihtaessaan ruotsalaisia seteleitä verojen maksuissa käytettäviin rupliin. Ongelmat eivät siis olleet kokonaan poistuneet. Suomessa jatkui edelleen tilanne, jossa virallisen rahayksikön eli pankkoruplan sijaan eniten käytetty rahayksikkö oli jatkuvasti ruotsalainen (pankko- tai valtionvelka)taalari.

Vuosina 1818–1821 toteutetut yritykset poistaa ruotsalainen raha liikkeestä eivät siis täysin onnistuneet. Epäonnistumisen syinä voidaan pitää sekä ristiriitaa julkisuuteen annettujen määräysten ja niiden valvonnan välillä että rahauudistukselle asetettujen tavoitteiden ja tavoitteiden saavuttamiseen käytettyjen keinojen välillä. Esimerkiksi vuoden 1812 lopulla annetussa asetuksessa selvästi kiellettiin ruotsalaisten seteleiden tuonti Suomeen. Missään vaiheessa ei kuitenkaan tehokkaas-

ti valvottu tämän kiellon pitävyyttä. Vaikka asetuksen mukaan viranomaisilla oli oikeus takavarikoida maahan tuodut ruotsalaiset setelit, niin näin pitkälle viranomaiset eivät olleet muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta halukkaita menemään. Kysymys ruotsalaisen rahan asemasta Suomessa aktualisoitui uudelleen vasta 1830-luvulla, jolloin myös asian ulkoiset edellytykset muuttuivat perusteellisesti. Ruotsi oli nyt palaamassa hopeakantaan.

MIKSI RUOTSALAINEN RAHA SÄILYI?

Ruotsalaisen rahan sitkeä säilyminen hallitsevana maksuvälineenä Suomessa johtui useista tekijöistä, joita oli nostettu esiin jo Porvoon valtiopäivillä käydyissä keskusteluissa. Ensiksikin suomalaiset olivat tottuneet ruotsalaiseen rahaan, eikä maan poliittisen aseman muutos horjuttanut tätä luottamusta. Vaikka kymmenjärjestelmään perustunut rupla oli muodollisesti ruotsalaista järjestelmää käytännöllisempi, niin suomalaiset käyttivät mieluummin ruotsalaisia taalareita, killinkejä ja runstykkejä välittämättä laskujärjestelmän monimutkaisuudesta. Tottumuksen lisäksi myös rahajärjestelmää kohtaan tunnetun luottamuksen merkitys korostui 1810-luvun alkupuoliskolla. Napoleonin hyökkäys sekoitti Venäjän rahaolot, minkä seurauksena ruplaan suhtauduttiin Suomessa epäluuloisesti. Epäluottamusta lisäsi myös se, että Napoleonin johdolla oli Venäjälle levitetty suuria määriä väärennettyjä ruplan seteleitä, ja Suomessakin oli liikkunut huhuja tällaisista väärennöksistä.

Toiseksi ulkomaankaupan rakenne edesauttoi ruotsalaisen rahan säilymistä Suomessa. 1830-luvun lopulle asti Suomen kauppatase Ruotsin kanssa oli selkeästi ylijäämäinen. Tämän seurauksena ruotsalaista rahaa tuli jatkuvasti Suomeen. Vastaavasti kauppa Venäjän kanssa oli tuontivoittoista, minkä seurauksena ruplat siirtyivät Suomesta Venäjälle.[223]

Vielä suurempi merkitys oli kuitenkin venäläisen ja ruotsalaisen rahan keskinäisten arvosuhteiden muutoksilla. Venäjän pankkoruplan kurssi suhteessa hopeaan oli onnistuttu vakauttamaan 1810-luvun kuluessa, minkä jälkeen ruplan heilahtelut olivat hyvin maltillisia. Verrattuna hopearuplaan kurssi oli lähes muuttumaton, eivätkä pankkoruplan kurssivaihtelut myöskään Itämeren alueen kansainväliseen valuuttaan, Hampurin *mark bancoon* nähden, olleet suuria. Sen sijaan

ruotsalaisen paperirahan epävakaus jatkui vielä Napoleonin sotien jälkeenkin. Riikintaalarin arvo suhteessa Hampurin markan pariarvoon heikkeni 1830-luvun alkuvuosiin asti. Tämän seurauksena ruotsalaisten setelien arvo pankkoruplan arvoon verrattuna oli 1820-luvun lopulla heikentynyt liki 40 prosentilla verrattuna Suomen valloituksen aikaiseen tilanteeseen.[224]

Suomessa maaseudun rahvas ei ollut selvillä tästä ruotsalaisen taalarin ulkoisen arvon laskusta. Luottamus ruotsalaista rahaa kohtaan oli vanhasta tottumuksesta jatkuvasti hyvä, ja tavalliset suomalaiset ottivat mielellään maksuksi taalareita. Tämä johti tilanteeseen, jossa suomalaisten yrittäjien näkökulmasta katsottuna taalarien käyttö Suomessa oli erittäin edullista. Tukholmassa taalarin kurssi oli devalvoitunut, joten sieltä saatiin maksuissa aikaisempaa enemmän taalareita. Suomessa tätä devalvoitumista ei kuitenkaan ollut ainakaan täysimääräisesti otettu huomioon, joten yrittäjät saivat ylimääräisen voiton käyttäessään maksuvälineinä taalareita Suomessa. Näin kielloista huolimatta pankkotaalarit olivat suuressa osassa maata ehdottomasti yleisin maksuväline.

Seuraava lainaus J. V. Tallqvistin vuonna 1900 julkaistusta tutkimuksesta kuvaa värikkäästi tilannetta. ”Näissä oloissa pankkoassignaatit ja niiden korvikkeet – Suomen Pankin pikkusetelit – väistyivät. Kruunun kassat täyttyivät veronkantokokouksissa ruotsalaisella rahalla. Kauppamiehet, jotka alituisesti vaanivat sopivaa tilaisuutta voitonsaantiin, toivat maahamme suuria määriä ruotsalaisia seteleitä joko myydäkseen ne ylikurssiin veronmaksajille tai sitten ostaakseen niillä talonpoikaistavaroita rahvaalta, jonka silmissä ruotsalaisen rahan arvo oli säilynyt muuttumattomana.”[225]

Myös julkisen vallan käyttäytymiseen tällä kurssierolla oli vaikutuksia. Vaikka ruotsalaisen rahan käyttö olikin virallisesti kiellettyä, niin myös keskushallinto kiersi näitä määräyksiä. Valtion rahastoihin oli kertynyt ruotsalaista rahaa, jonka käyttö maksuissa oli valtiolle edullista. Toisena vaihtoehtona olisi ollut rahan vienti Ruotsiin ja vaihtaminen rupliksi, mutta silloin valtio olisi kärsinyt kurssitappioita. Niinpä kertyneet taalarit käytettiin palkkojen maksamiseen ja tarvikkeiden ostoihin, ja siten ne pysyivät edelleen kierrossa.

Ruotsin kanssa kauppaa käyvien yrittäjien ohella nämä kurssierot tarjosivat ylimääräisiä ansaintamahdollisuuksia myös virkamiehille. Maaseudulla asuvalla suurella yleisöllä oli yleensä käytössään ainoas-

taan ruotsalaisia taalareita, maan itäosia lukuun ottamatta. Verojen maksuun oli kuitenkin saatava pankkoruplia. Tällöin ainoaksi vaihtoehdoksi jäi taalareiden vaihtaminen rupliksi ennen maksamista, ja vaihtajina toimivat samat veroja keräävät virkamiehet. Koska maaseudun rahvaalla ei ollut kunnollista käsitystä oikeista vaihtokursseista, vaihdon suorittaneilla virkamiehillä oli mahdollisuus käyttää rahvaan tietämättömyyttä hyväkseen. Tämän epäkohdan tunnistivat myös keskushallinnon edustajat, mutta ongelman poistamiseen ei löydetty lääkkeitä.

Jo edellä mainitun J. V. Tallqvistin mukaan: ”Valitettavasti tietämätön rahvas oli näiden petkutusten suurin uhri. Veronkantotilaisuudessa verovelvollisen oli pakko hankkia venäläistä rahaa, jota ei kuitenkaan ollut liikkeessä, koronkiskurin määräämään hintaan. Toisena vaihtoehtona oli suostutella veronkantaja ottamaan vastaan omalla riskillään ja epäedullisilla ehdoilla ruotsalaista rahaa.”[226] Vaikka lainaus on peräisin vuosikymmeniä myöhemmin julkaistusta tutkimuksesta, niin jo omana aikanaan tähän epäkohtaan kiinnitettiin huomiota.

Suomessa syntyi siis 1810- ja 1820-luvuilla tilanne, jossa arvoltaan heikentynyt ruotsalainen taalari syrjäytti tieltään pankkoruplan. Koska tehokkaisiin kieltoihin tai todellisiin panostuksiin ruotsalaisen rahan lunastamiseksi ei oltu valmiita, tilanne vakiintui ja jatkui sitten niin kauan kuin Ruotsissa ja Venäjällä (ja tämän seurauksena Suomessa) pysyttiin paperirahakannassa. Kyseessä oli tyypillinen Greshamin lain mukainen tilanne, jossa huono raha syrjäyttää hyvän.

RUOTSIN RAHAREALISAATIO

KAARLE JUHANA ANTAA PERIKSI

Ruotsin rahapolitiikka oli ymmärrettävästi erittäin tärkeää myös Suomen rahaolojen kannalta, niin kauan kuin ruotsalainen seteliraha oli yleisesti käytössä Suomessa. Vaikka Ruotsin inflaatio oli onnistuttu pysäyttämään ja riikintaalarin kurssi valuuttamarkkinoillakin oli saatu suunnilleen vakautettua pian rauhan palaamisen jälkeen, hopeakannalle paluuseen ei Ruotsissa ollut pitkään aikaan todellisia taloudellisia mahdollisuuksia. Hopeavaihdon keskeyttämisen laillisuus oli Ruotsissa kiistanalainen kysymys, kunnes keväällä 1818 Ruotsin valtiopäivät virallisesti vapauttivat keskuspankin velvollisuudesta lunastaa seteleitään hopealla.[227] Riikintaalarin arvo valuuttamarkkinoilla vaihteli melko paljon, ja se oli vuoden 1815 jälkeen ollut jatkuvasti alle puolet hopeapariteetistaan. Rahan lakisääteisen arvon palauttaminen olisi tämän matalan kurssitason huomioon ottaen vaatinut Ruotsilta erittäin kireää, deflatorista rahapolitiikkaa. Suomessa ruotsalaisen rahan arvon jatkuvat vaihtelut aiheuttivat luonnollisesti vaikeuksia sekä valtiontaloudelle että liike-elämälle.[228]

Ruotsia ensin kruununprinssinä ja sitten kuninkaana hallinnut Kaarle Juhana oli henkilökohtaisesti erittäin kiinnostunut rahakysymyksistä ja innokas kovan rahan politiikan kannattaja. Niinpä hänen johtamansa hallituksen tavoitteena oli tapahtuneesta riikintaalarin arvon menetyksestä huolimatta pitkän aikaa vahvistaa valuuttakurssia ja näin lopulta palauttaa voimaan rahan vanha hopea-arvo. Tähän tavoitteeseen pyrittiin mm. suurisuuntaisilla valuuttaoperaatioilla. Niistä vastasi Suomen Loviisassa syntynyt, mutta sitten Ruotsiin siirtynyt valtiosihteeri Carl David Skogman, jolla oli samoihin aikoihin myös keskeinen rooli ensimmäisten säästöpankkien perustamisessa Ruot-

siin. Vekselikauppoina toteutetut valuuttaoperaatiot tulivat valtiolle kalliiksi, mutta eivät silti tuottaneet toivottua tulosta riikintaalarin vahvistumisen muodossa. Vähitellen pääsikin voitolle mielipide, jonka mukaan Ruotsin hopeakannalle paluun oli tapahduttava realistisella, vallitsevaa kurssitasoa vastaavalla hopea-arvolla.[229]

Vuonna 1830 Ruotsin valtiopäivät päättivät niistä kursseista, joilla setelien lunastus aloitettaisiin. Hopeinen riikintaalari (riksdaler specie) tulisi uudelleen Ruotsin rahajärjestelmän perusrahaksi. Sen arvo jätettiin käytännössä ennalleen, rikintaalarin specie eli hopeapainoa kevennettiin vain lähes merkityksettömät 0,75 %. Setelien kurssit valittiin suunnilleen vallitsevaa kurssitasoa vastaavasti. Yksi riikintaalari specie vastasi valtiopäivien päätöksen mukaan 2⅔ riikintaalaria banco (eli 128 killinkiä banco). Valtionvelkasetelien suhde hopeiseen riikintaalariin tuli vielä yksinkertaisemmaksi: yksi riksdaler specie vastasi tasan 4 riikintaalaria valtionvelkaseteleinä (riksdaler riksgälds), eli 192 killinkiä riksgälds. Pankinsetelien ja valtionvelkasetelien välinen suhde jätettiin siis ennalleen, 1 riksdaler banco = 1½ riksdaler riksgälds, mikä oli ollut voimassa jo vuoden 1803 realisaatiosta alkaen.

Ruotsin valtiopäivien vuonna 1830 tekemä päätös ei kuitenkaan heti johtanut hopeakannan palauttamiseen myös käytännössä, koska valtakunnanpankin hopeavarantoa pidettiin siihen riittämättömänä. Setelien lunastus hopealla aloitettiin vasta lokakuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1834, jolloin riikintaalarin hopea-arvo samalla myös lopullisesti vakiintui. Ruotsissa oli tällöin ollut vallalla paperirahajärjestelmä vuodesta 1745 alkaen eli peräti 90 vuoden ajan, kahta lyhyttä jaksoa lukuun ottamatta.

Ruotsin 1830-luvun raharealisaatio jäi erikoisella tavalla puolitiehen, sillä se rajoittui vain setelien arvon vakauttamiseen suhteessa hopeaan, mutta ei poistanut erilaisten rahayksikköjen rinnakkaisesta käytöstä aiheutunutta sekasotkua. Näin kävi, koska liikkeessä olevaa maksuvälineistöä ei raharealisaation yhteydessä vaihdettu, vaan setelien arvomerkinnät jäivät entiselleen. Liikkeeseen laskettavat pankinsetelit olivat yhä edelleen riikintaalareita banco ja killinkejä banco, jotka tosin nyt olivat kiinteässä suhteessa hopeiseen riikintaalariin specie. Toisen setelilajin, valtionvelkaseteleiden, liikkeeseen lasku sentään lopetettiin vuonna 1834, mutta nekin jäivät edelleen liikkeeseen ja ihmiset yleisesti edelleen ilmoittivat tavaroiden hinnat valtionvelkakillinkeinä ja valtionvelkataalareina.[230]

Ruotsin toteuttama rahareformi määritteli osaltaan myös puitteet Suomen rahauudistukselle, koska keskeisen osan Suomen raharealisaatiota muodosti maassa liikkuneen ruotsalaisen rahan lunastaminen pois liikkeestä ja näiden ruotsalaisten setelien vienti Tukholmaan siellä hopeaan vaihdettavaksi. Kysymykset ruotsalaisen rahan vaihtokurssista ja hopeavaihdon käynnistämisestä valtakunnanpankissa olivat siten Suomen rahareformin kannalta mitä keskeisimmät.

VAIKUTUKSET SUOMESSA

Aluksi Ruotsin päätöksellä siirtyä hopeakantaan ei ollut vaikutusta Suomen rahapolitiikkaan. Vuonna 1833 kenraalikuvernööri Alexander Menšikovin sijainen kenraaliluutnantti Alexander Thesleff teki kuitenkin senaatin talousosastossa uuden esityksen, jonka mukaan Suomessa olisi siirryttävä käyttämään pelkästään ruplia ja kaikki ruotsalaiset rahat olisi takavarikoinnin uhalla kiellettävä. Yhtenä syynä Thesleffin aloitteeseen oli, että 1820-luvun jälkipuoliskolla ruotsalainen raha oli uudelleen vahvistanut asemiaan Suomessa. Yksityisissä liiketoimissa käytettiin edelleen etupäässä ruotsalaista rahaa, ja maan itäisiä osia lukuun ottamatta hinnat ilmoitettiin yleensä pankkotaalareissa eikä ruplissa. Lisäksi taalarin ulkomailla alentunut kurssi suhteessa ruplaan kannusti taalarin käyttöön. 1830-luvun alussa oli jopa keskushallinto ryhtynyt uudelleen käyttämään taalareita valtion palkkojen maksuissa, koska taalari oli huonona valuuttana syrjäyttänyt ruplan.[231]

Esityksessään Thesleff pohti mielenkiintoisella tavalla rahaoloihin liittyneitä riskejä. Voisiko Ruotsin Valtakunnanpankki julistaa Ruotsin ulkopuolella liikkuvan rahan mitättömäksi? Millainen riski liittyi ruotsalaisten seteleiden meriteitse tapahtuviin kuljetuksiin Ruotsiin? Millainen vaara aiheutui väärennettyjen ruotsalaisten seteleiden olemassaolosta? Vastauksia näihin kysymyksiin hän ei antanut, eikä hänen esityksensä myöskään johtanut tässä vaiheessa konkreettisiin toimenpiteisiin. Senaatin talousosaston jäsenten enemmistön mukaan jo voimassa olevat määräykset riittivät rajoittamaan ruotsalaisen rahan käyttöä, jos määräyksiä vain noudatettaisiin.

Vuonna 1835 kysymys ruotsalaisesta rahasta oli jälleen kerran esillä senaatissa, mutta tälläkään kertaa ei päädytty mihinkään todellisiin toimenpiteisiin. Samaan aikaan Suomen talouspolitiikassa tapahtui lievää aktivoitumista. 1830-luvun puolivälissä Suomessa asetettiin useita

komiteoita pohtimaan keinoja talouden kehittämiseksi.[232] Keskeisin hahmo useimmissa näistä komiteoista oli Lars Gabriel von Haartman. Hän näki rahaolojen vakauttamisen koko yhteiskunnan kannalta tärkeäksi tavoitteeksi. Tämä näkyi jo hänen rahauudistuksesta vuonna 1836 ministerivaltiosihteeri Robert Henrik Rehbinderille antamassaan lausunnossa. Lausunnossa Haartman suhtautui kriittisesti senaatin aikaisempiin yrityksiin rahaolojen järjestämiseksi. Yritykset olivat olleet luonteeltaan osittaisia, ja ne oli jo etukäteen tuomittu epäonnistumaan. Esimerkkinä hän mainitsi määräykset takavarikoida maassa liikkuvat ruotsalaiset pienet vaihtosetelit, samalla kun suuret setelit olisivat edelleen sallittuja. Mikäli taas kaikkien ruotsalaisten seteleiden käyttö kiellettäisiin, niin uhkana saattaisi olla ruotsalaisen hopearahan virtaaminen maahan, arveli Haartman.

Haartmanin mukaan ongelma olisi hoidettava senaatin johdolla toteutettavalla vaihto-operaatiolla eikä seteleiden väkivaltaisella takavarikoinnilla. Vaihdossa ei kuitenkaan onnistuttaisi niin kauan, kun ruotsalaisten seteleiden virallinen kurssi olisi 6–7 prosenttia alle niiden todellisen kurssin. Vaihto-operaatiota suunniteltaessa olisi tehtävä ero valtionkassan menetysten ja koko kansantalouden menetysten välillä. Olisi käännyttävä alan asiantuntijoiden eikä pelkkien virkamiesten puoleen.[233]

Rehbinder oli pyytänyt lausuntoa Haartmanin lisäksi myös entiseltä valtiovaraintoimituskunnan päälliköltä A.H. Falckilta. Hänen lausuntonsa oli melko vaatimaton. Falck ei pitänyt ruotsalaisen rahan liikkeellä oloa minään todellisena ongelmana. Päinvastoin, mitä enemmän rahaa maassa olisi, sen paremmin elinkeinoelämä kukoistaisi. Ruotsalaisen rahan sitkeä pysyvyys Suomessa johtui sitä kohtaan tunnetusta luottamuksesta, ja Ruotsin palattua hopeakantaan tämä luottamus oli entistä perustellumpaa. Mitään uusia julistuksia ei tarvittaisi vaan vanha käytäntö, jonka mukaan julkisissa maksuissa ei hyväksyttäisi ruotsalaista rahaa, riittäisi.[234]

Ministerivaltiosihteeri Rehbinderin mielenkiinto rahakysymykseen jatkui, mitä osoittaa hänen toimintansa puheenjohtajana rahakysymystä käsittelevässä komiteassa. Komitean jäseniksi kutsuttiin senaattori Lars Sacklén sekä vielä silloin maaherrana työskennellyt L.G. von Haartman. Lisäksi komitea pyysi kahta elinkeinoelämän edustajaa, Fiskarsin ruukin omistajaa John Julinia ja Borgströmin kauppahuoneen omistajaa Henrik Borgström vanhempaa, laatimaan lausun-

not rahakysymyksestä. Aikataulu oli varsin tiukka, sillä komitean mietintö valmistui jo helmikuun lopulla 1836. Yllättävää kyllä, vielä tässäkään vaiheessa Suomen Pankin johtokunnan jäsenet eivät olleet mukana komitean työskentelyssä missään vaiheessa, eikä pankilta pyydetty edes lausuntoa rahaolojen uudistamisesta.[235]

Komiteamietintö osoittaa viranomaisten asenteiden ruotsalaista rahaa kohtaan lientyneen, ymmärrettävästi juuri Ruotsin hopeakannalle pääsyn johdosta. Hopeakantaan siirtyminen oli vakauttanut ruotsalaisen rahan arvon, ja sen vakautumisen myötä uskottiin myös venäläisten pankkoruplien arvon pysyvän vakaana. Hopeasidoksen ansiosta taalari toimisi jälleen vakaana arvon mittaa, joten siitä voitaisiin hyötyä, kunnes tilalle saataisiin yhtä hyvä kotimainen arvon mitta, hopeaan sidottu rupla.

Hopeaan palaamisen aikataulua komitea ei tarkkaan määritellyt. Enemmistön mukaan olisi edettävä varovaisesti, jolloin lopullinen paluu hopeaan toteutuisi vuoden 1840 tienoilla. Ruotsalaisen rahan poistamisessa oli komitean enemmistön mukaan turvauduttava mahdollisimman vähän suoriin kieltoihin tai takavarikointeihin. Nyt ensimmäisen kerran ymmärrettiin kunnolla se, että rahan vaihtamisessa onnistuminen olisi ratkaisevasti riippuvaista siitä, mihin kurssiin vaihto toteutettaisiin. Ymmärrettiin, että tähän asti oli määritelty ruotsalaiselle rahalle liian alhainen kurssi venäläiseen ruplaan verrattuna, minkä seurauksena yritykset olivat olleet jo ennalta tuomittuja epäonnistumaan.

Käytännön vaihtamisessa olisivat mukana sekä lääninkonttorit että Suomen Pankki. Ruotsalaiset setelit olisi tämän suunnitelman mukaan vaihdettu sekä venäläisiin pankkorupliin että Suomen Pankin liikkeelle laskemiin rupliin. Arvioitiin, että keskushallinnon ja Suomen Pankin varat eivät kuitenkaan olisi riittäneet vaihto-operaation loppuun saattamiseen, vaan lisäksi operaatiota varten olisi saatava Venäjältä laina. Lainan suuruudeksi arvioitiin noin puoli miljoonaa pankkoruplaa. Hopeakannan edellyttämä hopeavaranto saataisiin kokoon vaihtamalla vanhat ruotsalaiset setelit Tukholmassa hopeaan.

Vanhan virkamieskulttuurin henki näkyi selkeästi komiteassa mukana olleen valtiovaraintoimituskunnan päällikön Sacklénin näkemyksissä. Hänen mukaansa olisi edelleen pitänyt jatkaa linjaa, joka oli perustunut ruotsalaisen rahan tuonnin jyrkkiin kieltoihin. Operaation läpivientiin ei myöskään hänen mukaansa tarvittaisi laisinkaan lainaa, vaan se voitaisiin toteuttaa asteittain valtion ylijäämävarojen turvin.[236]

Elinkeinoelämän edustajien John Julinin ja Henrik Borgströmin lausunnossa korostettiin hopeakannan ensiarvoisuutta. Niin kauan kuin oma ruplaan perustuva rahajärjestelmä oli epävakaa, miksi ei käytettäisi Ruotsin nyt vakaata taalaria. Elinkeinoelämä tarvitsi rahan, joka oli vakaa arvon mitta ja säilyttäjä, ja sellaisen hopeaan sidottu riikintaalari nyt Ruotsin raharealisaation jälkeen tarjosi. Lopullisena tavoitteena oli kuitenkin oltava oma, hopeakantaan sidottu pääraha. Suomen Pankin olisi siten ryhdyttävä mahdollisimman pian laskemaan liikenteeseen hopeaan sidottuja ruplaseteleitä. Vanhan ja uuden ruplan arvosuhteeksi he esittivät suhdetta 1:3,60 (eli 3 ruplaa 60 kopeekkaa seteleinä vastaisi yhtä hopearuplaa). Uudistuksen vaatima hopea hankittaisiin ehdotuksen mukaan Pietarista, ts. hopea ostettaisiin pankkoruplilla Pietarin rahamarkkinoilta. Ruotsalainen raha puolestaan poistuisi uudistuksen jälkeen automaattisesti Suomesta, jolloin mitään ruotsalaisen rahan vaihto-operaatiota ei jouduttaisi tekemään.[237]

Uudistuksen yhteydessä oli Julinin ja Borgströmin mielestä syytä myös kehittää raha- ja pankkioloja muutenkin. Liikkeelle kannattaisi lähteä Suomen Pankin toiminnasta. Pankin luotonantomahdollisuuksia oli laajennettava siten, että alkuperäisrahastosta myönnettävien lainojen kokorajoitukset olisi poistettava ja niiden vakuudeksi olisi hyväksyttävä myös kaupunkikiinteistöt. Pikkusetelirahastosta myönnettävien lainojen kokorajoitukset olisi myös poistettava, erilaisten tavaravakuuksien käyttöä olisi laajennettava ja korkokanta olisi alennettava viiteen prosenttiin. Suomen Pankin talletustoimintaa olisi laajennettava ja monipuolistettava. Muun muassa ehdotettiin otettavaksi käyttöön talletuksia vastaan annettavat maksuosoitukset.

Suorastaan radikaalina voidaan pitää Julinin ja Borgströmin ehdotusta yksityisten pankkiyhtiöiden perustamisesta Turkuun, Ouluun ja Viipuriin. Näin muodostuva pankkiverkosto kattaisi maan suurimmat kaupungit. Kyseessä oli yksi ensimmäisistä aloitteista yksityisen pankkilaitoksen perustamiseksi Suomeen. Hugo E. Pipping on käsitellyt kysymystä Suomen Pankin historiassaan, ja hänen mukaansa idean isänä voidaan pitää nimenomaan John Julinia. Julkisuudessa asia oli ensimmäisen kerran vuonna 1832 Helsingfors Tidningar -lehdessä julkaistussa nimettömässä artikkelissa. Sen mukaan ruotsalaiset rahat voitaisiin poistaa liikkeestä ainoastaan siirtymällä Suomessa hopeakantaan ja perustamalla maahan yksityisiä pankkilaitoksia.[238]

Tämä vuoden 1836 komiteamietintö sekä sen yhteydessä pyydetyt Julinin ja Borgströmin lausunnot osoittavat, että 1830-luvun puoliväliin tultaessa sekä virkakunnan että elinkeinonharjoittajien asenteet rahaolojen uudistusta kohtaan olivat monella tavalla monipuolistuneet. Yhteisenä piirteenä oli näkemys hopeakantaan paluun välttämättömyydestä. Siinä kohden oli palattu ensimmäisen kerran jo Porvoon valtiopäivillä esitettyihin tavoitteisiin. Hopeakannan palauttamisen ensisijaisuus näkyi myös siinä, että asenteet ruotsalaista rahaa kohtaan olivat muuttuneet pragmaattisiksi. Hopeakantaan siirtynyttä riikintaalaria ei ollut tarve millään lailla pelätä, sillä Suomen siirtyminen hopeakantaan tulisi automaattisesti poistamaan ruotsalaisen rahan Suomesta.

RUPLAN PALUU HOPEAAN

KANKRININ PASSIIVINEN VASTARINTA MURTUU

Suomen rahajärjestelmän vakauttaminen edellytti sekä Venäjän hopeakantauudistusta että Ruotsin raharealisaatiota. Ainakin periaatteessa hopeakantaan palaaminen oli Venäjällä pitkään ollut tavoitteena, ja jo vuonna 1809 hyväksytyssä Speranskin finanssisuunnitelmassa oli ollut tarkoituksena hopeakantaan siirtyminen. Sota Napoleonin Ranskaa vastaan oli kuitenkin keskeyttänyt finanssisuunnitelman toteuttamisen. Vielä rauhan jälkeenkin Venäjä jäi pitkäksi aikaa paperirahakannalle. Liikkeessä ollutta setelistöä oli ryhdytty 1820-luvun alussa valtiovarainministeri Dmitri Gurjevin kaudella määrätietoisesti supistamaan. Tarkoituksena oli rahan arvon korottaminen, mutta Georg Kankrinin tultua valtiovarainministeriksi vuonna 1823 tästä politiikasta luovuttiin. Sen sijaan Kankrin jäädytti liikkeessä olevien assignaattien määrän täysin kahden vuosikymmenen ajaksi. Tämän jälkeen ulkoiset kriisit kuten sota Persiaa vastaan vuosina 1826–28, sota Turkkia vastaan 1828–1829 sekä Puolan kapinan kukistaminen 1830–31 olivat kerran toisensa jälkeen rasittaneet valtion finansseja ja lykänneet uudistuksiin ryhtymistä.

Venäjän valtiovarainministeri Georg Kankrinin asenne ruplan palauttamiseen hopeakannalle oli epäileväinen ja varovainen. Kankrin oli asenteiltaan äärimmäisen konservatiivinen ja suhtautui kaikkiin suuriin reformeihin epäillen. Finanssiministerinä Kankrin keskittyi erityisesti valtion menojen supistamiseen. Tässä hän oli myös onnistunut, ja valtion talouden tervehtymisen ansiosta assignaattien eli pankkoruplan arvo ei hänen virkakaudellaan enää heikentynyt. Niiden kurssi vaihteli Kankrinin virkakauden alkupuolella noin 27

RUOTSALAISEN JA VENÄLÄISEN PAPERIRAHAN ARVO 1812–1840

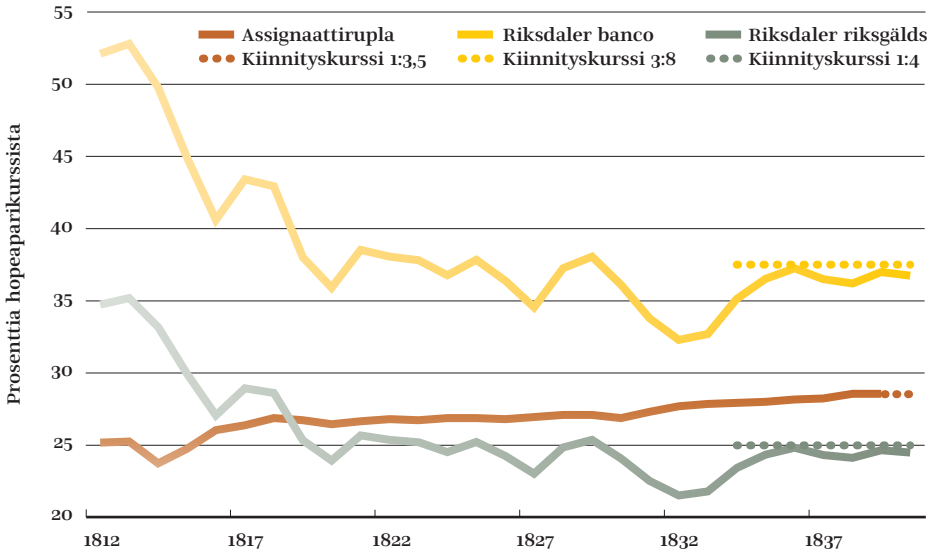

Lähteet: Björkqvist, H., 1968 ja Sveriges Riksbank.

hopeakopeekan molemmin puolin, ja hopearuplan markkina-arvo oli noin 3,6–3,7 assignaattiruplaa.

Kankrinin politiikan perimmäisenä tavoitteena oli yhteiskunnallisen status quon säilyttäminen, mikä käytännössä merkitsi hegemoniaasemassa olleen maa-aateliston etujen ja elämäntavan puolustamista. Kankrinin mukaan paluu hopeakantaan olisi saattanut merkitä deflatorista kehitystä, hintojen laskua, mikä olisi merkinnyt taloudellisia vaikeuksia velkaantuneille kartanonomistajille, eli juuri sille sosiaaliselle ryhmälle, jonka etuja Kankrin oli sitoutunut puolustamaan.[239]

1830-luvulla tilanne kuitenkin kehittyi siten, että hopeakantaan paluu alkoi näyttää mahdolliselta. Taustalla olivat yhtäältä taloudelliset suhdanteet ja assignaattiruplan arvon vakiintuminen ja jopa vahvistuminen, mutta toisaalta assignaattijärjestelmään liittyneet, yhä kasvaneet epäkohdat. Vuonna 1833 venäläisen assignaattiruplan siihen asti vakaana pysynyt kurssi alkoi osoittaa selviä vahvistumisen merkkejä. Vuoden 1834 alusta kurssi Pietarin pörssissä vahvistui jo yli valtion

maksuissa sovelletun arvon 3,60 assignaattia hopearuplalta. Assignaatin vähittäinen vahvistuminen jatkui, kunnes vuonna 1837 kurssi oli noussut jo tasolle 3,55, yli veroissa ja muissa valtion maksuissa sovelletun virallisen kurssin. Valtion maksuliikkeessä, jota oli tähän asti voitu hoitaa pääasiassa assignaateilla, ilmeni nyt uusia vaikeuksia, kun valtio alkoi saada maksuissa entistä enemmän metallirahaa assignaattien sijaan sen jälkeen, kun hopearahan käyttö valtion maksuissa oli sallittu 1831. Samalla yleisön halukkuus ottaa vastaan metallirahaa valtion maksuissa väheni.[240]

Seuraavina vuosina assignaatin vahvistuminen yhä jatkui, ja vuoden 1838 lopulla kurssi alitti jo tason 3,52. Kurssi oli näin vahvistunut vuosikymmenen alusta 5 %. Tämänsuuntaisen kehityksen jatkumisen uhka vaikutti ilman muuta negatiivisesti velkaantuneen maa-aatelin taloudelliseen asemaan.[241] Toisaalta tavallisessa kaupassa sovelletut kansankurssit poikkesivat selvästi pörssikursseista, mikä edisti keinottelua ja mahdollisti monenlaisia väärinkäytöksiä. Walter Pintner huomauttaa, että assignaattien pörssikurssien vahvistuminen kasvatti niiden ja kansankurssien välistä eroa 1830-luvun kuluessa. Tämä tarjosi spekulaatiomahdollisuuksia, mikä lisäsi tyytymättömyyttä.[242] Perinteinen kansankurssi, 4 assignaattiruplaa hopearuplalta, olikin 1830-luvun jälkipuoliskolla jo 10–12 % aliarvostettu Pietarin pörssin noteerauksiin verrattuna[243].

Ei ole yllättävää, että Venäjän rahajärjestelmän sekavuus ja siihen liittyvä rahan arvon epämääräisyys monine ristiriitaisine kursseineen aiheuttivat toistuvia valituksia. Vuonna 1836 keisari vaati Kankrinilta selvitystä näiden valitusten syistä. Kankrin antoi vastauksensa kesäkuussa 1837. Konservatiivisen linjansa mukaisesti Kankrin piti vallitsevaa rahajärjestelmää perusteiltaan toimivana. Hänen mukaansa kiellot ja rangaistukset olivat paras keino päästä eroon kansankursseista, jolloin myös rahan arvoa koskeva epämääräisyys ja väärinkäytökset loppuisivat. Lisäksi hän ehdotti perustettavaksi hopeatalletuskonttoreita, jotka voisivat laskea liikkeeseen hopearahaan vaihdettavia ja hopean sijasta maksuissa käytettäväksi tarkoitettuja talletusseteleitä. Tämä idea, joka oli tässä vaiheessa tarkoitettu lähinnä vähentämään hopearahan kuljetuksesta valtiolle aiheutuvia logistisia ongelmia, muodosti sittemmin seuraavien vuosien rahauudistuksen tärkeimmän lähtökohdan.[244]

Venäjän valtakunnanneuvosto käsitteli rahauudistusta loppuvuodesta 1837 aina kevääseen 1839. Tällöin esiin nousivat erityisesti sekä

amiraali Aleksei Samuilovitš Greig (toisen polven meriupseeri, jonka isä, amiraali Samuel Greig oli vuonna 1788 torjunut Ruotsin laivaston hyökkäyksen Pietariin) että Kongessi-Puolan valtiovarainministerinä 1820-luvulla toiminut ruhtinas Ksawery Drucki-Lubecki. Molemmat esittivät neuvostolle omat devalvaatiosuunnitelmansa. Greig ehdotti hopearuplan painon vähentämistä siten, että se olisi vastannut assignaatin vallitsevaa arvoa. Näin rahareformi olisi voitu toteuttaa ilman, että vallitseviin assignaattimääräisiin hintoihin olisi tarvinnut puuttua. Drucki-Lubecki taas ehdotti uudenlaisten, hopearuplamääräisten ja hopealla lunastettavien setelien liikkeeseen laskua, joihin assignaatit olisi voitu vaihtaa, kuitenkin vain käyvästä arvostaan. Myös poliittisen paluun tehnyt ja valtakunnanneuvostoon uudelleen noussut Mihail Speranski ehti vähän ennen kuolemaansa laatia oman esityksensä rahauudistuksesta.[245]

Kankrin vastusti aluksi sekä Greigin että Drucki-Lubeckin ehdotuksia, mutta paineen alaisena ja tutustuttuaan Speranskin laatimaan suunnitelmaan hän lopulta muutti kantaansa rahauudistukseen. Kankrin alkoi puoltaa assignaattien muodollistakin devalvointia (eli niiden arvon alenemisen tunnustamista) ja niiden korvaamista hopearahalla. Toukokuussa 1839 Kankrin esitti valtakunnanneuvostolle oman suunnitelmansa, jossa hän ehdotti hopean määräämistä lailliseksi maksuvälineeksi kaikissa maksuissa 1.1.1840 alkaen ja assignaattien vaihtamista hopearuplamääräisiin, hopealla lunastettaviin luottoseteleihin vuoden 1841 alusta alkaen.

Kankrin ehdotti assignaattien konversiokurssiksi 1:3,50, mutta neuvoston enemmistö puolsi valtion maksuissa jo pitkään sovellettua kurssia 1:3,60, jota myös Speranski oli omassa ehdotuksessaan kannattanut. Keisari henkilökohtaisesti kuitenkin ratkaisi asian kurssin 1:3,50 hyväksi, ja Kankrinin suunnitelma hyväksyttiin.[246] Kankrin halusi valita assignaateille vahvemman, assignaattimääräisiä pankkitalletuksia suosivan konversiokurssin, koska hän ilmeisesti pelkäsi tallettajien muuten ryntäävän valtion pankkeihin, nostamaan assignaattimääräiset talletuksensa ennen konversion toteuttamista. Keväällä 1839 assignaattirupla oli nimittäin vahvistunut jo sellaiselle tasolle, että kurssi 1:3,60 olisi merkinnyt tallettajille tappiota.[247]

Kankrin oli pitkän viivytystaistelun jälkeen siis lopulta suostunut assignaattien konvertointiin alentuneesta kurssistaan, vaikka hän oli vielä vuoden 1837 lopussa, torjuessaan amiraali Greigin esittämän

reformisuunnitelman, torjunut tämän mahdollisuuden ja väittänyt, että assignaatit voitaisiin vielä vähitellen palauttaa alkuperäiseen arvoonsa.[248] Voidaan vain arvella, mistä Kankrinin mielenmuutos johtui. Levitševa väittää sen johtuneen Speranskista, joka ”todisti, että rahakierron voi vakauttaa vain uudistamalla rahajärjestelmän perusteet”, ts. palaamalla metallikantaan. Pintner puolestaan arvelee paineen keisarin ja valtakunnanneuvoston muiden jäsenten taholta kasvaneen Kankrinille kestämättömän suureksi.[249] Hyvin uskottavalta selitykseltä vaikuttaa sekin, että Kankrin poliittiselle linjalleen uskollisena oli huolestunut assignaattien arvon nousutendenssistä ja sen vaikutuksesta maanomistajien asemaan. Ainakin Kankrin perusteli toukokuun 1839 ehdotuksessaan reformia sillä, että piti ”pysäyttää assignaattien monin tavoin haitallinen arvonnousu”.[250]

RUPLA VAKAUTETAAN HOPEAKANTAAN

Kaksi 1.7.1839 julkaistua manifestia määrittelivät Venäjän hopeakantareformin sisällön. Hopearahasta tuli nyt ainoa laillinen arvonmitta Venäjällä, niin kuin se oli ollut Speranskin uudistusohjelmaa toteutettaessa ainakin *de jure* kautena 1810–1812, ja kaikki sopimukset piti vuodesta 1840 alkaen tehdä hopearahan määräisinä. Myös pörssi- ja valuuttakurssit noteerattaisiin tästä lähtien hopearuplissa. Assignaatit määrättiin vain apumaksuvälineeksi, jonka arvo oli kaikissa, yhtä hyvin julkisissa kuin yksityisissäkin maksuissa kiinteä 3,50 assignaattiruplaa hopearuplalta. Venäjän rahajärjestelmälle tuli myös eräitä bimetallijärjestelmän piirteitä. Kultaruplasta määrättiin nimittäin, että 10 kultaruplaa (eli ns. imperiaali) vastasi maksuissa 10 ruplaa 30 kopeekkaa hopearahaa, ts. kullalle asetettiin 3 prosentin agio. Arvosuhteeksi kullan ja hopean välille tuli tämän seurauksena 1:15,45. Tämä oli lähellä useissa Manner-Euroopan maissa sovellettua suhdetta 1:15,50. Kuparirahasta määrättiin, että kunnes uudet kuparirahat oli saatu lyötyä, vanhojen kuparikolikkojen arvo olisi 3½ kuparikopeekkaa hopeakopeekalta.[251]

Hopeakantauudistukseen liittyi myös uusien, hopearuplina määriteltyjen setelien liikkeeseen lasku. Vuoden 1840 alusta avattiin valtion liikepankin yhteyteen talletuskonttorit, jotka ottivat vastaan yleisön hopeatalletuksia ja antoi niitä vastaan talletusseteleitä, arvoltaan 3, 5, 10 ja 25 ruplaa ja myöhemmin lisäksi 1, 50 ja 100 ruplaa. Talletussete-

leillä oli 100 % hopeakate, ja ne määrättiin kiertämään laillisina maksuvälineinä kaikissa maksuissa täydestä hopea-arvostaan. Liikepankin talletuskonttori lunastaisi setelit ”heti, ilman pienintäkään viivytystä tai provisiota, setelin nimellisarvoa vastaavalla summalla hopearahaa”.[252]

1830–40-lukujen vaihteeseen ajoittuneet katovuodet Venäjällä johtivat taloudelliseen kriisiin, joka kesti vuoteen 1842 asti ja viivytti reformin loppuunsaattamista eli assignaattien lunastamista pois liikkeestä. Kriisin aiheuttaman valtion rahantarpeen vuoksi alettiin vuonna 1841 laskea liikkeeseen talletussetelien lisäksi myös uudenlaista setelirahaa, valtiollisia luottoseteleitä. Luottosetelit erosivat talletusseteleistä sikäli, että niiden hopeakate oli vain ⅛, kun talletusseteleiden kate oli 100 % (nimitys luottoseteli johtui juuri niiden osakatteesta: hopealla kattamaton ⅞ setelien arvosta päätyi luottona valtiolle).[253] Luottosetelien liikkeeseen laskun jälkeen Venäjällä oli liikkeessä kolmenlaisia seteleitä: vanhoja assignaatteja ja kahdenlaisia hopearuplina määriteltyjä ja hopeaan vaihdettavia seteleitä, nimittäin talletuskonttorien 100-prosenttisesti hopealla katettuja talletusseteleitä ja valtion liikkeeseen laskemia luottoseteleitä. Vain osittaisesta hopeakatteestaan huolimatta saavuttivat luottosetelit yleisön luottamuksen erittäin hyvin, mikä rohkaiseva kokemus antoi suunnan Venäjän rahauudistuksen loppuun viennille.[254]

Vuoden 1843 alussa Kankrin esitti keisarin pyynnöstä suunnitelman jäljellä olevien assignaattien vaihtamiseksi vähitellen pois liikkeestä ja niiden korvaamiseksi talletusseteleillä. Keisari ei pitänyt Kankrinin suunnitelmasta sen liian varovaisuuden vuoksi vaan esitti sen sijaan oman suunnitelmansa. Se perustui luottosetelien saavuttamaan luottamukseen ja tähtäsi koko siihenastisen seteli- ja assignaattikannan korvaamiseen uusilla, osakatteisilla luottoseteleillä. Keisarin suunnitelman mukaan uusia talletusseteleitä ei enää laskettaisi liikkeeseen, vaan valtion maksuissa vastaanottamat talletussetelit tuhottaisiin ja niiden 100 % hopeakate käytettäisiin uusien luottosetelien kattamiseksi niille säädetyllä ⅛ hopeakatteella.

Heinäkuun 9. päivänä 1843 vahvistettiin asetus, jonka mukaan vielä kierrossa olevat assignaatit vaihdettiin luottoseteleihin.[255] Luottoseteleiden liikkeeseen laskemista varten valtiovarainministeriöön perustettiin Valtion luottosetelitoimituskunta, jolla annettiin metallivaranto setelien lunastamiseksi ja niiden arvon katteeksi. Luottosetelitoimitus-

kunnalle annettiin samat tehtävät ja vastuut, jotka Assignaattipankilla oli aiemmin ollut, joten luottosetelitoimituskunnasta tuli Venäjän varsinainen setelipankki, missä tehtävässä se toimi aina vuoteen 1860 asti. Assignaattien vaihto valtiollisiin luottoseteleihin alkoi 1.11.1843. Valtion Assignaattipankin toiminta lopetettiin 57 toimintavuoden jälkeen. Hopeatalletusseteleitäkään ei enää laskettu liikkeeseen, mutta niitä lunastettiin edelleen luottoseteleillä, mikä vapautti talletussetelien metallikatteen luottosetelitoimituskunnan käyttöön.[256]

Vuosien 1839–1843 rahauudistus saattoi Venäjän rahatalouden monessa suhteessa terveelle kannalle. Pintnerin mukaan uudistus oli ensimmäinen merkittävä muutos Venäjän rahajärjestelmässä sen jälkeen kun Katariina II oli luonut assignaatit.[257] Muutos oli todella historiallinen, sillä käytännössä Venäjä oli ollut paperirahakannalla vuodesta 1786 alkaen. Toisaalta paluu hopeakantaan ei ollut yht'äkkinen: sen voi katsoa tavallaan alkaneen jo vuonna 1830, kun hopearahalle määrättiin kiinteä kruunun kurssi, jolla sitä voitiin käyttää rajoituksetta valtion maksuissa, joskin tuo kurssi (1:3,60) ei muodostunut lopulliseksi. Rahauudistuksen vieminen päätökseen ei myöskään tapahtunut heti vuonna 1843: suurin osa liikkeessä olleista assignaateista vaihdettiin luottoseteleihin vuosien 1844 ja 1845 aikana, mutta vaihtoa jatkui vähitellen hidastuvaan tahtiin aina 1840-luvun loppuun saakka, jolloin 99 % assignaateista oli viimein palautettu valtiolle ja vaihdettu luottoseteleihin.[258]

Uudistuksen tuloksena syntynyt Venäjän rahajärjestelmä oli lähellä puhdasta hopeakantaa, sillä luottosetelit olivat hopealla lunastettavia, ja kansalaisilla oli oikeus lyöttää hopearahaa rajoituksetta. Nämä piirteet pitivät rahan hopea-arvon suunnilleen vakaana. Toisaalta järjestelmällä oli myös eräitä heikkouksia. Metallirahan ohella myös luottosetelit olivat laillisia maksuvälineitä, eli niitä oli otettava vastaan samanarvoisina hopearahan kanssa. Tämä piirre, joka oli tarkoitettu varmistamaan uusien luottoseteleiden käypäisyys, muodostui myöhemmin Suomen rahajärjestelmän tulevaisuuden kannalta kohtalokkaaksi. Lisäksi Venäjän vuonna 1839 muodostetulla rahajärjestelmällä oli eräitä bimetallikantaisen rahajärjestelmän piirteitä, koska seteleitä lunastettiin myös kullalla ja harkkokultaa sai rajoituksetta lyöttää rahaksi.[259]

Hopeakantajärjestelmän toiminta perustuu tietenkin setelien lunastukseen metallilla vaadittaessa. Huolimatta Venäjän suuresta koos-

ta ja ajan huonoista liikenneoloista, luottoseteleitä lunastettiin hopealla rajoituksetta vain Pietarissa, Valtion luottosetelitoimituskunnan toimistossa. Muissa toimipaikoissa setelien vaihto oli määrällisesti rajoitettua. Valtion liikepankin Moskovan konttorissa luottoseteleitä lunastettiin 3 000 ruplaan saakka yhtä asiakasta kohti ja muissa valtiokonttorin aluetoimistoissa 100 ruplaan saakka.

Nikolai I:n ja hänen valtiovarainministerinsä Kankrinin vuosina 1839–1843 rakentama hopeakantainen rahajärjestelmä toimi suhteellisen vakaasti aina Krimin sodan syttymiseen saakka. Luottosetelien määrä kasvoi voimakkaasti, ja niiden metallikate oli aina Krimin sodan syttymiseen saakka paljon suurempi kuin vaadittu ⅙, käytännössä luottosetelitoimituskunnan käytössä ollut hopeavaranto oli yleensä noin puolet liikkeessä olevien setelien arvosta. Merkittävimmälle koetukselleen rahajärjestelmä joutui vuosina 1848–1849, kun Venäjällä ensin tuli paha katovuosi, koleraepidemia ja sitten Venäjän armeija tuon ajan oloissa erittäin suurella operaatiolla kukisti Unkarin kansannousun. Nämä tapahtumat johtivat luottoseteleiden katteena olleen hopeavarannon tilapäiseen supistumiseen, ja luottoseteleiden kurssi notkahti 95 prosenttiin hopea-arvostaan, mutta järjestelmä kesti, ja tilanne rauhoittui vuonna 1850. Tämän jälkeen ei merkittäviä häiriöitä enää esiintynytkään ennen Krimin sodan syttymistä.[260]

RAHAREALISAATION VALMISTELU SUOMESSA

SUOMEN ASEMA

Venäjällä toteutettu hopeakantauudistus johti pian vastaavaan toimenpiteeseen myös Suomessa. Tämä tehtiin kuitenkin hallinnollisesti erillään Venäjän rahareformista, koska Suomen suuriruhtinaskunta oli ”finanssivaltiona” erillinen Venäjän valtiosta ja sen piti itse toteuttaa ja rahoittaa omat finanssioperaationsa. Tärkeänä, suorastaan ratkaisevana edellytyksenä Suomen hopeakantauudistukselle voidaan pitää Ruotsin vähän aiemmin toteuttamaa realisaatiota. Suomessa oli ennen pitkää sopeuduttava uuden emämaan Venäjän ratkaisuun, mutta entisen emämaan Ruotsin paluu hopeakannalle teki asian Suomen kannalta paljon helpommaksi. Ruotsin setelien lunastus teki nimittäin mahdolliseksi hankkia Suomen Pankille hopeaa esittämällä Suomessa kierrosta vedetyt ruotsalaiset setelit lunastettaviksi Ruotsin valtakunnanpankissa. Ehkä Suomen hopeakantareformi olisi osoittautunut liian kalliiksi rahoittaa ilman Ruotsin aiempaa ratkaisua. Sen jälkeen kun Ruotsi oli vuonna 1834 päässyt hopeakantaan, myös Suomessa oli avoimesti pohdittu, mitä vastaava ratkaisu Suomessa vaatisi. Venäjän hallituksen ratkaisu, joka siis saatiin kesällä 1839, teki lopulta asian ajankohtaiseksi myös Suomessa.

Rahamanifestin julkaiseminen Venäjällä ei johtanut Suomessa välittömästi mihinkään konkreettisiin toimiin ja viranomaiset jopa aluksi pohtivat, missä määrin julistus koskisi myös Suomea.[261] Syksyllä 1839 epätietoisuus kuitenkin hälventyi, kun keisari vastasi ministerivaltiosihteeri Rehbinderin esittämään kysymykseen, missä muodossa Venä-

jän rahauudistusta sovelletaan Suomeen. Keisarin vastaus tuli 2.11.1839. Sen mukaan Venäjän raharealisaatio koski myös Suomea keisarikunnan osana. Kirjelmässä määrättiin asetettavaksi kaksi komiteaa, joista ensimmäinen valmistelisi raharealisaation toimeenpanoa yleensä ja niitä muutoksia, joita raharealisaatio aiheuttaisi Suomen erilliselle verojärjestelmälle. Käytännössä tämä tarkoitti verotuksessa sovellettujen hopearahan kurssien määräämistä sekä mahdollisia tarpeita verotusperusteiden uudistamiseen. Toisen komitean tehtäväksi määrättiin valmistella niitä toimia, joilla ruotsalainen raha lopullisesti poistettaisiin liikenteestä Suomessa. Kummankin komitean puheenjohtajaksi määrättiin maaherra Lars Gabriel von Haartman. Raharealisaatiota valmistelleen komitean jäseniksi kutsuttiin valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Lars Sackleen, oikeusosaston jäsen Carl Gerhard Hising, senaatin kamreeri Johan Gabriel von Bonsdorff, Suomen Pankin johtokunnan jäsen J.G. Winter sekä Turun hovioikeuden kanneviskaali Carl Trapp. Ruotsalaisen rahan vaihtoa koskevaan komiteaan määrättiin Haartmanin ohella ainoastaan Sackleen ja von Bonsdorff. Komitean työ julistettiin alusta lähtien salaiseksi.[262]

Uudistuksen aikataulu oli varsin tiukka, sillä molempien komiteoiden oli saatava työnsä valmiiksi vielä saman vuoden lopulla. Tämän jälkeen asia oli esillä senaatissa, jonka jälkeen Suomen raharealisaatiota koskeva keisarillinen julistus voitiin antaa 28.3.1840. Julistus alkoi seuraavasti:

”Koska, ottaen yhtäläisesti huomioon sen, että Suomen suuriruhtinaskunta on kiinteä osa valtakuntaamme, kuin sen, että 17. (29.) joulukuuta 1809 tarkasti Suomen perustuslakien mukaisesti annetulla armollisella julistuksella Venäjän hopearaha on vahvistettu suuriruhtinaskunnan pää- ja perusrahaksi, niin olemme armossa nähneet välttämättömäksi, että tässä maassa sovelletaan viime vuoden heinäkuussa keisarikunnan raharealisaatiota koskevassa julistuksessamme kirjattuja periaatteita, sikäli kuin Suomen erillinen verotusjärjestelmä ja toistaiseksi vallitsevat rahaolot sallivat; siis olemme erityisen komitean tutkittua tämän tärkeän asian ja Suomen senaattimme annettua asiasta nöyrän lausuntonsa tahtoneet armossa määrätä seuraavaa.”[263]

Julistuksessa korostettiin siis voimakkaasti Suomen suuriruhtinaskunnan asemaa osana Venäjän valtakuntaa, sekä sitä, että jo vuonna 1809 venäläinen hopearupla oli määritelty Suomen päärahaksi. Raha-

realisaatio voitiin siten Suomessa toteuttaa niiden samojen periaatteiden mukaan, jotka oli vahvistettu Venäjällä edellisenä kesänä. Suomessa oli uudistusta toimeenpantaessa kuitenkin otettava huomioon erillisen verotusjärjestelmän ja tuolloisten rahaolojen (ts. ruotsalaisen rahan suuren merkityksen) aiheuttamat erityistekijät. Uuteen rahajärjestelmään oli määrä siirtyä vuoden 1841 alussa. Siitä eteenpäin olisi myös kaikki verot ja maksut sekä hinnat ilmoitettava hopearuplina.

KURSSIPROBLEMATIIKKAA

Siirtyminen hopearuplan käyttöön verojen maksuissa ja valtion palkoissa oli yllättävänkin hankala operaatio, koska näissä maksuissa käytetyt hopearuplan ja pankkoruplan väliset kurssit olivat olleet puhtaasti hallinnollisia ja ne vaihtelivat eri alueilla. Verojen maksuissa ja valtion maksamissa palkoissa oli sovellettu kurssia 1:3 eli yksi hopearupla vastasi kolmea pankkoruplaa. Sen sijaan tullinkannossa sovellettiin kurssia 1:3,60 eli hopearuplaan tarvittiin kolme pankkoruplaa ja 60 kopeekkaa. Tämä oli Venäjälläkin ollut pitkään virallisena kurssitasona. Venäjän rahauudistuksessa oli kuitenkin sovellettu muuntokurssia 1:3,50. Raharealisaation suunnitteluvaiheissa kiisteltiin erityisen tiukasti siitä, miten valtion maksamat palkat määriteltäisiin hopearuplaan siirtymisen yhteydessä. Samalla kun assignaattiruplat vaihdettaisiin uusiin hopealla lunastettaviin luottoseteleihin, piti myös Suomessa liikkeessä olevat monenlaiset ruotsalaiset setelit lunastaa pois kierrosta. Tätä varten niille piti määritellä viralliset vaihtokurssit, joita lunastusoperaatiossa noudatettaisiin.

Ruotsin vuonna 1830 päättämän ja vuonna 1834 toteuttaman rahauudistuksen jälkeen uusi, hiukan aikaisempaa keveämpi ruotsalainen riikintaalari specie vastasi hopeasisällöltään 1,41723 hopearuplaa. Ottaen huomioon Ruotsin rahauudistuksessa määritellyt kiinteät arvosuhteet hopeisen (specie) riikintaalarin ja valtionvelka- ja pankkotaalareiden välillä, ruotsalaisten setelilajien teoreettisesti oikeat parikurssit suhteessa hopearuplaan olivat vuodesta 1834 alkaen olleet seuraavanlaiset:

- valtiovelkasetelien osalta 35,43 hopeakopeekkaa riikintaalarilta riksgälds
- pankinsetelien osalta 53,146 hopeakopeekkaa riikintaalarilta banco

Nämä hopeasisältöjen kautta lasketut teoreettiset kurssit muodostivat yhden lähtökohdan, kun oli määriteltävä, mihin kurssiin ruotsalaiset

rahat vaihdettaisiin pois liikkeestä Suomessa. Kurssin oli oltava riittävän edullinen, jotta yksityiset toisivat ruotsalaiset rahansa vaihtoon, muttei liian korkea, koska se olisi merkinnyt lisäkustannuksia Suomen valtiontaloudelle. Käytännössä suuressa setelinvaihto-operaatiossa sovellettavien vaihtosuhteiden piti tietenkin olla edes jotenkin yksinkertaiset, jotta laskutoimitukset ja käytännön vaihto-operaatiot eivät olisi liian hankalia.

Keisarin 19.8.1840 antamalla manifestilla, jolla uudelleen kiellettiin pieniarvoisten ruotsalaisten setelien käyttö Suomessa, määrättiin myös viralliset rupla- ja kopeekkamääräiset vaihtokurssit, joilla Suomen Pankki lunastaisi ruotsalaisen rahan pois kierrosta. Suurimpiin ruotsalaisiin seteleihin (kuitenkin vain maksimiin 10 rdr banco asti) määrättiin sovellettavaksi kurssia, jonka mukaan riikintaalarista valtionvelkaseteleinä maksettaisiin 35 hopeakopeekkaa ja riikintaalarista pankinseteleitä maksettaisiin 52,5 hopeakopeekkaa. Laskennallisesti tämä merkitsi kurssia 1,40 hopearuplaa riikintaalarilta specie, eli riikintaalari hienoisesti aliarvostettiin.[264]

Tätä samaa kurssia määrättiin myös käytettäväksi, kun aikaisemmin ruotsalaisena rahana ilmaistut myyntihinnat, vuokrat, palkat ja muut vastaavat suoritukset nyt muunnettiin ruplamääräisiksi. Kurssi 1,40 oli Suomen Pankin kannalta edullinen, koska se oli alle hopeapariteetin. Samalla se kuitenkin oli edullinen myös setelinomistajien kannalta, koska se oli vallitsevia markkinakursseja edullisempi. Alkuvuonna 1840 hopearupla oli Tukholman pörssissä noteerattu keskimäärin 93,20 pankkokillingiksi, mikä merkitsi että yksi riikintaalari banco olisi ollut arvoltaan vain 51,60 hopeakopeekkaa. Suomessa sovellettu kurssi oli selvästi tätä parempi.[265]

Pieniarvoisiin ruotsalaisiin seteleihin sovellettiin setelinomistajien kannalta vieläkin edullisempaa kurssia. Pienet, alle yhden riikintaalarin riksgälds arvoiset valtionvelkasetelit vaihdettaisiin nimittäin yleisöltä hiukan isoja seteleitä parempaan kurssiin, jonka mukaan riikintaalari (eli 48 killinkiä) valtionvelkaseteleinä vaihdettiin 36 hopeakopeekkaan ja riikintaalari banco (eli 48 killinkiä) pankinseteleinä vaihdettiin 54 hopeakopeekkaan. Tämä pieneen vaihtorahaan sovellettu kurssi vastasi peräti 1,44 hopearuplaa riikintaalarilta specie, joten se oli tuntuvasti yliarvostettu. Se oli 1,6 % yli hopeapariteetin ja vielä enemmän yli ruotsalaisten setelien vallitsevan markkinakurssin. Ylikurssin tarkoituksena oli luonnollisesti varmistaa ruotsalaisten sete-

lien arkipäiväisen käytön loppuminen Suomessa maksamalla niistä vaihdon yhteydessä riittävän hyvä kurssi.[266]

Rahanvaihdon edistyminen vuoden 1841 ensi kuukausina ei vastannut odotuksia, ja siksi huhtikuussa vaihtoaikaa pidennettiin vuoden loppuun. Tällöin vaihdossa sovellettu kurssi samalla alennettiin 1,38 hopearuplaan riikintaalarilta specie. Toukokuun 1841 alusta lähtien ruotsalaisista seteleistä maksettiin siis vain 34,5 kopeekkaa riikintaalarilta riksgälds ja 51,75 kopeekkaa riikintaalarilta banco. Suurin osa Suomen raharealisaation yhteydessä toteutetusta rahanvaihdosta tapahtui ilmeisesti tähän alempaan kurssiin.[267]

Tämä vaihdon loppuvaiheessa riikintaalarille annettu uusi virallinen arvo 1,38 ruplaa oli aikaisempia kursseja alempi, ja peräti 2,6 prosenttia heikompi kuin ruplan ja riikintaalarin hopeasisältöjen perusteella laskettu teoreettinen parikurssi olisi ollut. Uuttakaan kurssia ei kuitenkaan voi pitää mitenkään epärealistisena, sillä se heijasteli melko hyvin vallinneita markkinanoteerauksia. Tukholman pörssissä oli vuoden 1840 jälkipuoliskolla hopearupla nimittäin noteerattu keskimäärin 92,45 pankkokillingin arvoiseksi, mikä vastasi 51,92 hopeakopeekkaa riikintaalarilta banco. Uusi, keväällä 1841 Suomessa käyttöön otettu virallinen noteeraus oli erittäin lähellä tätä markkinakurssia. Omaksutun kurssin 1,38 realistisuuden puolesta puhuu sekin, että ruotsalaisten setelien lunastus onnistuttiin viemään päätökseen tällä kurssitasolla.[268]

RAHAREALISAATION TOTEUTUS KÄYTÄNNÖSSÄ

Raharealisaation käytännön työtä johti senaatin valtiovaraintoimituskunnan alaisuuteen asetettu väliaikainen (salainen) osasto, jonka johdossa oli von Haartman ja jäseninä senaattorit B.U. Björkstén ja K.E. Heurlin. Viimeksi mainittu kuitenkin sairastui ja hänen tilalleen määrättiin Lars Sackleen. Björkstén toimi senaatin talousosaston kamari- ja tilitoimituskunnan päällikkönä ja Heurlin valtiovaraintoimituskunnan apulaispäällikkönä. Ratkaisua voi pitää lievänä epäluottamuksen osoituksena Suomen Pankin johtokunnan ammattitaitoa kohtaan. Toisaalta ratkaisua voidaan pitää myös jatkeena jo pitkään vallinneelle traditiolle, jonka mukaan kaikki rahaoloihin liittyneet periaatteelliset kysymykset päätettiin senaatissa. Suomen Pankkia pidettiin vain senaatin alaisuudessa toimivana virastona.[269]

Asioiden käytännön hoidon kannalta katsottuna valittu menette-

lytapa osoittautui erinomaiseksi ratkaisuksi. Realisaatiota johtaneella Haartmanilla oli laajat valtuudet asioiden hoidossa, ja eteen tulleet kysymykset voitiin ratkaista nopeasti ilman aikaa vieviä byrokratian koukeroita. Myöhemmin urallaan itsevaltaisista otteista syytetty Haartman todennäköisesti nautti realisaation johtamisesta, kun päätöksentekofoorumina oli suppea kolmimiehinen osasto.

Suomen raharealisaatio eteni asteittain. Ensimmäisiin tehtäviin kuului uusien seteleiden tilaaminen Pietarista. Kaikkiaan niitä tilattiin 3,3 miljoonan hopearuplan arvosta ja seteleiden oli määrä valmistua syksyn 1840 kuluessa, jotta niitä voitaisiin laskea liikkeeseen seuraavan vuoden alusta lähtien. Suomen Pankin toiminnan mittakaavan pienuus huomioiden kyseessä oli valtaisa tilaus, ja yhden setelin valmistuskustannukset nousivat noin 3 kopeekkaan. Kuvaavaa tilanteelle on se, että Suomen Pankin johtokunta olisi tyytynyt selvästi pienempään tilaukseen, mutta von Haartmanin vaatimuksesta määrää nostettiin, mikä osoittautuikin oikeaksi ratkaisuksi. Samanaikaisesti käynnistettiin vanhojen pankkoassignaattiruplien vaihtaminen hopeaan Pietarissa. Pankkoassignaattiruplia oli käteisessä muodossa valtion eri rahastoilla ja lisäksi talletuksina Pietarin Kauppapankissa, saatavina Venäjän kruunulta sekä Suomen Pankissa sen liikkeelle laskemien pikkuseteleiden vakuutena. Kaikkiaan pankkoassignaatteja vaihdettiin hopeaan noin 0,7 miljoonan hopearuplan edestä. Lisäksi Venäjältä saatiin realisaation toteuttamista varten lyhytaikainen 0,3 miljoonan hopearuplan laina.[270]

Pankkoassignaattien lunastamiseksi jouduttiin laskemaan liikkeeseen lisää Suomen Pankin pikkuseteleitä, vaikka niiden vetämisestä pois ja hävittämisestä oli jo päätetty. Kautena 1836–39 liikkeessä olleiden pikkuseteleiden määrä oli vaihdellut 1,2–1,3 miljoonan pankkoruplan välillä, mutta vuonna 1840 määrä nousi 1,8 miljoonalla ruplalla eli kaikkiaan 3,15 miljoonaan pankkoruplaan. Näin suurella lisäyksellä varauduttiin samalla ruotsalaisten rahojen lunastamiseen pois liikkeestä. Vaikka vanhan mallisten Suomen Pankin pikkusetelien jääminen joksikin aikaa liikkeeseen oli ristiriidassa rahamanifestin kirjaimen kanssa, niin niiden käyttöön ei liittynyt suurempia käytännön ongelmia. Luottamus niitä kohtaan säilyi yleisön keskuudessa hyvänä, ja ne poistuivat liikkeestä vasta vähitellen. Niiden lunastaminen päättyi lopullisesti vuonna 1852. Tällöin liikkeessä laskettiin olleen vielä 46 000 hopearuplan arvosta vanhoja pikkuseteleitä, jotka jäivät tällöin Suomen Pankin ylimääräiseksi voitoksi.[271]

LARS GABRIEL VON HAARTMAN (1781–1859)

Lars Gabriel von Haartman oli 1800-luvun alkupuolen Suomen merkittävin talouspoliittinen vaikuttaja. Hän toimi liki kaksi vuosikymmentä senaatin talousosaston varapuheenjohtajana ja valtiovarainpäällikkönä, mikä suunnilleen vastasi nykyisiä pää- ja valtiovarainministerin tehtäviä. Von Haartmanin persoonaa kuvaa aikalaisten antama liikanimi ”hans förskräcklighet” (hänen hirmuisuutensa). Koska Suomen Pankki tuohon aikaan toimi senaatin alaisuudessa, von Haartman oli myös Suomen Pankin johtokunnan esimies.

Lars Gabriel von Haartman syntyi Turussa lääketieteen professori Gabriel Erik von Haartmanin poikana. Suomen tultua liitetyksi Venäjään isä Haartman toimi jonkin aikaa Suomen valtiovarainpäällikkönä, samassa tehtävässä, jossa Lars Gabriel myöhemmin teki varsinaisen elämäntyönsä. Lars Gabriel von Haartman opiskeli ensin Uppsalan Yliopistossa ja sen jälkeen Turun Akatemiassa. Yliopistotutkinnon suoritettuaan Lars Gabriel lähti virkamiesuralle ja työskenteli pitkään mm. Pietarissa Suomen asiain komiteassa.

Von Haartman hankki ajan oloissa poikkeuksellisen laajat tiedot taloudellisista ja hallinnollisista kysymyksistä. Asiantuntemusta kartutti myös pitkä opintomatka, jonka von Haartman teki vuosina 1827–1830 Ruotsin kautta Ranskaan, Italiaan, Saksaan ja Englantiin.

Von Haartmanista tuli vuonna 1831 Turun ja Porin läänin maaherra, minkä ohella hän toimi monissa hallinnon asiantuntijatehtävissä. Sen jälkeen, kun Venäjällä oli vuonna 1839 tehty päätös palaamisesta hopeakannalle, annettiin von Haartmanin tehtäväksi suunnitella hopeakantauudistuksen toteuttaminen Suomessa. Vuoden 1840 keväällä Haartmanista tuli Suomen senaatin talousosaston varapuheenjohtaja ja samalla valtiovaraintoimituskunnan päällikkö, ja hän sai tehtäväkseen hopeakannan toteuttamisen myös käytännössä.

Poliittisesti von Haartman oli jyrkkä konservatiivi, ja hän piti läheistä yhteyttä Venäjän keisarikuntaan Suomen etujen mukaisena. Poliittisesta konservatiivisuudestaan huolimatta von Haartman ajoi aktiivisesti monia taloudellisia uudistuksia, kuten höytylaivaliikenteen aloittamista Suomessa. Saimaan kanavan rakentamista von Haartman piti ehkä suurimpana saavutuksenaan. Tärkeä oli myös von Haartmanin toteuttama tulliuudistus, joka lisäsi Suomen ulkomaankauppaa, samalla kun se merkittävästi lisäsi valtion tuloja.

Lars Gabriel von Haartman joutui eroamaan viroistaan vuonna 1858, kun hän oli joutunut toistuvasti erimielisyyksiin uuden ja uudistusmielisen kenraalikuvernöörin F. W. R. Bergin kanssa. Von Haartman kuoli omistamassaan Lempisaaren kartanossa Askaisissa 1859.

Lars Gabriel von Haartman adoptoi vuonna 1837 orvoksi jääneen seitsenvuotiaan veljenpoikansa Victor von Haartmanin. Victor teki myöhemmin merkittävän virkauran ja jatkoi näin von Haartmanien suvun perinnettä Suomen suuriruhtinaskunnan hallinnossa. Vuonna 1865 Victor von Haartman nimitettiin Suomen Pankin johtokuntaan ja seuraavana vuonna johtokunnan puheenjohtajaksi.

■ Valtiovarainpäälliköistä aktiivisimmin Suomen Pankin toimintaan osallistui L.G. von Haartman. Hänen johdollaan ruotsalaiset rahat lunastettiin pois liikkeestä vuosina 1840–1842. – Timoleon von Neff, öljy kankaalle, ajoittamaton. Sinebrychoffin taidemuseo.
Kuvataiteen keskusarkisto.

Realisaation kolmantena vaiheena oli ruotsalaisten seteleiden lunastaminen pois kierrosta. Realisaation onnistumisen kannalta lunastaminen ei ehkä olisi ollut täysin välttämätöntä, sillä kauppavirtojen muuttuneiden suuntien vuoksi ja ruotsalaista rahaa suosineiden kurssisuhteiden jäätyä menneisyyteen ruotsalainen raha olisi todennäköisesti vähitellen poistunut liikkeestä itsestäänkin. Realisaatiota johtanut von Haartman halusi kuitenkin vapautua mahdollisimman nopeasti ruotsalaisesta rahasta ja siten korostaa Suomen suuriruhtinaskunnan asemaa osana Venäjän keisarikuntaa. Tärkeä näkökohta oli, että Ruotsin Valtakunnanpankki oli monien hopeakantamääräystensä vuoksi velvollinen lunastamaan vanhat ruotsalaiset setelit täysipainoisella hopearahalla, minkä ansiosta Suomen Pankki sai Ruotsista kipeästi kaivattua hopeakatetta.

Suunnitelmat ruotsalaisen rahan poistamiseksi liikkeestä oli käynnistetty edellä jo mainitussa kolmihenkisessä komiteassa, jossa olivat jäseninä von Haartman sekä valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Sackleen ja senaatin kamreeri von Bonsdorff. Komiteassa laadittiin esitykset niistä kursseista, joilla ruotsalaiset setelit lunastettaisiin, sekä lunastuksen aikataulu. Vastakkain komiteassa olivat puheenjohtaja von Haartman ja Sackleen, joka olisi halunnut pitää lunastuksessa maksettavan preemion mahdollisimman pienenä. Sackleen perusteli kantaansa erityisesti sillä, että korkean preemion houkuttelemana ruotsalaista rahaa virtaisi lisää Suomeen ja sitä kautta realisaation kustannukset kasvaisivat. Von Haartman puolestaan korosti, että ilman kunnollista preemiota realisaatio ei voisi onnistua, eikä hän myöskään pitänyt pelkoa ruotsalaisen rahan uudesta vyörystä Suomeen perusteltuna. Vaikka Sackleen olikin muodollisesti von Haartmanin esimies, niin ”hänen hirmuisuutensa” vaikutusvalta käytännössä jo ohitti valtiovaraintoimituskunnan päällikön muodollisen virka-aseman, ja von Haartmanin kanta voitti. Tästä eteenpäin epäselvyyttä realisaation todellisesta johtajasta ei ollut. Tunnusomaisena piirteenä koko realisaation ajan oli päätösten teko julkisuudelta piilossa. Kokonaan siinä ei ymmärrettävästi voitu onnistua ja viimeistään 26.5.1840 julkaistu asetus ulkomaisen setelirahan tuontikiellosta kertoi valistuneille kansalaisille, mitä oli tulossa. Tämän jälkeen lääninkonttoreihin kertyneet ruotsalaiset rahat koottiin yhteen ja toimitettiin Turkuun, jonne oli perustettu yksi kolmesta Suomen Pankin vaihtokonttorista. Vastineena rikseistä annettiin yleisölle vielä kerran Suomen Pankin pikkuseteleitä, joiden kelpoisuusaikaa samalla pidennettiin. Seurauksena oli liikkeessä

olevien pikkuseteleiden määrän kasvu vuoden 1839 1,3 miljoonasta pankkoruplasta 3,2 miljoonaan pankkoruplaan. Julkisuuteen tieto tulevasta realisaatiosta levisi 18.8.1840 ja 19.8.1840 annetuilla keisarillisilla kuulutuksilla. Ensimmäisellä kuulutuksella kiellettiin uudelleen ruotsalaisten pikkuseteleiden käypyys Suomessa. Jälkimmäisellä kuulutuksella puolestaan ilmoitettiin ruotsalaisten seteleiden vaihtamisesta venäläisiksi seteleiksi. Samana päivänä annettiin suurelle yleisölle myös ilmoitus kaikista niistä seteleistä ja niiden keskinäisistä kursseista, jotka tulisivat olemaan liikkeessä vuoden 1841 alusta lähtien.[272]

Tavallisille kansalaisille raharealisaatio oli ymmärrettävästi vaikeasti hahmotettava asia. Asiaa koskevan informaation lisäämiseksi senaatti velvoitti lääninhallituksia, papistoa ja nimismiehiä omassa ympäristössään levittämään tietoa realisaatiosta ja sen merkityksestä. Muun muassa kirkonmenojen yhteydessä muistutettiin suurta yleisöä siitä, että Ruotsissa vuonna 1835 tehdyn päätöksen mukaisesti riksien kelpoisuus lakkaisi vuonna 1845, joten ennen tätä kaikki vanhat riksit olisi ehdottomasti vaihdettava pois.

Suomen Pankki tuli toden teolla mukaan vasta syksyllä 1840, kun itse vaihto-operaatiot käynnistyivät. Ruotsalaisen rahan vaihtamista varten perustettiin kolme vaihtokonttoria: Turkuun, Kuopioon ja Vaasaan, ja näiden konttoreiden johtajiksi määrättiin S. W. von Troil, A. F. Boije sekä C. G. Stjernvall. Kaikki kolme olivat pitkäaikaisia Suomen Pankin johtokunnan jäseniä, ja esimerkiksi Boije oli ollut johtokunnassa vuodesta 1826 lähtien. Nimitykset viestittivät yleisölle ilman muuta tehtävän tärkeydestä. Ehdottomasti ratkaisevin rooli tuli olemaan Turun vaihtokonttorin johtajalla von Troililla, sillä Turun kautta hoidettiin kaikkien vaihtokonttoreiden keräämien ruotsalaisten seteleiden vienti Tukholmaan. Ensimmäiset erät laivattiin Tukholmaan jo syksyllä 1840, mutta varsinaisesti kuljetukset käynnistyivät seuraavana vuonna, jolloin toimitettiin 2,3 miljoonan riksin edestä seteleitä Tukholmaan. Seuraavana vuonna ylitettiin 2,6 miljoonan riksin raja, mutta siitä eteenpäin lähetykset kääntyivät laskuun ja vuosina 1848–49 lähetettiin enää vajaan 50 000 riksin edestä vanhoja ruotsalaisia seteleitä. Kaikkiaan Suomen Pankki ja vähäisessä määrin valtio toimittivat Ruotsiin 6,1 miljoonan riksin edestä seteleitä. Tämän lisäksi suomalaiset kauppahuoneet vaihtoivat jonkun verran suoraan riksejä hopeaan, mutta näiden summien määristä ei ole tietoja. Käytännössä ruotsalaisten rahojen lunastaminen liikenteestä saatiin aikaiseksi parissa vuodessa eli aikataulu ylitti kaikki odotukset.

Tukholmassa rahanvaihtoon oli rekrytoitu useita henkilöitä ja yrityksiä. Turun vaihtokonttorin johtaja von Troil vieraili Tukholmassa useasti. Lisäksi Tukholmaan oli lähetetty Turun postimestari Carl Tammelander. Tukholmalaisista kauppahuoneista mukana olivat ainakin Tottie & Arfwedson, Michaelson & Benedicks ja C.R. Forsgren. Lisäksi Venäjän Tukholman-pääkonsuli Alexander Lavonius avusti vaihtooperaatioissa. Kuten Ruotsin rahaoloja käsittelevässä jaksossa todetaan, niin erityisesti vuosina 1842 ja 1843 Valtakunnanpankki joutui todella suuriin ongelmiin lunastaessaan Suomesta tulleita riksejä. Uhkana oli jopa lunastettavuuden lakkauttaminen hopean puutteen takia. Yleisön luottamuksen säilyttämiseksi Ruotsin pankkivaltuusmiesten niukka enemmistö piti kuitenkin kiinni siitä, että vanhojen riksien myyjien vaatimuksiin oli suostuttava eikä tilannetta muuttaisi miksikään niiden tulo Suomesta. Päätöstä helpotti tietoisuus siitä, että tulevina kuukausina seteleiden tulo Ruotsiin vähenisi.[273]

Suomalaiset lähtivät siitä, että lunastaminen toteutettaisiin täysipainoisella hopearahalla, ts. hopeisilla riikintaalareilla, mutta niiden sijaan Ruotsin Valtakunnanpankki tarjosi hopeisia pikkurahoja. Tähän puolestaan suomalaiset eivät olleet halukkaita suostumaan, sillä pikkurahojen hopeapitoisuus oli vajaa. Myös hyviä ulkomaisia vekseleitä suomalaiset olisivat olleet valmiita ottamaan vastaan, mutta niiden tarjonta oli Tukholmassa vähäistä, joten vekseleiden määrä jäi melko pieneksi. Eksoottisimpana lunastusvälineenä olivat vanhat espanjalaiset piasterit, joiden sanottiin muodostaneen Valtakunnanpankin vanhimman hopeavaraston ja johon hädän hetkellä oli kajottava. Ongelmatonta ei tämäkään ollut, sillä suomalaisilla ja ruotsalaisilla oli eriäviä käsityksiä piastereiden todellisesta kurssista.[274]

Metallirahaksi tarkoitettu hopea vietiin tämän jälkeen suoraan Tukholmasta Pietariin. Siellä ruotsalaiset hopearahat myytiin Pietarin rahapajaan hopearuplia vastaan ja Pietarissa myös myytiin Tukholmasta saadut vekselit. Näihin kauppoihin liittyi monenlaisia neuvotteluja sekä kaupanteon kohteina olleiden rahojen kursseista että erilaisista välityspalkkioista. Suomalaisille nämä neuvottelut olivat vieraita, joten avuksi Suomen Pankki palkkasi Gustaf Sterky & Son -nimisen pankkiiriliikkeen. Valinta oli valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi siirtyneen von Haartmanin, joka jo Pietarissa työskennellessään oli tutustunut pääkonsuli Gustaf Sterkyyn. Hopeavaihdon ohella Gustaf Sterky & Son myös hoiti suomalaisten ruplasetelien vaihtoa Pietarissa. Alun perin

muun muassa von Haartman oli ajatellut, että Suomen Pankin liikkeelle laskemat setelit olisivat käypiä myös Venäjällä, mutta näin ei käytännössä ollut. Suomalaisia seteleitä maksuiksi saaneet venäläiset viejät halusivat mahdollisimman nopeasti vaihtaa nämä ruplat venäläisiksi seteleiksi, ja nämä vaihto-operaatiot olivat käytännössä Gustaf Sterky & Son -pankkiiriliikkeen yksinoikeus parin vuosikymmenen ajan. Suomen Pankin johtokunta oli tosin alusta lähtien suhtautunut epäillen Suomen Pankin ruplien käypyyteen Suomen rajojen ulkopuolella.[275]

Toisin kuin kaikki aikaisemmat yritykset maan rahaolojen selkiinnyttämiseksi, raharealisaation toimenpano onnistui erinomaisesti. Von Haartmanin johtama senaatin talousosaston ylimääräinen osasto työskenteli poikkeuksellisen tehokkaasti. Vanhat assignaattiruplat vedettiin nopeasti pois liikenteestä. Suurena haasteena oli Suomessa liikkuneiden ruotsalaisten riikintaalareiden (eli ruotsalaisten pankinsetelien ja valtionvelkasetelien) lunastaminen. Tässä von Haartmanin ratkaisu maksaa lievää ylikurssia ruotsalaisen rahan haltijoille osoittautui oikeaksi. Kannustimet luopua ruotsalaisesta rahasta toimivat niin kuin oli ajateltu. Toisaalta kurssipreemio ei myöskään ollut niin suuri, että se olisi houkutellut vanhojen ruotsalaisten setelien systemaattiseen tuomiseen Suomeen. Käytännössä tätä ei tapahtunut ollenkaan, ja 80 prosenttia Suomessa liikkeessä olleesta ruotsalaisesta setelistöstä oli lunastettu jo vuoden 1843 loppuun mennessä.

MENESTYS MUTTA MYÖS KRITIIKKIÄ

Tutkimuskirjallisuudessa (Pipping, Tallqvist ym.) raharealisaatiota pidetään von Haartmanin pitkän valtiomiesuran merkittävimpänä saavutuksena. Poikkeuksen tästä arvioista muodostaa Suomen Pankin ensimmäisen historian kirjoittajan Emil Schybergsonin kritiikki von Haartmania kohtaan. Schybergson kylläkin tunnustaa von Haartmanin ansiot realisaation toimeenpanijana. ”Hän ajatteli kaikkea, oli mukana kaikkialla, ennätti kaikkeen, sekä suureen että pieneen. Hän osoitti sanalla sanoen, aivan verratonta tarmoa tämän uudistuksen toimeenpanossa, saadenkin siitä toisen liikanimistään, nimittäin Hopea-Lassi.”[276]

Schybergsonin kritiikin taustana oli raharealisaation myötä tiivistynyt kytkös Venäjän rahajärjestelmään. Suomen Pankin uuden ohjesäännön viidennen pykälän mukaan pankin oli lunastettava metallirahalla paitsi omat setelinsä, myös venäläiset setelit, joten uudistus oli todel-

lisuudessa vain puolinainen, kuten Krimin sodan vuodet tulivat osoittamaan. Lisäksi Schybergsonin mukaan ruotsalaisten seteleiden totaalinen lunastaminen liikenteestä oli poliittinen väärinarvio. Nämä kaksi tekijää aiheuttivat vaikeuksia 1850-luvulla, kun Venäjä joutui irrottautumaan hopeakannasta, ja uudelleen 1860-luvulla, kun Suomessa palattiin takaisin hopeakantaan. Mikäli Suomen Pankilla ei olisi ollut velvollisuutta lunastaa myös venäläisiä seteleitä, niin tarvetta hopeakannasta irtaantumiseen Venäjää seuraten ei 1850-luvulla olisi syntynyt. Toisaalta, mikäli 1860-luvulla olisi ollut vielä liikenteessä ruotsalaisia seteleitä, niin Suomen rahareformia olisi voitu perustella tarpeella päästä eroon ruotsalaisista seteleistä, mikä olisi ilman muuta helpottanut luvan saantia Pietarista. Tämän kysymyksen oli ensimmäisenä nostanut esiin Ruotsiin siirtynyt pankkiteoreetikko J.J. Nordström 1860-luvulla.

Näillä perusteilla Schybergson toteaa Suomen Pankin historiassa, että ”von Haartmanin raharealisatsiooni oli nyt osoitetussa suhteessa harha-isku, mahdollisesti tahallinenkin, kun otetaan huomioon von Haartmanin, tuon silloin vallitsevan Nikolain suunnan miehen, käsitys valtiollisesta asemastamme keisarikunnan yhteydessä, mahdollisesti tarkoittamaton, sillä eihän hän voinut ajatella, että pakkokurssi seteleille Venäjällä vähän yli vuosikymmenen perästä uudelleen tulisi voimaan, mutta joka tapauksessa välttämätön, kun pitemmälle menevä uudistus ei silloin vielä olisi ollut toimeen pantavissa”.[277]

Tämä Haartmania vastaan suunnattu kritiikki, jota sävyttää Schybergsonin skandinavistinen ajattelu, vaikuttaa kuitenkin kohtuuttomalta. Suomen Pankin vuoden 1840 ohjesäännön pykälä 5 ”Pankin on myös varojensa puitteissa vaihdettava kaikkia keisarikunnassa muutoin liikkeeseen laskettuja ja käypiä kolikkoja ja seteleitä samoin kuin ulkomaisia kulta- ja hopearahoja kulloinkin määrättyyn ja yleisölle ilmoitettuun kurssiin” tuli tähän ohjesääntöön nimenomaan venäläisten viranomaisten vaatimuksesta. Venäjän raharealisaatiossa korostettiin nimenomaan rahaolojen yhtenäisyyttä koko keisarikunnan alueella, joten on vaikea kuvitella, että Suomi tässä vaiheessa olisi voinut mitenkään saada täysin poikkeavan aseman.

MITEN PALJON RAHAA LIIKKEESSÄ

Raharealisaatioon asti tiedot rahan määrästä Suomessa ovat poikkeuksellisen hatarat. Ainoat luotettavat tiedot ovat saatavissa Suomen Pan-

kin liikkeelle laskemista pikkuseteleistä, joiden määrä liikkui 1–2 miljoonan pankkoruplan välillä. Kahden miljoonan ruplan raja oli ylitetty jo vuonna 1821, mutta siitä eteenpäin määrä supistui yli kymmenen vuoden ajan ollen alhaisimmillaan vuonna 1833 runsaassa 0,8 miljoonassa pankkoruplassa. Vaikka suomalainen yhteiskunta elikin vielä pitkälti luontaistaloudessa, näin pieni määrä rahaa ei millään tyydyttänyt maksuvälineiden tarvetta. Toisena virallisena rahana olivat venäläiset pankkoassignaattiruplat, mutta myös niiden määrä pysyi alhaisena. Vallitsevana maksuvälineenä suuressa osassa Suomea olivatkin raharealisaatioon asti ruotsalaiset vanhat pankkoriksit. Mitään valvontaa niiden määrästä ei voinut olla, joten luotettavia tietoja liikkeellä olleiden rahojen määrästä ei kautena 1812–1840 ollut käytettävissä.

Raharealisaation yhteydessä toteutettu venäläisten pankkoassignaattien ja ruotsalaisten pankkoriksien lunastaminen tarjoaa onneksi viitteitä siitä, millaisia määriä rahaa liikkui 1830-luvun lopulla. Julkisuuteen ensimmäiset arviot rahan määrästä tulivat valtiopäivien koolle kutsumisen ansiosta. Vuosien 1863–64 valtiopäivillä oli nimittäin esillä keisarin nimissä annettu kuvaus Suomen Pankin toiminnasta sen perustamisesta 1860-luvun alkuun asti. Kertomuksen numeroliitteen mukaan Suomessa olisi vuonna 1840 ollut liikkeellä erilaista rahaa kaikkiaan 5,5 miljoonan hopearuplan edestä. Näitä lukuja on J. V. Tallqvist edelleen tarkentanut vuonna 1900 ilmestyneessä tutkimuksessaan ja päätynyt hieman korkeampaan lukuun, 6,7 miljoonaan hopearuplaan.[278]

Tässä vaiheessa rahatalouden asema suomalaisessa yhteiskunnassa oli vielä alkuvaiheissaan. Veroista osa maksettiin rahan sijaan *veroparseleina* eli maataloustuotteina, joille oli vahvistettu viralliset veroparselihinnat. Myös palkoissa varsinaisen rahapalkan osuus oli pieni. Ensimmäisenä rahapalkkaan oli siirrytty keskushallinnon virkamiesten palkoissa, mutta esimerkiksi maataloudessa, mistä valtaosa väestöstä sai elantonsa, vain vähäinen osa palkasta maksettiin rahana. Vastaavasti kotimaankauppa oli vielä pitkälti suoraa vaihtoa. Tätä korosti kauppaoikeuksien rajaaminen kaupunkeihin ja kauppiaan ja talonpojan välillä vallinnut pitkäaikainen luottosuhde, josta käytetään yleisesti termiä majamiesjärjestelmä.

Liikkeellä olleen rahan määrä oli kuitenkin suhteellisen suuri, henkeä kohden laskettuna 4,7 miljoonaa hopearuplaa. Suurehkoon määrään vaikutti ilman muuta se, että tässä vaiheessa muita pankkilaitoksia – vähäisiä säästöpankkeja lukuun ottamatta – ei ollut. Säästöt eivät

täten olleet pankkitalletuksina vaan joko suoraan rahana katseilta piilossa ”komeroissa” tai sitten arvonsa hyvin säilyttäneinä esineinä. Liikkeellä olleen rahan määrästä voidaan siten tehdä varsin moneen suuntaan meneviä ja osin ristiriitaisia tulkintoja. Toisaalta rahan määrää voidaan pitää indikaattorina rahatalouden leviämisestä, mutta aivan yhtä perustellusti sen voidaan sanoa indikoivan yhteiskunnan kehittymättömyyttä. Pankkijärjestelmän kehittymättömyyden vuoksi luotettavia talletusmahdollisuuksia ei ollut ja transaktioiden suorittamiseen tarvittiin runsaasti rahaa, koska toimivat siirtojärjestelmät puuttuivat. Vertailu Ruotsiin kuitenkin viittaa siihen suuntaan, että asukasta kohden laskettuna liikkeessä olevan rahan määrä oli samaa luokkaa.

Raharealisaation yhteydessä lunastetun venäläisen rahan, ruotsalaisen rahan ja Suomen Pankin omien pikkuseteleiden osuudet olivat seuraavan asetelman mukaiset:

Rahalaji	**osuus, %**
Ruotsalaisia seteleitä	48
Venäläisiä seteleitä	45
Suomen Pankin seteleitä	7

Ruotsalaisen ja venäläisen rahan väliset osuudet ovat asetelman mukaan lähes yhtä suuret. Käytännössä suuren yleisön hallussa oli kuitenkin erityisesti ruotsalaista rahaa, kun taas venäläistä rahaa oli paljon esimerkiksi valtion lukuisissa rahastoissa. Suomen Pankin liikkeelle laskemien pikkuseteleiden merkitys oli koko tämän jakson ajan hyvin vähäinen, niiden arvo oli alle kymmenesosa liikkeellä olleista seteleistä. Tämä pieni osuus vahvistaa käsityksiä siitä, miten pienimuotoista ja vaatimatonta pankin toiminta oli vielä 1830-luvun lopullakin.[279]

SUOMEN RAHAREALISAATION VAIKUTUKSET RUOTSISSA

Suomen raharealisaatiolla oli erittäin voimakas vaikutus Ruotsin Valtakunnanpankin asemaan ja Ruotsin rahamarkkinoihin. Ruotsissa tiedettiin jo sikäläistä realisaatiota suunniteltaessa, että osa ruotsalaisista seteleistä oli liikkeessä Suomessa. Ei kuitenkaan voinut olla varmaa tietoa siitä, kuinka paljon niitä oli, eikä myöskään osattu varmuudella arvioida, jatkuisiko Ruotsin rahan käyttö Suomessa vielä Ruotsin rea-

lisaation jälkeenkin. Venäjän tulevista realisaatiosuunnitelmistahan ei Ruotsissa voinut vielä vuoden 1834 vaiheilla olla mitään tietoa. Yleisesti kuitenkin katsottiin, että Suomessa liikkeessä olevan ruotsalaisen setelistön määrä ei ollut kovin suuri; sitä paitsi arveltiin, että Ruotsin paluu hopeakannalle ei ehkä vähentäisi vaan mahdollisesti jopa lisäisi ruotsalaisen rahan kiertoa Suomessa, muuttuisihan se hopeakantauudistuksen seurauksena entistä vakaammaksi ja luotettavammaksi.[280]

Ilmeisesti mitään suurta setelien takaisinvirtausta Suomesta Ruotsiin ei Ruotsin raharealisaation yhteydessä tapahtunut, mutta Suomessa liikkeestä kerätyt ruotsalaiset setelit tekivät kuitenkin Suomen senaatille mahdolliseksi toteuttaa Suomen raharealisaation yhteydessä suurisuuntaisen lunastusoperaation, jolla merkittävä osa Ruotsin valtakunnan metallikassasta hankittiin Suomeen. Suomen siirtyessä hopeakannelle vuoden 1840 jälkeen Ruotsin rahan käyttö Suomessa miltei kokonaan loppui, ja Suomen Pankin liikkeestä pois vaihtamat ruotsalaiset setelit vietiin Tukholmaan ja esitettiin Ruotsin Valtakunnanpankissa hopeaan vaihdettavaksi. Kaikkiaan Suomen Pankki vei Ruotsiin lunastettavaksi seteleitä noin 6 miljoonan riikintaalarin arvosta banco, mikä vastasi noin 22 % koko ruotsalaisesta setelistöstä.

Suomen Pankin toteuttaman lunastusoperaation merkittävin vaikutus Ruotsissa oli, että kun Suomesta lähetetyt setelit lunastettiin, se heikensi olennaisesti Ruotsin valtakunnanpankin hopeavarantoa. Vuoden 1840 lopussa valtakunnanpankin hopeakassa oli ollut arvoltaan 15,7 miljoonaa riikintaalaria banco, joten Suomen Pankin ruotsalaisista seteleistä saama hopea supisti hopeavarantoa melkein kolmanneksella (32 %).[281]

Negatiiviset vaikutukset eivät kuitenkaan päättyneet tähän, sillä samaan aikaan alkoi Ruotsista yksityinen valuuttapako, joka suuntautui lähinnä Hampuriin. Lisäksi yksityiset ilmeisesti nostivat metallia omia hopeavaroja kartuttaakseen. Kaiken kaikkiaan Ruotsin Valtakunnanpankki menetti tämän periodin aikana hopeakassastaan 58 %. Davidsonin siteeraamien lähteiden mukaan vaikuttaa todennäköiseltä, että Suomen Pankin toteuttamat hopean lunastukset aiheuttivat Ruotsissa laajaa levottomuutta ja huolestuneisuutta Ruotsin valtakunnanpankin kyvystä vastata sitoumuksistaan. Tämä epäluottamus selittäisi sekä valuuttapaon Hampuriin että ruotsalaisten yksityishenkilöiden pyrkimykset kartuttaa hopeakassojaan Valtakunnanpankin kustannuksella.[282]

Valuuttapaolla oli vaikutuksia sekä Ruotsin raha- että valuuttamarkkinoilla. Valuuttamarkkinoilla Ruotsin valuuttakurssi heikkeni selvästi,

esimerkiksi suhteessa Hampuriin enimmillään noin 4 % verrattuna vuoden 1840 keskikurssiin. Tämä on metallikannan oloissa merkittävä heilahdus. Valtakunnanpankin metallivarannon supistuminen aiheutti myös, että pankki ei enää kyennyt täyttämään katemääräyksiään. Ennen Suomen raharealisaation alkua Ruotsin valtakunnanpankilla oli ollut runsaasti ”ylikatetta” eli käyttämätöntä setelinantovaraa. Vuonna 1843 se kuitenkin joutui äkkiä tilanteeseen, jossa se ei kyennyt täyttämään lain mukaista ⅝ katesuhdetta. Mekaanisesti laskien valtakunnanpankin setelistö oli vuoden 1843 lopussa 22 % liian suuri suhteessa pankin hallussa olevaan hopeakatteeseen. Tässä tilanteessa pankki ryhtyi kiristämään luotonantopolitiikkaansa setelistön määrän sopeuttamiseksi, ja seuraavina vuosina sen diskonttaamien vekselien määrä ja sen luotonanto tavarapantteja vastaan vähenivät merkittävästi.

Kriisi, jonka hopean ulosvirtaus Suomen raharealisaation jälkeen Ruotsin rahamarkkinoilla aiheutti, vaikutti myös merkittävästi Ruotsin keskuspankkilakiin. Vuodesta 1834 Ruotsissa sovellettu setelien osakatejärjestelmä merkitsi, että hopeakassan muutokset välittyivät moninkertaisina pankin setelinanto-oikeuteen (Ruotsin järjestelmän tapauksessa $^{8}/_{5}$-kertaisina). Näin osakatejärjestelmä oli ”myötäsyklinen”, se vahvisti esimerkiksi maksutaseesta lähtöisin olevia häiriöitä rahamarkkinoilla. Vuosien 1842–1843 kriisi Ruotsissa oli esimerkki juuri tästä.

Ruotsin vuosien 1844–45 valtiopäivillä säädettiin tästä syystä uusi pankkilaki, jossa setelinkatemääräykset muutettiin sekä aiempaa väljemmiksi että myös vähemmän suhdanneherkiksi. Uudessa pankkilaissa, joka tuli voimaan vuonna 1845, siirryttiin osakatejärjestelmästä ns. kontingenttijärjestelmään. Sen mukaan Valtakunnanpankilla oli oikeus laskea liikkeeseen määrätty kiinteä määrä seteleitä ilman metallikatetta (20 miljoonaa riikintaalaria banco), mutta tämän määrän ylittävä setelinanto piti kattaa sataprosenttisesti metallilla ja ulkomaisilla metallivaluuttasaamisilla.[283]

Uusi setelikatejärjestelmä ratkaisi Ruotsin keskuspankin setelikatekriisin, mutta sillä oli myös eräitä teoreettisia etuja, joita oli korostettu varsinkin Englannissa käydyssä keskustelussa, joka oli johtanut ns. Peelin pankkilain säätämiseen vuonna 1844. Kontingenttijärjestelmä nimittäin toteutti ns. currency-koulukunnan opit ideaalisesta setelipankkijärjestelmästä, jossa liikkeessä olevan setelistön määrä vaihtelisi suhteessa 1:1 pankissa olevan setelikatteen vaihtelujen kanssa.[284]

VUODEN 1840 OHJESÄÄNTÖ

HISTORIALLINEN JATKUVUUS JA VAIKUTTEET PIETARISTA

Raharealisaatio ja sen myötä toteutunut hopeakantaan siirtyminen merkitsivät lopulta sitä, että Suomen Pankin koko ohjesääntö oli uudistettava. Tämän uudistuksen perusteet määriteltiin pitkälti keisarin 21.4.1840 antamissa julistuksissa, joissa ilmoitettiin Suomen suuriruhtinaskunnan raharealisaatiosta, raharealisaation toimeenpanosta sekä Suomen Pankin uudistetusta organisaatiosta. Viimeksi mainitussa julistuksessa esiteltiin lyhyesti Suomen Pankin tehtävät ja toimintamuodot sekä hallinto uudessa tilanteessa. Julistuksen pohjana oli senaatin talousosaston ja valtiosihteerinviraston kesken tapahtunut yhteistyö, jossa Suomen Pankin ylimmän johdon rooli oli ollut melko vaatimatonta luokkaa. Todellisuudessa uudistuksessa heijastuivat valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi vuonna 1840 nimitetyn Lars Gabriel von Haartmanin näkemykset. Hän nousi senaattiin vasta 1840, mutta hänen johdollaan oli työskennellyt jo vuodesta 1838 lähtien useita komiteoita, joiden tehtäväksi oli annettu Suomen taloudellisten olojen kehittäminen. Tämän komiteatyöskentelyn ansiosta Haartman oli hyvin selvillä myös Suomen Pankin toiminnasta.[285]

Keisarin julistuksen pohjalta ryhdyttiin keväällä 1840 valmistelemaan yksityiskohtaista ehdotusta uudeksi ohjesäännöksi. Apuna tässä työssä olivat kahden johtokunnan jäsenen, J.G. Winterin ja C.G. Stjernvallin 1830-luvulla laatimat ehdotukset uudeksi ohjesäännöksi. Molemmissa uudistusehdotuksissa oli seikkaperäisesti kodifioitu yhteen kaikki Suomen Pankin toimintaa koskeneet määräykset sekä yksitäisiä virkoja koskeneet työjärjestykset, joten lähes kaikki valmistelevat työt oli

jo tehty.[286] Lisäksi tässä vaiheessa oltiin jo selvillä Nikolai I:n nimissä annetusta senaatin salaisesta täydennyksestä Suomen Pankin ohjesääntöön, sillä tätä koskeva kirje oli lähetetty pankin johtokunnalle 27.5.1840. Kirjeessä käsiteltiin pankin luotonantoa sekä hopeakatteeseen liittyviä kysymyksiä.[287]

Uusi ohjesääntö julkaistiin asetuskokoelmassa jo 18.11.1840 eli työ saatiin valmiiksi noin puolessa vuodessa. Ohjesääntö oli merkittävästi aikaisempia ohjesääntöjä laajempi, siinä oli kaikkiaan 151 pykälää. Näiden lisäksi vahvistettiin uusien vaihtokonttoreiden ohjesääntö sekä kaavakkeet kaikille pankin eri rahastojen myöntämille lainoille ja takaussitoumuksille.

Ohjesäännön ensimmäisessä artiklassa esitettiin Suomen Pankin tehtävät sekä ne rahastot, jotka muodostivat pankkikokonaisuuden. Lisäksi esitettiin pankille myönnetyt erioikeudet ja etuudet. Ohjesäännössä korostui edelleen historiallinen jatkuvuus, sillä pankin perustaminen liitettiin Porvoon valtiopäivillä tehtyyn ehdotukseen kansallisen pankin perustamiseksi. Suomen Pankin tehtävänä oli yksityisten kansalaisten ja yhteisöjen rahaliikenteen helpottaminen, lainansaantimahdollisuuksien parantaminen sekä maan rahaolojen yhtenäisyyden ja varmuuden turvaaminen. Yhtenäisyys ei rajoittunut ainoastaan Suomen rajojen sisäpuolelle, vaan uudistuksen myötä yhteinen rahajärjestelmä integroi Suomen entistä tiiviimmin osaksi Venäjän imperiumia.

Pankin ytimen muodostivat varsinaisesti kaksi rahastoa, alkuperäisrahasto ja hypoteekkirahasto. Ensin mainittu muodosti pankin peruspääoman. Jälkimmäinen puolestaan jatkoi pikkusetelirahaston toimintaa eli se toimi pankin laskemien seteleiden vakuutena. Näiden ohella pankissa oli kaksi muuta rahastoa, maanviljelysrahasto sekä manufaktuurirahasto, jotka oli muodostettu pelkästään antolainauksen hoitamista varten. Alkuperäisrahaston ja hypoteekkirahaston koosta ei ohjesäännössä ollut mitään mainintoja.

Maan raha- ja maksuliikenteen helpottamiseksi Suomen Pankki laski liikkeeseen talletusseteleitä, joiden arvoiksi määrättiin 25, 10, 5 ja 3 hopearuplaa. Pankki sitoutui lunastamaan setelit ilman eri kustannuksia hopealla, ja setelit määrättiin käyviksi maksuvälineiksi kaikissa valtion ja yksityisten henkilöiden välisissä liiketoimissa. Pietarissa tapahtuneen rahaliikenteen helpottamiseksi pankki määrättiin solmimaan yhteys pietarilaisen asiamiehen kanssa, jolloin yksityiset henki-

■ Helsinkiin muutettuaan Suomen Pankki toimi ensin kauppias Sederholmin talossa (kuvassa oikealla), josta se vuonna 1824 siirtyi tähän komeaan Senaatintaloon, joka oli juuri valmistunut. – F. Liewendal, sävykivipiirros, 1851.
Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

löt voivat pankin välityksellä hoitaa Pietariin päin suuntautunutta rahaliikennettä. Pienimmän yksittäisen rahamääräyksen kooksi määrättiin 300 ruplaa.[288]

Suurimmat periaatteelliset muutokset uuden ohjesäännön myötä tapahtuivat pankin otto- ja antolainauksessa. Uutena ottolainausmuotona olivat yksityisille henkilöille suunnatut obligaatiot (yleisölle suunnatut joukkovelkakirjat), joiden arvot olivat joko 300 tai 900 hopearuplaa. Seuraavana vuonna alin obligaatio määrättiin 100 hopearuplaksi. Näille obligaatioille pankki maksoi 4 prosentin koron. Obligaatioiden juoksuaika oli kymmenen vuotta, mutta pankki oli sitoutunut lunastamaan ne vaadittaessa kolmen päivän irtisanomisajalla. Liikkeelle laskettujen obligaatioiden suurimmaksi määräksi oli säädetty 700 000 hopearuplaa. Obligaatiot olivat osoitettu talletuksen tekijälle, mutta ne olivat siirrettäviä eli pankki lunasti ne obligaation haltijalta. Obligaatioita saattoi lisäksi käyttää maksuvälineenä tullimaksuissa, joten niitä voitiin pitää myös suuriarvoisina seteleinä. Ne tulivat olemaankin malleina Saimaan kanavan rahoitusjärjestelyissä käytettäville obligaatioille, josta kansan keskuudessa käytettiin nimitystä Saimaan setelit. Vastaavanlaisia rahoitusinstrumentteja oli käytetty myös Venäjällä esimerkiksi 1830-luvun alussa, kun Puolan kapina oli johtanut sotilasmenojen jyrkkään nousuun. Niistä käytettiin nimitystä valtion kassaseteli.

Pankki jatkoi myös tavallisten talletusten vastaanottamista yksityisiltä henkilöiltä ja julkisilta yhteisöiltä. Näille talletuksille ei edelleenkään maksettu korkoa ja talletuksen minimisumma oli 100 hopearuplaa. Talletuksen noston minimimäärä oli 20 hopearuplaa.

ANTOLAINAUSTA KOSKEVAT SÄÄDÖKSET TÄSMENTYVÄT

Antolainauksessa Suomen Pankin liikkeelle laskemien seteleiden vakuutena olleen hypoteekkirahaston lainaustoiminta uudistettiin perusteellisesti. Pikkusetelirahaston lainojen vakuudeksi oli hyväksytty pantin vaihtoehtona myös takaus, mutta nyt takausta ei enää hyväksytty. Uutena käypänä vakuutena otettiin käyttöön Suomen Pankin tai venäläisten pankkien liikkeelle laskemat obligaatiot, kotimaiset yksityisten henkilöiden väliset vekselit ja velkakirjat, osakkeet tai erikseen määrätyt tuotteet tai raaka-aineet. Ohjesäännön mukaan vakuudeksi

hyväksyttiin muun muassa maataloustuotteet kuten vilja tai villa, metallituotteet kuten takkirauta, tankorauta tai kupari, sekä lisäksi lasi, potaska, sokeri, puuvillalanka ja yleensäkin pilaantumattomat tuotteet. Vakuudet oli säilytettävä kaupungeissa maistraatin ja maaseudulla kruunun voutien valvonnan alla tulenvarmoissa varastoissa. Vakuudeksi osoitettujen tavaroiden arvon määrittäminen kuului pankin johtokunnalle. Lainojen korko oli 4 prosenttia ja laina-aika vähintään kuusi kuukautta ja enintään kaksi vuotta. Lainan minimimäärä oli 100 hopearuplaa ja maksimimäärä 6 000 hopearuplaa.

Lisäksi hypoteekkirahastosta voitiin myöntää julkisille yhteisöille kuten kaupungeille yleisten rakennusten ja töiden rahoitukseen 10 vuoden mittaisia lainoja 5 prosentin korolla yhteisön kollektiivista vakuutta vastaan.[289]

Liike-elämän rahaliikennettä palveli myös Suomen Pankille tässä ohjesäännössä ensi kertaa myönnetty oikeus diskontata vekseleitä, osoituksia ja juoksevia velkakirjoja. Näiden asettajiksi ja hyväksyjiksi kävivät yleistä luottamusta nauttivat tunnetut henkilöt. Diskonttokoron määritteli vuosittain valtiovaraintoimituskunnan päällikkö. Yllättävää kyllä ohjesäännössä ei mainittu, mistä rahastosta varat näihin diskonttauksiin otettaisiin. Käytännössä ne otettiin kuitenkin hypoteekkirahastosta. Vuonna 1843 vekseleiden diskonttausoikeutta laajennettiin merkittävästi, kun Suomen Pankki sai oikeuden harjoittaa myös ulkomaisten vekseleiden diskonttausta. Tämä muutos teki Suomen Pankille mahdolliseksi valuuttakaupan harjoittamisen ja ulkomaisen maksuliikkeen hoidon. Se johti myös siihen, että Suomen Pankki alkoi vuonna 1843 noteerata ulkomaisten vekselien kursseja (valuuttakursseja). Ensimmäiset noteeratut ulkomaanvaluuttojen kurssit olivat Hampurin ja Tukholman kurssit. Myöhemmin noteerattujen valuuttojen joukko kasvoi sitä mukaa kuin Suomen Pankin ulkomaisten kirjeenvaihtajien verkko laajeni.[290]

Suomen Pankin alkuperäisrahaston lainaustoiminnan puitteet säilyivät lähes ennallaan eli lainat myönnettiin maakiinteistöjen omistajille ensimmäistä kiinnitystä vastaan ja kiinnityksen arvo määriteltiin tilan luonnon mukaan niin, että rälssimaalla laina sai nousta kahteen kolmasosaan ja veromaalla puoleen kiinnityksen arvosta. Korkeintaan laina sai nousta 10 000 hopearuplaan. Lainan koroksi määrättiin 4 prosenttia ja laina-ajaksi 50 vuotta. Ohjesäännössä oli erittäin yksityiskohtaiset ohjeet siitä, miten kiinnitetyn tila arvo oli määritettävä. Arvion

laadinta kuului paikkakunnan tuomarille, jonka apuna oli kaksi paikkakunnalla asuvaa ja maatalouteen perehtynyttä henkilöä. Arviossa käytiin yksityiskohtaisesti läpi tilan kaikki osa-alueet, jolloin saatiin selville kiinnityksen kohteena olevan tilan yhteenlasketut tulot ja menot. Näiden tietojen pohjalta oli sitten mahdollista määritellä tilan kokonaisarvo ja sitä kautta anottavan lainan maksimikoko. Täten jo 1800-luvun alkupuoliskon ajattelussa tunnettiin hyvin epäsymmetriseen informaatioon liittyvät ongelmat ja myös etsittiin keinoja lisätä informaatiota lainananojan taloudellisesta asemasta. Maanviljelysrahaston lainat myönnettiin maanraivaukseen ja vastaavaan perusparannustyöhön joko kiinnitystä tai takausta vastaan. Lainansaantiin oli oikeutettu maan jokainen maanviljelijä ja etusijalle asetettiin maan sisäosien viljelijät. Lainasumma sai enimmillään nousta 1 500 hopearuplaan. Korko oli 2 prosenttia ja laina-aika 12 vuotta. Ohjesäännössä määriteltiin lisäksi tarkasti se, miten lainankäyttöä kontrolloitaisiin.[291]

Manufaktuurirahastosta myönnettiin lainoja manufaktuurien ja pienehköjen tehdaslaitosten omistajille. Myös tässä kohden ohjesäännössä määriteltiin yksityiskohtaisen tarkasti, minkä alan yrityksille luottoja sai antaa. Silmiinpistävää oli metalliteollisuuteen kuuluneiden alojen suosinta. Sen sijaan metsäteollisuuden aloja ei edes mainittu. Lainojen maksimikoko oli 4 500 hopearuplaa, korko 2 prosenttia ja laina-aika korkeintaan 12 vuotta. Takaisinmaksu tapahtui kuoletusajan kolmen viimeisen vuoden aikana.[292]

Suomen Pankin johto ja hallinto säilyivät suurin piirtein muuttumattomina. Valtiovaraintoimituskunnan päällikkö ei tosin uudistetun ohjesäännön mukaan enää kiistatilanteissa osallistunut johtokunnan kokouksiin, vaan johtokunnan ollessa erimielinen valtiovaraintoimituskunnan päällikkö esitti oman kantansa kirjallisesti. Suomen Pankin toiminnan valvonta kuului edelleen senaatin talousosastolle. Uutena periaatteellisesti tärkeänä uudistuksena oli säätyjen edustajien mukaanotto pankin valvontaan. Käytännössä tämä toteutettiin siten, että tilintarkastukseen määrättiin senaatin talousosaston edustajien lisäksi neljä valtuutettua, jotka senaatti vuosittain valitsisi siten, että valitut edustaisivat maan neljää säätyä.[293]

Sekä lainanantoa että Suomen Pankin johtoa ja hallintoa säätelevissä artikloissa korostui ohjesäännön yksityiskohtaisuus. Ohjesääntöön oli integroitu mukaan oikeastaan kaikki edeltäneinä vuosikymmeninä laaditut virkaohjeet. Tämä merkitsi sitä, että pankin toimin-

nalle tunnusomaiset byrokraattiset piirteet institutionalisoitiin. Kehitys oli sikäli ymmärrettävää, että ohjesääntö julkaistiin ajankohtana, jolloin Venäjän keisari Nikolai I:n vaikutusvalta oli vahvimmillaan.

Vuoden 1840 ohjesäännössä näkyi myös edessä odottanut rahareal-isaatio. Liikkeessä olleet ruplamääräiset pikkusetelit oli vaihdettava hopearahaan. Samalla näiden pikkuseteleiden liikkeeseen laskeminen määrättiin lopetettavaksi vuoden 1841 alussa. Pikkuseteleiden poistuminen liikenteestä merkitsi puolestaan, että niiden takuulla ollut pikkuselirahasto muutettiin hypoteekkirahastoksi, kuten edeltä on jo ilmennyt. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että pikkuselirahaston ulkona olevat lainat irtisanottiin maksettavaksi takaisin viimeistään neljän vuoden kuluessa.

Käytännön vaihtotoimenpiteitä varten Suomen Pankki perusti vaihtokonttorit Turkuun, Ouluun ja Kuopioon. Näistä vaihtokonttoreista kehittyi nopeasti pankin ensimmäiset sivukonttorit, sillä rahan vaihdon lisäksi niiden tehtäviin kuului laina-anomusten vastaanotto sekä johtokunnassa tehdyn lainapäätöksen jälkeen lainojen myöntäminen. Mielenkiintoisena yksityiskohtana vaihtokonttoreiden ohjesäännössä oli valvonnan siirtäminen läänin johdolle eli kuvernöörille. Tälle toimitettiin kuukausittain tiedot vaihtokonttorin tilasta, jonka jälkeen kuvernööri tarkisti konttorin kassan yhtäpitävyyden tilinpidon kanssa.[294]

SALAISET KATEMÄÄRÄYKSET

Yksityiskohtaisuudesta huolimatta ohjesäännössä ei ollut oikeastaan minkäänlaisia mainintoja Suomen Pankilta vaadittavista omista pääomista tai liikkeelle laskettavien seteleiden katteista. Tämä on sikälikin yllättävää, että aikaisemmissa ohjesäännöissä katemääräykset olivat olleet selkeästi esillä. Todellisuudessa pankin toiminnalle oli kyllä asetettu katemääräykset, mutta ne oli julistettu salaisiksi. Täten niitä ei myöskään voitu ottaa mukaan ohjesääntöön. Ratkaisuksi oli valittu Suomen Pankin johtokunnalle lähetetty Sub Secreto (salainen) määräys.[295]

Kirjeessä katemääräykset esitettiin melko monimutkaisesti. Ensiksi määrättiin, että setelien määrä ei saanut nousta kuin enintään ⅕ pankin hopearahastoa suuremmaksi. Tämän ylityksen vakuutena voitiin käyttää pankin alkuperäisrahaston ulkona olevia saatavia. Toisaalta kirjeessä sanottiin myös, että ⅓ hopearahastosta voitiin lainata yk-

sityisille henkilöille tai yhteisöille hypoteekkirahaston luottoina. Kolmanneksi pankki sai oikeuden myöntää valtiolle korkeintaan 18 kuukauden pituisen lainan 4 prosentin korolla. Tämän lainan ansiosta valtion ei tarvitsisi pitää lääninkonttoreissa tarpeettoman suuria käteisvaroja, vaan nekin varat rahat voitaisiin saattaa yleiseen liikkeeseen. Suomen Pankin oli kirjeen mukaan kuitenkin huolehdittava, että pankin hallussa olevan hopeakatteen suhde liikkeessä olevaan setelistöön ei laskisi alle minimin $^{7}/_{15}$.

Uudistettu ohjesääntö sekä sitä täydentäneet salaiset määräykset tarjosivat institutionaaliset puitteet Suomen Pankin toiminnan merkittävälle kasvulle ja monipuolistumiselle. Siihen asti vaatimattomana julkisena luottolaitoksena toiminut Suomen Pankki alkoi kehittyä kohti todellista setelipankkia. Suomen koko maksuvälineistö tuli ensi kertaa Suomen Pankin vastuulle. Samalla pankki sai setelistönsä kasvun myötä varoja, joilla se kykeni seuraavan vuosikymmenen mittaan enemmän kuin kaksinkertaistamaan antolainauksensa. Uuden ohjesäännön ansiosta pankin käyttöön tuli monia uusia välineitä tehostaa rahamarkkinoiden toimintaa, kuten vekselien diskonttausmahdollisuus. Tämä oli ensi askel tiellä, joka johti varsinaisen raha- ja korkopolitiikan harjoittamiseen. Ymmärrettävästi näiden uusien välineiden käyttöönotto oli hidas prosessi ja todelliset uudistukset tulivat näkyviin vasta 1850-luvulla. Emil Schybergsonin mukaan ohjesääntö merkitsi jopa Suomen Pankin uudelleen luomista.[296]

Selkeästi venäläistä vaikutusta näkyi mm. ohjesäännön lainanantoa käsittelevissä määräyksissä. Niinpä hypoteekkirahaston hyväksymiä vakuuksia koskevat määräykset olivat hyvin lähellä Pietarissa toimineen Venäjän valtiollisen liikepankin vastaavia määräyksiä.[297] Pietarista lienee myös omaksuttu malli, jonka mukaan Suomen Pankki sai oikeuden myöntää luottoja valtiolle sekä obligaatiomuotoisten valtion kassaseteleiden käyttöönotto. Venäläiseen hallintotraditioon sopi hyvin myös ohjesäännön kaikkein merkittävimpien kohtien julistaminen salaisiksi. Toisaalta ruotsalainen vaikutus näkyi edelleen siinä, että ajatus säätyjen intressistä pankissa tunnustettiin, kun tilintarkastajiksi otettiin säätyjen edustajat, tosin senaatin valitsemina. Näin jo Porvoon valtiopäivillä esitetty ajatus säädyille kuuluvasta pankista pysyi edelleen elossa, vaikka valtiopäivätoimintaa ei vielä uudelleen aloitettukaan.

KESKUSPANKKIEN TOIMINTAPERIAATTEIDEN KANSAINVÄLINEN KEHITYS

BANK OF ENGLAND NOUSEE ESIMERKIKSI

Suomen Pankin vuonna 1840 saama ohjesääntö ja samaan aikaan suoritettu Suomen raharealisaatio tekivät Suomen Pankista todellisen kansallisen setelipankin, joka vastasi käytännössä itsenäisesti koko maan setelistöstä, jolla oli itsenäinen metallikate ja nyt diskonttokoron myötä käytössään myös välineet rahapolitiikan harjoittamiseen. Se oli nyt mukana Euroopan laajuisessa kehityksessä, jossa kansallisista setelipankeista tuli rahapolitiikkaa harjoittavia keskuspankkeja.

Keskuspankkien klassisiksi katsottavat toimintamuodot ja -periaatteet muotoutuivat asteittain 1800-luvulla. Keskeinen kansainvälinen vaikuttaja tässä kehityksessä oli Bank of England, mikä on luonnollista sen aseman vuoksi, joka Lontoolla tuohon aikaan oli maailman tärkeimpänä finanssikeskuksena. Pariisi kilpaili Lontoon kanssa tässä suhteessa ajoittain melko hyvällä menestyksellä, varsinkin pitkäaikaisen pääoman lähteenä (Suomenkin ulkomainen luotonotto keskittyi vuosisadan lopulla Pariisiin), mutta lyhyen rahan markkinoiden (jotka 1800-luvulla tarkoittivat vekselimarkkinoita) keskuksena Lontoon asema oli kiistaton ainakin 1820-luvun lopulta alkaen. Ranskan rahapolitiikalla oli luonnollisesti myös huomattava globaali merkitys, mutta se liittyi enemmän rahametallien (hopean ja kullan) markkinoihin ja kansainväliseen rahadiplomatiaan kuin keskuspankkitoimintaan.[298]

Kun 1800-luvun alkupuoliskolla Euroopan eri maissa harjoitettua rahapolitiikkaa tarkastelee nykyajan näkökulmasta, yksi sen silmiin-

pistävimpiä piirteitä on koron ja korkopolitiikan vähäinen merkitys. Rahapolitiikkaa ja setelipankkien toimintaa ajateltiin ja johdettiin tuohon aikaan useimmissa maissa luotto- ja rahamääriä säätelemällä, eikä korkoja pidetty rahapolitiikan keskeisenä instrumenttina niin kuin nykyään tehdään. Pankit pitivät korkoja vuosikausia, jopa vuosikymmenten ajan muuttumattomina, ja politiikkapäätökset koskivat yleensä myönnettävien lainojen tai diskontattavien vekselien määriä ja niiltä vaadittavia vakuuksia eivätkä korkoja.

Näin oli asianlaita aina 1850-luvulle saakka myös Venäjällä, Ruotsissa ja myös Suomessa. Tässä vaiheessa Suomen Pankin toiminnassa näkyivät lähinnä venäläiset ja ruotsalaiset vaikutteet. Venäjällä valtion lainapankin lainakorkoa muutettiin vuonna 1857 ilmeisesti ensimmäistä kertaa, vaikka pankilla oli tuolloin jo 70 vuoden mittainen historia.[299] Ruotsissakaan ei korkopolitiikkaa oikeastaan harjoitettu ennen 1850-luvun loppua. Riks-Diskont-Werkin, joka käytännössä oli Valtionpankin diskontto-osasto, soveltama diskonttokorko oli vakaat 6 % laitoksen perustamisesta 1800 asti aina vuoteen 1824, jolloin se laskettiin 5 prosenttiin. Seuraava muutos Ruotsin diskonttokorossa tapahtui vasta vuoden 1858 alussa, jolloin korko nostettiin takaisin 6 prosenttiin.[300]

Kehitys, jonka tuloksena keskuspankit yhä useammissa maissa siirtyivät aktiivisempaan koron käyttöön rahapolitiikan instrumenttina, alkoi Englannista. Siellä aktiivisemman korkopolitiikan tarve oli alettu huomata jo Napoleonin sotien aikaan, Englannin jouduttua luopumaan kultakannasta ja jouduttua paperirahakannalle. Rahapolitiikan ongelmia käsittelemään asetettu ns. Bullion Committee huomautti nimittäin jo vuonna 1810, että koronkiskontalainsäädäntö vaikeutti rahapolitiikan harjoittamista. Komitean mukaan laissa määrätty korkein sallittu korko (5 %) oli liian alhainen eikä silloisissa oloissa riittänyt rajoittamaan luoton kysyntää. Jos pankki olisi voinut periä korkeampaa korkoa, se olisi komitean mielestä helpommin voinut rajoittaa luotonantoaan ja sitä kautta setelistönsä määrän kasvua, mitä komitea piti rahan arvon säilyttämisen kannalta välttämättömänä.[301]

Bullion Committeen suositukset torjuttiin Englannin parlamentissa tuoreeltaan eikä sen huomautuksilla näin ollut välitöntä vaikutusta korkopolitiikkaan. Englannin päästyä takaisin kultakannalle vuonna 1821 korkopolitiikka alkoi siellä kuitenkin hiljalleen aktivoitua. Vuonna 1833 Englannin lakia muutettiin Bank of Englandin toivomuksen mukaisesti siten, että siinä muuten ollut 5 prosentin korkokatto ei enää koske-

Tekijänoikeussyistä tämä kuva on poistettu.

■ **Bank of England oli maailman keskuspankkien esikuva 1800-luvulla. – Thomas Shotter Boys, litografia, 1842.**
Bridgeman Art Library / Suomen Kuvapalvelu.

nut 3 kuukauden tai sitä lyhyempien vekselien diskonttausta. Pitempiä kuin 3 kuukauden vekseleitä pankki ei edes diskontannut, joten muutos käytännössä poisti lailliset esteet aktiivisen korkopolitiikan kehittymiseltä Englannissa.[302] Tämän jälkeen korkopolitiikan merkitys rahapolitiikassa vähitellen kasvoi, ja luotonannon määrällisen rajoittamisen merkitys väheni. Tällä oli huomattava merkitys englantilaisen pankkijärjestelmän kehitykselle, koska varmuus, että ne voisivat halutessaan muuttaa vekselisalkkunsa rahaksi Bank of Englandissa, tuki niiden likviditeettiä ja vähensi tarvetta pitää suuria likvidejä reservejä tuottamattomassa muodossa talletuksina tai seteleinä. Rediskonttauskelpoisista vekseleistä tuli pankkien ”sekundäärinen reservi”.[303]

Bank of Englandin uusi toimintatapa tuli selvästi näkyviin seuraavassa, vuoden 1847 kansainvälisessä rahamarkkinakriisissä. Kriisin oloissa käteisen rahan kysyntä kasvoi voimakkaasti ja näin luotonkysyntä Bank of Englandista ylitti sen, mitä pankki olisi katemääräyksiä rikkomatta pankkilain mukaan voinut myöntää. Englannin pankkijärjestelmän toimintakyky oli vaarassa, ja tässä tilanteessa Englannin hallitus antoi pankille luvan jatkaa luotonantoaan, luvaten myöntää sille takautuvan poikkeuksen pankkilain mukaisista katemääräyksistä, mikäli se osoittautuisi tarpeelliseksi. Kun määrällisiä luottorajoituksia ei haluttu käyttää, aktiivisen korkopolitiikan rooli korostui, ja korko nostettiin muutamaksi viikoksi 8 prosenttiin, mikä oli pankin siihenastisen historian korkein taso (lokakuussa 1847).[304]

Bank of Englandin korkopolitiikan aktivoitumista näinä vuosina kuvaa, että vuosina 1847–1866 pankki muutti diskonttokorkoaan 142 kertaa, keskimäärin enemmän kuin seitsemän kertaa vuodessa. Ero aiempaan erittäin jäykkään korkopolitiikkaan oli selvä. Uusi, aktiiviseen korkopolitiikkaan perustuva toimintatapa tunnustettiin myös julkisesti viimeistään vuonna 1857, kun pankin varapääjohtaja Neave selitti parlamentin alahuoneen komitealle, että ”[pankin] johtokunta pitää pääasiassa korkokannan nousua keinona metallivarojen suojelemiseksi”.[305]

Vuoden 1857 kriisin yhteydessä myös Banque de France joutui korottamaan diskonttokorkonsa ennätykselliseen 8 prosenttiin reserviensä suojelemiseksi. Vain vähän aikaisemmin Ranskan pankki oli vapautettu koronkiskontalain mukaisesta 6 prosentin korkokatosta.[306] Rajoituksen poistuttua myös Banque de France alkoi harjoittaa aktiivista korkopolitiikkaa hieman Bank of Englandin tapaan, sen korko-

muutokset jäivät kuitenkin myös jatkossa harvalukuisemmiksi kuin Bank of Englandin.

Ruotsissa sikäläinen pankkivaltuusto sai vuoden 1856 marraskuussa oikeuden päättää diskonttokorosta, joka aikaisemmin oli päätetty valtiopäivillä.[307] Tämä loi ensi edellytykset varsinaisen modernin korkopolitiikan käyttöönotolle. Käytännössä korkopolitiikka kuitenkin aktivoitui Ruotsissa merkittävämmin vasta 1860-luvulla. Ruotsin korkopolitiikan aktivointiin liittyi yhtenä edellytyksenä vekselien diskonttaamisen ottaminen kiinteäksi osaksi Ruotsin Valtakunnanpankin toimintaa rahamarkkinoilla. Tämä tapahtui, kun Ruotsin valtiopäivät vuonna 1863 päättivät liittää Bankodiskontverketin, diskonttolaitoksen, joka oli siihen asti ollut ainakin muodollisesti Ruotsin Valtakunnanpankista erillinen laitos, osastoksi Valtakunnanpankkiin.[308] Seuraavina vuosina lyhytaikaisesta vekseliluotosta tuli klassisen keskuspankkimallin tapaan myös Ruotsin Valtakunnanpankin keskeisin luottomuoto. Ruotsalaista korkopolitiikkaa oli perinteisesti rajoittanut koronkiskontaa koskeva lainsäädäntö, jonka mukaan yli 6 prosentin korkoa ei olisi saanut periä. Tämä laki, jota ei tosin käytännössä aina noudatettu, kumottiin vasta vuonna 1864. Vuonna 1866 Ruotsin Valtakunnanpankki nosti diskonttokorkonsa ensi kertaa yli vanhan 6 prosentin rajan, 7 prosenttiin.[309]

Vuoden 1857 rahamarkkinakriisi oli vaikutuksiltaan erittäin merkittävä paitsi kansainvälisen rahapolitiikan käytännön muovaajana Euroopan suurissa finanssikeskuksissa, myös välittömämmin Suomen kannalta. Tämän kriisin aiheuttama ruplan kurssin romahdus – ruplahan oli irrotettu hopeakannasta jo muutamaa vuotta aiemmin Krimin sodan aikaan – varsinaisesti käynnisti Suomessa hankkeen hopeakannalle pääsemiseksi. Tähän oltiin tarvittaessa valmiita vaikka Venäjästä riippumatta, mikä sitten monien vaiheiden jälkeen johti Suomen markan syntymiseen. Sama kriisi johti myös – ruplaan kohdistuneen luottamuksen heikentymisen kautta – Venäjän vanhan valtiollisen pankkijärjestelmän ajautumiseen totaaliseen kriisiin, romahdukseen ja lopulta Venäjän Valtionpankin perustamiseen vuonna 1860.

Vaikka ”korkoase” oli siis viimeistään 1850-luvun loppuun mennessä selvästi kehittynyt rahapolitiikan kehitystä johtaneen pankin, Bank of Englandin, rahapolitiikan keskeisimmäksi välineeksi ja vaikka se muutti korkojaan 1800-luvun jälkipuoliskolla todella usein (ennätysvuonna 1873 jopa 23 kertaa), ei kysymys kuitenkaan ollut varsinaisesta

aktivismista vaan pikemminkin sopeutumisesta. Ajan ihanteena oli, että pankin piti koettaa asettaa korkonsa kulloinkin ”luonnolliselle” tasolle ja sillä tavoin seurata markkinoiden tilaa.

R.G. Hawtreyn mukaan Bank of Englandin korkopolitiikka oli aina 1890-luvulle saakka varsin automaattista reagoiden setelikatteen ja setelistön määrän vaihteluihin: jos pankki menetti kultaa, tai jos liikkeessä olevan setelistön määrä kasvoi, rahamarkkinat samalla kiristyivät ja yksityiset pankit joutuivat ottamaan rediskonttoluottoa Bank of Englandista (so. tarjoamaan sen ostettaviksi hallussaan olevia asiakkaidensa vekseleitä). Kun pankki tällaisissa olosuhteissa nosti korkoaan, se ainakin näytti vain seuraavan markkinoita.[310]

Korkopolitiikka aktivoitui Suomessa 1850-luvulla. Vuoden 1857 heinäkuussa Suomen Pankki nosti ensimmäistä kertaa diskonttokorkoaan, silloin 6 prosenttiin, johtuen Krimin sodan ja kansainvälisen talouskriisin aiheuttamista häiriöistä.[311] Tämä aktivoituminen tapahtui siten suunnilleen samaan aikaan kuin muissakin, Suomen talouteen läheisimmin vaikuttaneissa maissa.

SUOMEN PANKIN DISKONTTOKORKO ENNEN KULTAKANTAA 1855–1878

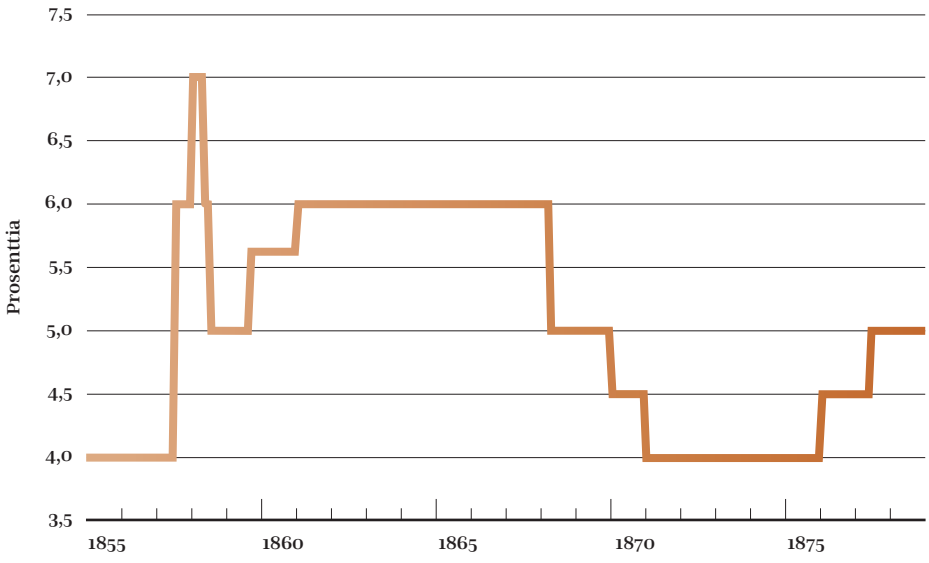

Lähde: Suomen Pankki.

PEELIN PANKKILAKI JA SETELIPANKKITOIMINNAN PERIAATTEET

Korkopolitiikan ohella tapahtui 1800-luvun alkuvuosikymmenten aikaan merkittävää kansainvälistä kehitystä myös kysymyksessä setelipankille sopivasta luotonanto- ja reservipolitiikasta. Myös tässä asiassa Englannin esimerkki muodostui aikaa myöten ratkaisevaksi.

Bank of Englandin johdon kanta oli aikaisemmin ollut, että sen luotonanto ei voinut johtaa liialliseen rahan tarjontaan, koska rahan määrä seurasi kysyntää: kaikki liika setelistö virtaisi välittömästi takaisin pankkiin.[312] Vuoden 1825 kriisi, jonka aikana Bank of England oli kyennyt vain vaivoin ylläpitämään seteliensä vaihdettavuuden kultaan ja silloinkin Banque de Francesta lainatuin varoin, kuitenkin osoitti, että kultakannan oloissakin setelinanto voi kasvaa liikaa ja vaarantaa setelien vaihdettavuuden. Vaihdettavuuden turvaaminen pitkällä aikavälillä edellytti siis sellaista luotonantopolitiikkaa, joka voisi turvata pankin reservien (kultavarannon) riittävyyden sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä.[313]

Kriisistä käynnistynyt kuuluisa rahapoliittinen kiista johti 1840-luvun alkuun mennessä ns. currency-periaatteen muodostumiseen eräänlaiseksi rahapoliittiseksi ortodoksiaksi. Currency-periaate yhdistetään David Ricardon nimeen, koska hän oli esittänyt sen pääperiaatteet jo teoksissaan *Proposals for an Economical and Secure Currency* (1816) ja *Plan for the Establishment of a National Bank* (1824).

Currency-periaate oli sekä rahateoreettinen että rahapoliittinen oppi. Teoreettiselta kannalta currency-periaate perustui yksinkertaiseen rahan kvantiteettiteoriaan ja maksutaseen kultavirtaoppiin. Sen mukaan rahatalouden tasapaino olisi vakaa ja automaattisesti itsensä korjaava, jos setelipankki (tai setelipankit) toimisivat niin, että rahajärjestelmä mahdollisimman täydellisesti jäljittelisi puhdasta metallirahajärjestelmää, so. sellaista, jossa vain kulta tai hopea olisivat käytössä maksuvälineenä. Setelit olivat tosin maksuvälineenä metallirahaa käytännöllisempiä, mutta rahajärjestelmän luonnollisen toiminnan turvaamiseksi setelinanto piti järjestää siten, että se ei vaikuttaisi rahan määrään. Setelit olisivat vain kullan ”sijakkeita”. Tämä voisi toteutua, jos setelit katettaisiin 100-prosenttisesti kultareservein tai jos ainakin setelien määrän muutokset sidottaisiin setelipankin reservien muutoksiin ”yksi yhteen”. Oppiin kuului myös ajatus, että vain metalliraha

ja setelit olivat rahaa, mutta esimerkiksi pankkitalletukset, edes Bank of Englandissa olevat talletukset, eivät olleet rahaa teorian tarkoittamassa mielessä.[314]

Englannin Pankin toimintapuitteet uudistettiin vuonna 1844 voimaan tulleella ns. Peelin pankkilailla (Bank Charter Act). Se perustui currency-koulukunnan esittämiin periaatteisiin, joilla pyrittiin tekemään setelipankin toiminta ”mekaaniseksi” siten, että rahajärjestelmä setelien käytöstä huolimatta toimisi ikään kuin rahana käytettäisiin kultaa. Tämä voitiin saavuttaa sitomalla liikkeeseen lasketun setelistön määrä tiukasti pankin metallivarantoon.

Peelin pankkilailla Bank of England jaettiin kahteen osastoon, setelinanto-osastoon (issue department) ja pankkitoimintaosastoon (banking department) joista edellinen vastasi setelien liikkeeseen laskusta ja setelikatteesta. Setelinanto-osaston seteleillä piti olla täysi metallikate lukuun ottamatta kiinteätä määrää, ns. kontingenttia, joka saatiin kattaa vekseleillä. Kontingentin, joka oli ainoa luotto, joka setelinanto-osastolla oli oikeus myöntää, piti pysyä aina muuttumattomana rahamarkkinoiden vaihteluista huolimatta. Järjestelmällä pyrittiin varmistamaan currency-koulukunnan tärkeänä pitämä periaate, jonka mukaan setelien määrän muutosten piti tarkoin vastata kultakatteen muutoksia. Näin turvattaisiin rahan arvo ja myös maan maksutaseen tasapaino, koska inflaatiota eikä kullan virtaa ulkomaille voisi syntyä, kun keskuspankki oli lailla estetty näitä rahoittamasta.

Peelin pankkilain mukaan Bank of Englandin pankkitoimintaosasto (banking department) puolestaan toimisi tavallisen pankkiiriliikkeen tavoin. Se myönsi vekseliluottoa niillä varoilla, jotka se sai yleisön talletuksista ja banking-departmentin kontingentista. Sitä paitsi pankkitoimintaosastolla oli käytössään Bank of Englandin peruspääoma, joka oli toimiluvassa määritellyllä tavalla lainattu pitkäaikaisena lainana valtiolle.[315]

Vuosien 1847, 1857 ja 1866 rahamarkkinakriisien aikana osoittautui kuitenkin käytännössä mahdottomaksi pitää kiinni Peelin pankkilain mukaisista keskuspankin luotonantoa rajoittavista määräyksistä. Bank of England poikkesi lain setelikatemääräyksistä ja myönsi luottoa valtion vekseleitä vastaan turvatakseen Lontoon rahamarkkinoiden ja viime kädessä koko talouselämän toiminnan jatkuvuuden. Samaan aikaan kun Bank of Englandin (ja sitä kautta muidenkin keskuspankkien) rooli rahamarkkinoiden maksuvalmiuden viimeisenä turvana al-

koi näiden kriisien seurauksena hahmottua, myös korkopolitiikan merkitys kasvoi. Korkoa tarvittiin säätelemään pankin luotonantoa ja setelistön määrää oloissa, joissa oli osoittautunut käytännössä mahdottomaksi turvautua luotonannon määrälliseen rajoittamiseen, koko pankkisektorin maksuvalmiuden ollessa riippuvainen luotonsaantimahdollisuuksista setelipankista.[316]

Vaikka Peelin pankkilain periaatteista jouduttiin rahamarkkinakriisien sattuessa Englannissa toistuvasti tinkimään, tästä järjestelmästä tuli kuitenkin kansainvälinen malli, johon muiden maiden setelipankkien toimintaperiaatteita verrattiin. Useissa muissakin maissa, myös Suomessa, siirryttiin 1800-luvun jälkipuoliskolla setelien osakatejärjestelmästä kontingenttijärjestelmän mukaisiin setelikatemääräyksiin. – On mielenkiintoista, että Ruotsissa, joka usein muutenkin on ollut rahapoliittisen kehityksen ja kokeilujen edelläkävijä, siirryttiin kontingenttijärjestelmän mukaiseen setelikatejärjestelmään Englannista riippumatta, Suomen raharealisaation 1840-luvun alussa aiheuttaman rahakriisin vuoksi.

KRIMIN SODAN RAHATALOUDELLISET SEURAUKSET

VENÄJÄN TALOUDEN RAKENTEELLISET HEIKKOUDET PALJASTUVAT

Krimin sota, joka oli monessakin suhteessa merkittävä käännekohta Venäjän historiassa, merkitsi vakavaa rasitusta myös Venäjän valtiontaloudelle ja rahajärjestelmälle. Taistelutoimien aiheuttaman taloudellisen rasituksen lisäksi sodalla oli haitalliset vaikutukset Venäjän ulkomaankauppaan ja valtion tullituloihin, koska viholliseksi muuttunut Britannia oli siihen asti ollut Venäjän tärkein ulkomaankauppakumppani. Venäjän valtiontalouden alijäämä kasvoi suureksi varsinkin vuosina 1854–1856, ja setelien lunastusta hopealla jouduttiin rajoittamaan. Lyhyellä aikavälillä monetaariset vaikutukset eivät kuitenkaan muodostuneet kovin suuriksi eikä esimerkiksi ruplan arvo heikentynyt kovin paljoa, eikä luottosetelien vaihdettavuutta hopeaan tarvinnut virallisesti lopettaa. Sota lisäsi kuitenkin liikkeessä olevan rahan määrää voimakkaasti ja heikensi pankkijärjestelmää tavalla, joka osoittautui Venäjän pankki- ja rahajärjestelmän kannalta kohtalokkaaksi myöhemmin, 1850-luvun lopulla.

Krimin sota kesti vajaat kaksi vuotta. Turkin ja Venäjän jo aiemmin kireät suhteet kärjistyivät toukokuussa 1853, kun keisari Nikolai I antoi Turkille uhkavaatimuksen koskien ortodoksikristittyjen asemaa Osmanien keisarikunnassa. Kesällä Venäjän armeija tunkeutui Turkin alaisuuteen kuuluneisiin Valakian ja Moldavian ruhtinaskuntiin, ja 30.11.1853 Venäjä tuhosi Turkin laivaston Sinopen satamassa Turkin poh-

Tekijänoikeussyistä tämä kuva on poistettu.

Krimin sodan seurauksena ruplan arvo irtosi hopeasta. Sotatoimet ulottuivat Suomenlahdelle asti, ja elokuussa 1855 englantilaiset ja ranskalaiset laivat pommittivat Viaporin linnoitusta. – Louis Lebreton, öljy kankaalle, 1856. Värillinen kivipiirros, Bibliothèque nationale, Pariisi.
Bridgeman Art Library / Suomen Kuvapalvelu.

joisrannikolla. Britannia ja Ranska tulivat nyt Turkin avuksi ja julistivat sodan Venäjälle 28.3.1854. Liittoutuneiden maajoukot nousivat maihin Balkanilla, ja huhtikuussa liittoutuneiden laivasto pommitti Odessaa. Englantilais-ranskalainen laivasto operoi myös Suomen rannikoilla, ja elokuussa 1854 Bomarsundin linnoitus Ahvenanmaalla antautui sille. Syyskuussa liittoutuneet nousivat maihin Krimin niemimaalla ja piirittivät Sevastopolin kaupungin. Tammikuun lopussa 1855 myös Sardinian kuningaskunta liittyi sotaan Englannin ja Ranskan rinnalle.

Maaliskuun 1855 alussa keisari Nikolai I kuoli ja hänen poikansa Aleksanteri II nousi Venäjän keisariksi. Kun kesällä myös Itävalta uhkasi liittyä sotaan Venäjää vastaan, venäläiset vetäytyivät Valakiasta ja Moldaviasta, ja Itävalta miehitti nämä ”Tonavan ruhtinaskunnat”. Sotatoimet ulottuivat jälleen myös Itämerelle, ja 9.–11.8.1855 englantilais-ranskalainen laivasto pommitti Viaporia Helsingin edustalla. Krimillä Sevastopol antautui liittoutuneille pitkän piirityksen jälkeen syyskuussa 1855, mikä viimeistään osoitti Venäjän voimien olevan lopussa. Itävallan esitettyä uhkavaatimuksen joulukuussa Venäjän täytyi taipua rauhaan.[317] Aselepo alkoi 29.2.1856, ja rauhansopimus Pariisissa solmittiin maaliskuun lopussa 1856.

Vaikka Krimin sodalla ei ollut selvää voittajaa, sen seuraukset Venäjälle olivat katastrofaaliset, sekä taloudellisesti että poliittisesti. Historioitsijat ovat yleisesti sitä mieltä, että sota paljasti Venäjän olevan paljon heikompi kuin mitä varsinkaan venäläiset itse olivat Nikolain hallituskaudella kuvitelleet ja että laajat uudistukset olivat tarpeen. Näin sota toimi alkusysäyksenä niille monille taloudellisille ja poliittisille uudistuksille, joita Aleksanteri II:n kaudella aloitettiin – kuten maaorjien vapautukselle ja valtiopäivätoiminnan aloittamiselle Suomessa.[318]

Venäjän hallitus rahoitti sotaponnistuksiaan huomattavalta osin lisäämällä luottoseteleiden määrää. Niiden määrä alkoi merkittävästi lisääntyä vuoden 1855 tammikuussa, jolloin Venäjän valtiovarainministeriön luottosetelitoimituskunta oikeutettiin laskemaan liikkeeseen katteettomia luottoseteleitä. Asetuksen mukaan setelit piti lunastaa takaisin kolmen vuoden kuluessa sodan päätyttyä. Toisin kuitenkin kävi: vuonna 1856 setelien lunastaminen hopealla lopetettiin kokonaan, sen jälkeen kun hopealunastusta oli huonolla menestyksellä koetettu erilaisilla hallinnollisilla keinoilla jarruttaa.[319] Tästä rahan tarjonnan lisäyksestä ja hopeavaihdon rajoittamisesta huolimatta ruplan kurssi,

joka oli sodan aikana notkahtanut, palautui sodan päätyttyä joksikin aikaa käytännöllisesti katsoen ennalleen.[320]

Zieliński selittää ruplan kurssin yllättävääkin vahvuutta, mikä kesti noin puolitoista vuotta vielä Krimin sodan päättymisen jälkeen, Venäjän hallituksen tukitoimilla sekä sillä, että Venäjän maksutase oli sodan jälkeen vallinneen kansainvälisen noususuhdanteen aikana vahva. Toisaalta talous oli edelleen luottosetelien liikkeessä olleen suuren määrän vuoksi ylilikvidissä tilassa, ja Venäjän silloinen valtiovarainministeri Bryk epäonnistui tilanteen hallinnassa pahoin. Vuoden 1857 helmikuussa tehtiin yritys setelien vaihdettavuuden palauttamiseksi ja ruplan kurssin kiinnittämiseksi, mutta setelien lunastus jouduttiin lopettamaan uudelleen jo saman vuoden toukokuussa, koska seteleitä esitettiin lunastettavaksi niin paljon, etteivät hopeavarat olisi riittäneet.[321]

Likviditeetin kasvu näkyi talletuksina valtiollisissa pankeissa, jotka eivät kuitenkaan pystyneet löytämään niihin talletetuille varoille riittävästi tuottavia sijoituskohteita, ja pankkien setelikassat kasvoivat voimakkaasti. Hallitus ei kuitenkaan vielä ryhtynyt toimiin liian likviditeetin neutraloimiseksi esimerkiksi obligaatiolainoilla, vaan kesäkuussa 1857 Venäjän hallitus päätti sen sijaan alentaa pankkien talletus- ja lainakorkoja toivoen näin saavansa pankkeihin talletetut varat liikkeeseen. Talletuskorot laskettiin 4 prosentista 3 prosenttiin ja kaikkien lainojen korot 5 prosentista 4 prosenttiin.[322] Tällä koronalennuksella on katsottu olleen Venäjän rahajärjestelmän kannalta kohtalokas, pankkien asemaa heikentävä ja inflaatiota kiihdyttävä vaikutus.

VENÄJÄN RAHA- JA PANKKIKRIISI

Syksyllä 1857 puhkesi yleismaailmallinen finanssikriisi, jota on kutsuttu historian ensimmäiseksi todella maailmanlaajuiseksi talouskriisiksi. Kriisi alkoi Yhdysvalloissa ja levisi Britanniaan, jossa Bank of England joutui joksikin aikaa keskeyttämään seteliensä lunastuksen kullalla. Se nosti marraskuussa 1857 diskonttokorkonsa joksikin aikaa ennen kuulumattoman korkealle, 10 prosenttiin. Britanniasta kriisi levisi edelleen Pariisiin, Hampuriin ja muihin finanssikeskuksiin. Suuri määrä pankkiiriliikkeitä eri puolilla maailmaa joutui ainakin tilapäisesti maksukyvyttömäksi, ja kriisi aiheutti niinkin kunnianarvoisalle laitokselle kuin Hamburger Bankille vaurioita, joista se ei enää kos-

kaan toipunut.[323] Ruotsissa Valtakunnanpankki joutui kriisin vuoksi järjestämään poikkeuksellisen ja ohjesääntönsä vastaisen hätärahoitusoperaation, jolla estettiin tukholmalaisten kauppahuoneiden joutuminen maksukyvyttömiksi.[324] Vuoden 1857 kriisin syynä on yleensä pidetty Krimin sodan jälkeen jatkuneen rahoitusmarkkinaspekulaation taittumista, joskin sille on esitetty myös reaalitaloudellisia selityksiä.[325]

Syksyn 1857 kansainvälisen finanssikriisi romutti käytännössä moniksi vuosiksi Venäjän mahdollisuudet palata hopeakannalle. Ruplan kurssi romahti marraskuussa valuuttamarkkinoilla noin 10 prosentilla, ja luottosetelien kurssi suhteessa hopearuplaan heikkeni sekin selvästi. Keväällä 1858 käynnistyi talletusten pako Venäjän pankeista, ja huhtikuussa hallitus jäädytti kaiken luotonannon maaomaisuutta vastaan ja myös kielsi olemassa olevien lainojen uudelleenjärjestelyn. Pankkien tila osoittautui kestämättömäksi, joten vasta nimitetty uusi valtiovarainministeri Aleksandr Knjaževitš asetti komitean valmistelemaan Venäjän pankkijärjestelmän uudistamista. Komitea koostui nuorista, liberaaleista reformisteista kuten Nikolai Bunge, Jevgeni Lamanskij ja Mihail Reutern.[326] Näistä Reutern ja Bunge toimivat sittemmin Venäjän valtiovarainministereinä ja Lamanskij Valtakunnanpankin pääjohtajana.

Venäjän pankkikriisi ratkaistiin likvidoimalla toiminnassa olleet pankkilaitokset sekä perustamalla uusi setelipankki, Valtionpankki (Gosudarstvennyi Bank). Ennen uudistusta konvertoitiin mahdollisimman suuri osa pankeissa olleista yleisön talletuksista pitkäaikaisiksi obligaatiolainoiksi. Ensimmäinen, 4 prosentin laina ei saavuttanut yleisön suosiota, mutta syyskuussa 1859 tarjotulla, 5 prosentin korkoa tuottaneella 37 vuoden obligaatiolainalla, onnistuttiin muuttamaan huomattava osa vaadittaessa nostettavista talletuksista pitkäaikaisiksi, tosin vallitsevaan lainakorkoon verrattuna erittäin kalliiksi obligaatiolainoiksi.[327] Talletusten nostamisen ja obligaatiolainoiksi konvertoinnin seurauksena pankkien talletukset supistuivat vuoden 1859 aikana yhteen kolmannekseen, 967 miljoonasta ruplasta vain 328 miljoonaan ruplaan.[328] Venäjän pankkijärjestelmä oli vähitellen tuhoutumassa juuri samaan aikaan kun hallitus oli valmistelemassa maareformia, jonka tavoitteena oli maaorjuuden lopettaminen Venäjällä. Maareformi oli myös tuhoamassa sen maaorjien panttaukseen perustuvan vakuusjärjestelmän, jonka varassa Venäjän valtiollinen lainapankki oli toiminut.

Venäjän pankkijärjestelmän uudistamista ja Valtionpankin perustamista koskevat manifestit annettiin touko-kesäkuun vaihteessa 1860. Valtion Liikepankki konttoreineen muutettiin Valtionpankiksi. Muut valtiolliset pankkilaitokset, siis maatalousluotosta vastannut Valtion Lainapankki ja setelinantoa hoitanut valtiovarainministeriön luottoseteltoimituskunta, joka oli vanhan Assignaattipankin perillinen, lopetettiin ja niiden velat ja saatavat siirrettiin Valtakunnanpankille, joka aloitti toimintansa kesäkuussa 1861.

Venäjän Valtionpankin piti statuuttiensa mukaan myöntää yksityisille vain lyhytaikaista luottoa. Sen luottomuotoina olivat enintään 6 kuukauden pituisten vekselien tai valtiollisten tai kunnallisten arvopaperien diskonttaus sekä lombardiluotto jalometalli-, arvopaperi- tai tavarapanttia vastaan. Se otti vastaan talletuksia ja voi harjoittaa jalometallien ja arvopaperien kauppaa. Periaatteessa rajoittuminen lyhytaikaiseen luottoon oli suuri muutos, koska Valtionpankin edeltäjien, valtiollisten luottolaitosten, luotonannosta (yksityisille) 90 % oli Zielińskin mukaan ollut Valtion Lainapankin myöntämää pitkäaikaista maatalousluottoa.[329]

Käytännössä muutos aiempaan järjestelmään verrattuna ei kuitenkaan ollut kaikissa suhteissa kovin suuri. Valtionpankki oli luottoseteltoimituskunnan seuraajana velvollinen milloin tahansa valtiovarainministeriön käskystä laskemaan liikkeeseen lisää luottoseteleitä ja antamaan metallivarantonsa hallituksen käytettäväksi. Pankilla ei myöskään ollut itsenäistä setelinanto-oikeutta, vaan se laski luottoseteleitä liikkeeseen vain valtiovarainministeriön määräysten mukaan.[330] Järjestelmä pysyi Venäjällä tällaisena aina siihen saakka kun Venäjä siirtyi kultakannalle 1890-luvun lopussa, jolloin Valtakunnanpankin itsenäisyyttä lisättiin.

Venäjän Valtionpankin ylijäämä käytettiin valtion tarpeisiin, erityisesti valtion velan lyhentämiseen. Tämän epäitsenäisyyden vastapainoksi valtio takasi pankin maksukykyisyyden ja antoi sille sen toiminnan kannalta tarpeellisen varat, kuten 15 miljoonan ruplan peruspääoman. Jatkuvuutta suhteessa aiempaan järjestelmään merkitsi sekin, että suurin osa Valtakunnanpankin toiminnasta ei suinkaan muodostunut liiketoimista yksityisen sektorin kanssa vaan valtion velan ja maksujen hoidosta. Myös sen luotonannosta suurin osa suuntautui käytännössä valtiolle.

VENÄJÄN PYRKIMYKSET HOPEAKANTAAN KARIUTUVAT

Marraskuussa 1861 valtakunnanpankin silloinen varapääjohtaja ja tuleva pääjohtaja Jevgeni Lamanskij esitti valtiovarainministeri Knjaževitšille suunnitelman ruplan hopeavaihdettavuuden palauttamiseksi.[331] Lamanskijn suunnitelma perustui – jälleen kerran, kuten edellistä raharealisaatiota valmistellut Drucki-Lubeckin suunnitelma vuodelta 1837 – Speranskin vuonna 1810 esittämään finanssisuunnitelmaan.

Lamanskij ehdotti, että Valtakunnanpankki pitäisi organisoida uudelleen yksityiseksi osakeyhtiöksi ja tehdä se riippumattomaksi valtiovarainministeriöstä. Hopea- ja kultavarannot piti siirtää valtion kassasta uudistetun Valtionpankin vastuulle ja sen lisäksi myös 400 miljoonan ruplan arvosta valtion obligaatioita ja valtion omaisuutta. Uudelleen järjestetystä Valtakunnanpankista piti tulla setelipankki, joka toimisi samojen periaatteiden mukaan kuin Länsi-Euroopan maiden keskuspankit.

Mihail Reutern, joka astui valtiovarainministerin virkaan tammikuussa 1862, ts. pian Lamanskin suunnitelman esittämisen jälkeen, ei kuitenkaan ryhtynyt suunnitelmaa toteuttamaan. Sen sijaan hän koetti palauttaa ruplan vaihdettavuuden ulkomaisen lainan avulla ja keskuspankin asemaa muuttamatta. Reuternin vakautusohjelma alkoi asetuksella 25.4.1862, jolloin määrättiin Valtionpankki aloittamaan setelien lunastus kullalla ja hopealla (joko kovana rahana tai harkkoina) kurssiin 570 kopeekkaa puoli-imperiaalilta (puoli-imperiaali = 5 kultaruplaa) ja 108,5 kopeekkaa hopearuplalta. Kullan ja hopean kursseja piti vaiheittain alentaa, kunnes virallinen pariteetti saavutettaisiin.

Vuonna 1862 Venäjän valtio hankki eurooppalaisilta pääomamarkkinoilta Rothschildien Lontoon ja Pariisin pankkihuoneiden välityksellä 15 miljoonan punnan lainan. Tällä lainalla oli tarkoitus hankkia valuuttavaranto, jonka turvin Venäjän Valtionpankki voisi ryhtyä lunastamaan valtiollisia luottoseteleitä hopearahalla. Venäjän valtio sai lainalla noin 94 miljoonan ruplan edestä valuuttaa. Tästä kuitenkin vain 44 miljoonaa ruplaa voitiin käyttää valuuttavarannon kartuttamiseen. Vuoden 1862 alussa valuuttavaranto oli 80 miljoonaa ruplaa ja setelistö 714 miljoonaa ruplaa; vuoden lopussa valuuttavaranto oli saatu nousemaan noin 120 miljoonaan ruplaan, mikä oli edelleen alle ⅕ liikkeessä olevasta setelistöstä. Tämä suhteellisen vähäinen kate ei ilmeisesti riittänyt vaihdettavuuden palauttamiseen, koska luottamus ruplaan oli heikko. Vuoden 1862 aikana Venäjältä virtasi kovaa valuuttaa ulkomaille nettomääräisesti 34 miljoonan ruplan arvosta.[332]

Suunnitelman julkistamisen aikaan toukokuun alussa hopearuplan kurssi oli 110,5 kopeekkaa luottoseteleinä; Reuternin suunnitelman mukaan setelirahan kurssia piti nostaa puolella kopeekalla kuukausittain, niin että vuoden 1863 alussa oltaisiin 106 kopeekassa ja vuoden 1864 alussa parikurssissa (1 hopearupla = 100 kopeekkaa luottoseteleinä). Suunnitelman toteuttamista varten Reutern hankki keväällä 1862 Rothschildeilta lainan, jonka nostamisen jälkeen hallituksen käytössä oli 169 miljoonan ruplan metallivarat setelien katteeksi ja lunastamiseksi. Luottoseteleitä oli operaation alkaessa liikkeessä 691 miljoonaa ruplaa, joten Rothschildien laina mukaan lukien käytettävissä olevat metallivarat vastasivat noin neljäsosaa liikkeessä olevien setelien määrästä.

Operaatio eteni suunnitelman mukaan marraskuuhun 1862 asti. Tällöin vain 12 miljoonaa ruplaa valuuttavarannosta oli huvennut setelien lunastukseen. Tammikuussa 1863 alkoi kuitenkin Puolan kapina, jonka kukistamiseen meni aikaa liki puolitoista vuotta ja kului erään laskelman mukaan 72 miljoonaa ruplaa. Lisäksi Venäjän vientikauppa kärsi Puolan kriisistä tuntuvasti. Ulkomaankaupan alijäämä, joka piti maksaa kullalla tai hopealla, oli vuonna 1863 noin 66 miljoonaa ruplaa.[333]

Näissä olosuhteissa vaihdettavuuden palauttamissuunnitelman jatkaminen vaati lisää ulkomaista lainaa. Keväällä 1863 Rotshchildit suostuivatkin järjestämään uuden lainan, mutta muuttivat syyskuussa mieltään ja kieltäytyivät nyt ottamasta osaa lainan liikkeeseen laskuun. Vuoden 1863 kuluessa luottamus vaihdettavuussuunnitelman toteutumiseen heikkeni heikkenemistään. Kun valuutan tukemista Reuternin

MIHAIL REUTERN (1820–1890)

Suomen 1800-luvun rahahistorian kaksi merkittävintä ratkaisua olivat paluu hopeakantaan vuonna 1865 sekä siirtyminen kultakantaan vuonna 1878. Uudistukset loivat pohjan Suomen taloudellisen autonomian vahvistumiselle, eikä kumpaakaan reformia olisi voitu toteuttaa ilman Venäjän hallituksen hyväksyntää. Tärkeimmäksi tukijaksi molemmissa tapauksissa nousi Venäjän finanssiministeri Mihail Reutern.

Baltiansaksalaisesta aatelissuvusta polveutunut Mihail Reutern oli 1850-luvun alkupuoliskolla rekrytoitu Aleksanteri II:n veljen, suuriruhtinas Konstantinin johtamaan amiraliteettiin, jonne liberaalisti suuntautunut Konstantin kokosi samanhenkisiä nuoria hallintomiehiä. Amiraliteetista tuli Venäjän modernisoinnin ajatushautomo. Reformien malleja etsittiin länsimaista, ja Reuternkin teki kolme vuotta kestäneen Preussiin, Ranskaan, Englantiin ja Yhdysvaltoihin ulottuneen opintomatkan, jonka aikana hän perehtyi näiden maiden hallinto- ja budjetointijärjestelmiin.

Kun Reutern oli palannut laajalta kiertomatkaltaan hänet nimitettiin vuonna 1858 valtiosihteeriksi ja teki pian läpimurtonsa talouspolitiikkaan Venäjän rautatiekomiteassa. Tällöin, kuten koko uransa ajan, hän piti nimenomaan rautateiden rakentamista välttämättömänä ehtona Venäjän taloudelliselle kehitykselle. Hän oli myös jäsenenä tärkeässä komissiossa, joka suunnitteli Venäjän kriisiin ajautuneen pankkijärjestelmän uudistusta ja Venäjän valtionpankin perustamista, mikä toteutui vuonna 1860. Vuonna 1862 Aleksanteri II nimitti Reuternin finanssiministerikseen. Hänen tehtäväkseen tuli Venäjän valtiontalouden saneeraus.

Finanssiministeri Reutern oli Suomen valtiovarainpäällikön J. V. Snellmanin vastapuolena tämän neuvotellessa Pietarissa vuosina 1863 ja 1864 Suomen paluusta hopeakantaan. Ehkä baltiansaksalaisen taustansa takia Mihail Reutern suhtautui suopeasti Venäjän erillisalueiden autonomiaan. Suomi oli hänelle hallinnollinen malliesimerkki, jonka kokemuksista saattoi olla hyötyä myös koko Venäjälle. Tämän tyyppisin argumentein hän perusteli ensin hopeakantaan ja sitten kultakantaan siirtymisen sallimista Suomessa. Tämä tuli esiin myös muistiossa, jonka hän vuonna 1877 toimitti Venäjän finanssikomitealle Suomen kultakantaan siirtymistä käsiteltäessä. Muistiossaan hän varauksettomasti tuki Suomen siirtymistä kultakantaan, ja tätä pidetään ratkaisevana tekijänä Suomen kannalta myönteisen päätöksen syntymisessä. Suomea tukiessaan Reutern oli jopa valmis uhmaamaan Venäjällä noihin aikoihin vahvistunutta yltiönationalistista yleistä mielipidettä.

Reutern erosi valtiovarainministerin tehtävästä vuonna 1878 sen jälkeen kun Turkin sota, jota hän oli vastustanut, oli aiheuttanut kaaoksen Venäjän valtiontaloudessa. Vuonna 1882 Aleksanteri III kutsui Reuternin vielä Venäjän ministerineuvoston puheenjohtajaksi, missä tehtävässä hän toimi kunnes erosi vuonna 1887 näkökykynsä heikkenemisen vuoksi.

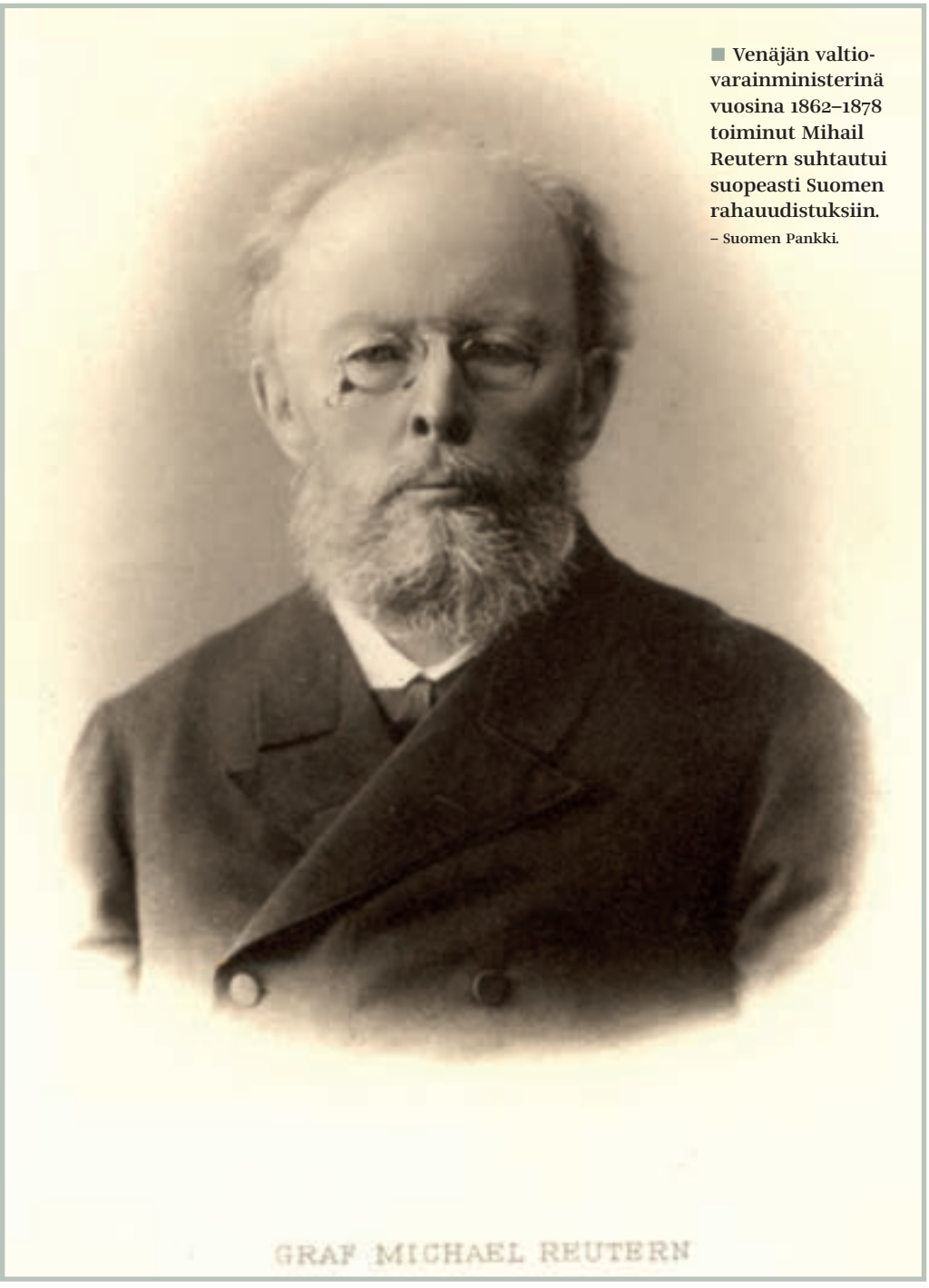

■ Venäjän valtiovarainministerinä vuosina 1862–1878 toiminut Mihail Reutern suhtautui suopeasti Suomen rahauudistuksiin.
– Suomen Pankki.

suunnitelman mukaisesti Valtiovarainministeriön rahoittamien vekselikauppojen avulla kuitenkin jatkettiin, vuoden 1863 lopussa Venäjän valuuttavarannosta, jota oli operaation alkaessa ollut 120 miljoonaa ruplaa, oli jäljellä enää 55 miljoonaa ruplaa.

Lokakuussa 1863 Napoleon III:n jyrkkäsanainen Puolan tilannetta kosketellut puhe aiheutti spekulaatioita, että Englanti, Ranska ja Itävalta ryhtyisivät sotaan Venäjää vastaan sen kovaotteisen Puolan-politiikan vuoksi. Tämä aiheutti paniikin Pietarin pörssissä, jossa lyhyt korko nousi 3 prosentista 7 prosenttiin ja venäläisten obligaatioiden kurssi laskivat eurooppalaisilla markkinoilla voimakkaasti. Syntyneen kriisin vuoksi Reutern katsoi, että ruplien lunastaminen metallilla oli lopetettava, koska muuten koko metallivaranto pian hupenisi. 5.11.1863 Venäjän valtionpankki antoi julistuksen, jonka mukaan ”keisarillisella suostumuksella luottosetelien lunastus valtakunnanpankissa keskeytetään kunnes toisin ilmoitetaan”. Keisari oli kirjoittanut esittelymuistion marginaaliin: ”vaihtoehtoa ei ole, mutta tämä tekee minut hyvin surulliseksi”. Hopeakantaprojekti oli tämän myötä haudattu.[334]

Venäjän hopeakantasuunnitelman romahduksen seuraukset muodostuivat Suomen kannalta hyvin kauaskantoisiksi. Suomen markka oli kolme vuotta aikaisemmin määritelty ruplan neljäsosaksi, ja jos Venäjä olisi onnistunut suunnitelmien mukaisesti ruplan vakauttamisessa vuoden 1864 alkuun mennessä, ei suomalaisten olisi seuraavina vuosina tarvinnut ponnistella oman, kansallisen hopeakantareforminsa puolesta. Markka olisi muodostunut vain hopearuplan alaosaksi, suunnilleen samaan tapaan kuin Puolan złoty oli ollut hopearuplan alaosa 1800-luvun alkupuolella. Selvää on, että Suomen rahajärjestelmän erillisyys suhteessa Venäjään olisi näissä oloissa jäänyt näennäiseksi ja on erittäin kyseenalaista, olisiko Suomi niissä oloissa voinut toteuttaa omaa, Venäjästä erillistä kultakantauudistusta niin kuin vuonna 1878 tehtiin. Venäjän ruplan vakauttamisen epäonnistuminen vuonna 1863 oli näin ollen ehkä tärkein niistä tekijöistä, jotka seuraavina vuosikymmeninä yhä enemmän etäännyttivät Suomen rahajärjestelmää ja talouselämää Venäjästä.

Vuoden 1863 ruplakriisi muodostui käännekohdaksi myös Venäjän näkökulmasta, koska se käytännössä lykkäsi ajatukset hopeakannalle paluusta epämääräiseen tulevaisuuteen. Vuonna 1866 Reutern kirjoitti keisarille pitävänsä valuutan arvon palauttamista silloisessa tilanteessa mahdottomana, ainakin muutamien vuosien tähtäyksellä, ja vaati tämän tosiasian tunnustamista. Samalla hän kuitenkin katsoi, että

hallitus voi ja sen myös piti työskennellä ”antaakseen rahankierrolle olosuhteisiin nähden vakaat perusteet”.[335]

Valtiovarainministeri Reutern tarkasteli ruplan kurssia enimmäkseen maksutasenäkökulmasta eikä monetaarisesta, jonka hän ainakin jyrkimmässä ”bullionistisessa” muodossaan torjui. Valuuttakurssin määräytyminen ei näin ollen hänen mielestään ollut vain rahapoliittinen vaan laajemmin talouspoliittinen ongelma. Ruplan arvon tukemiseksi hän korosti valtion menojen karsintaa ja viennin edistämistä. Reuternin mielestä valuutan vakauttamisen kannalta keskeisin asia oli viennin edistäminen, ja siinä puolestaan keskeisin asia rautateiden rakentaminen valtakunnan tuottavilta alueilta rannikoille ja valtakunnan rajoille: ”Rautateissä ei ole ainoastaan valuuttamme ja valuuttakurssimme tulevaisuus, vaan koko taloudellisen kehityksemme, finanssiemme, niin, ylipäänsä Venäjän valtiollisen merkityksen tulevaisuus.”[336] Rautateiden merkityksen korostamisessa Reuternin ja J. V. Snellmanin ajattelutavat olivat hyvin samansuuntaiset. Molemmat näkivät rautatiet ensi sijassa vientikauppaa tukevana infrastruktuurina eikä esimerkiksi sotilaallisina laitoksina, mikä tarkastelukulma Venäjällä myös nautti huomattavaa kannatusta Krimin sodan kokemusten vuoksi.

KOHTI RAHAREFORMIA SUOMESSA

ENSIMMÄISENÄ ETAPPINA OMA MARKKA

Vaikka hopeakannan turvissa ei vuoden 1840 raharealisaation jälkeen ehditty toimia kuin runsas vuosikymmen, usko metallikannan luomaan vakauteen oli erittäin vahva, ja välittömästi Krimin sodan päätyttyä ryhdyttiinkin Suomessa pohtimaan mahdollisuuksia palata takaisin hopeakantaan. Kuten edellä on jo kerrottu, samansuuntaisia suunnitelmia oli esillä myös Venäjällä, joten mahdollisuudet nopeaan etenemiseen näyttivät hyviltä. Suomalaisissa suunnitelmissa ei vielä tässä vaiheessa ollut nähtävissä minkäänlaisia pyrkimyksiä irtaantua Venäjän rahajärjestelmästä. Vuonna 1857 tilanne kuitenkin nopeasti muuttui, kun alkuaan Yhdysvalloissa syntynyt finanssikriisi ulotti vaikutuksensa Eurooppaan. Paperiruplan kurssi kääntyi uudelleen laskuun, ja Suomen Pankin setelien arvo luonnollisesti seurasi ruplan arvoa. Rahajärjestelmän vakauttamisen merkitys nousi tämän seurauksena entistä suuremmaksi.

Suomen kannalta keskeinen kysymys oli paperiruplan (venäläisten luottosetelien) asema laillisena maksuvälineenä, jonka se oli saanut vuoden 1840 uudistuksen jälkeen. Niin kauan kuin venäläiset luottosetelit olivat laillisia maksuvälineitä Suomessa, Suomen Pankin piti ottaa venäläisiä luottoseteleitä vastaan nimellisarvostaan, aivan kuin omia seteleitäänkin. Tämä esti hopeakannan erillisen toteuttamisen Suomessa, koska jos sitä olisi yritetty, Suomen Pankki olisi joutunut omalla hopeavarannollaan yksin vastaamaan omien seteliensä lisäksi myös venäläisten luottosetelien lunastamisesta hopealla. Tämä oli käy-

tännössä mahdotonta. Ruplan markkinakurssi oli painunut niin alas, että mahdollisuus lunastaa keisarikunnan ruplasetelit hopealla viralliseen kurssiin olisi johtanut Suomen Pankin hopeavarojen nopeaan tyhjenemiseen.

Rahajärjestelmän vakauskysymys liittyi 1850-luvun lopussa näihin samoihin aikoihin käynnistyneeseen, koko yhteiskuntaa koskettaneeseen uudistustyöhön. Tavoiteltuihin uudistuksiin kuului myös Suomessa pankkijärjestelmän rakenteiden uudistaminen. Aikakauden liberaalin hengen mukaisesti Suomessa oli ryhdytty avoimesti keskustelemaan mahdollisuuksista perustaa yksityisiä pankkeja valtion pankin rinnalle. Valtion monopoliasemaa pankkitoiminnassa ei pidetty enää itsestään selvyytenä ja ainoana mahdollisuutena. Yksityisten pankkien perustamisen välttämättömäksi edellytykseksi nähtiin kuitenkin rahan arvon vakauttaminen hopeakantaan, sillä epävakaiden rahaolojen vallitessa ei yleisö uskaltaisi sijoittaa yksityisiin liikepankkeihin niiden perustamisen edellyttämiä pääomia. Uuden liberaalin suuntauksen alkua osoittivat myös Suomen poliittisessa johdossa tapahtuneet muu-

VALUUTTAKURSSI SUHTEESSA HAMPURIN HOPEAMARKKAAN 1854–1867

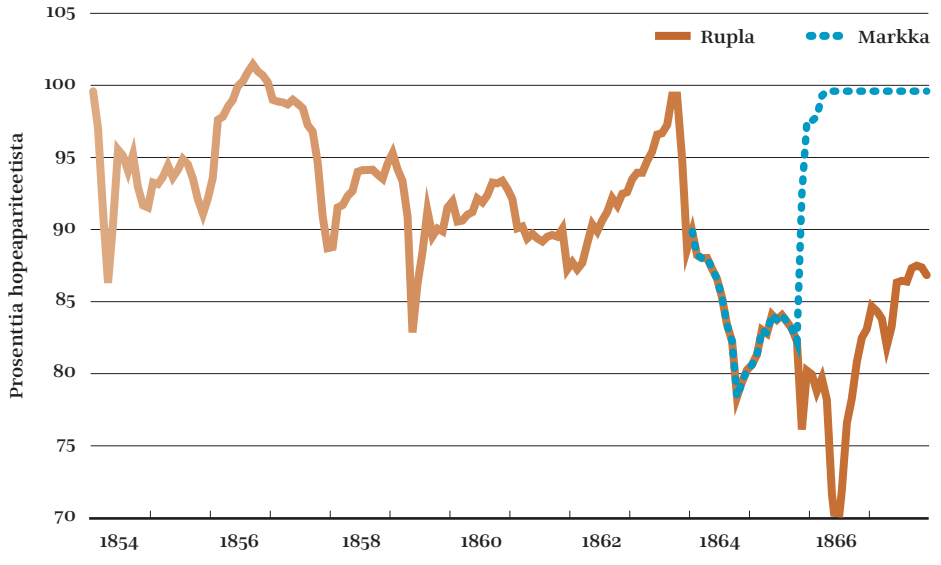

Lähde: Björkqvist, H., 1968.

tokset. Vanha harmaa eminenssi von Haartman oli vuonna 1858 joutunut siirtymään syrjään, ja hänen seuraajakseen valtiovaraintoimituskunnan johtoon oli noussut Fabian Langenskiöld. Jo muutamaa vuotta aikaisemmin oli kenraalikuvernööriksi noussut uudistushenkinen vironmaalainen kreivi Friedrich W. Berg.[337]

Rahoitusjärjestelmän rakenteiden uudistus ei ollut ainoa rahan arvon vakautta vaatinut näkökohta, vaan akuuttina ongelmana oli hopeisen vaihtorahan häviäminen liikkeestä. Paperiruplien kurssin lasku suhteessa hopearuplaan oli johtanut tilanteeseen, jossa hopeisen vaihtorahan metalliarvo oli tullut sen nimellisarvoa suuremmaksi ja se oli alkanut hävitä liikkeestä. Talouselämän ongelmaksi tuli krooninen puute maksuvälineistä. Tilanteen ongelmallisuudesta oltiin hyvin selvillä, ja Aleksanteri II:n hallituskauden myötä esiin murtautuneen uuden ja avoimemman yhteiskunnallisen ilmapiirin ansiosta asiat eivät enää edenneet pelkästään senaatin suljettujen ovien takana. Osoituksena tästä oli Turun ja Helsingin vaikutusvaltaisimpien yrittäjien vuonna 1859 senaatille laatima kirjelmä, jossa ehdotettiin rahalain muuttamista siten, että painoltaan ja puhtaudeltaan määrätty hopearaha julistettaisiin Suomen ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi. Samansuuntaisen kirjelmän oli myös Suomen Pankin johtokunta toimittanut senaattiin.[338]

Senaatissa asia oli esillä 1.12.1859 pidetyssä kokouksessa, ja myös senaatissa todettiin silloisen rahatilanteen kestämättömyys. Setelirahan arvon vaihtelut olivat saaneet aikaan epävarmuutta omistusoikeuden pysyvyydestä, aiheuttaneet yleistä epävarmuutta ja tulevaisuudenuskon menetystä sekä lamauttaneet yritteliäisyyttä. Senaatin mielestä Suomen Pankin asema oli kestämätön niin kauan kuin sen täytyi vähäisillä metallivaroillaan vastata sekä omista että myös venäläisistä seteleistä, vieläpä nimellisarvostaan. Ainoaksi keinoksi tilanteen laukaisemiseksi senaatti näki rahalain muuttamisen siten, että venäläinen seteliraha ei olisi enää käypä Suomessa nimellisarvostaan vaan ainoastaan todellisesta, Pietarin pörssissä määräytyvästä arvosta. Hopeakantaan paluun ansiosta myös vaihtorahapulma häviäisi automaattisesti, kun vajaaarvoinen venäläinen vaihtoraha ei enää työntyisi Suomeen. Vaihtorahakysymys tarjosi myös luontevan tilaisuuden liittää mukaan ehdotus ruplaa pienemmän rahayksikön käyttöön ottamisesta Suomessa.[339]

Senaatin ehdotus rahalain ylläkuvatusta muutoksesta lähetettiin Pietariin keisarin vahvistettavaksi tammikuussa 1860, mutta vastaus

anomukseen oli kielteinen. Perusteluissa viitattiin siihen, että senaatin ehdottama toimenpide vaikuttaisi häiritsevästi keisarikunnassa voimassa olevien setelirahojen käypäisyyteen. Ilmeisestikin sen arveltiin olevan ristiriidassa Venäjällä vuonna 1840 julkaistun rahamanifestin kanssa. Pietarissa kyllä ymmärrettiin vaihtorahan häviämisen aiheuttamat vaikeudet ja annettiin Suomen Pankille oikeus vaihtaa vuosittain venäläisiä valtionluottoseteleitä uusiin hopeisiin rupliin 50 000 hopearuplan edestä. Lisäksi Suomen Pankille tarjottiin oikeutta laskea liikkeeseen kuparista vaihtorahaa.[340]

Historiallisesti merkittävin myönnytys oli kuitenkin se, että senaatille tarjottiin mahdollisuus ottaa Suomessa käyttöön pienempi, mutta kuitenkin hopearuplaan määrätyssä ja muuttumattomassa suhteessa oleva rahayksikkö. Tähän mahdollisuuteen Suomessa myös tartuttiin. Ensimmäiseksi asiaa käsiteltiin Suomen Pankin johtokunnassa. Uusi pienempi rahayksikkö sopi johtokunnan mielestä hyvin Suomen vaatimattomiin oloihin. Samalla pienemmän rahayksikön toivottiin johtavan hintatason alenemiseen, sillä hintojen pyöristäminen olisi helpompaa käytettäessä pienempää rahayksikköä. Johtokunnan nimiehdotuksina uudelle rahayksikölle olivat ”mark” ja sen alayksiköksi ”osa”. ”Mark” olisi hopearuplan neljäsosa ja yksi ”mark” jakaantuisi desimaalijärjestelmän mukaisesti sataan ”osaan”.

Senaatissa Suomen rahayksikön nimityksiä täsmennettiin: ”mark”-sanan sijaan päädyttiin sanaan *markka* ja *osan* sijaan sanaan *penni*. Markan pohjana oli vanha eurooppalainen jalometallien painomitta ja rahayksikkö, joka oli Suomessa ja Ruotsissa ollut käytössä keskiajalta 1700-luvulle saakka. Penni-sana oli puolestaan johdettu sanasta ”pieni”. Muitakin esityksiä senaatissa tehtiin ja osassa ehdotuksista haluttiin palata vanhoihin ruotsalaisiin nimityksiin kuten taaleri ja äyri, mutta senaatin ehdoton enemmistö oli markan ja pennin kannalla.[341]

Pietarissa senaatin ehdotus uudesta ruplaa pienemmästä rahayksiköstä markasta hyväksyttiin ja sitä koskeva julistus annettiin 4.4.1860. Markka korvasi ruplan sekä kaikissa valtion tilityksissä että yksityisessä liikkeessä Suomessa vuoden 1863 alusta lähtien.

Muun muassa Hugo E. Pipping on pohtinut Suomen Pankin historiassaan sitä, missä määrin tämä oman markan saaminen oli osa tietoista pyrkimystä irtaantua Venäjän rahajärjestelmästä. Varmaa vastausta tähän kysymykseen on vaikeata antaa. Ratkaisu tehtiin selkeästi Pietarissa, ja ainakin yhtenä motiivina Pietarissa oli yleisen

mielipiteen rauhoittaminen Suomessa, kun suomalaisten pidemmälle meneviä ehdotuksia (hopearahan tekemisestä ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi eli setelirahan käypyyden rajoittamisesta) ei haluttu hyväksyä. Suomalaista vaikuttajista oman rahayksikön saamiseen vaikutti ainakin ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt, kuten Osmo Jussila on omassa tutkimuksessaan todennut. Venäläisellä puolella aktiivinen rooli oli kenraalikuvernööri Platon Ivanovitš Rokassovskijlla, jonka kautta useimmat Suomea koskevat asiat tässä vaiheessa Pietarissa kulkivat ja joka muuten suhtautui kriittisesti Suomen pyrkimyksiin irtaantua Venäjän rahajärjestelmästä. Käytettävissä olevan aineiston nojalla vaikuttaa siten siltä, ettei ainakaan kovin tietoisesta irtaantumispolitiikasta tässä kohden ollut kyse.[342]

YHTÄ JALKAA VENÄJÄN KANSSA

Keisarin kielteinen vastaus ei kuitenkaan haudannut lopullisesti toiveita hopeakantaan paluusta Suomessa, vaan uusia aloitteita suunniteltiin. Muun muassa Suomen Hypoteekkiyhdistyksen ja yksityisen liikepankin perustamista valmistellut komitea lähetti vuoden 1861 alussa kenraalikuvernööri Bergille esityksen, jonka mukaan ”hopeaan perustuneet sopimukset olisi Suomessa sitovasti täytettävä maksamalla ne hopealla, jolloin säädetyn pitoisuuden omaava hopearaha olisi laillinen maksuväline Suomessa”. Tämän jälkeen kenraalikuvernööri Berg yhdessä valtiovaraintoimituskunnan päällikön Langenskiöldin kanssa esitti ehdotuksen Pietarissa. Tälläkin kertaa vastaus oli kielteinen, sillä Venäjän finanssikomitean mukaan muutos olisi merkinnyt seteliruplan käypyyden lakkaamista Suomessa ja sitä kautta yleisemminkin aiheuttanut epäluottamusta ruplan arvoa kohtaan. Tilalle Venäjän finanssikomitea esitti mallia, jossa markkamääräisissä sopimuksissa markan arvo kytkettäisiin markan ulkomaiseen kurssiin.[343]

Langenskiöld piti kysymystä periaatteellisesti niin tärkeänä, että asia siirrettiin laajaan, yhteiskunnan johtavista vaikuttajista koostuneeseen komiteaan, jonka mietintö valmistui keväällä 1861. Komitean puheenjohtajaksi nimitettiin oikeustieteen professori Johan Philip Palmén. Komitea ei hyväksynyt esitettyä mallia vaan totesi kurssin mukaisen maksamisen olevan käytännössä hankalaa ja johtavan erimielisyyksiin. Ainoa käyttökelpoinen ratkaisu olisi edelleen Suomen Pankin siirtyminen hopeakantaan ja metallirahan määrääminen

ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi Suomessa. Senaatti oli asiasta samaa mieltä, jolloin Pietarista tullut ehdotus kurssin mukaisesta maksamisesta raukesi.[344]

Näihin samoihin aikoihin alkoi julkisuus ja julkisen mielipiteen merkitys korostua suomalaisessa politiikassa. Uusia, aikaisempaa liberaalimpia oloja osoitti sensuurin otteen höltyminen. Hopeakantaan siirtymistä pyrittiin nyt nopeuttamaan keisarille lähetettävällä joukkoadressilla, johon saatiin 2 180 allekirjoitusta. Raha-anomuksen konseptin oli laatinut Henrik Borgström nuorempi, jolla oli läheiset suhteet valtiovaraintoimituskunnan päällikköön Langenskiöldiin. Tämän anomuksen sisältö noudatti edellä mainitun komitean mietintöä, koska siinä vaadittiin paluuta hopeakantaan ja metallirahaa ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi Suomessa. Venäläiselle hallintokulttuurille tällaiset demonstraatiot olivat vieraita, eikä keisari suostunutkaan ottamaan adressia vienyttä lähetyskuntaa virallisesti vastaan, vaikka mukana oli silloisen Suomen eliittiä, kuten nimet kreivi August Armfelt, kauppaneuvokset Henrik Borgström vanhempi, Carl Magnus Dahlström ja J.F. Hackman sekä talollinen Nils Kosonen osoittavat. Epävirallisesti keisari kuitenkin tapasi lähetyskunnan edustajat.[345]

Vaikka tämänkin anomuksen vastaanotto Pietarissa oli kielteinen, Langenskiöldin johtama senaatti jatkoi entisillä linjoilla. Pietariin lähetettiin jälleen esitys metallikantaan siirtymisestä ja hopeisen rahan hyväksymisestä ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi. Esitykseen oli myös liitetty yksityiskohtainen ohjelma ja aikataulu reformin etenemisestä. Liite oli muodollisesti Langenskiöldin laatima, mutta asiantuntijana oli ollut Henrik Borgström nuorempi. Ohjelman mukaan a) Suomen Pankki määräisi heti, kun reformia koskeva asetus olisi julistettu, omat vaihtokurssinsa. b) Suomen Pankin setelit olisivat laillisia maksuvälineitä vuoden 1863 alkuun asti. Tämän jälkeen venäläiset setelit eivät enää olisi Suomessa käypiä maksuvälineitä. c) Suomen Pankki vaihtaisi kaikki ruplasetelinsä markkaseteleiksi. d) Hopean vaihto aloitettaisiin Suomen Pankissa vuoden 1863 alkaessa. e) Samasta ajankohdasta lähtien Suomen Pankin setelit lakkaisivat olemasta käypiä maksuvälineitä, ja tilalle tulisivat todelliset metallirahat eli markkamääräinen hopearaha, venäläinen metallirupla, ruotsalainen hopeariksi sekä ranskalainen metallifrangi. Kaikki valtion tilit muutettaisiin samasta ajankohdasta lähtien markkamääräisiksi, ja kaikki valtion kassaobligaatiot konvertoitaisiin pitkäaikaiseksi kuoletuslainaksi.[346]

■ 1850-luvun lopulla Suomessa alkoi liberaalien uudistusten kausi. Senaatin valtiovarainpäällikkö Fabian Langenskiöldillä oli merkittävä rooli niiden toteuttamisessa. – Museovirasto / Julius Steffen.

FABIAN LANGENSKIÖLD (1810–1863)

Fabian Langenskiöld valmistui Helsingin yliopistosta matematiikka pääaineenaan ja kirjoitti jopa matematiikan oppikirjan ”Läran om Logarithmer jämte Elementerna af Plan-Trigonometri” (1838). Uransa hän kuitenkin aloitti venäjän kielen opettajana, mitä auttoi, että hän oli opiskellut useita vuosia Venäjällä. 1840-luvun alussa Langenskiöld siirtyi senaatin kielenkääntäjäksi. Tästä alkoi nousujohteinen virkaura, jonka aikana hän työskenteli mm. Suomen valtiosihteerinvirastossa Pietarissa ja eri läänien kuvernöörinä. Vuonna 1853 Langenskiöld kutsuttiin valtiovarain tilaa selvittelevän komitean puheenjohtajaksi. Komitean asettamisen taustalla oli kritiikki silloisen valtiovaraintoimituskunnan päällikön L.G. von Haartmanin toimintaa kohtaan, ja kun von Haartman lopulta joutui eroamaan, Langenskiöldistä tuli tämän seuraaja (1858). Näin Langenskiöld alle 50 vuoden ikäisenä oli raivannut tiensä senaatin kielenkääntäjästä senaattoriksi ja valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi.

Valtiovarainpäällikkönä Langenskiöldiä odottivat suuret haasteet. Krimin sodan seurauksena ruplan lunastus hopealla oli lopetettu ja sen arvo oli jyrkästi laskenut. 1850-luvun lopussa Venäjän pankkijärjestelmä oli kriisissä, ja Suomessa heräsi pyrkimys rahan arvon vakauttamiseksi kansalliselta pohjalta. Samalla Aleksanteri II:n hallituskauden liberaalit uudistusvirtaukset nousivat esille myös Suomessa, ja Langenskiöldin kaudella käynnistettiin useimmat niistä uudistuksista, joiden lopputuloksena oli elinkeinovapauden toteuttaminen Suomessa. Vaikka Langenskiöldin oma ajatusmaailma oli konservatiivinen, hän omaksui liberaaleja vaikutteita lähimmiltä neuvonantajiltaan. Näistä varsinkin Henrik Borgström nuoremmalla oli raha- ja pankkikysymyksissä suuri merkitys.

Suomen rahahistoriassa Langenskiöld tunnetaan ”markkakreivinä” (markgreven). Hänellä oli nimittäin keskeinen rooli neuvotteluissa, joiden tuloksena Suomi vuonna 1860 sai oman rahayksikön, markan, tosin aluksi ruplaan sidottuna. Hän laati myös suunnitelmat Suomen siirtymiseksi hopeakantaan ja sai niille Venäjän hallituksen periaatteellisen hyväksymisen. Olosuhteiden pakosta hopeakantaan siirtyminen kuitenkin lykkääntyi eikä Langenskiöld ehtinyt nähdä reformin toteutumista, kun hän vuonna 1863 parantumattomasti sairaana joutui jättämään senaatin ja kuoli pian tämän jälkeen. Rahauudistuksen loppuunsaattaminen jäi siten hänen seuraajansa J. V. Snellmanin tehtäväksi.

Fabian Langenskiöldin poika Karl Langenskiöld (1857–1925) oli juristi, joka teki loistavan uran pankkimiehenä. Hän kohosi Suomessa 1880-luvulla Pohjoismaiden Osakepankin johtokuntaan, mutta siirtyi vuonna 1892 Ruotsiin, Skandinaviska Kreditaktiebolaget -pankin johtotehtäviin. Hän otti myös Ruotsin kansalaisuuden, ja vuonna 1901 Karl Langenskiöld nimitettiin Ruotsin Valtakunnanpankin johtokunnan puheenjohtajaksi, mitä tehtävää hän hoiti vuoteen 1912 asti.

Langenskiöld oli saanut myös kenraalikuvernööriksi Bergin tilalle nimitetyn Rokassovskijn hiljaisen suostumuksen eli kenraalikuvernööri oli luvannut olla vastustamatta esitystä. Tämäkin myönnytys oli merkittävä, sillä Rokassovskij oli ennen kenraalikuvernööriksi siirtymistään työskennellyt Pietarissa ja kritisoinut aktiivisesti suomalaisten suunnitelmia. Lupauksen saamiseksi esityksessä vedottiin siihen, ettei reformi vaarantaisi millään lailla venäläisiä etuja ja että reformilla olisi kauaskantoisia vaikutuksia koko suomalaiseen yhteiskuntaan. Erityisesti painotettiin sitä, että keisarin lupaus rahareformista lisäisi suomalaisten luottamusta venäläisiä kohtaan.

Reformiesityksen lähettäminen Pietariin ajoittui maaliskuuhun 1862, ja samoihin aikoihin oli ilmapiiri Pietarissa muuttunut. Venäjän uusi edistyksellinen finanssiministeri Mihail Reutern suunnitteli myös Venäjän paluuta hopeakantaan. Vuoden 1862 alkupuoliskolla ruplan kurssi näytti vakiintuneen, joten edellytykset palata hopeakantaan näyttivät hyviltä. Reuternin ohjelman mukaan ruplan ulkoista arvoa nostettaisiin asteittain, kunnes vuoden 1864 alussa seteliruplat olisivat palanneet alkuperäiseen hopea-arvoonsa ja paluu hopeakantaan voitaisiin toteuttaa.

Tässä uudessa tilanteessa Langenskiöld arvioi järkevimmäksi mahdollisimman nopean etenemisen. Suomen olisi saatava lupa reformin toteuttamiseen ennen kuin Venäjän oma paluu hopeakantaan olisi toteutunut. Tätä tuki Pietarissa vallinnut myötämielisyys Suomea kohtaan, mistä osoituksena oli päätös Suomen valtiopäivien koolle kutsumisesta ensi kertaa Porvoon 1809 valtiopäivien jälkeen. Langenskiöldin aktiivisuus johti myös tuloksiin, sillä heinäkuussa 1862 Langenskiöld sai kutsun osallistua Venäjän finanssikomitean istuntoon. Siellä Langenskiöld esitti, että Suomi oli valmis palaamaan hopeakantaan heti, kun maahan olisi saatu ulkomainen luotto metallikassan vahvistamiseksi, lyhytaikaiset kotimaiset luotot olisi konvertoitu pitkäaikaisiksi luotoiksi ja uusien seteleiden valmistus olisi saatu käyntiin. Tällöin Venäjän finanssikomitea hyväksyi Suomen esityksen, mutta päätti samalla siirtää lopullisen päätöksenteon syyskuun 1. päivään 1863. Tämän jälkeen hopearaha voitaisiin määrätä Suomen ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi.[347]

Päätös merkitsi periaatteellisen luvan saamista Suomen rahareformin toteuttamiselle. Hyvin merkittävä panos tämän periaatteellisen lupauksen saamisessa oli Fabian Langenskiöldillä, joka Pietarissa vei asiaa eteenpäin yhteistyössä ministerivaltiosihteeri Alexander Armfel-

tin ja tämän sijaisen Emil Stjernvall-Walleenin kanssa. Ilman venäläistä tukea ei tässä olisi kuitenkaan onnistuttu, ja viimeisissä vaiheissa ratkaisevaksi osoittautui uuden finanssiministerin Mihail Reuternin kannatus. Hän ymmärsi täysin hopeakannan merkityksen vakaiden rahaolojen turvaajana, eikä hän nähnyt Suomen ratkaisujen eriaikaisuutta Venäjään nähden ongelmaksi. Hänelle kyse ei ollut kansallisesta arvovallasta. Hän toivoi Suomesta hyvää esimerkkiä, joka saattaisi jopa nopeuttaa Venäjän uudistuksen toteuttamista.

Tämän jälkeen edessä oli suunnitelman mukaisen ulkomaisen lainan hankinta. Tämä jäikin Langenskiöldin viimeiseksi saavutukseksi, sillä hän oli jo parantumattomasti sairas ja joutui huhtikuussa 1863 eroamaan. Vatsasyöpä oli edennyt niin pitkälle, että hän kuoli parin kuukauden päästä. Langenskiöldin seuraajaksi valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi nimitettiin nousevan suomalaisuusliikkeen johtaja, filosofian professori J. V. Snellman, jonka harteille jäi tämän jo periaatteellisesti hyväksytyn reformin päätökseen saattaminen.

TIET EROAVAT

Snellmanin astuessa valtiovaraintoimituskunnan johtoon edessä oli heti suuria vaikeuksia, sillä Frankfurt am Mainista Rothschild & Söhne -pankkiirihuoneelta saatu luotto oli jouduttu käyttämään pääosin kadon aiheuttaman viljantuonnin rahoittamiseen. Tällöin Snellman kehitteli uuden keinon tarvittavan luoton saamiseen. Suomen Hypoteekkiyhdistys oli nimittäin juuri samoihin aikoihin neuvotellut ulkomaisesta obligaatioluotosta, mutta neuvottelut olivat epäonnistuneet, koska ulkomaisten lainanantajien ehtona oli joko vakaa rahanarvo tai valtion takaus. Tällöin Snellman päätti yhdistää nämä kaksi asiaa. Hypoteekkiyhdistyksen lainasta talletettaisiin 8 miljoonaa markkaa ulkomaisina valuuttoina Suomen Pankkiin, jolloin pankki saisi tarvittavan vahvistuksen hopeakatteelleen ja samalla siirtyminen hopeakantaan saataisiin päätökseen ja kurssiriski lainasta eliminoituisi. Näin ei myöskään olisi mitään estettä myöntää valtion takaus Hypoteekkiyhdistyksen lainalle.

Näiden suunnitelmien pohjalta Suomi sai keisarilta Pietarista uuden entistä konkreettisemman vahvistuksen reformin toteuttamiselle. Elokuussa 1863 Pietarista saatiin viesti, että ”niin pian, kun Suomen Hypoteekkiyhdistys on tallettanut Suomen Pankkiin 8 miljoonaa

markkaa hyvinä ulkomaisina valuuttoina, on markkoina ja penneinä oleva metallinen raha tuleva ainoaksi lailliseksi arvonmittariksi Suomessa siitä päivästä lähtien, jonka Suomen Keisarillinen senaatti lähemmin määrää". Elokuussa 1863 tilanne näytti siten erinomaiselta. Reformin loppuun saattaminen oli nyt omissa käsissä, kun senaatti oli saanut valtuudet edellytysten täytyttyä määrätä reformin lopullisen aikataulun. Suorastaan yllättävää oli, että lupauksessa puhuttiin ainoastaan hopearahasta markkoina ja penneinä, joten sen kirjaimellisen tulkinnan mukaan edes hopearupla ei enää olisi uudistuksen jälkeen käypää rahaa Suomessa.[348]

Jo ratkaistuksi luultu reformi ajautui kuitenkin uusiin vaikeuksiin marraskuussa 1863, kun Venäjän suunnitelmat paluusta hopeakantaan romahtivat. Markkinoilla Venäjän ruplan kurssin romahdus oli tietysti vetänyt mukanaan myös siihen sidotun markan kurssin. Samaan aikaan kansainväliset pääomamarkkinat olivat selvästi kiristyneet, ja kireä tilanne jatkui vielä vuonna 1864. Suomen rahareformilla oli edessään runsaan vuoden mittainen viive. Tilannetta vaikeutti myös se, että viimeistään Venäjän hopeakantaohjelman kaaduttua kenraalikuvernöörin suhtautuminen Suomen reformiin oli muuttunut aikaisempaa epäilevämmäksi. Aivan oman lukunsa tilanteeseen aiheutti valtion talouden tiukka tilanne, sillä toistuvat katovuodet olivat vähentäneet verotuloja, samalla kun menot olivat nousseet.

Vaikeuksista huolimatta reformi eteni. Suomen Hypoteekkiyhdistys onnistui vastoin ennakko-odotuksia saamaan Saksasta ulkomaisen luoton vuoden 1864 lopulla, ja heti vuoden 1865 alussa yhdistys talletti Suomen Pankkiin reformin edellytyksenä pidetyt 8 miljoonaa markkaa. Tosin Snellman oli jo käynyt neuvotteluja siitä, voitaisiinko reformi toteuttaa pienemmän, 4 miljoonan markan suuruisen talletuksen turvin. Lisäksi Pietarissa oli herännyt epäluuloja sen vuoksi, että vuoden 1863 lupauksessa oli puhuttu ainoastaan hopeisista markoista ja penneistä eikä hopearuplaa ollut mainittu ollenkaan. Tällöin Snellman laati keisarille uuden muistion, jossa hopeamarkan rinnalle käyväksi rahaksi tietyin rajoituksin esitettiin hopearupla sekä hopea-arvoltaan vajaa-arvoinen venäläinen hopeinen vaihtoraha. Tämä korjattu ehdotus hyväksyttiin Snellmanin Pietarissa käymissä neuvotteluissa, ja sitä koskeva salainen keisarillinen manifesti annettiin 20.1.1865.[349]

Jo Th. Reinin 1890-luvulla ilmestyneessä Snellman-elämäkerrassa korostetaan Snellmanin kompromissiratkaisun merkitystä. Snellman

itse vertasi ratkaisuaan Kolumbuksen munaan, jolla hän pystyi taivuttelemaan keisarin suosiolliseksi reformille. Todellisuudessa mistään kovin suuresta oivalluksesta ei kuitenkaan ollut kyse, sillä kyseisessä keisarille toimitetussa Snellmanin laatimassa muistiossa oli palattu suunnilleen samaan muotoiluun, jota jo Langenskiöldin aikana oli ehdotettu. Suurimpana erona oli oikeastaan se, että nyt hyväksytyssä mallissa myös venäläinen hopeinen vaihtoraha, joka ei ollut täysipainoista, sai käypyyden Suomessa.[350]

Rahareformin lopullinen ratkaisu siirtyi siten vielä tulevaisuuteen, ja suhdanteiden kiristymisen myötä myös Suomessa oli noussut kritiikkiä koko suunnitelmaa vastaan. Näkyvimmin suunnitelmaa vastusti joukko vaikutusvaltaisia suurkartanoiden omistajia, ruukkien omistajia ja viipurilaisia suuryrittäjiä. Vastustajat organisoituivat nk. ”elimäkiryhmäksi” kartanonomistaja J.G. Schatelowitzin ympärille. Vastustajat pelkäsivät reformiin liittyvän deflaation vaikutuksia sekä markkaan siirtymisen aiheuttamia ongelmia Venäjään suuntautuvissa liiketoimissa. Myös Venäjällä kritiikki Suomen reformia kohtaan oli voimistunut, ja tämä luonteeltaan pitkälti kansallismielinen, panslavistinen kritiikki vaikutti kenraalikuvernöörin toimintaan. Kenraalikuvernööri pelkäsi myös, että reformin seurauksena Suomessa olevan venäläisen armeijan ylläpitokustannukset kohoaisivat.[351]

Lopulta elokuussa 1865 senaatti lähetti Pietariin esityksen reformin toimeenpanosta. Esityksessä uudistuksen ajankohtaa perusteltiin sillä, että hopeakanta olisi voitava julistaa ennen purjehduskauden päättymistä, jotta tuontihinnat saataisiin laskemaan. Pietarissa asia kuitenkin hautautui muutamaksi kuukaudeksi, kunnes keisari 2.11.1865 teki lopullisen päätöksen rahareformista ja allekirjoitti sen 4.11.1865. Senaatissa keisarillinen manifesti käsiteltiin 8.11.1865, jonka jälkeen se voitiin toimittaa julkisuuteen. Suuri yleisö sai lopullisen tiedon omasta hopeamarkasta seuraavana sunnuntaina, kun asia kuulutettiin maan kaikissa kirkoissa.

Manifestin mukaan venäläinen ja suomalainen hopearaha määrättiin Suomen ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi marraskuun 13. päivästä lähtien. Käytännön syistä johtuen Suomen Pankin vanhat setelit säilyttäisivät asemansa 13.3.1866 asti, minkä jälkeen Suomen Pankki aloittaisi seteleiden lunastamisen hopealla. Pitkä, yli vuosikymmenen mittainen kamppailu oman hopearahan saamiseksi Suomelle oli näin saatu päätökseen. Koska Venäjällä suunnitelmat hopeakantaan paluus-

J. V. SNELLMAN (1803–1881)

Johan Vilhelm Snellman oli Suomen kansallisen heräämisen huomattavimpia hahmoja, sen keskeinen ideologi ja suomalaisen poliittisen lehdistön perustaja. 1860-luvulla Snellman toimi senaatin valtiovarainpäällikkönä, suunnilleen suuriruhtinaskunnan valtiovarainministerinä, ja onnistui tällöin vakauttamaan Suomen markan hopeakannalle ja samalla käytännössä irrottamaan sen Venäjän rahajärjestelmästä. Snellmanin mainetta Suomen rahajärjestelmän perustajana osoittaa, että hänen muistopatsaansa, jonka muovasi Emil Wikström, sijoitettiin juuri Suomen Pankin eteen (1923).

Johan Vilhelm Snellman syntyi suomalaisen merikapteenin poikana Tukholmassa, mutta perhe palasi pian Suomeen ja asettui Kokkolaan. Snellman opiskeli ensin Turussa ja sitten Helsingissä, kun yliopisto oli muuttanut Suomen uuteen pääkaupunkiin. Opinnoissaan hän suuntautui varsinkin Hegelin filosofiaan.

Vuosina 1840–1842 Snellman teki suuren ulkomaanmatkan, joka suuntautui mm. Ruotsiin ja Saksan eri yliopistokaupunkeihin. Matkan aikana hän kirjoitti Valtio-oppinsa (Läran om staten), jossa hän esitti poliittisten näkemystensä filosofiset perusteet. Snellman oli nationalisti, jonka ohjelma perustui kansalliskielen ja kansallisen kulttuurin kehittämiseen. Samalla hän oli reaalipoliitikko, joka hyväksyi Suomen aseman Venäjän keisarikunnan yhteydessä ja vastusti aikansa skandinavistisia ja separatistisia virtauksia.

Vuonna 1844 Snellman perusti Kuopiossa Saima-lehden, jota voidaan pitää yhteiskunnallisen journalismin alkuna Suomessa. Kun sensuuri lakkautti Saiman, Snellman jatkoi yhteiskunnallista polemiikkiaan uudessa, Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning -nimisessä lehdessä.

Aleksanteri II:n nousu valtaistuimelle käänsi Snellmanin uran nousuun ja syrjitystä, radikaalina pidetystä lehtimiehestä, tuli nyt arvostettu valtiomies. Vuonna 1856 Snellman nimitettiin Helsingin Yliopiston ”siveysopin ja tieteiden järjestelmän” professoriksi, ja vuonna 1863 hänestä tuli senaattori ja senaatin valtiovaraintoimituskunnan päällikkö. Vuoden 1865 rahauudistus oli Snellmanin taloudellisesti merkittävin saavutus, mutta vielä kauaskantoisempana voidaan pitää hänen vuonna 1863 läpi ajamaansa kieliasetusta, jonka tuloksena suomi nousi virkakieleksi ruotsin rinnalle. Valtiovarainpäällikkökaudellaan Snellman myös luovutti – tosin vastahakoisesti – Suomen Pankin hallituksen alaisuudesta valtiopäivien haltuun.

Snellmanin uraa senaattorina varjostivat katovuodet 1866–1867 ja epäonnistuminen niiden aiheuttaman katastrofaalisen nälänhädän lievittämisessä. Snellmanin finanssipolitiikka herätti paljon arvostelua, ja hän joutui eroamaan senaatista vuonna 1868. Eronsa jälkeen Snellman siirtyi Suomen Hypoteekkiyhdistyksen puheenjohtajaksi. Hypoteekkiyhdistyksen johtajan toimensa rinnalla Snellman jatkoi poliittista toimintaansa valtiopäivämiehenä ja sanomalehdissä. Snellman kuoli vuonna 1881 kesänviettopaikassaan Kirkkonummella.

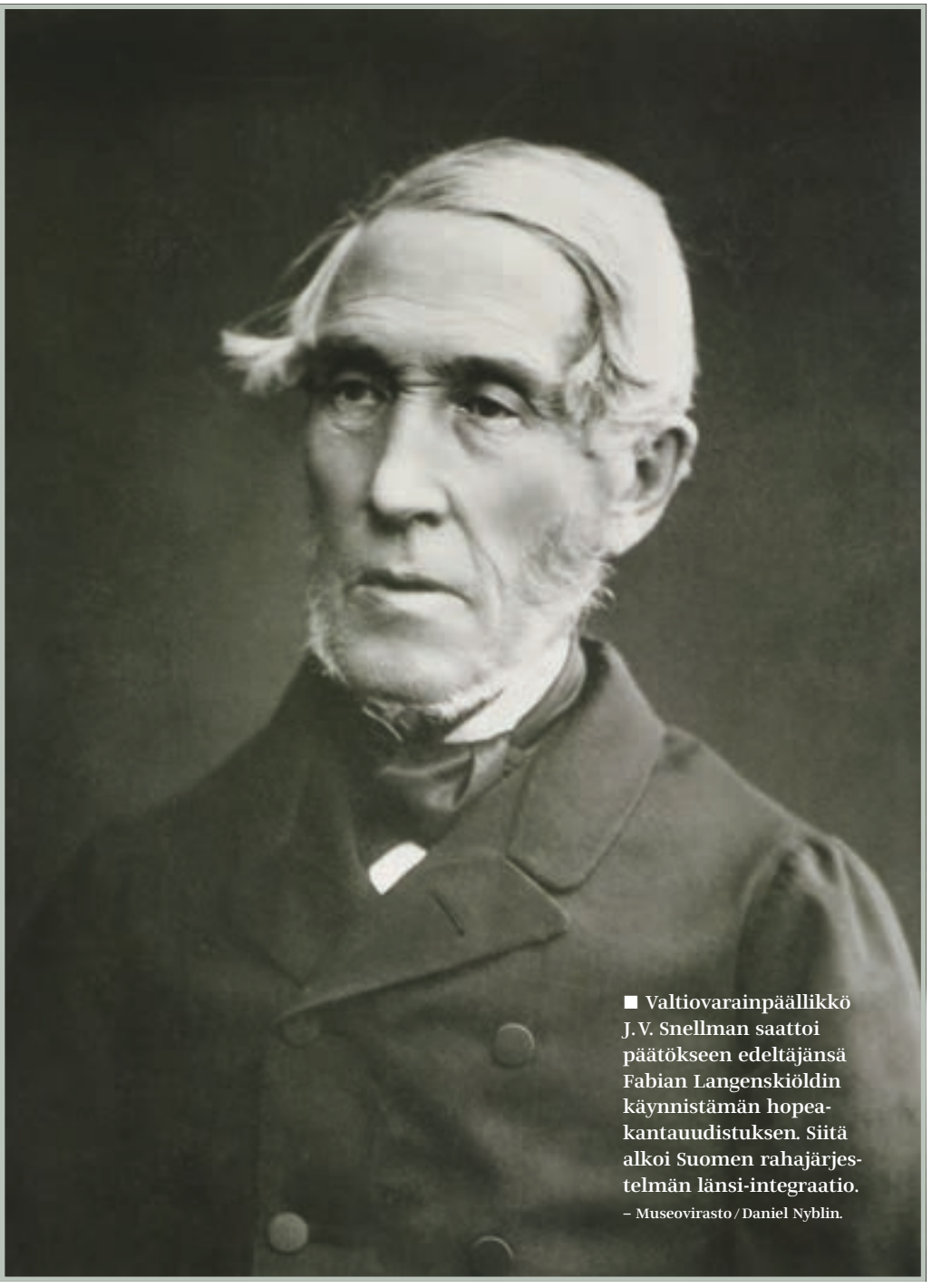

■ Valtiovarainpäällikkö J.V. Snellman saattoi päätökseen edeltäjänsä Fabian Langenskiöldin käynnistämän hopeakantauudistuksen. Siitä alkoi Suomen rahajärjestelmän länsi-integraatio.
– Museovirasto / Daniel Nyblin.

ta eivät onnistuneet, Suomen rahareformi tuli merkitsemään Venäjän ja Suomen rahajärjestelmien tosiasiallista irtaantumista toisistaan huolimatta siitä, että venäläisen hopearahan juridinen asema Suomessa säilyi.

Rahareformin toteuttaminen oli hyvin monivaiheinen prosessi, jossa Suomen ratkaisut olivat pitkään sidoksissa Venäjän kehitykseen. Kotimaassa ratkaisevin rooli oli aluksi valtiovaraintoimituskunnan päälliköllä Fabian Langenskiöldillä, jonka aikana Suomi ehti saada Pietarista periaatteellisen lupauksen uudistuksen toteuttamisesta. Hänen seuraajansa J. V. Snellmanin tehtäväksi jäi reformin saattaminen loppuun tilanteessa, jossa reformin yhteydet Venäjän suunnitelmiin olivat katkenneet. Näin kyseessä oli kahden Suomen historian suurmiehen yhteinen saavutus.

Rahareformi oli sikälikin merkittävä vaihe Suomen historiassa, että sen yhteydessä julkisen mielipiteen merkitys oli hyvin suuri. Aiheesta käytiin poikkeuksellisen aktiivista keskustelua sanomalehdistössä. Lisäksi Suomen Hypoteekkiyhdistyksen kautta myös valtiopäivät tulivat mukaan uudistukseen. Tämä synnyttikin mielenkiintoisen ristiriidan Snellmanin ja valtiopäivien välille, sillä Snellman pelkäsi valtiopäivien mukaantulon monimutkaistavan tilannetta liian paljon.

Kaikissa rahareformia koskeneissa suunnitelmissa lähdettiin siitä, että markan arvo tultaisiin palauttamaan Krimin sodan vuosia edeltäneeseen hopea-arvoon. Tämän takia Suomen Pankki pyrki määrätietoisesti kohottamaan markan ulkoista arvoa 1860-luvun alkuvuosina. Venäjän hopeakantaohjelman edetessä siinä myös onnistuttiin ja vuoden 1863 lopulla oltiin jo hyvin lähellä pari-arvoa. Tämä olisi ollut optimaalinen ajankohta uudistuksen toteuttamiselle. Venäjän ohjelman kaatumisesta johtuen se ei kuitenkaan ollut mahdollista, ja myös markan ulkoinen arvo laski jyrkästi vuoden 1863 lopulta lähtien.

Tässä tilanteessa myös kotimaassa vastustus reformia kohtaan kasvoi. Suurkartanoiden omistajat ja liikemiehet ymmärsivät, mitä seurauksia reformiin liittyvä liki 20 prosentin suuruinen revalvaatio ja siitä seuraava yleinen hintojen lasku tulisi aiheuttamaan velkaantuneille yrittäjille ja kartanonomistajille. Esiin nostettiin vaatimuksia joko koko reformin lykkäämisestä tai mahdollisesta toteuttamisesta vallitsevien kurssien mukaan, jolloin vältyttäisiin deflaatiolta. Tätä mahdollisuutta oli myös Fabian Langenskiöld pohtinut hieman ennen siirtymistään syrjään. Tästä vaihtoehdosta käydyssä keskustelussa pai-

navimmaksi argumentiksi sitä vastaan nostettiin perustuslaillinen omaisuuden suoja. Keisarin vahvistamien perustuslakien mukaan kansalaisille oli turvattu omistusoikeus, ja rahan arvon heikkenemisen hyväksyminen tulkittiin rikkomukseksi omistusoikeutta kohtaan. Siten ainoaksi vaihtoehdoksi tuli pariarvoon toteutettava reformi. Snellman puolestaan näki kirkkaasti kysymyksen poliittisen puolen. Ensimmäisestä periaatteellisesta luvasta lähtien Pietarissa oli edellytetty pariarvon mukaisesti tehtävää reformia, ja tästä poikkeaminen olisi voinut estää koko reformin toteutumisen. Snellmanin ansiona oli reformin vieminen loppuun sivuilleen vilkuilematta ja viime vaiheessa heränneestä kotimaisesta vastustuksesta välittämättä.

MARKKA JA RUPLA KÄYTÄNNÖN TESTISSÄ

Hopeakantauudistuksen merkitys ja Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien eroaminen toisistaan näkyivät erittäin selvästi jo toukokuussa 1866, vain viikkoja sen jälkeen kun Suomen Pankki oli aloittanut seteliensä lunastamisen hopealla. Lontoon rahamarkkinoiden suurin yksityinen pankkiiriliike, Overend, Gurney & Co. todettiin yllättäen maksukyvyttömäksi, ja tämä käynnisti Lontoon ja sitä kautta koko maailman rahamarkkinoita ravistelleen kriisin.

Vuoden 1866 kriisin taustalla ja sen varsinaisena syynä oli Overendin ja eräiden muiden pankkiiriliikkeiden pitkään jatkunut spekulatiivinen luotonanto, johon liittyi myös kirjanpidon epäselvyyksiä, kuten myöhemmin todettiin. Kevään aikana luottamus pankkiiriliikkeisiin horjui Lontoon markkinoilla, mikä johti diskonttausten kasvuun Bank of Englandissa ja sen kultavarannon nopeaan hupenemiseen. Bank of England vastasi nostamalla korkojaan jyrkästi toukokuussa 1866. Tämä korkojen nousu ja Bank of Englandin päätös lopettaa luotonanto Overend, Gurney & Co.:lle lopulta laukaisivat kriisin.[352] Kriisin jälkeen rahamarkkinat pysyivät jonkin aikaa erittäin kireinä ja ”bank rate” nostettiin kaikkien aikojen ennätystasolle 10 prosenttiin, missä se pysyi kesän 1866 ajan.

Overend-kriisin aikana ruplan arvo notkahti kesän 1866 ajaksi, heikentyen esimerkiksi suhteessa puntaan tai Hollannin guldeniin noin 16 prosentilla. Suomen markka sen sijaan pysyi hopeapariteetissaan. Suomen rahamarkkinat kyllä kiristyivät voimakkaasti, mutta Suomen Pankki onnistui kireällä luotonantopolitiikalla estämään hopeavaran-

non suuremman supistumisen. Markkinoiden kiristymistä kuvaa, että liikkeessä oleva setelistö supistui tavattoman voimakkaasti vuoden 1866 kevään aikana (peräti 23 % puolessa vuodessa), siitäkin huolimatta, että pankki otti ulkomaisen lainan, joka käytettiin luotonantoon kotimaisille asiakkaille. Pankin ohjesäännön mukainen osakatejärjestelmä luonnollisesti kärjisti maksutasevaikeuksien vaikutuksia setelistön määrään ja pankin luotonantomahdollisuuksiin.[353]

Suomen talouden heikkoa tilaa jo nälkävuoden 1867 alkaessa on yleensä selitetty hopeakantaan paluun, erityisesti siihen liittyvä revalvaation, ja huonojen viljavuosien yhteisvaikutuksella. Mutta Overendkriisin vaikutus valuuttamarkkinoilla oli myös hyvin voimakas ja olisi syytä koettaa tutkia kysymystä, mikä sen osuus oli niissä vaikeuksissa, joihin suomalaiset kauppahuoneet ja elinkeinoelämä yleensä olivat joutuneet jo ennen suuren nälkävuoden alkua. Joka tapauksessa on kiistatonta, että Suomen rahamarkkinat olivat äärimmäisen kireät vuonna 1866, ja tämä näkyi myös järjestämättömien luottojen suurena osuutena Suomen Pankin saamisissa, kuten jäljempänä ilmenee.

Oikeastaan koko 1860-luku muodostaa Suomen historiassa ongelmallisen vaiheen, ja yhdeksi ongelmien aiheuttajaksi nostetaan hopeakanta tai pikemminkin hopeakantaan siirtymiseen liittyneet prosessit. Näin yksinkertainen selitys ei kuitenkaan riitä, sillä taloudellisen tilanteen kriisiytyminen johtui useista toisistaan riippumattomista, samanaikaisista tekijöistä, jolloin lopputulos oli koko yhteiskuntaa järkyttävä. Kriittisinä tekijöinä olivat tärkeimmän tuotannonalan eli maatalouden poikkeuksellisen huonot sadot vuosina 1862, 1865 sekä 1867, hopeakantauudistuksen lykkääntyminen vuonna 1863, kansainvälinen finanssikriisi vuonna 1866 ja talouspolitiikan muutos vuoden 1865 jälkeen sekä viljakaupan eurooppalainen kriisi syksyllä 1867.

Vaikka viljasadot olivatkin keskimääräistä huonompia useina vuosina 1860-luvulla, niin vuosia 1862 ja 1865 voidaan pitää suorastaan katovuosina. Huoltotilanteen pelastamiseksi senaatti lisäsi viljantuontia syksystä 1863 lähtien, ja viljantuonti pysyi korkeana myös välivuosina ehtyneiden varastojen täydentämiseksi. Tuonnin rahoittamiseksi senaatti myönsi tuojille suhteellisen avokätisesti luottoja. Nämä puolestaan myivät viljaa edelleen luotolla, joten lisääntynyt viljakauppa merkitsi myös lisääntynyttä velkaantumista läpi koko yhteiskunnan.[354]

Koko elinkeinoelämälle ongelmaksi osoittautui deflaatiopolitiikka, jota edellä on käsitelty yksityiskohtaisemmin. Suomen Pankki noudat-

ti tiukkaa deflaatiopolitiikkaa, jonka keskeisenä elementtinä oli ulkona olevan lainakannan supistaminen liki 25 prosentilla vuodesta 1862 vuoteen 1865. Tämä lainojen supistamisvaihe aiheutti erittäin suuria ongelmia sekä elinkeinoelämän kaikille alueille että maataloudenharjoittajille, ja ongelmien suuruus oli pitkälti sidoksissa velkaantumisasteeseen. Hopeakantaan siirtymisen jälkeen rahapolitiikka kiristyi entisestään kansainvälisen finanssikriisin vaikutusten heijastuessa myös Suomeen. Velkaantuneet yrittäjät ja maataloudenharjoittajat eivät näissä oloissa kyenneet huolehtimaan reaalisesti kohonneista veloistaan, jolloin edessä oli Suomen siihenastisen historian laajamittaisin konkurssiaalto. Vararikkoon ajautuneiden joukosta löytyy niin suurimpien rautaruukkien, tekstiilitehtaiden kuin suurkartanoiden omistajia.[355]

Jo tällöin käytiin julkisuudessa keskusteluja siitä, olisiko julkisen vallan pitänyt puuttua velkaantuneiden yrittäjien tilanteeseen ja estää vararikkojen vyöry. Valtiovaraintoimituskunnan päällikön J. V. Snellmanin asenne oli kuitenkin hyvin tiukka. Hänen mukaansa velkaantuminen johtui pitkälti yrittäjien omista ratkaisuista ja julkisen vallan liian löysästä lainapolitiikasta. Aivan samoin argumentein Snellman oli kritisoinut Suomen Pankin antolainauspolitiikkaa 1850-luvun lopulla, jolloin Snellmanin ja Henrik Borgström juniorin välillä oli käyty kiivas väittely Suomen Pankin rahapolitiikan luonteesta. Väittelyssä filosofin koulutuksen omannut Snellman edusti puhdasoppista ”currency-koulukuntaa”, kun taas käytännön liike-elämän edustaja Borgström kannatti ”banking-koulukunnan” pragmaattista lähestymistapaa.[356]

Kesän 1867 kato ajoittui siten vaiheeseen, jolloin lähes koko yhteiskunta oli jo valmiiksi vaikeuksissa. Valtiovaraintoimituskunnan päällikkö J. V. Snellman oli jo pitempään ollut huolissaan valtiontalouden huonosta tilasta, ja hän pyrki muuttamaan avustuspolitiikan luonnetta. Viljan tuonnin rahoittamisesta julkisin varoin olisi päästävä eroon, eikä yksittäisille ihmisille olisi syytä myöntää hätäapuviljaa velaksi. Sen sijaan kaiken julkisen avustuksen olisi oltava vastikkeellista. Tähän ei kuitenkaan päästäisi suurilla hätäaputöillä, koska avun tarvitsijoiden kerääminen suuriksi joukoiksi olisi johtanut vielä suurempiin ongelmiin. Ratkaisuksi Snellman esitti kotitarviketuotannon laajamittaista lisäämistä, jolloin avuntarvitsija voisi kotitarviketuotteilla hankkia tarvitsemansa viljan. Snellman liitti kysymykseen avustuspolitiikan luonteesta myös säästäväisyyden. Lisäämällä säästämistä kaikilla tasoilla voitaisiin vähentää avustusten tarvetta. Nämä ajatukset sopivat

MAYER CARL VON ROTHSCHILD (1820–1886)

Paroni Mayer Carl von Rothschild oli kuuluisan pankkiiridynastian perustajan, Mayer Amschel Rothschildin pojanpoika. Suku perusti 1800-luvun alkupuolella pankkiiriliikkeiden verkoston Euroopan eri finanssikeskuksiin (Frankfurtiin, Wieniin, Pariisiin, Lontooseen ja Napoliin) ja hankki aikanaan johtavan aseman varsinkin valtionobligaatioiden liikkeeseenlaskijana. Mayer Carl von Rothschild työskenteli 1840-luvun alusta Rothschildien Frankfurtin pankissa (nimeltään M. A. Rothschild & Söhne) ja nousi sen johtajaksi vuonna 1855. Mayer Carl (tai Charles, kuten perheenjäsenet häntä kutsuivat) von Rothschild oli pankkiuransa ohella myös poliitikko ja osallistui valtiopäivämiehenä Pohjois-Saksan liiton valtiopäiville.

Rothschildien Frankfurtin pankkihuoneella oli 1800-luvun jälkipuoliskolla pitkään lähes monopoli Suomen ulkomaisten obligaatiolainojen järjestäjänä. Suomen ja Rothschildien liikesuhde alkoi, kun M.A. Rothschild & Söhne järjesti vuonna 1863 Suomen valtion ensimmäinen eurooppalaisen obligaatiolainan, suuruudeltaan 4,4 miljoonaa Preussin taaleria. Seuraava merkittävä liiketoimi oli, kun vastaperustettu Suomen Hypoteekkiyhdistys otti ensimmäisen ulkomaisen lainansa, kolme miljoonaa taaleria, jonka liikkeeseen laskun Rothschild myös järjesti. Nämä lainat olivat ratkaisevan tärkeitä vuoden 1865 rahauudistukselle, jolla Suomen markka sidottiin hopeakantaan. Myöhempiä Rothschildien Suomelle järjestämiä lainoja käytettiin varsinkin rautateiden rakentamiseen. Lainajärjestelyjen kautta Rothschildit edistivät merkittävästi Suomen olojen ja poliittisen aseman tuntemusta Euroopan finanssikeskuksissa.

Mayer Carl von Rothschild rakensi läheiset suhteet Suomeen ja oli usein kirjeenvaihdossa mm. valtiovarainpäällikkö J.V. Snellmanin ja Suomen Pankin johtokunnan kanssa. Suhteilla oli suuri merkitys syksyllä 1867, kun totaalinen kato oli johtamassa nälänhätään Suomessa. Vaikeassa tilanteessa J.V. Snellman kirjoitti Mayer Carl von Rothschildille, ”ystävälleen hädässä”, ja pyysi luottoa viljan ostoon. Suomen Pankin johtokunnan jäsen Reinhold Frenckell matkusti tapaamaan von Rothschildia, joka myönsikin Suomen valtiolle 1,5 miljoonan taalerin lyhytaikaisen luoton, poikkeuksellisesti omista varoistaan.

Mayer Carl von Rothschild kuoli vuonna 1886. Seuraavana vuonna Saksan valtakunnankansleri Bismarck kielsi Saksan valtakunnanpankkia hyväksymästä venäläisiä obligaatioita lainojen vakuudeksi (ns. Lombardverbot). Nämä tapahtumat johtivat Suomen ja Rothschildien Frankfurtin pankin välisen, pitkän ja tärkeän liikesuhteen taantumiseen. Suomen suuriruhtinaskunta otti viimeisen saksalaisen obligaatiolainansa Rothschildien kautta vuonna 1889; tämän jälkeen Suomi siirsi ulkomaisen lainanottonsa Pariisin pääomamarkkinoille. Mayer Carl von Rothschildin palatsi Frankfurtissa Main-joen varrella on nykyään Frankfurtin juutalaisen museon käytössä.

Tekijänoikeussyistä tämä kuva on poistettu.

■ **Mayer Carl von Rothschild johti 1860- ja 1870-luvuilla Frankfurtissa Rothschildien pankkiiriliikettä, jonka järjestämät lainat tekivät Suomen hopeakanta- ja kultakantauudistukset mahdollisiksi.**
– The Rothschild Archive.

hyvin yhteen vasta saadun hopeakannan kanssa. Snellman halusi varmistaa hopeakatteen riittävyyden kaikissa oloissa, joten ulkomaisen viljan hankinnassa oli oltava varovainen.[357]

Vielä elokuussa 1867 Snellman uskoi kotimaisen viljasadon muodostuvan riittävän suureksi. Tässä vaiheessa tiedot lähes totaalisesta kadosta olivat kuitenkin jo niin kiistattomia, ettei päätöksiä enää voitu lykätä. Syyskuussa Snellman käynnisti neuvottelut M. A. von Rothschildin Frankfurt am Main pankkiiriliikkeen kanssa, ja kovien neuvottelujen jälkeen Suomi sai 5,4 miljoonan markan suuruisen lyhytaikaisen lainan. Päätöksen viivästyminen merkitsi, että viljantuonti voitiin todenteolla käynnistää vasta syys–lokakuun vaihteessa. Viive oli suorastaan kohtalokas, sillä syksyllä 1867 viljamarkkinat Euroopassa olivat muutenkin kireät ja Suomen tarvitseman viljamäärän saanti oli vaikeata. Laivaukset viljan kuljettamiseksi Suomeen käynnistyivät niin myöhään, että meriteiden tavanomaista aikaisempi jäätyminen esti laivojen saapumisen.[358]

Loppusyksyllä 1867 ja talvella 1868 oltiin siten tilanteessa, jossa ulkomaisen viljan tuonnin jälkeenkin viljan vajaus oli noin ⅓ normaalitarpeesta. Edessä oli ankara nälänhätä kautta koko maan, vaikkakin alueelliset erot olivat merkittäviä. Toiveet kotitarviketuotantoon perustuvasta avustuspolitiikasta pettivät, sillä maaseudun enemmistön muodostaneen tilattoman väestön mahdollisuudet kotitarviketuotantoon olivat olemattomat. Edessä oli kymmeniin tuhansiin nousevien kerjäläislaumojen synty, sillä viranomaiset epäonnistuivat käytettävissä olevien niukkojen elintarvikevarastojen tasaamisessa. Kerjäläislaumojen myötä puolestaan erilaiset kulkutaudit lisäsivät yleistä ahdinkoa. Kaikkiaan vuosien 1867–68 kuluessa Suomen väkiluku aleni runsaalla 100 000 hengellä. Pahimmillaan tilanne oli talvella 1868.[359]

Maataloushistorioitsija Arvo Soininen kuvaa 1860-lukua Suomen perinteisen maatalouden loppukautena, joka kärjistyi nälkäkatastrofiin. Seurauksien ei kuitenkaan olisi tarvinnut olla näin katastrofaaliset, sillä julkisella vallalla olisi ilman muuta ollut mahdollisuuksia myös toisenlaisiin ratkaisuihin. Kohtalokkaimpana virheenä voidaan pitää liiallista viivyttelyä ulkomaisen viljan tuonnin käynnistämisessä. Hopeakannalla ei tämän kysymyksen kanssa ollut välitöntä tekemistä, vaan päinvastoin hopeakannan ansiosta Suomen mahdollisuudet ulkomaisen lainan ottoon olivat parantuneet.

VALTION RAHASTO-JÄRJESTELMÄN UUDISTUS

Suomen Pankin ohjesäännön ensimmäinen kokonaisuudistus Suomen raharealisaation jälkeen ajoittui vuoteen 1859. Tässä vaiheessa Venäjällä paineet raha- ja pankkijärjestelmän perusteelliseen uudistamiseen olivat suuret, kuten edellä on kerrottu. Samalla uudistustyössä olivat nousseet esille uutta ajattelua edustaneet liberaalisti asennoituneet henkilöt tulevan finanssiministerin M. Reuternin johdolla. Vastaavasti myös Suomessa oli esiin noussut uusia voimia, kun valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi oli noussut konservatiivisen von Haartmanin sijaan liberaalisia näkemyksiä tukenut Fabian Langenskiöld.

Uudistuksen mukaan Suomen Pankin ylin valvonta siirtyi valtiovaraintoimituskunnalta senaatin talousosastolle. Tämä merkitsi valtiovaraintoimituskunnan päällikön välittömän vaikutusvallan vähentymistä Suomen Pankkia koskevissa asioissa ja siten Suomen Pankin statuksen vahvistumista. Samalla Suomen Pankin johtokunnan rooli voimistui.[360]

Ohjesäännön uudistus oli myös osa valtion koko rahastojärjestelmän uudistusta. Valtion siihen asti ottaman velan hoitoa varten perustettiin erityinen kuoletusrahasto, johon Suomen Pankista siirrettiin alkuperäisrahaston valtiolta vuosina 1812–1817 saamat miljoona paperiruplaa, maanviljelys- ja manufaktuurirahastot sekä pikkusetelirahaston jäljellä ollut pääoma. Näin Suomen Pankki maksoi velkansa valtiolle. Kaikkiaan kuoletusrahaston pääomaksi tuli 1,2 miljoonaa ruplaa, josta Suomen Pankki maksoi 630 000 ruplaa. Kuoletusrahaston pääoma lainattiin yleisölle, jolloin rahaston perimillä korkotuloilla voitiin kattaa valtion korkomenot. Kuoletusrahaston perustaminen merkitsi sekä valtion että Suomen Pankin lainaustoiminnan tehostamista. Kaikkea

valtion antolainausta ei kuitenkaan kuoletusrahastoon liitetty, vaan vanhat valtion rahastot, kuten vaivais- ja työhuonerahasto sekä sotilashuonerahasto, jatkoivat antolainaustaan entisten mallien mukaisesti Suomen Pankin hoitamina. Kuoletusrahaston perustamista voidaan myös pitää varovaisena askeleena Suomen Pankin ja valtion raha-asioiden erottamisessa toisistaan.[361]

Suomen Pankin omien rahastojen antolainausta koskevat määräykset muuttuivat vain vähän. Kooltaan supistunut alkuperäisrahasto jatkoi pitkäaikaisten (33 vuoden mittaisten) kiinnityslainojen myöntämistä maakiinteistöjä vastaan. Lainan minimikoko oli 800 ruplaa ja maksimikoko 20 000 ruplaa. Hypoteekkirahaston myöntämät lainat rajattiin lyhytaikaisiksi eli korkeintaan kahden vuoden mittaisiksi. Entiseen tapaan hypoteekkirahaston myöntämän lainan vakuudeksi vaadittiin joko kiinnitys tai tavarapantti, mutta hyväksyttyjen tavarapanttilaatujen määrää lisättiin tuntuvasti. Niinpä nyt hyväksyttiin pantiksi myös sahatavara eri muodoissaan. Koti- ja ulkomaisten vekseleiden diskonttausta koskeneet säädökset säilyivät lähes muuttumattomina. Vuoden 1859 ohjesäännön mukaan diskonttokoron päätti senaatti pankin johtokunnan esityksen pohjalta. Uutena toimintamuotona pankki otti käyttöön yksityisille henkilöille tai yhteisöille avattavan pano- ja ottotilin eli nykykielellä sekkitilin. Lisäksi hypoteekkirahastolla oli oikeus myöntää kassakreditiiviluottoja, jotka olivat etukäteen määrätyn limiitin puitteissa tarvittaessa nostettavia luottoja.[362]

Suomen Pankin ottolainaustoiminnan tehostamiseksi sallittiin nyt koron maksaminen talletuksille. Tätä perusteltiin myös tavoitteella saada tuottamattomana olleet varat hyödylliseen käyttöön. Talletuskorkoa ei itse ohjesäännössä määrätty vaan ainoastaan todettiin, ettei se saa olla antolainauskorkoa korkeampi. Syksyllä 1859 annetuissa tarkemmissa ohjeissa talletuskoroksi määrättiin 3,5 prosenttia.[363] Vuoden 1840 ohjesäännössä mainittujen obligaatiomuotoisten kassaseteleiden antamista ei enää jatkettu.

Vuoden 1859 ohjesääntö jatkoi vuoden 1840 ohjesäännön aloittamaa kehitystä, jossa Suomen Pankin institutionaalisissa puitteissa huomioitiin ne vaatimukset, joita toiminta todellisena setelipankkina eikä pelkästään vaatimattomana luottolaitoksena edellytti. Periaatteellisesti suurimpana muutoksena oli avoimuus, eli nyt ei tarvittu mitään salaisia määräyksiä, vaan kaikki asiat voitiin esittää julkisesti itse ohjesäännössä. Samalla tämän ohjesäännön valmisteluissa entisen

emämaan Ruotsin vaikutus oli ehkä pienimmillään, ja kyseessä oli puhtaasti Helsingin ja Pietarin välisellä akselilla toteutunut uudistus. Vuoden 1840 uudistukseen verrattuna muutokset olivat melko vähäisiä, ja ohjesäännön monessa kohdin viitattiin vuoden 1840 ohjesäännön pykäliin. Ohjesäännössä tosin velvoitettiin johtokuntaa täydentämään ohjesääntöä, mutta tämä työ toteutui vasta vuosien päästä.

Vuoden 1840 ohjesäännössä oli otettu pieni askel kohti Porvoon valtiopäivillä esitettyä ajatusta säätyjen pankista. Silloin nimittäin annettiin määräys, jonka mukaan neljä eri säädyistä kutsuttua edustajaa valittaisiin pankin tilintarkastajien joukkoon. Toisena samansuuntaisena pienenä askeleena, joka otettiin vuoden 1859 ohjesäännön myötä, voidaan pitää valtion pankille lainaaman peruspääoman maksamista takaisin valtiolle. Suomen Pankin perustamisvaiheissa oli puhuttu nimenomaan valtion myöntämästä korottomasta lainasta pankille, mikä näin kuoletusrahaston perustamisen yhteydessä maksettiin takaisin. Tämä pääoman palautus korosti ajatusta, että pankin ja valtion varat olivat erilliset ja pankki oli oma itsenäinen talousyksikkönsä, vaikka se toki olikin senaatin hallinnassa. Uudessa ohjesäännössä pankin liikkeelle laskemien hopeakatteen ja seteleiden suhteeksi määrättiin $^{7}/_{15}$. Hopeakatteeseen saatiin kuitenkin nyt laskea mukaan myös riidattomat ulkomaiset metallivaluutassa olevat saatavat.[364] Tällainen katepohjan laajennus oli ollut esillä jo 1850-luvun puolivälissä, kun pankin hopeavaranto oli jyrkästi supistunut. Uudistussuunnitelmat olivat kuitenkin silloin vielä kariutuneet valtiovaraintoimituskunnan päällikön von Haartmanin vastustukseen.

SUOMEN PANKKI LAINOITTAJANA 1841–1867

KANNAN KEHITYS

Suomea rahaoloja koskevissa tutkimuksissa autonomian ajan puolivälin tarkasteluissa rajalinjoina pidetään usein Krimin sodan aiheuttamaa luopumista hopeakannasta, oman markan saamista vuonna 1860 tai hopeakantaan palaamista vuoden 1865 lopulla.[365] Tässä kirjassa näkökulmana on nimenomaan Suomen Pankki ja sen johto, jolloin luontevaksi päätepisteeksi on otettu vuosi 1867. Tämän vuoden loppuun asti Suomen Pankki toimi vielä senaatin alaisena. Siirtyminen säätyjen alaisuuteen muutti niin suuresti Suomen Pankin toimintaympäristöä, että myös antolainausta koskeva esitys kannattaa ulottaa vuoden 1867 loppuun asti.

Vuoden 1840 raharealisaatio merkitsi rahaolojen vakauttamista hopeakantaan siirtymisen myötä. Täten investointitoiminta aktivoitui, ja sen myötä odotettavissa oli lainojen kysynnän yleinen kasvu. Samaan aikaan Suomen Pankin liikkeelle laskemat hopeaan vaihdettavat ruplasetelit korvasivat ruotsalaisen rahan. Tämän ansiosta pankin omien seteleiden määrä lyhyessä ajassa moninkertaistui, mikä suoraan lisäsi pankin antolainausmahdollisuuksia. Täten Hypoteekkirahastolla, joka laski setelit liikkeeseen, oli hyvät mahdollisuudet vastata kasvaneeseen luotonkysyntään. Sen sijaan Suomen Pankin toisen puoliskon muodostaneen alkuperäisrahaston antolainausmahdollisuudet olivat selvästi rajatummat. Rahaston antolainaus koostui edelleen pitkäaikaisista kiinnelainoista, jolloin lainasalkun kiertoaika pysyi hitaana. Uusia luottoja voitiin myöntää ainoastaan siinä määrin, kun rahastoon ker-

SUOMEN PANKIN LUOTTOKANTA 1840–1867

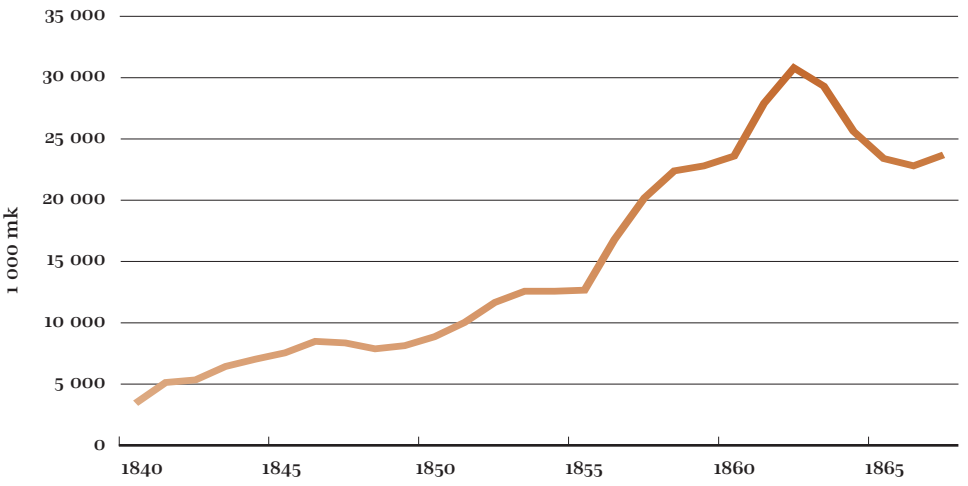

Lähde: Suomen Pankki. Rahastojen pääkirjat 1840–1867, Suomen Pankin arkisto.

tyi korkoja ja kuoletusmaksuja ulkona olevista luotoista. Mahdollisuuksia lainakannan nopeaan lisäämiseen ei siten ollut. Hyvin toisenlainen tilanne vallitsi Hypoteekkirahastossa. Sen lainat olivat lyhytaikaisia kuuden kuukaudesta kahteen vuoteen ulottuvia lainoja sekä kuuden kuukauden mittaisia vekseliluottoja. Tällöin lainojen kiertoaika oli nopea, ja tämän rahaston välityksellä Suomen Pankki pystyi aikaisempaa joustavammin sopeutumaan taloudessa toteutuneisiin muutoksiin. Suomen Pankin antolainaus jakaantui siten selkeästi kahteen luonteeltaan hyvin erilaiseen osaan.

Suomen Pankin lainakanta oli monta vuotta kestäneen taantuman jälkeen kääntynyt jatkuvaan kasvuun 1830-luvun puolivälissä, ja 1840–50-luvuilla kasvu jatkui lukuun ottamatta vuosien 1847–48 taantumaa. Täten 1840-luvun lopulle tultaessa lainakanta oli ylittänyt kahden miljoonan hopearuplan tason, ja 1850-luvun lopulla kanta lähestyi kuutta miljoonaa ruplaa. Ripeä kannan kasvu jatkui 1860-luvun alkuun asti, kunnes suunnitelmat hopeakantaan paluusta pakottivat Suomen Pankin supistamaan antolainaustaan. Vuonna 1867 kanta oli vajaat 24 miljoonaa hopeamarkkaa eli selkeästi vuosikymmenen alun tasoa alempana.

Koko tämän jakson ajan Suomen Pankin vastuulla oli edelleen valtion rahastojen antolainauksen käytännön hoito. Tässä toteutui selviä painopisteen muutoksia. Suomen Pankin mahdollisuudet antolainauk-

■ Saimaan kanava oli aikansa (1844–1856) merkittävin rakennushanke Suomessa. Kanavan valmistuminen vähensi Suomen talouden riippuvuutta Ruotsista ja toi rahatalouden suureen osaan Itä-Suomea. Kuva 1900-luvun alkuvuosilta.

– Museovirasto / K. E. Ståhlberg.

sen kasvattamiseen olivat paremmat kuin puhtaalla rahastoperiaatteella toimivan valtion mahdollisuudet. Tämän seurauksena Suomen Pankin osuus koko julkisesta luottokannasta tasaisesti nousi vakiintuen 1850-luvulla 80 prosentin tuntumaan. 1860-luvulla tilanne kuitenkin muuttui, ja Suomen Pankin lainakannan supistuminen merkitsi samalla pankin suhteellisen osuuden selvää laskua. Vuoden 1867 päättyessä Suomen Pankin osuus oli painunut runsaaseen 60 prosenttiin. Valtion osuutta oli myös lisännyt kuoletusrahaston perustaminen vuoden 1859 uudistuksen yhteydessä, minkä seurauksena osa Suomen Pankin myöntämistä luotoista siirrettiin tähän uuteen valtion rahastoon.[366]

1860-luvulla tapahtui Suomen pankki- ja luottolaitosmarkkinoiden siihenastisen historian merkittävin muutos, kun Suomeen perustettiin ensimmäiset yksityiset luottolaitokset. Erityisesti yksityisten liikepankkien esiinmarssi muutti koko Suomen Pankin toimintakentän. Ensimmäisenä askeleena oli Suomen Hypoteekkiyhdistyksen perustaminen vuonna 1860. Nimensä mukaisesti Hypoteekkiyhdistys myönsi pitkäaikaisia kiinneluottoja maataloudelle, joten Suomen Pankissa sen toimintaa vastasi alkuperäisrahaston antolainaus. Valtion takuulla toimintansa aloittaneen Suomen Hypoteekkiyhdistyksen liikkeelle lähtö oli varsin ripeätä, sillä vuoden 1867 lopulla Suomen Hypoteekkiyhdistyksen lainakanta oli noussut jo 23 miljoonaan markkaan. Suomen Pankin myöntämien kiinnelainojen kanta oli samaan aikaan supistunut 4 miljoonaan markkaan, joten maatalouden kiinnelainoista Suomen Pankin osuus oli enää 15 prosentin luokkaa.[367]

Elinkeinoelämän luotottajana Suomen Pankin rinnalle oli noussut vuonna 1862 perustettu ensimmäinen yksityinen liikepankki, Suomen Yhdyspankki. Suomen Pankissa elinkeinoelämän luototuksesta vastasi Hypoteekkirahasto, jonka kautta menivät sekä lyhytaikaiset tavaravakuutta vastaan myönnetyt hypoteekkilainat että kotimaiset vekselit. Vuonna 1867 Suomen Pankin hypoteekkirahastosta myönnettyjen luottojen kanta oli noin 14 miljoonaa markkaa, kun vastaavien Yhdyspankin myöntämien luottojen kanta oli 7 miljoonaa markkaa. Suomen Pankin myöntämien kotimaisten vekseleiden kanta oli 5,6 ja ulkomaisten vekseleiden 0,46 miljoonaa markkaa, kun vastaavat luvut Suomen Yhdyspankissa olivat 7,4 ja 0,14 miljoonaa markkaa. Näiden lukujen valossa tarkasteltuna Suomen Yhdyspankki oli lyhyessä ajassa noussut täysin tasaveroiseen asemaan Suomen Pankin kanssa. Mitään varsinaista kilpailuasetelmaa Suomen Pankin ja Yhdyspankin kesken ei

kuitenkaan syntynyt, sillä Suomen Pankin johdossa oli tapahtunut 1850–60-lukujen vaihteessa selkeä asenteellinen muutos. Omasta monopoliasemasta ei enää pidetty kiinni, vaan ymmärrettiin hyvin ajatus Suomen Pankin toimintaa täydentävistä yksityisistä liikepankeista.[368]

Tämän jakson aikana Suomen Pankin antolainaustoiminnassa heijastui oikeastaan ensimmäisen kerran Suomen integroituminen osaksi kansainvälisiä pääomamarkkinoita. Suomen ratkaisut eivät enää olleet riippuvaisia pelkästään Venäjällä tehdyistä ratkaisuista, vaan muutokset läntisen Euroopan markkinoilla vaikuttivat monin tavoin myös Suomen Pankin toimintaan. Suomen Pankin antolainauksessa tämä näkyi ensimmäisen kerran vuonna 1847, jolloin Suomen Pankin antolainauksen supistuminen ajoittui yksiin Englantia koetelleen ankaran finanssikriisin kanssa.[369] Ilmeisesti viennin supistuminen oli vähentänyt taloudellista aktiviteettia yleensä, minkä seurauksena luottojen kysyntä hypoteekkirahastosta oli vähentynyt ja sen myötä koko luottokanta kääntynyt laskuun.

Seuraava finanssikriisi Euroopassa ajoittui vuoteen 1857.[370] Erityisen suuriin vaikeuksiin ajauduttiin Manner-Euroopassa Saksassa sekä etenkin Venäjällä. Kriisin aikaan Suomen Pankin toiminta oli poikkeuksellisen aktiivista. Krimin sodan päättymisen jälkeen ilmeni patoutunutta tuontitarvetta, joten myös paineet valuuttavarantoa kohtaan olivat kasvaneet. Kriisiä seurannut yleiseurooppalainen lama haittasi Suomen vientiä, samalla kun viejien kannalta ongelmaksi nousi ulkomaisten ostajien maksukyvyttömyys. Kansantaloutta uhkasi likviditeetin kiristyminen. Tässä tilanteessa Suomen Pankki pyrki aktiivisella luotonannolla lievittämään likviditeetin puutetta ja sitä kautta helpottamaan yrittäjien ahdinkoista asemaa. Suomen Pankin vuosittain diskonttaamien vekseleiden arvo nousi moninkertaiseksi vuosikymmenen alkuvuosiin verrattuna, kuten seuraavat luvut osoittavat: 1852 diskontattiin yhteensä 0,9 miljoonaa ruplaa; 1,6 miljoonaa ruplaa vuonna 1856; 2,4 miljoonaa ruplaa 1857; 3,8 miljoonaa ruplaa 1858 ja 4,4 miljoonaa ruplaa 1859. Sama trendi näkyi hypoteekkirahaston lyhytaikaisissa luotoissa, sillä vuoden aikana myönnetty luottosumma nousi 1850-luvun alun 0,5 miljoonasta ruplasta 1,5 miljoonaan ruplaan vuonna 1859.[371] Luotonannon lisäämisen ohella tilannetta helpotettiin luottojen takaisinmaksun lykkäyksillä sekä pienimuotoisilla lainojen anteeksi annoilla. Merkittävää on, että vaikka Venäjällä vuoden 1857 finanssikriisin heijastusvaikutukset olivat erittäin laajat ja johtivat lopulta koko siihenastisen pankki-

järjestelmän romahtamiseen, nämä Venäjän vaikeudet eivät juurikaan heijastuneet Suomen Pankin toimintaan.

Vuoteen 1863 ajoittunut Suomen Pankin lainakannan kääntyminen laskuun selittyy kotimaisilla ja tavallaan myös venäläisillä tekijöillä, jos pyrkimystä hopeakannan saamiseksi uudelleen voimaan voidaan näin luonnehtia. Periaatteellinen lupaus paluusta hopeakantaan oli saatu keisarilta vuonna 1862, ja tällöin käynnistyivät toimet paperikannan vuosina heikentyneen markan ulkoisen arvon palauttamisesta pariarvoon. Käytännössä tämä merkitsi liikkeellä olevan setelistön asteittaista supistamista, mikä puolestaan tapahtui Suomen Pankin lainakantaa supistamalla. Paluu hopeakantaan kuitenkin lykkääntyi, jolloin myös Suomen Pankin restriktiivisen antolainauspolitiikan vaiheesta tuli ennakoitua pidempi. Valuuttatilannetta vaikeutti sitten entisestään kansainvälisen finanssikriisin puhkeaminen Englannissa ja Ranskassa vuonna 1866.[372]

LAINAKANNAN RAKENNE UUDISTUU

1860-luvulla hypoteekkirahasto hallitsi Suomen Pankin lainanantoa, mikä näkyi yritysluottojen suhteellisen osuuden nopeana nousuna. Vuonna 1867 osuus ylitti jo 80 prosenttia, eli osuus oli jokseenkin yhtä suuri kuin alkuperäisrahaston maatalousluottojen osuus oli ollut vuonna 1840. Alkuperäisrahaston myöntämien kiinnityslainojen kannan kasvu oli käytännössä ollut hyvin vähäistä jo 1850-luvun alkuvuosista lähtien, ja vuonna 1875 näiden luottojen myöntämisestä luovuttiin kokonaan. Taseesta viimeinen alkuperäisrahaston laina tosin poistui vasta vuonna 1908.

Seuraavan sivun kuviossa esitetyt yhteisölainat edustivat vanhaa jäännettä Suomen Pankin antolainauksessa. Kyseessä olivat julkisille yhteisöille annetut pitkäaikaiset lainat, joita ei 1850-luvun jälkeen enää myönnetty uusia. Samantyyppisenä jäänteenä voidaan pitää nk. laivanrakennuslainoja. Nämä lainat Suomen Pankki oli myöntänyt Krimin sodan aiheuttamien menetysten korvaamiseksi, ja tileissä lainat säilyivät supistuvana kantana kymmenisen vuotta.

Käytännössä kaikki yrityksille tarkoitetut uudet lainat olivat peräisin hypoteekkirahastosta. Vaikka tämä merkitsikin painopisteen muutosta kohti lyhytaikaista luotonantoa, niin hypoteekkirahaston antolainausta käsittelevissä säännöissä vuodelta 1859 oli vielä vanhoja jäänteitä. Takausta ei tosin enää hyväksytty yksinomaisena vakuutena, mutta

SUOMEN PANKIN LUOTTOKANNAN RAKENNE 1867

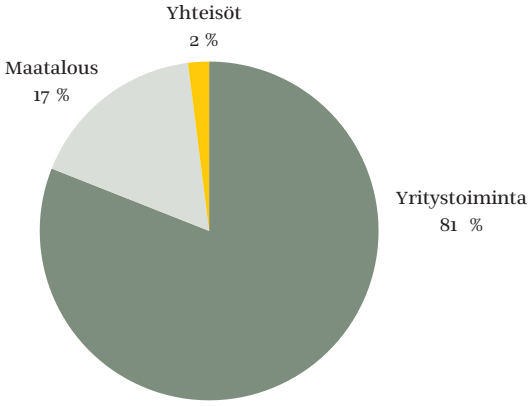

Lähde: Suomen Pankki. Pankkivaltuusmiesten toimintakertomus 1868.

HYPOTEEKKIRAHASTON LUOTTOJEN JAKAUMA LUOTTOTYYPEITTÄIN 1867

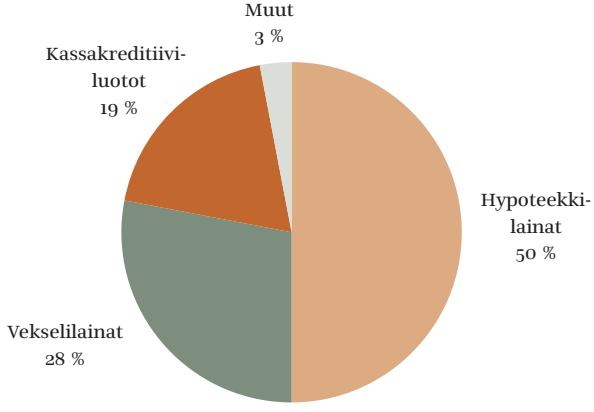

Lähde: Suomen Pankki. Pankkivaltuusmiesten toimintakertomus 1868.

entinen käytäntö, jossa ohjesäännössä erikseen lueteltiin kaikki pantiksi kelpaavat tuotteet, jatkui. Lista hyväksytyistä panteista oli kuitenkin aikaisempaa laajempi, ja mukaan mahtuivat tästä lähtien myös puunjalostustuotteet. Vakuuksia koskevat muutokset merkitsivät myös sitä, että Suomen Pankin myöntämistä luotoista aikaisempaa pienempi osa oli luonteeltaan yksityisille henkilöille suunnattuja kulutusluottoja.[373]

Yleiskuvan tilanteesta tarjoaa oheinen kuvio, josta ilmenee hypoteekkirahaston lainakannan lainan tyypin mukainen jakauma. Kuvio osoittaa selkeästi uusien, uudenaikaisempien luottomuotojen esiin

nousun. Lyhytaikaisten tavarapanttia vastaan myönnettyjen hypoteekkilainojen rinnalle olivat nousseet kotimaiset vekselit sekä kassakreditiivit. Suomen Pankin toimintaa oltiin sopeuttamassa niihin vaatimuksiin, joita keskuspankilta metallikannan oloissa 1800-luvun jälkipuoliskolla edellytettiin. Vekselit ja kassakreditiivit sopivat tähän tarkoitukseen erinomaisesti, mutta pankin myöntämien hypoteekkilainojen osalta tilanne oli vielä hieman ongelmallinen, sillä joukossa oli myös keskuspankin toiminnalle vieraita luottomuotoja. Niissä heijastui vielä piirteitä 1830–40-lukujen lainapolitiikasta ja kaikuja vielä vanhemmiltakin ajoilta.

Suomen Pankin myöntämät vekseliluotot edustivat uutta lainauspolitiikkaa. Niiden myöntäminen käynnistyi vuonna 1842. Alkuvaiheissa vekselimuotoinen luotonanto oli laajuudeltaan melko vaatimatonta, mutta Krimin sodan jälkeen diskonttausten määrä kääntyi jyrkkään nousuun. Vastaavasti Suomen Pankin lainakannan supistaminen vuodesta 1863 lähtien näkyi nimenomaan vekseliluottojen supistumisena. Tämä osoittaa, että myös Suomen Pankin johdossa havaittiin real bills -opin hyödyllisyys. Lyhytaikaisten vekselituottojen määrää voitiin tarpeen tullen nopeasti sopeuttaa ja saada niihin sitoutuneet varat takaisin pankkiin.

Vekseliluottoja käyttivät hyväkseen erityisesti suuret tuontikauppahuoneet, jotka diskonttasivat Suomen Pankkiin asiakkaidensa eli pienempien kauppiaiden asettamat vekselit. Vekseleiden diskonttausmahdollisuus oli erittäin tärkeä, koska tuontia harjoittavien kauppahuoneiden oli kyettävä rahoittamaan ostolaskunsa ulkomailta. Toisen ryhmän vekseliluottojen ottajina muodostivat kotimaiset teollisuuslaitokset, jotka toivat Suomen Pankin diskontattaviksi omien asiakkaidensa asettamia vekseleitä. Silmiinpistävää vekseliluetteloissa oli diskonttoasiakkaiden ja vekselien asettajien kanssa syntyneiden liikesuhteiden jatkuvuus. Samat nimet toistuivat vuodesta toiseen näissä luetteloissa.

Ensimmäisiin diskonttaajiin kuuluivat viipurilaiset kauppahuoneet Hackman & Co., tukkukauppias P. Wahl, kauppahuone Rosenius & Seseman sekä tehtailija A.W. Wahren. Kaikki kuuluivat maan suurimpien ja vaikutusvaltaisimpien yrittäjien joukkoon 1800-luvun puolivälin Suomessa. 1850-luvulla uusina yrittäjinä luetteloihin ilmestyivät varakonsuli F. Sneckenström, kauppias Cristian Trapp, kauppahuone H. Borgström & Co ja kauppias A. Alfthan, tehtailija A.J. Frietch sekä kauppayhtiö T. Tichanoff & pojat. Lainansaajien luettelot toisaalta osoittavat autonomian ajan puolivälin kaupallis-teollisen pohjan kapeuden. Sekä kaupan

että teollisuuden alueilla yrittäjien lukumäärä oli vielä melko alhainen. Suomen Pankki oli 1860-luvulle asti Suomen ainoa vekseleitä diskontannut pankkilaitos. Tämän seurauksena Suomen Pankin vekselien diskonttaajina olivat oikeastaan maan kaikki merkittävimmät yritykset.[374]

LAINANANTOON LIITTYNEET VAIKEUDET

Suomen Pankin antolainauspolitiikassa toteutuneet muutokset, joiden yhteisenä nimittäjänä oli lyhytaikaisten yritysluottojen osuuden kasvu, merkitsivät samalla antolainaukseen liittyneiden riskien lisääntymistä, mikä tosin oli tullut esiin jo edellisellä vuoteen 1840 päättyneellä jaksolla. Vuodesta 1842 lähtien ovat käytettävissä asiamiehen laatimat systemaattiset kertomukset Suomen Pankin hoitamattomista luotoista. Asiamiehen kertomuksissa näistä käytetään termiä uloshaunalaiset ja tai epävarmat saatavat. Yksi yhteen luottotappioiden kanssa nämä epävarmat saatavat eivät välttämättä johtaneet, sillä pankilla oli vielä mahdollisuus periä laina takaajilta tai lainan vakuus kattoi pankin menetykset. Pankki olikin hyvin pitkämielinen, eikä hoitamattomien luottojen perinnässä tai pankin haltuun jääneiden vakuuksien realisoinnissa pidetty kiirettä. Voitiin odottaa sopivaa ajankohtaa realisaation toteuttamiselle.

Asiamiehen vuosittaiset kertomukset hoitamattomista luotoista tarjoavat kuitenkin erittäin mielenkiintoisen ja hyödyllisen näkökulman Suomen Pankin antolainaukseen. Niiden avulla on nähtävissä, missä määrin Suomen Pankki onnistui arvioimaan lainananojien kyvyn vastata sitoumuksistaan. Hieman yleistäen voidaan sanoa niiden kuvaavan hyvin Suomen Pankin onnistumista yhdessä perustehtävistään. Samalla nämä tiedot hoitamattomista luotoista toimivat nopeana ja kuvaavana indikaattorina yleisestä suhdannetilanteesta. Nopein indikaattori olisi vuoden aikana epävarmoihin saataviin siirrettyjen lainojen määrä, mutta tässä esityksessä rajoitutaan tarkastelemaan pelkästään epävarmojen lainojen koko kannan kehitystä. Pienenä puutteena on vuosien 1853 ja 1854 kertomusten puuttuminen, mutta kokonaisuuden kannalta tällä aukolla ei ole suurtakaan merkitystä.

Suomen Pankin luotonannossa syntyneiden ongelmien aiheuttajana oli lähinnä yritysluototus, sillä 1860-luvun puolivälin kriisivuosia lukuun ottamatta alkuperäisrahastosta myönnettyjen pitkäaikaisten maatalousluottojen osalta ongelmaluottojen määrä ja osuus koko lainakannasta pysyivät kohtuullisella tasolla. Maksuvaikeuksien kasvu il-

SUOMEN PANKIN ULOSHAUN ALAISTEN JA EPÄVARMOJEN SAATAVIEN KANTA 1842–1867

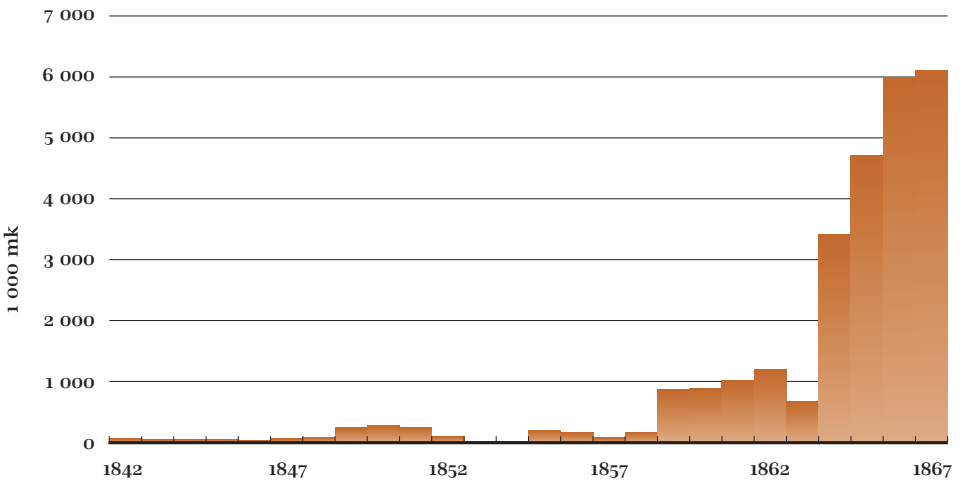

Vuosien 1853–1854 tiedot puuttuvat.
Lähde: Suomen Pankki. Asiamiehen kertomus 1840–1867, Suomen Pankin arkisto.

meni ensimmäisen kerran 1850-luvun lopulla, jolloin hypoteekkirahaston lainoista vajaa kymmenesosa jouduttiin siirtämään epävarmoihin luottoihin. Tässä oli itse asiassa alkupiste alkavan vuosikymmenen kriisille. Vuonna 1863 käynnistetty luotonannon supistamispolitiikka heijastui lähes välittömästi epävarmojen luottojen määrässä. Kahden miljoonan markan raja järjestämättömissä luotoissa ylitettiin vuonna 1863, ja tästä eteenpäin nousuvauhti oli hyvin jyrkkää. Vuonna 1867 ylitettiin jo 6 miljoonan markan raja. Katastrofaalisin tilanne oli vekseliluottojen kohdalla, joista yli 35 prosenttia jouduttiin siirtämään epävarmoihin saataviin. Tässä vaiheessa vaikeuksiin olivat ajautuneet myös suurkartanoiden omistajat, ja alkuperäisrahaston luottokannasta yli kymmenesosa oli jouduttu siirtämään epävarmoihin saataviin.[375]

Suomen Pankin antolainaus oli ajautunut 1860-luvun kriittisinä vuosina suorastaan umpikujaan, sillä ulkona olevasta lainakannasta oli liki 30 prosenttia jouduttu siirtämään epävarmoihin saataviin. Tämä summa oli peräti 57 prosenttia Suomen Pankin rahastojen yhteenlasketusta määrästä, joten Suomen Pankin tila juuri ennen sen siirtämistä senaatin vastuulta säätyjen vastuulle oli erittäin huono. Tosin on muistettava, että merkittävä osa näistä epävarmoista saatavista onnistuttiin lopulta saamaan takaisin joko takaajilta tai realisoimalla vakuudet.

SUOMEN PANKKI SIIRRETÄÄN SÄÄTYJEN ALAISUUTEEN

OSA LAAJAA UUDISTUSPROSESSIA

Suomen Pankin perustamisesta lähtien kaikissa pankin ohjesäännöissä muistutettiin siitä, miten pankki oli perustettu Porvoon valtiopäivien toivomuksen mukaisesti. Täten ajatus säätyjen vastuulla toimivasta pankista eli jatkuvasti, vaikka jo pankin perustamisvaiheissa Pietarin keskushallinnon edustajat olivat tehneet selväksi, että pankki toimisi hallituskonseljin ja sen seuraajan senaatin alaisena eikä säätyjen alaisena. Säätyjen alaisuudessa toimiminen ei luonnollisesti tullut käytännössä kysymykseen siitäkään syystä, että valtiopäiviä ei vuoden 1809 jälkeen kutsuttu koolle yli viiteen vuosikymmeneen.

1850-luvun lopulla Aleksanteri II:n valtaan nousun jälkeen Suomessa käynnistyi laajamittainen institutionaalinen uudistustyö. Omistusoikeuden määrittelyyn ja pysyvyyteen liittyneet periaatteet olivat Suomessa Ruotsin vallan perintönä jo ennestään kunnossa, mutta tuotannontekijöiden liikkuvuutta ja elinkeinovapautta rajoittivat lukuisat lainsäädännölliset esteet. Yhteisenä nimittäjänä uudistuksissa oli tuotannontekijöiden vapaan liikkuvuuden turvaaminen sekä kaikelle taloudelliselle toiminnalle välttämättömän ennakoitavuuden ja jatkuvuuden varmistaminen. Rahajärjestelmän vakaudella nähtiin olevan liittymäkohtia sekä omistusoikeuteen että ennakoitavuuteen ja jatkuvuuteen, joten myös rahakysymys oli oleellinen osa tätä uudistusprosessia.[376]

Suomessa uudistustyö olisi ehkä käynnistynyt omaehtoisestikin jo 1850-luvun alussa, mutta Krimin sodan syttyminen oli jäädyttänyt kaik-

ki reformihankkeet. Uudistusvaiheen alkupisteenä voidaan siten pitää hallitsijan vaihdosta Venäjällä vuonna 1855. Konservatiivisen Nikolai I:n jälkeen valtaan nousi Aleksanteri II, minkä myötä myös Venäjällä siirryttiin uuteen aikaisempaa liberaalimpaan regiimiin. Suomessa uudet virtaukset tulivat näkyviin vuonna 1856, kun Aleksanteri II vieraili täällä ja hahmotteli tulevien uudistusten pääpiirteet senaatin pöytäkirjaan jättämässään liitteessä. Luonnollisestikaan keisari ei ollut itse tätä ohjelmaa laatinut, vaan mukana olivat sekä senaatin että valtiosihteerinviraston johtavat miehet, Helsingissä senaatin talousosaston varapuheenjohtaja, voitaisiin sanoa Suomen ”pääministeri”, Lars Gabriel von Haartman ja Pietarissa ministerivaltiosihteeri, ”keisarin Suomen asiain ministeri” Alexander Armfelt. Erityisesti von Haartmanin rooli on mielenkiintoinen, sillä historiantutkimuksessa hänet tunnetaan kaikkien liberaalien uudistusten vastustajana. Hän oli kuitenkin hyvin selvillä taloudellisen ajattelun uusista virtauksista ja ymmärsi tuotannontekijöiden liikkuvuuden merkityksen. Tämän keisarin puheen pohjalta asetettiin useampia komiteoita hahmottelemaan tulevia uudistuksia, joista ensimmäiset astuivat voimaan vielä saman vuosikymmenen lopulla.[377]

Aleksanteri II oli järjestyksessä kolmas Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas, joka oli valtaistuinpuheessaan luvannut pitää kiinni Suomen vanhoista perustuslaeista. Nyt tätä lupausta testattiin, sillä perustuslakien – käytännössä Ruotsin Kustaa III:n aikaisen hallitusmuodon – mukaan useimmat esillä olevat uudistukset edellyttivät säätyjen hyväksymisen, mikä puolestaan edellytti valtiopäivien kutsumista koolle. Venäjällä valtiopäiviä ei ollut eikä siellä tässä vaiheessa edes suunniteltu niiden perustamista, joten tilanne oli ongelmallinen. Pietarin keskushallinto ja keisari oli saatava vakuuttuneeksi valtiopäivien koolle kutsumisen välttämättömyydestä. Lähtökohtatilanne oli jo haasteellinen, sillä Pietarissa oltiin haluttomia tekemään päätöstä valtiopäivien kutsumisesta kokoon. Esteenä olivat erityisesti Puolan epävakaat olot, sillä Pietarissa pelättiin, että valtiopäivien kutsuminen kokoon Suomessa olisi antanut puolalaisille vääränlaisen signaalin.

Paineet säätyjen kuulemiseen olivat kuitenkin kovat ja kompromissiksi keisari suostui hyväksymään säätyjä edustavan säätyvaliokunnan koolle kutsumisen. Valiokuntaan tuli 12 jäsentä kustakin säädystä ja sitä koskeva manifesti julkaistiin keväällä 1861. Tammikuun valiokuntana tunnetun elimen toiminta käynnistyi vuoden 1862 alussa.

Suomessa ratkaisuun suhtauduttiin kriittisesti aina senaattia myöten, sillä valiokunnan katsottiin olevan ristiriidassa vallitsevien perustuslakien kanssa. Tammikuun valiokunnan pelättiin uhkaavan koko valtiopäivälaitoksen asemaa ja ehkä olevan merkkinä siitä, että valtiopäiviä ei tulisikaan. Myös Pietarissa oltiin selvillä Suomessa vallitsevista mielialoista, ja keisari tyynnytteli suomalaisten mieliä korostaen, ettei kyse ollut valtiopäivien korvaamisesta vaan lähinnä säätyjen kuulemisesta sellaisista asioista, jotka perustuslakien mukaan olivat yksin keisarin päätettävissä. Tilanne olisikin voinut jatkua muuttumattomana, mutta jälleen kerran kansainvälinen poliittinen tilanne heijastui myös Suomeen. Sisäinen epävarmuus Puolassa ja muualla Venäjällä jatkui, ja keisari halusi varmistaa Suomen pysymisen lojaalina.[378]

Vuonna 1862 Suomen senaatti sai keisarilta määräyksen valmistautua valtiopäivien koolle kutsumiseen. Kapina Puolassa puhkesi seuraavan vuoden alussa, ja myös Suomessa nousi pinnalle joitakin Puolaa tukevia kannanottoja muun muassa ylioppilaspiireissä. Aleksanteri II pudotti kuitenkin pohjan pois tältä kritiikiltä antamalla kesäkuussa 1863 julkisuuteen ilmoituksen valtiopäivien koolle kutsumisesta. Keisari halusi näin voittaa suomalaiset puolelleen, missä hän myös erinomaisesti onnistui.

KYSYMYS SUOMEN PANKIN ASEMASTA

Suomen ensimmäiset valtiopäivät yli puoleen vuosisataan avattiin Helsingissä juhlallisin menoin 18.9.1863. Valtiopäivien ansiosta voitiin nyt ottaa esille myös kysymys Suomen Pankin asemasta. Historiallisena taustana oli Porvoon valtiopäivien keisari Aleksanteri I:lle laatima vastaus hänen esitykseensä Suomen raha- ja pankkiolojen järjestämisestä. Porvoon valtiopäivien vastauksen mukaan rahajärjestelmän olisi pohjauduttava hopeakantaan ja maahan olisi perustettava säätyjen vastuulla toimiva pankki. Vuoden 1840 raharealisaatio olikin osoittanut vakaan rahajärjestelmän siunauksellisuuden, ja Krimin sodan päättymisen jälkeen Suomessa oli käynnistynyt vilkas keskustelu paluusta hopeakantaan. Lisää vauhtia keskustelu sai vuonna 1857 ruplan kurssin romahdettua, kun kansainvälisen finanssikriisin seuraukset heijastuivat myös Venäjällä. Aivan 1850-luvun lopulla keskustelu vilkastui entisestään, ja nyt mukana olivat myös suunnitelmat koko pankkilaitoksen uudistamisesta. Myös Suomessa oli nostettu esiin aja-

tuksia yksityisten liikepankkien perustamisesta, ja pisimmälle oli edetty maataloudelle pitkäaikaisia kiinnitysluottoja myöntävän Suomen Hypoteekkiyhdistyksen perustamisessa.

Vallitsevaan liberaaliseen ilmapiiriin sopi hyvin myös kysymys Suomen Pankin siirtämisestä säätyjen vastuulle, mistä oli jo Porvoon valtiopäivillä ollut kaikkien säätyjen yksimielisyys. Suomen Pankin aseman muutosta helpotti vuonna 1859 tehty päätös Suomen Pankin ja valtion välisen työnjaon selkeyttämisestä. Valtion velan hoito siirrettiin tällöin pankin vastuulta senaatin vastuulle, ja tätä varten perustettiin erityinen kuoletusrahasto vastaamaan valtion velan aiheuttamista kustannuksista. Uuden rahaston pääoma saatiin osittain Suomen Pankista tehdyillä siirroilla, osittain valtion tekemillä siirroilla muista valtion rahastoista. Kaikkiaan Suomen Pankista siirrettiin uuteen rahastoon 630 000 ruplaa, joten Suomen Pankki oli maksanut korkojen kera vuosina 1813–1817 valtiolta peruspääomakseen saamat miljoona pankkoassignaattiruplaa (0,286 miljoonaa hopearuplaa).

Vuoden 1863 valtiopäivillä oli siten esillä senaatin keisarin nimissä tekemä ehdotus Suomen Pankin valvonnan ja hoidon siirtämisestä säätyjen vastuulle. Esitys oli sikäli mielenkiintoinen, ettei siinä virallisesti puhuttu Suomen Pankista, vaan pankin kahdesta rahastosta eli peruspääoman muodostavasta alkuperäisrahastosta ja seteleiden vakuutena olevasta hypoteekkirahastosta. Näiden kahden rahaston yhteenlaskettu arvo oli 2,2 miljoonaa hopearuplaa. Muiden rahastojen, joiden tulkittiin olevan osa valtiontaloutta, käytännön hoito jäisi edelleen Suomen Pankille, mutta niiden hoidon valvonta kuuluisi senaatille. Täten Suomen Pankin ja senaatin välinen yhteys olisi katkennut vain osittain.

Valtiopäiville annetussa esityksessä Suomen Pankin aseman muuttamisesta oli kaksi kohtaa, jotka herättivät vilkasta keskustelua ja joissa säätyjen ja senaatin näkemykset olivat keskenään ristiriitaisia. Ensimmäinen kohta liittyi Suomen Pankin johtokunnan jäsenten nimittämistapaan. Koska Pankki hoiti myös valtion rahastoja, niin esityksen mukaan senaatilla olisi oltava pankkivaltuusmiesten kanssa yhdenveroinen vaikutusvalta johtokunnan jäsenten nimittämisessä. Tämä olisi käytännössä toteutettu siten, että johtokunnassa olisi vain kaksi säätyjen mandaatilla toimivaa johtajaa. Puheenjohtajan ja mahdolliset muut jäsenet nimittäisi keisari senaatin talousosaston esityksen pohjalta. Säätyjen mielestä tällainen johtokunnan valintatapa olisi saatta-

nut helposti johtaa kilpailevien ryhmittymien muodostumiseen johtokunnan sisälle.

Toinen senaatin ja säätyjen välinen erimielisyys liittyi Suomen Pankin velvollisuuteen siirtää vuosittain valtiolle 44 000 ruplan suuruinen määräraha, jolla katettiin mielisairaiden hoitoa, reaalikoulujen ylläpitoa ja maanviljelyksen avustamista. Pankin ylijäämän käyttöä valtion juoksevien menojen kattamiseen perusteltiin sillä, että Krimin sodan menetysten ja viimeaikaisten toistuvien katojen takia valtion talous oli poikkeuksellisen suurissa vaikeuksissa. Vasta valtion talouden tervehdyttyä asiaa voitaisiin harkita uudelleen.[379]

Säädyt suhtautuivat myönteisesti itse pääasiaan eli olivat valmiit ottamaan vastuulleen Suomen Pankin. Perustelut tähän haettiin kaukaa Porvoon valtiopäiviltä. Samalla korostettiin sitä, miten omistusoikeuden pyhyys ei edellytä ainoastaan toimivaa oikeusjärjestelmää, vaan myös vakaata rahan arvoa. Tähän puolestaan päästäisiin parhaiten siirtämällä Suomen Pankki säätyjen yhteisen hoidon ja valvonnan alaiseksi, jolloin suuren yleisön luottamus pankkia kohtaan vahvistuisi.

Säädyt eivät kuitenkaan hyväksyneet esityksen mukaista mallia johtokunnan jäsenten valinnassa, vaan korostivat säätyjen valitsemien pankkivaltuusmiesten roolia. Tämä toteutuisi siten, että pankkivaltuusmiehet valitsisivat aina kolme ehdokasta johtokunnan jäsenen viran tullessa avoimeksi. Näiden kolmen ehdokkaan joukosta senaatin talousosasto tekisi puolestaan keisarille esityksen, jonka keisari sitten vahvistaisi. Vastaavalla tavalla nimitettäisiin johtokunnan puheenjohtaja johtokunnan jäsenten joukosta. Vielä jyrkemmin säädyt suhtautuivat ehdotukseen, jonka mukaan osa pankin voittovaroista siirrettäisiin vuosittain valtiolle juoksevien menojen kattamiseen. Säätyjen mukaan siirron yhteydessä olisi päinvastoin syytä palauttaa Suomen Pankille kaikki ne pääomat, joita vuosikymmenten kuluessa oli siirretty Suomen Pankilta valtiolle. Näin turvattaisiin tehokkaasti pankin kyky hoitaa päätehtävänsä eli varmistaa rahan arvon vakaus. Näillä varauksilla säädyt olivat valmiit vastaanottamaan Suomen Pankin alkuperäisrahaston ja hypoteekkirahaston hoidon ja valvonnan itselleen.

Valtiopäivien asettama pankkivaliokunta laati varsin kattavan mietinnön tästä kysymyksestä, ja mietinnössä käsiteltiin pankin koko toiminnan puolen vuosisadan mittaista historiaa. Mietintö on tärkeä dokumentti ainakin kahdessa mielessä. Ensiksikin se on ensimmäinen

systemaattinen esitys pankin toiminnasta kautena 1811–1863. Toiseksi pankkivaliokunnassa käsiteltiin periaatteellisesti tärkeitä Suomen Pankin toiminnan perusteisiin liittyneitä kysymyksiä, joten mietintö antaa taustaa sille, mitä Suomen Pankin toiminnasta yleisesti ajateltiin.[380]

Valiokunnan mietinnössä pankin tärkeimmäksi tehtäväksi määritettiin rahan arvon vakauden turvaaminen. Tämä edellytti hopeakantaan paluuta, josta tässä vaiheessa oli jo annettu periaatteellinen lupaus. Valiokunnan mielestä tähän päästäisiin heti kun pankin hopeakate olisi saatu riittävän suureksi. Pankin toimintakyvyn vahvistamiseksi metallikatetta olisi lisättävä ja siihen päästäisiin lopettamalla alkuperäisrahaston lainananto ja sijoittamalla näin saatavat varat varmoihin korkoa tuottaviin velkapapereihin, jotka olisivat vaivattomasti käytettävissä hopean ostoon. Valiokunta suhtautui myös kriittisesti siihen, että metallikatteeseen saatiin lukea mukaan riidattomat ulkomaiset saatavat. Tämän erän katsottiin olevan niin äkillisesti muuttuvan, ettei sitä olisi syytä suoraan lisätä metallikatteeseen. Välittömänä keinona metallikatteen lisäämisessä olisi kuitenkin säätyjen takuulla olevan ulkomaisen lainan ottaminen.

Mietintöön liittyi myös muutamia mielenkiintoisia eriäviä näkemyksiä. Victor von Haartman epäili pankin katemääräysten järkevyyttä. Hänen mukaansa osakatejärjestelmä suhteessa $^{7}/_{15}$ merkitsi tilannetta, jossa katteen yhden yksikön suuruinen muutos johti setelistön kaksinkertaiseen muutokseen, mikä automaattisesti aiheutti kohtuuttoman suuria vaihteluita setelistössä. Tilalle Victor von Haartman ehdotti kontingenttijärjestelmää, jollainen oli käytössä sekä Englannin että Ruotsin keskuspankeissa. Hän nosti lausunnossaan esiin myös yksityisten liikepankkien aseman. Hänen mukaansa ei ollut mitään tarvetta palauttaa Suomen Pankille sen valtiolle aikoinaan tekemiä pääoman siirtoja, sillä pankin pääomien kasvu olisi tehnyt siitä liian vahvan kilpailijan yksityisille pankeille. Myös muutamissa muissa lausunnoissa korostettiin sitä, ettei pankkiliikettä saanut missään tapauksessa monopolisoida valtiolle.[381]

Valiokunnan mietinnössä heijastui selvästi epäluottamus Venäjän rahajärjestelmää kohtaan. Velvollisuus lunastaa myös venäläiset ruplat hopealla oli pakottanut Suomen Pankin luopumaan hopeakannasta 1850-luvulla ja tulevaisuudessa haluttiin päästä järjestelmään, jossa metallinen raha jälleen olisi ainoa laillinen maksuväline, jolloin myös samalla vapauduttaisiin niistä ylitsekäymättömistä paineista, joita

venäläiset valtionluottosetelit olivat Suomelle aiheuttaneet. Tällöin myös todennäköisyys joutua tulevaisuudessa luopumaan metallikannasta vähentyisi.

Päätösvaltaa valtiopäivillä ei ollut, joten säädyt laativat ainoastaan vastauksen tähän ehdotukseen, jonka jälkeen senaatti lausuisi siitä oman näkemyksensä, ja näiden pohjalta keisarin päätettäväksi jäi asian lopullinen ratkaisu. Ennen mitään ratkaisuja valittiin kuitenkin jokaisesta säädystä pankkivaltuusmies ja varamies sekä tilintarkastaja ja varamies. Jo tässä vaiheessa tehtävä nähtiin hyvin merkittäväksi, sillä kaikissa säädyissä valinnan ensisijaisena kriteerinä oli valittavan korkea ammattitaito. Tämä näkyi konkreettisesti talonpoikaissäädyssä, jossa pankkivaltuusmieheksi valittiin professori Johan Rosenborg.[382]

Säätyjen vastaus palasi tämän jälkeen senaattiin, jossa asia mutkistui. Alun perin tarkoituksena oli ollut Suomen Pankin juridisen aseman muuttaminen, mutta valtiopäivillä tähän kysymykseen oli liitetty myös kysymys Suomen paluusta hopeakantaan. Säätyjen mukaan paluu hopeakantaan toteutettaisiin senaatin ja pankkivaltuusmiesten yhteisen päätöksen pohjalta sen jälkeen, kun pankin metallikassa olisi saatu ulkomaisen lainan turvin riittävän suureksi. Senaatissa rahareformia johtanut Snellman pelkäsi kuitenkin tällaisen senaatin ja säätyjen yhteistyön olevan liian hankalaa ja saattavan nousta uhaksi koko uudistukselle. Näin arkaluonteista asiaa ei voisi jättää riippuvaiseksi pankkivaltuusmiesten nopeasti muuttuvista mielialoista. Hän myös korosti sitä, että useimmille valtuusmiehille ”pankkilaitos ja pankkiliikkeen harjoittaminen on aivan uusi alue”. Snellmanin mukaan ainoana vaihtoehtona olisi lykätä tulevaisuuteen päätös Suomen Pankin siirtämisestä säätyjen vastuulle, jotta itse pääasia eli rahareformi ei vaarantuisi. Yleisempää kannatusta Snellmanin näkemykset eivät kuitenkaan saaneet, sillä kaikki muut senaattorit olivat valmiita viemään asian keisarin ratkaistavaksi, ja myös kenraalikuvernööri oli valmis kannattamaan Suomen Pankin siirtoa säätyjen alaisuuteen. Snellman ei myöskään tyytynyt tähän senaatissa esittämäänsä kielteiseen kantaan, vaan kirjoitti Pietariin ministerivaltiosihteerille kirjeen, jossa hän suorastaan uhkasi erota senaatista, mikäli hänen näkemyksiään ei otettaisi huomioon.[383] Siirron raukeaminen merkitsi myös sitä, etteivät nämä vuoden 1863 valtiopäivillä valitut pankkivaltuusmiehet kertaakaan kokoontuneet.

YKSIMIELISYYS SAAVUTETAAN

Erimielisyydet Suomen Pankin asemasta johti siihen, ettei ratkaisua viety pitemmälle, vaan päätökseksi tuli asian käsittely uudelleen seuraavilla, vuonna 1867 kokoontuvilla valtiopäivillä siten, että säätyjen huomautukset otettaisiin soveltuvin osin huomioon. Lupaus oli luonteeltaan kuitenkin lähinnä retorinen, sillä kaksi tärkeintä kiistakysymystä, johtokunnan puheenjohtajan valinta sekä vuosittaisen määrärahan siirtäminen valtiolle, olivat edelleen mukana. Säädyt pitivät Suomen Pankin siirtämistä alaisuuteensa niin tärkeänä, että ne olivat valmiit hyväksymään valtiopäiville tehdyn esityksen ilman muutoksia.[384]

Vuoden 1867 valtiopäivien pankkivaliokunnassa käytiin jälleen erittäin mielenkiintoinen keskustelu Suomen Pankista. Nyt julkisuudessa olivat ensimmäisen kerran esillä tiedot Suomen Pankin poikkeuksellisen suurista luottotappioista, jotka osin periytyivät 1850-luvun jälkipuoliskolta ja osin rahareformin aiheuttamista ongelmista. Valiokunta ei kuitenkaan pitänyt näitä tappioita niin suurina, että ne olisivat uhanneet pankin asemaa, eivätkä siten pitäneet tappioita esteenä Suomen Pankin siirtämiselle säätyjen alaisuuteen. Jo edellisillä valtiopäivillä oli pohdittu osakatejärjestelmään liittyneitä ongelmia ja nyt niitä käsiteltiin vielä tarkemmin. Osakatteen sijaan olisi otettava käyttöön kontingenttijärjestelmä, jotta setelistön määrän vaihtelut olisivat maltillisempia. Pankin ohjesäännön muutosta ei kuitenkaan tässä vaiheessa haluttu vaatia, jotta siirto säätyjen vastuulle ei vaarantuisi.

Kaikkein radikaaleimmat näkemykset esitti aatelissäätyä edustanut professori Robert Montgomery. Hän oli tutkinut hyvin tarkkaan Englannin, Ranskan ja Ruotsin keskuspankkien asemaa ja pohdiskeli Suomen Pankin tarvitseman oman pääoman suuruutta. Auktoriteettinaan hän mainitsi englantilaisen James William Gilbartin, jonka mukaan setelipankin omien pääomien oli oltava vähintään kolmasosa pankin sitoumuksista. Suomen Pankin omia pääomia olisi tämän vertailun mukaan ollut lisättävä, ja parhaaksi keinoksi Montgomery arvioi Suomen Pankin muuttamisen osakeyhtiöksi, jossa valtion ohella olisi myös ”yksityisiä kapitalisteja” osakkaina. Ehdotus meni kuitenkin vielä pidemmälle, sillä Montgomery esitti Suomen Pankin jakamista kahdeksi laitokseksi. Ensimmäisen laitoksen pääoma saataisiin hypoteekkirahastosta ja yksityisten osakkaiden tuomista pääomista;

ROBERT MONTGOMERY (1834–1898)

Lainopin professori Robert Montgomery valittiin vuonna 1867 ensimmäiseksi Suomen Pankin pankkivaltuusmiesten puheenjohtajaksi, kun pankki siirrettiin senaatin alaisuudesta säätyvaltiopäivien alaisuuteen. Puheenjohtajana hän jatkoi vuoteen 1882 asti eli 15 vuoden ajan. Montgomeryn vahvan persoonan ansiosta pankkivaltuusto sai näinä vuosina erittäin vahvan aseman pankin toiminnan valvojana ja myös sen operatiivisessa johtamisessa. Itse asiassa pankkivaltuuston rooli oli paljon näkyvämpi kuin pankin johtokunnan. Montgomeryn henkilökohtainen panos oli erityisen merkittävä Suomen liittämisessä kultakantaan 1878. Ensimmäisen ehdotuksen kultakantaan siirtymisestä hän teki jo 1870-luvun alussa. Vuonna 1876 hän uusi aloitteensa, jonka jälkeen hänet valittiin asiaa valmistelleen kultakantakomitean johtoon.

Poliittisesti Robert Montgomery oli liberaali, ja yhdessä ystävänsä Leo Mechelinin kanssa hän kuului ruotsinkielisten ja yliopistotaustaisten perustuslaillisten liberaalien ydinryhmään. Montgomeryn virkaura oli loistava: Sveitsissä, Ranskassa, Englannissa, Saksassa ja Ruotsissa suoritettujen jatko-opintojen jälkeen hänet nimitettiin siviililainopin ja roomalaisen oikeuden professoriksi vuonna 1870, senaatin prokuraattoriksi vuonna 1882, Vaasan hovioikeuden presidentiksi 1886, senaattoriksi 1887, Suomen asiain komitean jäseneksi 1888 ja lopuksi senaatin oikeusosaston varapuheenjohtajaksi 1896. Toisaalta Montgomeryn tinkimätön perustuslaillisuus tuotti hänelle myös vaikeuksia, kun erimielisyydet Suomen autonomian luonteesta Venäjän yhteydessä alkoivat kärjistyä juuri hänen uransa loppupuolella.

Ennen siirtymistään yliopistouralle Robert Montgomery oli ehtinyt työskennellä Suomen ensimmäisen liikepankin Suomen Yhdys-Pankin johtokunnassa vuodet 1864–1867. Pankkivaltuusmieheksi tullessaan hänellä oli siten poikkeuksellisen hyvä käytännön tuntemus pankkitoiminnasta. Tämä näkyi selvästi hänen kaikissa pankkitoimintaa käsittelevissä kannanotoissaan. Toisena silmiinpistävänä piirteenä Montgomerylla oli taito rakentaa laajoja, myös kansainvälisiä suhteita. Näitä hän käytti hyväkseen esimerkiksi kultakantakomiteaa johtaessaan. Jo ennen komitean ensimmäistä kokoontumista Montgomery lähetti ystävälleen Stockholms Enskilda Bankin johtajalle A.O. Wallenbergille ”hyvä veli” -kirjeen, jossa hän pyysi Wallenbergia lähettämään Suomeen kultakantajärjestelmää koskevaa aineistoa. Wallenberg suhtautui hyvin innostuneesti Montgomeryn pyyntöön ja kirjoitti laajan muistion Suomen siirtymisestä kultakantaan.

Tutkijana Montgomery oli kansainvälisesti suuntautunut, ja tämä näkyi myös hänen toimissaan pankkivaltuuston puheenjohtajana. Hänen puheenjohtajakaudellaan pankissa seurattiin kiinteästi keskuspankkien roolista käytyä kansainvälistä keskustelua. Klassisen keskuspankkipolitiikan perusteet tulivat tutuksi myös Suomen Pankissa, ja kehitys kohti klassista keskuspankkimallia alkoi myös Suomessa, suurelta osin Montgomeryn vaikutuksesta.

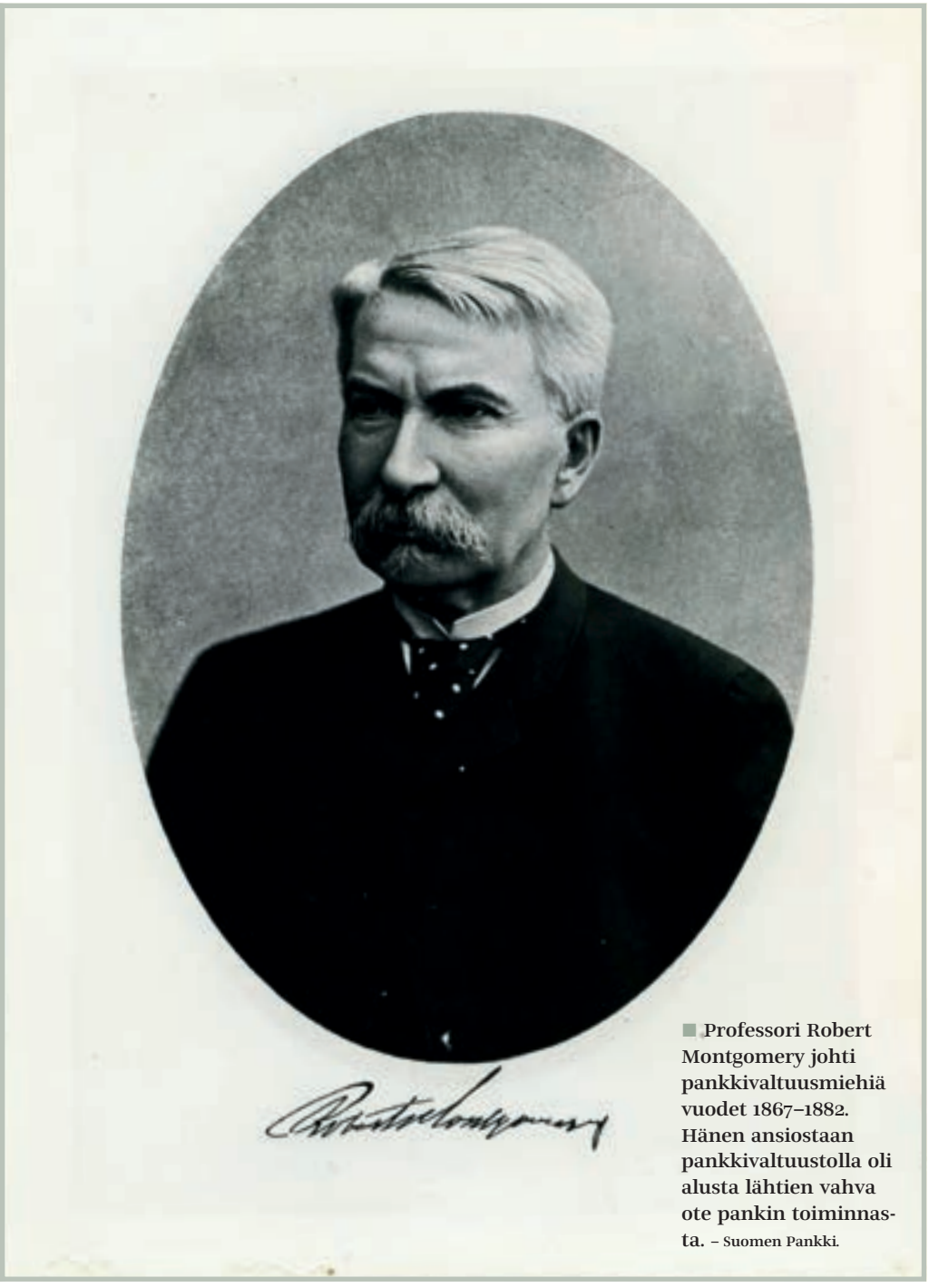

■ Professori Robert Montgomery johti pankkivaltuusmiehiä vuodet 1867–1882. Hänen ansiostaan pankkivaltuustolla oli alusta lähtien vahva ote pankin toiminnasta. – Suomen Pankki.

tämän osaston vastuulla olisi seteleiden liikkeellelasku sekä lyhytaikainen luotonanto. Toisen osaston pääoma saataisiin puolestaan Suomen Pankin alkuperäisrahastosta sekä yksityisten osakkaiden pääomista, ja tämän osaston tehtävänä olisi pitkäaikaisen maatalousluoton myöntäminen. Osastolla ei kuitenkaan olisi oikeutta seteleiden liikkeelle laskemiseen, vaan lainantoon tarvittavat varat hankittaisiin obligaatiomarkkinoilta. Tämän rakenteen mallina oli Englannin keskuspankki. Yksityisten osakkaiden mukaan tulo ei Montgomeryn mukaan ollut tarpeen ainoastaan pääoman lisäämisen takia, vaan yksityiset osakkaat toisivat pankin valvontaan jatkuvuutta, jota valtiopäivien väliseksi ajaksi valitut pankkivaltuusmiehet eivät välttämättä turvanneet.[385] Montgomeryn esitykset koettiin kuitenkin liian radikaaleiksi eikä niitä huomioitu pankkivaliokunnan mietinnössä.

SUOMEN PANKKI VALTIOPÄIVIEN ALAISUUDESSA

UUDET HALLINTARAKENTEET

Asetus Suomen Pankin siirtämisestä säätyjen alaisuuteen julkaistiin valtiopäiville annetun esityksen mukaisesti 9.12.1867, ja vuoden 1867 valtiopäivien valitsemat ensimmäiset pankkivaltuusmiehet aloittivat toimintansa 1.1.1868. Valituiksi tulivat oikeustieteen professori Robert Montgomery aatelissäädystä, professori ja oikeustieteen tohtori J. W. Rosenborg pappissäädystä, hovioikeuden asessori C. A. Öhrnberg porvarissäädystä ja yliopiston lehtori C. G. Borg talonpoikaissäädystä.[386] Puheenjohtajakseen valtuusmiehet valitsivat Montgomeryn, ja hänellä tulikin tästä alkaen olemaan erittäin merkittävä rooli Suomen Pankin ja Suomen rahapolitiikan kehityksessä aina vuoteen 1882 asti.

Asetuksen mukaan Suomen Pankin valvonta kuului pankkivaltuusmiehille ja Suomen Pankin johtokunnan hoitamien valtion rahastojen hoidon valvonta senaatille. Tilintarkastuksesta vastasivat valtiopäivien valitsemat kutakin säätyä edustavat tilintarkastajat. Päätös tilinpäätöksen hyväksymisestä ja tili -ja vastuuvapauden myöntämisestä jäi kuitenkin senaatin talousosastolle, jonne toimitettiin tilintarkastuskertomus, pankkivaltuusmiesten kertomus sekä johtokunnan mahdolliset vastaukset näiden kertomusten johdosta. Mikäli senaatin talousosasto ja pankkivaltuusmiehet olivat erimieliset, ratkaisu vastuuvapaudesta siirtyi keisarin päätettäväksi.[387]

Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan nimitti keisari siinä järjestyksessä, jota ennenkin oli noudatettu tai jonka keisari oli tule-

vaisuudessa säätävä. Muut kolme johtokunnan jäsentä nimitettiin niin, että avoimena olevaan virkaan pankkivaltuusmiehet esittivät kolmea ehdokasta, joiden asettamisesta ei ollut valitusoikeutta. Näistä ehdokkaista senaatin talousosasto antoi oman lausuntonsa keisarille, joka sitten nimitti johtokunnan jäsenen. Johtokunnan jäsenen sijaisen määräsi senaatin talousosasto pankkivaltuusmiesten esityksen pohjalta. Suomen Pankin vaihtokonttorin hoitajan, pankin sihteerin, asiamiehen, I, II, ja III kamreerin sekä I kassanhoitajan nimittämisestä johtokunta teki oman esityksensä, josta pankkivaltuusmiehet antoivat oman lausuntonsa. Pankin muun henkilökunnan valinta kuului yksin johtokunnalle.[388]

Pankkivaltuusmiesten tehtäviin siirrettiin oikeastaan kaikki ne tehtävät, jotka aikaisemmin olivat kuuluneet senaatin talousosastolle. Näihin tehtäviin kuuluivat muun muassa Suomen Pankin ottolainausta koskevien rajoitusten ja muutosten hyväksyminen, pankin antolainauskoroista päättäminen, diskonttokoron suuruus sekä diskonttolainojen pisin maksuaika, toimitusmaksujen suuruus kotimaisista vekseleistä sekä velallisille myönnettävien lievennysten eli akordien hyväksyminen. Kaikissa näissä kysymyksissä pankkivaltuusmiesten päätöksen pohjana piti olla johtokunnan esitys. Pankkivaltuusmiehille oli myös toimitettava kuukausittain arvio pankin tilasta. Valtuusmiehet samalla varmistivat sen, että tieto pankin tilasta julkaistiin.[389]

Asetuksella valtiovaraintoimituskunnan päällikön tai muun tehtävään määrätyn senaatin jäsenen oikeutta osallistua äänivaltaisena edustajana johtokunnan kokoukseen rajoitettiin siten, että tämä osallistumisoikeus koski vain sellaisia asioita, jotka liittyivät johtokunnan hoidossa olleisiin valtion rahastoihin.[390]

Pankkivaltuusmiesten merkitystä korosti edelleen se, että vuoden 1867 valtiopäiväpäätöksessä edellytettiin valittujen ensimmäisten pankkivaltuusmiesten ryhtyvän välittömästi valmistelemaan ehdotusta Suomen Pankin uudeksi ohjesäännöksi. Tämä ehdotus oli määrä käsitellä seuraavilla, vuoden 1872 valiopäivillä, minkä jälkeen keisari voisi vahvistaa asetuksen Suomen Pankin uudeksi ohjesäännöksi. Näin myös tapahtui, mutta voimaan uusi ohjesääntö astui silti vasta vuonna 1876. Syynä oli, että samoihin aikoihin senaatissa valmisteltiin Suomen Pankin hoidossa olleiden valtion rahastojen siirtämistä uuden, pelkästään senaatin alaisen elimen hoidettavaksi. Tämä merkitsi valtion rahaliikenteen keskittämistä vuonna 1875 toimintansa aloittaneen

Valtiokonttorin hoitoon, jolloin Suomen Pankki saattoi keskittyä keskuspankkitoimintojen hoitamiseen. Samalla Suomen Pankin valvonta selkiintyi, kun se voitiin siirtää yksinomaan säätyjen vastuulle.

OHJESÄÄNNÖN TARKISTUS

Ohjesäännön tarkistusta oli valmisteltu jo vuoden 1863–64 valtiopäivillä, kuten edellä on todettu. Periaatteellisesti merkittävin muutos liittyi setelinanto-oikeuteen. Jo pitkään oli tunnustettu käytössä olleen osakatejärjestelmän haitat. Järjestelmän seurauksena liikkeellä olleen setelistön vaihtelut olivat kohtuuttoman jyrkkiä ja suhdanteita kärjistäviä, kuten 1860-luvun vaikeina vuosina oli konkreettisesti havaittu. Vuonna 1872 valtiopäivien ollessa koolla suhdannetilanne oli poikkeuksellisen hyvä. Lisäksi valtio oli ottanut Saksasta suuren luoton, ja näiden molempien tekijöiden seurauksena setelistön määrä oli noussut yli kaksinkertaiseksi edellisen vuosikymmenen puoliväliin verrattuna. Osakatejärjestelmän tilalle esitettiin kontingenttijärjestelmää, jossa kattamaton setelien määrä saisi nousta 16 miljoonaan markkaan ja ylimenevä osa katettaisiin rahametalleilla tai valuutoilla kokonaan ja setelistö siis muuttuisi katteen muutoksia vastaavasti.

Valtiopäiväkäsittelyssä pankkivaltuusmiesten puheenjohtaja Montgomery esitti jälleen painavimmat kannanotot. Hän totesi ehdotetun uuden katejärjestelmien esikuvana olevan Englannissa vuonna 1844 säädetyn ns. Peelin pankkilain. Samalla hän kuitenkin totesi, miten myös Englannissa vuosien 1847, 1857 ja 1866 finanssikriisien vallitessa oli olosuhteiden pakottamana jouduttu tinkimään näistä katemääräyksistä. Englannin Pankki oli tullut pankkijärjestelmän avuksi laskemalla liikkeeseen enemmän seteleitä kuin Peelin laki edellytti. Näin ”currency”- ja ”banking” -koulukuntien välisessä kiistassa joustavuutta korostava banking-koulukunta oli käytännössä kriisivuosina voittanut, vaikka voimassa oleva Peelin pankkilaki olikin currency-teorian mukainen. Suomen Pankille sopivaksi ratkaisuksi Montgomery esitti kontingenttijärjestelmää, jossa kattamaton setelistö (kontingentti) saisi nousta hieman pankkivaltuusmiesten esittämää 16 miljoonaa markkaa suuremmaksi eli 20 miljoonaksi markaksi. Tätä summaa Montgomery perusteli sillä, ettei liikkeellä ollut setelistö meillä ollut supistunut alle tämän määrän. Montgomeryn ehdotus tuli myös uuteen ohjesääntöön.[391]

Yksityisten liikepankkien perustamisen myötä Suomen Pankin ase-

■ Syksyllä 1863 Suomen valtiopäivät kokoontuivat ensi kertaa yli puoli vuosisataa kestäneen ”valtioyön” jälkeen. Kuvassa Aleksanteri II avaamassa valtiopäiviä Helsingissä. – R. W. Ekman, öljy kankaalle, 1865.
Ritarihuone 2006. Douglas Sivén.

ma alkoi kehittyä kohti keskuspankkimaisempaa roolia. Ohjesäännössä tämä näkyi muun muassa siinä, että Suomen Pankki lopetti korollisten talletusten vastaanottamisen. Jäljelle jäivät lähinnä suurille yrityksille tarkoitetut korottomat sekkitilit. Myöskään alkuperäisrahaston pitkäaikaisia luottoja maataloudelle ei enää myönnetty.[392]

Senaatin, pankkivaltuusmiesten ja pankin johtokunnan välisiä valtasuhteita täsmennettiin useammassa kohdassa. Tilintarkastus sekä vastuuvapauden myöntäminen siirrettiin pelkästään pankkivaltuusmiesten vastuulle. Pankin pohjarahasto määrättiin 6 miljoonaksi markaksi ja vararahasto oli nostettava 9 miljoonan markan suuruiseksi voitoista vuosittain tehtävillä siirroilla. Osa vuosivoitosta voitiin edelleen käyttää ”pankille vieraisiin tarkoituksiin”. Tällä tarkoitettiin vuosittaista siirtoa valtiolle, mikä jo vuoden 1863 ehdotuksessa oli noussut erääksi kynnyskysymykseksi koko siirrolle. Valtiokonttorin perustamisen seurauksena pankin henkilöstö hieman supistui, mikä näkyi myös johtokunnassa. Jäsenten määrä supistettiin kolmeen, joista yksi oli nimetty puheenjohtajaksi. Pankkivaltuusmiesten mukaan olisi tosin ollut johdonmukaista, että pankin isäntinä toimivat pankkivaltuusmiehet nimittäisivät molemmat johtokunnan jäsenet sekä tekisivät keisarille ehdotuksen puheenjohtajasta. Toisaalta myönnettiin, että pankin päätehtävät eli rahan arvon säilyttäminen ja rahaliikenteen helpottaminen kuuluisivat myös maan hallituksen vastuulle, joten myös hallituksella oli oltava sanansa pankin johdon valinnassa. Täten senaatti ja keisari säilyttivät vaikutusvaltansa johtokunnan jäsenten nimittämisessä. Muuten senaatin vaikutusvaltaa nimityksissä vähennettiin. Ainoastaan haarakonttorin johtajan nimitys kuului senaatin talousosastolle. Muiden virkamiesten nimitysoikeus siirrettiin johtokunnalle, jottei senaatin tai pankkivaltuusmiesten taholta nimitettäisi pankkiin sellaista virkamiestä, jota johtokunta ei haluaisi.[393]

Uutena elementtinä johtosääntöön tuli diskonttokomiteoiden perustaminen haarakonttoreihin. Diskonttokomitean puheenjohtajana toimi haarakonttorin johtaja, ja jäseniksi kutsuttiin kaksi paikkakunnalla asuvaa liike-elämän hyvin tuntevaa luotettavaa henkilöä. Diskonttokomiteassa käsiteltiin ulko- ja kotimaisten vekseleiden ostaminen sekä lainojen ja kassakreditiivien myöntäminen. Komitea kokoontui vähintään kaksi kertaa viikossa. Diskonttokomitean tarkoituksena oli liike-elämän tuntemuksen varmistaminen, jotta luottotappiot kyettäisiin pitämään kurissa.[394]

1860- ja 1870-lukujen uudistukset merkitsivät Suomen Pankin aseman ja sen toiminnan luonteen perinpohjaista muutosta. Siihen asti senaatin tiukassa ohjauksessa toimineesta valtion virastosta kehittyi ruotsalaismallinen valtiopäivien pankki. Samanaikainen koko pankkijärjestelmän rakenteen muutos yksityisten liikepankkien esiinmarssin myötä merkitsi alkua Suomen Pankin kehitykselle todelliseksi keskuspankiksi. Tätä kehitystä edesauttoi pankin valvonnan siirtyminen senaatilta valtiopäivien valitsemille pankkivaltuusmiehille, joiden ote Suomen Pankin toiminnan johdossa ja valvonnassa oli alusta lähtien tiukka. Pankkivaltuusmiesten valinnassa painoi ratkaisevasti kyky ja pankkialan asiantuntemus, mikä nopeasti heijastui myös pankin johtokunnan asiantuntemuksen kasvussa. Virastomentaliteetti sai Suomen Pankin toiminnassa antaa sijaa pankkimiesmentaliteetille.

1860-luvun puolivälin rahareformiin asti Suomen rahajärjestelmä oli kytkeytynyt tiiviisti Venäjän rahajärjestelmään. Siitä huolimatta valtiopäivätoiminnan käynnistäminen puolen vuosisadan tauon jälkeen palautti Suomessa välittömästi mieleen Porvoon ensimmäisten valtiopäivien päätökset. Vuosien 1863–64 valtiopäivillä keskusteltiin täysin avoimesti säätyjen vastuulla toimivasta pankista. Lisäksi näillä valtiopäivillä pidettiin itsestään selvänä Suomen paluuta hopeakantaan. Suomen rahajärjestelmän vakauttamisen suurimmaksi esteeksi nähtiin venäläisten luottoseteleiden vastaanottopakko Suomessa, eikä ainakaan valtiopäivillä pyritty millään lailla peittelemään halua irtaantua Venäjän järjestelmästä tältä osin. Ristiriita Venäjän keskushallinnossa vallitseviin näkemyksiin nähden oli selvä.

Senaatissa tilanne nähtiin tasapuolisemmin, ja erityisesti Snellman pelkäsi säätyjen liian suoraviivaisen toiminnan vievän poliittiseen umpikujaan. Tässä tilanteessa Snellmanin ja valtiopäivien kesken syntyi erimielisyys siitä, miten Suomen Pankin ja Suomen rahaolojen uudistuksessa olisi edettävä. Itse perusasiasta ei ollut erimielisyyttä, mutta etenemisvauhdista ja tavoista ei päästy yksimielisyyteen. Lopputulos oli kuitenkin molempien tahojen tavoittelema, eikä muutaman vuoden viiveellä Suomen Pankin siirtämisessä säätyjen alaisuuteen ollut jälkikäteen arvioituna suurtakaan merkitystä.

KANSAINVÄLINEN SIIRTYMINEN KOHTI KULTAKANTAA

LATINALAINEN RAHALIITTO

Suomen siirtyminen hopeakannalle vuonna 1865 ja rahajärjestelmän irtaantuminen käytännössä Venäjän rahajärjestelmästä sattui ajankohtaan, jolloin Euroopassa oli vireillä ajatus laajasta rahataloudellisesta integraatiosta, jopa ”maailmanrahan” perustamisesta Ranskan frangin tarjoamalle perustalle. Nämä suunnitelmat eivät lopulta koskaan toteutuneet, mutta ne kuitenkin vahvistivat Etelä-Euroopassa syntyneen kansainvälisen frangialueen kehittymisen ns. Latinalaiseksi rahaliitoksi. Latinalaisen rahaliiton jäsenillä, Ranskalla, Italialla, Belgialla ja Sveitsillä oli yhteinen, frangiin perustuva rahajärjestelmä vuosina 1865–1914. Myös Kreikka liittyi liiton sopimuskumppaniksi virallisesti vuoden 1869 alusta. Latinalaisen rahaliiton metallirahat olivat liikkeeseenlaskumaasta riippumatta virallisesti laillisia maksuvälineitä koko rahaliiton alueella.

Latinalaisen rahaliiton perustaminen johtui siitä, että näillä mailla, joissa Napoleonin valtakunnan jäljiltä oli Ranskan frangiin (tai sen kanssa identtiseen rahayksikköön) perustuvat rahajärjestelmät, oli tarvetta koordinoida metallirahojensa tekniset ominaisuudet ja lyöntimäärät. Ranskan, Italian, Belgian ja Sveitsin metallirahat kiersivät nimittäin käytännössä varsin vapaasti kaikkien maiden alueella, ja pienet erot rahojen painoissa ja pitoisuuksissa aiheuttivat erilaisia vaikeuksia.

Latinalaisen rahaliiton rahajärjestelmä oli bimetallistinen, so. sekä kulta- että hopearahat olivat laillisia maksuvälineitä, ja yleisöllä oli

pääsääntöisesti oikeus lyöttää rahapajassa rahaa kummasta tahansa rahametallista. Hopeasta lyötiin 5 frangin (tai liiran tai drakhman) rahoja ”ecuja”, ja kullasta 10 ja 20 frangin (liiran tai drakhman) rahoja ”napoleoneja”. Näiden painot oli määritelty siten, että kullan ja hopean arvosuhde oli tasan 15½: 1. Viiden frangin hopearaha, ”ecu”, painoi täsmälleen 25 g, ja tästä voitiin laskea 20 frangin kultarahan paino, joka oli $^{8}/_{31}$ ecun painosta.[395]

Suomen kannalta Latinalaisen rahaliiton tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että Suomen markka oli vuonna 1860 määritelty hopeaarvoltaan Ranskan frangia vastaavaksi, mihin tosin erinomaisen lähtökohdan ja mahdollisuuden tarjosi se seikka, että hopearupla jo vanhastaan vastasi hopeasisällöltään neljää hopeafrangia. Kun Suomi myöhemmin (vuonna 1878) siirtyi kultakantaan, suomalaiset kultamarkat määrättiin sekä kultasisällöltään että muissakin suhteissa täysin ranskalaisia 10 ja 20 frangin rahoja vastaaviksi. Suomesta tuli näin käytännössä eurooppalaisen frangijärjestelmän osa, mitä rahan arvoon tulee. Sopimussuhdetta Latinalaiseen rahaliittoon ja sen mukaista rahojen vastavuoroista laillista käypyyttä Suomi ei kuitenkaan koskaan saanut, vaikka Luca Einaudin tutkimuksen mukaan sitä kahdesti haettiinkin ja vaikka Venäjä sai kultaruplille joksikin aikaa laillisen käypyyden Ranskassa. Virallista yhteydenottoa Suomi ei nimittäin tehnyt, vaan Suomen nimissä esiintyi ilmeisesti A.O. Wallenberg.[396]

Bimetallistiselle rahajärjestelmälle on ominaista tietty epästabiilisuus: jos rahametallien arvosuhde markkinoilla poikkesi virallisesta arvosuhteesta, vain halvempaa rahametallia kannatti lyöttää rahaksi ja käyttää maksuissa, sitä vastoin kalliimpi metalli kannatti sulattaa tai viedä maasta ja myydä metallina eikä käyttää sitä rahana. Tällainen käyttäytyminen olisi teoriassa voinut johtaa siihen, että liikkeessä olisi aina ollut vain joko hopeaa tai vain kultaa, riippuen siitä, kumpi metalli olisi suhteessa halvempaa.

Epävakaasta luonteestaan huolimatta bimetallijärjestelmä osoittautui käytännössä suhteellisen toimivaksi aina 1870-luvulle saakka, jolloin hopean hinnanlasku muodostui järjestelmän kannalta liian suureksi. Syitä bimetallijärjestelmän kenties yllättävän hyvään toimivuuteen oli kaksi: metallien ostaminen ja lyöttäminen rahaksi tai niiden sulattaminen ja myynti eivät ole täysin ilmaista toimintaa, vaan erilaisten kustannusten vuoksi pienten hintaerojen hyödyntäminen ei ole kannattavaa; toisaalta bimetallistisen rahajärjestelmän olemassa-

olo sinänsä ja rahoihin sitoutuneet suuret metallimäärät vaikuttavat rahametallien hintoihin myös raakametallimarkkinoilla vakauttavasti niin, että pienet metallien tarjonnan tai kysynnän vaihtelut eivät välttämättä horjuta metallien hintasuhdetta, joka pyrkii asettumaan metallirahojen virallisen arvosuhteen mukaiseksi.[397]

Sen jälkeen kun Latinalaisen rahaliiton jäsenmaat olivat vuonna 1866 ratifioineet liiton perustana olleen rahasopimuksen, ranskalaiset aloittivat ”diplomaattisen offensiivin”, jolla pyrittiin laajentamaan rahaliiton frangijärjestelmä yleismaailmalliseksi, ts. kattamaan ”kaikki sivistysvaltiot”. Diplomaattisten edustustojensa kautta Ranska kutsui muut Euroopan maat (ml. Venäjän ja Turkin) sekä Yhdysvallat liittymään Latinalaiseen rahaliittoon ja osallistumaan kansainväliseen rahakonferenssiin. Konferenssi järjestettiinkin Pariisin maailmannäyttelyn yhteydessä kesä-heinäkuussa 1867. Konferenssi merkitsi huippukohtaa Ranskan pyrkimyksissä saada frangista universaali maailmanraha, mutta samalla myös tietynlaista lähtölaukausta kehitykselle kohti kultakannan nousua kansainväliseksi rahajärjestelmäksi. Tämä kuitenkin toteutui vasta 1870-luvulla ja kovin toisella tavoin kuin ranskalaiset olivat kaavailleet.[398]

KOHTI KULTAKANTAA

Kun Suomi 1860-luvun puolivälissä liittyi pohjoiseurooppalaiseen hopeakantavyöhykkeeseen, hopeakannan aika kansainvälisenä rahajärjestelmänä oli jo lähestymässä loppuaan. 1870-luvulla maa toisensa jälkeen siirtyi kultakantaiseen rahajärjestelmään. Suomessa rahametallia vaihdettiin vuonna 1878, yhtenä viimeisistä Pohjois-Euroopan maista, mutta ennen Venäjää.

Kultakantaan siirtyminen vahvisti entisestään Suomen yhteyttä Länsi-Euroopan ja Skandinavian rahamarkkinoihin ja samalla etäännytti Suomen ja Venäjän rahajärjestelmiä toisistaan, koska hopearuplan asema laillisena maksuvälineenä Suomessa kultaan siirtymisen yhteydessä loppui. Kultakantauudistus vaikutti Suomen taloudelliseen kehitykseen erityisesti siten, että se lisäsi Suomen luottokelpoisuutta ja helpotti pääomantuontia, jolla oli suuri merkitys 1800-luvun viime vuosikymmeninä. Suomen kultakantaratkaisu osoittaa Suomen raha- ja finanssipolitiikan tosiasiallista riippumattomuutta Venäjästä, koska Suomen kultakantauudistus onnistuttiin toteuttamaan aikana, jolloin

Venäjän rahajärjestelmä oli juuri pahassa kriisissä Turkin sodan vuoksi. Suomen läntisissä naapurimaissa siirtyminen kultakantaan käynnistyi vuonna 1873, jolloin sekä Ruotsi että Tanska ottivat käyttöön kultakannan. Norjassa vastaava päätös tehtiin seuraavana vuonna. Samalla nämä maat muodostivat Skandinaavisen rahaliiton.[399]

Suomen siirtyminen kultakantaan tapahtui tavallaan viime hetkellä, aikana, jolloin hopean arvo oli nopeasti alenemassa. Siirtyminen tapahtui noudattaen Ranskan bimetallijärjestelmässä vallinnutta kullan ja hopean virallista arvosuhdetta 1:15½. Vuonna 1878 hopean arvo oli kuitenkin jo ehtinyt alentua niin tuntuvasti tämän suhteen alapuolelle, että Suomen ratkaisu merkitsi markan tuntuvaa revalvaatiota. Uudistuksen lykkääminen olisi kuitenkin jättänyt Suomen käytännössä Euroopan ainoaksi hopeakantamaaksi. Lykkäykseen olisi myös sisältynyt vaara, että hopean arvo olisi laskenut vielä enemmän, mikä olisi tehnyt Suomen revalvaation vielä jyrkemmäksi, ainakin jos haluttiin pitää kiinni frangijärjestelmän mukaisesta rahayksiköstä.

Jo 1860-luvulla oli alkanut levitä käsitys kultakannasta tulevaisuuden rahajärjestelmänä. Tähän vaikutti ensin lähinnä kullan laajentunut käyttö rahametallina bimetallijärjestelmän maissa, merkittävimpänä niistä Ranskassa. 1840-luvun lopun suuret kultalöydöt pyrkivät painamaan kullan hintaa alaspäin markkinoilla, mikä johti siihen, että kullan osuus bimetallijärjestelmässä olevien maiden rahakierrossa kasvoi erittäin voimakkaasti 1850- ja 1860-luvulla. Marc Flandreaun mukaan Ranskassa oli 1860-luvun lopussa kierrossa jo kuusi kertaa enemmän kulta- kuin hopearahaa, vaikka 1850-luvun alkaessa hopearaha oli ollut vallitsevana.[400]

Pariisin kansainvälisessä rahakonferenssissa kesällä 1867 edustettuina olleet maat (Itävalta, Baden, Baijeri, Belgia, Tanska, Espanja, Yhdysvallat, Ranska, Iso-Britannia, Kreikka, Italia, Hollanti, Portugali, Preussi, Venäjä, Ruotsi ja Norja, Sveitsi, Turkki ja Württenberg) ilmoittivat kaikki olevansa kansainvälisen kultakantajärjestelmän kannalla, lukuun ottamatta Hollantia. Konferenssi ei johtanut käytännön tuloksiin, mutta sen tulokset osoittavat, että kultakannalla oli laaja kansainvälinen kannatus jo 1860-luvulla.[401]

Luca Einaudi on korostanut Ranskassa 1860-luvun lopulla vallinneita rahajärjestelmää koskeneita erimielisyyksiä. Pääministeri de Parieu oli kultakannan kannalla, kun taas Ranskan parlamentti ja Banque de France halusivat pitää kiinni bimetallijärjestelmästä. Einaudin mukaan

on epärealistista ajatella, että Ranskan parlamentti olisi vielä tässä vaiheessa suostunut hopean demonetisointiin.[402] Kun muidenkaan maiden valtuutettujen esittämät kannat eivät sitoneet maiden hallituksia, Pariisin rahakonferenssin tuloksella oli lähinnä suuntaa-antava merkitys.

Saksassa keskustelu kultakantaan siirtymisestä oli aktiivista jo 1860-luvulla ennen Saksan yhtymistä. Etenkin Saksan kauppa- ja teollisuuspiirit vaativat toistuvasti siirtymistä kultakantaan. Tätä perusteltiin varsinkin sillä, että ulkomaankaupassa kulta oli muodostunut paljon hopeaa tärkeämmäksi. Saksa kävi suuren osan ulkomaankaupastaan Ison-Britannian kanssa, jossa kultakanta oli ollut voimassa vuodesta 1821 alkaen. Paljon kauppaa käytiin myös Ranskan kanssa, jossa kultakierto oli Kalifornian kultalöytöjen jälkeen tullut 1860-luvulla vallitsevaksi.

Saksan tulliliiton parlamentti hyväksyi vuonna 1869 julkilausuman, jossa kutsuttiin tulliliiton jäsenvaltioita mahdollisimman pian ottamaan käyttöön frangiin perustuvan kultakantajärjestelmän. Einaudi korostaa, että ennen vuotta 1870 Saksan ”kultakantapuolue” ei kuitenkaan ollut selvästi erillisen, kansallisen ratkaisun kannalla, vaan kultakantaa tavoiteltiin osana kansainvälistä kokonaisuutta, joka olisi perustunut frangiin.[403]

Toisaalta ennen vuotta 1870 ei ollut myöskään pystytty esittämään konkreettisia keinoja kultakannan toteuttamiseksi Saksassa. Saksan ongelmina kultakantaan siirtymisessä olivat tarvittavien kultavarojen hankinta ja tarpeettomaksi käyvän hopean myynti. Ratkaisua näihin ongelmiin ei ollut nähtävissä, kunnes sota nopeasti muutti tilanteen täysin. Kultakannan maailmanlaajuiseen leviämiseen johtanut tapahtumasarja alkoi nimittäin vuonna 1870 käydystä Saksan ja Ranskan välisestä sodasta, joka johti Saksan yhdentymiseen ja Napoleon III:n keisarikunnan luhistumiseen.

Vuonna 1871 vasta muodostettu Saksan keisarikunta päätti yhtenäistää rahajärjestelmänsä kultakannan pohjalle. Tämä päätös merkitsi suurta muutosta Saksan perinteisesti hopeaan perustuneelle rahajärjestelmälle. Kultakannan käyttöönoton Saksassa mahdollistivat rauhansopimuksessa Ranskan maksettavaksi määrätyt 5 miljardin kultafrangin suuruiset sotakorvaukset. Vaikka näistä sotakorvauksista vain pieni osa maksettiin suoranaisesti kultana, kun pääosa maksuista suoritettiin Lontoossa, Amsterdamissa ja muissa kansainvälisissä finanssikeskuksissa lunastettavilla vekseleillä, niillä oli ratkaiseva merkitys

KULLAN JA HOPEAN ARVOSUHDE 1855–1885

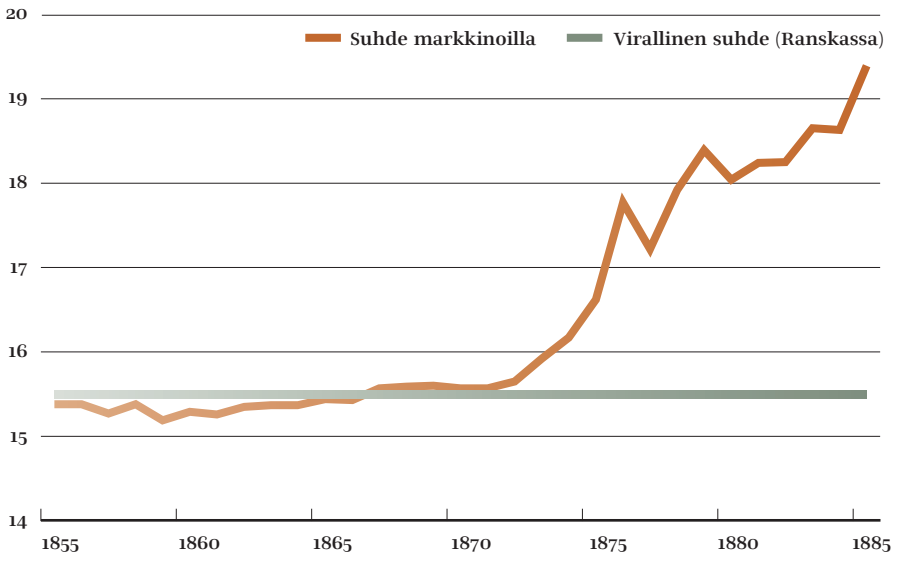

Lähde: Björkqvist, H., 1953.

Saksan kultakantauudistukselle. Kultakanta tuli Saksassa voimaan 1873. Se lisäsi metallisen hopean tarjontaa maailmanmarkkinoilla, kun hopearahaa ei Saksassa enää tarvittu entisiä määriä yleisessä kierrossa eikä setelipankkien metallireserveinä. Vaikka hopeaa – perinteiseen tapaan – vietiin suuria määriä Intiaan ja Kiinaan, missä rahajärjestelmä pysyi vielä hopeakannalla, Saksan siirtyminen kultakantaan käynnisti hopean arvon merkittävän alenemisen markkinoilla.[404]

Kullan ja hopean arvosuhde oli Napoleonin sotien päättymisestä ja Englannin kultakannalle paluusta lähtien pysynyt hyvin lähellä Ranskan bimetallijärjestelmän mukaista suhdetta 1:15½ (ts. gramma kultaa oli samanarvoinen kuin 15½ grammaa hopeaa). Vuonna 1873, Saksan siirryttyä kultakantaan, kullan ja hopean arvosuhde alkoi kuitenkin selvästi muuttua. Vuoteen 1879 mennessä se oli jo saavuttanut tason 1:18,4 eli kullan hinta oli noussut noin 19 prosenttia suhteessa hopeaan.

Hopean hinnan lasku aiheutti suuria mullistuksia bimetallijärjestelmän maissa, kuten Ranskassa. Suuria määriä hopeaa tulvi näihin maihin, joissa yksityiset saattoivat bimetallijärjestelmän mukaisten ra-

halakien ansiosta vapaasti lyöttää hopeaa käyväksi rahaksi (Ranskassa 5 frangin ”écu”-kolikoiksi, jotka olivat tähän asti olleet maan rahajärjestelmän laillisena perustana). Tämä ns. hopea-arbitraasi uhkasi viedä Ranskan ja sen rahaliittokumppanien kultavarat ulkomaille ja siirtää Latinalaisen rahaliiton kokonaan hopeakantaan.

Hopea-arbitraasin välttämiseksi Ranska alkoi vuonna 1873 rajoittaa hopean lyöttämistä rahaksi. Ensimmäinen asetus hopearahan lyönnin rajoittamisesta Ranskassa tehtiin syyskuussa 1873, mutta Latinalaisen rahaliiton oloissa, jossa jäsenvaltiot olivat myöntäneet rahaliittokumppaniensa hopearahalle tietyn käypyyden, Ranskan yksipuoliset toimet eivät tietenkään voineet riittää stabiloimaan tilannetta. Vuoden 1874 tammikuussa Ranska pääsi sopimukseen muiden Latinalaisen rahaliiton jäsenmaiden kanssa hopearahan lyönnin rajoittamisesta.

Ranskan ja sen rahaliittokumppanien päätöksillä rajoittaa hopean rahaksi lyöntiä oli erittäin kauaskantoiset seuraukset. Saksan kultakantapäätöksen jälkeen tämä oli seuraava askel kohti maailmanlaajuista kultakantaa. Flandreaun mukaan hopearahan lyönnin rajoittaminen oli ”pikkukivi, joka käynnisti maanvyöryn”. Kun yleisö ei enää voinut rajoituksetta lyöttää hopeaa rahaksi, hopean arvo alkoi laskea yhä voimakkaammin. Rajoittamalla hopean käyttöä rahametallina Ranska ja muut Latinalaisen rahaliiton maat tulivat näin kärjistäneeksi hopean arvon laskua, eli juuri sitä ongelmaa, joka oli kaivamassa maata niiden bimetallijärjestelmän alta.[405]

Seuraavina vuosina hopean arvon lasku jatkui. Samalla tuli yhä selvemmäksi, että kultakanta jossakin muodossa olisi myös koko Latinalaisen rahaliiton tulevaisuus. Elokuussa 1876 Ranska lopetti hopearahan lyömisen kokonaan, ja Belgia seurasi myöhemmin samana vuonna. Vuoden 1878 lokakuussa pidetyssä Latinalaisen rahaliiton konferenssissa sovittiin, että täysipainoisen viiden frangin hopearahan lyönti lopetettaisiin; Italialle tosin myönnettiin yhden vuoden siirtymäaika.

Näiden päätösten seurauksena Ranska oli siirtynyt ”ontuvaan kultakantaan”, millä tarkoitettiin järjestelmää, jossa oli liikkeessä sekä kulta- että hopearahaa, mutta vain kullan lyönti rahaksi oli vapaata. Hopearahan arvo ei näissä oloissa enää perustunut sen metallisisältöön vaan Banque de Francen valmiuteen lunastaa hopearaha vaadittaessa seteleillä ja viime kädessä kullalla; hopeasta oli tullut vaihtorahaa.[406]

Ranskan ”ontuva kultakanta” toimi käytännössä samaan tapaan kuin puhdas kultakanta, jossa hopearahalla ei ole laillisen maksuväli-

neen asemaa. Tärkein rahapoliittinen ero oli, että Banque de Francella olisi teoriassa ollut oikeus lunastaa setelinsä kullan sijasta myös hopealla, oman valintansa mukaan, koska hopea oli laillinen maksuväline. Käytännössä pankki lunasti setelinsä vaadittaessa kullalla, ja näin frangin kulta-arvo pysyi vakaana aina ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen saakka.

Flandreau on pohtinut vaihtoehtoisia selityksiä sille, miksi bimetallijärjestelmä sortui Latinalaisessa rahaliitossa ja Yhdysvalloissa ja miksi kultakannasta tuli 1870-luvun kuluessa melkein universaali rahajärjestelmä. Perinteinen selitys perustuu rahametallien tuotantoon ja metallien tuotannon vaikutukseen niiden arvoon. Tämän selityksen mukaan suuret hopealöydöt Amerikassa (Nevadassa ja Meksikossa) 1860-luvun alussa johtivat hopean tarjonnan kasvuun ja sen hinnan alenemiseen. Tämä olisi pakottanut hallitukset rahan arvon suojelemiseksi demonetisoimaan hopean.[407]

Flandreau on kuitenkin pyrkinyt osoittamaan, että Ranskassa kierrossa olleet metallimäärät olivat niin suuret, että bimetallijärjestelmä olisi kyennyt absorboimaan lisääntyneen hopean tuotannon. Seurauksena olisi ollut kullan osittainen korvautuminen hopealla Ranskan ja muiden Latinalaisen rahaliiton maiden rahakierrossa, ts. vastakkainen prosessi kuin se, joka oli ollut käynnissä 1850- ja 1860-luvuilla suurten kultalöytöjen jälkeen ja joka oli lisännyt kultarahan osuutta ko. maiden rahakierrossa.

Tältä pohjalta Flandreau pitää kultakantaan siirtymisen välittömänä syynä ”Bismarckia ja Sedania”, ts. 1870-luvun poliittisia tapahtumia ja erityisesti Saksan ja Ranskan sotaa. Toisaalta on ilmeistä sekin, että Saksan päätös siirtyä kultakantaan riippui tietyistä syvemmistä vaikuttimista, etenkin kultakantamaa Englannin keskeisestä asemasta Saksan ulkomaankaupassa ja koko maailmantaloudessa, sekä myös kullan paremmuudesta hopeaan verrattuna kansainvälisen kaupan ja maksusuoritusten välineenä. Kultarahahan on arvonsa vuoksi paljon helpommin kuljetettavissa ja säilytettävissä kuin samanarvoinen hopearaha. Näin ollen kullan voittokulku olisi johtunut myös ”verkostovaikutuksesta”, halusta käyttää samaa rahametallia kuin tärkeimmät kauppakumppanit, ja myös halusta vähentää kansainvälisiin maksusuorituksiin liittyviä kustannuksia, jotka olivat hopean tapauksessa selvästi suuremmat kuin kultaa käytettäessä.[408]

BALKANIN SOTA JATKAA RUPLAN HEIKKOUDEN AIKAA

Samaan aikaan kun Länsi-Euroopassa ja ennen pitkää myös Suomessa siirryttiin kultakantaan, Venäjä kamppaili oman rahajärjestelmänsä epävakauden kanssa. Venäjä ei ollut onnistunut palauttamaan edes hopeavaihdettavuutta, ja kultakanta oli pitkän aikaa korkeintaan etäinen kangastus jos edes sitäkään. 1860-luvun ruplakriisin jälkeen, jonka yhteydessä Suomi hopeakantauudistuksensa kautta käytännössä irrottautui Venäjän rahajärjestelmästä, ei Venäjällä onnistuttu vakauttamaan ruplan arvoa vielä vuosikymmeniin. Sekä täysarvoiset hopea- että kultarahat olivat hävinneet yleisestä kierrosta – ainoat liikkeessä olevat metallirahat olivat paperiruplan arvosta riippuvaista pieniarvoista vaihtorahaa – ja paperiruplan kurssi vaihteli.

Valtiovarainministeri Mihail Reutern kirjoitti vuonna 1877, kultakannan käydessä juuri voittokulkuaan läntisessä Euroopassa, että hän oli vuoden 1875 jälkipuoliskolle asti uskonut, että ruplan vaihdettavuus hopeaan voitaisiin palauttaa. Vuonna 1875 tilanne alkoi kuitenkin vaikeutua ja ruplan arvo valuuttamarkkinoilla heikentyä. Reutern syytti tästä yhtäältä huonoa satoa, toisaalta kiristynyttä ulkopoliittista tilannetta.[409]

Huhtikuussa 1877 Venäjä julisti sodan Turkille, ja sen armeija eteni Bulgariassa kohti etelää. Turkin sodassa oli mukana myös suomalaisia joukkoja. Suomen kaartin sotaretken muisto elää Suomessa yhä mm. lauluissa: ”Tuhannenpa verran poikia lähti…”. Sodasta muodostui erittäin verinen, ja Venäjän armeija kärsi raskaita tappioita. Venäjä osoittautui kuitenkin lopulta Turkkia sotilaallisesti vahvemmaksi.

Tammikuussa 1878 Venäjän vallattua Adrianopolin kaupungin Turkki tarjosi aselepoa, jonka Venäjä hyväksyi, mutta jatkoi silti etene-

mistään kohti Kostantinopolia, kunnes Britannian väliintulon uhka Turkin puolelle pakotti Aleksanteri II:n rauhaan. Turkin sotilaallisen aseman vaikeutta sodan päättyessä kuvaa, että Venäjän joukkojen päämaja oli tällöin jo nykyisessä Yeşilköyssä, vain 10 kilometrin päässä Konstantinopolista.

Kesällä 1878 Berliinin kongressissa suurvallat (Venäjän ja Turkin lisäksi Britannia, Italia, Itävalta, Saksa ja Ranska) sopivat rauhasta ja järjestelyistä Balkanilla. Lopputulos oli Venäjälle suuri pettymys sekä verrattuna sen tavoitteisiin sodan aikana että suhteessa Venäjän suurin uhrauksin saavuttamaan sotilaalliseen menestykseen. Osoittautui, että muut eurooppalaiset suurvallat eivät sallineet Venäjän toteuttaa poliittisia tavoitteitaan Balkanilla.

Balkanin sota oli Venäjälle taloudellinen katastrofi ja johti valtiovarainministeri Mihail Reuternin eroon kesällä 1878. Reutern oli vastustanut sotaa ja epäsuosioon joutumisen uhallakin varoittanut keisaria sen tuhoisista taloudellisista ja myös yhteiskunnallisista seurauksista. Hän oli myös todennut, että Turkin sota ei olisi pelkästään Venäjän ja Turkin välinen asia vaan koskettaisi Euroopan muiden valtojen intressejä, eivätkä ne antaisi Venäjälle vapaita käsiä Balkanilla.[410] Reuternin ennustukset osoittautuivat paikkansa pitäviksi sekä poliittisesti että myös sodan taloudellisten seurausten suhteen. Venäjän ruplan arvo kansainvälisillä markkinoilla oli sodan aikana pudonnut noin 40 %. Venäjän luottokelpoisuus oli romahtanut, mikä näkyi venäläisten obligaatiolainojen kurssin laskuna. Kaikki tämä teki vaikeaksi jatkaa sitä infrastruktuurin ja luotto-olojen kehittämistä, mihin Reuternin johdolla oli pyritty.[411]

Venäjän taloushistorian tutkija Olga Crisp on todennut, että Balkanin sota teki tyhjäksi kaikki Mihail Reuternin siihenastiset saavutukset ruplan vahvistamiseksi ja rajujen kurssivaihtelujen pysäyttämiseksi. Crispin mukaan Venäjän ”aktiivinen ulkopolitiikka ei vain vahingoittanut Venäjän finansseja, vaan myös epäsuorasti ylläpiti maan talouden takapajuisuutta, koska kaikki mahdollinen säästäminen koottiin veroina ja käytettiin budjetissa sotilaallisiin ja muihin yleensä tuottamattomiin tarkoituksiin”.[412]

SUOMEN SIIRTYMINEN KULTAKANTAAN

HOPEAN ARVON LASKU

Hopeakantaan siirtymisen jälkeen ja katovuosien aikaisen luottomarkkinoiden tavattoman kireyden helpotettua 1860-luvun lopussa Suomen rahaolot pysyivät vakaina ja suuri yleisö arvosti metallikannan mukanaan tuomaa ennakoitavuutta. Pinnan alla tilanne oli kuitenkin epävakaa, ja suurimpana huolenaiheena olivat Suomessa, kuten monissa muissakin Euroopan maissa, vaihtoehtoisten rahametallien, siis hopean ja kullan hintojen muutokset.

Suomessa seurattiin tarkkaan kansainvälistä kehitystä, ja pankkivaltuusmiesten keskuudessa meneillään olevista trendeistä keskusteltiin 1870-luvun alkuvuosina. Vuoden 1872 toimintakertomuksessa pankkivaltuusmiehet tunnustelivat mahdollisuutta siirtyä kultakantaan myös Suomessa. Vaikka asia hautautuikin vielä useamman vuoden ajaksi, niin pelkästä koepallosta ei ollut kyse, koska Suomen Pankin johtokunta oli samoihin aikoihin ryhtynyt kartuttamaan pankin kultavarantoa. Vuoden 1874 päättyessä pankin hallussa oli jo 15,5 miljoonan markan edestä kultaa, ja kullan osuus koko jalometallivarannosta oli nousut liki 60 prosenttiin. Pankin hallussa olleen hopean määrää supistettiin määrätietoisesti kohti lain määrittämää 10 miljoonan markan rajaa.[413] Keskustelu valuuttaoloista ei rajoittunut pelkästään Suomen Pankkiin, vaan rahaoloista käytiin aktiivista keskustelua säätyvaltiopäivillä ja lehdistössä. Näkyvimmin esillä olivat ruotsinkieliset liberaalit hallitsemassaan Helsingfors Dagblad -lehdessä. Tästä piiristä myös löytyivät pätevimmät raha- ja pankkitoiminnan teorian ja käytännön tuntijat.[414]

Suomen Pankin näkökulmasta katsottuna tilanne muuttui ongelmalliseksi viimeistään syksyllä 1873, kun hopean hinta kääntyi aikaisempaa selvempään laskuun. Myös nyt eniten huolta aiheutti jäljellä ollut sidos Venäjän rahajärjestelmään. Vuoden 1866 rahalain mukaan venäläinen hopearaha oli käypä maksuväline Suomessa. Hopean arvon laskun seurauksena Venäjän Valtionpankki oli alentanut hopearahan ostohintaa, jolloin vaarana oli tilanne, jossa Suomen Pankki Venäjällä sovelletun ostohinnan alennuksesta huolimatta joutuisi maksamaan hopearahan nimellisarvon. Toisena vaarana oli kuluneiden ja siten hopea-arvoaan menettäneiden kolikoiden työntyminen Suomeen. Nämä kysymykset aiheuttivat päänvaivaa Suomen Pankin johtokunnalle, ja ratkaisuksi johtokunta esitti Venäjän Valtionpankin käyttämien kurssien omaksumisesta myös Suomessa sekä erillisten alempien kurssien määräämistä kulumisen takia hopea-arvoaan menettäneiden kolikoille. Asian eteenpäin vieminen oli hyvin vitkaista, mutta alkuvuonna 1875 senaatti pääsi yksimielisyyteen niistä rajoista, joiden puitteissa hopeakolikot säilyttivät kelpoisuutensa laillisina maksuvälineinä. Senaatin päätöstä ei kuitenkaan ehditty viedä eteenpäin, sillä Suomen siirtyminen kultakantaan teki sen tarpeettomaksi. Toisaalta laajamittaista ruplakeinottelua Suomen Pankkia vastaan ei näinä vuosina käytännössä esiintynyt.[415]

Toisena johtokunnan huolenaiheena oli hopealla keinottelu. Suomen Pankki pyrki hopean hinnan laskusta huolimatta pitämään markan ulkoisen arvon suhteellisen vakaana eikä alentanut sitä täysin hopean arvon laskua vastaavasti. Tilanne pysyi Pankin näkökulmasta katsottuna hallittavissa olevana vuoden 1872 alkuun asti, mutta tästä eteenpäin hopean hinnan laskun kiihtyminen johti tilanteeseen, jossa markan ulkoinen arvo suhteessa markan hopea-arvoon loi mahdollisuudet valuutta-arbitraasin harjoittamiseen ja paineet keinotella valuutalla entisestään voimistuivat. Mitä suuremmaksi markan ulkoisen arvon ja sen virallisen hopea-arvon erotus kehittyi, sitä houkuttelevammaksi tuli hopean tuominen Suomeen ja lyöttäminen täällä rahaksi. Suomen Pankin johtokunnan mielestä näissä oloissa olisi ollut puututtava metallikantajärjestelmän yhteen peruselementtiin, rahametallin vapaaseen vaihdettavuuteen rahaksi eli yksityiseen rahanlyöntioikeuteen. Tämä lain mukainen rahametallin vapaa vaihdettavuus, jonka tarkoituksena tietenkin oli estää rahayksikön arvoa nousemasta rahametallia suuremmaksi, asetti luonnollisesti tiukat puitteet pankin johtokunnan päätöksenteolle.

SUOMEN MARKAN ARVO KULTAVALUUTTANA 1871–1879

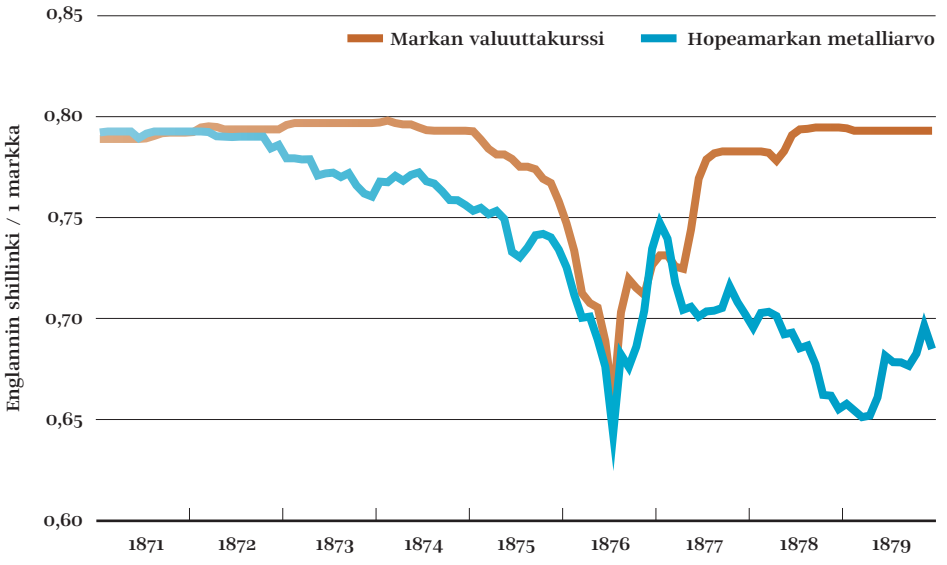

Lähde: Björkqvist, H., 1953.

Suomen Pankin johtokunta pyrki vuoden 1874 alusta lähtien asettamaan rajoituksia yksityiselle rahanlyöntioikeudelle. Pankkivaltuusmiehet suhtautuivat kuitenkin alkuvaiheissa kielteisesti näihin ehdotuksiin, sillä rajoitusten käyttöönotto olisi pankkivaltuusmiesten puheenjohtajan Robert Montgomeryn mukaan merkinnyt käytännössä metallikannasta luopumista. Rajoituksia vastaan hyökättiin voimakkaasti myös lehdistössä, erityisesti liberaalien hallitsemassa Helsingfors Dagblad -lehdessä. Pääkaupungissa Kauppiasyhdistys järjesti kysymyksen tiimoilta myös keskustelutilaisuuden, jonka jälkeen kokouksen nimissä toimitettiin valtiovaraintoimituskunnan päällikölle Herman Molanderille asiaa koskeva muistio. Sen mukaan jalometallien vapaaseen tuontiin ja vientiin ei saanut puuttua ja yksityinen rahanlyöntioikeus oli säilytettävä ilman rajoituksia.

Lopullista päätöstä vapaan rahanlyöntioikeuden rajoittamisesta ei kuitenkaan tehty, ja ratkaisevaksi tekijäksi osoittautui hopean hinnan laskun kiihtyminen vuonna 1875. Suomen Pankin johtokunnan oli pakon edessä tarkistettava valuuttakurssipolitiikkaansa. Markan ulkoi-

sen arvon annettiin nyt laskea lähelle sen todellista hopea-arvoa, jotta paineet hopean tuontiin pysyisivät kurissa. Samalla kysymys kultakantaan siirtymisestä nousi entistä ajankohtaisemmaksi, sillä hopean hinnan heilahtelut olivat niin jyrkkiä, ettei todellista vaihtoehtoa rahametallin vaihtamiselle kultaan enää oikeastaan ollut. Vuoteen 1876 tultaessa kaikki asiaan vaikuttaneet instituutiot eli Suomen kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihteerin virasto Pietarissa, Suomen senaatti, Valtiopäivät ja Suomen Pankki olivat yksimielisiä asiasta.[416]

Senaatin talousosastossa oli viimeistään vuoden 1875 kuluessa havahduttu siihen, miten suuria menetyksiä hopeakannassa pysyminen tuottaisi valtion taloudelle. Keskeinen näkökohta olivat ulkomaiset lainanhoitokulut. Valtion ulkomaiset lainat olivat lähes kokonaisuudessaan Saksasta, jossa oli siirrytty kultakantaan. Niin kauan kun Suomi pysyisi hopeakannassa, ulkomaisten lainojen kuoletusmaksujen suuruus olisi kääntäen verrannollinen hopean hinnan laskuun.[417]

PIETARISTA LUPA HANKKEEN TUTKIMISEEN

Aloitteentekijänä kultakantaan siirtymisessä oli pankkivaltuusto, joka 12.2.1876 teki asiasta yksimielisen päätöksen. Sen mukaan asiantuntijoista koostuvalle komitealle annettaisiin tehtäväksi laatia täydellinen ehdotus niistä toimista, joita kultakantaan siirtyminen edellyttäisi. Kirjelmä osoitettiin muodollisesti keisarille, jotta asia saataisiin mahdollisimman nopeasti käyntiin. Toisena vaihtoehtona olisi ollut säätyjen anomus asian käynnistämisestä, mutta tämä vaihtoehto arvioitiin liian hitaaksi. Pankkivaltuusmiesten esitys oli Robert Montgomeryn laatima. Kultakantaan siirtymistä perusteltiin ensiksikin hopean ja kullan välisen arvon heilahteluilla, jotka aiheuttivat ongelmia sekä Suomen Pankille että rahaoloille yleensä. Vuoden 1873 alusta vuoden 1876 alkuun hopean hinta oli laskenut jo 10 prosenttia.

Toisena perusteluna pidettiin sitä, että nämä vaihtelut eivät olleet ohimeneviä, vaan yhä useampi maa oli siirtynyt kultakantaan, jolloin hopean asema rahan arvon mittarina oli ohi. Kolmanneksi vedottiin niihin menetyksiin, joita hopeakannassa pysyminen aiheuttaisi Suomen ja ulkomaiden välisessä maksuliikenteessä. Edes hopean arvon nousu ei helpottaisi suomalaisten asemaa, sillä maksuissa kultakantamaiden kanssa ei hyväksyttäisi enää hopeaa. Lopuksi pankkivaltuusto korosti kullan sopivuutta rahametalliksi ja ennakoi kultakannan vähi-

tellen nousevan universaaliksi rahajärjestelmäksi. Maan edun kannalta olisi tärkeätä toteuttaa kultakantaan siirtyminen ilman mitään viivytyksiä. Pankkivaltuusmiesten ehdotuksessa nostettiin esiin myös asiaan liittyneet poliittiset vaikeudet. Pietarissa monet johtavat virkamiehet saattoivat pitää siirtymistä kultakantaan äärimmäisenä askeleena kohti separatismia. Tämän vuoksi asian eteenpäin viemisessä olisi noudatettava äärimmäistä hienotunteisuutta.[418]

Muodollisesti aloite lähti siten pankkivaltuusmiehiltä, mutta tosiasiallisesti kyseessä oli koko keskushallinnon yhteinen hanke, jonka takana olivat kaikki keskeiset instituutiot eli kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihteeri, senaatti ja Suomen Pankki. Lievänä yllätyksenä voidaan pitää kenraalikuvernöörin viraston myönteistä kantaa. Sekä kenraalikuvernööri Nikolai Adlerberg että hänen apulaisensa Bernhard Indrenius tukivat koko prosessin ajan kultakantaan siirtymistä. Ajoittain Adlerberg oli sairauden takia virkavapaana, jolloin kenraalikuvernöörin tehtävät kuuluivat suomalaissyntyiselle Indreniukselle, joten molemmilla herroilla oli merkittävä asema tässä prosessissa.[419]

Pankkivaltuusmiesten esitys meni senaatin käsittelyn jälkeen kenraalikuvernöörille sekä ministerivaltiosihteerin virastoon, jonka jälkeen oli edessä asian esittely keisarille maaliskuun lopussa 1876. Keisarin vastaus oli kuitenkin kielteinen. Suomen siirtyminen kultakantaan ei voisi toteutua, ennen kuin koko Venäjän imperiumi oli siirtynyt kultakantaan. Ehdottoman kielteinen vastaus oli šokki suomalaisille, ja kultakantaan siirtymisestä näytti ainakin ministerivaltiosihteerin apulaisen Casimir Palmrothin mukaan tulleen ”ad calendas graecas” eli ikuisuuskysymys. Asiaa eniten tutkineen Heimer Björkqvistin mukaan syynä epäonnistumiseen oli ministerivaltiosihteeri Stjernvall-Walleenin liiallinen kiirehtiminen asian esittelyssä. Esittely tehtiin vaiheessa, jossa kysymystä vielä valmisteltiin senaatissa, eikä tässä epävirallisessa esittelyssä otettu riittävän huolellisesti esiin kultakantaan siirtymiseen liittyneitä poliittisia aspekteja. Yhtenä syynä huonoon vastaanottoon on jopa mainittu esittelynootin huono kieliasu.[420]

Kokonaisuudessaan suunnitelmia kultakantaan siirtymisestä ei kuitenkaan hylätty, vaan vt. kenraalikuvernööri Indrenius laati kultakantaan siirtymistä koskevan muistion, minkä pohjalta ministerivaltiosihteeri Stjernvall-Walleen ja hänen virastonsa Pietarissa ottivat kysymyksen uudelleen esille. Jo huhtikuun puolivälissä 1876 Stjernvall-

Walleen onnistui saamaan keisarilta luvan uuteen esittelyyn, ja tällä kertaa Aleksanteri II suhtautui myönteisesti suomalaisten esittämään suunnitelmaan. Toukokuun alussa senaatti sai määräyksen asettaa komitean laatimaan ehdotusta kultakantaan siirtymiseksi.[421]

Komitean itseoikeutetuksi puheenjohtajaksi nimettiin Montgomery ja muiksi jäseniksi professori Leopold Mechelin, vapaaherra Jean Cronstedt, lehtori Nils Nordenskiöld, vapaaherra S.W. von Troil sekä konsuli Wilhelm Hackman.[422] Komitean koostumus oli hieman yllättävä, sillä kuudesta jäsenestä viidellä oli tiiviit kytkennät maan ensimmäiseen yksityiseen liikepankkiin Suomen Yhdyspankkiin. Montgomery ja Mechelin olivat olleet pankin johtokunnan jäseniä. Cronstedt oli pankin toimitusjohtaja ja von Troil pankin Turun konttorin johtaja. Lisäksi Hackman oli pankin Viipurin konttorin valvoja.[423] Sen sijaan mukana ei ollut laisinkaan edustajia Valtiokonttorista tai Suomen Pankin johtokunnasta. Yksipuolisuus herätti lievää kritiikkiä myös julkisuudessa, mutta siellä hämmästeltiin lähinnä teollisuuden edustajien poissaoloa. Selvimmin komitean koostumus osoittaa kuitenkin sen, miten vähän 1870-luvun Suomessa oli raha- ja pankkiasioiden erikoistuntijoita.

Komitean sihteeriksi kutsuttiin oikeustieteen kandidaatti Robert Castrén, joka oli alkuvuonna 1876 harjoittanut jatko-opintoja Pariisissa kuunnellen muun muassa Paul Leroy-Beaulieun luentoja taloustieteestä. Castrén oli paneutunut erityisesti rahakysymyksiin, joista Pariisissa käytiin vilkasta keskustelua, koska myös siellä siirtyminen kultakantaan oli erittäin ajankohtainen aihe. Tämän osoittavat Castrénin lähettämät artikkelit ”Myntfrågan i Frankrike I–II” Helsingfors Dagblad -lehteen.[424] Pariisin matkalla saadut tiedot eivät kuitenkaan riittäneet kultakantakomitean tarpeisiin, vaan välittömästi Suomeen palattuaan Castrénilla oli edessään valtaisa luku-urakka. Komitean puheenjohtaja Montgomery sekä jäsen Mechelin olivat eurooppalaisten verkostojensa välityksellä hankkineet komitean käyttöön tuoreimmat tiedot oikeastaan kaikkien mahdollisten maiden valuuttajärjestelmistä. Näin komitean tiedonlähteenä oli sekä rahakysymykseen liittyviä valmisteluasiakirjoja että tutkimuksia ja lehtikirjoituksia. Erityisen suurena apuna materiaalin hankinnassa oli Stockholms Enskilda Bankenin johtaja A.O. Wallenberg, jonka sekä Montgomery että Mechelin tunsivat jo vuosien takaa ja joka oli ollut mukana valmistelemassa kultakantaan siirtymistä Ruotsissa. Komitea aloitti työnsä hyvin dramaattisissa vaiheissa, sillä kesäkuun alussa 1876 hopean hinta laski ennätysmäi-

sen alas. Näissä oloissa Suomen Pankin johtokunta ja pankkivaltuusmiehet kokoontuivat hätäkokoukseen miettimään keinoja hopeakeinottelun estämiseksi, tarkemmin sanottuna metallin vapaan vaihdettavuuden rajoittamiseksi. Vielä tässä vaiheessa kyseistä päätöstä ei kuitenkaan onnistuttu tekemään. Hopean hinnan lasku vahvisti entisestään jo vakiintuneita käsityksiä kultakantaan siirtymisen välttämättömyydestä. Nämä näkemykset saivat vastakaikua myös korkeimmalla mahdollisella tasolla. Keisari Aleksanteri II nimittäin vieraili Helsingissä 14.–17. heinäkuuta 1876, jolloin sekä valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Molander että kenraalikuvernööri Adlerberg esittelivät keisarille Suomen taloudellista asemaa ja siinä yhteydessä myös rahakysymystä. Keisarin saamissa muistioissa korostettiin erityisesti niitä taloudellisia menetyksiä, joita hopeakannassa pysyminen Suomen valtion finansseille aiheuttaisi. Björkqvistin mukaan keisari suhtautui kultakantaan siirtymiseen myönteisesti.[425]

Kultakantakomitean työtahti oli olosuhteiden pakosta kiireinen ja 119 sivua käsittävä mietintö valmistui muutaman kuukauden työskentelyn jälkeen lokakuun alussa 1876. Komitean ehdotukset olivat hyvin yksiselitteiset. Suomen oli siirryttävä uuteen rahajärjestelmään, jossa kulta olisi ainoa arvon mitta. Tämän ratkaisun suhteen ei komitean mielestä ollut minkäänlaista vaihtoehtoa: ”Niin tappiollista systeemiä kuin kaksimetallikanta ei Suomessa pitäisi edes ottaa edes harkittavaksi.” Uutta rahayksikköä ei ollut syytä luoda, vaan sen sijaan komitea ehdotti kultafrangisysteemin käyttöönottoa. Vaihtoehtoina komitea piti Englannin, Ranskan tai Saksan järjestelmiä ja vaikka kauppayhteydet olivat vilkkaimmat Saksan ja Englannin kanssa, niin poliittisista syistä Suomen kannatti pitää esikuvana Ranskan järjestelmää. Tulevaisuudessa myös Venäjä siirtyisi kultakantaan ja tulisi omaksumaan frangijärjestelmän. Lisäksi yksi kultamarkka vastaisi arvoltaan luontevasti yhtä kultafrangia. Komitean esittämiä kultamarkan painoa ja kultapitoisuutta koskevia määräyksiä ei tässä yhteydessä tarvitse toistaa. Tässä kohden nojauduttiin erityisesti muiden Pohjoismaiden ja Hollannin rahalakeihin. Mietinnössä oli myös luonnosteltu tarkat määräykset rahaksilyöntioikeudesta, lyöntikustannuksista sekä niistä rajoista, jolloin kolikko oli vielä täysiarvoinen.

Komitean mietinnössä ei suoraan otettu kantaa venäläisen rahan asemaan Suomessa. Siihen liittyen kuitenkin todettiin, että vain 10 ja 20 markan kultakolikot ja Suomen Pankin liikkeelle laskemat setelit

olisivat maan ainoita laillisia maksuvälineitä. Vaihtorahana hyväksyttäisiin Suomessa lyödyt hopea- ja kuparikolikot. Loogisena seurauksena tästä olisi, että venäläinen metalliruplakin menettäisi kokonaan asemansa Suomessa.

Siirtyminen hopeamarkasta kultamarkkaan toteutettaisiin vanhan pariarvon mukaan eli suhteessa 15,5:1. Tämä oli ainoa kohta, mistä komitean jäsenet eivät päätyneet yksimielisyyteen. Sekä komitean puheenjohtaja Montgomery että jäsen Nordenskiöld liittivät mietintöön eriävät mielipiteet. Kummassakin edellytettiin kultamarkalle sellaista kurssia, jossa otettaisiin huomioon hopean arvon vuoden 1872 jälkeinen lasku. Montgomeryn esittämä konvertointikurssi olisi merkinnyt noin 4:n ja Nordenskiöldin noin 8 prosentin devalvoitumista suhteessa kultakantakomitean esittämään kulta-arvoon.[426]

HANKE VIEDÄÄN PÄÄTÖKSEEN PIETARISSA

Samaan aikaan kun kultakantakomitea työskenteli mietintönsä parissa, myös senaatissa valmisteltiin kultakantaan siirtymistä. Kysymys näytti etenevän myötätuulessa, sillä elokuun puolivälissä valtiovarain-toimituskunnan päällikkö Molander vieraili Pietarissa ministerivaltiosihteeri Stjernvall-Walleenin luona ja samalla matkalla tapasi Venäjän finanssiministeri Reuternin. Tämä ilmaisi myönteisen kantansa Suomen hankkeeseen, tosin ei aivan suomalaisten kaavailemassa muodossa, sillä Venäjän puolelta ei tultaisi missään tapauksessa hyväksymään kultamarkan määräämistä ainoaksi lailliseksi maksuvälineeksi, vaan myös hopearuplalla olisi oltava tämä status.[427]

Näihin aikoihin senaatin ja Pietarissa sijainneen Suomen asiain komitean väliset neuvottelut kultakantaan siirtymisen esittelemisestä keisarille oli saatu valmiiksi. Esittely toteutui keisarin kesäasunnolla Krimillä 1.9.1877 ja päätös oli myönteinen: ”Olkoon asia näin, mutta sillä ehdolla, että ennen kuin vahvistan ehdotuksen kultakantaan siirtymisestä, asia on tutkittava Finanssikomiteassa. Alexanteri. Livadia 1/13 syyskuuta 1876.”[428]

Tapahtumakulussa heijastuu havainnollisesti, miten koukeroisesti Suomea koskevat asiat etenivät. Keväällä 1876 keisari antoi luvan komitean asettamiseen laatimaan ehdotusta kultakantaan siirtymiseksi, ja nyt puoli vuotta myöhemmin tarvittiin uusi lupa keisarilta, jotta senaatti saisi laatia ehdotuksen kultakantaan siirtymiseksi. Tämän ehdo-

tuksen pohjana olisi puolestaan mainitun komitean mietintö. Sen jälkeen tarvittiin vielä Venäjän Finanssikomitean hyväksyntä, keisarin vahvistus sekä viimeiseksi säätyjen hyväksyntä.

Senaatin tehtävänä oli siten lopullisen ehdotuksen laatiminen kultakantaan siirtymiseksi. Tässä kohdin ratkaiseva panos oli Herman Molanderilla sekä Victor von Haartmanilla, joka entisenä Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajana tunsi hyvin Suomen rahajärjestelmän ja täydensi erinomaisesti Molanderin panosta Venäjän suhteiden erikoistuntijana. Suomalaisten neuvottelijoiden asemaa vahvisti kenraalikuvernöörin tehtäviin palanneen Adlerbergin tuki. Ensimmäiset neuvottelut Pietarissa käytiin heti tammikuun alussa 1877, jolloin Molanderin johtamille suomalaisille viimeistään paljastui, että hopearuplan käypyys Suomessa oli pakko tunnustaa. Ilman tätä myönnytystä neuvottelut tulisivat johtamaan umpikujaan. Avoimeksi jäi ainoastaan, millaisia rajoituksia hopearuplan käypyydelle onnistuttaisiin asettamaan.[429]

Suomen kannalta ratkaiseva rooli tuli olemaan Venäjän Finanssikomitean suhtautumisella. Tämän komitean kautta kulkivat kaikki tärkeimmät Venäjän keisarikunnan finansseihin liittyvät asiat, ja runsas vuosikymmen aikaisemmin tehty anomus Suomen siirtymisestä hopeakantaan oli käsitelty juuri Finanssikomiteassa. Finanssikomitean puheenjohtajana oli keisarin veli, suuriruhtinas Konstantin, sekä jäseninä kymmenkunta Venäjän finanssihallinnon korkeinta virkamiestä ministeri Reuternin johdolla. Suomalaisten kannalta positiivista oli, että jo hopeakantaan siirtymisen yhteydessä sekä puheenjohtaja suuriruhtinas Konstantin että finanssiministeri Reutern olivat tukeneet Suomea.

Esitys Suomen siirtymisestä kultakantaan otettiin komiteassa esille 26.3.1877, jolloin paikalle kutsuttiin Finanssikomitean venäläisten jäsenten lisäksi Molander sekä ministerivaltiosihteeri Stjernvall-Walleenin apulainen Casimir Palmroth. Suomen edustajat Pietarissa olivat kulissien takana valmistelleet asiaa etukäteen ja olivat selvillä Reuternin myönteisestä kannasta. Hän oli jopa toimittanut suomalaisille etukäteen Finanssikomiteaa varten laatimansa muistion, jossa hän tuki suomalaisten anomusta kultakantaan siirtymiseksi. Suomalaiset olivat myös selvillä komitean enemmistön epäilevistä kannoista: ”Miten mikään suurvalta voisi suostua siihen, että sen siirtomaalla olisi oma emämaasta irrallinen rahajärjestelmä”.

Tilaisuuden avasi Reuternin laaja katsaus, jossa hän korosti kultakantaan siirtymisen tärkeyttä Suomelle. Toisaalta Suomen ratkaisu ei myöskään aiheuttaisi mitään ongelmia Venäjän valtion finansseille. Hänen mukaansa suomalaisten esitys oli niin hyvin laadittu, että se voitaisiin hyväksyä ainoastaan vähäisin muutoksin. Suomen kannalta ongelmalliseksi keskustelu muuttui siinä vaiheessa, kun taloudellisten argumenttien sijaan nostettiin esille poliittisia argumentteja. Suomen siirtyminen kultakantaan merkitsisi viimeisten siteiden katkaisemista Venäjän ja Suomen rahajärjestelmien väliltä. Tällöin Reutern jälleen puolusti Suomea vedoten jo 13 vuotta aikaisemmin saavutettuun hopeakantaan. Siirtyminen kultakantaan ei muuttaisi mitään, vaan johtuisi ainoastaan hopean hinnan laskusta ja sitä kautta hopean kyvyttömyydestä toimia rahametallina. Suomi oli hänen mukaansa myös hyvin varautunut tähän muutokseen, koska tarvittavat kultavarannot olivat jo koossa.[430]

Mukana olleiden suomalaisten eli Molanderin ja Palmrothin mukaan esityksen hyväksyminen sujui jopa ennakoitua helpommin, ja myös he pitivät ratkaisevana Reuternin perusteellista ja Suomen ehdotukselle myönteistä muistiota. Finanssikomitean käsittelyn jälkeen keisari hyväksyi esityksen 5.4.1877, jonka jälkeen ehdotus hyväksyttiin muutoksitta valtiopäivillä toukokuun lopulla.[431] Näin asia oli saatu päätökseen. Suomen ainoa myönnytys oli siten venäläisen hopearuplan rajoitettu käypyys. Sekä yksityiset henkilöt että julkisen vallan kassat olivat velvolliset ottamaan vaihtorahana hopearuplia 2 ruplan 50 kopeekan edestä. Sen sijaan Suomen Pankkia ei velvoitettu vaihtamaan hopearuplia kultamarkoiksi.

MIKSI SUOMI ONNISTUI?

Suomen siirtyminen kultakantaan edellytti emämaa Venäjän korkeimman johdon suostumusta. Suurena apuna oli kaikkien asiaan vaikuttaneiden instituutioiden hyvä yhteisymmärrys koko valmistelun ajan. Tämä näkyi erityisesti siinä, että toisin kuin hopeakantaan siirtymisen yhteydessä, kultakantaan siirtymisessä myös kenraalikuvernööri oli koko ajan senaatin tukena. Oma merkityksensä oli lisäksi sillä, että kyseessä oli osa laajempaa eurooppalaista kehitystä, jossa Suomi pystyi olemaan tiiviisti mukana, vaikka Suomi ei rahakysymystä käsittelevissä kansainvälisissä neuvottelupöydissä voinutkaan olla paikalla. Sekä

Montgomerylla että Mechelinillä oli laajojen verkostojensa ansiosta ajantasainen tieto siitä, mitä Manner-Euroopassa ja Englannissa oli rahajärjestelmien piirissä meneillään.

Pelkästään kotimaisin voimin kultakantaan siirtymistä ei kuitenkaan olisi voitu toteuttaa, ja aivan ratkaisevaksi osoittautui Venäjän finanssiministerin Reuternin tuki. Hänelle kultakantajärjestelmä merkitsi aikakauden kehittyneintä rahajärjestelmää, johon myös Venäjän oli syytä liittyä. Ulkoiset tekijät aiheuttivat kuitenkin sen, että kaikki hänen johdollaan tehdyt suunnitelmat ja konkreettiset toimenpiteet vakauttaa Venäjän valtion talous ja siirtyä metallikantaan kaatuivat. Useampaan otteeseen edellytykset metallikantaan siirtymiselle olivat jo kunnossa, mutta viime hetkessä Venäjä kerta toisensa jälkeen ajautui sotilaallisiin selkkauksiin eikä edellytyksiä metallikantaan siirtymiseen enää ollutkaan. Tällainen tilanne toistui myös 1870-luvulla. Nyt syynä oli Venäjän ja Turkin välien tulehtuminen, jolloin Reutern jätti Aleksanteri II:lle eroamisilmoituksensa. Keisari ei kuitenkaan halunnut päästää tehokasta hallintomiestä vetäytymään sivuun vaan taivutti hänet jatkamaan niin kauan, kunnes Turkin kriisi olisi lauennut, jolloin Reutern jatkoi vielä pari vuotta eli vuoteen 1878 asti. Kultakantaan siirryttäessä ratkaisevat neuvottelut oli käyty vuonna 1876, jolloin Reutern jo tiesi siirtyvänsä lähitulevaisuudessa syrjään julkisista tehtävistä ja hänen oli helppoa vastustaa Venäjän yleistä mielipidettä.[432]

Finanssiministeri Reuternin myönteinen asenne Suomea kohtaan kultakantaan siirtymisen yhteydessä tuli Venäjällä julkisen keskustelun kohteeksi 1880-luvulla. Tällä vuosikymmenellä slavofiiliset paineet Suomea kohtaan olivat Venäjällä vahvistuneet, ja yhdeksi slavofiilien hyökkäysten kohteeksi joutui juuri Reutern. Muutamissa kirjoituksissa häntä syytettiin jopa koko Suomen kultakantaan siirtymisen aloitteentekijäksi, suomalaisen salaliiton kummisedäksi. Suomi-myönteisyyttä selitettiin hänen taustallaan baltiansaksalaisena aatelismiehenä, joka nuoruusvuosinaan oli asunut Liivinmaalla ja joka virassaan Venäjän finanssiministerinä keskittyi edistämään Venäjän slaavilaisen ytimen sijaan imperiumin läntisiä reuna-alueita. Todellisuudessa Reuternin myönteiseen suhtautumiseen Suomea kohtaan saattoi pikemminkin vaikuttaa se, että Suomessa oli onnistuttu toteuttamaan useimmat niistä uudistuksista, joita hän oli omassa roolissaan Venäjän finanssiministerinä pitänyt tärkeänä. Autonomisen Suomen finanssit olivat Venäjään verrattuna erinomaisessa kunnossa, rahajärjestelmäs-

sä arvostettiin metallikannan tuottamaa vakautta – Suomi oli hopeakannalla toisin kuin Venäjä – ja Suomessa omaksutut institutionaaliset puitteet tukivat alkuun päässyttä taloudellista kehitystä.

Ilman Aleksanteri II:n suostumusta kultakantaan siirtyminen ei kuitenkaan olisi voinut toteutua. Keisarin panos uudistuksen läpiviennissä oli kuitenkin suhteellisen neutraali. Hän luotti finanssiministerinsä arviointikykyyn ja hyväksyi esityksen sen jälkeen, kun Reuternin vaatimat muutokset suomalaisten alkuperäiseen esitykseen oli tehty. Keisarin ja johtavien virkamiesten kesken käydyt keskustelut Helsingissä kesällä 1876 osoittivat, että keisari oli hyvin perillä Suomen talouden erityispiirteistä ja ymmärsi myös kultakantaan siirtymisen tärkeyden Suomelle.[433]

RUPLAN VAKAUTTAMINEN KULTAKANTAAN

EPÄVAKAUS JATKUU VENÄJÄLLÄ

Suomen siirtyessä kultakantaan Venäjän rahajärjestelmä jäi vielä vanhalle kannalleen, ts. se perustui teoriassa hopearuplaan, mutta käytännössä maksuvälineenä olivat arvoaan menettäneet luottosetelit ja niihin sidottu vaihtoraha. 1880-luvun alkupuolella seteliruplan kurssi oli alentunut noin 24–27 % hopeapariteettiinsa nähden, niin että hopearuplan noteeraus Pietarissa liikkui keskimäärin 1,36 ruplassa seteleinä.

Kuten edellä on tullut esiin, tämä ruplan alennustila oli seurausta Balkanin sodasta. Sodan päätyttyä kesti melkein vuosikymmenen, ennen kuin Venäjällä jälleen ryhdyttiin tehokkaisiin toimiin rahanarvon vakauttamiseksi. 1880-luvun oloissa kysymys ei käytännössä enää voinut olla hopeakannalle palaamisesta, vaikka Venäjän tuolloinen rahalaki olikin edelleen hopeakantaan perustuva. Kansainvälinen kehitys oli johtanut siihen, että rahapolitiikan tavoitteeksi muodostui nyt kultakannan voimaan saattaminen myös Venäjällä. Tämän tiellä oli kuitenkin useita ongelmia, samoja, joiden kanssa oli jouduttu kamppailemaan aiempien ruplan vakautusyritysten yhteydessä, valtiovarainministeri Kankrinin vakautusohjelmaa toteutettaessa 1830-luvulla ja valtiovarainministeri Reuternin lopulta epäonnistunutta ohjelmaa toteutettaessa 1860-luvulla.

Yksi ilmeinen ongelma oli rahan arvo. Venäjän vanha rahalaki tunsi myös kultaruplat, ja 10 ruplan ”imperiaaleja” ja 5 ruplan ”puoli-imperiaaleja” oli jonkin verran lyötykin ilman että niillä olisi ollut laillisen maksuvälineen asemaa. Kultaruplasta oli nyt kuitenkin tullut

kovin arvokas. Sen lisäksi, että seteliruplan arvo oli alentunut suhteessa hopeaan, myös hopean arvo oli alentunut suhteessa kultaan. Näin ollen seteliruplan arvon nostaminen kultaruplan tasolle, jos tämä olisi tehty muuttamatta kultaruplan painoa, olisi vaatinut vielä suurempaa rahan arvon korotusta kuin hopeavaihdettavuuden palauttaminen, ts. suurta revalvaatiota. Tämä olisi vaatinut hyvin kireää rahapolitiikkaa, ja siitä olisi seurannut velkojen reaaliarvon nousu ja muut deflaation tavalliset haittavaikutukset.

Toinen ongelma ruplan kultakantaan viemisen tiellä oli, että setelien lunastuksen aloittamiseen olisi myös tarvittu riittävä kultavaranto ja niin vahva maksutase, että kultavarojen hupenemista ulkomaille kauppavajeen tai pääomapaon seurauksena ei olisi tarvinnut pelätä. Venäjän hallituksen ja Valtionpankin kultavarannot olivat kuitenkin riittämättömät vielä 1880-luvun puolivälissäkin, ja myös Venäjän maksutase oli heikko. Taustalla oli valtiontalouden alijäämäisyys.

Venäjän rahajärjestelmää ryhdyttiin uudistamaan 1880-luvun puolivälissä valtiovarainministeri Nikolai Bungen johdolla. Bunge oli tullut finanssiministeriksi vuonna 1881, ja hän tarttui Reuterniin verrattavalla innolla rahan vakauttamiskysymykseen. Erityisesti esimerkkiä otettiin Ranskan ja muiden Latinalaisen rahaliiton maiden järjestelmistä. Vuoden 1886 alusta tuli voimaan uusi rahalaki, jonka mukaan Venäjän päärahana pysyi vielä hopearupla, mutta kultarahojen kultasisältöä alennettiin noin 3,33 % aiempaan nähden, samalla kun rahoihin käytettyä seosta muutettiin hieman paremmaksi. Näiden muutosten jälkeen puolen imperiaalin (5 ruplan) kultaraha tuli tarkalleen Ranskan 20 frangin kultarahaa vastaavaksi sekä painoltaan että kultapitoisuudeltaan. Myös kullan ja hopean arvosuhdetta muutettiin. Aikaisemmin Venäjällä voimassa olleen suhteen 15:1 sijaan se oli nyt Ranskan ja Latinalaisen rahaliiton mallin mukaisesti 15½:1.

On ilmeistä, että uuden lain pääasiallinen tarkoitus oli valmistella Venäjän rahajärjestelmän läheisempää liittämistä kansainvälisiin markkinoihin ja tehdä tämä Latinalaisen rahaliiton standardien mukaisesti. Näihin aikoihin Venäjä oli poliittisesti etääntymässä Saksasta ja lähestyi Ranskaa. Koko rahauudistus osoitti ranskalaista vaikutusta.[434]

Koska Suomen vuodesta 1878 saakka käytössä olleet kultarahat – samoin kuin Bungen uudistuksen jälkeen lyödyt venäläiset – vastasivat ranskalaisia painoltaan ja pitoisuudeltaan, Venäjän uudistus merkit-

si, että venäläinen puoli-imperiaalin kultaraha (5 ruplaa) oli nyt kultaarvoltaan ja pitoisuudeltaan täysin samanlainen kuin Suomen 20 markan raha. Tässä mielessä Venäjän uudistus lähensi venäläistä rahajärjestelmää paitsi ranskalaiseen, myös suomalaiseen. Tällä ei kuitenkaan ollut Suomen kannalta suurta merkitystä niin kauan kuin Venäjä pysyi paperikannalla eikä kultarahaa ollut Venäjällä yleisessä kierrossa. Kun kaikki maksut sai Venäjällä suorittaa paperiruplina, jotka olivat laillisia maksuvälineitä, kultarahat ns. Greshamin lain mukaisesti joko tesauroitiin (kätkettiin) tai käytettiin ulkomaisiin maksuihin.

Bungen uudistus ei vielä ratkaissut pääkysymystä eli setelien arvon vakauttamista suhteessa kultaan ja niiden vaihdettavuuden palauttamista. Kun Bunge oli joutunut eroamaan vuoden 1886 lopussa vaadittuaan sotilasmenojen vähentämistä, kultakannalle paluun edellytysten luominen jäi Venäjän seuraavan valtiovarainministerin, Ivan Vyšnegradskin tehtäväksi. Pian Vyšnegradskin tultua valtiovarainministeriksi Venäjän hallitus sanoutui irti aiemmasta tavoitteestaan palauttaa paperirupla viralliseen pariteettiinsa. Sen sijaan esitettiin uusi suunnitelma, jonka mukaan paperiruplan kurssi vakautettaisiin tasolle

RUPLAN ARVO SUOMEN MARKOISSA 1860–1900

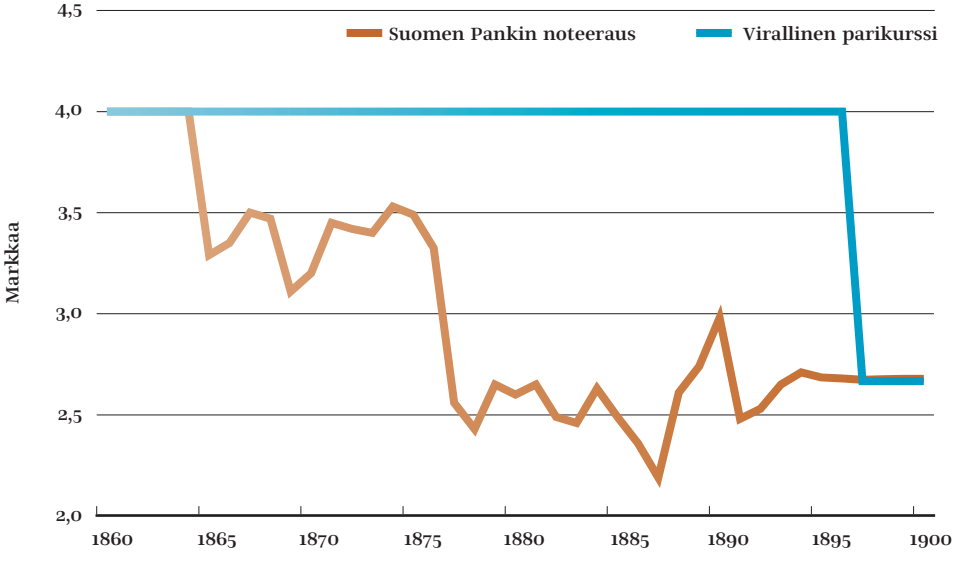

Lähde: Autio, J., 1992.

1,5 paperiruplaa yhtä kultaruplaa kohti ja setelien vaihdettavuus siten palautettaisiin. Suunnitelmaan kuului myös kultavarannon vahvistaminen ja kullan salliminen maksuvälineenä. Keisari vahvisti suunnitelman 10.7.1887.[435]

RUPLAN KURSSI VAHVISTUU

Vyšnegradski onnistui virkakaudellaan parantamaan Venäjän kauppatasetta, tasapainottamaan budjetin ja kasvattamaan kultavarantoa. Vyšnegradskin politiikka onnistui ensin vahvistamaan ruplan kurssia voimakkaasti, ja sen arvo Lontoossa vahvistui melkein 50 prosenttia vuoden 1888 pohjanoteerauksesta syksyyn 1890. Ruplan vahvistumista ei kuitenkaan kestänyt kauan. Marraskuussa 1890 Lontoossa puhkesi nk. Baringin kriisi, joka horjutti kansainvälisiä rahamarkkinoita. Venäjän rupla osoittautui tässäkin kriisissä poikkeuksellisen haavoittuvaksi kansainvälisten markkinoiden käänteille, ja sen arvo alkoi laskea jyrkästi. Seuraavana vuonna Venäjä kärsi erittäin pahasta kadosta ja sitä seuranneesta nälänhädästä. Vuoden 1891 kadon aiheuttama nälänhätä johti viljan vientikieltoon, mikä heikensi Venäjän maksutasetta ja näin jatkoi Baring-kriisistä alkanutta ruplan heikkoutta. Vyšnegradskin virkakaudella ruplan kurssi oli epävakaampi kuin koskaan aikaisemmin.

Vyšnegradski joutui eroamaan valtiovarainministerin tehtävistä syksyllä 1892 ja hänen seuraajakseen nimitettiin Sergei Witte, joka oli hankkinut kannuksensa Venäjän rautatiehallinnossa. Vyšnegradskin talouspolitiikkaa on usein kritisoitu liiasta kireydestä ja hänen on syytetty ”imeneen kuiviin” Venäjän talonpojat valtion kassan tähden. Tunnettu Venäjän finanssihistorian tutkija Olga Crisp väittää kuitenkin, että tällainen kuva Vyšnegradskin politiikasta ei kestä lähempää tarkastelua. Crisp katsoo Vyšnegradskin virkakauden merkinneen todellisuudessa valtavaa parannusta Venäjän finansseissa ja katsoo hänen vieneen Venäjän rahauudistuksen lähelle sen lopullista toteutumista. Tätä tukee ainakin se, että Vyšnegradskin aikana Venäjän kultavaranto enemmän kuin kaksinkertaistui 580 miljoonaan kultaruplaan.[436]

Sergei Witte ryhtyi valtiovarainministeriksi tultuaan määrätietoisesti vakauttamaan ruplan kurssia. Witten ajama kurssin vakauttaminen onnistuikin siten, että vuonna 1894 ruplan kurssi heilahteli enää vain vähän ja vuonna 1895 kurssivaihtelut käytännössä loppuivat. Kurs-

si vakiintui tasolle, joka vastasi jo 1887 päätettyä tavoitetta: paperiruplan arvo oli ⅔ ruplan teoreettisesta kultapariteetista, eli kultaruplan noteeraus oli 1½ paperiruplaa.[437]

Samaan aikaan tapahtumat maailman hopeamarkkinoilla jouduttivat Venäjän siirtymistä juridisesti hopeakannasta kultakantaan. Hopean arvo suhteessa kultaan alkoi nimittäin nopeasti laskea 1890-luvun alkupuolella. Tästä seurasi, että vuonna 1893 paperiruplan arvo ensimmäistä kertaa vuosikymmeniin ylitti hopearuplan arvon. Jos yleisön olisi tässä tilanteessa edelleen annettu lyöttää vapaasti rahapajassa hopeaa rahaksi, olisi hopeapariteetin saavuttaminen pysäyttänyt ruplan kurssin vahvistumisen ja Venäjä siirtynyt käytännössä hopeakantajärjestelmään. Tämän estämiseksi annettiin asetus, jolla yleisön oikeus lyöttää hopearahaa omaan laskuunsa lopetettiin, ja samalla ulkomaisen hopearahan tuonti keisarikuntaan kiellettiin. Asetus tuli voimaan 13.9.1893. Tämä poisti esteen ruplan vahvistumiselta edelleen suhteessa hopeaan.[438] Samalla hopearuplat ja -kopeekat muuttuivat luonteeltaan vain vaihtorahaksi, jonka metalliarvo oli pienempi kuin sen raha-arvo.

Kun hopearahan muodostama uhka kultakantaan siirtymiselle oli näin saatu torjuttua, Witte ryhtyi ajamaan toimenpiteitä, jotka lisäisivät kultarahan käyttöä. Vuonna 1895 annetulla lailla sallittiin kultaehdon käyttö sopimuksissa ja kullan käyttö maksuissa; seteleitä voi käyttää kullassa solmittujen sitoumusten suorittamiseen vain Pietarin pörssin noteerausten mukaisesta arvosta, ei siis nimellisarvosta. Näin oli setelien vastaanottopakko nimellisarvostaan osittain kumottu ja luotu paremmat edellytykset kullan käytölle maksuvälineenä. Vuoden 1895 aikana myös valtio alkoi ottaa kultarahaa vastaan maksuissa kurssiin, jonka mukaan kultarupla vastasi 1½ paperiruplaa. Vuoden 1896 alusta Venäjän Valtionpankki velvoitettiin ostamaan ja myymään kultaa tähän samaan kurssiin; imperiaalin eli 10 ruplan kultarahan noteeraus kiinnitettiin 15 paperiruplaan. Tällä toimenpiteellä paperirupla oli käytännössä vakautettu.[439]

Venäjän rahareformi vietiin loppuun helmikuussa 1897 annetulla asetuksella. Ruplan paino kullassa määriteltiin nyt uudelleen siten, että uuden kultaruplan arvo tuli samaksi, jolle setelien kulta-arvo oli edellisenä vuonna vakiinnutettu, ts. ⅔ vanhasta kultaruplasta. Näin uudet kultarahat vastasivat kultasisällöltään ⅔ aiemmista kultarahoista. Esimerkiksi 10 ruplan rahan kultasisällöksi tuli 11,61 g hienoa kultaa

■ Sergei Witte toimi Venäjän finanssiministerinä 1892–1903. Hänen johdollaan Venäjä pääsi vihdoin kultakantaan, vuosikymmenen verran Suomea myöhemmin.
– Museovirasto.

ja 5 ruplan rahan kultasisällöksi tietenkin puolet tästä. Kultaseoksen pitoisuutta ei muutettu, vaan se pidettiin ”ranskalaisena” 900/1 000. Ensimmäiset uudet ja entistä kevyemmät kultarahat lyötiin vuosina 1897 ja 1898.[440]

Venäjän kultakantauudistusta on arvosteltu liiasta konservatiivisuudesta, koska Venäjä kasasi itselleen liikkeessä olevaan setelistöön nähden varsin suuret kultareservit. Suuresta metallivarannosta aiheutui tietenkin kustannuksia, koska nämä varat olisi voitu käyttää toisinkin, esimerkiksi valtion velan maksuun.[441] On myös väitetty, että kireä talouspolitiikka, jota vaadittiin kultakantaan pääsemiseksi, viivästytti Venäjän teollistumista.[442] Toisaalta voidaan huomauttaa, että Venäjän liittyminen kansainväliseen kultakantajärjestelmään lisäsi maahan suuntautuneita ulkomaisia sijoituksia ja siten nopeutti maan taloudellista kasvua. Teollistumisen edistäminen ja luottokelpoisuuden parantaminen olivatkin koko uudistuksen keskeisiä tavoitteita, ja sen jälkeen kun rupla oli saatu vakautettua, talouskasvu vauhdittui selvästi.[443]

VAATIMUKSET SUOMEN JA VENÄJÄN RAHAJÄRJESTELMIEN YHDISTÄMISESTÄ

Suomen kannalta Venäjän vuonna 1897 toteutetulla kultakantareformilla oli kahtalainen merkitys. Taloudelliselta kannalta Venäjän kultakantapolitiikalla oli heijastusvaikutuksia myös Suomen talouteen sitä kautta, että kultakannalle pääsyn jälkeen taloudellinen kehitys nopeutui Venäjällä. Tähän vaikutti varsinkin ulkomaisen pääoman tuonti, joka oli kultakannalle menon keskeisiä tavoitteita. Venäjän talouskasvun vauhdittuessa myös Suomen vientituotteiden kysyntä siellä lisääntyi ja vaikutti sitä kautta myönteisesti Suomeen. Toinen merkittävä seuraus Venäjän kultakantauudistuksesta oli poliittinen: sen jälkeen, kun kultakanta oli saatu Venäjällä voimaan, Suomen rahajärjestelmä joutui voimakkaan yhtenäistämispaineen alaiseksi Venäjän hallituksen taholta.

Asia oli ollut kyllä esillä jo ennen Venäjän kultakantaan siirtymistäkin. 1880-luvulla Pietarin keskushallinnon asenteet Suomen erityisoikeuksia kohtaan kärjistyivät. Tämä koski erityisesti Suomen tulliautonomiaa, mutta nopeasti mukaan tulivat myös vaatimukset rahajärjestelmien yhdistämisestä. Keisari Aleksanteri III oli esittänyt tämän suuntaisia näkemyksiä kenraalikuvernööri kreivi Heidenille keväällä 1889. Myös kenraalikuvernööri suhtautui moniin Pietarissa esille nostettuihin vaatimuksiin epäillen, mutta niitä ei kuitenkaan voitu vaientaa. Rahajärjestelmien yhdistämisestä kenraalikuvernööri pyysi Suomen senaatin näkemyksen, ja tätä koskevan muistion laati senaatin valtiovaraintoimituskunnan pitkäaikainen päällikkö Herman Molander.

Muistiossaan Molander korosti Suomen Pankin erityisasemaa säätyjen alaisena pankkina, pankin vahvaa asemaa myös kansainvälisesti, sen nauttimaa suurta arvostusta kansalaisten silmissä sekä pienen rahayksikön (markan) käyttöön liittyviä etuja. Lisäksi ruplalla oli jo vanhastaan etuoikeutettu asema Suomessa, joten perusteita rahajärjestelmien yhdistämiseen ei ainakaan Suomen näkökulmasta arvioituna ollut.[444]

Keisarin reagointi Heidenin saman vuoden joulukuussa esittämään selvitykseen oli hyvin jyrkkä, kuten oheisesta lainauksesta selviää. Lainaus on tuttu useista tutkimuksista, mutta se kuvaa niin havainnollisesti Pietarissa vallinneita asenteita, että sen toistaminen myös tässä yhteydessä on perusteltua.

”Olen lukenut kaikki nämä esittelynootit ja olen yllättynyt – koskeeko asia osaa Venäjän valtakunnasta vai ulkomaan valtiota? Miten tämä oikeastaan on käsitettävä, kuuluuko Venäjä Suomeen vai onko se osa siitä, vai kuuluuko Suomen Suuriruhtinaankunta Venäjän Keisarikuntaan. Minä pidän tullilaitosten yhdenmukaistuttamista välttämättömänä, minä tiedän, ettei se ole mikään helppo tehtävä ja vaatii paljon työtä, mutta se voidaan toteuttaa. Mitä posti- ja rahalaitoksiin tulee, niin on anteeksiantamatonta, että vielä on jonkinlainen ero, ja niiden tekeminen yhdenmukaisiksi yleisvaltakunnallisen järjestelmän kanssa on välttämätöntä. Minä pyydän, että asia ohjataan tähän suuntaan”.[445]

Esittelynoottiin liitetty lausunto ei jättänyt juuri mitään arvailun varaan. Tosin aivan lausunnon lopussa keisari tyytyi ilmaisuun ”pyydän” sanojen ”vaadin” tai ”määrään” sijaan.

Tässä tilanteessa oli ryhdyttävä valmistelemaan rahajärjestelmien yhdistämistä. Tätä varten asetettiin vuonna 1890 venäläis-suomalainen sekakomissio, jonka puheenjohtajaksi tuli Heiden ja suomalaisiksi jäseniksi Molander sekä ministerivaltiosihteerin apulainen von Daehn. Muina jäseninä oli kaksi Venäjän keskushallinnon edustajaa. Komitean koostumus oli sikäli mielenkiintoinen, että siinä ei ollut laisinkaan Suomen Pankin edustusta, vaan asian valmistelu Suomessa oli siirtynyt selkeästi senaatille ja senaatin hallussa se pysyikin loppuun asti. Molander liitti mietintöön eriävän mielipiteensä, joka noudatti niitä samoja näkemyksiä, joita hän oli esitellyt vuotta aikaisemmin kenraalikuvernöörille laatimassaan muistiossa.[446]

Mihinkään konkreettisiin muutoksiin Suomen rahajärjestelmässä mietintö ei johtanut. Mietintö kyllä esiteltiin keisarille, mutta sen

lopputuloksena oli vuoden 1877 rahalain jääminen voimaan, kunnes Venäjällä ja Suomessa voitaisiin saada aikaan rahalaitosten täydellinen yhdistäminen. Pippingin mukaan asian jääminen ennalleen johtui pitkälti finanssiministeri Vyšnegradskin toiminnasta. Valmistelut kultakantaan siirtymiseksi Venäjällä olivat meneillään, joten Suomen suhteen ei ollut syytä kiirehtiä. Oma merkityksensä saattoi olla myös pankkiiriliike Bleichröderillä, jonka välityksellä valtio oli vuonna 1889 hankkinut suuren ulkomaisen lainan. Tässä tilanteessa Bleichröder piti tärkeänä status quo -tilanteen säilymistä Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien välillä, jotta Suomen velanhoitokyky ei vaarantuisi. Varmaa tietoa Bleichröderin toiminnasta Pietarissa ei ole, mutta Bleichröderin ja Suomen Pankin välisen kirjeenvaihdon nojalla arvioituna Suomen rahajärjestelmän asemasta on saatettu keskustella myös Pietarissa. Vaikka Suomen Pankin asema säilyikin muuttumattomana, niin ristiriita keisarin ja säätyjen pankkivaltuusmiesten välillä 1890-luvun alussa oli varsin jyrkkä. Tämän osoittaa konkreettisesti sivulla 373 esitetty keisarin ja säätyjen välinen erimielisyys pankkivaltuusmiesten määrästä.[447]

Näinä vuosina vakiintuikin Helsingissä näkemys, että Suomen Pankin asema oli olosuhteisiin nähden hyvä. Mihinkään suuriin muutoksiin ei ollut tarvetta mennä, joten edessä olevina vuosina keskityttiin nimenomaan jo saavutettujen asemien säilyttämiseen. Johtavat suomalaiset virkamiehet olivat reaalipoliitikkoja, jotka ymmärsivät, että edessä oli ainakin vähäisten myönnytysten tekeminen Venäjälle. Käytännössä tämä tarkoitti myönnytyksiä venäläisen rahan käypyydelle Suomessa. Valtiolle tämä aiheutti tappioita, sillä julkisissa maksuissa jouduttiin ottamaan vastaan vajaapitoista venäläistä hopearahaa nimellisarvostaan. Tästä aiheutuneet tappiot oltiin kuitenkin valmiita hyväksymään, niin kauan kuin itse pääasia, säätyjen hallitsema Suomen Pankki ja sen hoitama Suomen markka, saivat jatkaa kuten ennenkin.

Venäjän siirryttyä kultakantaan vuonna 1897 Suomen rahajärjestelmän erillisyyttä koskeva kysymys kuitenkin palasi taas päiväjärjestykseen. Marraskuussa 1898 asetettiin uusi sekakomitea pohtimaan rahajärjestelmien yhdistämistä. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin valtiosihteeri Eduard Frisch Pietarista, ja suomalaisina neuvottelijoina olivat valtiovaraintoimituskunnan tuore päällikkö E. R. Neovius sekä senaattori G. E. Fellman. Komitean työ käynnistyi kuitenkin vasta vii-

den vuoden hiljaiselon jälkeen vuonna 1903. Suomalaisten neuvottelijoiden mahdollisuudet vaikuttaa mietinnön sisältöön olivat aikaisempiin vuosiin nähden heikot, koska nyt myös Venäjä oli siirtynyt kultakantaan, ja tämän myös suomalaiset neuvottelijat tunnustivat.[448] Sitä paitsi juuri vuosina 1903–1904 kenraalikuvernööri Bobrikovin asema oli vahvimmillaan, mikä ilman muuta heikensi suomalaisten neuvotteluasemia. Suomalaisten harvoja valttikortteja oli Venäjän virkakunnan sisäinen hajanaisuus. Venäjän finanssiministeri Sergei Witten ja kenraalikuvernööri Bobrikovin väliset suhteet olivat tunnetusti huonot, mikä saattoi parantaa suomalaisten neuvottelijoiden asemia. Witte tunnettiin myös periaatteellisena Suomen ystävänä, joka arvosti sitä kurinalaisuutta, jolla Suomen valtion taloutta hoidettiin.[449]

Lopputuloksesta ei kuitenkaan missään vaiheessa ollut epätietoisuutta, niin suuret olivat Pietarin keskushallinnon paineet Suomen erikoisasemaa kohtaan. Kesäkuun 9. päivänä 1904 keisari vahvisti armollisen asetuksen ”toimenpiteistä yhteyden aikaansaamisesta Keisarikunnan ja Suomen Suuriruhtinaanmaan rahajärjestelmien välillä”. Asetuksen mukaan Venäjän kultaraha oli Suomen kultarahan ohella laillinen maksuväline Suomen suuriruhtinaanmaassa ja sitä oli otettava vastaan rajattomasti sekä valtiolle suoritettavissa maksuissa että yksityisten henkilöiden välisissä suorituksissa. Lisäksi asetuksessa määrättiin, että venäläinen täysiarvoinen hopearaha sekä venäläiset luottosetelit olivat käypiä ilman rajoituksia ainoastaan julkisissa kassoissa. Sen sijaan yksityisten henkilöiden välisissä suorituksissa näille rahoille määriteltiin suhteellisen alhaiset määrät yhtä suoritusta kohden. Asetuksen viimeisenä pykälänä oli maininta sen voimaan astumisesta: asetuksen voimaan tulon määräisi Venäjän raha-asiain ministeri sovittuaan siitä Keisarillisen Suomen Senaatin kanssa.[450] Päätöksen teko Venäjän ja Suomen rahajärjestelmien aikaisempaa tiiviimmästä yhdistämisestä oli siten siirretty käytännössä Helsingistä Pietariin, ja samalla Suomen valtiopäivät oli jätetty kokonaan tämän päätöksen tekemisen ulkopuolelle.

Yllättävää kyllä tämä asetus jäi kuolleeksi kirjaimeksi, ja sen jälkeen kun Venäjä luopui kultakannasta ensimmäisen maailmansodan puhjettua, asetuksen katsottiin rauenneen, vaikkakaan sitä ei missään vaiheessa muodollisesti kumottu. Jälleen kerran Suomen asemaan vaikuttivat ratkaisevasti Venäjän suurpoliittiset vaikeudet. Venäjän finanssiministeri nimittäin vaati lykkäämään rahajärjestelmien yhdistämi-

SETELIEN SYMBOLIIKKAA

Suomen Pankin toiminnan alkuvuosikymmeninä ei setelissä ollut paljon kansallisia symboleita. Suomen leijonavaakuna setelissä oli, mutta se oli sijoitettu Venäjän kaksoiskotkan sisään. Merkittävimpänä muutoksena oli suomen kielen osuuden kasvu setelien teksteissä vuoden 1840 raharealisaation jälkeen. Edes oman rahayksikön synty 1860-luvulla ei vielä tehnyt seteleistä erityisen ”kansallisia”, mutta Suomen Pankin siirtyminen keisarillisen senaatin alaisuudesta valtiopäivien pankiksi vuonna 1868 johti vähitellen kansallisen ja poliittisen symboliikan lisääntymiseen pankin seteleissä.

Suomalainen nationalismi alkaa näkyä setelissä Suomen kultakantaan liittymisen aikaan. 500 markan seteliin vuonna 1877 kuvattu romanttinen maisema oli otettu Hj. Munsterhjelmin maalauksesta. 50 ja 100 markan seteleissä vuodelta 1879 kuva-aiheina olivat puolestaan Uuraansalmi Viipurissa ja Helsinki mereltä katsottuna. 1880-luvun seteleissä maisema-aiheista luovuttiin, mutta suomalaisuutta alettiin korostaa poliittisemmin, Suomen leijonavaakunalla, joka vuonna 1886 nostettiin setelin keskeisimmäksi kuva-aiheeksi samalla kun Venäjän imperiumin kotkavaakuna esitettiin hyvin pienenä.

Vuonna 1898 hyväksytyn setelisarjan symboliikka edustaa jo täyttä poliittista nationalismia. Innoittajana oli vuonna 1894 Helsingissä paljastettu Aleksanteri II:n patsas, jonka jalustan sivustoilla ovat lakia, työtä, rauhaa sekä valoa kuvaavat Walter Runebergin tekemät veistosryhmät. Näitä käytettiin setelien kuva-aiheina. Erityisen poliittinen oli suurimman, 500 markan setelin kuvitus. Lakia kuvaavassa veistosryhmässä oikeuden jumalatar seisoo Suomen leijona vierellään, käsissään miekka ja kilpi, jossa sana ”LEX”.

Lain korostaminen viittasi perustuslailliseen kiistaan, joka syntyi, kun Venäjän asenne Suomen erityisasemaa kohtaan kiristyi 1880-luvun lopulta alkaen ja Suomen autonomian katsottiin olevan uhattuna. Aleksanteri II:n, Suomen valtiopäivätoiminnan aloittajan, patsaasta tuli perustuslaillisen kamppailun symboli. Erityisen tärkeäksi nostettiin jalustan laki-ryhmä, jonka hahmot nähtiin perustuslaillisia oikeuksiaan puolustavan Suomen symboleiksi. Näin oikeuden jumalatar olikin samalla Suomi-neito.

Venäläisille viranomaisille vuosien 1897–1898 setelisarja oli ilmeisesti liikaa, koska vuonna 1903 annettiin määräys, jonka mukaan Suomen setelien valmistus oli vastedes siirrettävä Pietariin. Määräys jäi toteuttamatta ja vuonna 1906 se kumottiin. Vuonna 1909 hyväksytyn uuden sarjan suunnittelijaksi otettiin Eliel Saarinen, joka kuvituksessaan palasi poliittisesti neutraalimpiin aiheisiin. Uusien, taiteellisesti upeiden setelien ulkoasua luonnehtii jugendsävytteinen kansallisromantiikka. Kuva-aiheissa korostui maaseutu ja metsät, mutta mukana oli myös kauppa ja teollinen työ. 50 markan setelissä näkyvän purjelaivan ja majakan voi kuvitella kuvaavan Suomen pyrkimyksiä päästä kansainvälisille markkinoille.

Seteleistä tarkemmin Talvio, T., Suomen rahat (Suomen Pankki 2003).

■ 1890-luvun lopun setelien kuva-aiheilla haluttiin korostaa Suomen autonomista asemaa suhteessa Venäjän keisarikuntaan. Kuvassa 500 markan seteli tyyppiä 1898.
– Suomen Pankki.

sen käynnistämistä, koska hänen mukaansa ”Kaukaisessa Idässä vallinneiden poliittisten vaikeuksien johdosta Keisarikunnan kultarahan käyttöalueen laajeneminen voisi johtaa muutamiin, meidän kultavarastoille vähemmän toivottaviin ilmiöihin”.[451] Kaukaisella idällä tarkoitettiin luonnollisesti Japania ja siellä meneillään ollutta tappiollista sotaa.

Suomen autonomisella rahajärjestelmällä ja Venäjän sotahistorialla onkin ollut suorastaan kohtalonyhteys. Hopeakantaan siirtyminen vuonna 1865 selittyy pitkälti Puolan kapinalla ja sen aiheuttamilla taloudellisilla vaikeuksilla, jotka pysäyttivät Venäjän rahauudistuksen. Suomen erillisen kultakantaan siirtymisen teki puolestaan mahdolliseksi Venäjän sota Turkkia vastaan ja tästä seurannut Venäjän omien kultakantasuunnitelmien kariutuminen. Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien yhdistämisen puolestaan esti aluksi tappiollinen sota Japania vastaan vuonna 1905 ja sitten ensimmäinen maailmansota.

TALOUS KÄÄNTYY KASVUUN

RAKENTEET MUUTTUVAT HITAASTI

Autonomian ajan jälkipuoliskolla Suomen väestön kasvu jatkui edelleen suhteellisen nopeana. Kahden miljoonan asukkaan raja ylitettiin vuonna 1879 ja kolmen miljoonan raja vuonna 1912. Pahimmat kehitysmaapiirteet oli onnistuttu karistamaan pois, joten elämisen taso ei entiseen tapaan ollut täysin riippuvainen maatalouden sadoista. Konkreettisesti tämä tuli esiin 1890-luvun alussa, jolloin paha katovuosi ei johtanut väkiluvun supistumiseen toisin kuin emämaa Venäjällä, jossa vuosina 1891–92 nälänhätä vaikeutti 10–15 miljoonan ihmisen elämää ja johti jyrkkään kuolleisuuden kasvuun.[452]

Vaikka maa- ja metsätalouden merkitys oli jatkuvasti suuri, 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä teollisuus- ja rakennustoiminnan mittakaava kasvoi niin suureksi, että kyseisellä alalla alkoi olla merkitystä maaseudun tilattoman väestön työllistäjänä. Teollisuuskeskusten ja suurimpien kaupunkien kasvu kiihtyi ja väestönkasvun alueelliset erot alkoivat korostua. Maan sisäisen muuttoliikkeen seurauksena väestönkasvu oli nopeinta Etelä-Suomen lääneissä, kun puolestaan sisämaassa Mikkelin, Kuopion ja Vaasan läänien alueilla kasvu hiipui. Kautena 1880–1920 kaupunkien väkiluku liki kolminkertaistui 500 000 henkeen. Maan sisäisen muuttoliikkeen ohella myös maastamuutto lisääntyi, ja monen suomalaisen tie vei valtameren taakse Amerikkaan. Arviolaskelman mukaan jaksona 1881–1914 Amerikkaan muutti noin 280 000 suomalaista siirtolaista, joista tosin liki 100 000 palasi myöhemmin takaisin.[453]

1910-luvulle asti maaseutuväestön absoluuttinen määrä edelleen kasvoi, mutta suhteellinen osuus koko väestöstä oli kääntynyt laskuun

ollen I maailmansodan alkaessa vajaa 70 prosenttia. Teollisuus- ja rakennustoiminnan osuus oli puolestaan noussut vajaaseen viidennekseen ja palvelun osuus vajaaseen kymmenekseen. Kansainvälisesti tarkasteltuna Suomi kuului siten jatkuvasti Euroopan maatalousvaltaisimpiin yhteiskuntiin, ja vastaavanlainen sosioekonominen rakenne vallitsi lähinnä itäisen Keski-Euroopan maissa, kuten Unkarissa tai Romaniassa. Tällainen vertailu antaa kuitenkin hieman harhaanjohtavan käsityksen Suomesta. Meillä maatalousväestöön laskettiin mukaan myös metsätalouden piirissä työskennelleet ihmiset. Tässä joukossa moni henkilö voitaisiin perustellusti lukea kuuluvaksi teollisuuteen tai liikenteeseen, joten Suomessa maatalousväestöä koskevat luvut olivat liian korkeita. Kokonaiskuvaa tämä ei kuitenkaan muuta, ja esimerkiksi läntiseen naapurimaahan Ruotsiin verrattuna ero sosioekonomisessa rakenteessa oli suuri.[454]

1890-luvun alun lyhyen taantuman jälkeen Suomen talous siirtyi selkeästi aikaisempaa nopeamman kasvun vaiheeseen, ja ripeä kehitys näkyi myös asukasta kohden lasketun kasvuvauhdin kiihtymisenä. Taustalla vaikutti sekä viennin suotuisa kehitys että kotimaisen kysynnän samanaikainen lisääntyminen. Suomella oli edessään pari vuosikymmentä kestänyt jakso, jonka aikana tavaraviennin arvo aina kaksinkertaistui vuosikymmenessä. Tämän seurauksena viennin määrä oli maailmansodan aattona liki 4,5-kertainen 1890-luvun alkuvuosien tasoon verrattuna. Kehitys oli sikäli yllättävää, että jaksona 1876–1892 vienti ei ollut kasvanut laisinkaan. Tavaraviennin kasvu näkyi myös viennin bruttokansantuoteosuuden kasvuna 1860-luvun lopun 10 prosentin tasolta liki 25 prosentin tasolle. Näin Suomi siirtyi kansainvälisestikin arvioituna avoimien talouksien joukkoon. Viennin kasvua tuki vientihintojen suotuisa kehitys 1870-luvun lopulta lähtien. Erityisesti 1890-luvun alkupuoliskolta alkaen vaihtosuhde tasaisesti parantui ollen 1910-luvun alussa 50 prosenttia 1870-luvun jälkipuoliskon tasoa korkeammalla tasolla.

Suomen viennin rakenteessa heijastui kuitenkin se, että Suomi oli monessa mielessä vielä kehityksensä ensiaskeleita ottava talous. Erityisesti Länsi-Euroopan markkinoille suuntautunut vienti koostui lähinnä raaka-aineista tai hyvin alhaisen jalostusasteen tuotteista, kuten raakapuusta, höyläämättömästä sahatavarasta ja voista. Vienti Venäjälle muodosti poikkeuksen, sillä tärkeimmäksi vientituotteeksi olivat 1910-luvulle tultaessa nousseet paperi- ja kartonkiteollisuuden tuot-

teet. 1910-luvun alussa kaksi tärkeintä vientimaata olivat suunnilleen yhtä suurin osuuksin Iso-Britannia ja Venäjä. 1840-luvulta 1880-luvulle Venäjällä oli ollut hyvin hallitseva asema Suomen viennissä, mutta sahatavaran viennin nopea kasvu Länsi-Euroopan maihin oli muuttanut tilanteen.[455]

Pelkästään viennin ansiota ei hyvä taloudellinen kehitys ollut, vaan samaan aikaan yksityisen kysynnän kasvuvauhti nopeutui. Tähän vaikuttivat erityisesti maaseudun talollisväestön kulutuskäyttäytymisessä tapahtuneet muutokset, kun kasvava osa tuotannosta suuntautui markkinoille ja ostotavaroiden tarve kasvoi. Ratkaisevana tekijänä oli karjataloustuotannon nopea kasvu, jonka kannustimena oli maitotaloustuotteiden suotuisa hintakehitys viljan hintojen kehitykseen verrattuna. Kyseessä oli sopeutuminen globaaliin maataloustuotteiden kauppaan, sillä minkäänlaista tullisuojelua ei Suomen maataloustuotteilla ollut. Koko maaseutuyhteisö puolestaan hyötyi metsäteollisuuden kasvun mukanaan tuomista ansaintamahdollisuuksista eli metsän myyntituloista sekä hakkuuseen ja korjuuseen liittyneistä palkkatuloista. Metsätalouden kasvu heijastui myös koko maaseutuyhteisön reaaliansioiden hyvänä kehityksenä.[456]

1890-lukua voi tavallaan pitää päätepisteenä 1860-luvulla käynnistyneelle prosessille, johon kuuluivat mittavat julkiset panostukset infrastruktuurin kehittämiseen sekä laajat institutionaaliset uudistukset. Koko yhteiskunnan kehityksen kannalta suuri merkitys oli rautatieverkoston ulottumisella läpi koko maan. Rautatiet nopeuttivat maaseutuyhteisön siirtymistä luontaistaloudesta markkinoille suuntautuneeseen talouteen. Ne myös laajensivat metsän käyttömahdollisuuksia koko maassa, ja seurauksena oli metsänkäytön nollarajan supistuminen merkittävästi. Nämä tekijät yhdessä integroivat Suomesta yhtenäisen taloudellisen kokonaisuuden, jolloin 1800-luvun alkupuoliskolle tyypilliset jyrkät kehityserot kehittyneiden rannikkoalueiden ja takapajuisen Sisä-Suomen välillä tasaantuivat. Institutionaaliset uudistukset loivat puolestaan puitteet markkinaehtoisen toiminnan läpimurrolle, jolloin suomalainen elinkeinoelämä pystyi entistä paremmin vastaamaan niihin haasteisiin, joita taloudellisen kasvun myötä syntyi sekä kotimaisilla että ulkomaisilla markkinoilla.

TALOUSELÄMÄ UUDENAIKAISTUU JA TAKAPAJUISUUS VÄISTYY

Suomen taloudessa oli nähtävissä myös laadullisia muutoksia, jotka osaltaan edistivät koko kansantalouden kehitystä. Näihin kuului ainakin yksityisen pankkisektorin kehittyminen 1860-luvulta lähtien, jonka seurauksena rahoitusmarkkinoille syntyi toimiva työnjako liikepankkien, kiinnitysluottopankkien, säästöpankkien sekä julkisen sektorin eli valtion ja Suomen Pankin välille. Suomen Pankin asema koko rahoitusjärjestelmän keskuksena korostui, kun vuoden 1886 uudistetussa pankkilaissa seteleiden liikkeellelasku rajattiin keskuspankin monopoliksi. Suomen Pankin toiminta likviditeetin säätelijänä korostui, ja yhtenä konkreettisena osoituksena tästä oli pankkien välisen clearing-järjestelmän käynnistäminen Suomen Pankissa vuonna 1907.

Samalla kun yksityisen pankkisektorin asema vahvistui 1890-luvulta lähtien, koko yhteiskunnassa toteutui merkittävä muutosvaihe, jonka keskeisenä osana oli rahatalouden leviäminen läpi yhteiskunnan kaikkien kerrosten. Entistä suurempi osa ihmisistä alkoi saada rahapalkkaa ja entistä suurempi osa maataloustuotannosta suuntautui markkinoille. Pankkien hyvän alueellisen kattavuuden ansiosta yhä suurempi osa yhteiskunnassa liikkuvasta rahavirrasta siirtyi pankkijärjestelmän piiriin, mikä varmisti pääoman haltijoiden ja tarvitsijoiden aikaisempaa kitkattomamman kohtaamisen. Hyvin toimivan pankkijärjestelmän ansiosta pääoman käyttö yhteiskunnassa tehostui.[457]

Suomen entistä kiinteämpi integroituminen globaaliin talouteen edellytti tuotannon tehostamista talouden kaikilla alueilla, mikä näkyi muun muassa elinkeinoelämän vaatimien investointipanosten kasvuna. Vanhojen perheyhtiömuotoisten kauppahuoneiden voimavarat ja riskinkantokyky eivät riittäneet, vaan siirryttiin osakeyhtiömuotoon ja hajautuneeseen omistajakuntaan. Tämä ilmiö tuli konkreettisesti esiin paperiteollisuudessa, jossa 1860-luvulta lähtien puuhioke oli korvannut lumpun paperin raaka-aineena. Vielä suuremmat investoinnit tarvittiin 1800-luvun lopulla, kun puuhiokkeen rinnalle nousi selluloosa. Vastaavan tyyppinen muutos toteutui merenkulussa, kun puisten purjealusten sijaan otettiin käyttöön rautarunkoisia höyryaluksia.

Kansainvälisesti tarkasteltuna osakeyhtiömuodon yleistyminen ja pääomamarkkinoiden toiminnan kehittyminen Suomessa oli kuitenkin melko verkkaista, sillä virallinen pörssikauppa käynnistyi Suomes-

■ Paperitehtaat olivat ensimmäisiä osakeyhtiömuotoisia suuryrityksiä Suomessa. Niihin kuului Ab Kuusankoski Oy, jonka tehdaslaitokset pystytettiin 1870-luvulla Kymijoen varrelle. – Museovirasto.

sa vasta 1912, kun Helsingin pörssi aloitti toimintansa. Ensimmäiset suunnitelmat pörssin perustamiseksi olivat tosin olleet esillä jo 1860-luvulla, mutta käytännön toimiin päästiin vasta puolen vuosisadan viiveen jälkeen. Ilmeisestikin osakkeiden ja muiden rahoitusinstrumenttien kuten obligaatioiden kauppa oli 1900-luvun alkuun asti ollut niin vaatimatonta, että toiminta oli voitu hoitaa pörssin ulkopuolella. Pörssin ansiosta kaupankäynti sai vakiintuneet muodot, mikä ilman muuta tehosti pääomamarkkinoiden toimintaa. Osakkeiden ja obligaatioiden asema jälkimarkkinakelpoisina instrumentteina korostui.

Vaikka Suomen talous kääntyikin aikaisempaa nopeampaan ja ennen kaikkea tasaisempaan taloudelliseen kasvuun 1890-luvun alkuvuosista lähtien ja vaikka Suomen elinkeinoelämässä oli samoihin aikoihin tapahtunut merkittäviä laadullisia muutoksia, niin monessa mielessä 1910-luvun alkuvuosien Suomi kuului vielä ainakin taloudellisesti arvioituna Euroopan periferiaan.

SUOMEN BRUTTOKANSANTUOTE HENKEÄ KOHTI VERRATTUNA ERÄISIIN MUIHIN MAIHIN, %

	1870	**1900**	**1914**
Iso-Britannia	34	32	39
Ruotsi	66	63	64
Venäjä	108	133	130

Lähde: Bairoch, Angus, *Monitoring the World Economy 1820–1992*, Development Centre Studies, OECD 1995, s. 194–201, 1995.

Vertailussa ovat mukana teollisen kehityksen edelläkulkijamaa Iso-Britannia, Suomen entinen emämaa Ruotsi sekä uusi emämaa Venäjä. Erityisesti Venäjän taloutta koskeviin lukuihin liittyy suuria epävarmuustekijöitä, joten näiden lukujen valossa saatua kuvaa on pidettävä lähinnä suuntaa-antavana.

Suomalaisten elintaso englantilaisiin verrattuna oli erittäin alhainen. Positiivisena piirteenä oli kuitenkin nähtävissä, että 1900-luvun alkuvuosina tämä ero alkoi supistua. Myös Ruotsiin verrattuna Suomi oli selkeästi jäljessä, eikä Suomen suhteellinen asema näinä vuosikymmeninä juurikaan muuttunut, eli henkeä kohden laskettu bruttokansantuote kasvoi kummassakin maassa jokseenkin samaa vauhtia. Venäjällä yhteiskunnan voimavarat menivät jatkuvien sotien aiheuttamien kustannusten kattamiseen, minkä seurauksena mahdollisuudet

yksittäisten ihmisten elintason korottamiseen olivat heikot. Niinpä Suomen suhteellinen asema Venäjään nähden ainakin näiden lukujen valossa selkeästi vahvistui 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien.

Luvut osoittavat Suomen päässeen hyvin mukaan 1800-luvun jälkipuoliskolla käynnistyneeseen kansainvälisen kaupan kasvuun, jota yleisesti kutsutaan ensimmäiseksi globalisaatiovaiheeksi. Teknologisten innovaatioiden myötä rahtikustannukset alenivat merkittävästi, joten syrjäisen Suomen suhteellinen asema maailmanmarkkinoilla parani. Suuri merkitys oli myös sillä, että meidän tärkeimmän raaka-aineemme – puun – kysyntä kasvoi kiihtyneen kaupungistumisen myötä kautta koko läntisen Euroopan. Näin Suomi pääsi hyötymään sekä kasvavasta kysynnästä että nousevista hinnoista. Sen sijaan maataloustuotteiden hinnat jatkuvasti laskivat globaalien markkinoiden kehittymisen seurauksena. Tämä heijastui useiden itäisen Keski-Euroopan maiden suhteellisen aseman heikkenemisenä. Niinpä Suomi pystyi jättämään taakseen siihen asti suunnilleen samalla tasolla olleet taloudet, kuten Puolan, Romanian tai Unkarin. Suomessa globalisaatio merkitsi taloudellisen aseman vahvistumista ja elintason nousua. Näissä maissa puolestaan edessä oli hitaan kehityksen vaihe ja suhteellisen jälkeenjääneisyyden korostuminen.

RAHAPOLITIIKKA KULTAKANNAN VALLITESSA

KESKUSPANKKIEN TOIMINTA YHDENMUKAISTUU

Kultakannan vallitessa keskuspankin tärkein tehtävä on ylläpitää rahan metalliarvoa. Tämä vaatii, että pankin on vaadittaessa kyettävä lunastamaan liikkeeseen laskemansa setelit metallirahalla tai metalliin sidotulla ulkomaanvaluutalla. Lunastuksen on tapahduttava rahayksikön lain mukaista kulta-arvoa vastaavaan kurssiin.

Kultakannan aikana Suomen Pankin rahapolitiikan käytäntö läheni kansainvälistä keskuspankkitoiminnan valtavirtaa. Tämä merkitsi, että keskeisimmäksi luotonannon muodoksi ja rahamarkkinoiden tilan mukaan joustavaksi eräksi pankin taseessa muodostui viimeistään 1880-luvulla vekselien diskonttaus. Näin pankin toimintamuodot lähestyivät sitä ”real bills”-oppia, joka oli ohjannut Englannin ja Ranskan keskuspankkien toimintaa koko 1800-luvun ajan.

Kultakannan ajan rahapolitiikalle oli tyypillistä myös se, että rahapolitiikkaa ryhdyttiin hoitamaan ensisijaisesti koron kautta, mikä samalla tarkoitti, että pankki piti sille tarjottujen, riittävän hyvälaatuisten vekselien diskonttausta käytännössä automaattisena. Luotonsäännöstelystä siirryttiin näin koron kautta toteutettavaan rahapolitiikkaan. Korkopolitiikalla pyrittiin myötäilemään markkinatilannetta niissä rajoissa, jotka pankin oma maksuvalmius asetti. Valuuttavarannon muutokset vaikuttivat siten selvästi pankin korkopolitiikkaan.

Käytännössä kuitenkin Suomen Pankin korkopolitiikka oli esimerkiksi Ruotsin Valtionpankin korkopolitiikkaan verrattuna suhteellisen

vakaata, eli korkomuutokset olivat harvinaisempia kuin Ruotsissa. Kytkentä Ruotsin kokotasoon ei siis ollut mekaaninen, vaikka korkoratkaisut olivat usein samansuuntaisia kuin Ruotsissa. Toisaalta korkojen tarkastelu osoittaa, että Suomen Pankin korkopolitiikka oli yleensä täysin riippumatonta Venäjän Valtakunnanpankin korkopolitiikasta. Ero Venäjän korkopolitiikkaan oli erityisen selvä ennen Venäjän tuloa kultakannalle vuoden 1897 lopussa.

Ensimmäistä maailmansotaa edeltävää kansainvälistä kultakantaa on pidetty ”ensimmäisen globalisaation” aikakautena, ja totta onkin, että esimerkiksi pääomien kansainvälinen liikkuvuus 1800-luvun viime vuosikymmeninä oli huomattavan suurta.[458] Arthur Bloomfield on tutkimuksissaan kiinnittänyt huomiota siihen, että klassisen kultakannan aikaan (ts. suunnilleen vuosina 1880–1914) ”lähes kaikkien” keskuspankkien diskonttokorot liikkuivat usein samansuuntaisesti. Hän arvelee tämän johtuneen vain osittain siitä, että pääomien liikkuvuus pakotti keskuspankit seuraamaan toisiaan kultareservien ulosvirtauksen estämiseksi. Tärkeämpänä syynä keskuspankkikorkojen väliseen korrelaatioon Bloomfield pitää kuitenkin eri maiden suhdannekehityksen samansuuntaisuutta kultakannan oloissa. Kysymys olisi siis ollut kultakannan aikana toteutuneesta reaalitaloudellisesta konvergenssista, joka olisi heijastunut myös rahapolitiikassa.[459]

Kansainvälisen kultakantajärjestelmän on toimiakseen ajateltu vaativan nk. ”kultakannan pelisääntöjen” noudattamista. Näillä tarkoitetaan ajatusta, että kultaa vastaanottavan maan (jonka keskuspankin kulta- tai valuuttavaranto kasvaa) olisi laskettava korkojaan. Vastaavasti kultaa menettävän maan, jonka keskuspankin valuuttavarat alenevat, on pakko korottaa korkojaan kullan ja valuuttojen ulosvirtauksen lopettamiseksi. Jos kaikki maat noudattavat näitä periaatteita, kultavarojen jakaantuminen eri maiden kesken voi olla stabiili ja järjestelmä voisi toimia kestävällä tavalla.

Kansainvälisten kulta- ja valuuttaliikkeiden ohella myös kotimainen rahan kysyntä vaikutti keskuspankkien korkopolitiikkaan kultakannan oloissa. Rahan kysynnän kasvu esimerkiksi lisäsi liikkeessä olevan setelistön määrää, jolloin vaarana saattoi olla keskuspankeille asetettujen setelikatemääräysten rikkoutuminen. Tällaisissa tapauksissa voitiin diskonttokorkoa korottaa rahan määrän kasvun pysäyttämiseksi ja kultavarojen houkuttelemiseksi keskuspankkiin. Vastaavasti rahan kysynnän aleneminen teki mahdolliseksi korkokannan alentamisen.

Aikalaisnäkökulma, jota Emil Schybergsonin vuonna 1914 julkaisema Suomen Pankin historia kultakannan ajan osalta edustaa, näki Suomen rahamarkkinoiden tilan ja myös Suomen Pankin korkopolitiikan lähinnä riippuvaisena ulkomaisen luoton saatavuudesta.[460] Tämä onkin ymmärrettävää, koska Suomen kauppatase oli koko kultakantaperiodin ajan negatiivinen, ja vajeen kattaminen riippui ulkomaisen pääoman tuonnista. Ulkomaisen luoton saatavuuden vaihtelut näkyivät Suomen Pankin valuuttavarannon muutoksina ja sitä kautta luotonantomahdollisuuksissa ja korkopolitiikassa.

Rahapoliittiselta kannalta kultakannan aika Suomessa voidaan jakaa kahteen suurin piirtein yhtä pitkään osaan: yhtäältä hitaan kasvun ja eristyneiden rahamarkkinoiden aikaan ennen vuotta 1894, ja toisaalta sitä seuranneeseen kansainvälistyvän ja nopeasti kasvavan talouden ajanjaksoon, joka kesti vuodesta 1894 aina ensimmäisen maailmansodan syttymiseen saakka.

Kultakantajakson ensimmäisen puolikkaan aikana Suomen korkotaso oli suhteellisen jäykkäliikkeinen ja riippumaton Manner-Euroopassa vallitsevasta korkotasosta. Vuosina 1878–1895 Suomen Pankki muutti alinta diskonttokorkoaan 10 kertaa, ts. keskimäärin 22 kuukauden välein. Ero klassisen kultakannan jälkipuoliskoon on selvä: vuoden 1896 alusta ensimmäisen maailmansodan syttymiseen kestäneenä ajanjaksona Suomen Pankki muutti diskonttokorkoaan 19 kertaa, siis keskimäärin kerran vuodessa. Kansainvälisesti verrattuna Suomen Pankin korkopolitiikka oli toki varsin jäykkäliikkeistä. Esimerkiksi Bank of England muutti korkojaan vuosina 1878–1914 peräti 240 kertaa, ts. keskimäärin kuusi kertaa vuodessa. Toisaalta saman ajanjakson aikana jäykästä korkopolitiikastaan tunnettu Banque de France muutti korkojaan keskimäärin kerran vuodessa.[461]

Kultakannan aika oli kansainvälisesti integroituvien pääomamarkkinoiden aikaa, ja kun valuuttakurssiriskit olivat kultavaluuttojen välillä pienet, käytännössä yleensä lähes olemattomat, rahamarkkinoiden toiminta siirsi pääomaa maista, joissa korkotaso oli matala, maihin joissa se oli korkeampi. Tämä korkoarbitraasi pyrki lähentämään eri maiden korkotasoja toisiinsa. Toisaalta pääomien liikkuvuus ei ollut niin kitkatonta, että eri maiden korkotasot olisivat täysin yhdenmukaistuneet.

Suomen Pankin diskonttokoron riippuvuutta ulkomaisista rahamarkkinoista voidaan arvioida korrelaatioanalyysin avulla. Se osoittaa Suomen rahamarkkinoiden kansainvälistyneen toden teolla vasta klassi-

sen kultakannan toisella puoliskolla. Vielä kultakantaperiodin ensimmäisellä puoliskolla, vuosina 1878–1895, ainoa ulkomainen korko, jota Suomen Pankin diskonttokoron voidaan katsoa osittain seuranneen, oli Ruotsin Valtakunnanpankin diskonttokorko. Sen korrelaatio Suomen Pankin diskonttokoron kanssa on varsin korkea, 0,58. Sen sijaan Suomen korkotason korrelaatio muiden kysymykseen tulevien ulkomaisten rahamarkkinakorkojen kanssa on käytännössä nolla tai jopa negatiivinen.[462]

SUOMEN PANKIN DISKONTTOKORON KORRELAATIOT ULKOMAISTEN DISKONTTOKORKOJEN KANSSA 1878–1895

Suomi–Ruotsi	0,58
Suomi–Saksa	–0,02
Suomi–Venäjä	–0,12
Suomi–Englanti	–0,22
Suomi–Ranska	–0,34

Laskettu viikkoaineistosta.

Kultakantaperiodin toisella puoliskolla kuva Suomen Pankin diskonttokoron ja ulkomaisen korkotason välisestä yhteydestä muuttuu toisenlaiseksi. Nyt Suomen rahamarkkinoiden vaihtelut ovat selvästi samansuuntaiset kuin Manner-Euroopassa ja Englannissa. Yhteys Ruotsiin, joka oli ollut havaittavissa jo aikaisemminkin, säilyy myös selvänä.

Mielenkiintoista on, että vaikka Suomi ja Venäjä olivat molemmat kultakannalla vuodesta 1897 alkaen, ei tästä huolimatta kultakannan jälkipuoliskollakaan voida havaita minkäänlaista tilastollista riippuvuutta Suomen ja Venäjän korkotasojen välillä. Suomen rahamarkkinat näyttävät olleen yhteydessä ensisijaisesti läntisen Euroopan finanssikeskuksiin, Tukholma mukaan lukien.

SUOMEN PANKIN DISKONTTOKORON KORRELAATIOT ULKOMAISTEN DISKONTTOKORKOJEN KANSSA 1896–1914

Laskettu viikkoaineistosta, kesäkuun loppuun 1914 asti.

Suomi–Ranska	0,66
Suomi–Ruotsi	0,64
Suomi–Saksa	0,50
Suomi–Englanti	0,45
Suomi–Venäjä	0,07

Laskettu viikkoaineistosta, kesäkuun loppuun 1914 asti.

Ulkomaisen korkotason vaikutus Suomen Pankin korkopolitiikkaan oli osittain suora, mutta melko suurelta osin ilmeisesti välillinen. Ulkomaisten rahamarkkinoiden tila vaikutti pääomanliikkeisiin ja sitä kautta Suomen Pankin valuuttavarantoon. Koska pankin oli rahan arvon ja kultakannan ylläpitämiseksi suojeltava valuuttavarantoaan, pääoman ulosvirtaukset kansainvälisten rahamarkkinoiden kiristyessä vaativat koron nostamista, ja toisaalta ulkomaisten rahamarkkinoiden keveneminen puolestaan yleensä helpotti valuuttatilannetta myös Suomessa ja saattoi näin tehdä mahdolliseksi korkojen alentamisen.

KULTAKANTAKAUDEN ENSI PUOLISKO

Suomen siirtyminen kultakantaan vuonna 1878 tapahtui tilanteessa, jossa markka oli heikentynyt voimakkaasti kullan ja hopean arvosuhteen muuttumisen vuoksi ja jossa Suomen Pankin valuuttavaranto oli niukka. Tilanne oli ollut vaikea jo parin vuoden ajan. Markan heikentyminen ja valuuttavarojen supistuminen olivat alkaneet jo vuonna 1875, ja vuoden 1876 alkaessa Suomen Pankin alin diskonttokorko, joka oli monta vuotta pidetty vakaana neljässä prosentissa, nostettiin 4½ prosenttiin. Kesäkuussa 1877 korkoa nostettiin uudelleen, nyt 5 prosenttiin. Koron korotuksista huolimatta pankin valuuttatilanne säilyi edelleen kireänä vielä kultakantaan liittymisen jälkeenkin. Valuuttatilanteen helpottamiseksi pankki sopi M.A. Rothschild & Söhne:n kanssa 5 miljoonan Saksan markan suuruisesta kreditiivistä heinäkuussa 1878. Taustalla oli huoli pankin valuuttavarojen riittävyydestä, kun setelien lunastettavuus kullalla (tai kultavaluutoilla) tuli voimaan, juuri heinäkuussa 1878. Joulukuussa 1878 päätettiin diskonttokorkoa korottaa vielä kerran, jolloin se nostettiin 5½ prosenttiin vuoden 1879 alusta.[463]

Vuoden 1879 jälkipuoliskolla ja seuraavan vuoden mittaan valuuttatilanne kuitenkin parani jo selvästi ja korkoja voitiin laskea. Tämä tapahtui kahdessa vaiheessa, ensin tammikuun 1880 alussa 5 prosenttiin ja sitten saman vuoden syyskuun alusta 4½ prosenttiin. Tällä tasolla korot pidettiin yli kuuden vuoden ajan, aina 3.12.1886 saakka, jolloin korko alennettiin 4 prosenttiin. Tämän teki mahdolliseksi Pippingin mukaan maksutaseen paraneminen ja siitä seurannut likviditeettitilanteen helpottuminen.[464]

1880-luvun lopulla vallinnut ilmeisen keveiden rahamarkkinoiden aika taittui jyrkästi huonompaan vuonna 1890. Voidaan puhua kriisi-

vuodesta. Suomen Pankkiin kohdistuva luotonkysyntä kasvoi voimakkaasti, ja pankki korotti korkojaan kahteen otteeseen. Jo 18.3.1890 nousi alin diskonttokorko 4½ prosenttiin. Kesällä rahamarkkinat kiristyivät edelleen, ja vasta perustettu liikepankki, Kansallis-Osake-Pankki, joutui turvautumaan laajoihin vekselien rediskonttauksiin Suomen Pankissa. Vaikka vekselien rediskonttausta oli esiintynyt pienessä mitassa aikaisemminkin, Kansallis-Osake-Pankille vuonna 1890 myönnettyä likviditeettitukea voidaan pitää ratkaisevana askeleena, jolla Suomen Pankki käytännössä omaksui keskuspankille ominaisen roolin suhteessa kehittyvään liikepankkisektoriin.[465]

Syksyllä luotonkysyntä Suomen Pankista jatkoi kasvuaan ja aiheutti pian vakavaa huolta Suomen Pankin valuuttavarannon riittävyydestä. Kotimaisten suhdanneongelmien lisäksi rahamarkkinoiden tilaan vaikutti nyt kansainvälinen rahamarkkinoiden kiristyminen. Marraskuun ensimmäisellä viikolla Baring Brothers & Co. -pankkiiriliike Lontoossa ajautui vaikeuksiin, jolloin Bank of England joutui pelastamaan sen. Kriisin takia Bank of England nosti oman diskonttokorkonsa 6 pro-

KESKUSPANKKIEN DISKONTTOKOROT ERI MAISSA KULTAKANNAN ALKUPUOLISKOLLA 1878–1895

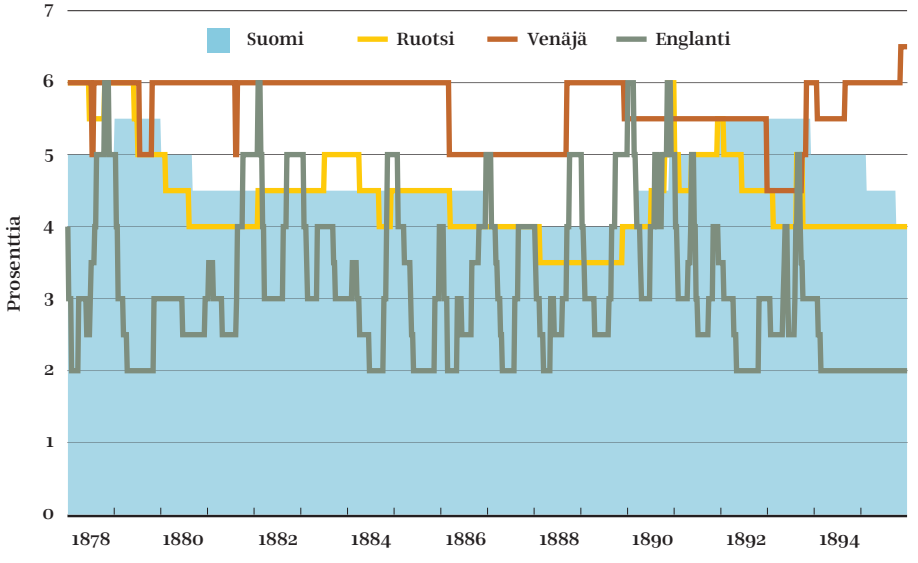

Lähteet: Keskuspankkien vuosikertomukset; Hawtrey, R., 1938; Global Financial Data.

senttiin 7.11.1890. Ruotsin Valtakunnanpankki korotti omaa korkoaan viikkoa Englantia myöhemmin, ja 18.11.1890 Suomen Pankkikin seurasi ja korotti alimman diskonttokorkonsa 5 prosenttiin.[466]

Englannin Pankin suorittamaa Baringin pelastusoperaatiota on pidetty uuden aikakauden alkuna. Operaatio osoittautui menestykselliseksi, rahamarkkinakriisin kärjistyminen vältettiin, ja tilanteen selkiinnyttyä Baring Brothers & Co. osoittautui vakavaraiseksi ja siihen kohdistuneet epäilyt aiheettomiksi. Näin Baring-kriisin hoito näytti todistavan oikeaksi Walter Bagehotin melkein kaksi vuotta aikaisemmin kirjassaan ”Lombard Street” esittämän kuuluisan ohjeen, jonka mukaan kriisin tullen keskuspankin piti myöntää luottoa avokätisesti, mutta vain hyvää vakuutta vastaan ja tavallista korkeammalla korolla. Baring-kriisin jälkeen Bagehotin doktriinista tuli vuosikymmenten ajaksi normi, jota keskuspankit pyrkivät vaihtelevalla menestyksellä noudattamaan. Mielenkiintoista on, että Suomen Pankin keskuspankkiroolin alku – Kansallis-Osake-Pankin maksuvalmiuden turvaaminen – sattui juuri samana vuonna kuin Bank of England omaksui Bagehotin periaatteet Baring Brothersin pelastusoperaatiossaan.

Heti marraskuussa 1890 suoritetun koron korotuksen jälkeen Suomen Pankin johtokunta kiinnitti pankkivaltuutettujen huomiota siihen, että pankin ”setelinantoreservi oli tuntuvasti vähentynyt”, ja että alkavan talven aikana luotonkysyntä todennäköisesti jatkuisi voimakkaana. Tällä perusteella johtokunta ehdotti, että Suomen Pankki ottaisi valtiolta 7 miljoonan markan suuruisen lainan ”setelireservinsä vahvistamiseksi”. Suomen valtio oli edellisenä vuonna sopinut sen aikaisiin oloihin nähden suuresta (lähes 33 miljoonan Saksan markan eli 40,6 miljoonan Suomen markan suuruisesta) ulkomaisesta lainasta. Lainan oli järjestänyt konsortio, johon kuuluivat Rothschildien Frankfurtin liikkeen lisäksi Bleichröder ja Disconto-Gesellschaft Berliinistä. Tämän lainan ansiosta valtiolla oli käytettävissään runsaasti valuuttaa, jolla se pystyi tukemaan Suomen Pankin asemaa. Aluksi vain vuoden mittaiseksi ajateltu laina valtiota saatiin 27.11.1890.[467]

Suomen Pankin valuuttatilanne pysyi kireänä vielä vuonna 1891, sillä seurauksella, että vuoden lopulla päätettiin edellisenä vuonna valtiolta otettua lainaa jatkaa vielä vuodella, 1.12.1892 asti. Valuuttavarannon tukemiseksi otettiin vuonna 1892 myös 10 miljoonan markan suuruinen ulkomainen kreditiivi, jota ei kuitenkaan juuri tarvinnut käyttää. Tästä helpotuksesta huolimatta jouduttiin myös korkoja vielä

kerran korottamaan: joulukuun alussa 1891 alin diskonttokorko nostettiin 5½ prosenttiin. Tasoa voidaan pitää sen ajan olosuhteissa jo korkeana.[468] Edellisen kerran korko oli ollut näin korkealla valuuttapulan vallitessa heti kultakantaan liittymisen jälkeen vuonna 1879, ja sitä ennen suurten nälkävuosien jälkeen vuonna 1868.

KASVUA JA KANSAINVÄLISTYMISTÄ 1890-LUVUN ALKUVUOSISTA LÄHTIEN

Baringin kriisin jälkeen maailmantalous vähitellen elpyi. 1890-luvun alkuvuosina käynnistynyt kansainvälinen noususuhdanne merkitsi Suomen talouden ja koko yhteiskunnan kannalta historiallisesti merkittävää käännettä. Vuonna 1894 Suomen vienti lähti kestävään kasvuun, joka jatkui ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Kansainvälisten markkinoiden elpymisen ohella Suomen vientikaupan vauhdittumiseen vaikuttivat myös Suomen parantuneet liikenneolot: 1890-luvun alkuun mennessä oli saatu valmiiksi tärkeät Savon ja Pohjanmaan rautatiet. Vientitulojen kasvu vaikutti myös siten, että Suomen Pankin valuuttavaranto alkoi kasvaa voimakkaasti vuodesta 1894 alkaen.

Toinen Suomen kannalta merkittävä, suunnilleen samoihin aikoihin tapahtunut muutos oli, että Venäjä pääsi vihdoin kultakannalle. Muodollisesti tämä tapahtui vasta vuonna 1897, mutta valtiovarainministeri Sergei Witte oli luonut edellytyksiä Venäjän kultakantaan siirtymiselle jo useiden vuosien ajan sitä ennenkin, joten käytännössä siirtyminen oli vähittäinen. Ruplan kurssikin oli asettunut tulevaa kultapariteettiaan vastaavalle tasolle jo vuoden 1894 kuluessa. Näin ollen myös Suomen markan kurssin vakiintuminen suhteessa Venäjän ruplaan tapahtui samoihin aikoihin muiden, edellä mainittujen muutosten kanssa. Ruplan kurssin vakaus on siten yksi niitä tekijöitä, jotka erottavat Suomen kultakantaperiodin jälkipuoliskon (1896–1914) sitä edeltävästä ajasta (1878–1895).

Mika Arola on todennut, että 1890-luvun alun jälkeen Suomen pitkäaikaisten ulkomaisten lainojen kurssikehitys markkinoilla kytkeytyi aikaisempaa läheisemmin Venäjän lainojen noteerauksiin. Luonteva selitys tälle ilmiölle on, että Venäjän liittyminen kultakannalle poisti yhden tärkeän erottavan tekijän Suomen ja Venäjän rahajärjestelmien väliltä. Aikaisemmin Suomen ja Venäjän ulkomaisten obligaatiolainojen koroilla oli ollut selvä ero, Suomen hyväksi, mutta kun Venäjän

liittyminen kultakantaan alkoi varmistua, venäläisten obligaatiolainojen korko laski, ja 1890-luvun alusta aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka suomalaisten ja venäläisten obligaatiolainojen korot olivat hyvin lähellä toisiaan.[469]

Valuuttavarannon vuonna 1894 alkanut nopea kasvu teki Suomen Pankille mahdolliseksi korkojen asteittaisen alentamisen niin, että vuoden 1895 syksyllä alin diskonttokorko oli 4 prosenttia, historiansa matalimmalla tasolla. Tästä alkoi muutaman vuoden kestänyt keveiden rahamarkkinoiden ja matalien korkojen jakso. Luotonkysyntä Suomen Pankista oli rahamarkkinoiden keveyden vuoksi pitkään ollut laimeaa, mutta kysyntä kääntyi kasvuun jo vuonna 1896, minkä seurauksena pankki nosti 20.10.1896 alinta diskonttokorkoaan puoli prosenttia, 4½ prosenttiin. Tätä voidaan kuitenkin vielä pitää lähinnä poikkeuksellisen keveiden rahamarkkinoiden normalisoitumisen merkkinä.[470]

Selvempi markkinoiden kiristyminen sitä vastoin tapahtui vuosina 1898 ja varsinkin vuonna 1899, jolloin Suomen kauppataseen vaje kasvoi voimakkaasti ja luotonkysyntä Suomen Pankista samoin. Tuontitarvetta lisäsi erityisesti vielä vuonna 1899 sattunut kato. Lisäksi yleisesti tiedettiin, että tulleja tultaisiin seuraavan vuoden alusta lähtien merkittävästi nostamaan. Tällöin tuontikauppaa harjoittaneet yritykset lisäsivät tuontiaan, mikä rasitti merkittävästi yksityisten liikepankkien likviditeettiä. Korkoa korotettiin rahamarkkinoiden kiristyessä ensin lokakuussa 1898 puolella prosenttiyksiköllä 5 prosenttiin, ja lokakuussa 1899 toteutettiin vielä kaksi puolen prosenttiyksikön korotusta, joiden tuloksena alin diskonttokorko saavutti siihenastisen huippunsa, 6 prosenttia. Nämä lokakuun 1899 korotukset tehtiin sen jälkeen kun Bank of England oli korottanut lokakuun 1. viikolla omaa ”bank rateaan” yhteensä puolellatoista prosenttiyksiköllä.[471]

Samalla kun pankkivaltuusto päätti lokakuun toisesta koron korotuksesta, se myös esitti senaatin valtiovaraintoimituskunnalle, että valtio voisi ulkomaisista saamisistaan myöntää Suomen Pankille tukiluottoa valuuttavarannon vahvistamiseksi. Vuoden 1900 alussa Suomen Pankki saikin valtiorahastolta tukiluottoa valuuttoina 7 miljoonan markan arvosta. Laina maksettiin takaisin vuonna 1902. Seuraavina vuosina rahamarkkinat kevenivät uudelleen, Suomen Pankin valuuttavaranto kasvoi, ja kansainvälinen korkotaso kääntyi yleisesti laskusuuntaan. Syyskuussa 1901 Suomen Pankki alensi alimman diskonttokorkonsa 5½ prosenttiin ja helmikuussa 1902 vielä 5 prosenttiin.

■ Rautateiden rakentaminen oli Suomessa kiivaimmillaan 1870-luvulta 1890-luvulle. Ratahankkeiden rahoitus perustui ulkomaisiin obligaatioluottoihin, jotka kultakannan luoma vakaus teki mahdollisiksi.

– Otavan kuva-arkisto.

Mielenkiintoista on, että vaikka Suomen Pankin korkopolitiikka klassisen kultakantaperiodin jälkipuoliskolla onkin jo selvästi riippuvainen ulkomaisista rahamarkkinoista, kytkentä Venäjän korkopolitiikkaan on heikko ja näyttää jopa puuttuneen kokonaan. Tilastollisesti tämä käy ilmi edellä esitetystä korrelaatiotarkastelusta, mutta konkreettisin esimerkki Suomen ja Venäjän keskuspankkien korkopolitiikan riippumattomuudesta on korkojen käyttäytyminen Venäjän ja Japanin välisen sodan ja vuoden 1905 vallankumouksen aikana. Sota Venäjän ja Japanin välillä syttyi helmikuussa 1904, ja vain päiviä sodan syttymisen jälkeen Venäjän keskuspankki nosti diskonttokorkoaan prosenttiyksiköllä 5½ prosenttiin.

Sodan päätyttyä Venäjän tappioon Venäjällä syntyi laajoja levottomuuksia, ja joulukuussa 1905 Moskovassa oli täysi kapina.[472] Tällöin Venäjän keskuspankki nosti korkonsa vuoden 1905 lopulla ja 1906 alussa asteittain jopa 8 prosenttiin, ja korko jäi useaksi vuodeksi hyvin korkealle ja alentui vain vähitellen. Nämä mullistukset näkyivät poliittisella tasolla myös Suomessa, ns. suurlakkona loka-marraskuun vaihteessa ja viime kädessä suurina poliittisina uudistuksina, jotka toteutuivat seuraavan runsaan vuoden aikana: kesällä 1906 vahvistettiin uusi valtiopäiväjärjestys ja uusi vaalilaki, joiden myötä Suomi sai yksikamarisen eduskunnan ja yleisen äänioikeuden.[473] Vaikka vuoden 1905 mullistukset nostivat korkotason Venäjällä historiallisen korkeaksi, ne eivät kuitenkaan pakottaneet Suomen Pankkia koronnostoon, vaan sen alin diskonttokorko pysyi 5 prosentissa.

Suomen korkotaso lähti nousuun vasta vuonna 1907. Helmikuussa Suomen Pankin alin diskonttokorko korotettiin 5½ prosenttiin, mikä voidaan selittää runsaalla kotimaisella luotonkysynnällä.[474] Lokakuussa 1907 alkoi New Yorkista maailmanlaajuinen rahamarkkinakriisi (nk. Knickerbocker crisis), joka nosti rahamarkkinakorot nopeasti erittäin korkeiksi: esimerkiksi Lontoossa Bank of Englandin ”bank rate” nostettiin marraskuun 1. viikolla 7 prosenttiin, kun se oli vielä elokuussa ollut vain 4 prosenttia.[475] Suomen Pankin pankkivaltuutettujen kertomuksen mukaan ulkomaiset vaikeudet eivät kuitenkaan tuntuneet koko painollaan Suomessa:

”Suomelle ja sen rahalaitoksille vaikeudet kävivät melkoista huokeammaksi sen kautta, että maamme liike-elämä varsin vähäisessä määrässä perustuu ulkomailta lainattuun pääomaan (…) Sanottavaa liikatuotantoa ei ollut, ja tapahtuneet vararikot eivät olleet monet eivätkä suuretkaan.”[476]

Suomen ulkomainen velka oli enimmäkseen pitkäaikaista obligaatiovelkaa ja suurimmaksi osaksi valtion ottamaa. Loppuvuodesta kuitenkin Suomen Pankin valuuttavaranto supistui tuntuvasti, ja kun Suomen Pankin tärkein saksalainen kirjeenvaihtajapankki, hampurilainen Haller, Söhle & Co. kaatui lokakuussa 1907, niin siellä olleet 1,88 miljoonaa Saksan markan suuruiset Suomen Pankin talletukset menetettiin.[477] Marraskuussa 1907 Suomen Pankki ryhtyi suhdannetilanteen vaatimiin korkopoliittisiin toimiin:

”Kun Suomen Pankin ulkomaan varat lyhyessä ajassa alenivat noin kymmenen miljoonan markan määrällä, mutta kotimainen laina nanto nousi kaksi kertaa suuremmalla summalla ja yhä osoitti taipumusta nousemiseen, kävi välttämättömäksi ryhtyä erityisiin toimiin, jotta pankki tarkoituksensa mukaan voisi pitää maan raha-asiat vakavalla ja turvallisella kannalla sekä edistää ja helpottaa maan rahaliikettä. Velvollisuutensa mukaisesti pankin hallinto tämän johdosta ryhtyi sellaisiin toimiin korkokantaan nähden, jotka niin hyvin kotimaan taloudelliset olot ja pankin asema kuin myös ulkomaan markkinain tila osottautuivat vaativansa.”[478]

Käytännössä nämä korkopoliittiset toimet tarkoittivat korkojen korottamista marraskuun 1907 aikana kahdessa erässä yhteensä prosenttiyksiköllä siten, että alin diskonttokorko nousi 6½ prosenttiin. Vuonna 1908 rahamarkkinat pysyivät pitkään varsin kireinä, mutta syksyn tullen kauppataseen paraneminen ja ulkomaisten korkojen lasku tekivät mahdolliseksi alentaa korkoja myös Suomessa. Alin diskonttokorko laskettiin kahdella elokuussa 1908 suoritetulla muutoksella 5½ prosenttiin.[479]

Suomen poliittinen asema heikkeni, ja suhteet Venäjään kiristyivät vuodesta 1908 alkaen jyrkästi, kun keisari Nikolai II ryhtyi muuttamaan Suomen siihenastista autonomista asemaa ja painosti Suomen liittämistä läheisemmin osaksi muuta keisarikuntaa. Vuonna 1909 Suomen senaatin (hallituksen) kaikki jäsenet erosivat venäläistämispolitiikkaa vastustaakseen, ja kun suomalaisia poliitikkoja tai virkamiehiä ei saatu tilalle, nimitettiin marraskuussa 1909 uusi senaatti, jonka jäsenet olivat Venäjällä uran tehneitä, Suomessa syntyneitä henkilöitä, enimmäkseen sotilaita. Senaatin johtoon (talousosaston ”varapuheenjohtajaksi”, käytännössä pääministeriksi) tuli kenraalimajuri Vladimir Markoff. Suomen kenraalikuvernööriksi nimitettiin samassa yhteydessä venäläistämispolitiikkaa aktiivisesti ajanut kenraaliluutnantti Frans Albert Seyn.

KESKUSPANKKIEN DISKONTTOKOROT ERI MAISSA KULTAKANNAN LOPPUPUOLISKOLLA 1896–1914

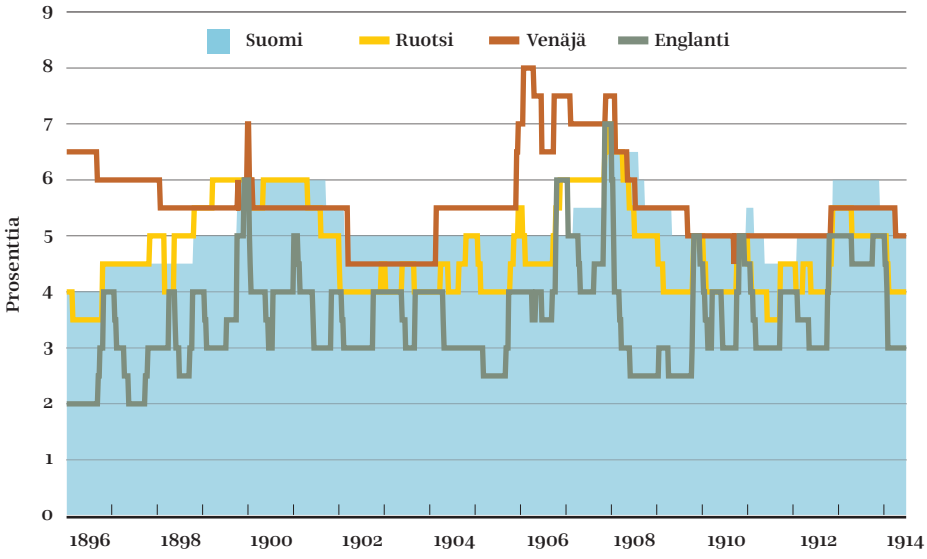

Lähteet: Keskuspankkien vuosikertomukset; Hawtrey, R., 1938; Global Financial Data.

Kokoonpanonsa vuoksi Markoffin johtamaa senaattia (13.11.1909–21.4.1913) ja sen seuraajaa, Mihail Borovitinovin johtamaa senaattia (joka istui 16.5.1913 alkaen aina maaliskuun vallankumoukseen saakka vuonna 1917), kutsuttiin ”sapelisenaateiksi”. Niiden aikana mm. senaatin virkakieli muuttui venäjäksi. Sapelisenaattien suhde Suomen uuteen yksikamariseen eduskuntaan oli kireä, mikä teki mm. valtiontaloutta koskevien asioiden käsittelyn vaikeaksi.[480]

Mika Arola on osoittanut, miten Suomen poliittisen aseman vaikeutuminen heikensi ulkomaisen pitkäaikaisen luoton saatavuutta Suomeen.[481] Schybergsonin aikalaisnäkemyksen mukaan juuri tämä, pohjimmiltaan poliittinen tekijä, piti Suomen rahamarkkinoita kireinä 1910-luvun alkuvuosina.[482] Schybergsonin näkökulma voi kuitenkin olla hänen poliittisten mielipiteidensä sävyttämä, eikä 1910-luvun poliittisten ongelmien vaikutusta pääomantuontiin ja rahamarkkinoiden tilaan pidä liioitella. Pääomaa tuotiin obligaatiolainojenkin muodossa maahan vielä vuoteen 1911 saakka, ja vaikka Suomen Pankin alimman

diskonttokoron taso muodostui esim. Ruotsiin verrattuna keskimäärin korkeammaksi kuin se oli aikaisemmin ollut, ero ei ollut kovin suuri. Kun vuosina 1903–1908 Suomen korkotaso oli ollut keskimäärin 0,4 prosenttiyksikköä korkeampi kuin Ruotsin, niin vuodesta 1909 ensimmäisen maailmansodan syttymiseen kestäneellä ns. ”toisella sortokaudella” keskimääräinen korkoero kasvoi 0,8 prosenttiyksikköön.

Vielä vuonna 1909 Suomeen saatiin runsaasti ulkomaista pääomaa pitkäaikaisten obligaatiolainojen muodossa (yhteensä lähes 60 miljoonaa markkaa), mikä teki mahdolliseksi koron alentamisen. Alin diskonttokorko laskettiin rahamarkkinoiden keventyessä (ts. Suomen Pankkiin kohdistuvan luotonkysynnän vähentyessä) huhtikuussa 5 prosenttiin.[483] Pääomantuonti väheni vuonna 1910, ja kun ulkomailla korot yleisesti nousivat, myös Suomen Pankki korotti vuoden 1910 joulukuussa alinta diskonttokorkoaan puolella prosenttiyksiköllä 5½ prosenttiin.[484] Korotus jäi kuitenkin tilapäiseksi, ja kun vuonna 1911 Suomeen saatiin varsin paljon ulkomaista pitkäaikaista pääomaa (pitkäaikaisina obligaatiolainoina yhteensä peräti 65 miljoonaa markkaa yksityisille luottolaitoksille ja kunnille), tämä salli diskonttokoron alentamisen helmikuussa 5 prosenttiin ja toukokuussa 4½ prosenttiin.[485]

Vuoden 1911 lopulla Suomen Pankin valuuttavaranto kuitenkin kääntyi selvään laskuun, ja kansainväliset korot nousivat. Suomessakin korkoa nostettiin tammikuussa 1912, jälleen 5 prosenttiin. Suotuisa suhdannekehitys ja Suomen Pankin luotonannon kasvu saivat pankin korottamaan korkojaan vielä toisenkin kerran vuonna 1912, kun marraskuussa alin diskonttokorko nostettiin jo varsin korkealle tasolle, 6 prosenttiin.[486]

Vuoden 1913 jälkipuoliskolla ja vielä vuoden 1914 keväällä Suomen Pankin valuuttavaranto kuitenkin kasvoi jälleen vahvasti ja rahamarkkinat kevenivät. Suomen Pankki alensi tästä syystä diskonttokorkoaan marraskuussa 5½ prosenttiin, ja kun ulkomailla korot vielä vuoden 1914 alussa yleisesti alenivat, Suomen Pankki seurasi tätä kehitystä ja alensi oman alimman diskonttokorkonsa 5 prosenttiin huhtikuussa 1914. Tälle tasolle korot jäivät ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen saakka kesällä 1914.[487]

KEHITYS KESKUSPANKIKSI

YKSITYISEN PANKKIJÄRJESTELMÄN ALKUVAIHEET

Yksityisen pankkisektorin perustamisvaiheet liittyivät Suomessa läheisesti siihen uudistusvaiheeseen, joka maassa käynnistyi 1850-luvun jälkipuoliskon aikana. Uudistuspolitiikan suuntaviivoista käytiin alusta lähtien laajamittaista julkista keskustelua, ja tässä keskustelussa näkyvimmin profiloituivat nuoret liberaalit, joiden äänitorvena oli Dagblad -lehti.[488] Tosin yleinen mielipide oli tällöin jo muuttunut siten, ettei Suomen Pankin monopoliaseman puolesta puhunut enää juuri kukaan. Yleisesti lähdettiin siitä, että kun maan rahajärjestelmä saataisiin vakautettua hopeakantaan, oli käynnistettävä toimet yksityisen pankkijärjestelmän kehittämiseksi. Maataloudella oli tässä vaiheessa elinkeinona vielä täysin dominoiva asema, joten ensi askeleeksi tuli maatalouden pitkäaikaisten kiinnitysluottojen myöntämiseen keskittyneen hypoteekkilaitoksen perustaminen. Tämä oli myös poliittisesti järkevä etenemistie, sillä kenraalikuvernööri Berg tuki julkisesti tällaisen laitoksen perustamista. Bergillä oli balttilaisen taustansa ansiosta tietoa Vironmaan ja Liivinmaan preussilaisen mallin mukaan organisoiduista kiinnitysluottolaitoksista.

Läheiseen yhteyteen hypoteekkiyhdistyksen kanssa suunniteltiin yksityisen liikepankin perustamista. Tämän tehtäviin kuuluisi hypoteekkiyhdistyksen avustaminen obligaatioiden liikkeelle laskussa. Yhtenä keinona esitettiin muun muassa sitä, että uusi liikepankki myöntäisi luottoja yhdistyksen obligaatioiden ostajille näiden samojen obligaatioiden tarjoamaa vakuutta vastaan. Aivan näin suunnitelmat eivät kuitenkaan edenneet, vaan jo perustamisvaiheissa ajatus liikepankin

ja kiinteistöluottolaitoksen kiinteästä yhteistyöstä hylättiin ja päädyttiin suunnittelemaan kahden täysin erillisen rahoituslaitoksen perustamista.

Maatalouden pitkäaikaisia kiinnityslainoja myöntänyt Suomen Hypoteekkiyhdistys, joka hallintomuodoltaan oli jäsenten keskinäiseen vastuuseen perustunut kiinnitysluottolaitos, perustettiin vuonna 1860. Esikuvana olivat siis Baltian kuvernementeissä toimineet hypoteekkiyhdistykset, joiden tehtävänä oli suurkartanoiden luotottaminen. Suomessa maatalouden rakenne oli kuitenkin aivan toisenlainen, eikä suurkartanoita ollut läheskään siinä mitassa kuin Baltiassa. Tämän seurauksena Hypoteekkiyhdistyksellä oli alusta lähtien vaikeuksia löytää oma markkinasegmenttinsä, eikä se kasvanut aivan niihin mittoihin kuin oli alun perin ehkä toivottu.

Ensimmäinen yksityinen liikepankki – Suomen Yhdys-Pankki – sai toimiluvan vuonna 1862, ja tämä toimilupa tuli olemaan pohjana vuonna 1866 voimaan astuneelle liikepankkilaille. Laki määritteli Suomen yksityisen liikepankkitoiminnan puitteet. Perusteiltaan ensimmäinen pankkilaki oli melko liberaali. Yksityisen liikepankin hallintomuodoksi hyväksyttiin joko osakkaiden rajattomaan vastuuseen perustuva avoin yhtiö tai osakkaiden rajattuun vastuuseen perustuva osakeyhtiö. Pankin hallituksen jäsenistä vähintään ⅔ oli oltava Suomen kansalaisia. Rajattomaan vastuuseen perustuvaa keskinäistä mallia ei Suomessa kuitenkaan yhdessäkään liikepankissa käytetty, joten alusta lähtien turvauduttiin osakeyhtiömuotoon. Liikepankin minimipääomaksi vaadittiin 1,5 miljoonaa markkaa; silloisen mittapuun mukaan pääomavaatimus oli melko kova. Sen sijaan laissa ei ollut säädöksiä vakavaraisuudesta tai maksuvalmiudesta. Suomen Yhdys-Pankin toimiluvassa setelinanto-oikeutta ei ollut, mutta vuoden 1866 laissa omien seteleiden käyttö sallittiin. Tosin yksityisen liikepankin setelinanto-oikeus edellytti senaatin talousosaston pankkikohtaista lupaa, jossa määrättiin sekä liikkeelle laskettavien seteleiden maksimimäärä että seteleiden nimellisarvot. Pankin toiminta oli tiukasti rajattu kattamaan vain varsinaisen pankkitoiminnan. Niinpä liikepankin oikeus omistaa varsinaiseen pankkitoimintaan kuulumattomia osakkeita tai kiinteistöjä oli tiukasti säädeltyä. Lain mukaan pankin valvonta kuului ensisijaisesti omistajille ja asiakkaille, ja tämän omistajavalvonnan tehostamiseksi pankilta edellytettiin julkisuusperiaatteen noudattamista sen liiketoiminnassa. Tämän varmistamiseksi pankin tulosta ja tasetta kos-

kevat tiedot oli julkaistava kuukausittain sanomalehdissä. Lisäksi liikepankin toimintaa valvoi senaatin talousosaston pankkiin asettama julkinen asiamies. Kaiken pankkitoiminnan rajoituksena oli vielä tässä vaiheessa 1700-luvulta peräisin ollut korkorajoitus. Suurin sallittu lainakorko oli 6 prosenttia.[489]

Vuonna 1886 pankkilaki uudistettiin. Periaatteellisesti merkittävimmät muutokset liittyivät setelinanto-oikeuteen sekä peruspääomaan. Setelinanto-oikeutta ei enää ollut, vaan siitä oli tullut Suomen Pankin yksinoikeus. Oman pääoman minimikoosta oli luovuttu, ja vuoden 1886 lain mukaan ”Pankilla pitää olla varma, sen yhtiöjärjestyksessä säädetty pohjarahasto”. Poistamalla minimipääomavaatimus haluttiin helpottaa ruotsalaisen ja saksalaisen mallin mukaisten nk. kansanpankkien perustamista. Käytännössä senaatin talousosasto edellytti 0,3 miljoonan markan suuruista minimipääomaa.[490] Tässä vaiheessa myös korkosäätelyä lievennettiin, ja 6 prosentin maksimikorko koski vain vuotta pidempiä sitoumuksia.

Erityisesti korkea minimipääomavaatimus, omien seteleiden liikkeelle laskemiseen liittyneet rajoitukset sekä korkosäätely heijastuivat alusta lähtien suomalaisten liikepankkien toiminnan luonteessa. Tarvittavan osakepääoman keräämiseksi tarvittiin suuri osakasjoukko, mikä näkyi siinä että muihin osakeyhtiöihin verrattuna liikepankeissa perustajaosakkaiden lukumäärä oli moninkertainen. Koska setelinanto-oikeus oli tiukasti rajattua, varainhankinnan pohjaksi otettiin talletukset. Näiden maksimoimiseksi liikepankit pystyttivät läpi koko maan ulottuvan haarakonttoriverkoston. Myös korkosäätely heijastui pankkien toiminnassa, sillä keskittämällä antolainaus lyhytaikaisiin vekseliluottoihin kyettiin kiertämään korkosäätelyä jo ennen lain lievennystä. 1900-luvun alkuvuosina liikepankkien lainakannasta lähes puolet oli vekseliluottoja, ja 1800-luvun puolella vekseliluottojen osuus oli ollut vieläkin korkeampi.[491]

Kansantaloutena 1800-luvun jälkipuoliskon Suomi oli vielä pieni, joten koko maan kattaneita suurpankkeja ei maahan kovin suurta määrää mahtunut. Niinpä ensimmäisen maailmansodan aattona liikepankkien määrä oli suhteellisen alhainen, vain 13 pankkia. Lisäksi liikepankkijärjestelmä oli hyvin keskittynyt, sillä 3–4 suurinta liikepankkia hallitsi markkinoita liki 80-prosenttisesti. Suomessa vallinnut tilanne oli kansainvälisestikin melko poikkeuksellinen, sillä väestömäärältään selvästi pienemmässä Norjassa liikepankkeja oli vuonna

1914 peräti 120. Ruotsissa liikepankkien lukumäärä oli suurimmillaan 1910-luvun alussa, jolloin toiminnassa oli 83 liikepankkia.[492] Suomesta puuttuivat siten Ruotsille tyypilliset suppean omistajajoukon hallitsemat rajattomaan vastuuseen perustuneet keskinäiset (enskilda) pankit, ja rajatulla alueella toimivien maakuntapankkien lukumäärä oli alhainen. Pienen oman pääoman varassa toimineille kansanpankeille ei myöskään ollut tilaa Suomessa.

Osoituksena suomalaisen kansallisen liikepankkimallin vahvuudesta voidaan nostaa esiin maan toiseksi vanhimman, vuonna 1872 perustetun Pohjoismaiden Osakepankki Kauppaa ja Teollisuutta varten -liikepankin alkuhistoria. Kyseessä oli suomalaisen mittapuun mukaan jättimäinen hanke, sillä pankin alkuperäiseksi osakepääomaksi kaavailtiin 30 miljoonaa markkaa. Mukana hankkeessa oli saksalaisia pankkiiriliikkeitä, jotka uskoivat Suomen kautta pääsevänsä Venäjän markkinoille. Erityisesti saksalaisia sijoittajia houkutteli mahdollisuus käyttää hyväkseen Saksan ja Venäjän välistä korkoeroa. Myös toiminta-ajatus oli poikkeava, sillä pankin oli määrä olla aktiivisena toimijana yritysten perustamisessa ja uudelleen järjestelyissä. Suunnitelmat etabloitua Suomen kautta Pietarin markkinoille eivät kuitenkaan onnistuneet, ja saksalaiset sijoittajat vetäytyivät nopeasti koko hankkeesta. Samalla kun pankin osakaskunta suomalaistui, niin myös sen toimintamuodot yhdenmukaistuivat muihin suomalaisiin liikepankkeihin verrattuna.[493]

Säästöpankit olivat juurtuneet Suomeen jo ennen liikepankkeja 1820-luvulla. Niiden merkitys pysyi kuitenkin 1880-luvulle asti varsin vaatimattomana, kunnes 1890-luvulla nopeutunut taloudellinen kasvu ja maaseutuyhteisössä toteutuneet muutokset lisäsivät kansalaisten säästämismahdollisuuksia ja sitä kautta vahvistivat säästöpankkien asemaa markkinoilla. Tämä näkyi myös säästöpankkien alueellisena leviämisenä ja 1910-luvulla tultiin tilanteeseen, jossa säästöpankkien lukumäärä alkoi vastata kuntien lukumäärää. Tässä vaiheessa säästöpankit olivat myös perustaneet oman osakeyhtiömuotoisen keskuspankin, minkä seurauksena koko säästöpankkijärjestön toiminta muuttui entistä pankkimaisemmaksi. Säästöpankkien toimintaa suhteellisen tiukasti rajannut säästöpankkilaki astui voimaan vuonna 1896. Lain tarkoituksena oli tallettajien aseman suojeleminen, sillä julkinen valta ei luottanut siihen, että säästöpankkien asiakkaat pystyisivät itse valvomaan pankkien toimintaa.[494]

Maaseudun vähäväkisten luototukseen erikoistunut osuuskassajärjestö perustettiin Suomeen vuonna 1902. Järjestö koostui osuuskuntamuotoisista osuuskassoista sekä niiden keskusrahalaitoksena toimineesta osakeyhtiömuotoisesta Osuuskassojen Keskuslainarahastosta. 1920-luvun alkuvuosiin asti järjestön toiminta perustui valtiolta saatujen luottojen edelleen lainaamiseen. Toiminta oli niin pienimuotoista, ettei järjestön osuus lainakannasta vuonna 1910 noussut edes yhteen prosenttiin.[495]

PANKKIJÄRJESTELMÄN RAKENNE

KOTIMAISEN LUOTONANNON JAKAUMA PANKKIRYHMITTÄIN 1870–1910

	1870	**1890**	**1910**
	%	%	%
Suomen Pankki	28	21	8
Liikepankit	31	48	58
Kiinnitysluottopankit	30	11	14
Säästöpankit	11	20	20
Osuuskassat	–	–	0

Lähde: *Suomen taloushistoria 3.* Historiallinen tilasto, toim. Vattula, K., 1983.

Liikepankkisektorin kasvun myötä Suomen Pankin asema maan merkittävimpänä luotonantajana muuttui nopeasti. Se ei pyrkinyt kilpailemaan liikepankkien kanssa yritysasiakkaista, vaan alkoi keskittyä kansantalouden likviditeetin säätelyyn. Käytännössä tämä merkitsi Suomen Pankin luotonannon luonteen muutosta. 1860-luvun jälkipuoliskolta lähtien pitkäaikaisten kiinnitysluottojen myöntäminen lopetettiin, ja kaikki uudet lainat olivat korkeintaan vuoden mittaisia luottoja. Hallitsevaan asemaan nousivat lyhytaikaiset reaalivakuutta vastaan myönnetyt vekseliluotot.

Yksityisten liikepankkien antolainauksen kasvuvauhti oli alusta lähtien nopeata, minkä ansiosta liikepankit nousivat parissa vuosikymmenessä hallitsevaan asemaan Suomen luottomarkkinoilla. 1890-luvun alusta lähtien antolainauksen kasvu entisestään kiihtyi, ja 1900-luvun alussa liikepankkien osuus koko luottokannasta oli selvästi yli puolet.

Suomen Pankin suhteellisen osuuden nopea supistuminen heti 1860-luvulta lähtien ei johtunut siitä, että Suomen Pankki olisi määrätietoisesti supistanut antolainaustaan, vaan pikemminkin muutos heijasti sitä, että Suomen Pankin toimintalogiikka oli erilainen liikepankkeihin verrattuna. Suomen Pankin antolainausmahdollisuudet olivat sidoksissa liikkeellä olleeseen setelistöön, jonka määrä kasvoi vuoden 1880 vajaasta 50 miljoonasta markasta vuoden 1914 runsaaseen 140 miljoonaan markkaan. Sen sijaan liikepankkien ja säästöpankkien antolainausmahdollisuudet olivat sidoksissa talletuskantaan, joka kasvoi vuosina 1880–1914 55 miljoonasta markasta 1 000 miljoonaan markkaan. Liikepankeissa antolainauksen kasvupotentiaali oli siten aivan toista luokkaa Suomen Pankin mahdollisuuksiin verrattuna.[496]

Yksityisen pankkisektorin saamien talletusten kasvun kiihtyminen 1890-luvun alkuvuosista lähtien ei johtunut pelkästään kansantalouden yleisestä kasvusta, vaan ratkaiseva merkitys oli rahatalouden leviämisellä kaikkiin sosiaaliryhmiin. Maaseudulla samaan aikaan sekä palkkatulojen määrä kasvoi että markkinoille suuntautunut tuotanto syrjäytti kotitarvekäytön. Oman lisänsä rahatalouden yleistymiseen toi metsätalouden pysyvä kasvu ja sitä kautta maaseudulle levinneet metsänmyyntitulot. Näiden muutosten seurauksena raha alkoi liikkua myös syrjäisellä maaseudulla, ja yhteiskunnan säästöt siirtyivät pankkisektorin haltuun. Yhteiskunnan monetarisoitumisen ansiosta pääomien käyttö ja kohdentaminen tehostui, mikä omalta osaltaan nopeutti taloudellista kasvua.

Kiinnitysluottolaitosten suhteelliselle osuudelle oli tunnusomaista melko äkilliset heilahtelut. Liikkeelle lähtö 1860-luvun alussa oli ollut nopeata Suomen Hypoteekkiyhdistyksen aloitettua toimintansa, mutta Suomen oloissa suurmaatalouden varassa toimineen luottolaitoksen kasvun rajat tulivat nopeasti vastaan, ja vuoteen 1890 tultaessa osuus oli jyrkästi supistunut. Uuden käänteen ylöspäin aiheutti kaupunkikiinteistöjen luototukseen keskittyneiden hypoteekkipankkien perustaminen, jossa tienraivaajana oli vuonna 1895 perustettu Osakeyhtiö Suomen Kaupunkien Hypoteekkikassa. Perustamisen ajoitus vahvistaa kuvaa Suomen kaupungistumisen hitaudesta.[497]

Ratkaiseva käännekohta Suomen koko pankkitoiminnan historiassa ajoittuu 1860-luvun alkuvuosiin. Silloin Suomen Pankki hylkäsi lopullisesti vanhan toimintamuotonsa pitkäaikaisten kiinnitysluottojen myöntämisen suurimmille tilanomistajille. Tämän murroksen alkuvai-

heissa merkittävimmäksi luottolaitokseksi Suomen Pankin tilalle suunniteltiin Suomen Hypoteekkiyhdistystä, mikä sai tukea myös Pietarista. Nämä suunnitelmat saivat kuitenkin nopeasti uuden suunnan, ja yksityisen pankkisektorin kasvu painottui kiinnitysluottoyhdistysten sijaan osakeyhtiömuotoisiin liikepankkeihin. Viimeistään tässä vaiheessa Suomessakin väistyi vanha Itämeren talousalueen pankkitraditio, jonka mukaan juuri kiinteistökiinnitys tarjosi vakaimman pohjan pankkitoiminnalle.

Parissa vuosikymmenessä kehittyi ”suomalainen talletuspankkimalli”, jonka tunnuspiirteitä olivat koko maan kattavat suurliikepankit laajoine haarakonttoriverkostoineen, toiminnan rajaaminen tiukasti vain varsinaiseen pankkitoimintaan, ulkomaisten pankkien poissaolo, erittäin korkea keskittymisaste ja liikepankkien toiminta yleispankkeina, jolloin asiakaskunta kattoi yhteiskunnan kaikki osat. Tämä ”suomalainen malli” heijastui myös Suomen Pankin ja liikepankkien välisessä suhteessa. Koko maan kattavina valtakunnallisina pankkeina osa maksujen välityksestä tapahtui pankin sisällä, mikä ehkä hidasti keskuspankin hoitaman clearing-järjestelmän käyttöönottoa. Laaja haarakonttoriverkosto helpotti myös likviditeetin hoitoa kunkin liikepankin sisällä. Pankkijärjestelmän keskittynyt rakenne puolestaan vakautti järjestelmän toimintaa ja helpotti pankkien välisen yhteistyön hoitamista.

KANSAINVÄLINEN KEHITYSMALLI

Eri maissa toimineet kansalliset setelipankit kehittyivät 1800-luvun jälkipuoliskolla varsinaisiksi keskuspankeiksi, kun toiminta ”pankkien pankkina” muodostui niiden tehtävistä tärkeimmäksi. Muodollisesti katsoen keskuspankkina toimiminen kultakannan oloissa tarkoitti, että muut pankit käyttivät maksuvalmiusreserveinään keskuspankin seteleitä tai keskuspankkitalletuksia, sen sijaan että olisivat pitäneet hallussaan suuria määriä kultarahaa. Kehittyi kaksitasoinen pankkijärjestelmä, jossa suuren yleisön maksuvalmius alkoi yhä enemmän perustua tileihin talletuspankeissa, kuten liike- ja säästöpankeissa, ja talletuspankkien maksuvalmius taas perustui niiden keskuspankkirahana pitämiin reserveihin. Kultakantaisen rahajärjestelmän oloissa kansakunnan ulkomainen maksuvalmius perustui viime kädessä sen kulta- ja valuuttavaroihin, jotka oli tehokasta keskittää kansalliseen keskuspankkiin.

Kansallisen setelipankin kehittyminen varsinaiseksi keskuspankiksi tapahtui eri maissa eri tahtiin, ja se oli mahdollista sitä mukaa kuin maahan syntyi yleisöä palvelevia talletuspankkeja. Suomessa talletuspankkisektorin kasvu, alkaen Suomen Yhdys-Pankin perustamisesta vuonna 1862, oli kuitenkin hidas, ja ehkä siksi kesti vielä vuosikymmeniä, ennen kuin talletuspankkien ja Suomen Pankin työnjako toden teolla muotoutui kaksitasoisen pankkijärjestelmän ideaa vastaavaksi. Jonkinlaisena merkkipaaluna tällä tiellä voidaan pitää sitä, että yleisön talletukset liikepankeissa 1880-luvun ensi vuosina kasvoivat arvoltaan Suomen Pankin liikkeessä olevien setelien määrää suuremmaksi. Käytännössä Suomen Pankin erikoistuminen keskuspankin rooliin oli kuitenkin tällöin vielä alussaan.

Keskuspankkien asemaa rahoitusjärjestelmän ytimenä vahvistettiin useissa maissa myös lainsäädännön avulla, esimerkiksi antamalla niille setelinantomonopoli (tai ainakin rajoittamalla tai verottamalla muiden pankkien setelinantoa). Useissa maissa keskuspankkien seteleistä tehtiin myös laillisia maksuvälineitä, jolloin velkojien oli lain mukaan pakko hyväksyä niitä minkä tahansa velan maksuksi. Nämä toimet paransivat keskuspankkien kannattavuutta niiden kustannusten vastapainoksi, joita suuren kultareservin pitäminen tietenkin aiheutti. Holvissa kultana pidetyille varoillehan ei saanut korkotuottoa niin kuin luotonantoon käytetyille varoille. Keskuspankin seteleille monissa maissa (Englannissa jo vuonna 1833) annettu laillisen maksuvälineen asema antoi pankille tiettyä turvaa rahamarkkinakriisien varalta, kun yleisön ei ollut tarpeen olla huolissaan keskuspankin setelien käypäisyydestä. Perusteita näille keskuspankin erivapauksille voi löytää myös valtiontalouden puolelta: setelinantomonopoli lisäsi valtion kontrollissa olevan setelipankin kykyä tulouttaa voittojaan valtion kassaan – eri maiden järjestelmät olivat tässä suhteessa tietenkin erilaisia.

Suomessa keskuspankilla ei ollut lain määräämää setelinantomonopolia ennen vuotta 1885, jolloin säädetyllä lailla liikepankkien setelinanto-oikeus poistettiin. Pankin setelit eivät myöskään saaneet laillisen maksuvälineen asemaa, joka Suomessa oli ensimmäiseen maailmansotaan asti vain kultarahalla. Juridisella setelinantomonopolilla ei ollut Suomen Pankin eikä koko yhteiskunnankaan kannalta ollut suurta taloudellista merkitystä, koska Suomen Pankin lisäksi vain yksi pankki, Suomen Yhdys-Pankki, oli ennen monopolin säätämistä laskenut seteleitä liikkeeseen. Suomen Yhdys-Pankin setelinanto oli sitä

paitsi jäänyt määrältään hyvin vähäiseksi, vain 3–4 prosenttiin Suomen Pankin liikkeessä olleesta setelistöstä. Yhdys-Pankki sai vuoden 1885 lainmuutoksen yhteydessä aikaa seteliensä vetämiseen kierrosta vuoteen 1892 saakka.

Uutta liikepankkiasetusta valmistelemaan oli asetettu vuonna 1883 komitea, jonka johtajana toimi Suomen Yhdys-Pankin Turun konttorin johtaja vapaaherra S. W. von Troil. Komitea oli tullut sille kannalle, että yksityisten pankkien setelinanto-oikeus oli säilytettävä. Tässä samoin kuin muissakin kysymyksissä komitea oli liberalistisella kannalla suhteessa pankkitoiminnan sääntelyyn. Suomen Pankin johtokunta ja pankkivaltuusto olivat kumpikin lausunnoissaan kuitenkin yksityispankkien setelinanto-oikeuden jatkamista vastaan. Johtokunta katsoi, että setelinanto ei ollut elinkeino, johon pitäisi soveltaa elinkeinovapauden periaatteita. Pankkivaltuusto jakaantui kysymyksessä niin, että vain porvarissäätyä edustanut Lorenz Lindelöf puolsi komitean ehdotusta. Pappissäätyä edustanut puheenjohtaja rovasti Hjelt, talonpoikaissäädyn Agathon Meurman ja ritariston ja aatelin edustajana varamiehenä toiminut Fredrik Stjernvall sen sijaan vastustivat yksityispankkien setelinanto-oikeutta. Lausuntojen perusteella senaatti antoi valtiopäiville esityksen asetukseksi ”pankkiliikkeestä, jota yhtiö harjoittaa”. Esitykseen sisältyi liikepankkien setelinanto-oikeuden kumoaminen. Senaatin esitys hyväksyttiin kolmen säädyn voimin, vain porvarissäädyn vastustaessa sitä.[498]

Keskuspankkien asema pankkien pankkina toi niille myös velvollisuuksia. Niiden tärkeiksi asiakkaiksi tulleet liikepankit alkoivat nojautua keskuspankkeihin myös luoton lähteenä, ottaen keskuspankista lyhytaikaista luottoa silloin kun niiden maksuvalmius oli tilapäisesti heikentynyt. Luottomuotoina tulivat kysymykseen yhtäältä lyhytaikaiset, arvopaperivakuutta vastaan annetut hypoteekkiluotot (ulkomailla tätä luottomuotoa kutsuttiin usein lombardiluotoksi) ja toisaalta vekselien rediskonttaus keskuspankissa. Viimeksi mainittu, ns. rediskonttoluotto tuli 1800-luvun loppua kohti kansainvälisesti tärkeimmäksi luottomuodoksi, jolla keskuspankit tarvittaessa tukivat liikepankkien maksuvalmiutta.

Vekselien rediskonttaus perustui siihen, että kaupallisten vekselien ostaminen yleisöltä (eli vekselien diskonttaus) oli 1800-luvun lopulla muodostunut liikepankkien toiminnassa niiden tärkeimmäksi lyhytaikaisen luoton muodoksi. Tästä johtuen liikepankeilla oli hallussaan

(nk. ”vekselisalkussaan”) suuria määriä lyhytaikaisia vekseleitä, joista suurimman osan taustana oli pankkien lyhytaikainen, nopeasti uusiutuva luotto kauppaliikkeille ja teollisuuslaitoksille. Jos liikepankit halusivat muuttaa vekseleitään rahaksi, ne saattoivat tarjota niitä edelleen keskuspankin ostettavaksi eli rediskontattavaksi.

Keskuspankkien liikepankeille antamasta rediskonttoluotosta kehittyi käytännössä kaikissa maissa keskeisin rahapolitiikan instrumentti. Kysymyksessä oli lyhytaikainen, muutaman kuukauden pituinen luotto, jonka etuna oli, että sen määrää voitiin juuri sen lyhytaikaisuuden vuoksi tarpeen tullen nopeasti supistaa. Rediskonttausten määrää voitiin ohjailla muuttamalla sen hintaa eli rediskonttauksiin sovellettua korkoa, ns. rediskonttokorkoa. Vekselien rediskonttaukseen perustuvan rahapolitiikan toimintamallin kehityttyä rediskonttokorosta tulikin pitkäksi aikaa rahapolitiikan keskeisin väline käytännöllisesti katsoen kaikkialla maailmassa.

Suomen Pankki myönsi yhdelle liikepankille (Pohjoismaiden Osake-Pankki) pienehköjä määriä lyhytaikaista luottoa jo 1870-luvun puolivälissä. Tämä oli enimmäkseen arvopaperivakuutta vastaan myönnettyä hypoteekkiluottoa, mutta vekselien rediskonttauksiakin kokeiltiin jo vuosina 1874–1875. Vuoden 1875 lainaoperaatiot jäivät kuitenkin vain tilapäiseksi ilmiöksi, jota seurasi pitkä ajanjakso, jolloin liikepankit eivät tarvinneet lyhytaikaista lainaa Suomen Pankista. Toden teolla rahapolitiikan toimintatapojen ”eurooppalaistuminen” tapahtui Suomessa vasta 1880-luvun viimeisinä vuosina ja 1890-luvulla rahamarkkinoiden kiristyessä. Tällöin liikepankkien vekseleiden rediskonttauksista tuli Suomen Pankin vakiintunut toimintamuoto ja monien vuosikymmenten ajaksi kaikkein keskeisin osa sen rahapolitiikan välineistöä.[499]

SUOMEN PANKKI MAKSULIIKKEEN KESKUKSENA

Keskuspankin rooliin kuuluu, että keskuspankkiraha tarjoaa muille pankeille luotettavan maksuvälineen, jolla ne voivat maksaa toisilleen. Periaatteessa pankit voivat pitää reservinsä keskuspankin seteleinä ja suorittaa keskinäiset maksunsakin niillä, mutta tämä ei ymmärrettävästi ole kovin tehokas eikä turvallinen tapa. Tehokkuussyyt johtivat Suomessa kuten muissakin maissa siihen, että liikepankkien maksuvalmius perustui setelien sijaan niiden talletuksiin sekkitileillä keskus-

pankissa. Näitä keskuspankkitalletuksiaan liikepankit voivat sitten käyttää tarvittaessa käteisen rahan nostamiseen keskuspankista tai maksujen suorittamiseen toisilleen. Liikepankkien välinen maksuliikenne kasvoi nopeasti sitä mukaa kuin liike-elämässä totuttiin käyttämään maksuvälineenä liikepankin maksettavaksi asetettuja postilähetysvekseleitä ja myöhemmin myös sekkejä. Tämä lisäsi maksuliikennettä niiden tileillä keskuspankissa.

Liikepankit avasivat sekkitilejä (ns. pano- ja ottotilejä) Suomen Pankissa lähes samassa tahdissa kuin uusia liikepankkeja perustettiin, kuten oheisesta taulukosta ilmenee. Kun näistä pano- ja ottotileistä kehittyi liikepankkien kassojen käytännössä likvidein talletuspaikka, Suomen Pankki sai itselleen toden teolla keskuspankin aseman Suomen ”likviditeettipyramidin” huipulla. Liikepankkien pano- ja ottotilien merkitys oli tosin alusta pitäen suurempi maksuliikkeen hoidossa kuin likviditeetin talletuspaikkana. Tämä näkyy rahan suurena kiertonopeutena näillä tileillä. Suomen Pankin pano- ja ottotilit kehittyivät Suomen maksujärjestelmän ”ytimeksi”, jossa liikkuneet pankkien väliset maksuvirrat olivat kansantalouden kokoon nähden jo erittäin huomattavat. Tilannetta ensimmäisen maailmansodan aattona kuvaa, että vuonna 1913 tilillepanot pankkien (ja muiden yksityisasiakkaiden) pano- ja ottotileillä Suomen Pankissa olivat yhteensä 450 miljoonaa markkaa, mikä jo hieman ylitti Suomen tavaraviennin kokonaisarvon ja vastasi noin 28 % Suomen bruttokansantuotteen arvosta vuonna 1913.[500]

LIIKEPANKKIEN LUKUMÄÄRÄ JA NIIDEN PANO- JA OTTOTILIT SUOMEN PANKISSA 1870–1910

Vuosi	Tilejä	Liikepankkien lukumäärä
1870	1	1
1880	2	3
1890	4	6
1900	5	9
1905	5	9
1910	9	12

Näin suuret pankkien välisen maksuliikenteen volyymit olisivat sitoneet paljon varoja pankkien pano- ja ottotileille, ellei käyttöön olisi otettu likviditeetin tarvetta vähentävää nettoutusmenettelyä. Englannissa Bank of Englandin sekkitilit olivat jo paljon aiemmin, vuosina 1854–1864

asteittain kehittyneet pankkien välisen selvityksen välineeksi.[501] Saksan Reichsbank oli jo vuonna 1883 ottanut käyttöön pankkien välisten maksujen selvitysjärjestelmän,[502] ja vuonna 1906 samanlainen palvelu päätettiin aloittaa Suomen Pankin pääkonttorissa ja myöhemmin myös haarakonttoreissa. Selvityksessä eli clearingissa kunkin liikepankin saatavat muilta pankeilta nettoutettiin päivittäin saman pankin muille pankeille maksettavien suoritusten kanssa, niin että liikepankin tarvitsi tililtään Suomen Pankissa maksaa vain tulevien ja lähtevien maksujen nettosumma. Maksuliikkeen selvityksen keskittäminen Suomen Pankkiin teki siitä toden teolla Suomen koko maksujärjestelmän kiistattoman ytimen. Clearingissa selvitettävien maksujen lukumäärä ja arvo kasvoivat nopeasti, niin että vuonna 1913 selvitettiin jo yli 86 000 sekkiä ja postiläheteysvekseliä, yhteisarvoltaan 197 miljoonaa markkaa.[503]

SIVUSSA PYSYVÄ SUOMEN PANKKI

1860-luvun lopulta alkaen alkoi yleistyä käsitys, jonka mukaan keskuspankilla oli vastuu rahan arvon lisäksi myös rahaolojen yleisestä vakaudesta. Jonkinlaisena merkkipaaluna tässä suhteessa pidetään vuoden 1866 Overend-kriisiä Lontoossa. Erittäin tuhoisan kriisin jälkeen talouslehti The Economistin päätoimittaja Walter Bagehot julkaisi kuuluisan pamflettinsa ”Lombard Street” (1873), jossa hän vaati, että kriisien tullen keskuspankkien olisi lainattava vapaasti, normaaleja vakuuksia vastaan, mutta normaalia korkeammalla korolla. Bagehotin mielestä pelko, että rahaa ei olisi saatavissa millään korkotasolla, vain muuttaisi kireässä rahamarkkinatilanteessa huolestumisen paniikiksi. Bagehotin periaatteet saavuttivat pian laajaa kannatusta ja muuttuivat osaksi keskuspankkitoiminnan yleisesti hyväksyttyä käytäntöä. Luottamus Bagehotin käsitykseen keskuspankista ”viimeisen varan luotonantajana” (lender of last resort) sai lisää voimaa vuoden 1890 ns. Baringin kriisin jälkeen. Tässä rahamarkkinakriisissä Bank of Englandin katsottiin toimineen Bagehotin esittämien periaatteiden mukaan ja onnistuneen estämään kriisiin joutuneen lontoolaisen Barings Bankin ongelmien leviämisen niin laajalle, että uhkana olisi ollut markkinoiden totaalinen romahdus.

Suomen Pankin vuonna 1875 vahvistetun ohjesäännön ensimmäisen pykälän mukaan pankin tehtävänä on Suomen rahalaitoksen pitäminen vakavalla ja turvallisella kannalla sekä maan rahaliikkeen edistäminen ja helpottaminen. Tavanomaisissa oloissa tällä pykälällä

■ 1880-luvun pankkiarkkitehtuuria. Kuva on otettu vuonna 1883 valmistuneen Suomen Pankin pääkonttorin toisen kerroksen toimistotiloissa.

–Atelier Apollo. **Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.**

tarkoitettiin lähinnä Suomen koko rahoitusjärjestelmän maksuvalmiuden turvaamista, missä työkaluina käytettiin useimmiten diskonttokoron muutoksia, liikepankkien tarjoamien vekseleiden rediskonttaamista sekä joskus myös niille reaalivakuutta vastaan myönnettyjä lyhytaikaisia luottoja. Ohjesäännössä puhutaan nimenomaan maan koko rahalaitoksesta eikä niinkään yksittäisestä pankista, sillä yksittäisen liikepankin kohdalla lähdettiin siitä, että toiminnan valvonta kuului pankkien omistajille eikä julkiselle vallalle. Yksityisen liikepankin ja julkisen vallan välille rakennettiin suorastaan palomuuri, sillä ensimmäisessä vuonna 1866 laaditussa liikepankkilaissa oli yksiselitteinen määräys, jonka mukaan yksityinen liikepankki ei ollut oikeutettu ottamaan vastaan julkisen vallan myöntämää tukea. ”Älköön yksityisellä pankilla olko odotettavana mitään raha-apua valtiovaroista tahi muuta avuntekoa hallitukselta; älköönkä valtiotakaan sekoiteta pankin yksityisiin yrityksiin tahi tulko se pankin voimassapitämiseen avullisena olemaan.” Vuonna 1886 pankkilakia uudistettiin, mutta tämä pykälä pidettiin edelleen voimassa.[504]

Kiistämättömänä epäkohtana Suomen suuriruhtinaskunnan ajan jälkipuoliskolla oli kuitenkin pankkitoiminnan valvonnan tehottomuus. Keskitettyä valvontajärjestelmää ei ollut, vaan jokaiseen liikepankkiin oli asetettu julkinen asiamies, jolla oli oikeus olla läsnä pankin hallinnon kokouksissa ja liittää yhtiökokouksen pöytäkirjaan mahdolliset muistutukset. Sen sijaan suoranaisia valtuuksia puuttua pankin toimintaan asiamiehellä ei ollut. Erityisesti liikepankkisektorilla vannottiin liberalististen taloudellisten aatteiden nimiin, ja yhtenä osoituksena tästä oli vankkumaton usko markkinaehtoisen valvonnan eli omistajien ja asiakkaiden suorittaman valvonnan tehokkuuteen. Markkinaehtoinen valvonta edellytti puolestaan pankkien toiminnan läpinäkyvyyttä. Käytännössä tämä näkyi lakisääteisinä vaatimuksina julkistaa kuukausittain summittainen katsaus pankin tilasta sekä vuosittain senaatin vahvistaman kaavan mukainen katsaus pankin tuloksesta ja taseesta. Tällaisessa järjestelmässä luotettiin toisaalta pankin toimivan johdon korkeaan vastuuntuntoon ja toisaalta omistajien ja asiakkaiden edellytyksiin arvioida pankin taloudellinen tila ja pankin kykyyn vastata toiminnan riskeistä. Julkisen tuen kiellolla haluttiin paitsi suojella julkisia varoja, myös varmistaa, että liikepankkien välinen kilpailuasetelma pysyisi neutraalina eikä valtio pääsisi suosimaan mitään yksittäistä pankkia muiden pankkien vahingoksi.[505]

Juridisesti pykälä tarkoitti ainoastaan suoraan valtion varoista myönnettyä tukea, mutta käytännössä se rajoitti myös Suomen Pankin vaihtoehtoja kriisiin ajautuneiden pankkien pelastamisessa. Kynnys normaaleja ehtoja edullisemman luoton antamiseen yksittäiselle liikepankille oli korkea, ja Suomen Pankin tehtäväksi ymmärrettiin koko järjestelmän vakauden turvaaminen, mutta ei automaattisesti yksittäisen pankin vakauden turvaaminen. Yksiselitteinen kielto julkisen tuen myöntämisestä liikepankeille velvoitti ainoastaan liikepankkeja ja tämän mukaisesti myös toimittiin. Muut rahoituslaitokset, kuten Suomen Hypoteekkiyhdistys tai Osuuskassojen Keskuslainarahasto, olivat ajoittain saaneet säännöllistä tukea valtiolta.[506]

VAIN YKSITTÄISTEN PANKKIEN KRIISEJÄ

Yksittäisen liikepankin tukeminen tuli ensimmäisen kerran ajankohtaiseksi 1890-luvun alussa. Baring-kriisin nimellä tunnettu kansainvälinen finanssikriisi heijastui myös Suomeen, mutta vielä suurempia ongelmia aiheuttivat kotimaiset tekijät, lähinnä pääkaupungin kasvu ja sen myötä nopeasti kasvanut kiinteistösektorin luotonkysyntä. Suurimmissa vaikeuksissa oli vasta perustettu Kansallis-Osake-Pankki. Keskuspankissa oltiin huolissaan uuden pankin kohtuuttoman nopeasta antolainauksen kasvusta erityisesti siksi, että kasvu oli perustunut pitkälti Suomen Pankin rediskonttausten rohkeaan hyödyntämiseen. Suomen Pankin nopea väliintulo sekä Kansallis-Osake-Pankin ylimmän johdon vaihdos onneksi rauhoitti tilanteen, ja muutamassa vuodessa pankin asema onnistuttiin vakauttamaan. Osana vakauttamista oli pankin ensimmäisen pääjohtajan Otto Hjeltin ero.[507]

Seuraava pankkijärjestelmän vakautta uhannut yksittäisen pankin kriisi osui aivan 1900-luvun alkuun. Kyseessä oli vuonna 1897 perustettu Suomen Maanviljelys- ja Teollisuuspankki Oy. Pankin toiminta-ajatuksena oli pitkäaikaisten luottojen myöntäminen sekä teollisuudelle että maataloudelle, joten pankki tavallaan täytti rahoitusmarkkinoilla olleen aukon. Liikkeellelähtö oli kuitenkin voimavaroihin nähden liian rohkea, joten pankin maksuvalmius oli alusta lähtien tiukoilla. Varsin pian paljastuikin, että pankki joutui turvautumaan epäterveisiin muotoihin varainhankinnassa. Lähinnä tämä merkitsi ylisuurten provisioiden maksamista talletusten hankinnassa sekä tekaistujen talletustodistusten käyttöä. Myös pankin vaatimissa luottojen vakuuksissa oli

tietoisia laiminlyöntejä. Kaikkein suurimman riskin muodosti kuitenkin lainojen keskittyminen vain muutamalle suurasiakkaalle.[508]

Suomen Pankin johto oli alusta lähtien suhtautunut Maanviljelys- ja Teollisuuspankin toimintaan epäillen, sillä pankin johdon ammattitaitoon ei luotettu. Pääjohtajaksi oli otettu Kansallis-Osake-Pankissa epäonnistunut pääjohtaja Otto Hjelt. Kilpailuneutraliteetin katsottiin kuitenkin edellyttävän, että epäilyksistä huolimatta Suomen Pankki suostui rediskonttaamaan tämänkin pankin vekseleitä. Rediskonttauksille asetettiin tiukat rajat, ne saivat nousta ainoastaan puoleen pankin osakepääomasta. Maanviljelys- ja Teollisuuspankin tilanteen edelleen kiristyessä Suomen Pankki suostui lisäksi myöntämään sille lyhytaikaisen hypoteekkiluoton, jonka vakuutena olivat talletustodistukset. Syksyllä 1900 Suomen Maanviljelys- ja Teollisuuspankin tilanne edelleen kiristyi, jolloin pankin johto vaihdettiin. Vaihdoksella haluttiin palauttaa yleisön ja viranomaisten luottamus pankkia kohtaan, sillä uusiksi johtajiksi kutsuttiin Alfred Charpentier sekä August Ramsay. Ensin mainitun taustaan kuului muun muassa Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajuus ja valtiovaraintoimituskunnan päällikkyys. Jälkimmäinen oli tähän aikaan vakuutusylitarkastaja sekä Suomen Kaupunkien Hypoteekkikassan toimitusjohtaja.

Välittömästi pankkiin perehdyttyään he totesivat tilanteen toivottomaksi ja lakkauttivat pankin toiminnan. Tavoitteena oli rauhallisesti toteutettava suoritustila, mutta tässä ei onnistuttu, vaan talvella 1902 Maanviljelys- ja Teollisuuspankki jouduttiin asettamaan konkurssiin. Pesän selvitys osoittautui poikkeuksellisen työlääksi tehtäväksi, koska pesä oli mukana peräti 85 muussa vararikossa. Niinpä lopullinen tilitys tehtiin vasta vuonna 1917. Konkurssitilityksen mukaan pankin velat nousivat 9,4 miljoonaan markkaan ja varat 3,7 miljoonaan markkaan. Teollisuus- ja Maanviljelyspankin osakkaat menettivät kaiken, mitä olivat pankkiin sijoittaneet, ja tallettajat menettivät noin 30 prosenttia talletuksistaan. Suomen Pankin menetykset nousivat noin 1,5 miljoonaan markkaan. Lisäksi myös Valtiokonttorilla oli pankissa merkittävä talletus.

Konkurssi oli Suomen silloisen pankkihistorian suurin ja herätti julkisuudessa suurta huomiota. Pankin pelastusoperaatiossa silmiinpistävää on johdon vaihto vuonna 1900. Vaikka Suomen Pankin pöytäkirjojen mukaan keskuspankilla ei ollut roolia tässä vaihdossa, niin arvovaltaiset nimet viittaavat Suomen Pankin ainakin välilliseen tukeen johdon vaihto-operaatiolle. Varsinaista pelastusoperaatiota Maanviljelys- ja

Teollisuuspankin hyväksi Suomen Pankki ei kuitenkaan missään tapauksessa halunnut jo myönnettyjen luottojen lisäksi käynnistää. Pankkivaltuusmiesten pöytäkirjoista löytyy ainoastaan mainintoja pankin vaikeuksista. Paavo Korpisaari tutkimuksessaan pankin konkurssin syistä korostaa voimakkaasti johdon huolimattomuutta sekä hyvän hallintotavan puutetta. Hänen mukaansa pankkia voi pitää esimerkkinä siitä, miten pankkia ei saisi johtaa ja valvoa. Täten keskuspankin haluttomuus lähteä mihinkään pelastusoperaatioon on ymmärrettävää.

Vastaava mutta mittasuhteiltaan paljon pienempi tapaus oli Uudenkaarlepyyn Osakepankin konkurssi vuonna 1913. Tämän vuonna 1899 perustetun pankin hoito oli erittäin puutteellista ja suorastaan ammattitaidotonta. Pankin julkinen asiamies antoi tilanteen kuitenkin jatkua laiminlyönneistä huolimatta, kunnes lopullisena kuoliniskuna oli pankin suurimman velallisen ajautuminen konkurssiin vuonna 1913. Konkurssiselvittelyssä paljastui, että julkinen asiamies oli vielä kaksi päivää ennen pankin asettamista konkurssiin ilmoittanut pankin olevan täysin vakavarainen. Konkurssin seurauksena pankin osakkaat menettivät sijoituksensa ja tallettajat noin 40 prosenttia talletustensa määrästä. Suomen Pankin näkökulmasta arvioituna Uudenkaarlepyyn Osakepankki oli niin vähäinen toimija, ettei pankin toimintaan kiinnitetty huomiota. Mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan nostaa esiin, että Uudenkaarlepyyn osakepankin perustamisvaiheissa sen suurimpia osakkaita oli ollut edellä mainittu Maanviljelys- ja Teollisuuspankki.[509]

ENSIMMÄISET KESKUSTELUT PANKKIEN VALVONNAN LUONTEESTA

Julkisuudessa nämä molemmat edellä mainitut tapaukset synnyttivät vilkkaan polemiikin liikepankkien valvonnan luonteesta ja tarpeellisuudesta. Viimeistään Uudenkaarlepyyn Osakepankin konkurssin jälkeen vahvistui näkemys, jonka mukaan omistajavalvonta yhdistettynä hajautettuun julkiseen valvontaan pankkikohtaisten asiamiesten muodossa ei riittänyt turvaamaan tallettajien asemaa. Samalla syntyi kiista julkisen valvonnan kannattajien ja markkinapohjaisen asiakas- ja omistajavalvonnan kannattajien välille. Ensin mainitun ryhmittymän äänitorveksi nousi väitöskirjaa pankkiteoriasta valmistellut Paavo Korpisaari. Helsingin Sanomiin syksyllä 1913 kirjoittamissaan kahdessa artikkelissa Korpisaari korosti pankkitoiminnan perustuvan pankkien

nauttimaan luottamukseen ja tämän luottamuksen kehittämisessä merkittävä asema oli kunnollisella julkisella valvonnalla. Valvontavaihtoehtoina Korpisaari piti valtiovaraintoimituskunnan alaisena työskentelevää pankkitarkastajaa tai Suomen Pankkiin perustettavaa valvontaosastoa.[510]

Markkinapohjaisen omistajavalvonnan puolestapuhujana taas profiloitui eduskunnan pankkivaliokunnan pitkäaikainen puheenjohtaja (1907–1917) ja Suomen Hypoteekkiyhdistyksen toimitusjohtaja Emil Schybergson, joka välittömästi vastasi Hufvudstadsbladetissa Korpisaaren kirjoituksiin. Schybergsonin mukaan ei ollut mitään aihetta siirtää pankkien omistajille ja tallettajille kuuluvaa valvontavastuuta julkiselle vallalle. Hänen mukaansa osakkaiden kritiikki pankin julkista asiamiestä vastaan oli kohtuutonta, sillä samat osakkaat olivat jo valinneet edustajansa valvomaan pankin toimintaa. Liikepankin valvonnan pohjana piti olla julkisuusperiaatteen mahdollistama tasekritiikki. Periaatteellisella tasolla Korpisaaren esittämä keskitetty julkinen valvonta päinvastoin hämärtäisi pankkien välistä tervettä kilpailua. Pankkien julkisen valvonnan lisääminen merkitsisi sitä, että julkinen valta ottaisi vastatakseen pankin vakavaraisuudesta. Valvonnan seurauksena suosittaisiin taloudellisilta voimavaroiltaan heikkoja pankkeja. Tämä selittyisi sillä, että tehostetun valvonnan seurauksena pienen oman pääoman omistavat pankit nauttisivat tallettajien silmissä samanlaista luottamusta kuin ne pankit, jotka vuosikymmenien menestyksellisen toiminnan seurauksena olivat moninkertaistaneet oman pääomansa ja siten saavuttaneet taloudellisesti vankan aseman.[511]

Eduskuntaan kysymys pankkivalvonnan tehostamisesta tuli seuraavana vuonna 1914 Maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtajan Kyösti Kallion johdolla jätetyn lakialoitteen muodossa, jossa esitettiin valvonnan tehostamista Paavo Korpisaaren näkemysten mukaisesti. Ratkaiseva keskustelu asian tiimoilta käytiin Schybergsonin johtamassa eduskunnan pankkivaliokunnassa, jossa aloitteen kannattajat korostivat julkisen vallan roolia liikepankkien tallettajien suojelijana. Markkinaehtoisen omistajavalvonnan kannattajat puolestaan vetosivat vapaan kilpailun merkitykseen. Sekä pankkivaliokunnassa että suuressa valiokunnassa enemmistö tuki voimassa ollutta käytäntöä, joten aloite valvonnan tehostamisesta raukesi. Samalla raukesi myös aloitteessa esitetty ehdotus komitean asettamisesta tutkimaan valvonnan siirtämistä Suomen Pankille.[512] Eduskunnassa käydyn keskustelun

nojalla voisi ajatella, että usko markkinapohjaisen valvonnan ylivertaisuuteen oli 1910-luvun puolivälin Suomessa vielä yllättävänkin vankkaa. Pelkästään ideologisesta erimielisyydestä ei kuitenkaan ollut kyse, vaan aloitteen tiimoilta käydyissä keskusteluissa nousivat esiin Venäjän ja Suomen väliset pulmalliset suhteet. Suomessa elettiin toisen sortokauden vuosia, ja epäluulo Venäjää kohtaan oli suurta. Näissä oloissa keskitettyyn ja ehkä senaatin johtamaan valvontajärjestelmään siirtymisen pelättiin tarjoavan venäläisten vaikutuspiirissä oleville virkamiehille mahdollisuuden puuttua suomalaisten pankkien toimintaan, ja tätä ei missään nimessä haluttu. Parempana ratkaisuna pidettiin tilanteen jättämistä ennalleen. Ratkaisevassa asemassa olivatkin loppujen lopuksi poliittiset eivätkä taloudelliset tekijät.

Suomen Pankki jäi valvonnan järjestämistä koskevassa keskustelussa enimmäkseen sivuun. Vaikka Suomen Pankki muutamaan otteeseen mainittiinkin ainakin yhtenä mahdollisena pankkeja valvovana viranomaisena, niin Suomen Pankin johdon tai pankkivaltuusmiesten piirissä tätä kysymystä ei pohdittu. Ilmeisestikään tämän tyyppistä pankkien valvontaa ei pidetty keskuspankin rooliin kuuluvana tehtävänä.

HALLINTARAKENTEET POHDITTAVINA

EROON KAKSINAPAISUUDESTA

Suomen Pankin siirtyminen säätyjen alaisuuteen vuoden 1868 alusta merkitsi perinpohjaista muutosta pankin hallintorakenteissa. Käytännössä tämä näkyi siinä, että pankin johdon valvonta siirtyi senaatilta säätyjen valitsemille pankkivaltuusmiehille. Tosin täydellisen vastuun siirtyminen toteutui vasta siirtymäajan jälkeen vuonna 1875. Siirtymäkausi johtui siitä, että vielä vuoden 1868 jälkeen Suomen Pankki jatkoi valtion rahastojen hoitamista. Tämä puolestaan merkitsi, että senaatilla säilyi näiden pankin hoidossa olleiden rahastojen takia valvontaoikeus Suomen Pankkiin nähden. Täten Suomen Pankki toimi samanaikaisesti kahden orgaanin eli säätyjä edustaneen pankkivaltuuston ja senaatin talousosaston valvonnan alaisena.

Pankkivaltuusmiehet kiinnittivät tähän epäkohtaan huomiota alusta lähtien, ja julkisuuteen asia nousi vuoden 1872 valtiopäivillä, jossa käsiteltiin pankkivaltuusmiesten laatimaa ehdotusta Suomen Pankin uudeksi ohjesäännöksi. Pankkivaltuusmiesten ehdotuksen mukaan valtion rahastojen hoito olisi ollut siirrettävä erilliselle tätä tarkoitusta varten perustettavalle virastolle. Uuden viraston ansiosta Suomen Pankin johtokunnan asema helpottuisi, kun se voisi toimia ainoastaan yhden hallinnon alaisena. Johtokunnan ei tarvitsisi pohtia, oliko etusijalle asetettava pankin etu vai valtiolaitoksen etu ja oliko noudatettava senaatin käskyjä vai pankkivaltuusmiesten määräyksiä.

Säätyvaltiopäivillä vain muutama edustaja vastusti esitystä. Kriitikoista tunnetuin oli Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajana

1850-luvulla työskennellyt senaattoriksi kohonnut Robert von Trapp, joka oli vuonna 1871 jättänyt valtiovaraintoimituskunnan päällikkyyden ja joka toimi näillä säätyvaltiopäivillä pankkivaliokunnan puheenjohtajana. Hänen mielestään oli ollut täysin tarpeetonta siirtää Suomen Pankki säätyjen alaisuuteen, eikä hän myöskään nähnyt mitään tarvetta valtion rahastojen hoidon siirtämiseen pois Suomen Pankista. Sen sijaan J. V. Snellman, joka toimiessaan valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä vuosien 1863–64 valtiopäivien aikaan ja joka silloin oli jyrkästi vastustanut Suomen Pankin siirtämistä säätyjen alaisuuteen, oli 1870-luvun alussa roolissaan säätyvaltiopäivämiehenä muuttanut kantansa eikä enää vastustanut siirtoa.[513]

Vaikka itse asia eli valtion rahastojen siirtäminen pois Suomen Pankin hoidosta saikin yleistä kannatusta säädyissä, niin siellä keskusteltiin varsin vilkkaasti tähän kysymykseen liittyvistä muotoseikoista, ja nimenomaan nämä muotoseikat hidastivat asian loppuun saattamista. Suurimmaksi ongelmaksi nähtiin, ettei aloiteoikeus näin suuressa kysymyksessä voinut lähteä pankkivaltuusmiehiltä, vaan se kuului hallitsijalle ja senaatille. Näistä epäilyistä huolimatta säätyjen lopulliseksi päätökseksi tuli keisarille tehty esitys valtion rahastojen hoidon siirtämisestä Suomen Pankista uudelle virastolle, jotta Suomen Pankki voisi keskittyä keskuspankkitoimintojen hoitamiseen ja jotta sen valvonta voitaisiin rajata yhden orgaanin alaiseksi.

Tämän jälkeen valtiopäivien päätös lähetettiin kenraalikuvernöörin virastoon ja sieltä edelleen Pietariin valtiosihteerinvirastoon. Täältä asia palautettiin takaisin Helsinkiin senaatin valmisteltavaksi. Kaikkineen näihin valmisteluihin meni noin vuosi, sillä vasta joulukuussa 1873 asia esiteltiin keisarille. Päätös oli myönteinen, joten vuoden 1874 alussa senaatti asetti toimikunnan valmistelemaan uuden viraston perustamista valtion rahastojen hoitoa varten. Toimikunnan jäseniksi kutsuttiin senaattorit Herman Molander ja Viktor von Haartman, Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja August Florin, esittelijäsihteeri Julius Thilen, kamreeri Wilhelm Brummer sekä pankkivaltuusmiesten sihteeri Svante Dahlström. Vajaan vuoden työskentelyn jälkeen senaatti vahvisti ehdotuksen, jonka jälkeen keisari saattoi vahvistaa päätöksen Valtiokonttorin perustamisesta ja sen toiminnan käynnistämisestä vuoden 1876 alusta lähtien.[514]

Valtiokonttorin perustamisen myötä Suomen Pankin valvontaa monimutkaistanut kaksinapaisuus poistui, ja pankkivaltuusmiesten

rooli Suomen Pankin toiminnan ylimpänä valvojana selkiintyi. Konkreettisena osoituksena tästä oli tili- ja vastuuvapautta koskevan päätösvallan siirtäminen senaatilta pankkivaltuusmiehille vuodesta 1875 lähtien. Täysin irralleen senaatista Suomen Pankki ei kuitenkaan päässyt, sillä oikeutta ulkomaisen luoton ottamiseen pankilla ei ollut vaan tällainen laina oli otettava senaatin nimissä, joka sitten tallettaisi ulkomaiset valuutat Suomen Pankkiin. Suomen Pankki oli myös velvoitettu maksamaan vuosittain valtiolle 180 000 markkaa määrärahana maatalouden edistämiseen, teknisten reaalikoulujen tukemiseen ja mielisairaiden hoitoon. Valtiokonttorin perustamisen jälkeen määräraha nostettiin 250 000 markkaan vuodessa.[515] Lisäystä perusteltiin sillä, että näin Suomen Pankki korvasi valtiolle sen kustannusten säästön, jonka Valtiokonttorin perustaminen pankille aiheutti.

PANKKIVALTUUSTON MUODOLLINEN ASEMA

Vuoden 1867 ohjesääntö ja siihen vuosina 1875 ja 1878 tehdyt uudistukset loivat säädyille vahvan aseman Suomen Pankin toiminnan ylimpänä valvojana, mutta muutamassa tärkeässä kohden senaatin asema säilyi ennallaan. Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan valinta kuului suoraan keisarille. Johtokunnan muiden vakinaisten jäsenten valinnassa mukana olivat kaikki kolme orgaania eli pankkivaltuusmiehet, senaatin talousosasto ja keisari. Pankkivaltuusmiehillä oli nimittäin oikeus esittää kolmea ehdokasta. Näistä senaatin talousosasto laati oman lausuntonsa keisarille, joka sitten käytti nimitysoikeuttaan näiden kolmen ehdokkaan välillä.[516] Keisarin vahva asema johdon nimityksissä heijasti Venäjän yksinvaltaista järjestelmää, mikä myös Suomessa tunnustettiin, sillä keisarin nimitysoikeutta ei asetettu missään vaiheessa kyseenalaiseksi.

Vuonna 1895 Suomen Pankin ohjesääntöä uudistettiin, ja samassa yhteydessä täsmennettiin myös johtokunnan puheenjohtajan nimitysprosessia. Vuoden 1875 ohjesäännön sananmuoto oli nimittäin seuraava: ”Johtokunnan esimiehen nimittää Keisarillinen Majesteetti siinä järjestyksessä, joka tähän asti on ollut tapana taikka jonka Keisarillinen Majesteetti vastedes säätää.” Uudistuksen jälkeen sananmuoto oli seuraava: ”Puheenjohtajan nimittää Keisari ja Suuriruhtinas Senaatin talousosaston esityksestä.” Uuden ohjesäännön myötä johtokuntaan otettiin lisäksi ylimääräisen rahasäännön nojalla jäsen, jonka nimityk-

SETELIPAINON PERUSTAMINEN

Suomen Pankin toiminnan alkuvuosina liikkeeseen laskettujen seteleiden määrä oli vähäinen eikä niille asetettu suuria painoteknisiä vaatimuksia. Setelilomakkeet voitiin painaa Suomessa, kuten ensin J. C. Frenckellin omistamassa Turun Akatemian kirjapainossa ja pankin Helsinkiin siirtymisen jälkeen Jakob Simeliuksen kirjapainossa.

1820-luvun alussa Venäjällä ryhdyttiin setelien painamisessa väärennösten estämiseksi käyttämään kaiverrettuja laattoja, mihin suomalaisilla kirjapainoilla ei ollut teknisiä valmiuksia. Siksi setelien valmistus ja samalla niiden suunnittelukin siirtyi neljän vuosikymmenen ajaksi Pietariin. Suomen saatua oman rahayksikön vuonna 1860 pienimpien setelien painatus siirrettiin kuitenkin takaisin Suomeen; niitä tilattiin muun muassa F. O. Liewenthalin ja Ferdinand Tilgmannin kivipainoista. Suuremmat markkasetelit painettiin aluksi Preussin valtion painossa Berliinissä, kunnes 1870-luvulla Suomen Pankki alkoi käyttää tanskalaista H.H. Thielen painoa. Tämän Kööpenhaminassa sijainneen painon kanssa tehty sopimus jatkui vuoteen 1887.

Valtiopäivillä ajatus omasta setelipainosta oli esillä ensimmäisen kerran jo vuonna 1882, mutta tällöin hanke vielä raukesi, ja setelipainon perustamisesta päätettiin vasta seuraavilla, vuoden 1885 valtiopäivillä. Painotalon pystyttäminen Suomen Pankin tontille käynnistyi vuonna 1886. Setelipainon hoidosta tehtiin sopimus Ferdinand Tilgmannin kanssa, joka jo 1860-luvulla oli ollut yhteistyössä Suomen Pankin kanssa. Suomen Pankki vastasi kiinteistön, painokoneiden sekä painolaattojen ja paperin hankinnan aiheuttamista kustannuksista, ja Tilgmannin vastuulle jäivät koneiden ylläpito, muut raaka-ainekustannukset ja henkilökunnan palkat. Vuonna 1909 sopimusta uudistettiin siten, että uusien painokoneiden hankinta kustannuksineen siirtyi Tilgmannille. Täysin omavaraisia ei setelien suhteen oltu, vaan vuonna 1897 tehtiin englantilaisen Bradbury, Wilkinson & Co:n kanssa sopimus seteleiden etupuolten painamisesta Englannissa. Tämä yhteistyö kesti kuitenkin vain muutaman vuoden.

Vuonna 1911 Ferdinand Tilgmann siirtyi syrjään ja setelipanon johtajaksi tuli hänen poikansa Ernst. Tilgmannin toiminta yrittäjänä setelipainossa päättyi vuonna 1921. Syynä sopimuksen purkamiseen olivat suuret koneinvestoinnit, joihin Tilgmann ei ollut halukas ryhtymään. Suomen Pankki lunasti Tilgmannin omistamat painokoneet ja setelipaino jatkoi toimintaansa Suomen Pankin osastona. Tilgmann jatkoi johtajana ja koko henkilökunta – 62 työntekijää – siirtyi Suomen Pankin palvelukseen. Nelikerroksinen uudisrakennus valmistui vanhan painotalon jatkeeksi vuonna 1921. Näissä tiloissa setelipaino toimi sitten aina 1950-luvulle saakka, jolloin se muutti kadun yli Rauhankatu 19:ään valmistuneeseen uuteen rakennukseen.

Suomen Rahapaja perustettiin vuonna 1865 senaatin valtiovaraintoimituskunnan alaisuuteen ja on aina toiminut erillään Suomen Pankista.

sen vahvisti senaatin talousosasto pankkivaltuusmiesten esityksen pohjalta.[517]

Näiden muutosten seurauksena sekä senaatin talousosaston että pankkivaltuusmiesten valta johtokunnan jäsenten nimityksissä vahvistui. Periaatteellisesti suurimpana muutoksena voidaan pitää johtokunnan ylimääräisen jäsenen nimitystä, jossa nimitys pohjautui pankkivaltuusmiesten esitykseen.

Johtokunnan alapuolella olevien ylimpien virkamiesten kuten sihteerin, kamreerien, kassanhoitajien ja asiamiehen nimitysoikeus kuului vielä vuoden 1867 ohjesäännössä senaatin talousosastolle. Vuoden 1878 ohjesäännössä nimitysoikeus siirrettiin johtokunnalle, ja tämä käytäntö jatkui itsenäistymiseen asti. Pankin virkamiesten joukossa haarakonttoreiden johtajat eli silloisen terminologian mukaan pankkikomisariukset muodostivat aivan oman ryhmänsä. Näiden nimitys kuului koko ajan senaatin talousosastolle. Vuoden 1875 ohjesäännöstä lähtien tosin johtokunta sai oikeuden valita hakijoiden joukosta kolme virkaan parhaaksi katsomaansa hakijaa. Näistä puolestaan pankkivaltuusmiehet esittivät oman lausuntonsa, jonka jälkeen senaatin talousosasto vahvisti nimityksen. Nimitysasioihin voidaan katsoa kuuluvaksi myös jokaiseen haarakonttoriin vuodesta 1875 lähtien nimitetyt diskonttokomitean jäsenet. Tähän komiteaan valittiin vuodeksi kerrallaan haarakonttorin johtajan lisäksi kaksi ulkopuolista jäsentä. Edellytyksenä oli paikkakunnan liikeolojen hyvä tuntemus, yleisesti tunnustettu rehellisyys sekä arvostettu asema. Ehdotuksen jäsenistä teki haarakonttorin johtaja keskusteltuaan kysymyksestä johtokunnan kanssa. Valinnan vahvistivat pankkivaltuusmiehet.[518]

Mielenkiintoisena kuriositeettina voidaan mainita, että vuoden 1895 ohjesäännössä edellytettiin virkailijalta ensimmäisen kerran suomen kielen hallitsemista. Tosin määräys oli vielä melko väljä, koska ohjesäännön 53 §:n mukaan ”hakijan on osoitettava osaavansa, siinä määrin kuin viran laatu vaatii, käyttää suomen- ja ruotsinkieltä suullisesti ja kirjallisesti.” Kielikysymys oli tosin noussut pinnalle ensimmäisen kerran jo vuonna 1879. Tällöin pankkivaltuuston jäsen G. Z. Forsman (vuodesta 1882 Yrjö-Koskinen) oli pyytänyt johtokunnalta selvitystä suomen kielen asemasta Suomen Pankissa. Vuonna 1881 astui voimaan asetus suomen kielen asemasta valtion virastoissa ja laitoksissa, mutta senaatin mukaan tämä asetus ei koskenut säätyjen alaisena toimivaa Suomen Pankkia. Perusteluissa vedottiin siihen, että

asetuksen pohjana oli senaatin hallinnollinen päätös eikä säätyjen valtiopäiväpäätös. Suomen Pankin ruotsinmieliselle johdolle tämä tulkinta sopi hyvin. Vähintään yhtä suuri merkitys oli kuitenkin sillä, että Venäjän ryhdyttyä suunnittelemaan maiden rahajärjestelmien yhdistämistä 1890-luvulla kielikysymystä ei haluttu nostaa esiin, koska pelättiin vaatimuksia venäjän kielen käyttöön ottamisesta.[519]

Yleisellä tasolla tarkasteltuna pankkivaltuusmiesten tehtävät olivat selkeät. Suomen Pankki toimi säätyjen takuulla ja hoidon alaisena. Valvontavastuu pankin hoidosta oli siten kiistattomasti yhden ainoan orgaanin eli valtiopäivien hallussa. Valtiopäivät olivat puolestaan siirtäneet käytännön valvonnan pankkivaltuustolle, johon kukin sääty sai nimittää yhden varsinaisen jäsenen sekä jokaiselle jäsenelle kaksi varajäsentä. Varsinaisten jäsenten määrä oli siten varsin suppea eli neljä jäsentä. Valtiopäivillä Suomen Pankin valvonnan pohjana olivat pankkivaltuusmiesten vuosikertomus sekä pankkivaltuusmiesten pöytäkirjat. Tämän informaation perusteella säätyjen valitsema 15-jäseninen pankkivaliokunta laati kertomuksen Suomen Pankin hoidosta ja tilasta, ja tämä kertomus sitten käsiteltiin kussakin säädyssä erikseen. Siirtyminen yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen ja yksikamariseen eduskuntaan vuodesta 1906 lähtien muutti hieman tätä järjestelmää. Pankkivaltuusmiesten määrä nostettiin kuuteen ja valtiopäiväkäsittely tapahtui eduskunnan valitsemassa pankkivaliokunnassa ja eduskunnan yleisistunnossa.

Niin kauan kun pankkivaltuusmiesten lukumäärä pidettiin neljänä, valtuusto kokoontui kokonaisuudessaan keskuudestaan valitun puheenjohtajan johdolla. Tilinpäätöksen hyväksyminen, vuosikertomuksen laadinta sekä kassantarkistukset tapahtuivat ennalta määriteltyjen aikataulujen mukaisesti. Muiden asioiden käsittelyä varten pankkivaltuusmiehet kokoontuivat puheenjohtajan kutsun mukaisesti. Siirtyminen kuuteen jäseneen vuonna 1907 muutti tilanteen. Nyt pankkivaltuuston sisälle muodostettiin erillinen kolmesta jäsenestä koostunut suppea pankkivaltuusto. Tämä ryhmä kokoontui puheenjohtajan kutsusta niin usein kuin asiat vaativat. Koko kuusihenkinen pankkivaltuusto sen sijaan kokoontui säännöllisesti neljä kertaa vuodessa sekä tarvittaessa puheenjohtajan kutsusta. Suppean pankkivaltuuston tehtäviin kuuluivat ohjesäännössä määrätyt inventoinnit, kuukausittain tehtävät lainaustoiminnan tarkastukset sekä koko pankkivaltuustolle esitettävien asioiden valmistelu.[520]

Pankkivaltuuston toimenkuva oli suhteellisen laaja kuten sen jo ohjesäännön johdannossa mainittu tehtävä – valvoa ja hoitaa – osoitti. Pankkivaltuusto oli siten aktiivisesti mukana myös pankin operatiivisessa toiminnassa. Tätä varten pankkivaltuusmiehillä oli oikeus olla ilman puheoikeutta mukana pankin johtokunnan kokouksissa sekä saada nähtäväkseen kaikki pankin tili- ja asiakirjat. Pankkivaltuusmiesten tehtävät koostuivat lähinnä seuraavista alueista:

a) toiminta välittävänä linkkinä Suomen Pankin ja senaatin sekä valtiopäivien välillä,
b) toiminta Suomen Pankin valvojana yleensä sekä kuukausittain tehtävät kassojen ynnä vastaavien inventaariot ja luottodokumenttien oikeellisuuden tarkistukset,
c) päätösesitysten tekeminen haarakonttoreiden perustamisesta tai lakkauttamisesta sekä ulkomaisten kirjeenvaihtajapankkisuhteiden käynnistämisestä ja lopettamisesta,
d) luotonannon ehtojen muutosten vahvistaminen johtokunnan esitysten pohjalta,
e) päätökset ylimääräisten virkamiesten palkkaamisesta, palkkioiden maksamisesta virkamiehille sekä virkavapauksien myöntäminen.

Luettelo on varsin kattava, mutta luonnollisesti usein kyseessä oli joko päätöksen tekeminen johtokunnan valmisteleman esityksen pohjalta tai ehdotuksen lähettäminen johtokuntaan edelleen valmisteltavaksi. Kuitenkin luettelo osoittaa havainnollisesti sen, miten pankkivaltuusmiehet olivat mukana aivan päivänkohtaistenkin asioiden hoitamisessa. Tätä vahvistaa myös se, että luotettavuuden varmistamiseksi pankkivaltuusmiehet sitoutuivat noudattamaan pankkisalaisuutta yksittäisiä asiakkaita koskevissa asioissa. Salassapito koski myös sellaisia asioita, joiden ennakkotiedot olisivat saattaneet hyödyttää yksittäistä pankkivaltuusmiestä.[521] Esimerkiksi tällaisista salassa pidettävistä tiedoista voidaan mainita kaikki antolainausehtojen tai katemääräysten muutoksiin liittyneet tiedot.

1870-luvun alusta aina 1880-luvulle saakka pankkivaltuusmiehiä työllisti eniten kultakantajärjestelmään siirtymisen valmistelu sekä kultakantajärjestelmän edellyttämien toimintapuitteiden kehittäminen. Tämän takia pankin ohjesääntöä jouduttiin useampaan otteeseen uusimaan ja samalla jouduttiin uusimaan myös Pankin johtavien virkamiesten toimintaohjeita. 1850–60-lukujen jäljiltä Suomen Pankin taseessa oli poikkeuksellisen paljon uloshaunalaisia luottoja sekä pan-

kin haltuun ajautuneita kiinteistöjä tai kokonaisia teollisuuslaitoksia. Kaikki näihin liittyneet ratkaisut vaativat pankkivaltuusmiesten käsittelyn, joten näiden tiimoilta tehtyjä päätöksiä löytyy pankkivaltuusmiesten vuosikertomuksista sivukaupalla. Näinä vuosikymmeninä Suomen Pankin rinnalle luotonantajina tulivat myös yksityiset liikepankit, jolloin Suomen Pankista asteittain kehittyi pankkien pankkina toiminut keskuspankki. Tämä edellytti aikaisempaa tarkempaa pankkijärjestelmän maksuvalmiuden säätelyä, ja tämä puolestaan merkitsi aikaisempaa aktiivisempaa lainauspolitiikkaa. Toisin sanoen korkoja sekä muita antolainausehtoja muuttelemalla pankki pyrki vaikuttamaan koko rahoitusjärjestelmän likviditeettiin.[522]

1880-luvun lopulla ja varsinkin 1890-luvulla Suomen Pankin toiminta oli kääntynyt nopeaan kasvuun, mikä asetti suuria paineita pankin henkilökunnalle. Suomen Pankin henkilökunnan määrä oli kuitenkin tiukasti sidoksissa vuosirahasääntöön, jonka muuttaminen oli melko hankala prosessi. Johtokunta ja pankkivaltuusmiehet olisivat lähes poikkeuksetta olleet valmiita lisäämään henkilökuntaa työmäärän kasvaessa, mutta säätyjä edustanut pankkivaliokunta suhtautui lisäysesityksiin usein kriittisesti. 1800-luvun lopulla vakiintui käytäntö, jonka mukaan vuosirahasääntöön liitettiin erillinen määräraha ylimääräisten virkailijoiden palkkaamiseen, jonka jälkeen henkilöstöpolitiikan hoito saatiin aikaisempaa joustavammaksi.[523]

Valvojan roolissa pankkivaltuusmiesten tehtävät säilyivät suurin piirtein ennallaan koko tässä puheena olevan kauden ajan. Tärkeimpiä tehtäviä oli pankin taloudellisen tilan valvonta pankin tilinpäätösaineiston avulla. Jatkuvassa valvonnassa pääpaino oli kerran kuukaudessa tehtävissä kassantarkistuksissa sekä haarakonttoreiden valvonnan varmistamisessa.

Pankkivaltuusmiehet työskentelivät tehtävässään luottamusmiehinä kukin oman päätoimensa ohella. Työmäärä oli kuitenkin kunnioitettavan suuri ja muistutti ajoittain lähes päätyötä. Tämä myös otettiin huomioon alusta lähtien, sillä pankkivaltuusmiehen saama korvaus oli melko suuri. Vuodesta 1868 vuoteen 1906 valtuusmiehelle maksettiin 6 000 markkaa vuodessa.[524]

Lisäksi Helsingin ulkopuolella asuvalle valtuusmiehelle maksettiin 2 000 markan lisäkorvaus. 1870-luvulla Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan kokonaisansio oli 10 500 markkaa, mikä merkitsi että Helsingissä asuvan pankkivaltuusmiehen palkkio oli liki 60 prosenttia

johtokunnan puheenjohtajan kokonaispalkasta ja hyvin lähellä ensimmäisen kamreerin palkkaa. 1900-luvun alussa palkkiota pienennettiin 4 000 markkaan vuodessa, mikä oli enää runsas viidennes johtokunnan puheenjohtajan kokonaispalkasta. Tässä vaiheessa oli vakiintunut näkemys, jonka mukaan pankkivaltuusmiehen tehtävä oli luonteeltaan luottamustehtävä eikä päätoiminen tehtävä.[525]

KESKUSTELUA SUOMEN PANKIN RIIPPUMATTOMUUDESTA

Valtiopäivien käynnistämisestä eli ensimmäisistä vuosien 1863–64 valtiopäivistä lähtien valtiopäivämiehet kävivät vilkkaasti keskustelua Suomen Pankin asemasta, hallintomuodosta ja eri hallinto-orgaanien välisistä hallintasuhteista. Nämä keskustelut eivät välttämättä johtaneet käytännön tuloksiin, mutta ne heijastavat mielenkiintoisella tavalla ajankohdan ilmapiiriä ja Suomen Pankin roolista vallitsevia käsityksiä.

Kultakantajärjestelmän vallitessa korostettiin toistuvasti tarvetta varmistaa keskuspankin riippumattomuus hallituksesta eli Suomen tapauksessa senaatista. Metallikantajärjestelmän edellyttämä rahaolojen vakaus nähtiin mahdolliseksi turvata vain silloin, jos keskuspankki toimisi itsenäisesti. Erityisen ongelmalliseksi nähtiin, että hallitus käyttäisi keskuspankkia omana rahoittajanaan, mikä voisi vaarantaa metallikannassa pysymisen. Valtion lainanottoon keskuspankista suhtauduttiin siis erittäin kielteisesti. Toisaalta Suomen Pankin rooli valtion rahaliikenteen keskuksena edellytti senaatin ja pankin kitkatonta yhteistoimintaa.

Näitä kysymyksiä pohti jo vuoden 1867 valtiopäivillä aatelissäädyn edustaja, pankkivaltuusmiesten ensimmäinen puheenjohtaja ja oikeustieteen professori Robert Montgomery. Hän nosti esiin ajatuksen Suomen Pankin muuttamisesta osakeyhtiöksi, jonka omistajina valtion ohella olisivat yksityiset sijoittajat. Tällä tavoin pankin silloin luottotappioiden horjuttamaa vakavaraisuutta voitaisiin osakeannin kautta parantaa samalla, kun yksityisten sijoittajien tulo omistajiksi helpottaisi pankkitoiminnan perusteet tuntevien luottamusmiesten rekrytointia.

Montgomeryn mukaan Suomen Pankin uusi hallintomalli, jossa ylin valvonta kuului neljälle säätyjen valitsemalle pankkivaltuusmiehelle, edusti jo mennyttä aikaa. Suomen Pankilla oli niin keskeinen

asema maan taloudessa, ettei sen toiminnan valvontaa saisi jättää pelkästään valtiopäivien varaan vaan mukaan tarvittaisiin ulkopuolista elinkeinoelämän asiantuntemusta. Tämä voitaisiin puolestaan varmistaa parhaiten siten, että yksityiset sijoittajat tulisivat osakkaiksi ja siten omistajien roolissa yhdessä edustajien kanssa valvoisivat pankin toimintaa.[526]

Montgomery näki Suomen Pankin nimenomaan vapailla markkinoilla kilpailevana pankkina, jonka menestyksellinen johtaminen edellytti elinkeinoelämästä saatujen toimintamallien omaksumista ja virkamiesmentaliteetin unohtamista.

Seuraavan kerran Suomen Pankin hallintomuotoon liittyneitä kysymyksiä pohdittiin säätyjen 5.6.1882 asettamassa komiteassa, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus pankin uudeksi ohjesäännöksi ja pankkivaltuusmiesten johtosäännöksi.[527] Komitean puheenjohtajaksi kutsuttiin Alfred Charpentier ja jäseniksi N. I. Fellman, W. Hackman, G. A. Lindblom sekä A. F. Wasenius. Puheenjohtaja Charpentier oli rahoitusalan asiantuntija, joka toimi Suomen Hypoteekkiyhdistyksen puheenjohtajana ennen kutsuaan Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajaksi vuonna 1884. Fellman oli puolestaan Valtiokonttorin johtokunnan jäsen. Muut kolme jäsentä edustivat silloisen liike-elämän ehdotonta eliittiä. Alun perin puheenjohtajaksi oli kaavailtu pankkivaltuusmiesten pitkäaikaista puheenjohtajaa Montgomerya, mutta hän oli estynyt tehtävästä.

Työssään komitea saattoi käyttää apunaan Ruotsissa hieman aikaisemmin asetetun pankkikomitean työtä, jossa oli erittäin seikkaperäisesti käsitelty Ruotsin Valtakunnanpankin historiaa, vallitsevaa tilannetta ja tulevaisuuden linjauksia. Tässä ruotsalaisessa komiteamietinnössä oli tarkasteltu miltei kaikkien eurooppalaisten keskuspankkien asemaa. Erityisesti mietinnössä analysoitiin keskuspankkien hallintamuotoa sekä keskuspankeissa vallitsevia hallintarakenteita. Vallitsevana hallintamuotona useimmissa keskuspankeissa oli osakeyhtiömuoto, joten Ruotsin ja Suomen pankit olivat poikkeuksia vallitsevasta säännöstä. Osakeyhtiömuoto selittyi oikeastaan kahdella tekijällä. Joko alun perin yksityinen osakeyhtiömuotoinen pankki oli asteittain kehittynyt keskuspankiksi, tai sitten keskuspankin vaatima pääoma oli parhaiten ollut saatavissa yksittäisiltä sijoittajilta. Tätä oltiin muun muassa suunnittelemassa Ruotsissa, jossa osana koko rahoitussektorin uudistusta oli kaavailtu setelinantomonopolin myöntämistä Valta-

kunnanpankille. Tämä puolestaan edellytti pankin vakavaraisuuden lisäämistä, jotta pankilla olisi kunnolliset reservit liikkeessä olevien seteleiden lunastuksen varmistamiseksi. Komitean mukaan tämä olisi helpoimmin toteutettavissa muuttamalla Valtakunnanpankin hallintomuoto osakeyhtiöksi ja ottamalla pankkiin yksityisiä osakkaita. Tässä voitiin jopa vedota Ruotsin Valtakunnanpankin varhaishistoriaan, sillä olihan sen edeltäjä yksityinen Stockholms Banco.

Julkisen ja yksityisen edun välinen ristiriita oli useimmissa osakeyhtiömuotoisissa keskuspankeissa ratkaistu joko siten että osakeenemmistö oli julkisen vallan käsissä tai sitten erilliset säädökset varmistivat julkisen vallan yliotteen. Ainoana poikkeuksena oli Bank of England, jossa ainakin muodollisesti ratkaisuvalta pankin asioista oli yksityisillä omistajilla. Julkisen vallan hegemonia näkyi havainnollisesti keskuspankkien johtajien nimitysoikeuksissa. Useimmissa maissa nimitys kuului joko hallitsijalle tai hallitukselle, vaikka pankki olisikin ollut osakeyhtiömuotoinen.[528]

Suomessa näistä kysymyksistä oltiin hyvin perillä, sillä säätyjen asettama komitea oli saanut käyttöönsä Ruotsin komitean tietoja jo ennen mietinnön valmistumista. Myös Suomessa pohdittiin osakeyhtiömuodon käyttökelpoisuutta ja todettiin sen tarjoamat edut sekä pääoman hankinnassa että toimivien hallintarakenteiden järjestämisessä. Suomen Pankin omat pääomat olivat kuitenkin niin korkealla tasolla, ettei näköpiirissä ollut tarvetta ulkopuolisen osakepääoman hankintaan. Vaikka yksityisillä pankeilla olikin rajoitettu oikeus omien seteleiden liikkeellelaskuun, niin käytännössä seteleiden liikkeeseen laskemisesta vastasi Suomen Pankki. Tähän pankin omat pääomat riittivät mainiosti myös siinä tapauksessa, että liikkeeseen lasku olisi siirtynyt pankin monopoliksi.

Ensimmäiseksi suureksi ongelmaksi Suomen Pankissa nähtiin säätyjen puolesta valvontaa toteuttaneen pankkivaltuuston suppeus. Valtiopäiväjärjestyksen mukaisesti kukin sääty sai valita ainoastaan yhden varsinaisen jäsenen pankkivaltuustoon. Näin ollen tässä korkeimmassa päätöksentekoelimessä oli ainoastaan neljä jäsentä, joista yksi toimi puheenjohtajana ja äänten mennessä tasan puheenjohtajan kanta voitti.

Pankkivaltuuston suppeus toi mukanaan ainakin kaksi ongelmaa. Koska mukana oli ainoastaan neljä valtuusmiestä, tarvittavan asiantuntemuksen kokoamiseksi pankkivaltuutetuilta olisi vaadittu oikeastaan yli-ihmismäisiä kykyjä. Epäkohdaksi nähtiin sekin, että äänestys-

tilanteissa enemmistö voitiin saavuttaa puheenjohtajan ja yhden muun jäsenen äänten turvin. Koko yhteiskuntaa koskettavia päätöksiä voitiin tehdä kahden ihmisen päätöksillä.[529]

Toisena ongelmana oli johtokunnan ja pankkivaltuuston välisen työnjaon epäjohdonmukaisuus, koska pankkivaltuusto ei toiminut pelkästään Suomen Pankin johdon ylimpänä valvojana, vaan sille kuului myös operatiivisia tehtäviä. Tämä saattoi aiheuttaa hankauksia johtokunnan ja pankkivaltuuston välille. Konkreettisena osoituksena pankkivaltuusmiesten tärkeästä operatiivisestakin roolista voidaan pitää heille maksettua, johtokunnan jäsenen palkkaan verrattavissa ollutta palkkiota.[530]

Kolmantena kysymyksenä komiteassa nostettiin esiin johtokunnan valintamenettely. Koska säädyt toimivat Suomen Pankin ylimpänä valvojana, niin säädyillä olisi pitänyt olla kunnollinen sananvalta johtokunnan jäsenten nimittämisessä. Nimitysoikeuden ohella haluttiin uudistaa johtokunnan jäsenten valintakriteereitä sellaisiksi, että johtokunnan valinnassa otettaisiin huomioon pankkitoiminnan ja liikeelämän asiantuntemus eikä pelkästään ansiokas virkaura. Vain pankkialan ammattitaitoa lisäämällä voitaisiin välttää 1850- ja 1860-lukujen kaltaiset tilanteet, jolloin Suomen Pankin luottotappiot nousivat niin suuriksi, että ne alkoivat uhata jopa sen olemassaoloa. Suomen Pankin rooli julkisen vallan ja yksityisen elinkeinoelämän välisenä linkkinä edellytti selvästikin poikkeuksellisen suuria vaatimuksia pankin johdolta.[531]

Hallintarakenteiden selkeyttämiseksi komitea esitti pankkivaltuusmiesten lukumäärän kasvattamista 12 jäseneen, jolloin kukin sääty valitsisi aikaisemman yhden edustajan sijaan kolme edustajaa. Näin suuri pankkivaltuusto toimisi kuitenkin pelkästään Suomen Pankin toiminnan valvojana, joka kokoontuisi kolme kertaa vuodessa ja jonka tärkein tehtävä olisi tili- ja vastuuvapauden myöntäminen johtokunnalle sekä pankkivaltuusmiehille kuuluvien nimitysten vahvistaminen. Tämä laajennettu pankkivaltuusto olisi vastannut siten osakeyhtiön yhtiökokousta.

Pankkivaltuuston sisälle komitea ehdotti suppeamman, nelijäsenisen valiokunnan perustamista, jolle kuuluisivat pankkivaltuusmiesten operatiiviset toiminnot. Tämä suppea valiokunta toimisi tiiviissä yhteistyössä johtokunnan kanssa ja vastaisi liikepankeissa toimivia hallintoneuvostoja. Valiokunta kokoontuisi aina tarpeen vaatiessa pu-

heenjohtajan harkinnan mukaan. Kyseessä olisi siten liki täysipäiväinen tehtävä, josta maksettaisiin säännöllinen korvaus.[532]

Keskuspankin johtajien nimitysoikeuksissa haluttiin vahvistaa pankkivaltuuston asemaa. Hallitsijalle kuuluvaan oikeuteen nimittää johtokunnan puheenjohtaja ei kuitenkaan katsottu olevan syytä puuttua. Perusteluissa viitattiin siihen, että Suomen Pankin hallinnossa olisi vallittava tasapaino kaikkien hallinto-orgaanien eli hallitsijan, senaatin ja säätyjen välillä ja tätä tasapainoa ei ollut syytä järkyttää. Puheenjohtaja edustaisi samalla jatkuvuutta johtokunnassa, sillä komitea ehdotti johtokunnan muiden jäsenten virkojen muuttamista määräaikaisiksi. Pohdinnan alaisena oli joko kolmen tai viiden vuoden määräaika. Määräaikaiset virat estäisivät johtokunnan liiallisen byrokratisoitumisen, samalla kun ne varmistaisivat tuoreiden voimien saamisen johtokuntaan. Esillä oli ollut myös ajatuksia diskonttokomitean muodostamisesta myös pääkonttoriin johtokunnan avuksi lainapäätöksiä tekemään. Haarakonttoreissa hyväksi koettu järjestely ei kuitenkaan monestakaan tekijästä johtuen soveltunut pääkonttoriin, joten tämä ajatus hylättiin.[533]

Vuonna 1884 valmistuneen mietinnön ehdotukset Suomen Pankin ohjesäännön muuttamisesta jäivät kuitenkin vuosikymmeniksi piiloon. Suurimmaksi esteeksi muutoksille nousivat juridiset tekijät. Päättävien elinten eli valtiopäivien ja keisarin kesken vallitsi ratkaisematon tulkintaerimielisyys laista, joka pohjautui vuonna 1867 hyväksyttyyn asetukseen Suomen Pankin asemasta. Sen 4 §:n mukaan ”jokaisilla valtiopäivillä valitaan neljä pankkiedusmiestä, yksi kunkin säädyn puolesta”. Pankkivaltuusmiesten mukaan tämän säännöksen oli jo kumonnut vuonna 1869 hyväksytty uusi valtiopäiväjärjestys, jonka 68 §:n mukaan kaikilla valtiopäivillä oli valittava jokaisesta säädystä yhtä monta pankkivaltuusmiestä.[534]

Vuoden 1891 valtiopäivillä asiaan vielä kerran palattiin, kun pankkivaltuusmiehet esittivät säädyille 12 pankkivaltuusmiehen valitsemista. Näistä uusista pankkivaltuusmiehistä neljä olisi johtavia liike-elämän tuntijoita. Entisen pankkivaltuusmiehen Leo Mechelinin johtama pankkivaliokunta oli samaa mieltä, mutta säädyissä näkemykset jakaantuivat. Aatelissääty ja porvarissääty kannattivat esitystä, mutta talonpoikaissääty ja pappissääty olivat vastaan. Samat jakolinjat olivat tulleet esiin jo aikaisemmin. Erityisesti talonpoikaisto vastusti kaikkia sellaisia esityksiä, jotka olisivat saattaneet lisätä julkisen talouden

rasitteita, joten nytkin haluttiin pitää pankkivaltuusmiesten luku mahdollisimman pienenä. Tässä nimenomaisessa tapauksessa viitattiin myös vaikeuksiin löytää riittävän kyvykkäitä henkilöitä tähän tehtävään. Kyvykkäimpien liike-elämän edustajien uskottiin olevan jo hallintomiehinä yksityisissä pankeissa, joten keskuspankkiin ei heidän piiristään olisi halukkaita tulijoita. Koska säätyjen kannat olivat eriävät, oli edessä sovittelu. Siinä myös onnistuttiin ja kompromissina hyväksyttiin pankkivaltuusmiesten lukumäärän lisääminen neljällä eli kahdeksaan henkilöön.

Neljä uutta pankkivaltuusmiestä valittiin maan johtavien liikemiesten joukosta. Tärkeimpänä valintakriteerinä oli henkilön pankkitoiminnan asiantuntemus sekä alueellinen edustavuus. Sen sijaan valinnassa ei tarvinnut noudattaa säätyrajoja. Valituiksi tulivat kauppaneuvokset Wilhelm Hackman (aatelisto), Hemming Åström (pappissääty), Fredrik Rosenlew (porvarissääty) sekä Otto A. Malm (talonpoikaissääty).[535]

Vaikka uusi laajennettu pankkivaltuusto aloittikin työnsä vuonna 1891, asia ei ollut loppuun käsitelty. Säätyjen valmistelema Suomen Pankin ohjesääntö herätti epäilyksiä jo senaatin käsittelyssä eikä keisari suostunut sitä missään vaiheessa vahvistamaan vedoten vuoden 1867 asetukseen ja siinä mainittuun neljään pankkivaltuusmieheen. Asiasta kiisteltiin vuoteen 1894 asti, mutta keisari ei taipunut säätyjen esitykseen, ja ehdotus pankkivaltuusmiesten lukumäärän lisäämisestä raukesi vielä runsaaksi vuosikymmeneksi. Uusi tilaisuus pankkivaltuutettujen määrän lisäämiseen tuli vuonna 1906 eduskuntauudistuksen yhteydessä. Tällöin pankkivaltuusmiehet tekivät esityksen valtuutettujen määrän nostamisesta kuuteen, joista kolme muodostaisi ydinryhmän. Myös uutta valtiopäiväjärjestystä valmistellut komitea esitti valtuutettujen määrän nostamista yhdeksään, mutta senaatin käsittelyssä päädyttiin kuuteen.[536]

MYÖS KESKUSPANKIN JA LIIKEPANKKIEN SUHTEET ESILLÄ

1880-luvulla oli siten käyty poikkeuksellisen vilkasta julkista keskustelua Suomen Pankin asemasta. Julkinen keskustelu ei rajoittunut pelkästään Suomen Pankkiin, vaan polemiikkia käytiin myös pankkioloista yleensä sekä liikepankkien ja Suomen Pankin välisestä suhteesta. Asian osakseen saama kiinnostus on ymmärrettävä teollistuvan Suo-

men pankkijärjestelmän ollessa juuri tuolloin muotoutumassa. Kysymystä keskuspankin ja liikepankkien suhteesta pohdittiin myös vuonna 1884 asetetussa komiteassa, jonka tehtävänä oli liikepankkeja koskevan lainsäädännön uudistaminen. Komitean puheenjohtajana oli jo kultakantakomiteaan kuulunut S. W. von Troil, joka vielä tässä vaiheessa työskenteli Suomen Yhdys-Pankin Turun konttorin johtajana, mutta joka jo parin vuoden päästä kutsuttiin senaattiin. Komitean jäseninä oli muitakin liikepankkien edustajia kuten T. H. Wegelius ja F. K. Nybom. Edellinen työskenteli Suomen Yhdys-Pankissa ja jälkimmäinen Pohjoismaiden Osakepankissa.

Komiteassa keskityttiin oikeastaan lähinnä kahteen kysymykseen, yksityisten pankkien setelinanto-oikeuteen ja niiltä vaadittavaan osakepääomaan. Yksityispankkien setelinantoon komiteassa suhtauduttiin myönteisesti, katsottiin, että liikepankkien oikeutta laskea liikenteeseen omia seteleitä olisi merkittävästi laajennettava. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä porvarissäädyn F. K. Nybom oli tehnyt aloitteen pankkilainsäädännön uudistamiseksi juuri setelinanto-oikeuden laajentamista varten.[537] Yksityisiltä pankeilta vaadittavan minimipääoman kooksi komitea ehdotti yhtä miljoonaa markkaa, mikä oli suhteellisen vähän. Tätä perusteltiin sillä, että maahan olisi saatava perustaa pienehköjä kansanpankkeja mannereurooppalaisen mallin mukaisesti, ja tällaisten pankkien perustamista ei saisi vaikeuttaa korkeilla pääomavaatimuksilla. Kolmantena uutena esityksenä komitean mietinnössä oli keskitetyn pankkitarkastusviraston perustaminen valvomaan pankkien toimintaa. Yleissävyltään mietintö oli suhteellisen liberaali eli ”pankkitoimi on edistyvä suurimmaksi hyödyksi maalle, jos se niin vähän kuin suinkin on sidottuna pysyvillä lakimääräyksillä”.[538]

Komitean mietinnöstä pyydetyt lausunnot osoittivat kuitenkin, miten asenteet olivat juuri 1880-luvulla muuttumassa. Kaikki keskeiset tahot, Suomen Pankin pankkivaltuusmiehet, johtokunta, senaatti sekä Valtiokonttori, suhtautuivat kielteisesti suunnitelmaan laajentaa yksityispankkien setelinanto-oikeutta. Päinvastoin lausunnoissa pidettiin tärkeänä, että Suomen Pankilla olisi jatkossa setelinantomonopoli. Tässä vedottiin yleisesti Ruotsin samoihin aikoihin valmistuneen pankkikomitean mietintöön, joka Suomessa tunnettiin erinomaisesti.[539] Liberaaleille yksityispankkien edustajille näiden keskeisten viranomaisten lausunnot olivat suuri pettymys, sillä olihan heidän ehkä vaikutusvaltaisin puhemiehensä Leo Mechelin juuri näihin aikoihin siirtynyt

senaattiin. Hänen oli uskottu myös senaatissa ajaneen näitä liberaaleja tavoitteita, mutta nyt hän olikin siirtynyt kannattamaan täydellistä setelimonopolia Suomen Pankille. Mechelin perusteli kielteistä kantaansa Suomen Pankin toiminnan muutoksella vuonna 1875, jolloin pankki oli luopunut talletusten vastaanottamisesta suurelta yleisöltä. Suomen Pankki ei enää kilpaillut liikepankkien kanssa yleisön talletuksista, mikä näkyi välittömästi liikepankkien tulosten parantumisena. Tämän takia yksityisille liikepankeille ei enää ollut tarvetta antaa oikeutta omaan setelinantoon.[540] Pankkivaltuuston kielteinen kanta komitean ehdotukseen selittyy pitkälti pankkivaltuustossa toteutuneilla henkilövaihdoksilla. Pitkäaikainen ja näkemyksiltään erittäin liberaali puheenjohtaja Montgomery oli jättänyt pankkivaltuuston, kun hänet oli nimitetty senaattiin prokuraattoriksi. Vuosina 1882–1885 uutena puheenjohtajana oli pappissäätyä edustanut rovasti Frans Hjelt, joka omassa säädyssään vallinneiden asenteiden mukaisesti edusti lähinnä konservatiivisesti asennoituneita fennomaaneja. Aateliston edustajana oli protokollasihteeri Fredrik G. Stjernvall, jolla oli takanaan pitkä ura senaatissa ja joka jo virkansa takia tuki Suomen Pankin monopoliasemaa. Talonpoikaissäädyn edustaja Agathon Meurman taas oli jo aikaisemmissa vastaavissa tapauksissa asennoitunut kielteisesti tämän tyyppisiin liberaaleihin ehdotuksiin. Pankkivaltuusmiehistä ainoastaan Lorenz Lindelöf olisi ollut valmis tukemaan komitean ehdotusta yksityisten liikepankkien setelinanto-oikeuden laajentamisesta, mutta hän jäi näkemyksineen yksin. Komitea oli myös ehdottanut pankkien valvonnan siirtämistä uudelle senaatin alaisuudessa toimivalle pankkitarkastusvirastolle. Tämä olisi korvannut siihenastisen käytännön, jossa keskitetyn valvonnan sijaan jokaiseen pankkiin oli asetettu erityinen valtion asiamies. Myös tässä kohden esimerkkinä oli Ruotsin pankkikomitean mietintö. Meillä tämä ei kuitenkaan saanut laajempaa kannatusta. Kielteinen kanta johtui lähinnä poliittisesta harkinnasta. Viranomaisten ja valtiopäivämiesten piirissä pelättiin jatkuvasti Venäjän aikaisempaa aktiivisempaa puuttumista Suomen asioihin. Tällöin yhteen virastoon keskitetty pankkitarkastusjärjestelmä olisi tarjonnut venäläisille viranomaisille liian helpon väylän puuttua yksityisten pankkien toimintaan.

Näiden kahden komiteamietinnön valmistumisen jälkeen julkinen keskustelu Suomen rahajärjestelmästä, Suomen Pankin asemasta ja liikepankeista hiipui. Syynä tähän oli pitkälti Venäjän keskushallinnon

otteen kiristyminen. Julkisen keskustelun hiipuminen oli valitettavaa, sillä keskustelu oli osoittanut, että johtavat suomalaiset pankkialan asiantuntijat olivat hyvin selvillä raha- ja pankkiteorian uusimmista virtauksista ja käytännön toimintamuodoista. Vilkkaassa polemiikissa, jota käytiin sekä valtiopäivillä että julkisuudessa, informaatio näistä markkinatalouden toiminnalle niin tärkeistä asioista saavutti myös suuren yleisön, jolloin yleinen ymmärtämys pankkitoiminnasta kasvoi ja levisi aikaisempaa laajempiin piireihin. Keskustelun päätyttyä edessä oli liki kahden vuosikymmenen mittainen ajanjakso, jolloin näistä kysymyksistä ei julkisuudessa keskusteltu juuri nimeksikään.

PANKKIVALTUUSMIESTEN TOSIASIALLINEN ASEMA

Pankkivaltuusmiesten asema oli muodollisesti erittäin vahva. Säädökset eivät rajoittaneet valtuuston valtaa ainoastaan valvontaan, vaan valtuustolla oli käytössään myös merkittävää operatiivista valtaa. Pankkivaltuusmiehet olivat mukana kaikissa tärkeimmissä käytännön päätöksissä. Todellinen valta ei määräydy kuitenkaan pelkästään muodollisten säädösten pohjalta, vaan käytännön toiminnassa vähintään yhtä suuri merkitys on epämuodollisella vallalla. Tämän muodostumiseen vaikuttavat puolestaan vallankäyttäjien henkilökohtaiset ominaisuudet ja heidän nauttimansa arvovalta. Asiaan vaikuttaa myös historiallinen tausta, sillä toiminnan käynnistymisvaiheissa muotoutuneet käyttäytymismallit saattavat organisaatiossa elää vuosikymmeniä ja vaikuttaa yli sukupolvien.

Kaikki Suomen Pankin pankkivaltuusmiehet löytyvät liitteestä kirjan lopussa. Kautena 1868–1917 pankkivaltuusmiesten puheenjohtajina olivat seuraavat henkilöt:

Montgomery, Robert A.	professori, senaattori	Rit. ja Aat.	1868–1882
Hjelt, Frans G.F.	rovasti	Papp.s.	1882–1885
Lindelöf, Lorenz L.	professori, pääjohtaja	Porv.s.	1885–1900
Donner, Otto	professori, senaattori	Papp.s.	1900–1905
Stjernvall, Fredrik G.O.	esittelijäsihteeri, senaattori	Porv.s.	1905
Hallberg, Emil Fr. M.	kauppias, valtioneuvos	Porv.s.	1905–1907
Palmén, Ernst G.	professori, valtioneuvos	Papp.s.	1907–1917

Pankkivaltuusmiehiksi valittiin yleensä valtiopäivien arvostetuimmat johtohenkilöt. Tunnetuimpiin kuuluivat muun muassa sellaiset nimet kuin Robert Montgomery (1868–1882), Leopold Mechelin (1877–1882), Georg Z. Forsman, myöhemmin Yrjö-Koskinen (1877–1882), Agathon Meurman (1882–1905), Wilhelm Hackman (1891–1894), K.J. Ståhlberg (1905, 1908–1917) sekä Ernst Nevanlinna (1909–1912). Varsinaista säätysidonnaisuutta ei säätyvaltiopäivien aikana harrastettu, vaan pankkivaltuusmiehen valinnassa ratkaisevaksi tekijäksi nostettiin henkilön kyvykkyys. Tunnetut akateemiset henkilöt saattoivat edustaa vuorotellen porvaris-, talonpoikais- tai aatelissäätyä. Siirtyminen yksikamariseen eduskuntaan tosin muutti asetelmaa hieman, ja vuodesta 1907 lähtien valinnassa otettiin aiempaa selvemmin huomioon myös valitun puoluetausta.

TOIMINNAN MUUTOKSET JA HENKILÖKUNTA

PANKIN KEHITYS NOPEUTUU 1890-LUVULTA LÄHTIEN

Suomen Pankki oli vuosikymmeniä elänyt hiljaista elämää vaatimattomana senaatin alaisuudessa toimineena virastona, jossa tunnusomaisena piirteenä oli ollut pitkälle viety byrokraattisuus. Yksittäisen virkamiehen toimintaa säädeltiin hyvinkin yksityiskohtaisilla säännöillä. Näin turvattiin toiminnan lainmukaisuus ja asiakkaiden käsittelyn tasavertaisuus, mutta varjopuolena oli toimintamuotojen uudistumisen hitaus. Ensimmäiset todelliset muutokset olivat tapahtuneet 1840-luvun alussa toteutetun raharealisaation myötä, kun pääkonttorin rinnalle perustettiin haarakonttoreita. Lisäksi vekselilainojen myöntäminen merkitsi koko antolainaustoiminnan luonteen ja siihen liittyneen työmäärän valtavaa muutosta, kun vuoden aikana nostettujen ja maksettujen luottojen lukumäärät nousivat aivan uudelle tasolle. Pankin virkailijakunnan ammattitaitovaatimusten merkitys korostui, kun riskien hallinta edellytti laina-asiakkaiden perinpohjaista tuntemusta ja kun pankki alkoi operoida myös kansainvälisillä pääomamarkkinoilla. Konkreettisesti kansainvälistyminen näkyi pankin ulkomaisten asiamiesten lukumäärän jyrkkänä kasvuna.

Hyvän yleiskuvan pankin toiminnan laajuudesta tarjoaa pankin taseen loppusumman kehitys. 1890-luvun alkuvuosiin asti taseen kasvu oli hyvin verkkaista. Vuosittaiset muutokset olivat tosin ajoittain hyvinkin jyrkkiä, mutta trendi oli lähes vaakasuora, niin että tase vakiintui 1880-luvulla 80 miljoonan kultamarkan tienoille. Selkeä käänne

SUOMEN PANKIN TASE 1867–1914

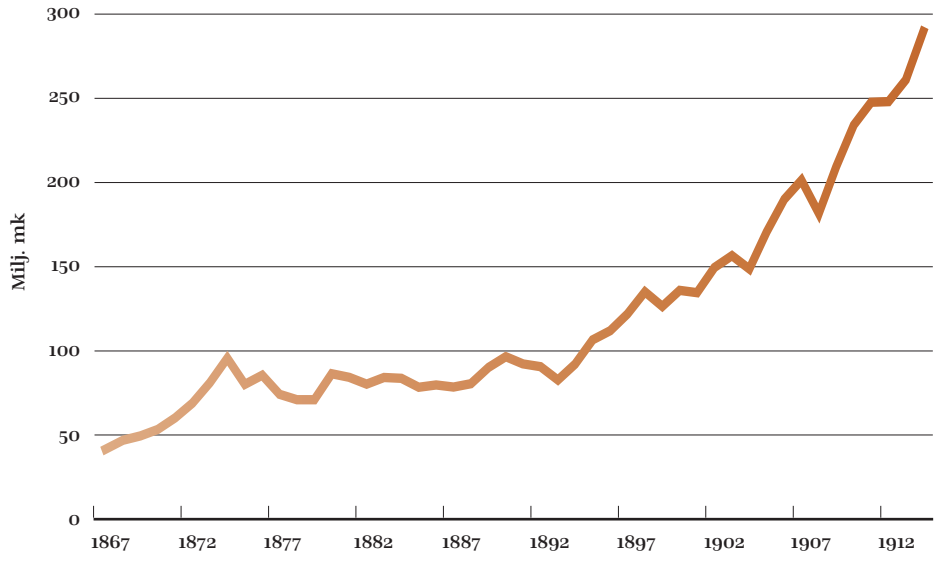

Lähde: Suomen Pankin vuosikertomukset 1867–1914.

ylöspäin ajoittui 1890-luvun puoliväliin, minkä jälkeen kasvuvauhti olikin sitten hyvin nopea. Taseen loppusumma ylitti 150 miljoonan markan rajan 1902, ja ensimmäisen maailmansodan alkaessa 1914 tase oli jo liki 300 miljoonaa markkaa eli 3,5-kertainen 1880-luvun tasoon verrattuna. On huomattava, että tämä kasvu oli käytännössä kokonaan reaalikasvua, koska inflaation merkitys kultakannan vuosina oli vähäinen, ja kultakannan alkuvuosina hinnat keskimäärin yleensä jopa laskivat.

Merkittävänä taustatekijänä Suomen Pankin toiminnan verkkaisessa kehityksessä oli koko pankkisektorin muutos. Ensimmäiset liikepankit olivat vakiinnuttaneet asemansa 1870-luvun puoliväliin tultaessa. Täten Suomen Pankki oli menettänyt monopoliasemansa yksityisasiakkaiden piirissä, mikä näkyi pankin liikevaihdon ja taseen kasvun hidastumisena ja jopa pysähtymisenä. Edessä oli runsaan vuosikymmenen mittainen jakso, jonka aikana Suomen Pankki ikään kuin etsi uutta rooliaan todellisena yksityisiä pankkeja palvelevana keskuspank-

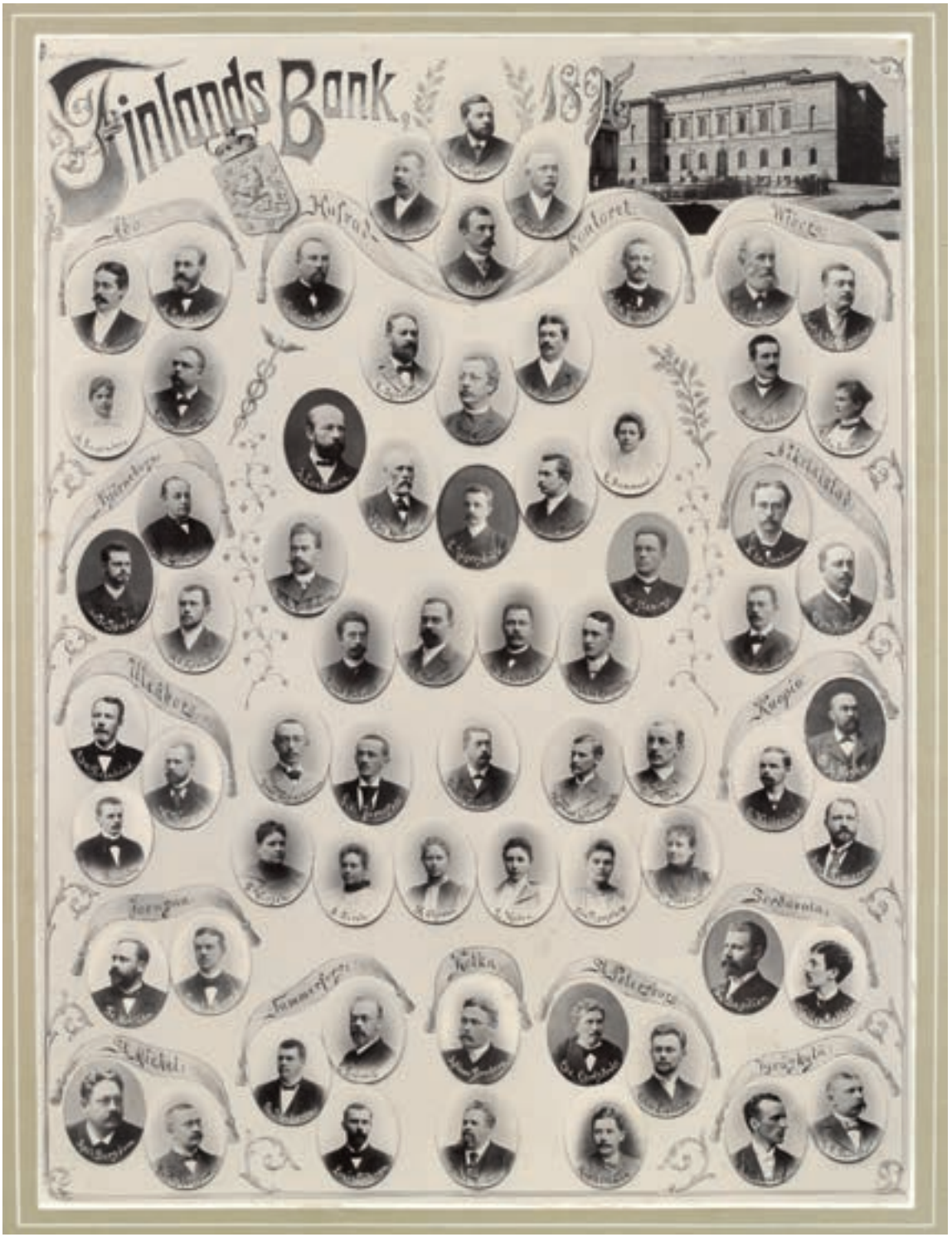

■ **Pääkonttorin ja haarakonttoreiden johtoa ja virkailijoita johtokunnan puheenjohtajan Alfred Charpentierin valvovan katseen alla. Kuvaan mukaan on mahtunut yhdeksän naisvirkailijaa.**
– Museovirasto / K.E. Ståhlberg.

SUOMEN PANKIN HENKILÖKUNNAN MÄÄRÄ 1812–1918

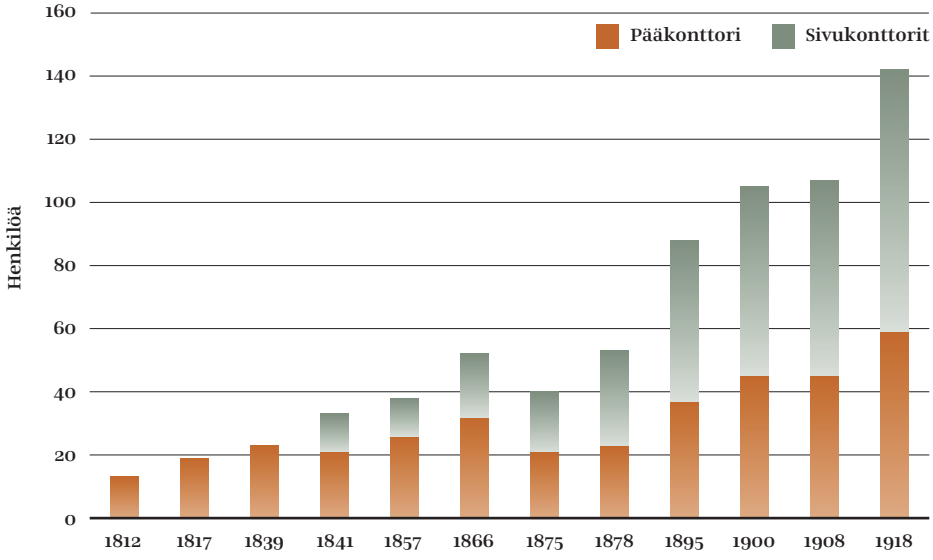

Lähde: Suomen Pankki. Palkkaohjesääntö 1812–1918, Suomen Pankin arkisto.

kina. Tähän vaiheeseen päästiin sitten viimeistään 1890-luvun alkupuolella, ja tästä eteenpäin kasvu kääntyikin uuteen nousuun.

Aluksi pitkään lähes muuttumattomana pysynyt Suomen Pankin henkilökunnan määrä oli kääntynyt kasvuun 1840-luvun alun rahareformiaatiota seuranneina vuosina. Seuraavalla vuosikymmenellä kasvuvauhti entisestään kiihtyi, ja kasvu jatkui suhteellisen nopeana itsenäistymisen alkuun asti. Tässä vaiheessa henkilökunnan määrä oli noussut vajaaseen 150 työntekijään. Työntekijöistä runsaat 40 prosenttia työskenteli pääkonttorissa ja vajaa 60 prosenttia haarakonttoreissa. Kasvu merkitsi erityisesti avustavan työvoiman lisääntymistä, sillä johtavassa asemassa olleiden virkamiesten luku pysyi melko muuttumattomana. Tämä oli aivan luonnollista, sillä pankkitoiminta oli näinä vuosikymmeninä vielä täysin käsityövaltaista. Kirjoituskoneiden, laskukoneiden tai kirjanpitokoneiden aika ei ollut vielä tullut.

Henkilöstön kasvua rajoitti uusien vakanssien perustamiseen liittynyt byrokraattisuus. Uuden viran perustaminen edellytti valtiopäivil-

lä hyväksyttyä muutosta Suomen Pankin vuosirahasääntöön, ja valtiopäivillä suhtauduttiin poikkeuksetta kriittisesti kaikkiin sellaisiin uudistuksiin, jotka lisäsivät julkisen sektorin menoja. Käytännössä uuden vakanssin perustaminen edellytti pankin johtokunnan esitystä pankkivaltuustolle, mistä esitys sitten meni säätyjen pankkivaliokunnalle ja sen kautta edelleen yksittäisille säädyille. Säätyjen hyväksymisen jälkeen tarvittiin vielä keisarin vahvistus. Prosessi vei siten kokonaisuudessaan useita vuosia, ja palkkaohjesäännöt olivat usein muuttumattomina voimassa 10–15 vuotta.

Vuonna 1875 henkilökunnan määrä supistui. Tämä johtui valtion rahastojen ja sitä kautta valtion maksuliikenteen siirtämisestä vastaperustetun Valtiokonttorin hoidettavaksi. Valtiokonttorin perustamissuunnitelmissa lähdettiin siitä, että uuden laitoksen perustaminen ei saisi merkitä julkisen sektorin menojen lisäystä. Käytännössä uudistus toteutettiin siten, että Suomen Pankista siirtyivät Valtiokonttorin palvelukseen juuri ne henkilöt, jotka olivat pankissa vastanneet valtion rahastojen hoidosta. Myös fyysisesti muutos oli vähäinen, sillä Valtiokonttori aloitti toimintansa Suomen Pankin käytössä olleissa tiloissa. Suomen Pankin johtokunnan jäsen Reinhold Frenckell valittiin Valtiokonttorin ylijohtajaksi, minkä ohella pankista siirtyi Valtiokonttoriin kaksi kamreeria, kassanhoitaja sekä kirjanpitäjä.[541] Viereisessä kuviossa muutos näkyy Suomen Pankin pääkonttorin henkilökunnan supistumisena viidellä vuonna 1875, sillä vapautuneita paikkoja ei täytetty uusilla henkilöillä. Samalla haarakonttoreiden palveluksessa olleiden määrä ylitti ensimmäisen kerran pääkonttorin henkilökunnan lukumäärän.

Konkreettisena osoituksena Suomen Pankin aseman vahvistumisesta voidaan pitää pankin statusta korostaneen kiinteistön rakennuttamista silloisen Nikolainkadun (Snellmaninkatu) varteen muutaman sadan metrin päähän entisistä tiloista senaatin linnassa. Omaan 1,1 miljoonaa markkaa maksaneeseen kiinteistöön muutettiin maaliskuussa 1883, ja yleisölle pankki oli ensimmäisen kerran avoinna 12.3.1883. Kiinteistöstä voitiin vuokrata tilat myös Valtiokonttorille. Yksityiskohtaisemmin rakennushanketta käsitellään infolaatikossa sivuilla 388–389.

Suomen Pankin merkitys pääkaupungin kaupunkikuvan muokkaajana korostui kymmenkunta vuotta myöhemmin, kun pankkia vastapäätä olevalle tontille valmistui vuoden 1891 alussa Säätytalo. Tätä

rakennushanketta oli valmisteltu 1880-luvun alkuvuosista lähtien, ja säätyjen vuonna 1882 tekemän päätöksen mukaisesti kustannuksista vastasi Suomen Pankki. Kaikkiaan Suomen Pankin voittovaroista osoitettiin säätytalon rakentamiseen 1,2 miljoonaa markkaa sekä tonttikustannuksiin 0,5 miljoonaa markkaa. Tällä rahoitusmallilla säädyt halusivat korostaa riippumattomuuttaan keisarillisesta senaatista. Rahoituspäätöksen tekoa helpotti myös Suomen Pankin taloudellisen aseman nopea vahvistuminen 1860-luvun kriisivuosien jälkeen, ja esimerkiksi kymmenvuotiskaudella 1882–1891 pankin nettovoitto ennen siirtoja senaatin käyttöön oli keskimäärin 1,99 miljoonaa markkaa vuodessa.[542] Rakennushankkeiden rahoituksen lisäksi voitiin myös kasvattaa vararahastoja. Suomen Pankista saaduilla varoilla voitiin myös kustantaa säätytalon päätykolmioon sijoitettu Emil Wikströmin veistossarja, joka symboloi Aleksanteri I:n merkitystä suuriruhtinaskunnan peruslakien takaajana. Veistossarja paljastettiin keskellä ensimmäistä sortokautta vuonna 1903.[543]

Henkilökunnan määrän kehitys erosi yllättävän selvästi pankin taseen kehityksestä. Taseen kasvu oli hyvin hidasta 1890-luvun alkuun asti, mutta henkilökunnan kohdalla kasvu alkoi jo muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin eli viimeistään 1850-luvulla ja sitten toden teolla 1870-luvulla. Tähän vaikuttivat useat tekijät, kuten siirtyminen kultakantaan 1878, setelinantomonopolin saavuttaminen vuonna 1886, ulkomaisen maksuliikenteen aktivoituminen talouden kasvun myötä, yksityisen liikepankkilaitoksen synty sekä Suomen Pankin merkitys koko rahajärjestelmän clearing-keskuksena. Eriaikaisuutta voidaan tarkastella siten myös laadullinen kontra määrällinen kehitys -akseleilla. 1850-luvulta lähtien pankin toiminnassa toteutui erittäin merkittäviä laadullisia muutoksia, joiden takia pankissa tarvittiin jatkuvasti uutta työvoimaa. Toiminnan laajuudessa nämä laadulliset muutokset tulivat esiin kuitenkin vasta suhteellisen pitkän viiveen jälkeen eli 1890-luvulla, kun sekä liikevaihto että tase olivat kääntyneet jyrkkään nousuun. Samalla tämä laadullisen ja määrällisen kehityksen eriaikaisuus tarjosi Suomen Pankille mahdollisuuden perehdyttää ja kouluttaa henkilökuntansa näihin uusiin toimintamuotoihin, ennen kuin kasvuvaihe toden teolla käynnistyi.

Suomen Pankin perustamisvaiheissa oli nojauduttu monin kohdin entisen emämaan Ruotsin Valtakunnanpankin esimerkkiin ja Suomen Pankissa oli 1800-luvun alkupuoliskolla hyvin tarkkaan seurattu Ruot-

sin kehitystä. Suomen Pankkiin muun muassa hankittiin välittömästi kaikki uudet Valtakunnanpankin toimintaa säädelleet asetukset. Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista tarkastella, missä määrin toiminnallisia yhtäläisyyksiä oli havaittavissa vielä 1900-luvulle tultaessa. Henkilökunnan määrä Sveriges Riksbankissa oli 1900-luvun alussa 379 eli hieman yli kolminkertainen Suomen Pankin vastaavaan lukuun, 107 henkeä, verrattuna.[544] Tällaiseen suoraan vertailuun ei kuitenkaan kannata mennä, vaan vertailussa on syytä ottaa huomioon maiden koko. Ruotsin asukasluku vuonna 1905 oli 2,7 miljoonaa henkeä, eli liki kaksinkertainen Suomeen verrattuna. Taloudellisesti Ruotsi oli Suomea selkeästi edistyneempi, minkä seurauksena BKT oli Ruotsissa liki kolminkertainen Suomeen verrattuna. Täten Suomessa ja Ruotsissa keskuspankkien henkilömäärät maiden kokoerot huomioon ottaen olivat varsin lähellä toisiaan. Myös keskuspankkien tehokkuudet olivat samaa luokkaa, sillä Ruotsissa Riksbankenin liikkeellä oleva setelistö jaettuna keskuspankin henkilökunnalla oli 0,62 miljoonaa markkaa, kun vastaava luku Suomessa oli 0,67 miljoonaa markkaa.[545]

ANTOLAINAUKSEN MALTILLINEN KASVU

Sen jälkeen kun pankki oli siirtynyt säätyjen alaisuuteen, sen antolainauspolitiikassa heijastuivat sekä 1860-luvun kokemukset eli silloin koetut suuret luottotappiot että yhä selvemmin nähtävissä oleva kehitys kohti uudenaikaista, ”klassisen” mallin mukaista keskuspankkia.[546] Ensin mainittu tekijä näkyi muun muassa lainakannan erittäin hitaassa kasvussa 1880-luvun lopulle asti, jälkimmäinen puolestaan siinä, että antolainauksen rakenteessa tapahtui merkittäviä muutoksia.

Suomen Pankin luotonanto voidaan jaotella sektoreittain luottoihin yleisölle, pankeille sekä muille rahoituslaitoksille sekä luottoihin julkiselle sektorille. Suoria lainoja valtiolle Suomen Pankki ei muutamaa vähäistä poikkeusta lukuun ottamatta tällä periodilla myöntänyt, mutta pankki sijoitti kyllä varojaan valtion obligaatioihin ja nämä sijoitukset on tässä laskettu mukaan Suomen Pankin koko luottokantaan.

Luottokantaa hallitsivat luotot yleisölle, joiden osuus koko pankin koko luottokannasta nousi useimpina vuosina 90 prosentin tuntumaan. Luotot pankeille pysyivät 1890-luvun alkuun asti erittäin pieninä, sillä merkittävää kysyntää keskuspankin rediskonttauksille ei

SUOMEN PANKIN LUOTONANTO 1868–1914

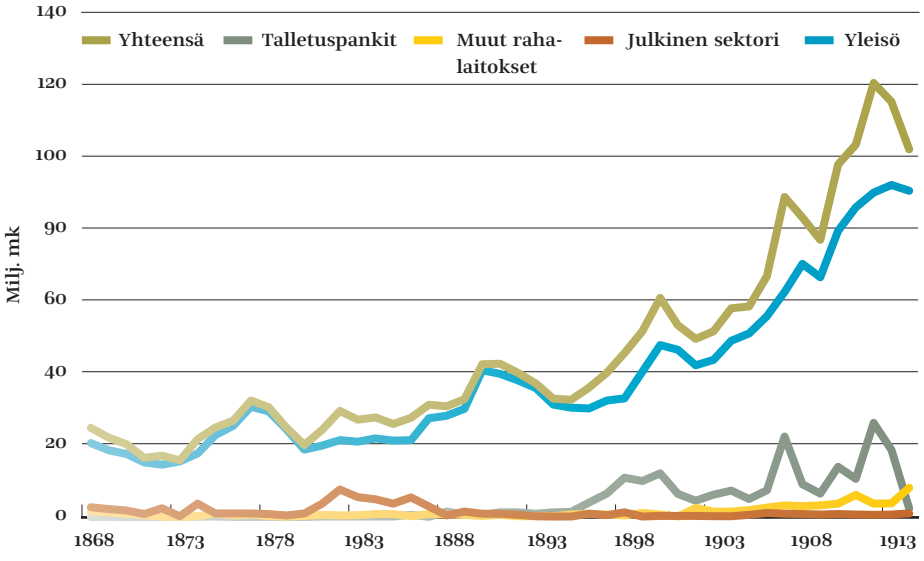

Lähde: Suomen Pankki. Vuosikertomukset 1868–1914.

Suomessa näytä olleen, kuten sivulla 351 jo kerrottiin. 1890-luvun jälkipuoliskolta lähtien yksityisille pankeille myönnettyjen luottojen osuus hieman kasvoi. Samalla tässä heijastui aikaisempaa selvemmin Suomen Pankin rooli pankkijärjestelmän likviditeetin varmistajana. Suomen Pankin tukea tarvittiin esimerkiksi aivan 1900-luvun alussa sekä vuosina 1907–08. Lainat muille rahoituslaitoksille kuin pankeille olivat sen sijaan luonteeltaan aivan toisenlaisia. Jakson ensimmäisinä vuosikymmeninä Suomen Pankki tuki Suomen Hypoteekkiyhdistystä pitkäaikaisella luotolla, joka luonteeltaan oli lähinnä avustus.[547] Koko periodi huomioiden Suomen Pankin sijoitukset valtion obligaatioihin pysyivät melko vaatimattomina muutamaa poikkeusvuotta lukuun ottamatta. Tällöin Suomen Pankki osti salkkuunsa valtion ulkomailla liikkeeseen laskemia obligaatioita. Tällä tavoin Suomen Pankki pyrki helpottamaan valtion valuuttamääräisten obligaatioiden myyntiä kansainvälisillä pääomamarkkinoilla. Aktiivisinta tämä sijoitustoiminta oli 1880-luvulla, ja esimerkiksi vuonna 1882 valuuttamääräisiin valtion obligaatioihin oli sijoitettu 7,6 miljoonaa

markkaa eli summa vastasi peräti neljännestä koko lainakannasta. Vuodesta 1887 lähtien näillä obligaatiosijoituksilla ei kuitenkaan ollut enää käytännön merkitystä. Suomen Pankin toiminnan uudenaikaistuminen näkyi selvimmin yleisölle suunnatussa luotonannossa. Keskuspankin lainapolitiikan tehtäväksi tuli entistä selvemmin koko rahoitusjärjestelmän likviditeetin säätely, joten uusien pitkäaikaisten kiinnityslainojen myöntämisestä luovuttiin jo 1860-luvun kuluessa. Pankin taseessa nämä lainat kuitenkin roikkuivat vielä vuosikymmeniä, sillä niiden kuoletusaika oli 33 vuotta. Viimeinen tällainen kiinnityslaina maksettiin pois vuonna 1909. Uuden antolainauksen painopiste oli nyt lyhytaikaisissa vekseliluotoissa. Jakson alussa niiden suhteellinen osuus koko kannasta oli tosin vasta viidenneksen luokkaa, mutta aivan vuosisadan lopulla osuus ylitti jo 50 prosenttia ja vuonna 1914 osuus nousi lähelle 70 prosenttia.[548]

Toiminnan uudenaikaistuminen näkyy konkreettisesti myös lyhytaikaisten hypoteekkiluottojen vakuuksissa. 1860–70-luvuilla vielä 20–25 prosentissa näistä luotoista vakuutena oli tavarapantti, aivan kuin vielä vuosisadan alussa oli ollut vallitsevana käytäntönä. Sahayrittäjä tai vientiä harjoittanut kauppahuone oli pantannut lautavarastonsa lainan vakuudeksi. 1880-luvulla tällaisista vanhanaikaisista vakuuksista kuitenkin melko nopeasti luovuttiin, ja 1900-luvun puolella hypoteekkilainojen vakuutena oli vain poikkeustapauksissa tavarapantti. Tavarapanttien sijaan lyhytaikaisten luottojen vakuuksiksi tulivat arvopaperit, siis osakkeet ja obligaatiot.[549]

Suurimmat luottotappiot ajoittuivat 1860- ja 1870-lukujen lopulle. Tällöin tappiot muutamana vuotena nousivat jopa runsaaseen kymmeneen prosenttiin lainakannasta. Osaselityksenä kummassakin vaiheessa voidaan pitää rahauudistusta ja siihen liittynyttä deflaatioprosessia. Tosin tappioiden syntyyn vaikutti myös muita tekijöitä. Muun muassa 1860-luvulla pankin asiakkaiden lukumäärä kannan supistumisesta huolimatta jyrkästi nousi, eikä pankin johdolla ollut riittävää asiakastuntemusta. 1870-luvulle puolestaan ajoittui sahateollisuuden ensimmäinen voimakas nousu, jonka rahoitukseen myös Suomen Pankki osallistui. Vuonna 1878 kuitenkin sahatavaran kansainvälinen kysyntä ja sen myötä hinnat romahtivat, jolloin seurauksena oli koko alaa koskettanut syvä kriisi.[550] Näistä tappioista myös Suomen Pankki kantoi oman osansa korkeina luottotappioina. 1880-luvun alkuvuosista lähtien luottotappiot olivat selvästi alhaisemmalla tasolla.

SUOMEN PANKIN TALO

Suomen Pankin muutettua vuonna 1819 Turusta uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin se asettui ensin kauppias Sederholmin taloon Aleksanterinkadun varrelle. Sijaintipaikka oli kuitenkin vain tilapäinen, sillä kaupungin uuden monumentaalisen keskustan rakennustyöt olivat jo käynnissä. Kun C. L. Engelin suunnittelema komea Senaatintalo valmistui, pankki muutti vuonna 1824 sen eteläsiipeen, vain muutaman kymmenen metrin päähän Sederholmin talosta.

Oman talon rakentaminen Suomen Pankille tuli ajankohtaiseksi pian sen jälkeen kun pankki oli siirtynyt senaatilta valtiopäivien alaisuuteen. Pankin tilat Senaatintalossa olivat muodostuneet liian ahtaiksi, ja sijainti hallituksen talossa ei myöskään oikein sopinut valtiopäivien pankille. Pankkitalon rakentamisesta päätettiin valtiopäivillä vuonna 1872, ja paria vuotta myöhemmin lunastettiin sitä varten tontti Kruunuhaan Tallinmäeltä.

Talon suunnittelusta järjestettiin Suomen ensimmäinen kansainvälinen arkkitehtuurikilpailu vuonna 1876. Sen voitti saksalainen, Pietarissa syntynyt Ludwig Bohnstedt (1822–1885). Bohnstedt oli aikaisemmin suunnitellut mm. Riian saksalaisen teatterin (nykyinen Latvian kansallisooppera). Hän oli voittanut myös Saksan valtiopäivätalosta järjestetyn kilpailun suunnitelmalla, jota ei kuitenkaan lopulta toteutettu.

Bohnstedtin suunnittelema Suomen Pankin talo on italialaistyyppinen uusrenessanssipalatsi, jonka tyylikeinoissa voi nähdä viittauksia Palazzo Mediciin, vanhan pankkiirisuvun palatsiin Firenzessä. Talon peruskivi laskettiin toukokuussa 1879, vuotta sen jälkeen kun Suomen markka oli saatu liitetyksi kultakantaan. Taloa voidaan pitää Suomen uuden, eurooppalaisen rahajärjestelmän symbolina, mitä osoittaa sekin, että peruskiveen muurattiin 20 ja 10 markan kultarahat. Pankkivaltuuston puheenjohtaja Robert Montgomery piti tilaisuudessa puheen, jossa hän toivoi talon muurien voivan uhmata aikaa ja suojata Suomen kansan omaisuutta. Pankki muutti uuteen taloonsa vuonna 1883.

Pian pankkitalon valmistumisen jälkeen sen takana olevalle tontille rakennettiin talo Suomen Pankin setelipainon käyttöön (1886). Tämä talo on myöhemmin purettu, ja sen paikalla on vuonna 1960 valmistunut Harry Schreckin piirtämä nk. pääkonttorin uusi puoli.

Suomen Pankin päärakennus muodostaa vahvan kaupunkikuvallisen kokonaisuuden yhdessä pankin edustalla olevan Snellmanin patsaan ja pankkia vastapäätä sijaitsevan säätytalon kanssa. Gustaf Nyströmin suunnittelema Säätytalo, joka valmistui vuonna 1891, rakennettiin Suomen Pankin voittovaroilla valtiopäivien istuntopaikaksi. Sen sijoittaminen vastapäätä Suomen Pankkia korosti Suomen Pankin asemaa valtiopäivien pankkina. Kun Emil Wikströmin muovaama J.V. Snellmanin patsas paljastettiin vuonna 1923, pankin edessä olevasta aukiosta muodostui poikkeuksellisen voimakas historiallisen ja poliittisen symboliikan keskittymä.

■ Suomen Pankin pääkonttorin peruskivi laskettiin juhlavin menoin 13.5.1879 ja uuteen taloon voitiin muuttaa helmikuussa 1883. Talon suunnitteli saksalainen arkkitehti Ludwig Bohnstedt.
– Museovirasto / Axel Lindahl.

SUOMEN PANKIN LUOTTOTAPPIOT 1868–1914

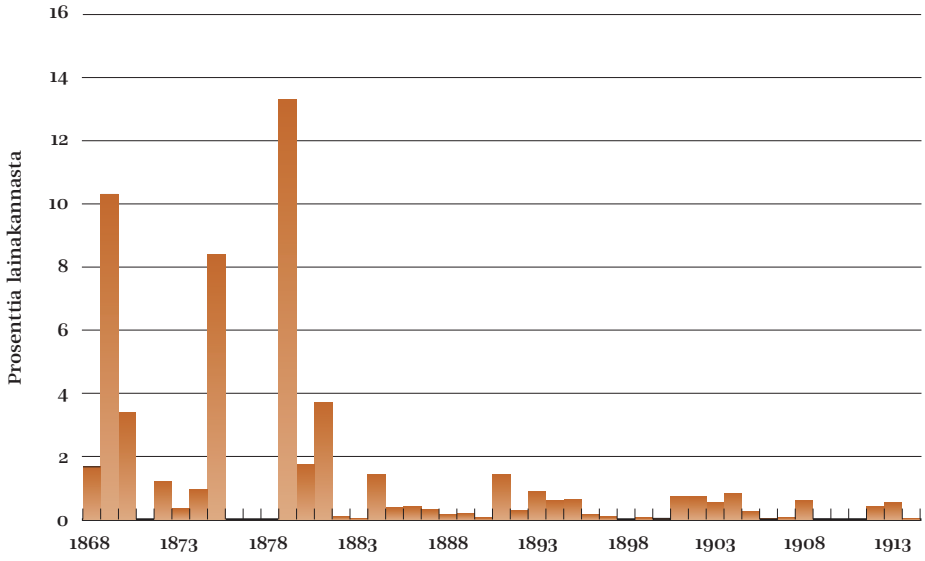

Lähde: Suomen Pankki. Pankkivaltuusmiesten toimintakertomukset 1868–1914.

Täysin tyydyttävänä tilannetta ei tässäkään vaiheessa voitu pitää, sillä luottotappiot nousivat useimpina vuosina 0,5–1 prosenttiin lainakannasta.

ORGANISAATIO ENNALLAAN

Pankin toiminta oli jaettu kolmeen osastoon, kansliaan, kamreerinkonttoriin ja asiamiehen konttoriin. Johtokunnan sihteerin johtamassa kansliassa hoidettiin pankin hallintoa sekä sisään ja ulos tulevaa kirjeenvaihtoa. Ylikamreerin johtamassa kamreerinkonttorissa hoidettiin kassaliike, lainaustoiminta sekä kirjanpito. Asiamiehen johtamassa asiamiehen konttorissa pidettiin huolta siitä, että antolainaukseen liittyneet juridiset asiat olivat moitteettomassa kunnossa.

Suomen Pankin organisaation rakenne oli säilynyt käytännössä ennallaan koko 1800-luvun ajan. Luonnollisesti pankin toiminnot olivat monimutkaistuneet ja toiminnan mittakaava oli moninkertaistunut, mutta näin syntyneisiin vaatimuksiin oli vastattu lähinnä henkilökun-

SUOMEN PANKIN ORGANISAATIO 1870–1890-LUVUILLA

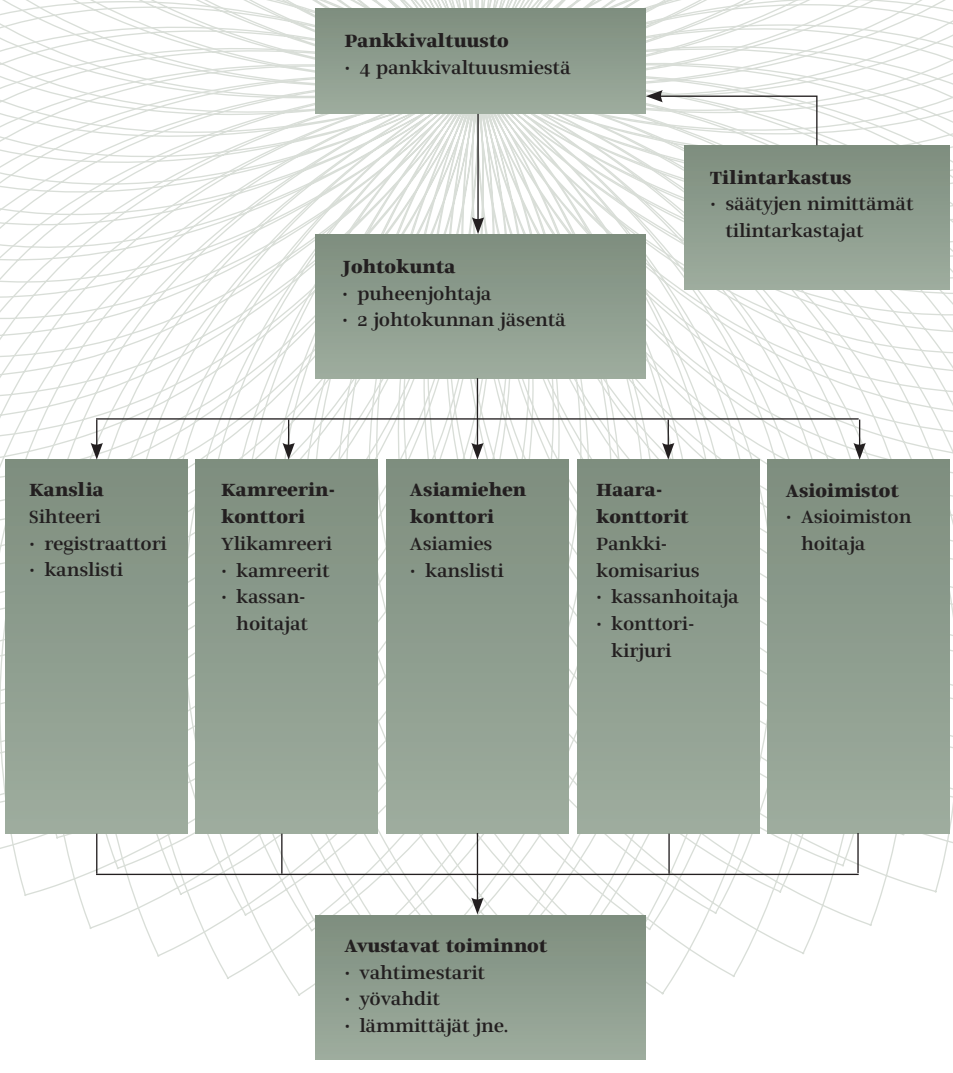

Lähde: Suomen Pankin ohjesäännöt 1875–1891.

taa lisäämällä ja muutamia uusia osastoja perustamalla; toimintojen organisoimiseen kokonaan uudella tavalla ei ollut lähdetty.

Suurin osasto oli kamreerinkonttori. Tämä heijastui myös Pankin hierarkiassa, sillä I kamreerin yläpuolelle otettiin ylikamreeri, josta nopeasti tuli statukseltaan korkein johtokunnan alapuolella oleva virkamies. Tämä näkyi muun muassa ylikamreerin palkan kehityksessä.

Periaatteellisesti suurena muutoksena voidaan pitää rahastoperiaatteen väistymistä Suomen Pankissa. Jako alkuperäisrahastoon ja hypoteekkirahastoon säilyi pitkään, ja vielä 1867, kun päätettiin Suomen Pankin siirtämisestä säätyjen alaisuuteen, kirjanpidollisesti puhuttiin näiden kahden rahaston siirtämisestä. Myös Pankin tilinpäätös koostui näiden kahden rahaston erillisestä tilinpäätöksestä. Vuodesta 1868 lähtien tilinpäätös tehtiin kuitenkin jo yhtenäisenä, koko Suomen Pankin kattavana tilinpäätöksenä. Tätä voidaan pitää yhtenä askeleena pois muinaisesta, 1700-luvulta periytyneestä jaottelusta lainapankkiin ja vekselipankkiin, mitä perinnettä alkuperäisrahasto ja hypoteekkirahasto olivat jatkaneet.

Organisaatiossa tuli esiin myös se, miten 1900-luvun alkuun tultaessa Suomen Pankki oli jo kehittynyt moderniksi keskuspankiksi, jonka toiminnassa korostui tarve hyvään likviditeettiin. Tämä ilmenee konkreettisesti oheisesta lainauksesta, joka on otettu pankin johtokunnan laatimasta kirjelmästä: ”Sitä mukaa kun Suomen Pankin merkitys maan keskuspankkina on kasvanut ja pankki on alkanut pyrkiä pitämään sijoituksensa mahdollisimman lyhytaikaisina ja helposti rahaksi muutettavina, ovat Suomen Pankin oikeudenkäynnit, lainahaut ja kiinnityshakemukset supistuneet varsin vähäisiksi. Varsinkin on vähennys tullut näkyviin sen jälkeen kun Pankin ennen myöntämät nk. alkuperäislainat, joita myönnettiin kiinnityksiä vastaan, ovat vähitellen kuolettamalla loppuneet. Tästä on ollut seurauksena että Pankin asiamiehen työtaakka on siinä määrin keventynyt, että tuskin on syytä pitää eri virkamiestä, saatikka sitten siksi hyvin palkattua, asiamiehen toimia varten.”[551] Tässä vaiheessa pankin asiamiehenä oli Ernst Viktor von Rehausen, joka vuonna 1917 siirtyi eläkkeelle ja jonka jälkeen vakanssia ei enää täytetty. Tämä organisatorinen muutos oli periaatteellisesti hyvin tärkeä, sillä se lopetti viimeisen jäänteen Suomen Pankista pitkäaikaisena kiinnitysluottolaitoksena.

■ Järjestyksessä neljäs Suomen Pankin haarakonttori perustettiin Viipuriin vuonna 1842. Liikevaihdoltaan siitä tuli pian haarakonttoreista suurin. Konttori sai oman talon Kauppatorin varrelle 1910-luvun alussa. – Museovirasto.

HAARAKONTTORIT

Toiminnallisesti suurimman muutoksen aiheutti haarakonttoreiden perustaminen ja antolainauksen siirtäminen osittain Helsingistä haarakonttoreihin. Haarakonttorit ja niiden perustamisvuodet olivat seuraavat:

Turku	1840	Joensuu	1884
Vaasa	1840	Jyväskylä	1887
Oulu	1842	Sortavala	1887
Viipuri	1842	Mikkeli	1887
Pietari	1859	Kotka	1890
Pori	1861	Hämeenlinna	1901
Tampere	1878		

Lähde: Pankkivaltuusmiesten kertomukset 1868–1914.

Haarakonttoriverkostoa täydensi lisäksi muutama asioimisto. Tampereella ja Sortavalassa asioimistot muutettiin myöhemmin haarakonttoreiksi. Käkisalmeen vuonna 1866 perustetun asioimiston toiminta sen sijaan pikku hiljaa hiipui ja sen toiminta lopetettiin vuonna 1884.

Haarakonttoreiden sijoittelustrategia oli selkeä. Valtion maksuliikenteen avustamiseksi maan kahdeksaan läänin pääkaupunkiin perustettiin vuosien saatossa kuhunkin Suomen Pankin haarakonttori. Viimeisenä läänin pääkaupunkina konttorinsa sai Hämeenlinna vuonna 1901. Ruplapohjaisten transaktioiden hoitamista varten Pietariin oli vuonna 1859 perustettu haarakonttori. Ruplien ja markkojen vaihtamista varten oli vuoden 1865 rahauudistuksen takia perustettu vielä erityiset asioimistot Sortavalaan ja Käkisalmeen. Yritystoiminnan tarpeita silmälläpitäen oli lisäksi perustettu haarakonttorit Poriin, Kotkaan, Tampereelle ja Jyväskylään.

Säätyvaltiopäivien alaisuuteen siirretyn Suomen Pankin suurena ongelmana 1860-luvulla olivat poikkeuksellisen suuret luottotappiot: vuoden 1868 päättyessä uloshaunalaisten ja konkurssiin asetettujen saatavien määrä nousi 6,7 miljoonaan markkaan. Erityisen tappiolliseksi osoittautui yritystoiminnan luototus 1850-luvulta lähtien. Pankin toimintaa valvoneet pankkivaltuusmiehet näkivät suureksi ongelmaksi sen, ettei Suomen Pankin virkamiehillä ollut kunnollista tuntemus-

ta yritystoiminnasta, jolloin ei hallittu luotonantoon liittyneitä riskejä.[552] Nykytermein ilmaistuna Suomen Pankilla ei ollut edellytyksiä luotonantoon liittyvän epätäydellisen informaation hallintaan. Ongelman ratkaisuksi nähtiin luotonantopäätösten delegoimisen haarakonttoreihin lähelle luottoasiakkaita sekä paikallisen liike-elämän asiantuntemuksen ottaminen mukaan lainapäätösten tekemiseen. Vuonna 1875 hyväksytyn ohjesäännön mukaan jokaiseen haarakonttoriin asetettiin diskonttokomitea, johon kutsuttiin kaksi paikkakunnan hyvin tuntevaa jäsentä ja jonka puheenjohtajana oli haarakonttorin esimies. Käytännössä diskonttokomitean jäsenet valittiin siten, että mukana oli sekä paikkakunnan johtava liike-elämän edustaja että merkittävä virkakunnan edustaja. Kaksi kertaa viikossa kokoontuvassa diskonttokomiteassa käsiteltiin luottojen ja kassakreditiivien myöntäminen sekä kotimaisten ja ulkomaisten vekselien ostaminen.[553] Tällä järjestelyllä pyrittiin siihen, että laina-anomuksia käsiteltäessä pankilla olisi ollut luotettava ja reaaliaikainen informaatio lainaa hakevan yrityksen tai yrittäjän taloudellisesta asemasta. Pankkivaltuusmiesten mielestä myös pääkonttoriin Helsinkiin olisi kannattanut luoda vastaava käytäntö, mutta tämä esitys ei saanut riittävästi kannatusta. Tarve lisätä liike-elämän tuntemusta johtokunnassa oli kuitenkin kiistaton, ja ongelman ratkaisuksi tuli ylimääräisen nuoremman jäsenen viran perustaminen johtokuntaan vuodesta 1895 lähtien. Uuden jäsenen tehtäviin kuului nimenomaan lainanannon ylin valvonta.

Vuodesta 1866 lähtien on käytettävissä tiedot Suomen Pankin liikevaihdosta eri toimipaikoissa. Pääkonttorin asema oli ylivoimainen, ja sen osuus liikevaihdosta nousi jopa noin 70 prosenttiin. Pääkonttorin jälkeen liikevaihdoltaan merkittävin Suomen Pankin toimipaikka oli Pietarin konttori, jonka osuus pankin koko liikevaihdosta oli korkeimmillaan 15 prosentin tuntumassa. 1880-luvun jälkipuoliskolla Pietarin osuus kääntyi laskuun ja vakiintui 5–7 prosenttiin. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen muutti tilanteen uudestaan, kun suuret sotatarviketilaukset Venäjälle aktivoivat Pietarin konttorin toimintaa. Seurauksena oli konttorin suhteellisen osuuden nousu liki viidennekseen pankin koko liikevaihdosta. Kotimaisista haarakonttoreista liikevaihdoltaan suurin oli oikeastaan koko ajan Viipurin konttori.

Suomen Pankin antolainaus oli varsin keskittynyttä pankin suurimpiin toimipaikkoihin, sillä näinä poikkileikkauksina pääkonttorin ja viiden suurimman haarakonttorin osuus vuoden aikana diskonta-

tuista vekseleistä ja myönnetyistä hypoteekkilainoista nousi 80–95 prosenttiin. Pääkonttorin osuus oli ymmärrettävästi suurin, sillä sen kautta toteutui koko pankkijärjestelmän likviditeetin säätely. Käytännössä tämä merkitsi liikepankkien vekseleiden rediskonttausta Suomen Pankissa. Pankin suorina luottoasiakkaina oli sekä vienti- ja tuontikauppaa harjoittaneita kauppahuoneita että sahatavaran viejiä. Tyypillinen tällainen elinkeinoelämän keskuspaikka oli Viipuri, mutta myös Turku oli säilyttänyt vahvan asemansa vienti- ja tuontikaupan solmukohtana. Lähinnä vientikeskuksina profiloituivat Pori, Vaasa, Oulu ja Kotka ja sitä kautta myös näissä kaupungeissa toimineet Suomen Pankin haarakonttorit. Asetelma osoittaa, miten koko autonomian ajan taloudellinen aktiviteetti oli keskittynyt rannikon satamakaupunkeihin Viipurin ja Oulun välille. Sisämaan kaupungeista ainoastaan yksi, vapaakauppaoikeuksista nauttinut Tampere, ylsi viiden suurimman haarakonttorin joukkoon.

KIRJEENVAIHTAJAPANKIT

Suomen Pankin ulkomaisissa liiketoimissa apuna olivat pankin asiamiehiksi kutsutut ulkomaiset kirjeenvaihtajapankit. Ne toimivat Suomen ulkomaisen maksuliikkeen kontaktipisteinä, koska kirjeenvaihtajien maksettavaksi asetettiin vekseleitä ja sekkejä, joilla hoidettiin suomalaisten tuontilaskut ja muut maksut ulkomaille. Ensimmäiset kirjeenvaihtajapankkisuhteet oli solmittu 1840-luvun alussa raharealisaatioon liittyneiden vaihto-operaatioiden toteuttamista varten Pietarissa, Tukholmassa ja Hampurissa sijainneiden pankkiliikkeiden kanssa.[554] Toden teolla ulkomaisten kirjeenvaihtajapankkien luku alkoi kasvaa hopeakantaan siirtymisen jälkeen vuodesta 1865 lähtien. 1860-luvun lopulla verkosto kattoi jo Hampurin, Lontoon, Pariisin, Tukholman, Riian, Amsterdamin ja Berliinin. Kultakantaan liittymisen jälkeen verkosto ulotettiin jo Espanjaan asti, ja 1900-luvun alussa solmittiin ensimmäiset yhteydet amerikkalaisten kirjeenvaihtajapankkien kanssa, kuten oheisesta asetelmasta ilmenee. Luonnollisesti verkostoon kuului myös Pietari, mutta oman haarakonttorin perustamisen jälkeen, mikä tapahtui vuonna 1859, ei kirjeenvaihtajapankkia enää kaikkiin Pietarissa tapahtuviin pankkitoimiin tarvittu. Tosin Suomen Pankilla oli jatkuvasti kiinteät yhteistyösuhteet useammankin pietarilaisen pankin kanssa. Vuonna 1909 kirjeenvaihtajapankkiyhteys Pietariin

■ Kuopion haarakonttorin merkitys korostui ensimmäisen maailmansodan vuosina, kun Suomen Pankin kultakassa siirrettiin sinne turvaan. Tältä konttori näytti 1900-luvun alussa. – Museovirasto.

NAISTEN TULO SUOMEN PANKKIIN

Vuonna 1864 annettiin asetus, jonka mukaan naisesta tuli täysivaltainen hänen täyttäessään 25 vuotta. Mennessään naimisiin nainen kuitenkin joutui miehensä holhouksen alaiseksi. Tämä asetus mahdollisti naisten siirtymisen virkauralle. Suomen Pankissa ensimmäinen nainen oli leskirouva Ida Paldani, joka palkattiin vuonna 1869 hoitamaan ulkomaankirjeenvaihtoa. Pankkiin tullessaan Paldani oli 35-vuotias.

Pankkivaltuustossa kysymys virkailijoiden sukupuolesta tuli esille 1870-luvun puolivälissä, kun johtokunta ehdotti ylimääräisen vaihtokassanhoitajan palkkaamista. Pankkivaltuusmiehet hyväksyivät ehdotuksen, mutta esittivät naispuolista virkailijaa, jolloin vuosipalkaksi riittäisi 2 400 markan sijaan 1 000 markkaa. Pankin historian toiseksi naisvirkailijaksi rekrytoitiin neiti Olga Sjöman. Väylä naisvirkailijoille oli avautunut, ja 1870-luvun lopulta lähtien naisia ryhdyttiin palkkaamaan Suomen Pankkiin yhä useammin. Esimerkiksi vuonna 1876 neiti Fanny Wirzen aloitti pankin vekselikonttorissa, ja hänen uransa jatkui vuoteen 1916 asti, jolloin Wirzen 71-vuotiaana siirtyi eläkkeelle. Vuodesta 1891 lähtien nainen voitiin nimittää myös vakinaiseen virkaan Suomen Pankissa.

Ensimmäisten naisvirkailijoiden koulutustaustana oli yleensä tyttökoulu tai ylioppilastutkinto sekä työskentely toimistotehtävissä valtiolla tai yksityisissä liikepankeissa. Ehkä tyypillinen esimerkki on Ida Tigerstedt, joka vuonna 1874 oli saanut päästötodistuksen Helsingin ruotsinkielisestä tyttökoulusta, suorittanut saksan kielen tutkinnon vuonna 1877 ja opiskellut ranskan kieltä Pariisissa. Työuransa Tigerstedt oli aloittanut opettajana, mutta siirtynyt vuonna 1884 konttoriapulaiseksi Pohjoismaiden Osakepankin Hämeenlinnan konttoriin. Suomen Pankkiin hänet palkattiin vuonna 1894.

Naisten työuraa haittasi, että naimisissa olevat naiset eivät holhouksenalaisuutensa vuoksi voineet työskennellä tehtävissä, joihin liittyi taloudellista vastuuta. Käytäntönä olikin, että naimisiin mennessään pankkivirkailija erosi pankista tai siirtyi vaatimattomampiin tehtäviin. Suomen Pankissa tämän järjestelmän mursi registraattori Karin Jääskeläinen (o.s. Jansson). Mentyään naimisiin vuonna 1912 hän palasi työpaikalleen, jolloin johtokunta ilmoitti hänelle, ettei naimisissa olevan naisen ollut soveliasta työskennellä registraattorina. Jääskeläinen kuitenkin kieltäytyi eroamasta, eikä johtokunta vienyt asiaa sen pidemmälle, vaan hän sai jatkaa vanhoissa tehtävissään. Lopullisesti naisten urakehitystä vaikeuttanut este poistui vuonna 1930, kun lakia muutettiin niin, että vaimo ei enää ollut miehensä ”edusmiehisyyden alainen”.

Naispuolisten virkailijoiden lukumäärä Suomen Pankissa alkoi kasvaa 1900-luvun alkuvuosina, ja 1920-luvun puolivälissä naisten osuus oli noussut jo kolmasosaan kaikista virkailijoista. Lasikatto oli kuitenkin tosiasia, sillä esimiestehtäviin eivät naiset olleet edenneet. Sukupuoliero ilmeni myös eläkesäännöissä, kun vuodesta 1938 lähtien naisten eläkeikä alennettiin 55 vuoteen.

■ Naiset saivat vuonna 1891 oikeuden vakinaisiin virkoihin Suomen Pankissa. – Naisvirkailija Turun konttorissa 1910-luvulla.
Suomen Pankki.

solmittiin uudelleen. Merkittävimmissä kaupungeissa oli kirjeenvaihtajapankkisuhde riskien pienentämiseksi usein solmittu 2–3 eri pankin kanssa, joten kaikkiaan Suomen Pankilla oli ulkomaisia kirjeenvaihtajapankkeja 1910-luvun lopulla vähintään 30.[555]

Kirjeenvaihtajapankkiverkostonsa avulla Suomen Pankki pystyi tehostamaan ja nopeuttamaan kansainvälisten maksujen suorittamista. Tätä luonnollisesti helpotti osaltaan myös hopeakantaan ja sitten vuodesta 1878 lähtien kultakantaan siirtyminen. Tällöin Suomen markan ulkoinen arvo määräytyi markan metallipitoisuuden mukaan, ja kurssien vaihtelut metallikantaisten valuuttojen välillä pysyivät pieninä eli nk. kultapisteiden välisen marginaalin rajoissa. Suuret ulkomaankauppaa harjoittaneet kauppahuoneet olivat vuosikymmenten aikana luoneet kiinteät kauppasuhteet omien ulkomaisten asiamiestensä kautta, joten heille Suomen Pankin ulkomaankirjeenvaihtajaverkosto ei ollut välttämätön. Sen sijaan uudet kansainvälisille markkinoille tulleet suomalaiset yritykset hyötyivät erittäin paljon Suomen Pankin tarjoamasta avusta ulkomaisen maksuliikenteen hoitamisessa. Kirjeenvaihtajapankit luottivat Suomen Pankkiin vastapuolena, jolloin myös Suomen Pankin asiakkaat pääsivät nauttimaan tästä luottamuksesta. Näin vienti- ja tuontikauppaan liittyneet transaktiokustannukset voitiin pitää kohtuullisella tasolla. Siksi onkin ymmärrettävää, että aloite uusien kirjeenvaihtajapankkisuhteiden solmimisesta tuli usein elinkeinoelämän edustajilta.

Käytännössä Suomen Pankki aloitti kirjeenvaihtajapankkisuhteen tekemällä kyseiseen pankkiin nk. takuutalletuksen, joka varmisti sen, että Suomen Pankki takasi suomalaisen tuojan asettaman vekselin takaisinmaksun. Suurimmat saatavat kirjeenvaihtajapankeissa syntyivät kuitenkin siten, että Suomen Pankki hajautti osan valuuttavarannostaan talletuksiksi suuriin kansainvälisiin pankkeihin.

Kirjeenvaihtajapankkiverkoston alueellinen leviäminen kuvaa havainnollisesti koko suomalaisen talouselämän globalisoitumista. Liikkeelle lähdettäessä 1840-luvulla Suomessa toimittiin vielä pitkälti osana Itämeren altaan talousaluetta. Myöhemmin maksuliikkeen yhteydet laajenivat Isoon-Britanniaan ja etelässä Välimerelle asti. Loppuvaiheissa verkosto ulottui jo Pohjois-Amerikkaan.

SUOMEN PANKIN KIRJEENVAIHTAJAPANKKIEN VERKOSTON LAAJENEMINEN 1866–1918

Lähteet: Pankkivaltuusmiesten kertomus 1866–1918, Pankin vuosikertomus 1866–1918.

MAAILMANSOTA JA RAHAJÄRJESTELMÄ

YLEINEN PALUU PAPERIRAHAAN

Vuoteen 1914 saakka toiminut kansainvälinen kultakanta on joskus esitetty lähes automaattisena rahajärjestelmänä, joka olisi jättänyt keskuspankeille vain näennäisen rahapoliittisen liikkumavaran. Tämä käsitys on todennäköisesti liian yksinkertaistettu, minkä osoittaa se, että keskuspankkikorot liikkuivat joissain määrin toisistaan riippumatta, eikä niitä voida täysin selittää myöskään valuuttaliikkeillä. Selvää kuitenkin on, että kultakantajärjestelmä oli suunnannut keskuspankkien huomion ennen muuta maksutaseeseen ja valuuttaliikkeisiin. Niiden oli koetettava rahapolitiikallaan – ennen muuta korkoasettaan käyttäen – estää valuutan/kullan kumulatiiviset ulosvirtaukset ylläpitääkseen rahansa vaihdettavuutta kultaan, ja toisaalta niiden oli koetettava myös välttää liian suurta kultavarojensa kasvua pitääkseen huolta omasta kannattavuudestaan. Sen sijaan rahan arvo – ainakin niin ajateltiin – asettui kultakantajärjestelmän oloissa ”automaattisesti” tasapainotasolleen, eikä keskuspankkien tarvinnut juurikaan ottaa vastuuta inflaation hillinnästä tai deflaation torjunnasta. Myös valuuttakurssien vakaus oli kultakannan oloissa ollut taattu, hyvin pieniä vaihteluita lukuun ottamatta, niin kauan kun keskuspankit kukin ylläpitivät rahansa vaihdettavuutta keltaiseen metalliin.[556]

Vaikka kultakanta ei ehkä todellisuudessa ollutkaan niin automaattinen rahajärjestelmä kuin joskus ajatellaan, se oli kuitenkin tarjonnut siihen liittyneiden maiden rahapolitiikalle ja koko maailmantaloudelle vuosikymmenien ajan varsin vakaat puitteet. Kultaan perus-

tuvaa rahajärjestelmää oli myös alettu pitää lähes luonnon järjestykseen kuuluvana itsestään selvyytenä, jonka tulevaisuutta ei juurikaan asetettu kyseenalaiseksi, ennen kuin koko rakennelma äkkiä romahti ensimmäisen maailmansodan alettua. Suursota Euroopassa alkoi, kun 28. päivänä heinäkuuta 1914 Itävalta-Unkari julisti sodan Serbialle, jonka jälkeen Venäjä mobilisoi armeijansa tukeakseen Serbiaa. Saksa julisti sodan Venäjälle 1. elokuuta, ja Venäjän armeija tunkeutui Itä-Preussiin elokuun 7. päivänä. Sodan syttyminen mullisti maailman rahaolot täysin. Keskuspankki toisensa jälkeen lakkasi lunastamasta seteleitään kullalla. Valuuttakurssit alkoivat heilahdella tavalla, jollaista ei vuosikymmeniin ollut osattu edes kuvitella. Noin neljä vuosikymmentä vallinnut kansainvälinen kultakantajärjestelmä romahti, ja alkoi maailmanlaajuinen paperirahatalouden ja inflaation kausi.

Kultakantajärjestelmän sortumisen jälkeen keskuspankit joutuivat paperirahatalouteen ja sen vuoksi vastuuseen paitsi korkotasosta, myös valuuttakurssista ja inflaatiosta. Tämä oli useimmille niistä uusi asia, ja samalla tavalla kuin aiempien paperirahajaksojen aikaan, tätä vastuuta ei aluksi ollut helppo tunnistaa eikä tunnustaa. Sodan oloissa inflaatioon ja valuuttakurssikehitykseen vaikuttivat nimittäin rahapolitiikan lisäksi monet muutkin tekijät – ulkomaankaupan ja pääomanliikkeiden rajoitukset, armeijan mobilisoinnin vaikutus tuotantoon, hallitusten yritykset hintojen säännöstelemiseksi ja niin edelleen. Ja vaikka keskuspankit olisivatkin pyrkineet harjoittamaan tehokasta rahapolitiikkaa, ne eivät olisi pystyneet itsenäisesti käyttämään rahapoliittisia välineitään, korkopolitiikkaa tai luotonantonsa määrän säätelyä: sodan oloissa valtiovallan ehdottomana intressinä oli oman rahoituksensa ja sotaponnistusten kannalta välttämättömän yksityisen tuotannon rahoituksen saatavuus edullisin ehdoin.

Suomen Pankille sodanjulistusten välittömänä seurauksena oli ruplan arvon heikentyminen valuuttamarkkinoilla. Vaikka Suomella oli oma, Venäjästä erillinen rahajärjestelmä, ei Suomi keisarikunnan osana voinut välttyä sodan rahataloudellisilta vaikutuksilta. Suomen rahapolitiikan ja Suomen Pankin toiminnan kannalta keskeisiksi kysymyksiksi kolmen vuoden ajaksi, kesästä 1914 Venäjän vallankumoukseen, nousivat ruplan valuuttakurssin heikkeneminen sekä kotimaisen rahan tarjonnan kasvu, koska Suomen Pankin oli lunastettava Suomeen virranneita ruplia ja annettava markkoja niitä vastaan. Sodanjulistusten toinen välitön vaikutus oli, että suomalaisten saatavat Saksasta ja

Itävallasta jäädytettiin tai kokonaan takavarikoitiin, ja näin myös osa Suomen Pankin valuuttavarannosta muuttui parhaimmillaankin epälikvidiksi ja realistisesti ajatellen hyvin epävarmaksi saamiseksi. Näitä varoja oli vuoden 1914 tilinpäätöksen mukaan noin 33 miljoonaa markkaa, mikä vastasi 11 % pankin taseen loppusummasta.[557]

Suomessa ei varsinaista kultapaniikkia sodan syttyessä syntynyt. Kuitenkin pankeista nostettiin poikkeuksellisen paljon käteistä, niin että Suomen Pankin luotonanto pankeille kasvoi tuntuvasti, 30 miljoonalla markalla elokuun 8. päivään mennessä, mikä vastasi noin neljänneksen kasvua liikkeessä olevassa setelistössä. Muodollisesti Suomen Pankki ei voinut luopua seteliensä lunastuksesta kullalla ilman senaatin lupaa. Sen sijaan lunastusta koetettiin estää vaikeuttamalla sitä eri tavoin.[558]

Kultakannan romahdus vaikutti tietenkin mullistavasti myös Suomen kotimaisille rahamarkkinoille ja rahapolitiikkaan. Sodan alkuvuosina sen vaikutukset Suomen rahatalouteen tulivat suureksi osaksi Venäjän kautta, jossa sota aiheutti kultakannasta luopumisen ja rajun seteli-inflaation. Suomen oli poliittisista syistä pakko sitoa markkansa emämaan ruplaan. Vaikka markan ruplasidonnaisuus ei ollut ehdoton ja ruplan kurssia suhteessa markkaan onnistuttiin jonkin verran alentamaan, niin vuosina 1914–1917 ruplan arvon kehitys oli ratkaisevassa asemassa myös Suomen rahapolitiikan ja markan arvon kannalta.

Ruplan kulta-arvosta laskettu parikurssi Lontoossa oli 9,46 ruplaa punnalta, ja sotaa edeltävinä kuukausina ruplan noteeraus Lontoossa vaihteli välillä 9,50–9,60, keskimäärin siis prosentin verran parikurssia heikommalla tasolla. Sodan syttymisen vaikutus kurssiin oli dramaattinen: elokuun viimeisellä viikolla ruplan kurssi Lontoossa oli jo 11,5 ruplaa punnalta, ts. noin 28 % alle parikurssin.[559]

Suomessa Suomen Pankki oli jo vähän aikaisemmin reagoinut poliittisen tilanteen muutokseen alentamalla ruplanoteeraustaan. Venäjän ruplan parikurssi Suomessa oli 266,67 markkaa sadalta ruplalta; alkuvuonna 1914 Suomen Pankin myyntinoteeraukset olivat pysyneet normaaliin tapaan lähellä tätä parikurssia. Ruplan ostokurssi oli hiukan alempi. Heinäkuun 23. päivänä ruplan ostokurssi oli 264. Heinäkuun 27. päivänä Suomen Pankki alensi ruplan ostokurssin 260 markkaan ja heinäkuun 31. päivänä 245 markkaan. Sitä paitsi Suomen Pankin korkoja korotettiin 4. päivästä elokuuta kahdella prosenttiyksiköllä, jolloin pankin alin diskonttokorko nousi 7 prosenttiin.

■ Ensimmäisen maailmansodan vuosina venäläiset toivat linnoitustöihin Suomeen työvoimaa Kiinasta asti. Suomen Pankissa linnoitustyöt lisäsivät ruplien vaihtoa markoiksi. – Kuva otettu Espoon Själörenistä 1916. Museovirasto / F. W. Westerlund.

Suomen Pankin soveltaman ruplan kurssin alentaminen ei ymmärrettävästi miellyttänyt venäläisiä viranomaisia. Heidän kannaltaan ruplanoteerauksen heikentäminen osoitti epälojaalisuutta ja epäluottamusta keisarikuntaa kohtaan. Arvovaltanäkökohtia ehkä vielä tärkeämpiä olivat asiaan liittyvät merkittävät taloudelliset edut, eli kysymys siitä, mikä oli venäläisten viranomaisten käytössä olevien ruplavarojen ostovoima Suomessa.

Venäjän edustajat vaativat ruplan kurssin korottamista ja Suomen Pankki myöntyikin tähän, nostaen ostokurssin elokuun 8. päivänä 252 markkaan ja elokuun 19. päivänä 256 markkaan. Tämä kurssi, joka oli vain noin 3 % sotaa edeltävien noteerausten alapuolella, pysyi sitten voimassa melkein vuoden ajan aina elokuuhun 1915 saakka. Ruplan markkakurssin vakauttaminen vaikutti muihin valuuttakursseihin ja markan arvoon ulkomailla siten, että ruplan arvon heiketessä markan arvo seurasi sitä.[560]

Ruplan ostovoimassa kysymys ei tietenkään ollut vain Suomen Pankin noteerauksista, vaan myös muista pankeista. Siksi kenraalikuvernööri antoi elokuun 12. päivänä määräyksen, jonka mukaan mitkään pankit Suomessa eivät saaneet noteerata ruplalle huonompaa kurssia kuin Suomen Pankin kurssi. Puhuttiin ruplan ”pakkokurssista”, joka sitoi markan arvon nyt heikkenevään ruplaan. Toisaalta Suomen Pankki ei enää syksyllä 1914 myynyt valuuttoja noteeraamiinsa kursseihin ”muuten kuin poikkeustapauksissa”, joten sen noteeraukset eivät heijastelleet markkinoiden todellista tilaa. Suomen Pankkiyhdistys alkoi tästä syystä 9.10.1914 alkaen noteerata jäseniään varten omia valuuttakursseja, jotka olivat selvästi korkeampia kuin Suomen Pankin viralliset noteeraukset. Nämä pankkiyhdistyksen omat noteeraukset jatkuivat marraskuuhun 1917 saakka. Ulkomailla Suomen markalla käyty valuuttakauppa keskittyi Tukholmaan.[561]

Sota merkitsi kultakannan loppua oikeastaan kaikkialla. Venäjällä säädettiin jo heinäkuun 27. päivänä 1914 laki, joka lopetti ruplan vaihdettavuuden kultaan. Samalla Valtionpankin setelinanto-oikeutta lisättiin. Muodollisena syynä tähän oli Valtionpankin kultavarannon suojelu sodan aiheuttaman epävarmuuden ja spekulaation oloissa. Todellisuudessa syynä oli myös se, että valtion oli turvauduttava setelinannon lisäämiseen sotamenojen rahoittamiseksi. Heinäkuun 27. päivän laki lisäsi Valtakunnanpankin setelinanto-oikeutta siten että kun aikaisemmin kontingentti, eli se ruplasetelistö, joka oli voitu jättää kattamatta

kullalla, oli ollut 300 miljoonaa ruplaa, se oli nyt 1,5 miljardia ruplaa (kultavaranto oli noin 1,5 mrd. ruplaa). Myöhemmin keisarillinen hallitus laajensi Valtionpankin kattamatonta setelinantokontingenttia siten, että vuoden 1916 lopulla se oli jo 6,5 mrd. ruplaa.[562]

Poliittisen tilanteen kiristyminen heinäkuussa 1914 heijastui myös Suomeen, vaikka meillä uskottiinkin voitavan pysyttäytyä varsinaisten sotatoimien ulottumattomissa. Virallinen sotatila julistettiin Suomessa heinäkuun viimeisenä päivänä, ja näihin aikoihin alkoi epävarmuus heijastua koko rahoitussektorille. Lähinnä tämä ilmeni talletuspakona liike- ja säästöpankeissa, jolloin Suomen Pankki joutui varmistamaan likviditeetin säilymisen omaa lainanantoaan lisäämällä. Todellisesta paniikista ei kuitenkaan ollut kyse. Luottamus seteleiden arvoon säilyi, eikä yleisö juurikaan vaatinut seteleiden lunastamista kullalla. Pankin kultakassa säilyi näinä ensimmäisinä sotakuukausina lähes muuttumattomana. Suomalaiset eivät olleet tottuneet vaatimaan seteleiden lunastamista kullalla, jolloin myöskään näissä poikkeuksellisissa oloissa näitä vaatimuksia ei tehty.

Suomen Pankin johto ei kuitenkaan nähnyt mahdolliseksi kultakannassa pysymistä. Marraskuussa 1914 johtokunta esitti pankkivaltuusmiehille kullan vaihdon keskeyttämistä. Sana keskeyttäminen kuvaa hyvin vallinnutta ajattelua, että sota päättyisi nopeasti, ja rauhan palauduttua uskottiin olojen pian normalisoituvan. Pysyviä vaikutuksia rahaoloihin ei sodalla uskottu olevan.[563]

Asiassa ei kuitenkaan edetty johtokunnan toivomassa aikataulussa, vaan päätöksen aikaansaaminen vei yllättävänkin pitkän ajan. Jo pankkivaltuustossa näkemykset jakaantuivat. Puolet kuudesta jäsenestä oli valmis kannattamaan johtokunnan ehdotusta, mutta puolet vastusti. Vastustajat korostivat asian perustuslaillista luonnetta ja edellyttivät rahalakiin tehtäviä muutoksia eli kysymyksen viemistä eduskuntaan. Tähän ryhmään kuuluivat valtuuskunnan juristikoulutuksen saaneet jäsenet K.J. Ståhlbergin johdolla. Puheenjohtaja E.G. Palmén kuitenkin kannatti johtokunnan esitystä eli asian ratkaisemista pelkästään pankin ohjesääntöön tehtävillä tarkistuksilla, jotka keisari vahvistaisi valtiopäiviä kuulematta.

Myös senaatissa mielipiteet jakaantuivat. Senaatin jäsenet katsoivat pankkivaltuusmiesten ottaneen aloitteen asiassa, joka merkittävyytensä takia ei kuulunut pankkivaltuusmiehille, vaan pikemminkin kenraalikuvernöörille ja senaatille. Senaatin enemmistön mukaan suo-

malaiset jälleen kerran vetosivat perustuslaillisiin argumentteihin, joita Venäjällä ei voitu hyväksyä. Tämä sama kiista oli jo 1800-luvun lopulta lähtien vaikeuttanut valtiopäiviä edustaneen pankkivaltuuston ja senaatin välisiä suhteita. Senaatin keisarille lähettämän esityksen mukaan kysymys kultakannasta luopumisesta ei kuulunut pankkivaltuusmiehille, joten keisarin olisi se hylättävä. Näin keisari myös 11.4.1915 pidetyssä esittelyssä päätti. Keisarin päätös koski kuitenkin vain asian muodollista puolta, sillä samalla keisari totesi, että Suomen Pankin seteleiden lunastaminen Suomen kultarahalla lakkautettaisiin sota-aikana vallitsevien poikkeusolojen johdosta. Asiaa koskeva käskykirje julkaistiin 15.4.1915. Näin myös muodollisesti saatiin aikaan päätös kullanvaihdon lopettamisesta. Päätöksenteon viivästyminen liki puolella vuodella ei aiheuttanut suuria ongelmia, sillä käytännössä Suomen Pankki oli jo syksyllä 1914 luopunut seteleiden lunastamisesta kullalla.[564]

Vuonna 1914 Suomen Pankin johtokunta lähetti pankkivaltuusmiehille esityksen ohjesäännön tarkistuksesta. Toiminnan laajentumisen vuoksi kantarahastoa ja vararahastoa olisi vahvistettava ja kultakassan minimimäärää korotettava. Valtiopäivät eivät kuitenkaan kokoontuneet, joten kaikki esitykset raukesivat. Toiminnan jatkaminen vanhan johtosäännön puitteissa oli mahdollista ainoastaan siksi, että ruplasaatavat rinnastettiin ulkomaisiin riidattomiin saataviin. Ruplamääräisten saatavien kasvun toimiessa katteena liikkeessä oleva setelistö oli noussut vuonna 1913 vallinneelta 113 miljoonan markan tasolta 421 miljoonaan markkaan vuoden 1916 loppuun mennessä. Ruplasaatavien kasvusta ja siihen liittyneestä kurssiriskistä ei alkuvaiheissa myöskään oltu kovin paljon huolissaan, sillä sodan uskottiin päättyvän pian, jonka jälkeen ruplan arvon uskottiin palaavan ennalleen. Vaikka oli irtaannuttu kultakannasta, niin henkisesti elettiin vielä entisten periaatteiden mukaan.[565]

KYSYMYS RUPLAN MARKKAKURSSISTA

Ruplan aluksi loivana alkanut alamäki kansainvälisillä valuuttamarkkinoilla jyrkkeni, kun toukokuun 1915 alussa Saksan ja Itävalta-Unkarin armeijat tekivät läpimurron itärintamalla Gorlice-Tarnowin taistelussa Galitsiassa. Touko-heinäkuun aikana Venäjä kärsi tällä rintamalohkolla erittäin suuria tappioita, joiden seurauksena saksalaiset

VALUUTTAKURSSIT SUHTEESSA DOLLARIIN 1914–1925

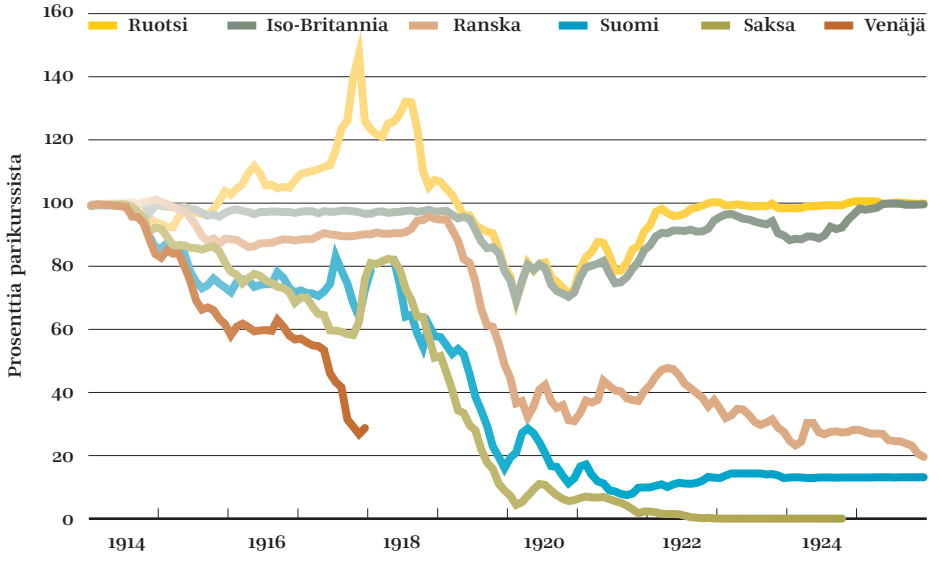

Lähteet: Sveriges Riksbank, Katzenellenbaum, S., 1925.

lopulta valtasivat koko Puolan. Varsova menetettiin elokuun alussa. Näiden sotatapahtumien vuoksi ruplan kurssi Lontoossa painui tasolle 150, mikä oli jo 37 % alle parin. Tukholmassakin kurssi sukelsi jo 30 % alle parin.[566]

Näissä oloissa Suomen Pankin johtokunta koetti jälleen, samaan tapaan kuin vuotta aikaisemmin sodan sytyttyä, hillitä markan heikkenemistä ruplan mukana ja elokuun 6. päivänä 1915, vain päivää Varsovan menetyksen jälkeen, Suomen Pankki alensi ruplan ostokurssin 250 markkaan (mikä oli noin 5 % alle heinäkuun 1914 tason).[567]

Ottaen huomioon ruplan kurssin heikkenemisen voiman kansainvälisillä markkinoilla, Suomen Pankin toteuttama kurssin tarkistustoimenpide oli suuruudeltaan pieni, eikä se sellaisena olisi kyennyt torjumaan ruplainflaation leviämistä Suomeen. Päätöksen poliittinen merkitys oli kuitenkin suuri, koska se käynnisti koko syksyn 1915 jatkuneen prosessin, jonka tuloksena Suomen Pankki sai uudelleen takaisin ainakin osaksi sen valuuttakurssipoliittisen itsenäisyyden, jonka se oli sodan alettua menettänyt.

Pian Suomen Pankin päätöksen jälkeen (9.8.1915) kenraalikuvernööri Seyn pyysi, että senaatti kehottaisi Suomen Pankkia korottamaan ruplan noteeraus ainakin viimeistä heikennystä edeltäneelle tasolle. Venäjän valtiovarainministeri Bark pyysi kenraalikuvernööriltä lausuntoa siitä, voitaisiinko 9.6.1904 annettu keisarillinen asetus Venäjän setelirahan käypäisyydestä Suomessa saattaa voimaan. Tämän asetuksen, jota suomalaiset pitivät laittomassa järjestyksessä annettuna, toimeenpano olisi tehnyt ruplasta laillisen maksuvälineen (parikurssin mukaan 266,66 markkaa sadalta ruplalta) kaikissa valtiolle tulevissa maksuissa, kuten veroissa, ja käytännössä näin ollen merkinnyt, että markan kurssin olisi pitänyt seurata ruplaa.[568]

Näistä venäläisen osapuolen reaktioista huolimatta Suomen Pankki alensi ruplan ostokurssia elokuussa vielä toistamiseen (31.8.1915) niin että se oli 246 mk/100 ruplaa (nyt jo 8 % alle parin). Syyskuun 17. päivänä Venäjän ministerineuvosto ilmoitti Suomen senaatille, että ruplan kurssia Suomessa käsittelemään asetettaisiin erityinen komitea, jossa olisi edustajat sekä Suomesta että Venäjältä. Komitea, jonka puheenjohtajana oli Venäjän valtion kontrollööri Pavel Haritonov, kokoontui 9.10.1914 ja esitti, että markalle ei määrättäisi kiinteää kurssia suhteessa ruplaan, vaan Venäjän tarvitsemat markat voitaisiin saada Suomesta lainoilla. Suomen Pankkia komiteassa edusti pääjohtaja von Collan itse. Komitean tekemä ehdotus oli vastoin kenraalikuvernööri Seynin Suomessa ajamaa kantaa. Venäjän ministerineuvosto kuitenkin hyväksyi komitean neuvotteleman kompromissin 17.11.1915.[569]

Käytännössä saavutettu neuvottelutulos merkitsi, että Suomen Pankki oli ostanut tietyn määrän valuuttakurssipoliittista itsenäisyyttä sitä vastaan, että se jatkossa myöntäisi luottoa Venäjän valtiolle. Suomen Pankki alensi ruplanoteeraustaan useaan otteeseen syksyn mittaan venäläisten kanssa käytyjen neuvottelujen kestäessä, ja lisää vielä Venäjän ministerineuvoston hyväksyttyä niiden tuloksen. Vuoden 1916 alussa (tammikuun 3. päivänä) toteutetun alentamisen jälkeen ruplan myyntikurssi oli enää 216 markkaa sadalta ruplalta. Tämä oli 19 % alle parikurssin. Kun rupla kuitenkin oli alentunut esimerkiksi Ruotsin kruunua vastaan jo 43 %, eivät Suomen Pankin toteuttamat kurssimuutokset riittäneet palauttamaan markan arvoa suhteessa kruunuun; niiden tuloksena kuitenkin markka oli heikentynyt kruunua vastaan vain noin puolet siitä, minkä rupla.[570]

Elokuusta 1915 tammikuun 1916 ensimmäiseen viikkoon mennessä

toteutettujen merkittävien kurssimuutosten jälkeen Suomen Pankki ei kuitenkaan enää pitkään aikaan käyttänyt hankkimaansa poliittista liikkumavaraa markan ruplakurssin vahvistamiseksi, vaan ruplan kurssi pidettiin melko vakaana (käytännössä noin ± 1 % rajoissa) aina helmikuun vallankumoukseen ja kevääseen 1917 saakka.

Lainaneuvottelut valuuttaluotoista Venäjän valtiolle venyivät pitkiksi, ja Suomen Pankki antoi ensimmäisen lainan Venäjän valtiolle vasta 15. heinäkuuta 1916. Kaikkiaan Suomen Pankin ja Venäjän valtion välillä ehdittiin solmia neljä lainasopimusta, viimeinen kesällä 1917, kunnes vallankumous Venäjällä ja Suomen itsenäistyminen keskeyttivät Venäjän valtion rahoittamisen suomalaisten pankkien lainoin.[571]

RAHAPOLITIIKAN MERKITYS SODAN AIKANA

Suomen Pankin ruplavarannon kasvu merkitsi vastaavaa lisäystä keskuspankkirahan määrässä. Lähinnä liikkeessä oleva setelistö, mutta myös pankkien pano- ja ottotileillä (nykytermein niiden sekkitileillä Suomen Pankeissa) olevat likvidit varat kasvoivat voimakkaasti. Rahan tulviessa markkinoille rahamarkkinat kevenivät, ja luotonkysyntä Suomen Pankista väheni. Pankkien rediskonttaukset vähenivät merkityksettömiin jo vuoden 1914 syksyllä ja loppuivat sitten kokonaan.

Tällainen rahan tarjonnan kasvu oli luonnollisesti inflatorista, varsinkin kun markkinoilla kuluttajille ja investoijille tarjolla oleva tavaramäärä samalla supistui sodan johdosta. Muodollisesti Suomen Pankki kuitenkin toimi ohjesääntönsä mukaan, sillä setelistön ja pano- ja ottotilien kasvua vastasi enemmän kuin samansuuruinen setelikatteen kasvu: ulkomaiset kirjeenvaihtajatilit, myös venäläiset, näet sai lukea setelikatteeseen ja pankin ruplasaamiset olivat siten setelikatteeksi käypiä.

Pankin pyrkimykset inflaatiokehityksen jarruttamiseksi keskittyivät valuuttapolitiikkaan, ts. siihen, että koetettiin vähentää ruplien tulvaa maahan ja niiden vaihtamista Suomen Pankissa markoiksi, muun muassa vahvistamalla markan valuuttakurssia suhteessa ruplaan. Toisaalta rahapolitiikan rauhan ajan tärkein väline, korkopolitiikka, menetti käytännössä merkityksensä lähes kokonaan, koska luoton kysyntä Suomen Pankista jäi keveiden rahamarkkinoiden oloissa vähäiseksi. Sitä paitsi korkopolitiikkaa oli totuttu harjoittamaan pitäen silmällä setelikatteen riittävyyttä suhteessa liikkeessä olevaan setelistöön. Kun

tässä suhteessa ei ollut minkäänlaista ongelmaa (ruplamääräisen) valuuttavarannon alati kasvaessa, korkoja ryhdyttiin inflaation kiihtymisestä huolimatta alentamaan.

Kun pankin diskonttokorkoa oli heti sodan syttymisen jälkeen nostettu kahdella prosenttiyksiköllä (5:stä 7 prosenttiin), jo syyskuussa korko laskettiin 6 prosenttiin, tammikuussa 5½ prosenttiin ja 5 prosenttiin toukokuussa 1916. Tälle tasolle se jätettiin maailmasodan loppuun saakka.[572] Kun vuoden 1915 aikana inflaatiovauhti (virallisella elinkustannusindeksillä mitaten) samalla kiihtyi 25 %:iin, vuonna 1916 jo 47 %:iin ja vuonna 1917 se oli peräti 98 %), niin näillä suhteellisen alhaisilla koroilla ei ollut käytännössä mitään talouspoliittista merkitystä. Rahapolitiikka oli siis pelkistynyt ruplien vaihtamiseen ja mahdollisuuksien mukaan markan ruplakurssin säätelyyn. Tilanne säilyi tällaisena aina kesään 1917 asti.

HELMIKUUN VALLANKUMOUKSEN SEURAUKSET

Venäjän poliittinen tilanne kiristyi vuoden 1917 alussa voimakkaasti. Elintarvike- ja polttoainepula sekä sotaväsymys aiheuttivat mellakoita ja suuria mielenosoituksia, jotka viimein johtivat helmikuun vallankumoukseen ja keisarivallan kaatumiseen. Maaliskuun 11. päivänä 1917 sotilaat komennettiin ampumaan mielenosoittajia Pietarissa, ja seuraavana päivänä Pietarin varuskunta nousi kapinaan. Tsaari Nikolai II luopui vallasta 15.3.1917 siirtäen kruunun veljelleen Mikaelille. Tämä luovutti sen seuraavana päivänä väliaikaiselle hallitukselle. Sen pääministeriksi tuli perustuslaillista demokraattipuoluetta (ns. ”kadetteja”) edustanut ruhtinas Georgi Lvov.

Suomessa helmikuun vallankumous johti maata vuodesta 1909 hallinneen venäläistyneen senaatin eroon 29.3.1917. Samana päivänä Lvovin väliaikainen hallitus nimitti virkaan suomalaisista koostuvan, sosiaalidemokraatti Oskari Tokoin johtaman senaatin. Valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi senaattiin tuli sosiaalidemokraattinen talousmies, osuusliike Elannon toimitusjohtaja Väinö Tanner. Näin hallitusvalta Suomessa oli palannut käytännössä suomalaisten käsiin – joskin muodollinen irtautuminen Venäjän väliaikaisen hallituksen alaisuudesta tapahtui vasta kesällä ns. valtalain myötä, jolloin Suomen eduskunta julistautui korkeimman vallan haltijaksi Suomessa. Valtalaki annettiin heinäkuussa 1917, jolloin Venäjällä oli jälleen syntynyt

rajuja bolševikkien johtamia levottomuuksia, jotka väliaikainen hallitus kuitenkin kukisti. Syntyneen kriisin aikana Venäjän väliaikaisen hallituksen perustuslaillis-demokraattiseen puolueeseen kuuluneet ministerit jättivät paikkansa, ja pääministeriksi nousi sosialistivallankumouksellista puoluetta edustanut Alexandr Kerenski. Hän kieltäytyi vahvistamasta valtalakia ja hajotti Suomen eduskunnan; päätöksestä käynnistyi tapahtumasarja, joka puoli vuotta myöhemmin vei Suomen sisällissotaan.[573]

Helmikuun vallankumous ja Tokoin senaatin valtaantulo Suomessa vaikuttivat myös Suomen Pankin rahapolitiikkaan. Huhtikuusta 1917 alkaen Suomen Pankki alkoi alentaa ruplan kurssia suhteessa markkaan siten, että markan arvo ei muutamaan kuukauteen Tukholmassa enää alentunut. Suomen Pankin poliittiset mahdollisuudet rajoittaa ruplavarantojensa kasvua ja sitä kautta koettaa rajoittaa myös setelistön määrän liiallista kasvua paranivat. Viimeinen Suomen Pankin laina Venäjän valtiolle nostettiin kesäkuun 11. päivä. Vielä syyskuussa 1917 kuitenkin uudistettiin Venäjän hallitukselle aiemmin annetut lainat ”yhdeksi vuodeksi”, koska väliaikainen hallitus ei pystynyt maksamaan niitä takaisin.[574]

Heinäkuussa Suomen Pankin neuvotteluasemat suhteessa Venäjän hallitukseen olivat jo niin paljon vahvistuneet, että Venäjän hallitus suostui neuvottelujen jälkeen maksamaan sotaväen ylläpitoon Suomessa ja muihin menoihinsa tarvitsemansa markat länsivaluutoilla, ts. punnilla ja dollareilla, ruplien asemesta. Vaihdetut määrät jäivät kuitenkin melko pieniksi.[575]

Huhtikuusta alkaen toteutettu ruplan kurssin alentaminen ei kuitenkaan riittänyt turvaamaan markan arvoa, vaan syyskuusta alkaen markan arvo Tukholmassa alkoi ruplasta riippumattomista syistä uudelleen heiketä voimakkaasti. Suomen Pankin vuosikirjassa pankin johtokunta selittää markan kurssin heikkenemistä Suomen sisäpoliittisen tilanteen vaikeutumisella, ts. poliittisilla tekijöillä. Toinen mahdollinen syy markan uuteen heikentymiseen oli, että kesästä alkaen Suomen Pankki oli alkanut myöntää lyhytaikaista luottoa Suomen hallitukselle. Vuoden 1917 jälkipuoliskolta alkaen Suomen valtion rahoittamisesta tulikin uusi Suomen Pankin setelinantoa paisuttava tekijä, joka syrjäytti aiemman ”ruplatulvan” inflaation ylläpitäjänä Suomessa.[576]

RAHAPOLITIIKKA ULKOMAILLA

Ennen maailmansotaa kultakanta oli ollut kansainvälisen rahajärjestelmän kiistaton ja yleisesti tunnustettu perusta. Sodan syttyminen muutti tilanteen äkkiä. Maa toisensa jälkeen lopetti seteliensä vaihdettavuuden kultaan ja alkoi rajoittaa kullan maastavientiä. Näin koetettiin suojella keskuspankkien kultavarantoja ja ylläpitää valtioiden kansainvälistä maksukykyä. Venäjä lopetti setelien vaihdettavuuden kultaan 27.7.1914, Saksa 4.8. ja Ranska 5.8. Maailman suurista talousmahdeista Iso-Britannia ja Yhdysvallat ylläpitivät kullan vaihdettavuutta muodollisesti myös sodan aikana, mutta tosiasiallisesti kultakannan toimintaa rajoitettiin niissäkin.[577]

Ruotsilla oli keskeinen merkitys Suomen valuutta- ja rahapolitiikassa ensimmäisen maailmansodan vuosina. Maailmansodan syttymisestä alkaen ja aina vuoteen 1918 saakka Ruotsi oli, Venäjän lisäksi, ainoa maa, jonka kanssa Suomen oli mahdollista käydä ulkomaankauppaa. Maantieteellisen aseman ohella tämä johtui Ruotsin puolueettomuudesta. Niin kauan kuin Suomi kuului Venäjän imperiumiin, eli käytännössä vuoden 1917 loppuun asti, taloudellinen kanssakäyminen Saksan ja muiden keskusvaltojen kanssa ei tietenkään ollut mahdollista. Toisaalta kaupalliset suhteet länsimaihin (kuten Englantiin, Ranskaan tai Yhdysvaltoihin) olivat mahdollisia vain Ruotsin kautta, koska laivaliikenne Itämerellä ja Tanskan salmissa oli saksalaisten valvonnassa. Näin ollen Tukholmasta tuli Suomen kannalta keskeisin valuuttamarkkinapaikka. Siellä käytiin kauppaa myös Suomen markalla, ja siellä oli siis mahdollista vaihtaa markkoja ja ruplia muiksi valuutoiksi, tosin vuosi vuodelta huonompaan kurssiin.

Sodan syttyessä Ruotsissa koettiin samanlainen epäluottamuksen aalto kuin muissakin maissa: huomattavia määriä seteleitä esitettiin lunastettavaksi, ja kruunu alkoi heiketä suhteessa puntaan ja dollariin. Ruotsissa setelien lunastus kullalla lopetettiin kultavarojen suojelemiseksi 3.8. Elokuun lopussa annetulla lailla Riksbankin setelinanto-oikeutta lisättiin ja se sai oikeuden laskea liikkeeseen yhden kruunun seteleitä, joiden avulla oli tarkoitus vähentää metallirahan tarvetta.[578]

Kun sotaa oli kestänyt runsaan vuoden ajan, nähtiin vähitellen, että Ruotsin ja muidenkin puolueettomien maiden rahapoliittinen ongelma oli itse asiassa päinvastainen kuin sotaa käyvillä mailla. Sotaa käyvissä maissa kultakannan toiminta oli käytännössä lopetettava siksi,

että rahan arvoon kohdistuvan epäluottamuksen vuoksi niiden keskuspankit uhkasivat menettää kultavarantonsa. Ruotsissa (kuten myös Tanskassa, Norjassa, Hollannissa ja Sveitsissä) ongelmaksi muodostui sen sijaan kullan sisäänvirtaus. Kultavarantojen kasvu vuoden 1915 lopulla ja 1916 alussa aiheutti rahan määrän kasvua ja uhkasi kiihdyttää inflaatiota. Samalla keskuspankkien kultavarantojen kasvu heikensi keskuspankkien kannattavuutta, koska kultavarannot eivät tuottaneet korkoa kuten muut saatavat.

Ruotsin kultavarannon nopean kasvun seurauksena Ruotsin keskuspankki, Sveriges Riksbank, alkoi uudelleen lunastaa seteleitään kullalla vuoden 1916 alusta. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt palaamista kultakannalle, sillä helmikuussa annetulla lailla Riksbank vapautettiin velvollisuudestaan *ostaa* kultaa rajattomasti kruunun virallisen kulta-arvon mukaiseen hintaan. Ruotsin kumppanit skandinaavisessa rahaliitossa, Tanska ja Norja, noudattivat Ruotsin esimerkkiä huhtikuussa. Tämän jälkeen kruunun arvo suhteessa kultaan (ja suhteessa puntaan ja dollariin) alkoi vahvistua voimakkaasti. Myös Tanskan ja Norjan kruunut vahvistuivat suhteessa kultavaluuttoihin, mutta eivät yhtä paljon kuin Ruotsin. Kruunujen välisten valuuttakurssien muuttuminen merkitsi sitä, että Skandinaavisen rahaliiton toiminta keskeytyi yli vuosikymmenen ajaksi.[579]

Toisaalta ensimmäisen maailmansodan syttymisestä alkaen aina vuoden 1918 kevääseen saakka Ruotsi ja Venäjä olivat Suomen ainoat merkittävät kauppakumppanit. Kauppa Venäjän kanssa tyrehtyi melkein kokonaan keväällä 1918. Keväällä 1918 kauppavaihto Saksan kanssa alkoi uudelleen, ja Saksa nousi Ruotsin rinnalle tärkeimmäksi kauppakumppaniksi. Ulkomaankauppa pysyi kuitenkin hyvin vähäisenä ja alkoi elpyä vasta vuonna 1919 ja 1920. Samalla Iso-Britannia nousi Suomen tärkeimmäksi kauppakumppaniksi. Ennen maailmansotaa se oli kilpaillut Venäjän kanssa Suomen tärkeimmän vientimarkkinan asemasta.

SUOMEN PANKIN MAAILMANSODAN AIKAISEN RAHAPOLITIIKAN ARVIOINTIA

Kuten edellä on kuvattu, Suomen Pankin keskeisin keino markan arvon turvaamiseksi maailmansodan aikana oli valuuttakurssipolitiikka, jolla koetettiin vahvistaa markkaa suhteessa ruplaan niin paljon kuin

ajan poliittisissa oloissa oli mahdollista. Mitä paremmin tässä onnistuttiin, sitä paremmin Suomi pystyi irrottautumaan Venäjällä käynnistyneestä voimakkaasta inflaatiosta. Pankin menestystä sen pyrkimyksissä markan arvon suojelemiseksi voidaan mitata markan ulkoisen arvon osalta valuuttakurssein ja sen ostovoiman osalta tukku- tai elinkustannusindeksin avulla. Hintaindeksien tarkastelu on näistä valuuttakurssitarkastelua mielenkiintoisempi, koska ulkomaisten taloussuhteiden ja siten valuuttakurssien merkitys (Venäjän-kauppaa lukuun ottamatta) oli sodan oloissa hyvin rajoitettu ja koska valuuttakurssien heilahteluun vaikutti rahapolitiikan lisäksi ilmeisesti paljon myös sotatapahtumiin liittyvä spekulaatio.

Valuuttakurssitarkastelun merkitystä korostaa lähinnä se seikka, että sen avulla voidaan jossain määrin arvioida, miten nopeasti Suomen markka menetti kultakannan aikaista, lakimääräistä kulta-arvoaan. Tätäkin tarkastelua hankaloittaa vapaiden kultamarkkinoiden puuttuminen sodan aikana muualta kuin Yhdysvalloista, joten kulta-arvon muutoksia voidaan oikeastaan arvioida vain sen avulla, miten markan arvo kehittyi suhteessa dollariin.

Taulukossa alla on esitetty hintatason nousu sotavuosina Suomessa ja Ruotsissa elinkustannusindeksin mukaan ja Venäjällä Gosplanin indeksin mukaan.[580] Taulukko osoittaa, että sodan aikana Suomen inflaatiokehitys oli selvästi hitaampaa kuin Venäjällä, ja tässä mielessä Suomen Pankin politiikka onnistui merkittävässä määrin irrottamaan Suomen keisarikunnassa sotavuosina muuten raivonneesta yleisestä inflaatiosta. Toisaalta Ruotsi, joka ei kärsinyt sodasta, vaan hyötyi siitä, ja jonka valuutta sodan aikana itse asiassa vahvistui suhteessa dollariin ja kultaan, sai inflaatiotartunnan maksutaseylijäämänsä maahan tuoman rahan vuoksi, eikä sekään kyennyt pitämään rahan ostovoimaa vakaana.

HINTAINDEKSEJÄ SUOMESSA, VENÄJÄLLÄ JA RUOTSISSA 1913–1918

	1913	**1914**	**1915**	**1916**	**1917**	**1918**
Suomi	100	100	120	160	310	1060
Venäjä	100	101	130	184	675	. .
Ruotsi	100	101	116	130	164	241

Myös valuuttakurssin suhteen Suomi onnistui olosuhteisiin nähden hyvin ylläpitämään markan ulkoista arvoa. Allaolevassa taulukossa on tarkasteltu markan arvoa suhteessa dollariin, joka eri valuutoista lähinnä edusti kultaa maailmansodan aikana ja sen jälkeen: vertailu Ruotsiin johtaisi selvästi huonompaan kuvaan markan arvon kehityksestä, mutta Ruotsin kruunun arvon vahvistuminen suhteessa dollariin ja puntaan vuosina 1916–1918 tekee sellaisesta vertailusta eräässä mielessä harhaanjohtavan. Ruotsin kruunu vahvistui suhteessa kultaan Ruotsin kauppataseen ylijäämäisyyden vuoksi, kun Riksbankin oli lopettanut vuonna 1916 kullan ostamisen hidastaakseen rahan tarjonnan kasvua ja inflaatiota. Toisaalta juuri Ruotsin kruunu eikä dollari oli sodan aikana Suomen kannalta merkittävin länsivaluutta, joten Ruotsin kruunun kurssilla oli tietenkin erittäin suuri merkitys Suomessa.

ERI VALUUTTOJEN KURSSIKEHITYS SUHTEESSA DOLLARIIN[581]
1913=100

	1913	**1914**	**1915**	**1916**	**1917**	**1918**
Suomen markka	100	97,2	80,0	75,0	73,3	61,5
Venäjän rupla	100	96,2	74,1	60,1	44,7	. .
Ruotsin kruunu	100	98,7	97,2	107,1	119,8	121,4

Tukholman noteerausten mukaan.

Taulukko osoittaa, millaisin tuloksin Suomen Pankki onnistui vuosina 1916 ja 1917 vähitellen irrottamaan markan arvon ruplan kurssin heikentymiskierteestä. Vuonna 1916 markka oli heikentynyt suhteessa dollariin kahdella kolmanneksella siitä mitä rupla. Vuonna 1917 markan irtaantuminen yhä nopeammin arvoaan menettävästä ruplasta oli jo tosiasia. Silloin markka oli heikentynyt suhteessa dollariin enää puolella siitä määrästä mitä rupla.

SISÄLLISSODAN KUUKAUDET JA SUOMEN PANKKI

VALTASUHTEET MUUTTUVAT EDUSKUNTAUUDISTUKSEN JÄLKEEN

Yksikamarisen eduskunnan perustamisen ja yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen siirtymisen myötä poliittisen organisoitumisen perusteet Suomessa muuttuivat. Enää yhteiskunnallisen toiminnan perusteena ei ollut niinkään henkilön syntyperä tai säätyasema, vaan pikemminkin poliittinen ideologia. Organisoituminen alkoi tapahtua yhteiskunnallisten ideologioiden pohjalta puolueittain. Suomessa tämä merkitsi käytännössä viiden poliittisen puolueen muodostumista. Porvarillista ideologiaa kannattivat suomalainen puolue, nuorsuomalainen puolue, ruotsalainen kansanpuolue sekä maalaisliitto, kun taas sosialistista ideologiaa edusti sosialidemokraattinen puolue.[582]

Vuonna 1907 järjestetyistä ensimmäisistä vaaleista lähtien sosialidemokraattinen puolue oli kiistattomasti suurin puolue, jonka osuus edustajista vakiintui runsaaseen 40 prosenttiin.[583] Porvarillisille puolueille sosialistien saama vahva asema oli yllätys, sillä säätyvaltiopäivien aikaan valtaosalla sosialistien kannattajista ei ollut edes äänioikeutta. Eduskuntauudistukseen asti hegemonia-asema valtiopäivillä oli ollut pitkälti vanhan ruotsinkielisen säätyläistön sekä uutena ryhmittymänä esiin nousseen suomalaisuusliikkeen käsissä, eivätkä nämä ryhmät olleet valmiita noin vain luopumaan hallitsevasta asemastaan. Sisäisistä ristiriidoista huolimatta porvarillisten ryhmittymien edustajat yhdistivät voimansa ja pystyivät käytännössä eristämään sosialidemokraatit valtiopäivillä tapahtuvasta uudistustyöstä. Myös pankkival-

Oskari Tokoin johtama senaatti koolla kesällä 1917. Mukana olleista senaattoreista Kyösti Kallio toimi myöhemmin Suomen Pankin johtokunnassa ja Väinö Tanner, Wäinö Wuolijoki sekä Julius Ailio pankkivaltuusmiehinä. – Museovirasto / Eric Sundström.

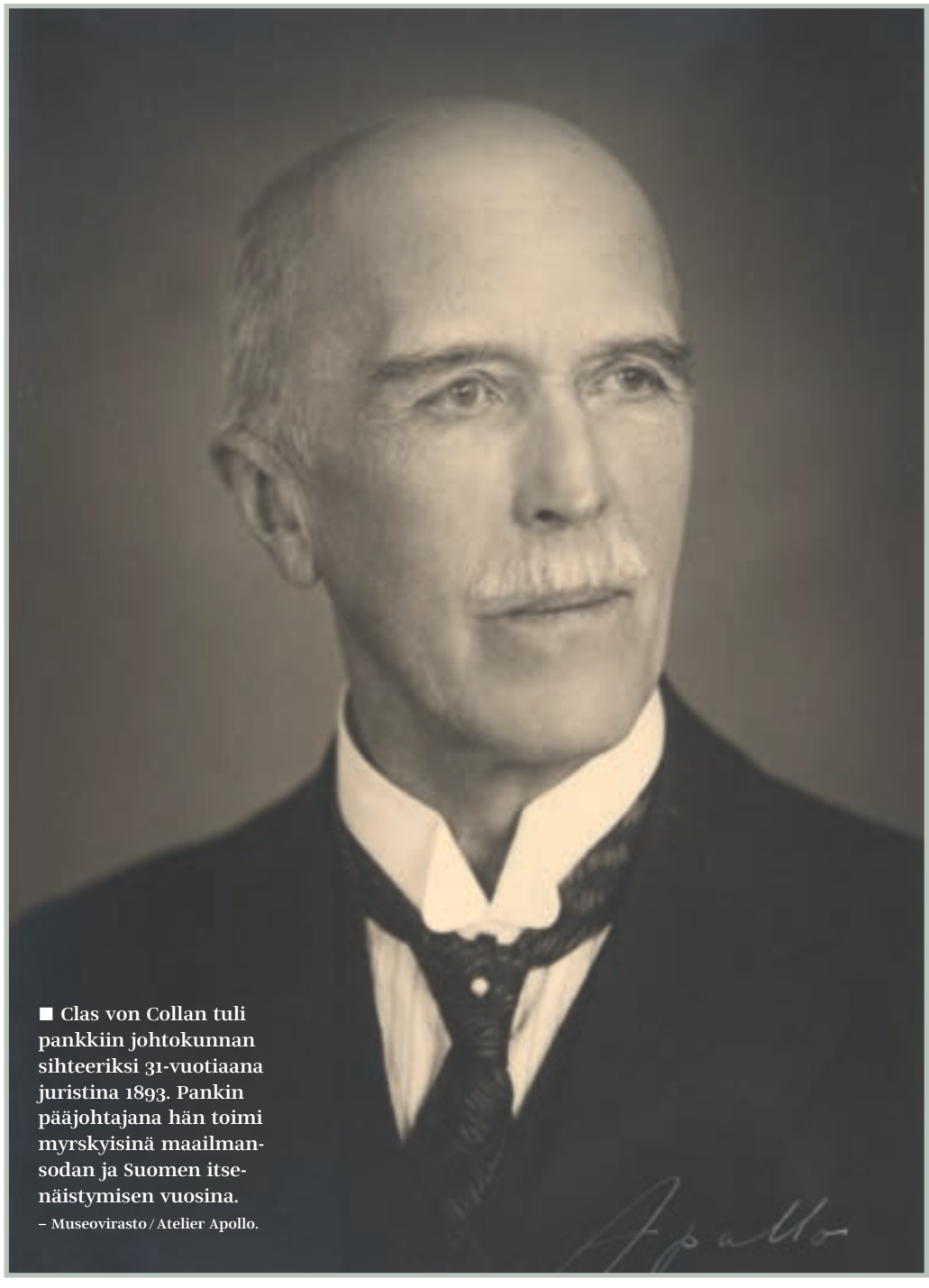

■ Clas von Collan tuli pankkiin johtokunnan sihteeriksi 31-vuotiaana juristina 1893. Pankin pääjohtajana hän toimi myrskyisinä maailmansodan ja Suomen itsenäistymisen vuosina.
– Museovirasto / Atelier Apollo.

CLAS VON COLLAN (1862–1939)

Suomen Pankin pääjohtajana sortovuosina ja ensimmäisen maailmansodan aikana toiminut Clas von Collan syntyi Pietarissa, missä hänen isänsä työskenteli keisarillisen hovin henkikirurgina. Vaikka nuori Clas kävi koulunsa Helsingissä, hän säilytti kuitenkin erinomaisen venäjän kielen taidon. Muutenkin von Collan oli kielitaitoinen ja kansainvälinen hahmo, ja hän oli myös ensimmäinen säännöllisesti ulkomaisissa kirjeenvaihtajapankeissa vieraillut Suomen Pankin pääjohtaja.

Oikeustieteen opintojen jälkeen von Collan aloitti virkauransa senaatin kauppa- ja teollisuustoimituskunnassa, josta hän vuonna 1893 siirtyi Suomen Pankkiin johtokunnan lainopilliseksi sihteeriksi. Vuonna 1896 hänet nimitettiin pankin johtokunnan ylimääräiseksi jäseneksi. Kun Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Theodor Wegelius nimitettiin vuonna 1906 senaatin valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi, valittiin von Collan hänen seuraajakseen. Nimityksen yhteydessä käytiin kova kieliriita, sillä vanhasuomalaisen puolueen edustajat olisivat halunneet pääjohtajaksi oman miehensä Otto Stenrothin. Von Collanin maltillisen esiintymisen ansiosta ristiriidat kuitenkin lieventyivät nopeasti, ja juuri hänen pääjohtajakaudellaan johtokunta muutti pankin hallintokielen ruotsista suomeksi vuoden 1908 alusta.

Clas von Collanin aika Suomen Pankin johdossa kattoi vaikeat venäläistämispolitiikan ja ensimmäisen maailmansodan vuodet 1907–1918. Venäläiset viranomaiset pyrkivät yhdistämään Suomen rahajärjestelmän venäläiseen, ja asiaa koskevissa neuvotteluissa Suomen Pankkia edustanut von Collan nousi tärkeään asemaan. Kielitaitonsa ja venäläisen kulttuurin ymmärryksensä ansiosta hän nautti suurta arvostusta paitsi suomalaisten piirissä, myös Suomen valtiovaraintoimituskunnan venäläisten jäsenten ja Venäjän finanssihallinnon korkeimpien edustajien keskuudessa. Neuvotteluissa päädyttiinkin yleensä Suomen kannalta tyydyttäviin tuloksiin.

Suomen sisällissodan aikana von Collan oleskeli Tukholmassa, minne hän oli matkustanut tammikuussa 1918 juuri ennen sodan syttymistä. Tukholmassa von Collan pystyi siten neuvottelemaan ruotsalaisten pankkiirien kanssa Vaasan valkoisen senaatin tarvitsemista luotoista. Tukholmasta hän sai myös yhteyden Suomen Pankin ulkomaisiin kirjeenvaihtajapankkeihin ja varmisti, ettei kansanvaltuuskunnan Suomen Pankille asettama punainen johto päässyt käsiksi pankin ulkomaisiin saataviin.

Syksyllä 1917 von Collan oli joutunut ankariin ristiriitoihin sosialististen pankkivaltuusmiesten kanssa, jolloin hän oli pyytänyt eroa. Vaikeassa tilanteessa pääjohtajan vaihdokseen ei haluttu mennä, jolloin hän oli suostunut jatkamaan toistaiseksi. Vaikka poliittinen tilanne syksyllä 1918 oli jo kokonaan toinen, von Collan piti päätöksestään kiinni ja siirtyi sivuun vuoden 1918 lopussa. Hän pysyi kuitenkin pankkialalla ja toimi Suomen Kiinteistöpankin toimitusjohtajana aina vuoteen 1933 asti.

tuusmiesten valinnassa näkyi tämä porvarillisten ryhmittymien siilipuolustus. Voimat yhdistämällä porvarilliset puolueet varmistivat sen, ettei sosialidemokraattisen puolueen ehdokkaita muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta valittu pankkivaltuusmiesten jäseneksi. Ainoastaan Heikki Lindroos (1907–1909), Yrjö Sirola (1909–1910) sekä Matti Paasivuori (1911–1912) käväisivät pankkivaltuusmiehinä. Lisäksi Edvard Gylling ja Oskari Tokoi oli kelpuutettu pankkivaltuuston varamiehiksi kautena 1911–12. Tämä herätti ymmärrettävästi ärtymystä sosialistisessa leirissä, sillä muodostihan sosialidemokraattinen puolue ehdottomasti suurimman yksittäisen puolueen eduskunnassa.[584]

Vuoden 1916 eduskuntavaalien jälkeen tilanne muuttui, sillä nyt sosialidemokraattinen puolue sai yksinään enemmistön eli 103 kansanedustajan paikkaa. Sosialistienemmistöinen eduskunta ei kuitenkaan ehtinyt istua pitkään, sillä jo seuraavana vuonna eli 1917 pidettiin uudet vaalit, joissa sosialidemokraattien paikkaluku putosi 92 edustajaan. Sosialistienemmistöinen eduskunta ehti lyhyeksi jääneestä kaudestaan huolimatta valita sosialidemokraattiset pankkivaltuusmiehet kaikille neljälle vuonna 1917 vapautuneille paikalle. Näin pankkivaltuusmiesten poliittiset voimasuhteet muuttuivat radikaalisti. Porvarilliset jäsenet kauppaneuvos Gösta Björkenheim, maanviljelysneuvos Hjalmar Paloheimo, dosentti Heikki Renvall sekä hovioikeudenneuvos Karl Söderholm siirtyivät syrjään, ja tilalle nousivat sosialisteihin kuuluneet edustajat toimittajat Anton Huotari ja Evert Huttunen sekä yliopiston dosentti Edvard Gylling ja palstatilallinen J. Mäki. Pankkivaltuusmiesten uudeksi puheenjohtajaksi valittiin Gylling. Jatkuvuutta pankkivaltuustossa edustivat ainoastaan professorit E.G. Palmén sekä K.J. Ståhlberg.[585]

Erityisesti vuosina 1916–17 sosialidemokraattisen puolueen edustajat Edvard Gyllingin johdolla ryhtyivät kovasanaisesti kritisoimaan Suomen Pankkia ja sen toimivaa johtoa. Foorumina oli sekä lehdistö että eduskunnan pankkivaliokunta, jossa käsiteltiin Suomen Pankin toimintaa pankkivaltuusmiesten laatiman vuosikertomuksen pohjalta. Tuleva pankkivaltuuston puheenjohtaja Gylling syytti Suomen Pankin johtoa satoihin miljooniin nousseesta Suomen Pankin varojen kavaltamisesta, ryöstämisestä ja rikollisesta anastamisesta. Tällä hän tarkoitti pankin harjoittamaa ruplan kurssin yliarvostusta, joka oli heikentänyt Suomen rahan arvoa työväen vahingoksi. Samalla pankin johto oli toiminut vastoin ohjesäännön katemääräyksiä ja siten

vaarantanut maan koko rahajärjestelmän olemassaolon. Gylling syytti Suomen pankin johtoa teollisuuden etujen yksisilmäisestä turvaamisesta ja sen voittojen maksimoimisesta koko muun yhteiskunnan kustannuksella.[586]

Gylling viittasi vuonna 1915 pidettyyn neuvottelutilaisuuteen, jossa olivat olleet mukana Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan von Collanin lisäksi suurimpien pankkien johtajat. Tässä tilaisuudessa Pohjoismaiden Yhdyspankin johtaja August Ramsay oli muun muassa korostanut ruplan kurssin alentamisen negatiivisia seurauksia. Hänen mukaansa ruplan kurssin alentaminen olisi lamauttanut Suomen Venäjän-vientiin keskittyneen teollisuuden toimintaedellytykset ja siten tuottanut suuria taloudellisia ongelmia koko yhteiskunnalle. Gyllingin mukaan ruplan ylikurssi palveli myös keinottelijoiden etuja. Näiden keinottelijoiden joukkoon Gylling liitti jopa aikaisemmat pankkivaltuusmiehet, jotka omien taloudellisten etujensa turvaamiseksi olivat määränneet ruplan kurssin liian korkeaksi. Vaikka Gyllingin Suomen Pankkia ankarasti arvostelleet kirjoitukset onkin nähtävissä lähinnä vaalitaktisina hyökkäyksinä porvarillisia puolueita vastaan, sen taustalla vaikutti myös aito huoli sotavuosina valloilleen päässeestä inflaatiosta ja sen mukanaan tuomista vaikeuksista työväestölle. Syytökset julkaistiin myös Kansan tahto- ja Työmies-lehdissä osana syksyllä 1917 käynnissä ollutta vaalitaistelua.[587]

Suomen Pankin johdolle ja vanhoille pankkivaltuusmiehille nämä artikkelit olivat harmillisia, sillä ne huomioitiin myös ulkomaisissa lehdissä ja sitä kautta entisestään lisäsivät markan arvoa kohtaan tunnettua epäluottamusta. Johtokunnalle tämä asia paljastui lokakuun alussa 1917, kun Tukholmassa toiminut pankkiiri lähetti kirjeen, johon oli liitetty norjalaisessa Aftenposten-lehdessä ollut uutinen ”Store bedragerier i Finlands Bank”, joka perustui suoraan Gyllingin mainittuihin artikkeleihin.[588]

Pankkivaltuustossa kysymys oli esillä 16.10.1917, siis eduskuntavaalien jälkeen pidetyssä kokouksessa, jossa puheenjohtajana nyt oli äskettäin pankkivaltuutetuksi valittu Gylling. Tosiasiallinen auktoriteettiasema kokouksessa oli kuitenkin entisellä puheenjohtajalla E.G. Palménilla, jonka aloituspuheenvuoro oli tyrmäävä: ”En voi tässä tilaisuudessa olla toteamatta sitä teeskentelemistä joka ensin kaikkiin maailman ääriin toitottaa perättömiä moitteita Suomen Pankin hallintoa vastaan, kehuskellen samalla omista olemattomista ansioista, sekä

sitten, kun kaiku ulkomailta vastaa ja kansamme ja sen rahan arvo siitä kärsivät vahinkoa, tahtoo esiintyä viattomana kuin karitsa". Jatkossa Palmén totesi Venäjän vallan olleen vielä vuoden 1917 alussa niin musertava, ettei Suomen Pankilla ollut mitään mahdollisuuksia torjua Venäjän vaatimuksia. Vaikka Suomen Pankin asema oli vuosien ajan ollut äärimmäisen uhattu, niin se ei missään vaiheessa ollut joutunut vieraisiin käsiin, ja pankin kärsimät tappiot oli onnistuttu pitämään olosuhteiden määrittämissä rajoissa. Vetoaminen vaalitaistelun yhteydessä tehtyihin ylilyönteihin ei tässä tilanteessa riitä etenkään siksi, että näillä ulkomaille levinneillä virheellisillä ja perättömillä väitteillä oli välittömiä taloudellisia vaikutuksia. Ne lisäsivät ulkomailla Suomen markan arvoa kohtaan tunnettua epävarmuutta ja siten osaltaan syvensivät markan ulkoisen arvon laskua.[589]

Tehtyä ei luonnollisestikaan saanut tekemättömäksi, mutta jo syntynyttä vahinkoa päätettiin yrittää lieventää lähettämällä sekä kotimaisiin että ulkomaisiin lehtiin pankkivaltuusmiesten nimissä oikaisu. Siinä kumottaisiin Gyllingin esittämät syytökset ja todettaisiin pankin johdon toimineen sotavuosina niin hyvin kuin se niissä oloissa on ollut mahdollista. Oikaisun allekirjoittaisi puheenjohtaja Gylling. Päätös oli yksimielinen eli myös Gylling hyväksyi itseensä kohdistuneen arvostelun.

Suomen Pankin johtoa vastaan esitetty kritiikki perustui pitkälti poliittiseen laskelmointiin, jossa heijastui myös turhautuminen siihen, että sosialidemokraattisen puolueen edustajat oli pitkään pidetty ulkona Suomen Pankkia koskeneesta päätöksenteosta. Retorisella tasolla korostettiin vientiteollisuuden ja spekulatiivisten yrittäjien suosimista työntekijäluokan kustannuksella. Samalla kritiikissä kuitenkin heijastui vasemmistolaisten kansanedustajien keskuspankkitoimintaa koskevien asioiden puutteellinen tuntemus. Vasemmiston edustajat oli pidetty sivussa keskuspankkia koskevista asioista, joten he eivät olleet myöskään kunnolla selvillä Suomen Pankin toiminnasta tai Venäjän Suomen Pankin toiminnalle asettamista reunaehdoista.

Tämän episodin valossa nähdään, miten Gyllingin tulo pankkivaltuusmiesten puheenjohtajaksi muutti kertaheitolla pankkivaltuuston ja pankin johtokunnan välisen kitkattomasti toimineen suhteen ongelmalliseksi. Toisaalta on kuitenkin syytä todeta, että Gylling pystyi nopeasti omaksumaan keskuspankin johdossa vaaditut pankkiteoreettiset tiedot. Tässä suurena apuna oli hänen tilastotieteellinen koulutuk-

sensa sekä suomalaisen yhteiskunnan rakenteen tuntemuksensa. Erityisesti Gylling pohti rahan arvon romahdukseen liittyneitä tekijöitä sekä keinoja rahan arvon palauttamiseksi sotaa edeltäneelle tasolle. Tiedemiehenä hän oli myös perillä raha- ja pankkiteorian tiimoilta käydystä kansainvälisestä keskustelusta. Niinpä hän kehotti johtokunnan puheenjohtajaa von Collania kääntymään kansainvälisesti tunnettujen rahateoreetikkojen Gustav Casselin ja David Davidsonin sekä Riksbankin suomalaistaustaisen entisen pääjohtajan Karl Langenskiöldin puoleen ja pyytämään näiltä arvioita Suomen rahaoloista. Kyseiset asiantuntijat voisivat pohtia, millä keinoin setelistön määrän kasvua voitaisiin hidastaa tai jopa supistaa ja mitä taloudellisia vaikutuksia tämä aiheuttaisi koko kansantaloudelle. Sopivan tilaisuuden tähän tarjoaisi von Collanin edessä oleva työmatka Tukholmaan. Sisällissodan puhkeaminen Suomessa kuitenkin lykkäsi nämä hankkeet kauas tulevaisuuteen.[590]

Vaikka sosialistien asenteet Suomen Pankin johtoa kohtaan olivat lieventyneet vuoden 1917 jälkipuoliskolla, niin kova ja osin häikäilemätön arvostelu oli synnyttänyt vaikeasti parannettavia haavoja. Erityisen kohtuuttomaksi kritiikin oli kokenut Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan, joka jo Gyllingin pankkivaliokunnassa esittämän kritiikin tultua julkisuuteen oli ilmoittanut vetäytyvänsä Suomen Pankin johtokunnasta. Epävarmoissa oloissa hänen lähtönsä seuraukset olisivat voineet olla suorastaan tuhoisat, joten sekä suurimpien liikepankkien pääjohtajat että senaatin valtiovaraintoimituskunnan vasta nimitetty päällikkö Väinö Tanner taivuttelivat von Collanin jatkamaan tehtävässään, mihin hän myös suostui.[591]

Ulkomaisissa lehdissä julkaistut kirjoitukset heikensivät Suomen Pankin nauttimaa yleistä arvostusta eikä pankkivaltuusmiesten laatimilla oikaisuilla ollut suurtakaan merkitystä. Johtokunnan puheenjohtaja von Collan piti tällöin häneen suunnattuja syytöksiä entistä kohtuuttomampina ja totuutta vääristelevinä. Kyseessä eivät olleet ainoastaan henkiset iskut, vaan myös hänen terveytensä järkkyi, vaikka hänellä olikin vielä vuosia tavalliseen eläkeikään. Kesällä 1918 silloin 56-vuotias von Collan ei enää katsonut mahdolliseksi jatkaa tehtäviään johtokunnan puheenjohtajana, vaan ilmoitti jättävänsä Suomen Pankin johtokunnan. Seuraajan etsintä vei kuitenkin melko pitkän ajan, joten von Collan jatkoi johtokunnan puheenjohtajana vuoden 1918 loppuun asti.

■ Dosentti Edvard Gylling valittiin pankkivaltuusmiesten ensimmäiseksi sosialistiseksi puheenjohtajaksi toukokuussa 1917. Hänen johdollaan Suomen Pankki otettiin Kansanvaltuuskunnan haltuun tammikuussa 1918.
– Suomen Pankki.

KOHTI SISÄLLISSOTAA

Kesästä 1917 lähtien Suomen sisäinen tilanne vaikeutui asteittain sitä mukaa kuin Venäjän poliittiset olot muuttuivat. Helmikuun vallankumouksen seurauksena keisari Nikolai II oli joutunut luopumaan vallasta 15.3.1917. Hallitusvalta Venäjällä siirtyi väliaikaiselle hallitukselle, jonka ensimmäisiin päätöksiin kuului Suomen autonomiaa rajoittaneiden toisen sortokauden aikana annettujen määräysten ja asetusten kumoaminen ja entisten oikeuksien palauttaminen. Suomen venäläismielinen senaatti erosi ja tilalle tuli sosialidemokraatti Oskari Tokoin johtama suomalaisista koostunut senaatti, jossa voimasuhteet porvarien ja sosialistien kesken olivat tasan.[592]

Poliittinen tilanne oli kuitenkin Suomessa nopeasti kärjistymässä, mihin vaikutti vasemmistoenemmistöisen eduskunnan hajottaminen. Venäjän väliaikainen hallitus ei hyväksynyt valtalakia, jolla Suomen eduskunta 18.7.1917 julistautui korkeimman vallan haltijaksi maassa, vaan antoi määräyksen eduskunnan hajottamisesta ja uusista vaaleista. Lokakuussa pidetyissä uusissa vaaleissa sosialistien paikkaluku supistui lähes kymmenellä edustajalla, mikä merkitsi enemmistöaseman menettämistä. Sosialisteille vaalitappio oli kova isku, ja silmiinpistävää oli kannattajakunnan radikalisoituminen tämän jälkeen. Monet sosialistit pitivät päätöstä eduskunnan hajottamisesta suorastaan petoksena, eivätkä enää uskoneet parlamentaarisin keinoin toteutettavaan reformistiseen kehitykseen. Vasemmiston radikalisoitumista lisäsi myös bolševikkien vallankaappaus, joka oli tapahtunut 7.11.1917 Venäjällä. Suomeen toimitettiin Pietarin uusilta vallanpitäjiltä Leninin ja Stalinin allekirjoittamia viestejä ja kehotuksia vallan ottamisesta väkivaltaisesti työväenluokan käsiin. Konkreettisena osoituksena tilanteen kärjistymisestä oli suurlakkojulistus 14.11.1917. Sosialistisen leirin sisällä kiihtyi valtataistelu laillisia menettelytapoja korostaneen sosialidemokraattisen puolueen enemmistön ja aseellista kumousta kannattaneiden ulkoparlamentaaristen ryhmittymien kesken.

Vasemmiston epäluottamusta ei vähentänyt P.E. Svinhufvudin johtaman, pelkästään oikeiston edustajista koostuneen ja myöhemmin itsenäisyyssenaatiksi kutsutun hallituksen asettaminen marraskuun lopussa. Svinhufvudin hallituksen esityksestä eduskunta hyväksyi Suomen julistautumisen itsenäiseksi 6.12.1917, minkä jälkeen osoittautui, että ulkovallat eivät halunneet tunnustaa Suomen itsenäistymistä

ennen Venäjää. Suomen hallitus ei halunnut aluksi neuvotella Venäjällä valtaan nousseiden bolševikkien kanssa, mutta lopulta sen oli taivuttava ottamaan yhteyttä neuvostohallitukseen. Tämä tapahtui vuoden 1917 viimeisellä viikolla, ja 4.1.1918 Leninin johtama kansankomissaarien neuvosto hyväksyi Suomen itsenäistymisen. Suomen sisäistä tilannetta tämä päätös ei millään lailla rauhoittanut, vaan päinvastoin radikaalien sosialistien mielestä koko prosessi oli edennyt laittomasti aina eduskunnan hajottamispäätöksestä lähtien.

Itsenäistyminen merkitsi Venäjän otteen kirpoamista Suomesta ja uhkana oli tilanne, jossa tehokas järjestysvalta puuttuisi kokonaan. Valtatyhjiötä olivat täyttämässä kaksi kilpailevaa aseistautunutta organisaatiota, sosialistisen leirin punakaartit sekä porvarillisen puolen järjestyskaartit. Tammikuun 1918 alussa tilanne kiristyi entisestään, kun Helsingin punakaarti valtasi kenraalikuvernöörin talon käyttöönsä. Seurauksena oli eduskunnan 12.1.1918 tekemä päätös lujan järjestysvallan perustamisesta maahan, minkä perustana olisivat porvarillisten hallitsemat järjestyskaartit. Punakaarteille päätös oli lähes sodanjulistus, ja muutamassa viikossa yliote sosialidemokraattisessa puolueessa siirtyi aseellista kumousta kannattaneille punakaartilaisille ja radikaaleille. Päätös punakaartien liikekannallepanosta ja vallankaappauksen aikataulusta tehtiin 26.1.1918, ja aseellisen toiminnan oli määrä käynnistyä myöhään seuraavan päivän iltana. Julistus punaisen vallankumoushallituksen, Kansanvaltuuskunnan, perustamisesta annettiin 28.1.1918. Kansanvaltuuskunnan puheenjohtajaksi tuli eduskunnan entinen puhemies Kullervo Manner ja Suomen Pankin kannalta keskeiseen asemaan raha-asiainvaltuutetuksi lehtimies Jalo Kohonen.[593]

SUOMEN PANKIN OTTAMINEN KANSANVALTUUSKUNNAN HALTUUN

Vaikka kyse olikin aseellisesta vallankumouksesta, niin Suomen Pankin siirtäminen eduskunnan alaisuudesta Kansanvaltuuskunnan alaisuuteen koetettiin toteuttaa ehkä yllättävänkin maltillisesti; tapahtumien alkuvaiheessa voidaan puhua jopa laillisten muotojen tavoittelusta. Ensimmäisen kerran kysymys Suomen Pankin asemasta uuden hallinnon alaisuudessa tuli esiin heti Kansanvaltuuskunnan perustamispäivänä 28.1.1918, kun pankkivaltuusmiesten puheenjohtaja Gylling neuvotteli pankin johtokunnan kanssa siitä, miten vallitsevassa tilan-

teessa olisi toimittava. Yhteisesti päätettiin pitää pankin pääkonttori suljettuna, koska varmuutta olosuhteiden säilymisestä rauhanomaisina ei voitu taata. Samalla päätettiin kutsua pankkivaltuusto kokoon seuraavaksi aamuksi.[594]

Pankkivaltuuston kokoontuessa sovitusti 29.1. paikalla olivat punaisten puolelta pankkivaltuuston puheenjohtaja Gylling, jäsenet Mäki, Huttunen ja pankkivaltuusmies Huotarin sijaisena varamies Albin Karjalainen. Porvarilliselta puolelta paikalle saapuivat sekä varapuheenjohtaja Palmén että Ståhlberg. Lisäksi mukana olivat pankin johtokunnan jäsenet Järnefelt, Basilier ja Broberg. Kokouksen ainoana asiana oli päätöksen tekeminen pankin pääkonttorin avaamisesta. Puheenjohtaja Gyllingin esityksen mukaan pankin olisi yritettävä pysyä selkkausten ulkopuolella, jottei tilanne entisestään kärjistyisi. Samalla hän lupasi neuvotella Kansanvaltuuskunnan edustajien kanssa siitä, millä keinoin pankin turvallisuus voitaisiin taata. Gylling oli siis pankin avaamisen kannalla, vaikkakin hänen ehdotuksensa oli hieman epämääräinen. Valtuusmiesten kolmen muun sosialistisen edustajan kanta oli hieman toinen. Heidän mukaansa lopullinen päätösvalta olisi johtokunnalla, joka tekisi päätöksen toiminnan käynnistämisestä keskusteltuaan asiasta valtuusmiesten puheenjohtajan kanssa.

Pankkivaltuusmiesten varapuheenjohtaja Palmén puolestaan piti olosuhteita niin epävakaina, ettei pankin avaamiseen ollut mahdollisuuksia. Samaa mieltä olivat pankin johtokunnan jäsenet. Valtuusmiesten toinen porvarillinen jäsen Ståhlberg piti kyllä pankin avaamista periaatteessa suotavana, mutta hänen mielestään pankkivaltuusmiehet eivät voineet antaa tätä koskevia määräyksiä vastoin johtokunnan käsitystä. Pankkivaltuusmiesten enemmistön mukaan päätös pankin avaamisesta oli siten riippuvainen johtokunnan kannasta. Tällöin paikalla olleen johtokunnan jäsenen Brobergin mukaan tilanteen teki entistä epäselvemmäksi suunnitteilla ollut virkamieskunnan lakko. Näissä oloissa pankkivaltuusmiehet päättivät kokoontua uudestaan heti seuraavana aamuna, jota ennen olisi hankittava päätöksentekoon tarvittavat selvitykset ulkoisen turvallisuuden varmistamisesta sekä mahdollisesta virkamieskunnan lakosta.[595]

Näissä merkeissä pankkivaltuusmiehet kokoontuivat uudelleen 30.1. kello 10.00. Kokoukseen olivat saapuneet samat henkilöt lukuun ottamatta edelliseen kokoukseen osallistunutta Karjalaista, jonka sijaan paikalla nyt oli varsinainen jäsen Anton Huotari. Puheenjohtaja

Gylling korosti edelleen pankin toiminnan käynnistämisen tärkeyttä. Mitään väkivaltaisuuksia pankkia kohtaan ei ollut esiintynyt, mutta pankin kiinnipitämisen jatkaminen saattaisi johtaa ennalta arvaamattomiin seurauksiin. Samaa mieltä Gyllingin kanssa oli pankkivaltuusmies Mäki. Valtuusmies Huttunen sen sijaan kannatti edelleen johtokunnan ja pankkivaltuuston puheenjohtajan yhteistä päätöstä. Hieman pidemmälle meni pankkivaltuusmies Huotari. Hänen mukaansa tilanteessa, jossa johtokunta ja pankkivaltuusmiesten puheenjohtaja eivät pääsisi asiasta yksimielisyyteen, kysymys pitäisi alistaa pankkivaltuuston päätettäväksi. Johtokunnan mielestä ulkoinen tilanne oli edelleen muuttumaton, joten edellytyksiä pankin avaamiselle ei ollut. Samaa mieltä olivat valtuuston porvarilliset jäsenet Palmén ja Ståhlberg. Viimeksi mainittu esitti myös pankkivaltuusmiehille retorisen kysymyksen siitä, toimivatko he pankkivaltuusmiehinä Suomen eduskunnan antaman tai jonkun muun elimen antaman valtuutuksen nojalla. Tähän sekä Huttunen että Huotari vastasivat lähes samoin, tilanteen huomioon ottaen merkillisin sanoin. He toimivat eduskunnan valtuuttamina kunnes toisin ilmoitettaisiin. Näin valtuustossa oli esitetty kolme ehdotusta, joista sitten äänestettiin, ja eniten kannatusta sai pankkivaltuusmies Huotarin ehdotus, jonka mukaan pankin johtokunnan ja pankkivaltuusmiesten puheenjohtajan ollessa erimielinen päätöksenteko siirtyisi pankkivaltuusmiehille.[596]

Pankkivaltuusmiesten kahden perättäisinä päivinä pidetyn kokouksen jälkeen tilanne oli siten edelleen avoin, joten jo seuraavana päivänä 31.1. pankkivaltuusmiehet olivat jälleen koolla. Edelliseen kokoukseen verrattuna ainoa muutos osanottajien joukossa oli pankkivaltuusmies Evert Huttusen puuttuminen, minkä vuoksi hänen tilallaan oli varamiehenä Karjalainen. Nyt tunnelma oli aikaisempaa jännittyneempi. Puheenjohtaja Gyllingin mukaan hänen ja johtokunnan kesken ei päästy yksimielisyyteen pankin avaamisesta. Lisäksi johtokunta oli ilmoittanut pankin virkamiesten liittyneen yleiseen Kansanvaltuuskunnan vastaiseen virkamieslakkoon. Pankkia ei siis voitu avata, vaikka se Gyllingin mukaan olisi ollut välttämätöntä vielä tämän saman päivän aikana.

Ratkaisevan esityksen teki Anton Huotari, joka ehdotti, että pankkivaltuusmiehet päättäisivät Suomen Pankin pääkonttorin avaamisesta vielä saman päivän aikana. Pankkivaltuusmiesten puheenjohtajalle annettaisiin tehtäväksi kääntyä nykyisten valtaapitävien puoleen, jotta pankin ulkoinen turvallisuus olisi taattu. Lisäksi puheenjohtaja huoleh-

tisi siitä, että myös haarakonttorit avattaisiin mahdollisimman pian. Palménin ja Ståhlbergin kannat olivat pysyneet muuttumattomina. Heidän mukaansa pankkia ei voinut vallitsevissa oloissa avata, aivan kuten johtokunnan jäsenet olivat pankkivaltuustolle esittäneet. Pelkästään johtokunnan kolmen jäsenen voimat eivät millään riittäisi keskuspankin pyörittämiseen. Enemmistö eli pankkivaltuusmiesten sosialistiset jäsenet kannattivat Huotarin esitystä pankin avaamisesta, joten äänin 4–2 tämä esitys hyväksyttiin pankkivaltuusmiesten päätökseksi. Samalla pankkivaltuusmiesten sosialistinen enemmistö paheksui virkamieskunnan lakkoa pitäen sitä anarkismina ja laittomana toimintana.[597]

Paineet Suomen Pankin avaamiseen olivat niin kovat, ettei enää etsitty koko pankkivaltuuston ja johtokunnan yksimielistä päätöstä, vaan tyydyttiin pankkivaltuusmiesten punaisen enemmistön päätökseen. Pelkkä pankkivaltuusmiesten päätös ei kuitenkaan käytännössä johtanut pankin avaamiseen, sillä virkamieskunnan lakko riitti käytännössä halvaannuttamaan pankin toiminnan.

Punaisen Suomen hallitukseksi julistautunut Kansanvaltuuskunta oli myös omassa piirissään 29.1.1918 pohtinut Suomen Pankin tulevaisuutta. Kansanvaltuuskunnan mukaan pankki avattaisiin uudelleen kahden päivän kuluttua helmikuun alussa, ja pankki toimisi Jalo Kohosen johtaman Kansanvaltuuskunnan raha-asiainosaston alaisuudessa. Muuten pankin toiminnan puitteet säilyisivät ennallaan. Ensimmäisenä vaiheena oli pankin kassojen inventointi ennen sen avaamista. Tähän työhön ryhdyttiin 1.2.1918, ja inventointi saatiin päätökseen 6.2.1918.

Kansanvaltuuskunnan määräämä Suomen Pankin inventaario merkitsi pankin ovien ja kassaholvien murtamista, sillä virkamieskunnan lakon seurauksena ei tarvittavia avaimia ollut käytettävissä. Inventaarion käynnistyessä perjantaina klo 11.00 paikalle oli punakaartin komentajan allekirjoittamalla määräyksellä tuotu pankkivaltuuston jäsen Ståhlberg sekä pankin ylikamreeri A. Mannelin. Tarkoituksena oli, että paikalla olisi koko pankkivaltuusto, mutta varapuheenjohtaja Palménia ei tavoitettu. Alkuvaiheissa pankkivaltuutetuista olivat paikalla edellä mainitun Ståhlbergin lisäksi ainoastaan puheenjohtaja Gylling sekä jäsenet Mäki ja Huotari. Kansanvaltuuskuntaa edusti paikalla Jalo Kohonen. Tilanne oli tässä vaiheessa niin paljon muuttunut, että Ståhlbergia ei tuotu paikalle pankkivaltuusmiehenä vaan ”puolueettomana” katselijana ja lainmukaisuuden tuntijana. Näin Ståhlberg voisi antaa

tarvittaessa neuvoja, jotta pankin haltuunotto sujuisi hyvässä järjestyksessä. Tästä roolista Ståhlberg kieltäytyi kuitenkin jyrkästi, kuten seuraava lainaus hänen kertomuksestaan osoittaa:

”Allekirjoittanut Ståhlberg sanoi panevansa jyrkän vastalauseen sitä vastaan, että Suomen Eduskunnan pankkiin murtaudutaan ja sen varoja anastetaan. Minulla ei ollut mitään oikeutta luovuttaa Suomen Pankin varoja enkä voinut ryhtyä mihinkään inventaukseen sitä varten. Aseellisella väkivallalla minut voitiin pakottaa olemaan täällä saapuvilla, mutta ainoastaan niin kauan, kuin väkivallalla estettiin minua poistumasta. Panin myös vastalauseen sitä vastaan, että minut, vaikka olin Suomen kansalainen ja kansanedustaja oli tuotu tänne laittomasti pidätettynä.”

Kamreeri Mannelin yhtyi Ståhlbergin vastalauseeseen lisäten, että hän pani vastalauseen myös laitonta vangitsemistaan vastaan, johon pankkivaltuusmiesten puheenjohtaja Gylling ainoastaan vastasi: ”Niin, mikä on laki, ja mikä ei ole laki”. Gyllingin oman ilmoituksen mukaan hänen roolinsa tässä vaiheessa oli pankkivaltuusmiehenä pankin puolesta valvoa inventoinnin toteuttamista. Käytännössä hänen roolinsa sisälsi myös inventoinnin johtamisen.[598]

Vaikka Suomen Pankin haltuunotossa pankkivaltuusmiehet oli alkuvaiheiden jälkeen sivuutettu, edessä oli vielä yksi pankkivaltuusmiesten kokous. Tämä pidettiin inventoinnin päätyttyä 6.2.1918. Paikalle olivat saapuneet puheenjohtaja Gylling ja varapuheenjohtaja Palmén sekä jäsenet Mäki ja Ståhlberg sekä varajäsenet Evert Eloranta ja Albin Karjalainen. Näin vielä haltuunoton jälkeenkin haluttiin toimia Suomen Pankin sääntöjen mukaisesti. Erona edellisiin pankkivaltuusmiesten kokouksiin oli pankin johtokunnan jäsenten poissaolo. Kokouksen aluksi Gylling kertoi yksityiskohtaisesti, miten pankin haltuunotto oli tapahtunut ja pyysi pankkivaltuusmiehiltä esitystä siitä, miten pankin toiminta olisi järjestettävä. Gylling itse esitti väliaikaisen johtokunnan asettamista sivuun vetäytyneen johtokunnan tilalle. Pankkivaltuusmies Eloranta kannatti Gyllingin esitystä. Paikalla olleet Palmén ja Ståhlberg puolestaan tuomitsivat Suomen Pankin väkivaltaisen haltuun ottamisen. Molemmat korostivat tapahtumien laittomuutta ja katsoivat asemansa pankkivaltuusmiehinä mahdottomaksi. Niinpä he välittömästi lausuntonsa jälkeen poistuivat pankkivaltuusmiesten kokouksesta, joten kokous ei enää ollut muodollisesti päätösvaltainen ja se oli keskeytettävä.[599]

Seuraavaan, 8.2.1918 pidettyyn kokoukseen porvarilliset pankkivaltuusmiehet eivät enää osallistuneet, vaan Gyllingin, Huotarin ja Mäen lisäksi paikalla olivat sosialisteja edustaneet varajäsenet Frans Evert Eloranta, Albin Karjalainen sekä Karl Harald Wiik. Tässä kokouksessa ei enää neuvoteltu vaan valittiin Suomen Pankkiin uusi johtokunta. Johtokunnan puheenjohtajaksi valittiin Huotari ja varsinaisiksi jäseniksi Einari Laaksovirta sekä Mikko Virkki. Ylimääräiseksi jäseneksi nimitettiin Jaakko Ekstedt.[600] Kansanvaltuuskunta hyväksyi uuden johtokunnan nimittämisen 9.2.1918. Samalla Kansanvaltuuskunta katsoi vanhan johtokunnan eronneeksi helmikuun alusta lähtien.

Punaisen Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajaksi valittu Anton Huotari oli kansanedustaja ja tamperelaisen Kansan Lehden päätoimittaja. Poliittisesti Huotari oli lähellä Gyllingiä, joka oli lähes loppuun asti ollut parlamentaarisen etenemisen kannalla. Aseellisen kumouksen alettua sekä Gylling että Huotari olivat kuitenkin valmiita toimimaan sen valtaan nostamassa ja sotaa ”valkoisia” vastaan käyvässä Kansanvaltuuskunnassa. Luhankalaisen Nisulan kartanon omistajan poika Einari Laaksovirta (alk. Dahlström) kuului Kansanvaltuuskunnan harvalukuisiin akateemisesti koulutettuihin edustajiin. Koulutukseltaan hän oli juristi, joka oli tullut tunnetuksi ammattijärjestöjen ja sosialidemokraattisen puolueen käyttämänä lakimiehenä. Suomen Pankin johtokunnan jäsenyyden ohella Laaksovirta valmisteli yhdessä lankonsa O. V. Kuusisen kanssa uuden valtiosäännön, jota ei kuitenkaan ehditty ottaa käytäntöön.[601] Mikko Virkki oli ollut kansanedustajana vuoden 1908 valtiopäiviltä lähtien. Hänen liike-elämän tuntemuksensa rajoittui lähinnä luottamustehtäviin osuustoiminnallisissa yrityksissä.

OSA HAARAKONTTOREISTA PUNAISILLE

Suomen Pankin haarakonttoreiden tilanne sisällissodan aikana määräytyi pitkälti rintamalinjojen mukaan. Pääpiirteissään punakaartien hallitsema Suomi sijaitsi linjan Pori – Heinola – Lappeenranta – Rautu eteläpuolella. Tällä alueella sijaitsi seitsemän Suomen Pankin haarakonttoria eli Porin, Turun, Tampereen, Kotkan, Hämeenlinnan, Viipurin ja Pietarin haarakonttorit. Näiden haltuunotto tapahtui varsin suoraviivaisesti ilman edeltäviä neuvotteluja. Punakaartin aseistetut miehet ilmestyivät konttoriin ja vaativat konttorin holvien avaimia. Esi-

■ Kansanvaltuuskunta ehti keväällä 1918 lyödä erän kuparisia 5-pennisiä. Niiden kehältä löytyi teksti ”Kansan työ, kansan valta”. – Suomen kansallismuseo / Rahakammio.
Museovirasto / Outi Järvinen.

miehet kieltäytyivät lähes poikkeuksetta yhteistyöstä, jolloin punakaartit edustajat julistivat esimiehen virasta pidätetyksi. Useimmissa konttoreissa holvit jouduttiinkin avaamaan väkivalloin ja holveista saadut varat käytettiin lähinnä punakaartilaisten palkkojen maksuun. Ensimmäisenä avattiin Turun haarakonttori aivan tammikuun lopulla ja viimeisenä Porin haarakonttori 18.2.

Synkimmät tapahtumat sattuivat Hämeenlinnan haarakonttorissa. Sekä pankinkomisario Bertel Sundgren että kassanhoitaja Henrik Gummerus kieltäytyivät aseellisen uhan edessäkin avaamasta konttorin holvia. Tilanne raukesi aluksi tähän ja molemmat saivat poistua konttorista. Tällöin he katsoivat parhaaksi paeta Hämeenlinnasta holvin avaimet mukanaan läheiseen Hauhon maalaispitäjään. Jonkun aikaa he onnistuivat pysyttelemään piilossa, mutta kaartilaiset saivat heidät kiinni. Molempien kohtalo oli pahin mahdollinen: Sotasurmaprojektin mukaan punakaartilaiset teloittivat heidät välittömästi ilman oikeudenkäyntiä, Sundgrenin 31.3. ja Gummeruksen 4.4.1918. Helsingistä tuotujen ”ammattimiesten” avulla Hämeenlinnan konttorin holvi onnistuttiin murtamaan auki, ja näin punakaartilaiset pääsivät käsiksi konttorin kassavaroihin.

Dramaattisimmat tapahtumat koettiin kuitenkin varsinaisen sotatoimialueen ulkopuolella Kuopion haarakonttorissa. Suomen Pankin kultavaranto oli I maailmansodan syttymisen jälkeen siirretty Helsingistä turvallisemmaksi uskottuun Kuopioon. Asia oli toteutettu melko vähin äänin, mutta ilmeisesti Kansanvaltuuskunnassa oltiin tietoisia tästä siirrosta. Niinpä jo 28.1.1918, siis ennen Suomen Pankin pääkonttorin ottamista Kansanvaltuuskunnan haltuun, Kuopion punakaartin paikallinen päällikkö Antti Mäkelin sai Helsingistä punakaartin pääesikunnan päällikön Eero Haapalaisen allekirjoittaman sähkeen, jonka mukaan Kuopion haarakonttori olisi asevoimin vallattava ja pidettävä punakaartin hallussa. Myös konttorin komisarius A.O. Wallenius sai tiedon uhkaavasta tilanteesta, jolloin hän yhdessä paikkakunnan poliisimestarin kanssa ryhtyi organisoimaan haarakonttorin puolustusta mahdollista valtausta vastaan. Samalla hän ilmoitti Mäkelinille noudattavansa ainoastaan Suomen Pankin vanhan johtokunnan nimissä annettuja määräyksiä. Mukaan puolustukseen saatiin runsaasti vapaaehtoisia, jotka onnistuivat torjumaan 1.–3.2.1918 tehdyt valtausyritykset. Seurauksena oli Mäkelinin johtaman punakaartin vetäytyminen koko kaupungista ja Kuopion konttorin toiminnan normalisoituminen

ilman taloudellisia menetyksiä. Onnistuminen valtausyritysten torjunnassa oli ehkä yllättävää, sillä punakaartilaisilla kerrotaan olleen Kuopiossa aseita moninkertaisesti valkokaartilaisten aseisiin verrattuna.[602]

PANKKI KANSANVALTUUSKUNNAN ALAISUUDESSA

Kansanvaltuuskunnan piirissä julkisen talouden asiantuntijana profiloituivat pankkivaltuusmiesten puheenjohtaja Edvard Gylling sekä raha-asiain osaston valtuutettu Jalo Kohonen. Muihin Kansanvaltuuskunnan osastoihin verrattuna raha-asiain osastossa korostui keskeisten vaikuttajien eli Gyllingin ja Kohosen korkea koulutustaso. Ensin mainittu oli filosofian tohtori ja jälkimmäinen maisteri. Molemmat olivat täysin selvillä siitä, että Kansanvaltuuskunnalla oli edessään lähes ylitsekäymättömiä ongelmia julkisen talouden järjestämisessä. Uusi keskushallinto oli vasta rakenteilla, joten mahdollisuudet tehokkaaseen verojen keräämiseen olivat heikot. Lisäksi edelliseltä hallitukselta perityn verojärjestelmän runko muodostui välillisistä veroista eli tulleista ja valmisteveroista, joiden tuotto sotatilan takia oli olematon. Näissä oloissa sekä sota- että hallintomenojen kattaminen tulisi olemaan täysin riippuvainen siitä, miten Suomen Pankki pystyisi rahoittamaan Kansanvaltuuskuntaa. Tulevina kuukausina Suomen Pankki tulisi siten olemaan Kansanvaltuuskunnan tärkein rahoittaja.[603]

Punaisen Suomen Pankin uusi johtokunta kokoontui ensimmäisen kerran lauantaina 9.2.1918, ja läsnä olivat sosialistien muodostaman pankkivaltuuston nimittämät uudet johtokunnan jäsenet Huotari, Virkki, Ekstedt ja Laaksovirta. Valituista ainoastaan Huotarilla oli aikaisempaa keskuspankkikokemusta, joka tosin rajoittui vajaaseen yhteen vuoteen pankkivaltuusmiehenä. Kokouksen aluksi johtokunta totesi, että Kansanvaltuuskunta oli erottanut pankin vanhan johtokunnan sekä virkamiehet, koska he eivät olleet pankkivaltuusmiesten päätöksestä huolimatta saapuneet työpaikalleen 31.1.1918. Tässä tilanteessa johtokunnan ensimmäisiä tehtäviä oli uusien virkamiesten nimittäminen erotettujen tilalle.[604] Uusien ammattitaitoisten virkailijoiden löytäminen oli ymmärrettävästi vaikeata, mutta vähitellen henkilökuntaa löytyi, ja helmikuun lopussa pääkonttorin työntekijöiden määrä oli palautunut lähes ennalleen eli 53 henkilöön. Vuoden 1917 lopulla henkilökunnan määrä oli ollut 59.

Virallinen ilmoitus Suomen Pankin muuttuneesta asemasta annettiin julkisuuteen 11.2.1918. Julistus käännettiin venäjän, saksan ja englannin kielille ja siinä todettiin kaikki vanhan johtokunnan 1.2.1918 jälkeen antamat määräykset ja toimeksiannot mitättömiksi. Johtokunnan jäsenten ohella julistuksen allekirjoittajina olivat pankkivaltuusmiesten puolesta Edvard Gylling ja Suomen Kansanvaltuuskunnan puolesta sen puheenjohtaja Kullervo Manner.[605]

Punaisen Suomen Pankin historia jatkui käytännössä huhtikuun 8. päivään asti, jolloin Kansanvaltuuskunta ja sen mukana myös Suomen Pankin johto pakenivat pääkaupungista Viipuriin. Pääkonttori suljettiin eikä pankin toimintaa voitu Viipurin sekasortoisissa oloissa enää käynnistää. Systemaattiset tiedot punaisen Suomen Pankin toiminnasta ovat vajavaiset, sillä tärkeät päätökset tehtiin pitkälti Kansanvaltuuskunnassa ja sen raha-asiain valiokunnassa, ja niitä koskeva asiakirja-aineisto on puutteellista. Keskeisinä päätöksentekijöinä olivat Jalo Kohonen ja Edvard Gylling. Suomen Pankin arkistossa on kyllä tallella johtokunnan pöytäkirjoja jaksolta 9.2.1918–8.4.1918, mutta näissä pöytäkirjoissa on käsitelty lähinnä käytännön pikkuasioita, joten niiden antama kuva toiminnan periaatteista on puutteellinen. Vielä puutteellisempia ovat pankkivaltuusmiesten pöytäkirjat, joista jäljelle on jäänyt ainoastaan Gyllingin itse laatimia muistiinpanoja.

Suomen Pankin rooli punaisen Suomen rahoituksessa ja sen koko pankkitoiminnassa oli erittäin keskeinen. Kun Kansanvaltuuskunta otti Suomen Pankin pääkonttorin ja haarakonttorit haltuunsa, pääkonttorin ja haarakonttoreiden kassoissa oli yhteensä liki 170 miljoonan markan arvosta seteleitä. Lisäksi setelipainossa oli puolivalmiita seteleitä noin 77 miljoonan markan arvosta. Suomen Pankin nopeasti käyttöön otettavissa olleet setelikassat nousivat siis yhteensä runsaaseen 240 miljoonaan markkaan. Tämän ohella Kansanvaltuuskunta uskoi saavansa välittömästi käyttöönsä myös pankin kultavarat sekä ulkomaisissa kirjeenvaihtajapankeissa olleet saatavat.[606]

Kultakassan kirjanpidollinen arvo oli 42 miljoonaa markkaa, mutta todellinen arvo oli merkittävästi korkeampi. Suomen Pankin saatavat ulkomaisissa kirjeenvaihtajapankeissa nousivat puolestaan 420 miljoonaan markkaan. Näihin eriin punainen Suomen Pankki ei kuitenkaan missään vaiheessa päässyt käsiksi. Kultakassa oli siirretty punaisten hallitseman alueen ulkopuolelle Kuopioon, ja ulkomaiset kirjeenvaihtajapankit puolestaan pitivät pankin haltuunottoa laittomana

eivätkä siten noudattaneet uuden johtokunnan antamia määräyksiä. Pankilla oli mainittujen varallisuuserien lisäksi mittava obligaatiosalkku, jonka arvo nousi kaikkiaan noin 440 miljoonaan markkaan. [607]

Edellä on todettu, miten Suomen Pankin haltuunottovaiheessa Kansanvaltuuskunta koetti noudattaa juridisia muodollisuuksia. Sama pätee myös siihen, miten näitä Suomen Pankin hallussa olleita varoja otettiin Kansanvaltuuskunnan käyttöön. Muodollisesti ne siirrettiin sen käyttöön valtion lainoina, joita ehdittiin nostaa noin 220 miljoonan markan edestä sinä aikana kun pankki oli punaisten hallussa. Ensimmäisestä 120 miljoonan markan erästä oli jopa olemassa eduskunnan päätös, sillä syksyllä 1917 valtiopäivät olivat hyväksyneet kulkulaitosrahaston esityksen 120 miljoonan markan suuruisen lainan ottamisesta. Seuraavasta lyhytaikaisesta 100 miljoonan markan lainasta oli tehty päätös aivan huhtikuun alkupäivinä. Osmo Rinta-Tassi on tutkimuksessaan arvioinut Kansanvaltuuskunnan käyttäneen rahaa kaikkiaan vajaa 240 miljoonaa markkaa, ja nämä varat saatiin oikeastaan kaikki Suomen Pankista. Saadut varat menivät valtaosin siviilihallinnon ja punakaartien palkkoihin.

Punaisen hallituksen rahoittajan roolin ohella Suomen Pankki palveli myös haarakonttoriensa kautta maksuliikenteen sujumista punaisen Suomen alueella. Ongelmia tuotti kuitenkin kierrossa olevien maksuvälineiden riittävyys. Vaihtoraha poistui nopeasti liikkeestä, ja erityisesti elinkeinoelämän edustajat hyljeksivät Punaisen Suomen liikkeeseen laskemia seteleitä. Elinkeinoelämän edustajat olivat selvillä siitä, mistä sarjanumeroista lähtien alkoivat Kansanvaltuuskunnan hallitseman Suomen Pankin laskemat setelit ja pyrkivät välttämään näiden vastaanottamista sekä pääsemään niistä mahdollisimman nopeasti eroon.[608]

Kansanvaltuuskunnan tulevaisuuden suunnitelmissa Suomen Pankilla oli merkittävä asema koko pankkijärjestelmän keskuksena. Tätä ajatusta tuki muiden pankkien ja erityisesti suurimpien liikepankkien yhteistyöhaluttomuus. Suurimpien liikepankkien pääkonttorit pysyivät suljettuina koko Kansanvaltuuskunnan vallassaoloajan. Niiden ovella vartioivat punakaartien edustajat, jotka samaan aikaan pitivät huolta sekä pankkien ulkoisesta turvallisuudesta että estivät pankkien virkailijoita siirtämästä pankkien arvopapereita muualle. Epävarmasta ja osin sekasortoisesta tilanteesta huolimatta suurimpien liikepankkien turvallisuus pystyttiin koko sisällissodan ajan varmistamaan, minkä ansiosta liikepankkien sodanaikaiset tappiot jäivät suhteellisen vä-

häisiksi. Punaisen Suomen alueella Tampere oli ainoa kaupunki, jossa liikepankkien sivukonttorit pidettiin avoinna. Tästä oli pankkien johdon ja punakaartin edustajien kesken tehty erillinen sopimus, koska pankkien aukiololla haluttiin varmistaa tehtaiden palkanmaksukyky sotatilasta huolimatta.

Vaikka liikepankkien pääkonttorit pysyivätkin koskemattomina, pankkien omistajien ja johdon huoli tulevaisuudesta oli suuri. Kansanvaltuuskunnan toimesta oli tehty selväksi, ettei tulevassa punaisessa Suomessa olisi tilaa yksityisille liikepankeille. Niinpä suljettujen liikepankkien johdolla ei ollut vaikeuksia oman puolensa valinnassa, ja monista vaikeuksista huolimatta liikepankkien johto teki kaikkensa valkoisen Suomen rahaliikenteen turvaamiseksi.[609]

Liikepankkien toiminnan melkein lakattua punaisessa Suomessa Suomen Pankki joutui toimimaan myös liikepankkina. Tosin Kansanvaltuuskunnalle tämä ei ollut mikään periaatteellinen ongelma. Niinpä Työmies-lehdessä oli 8.2.1918 uutinen, jonka mukaan Suomen Pankki oli kehittymässä maan johtavaksi liikepankiksi, ”joka vakavuudellaan, suhteellisesti suurilla varoillaan ja halvalla luotonannollaan voi vetää ison osan suurteollisuutta vaikutuspiiriinsä, samalla kuin myös valtion laajeneva liiketoiminta välittömästi lisää Suomen Pankin kansantaloudellista merkitystä”.[610] Suomen Pankin asemaa korosti myös se, että Helsingin Työväen Säästöpankki ei suostunut oikeastaan minkäänlaiseen yhteistyöhön Kansanvaltuuskunnan kanssa.[611]

Osoituksena olojen poikkeuksellisuudesta voidaan pitää, että helmikuun alkupuoliskolta lähtien Suomen Pankki ryhtyi maksamaan suljettuina olevien liikepankkien talletustileiltä rahaa tilien haltijoille. Tosin maksuihin liittyi erityinen vero, josta puolet perittiin talletuksen omistajalta ja puolet tilinpitopankilta. Rahat maksettiin kyseisten pankkien Suomen Pankissa olevilta tileiltä. Samaten Suomen Pankki ryhtyi ottamaan vastaan yksityispankeissa olevia erääntyneitä saatavia. Käyttövarojen lisäämiseksi Suomen Pankki otti myös käyttöön yksityisille henkilöille tarkoitetut talletustilit, joiden korkokannaksi määrättiin 4 prosenttia sekä lähinnä yrityksille tarkoitetut sekkitilit, joiden korko oli puolestaan 1 prosentti. Kansanvaltuuskunnan määräyksestä Suomen Pankki osoitti erityisen määrärahan kunnille myönnettäviä luottoja varten. Yrityksille myönnetyt luotot oli tarkoitettu lähinnä niiden palkkojen maksamiseen. Etusijalle asetettiin Kansanvaltuuskunnan hallintoon siirtyneiden yritysten luotottaminen.[612]

■ Valtioneuvos E. G. Palmén jatkoi vanhaa traditiota, jonka mukaan pankkivaltuustoa johti Helsingin yliopiston professori. Palmén toimi pankkivaltuusmiehenä vuodesta 1905 vuoteen 1919.
– Museovirasto / Atelier Apollo.

Suomen Pankin toiminta Kansanvaltuuskunnan alaisena supistui käytännössä kahden kuukauden mittaiseksi periodiksi. Tämän jakson aikana pankin vanha virkamieskunta oli hyvin kattavasti lakossa. Lakkoilevien virkamiesten tilalle palkattujen uusien virkailijoiden pankkikokemus ja pankkitoiminnan ammattitaito oli puutteellista, joten toiminnan painopisteenä oli ainoastaan välttämättömimpien juoksevien asioiden hoito. Mitään pysyviä jälkiä pankin rakenteisiin ja toimintamuotoihin tämä parin kuukauden mittainen jakso Kansanvaltuuskunnan alaisena ei näin ollen jättänyt.

Pari päivää sen jälkeen kun Suomen valkoisen armeijan avuksi tulleet saksalaiset joukot olivat vallanneet Helsingin 12.4.1918, Suomen Pankin vanha johtokunta saattoi saapua pankkiin tutkimaan mahdollisia hävityksiä. Ensimmäisten vaikutelmien mukaan pankkia oli ainakin ulkonaisesti kohdeltu kunnioittavasti eikä mitään suurta hävitystä ollut näkyvillä. Edessä oli tietenkin pankin kassojen inventointi, joka vei noin viikon. Tämän jälkeen Suomen Pankki voitiin avata yleisölle 22.4.1918.[613]

PUNAISTEN VALITSEMAN LINJAN SYITÄ

Sitä, mitä Suomen Pankin pääkonttorissa tapahtui sisällissodan kuukausina, voidaan kuvata seuraavilla sanoilla: laillisia muotoja tavoitellut laiton haltuunotto. Suomen Pankin haltuunoton hoitaneet Kansanvaltuuskunnan raha-asiain osaston edustajat pyrkivät toteuttamaan haltuunoton siten, että Suomen Pankkia koskevia säädöksiä noudatettiin niin pitkälle kuin heidän kannaltaan oli mahdollista. Tähän vaikuttivat useammat tekijät, joista ensimmäiseksi voidaan nostaa esiin pankkivaltuusmiesten poliittinen koostumus. Keväästä 1917 lähtien pankkivaltuusmiesten enemmistö koostui sosialidemokraattisen puolueen valitsemista jäsenistä eikä syksyn 1917 vaalien mukaisia pankkivaltuusmiehiä oltu vielä ehditty valita, joten pankkivaltuustossa oli vielä vuoden 1918 alkaessa sosialistinen enemmistö, joka oli valmis toimimaan Kansanvaltuuskunnan alaisuudessa.

Suomalaiset sosialistit jakaantuivat tässä vaiheessa kolmeen ryhmittymään, aseellisen kumouksen ehdottomiin vastustajiin, aseellisen kumouksen kannattajiin sekä välittävänä ryhmänä niihin, jotka kannattivat ”parlamentaarista ratkaisua” ensisijaisena toimintavaihtoehtona, mutta lähtivät lopulta mukaan aseelliseen kaappaukseen. Suo-

men Pankin toiminnassa mukana olleista ainakin Edvard Gylling, Anton Huotari, Albin Karjalainen, K.H. Wiik sekä Evert Huttunen kuuluivat viimeksi mainittuun, parlamentaaristen ratkaisujen ensisijaisuutta aluksi korostaneeseen ryhmään. Kun vallankumous kuitenkin alkoi, Gylling, Huotari ja Wiik katsoivat velvollisuudekseen lähteä mukaan, vaikka väkivallan käyttö olikin heistä ollut vastenmielistä. Näin heidän vaikutuksestaan Suomen Pankin haltuunoton vaiheissa korostui pyrkimys tiettyyn legaalisuuteen.[614]

Suomen Pankin haltuunottoprosessissa keskeinen rooli edellä mainittujen ohella oli maisteri Jalo Kohosella sekä juristi Einari Laaksovirralla. Kansanvaltuuskunnan raha-asiain osastoa johtanut Kohonen toimi käytännössä Suomen Pankin ylimpänä valvojana, ja koko Kansanvaltuuskunnassakin vahvan aseman saanut Laaksovirta puolestaan valvoi johtokunnan jäsenenä Kansanvaltuuskunnan etujen toteutumista Suomen Pankissa. Vaikka molemmat kuuluivat aseellisen kumouksen kannattajiin, heidän toimintansa suhteessa Suomen Pankkiin oli maltillista, mikä johtui luultavasti heidän strategisista tilannearvioistaan. He ymmärsivät alusta lähtien, että Kansanvaltuuskunnan raha-asioiden hoitaminen edellytti Suomen Pankin toiminnan mahdollisimman häiriötöntä jatkumista. Hallintoon ja rahakysymyksiin perehtyneinä henkilöinä he olivat selvillä pankkityön vaatimista ammatillisista valmiuksista. Tällöin he ainakin vallankumouksen alkuvaiheissa vielä toivoivat mahdollisimman monen virkamiehen jatkavan työtään pankissa. Ehkä tästä syystä Kohonen ja Laaksovirta pyrkivät mahdollisimman kitkattomaan ja väkivallattomaan vallanvaihtoon Suomen Pankissa. Yhtenä keinona oli tällöin Suomen Pankkia koskeneiden säädösten noudattaminen. Toiveet virkamieskunnan suostumisesta jatkamaan työtään uusien isäntien alaisuudessa osoittautuivat kuitenkin turhiksi.

VALKOINEN SUOMI JA KESKUSPANKKI

Helmikuun alkupäivinä 1918 olivat sekä pankkivaltuusmiesten porvarilliset jäsenet että pankin johtokunta ja käytännössä koko virkamieskunta lopettaneet työnsä Suomen Pankissa. Ylimmissä asemissa toimineille seuraavat viikot merkitsivät piileskelyä tai siirtymistä pois Helsingistä, sillä monet johtavat virkamiehet ja poliitikot olivat punakaartin etsintälistoilla. Täysin toimettomina ei kuitenkaan oltu. Välittömäs-

ti pankin jouduttua Kansanvaltuuskunnan haltuun pitkäaikainen pankkivaltuutettu professori E. G. Palmén sekä pankin ylikamreeri A. Mannelin ottivat yhteyttä Helsingissä toimiviin ulkomaiden edustajiin ja informoivat näitä Suomen Pankin laittomasta haltuunotosta, jotta nämä edelleen lähettäisivät tiedon omien maittensa hallituksille Suomen Pankin tilanteesta. Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan oli puolestaan pankkivaltuusmiesten päätöksen mukaisesti matkustanut 27.1.1918 Tukholmaan, missä hän sitten oleskeli koko sisällissodan ajan. Sieltä käsin hän pystyi esteettömästi informoimaan Suomen Pankin kaikkia kirjeenvaihtajapankkeja siitä, ettei pankin uudella hallinnolla ollut oikeuksia ulkomailla olevien saatavien käyttöön.[615]

Sekä Helsingistä että von Collanilta Tukholmasta tulleet viestit riittivät vakuuttamaan ulkomaiset pankit, eikä Kansanvaltuuskunnan alaisuudessa toiminut Suomen Pankki päässyt käsiksi näihin ulkomaisiin saataviin. Ainoan poikkeuksen muodostivat Pietarin pankeissa olleet ruplamääräiset saatavat. Apuna ulkomaisten saatavien turvaamisessa oli myös se, että viimeistään Haller & Söhle -kriisistä eli vuodesta 1907 lähtien von Collan oli vieraillut kaikissa tärkeimmissä kirjeenvaihtajapankeissa, joten hän tunsi henkilökohtaisesti näiden pankkien johtajat. Osapuolten kesken vallitsivat luottamukselliset suhteet, mikä vahvisti Suomen Pankin vanhan johdon asemaa.

Vaikka poliittinen tilanne oli Suomessa kiristynyt keväästä 1917 lähtien, niin vielä Svinhufvudin itsenäisyyssenaatin aloittaessa työnsä marraskuun lopulla 1917 uskottiin tilanteen pysyvän rauhanomaisena. Niinpä senaatista ei missään vaiheessa tullut Suomen Pankkiin minkäänlaisia kehotuksia varautua tulevaan sisäiseen kriisiin. Punaisten kaappauksen mahdollisuuteen ei siis juurikaan valmistauduttu. Tosin muutamaa päivää ennen Kansanvaltuuskunnan asettamista senaatin puheenjohtaja Svinhufvud oli lähettänyt kolme senaattoria, Heikki Renvallin, Alexander Freyn ja J. E. Pehkosen Vaasaan, jonne muutamaa päivää myöhemmin saapui myös neljäs senaatin jäsen Juhani Arajärvi. Nämä tulivat muodostamaan nk. Vaasan senaatin, jonka puheenjohtajaksi määrättiin Renvall ja joka yhdessä Mannerheimin johtamien suojeluskuntajoukkojen kanssa ryhtyi 28.1. riisumaan Suomessa olevia venäläisiä joukkoja aseista sekä palauttamaan laillisia oloja.

Kolmen senaattorin siirryttyä Vaasaan muut senaattorit, myös senaatin puheenjohtaja P. E. Svinhufvud, jäivät aluksi Helsinkiin, jossa he

Kansanvaltuuskunnan otettua vallan joutuivat piiloutumaan. Tilanne oli ongelmallinen, sillä tiedon kulku Vaasan ja Helsingin välillä toimi puutteellisesti. Myöhemmin tämä näkyikin muutamina ristiriitaisina päätöksinä, ja tilanne normalisoitui vasta maaliskuun lopulla, kun Svinhufvudin onnistui paeta Helsingistä ja siirtyä Vaasaan. Näin hän palasi senaatin puheenjohtajaksi. Valkoisen hallituksen kaksinapaisuus näkyi myös siinä, että yhteistoiminta Suomeen tulleiden saksalaisten kanssa tapahtui lähinnä Helsinkiin jääneiden senaatin jäsenten välityksellä.[616]

Vaasaan siirtyneellä senaatilla oli edessään sama ongelma kuin Helsingissä valtaan nousseella Kansanvaltuuskunnalla: miten rahoittaa sodankäynti tilanteessa, jossa verotus ei toiminut. Lähtökohtaisesti valkoisen Suomen tilanne vaikutti Kansanvaltuuskunnan tilanteeseen verrattuna hyvin ongelmalliselta. Kansanvaltuuskunnan hallussa olivat sekä Suomen Pankin pääkonttori setelipainoineen että suurimmat haarakonttorit käteiskassoineen. Lisäksi punakaartit vartioivat kaikkien suurimpien liikepankkien pääkonttoreita. Vaasaan siirtyneellä senaatilla oli välittömästi käytössään vain Suomen Pankin punaisen Suomen ulkopuolella sijainneet haarakonttorit Vaasassa, Oulussa, Kuopiossa, Joensuussa, Sortavalassa, Mikkelissä ja Jyväskylässä sekä liikepankkien näillä alueilla sijainneet sivukonttorit. Kansanvaltuuskunnan haltuun siirtyneen Suomen Pankin pääkonttorin ja haarakonttoreiden kassoissa oli seteleitä liki 170 miljoonan markan edestä, kun valkoisen puolen alueella sijanneissa haarakonttoreissa kassojen varat jäivät 10 miljoonaan markkaan.[617]

Näiden lukujen valossa tarkasteltuna ero oli erittäin merkittävä. Todellisuudessa tilanne oli kuitenkin paljon tasaisempi. Vaasaan siirtyneen senaatin ja yksityisen finanssisektorin välillä vallitsi rikkumaton yhteisymmärrys ja yhteistyö. Tämä näkyi konkreettisesti senaatin henkilövalinnoissa. Vaasan senaatin jäsenistä Frey kuului Pohjoismaiden Osakepankin ja senaattori Arajärvi Kansallis-Osake-Pankin johtokuntaan. Tärkeimpien liikepankkien johtajat kokoontuivatkin välittömästi sisällissodan alettua Vaasaan, jossa valtion finansseista vastannut senaattori Arajärvi sai kirjallisen sitoumuksen suurimpien liikepankkien pääjohtajilta senaatin tarvitseman rahoituksen järjestämisestä. Tätä liikepankkien johtajien sitoumusta ei kuitenkaan jouduttu käyttämään, vaan aluksi senaatti turvautui Suomen Pankin haarakonttoreista saatuihin varoihin sekä lyhytaikaisiin vekselilainoihin. Läntisistä naapurimaista saatiin myös muutamia lyhytaikaisia luottoja.

Rahoitusasemansa vakauttamiseksi senaatti teki maaliskuun lopulla päätöksen 200 miljoonan markan suuruisen kotimaisen obligaatiolainan liikkeelle laskemisesta. Tämän vapaudenlainan nimellä kulkeneen obligaatiolainan liikkeellelasku onnistui erinomaisesti, sillä merkinnät nousivat 279 miljoonaan markkaan. Merkitsijöiksi lähtivät velvollisuudentunnosta erityisesti yhteisöt kuten säästö- ja liikepankit sekä yritykset. Arajärvi neuvotteli tästä lainasta myös Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan von Collanin kanssa. [618] Neuvottelut teki mahdolliseksi von Collanin jääminen Tukholmaan tammikuun lopulla tekemänsä virkamatkan jälkeen, kuten edellä on kerrottu.

Setelipaino oli Kansanvaltuuskunnan hallitsemassa pääkaupungissa, joten maksuvälineiden puute nousi pian akuutiksi ongelmaksi. Myös tässä kohden kitkaton yhteistyö liikepankkien kanssa helpotti ongelman ratkaisua. Yhteistyössä senaatin kanssa Waasan Osakepankki laski liikenteeseen 20 miljoonan markan edestä määräsummalle kirjoitettuja sekkejä, jotka siten toimivat seteleiden korvikkeena. Vastaavanlaisia sekkejä laskivat liikkeeseen myös muutamat Suomen Pankin haarakonttorit valkoisten hallitsemalla alueella. Toisena seteleiden korviketyyppinä käytettiin liikepankkien postilähetysvekseleitä, jotka kirjoitettiin pyöreille tasasummille. Kolmantena käteisen korvikkeena olivat suurten yhteisöjen liikkeelle laskemat, pankkien maksettaviksi asettamat maksuosoitukset. Näillä instrumenteilla onnistuttiin korvaamaan varsinaiset setelit maksuvälineinä.[619]

Valkoisen Suomen raha-asioiden hoito ja rahan tarjonta toteutettiin siten selvästi hajautetummin kuin vastaavien tehtävien hoito punaisessa Suomessa. Samalla toteutui mielenkiintoinen roolien vaihto näissä kahdessa kilpailevassa osapuolessa. Pääkaupunkiin jäänyt Suomen Pankki muuttui luonteeltaan osin liikepankiksi, tosin samalla säilyen myös koko rahajärjestelmän keskuksena. Vaasaan siirtyneen valkoisen Suomen ”keskuspankiksi” nousi puolestaan koko liikepankkiryhmittymä Vaasan Osakepankin johdolla. Kokonaisuudessaan senaatti onnistui raha-asioiden hoidossa ja maksuvälineiden tarjonnan säätelyssä Kansanvaltuuskuntaa paremmin. Tässä korostui ilman muuta paremman ammattitaidon merkitys. Maan johtavat pankkitoiminnan asiantuntijat olivat senaatin käytettävissä Vaasassa, jolloin hyvällä ammattitaidolla voitiin korvata aineellisten resurssien niukkuus. Raha-asioiden hoidossa kokeneet pankkiirit olivat punaisten käyttämiä pitkän linjan toimittajia ja puoluetoimitsijoita taitavampia ja tehokkaampia.

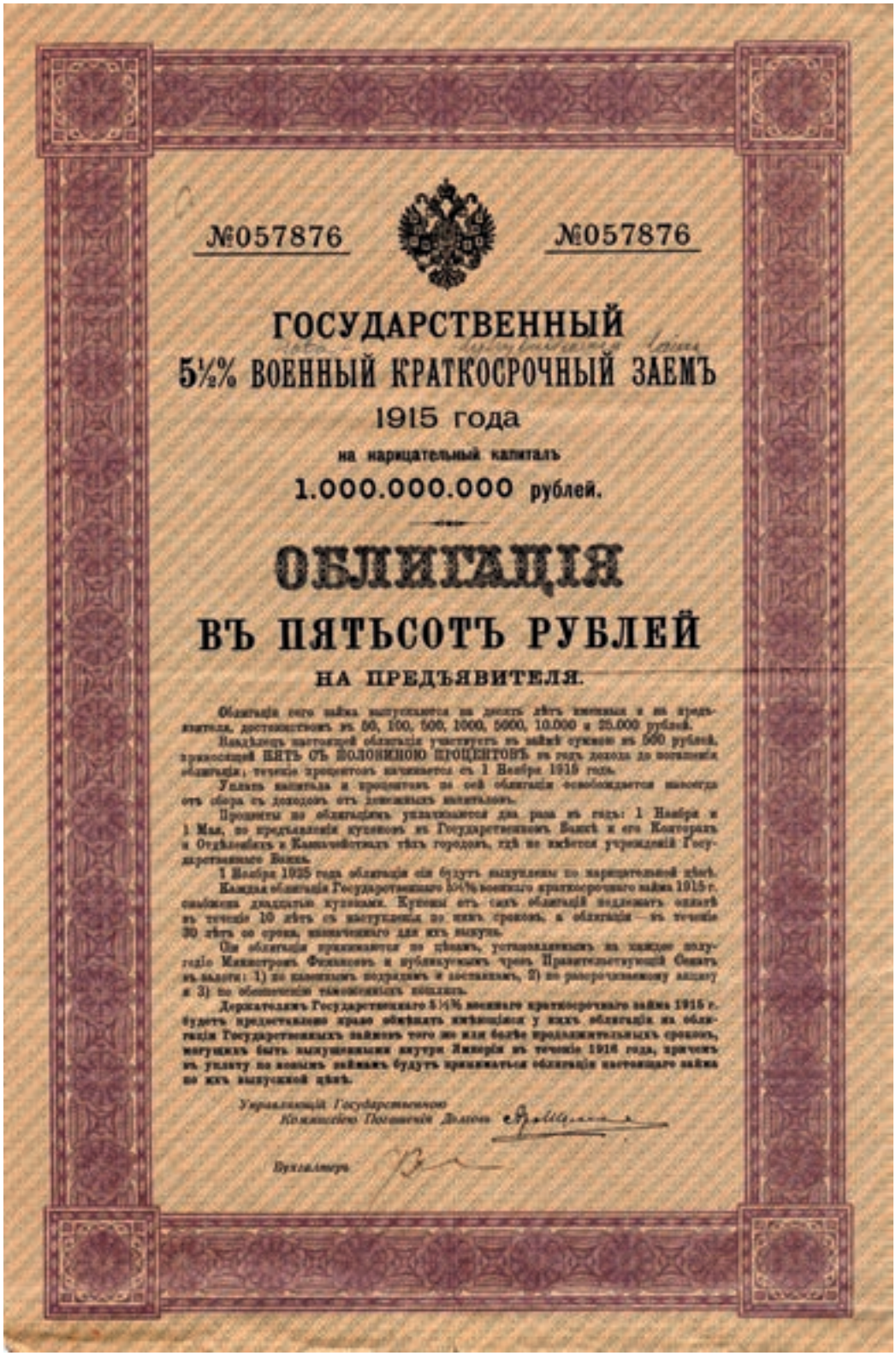

№057876 №057876

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
5½% ВОЕННЫЙ КРАТКОСРОЧНЫЙ ЗАЕМЪ
1915 года
на нарицательный капиталъ
1.000.000.000 рублей.

ОБЛИГАЦІЯ
ВЪ ПЯТЬСОТЪ РУБЛЕЙ
НА ПРЕДЪЯВИТЕЛЯ.

Облигація сего займа выпускаются на десять лѣтъ именныя и на предъявителя, достоинствомъ въ 50, 100, 500, 1000, 5000, 10.000 и 25.000 рублей.

Владѣлецъ настоящей облигаціи участвуетъ въ займѣ суммою въ 500 рублей, приносящей ПЯТЬ СЪ ПОЛОВИНОЮ ПРОЦЕНТОВЪ въ годъ дохода до погашенія облигаціи; теченіе процентовъ начинается съ 1 Ноября 1915 года.

Уплата капитала и процентовъ по сей облигаціи освобождается навсегда отъ сбора съ доходовъ отъ денежныхъ капиталовъ.

Проценты по облигаціямъ уплачиваются два раза въ годъ: 1 Ноября и 1 Мая, по предъявленіи купоновъ въ Государственномъ Банкѣ и его Конторахъ и Отдѣленіяхъ и Комиссіонствахъ тѣхъ городовъ, гдѣ не имѣется учрежденій Государственнаго Банка.

1 Ноября 1925 года облигаціи сіи будутъ выкуплены по нарицательной цѣнѣ.

Каждая облигація Государственнаго 5½% военнаго краткосрочнаго займа 1915 г. снабжена двадцатью купонами. Купоны отъ сихъ облигацій подлежатъ оплатѣ въ теченіе 10 лѣтъ съ наступленія по нихъ сроковъ, а облигація — въ теченіе 30 лѣтъ со срока, назначеннаго для ихъ выкупа.

Сіи облигаціи принимаются по цѣнамъ, устанавливаемымъ на каждое полугодіе Министромъ Финансовъ и публикуемымъ чрезъ Правительствующій Сенатъ къ выдачѣ: 1) по казеннымъ подрядамъ и поставкамъ, 2) по разсрочкамъ акцизу и 3) по обезпеченію таможенныхъ пошлинъ.

Держателямъ Государственнаго 5½% военнаго краткосрочнаго займа 1915 г. будетъ предоставлено право обмѣнять имѣющіяся у нихъ облигаціи на облигаціи Государственныхъ займовъ того же или болѣе продолжительныхъ сроковъ, могущихъ быть выпущенными внутри Имперіи въ теченіе 1916 года, причемъ въ уплату по новымъ займамъ будутъ приниматься облигаціи настоящаго займа по ихъ выпускной цѣнѣ.

Управляющій Государственною Канцеляріею Погашенія Долговъ

Бухгалтеръ

■ Suomen Pankin oli sijoitettava varojaan tällaisiin obligaatioihin, joilla Venäjä rahoitti sotamenojaan ensimmäisessä maailmansodassa. Venäjän vallankumouksen jälkeen obligaatiot osoittautuivat arvottomiksi. – Suomen kansallismuseo/Rahakammio. Museovirasto / Outi Järvinen.

KRIISIEN VUODET JA SUOMEN PANKIN TALOUS

RUPLIA KASAANTUU SUOMEN PANKKIIN

Ensimmäisen maailmansodan taloudelliset vaikutukset Suomeen olivat tavallaan kaksijakoiset. Toisaalta kaikki taloudelliset suhteen länteen katkesivat, toisaalta Venäjän hallituksen lähes rajattomilta tuntuneet sotatarviketilaukset synnyttivät muutamille toimialoille todellisen boomin. Myös Venäjän teettämät laajat linnoitustyöt lisäsivät taloudellista aktiviteettia erityisesti eteläisessä Suomessa. Suomen Pankin taloudelliselle asemalle nämä vuodet olivat suorastaan katastrofaaliset, ja syynä oli pankin riippuvuus ruplataloudesta, jota edellä on jo kuvattu.

Vaikka Suomen Pankin johtokunta pystyikin jonkin verran alentamaan ruplanoteeraustaan, niin suhteessa ruplan ulkomailla vallinneeseen kurssitasoon Suomessa toteutetut alennukset olivat vaatimattomia. Suomen Pankin velvollisuus ottaa vastaan ruplia keinotekoisen korkeaan ”pakkokurssiin” merkitsi siis taloudellista menetystä Suomen Pankille. Edessä olivat todellisen ruplavyöryn ajat, mikä selittyy useilla samaan suuntaan vaikuttaneilla tekijöillä. Suomeen Pankkiin toivat ruplia sekä venäläiset sotilas- että siviiliviranomaiset. Kasvava epävarmuus Venäjällä puolestaan johti pääomapakoon ja nämä ruplat suuntautuivat myös Suomen Pankkiin, jossa yleisö vaihtoi niitä markoiksi. Lisäksi myös suomalaiset viejät pyrkivät mahdollisimman nopeasti vaihtamaan maksuksi saamansa ruplatulot markoiksi.

Vuoden 1917 kuluessa Venäjän poliittinen järjestelmä murtui, mikä heijastui myös Suomen ja Venäjän välisissä suhteissa. Venäjän keskushallinnon edustajat eivät enää sanelleet sitä, miten Suomessa oli toi-

mittava. Näissä uusissa oloissa myös Suomen Pankin neuvotteluasemat vahvistuivat. Suomen Pankin ei enää tarvinnut ottaa vastaan ruplia tai valtionvelkasitoumuksia. Aluksi Suomen Pankki esitti markkojen vaihtamista Venäjän keskuspankin tarjoamaa kultaa vastaan, mutta tähän ehdotukseen eivät venäläiset suostuneet. Sen sijaan ratkaisuksi tuli markkojen vaihtaminen Venäjän keskuspankista otettuja puntia ja dollareita vastaan. Myös yksityisten henkilöiden oikeudelle vaihtaa ruplia markoiksi asetettiin tiukkoja päiväkohtaisia rajoituksia. Ruplan pakkokurssin aiheuttaman riskin lisäksi riskinä oli ruplamääräisten obligaatioiden lisääntyminen, sillä Suomen Pankki oli käytännössä pakotettu merkitsemään suhteellisen suuria eriä venäläisiä obligaatioita.[620]

Suomen Pankin johto huolestui ruplasaataviensa nopeasta kasvusta viimeistään kesällä 1915, kun niiden määrä oli noussut vuoden 1914 alun 12 miljoonasta markasta 150 miljoonaan markkaan (kesäkuussa 1915). Asia oli ongelmallinen Suomen Pankin lisäksi koko muullekin rahoitussektorille sekä monille valtion laitoksille, jotka joutuivat ottamaan vastaan ruplia. Kunnollisen käsityksen saamiseksi tilanteesta senaatissa järjestettiin elokuussa 1915 neuvottelutilaisuus, johon oli kutsuttu Suomen Pankista johtokunnan puheenjohtaja von Collan, liikepankkisektorilta August Ramsay, J.K. Paasikivi ja Emil Schybergson sekä Valtiokonttorista ylitirehtööri Jonathan Wartiovaara. Neuvotteluissa todettiin, ettei Suomen Pankin talous voisi millään kestää ylikurssiin vaihdettujen ruplien aiheuttamaa tappiota. Kuitenkin juuri tällaisissa epävakaissa oloissa tarvittaisiin taloudellisesti vahvaa keskuspankkia. Vaikka ruplan pakkokurssi tunnustettiinkin suurimmaksi ongelmaksi, niin samalla August Ramsay piti ruplan korkeata kurssia yksityisen teollisuuden kannalta ensiarvoisen tärkeänä. Hänen mukaansa ruplan kurssin alentaminen tuhoaisi vientiteollisuuden kannattavuuden.[621]

Kuten edellä on jo kerrottu, ruplan valuuttakurssia koskevassa kysymyksessä saavutettiin poliittinen ratkaisu ns. Haritonovin komiteassa syksyn 1915 aikana. Saavutettu kompromissi oli sikäli Suomen Pankin kannalta helpotus, että se sai enemmän liikkumavaraa ruplan kurssia määritellessään. Toisaalta kompromissin hinta oli sellainen, että se ei vähentänyt Suomen Pankin altistumista Venäjää koskevalle luottoriskille. Sen mukaan Venäjän hallituksen tarvitsemat markat saataisiin nimittäin vastedes Suomen Pankin myöntämillä lainoilla. Käytännössä tämä tarkoitti markkojen vaihtamista vekselin muotoon kirjoitettuja valtionvelkasitoumuksia vastaan.[622]

RUPLATAPPIOT

Ensimmäisen maailmansodan vuosien aikana syntyneiden ruplatappioiden tarkan summan määrittäminen on ongelmallista jo pelkästään näinä vuosina vallinneen korkean inflaation takia. Lisäksi tappioiden kantajana oli osaltaan myös valtio eikä pelkästään Suomen Pankki. Teknisesti tappioiden arviointia vaikeuttaa myös monien eri valuuttakurssien rinnakkainen olemassaolo. Näitä kursseja olivat ainakin lähtökohtana oleva ruplan pariarvo, ruplan eräänlaista markkina-arvoa kuvaava Tukholman noteeraus, hallinnollista pakkokurssia kuvaava Helsingin noteeraus sekä Suomen Pankin tilinpäätöksessään käyttämä kirjanpitokurssi, joka usein oli suunnilleen Tukholman ja Helsingin noteerausten puolivälissä.

SUOMEN PANKIN RAHASTOT 1913

	Milj. markkaa
Kantarahasto	25,0
Vararahasto	65,2
Kiinteistöt	3,0
Käyttämättömät voittovarat	14,2

Lähde: Suomen Pankin vuosikertomus 1913.

Vuoden 1913 päättyessä Suomen Pankin kantarahasto ja vararahasto nousivat kaikkiaan 90 miljoonaan markkaan, minkä lisäksi pankilla oli käyttämättömiä voittovaroja 14 miljoonaa markkaa, joista tosin vajaa puolet meni automaattisesti valtion käyttöön. Täten Suomen Pankin pääomat kokonaisuudessaan nousivat viimeisenä rauhanvuotena runsaaseen 100 miljoonaan markkaan.

TILINPÄÄTÖKSEN MUKAINEN TULOS SOTAVUOSINA

	Voitto Milj. markkaa	**Tappio Milj. markkaa**
1914	6,5	-
1915	-	21,3
1916	4,2	-
1917	-	90,9

Lähde: Suomen Pankin vuosikirja 1914–1917.

Näiden kirjanpidollistenkin lukujen valossa tarkasteltuna tilanne oli jo vuoden 1917 päättyessä kestämätön, sillä kumulatiiviset tulokset jaksolta 1914–1917 osoittivat 101,5 miljoonan markan tappiota. Sekä pankin kantarahasto että vararahasto olivat huvenneet tappioiden peittämiseen. Mitään pääomia ei vuoden 1917 päättyessä ollut enää jäljellä.

Tämä kirjanpidollisen tuloksen perusteella muodostuva kuva ei kuitenkaan kerro kurssitappioiden todellista määrää, vaan sitä on parempi arvioida tilinpäätökseen kirjattujen agiotappioiden ja arvonalennusten valossa. Tämä indikaattori on sikäli osuva, että Venäjän keisarikunnan hajoaminen johti lopulta tilanteeseen, jossa oikeastaan kaikki ruplamääräiset saatavat Venäjältä osoittautuivat arvottomiksi. Samalla tämä menettely antaa käsityksen siitä, missä vaiheessa nämä Suomen Pankin kärsimät tappiot voitiin pankin kirjanpidossa tunnustaa.

Suomen Pankin hallussa olleiden ruplamääräisten saatavien ja obligaatioiden summa nousi parikurssin mukaan laskettuna 724,2 miljoonaan markkaan vuoden 1917 lopussa.[623] Taseessa näin korkeata summaa ei luonnollisestikaan missään vaiheessa ollut, sillä ruplasaatavat oli hankittu parikurssia alhaisempaan kurssiin, minkä lisäksi kirjauskurssi saattoi olla vielä alhaisempi.

Jälkikäteen arvioituna Suomen Pankin olisi teoriassa kannattanut vaihtaa itselleen kertyneet ruplat länsivaluutoiksi Tukholmassa mahdollisimman pian agiotappioista välittämättä. Vuosina 1914–1915 näin jossain määrin tehtiinkin, mutta vuonna 1916 Venäjän viranomaiset kielsivät sekä Suomen Pankilta että yksityisiltä pankeilta ruplien myynnit Tukholmassa. Venäläisten mukaan suomalaisten ruplakaupat Tukholmassa olivat jyrkentäneet ruplan kurssin laskua, joten ne haluttiin kieltää kokonaan.[624]

Venäläisten ruplamääräisten saatavien ja obligaatioiden aiheuttamat agiotappiot ja arvonalennukset jaksona 1914–1921 on esitetty seuraavan sivun taulukossa.

	Milj. markkaa
1914	4,0
1915	35,7
1916	22,5
1917	165,4
1918	223,8
1919	29,4
1920	17,4
1921	9,3
Kaikkiaan	507,5

Lähde: Suomen Pankin vuosikirja 1921.

Vuoden 1921 osalta näihin menetyksiin voitaisiin vielä lisätä 91,6 miljoonaa markkaa, koska Tarton rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen vuonna 1921 siirrettiin Suomen Pankin taseessa olleet 91,6 miljoonaan markkaan nousseet valuuttavelkasitoumukset valtion vastuulle, joten niistä koituneita tappioita ei kirjattu Suomen Pankin kirjanpitoon. Kaikkia venäläisiä saatavia ei tosin vielä tässä vaiheessa kyetty poistamaan, vaan runsaaseen 50 miljoonaan markkaan nousseet saatavat poistettiin vähitellen pankin taloudellisen tilan sallimissa puitteissa.

Valtiokonttorista Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajaksi siirtynyttä J.K. Paasikiveä mukaillen voidaan perustellusti sanoa tappioiden olleen hirmuiset. Näin Suomen Pankin näkökulmasta katsottuna kiistattomasti olikin. Suurimpana hyötyjänä oli luonnollisesti Venäjän keskushallinto, koska nämä tappiot merkitsivät voimavarojen siirtoa sotavuosina Suomesta Venäjälle. 1920-luvulla otettiinkin yleisesti käyttöön termi ”sotavero”, jonka yhtenä osana olivat nämä pakkokurssin aiheuttamat menetykset Suomelle. Toisena suurena hyötyjänä oli suomalainen sotatarvikkeita Venäjälle vienyt teollisuus. Pakkokurssi piti viejien voitot korkeana, ja Suomen Pankki kantoi nämä vuodet ruplaan sisältyneen valuuttakurssiriskin yrittäjien puolesta. Tässä ohessa myös mittava keinottelijoiden ryhmä pääsi osaksi rinnakkaisten kurssien tarjoamista voitoista.

Pankin toiminnan turvaamiseksi kurssitappioiden jatkuessa pankkivaltuusmiehet tekivät 1.6.1917 senaatille esityksen 200 miljoonan markan suuruisen kotimaisen obligaatiolainan ottamisesta. Näin saadut varat siirrettäisiin Suomen Pankille, joka vastineeksi siirtäisi valtion vastuulle pankin hallussa olevia venäläisiä valuuttaobligaatioita. Tällä operaatiolla Suomen Pankki pystyisi korjaamaan pääomarakenteensa terveelle tasolle. Samalla näiden 200 miljoonan markan arvoisten obligaatioiden myynti Suomen markkinoille supistaisi nopeasti kasvanutta setelistöä ja siten auttaisi inflaation hillinnässä. Pankkivaltuusmiesten ehdotus kyllä hyväksyttiin, mutta eduskunnan hajotuksen takia sitä ei ehditty vuoden 1917 kuluessa toteuttaa.[625] Näin vuoden 1917 tilinpäätöksessä pankin kantarahaston kooksi jäi 4,7 miljoonaa markkaa. Todellisuudessa rahastot oli menetetty kokonaisuudessaan, mutta kirjanpitoa ”luovasti” käyttämällä näytettiin edes pientä omaa pääomaa. Tappiot eivät kuitenkaan jääneet tähän, kun Suomi vuoden 1918 alussa ajautui sisällissotaan.

Oltuaan noin kaksi ja puoli kuukautta Kansanvaltuuskunnan hallussa Suomen Pankki palasi vanhan johtonsa alaisuuteen 14.4.1918, ja yleisölle sen ovet avautuivat viikkoa myöhemmin. Tällöin käynnistettiin välittömästi laskelmat sisällissodan pankille aiheuttamista menetyksistä. Karkeasti arvioituna nämä menetykset koostuivat seuraavista eristä:

SUOMEN PANKIN TAPPIOT SISÄLLISSODAN AIKANA

	Milj. markkaa
Kansanvaltuuskunnan käyttöön otetut varat pano- ja ottotileillä	156,0
Lainat Kansanvaltuuskunnan alaisille kunnallisille laitoksille	14,9
Kassavajaukset	
· pääkonttori	0,4
· haarakonttorit	4,9
Rahalähetykset Pietariin	6,7
Liikkeeseen lasketut väärät setelit	77,2

Lähde: Pankkivaltuusmiesten kertomus 1918.

Lopullisen laskelman mukaan Suomen Pankin kärsimät menetykset ”kapinan” ajalta arvioitiin 116,2 miljoonaksi markaksi. Eniten menetyksiä vähensi eduskunnan päätös, jonka mukaan Suomen Pankki oli velvollinen lunastamaan näistä väärennetyiksi julistetuista seteleistä ainoastaan yhden markan setelit. Ratkaisu oli pitkälti käytännön sanelema, koska näiden pienten setelien erottelu muista olisi tullut niiden arvoa kalliimmaksi operaatioksi.

Ruplan pakkokurssin aiheuttamiin menetyksiin verrattuna sisällissodan aiheuttamat tappiot olivat siten suhteellisen pienet. Suomen Pankin asemaa tämä ei kuitenkaan paljon auttanut, sillä tappiot syntyivät tilanteessa, jossa kaikki omat pääomat oli jo valmiiksi syöty ruplasaatavien muututtua käytännössä arvottomiksi. Ainoana mahdollisena ratkaisuna oli valtiolta saatu apu, ja tätä koskeva pohjatyö oli onneksi jo valmiina sen ansiosta, että eduskunta oli kesällä 1917 tehnyt päätöksen Suomen Pankin pääoman vahvistamisesta.

Kesäkuussa 1918 pankkivaltuusmiehet esittivät sisällissodan päättymisen jälkeen nimitetylle uudelle, J.K. Paasikiven johtamalle senaatille suunnitelman, jonka mukaan valtio ottaisi 350 miljoonan markan suuruisen obligaatiolainan. Obligaatiot siirrettäisiin Suomen Pankin haltuun, jolloin ne voitaisiin rinnastaa pankin omiin pääomiin. Eduskuntakäsittelyn yhteydessä ehtoja vielä kiristettiin. Verottomien valtion obligaatioiden korko alennettiin 4,5 prosenttiin, ja Suomen Pankki sai myydä niitä muille pankeille, laitoksille tai yksityisille henkilöille ainoastaan sovittuaan asiasta hallituksen kanssa. Lisäksi pankin vuosittaisesta ylijäämästä olisi siirrettävä valtiolle automaattisesti obligaatioiden kuoletuksiin tarvittava summa.[626]

Suomen Pankille siirrettyjen obligaatioiden alhaisella korolla ja myyntirajoituksilla hallitus halusi varmistaa sen, ettei Suomen Pankki kilpailisi hallituksen kanssa tiukoilla lainamarkkinoilla. Näin myös tapahtui, sillä Suomen Pankki ei missään vaiheessa sijoittanut näitä obligaatioita markkinoille. Käytännössä tämä operaatio ei siten merkinnyt valtiolle minkäänlaista taloudellista uhrausta. Kyseessä oli pikemminkin kirjanpidollinen operaatio, joka oli tarpeen, jotta kirjanpidon vaatimat poistot ja arvonalennukset olisi pystytty tekemään Suomen Pankin tilinpäätöksissä. Eduskunnan päätös kyseisen 350 miljoonan markan siirrosta Suomen Pankkiin vahvistettiin 10.9.1918 ja valtion antamat sitoumukset merkittiin saatavina pankin taseeseen 31.10.1918.[627]

Suomen Pankille osoitetut 350 miljoonaa markkaa käytettiin kokonaisuudessaan poistoihin ja arvonalennuksiin. Ensiksikin niiden turvin voitiin poistaa se 116,2 miljoonan markan tappio, jonka Kansanvaltuuskunnan aika oli Suomen Pankille aiheuttanut. Jäljelle jääneet 233,8 miljoonaa markkaa käytettiin ruplapohjaisten saatavien arvonalennuksiin. Vuoden 1918 tilinpäätöksessä pankin kantarahaston määrä oli siten edelleen 4,7 miljoonaa markkaa, mikä kantarahastoon oli edellisen vuoden tilinpäätöksessä jätetty.

Itsenäisen Suomen keskuspankki aloitti siis toimintansa kaikki pääomansa menettäneenä, ja hallitukselta saatu tukikin oli lähinnä näennäinen. Aivan niin huono Suomen Pankin taloudellinen asema ei kuitenkaan ollut kuin sen taseista olisi voinut päätellä. Kriiseistä huolimatta Pankin kultakassa oli nimittäin säilynyt ennallaan, ja vuoden 1918 tilinpäätöksessä sen arvoksi oli merkitty 42,6 miljoonaa markkaa. Kulta oli siis edelleenkin kirjattu taseeseen vuoden 1878 kullan arvon mukaisesti, mutta todellisuudessa kullan hinta oli tässä vaiheessa jo moninkertainen. Jos kullan hinta olisi määritelty dollarikurssin mukaisesti – dollari oli eri valuutoista parhaiten kultaan vaihdettavissa – niin kultavarannon arvo olisi vuoden 1918 lopussa ollut noin 72 miljoonaa markkaa. Kultakassan arvostamisesta vanhaan kurssiin seurasi siis, että Suomen Pankilla oli tässä vaiheessa taseessaan merkittävä piilovaraus.[628]

NOLLAPISTEESSÄ: SUOMEN RAHAPOLITIIKKA VUOSINA 1918–1919

KATEMÄÄRÄYKSET UUDISTETAAN

Vuoden 1917 kuluessa ruplan ulkoisen arvon kiihtyvä lasku oli johtanut tilanteeseen, jossa Suomen Pankin johdolla ei ollut enää vaihtoehtoja. Setelistön katteena olevien ruplamääräisten saatavien kirjanpitoarvo oli keinotekoisen korkea, minkä ohella katteen muut erät eli lähinnä valuuttaobligaatiot ja valtion obligaatiot eivät täyttäneet ohjesäännön mukaisia katevaatimuksia. Ruplamääräisten saatavien arvonalennuksiin kohti niiden todellisia arvoja ei kuitenkaan ollut mitään mahdollisuuksia, sillä tämä operaatio olisi vaatinut liikkeessä olevan setelistön jyrkkää supistamista, mikä olisi aiheuttanut liian suuria ongelmia koko yhteiskunnalle. Tässä tilanteessa ohjesäännön katemääräyksiä oli siten pakko muuttaa, jotta pankin toiminta olisi saatu edes muodollisesti kuntoon. Välittömänä ratkaisuna johtokunta esitti kattamattoman setelinanto-oikeuden nostamista vuonna 1914 käyttöön otetusta 70 miljoonasta markasta 200 miljoonaan markkaan. Tämän ohella johtokunta esitti katepohjan merkittävää laajentamista. Voimassa olleen johtosäännön mukaan setelikatteeseen laskettiin mukaan ulkomaan rahan arvoiset riidattomat saatavat. Nyt näiden määrä oli supistumassa olemattomiin, jolloin johtokunta ehdotti katekelpoisiksi eriksi myös Suomen valtion antamat markkamääräiset obligaatiot ja muut markkamääräiset sitoumukset. Välittömästi tätäkään uudistusta ei kuitenkaan voitu toteuttaa, sillä maan sisäinen sekasorto, sisällissota, lykkäsi vielä kerran uudistuksen toteuttamista. Kesällä 1918 olot

olivat siinä määrin vakiintuneet, että katemääräysten uudistaminen voitiin viedä päätökseen, ja pohjana oli johtokunnan vuoden 1917 lopulla tekemä esitys. Suomen Pankin asema oli tässä vaiheessa niin kriittinen, että näitä uusia katemääräyksiä sovellettiin jo vuoden 1917 tilinpäätöksen laadinnassa, vaikka nämä määräykset astuivat voimaan vasta 27.7.1918. Sisällissodan takia vuoden 1917 tilinpäätöksen laadinta siirtyi nimittäin kevääseen 1918.[629]

Uudet katemääräykset merkitsivät kultakantajärjestelmän periaatteiden lopullista häviötä. Katteen ei enää tarvinnut olla arvometallia tai niihin sidottua ulkomaista valuuttaa eikä keskuspankilla ollut käytännössä ylärajaa valtion luotottamisessa. Vuonna 1918 voimaan astuneet uudet katemääräykset olivat olleet luonteeltaan hätäratkaisuja, joten heti kun pankin asema oli saatu edes muodollisesti vakautetuksi, ryhdyttiin pohtimaan ohjesäännön perusteellisempaa uudistusta. Ensimmäiset uudistukset koskivat kanta- ja vararahastojen kokoa. Markan arvo oli pysyvästi heikentynyt, joten kantarahaston suuruudeksi määrättiin 100 miljoonaa markkaa ja vararahaston minimikooksi 50 miljoonaa markkaa. Tavoitteet olivat suhteellisen vaatimattomia, sillä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa kantarahaston koko oli ollut 25 miljoonaa markkaa. Tosin vuosina 1917–1918 Suomen Pankki oli käytännössä menettänyt kaikki omat pääomansa ja joutunut aloittamaan toimintansa ikään kuin alusta, kuten edellä on jo kerrottu.

Suomen Pankin toimintaympäristön muutokset olivat kuitenkin niin suuret, etteivät pelkät yksittäiset ohjesääntöön tehdyt tarkistukset riittäneet, vaan keväällä 1921 johtokunta teki pankkivaltuusmiehille esityksen komitean asettamisesta laatimaan kokonaan uutta ohjesääntöä. Komitean jäsenistä kolme eli Wille Lavonius, Ernst Nevanlinna sekä Väinö Tanner edustivat pankkivaltuusmiehiä ja kaksi, Otto Stenroth ja Ernst Gråsten, johtokuntaa. Heti aluksi sovittiin, että johtokunnan puheenjohtaja Stenroth laatisi luonnoksen uudesta ohjesäännöstä komitean työskentelyn pohjaksi. Aivan suunnitelmien mukaan ei kuitenkaan voitu edetä, sillä heti komitean asettamisen jälkeen oli tarkistettava setelinantoa koskeneet määräykset. Näin komitea keskittyi aluksi tähän kiireellisimpään ongelmaan.[630]

Vuonna 1918 uudistetun ohjesäännön mukaan laskettiin kaikki valtion velkasitoumukset mukaan katteeseen. Nyt valtion talous oli onnistuttu vakauttamaan ja valtio alkoi maksaa ottamiaan lainoja takaisin. Tämä puolestaan merkitsi automaattisesti setelistön supistumista

jopa siinä määrin, että pankin johto piti välttämättömänä kateperustan uudistamista, jotta uhka setelistön liian nopeasta supistumisesta väistyisi.

Komitean tavoitteena oli muotoilla sellaiset katemääräykset, jotka toimisivat vallitsevissa paperirahakantaoloissa mutta jotka samalla olisivat sovitettavissa tulevaan metallikantaiseen järjestelmään ja tukisivat uuteen järjestelmään valmistautumista. Katemääräysten tuli olla sellaiset, ettei seteleiden liiallinen liikkeeseenlasku olisi mahdollista ja tämän pitäisi tulla kaikille selväksi jo näistä katemääräyksistä. Setelinantoa koskevien määräysten oli selkeästi osoitettava, ettei rahan arvoa alentavaan setelinantoon ollut enää mahdollisuuksia. Vain tällä keinoin voitiin palauttaa markan kansainvälinen uskottavuus.

Pankkivaltuusmiesten mukaan tähän päästäisiin parhaiten siten, että liikkeessä oleville seteleille ja niihin rinnastettaville vaadittaessa maksettaville sitoumuksille asetettaisiin ehdoton yläraja sekä selkeästi määritelty kate. Aivan sellaisenaan ei pankkivaltuusmiesten esitystä toteutettu, vaan hallituksen lopullisessa 30.12.1921 hyväksymässä esityksessä lähdettiin siitä, että setelistö sai nousta korkeintaan 1,5 miljardia markkaa suuremmaksi kuin pankin kultakassa ja riidattomat ulkomaiset saatavat.

Ohjesäännön 18 §:n mukaan ”setelien katteena ovat ensi sijassa pankin kultakassa ja riidattomat saatavat ulkomaisilta asiamiehiltä, rahaksi lyöty Suomen hopearaha, ulkomailla maksettavat tavarakevekselit, ulkomaisissa pörsseissä noteeratut ulkomaan rahan määräiset obligaatiot sekä ulkomaan rahan määräiset korkoliput ja setelit. Mikäli pankin liikkeessä olevien setelien määrä on edellä mainittuja varoja suurempi, tulee setelien katteena olla kotimaisia korkeintaan kolmen kuukauden mittaisia vekseleitä, joiden maksamisesta on vastuussa vähintään kaksi täysin vakavaraista toiminimeä tai yritystä.”[631]

Uusissa katemääräyksissä näkyivät menneiden vuosien raskaat kokemukset. Palattiin ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeseen käytäntöön, jossa ensisijaisen setelikatteen muodostivat kultakassa ja riidattomat ulkomaiset saatavat. Ulkomaiset obligaatiot kelpasivat katteeksi ainoastaan silloin, kun ne noteerattiin ulkomaisissa pörsseissä. Valtion velkasitoumusten sijaan kotimaisista saatavista katteeseen hyväksyttiin ainoastaan lyhytaikaiset yksityisille henkilöille tai yhtiöille asetetut vekselit. Uudet katemääräykset astuivat voimaan vuoden 1921 viimeisenä päivänä, joten tästä eteenpäin valtion menojen kattamista

ei enää voitu siirtää keskuspankista nostettavan luoton varaan. Setelistön äkillisen muutoksen eliminoimiseksi katevaroiksi hyväksyttiin kuitenkin myös sellaiset valtion obligaatiot ja muut velkasitoumukset, jotka tämän lain voimaan tullessa olivat Suomen Pankin hallussa. Tällä määräyksellä haluttiin vaimentaa uusien määräysten vaikutuksia liikkeellä olevaan setelistöön. Poikkeuksellisissa oloissa pankilla oli oikeus ylittää 1,5 miljardin markan kontingentti 100 miljoonalla markalla. Ylitysoikeus oli määräaikainen ja se edellytti tasavallan presidentin vahvistusta pankkivaltuusmiesten tekemään esitykseen.

Nämä vuoden 1921 lopulla voimaan astuneet uudistukset pankin ohjesääntöön osoittivat pankin linjan lopullisen vakiintumisen. Ainakaan pankin ylimmässä johdossa eli johtokunnassa ja pankkivaltuustossa ei enää uskottu, että paluu sotaa edeltäneiden vuosien markan arvoon olisi realistista. Seitsemän vuoden mittainen inflaatiokausi oli peruuttamattomasti romahduttanut markan ulkoisen ja sisäisen arvon. Uudeksi tavoitteeksi oli asetettu inflaation pysäyttäminen ja valuuttakurssien vakauttaminen uudelle aikaisempaa korkeammalle tasolle. Vaikka paluuseen vanhaan ei siten enää uskottu, niin samalla uusi ohjesääntö osoitti, miten vankasti luotettiin siihen, että näissä uusissa oloissa tultaisiin kuitenkin palaamaan takaisin kultakantaan.

Tässä yhteydessä selkeytettiin ja muutettiin johtokunnan kokoonpanoa. Puheenjohtajan lisäksi johtokuntaan valittiin neljä jäsentä, joista yhden tuli olla lainoppinut. Käytännössä tämä merkitsi yhden ylimääräisen johtokunnan jäsenen viran vakinaistamista sekä yhden kokonaan uuden jäsenen nimittämistä. Samalla voitiin muuttaa nimitysprosessi vastaamaan Suomen uutta poliittista järjestelmää. Keisaria ei enää ollut, vaan pankkivaltuusmiehet tekivät esitykset johtokunnan jäsenen nimityksestä valtioneuvostolle.

VALUUTTASUHTEET SODAN JÄLKEEN

Maailmansodan päätyttyä käynnistyivät kansainväliset ponnistelut vakaan ja toimivan rahajärjestelmän jälleenrakentamiseksi. Yleisenä ihanteena oli paluu ”vanhaan hyvään aikaan”, ts. sotaa edeltäneen ajan kultakantajärjestelmään. Varsinkin vuodet 1920–1922 olivat tätä koskeneen kansainvälisen finanssidiplomatian kiihkeintä aikaa. Vaikka nämä vuodet monella tapaa merkitsivät monenkeskisen kansainvälisen finanssidiplomatian alkua, vielä merkittävämmällä ja kauaskan-

toisemmalla tavalla kuin Pariisin rahakonferenssit edellisellä vuosisadalla olivat merkinneet, varsinaista sitovaa raha- ja valuuttapoliittista kansainvälistä sopimusjärjestelmää ei niiden tuloksena syntynyt. Käytännön toimenpiteet rahajärjestelmän jälleenrakentamiseksi tehtiin siksi vain kansallisella pohjalla ilman tehokasta koordinointia. Vuonna 1919 perustettu Kansainliitto tosin sai itselleen osin merkittävänkin roolin keskustelufoorumina ja taloustilastojen kehittäjänä, mutta mitään monenkeskistä raha- tai valuuttapoliittista sopimusjärjestelmää ei senkään puitteissa syntynyt. Tämä ei tietenkään merkitse, että eri maiden vakautusratkaisut olisi voitu tehdä eristyksissä. Suurvaltojen – Yhdysvaltojen, Ranskan ja Britannian – tekemien ratkaisujen vaikutukset toistensa rahapolitiikkaan, ja myös pienten maiden, kuten Suomen tilanteeseen, olivat erittäin voimakkaita.

Yhdysvallat poisti kullan vienti- ja tuontikiellon vuoden 1919 alussa. New Yorkin kultamarkkinat olivat näin jälleen vapaat, ja Yhdysvallat oli tämän jälkeen sisäisesti kultakannalla. Kansainvälisesti tämä ei kuitenkaan vielä merkinnyt paluuta kultakantaan ja sen mukaisiin valuuttakursseihin. Itse asiassa valuuttakurssien muutokset vain jyrkentyivät vuonna 1919. Osana sota-ajan finanssijärjestelyjen purkamista Yhdysvallat ja Britannia lopettivat punnan dollarikurssin tukemisen maaliskuussa 1919, minkä jälkeen punnan kurssi alkoi laskea voimakkaasti. Myös Ranskan frangin sota-aikainen kiinnitys suhteessa dollariin purettiin samaan aikaan. Useimpien muidenkin maiden valuutat alkoivat voimakkaasti laskea suhteessa kultaan ja dollariin.[632]

Tästä varsinaisesti alkoi yleismaailmallinen kelluvien valuuttakurssien kausi, jota kesti aina siihen saakka kun maat uudelleen vakauttivat rahajärjestelmänsä kultakantaan. Kansainvälisen kultakannan jälleenrakennus tapahtui lopulta lähes koordinoimattomasti ja maa kerrallaan, vaikka vuosina 1920 ja 1922 pidetyissä Brysselin ja Genovan kokouksissa koetettiinkin sopia yhteisistä periaatteista sille, miten kansainvälisen rahajärjestelmän vakauttaminen kultakantaan toteutettaisiin.

Historioitsijat ovat yleensä pitäneet näitä konferensseja epäonnistuneina, mitä arviota on osaltaan varmasti vahvistanut 1930-luvun alussa tapahtunut kansainvälisen rahajärjestelmän romahdus. Se rakennelma, uusi ja järkiperäisille periaatteille rakennettu kansainvälinen kultakantajärjestelmä, jota Brysselissä ja Genovassa pyrittiin luomaan, ei todellisuudessa koskaan kunnolla toteutunut, ja sotien väli-

nen kultakanta romahti lopulta vuonna 1931 kansainvälisen lamakauden kärjistämään kriisiin. Kultakantajärjestelmää, johon Brysselissä ja Genovassa pyrittiin, on jopa pidetty pääsyynä suuren lamakauden syntymiseen.[633] Nykyisin vain hyvin harva taloustieteilijä kannattaa kultakantaista rahajärjestelmää, ja valtaosa siis tavalla tai toisella jakaa Keynesin mielipiteen kullasta ”barbaarisena jäänteenä”.[634] Näin ollen on ymmärrettävää, että Brysselin ja Genovan kokoukset voidaan 1930-luvun laman jälkeisestä nykypäivään saakka ulottuvasta näkökulmasta nähdä aikansa eläneen kultakantaideologian viimeisinä ilmauksina.

Riippumatta siitä, mikä Brysselin ja Genovan kokousten hyöty tai niiden aiheuttama vahinko kansainväliselle rahajärjestelmälle lopulta oli, monien aikalaisten silmissä ne olivat merkittäviä virstanpylväitä. Niiden merkitys Suomen rahapolitiikan ja Suomen Pankin kannalta oli myös huomattava. Näin oli erityisesti siksi, että Suomen talouspolitiikka eli eräänlaista etsikkoaikaansa. Vuosi 1919 oli perustellusti ”vuosi nolla” Suomen talouspolitiikassa. Suomen rahatalous, valtiontalous, ulkomaankauppa ja kansainvälinen luottokelpoisuus oli jälleenrakennettava, ellei aivan tyhjästä, niin ainakin melkein alusta alkaen. Tässä tilanteessa kansainvälisiin suuntaviittoihin ja kansainvälisen yhteisön hyväksymisen edellytyksiin kiinnitettiin Suomessa luonnollisesti suurta huomiota. Erityisesti Brysselin konferenssilla vuonna 1920 näyttää olleen huomattava rahapoliittinen merkitys.

Suomen kannalta Brysselin ja Genovan kokoukset ja niistä alkanut Kansainliiton talouspoliittinen yhteistyö olivat läpimurto kansainväliselle areenalle. Keisarikunnan osana Suomi ei ennen ensimmäistä maailmansotaa ollut voinut osallistua kansainväliseen valtioiden väliseen finanssidiplomatiaan, mutta nyt se oli ensi kertaa mahdollista.

BRYSSELIN KONFERENSSI

Kansainliiton kokoon kutsuma kansainvälinen rahakonferenssi kokoontui Brysselissä 24.9.1920–8.10.1920 hahmottelemaan suuntaviivoja kansainvälisen raha- ja talousjärjestelmän jälleenrakentamiseksi. Siihen osallistui edustajia 39 maasta, myös Suomesta. Saksalaisia ja venäläisiä ei ollut paikalla. Suomen valtuuskunnan muodostivat Suomen Pankin pääjohtaja Otto Stenroth ja Pohjoismaiden Yhdyspankin johtaja J.O. Wasastjerna. Kokouksen puheenjohtajan sihteerinä oli ranska-

lainen Jean Monnet, tuolloinen Kansainliiton apulaispääsihteeri, joka tuli myöhemmin kuuluisaksi Euroopan hiili- ja teräsyhteisön perustajana ja sitä kautta yhtenä EU:n ”perustajaisistä”. Brysselin konferenssin agendalla oli neljä pääkysymystä: julkistalous, kansainvälinen kauppa, raha ja valuutta sekä luotot. Konferenssi jakaantui neljään komiteaan, joista kukin käsitteli yhtä näistä kysymyksistä. Suomen Pankin Otto Stenroth osallistui julkisen talouden komitean työhön.[635]

Kokousta varten Kansainliiton sihteeristö laati Arthur Salterin johdolla laajan raportin *Currencies after the War*. Tämä raportti perustui sihteeristön syyskuussa 1919 tekemään kansainväliseen rahoitusoloja koskevaan kyselyyn, ja sen esipuhe on päivätty 20.2.1920. Raportissa Suomi on luokiteltu joukkoon epävakaita valtioita, ”joiden raha- ja valuuttaoloista ei ole mahdollista antaa yksityiskohtaisia lausuntoja”. Muita raportissa samaan ryhmään luokiteltuja maita olivat Itävalta, Unkari, Puola, Jugoslavia ja Tšekkoslovakia. Raportin mukaan näistä valtioista ei erikseen voitu raportoida, koska niiden tapauksessa ”mitä yksityiskohtaisempi kuvaus, sitä hetkeen sidotumpi ja hyödyttömämpi se olisi.” Raportin johdannon mukaan näitä maita koskevat tilastot olivat epäluotettavia ja ”yksittäisten henkilöiden antamat tiedot olivat niin erisuuntaisia, että tuntui parhaalta olla kirjaamatta niistä mitään”. Sitä paitsi olot niissä olivat niin epävakaat, että ”tänään koottu aineisto olisi kuuden kuukauden kuluttua vanhentunutta ja melkein hyödytöntä”.[636]

Suomen hallitus piti Kansainliiton raportissa Suomen rahataloudellisista olosuhteista annettua kuvaa niin vahingollisena, että Suomen delegaatio jakoi kokouksessa vastineeksi valtiovarainministeriön nimissä painetun 14-sivuisen vihkon *Finnish Currency after the War: A Supplement to and a Correction of the Publication 'Currencies after the War'*. Siinä pyrittiin osoittamaan muun muassa, että ei ollut perusteita epäillä Suomen valtion rahoitusaseman vakautta ja että maan poliittista tilannetta koskevat epäilykset, jotka olivat heikentäneet markan valuuttakurssia, olivat ”osin perättömiä, osin liioiteltuja”.[637]

Ottaen huomioon, että paluu kultakantaan oli tuohon aikaan yleisesti sekä käytännön talouspolitiikasta vastaavien että vaikutusvaltaisten akateemisten auktoriteettien keskeinen tavoite, konferenssin päätöslauselmia voidaan pitää tässä suhteessa yllättävän varovaisina ja realistisina. Sen sijaan, että olisi suositeltu nopeata paluuta kultakantaan ja sotaa edeltäviin kultapariteetteihin, Brysselin konferenssi keskittyi suosituksissaan lähinnä vakaan rahan arvon edellytysten luomi-

seen. Raha- ja valuuttakomitean 16-kohtaisen päätöslauselman mukaan ensisijainen tehtävä oli inflaation pysäyttäminen. Rahan määrän inflatorisen kasvun taustalla oli valtioiden alijäämien rahoittaminen keskuspankeista, joten komitea vaati valtioiden budjettien tasapainottamista ja setelipankkien vapauttamista poliittisesta painostuksesta. Valtioiden lyhytaikaisia velkoja olisi alettava lyhentää tai vakauttaa ne pitkäaikaisilla obligaatiolainoilla. Ennen kuin luotonantoa voitiin jälleen alkaa ohjailla normaaliin tapaan korkopolitiikalla, luottoa pitäisi myöntää vain ”todelliseen tarpeeseen”. Ulkomaankauppa olisi vapautettava säännöstelystä ja kaikkia turhia menoja vältettävä.

Brysselin konferenssin valuutta- ja rahakomitean päätöslauselman mukaan kultakannasta luopuneiden maiden palaaminen kultakannalle oli erittäin toivottavaa, mutta se piti mahdottomana sanoa, milloin paluu tulisi mahdolliseksi. Käytännössä komitean päätöslauselma kuitenkin asettui vastustamaan nopeaa kultakannalle paluuta ja arvoaan menettäneiden valuuttojen korottamista vanhaan kulta-arvoonsa. Monissa tapauksissa rahan vanhan kulta-arvon palauttaminen olisi vaatinut ”valtavaa” deflaatiota, ja sellaisen deflaation, jos siihen ryhdyttäisiin, piti komitean mielestä tapahtua asteittain ja erittäin varovasti. Muussa tapauksessa häiriöt luotolle ja kaupankäynnille saattaisivat osoittautua tuhoisiksi.

Komitea vastusti myös valuuttakaupan säännöstelyä ja valuuttakurssien ”keinotekoista” sääntelyä. Sen mukaan ”kaikki hallituksen puuttuminen kaupankäyntiin, valuuttakauppa mukaan luettuna, on omiaan haittaamaan sitä taloudellisen tilanteen paranemista, joka on välttämätön edellytys terveelle ja vakaalle valuuttakurssille”.[638]

Brysselin kokouksen konkreettisimpana tuloksena pidettiin konferenssin luottokomiteassa laadittua ter Meulenin suunnitelmaa. Tämän suunnitelman mukaan pahiten sodasta kärsineille Keski-Euroopan maille olisi tarjottu lainoja kansainvälisen yhteisön takuulla ja lainaa tarvitsevien hallitusten asettamia vakuuksia vastaan. Mm. Itävallan kanssa käydyistä neuvotteluista huolimatta suunnitelma ei kuitenkaan johtanut käytännön tuloksiin ja se lopulta raukesi. Eichengreen pitää Yhdysvaltain vastahakoisuutta perimmäisenä syynä siihen, että jälleenrakennuslainoja koskeva suunnitelma ei toteutunut.[639]

Kaiken kaikkiaan konferenssin päätöslauselmat muodostivat ”ortodoksisen” talouspolitiikan ohjelmajulistuksen, joka ei kuitenkaan ollut missään kohdin erityisen konkreettinen. Se ei myöskään sitonut

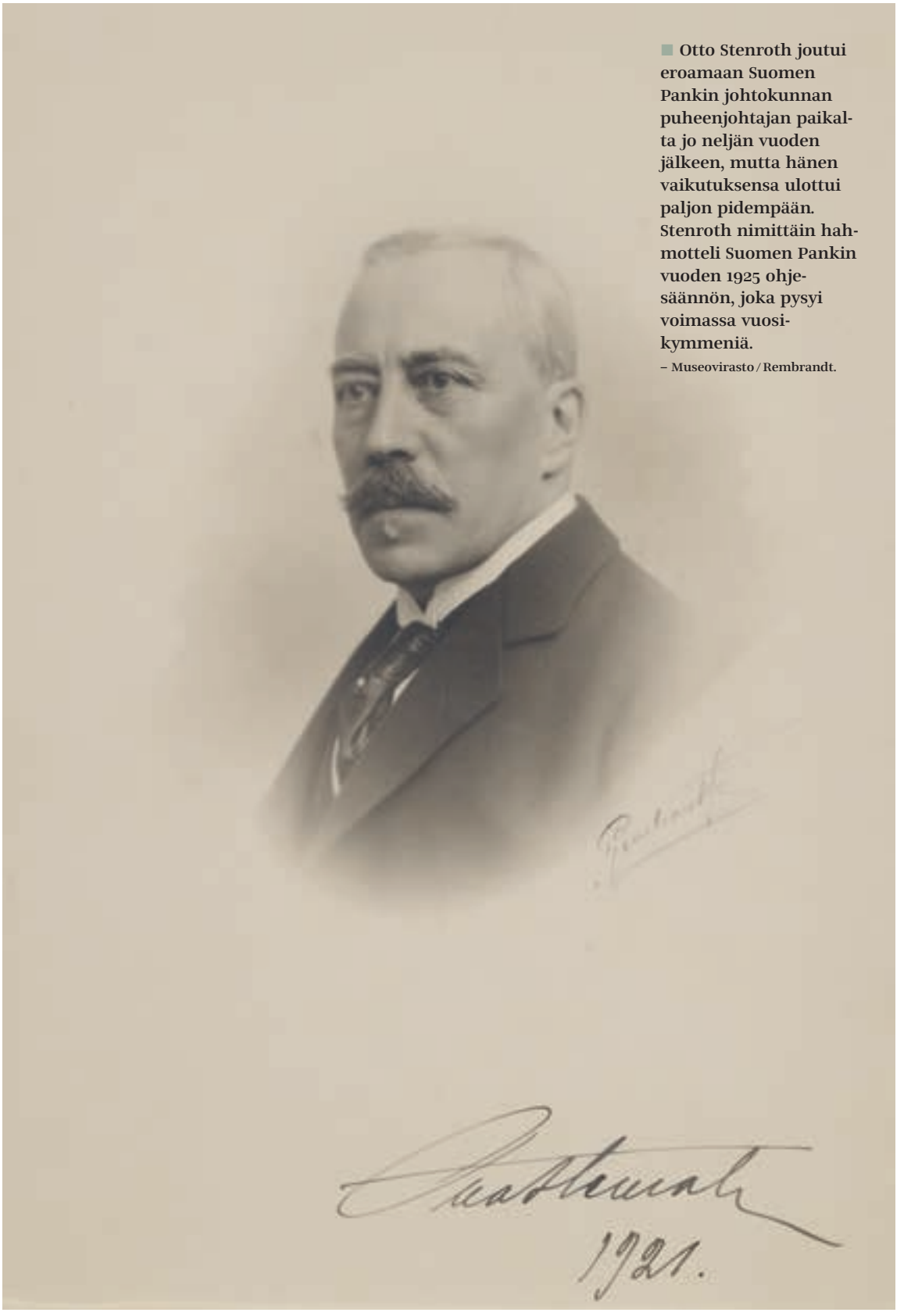

■ Otto Stenroth joutui eroamaan Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajan paikalta jo neljän vuoden jälkeen, mutta hänen vaikutuksensa ulottui paljon pidempään. Stenroth nimittäin hahmotteli Suomen Pankin vuoden 1925 ohjesäännön, joka pysyi voimassa vuosikymmeniä.

– Museovirasto / Rembrandt.

konferenssiin osallistuneita maita, ei edes Kansainliiton jäseniä, vaan oli luonteeltaan suositus. Englantilainen Harry Siepmann, joka osallistui konferenssiin luottokomitean sihteerinä, arvioi, että konferenssin todellinen anti ei ollut sen päätöslauselmissa vaan siinä mielialassa, jonka vallassa kokousedustajat palasivat kotikaupunkeihinsa. Siepmannin mukaan he tekivät sen ”pelosta vapisten”, koska olivat ”ymmärtäneet, mitkä välittömät vaarat uhkasivat Eurooppaa”, mutta samalla konferenssissa vallinneen ”vilpittömän yhteistyöhengen” rohkaisemina.[640]

On vaikeata sanoa, missä määrin Brysselin konferenssi suoranaisesti vaikutti pääjohtaja Stenrothin tai muiden suomalaisten talouspoliitikkojen toimiin, mutta käytännössä Suomi kyllä noudatti seuraavina vuosina melko tarkoin Brysselin julkilausuman mukaista politiikkaa.

Suomessa asetettiin uusi neuvotteluelin, Taloudellinen neuvottelukunta, 22.10.1920 eli pian sen jälkeen, kun pääjohtaja Stenroth oli palannut Brysselistä. Stenroth, joka itsekin kuului tähän neuvottelukuntaan, antoi sille valuutansäännöstelyn purkamista puoltavan lausunnon. Sen mukaan Suomen harjoittama valuutansäännöstely oli menettänyt tehonsa ja oli vain näennäinen, joten se olisi lopetettava. Sitä paitsi Stenroth viittasi siihen, että Brysselin kokous oli asettunut kannattamaan valuutansäännöstelytoimien lopettamista.[641] Suomi purkikin oman valuutansäännöstelynsä 28.10.1920. Brysselin konferenssin päättymisestä ei ollut tällöin kulunut vielä edes kolmea viikkoa.[642]

Muutenkin Suomen talouspolitiikka noudatteli seuraavina vuosina Brysselin konferenssin suosituksia. Valtiontalous saatiin tasapainoon vuonna 1921 ja valtion lyhytaikainen velka Suomen Pankille maksettiin pois suurimmaksi osaksi jo vuoden 1922 aikana: vuoden 1920 lopussa Suomen Pankilla oli salkussaan valtion vekseleitä 304 miljoonan markan arvosta, ja vuoden 1922 lopussa enää 72 miljoonan markan arvosta. Kokonaan valtion velkaa keskuspankille ei kuitenkaan maksettu pois ennen kuin vuonna 1928.

Suomi oli eräs niistä maista, jotka onnistuivat saamaan luottoa Yhdysvalloilta sotatoimien päätyttyä. Suomi oli vuosina 1919 ja 1920, jo ennen Brysselin kokousta, onnistunut solmimaan U.S. Grain Corporationin kanssa sopimuksen 5 miljoonan markan lainasta. Laina oli tarkoitettu viljan ostoon Yhdysvalloista. Lainaksi saaduista dollareista puolet luovutettiin Suomen Pankille.[643]

VALUUTANSÄÄNNÖSTELYSTÄ ”LUOTTOANNOSTELUUN”

Kun heinäkuussa 1918 aloitettu valuutansäännöstely lopetettiin lokakuun lopussa vuonna 1920, oli tarpeen ryhtyä kiristämään rahapolitiikkaa. Keinona Suomen Pankki turvautui oman kotimaisen luotonantonsa määrälliseen rajoittamiseen rahamarkkinoiden kiristämiseksi. Pankkien rediskonttauksia Suomen Pankissa rajoitettiin määrällisesti, sen sijaan että korkoja olisi ryhdytty korottamaan. Tällä ”luottoannosteluksi” ristityllä politiikalla kyettiinkin ilmeisesti jonkin verran rajoittamaan rahan määrän kasvua, koska sen aikana sisällissodan jälkeen alkanut kuumeinen pörssikeinottelu taittui, ja pankkien luotonannon kasvu hidastui. Valuutansäännöstelyn purkamisen jälkeen kehitettiin myös valuuttapolitiikan puolella uusia toimintatapoja selvitä kelluvan valuuttakurssin oloissa hyvin pienen valuuttavarannon turvin. Keinoina olivat valuuttainterventiot ja valuuttakaupan keskittäminen siihen luvan saaneille pankeille ja pankkiiriliikkeille.

Pian sen jälkeen kun valuutansäännöstely oli lopetettu, Suomen Pankki ryhtyi korottamaan markan kurssia joulukuussa 1920. Tämä oli Korpisaaren mukaan ”ensimmäinen valuuttapoliittinen koe”. Interventiot tapahtuivat käyttäen välikäsinä paria pientä tukholmalaista pankkia.[644]

Valtiovarainministeriö oli asettanut kesällä 1921 uuden taloudellisen neuvottelukunnan. Raportissaan, jonka se jätti 10.11.1921, neuvottelukunta piti kauppataseen tasapainoa Suomen rahan arvon vakauttamisen kannalta keskeisenä kysymyksenä. Sen mukaan ”valuuttamme arvo on nykyisissä olosuhteissa pääasiallisesti riippuvainen maksutasauksestamme, joka viime vuosien suuren vientivajauksen ja siitä johtuvan ulkomaisen velkaantumisen johdosta on muodostunut varsin epäedulliseksi.” Tästä arviostaan huolimatta neuvottelukunta katsoi puhtaasti valuuttapoliittisten toimenpiteidenkin voivan olla hyödyllisiä markan arvon vakauttamisen kannalta. Se piti onnistuneena valuutansäännöstelyn purkamisen jälkeen käyttöön otettua järjestelmää, jossa valuuttakauppa oli keskitetty valuuttapankkeihin tekemällä se luvanvaraiseksi toiminnaksi. Koska valuuttakauppaa käyvät pankit ja pankkiiriliikkeet olivat riippuvaisia valtiovarainministeriön antamasta toimiluvasta ja sen uusimisesta, ne olivat ”Suomen Pankin aloitteesta ryhtyneet toimiin, joilla oli ollut edullinen vaikutus Suomen markan arvoon.”

Neuvottelukunnan mielestä Suomen Pankin oli syytä ”entistä tehokkaammin itse ottaa osaa valuuttakauppaan”. Se suositteli luopumista kelluvan kurssin periaatteesta ja siirtymistä ”leaning against the wind” -tyyppiseen, kurssivaihteluja vakauttavaan valuuttakurssipolitiikkaan: ”ostamalla huomattavassa määrässä ulkomaisia valuuttoja niiden kurssien laskiessa ehkäisisi pankki kurssien alaspäin meneviä heilahduksia ja keräisi itselleen valuuttavaraston. Myymällä tätä varastoa ulkomaisten valuuttain noustessa pidättäisi taas pankki heilahduksia ylöspäin. Suomen Pankin tulisikin lähimmäksi päämääräkseen asettaa markan arvon vakiinnuttaminen.”[645]

Suomen Pankki toteutti syksyn 1921 aikana Tukholmassa tukiostoja markan arvon korottamiseksi. Vuoden 1921 loka-marraskuun valuuttainterventiot tapahtuivat aikana, jolloin markan arvo valuuttamarkkinoilla oli juuri ohittanut alimman pisteensä. Syyskuussa Suomen Pankin dollarinoteeraus oli ylimmillään käynyt jo 80,50 markassa/dollari ja vapailla markkinoilla Helsingissä dollarin kurssi oli jopa 84 markkaa. Tämän jälkeen markka alkoi vahvistua niin että dollarin kurssivuoden lopussa oli enää 53,25. On pidettävä epätodennäköisenä, että Suomen Pankin parhaimmillaankin pienet valuuttainterventiot olisivat ratkaisevasti voineet vaikuttaa markan arvon vakaantumiseen syksyllä 1921. Todennäköisempää on, että Suomen maksutaseen vahvistuminen vientimarkkinoiden selvästi elpyessä parin heikon vuoden jälkeen olivat vahvistumisen pääasiallisena syynä, ehkä myös valtiontalouden vuoden 1921 syksyllä vahvistunut tila.[646]

GENOVAN KONFERENSSI

Ranskan ja Britannian hallitukset järjestivät vuonna 1922 uuden kansainvälisen talouskokouksen tarkoituksenaan saada Yhdysvallat mukaan talouspoliittiseen yhteistyöhön. Kokous pidettiin Genovassa Italiassa 10.4.1922–19.5.1922, aikana, jolloin Italia oli poliittisesti hyvin epävakaa: vain muutamia kuukausia kokouksen jälkeen fasistit marssivat Roomaan ja Mussolini valittiin pääministeriksi. Genovan konferenssiin osallistui 34 maata, niiden mukana Suomi, ja nyt myös Saksa ja Neuvosto-Venäjä, jotka eivät olleet mukana Brysselissä. Suomen valtuuskunta Genovassa oli suurempi kuin Brysselissä. Sen johtajana oli pääministeri Juho Vennola ja siihen kuuluivat myös pankkivaltuuston varapuheenjohtaja Ernst Nevanlinna ja pankkivaltuutettu, kansan-

edustaja ja SDP:n puheenjohtaja Väinö Tanner. Poliittisesti valtuuskunta oli hyvin vaikutusvaltainen, olivathan mukana edistyspuolueen, kokoomuksen ja sosialidemokraattien kärkimiehet. Jostakin syystä Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtaja Stenroth ja silloinen valtiovarainministeri, sittemmin keskuspankin pääjohtajaksi valittu Risto Ryti eivät kuitenkaan osallistuneet kokoukseen.

Genovan konferenssi hyväksyi yksimielisesti 12-kohtaisen julkilausuman, jonka oli tarkoitus toimia suosituksena eri maille näiden vakauttaessa rahansa kultakantaan. Julkilausumiin sisältyvä rahapoliittinen ohjelma oli suurelta osin Britannian valtiovarainministeriön johtajan R. G. Hawtreyn kynästä.[647] Suositukset tähtäsivät maailman kultavarojen säästämiseen, ts. haluttiin välttää tilannetta, jossa paluu kultakantaan olisi lisännyt kullan kysyntää. Pelättiin, että kullan kysynnän kasvu olisi johtanut yleiseen deflaatioon kullan hinnan noustessa suhteessa muihin hyödykkeisiin ja samalla pulaan kansainvälisestä likviditeetistä.

Kullan kysyntää uudessa kansainvälisessä rahajärjestelmässä haluttiin vähentää kahdella keinolla: ensinnäkin, keskuspankkien olisi voitava lukea seteliensä kultakatteeseen valuuttasaamisensa muista kultakannalla olevista maista. Näin maailman keskuspankit olisivat jakaantuneet kultakeskuksiin (kuten Lontoo ja Pariisi) ja periferiamaihin, joiden setelikate olisi koostunut kultavaluuttoina olevista, siis punta-, frangi- tai dollarimääräisistä saamisista. Uuden järjestelmän piti ts. olla kultavaluuttakanta mieluummin kuin puhtaasti metallikatteeseen perustuva kultakanta.

Sen lisäksi, että kultareservien tarvetta haluttiin minimoida, haluttiin välttää myös kullan käyttöä yleisessä rahaliikkeessä kiertävien rahojen materiaalina. Tätä varten suositeltiin, että keskuspankkien ei tarvitsisi lunastaa seteleitään kultarahalla, vaan riittäisi, että setelien lunastusvelvollisuus voitaisiin täyttää harkkokullalla. Uuden järjestelmän piti siis olla muodoltaan kultaharkkokanta mieluummin kuin kultarahakanta. Näin kullan lyöntiä rahaksi ja kultarahojen käyttöä maksuvälineenä keskuspankkien ulkopuolella voitaisiin vähentää.

Kultakannalle pääsyn suhteen Genovan konferenssin suositukset noudattelivat Brysselin kokouksen päätöslauselmia. Rahan vakauttamisen edellytyksinä mainittiin keskuspankkien itsenäisyys ja valtioiden budjettien tasapainottaminen. Julkilausuman mukaan rahan kulta-arvon määrittely ja kiinnittäminen olivat vasta ”seuraava askel” näi-

den edellytysten tultua täytetyksi. Tämä askel voitiin ottaa kussakin maassa sitten, kun taloudelliset olosuhteet sen sallivat; maan piti tällöin päättää omaksuisiko se vanhan kultapariteetin vai uuden, joka suurin piirtein vastaisi rahayksikön vaihtoarvoa päätöksentekohetkellä. Tämä viittaus kultapariteetin valintapäätöksen lykkäämiseen oli julkilausuman ainoa jäännös Britannian edustajien ajamasta muotoilusta, jonka mukaan maiden, joiden raha oli menettänyt yli 20 % arvostaan, piti ”devalvoida”, ts. ottaa vakauttamisen lähtökohdaksi käyttöön uusi, todellista valuuttakurssia vastaava kultapariteetti. Ranskalaiset kuitenkin torjuivat tämän muotoilun, koska Ranskan virallisena politiikkana vielä tuolloin oli paluu frangin sotaa edeltäneeseen kultaarvoon, siitä huolimatta että frangi oli markkinoilla menettänyt arvostaan jo 60 %.

Genovan konferenssin rahoituskomission julkilausumassa pyrittiin hahmottelemaan myös sitä, miten kultakannan toimintaa voitaisiin kehittää vähemmän suhdanne- ja kriisiherkäksi kuin mitä sotaa edeltävä klassinen kultakantajärjestelmä oli ollut. Julkilausumassa toivottiin kansainvälisen rahasopimuksen solmimista. Tarkoituksena oli päästä keskuspankkien väliseen yhteistyöhön kullan arvon (eli kultakantamaiden yleisen hintatason) vakauttamiseksi. Suunnitelmasta ei kuitenkaan tullut mitään.[648]

Suomen valtuuskuntaan kuuluneen Väinö Tannerin mielestä Genovan konferenssi epäonnistui täysin päätarkoituksessaan, jona hän piti Neuvosto-Venäjän ja länsiliittoutuneiden välisten suhteiden järjestämistä.[649] Toisaalta ainakin Suomen rahajärjestelmän vakauttaminen kultakantaan konferenssia seuraavien runsaan kolmen vuoden aikana tapahtui varsin tarkoin Genovan kokousten suosituksia noudatellen. Arviota kokouksen huomattavasta merkityksestä tukee, että näin tapahtui siitäkin huolimatta, että Suomen Pankin pankkivaltuuston pian kokouksen jälkeen professori Eli Heckscheriltä tilaaman asiantuntijaraportin suositukset eräissä suhteissa poikkesivat Genovan kokouksen suosituksista.

TAKAISIN KULTAKANTAAN

RUOTSI ENSIMMÄISENÄ

Ruotsista tuli Euroopan ensimmäinen maa, joka palautti kultakannan voimaan. Sen asema oli sodan aikaisesta puolueettomuudesta johtuen jonkin verran poikkeuksellinen. Ruotsin keskuspankki oli alkanut periaatteessa lunastaa seteleitään vaadittaessa kullalla jo sodan aikana vuoden 1916 alusta alkaen, mutta koska kruunu tuolloin oli yli parikurssinsa, seteleitä ei juurikaan esitetty lunastettaviksi, jolloin lunastusvelvollisuudella ei ollut merkitystä, eikä kultakanta todellisuudessa ollut Ruotsissa voimassa. Kruunun vahvistuminen johtui Ruotsin sodan aikana erittäin ylijäämäisestä kauppataseesta, ja sen oli osaltaan mahdollistanut vuonna 1916 annettu määräys, jonka mukaan Riksbankin ei tarvinnut *ostaa* kultaa sen viralliseen kurssiin.[650]

Sodan päätyttyä Ruotsin kruunun kurssi alkoi voimakkaasti heikentyä ja painui vuoden 1919 aikana alle kultapariteettinsa. Heikkeneminen oli niin nopeaa, että muutaman kuukauden kuluttua, helmikuussa 1920, kruunu oli dollariin nähden keskimäärin jo 31 % alle parikurssinsa. Kruunun lunastettavuus kullalla, joka oli juridisesti ottaen vielä voimassa, ei estänyt sen valuuttakurssin heikkenemistä, koska Ruotsi oli (skandinaavisten rahaliittokumppaniensa kanssa tekemänsä sopimuksen mukaisesti) määrännyt voimaan kullan vientikiellon. Kielto eristi Ruotsin New Yorkin kultamarkkinoista ja merkitsi sitä, että kansainvälinen kulta-arbitraasi ei pitänyt kruunun kurssia kultapariteetin tuntumassa.

Ruotsissa taloustieteilijät kritisoivat ankarasti Riksbankin rahapolitiikkaa, joka heidän mielestään oli liian kevyttä ja syynä kruunun valuuttakurssin alenemiselle suhteessa dollariin ja siten kultaan. Monet

heistä katsoivat, että inflaation myötäilyn sijasta Ruotsin rahapolitiikan olisi pitänyt pyrkiä sotaa edeltäneen hintatason palauttamiseen, vaikka hintataso vuonna 1920 oli elinkustannusindeksillä mitattuna jo noussut noin 2,7-kertaiseksi. Tämä tavoite tietysti vaati erittäin kireää, deflatorista rahapolitiikkaa, ennen muuta korkotason nostamista ja luotonannon rajoittamista.

Vuoden 1920 aikana rahapolitiikkaa Ruotsissa todella kiristettiinkin voimakkaasti. Tämä johti vuosina 1921–1922 voimakkaaseen deflaatioon, joka toisaalta aiheutti huomattavia taloudellisia vahinkoja, mutta toisaalta loi edellytykset kultakannalle palaamiseen vanhan kultapariteetin mukaisesti. Rahapolitiikan kiristäminen oli ainakin osaksi seurausta akateemisten taloustieteilijöiden painostuksesta: pakottaakseen Riksbankin korottamaan korkoaan professori Eli Heckscher julkaisi Stockholms Dagbladissa 11.3.1920 artikkelin, jossa hän selitti, että setelit todella olivat kultaan vaihdettavissa ja että näin Riksbankista saattoi saada kultaa hintaan, joka oli paljon alle kullan kansainvälisen markkinahinnan. Artikkeli herätti paljon huomiota ja sai pankkivaltuuston vielä samana päivänä pyytämään hallitukselta toimia setelien lunastusvelvollisuuden lakkauttamiseksi. Ruotsin pääministeri Hjalmar Branting vertasi Heckscherin menettelyä sabotaašiin. Ruotsi ei ollut tuolloin vielä halukas palaamaan kultakantaan, joten setelien lunastus keskeytettiin kuninkaallisella asetuksella jo 17.3.1920 ja diskonttokorkoa korotettiin prosenttiyksiköllä. Ruotsin kruunun kurssin vaihteluilta oli näin poistettu sekä katto (keskuspankin kullanostovelvoite, jo vuonna 1915) että nyt myös lattia (setelien lunastusvelvollisuus).[651]

Vuoden 1920 keväästä lähtien Ruotsin kruunu oli nyt joka suhteessa samassa asemassa kuin muutkin kultakannasta irronneet ja arvoaan menettäneet valuutat. Toisaalta lunastettavuuden keskeyttämisen yhteydessä aloitettu rahapolitiikan kiristäminen (yhdessä kansainvälisen noususuhdanteen taittumisen kanssa) pysäyttivät Ruotsin inflaation ja käänsivät sen vuoden 1920 jälkipuoliskolla voimakkaaksi deflaatioksi.

Keväällä 1921, deflaation jo edetessä kovaa vauhtia, syntyi Ruotsissa keskustelua siitä, oliko ylipäätään järkevää pyrkiä takaisin vanhaan rahan kulta-arvoon. Valtiopäivien pankkivaliokunta katsoi tällöin, että jatkuvaa hintojen laskua tuskin voitaisiin pitempään sietää ja että tulevaa kruunun ja kullan välistä arvosuhdetta ei voitu etukäteen määritellä. Kun pankkivaliokunta samalla kuitenkin asetti tavoitteekseen

kultakannan, oli lähellä se johtopäätös, että kruunun virallista kultaarvoa oli kultakannalle paluun yhteydessä alennettava. Keväällä 1921 kruunu oli dollariin nähden noin 13 % alle parikurssinsa. Valiokunnan kirjelmästä huolimatta valtiopäivien enemmistö tuki valtiovarainministeri Beskowin linjausta, että oli pyrittävä vanhaan pariteettiin mikäli vain mahdollista. Ruotsin viralliseksi linjaksi tuli siis vielä tässä vaiheessa jääminen odottavalle kannalle: sotaa edeltävä rahan kultaarvo oli tavoitteena, mutta mitään aikataulua sen saavuttamiselle tai kultakantaan kytkeytymiselle ei voitu määritellä.[652]

Vuotta myöhemmin, maaliskuussa 1922, Ruotsin valtiopäivien pankkivaliokunta asettui jälleen puoltamaan kultakannalle paluuta mikäli mahdollista ja oli sitä mieltä että Ruotsissa piti valmistella toimia, joilla tähän päästäisiin. Riksbankin vapautusta seteliensä lunastusvelvollisuudesta kuitenkin jatkettiin. Vuoden 1922 aikana Ruotsin kruunu vahvistui lähelle kultapariteettiaan (dollarin kurssin perusteella laskettuna), ja kruunu pysyi siitä lähtien varsin lähellä parikurssiaan, vaikka juridisesti kultakantaan palattiinkin vasta lähes puolitoista vuotta myöhemmin.[653]

Vuosi 1923 kului näin ollen Ruotsissa jo vakaan valuuttakurssin vallitessa, lähellä kultapariteettia, mutta vielä ilman kultakannan lopullista sinettiä, setelien lunastettavuutta. Lunastettavuuden palauttaminen ja siten kultakannalle meno ennen Englantia epäilytti varsinkin Riksbankin johtoa. Keväällä 1923 Riksbankin pankkivaltuutetut lausuivat pyytäessään valtiopäiviltä jatkoa pankin vapautukselle setelien lunastusvelvollisuudesta, että jos kultakanta palautettaisiin voimaan Ruotsissa ainoana Euroopassa, Ruotsi tulisi näin kytketyksi Amerikan hintatasoon, jonka tuleva kehitys oli epävarmaa. He pitivät parempana edetä samaa tahtia Britannian kanssa: ”Toisenlaisiksi olosuhteet muuttuisivat, jos maamme menisi kultakantaan yhdessä Englannin kanssa (…) tällöin vakauden ylläpitämisen taakka epäilemättä olisi Englannilla.” [654]

Vaikka peruuttamaton kultakantaan meno siis pankkia vielä arveluttikin, poliittinen sitoutuminen saavutetun, vanhaa kultapariteettia vastaavan valuuttakurssin ylläpitämiseen vahvistui. Hyväksyessään jatkon Riksbankin vapauttamiselle setelien lunastusvelvollisuudesta valtiopäivät totesivat, että ne lykkäsivät kultakannan palauttamista vain sillä edellytyksellä, että rahapolitiikkaa siitä huolimatta hoidettaisiin ikään kuin kultakanta olisi voimassa. Pankkivaltuuston siis tuli pitää

ELI HECKSCHER (1879–1952)

Eli Heckscher on yksi ruotsalaisen kansantaloustieteen kansainvälisesti kuuluisia nimiä sekä teoreetikkona että taloushistorioitsijana. Suomen talouspolitiikkaan Heckscher vaikutti kutsuttuna asiantuntijana merkittävällä tavalla, kun Suomen markka 1920-luvulla vakautettiin uudelleen kultakantaan sen rahataloudellisen kaaoksen jälkeen, jonka ensimmäinen maailmansota ja Suomen sisällissota olivat aiheuttaneet.

Heckscher opiskeli ensin Uppsalan yliopistossa ja sitten professori Gustav Casselin johdolla Tukholman korkeakoulussa. Heckscherin varsinaisena pääaineena oli historia, mutta hän erikoistui alusta pitäen taloudellisiin kysymyksiin ja hänen väitöskirjansa aiheenakin oli rautateiden merkitys Ruotsin taloudelliselle kehitykselle.

Kun Tukholman kauppakorkeakoulu perustettiin vuonna 1909, Eli Heckscher nimitettiin sen professoriksi. Hänen ehdottomuutensa ja ylimielisenäkin pidetty persoonallisuutensa johti kuitenkin välien rikkoontumiseen monien työtoverien kanssa, ja vuonna 1929 Heckscherille tarjottiin mahdollisuutta luopua opetustehtävistä ja ryhtyä johtamaan Tukholman kauppakorkeakoulun yhteyteen perustettua taloushistorian tutkimuslaitosta. Siellä hän kirjoitti mm. moniosaisen suurteoksensa ”Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa”, joka on kokonaisesitys Ruotsin taloushistoriasta.

Kansantaloustieteen alalla Eli Heckscherin tunnetuin saavutus on Heckscher-Ohlin-teoria, jonka hän kehitti yhdessä oppilaansa Bertil Ohlinin kanssa. Teoria selittää kansainvälisen kaupan rakennetta tuotannontekijöiden suhteellisella runsaudella eri maissa. Pääomaköyhät maat vievät sen mukaan työvaltaisia tuotteita. Samalla vapaakauppa johtaa teorian mukaan tuotannontekijöiden suhteellisten hintojen samankaltaistumiseen eri maissa.

Kesäkuussa 1922 Suomen Pankin pankkivaltuusto pyysi Heckscheriä kirjoittamaan lausunnon siitä, miten Suomen rahan arvo voitaisiin vakauttaa. Raportti valmistui seuraavan vuoden elokuussa. Heckscher oli ruotsalaisessa keskustelussa ollut ”realistisella” kannalla, jonka mukaan kruunu oli kytkettävä kultaan mahdollisimman nopeasti ja vallitsevan valuuttakurssin mukaisesti, eikä rahan arvoa pitänyt koettaa palauttaa sotaa edeltävälle tasolle. Heckscherin edustama kanta jäi Ruotsissa tappiolle, mutta muodosti Suomen kultakantapolitiikan lähtökohdan. Vaikka kaikkia Heckscherin tekemiä ehdotuksia ei Suomessa toteutettukaan, hänen raporttinsa muodosti kuitenkin erittäin tärkeän lähtökohdan Suomen kultakantakomitean työskentelylle.

Eli Heckscher toimi monia vuosia Ruotsin kansantaloudellisen yhdistyksen Nationalekonomiska Föreningenin johtokunnassa, josta hän kuitenkin erosi suomen kielen asemaa koskeneen riidan vuoksi. Heckscher vastusti suomen käyttöä pohjoismaisissa kansantaloustieteellisissä kokouksissa ja kun suomen kieli, tosin ruotsiksi tulkattuna, päätettiin sallia vuoden 1938 kokouksessa Helsingissä, Heckscher jätti paikkansa johtokunnassa.

■ Kuuluisa ruotsalainen taloustieteilijä Eli Heckscher kirjoitti Suomen Pankin toimeksiannosta 1920-luvun alussa lausunnon siitä, miten Suomen rahajärjestelmä olisi vakautettava.
– Otavan kuva-arkisto.

Ruotsin kruunun kurssia vakaana ja saavutetusta parikurssista saisi luopua vain syistä, jotka myös kultakannan voimassa ollessa olisivat johtaneet siitä luopumiseen.[655]

Vielä keväällä 1924 Riksbankin pääjohtaja Moll ja pankkivaltuusto esittivät, että kultakantaan paluuta lykättäisiin, samoin perustein kuin edellisenäkin vuonna: Euroopan ainoana kultakantamaana Ruotsi voisi heidän mielestään joutua rahamarkkinoita horjuttavan kultaspekulaation kohteeksi. Ruotsin valuuttamarkkinoilla oli edeltävänä talvena ollut levottomuutta, joka oli mm. aiheuttanut sen, että Riksbank oli rajoittanut valuutanmyyntiään, minkä seurauksena sen omien noteerausten rinnalle oli syntynyt niistä jonkin verran poikkeavat markkinaehtoiset dollarinoteeraukset. Huolimatta pankin pääjohtajan ja pankkivaltuuston kannasta Riksbankin vapautus seteliensä lunastusvelvollisuudesta kuitenkin kumottiin 1.4.1924. Näiden päätösten seurauksena Ruotsi oli Euroopan ensimmäinen maa, joka oli palannut kultakannalle ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Päätös oli tapahtunut poliittisista syistä ja keskuspankin vastustavasta kannasta huolimatta.[656]

VALUUTTAMARKKINOIDEN KÄÄNNE JA HECKSCHERIN RAPORTTI

Ruotsin kultakantaratkaisu oli luonnollisesti Suomen kannalta merkittävä. Käytännön esimerkin lisäksi Ruotsista tuli myös intellektuaalisia vaikutteita, kuten talouspolitiikassa oli usein tullut aikaisemmin ja tuli myöhemminkin. Kesäkuun 30. päivänä 1922, eli vain muutamia viikkoja Genovan kokouksen päättymisen jälkeen, Suomen Pankin pankkivaltuusto päätti nimittäin hankkia ulkomaisia asiantuntijalausuntoja siitä, miten rahan arvo voitaisiin vakaannuttaa. Tätä koskevat asiantuntijalausunnot pyydettiin tunnetulta ruotsalaiselta professori Eli Heckscheriltä ja suomalaissyntyiseltä ruotsalaiselta pankkiirilta Karl Langenskiöldiltä, joka oli toiminut Sveriges Riksbankin pääjohtajana. Langenskiöld (hän oli Suomen markan isän, senaattori Fabian Langenskiöldin poika) kuitenkin kieltäytyi, joten Heckscherin raportti jäi ainoaksi virallisesti pyydetyksi asiantuntijalausunnoksi Suomen liittymisestä kultakantaan.[657]

Heckscher oli vakaumuksellinen kultakantamies. Ruotsalaisessa valuuttapoliittisessa keskustelussa hän oli ajanut kruunun nopeaa liittämistä kultakantaan, ja tämän toimenpiteen toteuttamista vallitse-

vaan kurssitasoon. Hän oli myös vastustanut deflaatiopolitiikkaa, jota hän arveli vanhan kulta-arvon palauttamisen vaativan. Toisaalta hän suhtautui epäillen opettajansa Gustav Casselin esittämään, 1920-luvulla hyvin vaikutusvaltaiseen ostovoimapariteettiteoriaan, jonka mukaan valuuttakurssien vakauttamisen ohjenuoraksi oli otettava eri maiden suhteellinen inflaatiokehitys sitten vuoden 1914.[658]

Lokakuussa 1922 alkoi Suomen markan voimakas vahvistuminen, joka jatkui vielä marraskuun ensimmäisinä päivinä. Kysymyksessä oli erittäin nopea käänne, joka täysin muutti Suomen rahamarkkinatilanteen. Vuodesta 1919 alkaen Suomen valuuttavaranto oli ollut erittäin pieni ja rahamarkkinatilanne hyvin kireä. Suomen Pankki käytti tilannetta hyväkseen myös valuuttamarkkinoilla, osti valuuttoja suuria määriä ja pankin valuuttavaranto vahvistui pitkästä aikaa merkittävästi. Marraskuun 4. päivänä pankki antoi Tukholman asiamiehelleen määräyksen myydä markkoja rajatta ja näin pysäytti markan vahvistumisen noin tasolle 40,25. Suomen Pankin diskonttokorko, joka oli vuoden 1920 marraskuusta alkaen ollut kansainvälisesti ja inflaation hidastumiseenkin nähden erittäin korkealla 9 %:n tasolla, voitiin nyt alentaa 8 prosenttiin (10.11.1922).[659]

Markan nopea vahvistuminen marraskuussa 1922 sai professori Heckscherin huolestumaan ja kiirehtimään lausuntoaan Suomen rahajärjestelmän palauttamisesta kultakantaan. Kirjeessään pankkivaltuuston puheenjohtaja Lavoniukselle 26.11.1922 professori Heckscher kertoi jo ryhtyneensä valmistelemaan muistiota Suomen valuutan vakauttamisesta, mutta pahoitteli, että oli joutunut jättämään työn kesken muiden kiireiden vuoksi. Nyt hän katsoi, että tilanne markan vahvistumisen vuoksi kuitenkin oli sillä tavalla aktualisoitunut, että muut asiat piti siirtää syrjään ja Heckscher tarjoutui kiirehtimään työtään.

Kirjeessään Heckscher varoitti Suomea uhkaavasta ”deflaatiokriisin” vaarasta, johon markan kurssin voimakas vahvistuminen voisi johtaa. Sellaisen tilanteen ”epätarkoituksenmukaisuudesta” ei hänellä ollut epäilystäkään, ja hänestä verrattomasti varmin tapa välttää tuollainen kriisi olisi välitön kytkeytyminen kansainväliseen valuuttajärjestelmään muodossa tai toisessa, koska muissa maissa hintataso oli vakaa tai hieman nouseva.[660]

Heckscherin raportti valmistui elokuussa 1923, mutta julkaistiin painettuna vasta joulukuun alussa. Raportin pääsisältönä on suositus palata kultakantaan vallitsevalla kurssitasolla. Raportissaan Heck-

scher aluksi lyhyesti torjuu ajatuksen ”vapaasta”, ts. metallista riippumattomasta rahajärjestelmästä. Hän myöntää, että kullan ostovoima vaihtelee ja että ”pelkästään periaatteellisesti asiaa katsoen voi ihanne tällöin tuskin olla muu kuin se, että itse rahan arvo, eli rahayksikön ostokyky tavaroihin verraten, pysyy mahdollisimman muuttumattomana, sillä sellainen tila on perusedellytyksenä talouselämän häiriöttömälle kululle”. Oli ajateltavissa, että rahapolitiikan ohjenuoraksi otettaisiin kullan hinnan vakauttamisen sijaan yleisen hintatason vakaus. Heckscher huomauttaa, että tällaisen ”vapaan valuutan” järjestelmän heikkoutena olisi, että sen vallitessa valuuttakurssit alituisesti heilahtelisivat, mikä vaikuttaisi rahan arvoon niissä maissa, jotka koettaisivat vakiinnuttaa rahan arvon vapaan valuutan avulla.[661]

Heckscher huomauttaa myös, että samalla kun kullasta riippumaton kelluvan valuuttakurssin järjestelmä antaa mahdollisuuden rahan kotimaisen arvon vakauttamiseen, se sisältää myös mahdollisuuden rahan arvon rajattomiin vaihteluihin. Tällaisestahan oli saatu esimerkkejä maailmansodan jälkeen mm. Saksan ja muidenkin maiden voimakkaissa inflaatioissa. Heckscher torjuu siis raportissaan pysyvästi kelluvan kurssin vaihtoehdon, saman, jota Keynes suositteli kirjoituksissaan The Manchester Guardian -lehdessä vuonna 1922 ja joiden pohjalta hän kirjoitti kuuluisan teoksensa *A Tract on Monetary Reform*.[662] Sen sijaan Heckscher asettui kannattamaan markan arvon vakauttamista suhteessa kultaan.

Seuraavaksi Heckscher torjuu ajatuksen markan arvon korottamisesta vanhaan ts. ennen vuotta 1914 vallinneeseen kultapariteettiinsa. Hänestä ajatus oli täysin epärealistinen, koska se olisi vaatinut yleisen hintatason alenemista Suomessa noin yhteen seitsemäsosaan siitä, mikä vallitsi vuonna 1923. Heckscher toteaa, että ”ei löydy monta esimerkkiä, että rahayksikköä, joka on menettänyt yli puolet arvostaan, olisi voitu nostaa vanhaan kultapariteettiin”. Syynä tähän Heckscher viittaa deflaation aiheuttamiin yhteiskunnallisiin kustannuksiin, joista hän kirjoittaa, että ”mikään ei vaikuta lamauttavammin kaikkeen taloudelliseen toimintaan kuin pitkäaikaiset voimakkaat hintain laskut”. Tästä oli saatu kokemusta vuosina 1920–1922, kun yleinen hintataso useissa länsimaissa oli voimakkaasti laskenut ja aiheuttanut ”tappioita, jotka osittain ovat, osittain eivät ole arvioitavissa taloudellisissa mitoissa”. Heckscherin kotimaa Ruotsi oli tästä osuva esimerkki: siellä kruunu oli vuonna 1922 nostettu vanhaan parikurssiinsa, mikä oli merkinnyt kruunun valuutta-

kurssin vahvistumista jopa 30 % kahden vuoden aikana (suhteessa dollariin) ja vastaavasti myös kuluttajahintojen laskua noin 30 prosentilla.[663]

Samalla kun Heckscher varoitti suomalaisia yrittämästä deflaatiota, hän onnitteli Suomea siitä, että se oli Ruotsin kamppaillessa deflaationsa kanssa antanut markan arvon laskea suhteessa kultaan suunnilleen saman verran kuin kullan arvo suhteessa tavaroihin oli noussut. Näin Suomen hintataso oli voinut pysyä muuttumattomana, vaikka ulkomailla hintataso oli ollut laskeva.

Kun Heckscher oli näin tullut tulokseen, jonka mukaan markan vakauttamisen tuli tapahtua sen vallitsevaan arvoon, hänen oli vielä ratkaistava kysymys, oliko ohjenuoraksi otettava ostovoimapariteetit vai markkinoilla vallitsevat noteeraukset. Sen jälkeen kun Gustav Casselin ostovoimapariteettiteoria oli tullut tunnetuksi, Suomessa oli usein arvioitu markan valuuttakurssien mahdollista yli- tai aliarvostusta Casselin käyttämien laskuperiaatteiden avulla. Heckscher kuitenkin suhtautui erittäin kriittisesti Casselin esittämään teoriaan yleensäkin, ja tämä näkyi myös hänen Suomea koskevassa raportissaan.

Yleensä Suomessa oli esitetty, että markka olisi ulkomailla ollut aliarvostettu. Heckscher kuitenkin piti ostovoimapariteettiteoriaa lähtökohtaisesti virheellisenä ja siihen perustuvia laskelmia epäluotettavina. Raportissaan hän koetti osoittaa, että ostovoimapariteettilaskelmat antoivat vuoden 1923 tilanteessa osin ristiriitaisia tuloksia riippuen siitä, perustettiinko laskelmat tukkuhintaindekseihin vai elinkustannusindekseihin. Heckscher teki sen johtopäätöksen, että ajatus markan aliarvostuksesta valuuttamarkkinoilla oli perusteeton ja että viisainta oli ottaa markan sen hetkinen (kesän 1923) dollarikurssi markan vakauttamisen lähtökohdaksi.

Tämän jälkeen Heckscher raportissaan siirtyy pohtimaan kysymystä tulevan rahayksikön koosta ja nimestä. Hänestä markka-nimityksen säilyttäminen saattoi tulla kysymykseen vain, jos kultakannalle palattaisiin siten, että uuden rahayksikön kultapitoisuus olisi sama kuin entisen kultamarkan. Tässäkään tapauksessa vanhan nimen säilyttäminen ei ollut Heckscherin mielestä täysin sopivaa, ja koska hän joka tapauksessa päätyi suosittelemaan markan ”devalvointia” (eli virallisen kultaarvon pienentämistä), hän suositteli uuden rahayksikön käyttöönottoa ja sille uutta nimeä. Hän ehdotti rahayksiköllle nimeksi *talari*.

Muina kriteereinä uuden rahayksikön valinnalle Heckscher esitti, että olisi hyvä, jos uusi rahayksikkö olisi yksinkertaisessa suhteessa

johonkin tärkeään ulkomaiseen rahayksikköön. Hän pohti mm. ajatusta, että Suomi voisi valita samansuuruisen rahayksikön muiden Pohjoismaiden kanssa ja tätä kautta liittyä Skandinaaviseen rahaliittoon, jonka toiminta Heckscherin kirjoittaessa raporttiaan tosin oli sodan seurauksena keskeytyneenä. Lopulta hän päätyi ehdottamaan Suomen uuden rahayksikön kulta-arvoksi 1/20 Englannin puntaa, ts. yhtä Englannin shillinkiä (tuolloin punta = 20 Engl. shillinkiä). Näin suomalaisten 10 ja 20 ”talarin” kultarahojen kultasisältö ja arvo olisi täsmälleen sama kuin tunnettujen brittiläisten ½ ja 1 punnan kultarahojen (ns. *sovereign* ja *half sovereign*). Tällä tavalla markan lopulliseksi kiinnityskurssiksi suhteessa dollariin tulisi 36,99 paperimarkkaa kultadollarilta. Heckscherin toinen vaihtoehto oli palata kultakantaan siten, että uusi kultamarkka olisi ollut kulta-arvoltaan 1/7 vanhasta kultamarkasta. Tällöin paperimarkan lopullinen kiinnityskurssi olisi ollut 36,26 markkaa dollarilta.

Raportissaan Heckscher otti etäisyyttä Genovan kokouksen suosituksiin myös suhtautumisessaan kultakannan toteuttamisen muotoon. Syistä, joita edellä on käsitelty, Genovan kokous oli päätynyt suosittelemaan, että useimmat maat ottaisivat käyttöön kultavaluuttakannan varsinaisen kultakannan asemesta. Näin ollen ne voisivat täyttää setelien lunastusvelvollisuutensa kultavaluuttoina eikä välttämättä fyysisenä kultana (rahana tai harkkoina). Heckscher katsoi kuitenkin, että kultavaluuttakanta ei antanut riittäviä takeita siitä, että rahan arvo todella pidettäisiin muuttumattomana: kultavaluuttakannan vallitessa kurssin vakauden ainoana takeena olisi keskuspankin velvollisuus ylläpitää pariteettia suhteessa ulkomaiden valuuttoihin, kun taas varsinaisessa kultakannassa kurssien vakaus olisi varma niin kauan kuin setelien lunastettavuus säilytetään. Heckscherin mielestä siis kultavaluuttakanta ”ei voinut tulla kysymykseen Suomen rahalaitoksen pysyvänä muotona”, vaan vakauttamisen perustaksi oli otettava varsinainen kultakanta.[664]

MARKAN DOLLARIKURSSIN VAKAUTTAMINEN DE FACTO

Pian Heckscherin saatua raporttinsa valmiiksi markka alkoi selvästi heikentyä suhteessa dollariin. Vuoden 1923 marraskuussa heikkeneminen kiihtyi edelleen, vaikka Suomen Pankki myi valuuttaa varannos-

taan markan tukemiseksi. Muutamassa viikossa marraskuun aikana Suomen Pankki menetti kolmanneksen valuuttavarannostaan. Tämä pakotti pankin toimimaan, ja marraskuun viimeisenä päivänä se nosti korkojaan rajusti, kahdella prosenttiyksiköllä. Alin diskonttokorko oli nyt 10 %, mikä oli korkein korkotaso Suomen Pankin koko siihenastisessa historiassa.[665] Samana päivänä Suomen Pankki muutti myös valuuttakurssipolitiikkaansa. Siihen asti harjoitetusta politiikasta, nykytermein ”ohjatusta kellunnasta”, siirryttiin nyt kurssin suoranaiseen kiinnittämiseen. Kurssi kiinnitettiin tasolle 40,50 markkaa dollarilta, mikä merkitsi 4 %:n heikennystä yhdessä päivässä.[666] Elokuun 28. päivästä, jolloin Heckscher oli päivännyt raporttinsa, markka oli heikentynyt jo 11 %. Kiinnityskurssi oli 9 % heikompi kuin taso 36,99 markkaa dollarilta, jota Heckscher oli raportissaan suositellut.

Vuoden 1924 tammikuussa pääministeri Kallion ensimmäinen hallitus erosi, ja hallituksessa valtiovarainministerinä toiminut Risto Ryti ryhtyi vihdoin hoitamaan virkaansa Suomen Pankin pääjohtajana, johon hänet oli vuotta aikaisemmin valittu. Kallion hallituksen kaatumisen syynä oli erimielisyys sen ja presidentti Ståhlbergin välillä ennenaikaisten eduskuntavaalien järjestämisestä.[667] Rytin astuessa virkaansa markka oli siis juuri kiinnitetty melkein lopullisesti, vain noin 2 % heikompaan kurssiin kuin mihin se kaksi vuotta myöhemmin virallisesti lukittiin. Kysymys kultakantaan liittymisen ajankohdasta oli kuitenkin vielä täysin auki, eikä lopullista kiinnityskurssiakaan ollut päätetty.

Suomen liittymiseen kultakantaan vaikuttivat epäilemättä ratkaisevasti Suomen ulkomaankaupan kannalta tärkeimpien ulkovaltojen valuuttapoliittiset ratkaisut. Ulkovaltojen ratkaisuilla oli merkitystä varsinkin ajoituksen kannalta, kun taas Brysselin ja Genovan julkilausumien merkitys oli ollut siinä, että ne olivat auttaneet muodostamaan käsityksen rahanarvon vakauttamisen yleisistä talouspoliittisista edellytyksistä – joihin kuului valtiontalouden tasapainottaminen.

Tärkein viitemaa Suomen kultakantaratkaisun kannalta oli Iso-Britannia, johon suuntautui Suomen viennistä kultakantaan paluuta edeltävinä vuosina jo noin 40 %. Mikään muu maa ei ollut valuutan lähteenä Suomelle läheskään yhtä tärkeä kuin Iso-Britannia. Lähinnä tärkeimpien vientimaiden, Ruotsin ja Saksan, osuudet viennistä olivat paljon pienemmät. Esimerkiksi vuonna 1923 Ruotsiin meni Suomen viennistä vain 6 % ja Saksaan samoin 6 %; Ison-Britannian osuus oli

■ 1920- ja 1930-luvuilla Suomen Pankin asema talouspoliittisena vaikuttajana oli vahva. Siihen vaikutti merkittävästi 34-vuotiaana johtokunnan puheenjohtajaksi valitun Risto Rytin saavuttama ehdoton auktoriteetti-asema.

– Otavan kuva-arkisto / Therese Bonney.

RISTO RYTI (1889–1956)

Suomen Pankin pääjohtajista Risto Ryti on ehkä eniten vaikuttanut siihen, että tehtävästä muodostui yksi Suomen näkyvimmistä ja arvostetuimmista. Hänen pitkällä kaudellaan Suomen Pankista tuli suomalaisen talouspolitiikan sekä operatiivinen että intellektuaalinen keskipiste.

Risto Ryti syntyi vauraan talollisen poikana Huittisissa. Hän suoritti lakitieteen tutkinnon Helsingin yliopistossa vain 20-vuotiaana ja ryhtyi harjoittamaan asianajajan ammattia. Toimiessaan suurliikemies Alfred Kordelinin juristina Ryti joutui todistamaan, miten punaiset venäläiset matruusit murhasivat tämän Mommilassa syksyllä 1917 Suomen sisällissodan aattona. Tällöin myös Rytin ja hänen nuorikkonsa Gerdan henki oli hiuskarvan varassa.

Ryti valittiin eduskuntaan Kansallisen edistyspuolueen ehdokkaana vuonna 1919, ja kaksi vuotta myöhemmin hänestä tuli J. H. Vennolan II hallituksen valtiovarainministeri. Ministerinä Ryti onnistui tasapainottamaan Suomen valtiontalouden, mikä oli välttämätön edellytys rahan arvon vakauttamiselle monta vuotta raivonneen inflaation jälkeen. Valtiovarainministerin tehtävistä Ryti siirtyi Suomen Pankin pääjohtajaksi vuonna 1924.

Henkilönä Risto Rytiä pidettiin poikkeuksellisen älykkäänä, mutta samalla hyvin pidättyväisenä. Toisaalta hän kuitenkin solmi silloisissa oloissa poikkeuksellisen laajat kansainväliset suhteet ja nautti arvostusta ulkomaisissakin pankkipiireissä. Talouspoliittisesti Risto Rytiä voi pitää klassisena liberaalina. Hän kannatti konservatiivisia periaatteita, vakaata rahan arvoa ja valtion budjetin tasapainoa. Samalla hän näki vientiteollisuuden kehittämisen Suomen vaurastumisen tärkeimpänä edellytyksenä. Sen jälkeen kun kansainvälinen kultakantajärjestelmä sortui vuonna 1931, Ryti korosti Suomen maksutaseen vahvistamista riippuvuuden vähentämiseksi kansainvälisistä luottomarkkinoista.

Talvisodan alettua Risto Ryti nimitettiin pääministeriksi. Tässä tehtävässään hän matkusti Moskovaan sopimaan rauhanehdoista taistelujen ollessa rintamilla juuri kiivaimmillaan. Presidentti Kallion kuoltua Risto Ryti valittiin presidentiksi joulukuussa 1940. Sota-ajan presidenttinä Ryti muistetaan erityisesti kirjeestä, jonka hän kirjoitti Hitlerille Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua kesäkuussa 1944. Turvatakseen aseavun saannin Ryti lupasi, että Suomi jatkaisi sotaa Saksan rinnalla. Viisi viikkoa myöhemmin Ryti erosi presidentin tehtävästä, jotta Suomi voisi irrottautua sodasta.

Presidentin virasta erottuaan Ryti palasi Suomen Pankin pääjohtajaksi, mutta ei voinut muuttuneissa poliittisissa olosuhteissa enää jatkaa tehtävässään. Pankkivaltuusmiesten vaatimuksesta hän pyysi eroa kesällä 1945. Myöhemmin samana vuonna hänet asetettiin syytteeseen sotasyyllisyysjutussa ja tuomittiin kymmeneksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Ryti ehti kärsiä tuomiostaan kolme vuotta, ennen kuin presidentti Paasikivi armahti hänet toukokuussa 1949. Tällöin Risto Ryti oli jo parantumattomasti sairas.

41 %. Näin ollen oli selvää, että Britannian valuuttapolitiikka oli Suomen kannalta täysin ratkaisevassa asemassa. Vuoden 1924 alun näkökulmasta tämä tarkoitti Suomelle lähinnä odottelupolitiikkaa, koska Britannian kultakantapäätös viipyi vielä runsaan vuoden verran. Myös Ruotsilla oli suuri merkitys Suomen valuuttapolitiikan kannalta, koska markan kurssi määräytyi ainakin aikalaisten mielestä enimmäkseen Tukholman valuuttamarkkinoilla, Suomen markoilla käytävä kauppa oli siirtynyt pääosin Tukholmaan jo ensimmäisen maailmansodan aikana.

Muiden maiden valuuttapoliittisten ratkaisujen suoranainen merkitys Suomen kannalta oli Britanniaa ja Ruotsia vähäisempi, vaikka esimerkiksi Saksan vuonna 1924 toteuttama paluu kultakantaan merkittävästi lisäsikin kultavaluuttojen merkitystä Suomen ulkomaankaupassa. Saksan osuus Suomen tuonnista oli vuosina 1922–1924 noin kolmannes, eli melkein yhtä hallitseva kuin Britannian osuus Suomen viennistä. Saksan valuuttapoliittiset ratkaisut tapahtuivat kuitenkin niin erikoislaatuisista ja poikkeavista lähtökohdista, että niillä ei voinut olla varsinaista merkitystä, ei ainakaan mallina Suomen ratkaisuille. Saksassa hyperinflaatio oli nimittäin vuonna 1923 tehnyt vanhan rahayksikön käytännössä täysin arvottomaksi, ja uusi kultaan sidottu Reichsmark oli perustettava niin sanotusti ”puhtaalta pöydältä”.

SUOMEN KULTAKANTAKOMITEA

Suomen markan vakauttaminen ja kultakannalle paluun valmistelu saivat uutta pontta vuoden 1924 alussa Risto Rytin tultua johtokunnan puheenjohtajaksi. Suomen Pankissa tehtiin ensimmäisiä linjauksia koskien markan arvon vakauttamista jo tammikuun 12. päivänä pidetyssä pankkivaltuuston kokouksessa, jossa Ryti oli paikalla, jo nimitettynä pääjohtajana, vaikka ei vielä ollutkaan astunut virkaansa. Dollarin markkakurssi oli tuolloin 40,18.

Pankkivaltuuston puheenjohtaja Lavonius totesi tässä kokouksessa, että markan arvoa suhteessa dollariin olisi ryhdyttävä uudelleen vahvistamaan. Hän ehdotti myös, että pankki lähestyisi valtioneuvostoa ja ehdottaisi sille komitean asettamista valmistelemaan Suomen rahanuudistusta. Hänestä tässä valtioneuvostolle lähetettävässä kirjelmässä piti todeta, että ennen markan syksyllä 1923 tapahtunutta heikkenemistä vallinnut kurssitaso oli ollut markan ostokyvyn kannalta

sopiva. Tuolloin kurssitaso oli ollut 37,20–36,05, ja lisäksi voitaisiin mainita, että sopiva kiinnityskurssi näyttäisi olevan 37,31. Tämä oli Lavoniuksen mielestä hyvä sikäli, että se oli yksinkertaisessa suhteessa Ruotsin kruunun kulta-arvoon: markka vakiintuisi tällöin tasolle $^{1}/_{10}$ kruunua, ja uudeksi rahayksiköksi voitaisiin ehdottaa kruunua tai sen puolikasta vastaava yksikkö.[668]

Lavoniuksen kanta ei tuolloin johtanut päätöksiin, vaan pankkivaltuusto antoi kokouksessaan johtokunnalle maltilliset lyhyen aikavälin valuuttakurssivaltuudet (tuolloin 40,50–39,50). Markan tulevaa vakauttamispistettä koskeva asia tuli esille uudelleen pankkivaltuuston kokouksessa 21.2., jossa Ryti totesi, että edellisenä keväänä edellytykset markan vakauttamispisteen määräämiselle olivat näyttäneet olleen olemassa, mutta valuuttamarkkinoilla sattuneet häiriöt olivat sittemmin lykänneet asiaa. Näiden häiriöiden nyt lakattua pääjohtaja Ryti kertoi neuvotelleensa suppean pankkivaltuuston kanssa ja sopineensa, että johtokunta antaisi lausunnon ”devalvatsionipisteen” eli markan tulevan kiinnityskurssin määräämisestä.

Pankkivaltuuston puheenjohtaja Lavonius, joka siis jo tammikuussa oli ottanut asian puheeksi, katsoi nyt, että ”asia ei ollut tullut esille liian aikaisin” ja että ellei ”devalvatsionipistettä määrättäisi, puuttuisi pankin toiminnalta varma päämäärä ja sen toimenpiteet muodostuisivat helposti häilyviksi”. Pankkivaltuusto hyväksyikin lausuman, jonka mukaan ”valuuttapolitiikalla oli pyrittävä aikaansaamaan Suomen markan ja dollarin välille suhde, joka tekisi mahdolliseksi valita dollarikurssi 37,31 rahamme arvon vakaannuttamispisteeksi”. Tämä pankkivaltuuston tavoitteeksi kirjaama dollarin kurssi oli sama, jota Lavonius oli esittänyt tammikuussa. Se oli melkein sama kuin Heckscherin lausunnossaan ehdottama, mutta noin 7 % alle sen, mitä dollarille pankkivaltuuston kokouspäivänä noteerattiin. Ehdotus piti siis sisällään markan kurssin vahvistamisvaatimuksen.[669]

Käytännössä johtokunta ei kuitenkaan ryhtynyt alentamaan dollarin kurssia Lavoniuksen esittämän ja pankkivaltuuston hyväksymän tavoitteen mukaisesti. Sen sijaan johtokunta, samalla kun se tässä vaiheessa tietenkin hyväksyi pankkivaltuuston määrittelemän kurssitavoitteen, esitti menettelytapaa, jonka mukaan dollarin kurssin alentaminen tehtäisiin ehdolliseksi punnan noteerauksen vahvistumiselle. Punta oli tuolloin noin 12 % alle kultapariteettinsa, ja koska Englannin odotettiin ennen pitkää palaavan kultakannalle vanhaan punnan kul-

tapariteettiin, tämä merkitsisi punnan kurssin vahvistumista. Jos dollarin kurssia heikennettäisiin vain sitä mukaa kuin punta vahvistuisi, Lavoniuksen ajama dollarikurssi voitaisiin saavuttaa ilman, että markka keskimäärin vahvistuisi ja vientiteollisuus tästä kärsisi.

Toukokuussa Lavonius syrjäytettiin pankkivaltuustosta; hänen toimikautensa päättyi eikä häntä valittu uudelleen, vaan tilalle valittiin SOK:n toimitusjohtaja Hugo Wasenius (sittemmin Vasarla). Puheenjohtajaksi tuli nyt aiempi varapuheenjohtaja Ernst Nevanlinna. Jos Ryti ja Lavonius olivat olleet jossain määrin eri linjoilla valuuttakurssipolitiikassa, Lavoniuksen koettaessa saada johtokuntaa vahvistamaan markan arvoa tämä erimielisyys ratkesi näin Rytin voitoksi.

Loppukesästä pankkivaltuusto käsitteli valuuttakurssikysymystä uudelleen, nyt uuden puheenjohtajansa Nevanlinnan johdolla. Tällöin Ryti totesi 22.8.1924, että valuuttamarkkinoiden tila oli ollut vaikea. Pankki oli menettänyt alkuvuoden aikana enemmän kuin puolet valuuttavarannostaan ja joutunut heinäkuussa nostamaan tammikuussa neuvotellun ulkomaisen luoton valuuttavarantonsa vahvistamiseksi. Ryti totesi edelleen, että punnan kurssi oli vahvistunut, mikä olisi pankkivaltuusmiesten vuoden alussa antamien ohjeiden mukaan edellyttänyt dollarin kurssin vastaavaa alentamista. ”Siihen nähden kuitenkin, että puutavaramarkkinat olivat arassa kohdassa, eikä ollut tietoa oliko punnan nousu pysyväistä laatua, katsoi johtokunta oikeammaksi pysyttää dollarikurssin muuttumattomana”. Pankkivaltuuston uusi puheenjohtaja Nevanlinna ei kritisoinut johtokuntaa ohjeiden vastaisesta menettelystä, vaan katsoi sen menetelleen oikein, kun se ei alentanut dollarin kurssia punnan kurssin noustessa. ”Tosin varhemmin oli pankkivaltuusmiehissä (tätä) suunniteltu, ja sen mukainen ohje johtokunnalle annettu (…) mutta siihen nähden, että nykyinen dollarikurssi oli ollut jo niin kauan vallitsevana ja kun meidän puutavarateollisuutemme olisi joutunut punnan (markka)kurssin paikoillaan pysyessä epäedullisempaan asemaan kuin kilpailijat sellaisissa maissa, joissa oman rahan arvoa ei punnan mukana paranneta, näytti siltä, ettei ollut aihetta painaa dollarikurssia alemmaksi”. Lavoniuksen vaihtuminen Nevanlinnaksi oli selvästi vaikuttanut pankkivaltuuston suhtautumiseen valuuttakursseihin.[670]

Elokuun 22. päivän kokouksen aikaan dollarin kurssi oli 39,85 eli käytännössä miltei sama kuin se oli ollut helmikuussa, kun johtokunta oli saanut pankkivaltuustolta ohjeen sen ehdollisesta alentamises-

ta. Kurssin muutokset seuraavinakin kuukausina olivat aivan marginaalisia, kunnes marraskuun alkupäivinä se jäädytettiin tasolle 39,70 – samaan arvoon, johon se lain voimalla kiinnitettiin runsaan vuoden kuluttua kun Suomi siirtyi lopulta virallisesti kultakantaan.

Markan kulta-arvon valinnassa siis ratkaisu oli viime kädessä Lavoniuksen ajaman arvon 37,31 ja Rytin toteuttaman arvon 39,70 välinen ja se tehtiin tosiasiallisesti ajanjaksona, joka alkoi keväällä 1924 kun Lavonius oli väistynyt, ja päättyi saman vuoden syksyllä, kun pankkivaltuusto hyväksyi sen, että punnan vahvistumista ei seurattu. Rytin ja Lavoniuksen ratkaisuilla oli eroa noin 6,5 %, ja on tietenkin hyvin vaikeata sanoa, millainen merkitys seuraavien vuosien talouskehitykselle olisi ollut, jos Rytin linjan sijasta Lavoniuksen ajama ”vahvan markan” vaihtoehto olisi toteutettu. Jälkeenpäin tehdyissä tutkimuksissa markan kiinnityskurssia on pidetty jonkin verran aliarvostettuna.[671] Toisaalta inflaatio ei markan kiinnittämistä seuraavina vuosina 1925–1927 kiihtynyt, kuten olisi luullut tapahtuvan, jos markan arvo olisi valittu selvästi liian alhaiseksi. Hintataso päinvastoin pysyi varsin vakaana sekä tukkuhinta- että kuluttajahintaindeksein arvioituna. Samaan aikaan Englanti, Suomen tärkein vientimaa, kärsi noina vuosina deflaatiosta. Näin voidaan esittää hypoteesi, jonka mukaan markan maltillisella aliarvostuksella kurssin kiinnitysvaiheessa ehkä vältettiin Englannin tapainen deflaatio Suomessa, ja kurssitaso osoittautui ainakin muutaman vuoden tähtäyksellä hintavakauden kannalta soveliaaksi.

Virallinen aikalaisnäkökulma kallistui sille kannalle, että olisi tietoisesti valittu hieman aliarvostettu kurssi. K. J. Kalliala kirjoitti kiinnityskurssin valinnasta Suomen Pankin vuosikirjassa vuoden 1925 keväällä: ”Vuoden lopussa kyllä sekä puutavaran hinnat paranivat että punnan nousu tuli hyvin huomattavaksi, niin että puutavaraa voitiin taas myydä. Mutta tällöin oli korkeampi (dollarin markkakurssin) taso ollut jo niin kauan voimassa, että katsottiin myöhäiseksi siihen enää muutoksia tehdä. Lisäksi on maassa, joka importeeraa ulkomaista pääomaa syytä valita rahalle mieluummin vähän liian alhainen kuin korkea kulta-arvo, jotta ei missään tapauksessa olisi aihetta epäilyksiin, että ulkomaisten valuuttojen kursseja ulkomaisten lainain avulla keinotekoisesti pidettäisiin alempina, kuin rahan ostovoima maassa edellyttäisi.”[672]

Markan kurssin näin tultua lukituksi *de facto* jäljellä oli enää kultakannan lopullinen toteutus. Rytin ehdotuksesta Suomen Pankin

pankkivaltuusto asetti 13.11.1924 komitean valmistelemaan kultakannalle palaamista. Pankkivaltuutetuista Väinö Tanner katsoi, että kultakantauudistus ei ollut vielä ajankohtainen, mutta suostui kuitenkin komitean asettamiseen, ”koska komitean asettaminen ei merkitse devalvatsionin toimeenpanoon ryhtymistä vaan ainoastaan valmistelevien toimenpiteiden alullepanemista”. Komitean jäseniksi määrättiin pankkivaltuutetut Ernst Nevanlinna, Väinö Tanner, Hugo Wasenius ja E. Y. Pehkonen sekä pankin johtokunnan puheenjohtaja Risto Ryti. Komiteaan kutsuttiin myös yksityisen sektorin edustajia, Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja J. K. Paasikivi, Pohjoismaiden Yhdyspankin johtokunnan jäsen J. O. Wasastjerna sekä Kymi Oy:n toimitusjohtaja Einar Ahlman.

Kultakantakomitealle annettiin kuusikohtainen toimeksianto, jonka mukaan sen piti selvittää, mitä menestyksellinen kultakannalle siirtyminen vaati yhtäältä kansantaloudelta ja toisaalta Suomen Pankilta ja millä keinoin ja toimenpitein nämä edellytykset voitaisiin luoda. Komitean piti myös ehdottaa, mihin arvoon markka olisi devalvoitava ja harkita mahdollisen uuden rahayksikön käyttöönottoa. Komitean piti myös laatia ehdotukset tarvittaviksi lainmuutoksiksi.[673]

Kultakantakomitea aloitti työskentelynsä 26.11.1924, jolloin Nevanlinna valittiin komitean puheenjohtajaksi ja sihteeriksi määrättiin pankin tilasto-osaston esimies K. J. Kalliala. Komitea päätti työskennellä Risto Rytin valmisteleman työohjelman mukaisesti, mikä osoittaa pääjohtaja Rytin ratkaisevan merkityksen komitean työssä.

Suomen kultakantakomitean mietintö valmistui 1.4.1925. Mietinnössään komitea piti ainoana realistisena vaihtoehtona, että markan kulta-arvo määrättäisiin tasolle, jolle se oli käytännössä jo vakautettu: komitea suositteli markan uudeksi kulta-arvoksi 39,79 markkaa kultadollarilta. Komitea siis valitsi hieman (n. 0,2 %) heikomman parikurssin kuin se 39,70, johon kurssi oli vuoden 1924 marraskuun 5. päivästä alkaen täsmälleen vakautettu. Syynä oli ehkä se, että kun markan kulta-arvo saatiin marginaalisesti vallitsevaa ja jo vakautettua valuuttakurssia heikommaksi, voitiin näin estää kullan maastavienti. Vaikka kultakantakomitea asettuikin tukemaan Heckscherin raportin suosituksia sikäli, että markka oli vakautettava vallitsevaan arvoonsa, markan kiinnityskurssi suhteessa dollariin oli komitean ehdotuksessa kuitenkin noin 7 % heikompi kuin Heckscherin raportissaan suosittelema.[674]

Pian komitean työn valmistuttua 24.4.1925 Risto Ryti piti Kansantaloudellisessa yhdistyksessä esitelmän, jossa hän laajemmin perusteli kultakannalle paluuta ja komitean tekemien ratkaisujen perusteita.

Siinä Ryti käsitteli kultakannan ja Keynesin esittämän ”hoidetun valuutan” etuja ja haittoja ja myönsi Keynesin vuonna 1923 korostaman ristiriidan yhtäältä valuuttakurssien vakauden ja toisaalta hintatason vakauden välillä, mutta katsoi, että käytännön syyt kuitenkin puhuivat valuuttakurssien vakauden ja siis kultakannalle menon puolesta, varsinkin Suomen tapaisessa pienessä ja ulkomaankaupasta riippuvaisessa maassa. Itse asiassa Keyneskin oli teoksessaan selittänyt, että hänen suosituksensa oikeastaan koski vain Britanniaa ja Yhdysvaltoja ja että muut maat kiinnittäisivät valuuttansa joko dollariin tai puntaan. Euroopan maille hän suositteli puntaa.

Ratkaisevaksi syyksi liittymiselle kultakantaan, jonka Ryti uskoi jälleen muodostuvan kansainväliseksi rahajärjestelmäksi, Ryti nostaa Suomen luottokelpoisuuden varmistamisen: ”Suomella on runsaasti käyttämättömiä luonnonrikkauksia ja suhteellisen nopeasti kasvava väestö, sen vuoksi on selvää, että me vielä kauan tulemme pysymään pääomaa importeeraavana maana. Mutta meidän ulkomainen luottomme riippuu suuressa määrässä siitä, missä määrin meidän rahasysteemiimme luotetaan.” Hän viittasi vielä Ruotsiin todeten, että kultakannalle siirtymisen seurauksena sen luotto oli entisestäänkin vahvistunut ja Ruotsin korkokanta oli voinut pysyä alhaisena korkojen muualla yleisesti noustessa. Iskulauseenomaisesti Ryti tiivisti: ”ei riitä, että meillä on hyvä rahajärjestelmä, vaaditaan lisäksi, että rahajärjestelmämme on sellainen, että siihen ulkomailla luotetaan.” Suomen nauttima luottamus oli myös lisääntynyt, sillä helmikuun alussa 1925 Risto Ryti oli matkustanut Yhdysvaltoihin ja neuvotellut siellä Suomen valtiolle 10 miljoonan dollarin suuruisen, 25 vuoden pituisen lainan, jolla kartutettaisiin Suomen Pankin valuuttavarantoa.[675]

ENGLANTI PALAA KULTAKANTAAN

Suomen kultakantakomitean asettamisen ajankohta on mielenkiintoisella tavalla yhteen sopiva Englannin tapahtumien kanssa. Vaikka Ruotsi oli tuolloin jo kultakannalla, tuntuu selvältä, että Suomen siirtyminen kultakantaan tuskin oli realistista ennen kuin Englanti, Suomen ylivoimaisesti tärkein vientimaa, oli tehnyt oman ratkaisunsa.

Tämä ratkaisu kuitenkin viipyi. Keväällä 1925 Englannin ratkaisun kypsyminen ja Suomen kultakantakomitean työ sattuivat samaan aikaan. Englannin valtiovarainministeri Churchill teki oman ratkaisunsa 20.3.1925, jolloin Suomen kultakantakomitean työ oli jo loppuvaiheessaan, ja Englannin päätös julkaistiin virallisesti vasta 28.4. eli melkein kuukautta sen jälkeen kun Suomen komitea oli jättänyt raporttinsa; Rytin esitelmä Kansantaloudellisessa yhdistyksessä pidettiin neljä päivää ennen Churchillin ilmoitusta Englannin palaamisesta kultakantaan. Ryti oli siis hyvin ajan tasalla, kun hän esitelmässään ennusti, että Englanti palaisi muodollisestikin kultakantaan viimeistään vuoden lopussa, mutta ”tosiasiallisesti tapahtunee se jo aikaisemmin”.[676]

Englannissa oli asetettu vuoden 1918 alussa Bank of Englandin silloisen pääjohtajan Walter Cunliffen johtama komitea käsittelemään (sodan jälkeisen) jälleenrakennuskauden rahataloudellisia ongelmia ja ”tekemään selkoa keinoista, joita vaadittaisiin normaalin asiaintilan palauttamiseksi kun se olisi ajankohtaista”.[677] Komitean väliraportti julkaistiin elokuussa 1918 ja loppuraportti joulukuussa 1919. Cunliffen komitea suositteli nopeaa paluuta kultakantaan ja kireän rahapolitiikan harjoittamista sen mahdollistamiseksi. Sen suosituksia ei kuitenkaan noudatettu. Käytännössä kultakantaan paluu lykkäytyi, kun punnan kurssi laski voimakkaasti ja sodan jälkeinen kansainvälinen taantuma teki poliittisesti (ja ehkä taloudellisestikin) epärealistiseksi ajatuksen niin kireästä rahapolitiikasta, että kultakanta punnan vanhaan kultaarvoon olisi ollut nopeasti palautettavissa. Niinpä Britannia reagoi Yhdysvaltojen kultamarkkinoiden avautumiseen ja punnan kurssia tukeneiden valuuttajärjestelyjen lopettamiseen kieltämällä kullan maastaviennin keväällä 1919. Tämä osoitti, että kultakantaan ei vielä palattaisi, ja samalla se poisti esteet punnan kurssin laskulta, joka jatkui jyrkkänä, kunnes keväällä 1920 punta oli jo 23 % alle parikurssinsa suhteessa dollariin ja kultaan.

Suomen (ja Ruotsin) pohtiessa valuuttakurssi- ja kultakantakysymystä vuodesta 1923 alkaen ainoa yleisesti tiedossa ollut kiinnekohta, jonka perusteella voitiin arvioida, milloin Britannia palaisi kultakantaan oli, että kullan vientikieltoa koskeva määräaikainen laki, joka oli säädetty vuonna 1920, lakkaisi olemasta voimassa vuoden 1925 lopussa.[678] Siitä, merkitsikö tämä ajankohta todella Englannin paluuta kultakantaan, ei voinut olla täydellistä varmuutta, ja todellisuudessa ratkaisu tehtiinkin jo keväällä 1925.

Englannin kultakantaan paluun valmistelu alkoi vakavasti kesällä 1924, kun asetettiin ns. Bradburyn komitea muodollisesti tutkimaan kysymystä ”oliko tullut aika sulauttaa valtionvelkasetelit osaksi Bank of Englandin setelistöä”. Tämä oli viittaus yhteen Cunliffen komitean suosituksista punnan vakauttamiseksi. Huolimatta toimeksiannon muodollisesta sisällöstä, todellisuudessa ”komitea tiesi ja valtiovarainministeriö tiesi ja pankki tiesi, että (…) toimeksianto oli kätevä verho, jolla saatiin paremmin salattua perusongelman, kultakannan palauttamisen, tarkastelu”. Alun perin komitean puheenjohtajana oli Austen Chamberlain, mutta kun hänestä tuli ulkoministeri, lordi Bradbury astui hänen tilalleen puheenjohtajaksi. Komitean mietintö valmistui 5.2.1925, mutta Sayersin mukaan keskustelu kultakantaan palaamisen ajankohdasta jatkui Englannin pankin pääjohtajan ja valtiovarainministeri Churchillin välillä aina 20.3.1925 saakka, jolloin päätettiin, että ratkaisusta ilmoitettaisiin huhtikuun viimeisellä viikolla ja se pantaisiin täytäntöön välittömästi.[679]

Valtiovarainministeri Churchill ilmoitti kultakantaan paluusta sovitulla tavalla budjettipuheensa yhteydessä 28.4.1925. Samalla julkaistiin myös Bradburyn komitean raportti. Asiaa koskeva laki (Gold Standard Act of 1925) annettiin 13. toukokuuta 1925, jonka jälkeen Englanti oli virallisestikin kultakannalla. Laki noudatteli Genovan kokouksen suosituksia: vaikka setelien lunastusvelvollisuus saatettiin voimaan, pyrittiin estämään kullan käyttö maksuvälineenä. Tästä syystä Gold Standard Act ei vaatinut Bank of Englandia lunastamaan seteleitään kultarahoilla. Englantiin tuli sen sijaan kultaharkkokanta, jonka mukaisesti Bank of Englandin setelit lunastettiin vaadittaessa ainoastaan kultaharkoilla; sen varmistamiseksi, että kultaa ei käytettäisi maksuvälineenä, säädettiin vielä, että pankki lunastaisi seteleitään vain suurikokoisilla harkoilla, jotka sisältäisivät 400 unssia (n. 12,4 kg) hienoa kultaa.[680]

Keynes kritisoi sittemmin Britannian kultakantaratkaisua ankarasti artikkelissaan ”The Economic Consequences of Mr Churchill”, jossa hän piti puntaa kultakannalle palaamisen jälkeen selvästi yliarvostettuna. Hänen mukaansa yliarvostus oli noin 10 %. Kultakannalle paluun jälkeen Britannia kokikin deflaatiojakson, joka heikensi työllisyyttä ja aiheutti vaikeuksia maan kaivostoiminnalle ja vientiteollisuudelle. Kysymyksellä punnan kurssin yli- tai aliarvostuksesta vuonna 1925 voi olla Suomen ratkaisun arvioinnin kannalta tiettyä merkitystä. Jos pun-

ta sidottiin kultaan yliarvostettuna, olisi Suomikin päätynyt samaan tilanteeseen, jos se olisi valinnut oman kytkentäkurssinsa siten, että olisi päästy ostovoimapariteettiin Britannian kanssa.[681]

UUSI KULTAMARKKA SYNTYY

Suomessa Suomen Pankin pankkivaltuusto käsitteli kultakantakomitean työn valmistuttua sen tuloksia toukokuun 14. päivänä ja toisen kerran 9. syyskuuta 1925. Valtuutettujen enemmistö yhtyi komitean esittämiin näkemyksiin, vaikka pankkivaltuusmies, professori Arthur af Forselles, joka oli Ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustaja ja Pohjoismaiden Yhdyspankin hallintoneuvoston jäsen, puolusti voimakkaasti kantaa, jonka mukaan dollarin kurssi olisi ollut vakautettava tasolle 1 dollari = 40 markkaa. Tämän jälkeen olisi ollut otettava käyttöön uusi, markkaa kymmenen kertaa suurempi (neljännesdollaria vastaava) rahayksikkö, nimeltään taalari, mitä nimeä Eli Heckscherkin oli ehdottanut.[682]

Suomen Pankille annettiin oikeus lunastaa setelinsä oman valintansa mukaan joko kultarahalla, kultaharkoilla tai ulkomaisilla kultavaluutoilla. Suomen vuoden 1925 kultakannasta tuli siis kultavaluuttakanta sen mukaisesti, mitä Genovan konferenssi oli periferisille maille suositellut. Suomi oli näin ollen lojaalisti toiminut Genovan kokouksen päätöslauselman mukaisesti ja rakentanut kultaa säästävän, vaikka kultakantaisen rahajärjestelmän. Pankin todellinen, metallinen kultakate oli Genovan ohjelman mukaisesti pieni, vain 15 % pankin vaadittaessa maksettavista sitoumuksista. Sekä uusi rahalaki että Suomen Pankin uusi ohjesääntö tulivat voimaan vuoden 1926 alusta.[683]

Rahalain valmistelun yhteydessä voitiin jatkaa myös vuonna 1921 käynnistettyä työtä pankin ohjesäännön kokonaisuudistukseksi. Nyt oltiin lopullisesti palaamassa kultakantaan ja edessä oli ainoastaan lopullisen ajankohdan määrittely ja uudistuksen tekninen valmistelu. Suomen Pankin ohjesäännön uudistamisen pohjana oli pankin entinen pääjohtajan O. Stenrothin vuonna 1924 laatima luonnos niistä muutoksista, joita kultakantaan siirtyminen toisi tullessaan. Ohjesääntö oli luonteeltaan yleinen puitelaki eli siinä mainittiin ainoastaan ne asiat, joiden määräämisvalta kuului lakiasäätäville hallintoelimille. Sen sijaan muut asiat, jotka kuuluivat pankin ylimmän johdon määrättäväksi, esitettiin erityisessä johtosäännössä. Tätä täydentäisi pankkivaltuus-

Tekijänoikeussyistä tämä kuva on poistettu.

Englanti palasi kultakantaan valtiovarainministeri Winston Churchillin johdolla vuonna 1925. Tämä avasi tien myös Suomen kultakantaratkaisulle.
– Bridgeman Art Library / Suomen Kuvapalvelu.

miesten toimintaa sääntelevä johtosääntö. Tavoitteena oli saada aikaan yleiset puitteet tarjoava ohjesääntö, jota ei tarvitsisi toistuvasti tarkistaa, vaan jossa luonteeltaan vähäisemmät muutokset voitaisiin toteuttaa johtosääntöihin tehtävillä tarkistuksilla.[684]

Suomen Pankin perustehtävä ei luonnollisestikaan ollut muuttunut miksikään, vaan keskuspankin tehtävänä oli edelleen Suomen rahalaitoksen pitäminen vakaalla ja turvallisella kannalla sekä maan rahaliikkeen edistäminen ja helpottaminen. Pankin toiminnan turvaamiseksi kantarahaston suuruudeksi määrättiin 500 miljoonaa markkaa. Myös vararahaston minimikooksi määriteltiin sama 500 miljoonaa markkaa. Siihen asti kunnes tämä olisi saavutettu, koko vuosivoitto oli käytettävä rahastojen kartuttamiseen. Tämän jälkeen vähintään kolmannes vuosivoitosta oli siirrettävä vararahastoon. Jäljelle jäänyt osa käytettäisiin yleisiin tarkoituksiin eduskunnan määräämällä tavalla.

Setelinantoa koskevissa määräyksissä näkyi havainnollisesti, miten jo vuoden 1921 ohjesäännön uudistuksessa oli otettu ensimmäiset askeleet kohti kultakantaan paluuta. Periaatteet voitiin pitää ennallaan ja lähinnä keskityttiin niihin määräyksiin, joita kultakanta edellytti. Liikkeellä olevien seteleiden määrä eli kontingentti sai nousta enintään 1,2 miljardia markkaa kultakassaa ja riidattomia ulkomaisia saatavia suuremmaksi. Katteeseen sisällytettävät ulkomaiset varat voitiin kirjata taseeseen korkeintaan kursseihin, jotka vastasivat kultakannalla olevien maiden pörssinoteerauksia muutettuina Suomen markoiksi kultapariteettien mukaan. Obligaatiot saatiin kirjata korkeintaan niiden nimellisarvon mukaan. Kotimaisista saatavista lisäkatteeseen voitiin laskea mukaan ainoastaan lyhytaikaiset yksityisille henkilöille tai yhtiöille asetetut vekselit. Lisäkatteeseen ei siten enää voitu laskea mukaan Suomen Pankin hallussa olleita markkamääräisiä valtionobligaatioita tai valtion lyhytaikaisia velkasitoumuksia.

Vaikka pankin antolainauksen pääpaino olisi jatkossa vekseleiden diskonttaamisessa, niin sillä oli oikeus myös muiden velkakirjalainojen myöntämiseen. Näiden muiden lainojen määrä ei kuitenkaan saanut nousta yli puoleen pankin omista varoista. Velkakirjalainat eivät näin ollen kelvanneet setelien katteeksi, toisin kuin vekselit. Tällä rajoituksella haluttiin varmistaa pankin likviditeetin säilyminen hyvänä ja sillä vahvistettiin jo aikaisemmin omaksuttu käsitys pankin lainanannon muodoista.

Ohjesääntö edellytti pankin rahastojen merkittävää kasvattamista. Tämän teki puolestaan mahdolliseksi uudessa rahalaissa huomioitu kullan arvon nousu. Uudessa rahalaissa kullan kilohinta oli nostettu 3 444,44 markasta (vuonna 1878) nyt 26 388,89 markkaan. Tämän seurauksena pankin kultakassan arvo voitiin nostaa 43,3 miljoonasta markasta 331,6 miljoonaan markkaan, mikä merkitsi muodollisesti 288,3 miljoonan markan voittoa. Tämä summa voitiin sitten käyttää kokonaisuudessaan rahastojen kartuttamiseen, mikä ilman muuta helpotti pankin siirtymistä uuteen kultakantaregiimiin.[685]

Pankkivaltuusmiesten ja johtokunnan väliseen suhteeseen uusi ohjesääntö ei tuonut mitään merkittäviä muutoksia. Pankin toiminnan ylin valta ja valvonta kuului ehdottomasti pankkivaltuusmiehille.[686] Kultakantaan siirtymistä seuranneina vuosina pankin taloudellinen tulos oli jopa ennakoitua parempi. Tämän seurauksena jo vuoden 1929 alussa pankin kantarahaston ja vararahaston yhteissumma saavutti ohjesäännössä mainitun yhden miljardin markan rajan. Tämä olisi puolestaan merkinnyt sitä, että tulevien vuosien voitosta ⅔ olisi siirtynyt eduskunnan määrättäväksi. Pankin johdon mielestä oli kuitenkin aiheellista pitää huolta siitä, että rahastot karttuisivat samaa tahtia pankin toiminnan laajenemisen kanssa. Tämän varmistamiseksi tehtiin ehdotus kantarahaston kaksinkertaistamisesta yhteen miljardiin markkaan siirtämällä siihen 500 miljoonaa markkaa vararahastosta. Tämän jälkeen vuosivoitosta siirrettäisiin puolet vararahastoon, kunnes senkin koko nousisi yhteen miljardiin markkaan. Vasta tämän jälkeen eduskunta saisi käyttää pankin vuosivoitosta ⅔ yleisiin tarpeisiin. Nämä tarkistukset ohjesääntöön vahvistettiin kesäkuussa 1929.

SUOMEN RAHAPOLITIIKKA KULTAKANNALLE PALUUN JÄLKEEN

KANSAINVÄLISET RAHAOLOT TOISEN KULTAKANNAN AIKAAN

Suomi palasi kultakantaan Euroopan suurimpien finanssimahtien, Britannian ja Ranskan välissä. Kun Ranska sai frangin vihdoin vakautettua kultakantaan vuoden 1926 lopussa, katsottiin yleisesti kansainvälisen kultakantajärjestelmän tulleen uudelleen pystytetyksi. Projekti, joka oli alkanut Brysselin kansainvälisestä rahakokouksesta syksyllä 1920, oli saatu tavallaan valmiiksi. Toivottiin, että tämä olisi merkinnyt paluuta sotaa edeltävään aikaan, jolloin kansainvälinen rahajärjestelmä oli toiminut vuosikymmenien ajan, ellei ongelmitta, niin kuitenkin hämmästyttävän hyvin. Se oli tarjonnut siihen liittyneille maille – joita lopulta olivat kaikki maailmantalouden kannalta merkittävät valtiot lukuun ottamatta hopeakannalla olleita Kiinaa ja Meksikoa – keskimäärin vakaan hintatason ja siinä mielessä vakaat rahaolot.[687] Ajoittaisia suhdannevaihtelusta riippuneita hintasyklejä oli esiintynyt, mutta, niin kuin Risto Ryti eräässä esitelmässään sanoi, yleinen hintataso oli ensimmäisen maailmansodan syttyessä ollut sama kuin 1850-luvulla. Kultakanta oli myös tarjonnut puitteet rahoitusmarkkinoiden kansainvälistymiselle, jonka ansiosta suuria määriä sijoituspääomaa oli virrannut ylijäämäisistä maista, kuten Ranskasta ja Britanniasta, maihin, joissa oli käyttämättömiä luonnonvaroja tai työvoimareservejä. Suomi oli yksi näistä maista ja Suomenkin infrastruktuuria oli rakennettu kultakannan aikana liikkeeseen laskettujen obligaatio-

lainojen turvin. Kansainvälisillä rahoitusmarkkinoilla oli toki tapahtunut ajoittaisia häiriöitä, mutta itse kultakantainen rahajärjestelmä oli kestänyt ne yllättävän hyvin.[688]

Vaikka toiveena siis oli paluu vanhaan hyvään aikaan, sotien välinen kultakanta ei ollut rakenteeltaan samanlainen kuin klassinen 1800-luvun kultakantajärjestelmä oli ollut, vaan huomattavasti hauraampi. 1920- ja 1930-lukujen maailmantalouden suuret tasapainottomuudet sitä paitsi asettivat kansainvälisen rahajärjestelmän kovempien paineiden alaiseksi kuin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa oli koettu.

Järjestelmän hauraus johtui siitä, että uusi järjestelmä perustui paljon enemmän velalle ja luottamukselle kuin klassinen kultakanta oli perustunut. Tämä oli tietoinenkin valinta, sillä kuten Gustav Cassel oli pitkään propagoinut ja kuten Genovan konferenssi vuonna 1922 oli suositellut, 1920-luvulla pystytetty rahajärjestelmä oli kullan kysynnän vähentämiseksi koetettu saada toimimaan mahdollisimman paljon talletusten ja setelien varassa ja mahdollisimman vähän varsinaisten kultarahojen ja kultavarantojen varassa. Pelättiin nimittäin, että kultakantaan paluu olisi käynnistänyt kullan kysynnän kasvun, sen hinnan nousun ja globaalin deflaation. Kansallisella tasolla kultarahojen käyttö maksuvälineenä ja yleisön sijoituskohteena oli koetettu minimoida, ja myös kansainvälisellä tasolla oli pyrkimyksenä keskittää kultavarannot muutamiin kultakeskuksiin (New York, Pariisi, Lontoo). ”Pienet” keskuspankit pitivät reservinsä kultavaluuttojen (dollarin, frangin, punnan) muodossa talletuksina suurissa finanssikeskuksissa.[689]

Suomen Pankin kannalta tämä ns. kultavaluuttakanta ei ollut uusi järjestelmä, sillä Suomi oli yksi niistä harvoista maista, jotka jo ennen ensimmäistä maailmansotaa olivat sallineet valuuttatalletusten lukemisen setelikatteeseen. Nyt useimmat muutkin maat olivat päätyneet samaan, mikä säästi kultaa – ainakin niin kauan kuin luottamus säilyi eikä reservitalletuksia ryhdytty laajassa mitassa konvertoimaan kullaksi. Tällaisen kultaryntäyksen vaara oli koko ajan taustalla, ja juuri se teki järjestelmän vanhaa kultakantaa hauraammaksi.

Paineet, jotka rasittivat vasta perustettua rahajärjestelmää, olivat suuret. Ne johtuivat lähinnä kolmesta syystä. Ensinnäkin, kultapariteetit, joihin eri valuutat vakautettiin, eivät kaikissa tapauksissa heijastaneet maiden hintatasojen suhteita. Esimerkiksi Gustav Cassel oli korostanut tämän näkökohdan tärkeyttä kerran toisensa jälkeen artik-

keleissaan ja monissa kansainvälisissä kokouksissa.[690] Erityisesti Iso-Britannia kärsi siitä, että punta oli kytketty kultaan kurssilla, jonka ylläpitäminen vaati Britanniassa deflatorista politiikkaa ja piti maan maksutaseen heikkona.[691] Toinen kansainvälistä rahajärjestelmää kuormittava paine johtui Saksan suurista sotakorvausveloista liittoutuneille ja vastaavasti eurooppalaisten liittoutuneiden sotaveloista Yhdysvalloille. Nämä rasittivat varsinkin Saksan maksutasetta ja vaikuttivat voimakkaasti Englannin ja Ranskan rahapolitiikkaan. Sotakorvauksiin ja -velkoihin liittyneet maksuvirrat olivat jatkuvan finanssidiplomatian ja taloudellisen epävarmuuden aihe Versaillesin rauhankonferenssista aina 1930-luvun alkuvuosiin saakka, jolloin nämä saamiset käytännössä raukesivat. Kolmas rahajärjestelmän sujuvaa toimintaa häirinnyt tekijä oli kansainvälistä kauppaa ja pääomasijoituksia haitannut protektionismi.

Nämä rakenteelliset heikkoudet ja maailmansodan jälkeiseen poliittiseen tilanteeseen liittyneet ongelmat osoittautuivat lopulta kohtalokkaaksi sotien väliselle kultakannalle ja johtivat sen romahdukseen 1930-luvun alkuvuosina. Vakuuttavasti on myös osoitettu, että kultakantajärjestelmän huono toiminta – ja siihen kuuluneiden maiden lyhytnäköinen politiikka – oli keskeinen syy 1930-luvun suuren kansainvälisen lamakauden syntymiseen. Taloustieteen vuoden 2000 Nobel-luennossaan professori Robert Mundell arveli jopa, että kultakannan huono toiminta oli syynä paitsi suureen lamakauteen, myös kansallissosialismin nousuun Saksassa ja näin lopulta toiseen maailmansotaan.[692]

Suomi pienenä maana oli tähän kehitykseen nähden enimmäkseen sopeutujan osassa, varsinkin kun se tietoisesti valitsi integraatiomyönteisen talouspoliittisen linjan. Suomen talous kytkeytyi muiden Pohjoismaiden tavoin ja vielä Ruotsia ja Norjaa tiiviimminkin Britannian markkinoihin. Vaikka Yhdysvaltain pääomamarkkinat olivat ulkomaisen luoton lähteenä Suomelle Lontoon markkinoita tärkeämmät, niin rahapolitiikan kokonaisuuden kannalta Suomi oli käytännössä 1920-luvun puolivälistä aina toisen maailmansodan syttymiseen saakka Britannian satelliitti; markka oli sidoksissa punnan kohtaloihin. Toinen keskeinen piirre Suomen rahapolitiikassa oli ulkomaisen luottokelpoisuuden säilyttämisen ja parantamisen korkea prioriteetti. Luottokelpoisuutta pidettiin pienen, ulkomaankaupasta riippuvaisen maan kannalta elinehtona ja tästä arviosta johdettiin monet ajanjakson tärkeimmistä talouspoliittisista valinnoista.

KORKEAT KOROT ONGELMANA SUOMESSA

Sen jälkeen kun Suomi oli päässyt kultakannalle vuoden 1926 alusta, rahapolitiikan tärkeimmäksi tavoitteeksi tuli Suomen rahoitusmarkkinoiden tilan normalisointi ja niiden kytkeminen kansainvälisiin pääomamarkkinoihin. Käytännössä tämä tarkoitti varsinkin korkokannan alentamispyrkimystä, mikä oli luonnollinen seuraus talouden tilasta 1920-luvun puolivälissä.

Reino Rossi tiivistää Suomen rahatalouden tilanteen kultakannalle pääsyn jälkeen osuvasti näin: ”Rahan arvo oli saatu vakautetuksi ja maa oli jälleen turvallisesti kultakannalla. Samalla oli kaikki edellisinä vuosina rahamarkkinoita häirinneet poikkeukselliset häiriötekijät saatu poistetuksi. Rahamarkkinain tila ja pankkien asema olivat selvästi vahvistuneet. Ulkomaisen pääoman saanti oli helpottunut. Valtiontalous oli tasapainoinen ja vakaa. Ainoa kauneusvirhe tässä rahataloudellisesti niin suuresti parantuneessa kokonaiskuvassa oli inflaatiovuosilta peräisin oleva korkotason ’epänormaali’ korkeus.”[693]

Suomen korkotaso todella oli varsin korkea. Vaikka Suomen Pankin diskonttokorkoa oli asteittain onnistuttu laskemaan vuodenvaihteen 1923/24 historialliselta ennätystasolta (10 prosentista) siten, että kultakannan tullessa juridisesti voimaan se oli ”enää” 7½ prosenttia, tämä oli edelleen kaukana siitä, mitä oli maailmansotaa edeltävinä klassisen kultakannan vuosina totuttu pitämään normaalina. Suomen Pankin alimman diskonttokoron keskiarvo klassisen kultakannan vuosina 1878–1913 oli ollut 4,9 %. Korkein sotaa edeltävän kultakannan aikana voimassa ollut korko oli ollut 6 %, mitä oli yleensä tarvittu vain poikkeuksellisen vaikeissa oloissa ja silloinkin lyhyitä aikoja. Tähän verrattuna 7½ tuntui normaaliajan korkotasoksi korkealta. Kuuden prosentin maksimikorkosäädös oli kuitenkin purettu vuonna 1920, joten se ei muodostanut esteitä korkopolitiikalle.[694]

Kansainvälisessäkin vertailussa korot olivat Suomessa 1920-luvun jälkipuoliskolla poikkeuksellisen korkealla. Suomen rahoitusmarkkinoiden kannalta tärkeimmissä maissa korot olivat paljon matalammat kuin täällä. Vuoden 1926 lopussa diskonttokorko oli New Yorkissa 4 %, Lontoossa 5 % ja Tukholmassa 4½ %. Ero Suomen 7½ prosenttiin oli selvä. Korkotasonsa korkeuden puolesta Suomi kuuluikin lähinnä Euroopan perifeerisiin tai poliittisesti epävakaisiin maihin, jotka sen tavoin kärsivät ”pääomapulasta” ja kansainvälisen luottokelpoisuuden heikkoudesta.

KESKUSPANKKIEN DISKONTTOKOROT 1919–1939

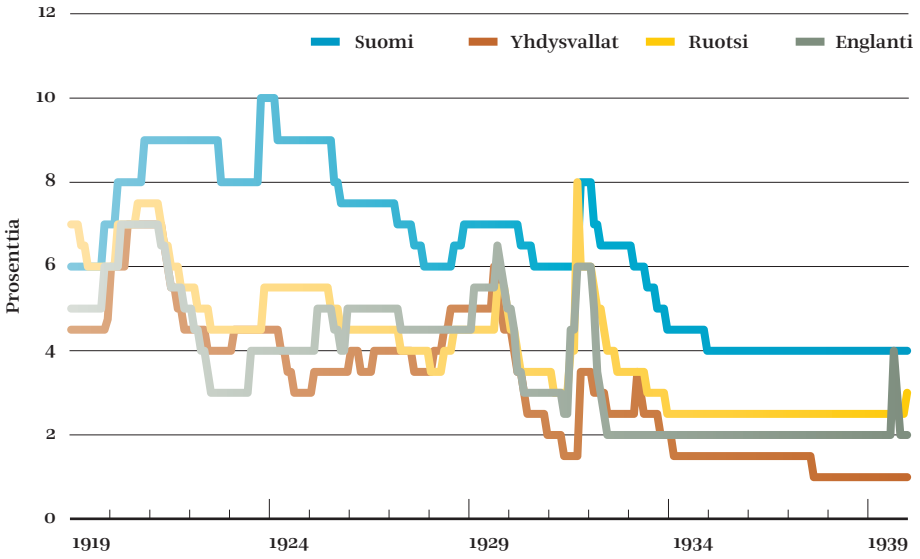

Lähde: Rossi, R., 1951.

Suomen keskuspankkikoron korkeaa tasoa verrattuna Suomen rahamarkkinoiden kannalta tärkeimpiin ulkomaihin havainnollistaa yllä oleva kuvio. Ero Suomen vahingoksi on hyvin silmiinpistävä.

Korko-ongelman teki vielä paljon vaikeammaksi se, että muiden pankkien korot olivat 1920-luvulla hyvin korkeat jopa suhteessa Suomen Pankin korkoihin. Jaakko Aution tutkimuksen mukaan liikepankit veloittivat vekseliluotostaan vuoden 1926 lopussa korkoa yleensä 10¼ % ja velkakirjalainojen yleisin korkotaso oli 10½ % eli kolme prosenttiyksikköä yli Suomen Pankin oman koron. Ennen ensimmäistä maailmansotaa liikepankkien soveltamat korot olivat kuitenkin olleet aivan Suomen Pankin korkojen tuntumassa.[695] Koska yleinen hintataso oli puheena olevina vuosina varsin vakaa, muodostui lainanottajien maksama reaalikorko erittäin korkeaksi.

Näissä olosuhteissa ei ollut mikään ihme, että elinkeinoelämä ja varsinkin maanviljelijät valittivat korkotason korkeutta. Poliittisista puolueista Maalaisliitto, ja varsinkin sen eduskuntaryhmä, oli asiassa erityisen aktiivinen. Ryhmään kuuluvat edustajat tekivät toistuvasti valtiopäivillä lakiehdotuksia korkosäännöstelyn aloittamiseksi. La-

kiehdotusten sisältö vaihteli jonkin verran. Ensimmäisessä, joka jätettiin helmikuussa 1926, ehdotettiin lainakoron ylärajaksi suurten pankkien talletuskorkoa lisättynä 3 prosenttiyksiköllä. Allekirjoittajina oli maalaisliiton eduskuntaryhmän enemmistö, mukaan lukien ryhmän puheenjohtaja Eero Hahl. Kesällä 1926 maalaisliiton puoluekokous asettui lailla toteutettavan korkosäännöstelyn kannalle ja puolueen entinen puheenjohtaja, pääministerinä silloin toiminut Kyösti Kallio, ehdotti ylimmän sallitun koron sitomista Suomen Pankin alimpaan diskonttokorkoon 2½ prosenttiyksikön marginaalilla.[696] Korkosäännöstely pysyi tästä alkaen ajoittain kiihkeänkin poliittisen keskustelun kohteena aina 1930-luvun puoliväliin saakka.

Vuonna 1926 Suomen Pankki ei kuitenkaan katsonut voivansa alentaa diskonttokorkoaan. Tärkein syy tähän oli, että valuuttavaranto aleni suurimman osan vuotta. Sitä paitsi edellisen vuoden jälkipuoliskolla (elo- ja lokakuussa) oli juuri toteutettu huomattavat, yhteensä 1½ prosenttiyksikön koronalennukset. Niiden jälkeen päähuomio korkopolitiikassa suuntautui sen sijaan pyrkimyksiin saada muut pankit alentamaan korkojaan lähemmäksi Suomen Pankin itse soveltamaa korkotasoa. Syiksi korkeisiin pankkikorkoihin nähtiin yhtäältä korkomarginaalien kasvu, toisaalta säästöpankkien ja osuuskassojen harjoittama kilpailu talletuksista. Totta olikin, että säästöpankit ja osuuskassat yleisesti maksoivat talletuskorkoja, jotka jopa ylittivät Suomen Pankin silloisen diskonttokoron. Korkeat talletuskorot olivat pankeille kustannustekijä, joka vaikutti lainakorkojen tasoon. Lisäksi pankkien soveltamien talletus- ja lainakorkojen välinen marginaali oli sotaa edeltävään aikaan verrattuna kasvanut selvästi, joskin pankit katsoivat, että marginaalin leveneminen vain heijasti kohonneita kustannuksia.[697] Vuonna 1926 Suomen Pankki koetti vaikuttaa tilanteeseen mm. painostamalla säästöpankkeja ja osuuskassoja talletuskorkojensa alentamiseen, mutta heikoin tuloksin.[698]

Suomen Pankin korkojen alentamiseen tähtäävä politiikka aktivoitui vuonna 1927. Nyt alennettiin myös Suomen Pankin omaa diskonttokorkoa, peräti kolmesti. Maaliskuussa pankki alensi diskonttokorkonsa 7 prosenttiin, elokuussa 6½ prosenttiin ja marraskuussa 6 prosenttiin. Näiden korkomuutosten perusteluissa viitattiin keventyneeseen rahamarkkinoiden tilaan, setelinantoreservin suuruuteen (suhteessa katemääräyksiin) ja pankkien aseman vakauteen.[699] Myös ulkomailla korkojen suunta oli tuossa vaiheessa laskeva, joten ero Suomen Pan-

Johtokunnan jäsenet Kyösti Kallio, Adolf Burgman ja Lauri af Heurlin yhteisessä työhuoneessaan vuonna 1931.
– Otavan kuva-arkisto.

KYÖSTI KALLIO (1873–1940)

Kyösti Kallio oli 1920- ja 30-luvuilla maalaisliiton vaikutusvaltaisin poliitikko. Hän oli myös Suomen Pankin johtokunnan jäsen vuodesta 1927 alkaen kunnes hänet vuonna 1937 valittiin tasavallan presidentiksi.

Kallio, joka oli ammatiltaan maanviljelijä, toimi jo nuorena monissa paikallisissa luottamustehtävissä, mm. Nivalan kunnan säästöpankin sivutoimisena kamreerina. Valtiopäiville Kallio valittiin ensi kerran vuonna 1904. Sen jälkeen hän toimi pitkäaikaisena kansanedustajana ja usein myös ministerinä. Suomen pääministerinä Kyösti Kallio oli neljästi. Kallion valinta Suomen Pankin johtokuntaan oli selvästi poliittinen. Siihen vaikutti pankin pääjohtaja Risto Rytin ajatus, että johtokuntaan oli saatava maanviljelijäväestön luottamusta nauttiva henkilö. Kallion valinta myös tiivisti eduskunnan ja pankin suhteita, sillä hän toimi melkein koko johtokuntakautensa ajan samalla myös eduskunnan puhemiehenä.

Kallion asema Suomen Pankissa muodostui odottamattoman vaikeaksi, kun taloudellinen lama kärjistyi Suomessa 1930-luvun alkuvuosina vakavaksi kriisiksi, varsinkin maataloudessa. Korkeat lainakorot ja voimakkaasti laskeneet maatalous- ja metsätuotteiden hinnat johtivat laajoihin velkaongelmiin ja pakkohuutokauppoihin. Tilanne johti maaseudulla vaatimuksiin talouspolitiikan suunnan muuttamisesta. Eri puolilla Suomea syntyi pulaliikkeitä, joiden aiheuttaman paineen alaisina maalaisliiton kansanedustajat ryhtyivät vaatimaan nopeita toimia maatalouspulan lieventämiseksi.

Suomen Pankin johtokunnan enemmistö torjui pulaliikkeiden ja maalaisliiton vaatimukset, jolloin Kallio joutui hankalaan välikäteen. Kovimmin häneen koskivat ne hyökkäykset, jotka tulivat hänen omalta kotiseudultaan Kalajokilaaksosta. Siellä vahvan jalansijan saanut pulaliike piti Kalliota suorastaan petturina. Hyökkäykset jatkuivat vielä talouden käännyttyä parempaan, ja vuoden 1933 eduskuntavaaleissa Kallion äänimäärä hädin tuskin riitti läpimenoon.

Julkisuudessa Kyösti Kallion ankarimmaksi kriitikoksi nousi professori Yrjö Jahnsson, joka 1930-luvun alkuvuosina esiintyi pulaliikkeen taloudellisena ideologina. Jahnssonin mukaan Kallio oli otettu Suomen Pankkiin vain suojakilveksi, ”pyhäksi kissaksi”, jota vastaan maalaisliiton edustajat eivät uskaltaisi hyökätä. Jahnssonin kritiikki ei kuitenkaan ollut täysin reilua. Suomen Pankin johtokunnassa Kallio nimittäin tuki maalaisliiton edustajien aloitteita korkojen alentamiseksi ja hallinnolliseen korkosäännöstelyyn siirtymiseksi. Tätä kantaansa hän toistuvasti tuki pöytäkirjaan liittämillään eriävillä mielipiteillä.

Suomen Pankin historiaan Kallio vaikutti vielä tasavallan presidentiksi tulonsa jälkeenkin. Juuri hän nimittäin taivutteli pääjohtaja Risto Rytin ryhtymään pääministeriksi talvisodan puhjettua. Kallio kuoli dramaattisesti sydänkohtaukseen Helsingin rautatieasemalla vuonna 1940, vähän sen jälkeen kun Ryti oli valittu hänen seuraajakseen tasavallan presidentiksi.

kin diskonttokoron ja keskeisimpinä vertailukohtina pidettyjen Ruotsin, Englannin ja Yhdysvaltojen keskuspankkien korkojen välillä ei toteutetuista koron alennuksista huolimatta paljonkaan supistunut.

Suomen Pankin ongelmana sen toteuttaessa korkojen alentamispolitiikkaansa oli kuitenkin edelleen saada muut pankit seuraamaan sen suorittamia koronalennuksia. Tähän käytettiin eri keinoja, kuten keskuspankin suoraa luotonantoa yksityisille asiakkaille, jota lisättiin jonkin verran. Voimaperäisempi keino oli suoranainen korkopoliittinen ohjeistus. Toukokuussa 1927 Suomen Pankin johtokunta nimittäin lähetti pankeille kiertokirjeen, jossa niitä vaadittiin alentamaan ylin talletuskorkonsa korkeintaan Suomen Pankin diskonttokoron tasolle, tai Suomen Pankki kieltäisi niiltä rediskonttausoikeuden. Tällä toivottiin olevan vastaava alentava vaikutus myös antolainauskorkoihin.[700]

Korkojen alentamisvaatimukset olivat edelleen myös poliittisella agendalla. Syksyllä 1927 käsiteltiin eduskunnassa maalaisliiton kansanedustajien tekemää uutta aloitetta, jossa ehdotettiin ylimmän sallitun antolainauskoron sitomista Suomen Pankin diskonttokorkoon 2½ prosenttiyksikön marginaalilla Kyösti Kallion edellisenä kesänä tekemän ehdotuksen mukaisesti. Kallio, jonka johtama hallitus oli eronnut edellisen vuoden lopulla, oli nimitetty toukokuun 25. päivänä 1927 Suomen Pankin johtokunnan jäseneksi. Pankin johtokunnan jäsenyydestä huolimatta Kallio jatkoi edelleen maalaisliiton kansanedustajana. Hän oli johtokuntaan nimittämisensä jälkeen vielä myös eduskunnan puhemiehenä ja pääministerinä.

Korkosäännöstelyä koskeva aloite ei johtanut tulokseen. Eduskunnan pankkivaliokunnan lausunnossa tiivistetään valiokunnan kuulemien asiantuntijoiden mielipiteet seuraavasti: ”Kuten lausunnoista näkyy, ovat kaikki yksimieliset siitä, että esityksen kiitettäviä tarkoitusperiä, nimittäin koronkiskomisen estämistä ja maassa vallitsevan korkokannan yleistä alentamista ei voida ehdotetulla tavalla saavuttaa, vaan että päinvastoin esitetystä lainsäädäntötoimenpiteestä olisi haitallisia seurauksia.” Edelleen: ”… lausunnoissa pidetään sopimattomana ottaa Suomen Pankin alin diskonttokorko säädettävän koron ylärajan lähtökohdaksi, varsinkin koska sitä ei määrätä silmällä pitäen yksinomaan kotimaan rahamarkkinoiden vaatimuksia, vaan ottamalla huomioon myös ulkomaiden rahamarkkinoita ja valuuttapoliittisia seikkoja (…) Yleensä pidetään lausunnoissa luultavana, että korkosäännöstely s.o. koron sallitun ylimmän rajan määrääminen ei vie tarkoi-

tettuun tulokseen, s.o. kylläkin toivottavaan korkomäärien yleiseen alentumiseen."[701]

Yksi niistä lausunnoista, joihin eduskunnan pankkivaliokunta viittasi, oli Suomen Pankin johtokunnan antama lausunto, jossa johtokunta oli sitä mieltä, että korkosäännöstelyä koskeva aloite olisi hylättävä, samalla kuitenkin suositellen rahoitusmarkkinoiden kehittämistä maatalous- ja kiinteistöluottojen saatavuuden parantamiseksi. Käsitellessään lausuntoaan 4.11.1927 Suomen Pankin johtokunta ei kuitenkaan ollut yksimielinen, vaan pankinjohtaja Kallio jätti pöytäkirjaan eriävän mielipiteen, jossa hän totesi, että koska "... luottolaitoksemme, muutamia harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta maksavat pitkäaikaisista talletuksista yli Suomen Pankin alimman diskonttokoron ja siten hankkivat itselleen liian kallista rahaa, jolla vielä pyrkivät hyvin ansaitsemaan, pysyy jatkuvasti korkokanta niin korkeana, ettei elinkeinoelämä voi sitä vaurioitta kestää". Huolimatta uudesta asemastaan Suomen Pankin johtokunnan jäsenenä Kallio ei ollut muuttanut kantaansa korkosäännöstelykysymyksessä, vaan kannatti tehtyä aloitetta.[702]

Asian ollessa vireillä eduskunnassa J. K. Paasikivi ja pankkiyhdistyksen puheenjohtaja Leon Pfaler kävivät (Paasikiven päiväkirjojen mukaan) Suomen Pankissa koettaen taivutella sitä luopumaan rediskonttauskiellosta niille pankeille, jotka maksoivat talletuksista enemmän kuin Suomen Pankin alin diskonttokorko. He olivat todenneet, että tällainen määräys saattoi johtaa siihen, että liikepankit koettaisivat päästä eroon riippuvuudestaan Suomen Pankin likviditeettituesta. Ne pitäisivät reservejään ulkomailla ja hankkisivat tarvittaessa ulkomaista luottoa. Ryti oli tällöin puolustanut Suomen Pankin pyrkimyksiä korkojen alentamiseksi ja ehkä Paasikiveä ja Pfaleria painostaakseen sanonut uskovansa, että korkosäännöstelyä koskeva lakiesitys tulisi eduskunnassa hyväksytyksi, vaikkei hän itse sitä puoltanutkaan.[703]

Vuoden 1927 kolme koronalennusta toteutettiin tämän poliittisen keskustelun ollessa käynnissä, mutta samalla poikkeuksellisen voimakkaan noususuhdanteen aikana ja hyvin keveiden rahamarkkinoiden vallitessa. Talouskehitys toteuttikin kaikki suhdanteen ylikuumenemisen tuntomerkit: seuraavana vuonna Suomen maksutaseen tasapaino heikkeni jyrkästi, rahamarkkinat kiristyivät kriisinomaisesti ja myös reaalitalouden suhdanne kääntyi laskuun. Sotien jälkeisessä tutkimuksessa on yleensä pidetty Suomen Pankin rahapolitiikkaa vuosi-

na 1926–1927 liian ekspansiivisena. Rahapolitiikan liiallista keveyttä on pidetty keskeisenä syynä vuoden 1928 rahamarkkinakriisiin Suomessa ja siihen, että 1930-luvun lamakausi alkoi sen myötä Suomessa aikaisemmin kuin muissa maissa, jopa ennen kuin Yhdysvalloissa.[704]

Kiistatonta varmaan onkin, että jos kotimaisen kysynnän kasvua olisi rahapolitiikalla voitu hillitä, niin että vuoden 1928 kauppataseen alijäämä ei olisi muodostunut niin kriittisen suureksi kuin tapahtui, ja jos Suomen Pankin valuuttavaranto olisi samalla kasvanut suuremmaksi ennen kansainvälisen finanssikriisin puhkeamista, mikä tapahtui noin puolitoista vuotta Suomen rahamarkkinoiden kiristymisen jälkeen, taloudellinen laskusuhdanne olisi iskenyt Suomeen myöhemmin ja ehkä pehmeämmin kuin todellisuudessa sitten tapahtui. Tällainen kritiikki, jonka esim. Rossi (1951) esittää, lähtee kuitenkin erilaisista lähtökohdista kuin 1920-luvun rahapolitiikka. Oman aikansa puitteita ja ajattelutapaa vasten tarkasteltuna ensimmäisinä kultakannalle paluun jälkeisinä vuosina harjoitettu rahapolitiikka kuitenkin näyttää melkein vääjäämättömältä.

YLIKUUMENTUIKO SUOMEN TALOUS?

Ulkomaisista tutkijoista Richard Lester on verrannut Suomen ja Ruotsin taloudellista kehitystä kultakannalle paluun jälkeen Norjan ja Tanskan kokemuksiin samalta ajalta. Hän pitää Suomea ja Ruotsia esimerkkeinä taitavasta rahapolitiikasta, joka onnistui vakauttamaan valuuttakurssin lisäksi myös rahan ostovoiman (sisäisen arvon). Samaan aikaan, vuosina 1925–28, kun Norja ja Tanska kärsivät äärimmäisestä deflaatiosta ja tyypillisestä taantumasta, Suomi ja Ruotsi nauttivat hyvin suotuisasta taloustilanteesta.[705]

Talouden tila ei noina vuosina antanut ilmeisiä perusteita luopua korkojen alentamiseen ja pitkäaikaisen pääoman tuontiin tähdänneestä politiikasta, ei ainakaan, jos tilannetta tarkastellaan siten kuin aikalaiset tekivät. Suomen Pankki mitoitti ja perusteli korkopolitiikkansa suppeasti rahamarkkinoiden tilan ja valuuttatilanteen kautta. Tämä oli sopusoinnussa ajalle tyypillisen ”luonnollisen korkotason” ja ns. kultakannan pelisääntöjen kanssa. Pelisäännöillä viitattiin siihen, että rahapolitiikan piti ensi sijassa perustua maksutasetilanteeseen. Tämän ajattelutavan mukaan valuutan sisäänvirtaus, joka kevensi rahamarkkinoita, oli hyväksyttävä peruste alentaa korkoja. Vastaavasti valuutan

ulosvirtaus olisi ollut peruste korkojen korottamiseen, koska näin voitiin suojella valuuttavarantoa ja varmistaa kultakannalla pysyminen.

Vaikka tarkastelua laajennettaisiin valuuttatilanteesta kauppa- ja vaihtotaseeseen, ei näissä vielä vuonna 1927 näkynyt merkkejä edessä olevasta kriisistä. Suomen ulkomaankauppa oli vuosina 1925–1927 käytännöllisesti katsoen tasapainossa, vaihtotase hieman ylijäämäinenkin, ja vaikka tuonti kasvoi nopeasti, viennin kasvu pysyi hyvin sen mukana. Kansantalous ei siis kokonaisuutena onnistunut tuomaan ulkomaista pääomaa, vaikka Suomen Pankin pääjohtajan Rytin vuonna 1925 esittämän teorian mukaan Suomen tapaisen suhteellisen pääomaköyhän maan olisi kannattanut sitä tuoda luonnonvarojensa ja vientiteollisuutensa kehittämiseksi. Tämä linjaushan merkitsi, että Suomen olisi kannattanut sallia selvästi alijäämäinenkin vaihtotase, kunhan pääomantuonti vain olisi käytetty tuotantokapasiteetin laajentamiseen.

Hintavakauden tarkastelu, joka olisi voinut antaa viitteitä taloudellisen tasapainon häiriintymisestä, ei myöskään anna selviä viitteitä ylikuumenemisesta vielä vuonna 1927. Suomen tukkuhintaindeksi oli hyvin vakaa vuodesta 1923 alkaen. Niinpä vuonna 1928 indeksin pisteluku oli prosentin tarkkuudella sama kuin vuonna 1925, kultakannalle siirtymistä edeltävänä vuonna. Viitteitä inflaatiosta tai deflaatiosta ei hintaindeksin perusteella ollut.

Selvin varoitussignaali, joka olisi 1920-luvun ajattelutavan mukaan voinut edellyttää kireämpää rahapolitiikkaa, olisi voinut olla pörssikeinottelu. Diskonttopolitiikan periaatteita käsittelevässä Kansantaloudellisen Yhdistyksen esitelmässään ”liikepulat ja pankkipolitiikka” Paavo Korpisaari pitää keinotteluilmiöitä sopivana korkopolitiikan ohjenuorana. Helsingissä osakekurssit nousivat kultakannan ensimmäisen kahden vuoden aikana (vuoden 1926 tammikuusta vuoden 1928 tammikuuhun) 88 %. Tämä oli selvästi enemmän kuin esimerkiksi Tukholmassa (40 %), Lontoossa (18 %) tai New Yorkissa (34 %). Tämä olisi teoriassa voinut hälyttää kääntämään koronalennuspolitiikan korkojen nostopolitiikaksi jo toteutunutta aikaisemmin. Toisaalta osakemarkkinoiden merkitys Suomessa oli pieni, kun taas maatalouden ja asuntotuotannon tarpeiden yhteiskunnallinen ja poliittinen merkitys oli suuri.[706]

Ne ylikuumenemisilmiöt, joihin 1920-luvun lopun noususuhdanne taittui, johtuivat varsinkin rakennustoiminnasta. Pankkivaltuuston kertomuksen mukaan yksin ”Helsingissä viime vuonna (1928) valmistui (…) noin 16 800 huonetta eli 47 % enemmän kuin vuonna 1927, ja 81 % enem-

■ **1930-luvun maailmanpulan alkuna pidetään pörssiromahdusta Yhdysvalloissa lokakuun lopulla 1929. Wall Streetille tarvittiin 00 ylimääräistä poliisia rauhoittamaan järkyttyneitä sijoittajia.** – Corbis / Bettmann / All Over Press Finland.

män kuin vuonna 1926, vaikka rakennustoiminta noinakin vuosina oli vilkasta."[707] Koko maan rakennustoimintaa vuosina 1926–1928 kuvaavat luvut ovat samansuuntaiset. Mikko Tammisen tutkimuksessaan[708] esittämien lukujen mukaan valmistuneiden asuntojen lukumäärä kasvoi 39 % vuonna 1927 ja 30 % rakentamisen huippuvuonna 1928.

Tähän rakennustuotannon voimakkaaseen kasvuun 1920-luvun lopulla oli osaltaan vaikuttamassa uuden Suomen Asuntohypoteekkipankki Oy:n harjoittama pääomantuonti. Asuntohypoteekkipankki perustettiin vuonna 1927 kehittämään Suomen kaupunkien asunto-oloja, ja se otti heti ensimmäisenä toimintavuonnaan kahden miljoonan punnan (386 miljoonan markan) ulkomaisen lainan ja seuraavana vuonna vielä uuden, 10 miljoonan dollarin (397 miljoonan markan) lainan. Jo ensimmäinen, vuoden 1927 laina oli yksinkin niin suuri, että sen avulla saatujen valuuttojen tuominen Suomeen kevensi voimakkaasti Suomen rahamarkkinoita.

Asuntohypoteekkipankin perustamista valmisteltaessa oli Suomen Pankki vuonna 1925 antanut lausunnon, jossa kyllä hyväksyttiin tällaisen kiinnitysluottolaitoksen perustaminen, mutta torjuttiin ajatus tuoda maahan ulkomaista pääomaa asuntojen rakentamista varten. Suomen Pankin lausunnon mukaan ulkomaisia luottoja saisi käyttää vain välittömästi tuotantoa edistäviin tarkoituksiin.[709] Ulkomaisia lainoja siis kuitenkin otettiin, ja vuoden 1927 laina oli yksi keskeinen syy siihen rahamarkkinoiden kevenemiseen, joka sai Suomen Pankin toteuttamaan vuoden kolmannen koronalennuksensa.

KRIISI ALKAA

Suomen rahamarkkinoilla tapahtui jyrkkä käänne huonompaan vuoden 1928 aikana. Käänne tuli ilmeisesti talouspolitiikan päättäjille hyvin yllättäen, niin nopeasti tunnelmat muuttuivat. Vielä vuoden alkaessa rahamarkkinat olivat olleet hyvin keveät, mutta vuoden aikana tapahtunut kauppataseen dramaattinen heikkeneminen pienensi valuuttavarantoa voimakkaasti. Samalla pankkien maksuvalmius heikkeni selvästi ensimmäistä kertaa Suomen kultakannalle paluun jälkeen, ja ne joutuivat turvautumaan laajamittaisiin vekselien rediskonttauksiin Suomen Pankissa. Suomen Pankki reagoi maksutaseen alijäämään ja rahamarkkinoiden kiristymiseen kultakannan pelisääntöjen mukaisesti ja korotti korkojaan syksyllä 1928 kahteen otteeseen: elo-

kuun 7. päivänä puolella prosenttiyksiköllä (6½ prosenttiin) ja uudelleen, marraskuun 15. päivänä, nyt 7 prosenttiin.

Aluksi suhdanteiden heikkeneminen tuntui vain rahamarkkinoilla, mutta tuotanto ja työllisyys jatkuivat ennallaan. Alkuvuodesta 1929 alkoi myös reaalitalouden suhdannekäänne kuitenkin näyttää todennäköiseltä. Suomen Pankin vuosikertomuksen mukaan (jonka A. E. Tudeer päiväsi maaliskuussa 1929) kotimarkkinoiden käänne oli jo näköpiirissä: ”(toistaiseksi) lähinnä on kysymys vain raha- ja pääomapulasta. Lukuun ottamatta ulkomaisten markkinain huononemisen aiheuttamaa sahateollisuuden tuotannon vähenemistä, jatkuu näet tuotantotoiminta yleensä täysin voimin. Ilmeistä on kuitenkin, että laajojen kansankerrosten vähenevä ostokyky ja ostohalu voivat pakottaa kotimarkkinateollisuuden vähitellen vähentämään valmistustaan.”[710]

Samalla kansainväliset rahamarkkinat olivat nopeasti kiristymässä. Markkinakorot olivat alkaneet nousta Yhdysvalloissa jo vuonna 1928, ja vuonna 1929 korkojen nousu levisi Lontooseen. Samalla maailman kultavarannot alkoivat virrata New Yorkiin ja Pariisiin.[711] Suomessa valuuttatilanne jatkui kireänä koko vuoden 1929 ajan, ja pankkien rediskonttovelka Suomen Pankille pysyi niissä ennätyslukemissa, joihin se oli edellisenä syksynä kivunnut. Valuuttojen niukkuuteen vaikutti Suomen kauppataseen vajauksen lisäksi tässä vaiheessa myös kansainvälisten rahamarkkinoiden lisääntyvä kireys. Silloisissa oloissa Suomen korkotaso ei riittänyt vetämään pääomaa Suomeen.

Vuoden 1929 mittaan rahoitusmarkkinoiden kireys alkoi selvästi vaikuttaa Suomessa myös reaalitalouteen. Vaikutukset näkyivät ensimmäisinä kotimarkkinasektorin tuotannossa. Erityisesti rakennustoiminta supistui vuoden loppua kohti selvästi. Sen sijaan viennin volyymi kehittyi varsin suotuisasti, jatkuen vielä vuoden 1930 puolelle. Kotimaisen kysynnän supistuessa kasvoivat myös konkurssien ja protestoitujen vekselien määrät. Molemmissa liike-elämän vaikeuksia kuvaavissa indikaattoreissa tapahtui selvä hyppäys huonompaan jo vuoden 1929 alussa.

Vuonna 1930 näytti hetken aikaa, että rahamarkkinoiden osalta vaikein kriisi olisi jo ohitettu. Maailmalla oli käynnistynyt vuoden 1929 viime viikkoina ennennäkemättömän jyrkkä ja yhdenaikainen korkojen alentaminen, joka jatkui vuonna 1930. Lokakuun 1929 pörssiromahduksen jälkeen New Yorkin Federal Reserve Bankin diskonttokorko oli laskettu 6 prosentista 2½ prosenttiin kesään 1930 mennessä, eli alemmak-

si kuin milloinkaan aikaisemmin. Vastaavasti Bank of Englandin diskonttokorko (”bank rate”) oli laskettu 6½ prosentista 3 prosenttiin ja Sveriges Riksbankin diskonttokorko 5½ prosentista 3½ prosenttiin. Tämä sinänsä erittäin nopea ja yhdenaikainen rahapolitiikan keventäminen ei kuitenkaan enää ehtinyt estämään maailmantalouden syöksymistä deflaation kurimukseen. Tukkuhintaindeksien mukaan hintataso aleni vuoden 1930 aikana Iso-Britanniassa 18 %, Yhdysvalloissa 17 %, Ranskassa 15 %, Ruotsissa 13 % ja Suomessa 10 %.[712] Erityisen paljon alenivat maataloustuotteiden hinnat. Deflaation käyttövoimana oli kokonaiskysynnän supistuminen ja yleismaailmallinen ryntäys kullan ja yleensä likvideimpien varallisuuskohteiden markkinoille ja toisaalta velkojen maksamiseksi pois. Yleinen hintojen lasku teki käytännössä tyhjäksi rahapolitiikan keventämisen vaikutukset velallisten asemaan.

Myös Suomessa rahamarkkinat kevenivät nopeasti vuoden 1930 kevään mittaan. Vaihtotase kääntyi jälleen positiiviseksi – kotimaisen kysynnän supistuessa voimakkaasti – ja valuuttavaranto kasvoi. Liikepankkien likviditeettiasema koheni vastaavasti. Näissä oloissa Suomen Pankki alensi myös korkoaan kahdesti, huhtikuussa ja elokuussa, yhteensä prosenttiyksiköllä.

KORKOSOPIMUS

Vaikka Suomen Pankki vuoden 1930 aikana oli alentanut diskonttokorkoaan kahdesti, päätyen 6 prosenttiin, tuttu ongelma nousi jälleen pintaan: pankkien soveltamat korot eivät olleet vuoden mittaan alentuneet vastaavasti. Jo pitkään harjoitettuja pyrkimyksiä talletuskorkokilpailun rajoittamiseksi kyllä tehostettiin pankkien kesken. Liikepankit tekivät kesäkuussa keskenään sopimuksen talletuskorkokilpailun rajoittamiseksi, minkä jälkeen sekä säästöpankkien että osuuskassojen keskusjärjestöt lähettivät heinäkuussa jäsenpankeilleen kiertokirjeet, joissa kehotettiin niitä alentamaan talletuskorkojaan.[713]

Näillä koronalennuspyrkimyksillä ei kuitenkaan ollut toivottua vaikutusta lainakorkoihin. Vaikka talletuskorot jonkin verran alenivatkin ja vaikka muutos osittain välittyi myös antolainauksen korkoihin, eri luottomuotojen korot jäivät edelleen hyvin korkeiksi. Aution tutkimuksen mukaan liikepankkien yleisin vekselikorko vuoden 1930 lopussa oli edelleen 10½ %, ja velkakirjalainojen yleisin korko oli samalla tasolla.[714] Olosuhteissa, joissa hintataso ja varsinkin maataloustuot-

teiden hinnat laskivat jyrkästi, lainojen reaalinen korkotaso nousi velallisten kannalta sietämättömän korkeaksi. Korkea korkotaso oli ollut poliittinen kiistakysymys jo 1920-luvun lopun hyvinä vuosina, ja nyt siitä tuli todellista poliittista räjähdysainetta.

Vaatimukset korkosäännöstelylain säätämiseksi voimistuivat, ja maalaisliiton kansanedustajat tekivät (lokakuussa 1930) eduskunnassa uuden aloitteen korkojen säännöstelemiseksi lailla. Ehdotuksen mukaan laillinen korkokatto olisi ollut 3 % yli Suomen Pankin alimman diskonttokoron. Tässä tilanteessa, kuten Rossi toteaa, pankkimiehet pian totesivat tehokkaamman, korkokilpailua rajoittavan yhteistoiminnan pankkien kesken välttämättömäksi, jos haluttiin estää lainsäädännöllisen korkosäännöstelyn voimaan saattaminen.[715] Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja J. K. Paasikivi omien päiväkirjamerkintöjensä mukaan ehdotti 15.12. Rytille laajan neuvottelun järjestämistä, ja ”Ryti lupasi tehdä.”[716] Tämä aloite johti seuraavana keväänä kaikki rahalaitokset käsittävän korkosopimuksen solmimiseen ja uuden pankkikorkoja säätelevän elimen, rahalaitosten yhteislautakunnan, perustamiseen.

Korkokysymys kärjistyi aikana, jolloin Suomen poliittinen tilanne oli hyvin tulehtunut ja epävakaa. Oikeistoradikaalinen lapuanliike painosti Kyösti Kallion hallitusta eroamaan ja järjesti heinäkuun 1930 alussa Helsingissä sotilaallisesti organisoidun suurmielenosoituksen, talonpoikaismarssin. Liikkeen voimaa kuvaa, että hallitus erosi jo ennen marssia ja tilalle nimitettiin uusi hallitus, jonka pääministeriksi tuli oikeiston luottamusta nauttinut P.E. Svinhufvud. Myöhemmin liike kaappasi ja ”kyyditsi” mm. eduskunnan sosialidemokraattisen puhemiehen Väinö Hakkilan ja tasavallan entisen presidentin, liberaalin K. J. Ståhlbergin.[717]

Lapuanliikkeen päätavoitteena oli kommunistien toiminnan estäminen Suomessa, mutta liike, joka nojautui suureksi osaksi maanviljelijäväestöön, esitti myös korkopoliittisia vaatimuksia. Loimaan Heimolinnassa tammikuun 7. päivänä 1931 pidetyssä, Lapuanliikkeen koolle kutsumassa pulakokouksessa hyväksyttiin mm. seuraava ponsi: ”koska on selvästi osoitettu, että Suomen maatalous normaalioloissa ei mitenkään voi tuottaa siihen sijoitetulle pääomalle korkoa enempää kuin 2–4 % ja paljon paremmin ei liene laita muunkaan tuotannollisen toiminnan, niin on lailla määrättävä, että lainoista, joista annetaan reaalivakuus, ei korko saa nousta korkeammaksi kuin 6 % ja lainoista ilman reaalivakuutta 7½ %, siihen luettuna provisiot ja muut mahdolliset hyvitykset”.[718] Kokouksessa uhattiin ryhtyä ”sanoista tekoihin”, jollei

talonpojan ääni alkaisi paremmin kuulua pääkaupungissa. Lapuanliikkeen suoran toiminnan linja, josta edellisenä vuonna oli saatu runsaasti kokemusta, uhkasi siirtyä vasemmiston tukahduttamispyrkimyksistä nyt myös talouspulan torjuntaan.[719]

Neuvottelut kaikkien rahalaitosten (ts. liikepankkien, säästöpankkien, osuuskassojen ja osuuskauppojen säästökassojen) välisen yleisen korkosopimuksen aikaan saamiseksi aloitettiin tammikuun 5. päivänä 1931 Risto Rytin koolle kutsumana ja hänen johdollaan. Sopimus allekirjoitettiin 24. maaliskuuta.[720]

Korkosopimusneuvottelujen vielä kestäessä suoritettiin tasavallan presidentin vaali, jossa 16.2.1931 valituksi tuli pääministeri P. E. Svinhufvud. Pääministerin näin tultua valituksi presidentin virkaan hallitus vaihtui, ja uuden hallituksen pääministeriksi tuli maalaisliittolainen J.E. Sunila, siviiliviraltaan maataloushallituksen ylijohtaja. Sunilan hallituksen toimet velkaantuneen maatalouden tilanteen helpottamiseksi eivät kuitenkaan tyydyttäneet hänen oman puolueensa eduskuntaryhmää, joka vaati korkosäännöstelyn toteuttamista lain voimalla, ja myöhemmin Sunilan hallitus joutui lopulta eroamaankin juuri korkosäännöstelyä koskevan lakiehdotuksen vuoksi.[721]

Vuoden 1931 korkosopimus oli pankkien välinen kartelli, jolla säännösteltiin eri tilimuotojen korot. Lisäksi sovittiin, että yli kuuden kuukauden pituiset talletustilit, joilla korkokilpailu oli ollut erityisen ankaraa, ”jätetään kokonaan pois käytännöstä”. Sopimukseen liittyivät kaikki talletuksia ottavat rahalaitokset, joita olivat liikepankit, Suomen Kiinteistöpankki Oy, säästöpankit ja niiden keskuspankki SKOP, osuuskassat ja niiden keskuslainarahasto ja myös osuuskauppojen yhteydessä toimineet säästökassat. Talletuskorot porrastettiin sopimuksessa siten, että liikepankit maksoivat matalinta korkoa, suuremmat säästöpankit, osuuskassat ja säästökassat saivat maksaa ¼ prosenttiyksikköä enemmän kuin liikepankit ja kaikkein pienimmät säästöpankit, osuuskassat ja säästökassat ½ prosenttiyksikköä enemmän kuin liikepankit. Sopimuksen osapuolet sitoutuivat katkaisemaan kaikki liikesuhteensa sellaiseen talletuksia vastaanottavaan rahalaitokseen, joka ei noudattaisi korkosopimuksen määräyksiä. Sopimus astui voimaan 1.7.1931.

Sopimusta hallinnoimaan perustettiin rahalaitosten yhteislautakunta, jonka puheenjohtajaksi tuli Suomen Pankin pääjohtaja. Yhteislautakunnan tärkeimmäksi tehtäväksi tuli luonnollisesti päättää talletuskoroista. Toukokuun 12. päivänä pitämässään kokouksessa yhteis-

lautakunta päätti alentaa korkeimpia sallittuja talletuskorkoja siten, että korkosopimuksen tullessa voimaan liikepankkien ylin talletuskorko olisi 5½ %, ja muiden rahalaitosten korot alenisivat vastaavasti siten kun korkosopimuksen mukainen korkoporrastus määritteli. Käytännössä sopimus merkitsi liikepankkien osalta talletuskorkojen alenemista ½ prosentilla, mutta useimpien säästöpankkien ja osuuskassojen osalta 1–1½ prosentilla.[722]

Korkosopimukseen sisältyneet sanktiot olivat niin ankarat, että mitään epävarmuutta korkokilpailun loppumisesta ei käytännössä jäänyt. Säästöpankki-lehti kirjoitti toukokuussa:

”Myönteisten päätösten (so. koronalennusten) tekeminen on nyt helppoa ainakin sikäli, ettei mikään muukaan rahalaitos voi jäädä korkeampien korkojen kannalle, koska ne ovat saman eristämisuhan alaisia, joten ei tarvitse edes ryhtyä tiedustelemaan niiden aikomuksia – kaikkien täytyy nyt tulla yhteiseen rintamaan.”

Ja edelleen: ”Alenevat korot tuovat tuntuvan helpotuksen lainanottajille. Toivoa sopii, että terveellä pohjalla olevat taloudet ja yritykset tämän jälkeen helpommin jaksavat kantaa pula-ajan painoa ja kestävät parempiin aikoihin, sekä että se kiihko, jolla korkokysymystä monilla tahoilla on viime aikoina käsitelty, tyyntyy”.[723]

Korkosopimuksella sinänsä oli selvä korkoja alentava vaikutus, varsinkin säästöpankkien ja osuuskassojen osalta, ja jossain määrin myös liikepankeissa. Lainakorot asettuivat nyt aiempaa hiukan lähemmäs Suomen Pankin virallista diskonttokorkoa. Rajoittaessaan varsinkin säästöpankkien ilmeisen rajua korkokilpailua se myös pönkitti pankkien kannattavuutta, joka joutui laman kuluessa koetukselle. Kovin suuresta korkojen alenemisesta eivät lainanottajat kuitenkaan päässeet nauttimaan, koska kansainvälisten valuuttamarkkinoiden epävarmuus esti Suomen Pankkia alentamasta omia korkojaan niin kuin vielä keväällä oli suunniteltu. Syksyllä tilanne muuttui vielä epäedullisemmaksi, kun valuuttakriisin kärjistyminen sai Suomen Pankin korottamaan diskonttokorkoaan jyrkästi.[724]

Korkosopimuksen solmiminen keväällä 1931 näytti suuntaa Suomen rahoitusmarkkinoilla pitkälle tulevaisuuteen. Se merkitsi korkokilpailun vaimenemista Suomessa käytännössä vuosikymmeniksi ja siirtymistä enimmäkseen hallinnolliseen korkojärjestelmään. Hallinnollinen korkojärjestelmä vakiintui 1940-luvulla sotavuosina ja pysyi voimassa – tietyin teknisin muutoksin – aina 1980-luvulle asti.

VALUUTTAKRIISI JA IRROTTAUTUMINEN KULTAKANNASTA

KANSAINVÄLINEN KEHITYS

Kesällä 1931 Euroopassa puhkesi pankkikriisi, joka merkitsi loppua kultakannalle kansainvälisenä valuuttajärjestelmänä. Toukokuussa 1931 Itävallan suurin pankki, Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, ilmoitti suurtappioista ja pyysi apua maansa hallitukselta. Itävallan rahoitusjärjestelmä oli vaarallisella tavalla perustunut siihen, että pankit rahoittivat pitkäaikaisia teollisuussijoituksiaan lyhytaikaisilla ulkomaisilla lainoilla. Tällainen pankkijärjestelmä oli hyvin haavoittuvainen maailmantalouden joutuessa lamaan. Credit-Anstalt, joka omisti noin 60 prosenttia Itävallan teollisuudesta, oli niin suuri pankki, että sen vaikeudet merkitsivät heti koko Itävallan ajautumista maksutasekriisiin. Epäluottamus levisi Itävallasta myös Unkarin, Tšekkoslovakian, Puolan ja lopulta Saksan pankkeihin.[725]

Kesäkuun 20. päivänä Yhdysvaltain presidentti Hoover reagoi Euroopan valuuttatilanteen kriisiytymiseen julistamalla yhden vuoden pituisen maksutauon, moratorion, kaikkiin sotakorvauksiin ja sotavelkoihin. Moratorio koski sekä korkoja että kuoletuksia. Ajatuksena oli helpottaa varsinkin Saksan asemaa ja Manner-Euroopan kärjistynyttä valuuttapulaa. Heinäkuun 6. päivään mennessä Hoover oli onnistunut saamaan ehdotukselleen jo 15 maan tuen ja moratorio astui voimaan. Yhdysvaltain presidentillä oli vaikeampaa omassa maassaan, koska kongressi suhtautui hyvin vastahakoisesti sotavelallisille annettaviin helpotuksiin eikä siksi vahvistanut moratoriota ennen kuin vasta joulukuussa. Syksyyn

mentiin näin tietyn epävarmuuden vallitessa, joskin käytännössä maat olivat jo lopettaneet sotavelkojensa maksun. Moratorion päättyessä vuoden 1932 lopulla useimmat maat jättivät edelleenkin velkansa maksamatta; Suomi, jolla oli maksettavanaan suhteellisen pieni moratorion alainen elintarvikeluotto Yhdysvalloista vuodelta 1919, kuitenkin jatkoi korkojen ja lyhennysten hoitamista ja sai siitä Yhdysvalloissa suurta positiivista julkisuutta, mikä osaltaan kuvaa sotavelkojen korostunutta asemaa maailmansotien välisen ajan poliittisessa keskustelussa.[726]

Moratoriosta huolimatta pankkikriisi levisi heinäkuussa Saksaan, jossa maan toiseksi suurin pankki, Danat-Bank, joutui keskeyttämään maksunsa 13.7.1931. Kriisin yhä syvetessä valuuttakauppaa Saksassa alettiin säännöstellä, ja Reichsbank joutui korottamaan diskonttokorkoaan jyrkästi huolimatta talouden syöksykierteestä. Korko nostettiin ensin 10:een, sitten joksikin aikaa jopa 15 prosenttiin. Heinäkuun lopussa Saksan ulkomaisten velkojen takaisinmaksua lykättiin kansainvälisellä sitoumuksella (”standstill agreement”).[727]

Englanti joutui nyt toden teolla kokemaan asemansa haavoittuvuuden finanssikeskuksena, jonka kultavarat olivat sen ulkomaisiin vastuisiin nähden verrattain vaatimattomat. Vuoden 1931 alkupuoliskon aikana Bank of Englandin asema oli vielä ollut sen verran vahva, että se oli toukokuussa alentanut diskonttokorkonsa 2 ½ prosenttiin, ja se oli Euroopan valuuttakriisin alkuvaiheissa voinut antaa tukiluottoja Itävallan ja Saksan keskuspankeille. Heinäkuussa, samaan aikaan kun Saksan kriisi kärjistyi, epäluottamus levisi Lontoon rahamarkkinoille. 13.7.1931 julkaistiin Britannian hallituksen asettaman Macmillanin komitean raportti. Komitean tehtävänä oli ollut tutkia laman syitä Britannian taloudessa. Sen raportissa paljastettiin Lontoon riippuvuus lyhytaikaisista ulkomaisista sijoituksista brittiläisissä pankeissa. Vaikka Macmillanin komitean varsinaisessa raportissa torjuttiin punnan devalvaatio keinona korjata sen vallitseva yliarvostus, Keynesin ja eräiden muiden komitean radikaalien jäsenten allekirjoittamassa liitteessä väläytettiin myös devalvaation mahdollisuutta, ”jos rahamääräisten tulojen yleinen leikkaaminen käy selvästi välttämättömäksi”. Keynes ja muut liitteen allekirjoittajat pitivät kuitenkin tullien korotuksia ja vientisubventioita parempana keinona kuin devalvaatio ratkaista punnan yliarvostuksen muodostama ongelma.[728]

On vaikea sanoa, paljonko rahamarkkinoiden luottamuksen heikkeneminen Lontoossa johtui Macmillanin raportista, paljonko Saksan

velkojen uudelleenjärjestelyn vaikutuksista Britannian maksutaseeseen ja paljonko Ramsay MacDonaldin Labour-hallituksen budjettivaikeuksista, jotka johtivat sen hajoamiseen elokuussa. Joka tapauksessa Bank of England alkoi heinäkuun puolivälistä alkaen menettää kultavarojaan kiihtyvällä vauhdilla, eivätkä sen kuun lopulla toteuttamat diskonttokoron korotukset (ensin 3½ prosenttiin ja sitten 4½ prosenttiin) tehonneet tähän ongelmaan. Lopulta, sunnuntaina 20.9.1931, Britannian hallitus ja Bank of England päättivät lopettaa punnan vaihdettavuuden kultaan ja ”inflaation torjumiseksi” nostivat diskonttokoron 6 prosenttiin. Maanantain 21.9. valuuttamarkkinoilla punta oli heikentynyt 13 % suhteessa dollariin, ja alamäki jatkui seuraavina päivinä ja viikkoina, niin että vuoden 1931 lopussa punnan dollarikurssi oli laskenut jo 30 % alle vanhan kultapariteettinsa.[729]

Punnan irtoaminen kultakannasta oli sotien välisen kansainvälisen valuuttapolitiikan ehkä mullistavin tapahtuma. Sen myötä jouduttiin toteamaan, että 1920-luvulla tehty kansainvälisen rahajärjestelmän rakennustyö oli epäonnistunut, ja maailmantalous oli joutunut uusille, kartoittamattomille vesille. Erityisen merkittävä punnan kultakytkennän murtuminen oli niille maille, joilla oli vahvat taloussuhteet Britanniaan. Näitä olivat Britannian dominioiden lisäksi Euroopassa erityisesti Pohjoismaat ja Suomi. Kuten muidenkin samassa asemassa olevien maiden, myös Suomen vientituloista suuri osa saatiin puntina. Suomen viennistä noin 40 % suuntautui Britanniaan, ja punnan merkitys viennin laskutusvaluuttana oli vielä paljon tätäkin suurempi, joten punnan kurssin lasku oli erittäin merkittävä asia Suomen ulkomaankaupan kannalta. Haitallista vaikutusta tehosti vielä se, että Britannian osuus Suomen tuonnista oli melko vaatimaton, vain 13 %, suurimman tuontimaan ollessa Saksa, jonka valuuttakurssi pidettiin sitkeästi kultaan sidottuna. Lisäksi suuri osa Suomen valuuttavarannosta oli puntamääräisinä talletuksina lontoolaisissa pankeissa.

Britannian päätös asetti Pohjoismaiden keskuspankit vaikeaan asemaan. Aluksi tilanteeseen reagoitiin korkoja korottamalla. Ruotsissa diskonttokorko nostettiin heti prosentilla ja muutamaa päivää myöhemmin vielä toisella. Se ei kuitenkaan auttanut, vaan valuuttojen ulosvirtaus jatkui. Sunnuntaina 27.9.1931, siis viikko Britannian päätöksen jälkeen, Pohjoismaiden keskuspankkien pääjohtajat tapasivat neuvottelukokouksessa Tukholmassa. Paikalla olivat Riksbankin pääjohtaja Ivar Rooth, Norges Bankin pääjohtaja Nikolai Rygg,

Tanskan Nationalbankin johtokunnan jäsen Hans Rosenkrantz sekä Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti. Kokouksen jälkeisenä maanantaina Ruotsi ja Norja irrottivat valuuttansa kullasta ja Tanska seurasi päivää myöhemmin. Ne korottivat myös korkojaan. Ruotsille korotus oli jo neljäs vuoden 1931 aikana, ja sen tuloksena Riksbankin korko oli jo 8 %, korkein lukema Ruotsin valtakunnanpankin siihenastisessa historiassa.[730]

Suomi ei vielä tällöin seurannut muita Pohjoismaita, ja Ryti oli Tukholman kokouksessa toivonut, että muutkin Pohjoismaat vielä odottaisivat. Muutenkin Ryti vielä tässä vaiheessa halusi panna arvovaltansa peliin kultakannan säilymisen puolesta. Tiistaina, kaksi päivää Tukholman kokouksen jälkeen ja vain päivää sen jälkeen kun Ruotsi ja Norja olivat jo irrottautuneet kullasta, Ryti piti Helsingissä Kansantaloudellisen Yhdistyksen kokouksessa esitelmän otsikolla ”Kultakannasta sekä keskuspankin tehtävistä ja mahdollisuuksista sen vallitessa”. Kysymyksessä oli suomalaisen talouspoliittisen keskustelun arvovaltaisin foorumi. Esitelmässään Ryti piti vallitsevaa valuuttakriisiä ”ohimenevänä häiriötilana” ja sanoi, että sitä parempaa rahajärjestelmää ei ollut toistaiseksi keksitty. Näin ollen ei ollut epäilystä, että ne maat, jotka olivat ajankohtaisen talouskriisin oloissa luopuneet kultakannasta, ennen pitkää taas palaisivat siihen, ”joskin ehkä jonkin verran tavalla tai toisella alennettuun rahanarvoon”. Hän puolusti suppeaa, kultakannan oloihin sopivaa käsitystä keskuspankin tehtävistä ja totesi, että kultakannan oloissa keskuspankin piti keskittyä pitämään rahajärjestelmä lain säätämällä pohjalla, koska sen voimat ”eivät riitä pääoman puutteen poistamiseen tai maailmanpulan vaikutusten torjumiseen jossakin maassa”.[731]

Rytin taistelu markan kulta-arvon puolesta oli kuitenkin toivoton. Suomen tilanne ei ollut kestävä, koska Suomen Pankin valuuttavaranto oli alentunut kiihtyvällä vauhdilla kesäkuusta alkaen, ja ymmärrettävästi tämä valuuttojen ulosvirtaus vain jatkui muiden Pohjoismaiden ratkaisujen jälkeen. Lokakuun 1. päivänä Suomen Pankki korotti korkoaan valuuttavarantonsa suojelemiseksi puolellatoista prosenttiyksiköllä, nyt 7½ prosenttiin. Koron korotus ei kuitenkaan ratkaissut ongelmaa, vaan valuuttojen hupeneminen jatkui. Jotakin muutakin oli siis tehtävä, ja 5.10.1931 annettiin asetus valuuttakaupan väliaikaisesta säännöstelystä. Säännöstely olisi voimassa toistaiseksi, kuitenkin enintään vuoden loppuun saakka.[732]

Koron korotuksesta ja valuutansäännöstelyn aloittamisesta huolimatta pankki menetti lokakuun kolmen ensimmäisen viikon aikana valuuttaa noin 500 miljoonan markan arvosta, ts. suurimman osan vaikean syksyn jälkeen jäljellä olleesta varannostaan.

Suomen Pankin valuuttakurssiratkaisua tutkineen Jaakko Aution mukaan Suomen Pankin viivyttely kultakantapäätöksen tekemisessä johtui siitä, että Risto Ryti pani toivonsa kansainväliseen valuuttayhteistyöhön, jonka hän toivoi voivan vielä pelastaa maailman kultakantaisen rahajärjestelmän. Ryti kävi useita keskusteluja Kansainvälisen järjestelypankin BIS:n pääjohtajan Pierre Quesnayn kanssa tilanteesta, ja Autio arvelee juuri Quesnayn mielipiteiden vaikuttaneen Rytin politiikkaan näinä kriittisinä viikkoina. BIS:n johto oli erittäin voimakas kultakannan puolustaja, ja 3.10. käydyssä puhelinkeskustelussa Quesnay oli neuvonut Rytiä vielä odottamaan, koska kriisi saataisiin ehkä ratkaistua BIS:n kokouksessa, joka oli määrä pitää Baselissa 12.10.1931. Ryti oli myös neuvotellut Quesnayn kanssa mahdollisuuksista saada 200 miljoonan frangin luotto Suomen Pankin valuuttavarannon vahvistamiseksi. Quesnay oli myös suositellut Suomelle valuutan myynnin säännöstelyä, minkä Suomi sitten panikin melkein välittömästi toimeen.[733]

Suomalaisten toiveet kultakannan pelastamisesta osoittautuivat kuitenkin turhiksi, ja 12.10.1931 Suomenkin oli pakko seurata muiden Pohjoismaiden jo viitoittamaa tietä. Muutos oli yleismaailmallinen. Vuoden 1931 alussa kaikkiaan 47 maata oli ollut kultakannalla, ja vuoden 1932 lopussa jäljellä olivat enää Belgia, Ranska, Italia, Hollanti, Sveitsi, Puola ja Yhdysvallat.[734] Näistäkin Yhdysvallat luopuisi kullasta keväällä 1933. Maailman valuuttajärjestelmää ei enää voitu palauttaa ennalleen.

SUOMI TULEE PERÄSSÄ

Setelien kullalla lunastamisen lopettaminen oli itse asiassa lain (Suomen Pankin ohjesäännön) vastaista, ja sen oikeuttava takautuva lainmuutos vahvistettiin vasta 30.10.1931. Sen lisäksi että laki antoi maan hallitukselle oikeuden kriisitilanteessa vapauttaa Suomen Pankki tilapäisesti velvollisuudesta lunastaa seteleitään, se antoi Suomen Pankille takautuvasti vastuuvapauden siitä, että se oli menetellyt ohjesääntönsä vastaisesti keskeyttäessään seteliensä lunastuksen. Näin Suomen

Pankki sai oikeuden sodan tai rahallisen pulan takia poiketa määräajaksi seteleiden lunastamista koskevista määräyksistä. Tämä edellytti johtokunnan pankkivaltuusmiehille tekemän esityksen vahvistamista. Samassa yhteydessä ohjesäännössä oleva määräys vähintään 300 miljoonan markan suuruisesta kultakassasta poistettiin. Käytännössä määräaika tarkoitti kalenterivuotta, joten se jouduttiin vuosittain uudistamaan.[735]

Ohjesäännön muutoksina voidaan pitää myös sitä, että valtiovarainministeriön pyynnöstä Suomen Pankin vuosivoitto vuosina 1932 ja 1933 käytettiin kokonaisuudessaan valtion tarpeisiin. Pankin johto ei kuitenkaan halunnut tällaista muutosta ohjesääntöön, vaan siirrot toteutettiin erityisillä poikkeuslaeilla Suomen Pankin vuosivoiton käyttämisestä. Tällä tavoin haluttiin varmistaa käytännön poikkeuksellisuus. Varsinaiset muutokset ohjesääntöön tehtiin vuonna 1938, ja syinä muutoksiin oli lähinnä pankin toiminnan voimakas kasvu. Kantarahasto korotettiin tällöin 250 miljoonalla markalla 1,25 miljardiin markkaan ja setelikontingentti korotettiin 1,8 miljardiin mark-

KESKUSPANKKIEN DISKONTTOKOROT SYKSYLLÄ 1931

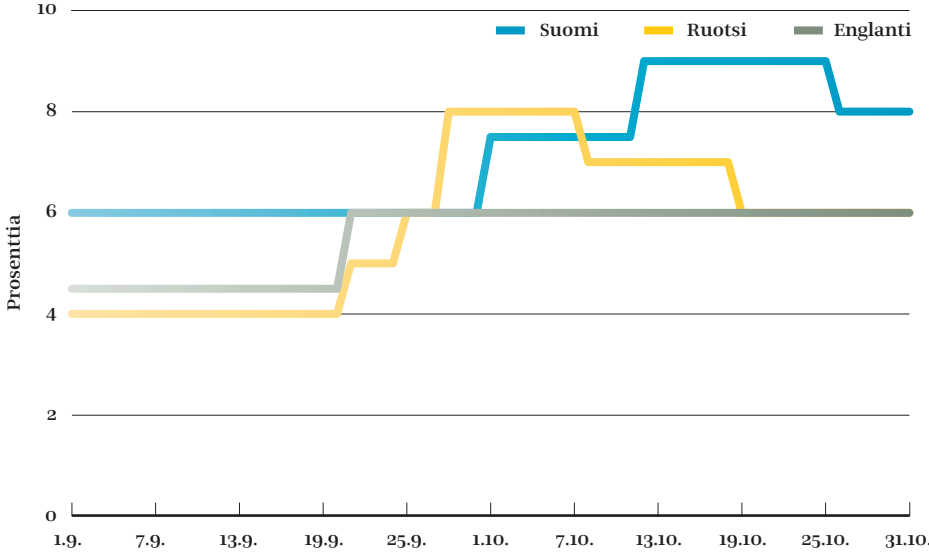

Lähteet: Keskuspankkien vuosikertomukset; Hawtrey, R., 1938.

kaan. Kantarahaston lisäämisen teki mahdolliseksi kullan hinnan nousu sekä pankin hallussa olleiden obligaatioiden kurssien nousu.[736]

Suomen Pankin annettua periksi ja irrotettua markan kullasta johtokunta julkaisi päivälehdissä 13.10. tiedonannon, jonka mukaan ”on todennäköistä, että lähimpänä aikana Suomen rahan kurssi ulkomailla ja ulkomaan rahan kurssit täällä tulevat olemaan meille epäedulliset. Suomen Pankin hallinto tulee kuitenkin tekemään kaikkensa Suomen rahan arvo säilyttämiseksi. Kun talouselämä maassamme on suurin piirtein mukautunut markan nykyiseen arvoon ja kauppataseemme on aktiivinen, ovat myös edellytykset siihen suotuisat.”[737]

Samalla Suomen Pankki korotti diskonttokorkoaan puolellatoista prosenttiyksiköllä 9 %:iin. Tarkoituksena oli tietenkin puolustaa markan arvoa sen jälkeen kun lunastus kullalla oli lopetettu. Koron korotus muodostui kuitenkin tilapäiseksi, sillä 26.10.1931 korkoa oli jälleen laskettava, nyt 8 prosenttiin, vaikka valuuttamarkkinat eivät olleetkaan vielä sanottavasti rauhoittuneet.

Markan irrottua kultakannasta Suomen Pankki aluksi lopetti virallisten valuuttakurssien noteeraamisen. Markan annettiin aluksi heikentyä kultavaluuttoihin nähden suunnilleen saman verran kuin puntakin oli heikentynyt, eli ohjenuoraksi otettiin vanha punnan kurssi, noin 193,50. Osoittautui kuitenkin, että tämä kurssitaso ei riittänyt tasapainottamaan valuuttojen kysyntää ja tarjontaa. Valuuttaa ei ollut saatavilla edes normaalisti täysin hyväksyttäviin tarkoituksiin. Tilanne johti siihen, että valuuttamarkkinat oli koetettava järjestää uudelleen. Asiasta neuvoteltiin liikepankkien kanssa, ja ratkaisuksi tuli, että 9.12.1931 markan kurssia päätettiin heikentää lisää ja siirtyä eräänlaiseen kelluvan valuuttakurssin järjestelmään. Virallisten, ”nimellisten” valuuttakurssien rinnalla alettiin noteerata markkinakursseja, joita käytettäisiin tosiasiallisissa liiketoimissa. Näistä kursseista päättäisivät yhteistyössä Suomen Pankki ja suurimmat liikepankit sen perusteella, mihin hintaan valuuttoja oli todennäköisesti kulloinkin vapailta markkinoilta saatavissa. Järjestelmää voisi ehkä luonnehtia ohjatuksi kellunnaksi (keskuspankkitermi olisi ”managed float”). Samalla purettiin ne väliaikaiset valuuttakaupan rajoitukset, jotka oli otettu käyttöön lokakuun alussa.[738] Ensimmäisenä päivänä uuden järjestelmän tultua käyttöön, siis 10.12., dollarin kurssi noteerattiin niinkin korkeaksi kuin 74,95 markkaa. Sen mukaan markka oli heikentynyt peräti 47 % suhteessa lokakuun alussa vallinneeseen vanhaan kulta-arvoonsa. Seuraa-

vina päivinä markkinat kuitenkin hiukan rauhoittuivat, markka vahvistui jonkin verran ja kursseja pyrittiin vakaannuttamaan. Joulukuun puolivälissä punnan kurssi vakiinnutettiin loppuvuodeksi noin tasolle 236 markkaa/punta. Tämä tarkoitti, että markka oli heikentynyt suhteessa puntaan noin 18 %. Mutta puntakin oli heikko valuutta. Suhteessa dollariin ja muihin kultavaluuttoihin loppuvuoden kurssit osoittivat markan heikentyneen noin 43 %.

SISÄPOLIITTINEN KÄDENVÄÄNTÖ

Vuosi 1932 oli Suomessa pulakauden vaikein, niin talouspolitiikan kuin koko yleispolitiikankin kannalta. Monien mittareiden mukaan laman pohja saavutettiin vuoden alkukuukausina. Teollisuuden osalta käänne oli selvä. Tosin teollisuudessa lama ei Suomessa ollut missään vaiheessa niin syvä kuin monissa muissa maissa: teollisuustuotannon määrä supistui huippuvuodesta 1928 pohjavuoteen 1931 vain 15 prosenttia, minkä jälkeen Suomen aktiivinen valuuttakurssipolitiikka jo käänsikin viennin ja sitä kautta koko teollisuustuotannon volyymin kasvuun.

Lama koetteli kovimmin talouden kotimarkkinasektoria, ja siitä varsinkin rakennustoimintaa ja maataloutta. Juuri niiden osalta juuri vuosi 1932 oli hyvin vaikea. Pakkohuutokaupoilla myytyjen maatilojen määrä nousi yli 2 500 tilaan oltuaan vuonna 1931 noin 1 600.[739] Ajan sinänsä hyvin vajavaiset työttömyystilastot osoittavat, että työmarkkinoidenkaan osalta käännettä parempaan ei vuonna 1932 ollut nähtävissä, vaan työttömiksi rekisteröityjen määrä oli kaikkina kuukausina suurempi kuin mitä se oli ollut vastaavana kuukautena vuonna 1931. Suurimmillaan työttömiksi rekisteröityneiden määrä oli maaliskuussa 1932, jolloin se oli yli 90 000 henkeä.[740]

Maataloustuottajien ahdinkoon vaikutti yhtäältä tilojen velkaantuneisuus ja toisaalta maataloustuotteiden tuottajahintojen lasku. Klaus Wariksen väitöskirjan mukaan maataloustuotteiden painotettu hintaindeksi laski huippuvuodesta 1928 vuoden 1932 laman pohjaan mennessä noin 32 %. Suomen maatalouden keskeinen sivutulojen lähde oli puun myynti, ja metsätaloudessa lama oli vielä maanviljelystäkin syvempi. Metsänomistajien kantorahatulot supistuivat vuodesta 1928 metsätalouden pohjavuoteen 1931 mennessä peräti 72 %, ja vielä vuonna 1932, jolloin markan devalvoituminen oli jo pannut markkinoihin vauhtia, kantorahatulot olivat 51 % pienemmät kuin ennen laman alkua.[741]

VALUUTTAKURSSIT SUHTEESSA DOLLARIIN SYKSYLLÄ 1931

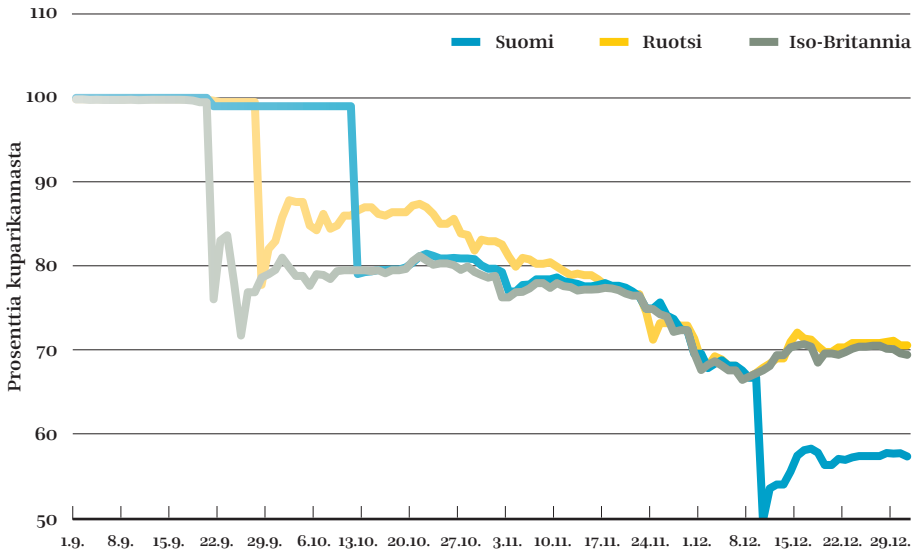

Lähteet: Suomen Pankin vuosikertomus 1931; ja Sveriges Riksbank.

Synkkä taloudellinen tilanne säteili tietenkin myös politiikkaan. Erityisen vaikeaksi tilanne muodostui maalaisliiton sisällä, jossa maatalouden kärjistyneet velkaongelmat aiheuttivat kovia paineita. Myös pulaliikkeen mielenosoitukset ja julkilausumat aiheuttivat suurimmat paineet juuri maalaisliiton johtoa kohtaan. Maalaisliiton eduskuntaryhmä esittikin tammikuun lopussa oman pulaohjelmansa, joka suuntautui käytännössä myös hallitusta vastaan, vaikka pääministeri Juho Sunila edusti juuri maalaisliittoa.

Pulaliike oli populistinen liike, jonka kannattajia oli lähinnä pientalonpojissa. Pulaliikkeen (tai pitäisi oikeastaan kai puhua pulaliikkeistä) toiminta oli lähinnä ulkoparlamentaarista, ja menestys vaaleissa jäi melko huonoksi. Pulaliikkeen yhtä haaraa edustanut Suomen Pienviljelijäin puolue sai vuoden 1930 eduskuntavaaleissa alle 2 % äänistä ja yhden kansanedustajan. Seuraavissa, vuoden 1933 vaaleissa Suomen Pienviljelijäin puolue sai jo kolme paikkaa.

Pulaliike syytti pankkeja korkeista koroista ja erityisesti Suomen Pankkia deflatorisesta rahapolitiikasta. Liikkeen taloudelliset asiantuntijat, professorit V. F. Johansson ja Yrjö Jahnsson vaativat lehtikir-

joituksissaan rahapolitiikan keventämistä ja suojelutullipolitiikkaa deflaation pysäyttämiseksi ja hintatason korottamiseksi. Erityisesti kritisoitiin maalaisliittoa, jonka toiminnasta Yrjö Jahnsson kirjoitti Suomen Pienviljelijä -lehdessä 19.1.1932 näin:

”Maalaisliiton piirissä onkin jo hyvin laajalti levinnyt sellainen käsitys, että Suomen Pankin rahapolitiikka merkitsee Suomen maanviljelijöille samaa kuin persialaisten tulo Egyptiin: taloudellisen itsenäisyyden menetystä ja velkaorjuuteen joutumista. Se, ettei tätä rahapolitiikkaa vastaan ole noussut suurempaa vastustusta maalaisliiton taholta, johtuu ratkaisevasti siitä, että heidän johtajansa on ollut tässä rahapolitiikassa mukana.”

Maalaisliiton johtajalla Jahnsson tarkoitti Suomen Pankin johtokunnan jäsentä Kyösti Kalliota, joka toimi samalla myös eduskunnan puhemiehenä.

Suomen Pankin pankkivaltuuston maalaisliittolaiset jäsenet aktivoituivat pian Jahnssonin kirjoituksen julkaisemisen jälkeen vaatimaan muutosta rahapolitiikkaan. Tammikuun 29. päivänä maalaisliiton pankkivaltuusmiehet Juhani Leppälä, Vihtori Vesterinen ja Jalo Lahdensuo lähettivät pankkivaltuuston puheenjohtajalle (Nevanlinnalle) kirjeen, jossa vaadittiin toimia diskonttokoron laskemiseksi, pankkien otto- ja antolainauksen välisen marginaalin supistamiseksi ja vielä Suomen Pankin ohjesäännön muuttamista niin, että pankki voisi lisätä luotonantoaan. Setelikatemääräyksiä olisi väljennettävä, ja ohjesäännön 11 §:n määräystä, joka rajoitti muun kuin vekseliluoton määrää, oli muutettava sallivampaan suuntaan.

Pankkivaltuusto pyysi 4.2.1932 pitämässään kokouksessa kirjelmästä johtokunnan lausunnon, mutta ennen kuin tätä lausuntoa ennätettiin käsitellä, johtokunta ehdotti pankkivaltuustolle diskonttokoron alentamista yhdellä prosenttiyksiköllä. Ehdotuksen perusteluissa ei viitattu pankkivaltuutettujen kirjeeseen vaan ainoastaan rahamarkkinoiden kevenemiseen ja siihen, että valuuttavaranto näytti olevan kasvamassa. Kun johtokunnan koronalennusesitystä käsiteltiin pankkivaltuustossa 12.2.1932, Erik von Frenckell vastusti sitä ja ehdotti sen sijaan vain puolen prosenttiyksikön koronalennusta. Kokoomuslainen Nevanlinna ja sosialidemokraatit Tanner ja Ailio tukivat Frenckelliä. He jäivät kuitenkin vähemmistöön, kun sosialidemokraattien Helo ja kokoomuksen Junnila liittyivät maalaisliittolaisiin, ja näin korkoa päätettiin alentaa kokonaisella prosentilla.

Johtokunnan lausuntoa Leppälän, Vesterisen ja Lahdensuon kirjelmään käsiteltiin pankkivaltuustossa 17.2.1932. Johtokunnan kanta kirjelmässä tehtyihin ehdotuksiin oli kielteinen. Toisaalta Leppälä, Vesterinen ja Lahdensuo ilmoittivat, että diskonttokoron tultua alennetuksi he voivat tyytyä johtokunnan lausuntoon muilta osin paitsi Suomen Pankin ohjesäännön muuttamista koskevassa kohdassa. He jäivät kuitenkin vähemmistöön, joten myös ohjesäännön muuttamishanke raukesi toistaiseksi.

Samaan aikaan oli kuitenkin vireillä maalaisliittolaisten kansanedustajien eduskunnassa tekemä lakialoite Suomen Pankin ohjesäännön muuttamiseksi niin, että sellaiset obligaatiolainat, joiden vakuutena olisi maakiinteistöjä tai teollisuuskiinteistöjä, rajoituksetta kävisivät setelien katteeksi.[742] Tarkoituksena oli siis tehdä mahdolliseksi Suomen Pankin luotonannon laajentaminen ja sen suuntaaminen pitkäaikaisiin kiinnityslainoihin. Aloitteesta oli pyydetty lausuntoa Suomen Pankilta, mutta kun pankkivaltuusto käsitteli asiaa 3.3.1932, maalaisliiton edustajat jäivät vähemmistöön, joten pankkivaltuusto otti ehdotukseen johtokunnankin suositteleman torjuvan kannan.

Maalaisliiton pankkivaltuutetuista Jalo Lahdensuo oli estynyt osallistumasta kokoukseen. Lahdensuo oli Sunilan hallituksen puolustusministeri, ja maaliskuun alkupäivinä hän joutui tässä tehtävässä kovalle koetukselle. Oikeistoradikaalien ulkoparlamentaarinen toiminta oli nimittäin helmikuun viimeisinä päivinä muuttunut avoimeksi aseelliseksi kapinaksi, Mäntsälän kapinaksi, joka tähtäsi hallituksen vaihtamiseen ja sosialidemokraattien toiminnan rajoittamiseen. Puolustusministerinä Lahdensuolla oli keskeinen rooli kapinan taltuttamisessa ja armeijan lojaalisuuden varmistamisessa. Tämä onnistuikin lopulta 5.3.1932 mennessä ilman aseellista taistelua. – Epäonnistuneen kapinayrityksen seurauksena oli, että lapuanliike menetti ratkaisevasti vaikutusvaltansa maan politiikassa. Myöhemmin voitiin nähdä, että juuri Mäntsälän kapinan epäonnistuminen merkitsi käännettä poliittisesta epävakaudesta vähitellen kohti vakaampia oloja, mutta aikalaiset eivät voineet olla tästä varmoja, ja näin ollen mielialat säilyivät vielä pitkään jännittyneinä.

Korkosäännöstelyhanke tuli pankissa uudelleen esille huhtikuussa, kun eduskunnan pankkivaliokunta oli pyytänyt Suomen Pankilta lausuntoa uuteen maalaisliiton edustajien eduskunta-aloitteeseen, joka koski korkojen säännöstelemisestä lain avulla. Johtokunnan

ERNST NEVANLINNA (1873–1932)

Ernst Nevanlinna tuli senaattoriksi jo 32-vuotiaana 1905. Tästä alkoi näyttävä poliittinen ura mm. kansanedustajana ja suomalaisen puolueen puheenjohtajana. Samalla hän työskenteli sanomalehti Uuden Suomettaren ja sen seuraajan Uuden Suomen päätoimittajana. Politiikkaa seurasi akateeminen ura, kun Nevanlinna vuodesta 1922 lähtien toimi finanssiopin professorina. Kansanedustajan tehtävistä luovuttuaankin hän jatkoi Suomen Pankin pankkivaltuustossa, jossa hän toimi lyhyttä katkosta lukuun ottamatta vuodesta 1909 aina vuonna 1932 tapahtuneeseen kuolemaansa asti. Pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana hän toimi vuodesta 1924 alkaen.

Nevanlinnan taloustieteellinen ura alkoi J. R. Danielson-Kalmarin oppilaana saksalaisen historiallisen koulukunnan merkeissä. Nevanlinnan tutkimukset käsittelivät valtion taloutta ja verotusta sekä Suomen Pankin historiaa, ja häntä voidaan pitää aikansa johtavana julkisen talouden asiantuntijana Suomessa. 1920-luvulla Nevanlinnan tieteellisessä työssä tapahtui käänne kohti analyyttistä taloustiedettä, minkä aiheutti perehtyminen Gustav Casselin tutkimuksiin. Taloustieteilijänä Nevanlinnaa voidaankin pitää välittävänä lenkkinä historiallisen koulukunnan ja analyyttisen lähestymistavan välillä Suomessa.

Itsenäisen Suomen ensimmäisinä vuosina oli haasteena valtion talouden tasapainottaminen. Nevanlinnan asiantuntemus oli tässä työssä suuressa arvossa. Hän oli myös useaan otteeseen eduskunnan valtiovarainvaliokunnan puheenjohtajana, joten eri rooleissaan hän toimi linkkinä eduskunnan ja Suomen Pankin välillä juuri silloin, kun sotavuosien setelirahoituksesta irtaannuttiin ja inflaatio pysäytettiin. Päätoimittajana hän vaikutti myös julkisuudessa. Jo 1920-luvun alkuvuosina käynnistyi Nevanlinnan läheinen yhteistyö Risto Rytin kanssa, mikä jatkui kitkattomana Rytin noustua pankin pääjohtajaksi ja Nevanlinnan johtaessa pankkivaltuustoa.

1930-luvun alun pulavuosina Nevanlinna profiloitui julkisuudessa Suomen Pankin rahapolitiikan johdonmukaisena puolustajana. Hän kirjoitti ahkerasti Suomen Pankkia ja sen rahapolitiikkaa käsitteleviä artikkeleita, joissa hän vastasi erityisesti maalaisliiton ja sitä lähellä olleiden pulaliikkeiden edustajien Suomen Pankkia vastaan tekemiin hyökkäyksiin. Eräänlaisena Nevanlinnan testamenttina voidaan pitää hänen 1931 julkaisemaansa kirjasta ”Suomen Pankki. Mitä sen pitää tehdä, mitä se voi tehdä, mitä se ei voi tehdä”. Sen mukaan keskuspankin piti ennen muuta vastata maan valuutan ulkoisesta arvosta ja edistää rahaliikettä yleensä sekä varmistaa rahoitusjärjestelmän vakaus. Näiden tehtävien hoitaminen merkitsi samalla, että Suomen Pankki voi diskontata ainoastaan lyhytaikaisia liikevekseleitä sekä sijoittaa varojaan ainoastaan nopeasti rahaksi muutettaviin kohteisiin. Suomen Pankki ei siis voinut antaa pitkäaikaisia luottoja enempää maanomistajille kuin muillekaan. Korkopolitiikkaakaan ei voitu suunnata muuhun tarkoitukseen kuin rahan arvon säilyttämiseen.

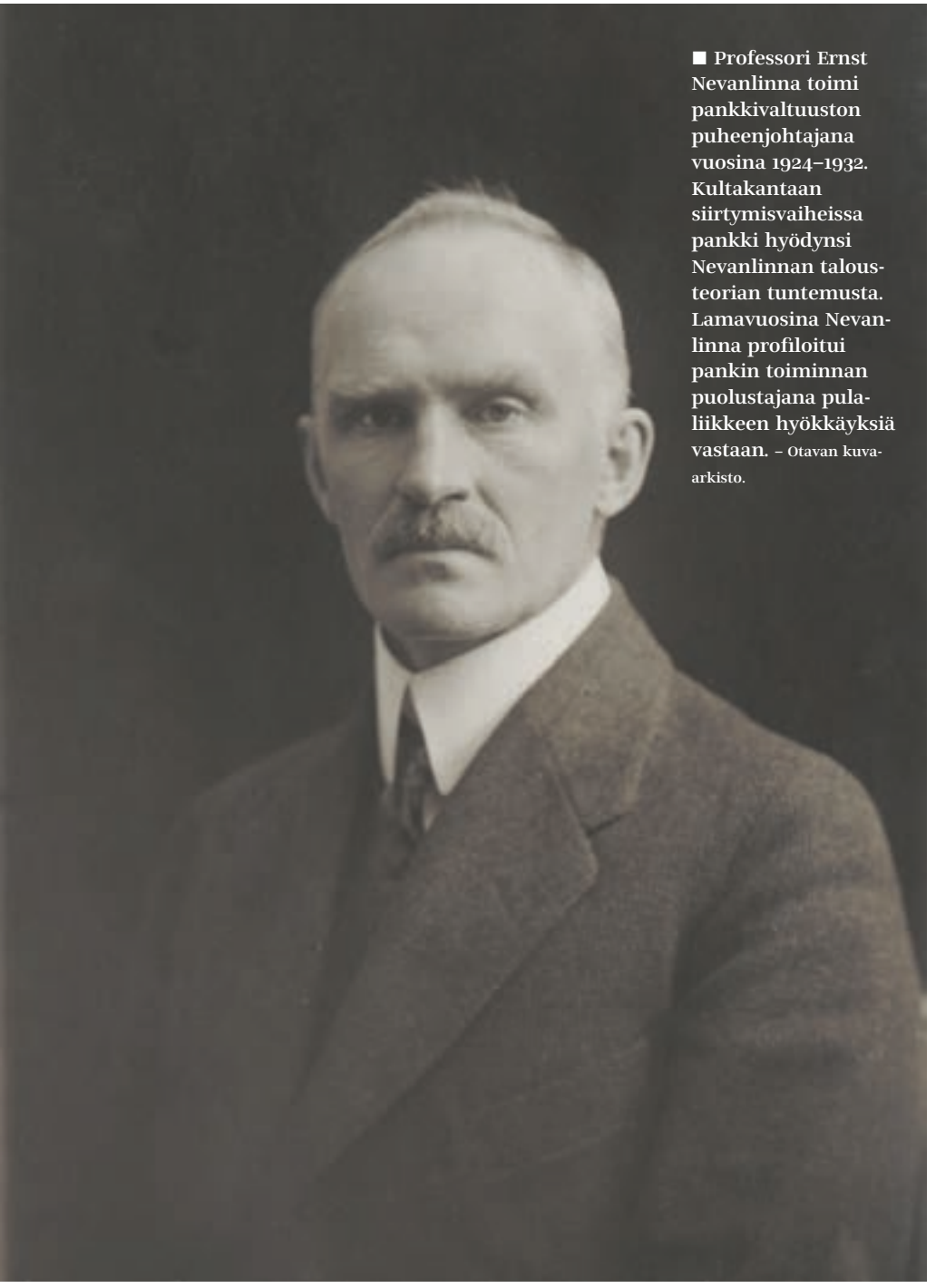

■ Professori Ernst Nevanlinna toimi pankkivaltuuston puheenjohtajana vuosina 1924–1932. Kultakantaan siirtymisvaiheissa pankki hyödynsi Nevanlinnan talousteorian tuntemusta. Lamavuosina Nevanlinna profiloitui pankin toiminnan puolustajana pula-liikkeen hyökkäyksiä vastaan. – Otavan kuva-arkisto.

enemmistö oli ottanut ehdotukseen kielteisen kannan, mutta Kyösti Kallio oli pyytänyt pöytäkirjaan merkittäväksi eriävän mielipiteensä, jonka mukaan hän katsoi ”korkosäännöstelyn eräin edellytyksin suotavaksi, jotta lakiin saataisiin nykyistä selvempi säädös siitä, mikä on koronkiskonnaksi katsottava”. Kallio katsoi, että lailla pitäisi voida säätää pankkien anto- ja ottolainauskorkojen suurin sallittu ero, ja hän ehdotti myös, että lakiin otettaisiin määräykset siitä, että pankkien olisi korkolautakunnassa ”yhteisesti vahvistettava kulloinkin maksettavien talletuskorkojen suuruus.” Pankkivaltuustossa 7.4.1932 maalaisliittolaiset edustajat tukivat Kallion kantaa, mutta jäivät jälleen vähemmistöön, joten pankkivaltuutettujen päätökseksi tuli kielteinen kanta korkosäännöstelylain säätämiseen.

Muutamaa päivää sen jälkeen (18.4.1932) kun korkosäännöstelyehdotus oli pankissa torjuttu, johtokunta esitti pankkivaltuustolle, että diskonttokorkoa jälleen alennettaisiin, koska ”vaikka valuuttavarannossa lähiviikkoina on pikemminkin odotettavissa laskua kuin nousua ja luoton kysyntäkin ehkä kevättuonnin ja uittojen johdosta jonkin verran vilkastuu, rohkenee johtokunta kumminkin näissä oloissa, ottaen huomioon taloustoiminnan vaikean tilan, ehdottaa ½ %:n alennusta Suomen Pankin sovelluttamissa koroissa.”

Suomen Pankin johtokunnan reaktioissa maalaisliiton taholta tulleisiin rahapoliittisiin vaatimuksiin voidaan ehkä nähdä tiettyä taktikointia: samalla kun vastustettiin aloitteita, jotka olisivat merkinneet luopumista rahapolitiikan klassisista periaatteista (tällaisia vaatimuksia olivat mm. korkosäännöstelyn toteuttaminen ja pankin setelikatemääräysten väljentäminen pitkäaikaisen obligaatioluoton lisäämiseksi), johtokunta oli valmis alentamaan korkoja, osin ehkä vapaan harkintansa perusteella rahapoliittisista syistä, mutta ehkä myös sovinnon eleenä maalaisliittolaisten tyynnyttelemiseksi. Tätä tulkintaa tukee molempien korkopäätösten ajoittuminen maalaisliiton voimakkaimpien rahapoliittisten muutosvaatimusten jälkeen, Toisaalta ulkomailla tapahtuneeseen dramaattiseen korkojen alentamiseen verrattuna Suomen Pankin korkopolitiikka oli kuitenkin erittäin varovaista.

Johtokunnan johtotähtenä korkopolitiikassa oli koko ajan maksutase ja siitä riippuvainen valuuttatilanne. Rahapolitiikkaa ei haluttu keventää niin paljon, että valuuttojen ulosvirtaus olisi uudestaan käynnistynyt. Markka oli vuoden vaihteesta vahvistunut selvästi, joten käänne parempaan oli tapahtumassa, mutta epävarmuutta vallitsi siitä,

mikä koron ja kurssin yhdistelmä muodostuisi kestäväksi. Huhtikuun alusta punnan kurssi vakiinnutettiin tasolle 216,50 (so. 11 % alle kultakannan aikaisen parikurssin), ja tätä kurssia ylläpidettiin täysin kiinteänä aina kesäkuun loppuun saakka. Kurssi- ja korkotaso eivät kuitenkaan ilmeisesti olleet sopusoinnussa toisiinsa nähden, sillä niiden vallinnut yhdistelmä johti valuuttavarannon koko kevään ajan jatkuneeseen tasaiseen supistumiseen. Kesäkuun loppuun mennessä pankki menetti noin 30 % ulkomaisilla kirjeenvaihtajatileillä olleista varoistaan, ja Suomen Pankin valuuttavaranto oli tuolloin jo pienempi kuin vuoden 1931 syyskuun lopussa kansainvälisen kriisin ollessa pahimmillaan.

Kesäkuun 1932 lopussa valuuttamarkkinoilla syntyi epävarmuutta johtuen valuuttavarannon hupenemisesta. Korkoa ei kuitenkaan lähdetty korottamaan, vaan heinäkuun 1. viikolla markan arvoa suhteessa puntaan alennettiin noin 10 %. Tämä oli jo kolmas markan arvon merkittävä muutos kultakannasta luopumisen jälkeen. Se jäi myös viimeiseksi tämänlaiseksi epämuodolliseksi devalvaatioksi ennen markan kurssin uutta vakauttamista. Heinäkuun jälkeen markan kurssi suhteessa puntaan asteittain uudelleen vahvistui loppuvuonna 1932, niin että joulukuussa punnan kurssi oli 227,50. Markka oli näin heikentynyt noin 15 % suhteessa puntaan. Ruotsin kruunun heikentyminen suhteessa puntaan oli vain puolet tästä.

Ehdotukset rahapolitiikan perusteiden muuttamisesta tulivat kolmannen ja viimeisen kerran päiväjärjestykseen vuoden 1932 joulukuussa Pellervo-seuran toimitusjohtajan Emil Hynnisen johdolla valmistuneessa komiteanmietinnössä, jossa käsiteltiin yleisten töiden järjestämistä sekä hinta- ja korkokysymyksiä.[743] Suomen Pankin päättäjistä sekä Risto Ryti että Väinö Tanner olivat olleet komitean jäseninä, ja sen sihteerinä oli toiminut pankin tilasto-osaston päällikkö A. E. Tudeer. Julkisuudessa itse mietinnön sijaan eniten huomiota sai osakseen mietintöön liitetty eriävä mielipide, jonka olivat tehneet komitean puheenjohtaja Hynninen sekä Osuuskunta Valion toimitusjohtaja F. M. Pitkäniemi. Eriävä mielipide vastasi sisällöltään niitä ehdotuksia, jotka maalaisliittolaiset pankkivaltuutetut olivat tehneet vuoden alussa, ja siinä ehdotettiin Suomen Pankin siihenastisen rahapolitiikan perusteiden muuttamista.

Pankkivaltuusto pyysi Suomen Pankin johtokunnalta lausuntoa mietinnöstä. Johtokunnan antama lausunto Hynnisen komitean mie-

tinnöstä on ehkä perusteellisin vastaus siihen kritiikkiin, jota maalaisliiton taholta oli Suomen Pankkia vastaan vuoden aikana toistuvasti esitetty. Siitä käyvät myös ilmi ne periaatteet, joiden varaan johtokunnan ajama rahapolitiikka rakentui.

Vastauksessaan johtokunta lähti siitä, että keskuspankin harjoittaman rahapolitiikan päämääränä piti olla rahan arvoa kohtaan tunnetun luottamuksen vahvistaminen. Rahapolitiikka ei missään oloissa saisi antaa ”yllykettä sille inflaatiopelolle, joka on levinnyt eräisiin kansalaispiireihin, sillä tämä (…) saattaa nykyisessä levottomassa ja hermostuneessa tilassa johtaa sellaisiin tuloksiin, jotka vaikeuttaisivat rahan ulkomaisen arvon (so. markan valuuttakurssin) pysyttämistä edes nykyisellä, jo alentuneella tasollaan”. Johtokunnan mielestä ei voinut epäillä, etteikö ”Suomen markan arvon jatkuva huonontuminen olisi erinomaisen turmiollista ennen kaikkea valtiolle ja muille, joilla on ulkomaanrahan määräisiä velkoja, mutta myös koko yhteiskunnalle, ja että siitä tuotannolle ja viennille odotettu hyöty todellisuudessa jäisi saavuttamatta”. Jatkuva keskustelu inflaatiosta ja keinoista hintatason korottamiseksi saattaisi siis vain ruokkia vaarallisia inflaatio-odotuksia ja heikentää Suomen markan arvoa valuuttamarkkinoilla.[744]

Johtokunta torjui myös suunnitelmat korkojen alentamisesta lainsäädäntöteitse. Tällainen lainsäädäntö ei välttämättä edes tuottaisi tavoiteltuja tuloksia, vaan vaikeuttaisi koko rahoitusjärjestelmän toimintaa, sillä keinotekoisen alhaisiksi määrätyt korot johtaisivat todennäköisesti luottojen tarjonnan jyrkkään supistumiseen. Pankkien välinen korkosopimus oli jo saatu voimaan, joten tulevaisuudessa olisi joka tapauksessa odotettavissa korkojen laskua. Myöskään erityisen valtion korkolautakunnan muodostamista johtokunta ei pitänyt välttämättömänä. Toisaalta johtokunta myönsi, että virallinen lautakunta saattaisi kyllä jossain mitassa nopeuttaa korkojen laskua ja yhdenmukaistaa eri luottolaitosten toimintaa korkokysymyksissä.[745]

Komiteanmietintöön jättämässään eriävässä mielipiteessä Hynninen ja Pitkäniemi olivat ehdottaneet, että Suomen Pankki ryhtyisi harjoittamaan samantapaista aktiivista luotonantopolitiikkaa, jota Yhdysvaltojen keskuspankki oli presidentti Herbert Hooverin johdolla ryhtynyt harjoittamaan. Pankkien myöntämiä maatalous- ja teollisuuskiinteistöluottoja olisi siirrettävä kiinnitysluottolaitoksille, joilta puolestaan keskuspankki ostaisi vastaavan määrän valtion takaamia obligaatioita. Näin maanviljelijöille myönnetyt lyhytaikaiset luotot voitai-

siin vakauttaa pitkäaikaisiksi, samalla kun paikallis- ja liikepankkien luotonantomahdollisuudet parantuisivat.[746]

Johtokunnan mielestä ehdotus ei sopinut Suomen olosuhteisiin, ja sitä paitsi se oli Yhdysvalloissa tulkittu inflaatiopolitiikaksi, jonka seurauksena luottamus dollariin oli heikentynyt ja oli syntynyt varojen pakoa dollarista kultaan ja ulkomaille. Tällaiseen tulokseen Suomella ei olisi varaa. Sitä paitsi reflaatiopolitiikan onnistumisen mahdollisuudet olivat huonommat pienessä Suomessa kuin Yhdysvalloissa, jolla sentään oli vaikutusta maailmanmarkkinoihinkin: ”Suomi ei myöskään voi ryhtyä samanlaiseen kokeiluun, johon Yhdysvalloissa on ryhdytty suhdanteiden parantamisen toivossa. Sillä mitkään täkäläiset toimenpiteet eivät voisi johtaa maailmanmarkkinoiden hintainnousuun. Siihen Suomi on liian pieni ja syrjäinen maa. Jos täällä saataisiin aikaan hintainnousua, jäisi se yksin kotimaiseksi, erilliseksi ilmiöksi, ja seurauksena olisi vain Suomen kauppataseen huononeminen ja markan arvon jatkuva lasku. Siitä ovat kaikki kansantalousmiehet yksimielisiä, että oli hintojen kohottaminen kuinka suotavaa hyvänsä, yksityinen maa, varsinkin pieni maa, ei voi muista maista riippumatta ryhtyä erilliseen hintatasoa nostavaan politiikkaan, ilman että se johtaa sille itselleen turmiollisiin seurauksiin. Suomi on tässä suhteessa vieläkin enemmän riippuvainen kehityksestä maailman markkinoilla, kuin useimmat maat sen johdosta, että se ulkomaisille markkinoille vie suuremman osan tuotannostaan kuin mikään muu maa ehkä Tanskaa ja Sveitsiä lukuun ottamatta.”[747]

Suomen Pankin luotonantopolitiikan muuttaminen Hynnisen ja Pitkäniemen ehdottamalla tavalla olisi vaatinut muutoksia Suomen Pankin ohjesääntöön. Myös tähän ajatukseen johtokunta suhtautui kielteisesti. Tietystikään tällainen muutos ei automaattisesti johtaisi varomattomaan rahapolitiikkaan, mutta se saattaisi aiheuttaa virheellisiä odotuksia suuren yleisön piirissä ja samalla asettaa keskuspankin johdon hankalaan asemaan. Mikäli tällainen muutos ohjesääntöön tehtäisiin, niin se olisi parempi toteuttaa vakaissa oloissa eikä 1930-luvun alkuvuosien tapaisessa kriisitilanteessa.[748]

Suomen Pankin johtokunnassa Kyösti Kallio joutui johtokunnan lausuntoa kirjoitettaessa jälleen vaikeaan tilanteeseen, sillä hän oli samaan aikaan sekä maalaisliiton kansanedustaja ja sen tärkeimpiä johtohahmoja että Suomen Pankin johtokunnan jäsen. Kallion toiminta pankissa osoittaa hänen tasapainoilleen maalaisliiton eduskuntaryh-

män esittämien vaatimusten ja johtokunnan näkemysten välillä. Niinpä Kallio liitti tähänkin johtokunnan lausuntoon eriävän mielipiteensä. Siinä hän korosti tarvetta saada korkotasoa alemmaksi ja oli valmis hyväksymään myös lakisääteisen korkosäätelyn vastoin johtokunnan enemmistön kantaa.[749] Poliittiset paineet Kalliota kohtaan olivat erittäin kovat, joten hänen oli oikeastaan pakko jälleen kerran irtaantua johtokunnan muiden jäsenten rahapoliittisista linjauksista, ja ilmeisesti tässä kohden eriävä mielipide tuotti vähiten harmia Suomen Pankin johtokunnalle.

Johtokunnan lausunto oli esillä 2.12.1932 pidetyssä pankkivaltuuston kokouksessa, jossa eri pankkivaltuusmiesten näkemykset olivat ennakko-odotusten mukaisia. Maalaisliiton edustajat Vesterinen, Leppälä ja Lahdensuo eivät olleet muuttaneet mielipiteitään, joten heitä johtokunnan vastaus ei tyydyttänyt. Muiden puolueiden edustajat hyväksyivät johtokunnan lausunnon sellaisenaan, lukuun ottamatta Johan Heloa (sdp), jonka mielestä olisi ollut välittömästi asetettava korkolautakunta ja mikäli sen toiminta ei tuottaisi tuloksia, niin olisi käynnistettävä toimet korkosäännöstelyn aikaansaamiseksi.

Tämä jäikin oikeastaan viimeiseksi periaatteelliseksi mittelöksi pankkivaltuusmiesten kesken, sillä Sunilan II hallitus erosi 14.12.1932 juuri korkosäätelystä syntyneen erimielisyyden seurauksena. Hallitus teki esityksen korkosäännöstelyn toimeenpanemisesta lailla, mutta kun presidentti Svinhufvud jätti esityksen vahvistamatta, hallitus erosi ja tilalle nimitettiin edistyspuoluelaisen T. M. Kivimäen hallitus. Tässä hallituksessa johtoasema oli edistyspuolueella sekä sitä lähellä olleilla ammattiministereillä, ja maalaisliitolla oli ainoastaan kaksi ministeriä. Samoihin aikoihin alkoi selvitä, että Suomen talous oli todella kääntynyt nousuun. Tämä vähensi pulaliikkeen poliittista merkitystä, jolloin maalaisliiton edustajat entistä helpommin saattoivat tukea muiden puolueiden edustamia konservatiivisia rahapolitiikan linjauksia.

Vuotta 1932 leimannut kiista rahapolitiikan periaatteista ja linjasta on jättänyt jälkipolville kuvan, jonka mukaan Suomen Pankin rahapolitiikka oli poikkeuksellisen ankaraa. On selvää, että tiukka kuva palveli myös pankin omia tarkoitusperiä, se kun koetti ylläpitää luottamusta markan arvoon sekä kotimaassa että valuuttamarkkinoilla. Pankin johtokunnan pelko inflaation pääsemisestä valloilleen oli ilmeinen, ja se perustui todennäköisesti suurelta osin kokemuksiin ensimmäisen maailmansodan ajalta, jolloin kultakannasta edellisen kerran oli

jouduttu luopumaan. Tällä kertaa tilanne oli kuitenkin toisenlainen, eikä inflaatiopaineita missään vaiheessa lopulta syntynyt. Johtokunnan tuntema huoli markan arvosta valuuttamarkkinoilla oli perustellumpi, minkä osoittavat markan kurssin vakauttamisessa loppuvuonna 1931 ja keväällä sekä kesällä 1932 kohdatut vaikeudet.

Todellisuudessa on kuitenkin arvioitava, että Suomen Pankin rahapolitiikka kultakannasta irtoamisen jälkeen oli paljon mainettaan pehmeämpää. Jos politiikkaa arvioidaan sen perusteella, miten hyvin se onnistui pysäyttämään deflaation ja vakauttamaan yleisen hintatason, Suomen rahapolitiikka oli jopa ”pehmeämpää” kuin 1930-luvun suhdannepolitiikan mallimaaksi joskus nostetussa Ruotsissa. Tämä johtuu Suomen valuuttapolitiikasta (tai ainakin valuuttakurssin kehityksestä) syksyllä 1931 ja vuonna 1932, mikä tehokkaasti lievensi deflaatiopaineita Suomessa. Vuonna 1932 tukkuhintaindeksi nousi noin 7 prosenttia, näin kumoten vastaavan suuruisen deflaation, joka oli koettu vuonna 1931; tukkuhintaindeksin osoittama hintataso vuonna 1932 oli keskimäärin siis sama kuin vuonna 1930. Myös elinkustannusindeksi pysyi käytännössä vakaana. Ruotsissa, jonka valuuttakurssipolitiikka oli paljon varovaisempaa kuin Suomessa, deflaatiota ei onnistuttu kokonaan torjumaan, vaan tukkuhintaindeksi laski vastaavana aikana noin 10 % ja elinkustannusindeksikin 4 %. Varsinainen deflaatio vuosien 1931–32 Suomessa rajoittuikin maatalouden tuottajahintoihin. Tällä hintojen laskulla oli luonnollisesti suuri yhteiskunnallinen ja poliittinen merkitys, koska 1930-luvun alussa vielä noin ⅔ väestöstä sai toimeentulonsa maataloudesta, ja suuri ero yleisen hintakehityksen ja maatalous-hintojen kehityksen välillä selittääkin pitkälle vuoden 1932 rahapoliittisen keskustelun rintamalinjojen muodostumisen.

PUNTAKLUBI

KRIISI HELLITTÄÄ

Joulukuussa 1932 tapahtui Suomen valuutta- ja rahamarkkinoilla käänne helpompaan suuntaan, joka jatkui koko vuoden 1933 ajan. Valuuttaa alkoi palata maahan ja rahamarkkinat kevenivät. Suomen Pankin mukaan syynä tähän oli luottamuksen palautuminen, mikä taas pankin virallisen analyysin mukaan perustui ”osaksi inflaatiopelon väistymiseen, osaksi huomioon, että maamme talouselämä alkoi toipua ja että ulkomaisten maksusuhteittemme hoito ei ollut käynyt talouselämällemme ylivoimaiseksi. Ratkaiseva tekijä oli suuri vientienemmyys…”.[750] Reagoiden rahamarkkinoiden keventymiseen Suomen Pankki alensi helmikuun 1. päivänä 1933 korkojaan puolella prosentilla. Alin diskonttokorko oli nyt 6 %, sama kuin se oli ollut ennen syksyn 1931 valuuttakriisin puhkeamista.

Keväällä 1933 valmisteltiin suurta kansainvälistä kokousta, maailman raha- ja talouskonferenssia, jonka Kansainliiton neuvosto oli kutsunut koolle. Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti oli lokakuussa 1932 valittu asiantuntijakomissioon, jonka tehtävänä oli valmistella kokouksen agendaa. Hän kuului asiantuntijakomission suppeaan, finanssikysymyksiä käsitelleeseen jaostoon. Asiantuntijakomissio kokoontui Genevessä ensimmäisen kerran marraskuussa 1932 ja toisen kerran tammi-helmikuun vaihteessa 1933.[751]

Suomessa puolentoista vuoden pituinen ”ohjatun kellunnan” jakso loppui 3.3.1933, mistä päivästä alkaen punnan kurssi pidettiin täysin kiinteänä (227 markkaa punnalta). Tämä kurssi pidettiin sitten voimassa aina toisen maailmansodan syttymiseen saakka. Tuolloin omaksuttu kiinteäkurssipolitiikka oli luonteeltaan tavallaan epävirallista, sillä

se perustui vain Suomen Pankin johtokunnan valtuuksiin, eikä pankkivaltuusto, maan hallitus tai eduskunta tehnyt muodollista päätöstä markan arvon kytkemisestä puntaan. Kytkemällä markan arvon puntaan Suomi liittyi varsin suureen joukkoon maita, jotka samalla tavoin omaksuivat raha- ja valuuttakurssipolitiikkansa ohjenuoraksi valuuttakurssin vakauttamisen suhteessa Englannin puntaan. Maaryhmää kutsuttiin puntaklubiksi erotuksena kultakannassa edelleen pysyttelevistä maista (kuten Ranskasta), joita alettiin nimittää kultablokiksi.[752] Maksutaseen vahvistuminen, joka teki valuuttakurssin kiinnittämisen mahdolliseksi, kevensi samalla myös Suomen rahamarkkinoita edelleen. Niinpä pankki alensi korkoja vuoden 1933 aikana vielä kolme kertaa (3.6., 5.9. ja 20.12.), aina puolella prosenttiyksiköllä kerrallaan. Näiden alennusten jälkeen alin diskonttokorko oli enää 4½ %.

Suomen päätös kiinnittää markan arvo puntaan sattui yhteen maailman rahajärjestelmän kehityksen merkittävistä käännekohdista. Suomen päätöstä seuraavana päivänä Franklin D. Roosevelt astui Yhdysvalloissa presidentin virkaan ja aloitti saman tien toimet Yhdysvaltain irrottamiseksi kultakannasta. Pankit Yhdysvalloissa suljettiin presidentin määräyksellä 6.3.1933. Kun pankit avattiin uudelleen, saamisten lunastaminen kullalla oli kielletty ja Yhdysvaltain kultavarat kansallistettiin: Yhdysvaltain kansalaisten, sekä yksityishenkilöiden, yritysten että pankkien, oli toimitettava kaikki hallussaan oleva rahakulta Yhdysvaltain keskuspankkiin (Federal Reserve). Myöhemmin näitä määräyksiä täydennettiin mm. kieltämällä kullan maastavienti Yhdysvalloista.

Puntaklubi, johon Suomi oli liittynyt, oli poliittisesti melko hajanainen maajoukko, sillä siihen kuuluneiden maiden suhde Britanniaan ja sen valuuttaan vaihteli. Siihen kuuluneet maat voidaan jakaa ainakin kolmeen ryhmään. Ensinnäkin siihen kuului Britannian siirtomaita ja merentakaisia omistuksia, joiden rahajärjestelmät olivat juridisestikin kytkettyjä Englannin puntaan. Toiseksi siihen kuului itsehallinnollisia dominioita, joilla oli juridisesti täysi rahapoliittinen suvereenisuus, mutta jotka Kanadaa lukuun ottamatta olivat päättäneet vakauttaa valuuttakurssinsa suhteessa puntaan. Valuuttayhteistyö tämän ryhmän maiden kanssa oli sopimuksenvaraista ja perustui 28.7.1933 annettuun Britannian, sen itsehallinnollisten dominioiden ja Intian väliseen valuuttajulistukseen. Kolmantena ryhmänä puntaklubiin luettiin joukko siihen yksipuolisella päätöksellä liittyneitä maita.

Suomi ja muut Pohjoismaat sekä Euroopan maista vielä Viro ja Portugali kuuluivat tähän viimeksi mainittuun ryhmään. Näiden lisäksi oli vielä joukko maita, jotka eräänlaisena neljäntenä ryhmänä harjoittivat klubin varsinaisia jäseniä löyhemmin puntaa seuraavaa valuuttakurssipolitiikkaa, esimerkiksi Argentiina ja Japani.[753]

Suomen Pankin johto piti kevään 1933 valuuttakurssiratkaisua, siis markan kytkemistä puntaan, tavallaan ”epäratkaisuna” siinä mielessä, että se jatkoi Suomen periaatteessa jatkuvaa valuuttakurssipoliittista toimintavapautta siitä huolimatta, että kurssi käytännössä pidettiin kiinteänä. Niinpä Risto Ryti totesi huhtikuussa 1933 pitämässään esitelmässä, että silloin vallinneessa epävarmassa ja epävakaassa tilanteessa pienillä mailla, jotka olivat joutuneet luopumaan kultakannasta, ”tuskin voi olla muuta oikeutettua tavoitetta rahapolitiikassaan kuin se, mitä ne olivat noudattaneet, ts. kotimaisen hintatason suurin mahdollinen vakaus”.[754] Jonkinlaisena paradoksina voidaan pitää, että tästä julkisesti tunnustetusta kotimaisen hintatason vakauden tavoitteesta huolimatta käytännön politiikaksi tuli juuri vuoden 1933 keväästä alkaen puntakurssin pitäminen täysin kiinteänä.

Se, että kiinteä valuuttakurssi ja vakaa hintataso saattoivat olla ainakin periaatteessa tavoitteina ristiriitaisia, oli toki hyvin tiedossa. Ryti oli jo vuoden 1925 esitelmässään ”Takaisin kultakantaan” vertaillut hintavakauden ja kiinteän valuuttakurssin tavoitteita keskenään, silloin referoiden Keynesin klassista pamflettia *A Tract on Monetary Reform*. Päinvastoin kuin Keynes, Ryti oli tuolloin päätynyt kiinteän valuuttakurssin järjestelmän kannalle, siinä muodossa, jota kansainvälinen kultakantajärjestelmä silloin edusti.[755]

Nyt kuitenkin Englannin irtautuminen kultakannasta ja kultakantamaissa käynnistynyt tuhoisa deflaatiokehitys olivat muuttaneet tilanteen toisenlaiseksi. Voitaneen tulkita Rytin arvioineen, että punnan seuraaminen vuoden 1931 lopulla ja vuoden 1932 kesällä toteutettujen markan kurssin heikentämisten jälkeen sopivalla tavalla yhdisti sekä hintatason vakauden että valuuttakurssin vakauden tavoitteet, olihan Englanti yhä Suomen ylivoimaisesti tärkein vientimarkkina, johon noin puolet Suomen viennistä suuntautui. Toteutettujen kurssimuutosten jälkeen, joiden yhteisvaikutuksesta markka oli vuoden 1932 loppuun mennessä heikentynyt puntaan nähden noin 15 %, puntakurssin kiinnittämisen ja hintatason vakauden välillä ei enää ollut perustavaa ristiriitaa. Tämän osoittaa sekin, että Suomessa vuonna 1929 käynnis-

tynyt deflaatiokehitys päättyi vuoden 1931 valuuttakurssiratkaisuihin, minkä jälkeen hintataso oli useita vuosia hyvin vakaa vuonna 1937 tapahtuneeseen inflaatiohypähdykseen saakka. Toteutettu raha- ja valuuttakurssipolitiikka onnistui siis julkilausutussa päämäärässään, hintatason vakauttamisessa vuodesta 1932 alkaen, samalla kun myös valuuttakurssi vakautettiin.

Puntaklubin maat erosivat toisistaan myös sen suhteen, kytkivätkö ne rahansa puntaan ennen syksyä 1931 vallinneeseen, kultakannan aikaiseen arvoon vai antoivatko ne valuuttansa devalvoitua ennen kurssin vakauttamista. Valuuttakurssipolitiikka muodosti luonnollisesti mahdollisen kiistan aiheen puntaklubin jäsenten välillä. Albert Baster mainitsee puntaklubia kuvaavassa artikkelissaan esimerkkinä Suomen: ”Valuuttadumping, jota aliarvostetut valuutat aiheuttavat, on ongelma puntaklubille, koska siihen kuuluvat maat tuottavat läheisesti toistensa kanssa kilpailevia tuotteita, kuten vehnää, lihaa, puuvillaa, puutavaraa, villaa ja voita, ja menestyvät Britannian markkinoilla suurelta osin toistensa kustannuksella. Alkuperäisten vakautuskurssien valitseminen oli hankalaa skandinaavisille valuutoille, erityisesti kos-

TUKKUHINTOJEN KEHITYS ERI MAISSA 1930-LUVULLA

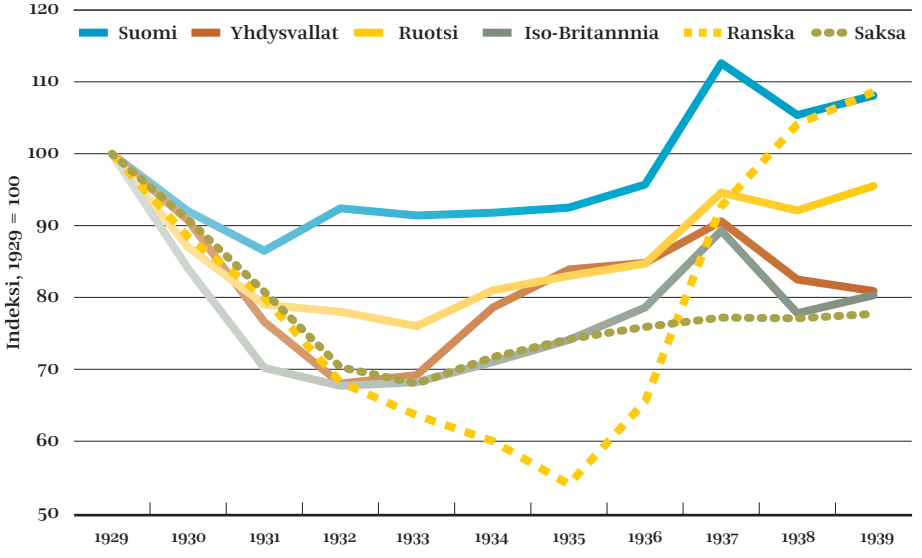

Lähteet: Kansainliiton tilastolliset vuosikirjat.

ka Suomen markan oli annettu painua tasolle 227 (mk/punta) parikurssistaan 193,23, kun taas Ruotsin kruunu oli pudonnut vain 18,16:sta 19,5:een." Basterin tässä käyttämät kurssit tarkoittavat 14,5 %:n devalvaatiota suhteessa puntaan Suomen markan osalta ja 7 % Ruotsin kruunun osalta.[756]

Kokonaiskuvan puntaklubin jäsenmaista, niiden valuuttojen kiinnityskursseista ja kiinnityksen ajankohdasta saa seuraavasta taulukosta.

PUNTAKLUBIN VALUUTTOJEN KIINNITYSKURSSIT, % VUODEN 1930 TASOSTA

	Kiinnityskurssi	**Kiinnitys voimaan**
Egypti	100	9/1931
Intia	100	9/1931
Irak	100	9/1931
Portugali	100	9/1931
Australia	80	12/1931
Thaimaa	100	8/1932
Etelä-Afrikka	99	12/1932
Uusi-Seelanti	80	1/1933
Tanska	81	2/1933
Suomi	85	3/1933
Norja	91	6/1933
Ruotsi	94	7/1933
Viro	100	9/1933
Latvia	100	9/1936

Puntaklubin jäsenmaat poikkesivat toisistaan myös siinä suhteessa, miten vapaat niiden valuuttamarkkinat olivat. Suomessa valuutansäännöstelyä ei harjoitettu lainkaan lukuun ottamatta vuoden 1931 loka-, marras- ja joulukuuta. Suomea lähellä olevista Pohjois-Euroopan maista sen sijaan Latvia, Viro ja Tanska ottivat valuutansäännöstelyn käyttöön ennen valuuttakurssinsa kytkemistä puntaan ja jatkoivat säännöstelyä senkin jälkeen.[757]

Vuoden 1934 lopulla Suomen rahamarkkinoiden keveneminen oli jatkunut jo kahden vuoden ajan, ja 3.12. Suomen Pankki alensi alimman diskonttokorkonsa neljään prosenttiin, eli kaikkien aikojen alimmalle tasolleen. Edellisen kerran Suomen Pankin alin diskonttokorko oli

ollut 4 prosentissa vuosikymmeniä aikaisemmin, 1800-luvulla (muutaman kuukauden ajan vuonna 1895, ja pitempään vuosina 1871–1875 sekä 1886–1890). Pankkien likviditeettiasema oli vuodesta 1933 alkaen ollut niin hyvä, että niiden ei ollut tarvinnut turvautua rediskonttaamaan vekseleitä Suomen Pankissa.

Helmikuussa 1934, vuoden mittaisen kelluvien valuuttakurssien periodin jälkeen, Yhdysvallat palasi tavallaan kultakannalle, ainakin suhteessa kansainvälisiin kultamarkkinoihin. Sen keskuspankki alkoi jälleen vaihtaa dollareita kultaan, mutta tarjosi tämän mahdollisuuden ulkomaisille rahaviranomaisille. Maan sisäistä setelien vaihdettavuutta kultaan ei kuitenkaan Yhdysvalloissa palautettu, joten kansalaiset eivät voineet edelleenkään muuttaa dollariseteleitään kullaksi. Samalla toteutettiin merkittävä devalvaatio. Dollarin arvoa suhteessa kultaan alennettiin tässä vaiheessa noin 41 %, dollarin uuden arvon ollessa 35 $ unssilta (aikaisemmin 20,67 $). Tämä devalvaatio suunnilleen virallisti sen dollarin arvon alentumisen, joka valuuttamarkkinoilla oli Rooseveltin valtaantulon jälkeen tapahtunut ja vakautti dollarin uudelle, heikentyneelle tasolleen suhteessa kultavaluuttoihin, ts. käytännössä lähinnä Ranskan frangiin.[758] Yhdysvaltain devalvaatio ja dollarin paluu eräänlaiseen osittaiseen kultakantajärjestelmään ei kuitenkaan enää vaikuttanut Suomen valuuttakurssipolitiikkaan, vaan markan puntasidos pidettiin näiden vaiheiden aikanakin muuttumattomana voimassa, ja niiden jälkeenkin aina elokuuhun 1939 saakka, jolloin toisen maailmansodan syttyminen johti valuuttakurssipolitiikan arvioimiseen uudelleen.

HINTAVAKAUS VAI VALUUTTAKURSSIN VAKAUS?

Kuten edellä todettiin, Ryti ilmoitti vielä punnan kurssin kiinnittämisenkin jälkeen rahapolitiikan ensisijaiseksi tavoitteeksi markan kotimaisen ostovoiman vakauden eli yleisen hintatason vakauden Suomessa, ja tähän verrattuna valuuttakurssin vakaudella piti olla vain toissijainen, välineellinen merkitys. Valuuttakurssin kiinnitys merkitsi näin ollen sitä, että näiden tavoitteiden välillä ei silloisissa oloissa ollut ristiriitaa, ainakaan sillä punnan kurssilla, joka oli valittu uuden valuuttakurssipolitiikan kiintopisteeksi. Vakaan hintatason tavoitetta ei Suomen Pankissa koskaan virallisesti konkretisoitu, joten sen mahdollinen ristiriitaisuus kiinteän valuuttakurssin tavoitteen kanssa olisi joka tapauksessa jäänyt tulkintakysymykseksi.

Pelkästä ohimenevästä retoriikasta ei hintatason vakaudesta puhumisessa ilmeisesti kuitenkaan voi sanoa olleen kysymys, sillä pankki todellakin tehosti kotimaisen hintakehityksen seurantaansa. Jo vuoden 1932 alusta pankki alkoi laskea omaa kuluttajahintaindeksiään. Tarkoituksena oli arvioida, miten hintataso kehittyi suhteessa heinäkuun 1931 tilanteeseen. Oman indeksin tavoitteena oli nopean informaation saaminen rahapolitiikan perustaksi, mitä osoittaa, että indeksi laskettiin viikoittain eikä normaaliin tapaan kuukausittain, niin kuin esimerkiksi silloisen Tilastollisen päätoimiston virallinen elinkustannusindeksi. Esimerkkiä otettiin Ruotsista, jossa oli myös samoihin aikoihin aloitettu oman viikoittaisen kuluttajahintaindeksin laskeminen.[759]

Syksyllä 1935 pankki pyysi silloista tilastotieteen jatko-opiskelijaa, myöhemmin Helsingin Yliopiston professoriksi noussutta Leo Törnqvistiä uudistamaan indeksin laskuperusteita. Tämän toimeksiannon tuloksena Törnqvist kehitti ns. Divisia-Törnqvist-ketjuindeksin, josta myöhemmin tuli menetelmänä kansainvälisesti hyvin tunnettu. Se on ilmeisesti tarkin milloinkaan kehitetty indeksikaava, koska sitä eivät häiritse kulutuksen hyödykerakenteessa tapahtuvat muutokset. Törn-

VALUUTTAKURSSIT 1930-LUVULLA

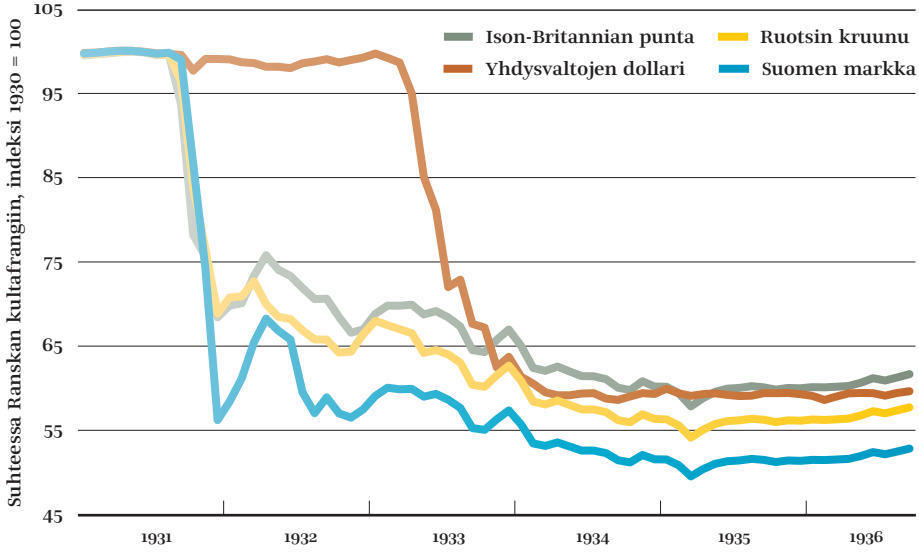

Lähde: Autio, J., 1992.

qvist julkaisi tuloksensa *Bank of Finland Monthly Bulletinissa* vuonna 1936. Samalla julkaistiin takautuvasti Suomen Pankin kuluttajahintaindeksin tiedot vuodesta 1932 alkaen.[760] Suomen Pankin omaa kuluttajahintaindeksiä raportoitiin sitten pankin Monthly Bulletin -lehdessä säännöllisesti aina sodan syttymiseen saakka syksyllä 1939. Voidaan tietenkin pohtia, kuinka vakavasti hintavakauden tavoite Suomen Pankissa otettiin, verrattuna konkreettiseen vakaan puntakurssin politiikkaan: kumpi normi olisi muodostunut ratkaisevaksi, jos kiinteä valuuttakurssi ja hintavakauden tavoite olisivat joutuneet keskenään selvään ristiriitaan. Vuonna 1937 pankkivaltuustolle antamassaan selonteossa, joka liittyi silloin valmisteilla olleeseen Suomen Pankin ohjesäännön uudistukseen, Suomen Pankin johtokunta ja pääjohtaja Ryti esittivät käsityksensä rahapolitiikan päämääristä syksyn 1931 jälkeen. Aluksi johtokunta totesi kultakannasta luopumisen jälkeen harjoitetun raha- ja valuuttapolitiikan pääpiirteet:

”Lukuisissa maissa, kuten Englannissa, Hollannissa, Skandinavian maissa ja Suomessa, ei rahaa missään määrätyssä suhteessa ole sidot-

SUOMEN PANKIN JA SVERIGES RIKSBANKIN KULUTTAJAHINTAINDEKSIT

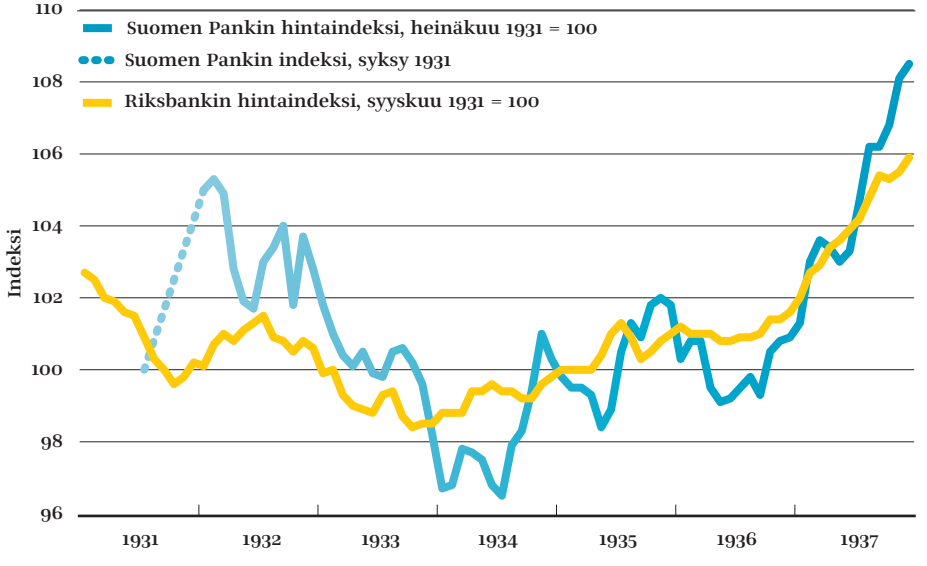

Lähteet: Bank of Finland Monthly Bulletin; Lindahl, E., 1933; Lindahl, E. ja Lundberg, H., 1938; keskuspankkien vuosikertomukset.

tu kultaan, vaan ovat niiden valuutat jätetyt vapaiksi paperivaluutoiksi, joiden kotimaista ostokykyä ja suhdetta ulkomaisiin valuuttoihin on keskuspankkien noudattaman rahapolitiikan avulla pyritty pitämään mahdollisimman vakavana. Siten ovat sekä meidän markkamme että Skandinavian maiden kruunut aina vuodesta 1933 alkaen olleet kiinteässä suhteessa Englannin puntaan, samalla kun näiden maiden hintatasot ovat pysyneet suhteellisen vakavina".

Tulevaisuutta arvioidessaan johtokunta totesi kullan hinnan osoittautuneen hyvin epävakaaksi ja että tavaroiden hinnat eivät olleet seuranneet kullan hinnan vaihteluja, vaan kulkeneet omia teitään. Siksi johtokunnan mielestä "(n)äissä oloissa ei palaaminen kiinteään kultakantaan, jos Suomi, joka itse ei voi vaikuttaa kullan hinnan vaihteluihin, yksinään sen tekisi, takaisi (sen) paremmin vakavaa kotimaista hintatasoa kuin tasapainosuhdetta meidän kannaltamme tärkeimpiin valuuttoihin edes siinä määrässä kuin vapaalla paperivaluutalla on ollut mahdollista saavuttaa."

Tämän jälkeen johtokunta lausunnossaan torjuu ajatuksen kiinteän valuuttakurssin virallistamisesta esimerkiksi lainsäädäntöteitse, koska tämä poistaisi rahapolitiikalta tarkoituksenmukaisen joustavuuden:

"...toinen mahdollisuus lakipohjaiseen rahajärjestelmään palaamiselle olisi, että me liittäisimme markkamme johonkin toiseen valuuttaan määräämällä laissa kiinteän suhteen markan ja tämän valuutan välille. Mutta tämä merkitsisi, vapaan rahakannan (ts. ei kultakannan) vallitessa siinä maassa, jonka valuuttaan markka liitettäisiin, että markan arvo olisi kokonaan riippuvainen kehityksestä siellä ja sen maan valuuttaviranomaisten päätöksistä ja toimenpiteistä. Meillä ei silloin olisi mahdollisuutta harkita, onko näin tapahtuva kehitys aina meidän etujemme mukaista. Erityisesti nykyisissä epävarmoissa oloissa näyttää tuskin tarkoituksenmukaiselta luopua mahdollisuudesta itsenäisen rahapolitiikan harjoittamiseen".[761]

Tämä viimeinen lainaus osoittanee, että ainakin silloin vallinneissa olosuhteissa (joille oli luonteenomaista epävarmuus ja kansainvälisen rahajärjestelmän tavallaan väliaikaiseksi koettu tila) ensisijaisia olivat rahapolitiikan kotimaiset tavoitteet, joista ainoana johtokunta mainitsee hintatason vakauden. Tarvittaessa valuuttakurssin vakaudesta oli näiden linjausten mukaan voitava poiketa kotimaisen tasapainon turvaamiseksi. Sitä ei kuitenkaan määritelty, miten suuria vaihteluita

kotimaisessa hintatasossa piti tapahtua, ennen kuin valuuttakurssin annettaisiin joustaa inflaation tai deflaation torjumiseksi.

Käytännön testiin rahapolitiikan prioriteetit joutuivat vielä vuoden 1937 aikana, kun kansainvälinen raaka-ainemarkkinoiden noususuhdanne nosti Suomen metsäteollisuuden vientihintoja rajusti. Suomen vientihinnat nousivat noin 23 %, ja eräissä tuotteissa hintataso nousi lyhytaikaisesti vielä paljon enemmän. Myös tuontihinnat nousivat selvästi, 17 %, joten oli luonnollista, että tällä äkillisellä kansainvälisellä hintapyrähdyksellä oli vaikutuksia myös kotimaiseen hintatasoon. Inflaatio kiihtyi niin, että Suomessa vuoden 1937 elinkustannusindeksi oli 6 % ja tukkuhintaindeksi peräti 18 % korkeammalla tasolla kuin edellisenä vuonna. Tällaista nousua ei ollut nähty vuoden 1920 jälkeen. Suomen Pankin oman kuluttajahintaindeksin nousu tosin jäi vain 5 prosenttiin. Kansainvälinen hintapiikki jäi kuitenkin tilapäiseksi, ja seuraavana vuonna tukkuhinnat alkoivat jo selvästi laskea ja elinkustannusindeksikin vakiintui sille tasolle, johon se oli vuoden 1937 loppuun mennessä kivunnut. Inflaation pysyvää kiihtymistä ei siis tapahtunut.

Näissä oloissa Suomen Pankki pysytti siis punnan kurssin entisellään 227 markassa punnalta, vaikka periaatteessa olisi voinut ajatella kansainvälisilta markkinoilta tulleen inflaatiosysäyksen torjumista antamalla markan vahvistua suhteessa puntaan. Valuuttakurssipolitiikan aktivoinnista tietenkin Suomessa keskusteltiin. Vuoden 1937 tammikuussa kirjoittamassaan muistiossa, joka ilmeisesti oli tarkoitettu Risto Rytille, pankin suhdannetutkimusosaston hyvin arvostettu johtaja, tohtori Bruno Suviranta arvioi markan vahvistamisen hyötyjä ja haittoja. Hän totesi muistiossaan, että noususuhdanne oli muodostunut markan sisäisen ja ulkoisen ostovoiman välisen epäsuhdan (ts. markan aliarvostuksen) vuoksi kovin vientipainotteiseksi, ja arveli, että suhteellisten hintojen tasapaino voisi toteutua joko kotimaisen inflaation tai markan valuuttakurssin vahvistamisen kautta. Markan arvon vahvistamisella suhteessa puntaan voitaisiin välttää inflaation kiihtyminen, mutta samalla se horjuttaisi niitä kannattavuuslaskelmia, joihin teollisuuden elpyminen oli perustunut. Johtopäätöksenä Suviranta toteaa, että verrattain pienikin markan arvon korotus voisi auttaa inflaation hillinnässä, mutta jos siihen ryhdyttäisiin, olisi korkeasuhdanteen jatkumista koetettava tukea esimerkiksi korkokannan alentamisella. Näihin toimiin Suviranta arveli silloisen vahvan maksutaseen ja valuuttavarannon tarjoavan mahdollisuuksia.[762]

Suvirannan väläyttämään vaihtoehtoon ei kuitenkaan tartuttu, vaan valuuttakurssi pidettiin vuonna 1937 ennallaan ja annettiin inflaation tilapäisesti kiihtyä. Tätä voitaisiin pitää osoituksena siitä, että hintavakaus ei joistakin siihen suuntaan viitanneista esiintymisistä huolimatta sittenkään ollut rahapolitiikan tärkein tavoite. Valittua linjaa voidaan kuitenkin jälkikäteen myös puolustella, myös hintavakauden näkökulmasta, koska se ei lopulta johtanut pysyvämpään inflaation kiihtymiseen. Hintapiikki jäi nimittäin lyhytaikaiseksi ja maailmanmarkkinahinnat laskivat voimakkaasti jo vuonna 1938. Sitä paitsi Ruotsissakaan, jossa hintavakaus oli omaksuttu vielä Suomeakin selvemmin rahapolitiikan johtavaksi periaatteeksi, ei raaka-aineiden hintojen noustessa muutettu puntakurssia. Siellä maan tunnetuimmat taloustieteilijät Gustav Cassel ja Eli Heckscher tosin ehdottivat kruunun vahvistamista suhteessa puntaan rahan arvon vakauttamiseksi, mutta ehdotus ei johtanut käytännön toimiin. Ruotsissakin hinnat nousivat näin ollen vuonna 1937, ja selvästi enemmän kuin pitkään aikaan. Tukkuhintojen nousu Ruotsissa vuonna 1937 oli 15 %, ts. melkein yhtä paljon kuin Suomessa, mutta elinkustannusindeksin nousu vain 3 %.[763]

Yksi syy haluttomuuteen luopua kiinteästä puntakurssista niin Ruotsissa kuin Suomessakin saattoi olla se, että kansainvälinen monenkeskinen valuuttayhteistyö oli virinnyt uudelleen syksyllä 1936 kolme vuotta epäonnistuneen Lontoon konferenssin jälkeen. Yhdysvallat oli tällä välin vakauttanut dollarin suhteessa kultaan (tosin 41 % aiempaa alempaan kulta-arvoon), ja Ranska tärkeimpänä kultakannassa edelleen roikkuvista maista oli joutunut vaikeaan deflaatiokierteeseen. Iso-Britannia, Ranska ja Yhdysvallat solmivat nk. kolmenkeskisen rahasopimuksen syyskuussa 1936. Usein sopimus on samaistettu Ranskan devalvaatioon, joka tapahtui samana päivänä kun sopimus julkistettiin. Ranska devalvoi 26 % ja kielsi kullan maastaviennin. Sen naapurit, kultablokkiin Ranskan mukana kuuluneet Sveitsi ja Hollanti seurasivat Ranskaa devalvoiden vielä samana päivänä. Kultablokki oli käytännössä lakannut olemasta. Toisaalta kolmikantasopimuksesta alkoi kansainvälinen, sopimusperusteinen valuuttayhteistyö. Siinä sovittiin, että kolmikantasopimuksen osapuolet sitoutuivat vaihtamaan omaa valuuttaansa kultaan toisten sopimuskumppanien laskuun, näiden niin halutessa. Tämä sopimus, joka velvoitti Yhdysvallat dollarin ulkoiseen vaihdettavuuteen, muodosti eräänlaisen alkumuodon toisen maailmansodan jälkeen perustetulle ns. Bretton Woodsin järjestelmälle, joka

myös perustui siihen, että muut maat voivat halutessaan vaihtaa dollarisaataviaan Yhdysvalloissa kullaksi.[764] Vuoden 1937 lopulla Ryti kirjoitti Suomen itsenäisyyden 20-vuotisjuhlakirjassa rahapolitiikan periaatteista tavalla, jonka voi ymmärtää korostavan valuuttakurssin vakautta selvästi enemmän kuin aiemmat, vuosien 1933–36 lausumat:

”Meidän kansantaloutemme riippuu, enemmän kuin ehkä minkään muun maan, ulkomaankaupasta, vieläpä eräiden harvojen maiden kanssa käytävästä kaupasta. Valuuttakurssiemme pohjalla olemme saavuttaneet joltisenkin tyydyttävän tasapainoaseman. Näiden olosuhteiden vallitessa pitäisi esittää hyvin vahvoja syitä, ennen kuin me voisimme luopua toistaiseksi säilyttämästä suhdetta muiden puntamaiden valuuttoihin mahdollisimman vakavana ja kulkea omia teitämme. Näin sitäkin suuremmalla syyllä, kun todennäköistä on, että puntaryhmän johtava maa hoitaa taloutensa ja valuuttapolitiikkansa tyydyttävällä tavalla, niin kuin se tähänkin asti on hoitanut.”[765]

Ilmeisesti olisi tarvittu varsin voimakas talouden tasapainon häiriö, jotta jo useita vuosia hyvin toimineesta puntakytkennästä olisi enää luovuttu. Kun puntakytkennästä elokuussa 1939 luovuttiin, syynä siihen ei kuitenkaan ollut hintavakauden järkkyminen Suomessa, vaan maailmanpoliittisen tilanteen kiristyminen, joka johti maailmansodan puhkeamiseen syyskuun 1. päivänä, jolloin Saksa hyökkäsi Puolaan. Poliittinen jännitys alkoi tuntua punnan kurssissa selvästi elokuun viimeisellä viikolla. Suomen Pankki neuvotteli valuuttapolitiikasta muiden pohjoismaisten keskuspankkien kanssa, minkä tuloksena yhteiseksi toimintalinjaksi muodostui, että punnan kurssin seuraamisesta luovuttiin. Elokuun 28. päivänä, jolloin punnan kurssi New Yorkissa oli alentunut jo noin 10 %, punnan markkakurssia laskettiin pitkään voimassa olleesta 227 markasta 210 markkaan eli noin 7,5 %.

Saksan hyökättyä Puolaan 1.9.1939 Suomi julistautui puolueettomaksi. 3.9.1939 Britannia ja Ranska julistavat sodan Saksalle. Ensimmäisen sotaviikon aikana Suomen Pankki ei lainkaan noteerannut ulkomaanvaluuttoja, mutta kun noteeraukset jälleen aloitettiin 9.9.1939, dollarin kurssi asetettiin tasolle 49,35 mk/dollari, mikä kurssi jäi voimaan useiksi vuosiksi. Punnan kurssin taas annettiin laskea, ja se oli enää 202,5 markkaa. Puntakytkentä oli näin vaihdettu dollarikytkentään.

Sodan sytyttyä valuuttakurssinoteerausten merkitys kuitenkin väheni, koska valuuttakaupan vapautta rajoitettiin. Jo syyskuun 8. päivä-

nä, ts. päivää ennen kuin kurssien noteeraukset sodan syttymisen jälkeen uudelleen aloitettiin, velvoitettiin jokainen, jolla oli ulkomaan rahaa tai ulkomaisia saatavia tai velkoja, tekemään siitä ilmoitus Suomen Pankille. Lokakuun 25. päivänä julkaistiin valtioneuvoston päätös, joka aloitti varsinaisen sodan ajan valuutansäännöstelyn ja keskitti valuuttakaupan Suomen Pankkiin. Rahan ja arvopaperien vienti ulkomaille tehtiin luvanvaraiseksi, ja kaikki ulkomaanrahan määräiset saatavat oli luovutettava Suomen Pankille, jonka piti valvoa valuutan tarkoituksenmukaista käyttöä.[766]

Suomen puolueettomuus alkaneessa suursodassa ei kestänyt kuin lyhyen aikaa. Jo 5. lokakuuta Neuvostoliitto kutsui Suomen hallituksen edustajat Moskovaan neuvottelemaan ”konkreettisista poliittisista kysymyksistä”, käytännössä Neuvostoliiton vaatimista alueluovutuksista. Suomi puolestaan aloitti armeijansa liikekannallepanon 9. lokakuuta ”ylimääräisten kertausharjoitusten” nimellä. Neuvottelujen päätyttyä tuloksettomina Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen 30.11.1939. Talvisota oli alkanut.

SUOMEN PANKKI PANKKIEN PELASTAJANA

MAAILMANSODAN JÄTTÄMÄ SPEKULATIIVINEN PERINTÖ

Ensimmäisen maailmansodan syttymisestä 1920-luvun alkuvuosiin ulottunut jakso muodostaa Suomen pankkitoiminnan historiassa poikkeuksellisen vaiheen. Toiminnan ulkoiset puitteet muuttuivat perusteellisesti, kun kultakannasta oli pakkoa luopua ja edessä olivat nopean inflaation vuodet. Vuoteen 1917 asti talous kävi tavallaan ylikierroksilla ja silmiinpistävää oli rahoitusjärjestelmän ylilikvidiys. Tämä johtui pitkälti sotavuosien aikaisesta yleisestä epävarmuudesta, minkä seurauksena pitkäaikaiset investointihankkeet, kuten rakennustoiminta, pysähtyivät lähes kokonaan. Toinen syy oli Venäjän-viennin ja Venäjän armeijan Suomeen tuomat ja Suomen markoiksi vaihtamat ruplat. Epävarmuus ei kuitenkaan estänyt riskinottoa pankkisektorilla, vaan päinvastoin Suomeen perustettiin ennätysmäisen vilkkaasti uusia, paljolti spekulatiivisiksi luonnehdittavia liikepankkeja. Jaksona 1916–1919 liikepankkien lukumäärä liki kaksinkertaistui 13 pankista 24 pankkiin. Kaikkein vilkkainta uusperustanta oli vuosina 1917 ja 1919, jolloin kumpanakin vuotena perustettiin viisi uutta liikepankkia.[767]

Uusien pankkien peruspääomat olivat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta pieniä, 1–5 miljoonan markan välillä. Markan arvo oli romahtanut liki kymmenesosaan sotaa edeltäneisiin vuosiin verrattuna, joten nämä olivat pankkien pääomiksi erittäin vähäisiä. Samalla inflaation myötä toteutunut lakiin kirjattujen pääoman minimikokoa koskevien vaatimusten reaalinen pienentyminen merkitsi markkinoil-

le tulon esteiden madaltumista. Epäilyksiä herätti myös uusien pankkien omistajakunnan vähälukuisuus. Tällöin pankeilla saattoi olla kiinteät ja epäterveet siteet osakkaiden muuhun liiketoimintaan. Useammassa pienessä pankissa silmiinpistävää oli johtajien puutteellinen ammattitaito ja pankkikokemus. Vielä enemmän tämä näkyi uusien pankkien hallintoelimien työskentelyssä. Pankkien perustamisen pontimena oli useissa tapauksissa ollut sekavien valuuttaolojen mahdollistama valuutta-arbitraasi. Panostukset varsinaiseen peruspankkitoimintaan olivat olleet vähäisiä. Yhteisenä nimittäjänä oikeastaan kaikkien uusien pankkien toiminnassa oli spekulatiivisuus.[768]

Uusien toimijoiden tulo markkinoille havahdutti myös julkisen vallan edustajat, ja olojen hieman vakiinnuttua vuonna 1920 asetettiin komitea laatimaan ehdotusta liikepankkien valvonnan tehostamiseksi. Komitean asettamisen taustalla vaikutti huoli siitä, miten nämä pienet spekulatiiviset pankit tulisivat menestymään. Uudenkaarlepyyn Osakepankin kaltaisten pankkikonkurssien ei tahdottu enää uusiutuvan.[769] Eduskuntakäsittelyssä suhtauduttiin muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta myönteisesti ehdotukseen uuden keskitetyn valvontaelimen perustamisesta. Erimielisyydet liittyivät lähinnä pankkitarkastajien lukumäärään sekä tarkastustoiminnan valvontaan. Hallituksen esityksen mukaan toimintaa olisi valvonut kollegio, jossa pankkiylitarkastajan lisäksi olisi ollut kaksi Keskuskauppakamarin ehdottamaa valtuutettua. Hyväksytyssä esityksessä nämä valtuutetut kuitenkin jäivät pois, ja valtiovarainministeriön alaisena toiminut pankkitarkastusvirasto koostui pankkiylitarkastajasta sekä kahdesta pankkitarkastajasta. Kiivaimmin esitystä vastusti RKP:n edustaja Hästbacka, jonka mukaan tarkastus merkitsisi valtion holhousta sekä osuusaatteen ja monopolijärjestelmän kannatusta.[770] Toimintansa uusi virasto aloitti maaliskuussa 1922. Työnjako uuden pankkitarkastusviraston ja Suomen Pankin välillä oli selvä, sillä ensin mainitun vastuulle kuului yksittäisen pankin toiminnan valvonta ja jälkimmäisen vastuulle ohjesäännön mukaan ”rahalaitoksen pitäminen vakaalla kannalla”, mikä muotoilu viittasi Suomen rahajärjestelmään kokonaisuutena.

Suomen Pankin näkökulmasta katsottuna järjestelmän suurimmaksi ongelmaksi heti 1920-luvun alussa osoittautui markan ulkoisen arvon romahdus ja sen aiheuttamat vaikeudet ulkomaisia valuuttalainoja ottaneille luottolaitoksille. Ensimmäisenä ajautui ongelmiin maan suurimpiin kiinnitysluottolaitoksiin kuulunut Suomen Kaupun-

kien Hypoteekkikassa. Tämä kaupunkikiinteistöjen luototukseen keskittynyt kiinteistöpankki toimi läheisessä yhteistyössä Kansallis-Osake-Pankin ja Vakuutusyhtiö Suomen kanssa. Syksyllä 1920 Kaupunkien Hypoteekkikassan ottamat suuret lyhytaikaiset luotot Ruotsista, Tanskasta ja Sveitsistä erääntyivät, eikä kassalla ollut mahdollisuuksia niiden maksamiseen markan kurssin romahduksen takia. Alun perin lainojen takaajina olivat olleet Kansallis-Osake-Pankki ja Vakuutusyhtiö Salama, mutta tässä tilanteessa ne olivat ilmoittaneet kieltäytyvänsä takauksen uusimisesta. Hypoteekkikassan ilmoituksen mukaan ainoaksi pelastukseksi jäi takuun siirtäminen Suomen Pankille sekä keskuspankin sitoutuminen kurssitappioiden maksamiseen. Mikäli tämä ei toteutuisi, niin edessä olisi konkurssianomuksen jättäminen.

Suomen Pankille tilanne oli kiusallinen, sillä tällainen suora tuki yksityisille pankeille oli sille vierasta. Toisaalta nuoren itsenäisen Suomen asema kansainvälisillä pääomamarkkinoilla oli vähintäänkin heikko eikä Suomen asema olisi ehkä kestänyt sitä ”badwilliä”, mitä ulkomaisten obligaatiolainojen hoidon laiminlyönti olisi tuonut tullessaan. Johtokunta ja pankkivaltuusmiehet päättivät pyytää eduskunnalta suostumusta edellä esitettyyn ratkaisuun. Asiaa ei eduskunnassa kuitenkaan ehditty päättää, ja samalla oli noussut esiin epäilyksiä vastuun siirtämisestä pelkästään Suomen Pankille. Niinpä laadittiin keväällä 1921 uusi sopimus, jossa puolet tappioista jäisi alkuperäisten takuumiesten eli Kansallis-Osake-Pankin ja Vakuutusyhtiö Suomen yhteisesti kannettavaksi ja puolet Suomen Pankin vastuulle. Lisäksi Kansallis-Osake-Pankin ja Vakuutusyhtiö Suomen vastuu oli rajattu korkeintaan 3,5 miljoonaksi markaksi. Korvaukseksi Suomen Pankille siirrettiin Kansallis-Osake-Pankin ja Vakuutusyhtiö Suomen hallussa olleet Hypoteekkikassan osakkeet. Tämä ehdotus myös hyväksyttiin eduskunnassa, joten Suomen Pankki sitoutui vastaamaan tappioista 3,5 miljoonan markan edestä. Pian kuitenkin osoittautui, ettei tämä avustus riittänyt, jolloin Suomen Pankki kääntyi uudestaan eduskunnan puoleen, jotta se voisi tarvittavalla summalla pääomittaa Kaupunkien Hypoteekkikassaa. Eduskunta ei tähän kuitenkaan suostunut, jolloin tammikuussa 1922 Kaupunkien Hypoteekkikassa jouduttiin asettamaan konkurssiin. Tässä vaiheessa Suomen Pankki omisti yli 80 prosenttia Kaupunkien Hypoteekkikassan osakepääomasta, ja lopulliset Suomen Pankin menetykset nousivat selvästi edellä mainittua eduskunnan hyväksymää summaa suuremmaksi runsaaseen 10 miljoonaan markkaan.[771]

Julkisuudessa tätä operaatiota kritisoitiin äänekkäästi erityisesti ruotsinkielisissä lehdissä. Kritiikin kohteena oli muun muassa pankkivaltuuston puheenjohtajan W.A. Lavoniuksen kaksoisrooli sekä Suomen Pankin pankkivaltuustossa että Vakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtajana. Kiistaton jääviysongelma tässä olikin. Suurimmaksi ongelmaksi asian hoidossa osoittautui päätöksenteon hitaus. Suomen Pankin johtokunta ja pankkivaltuusmiehet pystyivät kyllä riittävän nopeaan päätöksentekoon, mutta ratkaisujen vieminen eduskunnan päätettäväksi oli aivan liian hidas prosessi. Pankin tavoite, kansainvälisen uskottavuuden varmistaminen, sen sijaan onnistui. Tämä tausta huomioon ottaen ei olekaan yllättävää, että Lavonius tilanteen rauhoituttua vuonna 1924 jätti pankkivaltuuston.[772]

Myös toinen suuri kiinnitysluottolaitos, vanha ja kunnianarvoisa Suomen Hypoteekkiyhdistys ajautui samoihin aikoihin vaikeuksiin ulkomaisten velkojensa takia. Näissä luotoissa oli kuitenkin valtion takaus, joten Suomen Pankki ei joutunut maksumieheksi. Vuonna 1920 pankki tosin joutui myöntämään Hypoteekkiyhdistykselle suuren lainan edessä olleiden kuoletusten hoitamiseksi. Muuten yhdistykselle tarvittava tuki saatiin valtiolta.[773]

Ensimmäisen maailmansodan vuosina perustettujen pienten liikepankkien kohtalot osoittavat ennakkoepäilyjen osuneen oikeaan. Valuuttaolojen vakautuminen ja sitä edeltänyt tiukka valuuttakaupan säätely vei pohjan valuutta-arbitraasilta liiketoimintana eli juuri siltä alueelta, jonka varaan moni uusi pankki oli perustettu. Lisäksi korkosäätelyn purkaminen vuonna 1920 johti ankaraan korkokilpailuun talletusvaroista, mihin uusilla pankeilla ei olisi todellisuudessa ollut varaa. Suuria ongelmia aiheuttivat myös sotavuosina otetut omiin varoihin nähden suurehkot valuuttaluotot, joiden takaisinmaksu valuuttakurssien jyrkän nousun seurauksena osoittautui ylivoimaiseksi. Nämä pankit olivat kuitenkin niin pieniä, ettei niillä ollut vaikutuksia kotimaisten rahoitusmarkkinoiden vakauteen tai Suomen kansainväliseen uskottavuuteen. Keskuspankissa ei tilannetta nähty siten mitenkään kriittisenä.

Keskuspankin huolenaiheena oli kuitenkin pienten liikepankkien suuri määrä ja siihen liittyen koko pankkijärjestelmän hajanaisuus, minkä takia järjestelmän vakautta oli aikaisempaa vaikeampaa valvoa. Tässä tilanteessa parhaaksi ratkaisuksi nähtiin vaikeuksiin ajautuneen pankin liittäminen suurempaan pankkiin, pienehköjen pankkien fuu-

sioiminen isommaksi elinkelpoiseksi pankiksi tai pankin toiminnan lopettaminen joko vapaaehtoisesti tai konkurssimenettelyn kautta. Uudenmaan Osakepankki, Suomen Teollisuuspankki sekä Suomen Kauppapankki yhdistettiin Helsingin Osakepankkiin (1919–1924). Privatbanken puolestaan fuusioitiin Pohjoismaiden Yhdyspankkiin vuonna 1922. Kolme maakunnallista liikepankkia Turun Osakepankki, Vaasan Osakepankki ja Landtmannabanken yhdistyivät Suomen Liittopankki Oy:ksi vuonna 1920. Kaksi pientä pankkia eli Helsingin Diskonttopankki sekä Osakepankki Ulkomaankauppaa varten lopettivat kokonaan toimintansa vuosina 1921 ja 1923, jolloin ensin mainitun pankin osakkaat menettivät sijoituksensa arvon. Suomen Pankki tuki näitä ratkaisuja lähinnä rediskonttausluottojen muodossa, mutta suoranaista välitöntä tukea se ei näihin järjestelyihin tarjonnut.[774]

1920-luvun alkupuoliskolla oli siten havaittavissa alustavaa pankkijärjestelmän keskittymistä kohti suurempia yksikköjä, mutta loppuunsa tämä kehitys saatiin vasta seuraavan vuosikymmenen alkuvuosina talouden ajauduttua lamaan. Tässä vaiheessa vaikeuksiin ajautui myös silloisen mittapuun mukaan suuria pankkeja, minkä seurauksena vaara koko rahoitusjärjestelmän kriisiytymisestä lisääntyi. Näissä oloissa Suomen Pankilta vaadittiin selvästi aktiivisempaa asioihin puuttumista. Peruslinjaus säilyi kuitenkin muuttumattomana eli pienten, koko järjestelmän kannalta vähäisten, pankkien pelastamiseen ei lähdetty mukaan. Näin Suomen Pankin aktiivinen puuttuminen rajoittui muutamaan pankkiin. Aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna Suomen Pankin asemaa helpotti Pankkitarkastusviraston toiminnan vakiintuminen, minkä ansiosta viranomaisten informaatio pankkien todellisesta taloudellisesta tilanteesta oli kunnossa. Toisen vähintään yhtä merkittävän informaatiolähteen muodostivat Suomen Pankin pääjohtajan ja suurten liikepankkien pääjohtajien tiivis yhteistoiminta näinä vuosina. Hyvän käsityksen tästä yhteistyöstä tarjoavat J.K. Paasikiven päiväkirjamerkinnät kautena 1914–1934. Eniten viitteitä on nimittäin Rytin kanssa käytyihin keskusteluihin.[775]

SUURI LAMA JA PANKKIEN VAIKEUDET

Markan arvon vakaantumista seurasi rauhallisempi jakso, mutta pankkien tilanne alkoi Suomessa vaikeutua uudelleen vuodesta 1929 alkaen. Kotimaisena taustatekijänä oli poikkeuksellisen vilkas rakennusboo-

mi, jonka alkupisteenä oli kultakantaan paluu vuonna 1926, ja joka jälleen kerran oli saanut myös spekulatiivisia piirteitä. Tämän päälle tuli kansainvälisen talouden lamaantuminen, mikä Suomessa näkyi ensimmäiseksi tärkeimmän vientiartikkelin – sahatavaran – viennin tyrehtymisenä. Ensimmäisenä Suomen Pankin puoleen kääntyi Atlas Pankki Oy, joka vuonna 1928 anoi jo ennestään suurehkon rediskonttauskiintiön lisäämistä. Tähän Suomen Pankki myös suostui, mutta suhdanteiden kiristyminen vaikeutti entisestään pankin asemaa ja pankin taloudellinen tilanne osoittautui pian kestämättömäksi. Ratkaisuksi jäi pankin toiminnan lopettaminen sekä velkojen ja varojen siirtäminen Helsingin Osakepankkiin. Ratkaisulla pelastettiin tallettajien saamiset, mutta osakkaat menettivät lähes koko sijoituksensa.[776]

Suomen Pankin näkökulmasta katsoen suurimmaksi ja pitkäaikaisimmaksi pelastusoperaatioksi muodostuivat Maakuntain Pankki Oy:n yhteydessä toteutetut toimet. Maakuntain Pankki Oy oli perustettu vuonna 1929, kun neljän maakuntapankin yhteisesti omistamaan Maakuntain Keskus-Pankki Oy:öön liitettiin sen kaksi osakaspankkia eli Tampereen Osake-Pankki ja Länsi-Suomen-Osakepankki Oy. Pankin vaikeudet olivat olleet havaittavissa jo vuonna 1928. Tällöin Maakuntain Keskus-Pankki Oy oli ajautunut uhkaavaan likviditeettikriisiin, koska pitkälti lyhytaikaisiin talletuksiin perustunut varainhankinta oli pettänyt. Tämä johti kriisiin, koska Maakuntain Keskus-Pankin antolainaus oli suurelta osin sidottu pitkäaikaisiin kiinteistösektorin luottoihin. Tilanteen helpottamiseksi Suomen Pankki korotti pankin rediskonttausoikeutta sekä oli aloitteentekijänä fuusioneuvotteluissa, joiden tuloksena jo seuraavana vuonna aloitti Maakuntain Pankki Oy. Sen akuuttina ongelmana oli Ruotsista otetun suuren lyhytaikaisen luoton takaisinmaksu, joka onnistuikin vasta Suomen Pankista saadun suurehkon luoton turvin. Kroonisena ongelmana oli puolestaan erittäin suureksi noussut hoitamattomien luottojen määrä, joten viimeistään vuonna 1931 pankki oli Suomen Pankille todellinen huolenaihe. Huolta lisäsi pankin koko, sillä taseen mukaan mitattuna se oli maan kolmanneksi suurin liikepankki.

Kesästä 1931 lähtien pääjohtaja Ryti keskustelikin Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajan J. K. Paasikiven kanssa toistuvasti Maakuntain Pankin tilanteesta. Tällöin vakiintui käsitys, jonka mukaan ainoan toimivan ratkaisun tarjoaisi pankin yhdistäminen Kansallis-Osake-Pankkiin. Ongelmaton tämä ratkaisu ei kuitenkaan ollut, sillä Kansallis-Osake-Pankki ei ollut valmis vastaanottamaan Maakuntain Pankkia ilman

Suomen Pankilta saatavaa tukea. Lisäksi Maakuntain Pankin todellisen arvon määrittäminen oli vaikeata, sillä tarkkaa tietoa edessä uhkaavien luottotappioiden suuruudesta ei ollut, tai ainakin osapuolten oli vaikea päästä tappioiden suuruudesta yksimielisyyteen.[777]

Suomen Pankin johtokunnan esityksen mukaisesti pankkivaltuusmiehet hyväksyivät suunnitelman, jonka mukaan Suomen Pankki merkitsisi Maakuntain Pankin etuoikeutettuja osakkeita 30 miljoonan markan edestä edellyttäen, että Kansallis-Osake-Pankki tekisi vastaavan suuruisen merkinnän. Lisäksi Suomen Pankki myöntäisi Maakuntain Pankille suurehkon hypoteekkilainan akuuttien ongelmien poistamiseksi. Tämän jälkeen Maakuntain Pankki voitaisiin liittää Kansallis-Osake-Pankkiin. Liittämisen kannustimena oli Suomen Pankin Kansallis-Osake-Pankille myöntämä peräti 200 miljoonan markan suuruinen rediskonttausluotto, jonka koroksi esitettiin 5 prosenttia, kun vallitseva rediskonttauskorko siinä vaiheessa oli 8 prosenttia. Ratkaisu vietiin loppuun aivan vuoden 1932 lopulla. Maakuntain Pankin osakkaille ratkaisu oli raskas, sillä yhdistymissopimuksen mukaan osakkaat menettivät noin 90 prosenttia sijoituksistaan.

Pankkivaltuustossa ei yleensä kritisoitu johtokunnan esityksiä siitä, miten nämä pankkien vaikeudet olisi ollut hoidettava. Oikeastaan ainoa periaatteellisesti mielenkiintoinen keskustelu käytiin juuri Maakuntain Pankin pelastusoperaation yhteydessä vuonna 1931. Pankkivaltuutettu Eric von Frenckell nimittäin vastusti johtokunnan ehdotusta pankin pelastamiseksi, koska hänen mielestään pankin vaikeudet eivät johtuneet yleisestä finanssikriisistä, vaan syynä oli kyseisen pankin huono hoito. Perusteita keskuspankin tukeen ei tällöin ollut. Frenckellin näkemykset eivät kuitenkaan saaneet laajempaa kannatusta lukuun ottamatta pankkivaltuutettu Johan Heloa (sdp), joka äänestyksessä kannatti häntä.[778] Frenckell olisi tosin voinut kritisoida ratkaisua myös siitä, että silloin voimassa olleen johtosäännön mukaan Suomen Pankilla ei ollut oikeutta osakkeiden omistamiseen. Frenckellin näkemyksiä korosti hänen asemansa ruotsinkielisten liberaalien edustajana ja entisenä Suomen Pankin johtokunnan jäsenenä.

Jo hieman aikaisemmin oli toteutettu toinen suurehko fuusio, kun Liittopankki Oy yhdistettiin Helsingin Osakepankkiin. Liittopankin taloudellinen asema oli kuitenkin aivan kohtuullinen, joten Suomen Pankin erikoistukea ei tarvittu. Tosin tässäkin prosessissa Liittopankin osakkaat menettivät runsaat 16 prosenttia sijoituksistaan.

Apua tarvittiin myös suurehkon Suomen Maatalous-Osake-Pankin aseman vakiinnuttamiseen. Jo 1920-luvun lopulla tämä pankki oli tavanomaisten rediskonttausluottojen lisäksi saanut Suomen Pankista hypoteekkilainoja. Pulan kärjistyessä luottotappiot kasvoivat ja uhkana oli omien pääomien liiallinen sulaminen, jolloin edessä olisi ollut joko fuusio tai toiminnan lopettaminen. Suomen Pankin ja Pohjoismaiden Yhdyspankin sekä Helsingin Osakepankin välisissä keskusteluissa ilmeni, etteivät kyseiset pankit olleet halukkaita vastaanottamaan Maatalous-Osake-Pankkia. Suuri koko puolestaan esti toiminnan lopettamisen, jolloin ratkaisuksi tuli näiden kahden liikepankin sekä Suomen Pankin yhdessä enintään viideksi vuodeksi myöntämä lainamuotoinen vakuuspääoma Maatalous-Osake-Pankin oman pääoman riittävyyden turvaamiseksi. Vakuuspääoma maksettiin vuonna 1933 ja pankin aseman vakautuminen oli niin nopeata, että Suomen Pankki sai maksamansa takuupääoman takaisin jo seuraavana vuonna.

Kuvattujen tapausten lisäksi 1930-luvun laman vuosina ylivoimaisiin vaikeuksiin ajautui kuusi pientä liikepankkia. Niiden kohdalla Suomen Pankki oli johdonmukainen eli ylimääräistä tukea normaalia rediskonttausluottoa lukuun ottamatta ei tarjottu. Useimmat näistä pankeista olivat niin huonossa kunnossa, että toiminnan lopettamispäätöksen antoi Pankkitarkastusvirasto. Lopettaminen merkitsi sitä, että osakkaat menettivät sijoituksensa joko osittain tai kokonaan ja tallettajienkin menetykset nousivat korkeimmillaan 66 prosenttiin talletuskannasta. Ehdottomasti kyseenalaisimmin hoidetut pankit olivat Suomen Vientipankki Oy sekä Etelä-Pohjanmaan pankki. Ensin mainitussa sekä toimitusjohtaja että hallintoneuvoston puheenjohtaja tuomittiin väärinkäytöksistä ja valvonnan laiminlyönneistä ehdottomiin vankeustuomioihin. Jälkimmäisessä toimitusjohtaja puolestaan todettiin syyntakeettomaksi.[779]

Eniten julkisia varoja jouduttiin kuitenkin käyttämään Osuuskassojen Keskuslainarahasto Oy:n pelastamiseen. Tämä maatalouden luotokseen keskittyneiden osuuskassojen keskusrahalaitos oli syksyllä 1930 ottanut valtion takaamana 300 miljoonan frangin suuruisen obligaatioluoton ranskalaisen Credit Lyonnais -suurpankin johtamalta konsortiolta. Lainan turvin vakautettiin yli 7 000 maanviljelijän sekä 165 maalaiskunnan lyhytaikaiset lainat pitkäaikaisiksi kuoletuslainoiksi. Suomen irtaantuminen kultakannasta seuraavan vuoden syksyllä ja markan arvon sitä seurannut raju heikkeneminen suhteessa kulta-

valuuttoihin, myös frangiin, saattoi Keskuslainarahaston täysin kestämättömään tilanteeseen, sillä suurimmalla osalla lainansaajista ei ollut mitään mahdollisuuksia maksaa niitä jyrkästi kohonneita kuoletusmaksuja, joita frangin kurssin nousu aiheutti. Avuksi tuli valtio, joka vuodesta 1933 lähtien korvasi kurssitappiot. Kaikkiaan näitä tappioita maksettiin valtion varoista 249 miljoonan markan edestä. Suomen Pankkia tämä pelastusoperaatio ei siten taloudellisesti koskettanut. Sen sijaan lainan takaisinmaksusta ranskalaisten kanssa vuonna 1938–39 käydyissä tiukoissa neuvotteluissa Suomen Pankilla oli merkittävä asema.[780]

Suomen Pankissa näistä pankkijärjestelmän vakausongelmista keskusteltiin johdon ja hallinnon pöytäkirjojen valossa tarkasteltuna suhteellisen vähän. Pankin lähtökohtana oli koko rahoitusjärjestelmän vakauden turvaaminen samalla, kun yksittäisen pankin kohtalosta oltiin huolissaan ainoastaan silloin, kun sen kaatuminen uhkasi koko järjestelmän vakautta. Tiettyjä rakennepoliittisia tavoitteita keskuspankilla kuitenkin näyttää olleen. Johtokunnan puheenjohtajan Risto Rytin ja KOP:n pääjohtajan J. K. Paasikiven keskusteluissa korostuu Rytin toive koko rahoitusjärjestelmän konsolidoimisesta. Suomen Pankin näkökulmasta katsottuna suuri määrä pieniä liikepankkeja destabiloi koko pankkijärjestelmää, joten pankkien fuusioissa ja lopettamisissa ei ollut mitään pelättävää – päinvastoin. Tavoitteita myös saavutettiin, sillä vuoden 1934 päättyessä liikepankkien lukumäärä oli supistunut yhdeksään pankkiin. Rakenteellisesti liikepankkijärjestelmä oli siten hyvin lähellä sitä tilannetta, josta vuonna 1914 oli lähdetty liikkeelle. Pienet spekulatiiviset pankit olivat poistuneet kuvasta, ja markkinoita dominoivat laajan haarakonttoriverkoston omanneet vakavaraiset suurpankit. Kilpailua oli rajoitettu muutenkin, sillä vuonna 1931 oli Rytin aloitteesta pankkien kesken solmittu talletuskilpailua rajoittava korkosopimus. Suomen liikepankkijärjestelmälle tunnusomainen pitkälle viety keskittyminen ja usein heikko korkokilpailu korostuivat siten entisestään. 1920-lukua voidaankin pitää ainoastaan ohimenevänä poikkeusilmiönä Suomen pankkitoiminnan historiassa – ehkä 1980-luvun lopun hullut vuodet tosin tarjoavat hieman samantapaisen näköalan.

TOIMINNAN PANKKIMAISUUS KOROSTUU

HENKILÖKUNTA

1920–30-luvuilla Suomen Pankin asema talous- ja rahapolitiikan keskiössä oli kiistaton. Alku oli tosin hapuileva, mutta viimeistään 1920-luvun puolivälissä Suomen Pankin asema oli hyvin vahva, mikä näkyi myös työmäärän lisääntymisenä sekä pääkonttorissa Helsingissä että maaseutukaupunkien haarakonttoreissa. Itsenäistymisen seurauksena taloudelliset suhteet Venäjän tilalle nousseeseen Neuvostoliittoon hiipuivat, minkä seurauksena Pietarin haarakonttori oli lakkautettu, mutta muut haarakonttorit jatkoivat toimintaansa. Kun uusia haarakonttoreita ei perustettu, niiden lukumäärä pysyi kolmenatoista. Pientä alueellista laajentumista kylläkin toteutui, sillä vuosina 1926–1927 perustettiin ”asioimistot” ensiksi Rovaniemelle ja sitten Kajaaniin. Asioimistot hoitivat rahan vaihtoa ja Suomen Pankin postilähetysvekseleiden lunastuksia. Omia toimipisteitä ei asioimistoja varten perustettu, vaan tarvittava palvelu ostettiin paikalliselta liikepankilta, Rovaniemellä Pohjoismaiden Yhdyspankin ja Kajaanissa Helsingin Osakepankin konttorista.[781]

Henkilökunnan määrä kasvoi tasaisesti 1920-luvun ajan, mutta seuraavalla vuosikymmenellä se pysyi käytännössä ennallaan. Tämä johtui lähinnä haarakonttoreiden henkilökunnan lievästä supistumisesta 1930-luvulla. Liikenne- ja viestintäyhteyksien parantumisen myötä toimintoja keskitettiin haarakonttoreista pääkonttoriin Helsinkiin, jolloin haarakonttoreiden työvoimaa voitiin lievästi supistaa. Käytännössä tämä näkyi antolainausta koskevan päätöksenteon siirtämisenä takaisin pääkonttoriin. Tällä keinoin haluttiin varmistaa, että keskuspankin

diskonttopolitiikka heijastuisi mahdollisimman nopeasti kaikkiin haarakonttoreihin.

Vaikka Suomen Pankin maine työnantajana olikin suhteellisen hyvä, niin erityisesti 1920-luvun alkupuoliskolla pätevän virkailijakunnan rekrytointi tuotti ongelmia. Tämä johtui kahdesta tekijästä, lisääntyvästä kilpailusta työvoimamarkkinoilla sekä Suomen Pankin jäykästä palkkapolitiikasta. Ensimmäisen maailmansodan vuosina liikepankkien lukumäärä oli liki kaksinkertaistunut. Tämän seurauksena ammattitaitoisen henkilökunnan kysyntä oli vilkasta. Uudet liikepankit houkuttelivat työvoimaa myös keskuspankista, ja keskuspankin oli vaikeata vastata tähän kilpailuun. Virkahierarkia Suomen Pankissa oli jäykkä, joten esimerkiksi näyttäviä virkanimikkeitä ei voitu tarjota. Kasvava määrä työntekijöistä oli statukseltaan ylimääräisiä virkailijoita, sillä uusien vakinaisten virkojen perustaminen oli käytännössä vaikeata.

Vielä suuremman ongelman aiheutti käytössä ollut palkkajärjestelmä. Sen mukaan palkat määriteltiin aluksi eduskunnan hyväksymässä palkkasäännössä ja sittemmin pankkivaltuustossa. Kultakannan aikana hintatason muutokset olivat olleet olemattomia, joten tällainen vuosikausia muuttumattomana pysynyt järjestelmä oli toiminut hyvin. Ensimmäisen maailmansodan vuosina kiihtynyt inflaatio johti tilanteen lähes umpikujaan, sillä palkkasääntöä ei poikkeuksellisissa oloissa pystytty uusimaan, jolloin edessä oli reaalipalkkojen jyrkkä supistuminen. Koko järjestelmän perusteiden uusimiseen ei kuitenkaan haluttu lähteä, sillä 1920-luvun alkuun asti uskottiin yleisesti, että hintojen nousu olisi ainoastaan tilapäinen ilmiö ja että sodan päätyttyä palattaisiin takaisin kultakantaan ja sotaa edeltäneiden vuosien hintatasoon.[782]

Vaikka sekä virkailijakunta että pankin johto olivat yksimielisiä palkkojen jälkeenjääneisyydestä, niin rakenteellisiin ratkaisuihin ei oltu valmiita, vaan tyydyttiin tilapäisratkaisuihin. Vuonna 1915 otettiin käyttöön nk. kalliin ajan palkanlisäykset. Niiden avulla pyrittiin lähinnä turvaamaan työntekijöiden toimeentulo, sillä suurimmat markkamääräiset korotukset suunnattiin kaikkein pienituloisimmille. Lisäksi korotuksia määriteltäessä otettiin huomioon palkansaajan perheen lapsiluku. Tällöin korkeimmat korotukset maksettiin sellaisille työntekijöille, joiden palkka oli enintään 1 800 markkaa vuodessa ja joiden perheessä oli vähintään viisi elätettävää henkilöä. Lisäpalkkojen maksamiseksi pankissa jouduttiin siten ensimmäisen kerran laatimaan tarkka tilasto jokaisen

SUOMEN PANKIN HENKILÖKUNTA 1908–1938

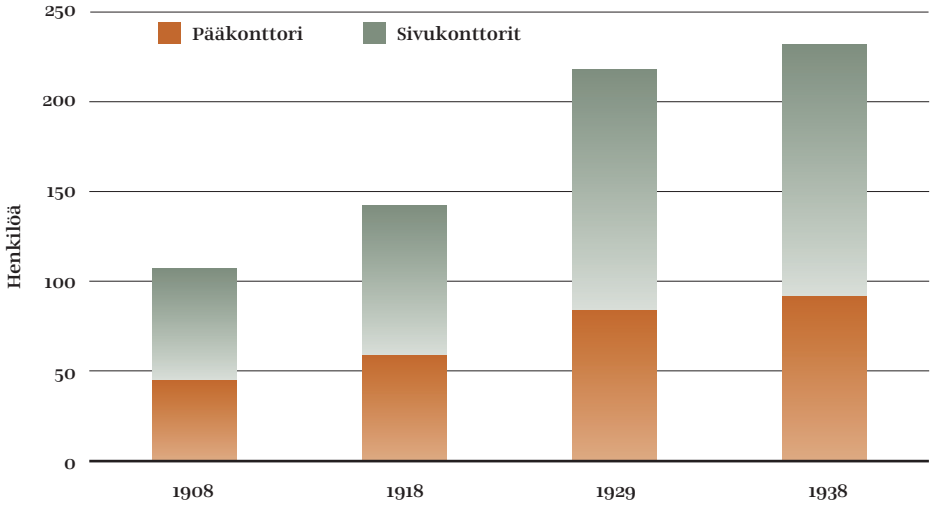

Lähde: Suomen Pankki. Palkkaohjesääntö 1908–1938, Suomen Pankin arkisto.

SUOMEN PANKIN HENKILÖKUNNAN REAALIPALKAT 1914, 1926, 1938

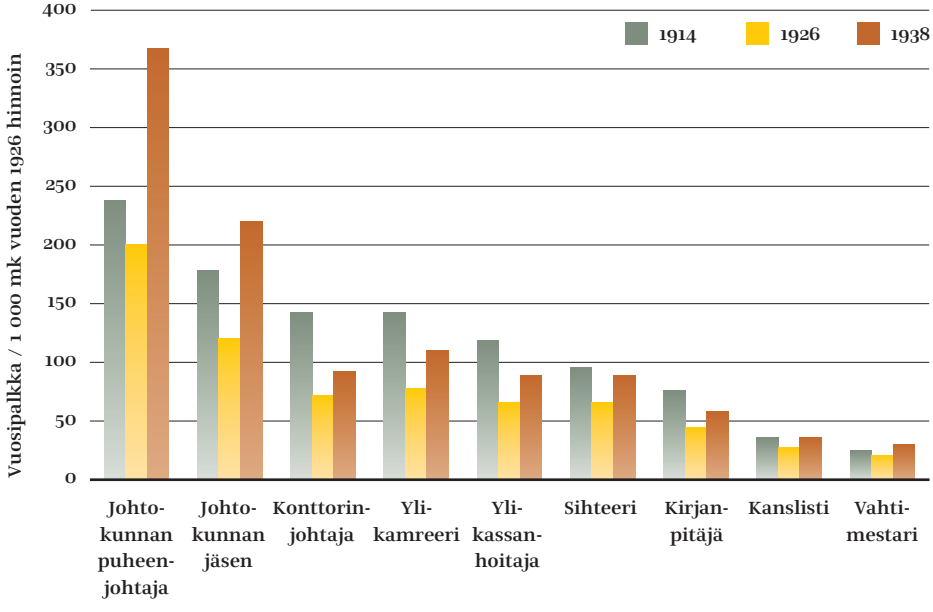

Lähde: Suomen Pankki. Palkkaohjesääntö 1914–1938.

työntekijän lapsiluvusta. Vastaavia kalliin ajan lisiä maksettiin käytännössä kaikissa julkisen sektorin virastoissa. Näitä lisiä korotettiin sitten toistuvasti sotavuosina inflaation edetessä. Vuonna 1919 otettiin vihdoin esille jo koko palkkasäännön uudistaminen, mutta pankkivaltuusmiesten mielestä olosuhteet olivat vielä liian epävakaat, joten vanha käytäntö kalliinajan lisineen jatkui. Valtion virkamiesten palkkojen uudistus toteutettiin vuonna 1921, mutta Suomen Pankissa jatkettiin näiden tilapäisten korotusten turvin vielä pari vuotta eteenpäin. Vihdoin vuonna 1923 tehtiin tuntuvia tasokorotuksia, jotka tulivat olemaan sitten pohjana vuoden 1925 lopulla vahvistetulle uudelle palkkaussäännölle, jota ensimmäisen kerran sovellettiin vuoden 1926 alussa. Tämän turvin toimittiin vuoteen 1937 asti, jolloin pankkivaltuusmiehet hyväksyivät uuden palkkasäännön, jota sitten vielä vuonna 1939 tarkistettiin.[783]

Palkkasäännön ohella uudistettiin myös pankin eläkesääntö, ja uusi eläkesääntö astui voimaan 16.1.1926. Eläkesääntö noudatti pitkälti valtion virkamiesten eläkesääntöä. Suurimpana erona oli naispuolisten toimenhaltijoiden eläkeiän alentaminen 55 vuoteen. Alhaista eläkeikää johtokunta perusteli sillä, että ”hermoja kuluttava pankkityö siinä määrin heikentää naispuolisten toimenhaltijoiden työkykyä, että he jo kuudenkymmenen vuoden ikäisinä ovat levon tarpeessa”. Eroamisikää koskevat määräykset otettiin eläkesääntöön vuonna 1938. Naisilla se määriteltiin 60:ksi ja miehillä 67 vuodeksi.[784]

Suomen Pankissa oli täten toimittu lähes kahden vuosikymmenen ajan tilapäisten järjestelyjen turvin, mikä oli johtanut kiistattomaan reaaliansioiden laskuun. Tämä myös yleisesti tunnustettiin, sillä esimerkiksi johtokunnan puheenjohtajan rekrytointi vuonna 1918 oli viivästynyt useilla kuukausilla sen takia, ettei virkaa edes julistettu haettavaksi, ennen kuin eduskunta oli vahvistanut palkan tasokorotuksen. Konkreettisen kuvan reaaliansioiden kehityksestä antaa oheinen kuvio, jossa verrataan reaaliansioita vuosina 1914, 1926 ja 1938.

Keskimääräinen reaaliansioiden lasku vuodesta 1914 vuoteen 1926 oli varsin suurta, 40 prosentin luokkaa. Samalla palkkaeroja oli kavennettu niin että aivan pienimpien palkkojen reaalinen lasku oli alle 20 prosenttia, kun taas virkamieskunnan ylimmässä ryhmässä reaaliansiot olivat supistuneet enimmillään yli 40 prosenttia. Johtokunnan puheenjohtajan tilanne oli tässä valossa tarkasteltuna suhteellisen hyvä, sillä uusi puheenjohtaja Risto Ryti oli nimitetty vuonna 1923, jolloin oli samalla voitu toteuttaa tuntuva tasokorotus vuosipalkkaan. Näin ollen

■ **Suomen Pankin henkilökunta juhli näyttävästi Hotel Grandissa vuonna 1936, kun pankki täytti 125 vuotta.** – Suomen Pankki.

johtokunnan puheenjohtajan reaalipalkka oli supistunut ainoastaan 16 prosenttia sotaa edeltävästä ajasta. Kaikkein huonoin palkkakehitys oli haarakonttoreiden johtajilla, sillä muutamassa haarakonttorissa johtajan reaalipalkka supistui peräti 50 prosenttia.

Suomen Pankin henkilökunnan suhteellinen asema heikkeni siten merkittävästi ensimmäisen maailmansodan seurauksena. Ennen sotaa Suomen Pankin virkailijakunnan palkat olivat olleet selvästi korkeampia kuin valtion virkamiesten palkat, mutta 1920-luvun alkuvuosina valtion palkat olivat ohittaneet Suomen Pankin palkat. Vielä suurempi oli suhteellinen jälkeenjääneisyys yksityisen sektorin vastaavassa asemassa olleisiin työntekijöihin verrattuna.[785]

Suomen Pankin virkailijat olivat jo 1800-luvulla tottuneet esittämään yhteisvoimin palkkavaatimuksia, ja vuonna 1918 yhteistoiminta sai entistä organisoituneemmat muodot. Kyse oli koko virkamieskuntaa koskettaneesta ilmiöstä, sillä joulukuussa 1917 oli perustettu Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliitto, jotta virkamieskunta yhteisesti esiintymällä saisi äänensä kuuluviin palkkauskysymyksissä. Suomen Pankissa virkailijayhdistyksen perustava kokous pidettiin 15.12.1917. Yhdistyksen nimeksi vahvistettiin Finlands Banks Tjänstemannaförening, ja yhdistyksen sääntöjen ensimmäisen pykälän mukaan tavoitteena oli virkamiesten taloudellisten ja sosiaalisten etujen valvominen. Hallituksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin vanhempi kirjanpitäjä Henry Smedslund. Perustamisvaiheiden johtava persoona oli kuitenkin tuleva ylikamreeri Johan Hammarén.[786]

Koska kunnollisten tasokorotusten tekeminen palkkasääntöön osoittautui itsenäistymisen ensi vuosina mahdottomaksi, joutui johtokunta käyttämään muita keinoja apuna henkilökunnan rekrytoimisessa. Yhtenä houkuttimena turvauduttiin työsuhdeasuntoihin. Aluksi pankki osti tarvittaessa yksittäisiä huoneistoja virkailijoiden käyttöön, mutta vuonna 1922 ostettiin kokonainen kerrostalo pääkonttorin läheisyydestä Vironkatu 1:stä. Pankkivaltuusmiesten kertomuksen mukaan vallinneen vaikean asuntotilanteen seurauksena suurin osa pääkonttorin virkamiehistä oli irtisanottu vuokra-asunnoistaan, joten muuta vaihtoehtoa ei oikeastaan ollut.[787] Toisena uutena etuutena oli työpaikkaruokailun järjestäminen vuodesta 1923 lähtien. Tätä perusteltiin myös kilpailutilanteella, koska kun kilpailevissa liikepankeissa oli ilmainen lounas, myös Suomen Pankin oli tarjottava sama etu. Muuten mahdollisuudet vastata yksityisen sektorin puolelta tulleeseen palkkakilpailuun olivat vähäiset.

Oikeastaan ainoa väline oli ikälisäjärjestelmä, jonka puitteissa palkat ikävuosien mukaan automaattisesti nousivat. Vuoden 1925 palkkasäännön mukaan kukin ikälisä oli 4–5 prosenttia palkasta ja niitä maksettiin korkeimmillaan neljä. Lisäksi pienimmissä palkkaryhmissä säilytettiin lapsimäärän mukaan määräytyvä perhelisä. Suomen Pankissa ikälisät nostivat palkkoja keskimäärin vajaalla kymmenenneksellä.

Vuonna 1925 hyväksytty palkkasääntö oli pitkäaikainen, sillä sitä uudistettiin seuraavan kerran vasta vuonna 1937. Ensimmäisen maailmansodan vuosien tapaisia ongelmia ei kuitenkaan päässyt syntymään, sillä nyt ulkoiset olosuhteet olivat aivan toisenlaiset. Vuosina 1927–28 elinkustannukset tosin hieman nousivat, mutta sen jälkeen edessä oli lama ja sen myötä yleinen deflaatiokehitys. Alimmillaan elinkustannusindeksi oli vuonna 1934, jolloin hinnat olivat laskeneet liki 17 prosenttia vuodesta 1926 elinkustannusindeksillä arvioituna. Suomen Pankin palkat olivat pysyneet nimellisesti ennallaan, minkä seurauksena reaaliansiot olivat nousseet kuin itsestään. Näin Suomen Pankin virkailijoiden suhteellinen asema yhteiskunnassa oli parantunut. Lisäksi vuoden 1937 palkkasäännössä peruspalkkoja yleisesti korotettiin 8–9 prosenttia, joten reaalipalkat alkoivat lähestyä maailmansotaa edeltäneiden vuosien tasoa. Tosin erot palkkakehityksessä virkahierarkian eri tasoilla olivat merkittäviä. Johtokunnan jäsenten palkkoja ei enää määrätty eduskunnassa, vaan päätöksen tekivät pankkivaltuusmiehet. Näin päätöksenteko oli tullut joustavammaksi ja palkat voitiin nostaa tasolle, jolla pankki oli kilpailukykyinen. Toisena silmiinpistävänä piirteenä oli korotusten painottaminen alhaisimpiin palkkaryhmiin, niin että esimerkiksi vahtimestarien suhteellinen asema parani merkittävästi 1930-luvun loppuun tultaessa. Heikoimmin menestyivät virkamieskunnan keski- ja yläkerroksiin kuuluneet pankkilaiset, sillä näissä ryhmissä reaaliansiot olivat 1930-luvun lopulla vielä selkeästi alle vuoden 1914 tason.

Suomen Pankin henkilökunnan asema yksityisen pankkisektorin henkilöstöön nähden oli myös tuntuvasti parantunut. 1920-luvun puolivälistä lähtien yksityisten liikepankkien määrä oli kääntynyt jyrkkään laskuun. Täten kilpailu ammattitaitoisesta työvoimasta oli pankkialalla lieventynyt. Vaikka Suomen Pankin maksamat palkat eivät kyenneet kilpailemaan tasaveroisesti liikepankkien maksamien palkkojen kanssa, niin erot olivat niin paljon supistuneet, että viimeistään 1930-luvun alkuvuosista lähtien keskuspankki pystyi menestyksellisesti kilpailemaan tarjolla olleesta työvoimasta.

JOHTOKUNNASSA VILKASTA VAIHTUVUUTTA

AFFAIRE STENROTH

Suomen Pankin ylimmän johdon rekrytointiperiaatteissa ja sen seurauksena johdon kokoonpanossa tapahtui muutoksia maailmansodan jälkeen. Ennen Suomen itsenäistymistä pankin johtokuntaan oli perinteisesti noustu tunnustuksena pitkästä ja nuhteettomasta virkaurasta. Oikeastaan ainoan poikkeuksen tästä muodosti johtokunnan puheenjohtajan paikka, johon oli muutamaan otteeseen rekrytoitu henkilö pankin ulkopuolelta, joko yksityiseltä puolelta pankkimaailmasta tai valtion keskushallinnosta. Vuoden 1918 johtokunnan jäsenistä puheenjohtaja Clas von Collan oli alun perin tullut keskuspankkiin johtokunnan sihteeriksi vuonna 1893, Uno Broberg ja Karl Basilier pääkonttorin ylimääräisiksi kirjanpitäjiksi vuonna 1879 ja 1884 sekä Jalo Järnefelt johtokunnan sihteeriksi 1897. Pisin virkaura oli Brobergillä, joka Kuopion ja Kotkan haarakonttoreiden kautta oli vuonna 1904 noussut ylikamreeriksi ja päätti uransa lyhyehköön jaksoon johtokunnassa. Kaikki mainitut henkilöt siirtyivät eläkkeelle viimeistään vuonna 1923.[788]

Valinnan perustuminen pitkään virkauraan oli luonnollisesti vähentänyt valintaan liittyviä riskejä, koska sitä noudatettaessa valittava henkilö ja hänen ominaisuutensa tunnettiin perin pohjin. Yllätyksiä ei ollut odotettavissa. Toisaalta tähän menettelyyn liittyi myös ongelmia. Erityisesti muutosvaiheissa oli vaikeata löytää pankin sisältä sellaisia henkilöitä, joilla olisi ollut muutosten vaatimia valmiuksia. Nopeiden muutosten leimaaman 1920-luvun alkuvuosista lähtien pitkä virkaura ei enää riittänyt, vaan sen rinnalle ja monissa tapauksissa sitä tärkeäm-

mäksi nimitysperusteeksi nousi pankkitoiminnan teorian ja käytännön tuntemus. Lisäksi johtokunnan valinnoissa vaikuttivat nyt entistä enemmän myös poliittiset tekijät eli johtokunnan koostumus haluttiin saada poliittisesti edustavaksi. Tosin uusien kriteereiden käyttöön otossa ei oltu kovinkaan johdonmukaisia.

Johtokunnan sisäisen uusiutumisen aloitti Otto Stenrothin valinta puheenjohtajaksi vuoden 1919 alusta lähtien. Ennen Suomen Pankkiin tuloaan Stenrothilla oli takanaan sekä pitkä kokemus pankkialan johtotehtävissä että näyttävä poliittinen ura senaattorina ja itsenäisen Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä.[789] Stenrothin ura johtokunnan puheenjohtajana päättyi kuitenkin jo vuonna 1923 erittäin ikävän ja paljon julkisuutta saaneen prosessin seurauksena. Joulukuussa 1922 Suomen Pankin johto joutui ankaran kritiikin kohteeksi eduskunnan käsitellessä pankkivaliokunnan mietintöä. Oppositiossa olleen ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat J.E. Hästbacka ja Georg Schauman käyttivät eduskunnan täysistunnossa 18.12.1922 paljon huomiota saaneen puheenvuoron, jossa he hyökkäsivät voimakkaasti Suomen Pankin johtoa vastaan. Ensin kritisoituaan pankin johdon toimintaa Kaupunkien Hypoteekkikassan tapauksessa, he syyttivät Suomen Pankkia ja sen johtoa sekaantumisesta laittomiin valuuttakauppoihin lokakuussa 1921.[790] Puheenvuorot johtivat voimakkaaseen sanomalehtipolemiikkiin, jonka kestäessä mm. Mercator-lehti kirjoitti pääkirjoituksessaan: ”maan etu vaatii, että jo kauan horjunut luottamus Suomen Pankin johtoon lopultakin palautetaan”.[791] Julkinen paine Suomen Pankin johtokuntaa kohtaan nousi ilmeisesti ennen kokemattomiin mittoihin.

Eduskuntakeskustelu ja sanomalehtipolemiikki johtivat Suomen Pankin suppean pankkivaltuuston, johon kuuluivat valtuutetut Lavonius, Nevanlinna ja Tanner, vuodenvaihteessa 1922/23 suorittamaan tutkintaan. Pankkivaltuuston pöytäkirjaan kirjatun tutkinnan mukaan sen paremmin Stenroth kuin muutkaan johtokunnan jäsenet eivät olleet rikkoneet valuutansäännöstelyä tai menetelleet muullakaan tavalla lainvastaisesti. Itse asiassa pankkivaltuutettujen pöytäkirjan mukaan kyseinen valuuttatoimi oli ”omiansa edistämään Suomen Pankin silloisia pyrkimyksiä”. Tästä huolimatta ”kuitenkin pankkivaltuusmiehet olivat sitä mieltä, että (…) pankin johtokunnan puheenjohtajan ei olisi pitänyt puheena oleviin valuuttatoimiin ryhtyä. Mutta kun allekirjoittanut puheenjohtaja Lavonius, joka aikaisemmin näissä kokouksissa

oli maininnut herra Stenrothin harkitsevan eroamista virastaan hankkiakseen pankille työrauhan yhäti jatkuvilta hyökkäyksiltä, tammikuun 4. päivänä ilmoitti, että herra Stenroth oli lopullisesti ilmaissut päättäneensä erota, eivät pankkivaltuusmiehet katsoneet olevan syytä tehdä asiasta muistutusta". Muiden johtokunnan jäsenten (Basilierin ja Gråstenin sekä johtokuntaan vuonna 1922 nousseen von Frenckellin) osalta pankkivaltuusto ei katsonut olevan aihetta toimenpiteisiin.[792]

Pankkivaltuuston tutkintapöytäkirjassa ei mainita Stenrothin sisäpiirikauppojen taustoja. Lavonius totesi pöytäkirjaan vain, että Stenroth oli hänelle kertonut, mikä se tarkoitus oli, johon "Stenrothin antaman ostotoimen tuottama voitto oli aijottu käytettäväksi ja käytetty". Se ei Lavoniuksen mielestä tosin ollut Georg Schaumanin eduskunnassa vaatima "ihanteellinen" tarkoitusperä, mutta suotava kuitenkin. Hän oli kuitenkin sitä mieltä, että Stenrothin "ei olisi pitänyt sanotun salaisen tarkoitusperän hyväksi ryhtyä puheenalaiseen liiketoimeen". Stenrothin eroilmoitus hyväksyttiin 16.1.1923.[793]

Asia pysyi pitkään epäselvänä, kunnes Stenroth vanhoilla päivillään kertoi pankin tilasto-osaston silloiselle päällikölle K.J. Kallialalle valuuttakauppojen taustalla olleen hänen maailmansodan alkuvaiheissa Ruotsista ottamansa suuren valuuttalainan, jonka takaisin maksaminen oli valuuttakurssien noustua tullut raskaaksi. Hän oli sitten päättänyt maksaa velkansa pois Suomen Pankin suorittaman tukioston yhteydessä, jolloin kruunun kurssi olisi alentunut. Käytännössä lainan takaisinmaksuun liittyneet järjestelyt hoiti Emissioniosakeyhtiönimisen pankkiiriliikkeen johdossa ollut ja sittemmin Suomen Pankin johtokuntaan valittu Erik von Frenckell. Stenrothin jutun selvittelyjen tuloksena myös Frenckell joutui jättämään johtokunnan. Stenrothin kertomuksen pohjalta Kalliala laati kyseistä tapahtumaketjua koskeneen henkilökohtaisen muistion, jonka myös Erik von Frenckell omalla allekirjoituksellaan vahvisti oikeaksi. Tämän muistion Kalliala vuonna 1967 jätti Suomen Pankin arkistoon talletettavaksi, ja samalla kyseinen muistio liitettiin Stenrothin eroa käsitelleeseen pankkivaltuuston sekä johtokunnan pöytäkirjoihin. Näin pankkivaltuuston pöytäkirjoista syyt Stenrothin eroon löytyvät vasta 45 vuoden viiveen jälkeen.[794]

Stenrothin suhde pankkiin ei hänen erostaan huolimatta kokonaan päättynyt, sillä sen jälkeen hän sai vielä pankkivaltuustolta tehtäväkseen laatia luonnoksen Suomen Pankin uudeksi ohjesäännöksi. Työ tehtiin ilmeisen hyvin, sillä tämä ohjesääntö, joka sai lain voiman

kultakantaan siirtymisen yhteydessä vuoden 1926 alusta, oli pienin muutoksin voimassa 1990-luvulle saakka.

Vaikka Otto Stenrothin pääjohtajakausi päättyikin pankin arvovallan kannalta vaaralliseen sisäpiiriskandaaliin, on Stenrothin saavutuksia pääjohtajana pidettävä erinomaisina. Hänen kaudellaan (tammikuusta 1919 tammikuuhun 1923) onnistuttiin luomaan edellytykset markan arvon vakauttamiselle: Stenrothin virkakauden viime kuukausina markan arvo asettui jo tasolle noin 40 markkaa dollarilta, mikä seuraavien noin kolmen vuoden aikana muodostui Suomen kultakannalle paluun lähtökohdaksi. Saavutuksiin kuuluu myös, että voimakkaana vyörynyt inflaatio saatiin pysäytettyä jo vuonna 1921. Ei voida unohtaa sitäkään, että juuri Stenroth ensimmäisenä vei Suomen Pankin mukaan kansainväliseen finanssidiplomatiaan johtaessaan Suomen valtuuskuntaa Brysselin suuressa rahakonferenssissa.

RISTO RYTI JOHTOKUNTAAN

Stenrothin seuraajaa valittaessa Suomen Pankin taloudellinen asema ja Suomen markkaan kohdistunut luottamus olivat vielä heikkoja, ja uudelle johtajalle asetetut vaatimukset olivat näin ollen kovat. Pankin johtokunnassa ei sopivaa henkilöä ollut, joten etsintä suuntautui ulkopuolelle. Johtavista liikepankkimiehistä esiin nostettiin sekä J. K. Paasikiven että Alexander Freyn nimet. Kummankin meriitit olivat vähintään riittävät, oikeustieteen tohtorin tutkinto, nousu senaatin jäseneksi politiikassa ja asema maan kahden suurimman liikepankin eli Kansallis-Osake-Pankin tai Pohjoismaiden Yhdyspankin johdossa. Kumpikaan ei kuitenkaan ollut valmis jättämään hyvin palkattua työtään yksityisessä pankissa, vaan etsintää oli jatkettava. Esiin nostettiin muun muassa vuonna 1918 johtokunnan jättäneen Clas von Collanin nimi, mutta hänessä ei uskottu ainakaan Paasikiven muistelmien mukaan löytyvän riittävää ”kovuutta” viemään läpi edessä odottavia hankalia ratkaisuja.[795]

Lopulta tehtävää tarjottiin silloin valtiovarainministerinä toimineelle 34-vuotiaalle Risto Rytille. Nuoruudestaan huolimatta Ryti oli ehtinyt jo ansaita kannuksensa sekä yksityisellä sektorilla että politiikassa. Juristiksi valmistuttuaan hän oli harjoittanut jatko-opiskeluja Englannissa sekä työskennellyt asianajajana. Ensimmäiset askeleet elinkeinoelämässä Ryti oli ottanut 1910-luvun merkittävimmän yksi-

tyisen sijoittajan Alfred Kordelinin lähimpänä neuvonantajana. Vuonna 1919 hänet oli valittu Valtamerentakainen Kauppa Oy:n toimitusjohtajaksi, jolloin hän oli läheisessä yhteistyössä J. K. Paasikiven kanssa. Keväällä 1921 Ryti kutsuttiin valtiovarainministeriksi Vennolan II hallitukseen. Siirto ministeriksi merkitsi samalla henkilökohtaista ratkaisua yksityissektorin ja julkisen sektorin välillä, sillä tästä eteenpäin Rytin ura jatkui puolen vuoden tauon jälkeen uudelleen valtiovarainministerinä Kallion I hallituksessa. Valtiovarainministerinä Ryti oli huomannut keskuspankin talouspoliittisen merkityksen. Samalla keskuspankissa oli nähty valtiovarainministerin poikkeuksellinen lahjakkuus sekä kyky vaikeidenkin päätösten tekemiseen. Näin kysyntä ja tarjonta kohtasivat, ja Suomen Pankin pankkivaltuusmiehet päätyivät yksimielisesti esittämään Rytiä uudeksi johtokunnan puheenjohtajaksi. Tasavallan presidentti vahvisti esityksen 30.1.1923. Pankkiin Ryti siirtyi kuitenkin vasta vuoden päästä tammikuun lopussa, kun Kallion I hallitus oli jättänyt paikkansa.[796]

Rytin siirtyminen johtokunnan puheenjohtajaksi lykkäytyi kuitenkin vuodella hänen ministeriytensä vuoksi, mikä Suomen Pankin näkökulmasta katsottuna oli ongelmallista. Stenrothin ja von Frenckellin eroon johtanut pitkäaikainen julkinen polemiikki oli nakertanut pankin johtokunnan uskottavuutta, joten uuden puheenjohtajan olisi nopeasti palautettava suuren yleisön luottamus pankkia kohtaan. Samaan aikaan johtokunnassa oli meneillään sukupolvenvaihdos, joten pankin sisältä puheenjohtajan mitat täyttävää sijaista ei löytynyt. Siirtymävaiheen ajan puheenjohtaja jouduttiin siten rekrytoimaan johtokunnan ulkopuolelta. Tosin kovin kauaksi ei jouduttu menemään, sillä valinta kohdistui pankkivaltuusmiehenä toimineeseen todelliseen valtioneuvokseen, filosofian tohtori August Ramsayhin.

Tunnetun ruukkisuvun jälkeläinen, vuonna 1859 syntynyt Ramsay, oli aloittanut uransa matematiikan opettajana ja jatkanut akateemista uraansa väitöskirjaan asti, mutta siirtynyt sittemmin elinkeinoelämän piiriin. Hänellä oli erittäin monipuolinen käytännön liike-elämän kokemus, sillä hän oli työskennellyt johtotehtävissä kiinnitysluottolaitoksissa, pankeissa, vakuutusyhtiöissä sekä yksityisissä liikeyrityksissä. Tämän lisäksi hän kuului lukuisten yritysten hallintoelimiin. Liike-elämän ohella hän oli ehtinyt profiloitua myös politiikan alueella, minkä osoittaa nousu sekä senaattoriksi että valtiovarainministeriksi. Kaikkineen hän kuului 1910–20-luvuilla suomalaisen yhteiskunnan vai-

kutusvaltaisimpaan ytimeen ja edusti jatkuvuutta 1800-luvun lopulta itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniin. Hänen tärkeimpänä tehtävänään oli Suomen Pankin menetetyn luottamuksen palauttaminen ja siinä hän myös onnistui.[797]

JATKUVIA VAIHDOKSIA

Johtokunnan uusista jäsenistä ensimmäinen oli syksyllä 1920 valittu Ernst Gråsten. Vuonna 1865 syntynyt Gråsten oli alun perin filosofian maisteri, joka aloitti uransa kielten opettajana Haminan kadettikoulussa. 1800/1900-lukujen vaihteessa Gråsten vaihtoi uraa siirtyen aluksi Nya Pressenin toimitussihteeriksi ja sitten Aftonpostenin päätoimittajaksi. Samoihin aikoihin hän oli täydentänyt opintojaan suorittamalla lakitieteen kandidaatin tutkinnon. Aivan autonomian ajan viimeisinä vuosina hän oli työskennellyt valtiosihteerinvirastossa sekä suomalais-venäläisessä vientikomiteassa. Suomen Pankin johtokunnassa hänen vastuullaan olivat kansainväliset yhteydet. Johtokunnan jäsenyyden keskeytti kutsu Cajanderin I hallituksen valtiovarainministeriksi kesällä 1922. Kyseessä oli virkamieshallitus, jossa Gråsten oli ammattiministerinä. Johtokunnasta Gråsten siirtyi eläkkeelle vuonna 1930. Tosin pankkimaailmaa hän ei kokonaan jättänyt, vaan istui Maatalous-Osake-Pankin hallintoneuvostossa kuolemaansa vuoteen 1942 asti.[798]

Helmikuussa 1922 johtokuntaa täydennettiin samalla kertaa kahdella uudella jäsenellä eli jo edellä mainitulla Erik von Frenckellillä sekä Lauri af Heurlinillä. Johtokuntaan valuuttakysymysten asiantuntijaksi nostettu von Frenckell edusti uutta ikäluokkaa johtokunnassa, sillä johtokuntaan tullessaan hän oli vasta 35-vuotias. Insinööriopintonsa hän oli suorittanut Dresdenissä Saksassa. Ennen johtokuntaan tuloaan hän oli ehtinyt toimia yksityisen pääomasijoitusyhtiön Emission Ab:n toimitusjohtajana (1917–1921) sekä Sähkö Oy AEG:n hallituksen puheenjohtajana. Hän oli ollut lisäksi jäsenenä useissa Suomen ja Saksan taloudellisia suhteita järjestäneissä komiteoissa.[799] Työt johtokunnassa hän aloitti vasta tehtyään usean kuukauden mittaisen opintomatkan Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Ura johtokunnassa supistui valitettavasti vain vuoden mittaiseksi, kuten Otto Stenrothin tapauksen yhteydessä on todettu.

Molempien oikeuksien kandidaatti Lauri af Heurlin (s. 1875) oli Espoossa ja Helsingin maalaiskunnassa sijaitsevien suurkartanoiden

omistaja, joka samalla oli sosialidemokraattisen puolueen johtavia talousmiehiä. Hänellä oli merkittävä asema edistyksellisessä osuustoimintaliikkeessä, sillä hän oli muun muassa Osuusliike Elannon, Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan, Osuustukkukaupan, Kulutusosuuskuntien keskusliiton ja Helsingin Työväen Säästöpankin johtokuntien tai hallintoneuvostojen jäsen. Uraan mahtui lisäksi työskentely Tullihallituksessa sekä Senaatin kirjapainon johtajana. Kun vuoden 1922 alussa pidettiin tärkeänä saada Suomen Pankin johtokuntaan myös vasemmistoon kuuluva edustaja, sopi Lauri af Heurlin tähän hyvin. Af Heurlin oli Väinö Tannerin tavoin jättäytynyt täysin sivuun sosialidemokraattisen puolueen toiminnasta syksyllä 1917, eikä hänellä siten ollut myöskään mitään tekemistä Kansanvaltuuskunnan kanssa talvella 1918. Täten hänellä ei ollut poliittisia rasitteita sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Tausta suurmaanviljelijänä herätti ehkä osittain myös maanviljelysväestön luottamusta. Suomen Pankissa Lauri af Heurlinin vastuulla olivat erityisesti setelipainoon sekä pankin kiinteistöihin liittyneet kysymykset. Ura pankissa jatkui vuoteen 1942 asti, jolloin hän siirtyi täysin palvelleena eläkkeelle.[800]

Vuoden 1923 alkupuoliskolla kysymys markan arvon vakauttamisen loppuun saattamisesta oli edelleen avoin, joten Stenrothin jutun yhteydessä eroamaan joutuneen Erik von Frenckellin tilalle johtokuntaan oli nopeasti löydettävä uusi valuuttakysymysten asiantuntija. Etsintä vei muutamia kuukausia, kunnes pankkivaltuusmiehet päätyivät esittämään paikalle varatuomari Bengt H. Bromsia. Vuonna 1892 syntynyt Broms oli aloittanut työuransa lakimiehenä asianajotoimistossa, mutta aivan itsenäistymisen alussa hän oli lähtenyt osakkaaksi Fröjdman & Broms pankkiiriliikkeeseen. Sieltä tie oli vienyt vuonna 1917 perustetun Luottopankki Oy:n valuuttaosaston päälliköksi ja pian pankin johtokunnan jäseneksi. Tullessaan johtokuntaan 31-vuotiaalla Bromsilla oli runsaan kolmen vuoden mittainen kokemus valuuttakysymyksistä.[801] Ura Suomen Pankin johtokunnassa jäi kuitenkin melko lyhyeksi, sillä hänen henkilökohtainen taloudellinen tilansa ajautui niin heikoksi, että jo keväällä 1926 Broms jätti johtokunnan pankkivaltuusmiesten kehotuksesta ja siirtyi takaisin asianajajaksi.[802]

Syksyllä 1923 johtokunnassa oli vielä yksi paikka täyttämättä, ja tähän paikkaan rekrytoitiin varatuomari Johannes Lundson, jolla oli takanaan vaikuttava ura sekä pankkimaailmassa että politiikassa. Lundson oli tunnettu nuorsuomalainen, joka perustuslaillisena oli joutunut

jättämään virkansa Lappeenrannan pormestarina vuonna 1903. Tämän jälkeen hän työskenteli Pohjoismaiden Osakepankissa nousten Viipurin konttorin esimieheksi. Seuraava askel olisi ollut nousu kyseisen pankin johtokuntaan, mutta Pohjoismaiden Osakepankin ja Suomen Yhdyspankin fuusio vuonna 1919 näytti katkaisevan tämän tien. Yhtyneen suurpankin johtokunnassa ei ollut tilaa uusille jäsenille. Tällöin Lundson vuonna 1921 siirtyi Valtamerentakainen Kauppa Oy:n toimitusjohtajaksi. Paikka oli vapautunut Risto Rytin siirryttyä ministeriksi. Elinkeinoelämän ohella Lundsonilla oli näyttävä ura myös politiikassa. Syksyn 1917 vaalien jälkeen hänet valittiin eduskunnan puhemieheksi, ja puhemiehen roolissa hän vahvisti Suomen itsenäisyysjulistuksen 6.12.1917. Elokuussa 1919 Lundson nimitettiin Vennolan I hallituksen valtiovarainministeriksi. Suomen Pankin johtokunnan jäsenyys ei kauan tyydyttänyt korkeisiin asemiin ja itsenäisiin tehtäviin tottunutta Lundsonia, sillä hän viipyi johtokunnassa ainoastaan kolme kuukautta, minkä jälkeen hän siirtyi pienen liikepankin, Suomen Käsityöläis-Osakepankin pääjohtajaksi.[803]

Vuoden 1925 lopulla hyväksyttyjen uusien sääntöjen mukaan Suomen Pankin johtokunnan muodostivat puheenjohtaja sekä enintään neljä muuta jäsentä. 1920-luvun alkupuoliskolla johtokunta oli kuitenkin yleensä tätä pienempi koostuen puheenjohtajasta ja kolmesta jäsenestä. Kun Broms joutui jättämään johtokunnan vuonna 1926, johtokunnassa oli puheenjohtajan ohella ainoastaan kaksi jäsentä, ja edessä oli ainakin yhden uuden jäsenen etsintä. Tässä vaiheessa puheenjohtaja Ryti oli jo vakiinnuttanut asemansa, joten uusien jäsenten valintaan vaikutti pankkivaltuusmiesten lisäksi nyt myös Rytin kanta. Johtokuntaan haluttiin maanviljelijäväestön luottamusta nauttiva henkilö. Tehtävää tarjottiin maalaisliiton vaikutusvaltaisimmaksi vaikuttajaksi Santeri Alkion jälkeen nousseelle Kyösti Kalliolle. Itsenäisen Suomen alkuvuosina Kallio oli ehtinyt olla sekä maatalousministerinä että pääministerinä. Kallion siirtyi Suomen Pankkiin keväällä 1927. Hänen johtamansa Kallion II hallitus oli kaatunut edellisen vuoden lopulla. Nimittämällä Kyösti Kallio Suomen Pankin johtokuntaan haluttiin sitoa myös maataloussiipi keskuspankin johtaman talouspolitiikan taakse. Kallio jatkoi Suomen Pankin johtokunnan jäsenenä siihen asti, kun hänet vuonna 1937 valittiin tasavallan presidentiksi. Tosin hän oli johtokunnassa istuessaankin useaan otteeseen myös ministerinä tai eduskunnan puhemiehenä.

Legendan mukaan eduskunnan päiväjärjestys 1930-luvulla määräytyikin sen mukaan, miten Kallio kiireiltään Suomen Pankista ehti eduskuntaan.[804]

VAKAAMPI 1930-LUKU

Seuraava johtokunnan jäsenyys vapautui vuonna 1930, kun Ernst Gråsten siirtyi eläkkeelle. Tälle paikalle etsittiin henkilöä, joka tuntisi sekä vientiteollisuuden että kelpaisi ruotsalaisen kansanpuolueen johdolle. Valituksi tuli metsäneuvos Adolf Burgman, joka oli pitkään työskennellyt Kymmene Ab:n metsäpäällikkönä ja sitten vuodesta 1920 lähtien Metsähallituksen liikeosaston päällikkönä. Pankkialaan hän oli perehtynyt tultuaan vuonna 1927 Suomen Teollisuushypoteekkipankin johtokunnan jäseneksi. Johtokunnan Burgman jätti vuonna 1938 siirtyen 66-vuotiaana sairaseläkkeelle.

1930-luvulla johtokunnassa tapahtui merkittäviä muutoksia vasta vuosikymmenen lopulla. Ensimmäiseksi vapautui presidentiksi valitun Kyösti Kallion paikka. Seuraajan valinnassa näkyi selvästi johtokunnan puheenjohtajan Risto Rytin kädenjälki, sillä valituksi tuli Osuuskassojen Keskuslainarahasto Oy:n (OKOn) toimitusjohtaja, molempien oikeuksien kandidaatti varatuomari J.W. Rangell. Rytin ja ”Jukka” Rangellin yhteistyö oli käynnistynyt jo vuonna 1925, kun Ryti oli valittu Suomen Pankin edustajana OKOn hallintoneuvostoon, ja 31-vuotias Rangell oli aloittanut työnsä OKOn lakimiehenä ja samalla hallintoneuvoston sihteerinä. Näiden kahden henkilön välille kehittyi nopeasti läheinen yhteistyösuhde, mikä tiivistyi entisestään 1930-luvun alkupuoliskolla, jolloin he tekivät yhdessä useita työmatkoja Euroopan tärkeimpiin pankkikeskuksiin. Näin Rangell liittyi Rytin lähimpään ystäväpiiriin, johon kuuluivat myös Rainer von Fieandt, Bruno Suviranta, A.E. Tudeer sekä Kaarlo J. Kalliala. Yhteisenä nimittäjänä oli pankkitausta ja luottamus uusklassiseen, markkinahenkiseen talouspoliittiseen suuntaukseen.[805]

Kalliolta vapautuneelle paikalle johtokuntaan sekä Ryti että pankkivaltuuston puheenjohtaja Väinö Tanner halusivat pankkitoiminnan ammattilaisen, joka samaan aikaan olisi perillä sekä kansainvälisestä pankkitoiminnasta että Suomen pankkitoiminnan erityispiirteistä, tässä tapauksessa nimenomaan maaseudun pankkioloista. OKO:n toimitusjohtajana Rangell täytti nämä vaatimukset erinomaisesti, joten

pankkivaltuusto tuki Rangellin valintaa. Täysin särötön tämä tuki ei kuitenkaan ollut, sillä maalaisliiton edustaja Leppälä huomautti ”Suomen Pankin olevan eduskunnan pankki, jolloin eduskunnan valitseman pankkivaltuuston olisi jäseniä pankin johtokuntaan ehdottaessaan pyrittävä, henkilön pätevyyttä unohtamatta, huomioon ottamaan eduskunnassa esiintyvät aatesuunnat”. Vastaehdotusta Leppälä ei halunnut tehdä, vaan tyytyi pöytäkirjaan liitettävään kannanilmaisuun.[806]

Rangellin lähtöä OKO:sta helpotti se, että tässä vaiheessa koko osuuskassajärjestön talous oli onnistuttu frangilainan aiheuttamien vaikeuksien jälkeen jo vakauttamaan, joten Rangell saattoi turvallisin mielin jättää OKO:n kollegansa Valde Hyvösen käsiin. Parhaita työvuosiaan elänyt Rangell halusi siirtyä haastavampiin tehtäviin, ja sellaiset häntä sotavuosina tosiaan odottivatkin.

Vaikka Rangellin nimitys johtokuntaan olikin muodollisesti yksimielinen, maalaisliiton piirissä oltiin valintaan tyytymättömiä. Kyösti Kallion myötä maalaisliitto oli menettänyt oman edustajansa Suomen Pankin johtokunnassa eikä edes Rangellin tausta osuuskassamiehenä täyttänyt tätä aukkoa, sillä Rangell oli edistyspuolueen jäsen. Mahdollisuus tilanteen korjaamiseen syntyi syksyllä 1938, kun pankinjohtaja Adolf Burgman jäi sairaseläkkeelle. Vuodesta 1924 lähtien johtokunnassa oli ollut puheenjohtajan ohella ainoastaan kolme jäsentä, kun ohjesäännön mukaan jäsenten määrä sai nousta neljään. Vuonna 1928 ratkaisuksi tuli kahden uuden jäsenen nimittäminen. Näin mukaan saataisiin sekä keskuspankkialan asiantuntemusta että yhteiskunnallista edustavuutta. Pankkivaltuusmiesten mukaan myös pankin toiminnan laajentuminen edellytti johtokunnan jäsenmäärän lisäämistä, jotta johtokunta olisi päätösvaltainen jäsenten lomien sekä lukuisten ulkomaanmatkojen takia.

Pankkialan asiantuntijana johtokuntaan valittiin pankin ylikamreeri, tohtori Kaaperi Kivialho ja toiseksi jäseneksi professori Kalle Jutila. Historiaa opiskellut Kaaperi Kivialho työskenteli aluksi koulumiehenä, vaikkakin rupeama Turun Sanomien päätoimittajana vei Kivialhon joksikin aikaa pois katederin takaa. Vuonna 1920 Kivialho 36 vuoden ikäisenä vaihtoi aivan uudelle alalle, kun hänestä tuli Suomen Käsityöläis-Osakepankin Kallion konttorin johtaja. Työn ohessa hän väitteli tohtoriksi taloushistorian alueelta ja kirjoitti myös kansantaloustieteen oppikirjan. Vuonna 1935 Suomen Pankin ylikamreerin virka vapautui, jolloin Kivialho haki virkaa ja tuli myös valituksi. Ylikam-

reerin virka oli pankin tärkein, johtokuntaa lukuun ottamatta, joten siitä Kivialholla oli vain askel – tosin pitkä – Suomen Pankin johtokunnan jäseneksi.[807]

Toiseksi uudeksi johtokunnan jäseneksi suppea pankkivaltuusto ehdotti ministeri Kalle Jutilaa, jolla häntä ehdottaneiden mukaan oli paitsi hyvät kansantaloudelliset tiedot, myös perusteellinen asiantuntemus maatalouden ja maatalouspolitiikan alueelta. Kalle Jutila oli moninkertainen maatalousministeri, joka vuodesta 1928 lähtien oli hoitanut agraaripolitiikan professuuria Helsingin yliopistossa. Jutila oli poikkeuksellisen kansainvälisesti suuntautunut tutkija, sillä hän oli vieraillut läntisen Euroopan maiden ohella myös Neuvostoliitossa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa.[808]

Laajassa pankkivaltuustossa ehdotus Jutilan valinnasta synnytti vilkkaan mielipiteiden vaihdon. Pankkivaltuusmies Vesterisen mielestä Jutilan sijaan olisi ollut saatava sellainen henkilö, joka tuntisi käytännön maatalouden eikä pelkästään teorian ja joka nauttisi maalaisliiton täyttä luottamusta. Maalaisliiton eduskuntaryhmän mukaan sopivin ehdokas johtokuntaan olisi ollut silloinen maatalousministeri, maanviljelijä P. V. Heikkinen. ”Vastapainoksi professori Jutilan tietopuolisiin ansioihin Heikkinen toisi mukanaan käytännöllisiä tietoja sekä maalaisliiton ryhmän ja puolueen luottamuksen, mitä oli pidettävä tietopuolisia ansioita tärkeämpänä.” Pankkivaltuusmies Leppälä yhtyi tähän Vesterisen lausuntoon ja piti ehdotusta Jutilan valitsemisesta epäluottamuslauseena maan pääväestöä vastaan.

Oikeastaan vielä pidemmälle politiikan tuomisessa johtokunnan jäsenten valintaan meni pankkivaltuusmies Helo, joka vaati eduskunnan valtasuhteiden täydellistä huomioon ottamista johtokunnan koostumuksessa. Siten tuolloisten voimasuhteiden vallitessa sosialidemokraateille olisi kuulunut kaksi paikkaa johtokunnassa. Pankkivaltuusmiesten puheenjohtajan Väinö Tannerin mukaan ei kuitenkaan ollut asiallista, että eduskunnan puolueryhmät puuttuisivat ehdokkaiden asettamiseen, vaan pankkivaltuusmiehille kuului täysi vapaus näiden tehdessä nimitysesitystä valtioneuvostolle.

Myös johtokunnan puheenjohtaja Ryti osallistui keskusteluun. Hänen mukaansa pankkivaltuusmiehet valittiin suoraan eduskunnan voimasuhteiden määräämässä suhteessa. Johtokunnan jäsenten valinnassa määräävänä tekijänä oli kuitenkin kunkin ehdokkaan asiallinen pätevyys. Valintaprosessissa johtokunnalla ei luonnollisestikaan ollut

■ Valtiovarainministeri Kyösti Järvinen sekä pankkivaltuusmiehet Jalo Lahdensuo ja Erik von Frenckell poistuvat Suomen Pankista lokakuun alussa 1931. Kokouksessa oli pohdittu valuuttakurssipolitiikan vaihtoehtoja. – Otavan kuva-arkisto.

valtaa vaatia yhtä tai toista ehdokasta nimitettäväksi. Sen sijaan johtokunnalla oli oltava oikeus esittää epäilyksiä jotakin ehdokasta vastaan, jos se oli pankin edun tai johtokunnan yhteistyön kannalta välttämätöntä. Nyt esillä olevista nimistä tällaisia epäilyksiä ei johtokunnalla ollut. Erimielisyyttä aiheuttaneista ehdokkaista pääjohtaja Ryti piti professori Jutilaa ministeri Heikkistä pätevämpänä. Äänestys noudatti edellä mainitun keskustelun mukaisia linjoja, niin että maalaisliiton edustajat olivat Heikkisen kannalla ja laajan pankkivaltuuston muut jäsenet Jutilan takana. Johtokunnan uusiksi jäseniksi ehdotettiin niin muodoin yksimielisesti Kaaperi Kivialhoa ja äänestyksen jälkeen Kalle Jutilaa. Heidät myös nimitettiin.[809]

AMMATTITAIDOSTA EI VOI TINKIÄ

Johtokunnan jäsenten nimityksissä näkyy mielenkiintoisella tavalla itsenäisen Suomen vaikea liikkeellelähtö. Sisällissodan päätyttyä keväällä 1918 edessä oli monta haastetta. Suomen oli jälleenrakennettava itsenäisen valtion edellyttämä keskushallinto, valtiontalous oli saatava tasapainoon ja markka oli vakautettava. Monet asiat olivat perin pohjin muuttuneet, joten edessä olevien ongelmien ratkaisemiseen tarvittiin uusia voimia, ja johtavilta päätöksentekijöiltä vaadittiin uudenlaisia valmiuksia. Yksi mielenkiintoinen havainto on, miten kiinteät henkilökytkennät valtiovarainministeriön ja Suomen Pankin välillä vallitsivat. Vuosien 1919–1925 välisenä aikana maassa oli peräti yhdeksän hallitusta, sillä hallitusten elinikä saattoi lyhyimmillään jäädä neljään kuukauteen. Näissä yhdeksässä hallituksessa oli viidessä tapauksessa valtiovarainministerinä joko Suomen Pankin johtokunnan jäsen tai ainakin kohta johtokuntaan siirtyvä henkilö. Nämä henkilöt olivat August Ramsay, Johannes Lundson, Risto Ryti kahdesti sekä Ernst Gråsten. Samojen henkilöiden sukkulointi Suomen Pankin ja valtiovarainministeriön välillä varmisti informaation kitkattoman kulun näiden koko kansantalouden kannalta keskeisten valtapoolien kesken. Silmiinpistävää näinä vaikeina vuosina olikin keskuspankin ja valtiovarainministeriön hyvä yhteistyö. Tavoitteet olivat samansuuntaiset, vaikkakin keskuspankki saattoi tavoitteiden asettamisessa olla suoraviivaisempi. Samojen nimien esiin nousu vuorotellen valtiovarainministeriön ja Suomen Pankin johdossa osoittaa myös sen, miten pieni kyvykkäiden asiantuntijoiden joukko vasta itsenäistyneessä Suomessa oli.

Kultakantaan palaamiseen asti Suomi eli kelluvien valuuttakurssien oloissa, mikä asetti suuria paineita ja vaatimuksia Suomen Pankin johdolle. Pelkkä pitkä virkaura ei sinänsä riittänyt, vaan ylimmältä johdolta edellytettiin seikkaperäistä keskuspankkiteorian ja käytännön tuntemusta. Tämä heijastui johtokunnan kokoonpanon nopeina muutoksina. Uusissa oloissa johtokuntaan tarvittiin sellaisia henkilöitä, jotka olivat perehtyneet pankkitoimintaan, valuuttakysymyksiin sekä elinkeinoelämään yleensä. Valtionhallinnon piiristä tällaisia henkilöitä ei löytynyt, joten valittujen taustana oli usein yksityinen rahoitussektori. Samalla silmiinpistävää oli monen valitun nuoruus, sillä muutamana vuonna kaikki johtokuntaan nimetyt uudet jäsenet olivat korkeintaan 35 vuotta täyttäneitä. Tällainen nuorennusleikkaus liittyy usein murroskausiin, jolloin valtasuhteet yhteiskunnassa äkillisesti muuttuvat. Samalla tällaiseen murrosvaiheeseen liittyy henkilöriskejä, mikä näkyi myös Suomen Pankin johtokunnan jäsenten poikkeuksellisen vilkkaana vaihtuvuutena erityisesti 1920-luvulla.

1930-luvulla Suomen Pankin asema yhteiskunnassa oli vakiintunut, ja sillä oli hyvin hallitseva asema koko talouspolitiikan eikä ainoastaan rahapolitiikan muotoilussa. Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja J. K. Paasikivi osui aivan oikeaan luonnehtiessaan koko Suomen talouspolitiikan tärkeimmiksi vaikuttajiksi keskuspankin pääjohtajaa yhdessä suurimpien liikepankkien pääjohtajien kanssa.[810] Poliittisten olojen vakiintuminen heijastui 1930-luvun lopulla myös Suomen Pankin johtokuntaan. Eduskunnassa ymmärrettiin hyvin, miten tärkeä yhteiskunnallinen rooli keskuspankilla oli rahapolitiikan harjoittajana. Tärkeänä pidettiin, että keskuspankin johtokuntaan saataisiin kaikkien eduskunnassa olleiden puolueiden edustus. Johtokunnan jäsenten valinnassa oli hyväksyttävä, että pelkästään muodollisen pätevyyden perusteella valintaa ei voitu tehdä, vaan valinnassa oli otettava huomioon myös poliittinen edustavuus. Tämän näkökohdan hyväksyi käytännössä myös keskuspankin ylin johto – Risto Ryti.

PANKKITOIMINTAA 1920–30-LUVUILLA

ORGANISAATIOTA SELKEYTETÄÄN

Suomen itsenäistymiseen asti Suomen Pankkia voi pitää klassisen virkamieskulttuurin leimaamana instituutiona, jossa virkamieskunta koostui lähinnä ruotsinkielisistä yläluokkaisen taustan omaavista vanhan polven herrasmiehistä. Vanhat, menneiden vuosikymmenten aikana hioutuneet toimintamuodot hallitsivat. Juopa asiakkaan ja virkamiehen välillä saattoi olla hyvinkin syvä. Paineet uudistaa vanhentuneita toimintamuotoja olivat voimistuneet 1910-luvun alkuvuosista lähtien, mutta toisen sortokauden mukanaan tuomat ristiriidat Venäjän keskushallinnon kanssa olivat jarruna oikeastaan kaikelle sisäiselle uudistustyölle Suomessa. Myös Suomen Pankin ylin johto keskitti kaiken energiansa Suomen Pankin ulkoisen aseman turvaamiseen, jolloin sisäinen uudistustyö lamaantui. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen ja Suomen sisäiset ristiriidat vuodesta 1917 lähtien olivat vaikeuttaneet tilannetta entisestään, joten vasta kesällä 1918 oli edes mahdollista ryhtyä pohtimaan, miten pankin sisäisiä toimintamuotoja olisi uudistettava. Tosin vieläkään aika ei ollut tähän kypsä, koska johtokunnan puheenjohtaja Clas von Collan oli ilmoittanut vetäytyvänsä syrjään Suomen Pankista heti, kun hänelle löydettäisiin seuraaja.

Kun johtokunnan uusi puheenjohtaja Otto Stenroth aloitti työnsä Suomen Pankissa vuoden 1919 keväällä, edessä oli aktiivinen uudistusvaihe. Ennen Suomen Pankin johtokuntaan tuloaan Stenroth oli ollut muun muassa Kansallis-Osake-Pankin johtokunnassa jaksona 1889–1906 sekä Suomen Kiinteistöpankin johtokunnan puheenjohtajana

1907–1918. Täten hänellä oli kolmen vuosikymmenen mittainen kokemus yksityisen pankin johtamisesta. Sisäiset uudistukset Suomen Pankissa käynnistyivät kuitenkin vain vähitellen, sillä ensiksi oli vakautettava maan sekasortoiset rahaolot.

Ensimmäisiin tehtäviin 1920-luvun alussa kuului pankin koko organisaation uudistaminen vastaamaan toiminnassa jo toteutuneita muutoksia. Vuonna 1922 käyttöön otetussa uudessa organisaatiossa siirryttiin puhtaasta linjaorganisaatiosta kohti toimintojen mukaan rakentuvaa organisaatiota. Organisoituminen ei enää toteutunut henkilön nimikkeen mukaan, vaan hänelle kuuluneiden tehtävien mukaan.

Pankin johtamisen yksinkertaistamiseksi pankin ylikamreerin statusta nostettiin siten, että hän valvoi jatkossa kaikkien osastojen toimintaa. Johtokunnan määräykset osastoille kulkivat hänen kauttaan. Johtokunnan uutta organisaatiota käsitelleessä muistiossa vuodelta 1922 häntä kutsuttiin konttoripäälliköksi.

Uutena osastona pankkiin oli vuonna 1919 perustettu tilasto-osasto. Osaston tehtäviin kuului kolme aluetta: a) pankin omaa toimintaa koskevan tilastoaineiston muokkaus, b) rahapolitiikassa tarvittavan tilastoaineiston hankinta, c) Suomen taloudellista tilaa koskevan informaation levittäminen ulkomaille. Aivan uusia tehtäviä olivat kohdat b ja c eli rahapolitiikan kannalta keskeisten taloustilastojen kehittäminen sekä Suomen taloudellista tilaa koskevan informaation levittäminen ulkomaille. Keskeinen tehtävä oli Suomen maksutaseen laatiminen, joka alkoi Kansainliiton suositusten perusteella samoihin aikoihin miltei kaikissa Euroopan maissa. Vuonna 1931 tilasto-osastoa laajennettiin, jolloin sen rinnalle tuli suhdannetutkimusosasto. Vuonna 1943 tilasto-osasto sekä suhdannetutkimusosasto edelleen yhdistettiin Suomen Pankin tutkimuslaitokseksi.[811]

Toiminnan jakaantumisessa Helsingin pääkonttorin ja maaseudun 13 haarakonttorin kesken ei tämän periodin kuluessa toteutunut merkittäviä muutoksia. 1920-luvulta seuraavan vuosikymmenen alkuvuosiin asti liikevaihdosta noin 70 prosenttia tehtiin Helsingissä ja vastaavasti noin 30 prosenttia haarakonttoreissa. Vaikka päätösvaltaa 1930-luvulla siirrettiin haarakonttoreista pääkonttoriin, niin 1930-luvun lopulle tultaessa haarakonttoreiden osuus liikevaihdosta oli jopa hieman noussut ja haarakonttoreiden osuus lähestyi 40:tä prosenttia.[812]

Kooltaan haarakonttorit muodostivat kaksi toisistaan erottuvaa ryhmää. Ensimmäiseen suurten haarakonttoreiden ryhmään kuului-

SUOMEN PANKIN ORGANISAATIO VUONNA 1922

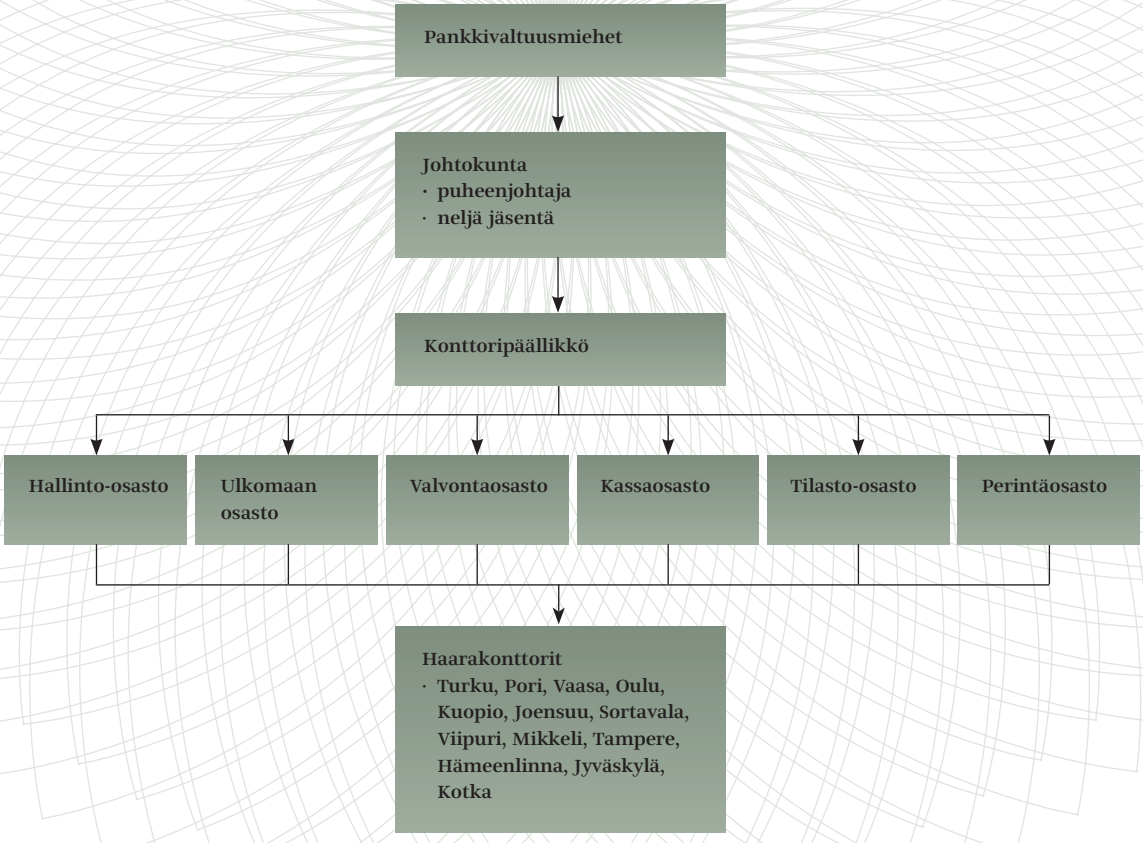

Lähde: Suomen Pankki, johtokunnan pöytäkirja 22.5.1922.

vat Viipurin, Turun, Oulun, Vaasan, Tampereen ja Porin haarakonttorit. Näiden konttorien yhteisenä piirteenä oli sijainti suurten teollisuusyritysten tuntumassa. Tamperetta lukuun ottamatta nämä kaupungit olivat myös satamakaupunkeja sekä sataman ja rautatien solmukohtia. Toiseen, pienten haarakonttoreiden ryhmään kuuluivat Jyväskylän, Kuopion, Kotkan, Hämeenlinnan, Mikkelin, Sortavalan ja Joensuun haarakonttorit. Näissä haarakonttoreissa kehitys oli ollut varsin verkkaista ja pienimpien olemassaolon perusteet alkoivat jo ilman muuta horjua. Vuoden 1901 lääninjakouudistuksen seurauksena jokaiseen läänin pääkaupunkiin oli perustettu Suomen Pankin haarakonttori, mut-

ta viimeistään 1930-luvun kehitys osoitti, ettei pelkkien hallintokaupunkien kuten Mikkelin tai Hämeenlinnan taloudellinen pohja enää edellyttänyt Suomen Pankin haarakonttorin ylläpitämistä. Konkreettisiin toimenpiteisiin verkoston tiivistämiseksi ei tässä vaiheessa kuitenkaan vielä ryhdytty.

KOHTI PANKKIMAISEMPAA TOIMINTAA

Uuden puheenjohtajan Otto Stenrothin toiminta keskuspankin modernisoimiseksi alkoi pankin aukioloajoista. 1800-luvun virastokulttuurin jäänteenä keskuspankin aukioloajat olivat lyhyet, ainoastaan neljä tuntia päivässä. Helmikuusta 1919 lähtien pääkonttorin aukioloajat kuitenkin määrättiin samoiksi kuin liikepankeissa eli kello 10.00–15.30. Näin asiakkaiden oli helpompaa asioida keskuspankissa. Todellisuudessa työaika oli luonnollisesti pankin aukioloaikaa selvästi pidempi. Asiakkaiden kohtelusta laadittiin 1920-luvulla kirjalliset ohjeet. Lähtökohtana oli kaikkien asiakkaiden yhdenvertainen kohtelu. Asiakasta oli palvel-

SUOMEN PANKIN HAARAKONTTOREIDEN OSUUS LIIKEVAIHDOSTA 1933

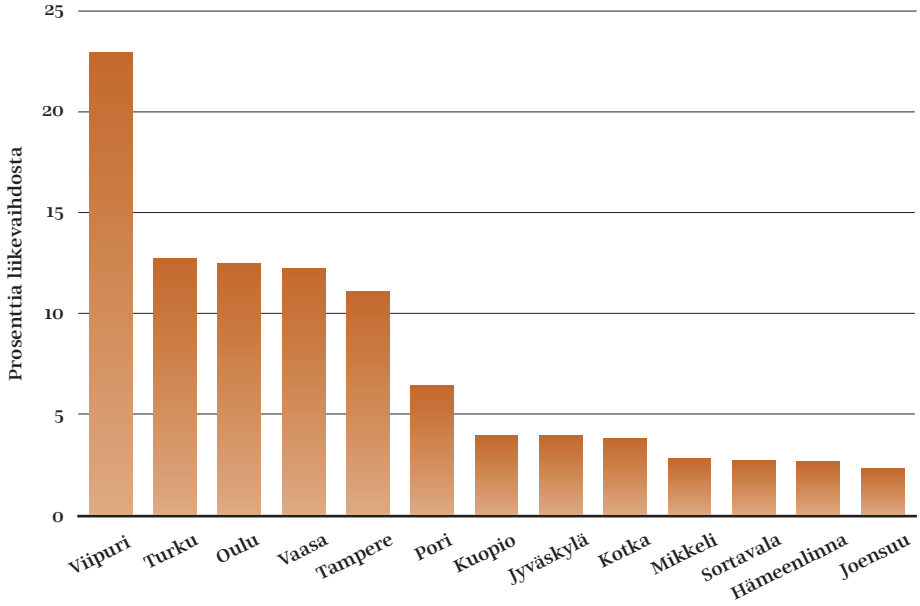

Lähde: Suomen Pankki. Vuosikirja 1933.

tava saapumisjärjestyksessä eikä asiakkaan statuksen saanut antaa vaikuttaa palveluun. Suomen Pankin virkakielenä oli suomi, mutta asiakasta oli puhuteltava sillä kotimaisella kielellä, mitä hän itse käytti. Näillä määräyksillä pyrittiin hälventämään pitkään vallinnut käsitys, jonka mukaan Suomen Pankki vielä 1920-luvullakin olisi ollut täysin ruotsinkielen hallitsema laitos. Suomessa oli 1920–30-luvuilla varsin katkera taistelu kielihegemoniasta, jolloin pankin sisäisissä ohjeissa pyrittiin mahdollisimman yksiselitteisesti määrittelemään suomen ja ruotsin kielen asema, jotta ylimääräisiltä sisäisiltä kiistoilta olisi vältytty.[813]

Pankin käytännön rutiineissa keskityttiin erityisesti tehostamaan antolainaukseen liittyvää riskien hallintaa sekä pankkien välistä maksuliikkeen selvitystä eli clearingiä. Suomen Pankin historiassa luottotappiot olivat 1890-luvulle asti olleet kiistaton ongelma, sillä tappiot olivat nousseet ajoittain 1–2 prosenttiin lainakannasta, mikä ainakin yksityisissä liikepankeissa olisi ollut aivan liian korkea luku. Keskuspankissa näin korkea osuus on vieläkin pahempi asia, sillä keskuspankin toimintaperiaatteiden mukaan luottoja piti myöntää ainoastaan parhaita vekseleitä tai erityisen hyviä vakuuksia vastaan. Sitä paitsi piti kaiken luotonannon olla lyhytaikaista. Pankin sisäisillä ohjeilla pyrittiin varmistamaan, että vakuudet olivat kunnossa ja että lainananto palvelisi rahapolitiikalle asetettuja tavoitteita. Käytännössä tämä tuli myös merkitsemään pääkonttorin aseman korostumista haarakonttoreiden kustannuksella. Laina-asiakkaiden taloudellisen aseman seuraamista varten asiakkaiden oli vuosittain toimitettava pankille kertomus edellisen vuoden toiminnasta, mihin sisältyi ote voitto- ja tappiotilistä sekä ilmoitus liikevaihdon suuruudesta tai tehdaslaitoksen tuotannon määrästä. Lisäksi pankille oli toimitettava luettelo lainansaajan ulkona olleista saamisista. Nämä tiedot toimitettiin edelleen pankin johtokunnalle tarkistettavaksi.[814]

Vekseliluotoissa heijastui klassisen keskuspankkiteorian vaikutus, eli ihanteena oli, että keskuspankin tehtävänä oli ainoastaan kaupallisen taustan omaavien tavaravekseleiden diskonttaus. Suomen Pankki osti kyllä myös finanssivekseleitä, mutta niistä peritty korko oli korkeampi kuin tavaravekseleistä peritty korko. Keskuspankin rahapolitiikan terävöittämiseksi luotto-ohjeissa oli yksityiskohtaiset määräykset siitä, minkälaiset vekselit määriteltiin tavaravekseleiksi ja finanssivekseleiksi. Esimerkiksi puhtaita tavaravekseleitä olivat tehtailijan ja muiden tuottajain asetteet, joissa oli tunnustajana tukkukauppias tai jalos-

tuslaitos, tukkukauppiaiden asetteet, joissa tunnustajana oli vähittäiskauppias tai jälleenmyyjä. Edelleen niihin luettiin tuotantolaitosten koneiden ostosta syntyneet vekselit, mutta eivät sellaiset, joiden perusteena oli autokauppa, eivätkä liioin talojen rakentamista rahoittavat vekselit. Suomen Pankille erityisen tärkeitä olivat vientiteollisuusasiakkaat, mikä heijastui myös näissä luotonanto-ohjeissa. Niinpä vientiteollisuuden kausivekselit oli määrä käsitellä tavaravekseleinä siinä tapauksessa, että ne liikkeen aseman ja laajuuden mukaan arvostellen todennäköisesti tulisivat suoritetuiksi vielä samana vientikautena. Vaikka ne kerran tai pari uudistettaisiinkin, ne eivät jäisi pitkäksi ajaksi Suomen Pankkiin. Muut kuin tässä selostetut vekselit olivat finanssivekseleitä, minkä takia niistä otettiin pankin korkein käypä korko.[815]

Konkreettisena esimerkkinä riskien seuraamisesta voidaan nostaa esiin johtokunnan kirjelmä valtiovarainministerille keväällä 1924. Kirjelmässä arvosteltiin erittäin suorasanaisesti Ab W. Gutzeit & Co:ta siitä, että sen tilinpäätös antoi aivan liian positiivisen kuvan yhtiön taloudellisesta tilasta ja että tämä tilinpäätös oli tehty suurinta luotonantajaa Suomen Pankkia kuulematta. Kirjelmässä todetaan edelleen: ”Kun yhtiön rekonstruktio meidän käsityksemme mukaan olisi nyt saatettava loppuun myös siten, että sen kirjanpito saatetaan terveelle ja oikealle kannalle, koska edellä viitatunlaiset, tosioloja vastaamattomat kirjanpitoarvot ovat omansa vahingoittamaan yhtiötä sen suhteissa ulospäin ja antamaan väärän kuvan sen todellisesta asemasta, pitäisimme puolestamme tarpeellisena, että yhtiön tilinpäätös viitatuissa suhteissa korjattaisiin. Tämä taas kävisi parhaiten päinsä yhtiökokouksessa samalla, kun tilinpäätöksen vahvistamisesta päätetään.” Suomen Pankin johtokunnan mukaan asia hoidettaisiin parhaiten siten, että valtion edustajalle tulevassa yhtiökokouksessa annettaisiin tätä koskeva ohjeistus.[816] Tapaus kuvaa sitä, että suhteet luottoasiakkaisiin tai valtioon eivät Suomen oloissa käytännössä voineet olla neutraalin etäiset, niin kuin klassiset setelipankkiperiaatteet ehkä olisi voinut tulkita, vaan vuorovaikutussuhde pankin ja sen luottoasiakkaiden kanssa oli paljon tätä läheisempi.

Rahoitusjärjestelmän infrastruktuurin yhtenä keskeisenä osana voidaan pitää pankkien välistä maksujen selvitysjärjestelmää, jollaisen Suomen Pankkikin oli perustanut jo vuonna 1906. Tällaisen päivittäisen nettoutusjärjestelmän avulla rahoitusjärjestelmään sitoutuvan rahan tarvetta voidaan merkittävästi vähentää ja siten tehostaa pääomien käyttöä yhteiskunnassa. Clearingin käyttötarpeeseen Suomessa

vaikutti vallitseva pankkijärjestelmän rakenne. Ensimmäisen maailmansodan vuosiin asti Suomen pankkisektorille leimaa-antavana piirteenä oli liikepankkien pieni määrä, sillä vuonna 1914 maassa oli vasta 13 liikepankkia. Näistä useimmilla oli koko maan kattava laaja haarakonttoriverkosto. Sen sijaan muille Pohjoismaille tunnusomaisia maakunnallisia liikepankkeja oli suhteellisen vähän. Samalla pankkijärjestelmä oli hyvin keskittynyt, ja kolmen suurimman liikepankin osuus, mitataan sitä sitten talletuskannan, lainakannan tai taseen valossa, oli hyvin korkea, esimerkiksi vuonna 1914 yli 70 prosenttia. Tällainen pankkijärjestelmän rakenne luonnollisesti vähensi clearing-järjestelmän käyttöä verrattuna hajautetumpaan pankkirakenteeseen, koska koko maan kattavan haarakonttoriverkoston omaava pankki vastasi osittain itse paikkakuntien välisestä maksuliikenteestä ilman, että siitä olisi aiheutunut pankkien välisiä maksuja.

Huolimatta Suomen pankkijärjestelmän suhteellisen keskittyneestä rakenteesta Suomen Pankin selvitysjärjestelmän käyttö kasvoi erittäin nopeasti sotien välisenä aikana. Hyvän käsityksen clearing-tapahtumien määrän ja arvon kasvusta tarjoaa oheinen kuvio.

SUOMEN PANKIN CLEARING 1907–1938

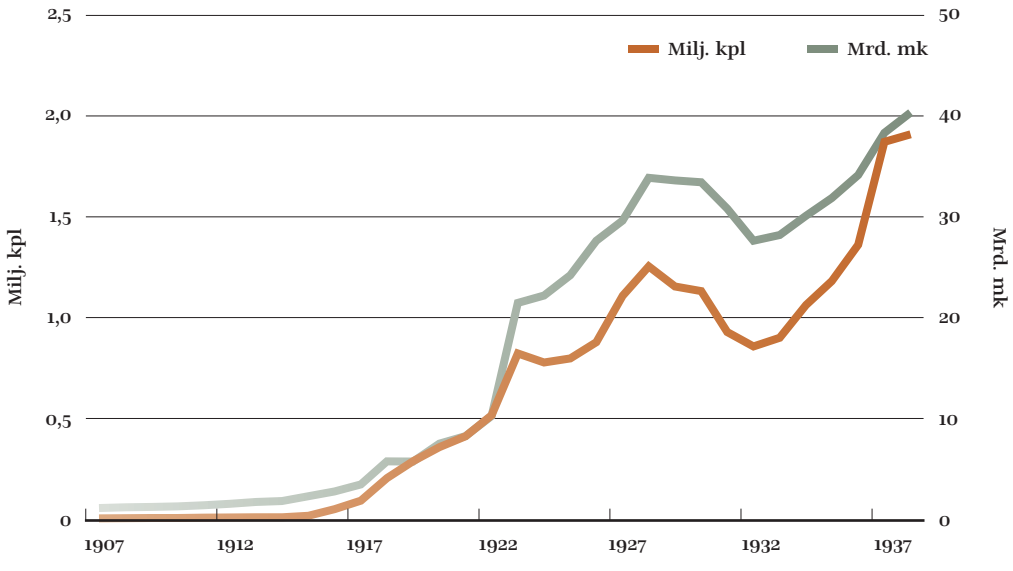

Lähde: Suomen Pankki. Vuosikirja 1914–1938.

Vuonna 1922 clearing-toimintaa tehostettiin siten, että pääkonttorin lisäksi clearing-selvittelyä alettiin suorittaa Viipurin, Turun, Tampereen, Vaasan, Oulun ja Jyväskylän haarakonttoreissa. Samalla clearing-toiminnalle vahvistettiin selkeät pelisäännöt. Jokaisen clearingiin osallistuneen pankin oli pidettävä Suomen Pankissa korotonta pano- ja ottotiliä, jonka koon oli riitettävä kattamaan clearingissä syntyvä velka. Mikäli velka ylittää tilillä olevan säästön, oli vaje katettava vielä samana päivänä ennen pankin sulkeutumista. Konttorit avattiin clearingia varten klo 11.30 ja suljettiin klo 13.15. Tänä aikana järjestelmässä mukana ollut pankki jättäisi clearingiin päivän selvitykseen tarkoitetut velkatodistukset sekä toisten pankkien lunastettavaksi tarkoitetut postilähetysvekselit ja sekit. Clearingin päätyttyä kello 14 kunkin pankin asiamiehelle annettaisiin kirjallinen ilmoitus pankin maksettavien ja saatavien määristä sekä siitä summasta, jolla pankin Suomen Pankissa pitämää pano- ja ottotiliä joko hyvitettäisiin tai veloitettaisiin.[817]

Clearing-tapahtumien määrä kääntyi nopeaan nousuun ensimmäisen maailmansodan vuosina ja kasvoi tasaisesti vuoteen 1928 asti. Tällöin määrä oli kasvanut vuoden 1914 vajaasta 100 000 tapahtumasta vuoden 1928 vajaaseen 1,7 miljoonaan tapahtumaan. Talouden kääntyminen lamaan vuonna 1929 heijastui välittömästi myös clearingissä, sillä sekä tapahtumien määrä että vuoden aikana tehtyjen selvittelyjen summa kääntyi laskuun, mitä jatkui vuoteen 1933 asti. Vuoden 1928 taso saavutettiin vasta vuonna 1936.[818] Clearingin jyrkkään kasvuun 1920-luvulla vaikuttivat useat tekijät, kuten uusien pankkien tulo markkinoille, taloudellisen aktiviteetin yleinen kasvu sekä Suomen kansantaloudessa tapahtuneet rakenteelliset muutokset. Tällaisia muutoksia olivat muun muassa teollisuuden laajeneminen, tuotannon alueellinen monipuolistuminen, yksityisen kysynnän kasvu sekä rahapalkan lopullinen läpimurto myös maa- ja metsätaloudessa. Seurauksena oli rahaliikenteen kasvu ja sen myötä tarve entistä tehokkaammalle selvitystoiminnalle.

TALOUDELLISEN TIEDON JA ANALYYSIN MERKITYS KOROSTUU

Tilasto-osaston perustaminen Suomen Pankkiin liittyy keskuspankkien kokonaistaloudellisen vastuun korostumiseen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Rahapolitiikan harjoittaminen edellytti reaaliaikaisen tiedon hankintaa talouden eri alueilta. Siihenastinen käytäntö, jos-

sa taloutta käsitelleet tilastot valmistuivat yleensä pitkällä viiveellä ja ilmiöitä kuvattiin lähinnä vuositasolla, ei enää riittänyt, vaan tilalle tarvittiin nopeasti valmistuvia ja myös kuukausittaista, jopa viikoittaista kehitystä kuvaavia tietoja. Keskuspankin kannalta välttämättömiä olivat ainakin valtion velkaa sekä tuloja ja menoja koskeva informaatio, koti- ja ulkomaista hintatasoa koskevat tiedot, viennin ja tuonnin määriä koskevat tiedot sekä kotimaista teollisuustuotantoa koskevat tiedot.

Suomen Pankin uuden tilasto-osaston tehtävänä ei ymmärrettävästi voinut olla kaiken tarvittavan aineiston kerääminen ja muokkaaminen alusta lähtien. Sen sijaan tavoitteena oli tilastotoimintaa koordinoiva yksikkö, joka mahdollisimman paljon käytti hyväkseen jo olemassa olevien tilastoviranomaisten, kuten Tilastollisen päätoimiston, Sosiaalihallituksen tilasto-osaston, Tullihallituksen tilastokonttorin sekä Rautatiehallituksen tilastokonttorin kokoamia tietoja. Tosin pankin tarpeita nämä tilastoviranomaiset eivät täysin kattaneet, vaan niitä täydennettiin muun muassa teollisuuden toimialajärjestöiltä kerätyillä tiedoilla.[819]

Taloudellisen tiedon merkitys yhteiskunnassa oli jatkuvasti kasvanut myös keskuspankin ulkopuolella ja tämän tiedon levittämistä voidaan pitää osana yhteiskunnan infrastruktuuria. Tämä ymmärrettiin myös Suomen Pankissa. Esimerkkinä tästä voidaan nostaa esiin Suomen Pankin ja Yleisradion välinen yhteistyö. Suomen Pankki tuki Yleisradion perustamista osakemerkinnällä kesällä 1926, kun tämä valtiollinen yleisradioyhtiö muodostettiin. Ilmeisesti Suomen Pankki näki Yleisradion tarjoamat mahdollisuudet taloudellisen informaation levittämisessä. Heti radion toiminnan käynnistyttyä syksyllä 1926 Suomen Pankki päätti maksaa radiolle 3 000 markkaa kuukaudessa siitä, että valuuttakurssit luettaisiin säännöllisesti radiossa. Näin kansalaisilla olisi tasapuolinen mahdollisuus informaation saantiin.[820]

Vuonna 1929 tapahtunut äkillinen suhdannekäänne huonompaan havahdutti Suomen Pankin johtokunnan pohtimaan, miten pankissa voitaisiin aikaisempaa paremmin varautua talouden käänteisiin. Tätä varten tilasto-osaston johtaja A.E. Tudeer laati johtokunnan kehotuksesta muistion siitä, miten Suomen Pankin olisi syytä tehostaa pankin omin voimin tekemää suhdannetutkimusta. Tudeer totesi muistiossaan seuraavasti: ”Mutta vaikka ei uskaltaisi tehdä varsinaisia ennustuksia, olisi kaikkien niiden ilmiöiden tunteminen, jotka ovat yhteydessä konjunktuurivaihteluiden kanssa, erinomaisen tärkeää. Se olisi

omiaan lisäämään sekä pankkien, teollisuuden, kaupan ja maatalouden sekä kuluttavan yleisön samaten kuin valtion ja kuntien mahdollisuutta mukautua suhdanteiden kehityksen kulloinkin vaatimiin muutoksiin ja ryhtyä sekä varokeinoihin pulan varalta että toimenpiteisiin sen seurausten lieventämiseksi. Erikoisen tärkeätä konjunktuurien tunteminen ja seuraaminen on maan keskuspankille, jonka luotto- ja diskonttopolitiikan olennaisesti täytyy noudattaa suhdanteiden vaihteluiden kulloinkin asettamia vaatimuksia."

Tilasto-osaston henkilöresurssit eivät tällaiseen analyysiin millään riittäneet, joten tarvittaisiin lisävoimia. Tudeer ei kuitenkaan pitänyt tarpeellisena kansainvälisten mallien mukaisen suuren, kymmenistä tutkijoista koostuvan tutkimuslaitoksen perustamista, vaan liikkeelle voitaisiin lähteä varovaisesti rekrytoimalla tilasto-osaston rinnalle konjunktuuriosasto. Tosin aluksi tämä merkitsisi lähinnä suhdannetutkimukseen perehtyneen tutkijan ja muutaman uuden tutkimusapulaisen palkkaamista. Pankkivaltuusmiehet hyväksyivät tätä koskevan esityksen syksyllä 1929.[821]

Pankin ensimmäiseksi varsinaiseksi suhdannetutkijaksi rekrytoitiin tohtori Bruno Suviranta Rautatiehallituksen tariffi- ja kontrolliosastolta. Suviranta kuului nuoren polven taloustieteilijöihin, joka ei enää nojautunut saksalaisen historiallisen koulukunnan traditioon, vaan oli ammentanut taloustieteelliset esikuvansa lähinnä anglosaksisesta uusklassisesta ajattelusta. Suviranta seurasi aktiivisesti taloustieteen kansainvälistä kehitystä, ja hänen kansainväliset yhteytensä olivat poikkeuksellisen laajat. 1930-luvun kuluessa Suviranta vakiinnutti asemansa Suomen johtavana suhdannetutkijana. Vuodesta 1928 lähtien hän oli toiminut taloudellisen neuvottelukunnan sihteerinä, ja tässä yhteydessä oli käynnistynyt hänen ja Risto Rytin välinen yhteistyö, joka sitten johti kutsuun siirtyä Suomen Pankin palvelukseen.[822]

Syksyllä 1937 suhdannetutkimuksen asema pankissa nostettiin uudelleen esiin. Johtokunnan pankkivaltuusmiehille lähettämässä esityksessä korostettiin, miten eri maissa oli kuluneina vuosina panostettu yhä enemmän suhdannetutkimukseen ja Suomen olisi syytä seurata tätä kehitystä. Vaihtoehtoisia ratkaisumalleja oli johtokunnan mukaan kolme: a) kokonaan yksityinen ja yksityisten lahjoitusten varassa toimiva tutkimuslaitos, b) jonkun valtion viraston kuten Tilastollisen päätoimiston yhteydessä toimiva tutkimuslaitos, c) Suomen Pankin konjunktuuriosaston laajentaminen varsinaiseksi suhdannelaitokseksi.

Yksityisen tutkimuslaitoksen mallissa vaarana olisi kuitenkin riippuvuus yksittäisten eturyhmien painostuksesta ja valtiollisessa mallissa puolestaan tutkimuksen poliittinen riippuvuus, joten johtokunta päätyi esittämään kolmatta vaihtoehtoa eli oman konjunktuuriosaston asteittaista laajentamista aidoksi tutkimuslaitokseksi. Pankkivaltuusmiehet olivat samaa mieltä, joten vuonna 1938 käynnistettiin konjunktuuriosaston kehittäminen tutkimuslaitokseksi. Tosin pankin organisaatiossa se esiintyi edelleen osastona, ja varsinaisen tutkimuslaitoksen perustaminen lykkäytyi sotavuosiin.

Tutkimuslaitoksen yhteistyön tehostamiseksi muiden taloudellisen tiedon tuottajien kanssa tehtiin samalla päätös erityisen suhdannetutkimuslaitoksen neuvottelukunnan perustamisesta. Neuvottelukunnan puheenjohtajaksi kutsuttiin tilasto-osaston johtaja A.E. Tudeer ja sen jäseniksi Tilastollisen päätoimiston ylijohtaja M. Kovero, Sosiaalisen tutkimustoimiston toimistopäällikkö Modeen, Tullihallituksen tilasto-osaston johtaja V. Lindgren, Työttömyysneuvoston ylitarkastaja Eljas Kahra sekä Pellervo-seuran markkinatutkimuslaitoksen johtaja O.W. Willandt.[823] Kaikki neuvottelukuntaan kutsutut olivat läheisesti tekemisissä tärkeimpien suhdanteita kuvaavien tilastojen tuottamisen kanssa, joten tässä korostui Suomen Pankin rooli tilastotuottajien toiminnan koordinoijana. Tutkimuslaitoksen johtajana jatkoi Bruno Suviranta.

Suomen Pankin taloudellinen analyysitoiminto sai siis alkunsa vaatimattomasta, vain yhden virkailijan muodostamasta tilasto-osastosta ja vaikka voimavaroja asteittain lisättiin, ne pysyivät 1940-luvun alkuun asti suhteellisen vaatimattomina. Tästä huolimatta tilasto- ja suhdanneosastojen toiminnalla oli merkittäviä heijastusvaikutuksia koko suomalaiseen talouselämään ja yhteiskuntaan. Tilasto-osaston ensimmäiseksi päälliköksi rekrytoitu K.J. Kalliala loi lyhyessä ajassa erittäin hyvän perustan pankin tilastotoiminnalle ja sitä hyödyntävälle taloustieteelliselle analyysille.

KANSAINVÄLISEN LUOTTAMUKSEN TUKEMINEN

Suomen Pankilla oli 1920-luvulta alkaen myös suuri merkitys Suomen taloutta koskevan tiedon levittämisessä ulkomaille. Itsenäisen Suomen alkuvuosina Suomen asema kansainvälisillä pääomamarkkinoilla oli kyseenalainen. Luottamus sekä Suomen taloutta että etenkin Suomen poliittista asemaa kohtaan oli alamaissa. Tällöin Suomen Pankin määrä-

tietoisena ohjelmana oli Suomen taloudellista tilaa koskevan informaation levittäminen tärkeimpiin ulkomaisiin keskuksiin. Välineeksi otettiin englanninkielinen Bank of Finland Monthly Bulletin -kuukausijulkaisu. Ensimmäinen Bulletin ilmestyi syksyllä 1921. Tästä eteenpäin Bulletin ilmestyi kerran kuukaudessa. Julkaisu alkoi aina lyhyellä katsauksella rahoitusmarkkinoista, ulkomaankaupasta ja teollisuudesta sekä työmarkkinoista. Tätä johdantojaksoa seurasivat tilastolliset katsaukset Suomen Pankista, liikepankeista, säästöpankeista sekä muista rahoituslaitoksista, valtion taloudesta, ulkomaankaupasta, kotimaan liikenteestä, hintaindekseistä sekä työmarkkinoista. Lisäksi mukana oli lyhyitä erityiskysymyksiä käsitteleviä artikkeleita. Julkaisu oli sekä sisällön kattavuuden että laadun suhteen alusta lähtien omaa luokkaansa verrattuna muihin suomalaisiin taloudellista informaatiota sisältäneisiin julkaisuihin. Englanniksi ei aikaisemmin ollut saatavilla mitään vastaavaa.

Bank of Finland Monthly Bulletinin välityksellä Suomen Pankki halusi antaa kansainväliselle yleisölle mahdollisimman laajan ja oikean kuvan sekä Suomen valtion taloudesta että maan koko taloudesta. Tällä keinoin haluttiin lisätä Suomea kohtaan tunnettavaa luottamusta kansainvälisillä pääomamarkkinoilla. Tavoitteessa myös onnistuttiin, mikä näkyi Suomen aseman parantumisena ulkomaisten lainojen ottajana. Toisena osoituksena onnistumisesta voidaan pitää sitä, että viimeistään 1930-luvulla Suomen Pankki oli saavuttanut varsin arvostetun aseman keskuspankkien joukossa. Tässä auttoi ilman muuta Suomen Pankin määrätietoinen työ kansainvälisten suhteiden kehittämiseksi. Suomen Pankki tiivisti kultakantaan palaamisen aikaan yhteistyötään eri maiden keskuspankkien kanssa, eikä Suomen Pankki ollut tässä enää pelkästään ottavana osapuolena. Niinpä vuonna 1927 Suomen Pankki oli mukana kahdessa keskuspankkien muodostamassa konsortiossa, jotka myönsivät luottoja Puolan ja Italian keskuspankeille. Ymmärrettävästi Suomen Pankin osuus myönnetyistä luotoista oli kuitenkin varsin vaatimaton, vain 1–2 prosentin luokkaa.[824]

Suomen Pankki lähti myös mukaan vuonna 1930 perustettuun Kansainväliseen järjestelypankkiin (Bank for International Settlements eli BIS). BIS:n perustamisen taustana olivat, kuten nimestäkin ilmenee, Saksan sotakorvausten maksamiseen liittyneet uudelleen järjestelyt 1920-luvun lopulla. Sotakorvauksien maksamiskysymystä käsiteltiin Yhdysvaltojen edustajan Owen G. Youngin johtamassa komiteassa ja yksimielisyyteen päästiin loppukesällä 1929, jolloin jäljellä olevaksi

korvaussummaksi määriteltiin 26,3 miljardia dollaria, mikä maksettaisiin 58 vuoden kuluessa. Osana suunnitelmaa oli erityisen rahoituslaitoksen perustaminen korvausten keräämistä ja suorittamista varten. Mukana perustamisneuvotteluissa olivat Belgian, Ranskan, Italian, Iso-Britannian, Japanin, Yhdysvaltojen sekä Saksan keskuspankkien edustajat. Pitkällisten neuvottelujen jälkeen päästiin yhteisymmärrykseen osakeyhtiömuotoisen rahoituslaitoksen perustamisesta, jonka välittömänä tehtävänä olisi sotakorvauksiin liittyneiden varojen kerääminen ja hallinnointi. Tämän ohella uusi pankki BIS toimisi keskuspankkien välisen yhteistyön koordinoijana. Sijoituspaikan valinnassa päädyttiin puolueettomassa Sveitsissä sijainneeseen Baselin kaupunkiin. Sveitsi sitoutui takaamaan pankin juridisen aseman. Lopullinen sopimus BIS:n perustamisesta allekirjoitettiin Roomassa 27.2.1930. Perustajaosakkaina olivat edellä mainitut viisi eurooppalaista keskuspankkia sekä Japanista ja Yhdysvalloista muodostetut pankkiyhtymät, sillä näiden maiden keskuspankit eivät sääntöjensä mukaan voineet osallistua hankkeeseen. Vaikka kyseessä olikin statukseltaan Kansainliittoon verrattavissa oleva instituutio, niin sen hallintomuodoksi otettiin osakeyhtiö. Tällä keinoin haluttiin varmistaa BIS:n poliittinen riippumattomuus ja perustajamaiden keskuspankkien asema pankin hallinnossa.[825]

Jo kevään 1930 aikana mukaan osakkaiksi kutsuttiin myös Alankomaiden, Sveitsin ja Ruotsin keskuspankit. Seuraavassa vaiheessa kesäkuussa 1930 mukaan tuloa tarjottiin Itävallan, Bulgarian, Tšekkoslovakian, Tanskan, Suomen, Kreikan, Unkarin, Puolan ja Romanian keskuspankeille. Tarjous suunnattiin vain niiden maiden keskuspankeille, joissa rahaolot olivat vakaat ja jotka olivat kultakannassa. Suomen Pankki oli jo ennen tätä kutsua ollut yhteydessä BIS:iin ja ilmoittanut halukkuutensa osakkeiden merkintään. Liittymistä käsitelleessä johtokunnan kirjelmässä pankkivaltuusmiehille korostettiin, ettei liittyminen olisi Suomelle ainoastaan hyödyllistä, vaan suorastaan välttämätöntä. Pankkivaltuusmiehet hyväksyivätkin esityksen yksimielisesti. Näin Suomen Pankki päätti merkitä 4 000 BIS:n osakkeita, joiden nimellisarvo oli 2 500 Sveitsin frangia kappaleelta.[826] Välittömästi osakepääomasta oli maksettava ainoastaan neljännes, sillä loput perittäisiin BIS:n myöhemmin määräämänä aikana. Kansainvälisen järjestelypankin toiminnan luonne muuttui pian perustamisen jälkeen. Presidentti Hooverin vuonna 1931 Euroopan valuuttakriisin vuoksi julistama moratorio käytännössä lopetti sotakorvausten ja

BANK OF FINLAND
MONTHLY BULLETIN

No 1—9 JANUARY-SEPTEMBER 1921

FINNISH MARKET REVIEW.

THE MONEY MARKET.

The demand for capital in excess of the supply, which was a feature of last year, has continued during the first three quarters of 1921. This lack of proportion has not depended on an unusually slow formation of available capital. From the commencement of the year to the end of September home deposits in the commercial banks have grown from 3,613.3 million marks to 3,820.4 million marks. The increase is thus 207.4 millions or 5.7 % more than the corresponding average increase during the years 1910—1913. In addition, the deposits in Finnish marks of foreign depositors in the commercial banks showed an extremely strong increase. The cause of the tight condition of the money market has been chiefly the large demand for credit. The loans of the commercial banks increased during the first nine months of the year from 5,553.6 mill. marks to 6,259.3 mill. marks; the increase being thus 705.7 mill. marks, or 12.7 %. The corresponding increase in the years 1910—1913 averaged, on the other hand, 2.7 %. The great demand for credit depended on many reasons, the most important being the binding of large amounts of capital in stocks of goods on account of the small demand for our export wares at the beginning of the year, and further, the fact that belated taxes for several of the preceding years fell due during 1921, which in many cases obliged taxpayers to seek the assistance of credit.

Although the money market has been specially tight, a crisis in this connection cannot be spoken of. No figures are as yet available of the number of bankruptcies during the present year, but their amount would not seem to be much out of the ordinary. Neither does the number of bills protested this year show signs of increase. Most clearly, the tight condition of the money market is shown by the decrease in the turnover of the Stock Exchange. But favourable results of the tightening of the market are also discernible. A considerable amount of capital and labour, used hitherto for speculation purposes, has now been directed to more profitable fields.

The net indebtedness of the commercial banks to foreign countries has grown from 741.3 mill. marks at the beginning of the year to 1,052.4 mill. marks at the end of September, or by 311.1 millions. The increase is accounted for chiefly by the fact that during the depressed state of the export market, foreign currency had to be bought with Finnish marks, which were generally left on deposit in the banks here. This foreign debt decreased considerably in February, owing to the action of the Finnish Government in borrowing from the credits of Scandinavian mark-holders in Finnish banks, a sum of 250 mill. marks.

The Bank Rate has been, since Nov. 10th, 1920, 9 %. The Market rate has been during the whole year 9 ½—12 %. On deposits payable on demand the commercial banks pay 5—6 % and for deposits for a longer period 6 ½—7 ½ %.

The note circulation of the Bank of Finland was at its highest, 1,493.2 mill. marks, on March

■ Keskuspankkitoiminnan kulmakiviä ovat uskottavuus ja ennakoitavuus. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi ryhdyttiin vuonna 1921 julkaisemaan englanninkielistä *Bank of Finland Monthly Bulletin* -julkaisua. – Suomen Pankki.

-velkojen maksamisen, ja BIS keskittyi sen jälkeen keskuspankkien välisen yhteistyön tiivistämiseen.[827]

1920- ja 1930-luvuilla vakiintuivat myös Suomen Pankin ylimmän johdon, käytännössä lähinnä Risto Rytin suorat yhteydet finanssimaailman suurimpien kansainvälisten vaikuttajien kanssa. Liikenneyhteydet olivat 1920–30-luvuilla edistyneet merkittävästi, joten Ryti saattoi säännöllisesti vierailla Euroopan tärkeimmissä finanssikeskuksissa ja tavata siellä merkittävimpien keskuspankkien ylintä johtoa. Vähintään kerran vuodessa hän teki laajan kiertomatkan, joka kattoi Saksan, Ranskan, Ison-Britannian ja Sveitsin. Hän vieraili myös useaan otteeseen Yhdysvalloissa. Kaikkein kiinteimmät yhteydet Rytillä oli Englannin ja Ruotsin keskuspankkien johtoon. Tämän aktiivisen kanssakäymisen seurauksena Ryti saavutti kansainvälisesti arvostetun aseman ja mm. osallistui useiden Kansainliiton komiteoiden työskentelyyn.

TOIMINNAN TULOKSELLISUUS

Suomen Pankin toiminnan laajuutta voidaan luonnollisesti mitata monella eri mittarilla, kuten henkilökunnan lukumäärällä, liikevaihdolla, taseen koolla, valuuttavarannon suuruudella tai liikkeellä olevan setelistön määrällä. Tosin jotkut indikaattorit saattavat heijastaa pikemminkin suhdannetilannetta kuin varsinaista toiminnan laajuutta. Yksinkertaisuuden vuoksi tässä käytetään pankin tilinpäätöksen mukaisia taseen loppusummia, jotka ovat tiettyjen aliarvostuksien vuoksi yleensä hieman pienempiä kuin oikaistut, todellisten arvojen mukaan lasketut luvut olisivat. Aikalaiset arvioivat pankin toimintaa kuitenkin juuri näiden tilinpäätöksessä ilmoitettujen lukujen perusteella, joten niiden käyttö on ainakin sikäli perusteltua.

Ensimmäisen maailmansodan ja vuoden 1918 sisällissodan aiheuttama maan koko talouden ja sitä kautta myös Suomen Pankin talouden sekasortoinen tilanne oli saatu vakautettua jo 1920-luvun ensimmäisinä vuosina. Tässä vaiheessa Suomen Pankin tase oli kooltaan kahden miljardin markan tuntumassa. Usko markan arvon pysyvään vakauttamiseen vahvistui viimeistään vuonna 1923, ja tästä eteenpäin koko kansantalous kehittyi suotuisasti. Suomen Pankissa tämä näkyi taseen nousuna kolmen miljardin markan tuntumaan vuonna 1928. Suomen talouden lamaantuminen alkoi näkyä vuonna 1929, mikä heijastui taseen lievänä supistumisena ja se jatkui vuoteen 1934 asti. Tästä

periodin loppuun asti taseen kasvu oli suhteellisen ripeätä, joten vuonna 1938 oli ylitetty 5 miljardin markan raja. Mikäli tarkastelussa otetaan huomioon 1930-luvun alkupuoliskon deflaatio, kuva suuren laman aiheuttamasta notkahduksesta lievenee ja lyhenee, eli reaalisesti tase supistui ainoastaan vuonna 1932.

Suomen Pankin taseen kasvuvauhti oli selkeästi nopeampaa kuin Suomen bruttokansantuotteen kasvu – jota on kuitenkin tosin arvioitu vasta myöhemmin jälkikäteen. Tämä seikka vahvistaa näkemystä, jonka mukaan rahatalouden osuus suomalaisessa yhteiskunnassa jatkoi kasvuaan vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeenkin. Suomen Pankin tuloksen perustan rungon muodostivat korkotulot eli kotimaahan myönnettyjen luottojen korot, ulkomaisten kirjeenvaihtajapankkien tileillä olevien saatavien korot sekä pankin ostamien koti- ja ulkomaisten obligaatioiden korkotuotot. Ehdottomasti suurimman erän näistä muodostivat antolainauksesta saadut korot, toisena tulivat obligaatiokorot ja kolmantena korot ulkomaisilta asiamiehiltä. Silmiinpistävää oli korkotulojen suuri määrä 1920-luvun puolivälistä seuraavan vuosikymmenen puoliväliin. Näinä vuosina koko kansantalouden ongelmana olivat korkeat korot, ja Suomen Pankissa, joka toisaalta työskenteli yleisen korkotason alentamiseksi, korkotaso näkyi tuloslaskelman korkotulojen suurena määränä. Pankin tulojen rakenne oli suhteellisen vakaa lukuun ottamatta kahta poikkeuksellista jaksoa. Ensimmäisen jakson muodostivat vuodet 1919 ja 1920, jolloin agiovoitot nousivat korkeiksi. Tämä johtui pitkälti Suomen Pankin hallussa olleiden valuuttojen arvojen noususta. Toisen vaiheen muodostivat vuodet 1923–1927, jolloin varauduttiin kultakantaan ja sitä varten pyrittiin lisäämään ulkomaisten kirjeenvaihtajapankkien tileillä olevien saatavien määriä. Tällöin korkotulot ulkomaisilta kirjeenvaihtajapankeilta kasvoivat.[828]

Suomen Pankin menojen pääosa koostui palkkamenoista, seteleiden valmistuskustannuksista, sekalaisista menoista, obligaatioiden arvonalennuksista sekä agiotappioista. Agiotappiot ajoittuivat käytännössä kahteen vuoteen, vuosiin 1921 ja 1922, ja ne olivat tavallaan osa sitä prosessia, jonka tavoitteena oli markan ulkoisen arvon vakiinnuttaminen. Vuodesta 1923 lähtien suurimmaksi yksittäiseksi menoeräksi nousivat obligaatiosalkusta tehdyt arvonalennukset. Kyseessä oli selkeästi kirjanpidon joustokohta. Arvonalennuksilla pyrittiin lisäämään pankin taseen piilovarauksia ja sitä kautta helpottamaan siirtymistä kultakantaan. Toisena tavoitteena oli pankin kirjanpidollisen voiton vähentämi-

nen, jolloin voitiin samalla vähentää valtiolle siirrettävien voittovarojen määrää. Vuoden 1932 jälkeen näitä arvonalennuksia ei enää tehty.[829]

Yleiskuvan Suomen Pankin kirjanpidollisen tuloksen kehityksestä tarjoaa seuraavan sivun kuvio, josta ilmenee sekä kirjanpidollinen voitto että siitä vuosittain valtiolle siirretty osa.

Vuoden 1895 ohjesääntöön asti Suomen Pankki oli maksanut valtiolle vuosittain kiinteän summan, joka oli osoitettu tiettyjen koulujärjestelmien rahoittamiseen ja mielisairaanhoidon tukemiseen sekä korvaukseksi valtiolle niistä säästöistä, jotka Suomen Pankki sai, kun valtion rahaliikenteen hoito siirrettiin vuonna 1874 Valtiokonttorille. Tämä summa oli pitkään 249 541 markkaa vuodessa. Vuoden 1895 ohjesäännön § 5 mukaan säädyt voivat määrätä säästyneitä varoja käytettäväksi yleisiin valtiotarkoituksiin sen jälkeen, kun ylijäämistä oli siirretty säätyjen harkinnan mukainen osuus vararahastoon. Tämä säännös tavallaan vakiinnutti jo vallinneen käytännön, sillä 1870-luvulta lähtien pankin ylijäämiä oli käytetty säätyjen osoittamiin tarkoituksiin, kuten edellä on todettu. Vuonna 1925 voimaan astuneen uuden ohjesäännön § 30 jatkoi samalla linjalla: sen jälkeen kun pankin oma pääoma oli noussut ohjesäännössä ilmoitettuun minimimäärään, vähintään kolmannes vuosivoitosta oli siirrettävä vararahastoon. Sen osan voitosta, joka ei mennyt pankin rahastojen kartuttamiseen, saattoi eduskunta osoittaa yleisiin tarkoituksiin käytettäväksi. Vuonna 1897 Suomen Pankki maksoi viimeisen kerran edellä mainitun kiinteän summan valtiolle ja vuodesta 1900 lähtien valtiolle siirrettiin aluksi säätyjen ja sitten eduskunnan määräämä osuus ylijäämästä.[830]

Pankilla oli tilinpäätöksen yhteydessä tehtyjen ratkaisujen kautta mahdollisuuksia vaikuttaa kirjanpidollisen voiton suuruuteen. Niinpä tätä koskevat merkittävät päätökset tehtiin vuosittain pankkivaltuusmiesten kokouksessa, jossa johtokunnan esityksen mukaisesti määriteltiin tilinpäätöksen perusteet. Merkittävimpinä joustokohtina olivat valuuttojen kirjanpitoarvot sekä obligaatioiden arvostusperiaatteet. Käytännössä tämä merkitsi, että johtokunnan ja pankkivaltuusmiesten piti saavuttaa yhteinen näkemys siitä, miten pankin vakavaraisuutta olisi kehitettävä. Tavoitteena oli suhteellisen vakaana pysyvän kirjanpidollisen voiton näyttäminen ja taloudellista pelivaraa antavien piilovarausten kerääminen.

Käytännössä Suomen markan ulkoinen arvo onnistuttiin vakauttamaan vuoden 1923 kuluessa, ja paluu kultakantaan alkoi olla mahdol-

SUOMEN PANKIN TASE 1918–1939

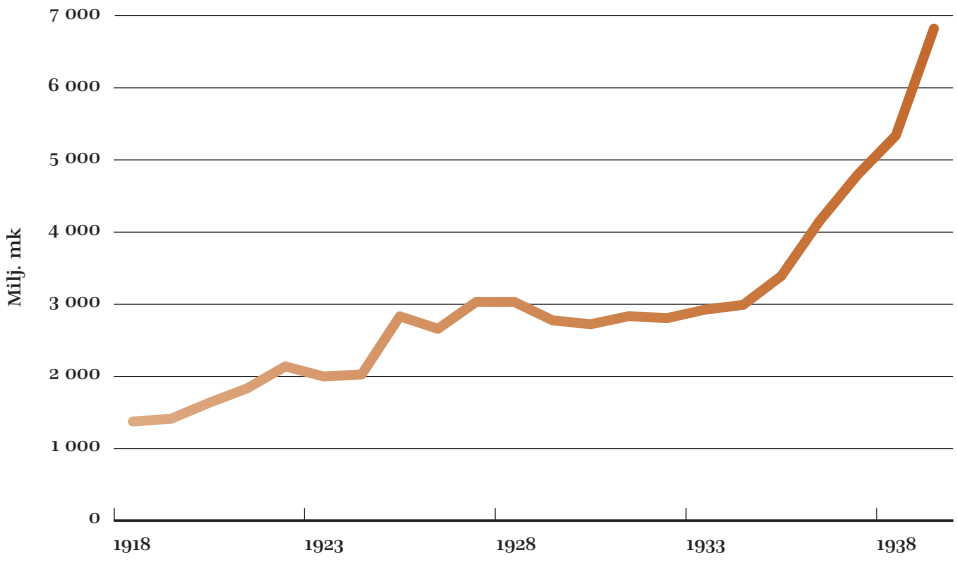

Lähde: Suomen Pankki. Vuosikirja 1918–1939.

SUOMEN PANKIN VOITTO JA VOITONJAKO VALTIOLLE 1918–1939

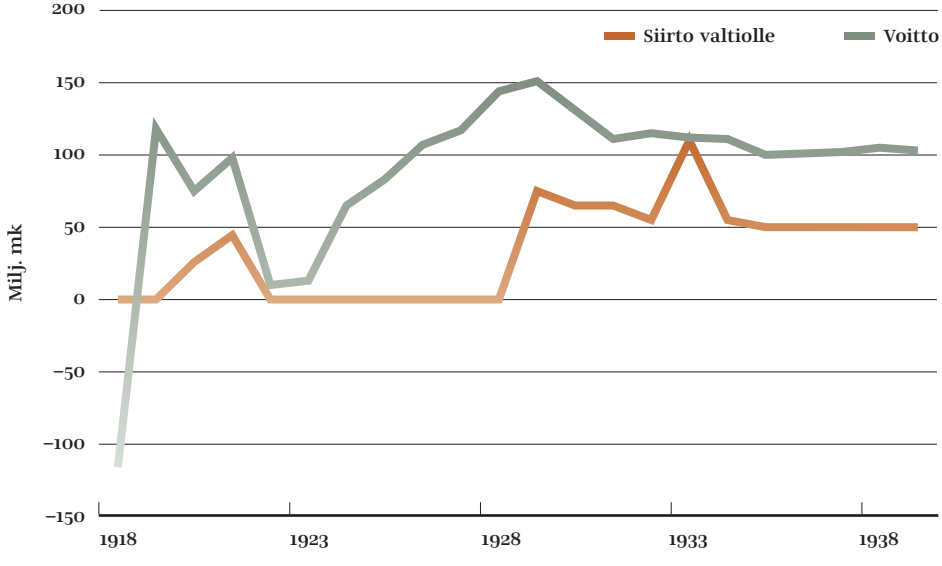

Lähde: Suomen Pankki. Pankkivaltuusmiesten toimintakertomus 1918–1938.

lista. Valuuttakurssien vakiintuminen helpotti myös Suomen Pankin toimintaa, mikä välittömästi näkyi ylijäämän kasvuna. Samoihin aikoihin alettiin myös valmistella kultakantaan siirtymistä, mikä vaati pankin vakavaraisuuden määrätietoista kasvattamista. Suomen Pankin taseessa tämä näkyi piilovarausten lisäämisenä ja eduskunnan puolella taipumisena siihen, että pankin koko ylijäämä käytettiin vararahaston kasvattamiseen. 1920-luvun lopulla pankin vakavaraisuuden arvioitiin nousseen riittävän korkealle tasolle, jolloin kuuden vuoden tauon jälkeen ryhdyttiin siirtämään osa ylijäämästä valtion käyttöön. 1930-luvun alkuvuosina lama vei muun ohella myös valtiontalouden kriisiin, ja vuosina 1932–33 pankin koko ylijäämä siirrettiin hallitukselle. Vuonna 1934 palattiin normaalimpiin aikoihin, ja tästä lähtien puolet ylijäämästä siirrettiin vararahastoon ja puolet valtiolle.[831]

Pankkivaltuusmiehet, jotka viime kädessä päättivät voitonjaosta, käytännössä poikkeuksetta tukivat johtokunnan linjaa, jonka mukaan ensisijaisena tavoitteena oli pankin vakavaraisuuden turvaaminen ja vasta toissijaisena tavoitteena valtiolle siirrettävä osuus. Koko kansantaloutta pystyi parhaiten palvelemaan taseeltaan vahva ja taloudellisesti toimintakykyinen keskuspankki. Konkreettisesti pankin ja valtion finanssien välinen ristiriita tuli kuitenkin esiin aivan Suomen itsenäisyyden alussa. Suomen Pankin pääoman vahvistamiseksi valtio antoi vuonna 1918 pankille 350 miljoonan markan avustuksen oman pääoman vahvistamiseksi. Teknisesti tämä toteutettiin pankille annettujen obligaatioiden avulla, jotka valtio 1920-luvun jälkipuoliskolle tultaessa lunasti takaisin. Tällöin vuosina 1920 ja 1921 hallitus vaati Suomen Pankkia siirtämään lainan laskennallista korkoa vastaavan erän hallituksen käyttöön. Pankin johtokunta sekä pankkivaltuusmiehet pitivät vaatimusta kohtuuttomana erityisesti siksi, että avustusta myönnettäessä vastaavasta siirrosta ei ollut sopimusta. Pankki lopulta taipui tähän vaatimukseen, kunnes vuonna 1922 siitä luovuttiin.[832]

Suomen Pankin toiminnan käynnistyessä sisällissodan jälkeen uudelleen keväällä 1918 pankki lähti liikkeelle lähes tyhjin käsin. Käytännössä kaikki pääomat olivat edellisinä vuosina menneet, eikä tilinpäätöstä vuodelta 1917 olisi voitu edes tehdä ilman valtiolta saatua avustusta. Korkotason yleisen nousun ansiosta Suomen Pankin tulos kehittyi kuitenkin 1920-luvun alun takaiskua lukuun ottamatta myönteisesti, ja pian kultakantaan siirtymisen jälkeen oma pääoma nousi jo liki yhteen miljardiin markkaan. 1930-luvun lamavuosina kaikki ylijäämä siir-

rettiin valtiolle, joten pankin oma pääoma pysyi lähes muuttumattomana. Vuodesta 1934 eteenpäin oma pääoma kääntyi uudelleen kasvuun, ja jakson päättyessä vuonna 1939 se oli noussut liki kahteen miljardiin markkaan.

Edellä on jo todettu, että Suomen Pankin soveltamat kirjaamisperiaatteet olivat varsin varovaiset. Niinpä pankin kultavarannon sekä sen hankkimien obligaatioiden ja muun vastaavan omaisuuden kirjanpitoarvo saattoi ajoittain olla hyvinkin kaukana niiden todellisesta arvosta. Kultakantaan siirtymisen yhteydessä, kun kullalle vahvistettiin uusi virallinen arvo, näin syntyneet piilovaraukset purettiin omaan pääomaan, minkä jälkeen kirjanpidollinen ja oikaistu oma pääoma olivat hyvin lähellä toisiaan. Laman jälkeen Suomen Pankin oman pääoman oikaistu arvo erkani uudelleen kirjanpidollisesta arvosta ollen suurimmillaan vuonna 1938, jolloin kirjanpitoarvo oli vajaat 60 prosenttia korjatusta arvosta.[833]

Luonnollisesti pelkkä absoluuttinen omien pääomien määrä antaa puutteellisen käsityksen Suomen Pankin vakavaraisuudesta; omat pääomat on syytä suhteuttaa toiminnan laajuuteen eli tässä tapauksessa Suomen Pankin taseeseen.

Kultakantaan siirtymisestä lähtien Suomen Pankin vakavaraisuus oli hyvä. Korkeimmillaan se oli lähes 50 prosentissa vuonna 1933. Mikäli mukana olisi ollut korjattu eikä tilinpäätöksen mukainen oma pääoma, oman pääoman osuus taseesta olisi noussut yli 50 prosentin.

Pankin vakavaraisuuden parantuminen lamavuosina selittyy osittain Suomen Pankin taseen nimelliskasvun pysähtymisellä lamavuosien ajaksi. Konkreettisesti tämä näkyi muun muassa pankin antolainauskannan supistumisena. Korkeimmillaan lainakanta oli vuoden 1929 alkaessa 1,9 miljardia markkaa ja alhaisimmillaan vuoden 1934 alussa 1,0 miljardia markkaa. Pankin johtokunnan mukaan taseen supistuminen johtui lähinnä luotonkysynnän hiipumisesta. Esimerkiksi viennin supistumisen seurauksena vientiyritysten lyhytaikaisen käyttöpääoman tarve vähentyi, mikä sitten näkyi keskuspankin diskonttaamien vekseleiden määrän supistumisena. Luotonkysynnän supistuminen näkyi myös liikepankeissa niiden antaman lyhytaikaisen rahoituksen hiipumisena, minkä seurauksena liikepankkien likviditeetti pysyi hyvänä eikä liikepankeilla ollut juurikaan tarvetta keskuspankista saatuihin rediskonttauksiin. Supistuminen olisi varmaan ollut vieläkin jyrkempää, ellei Suomen Pankki olisi juuri näinä lamavuosina myöntänyt muutamille vaikeuk-

SUOMEN PANKIN OMA PÄÄOMA 1918–1939

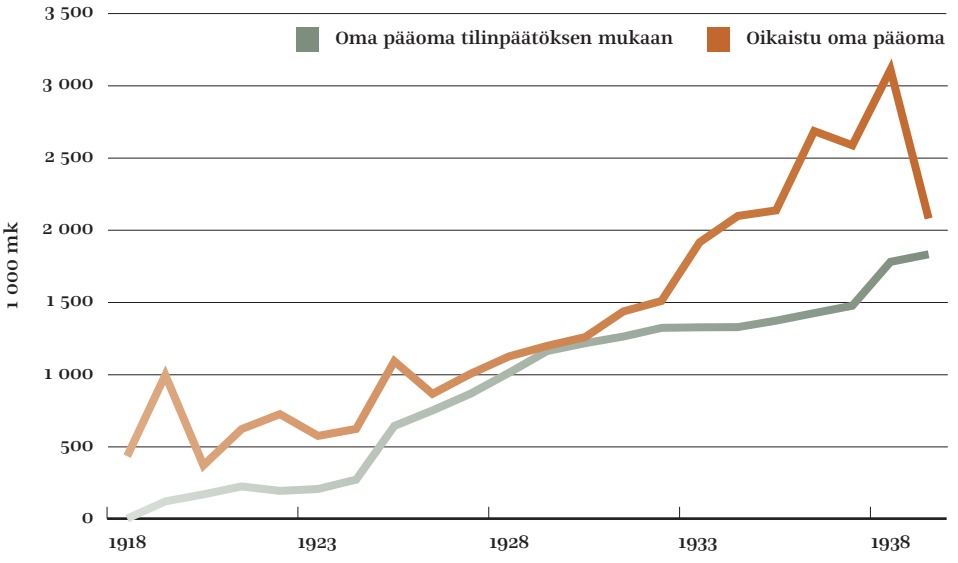

Lähteet: Suomen Pankki. Vuosikirjat 1918–1939; Ikonen, V., 1995.

SUOMEN PANKIN OMA PÄÄOMA / TASE 1918–1939

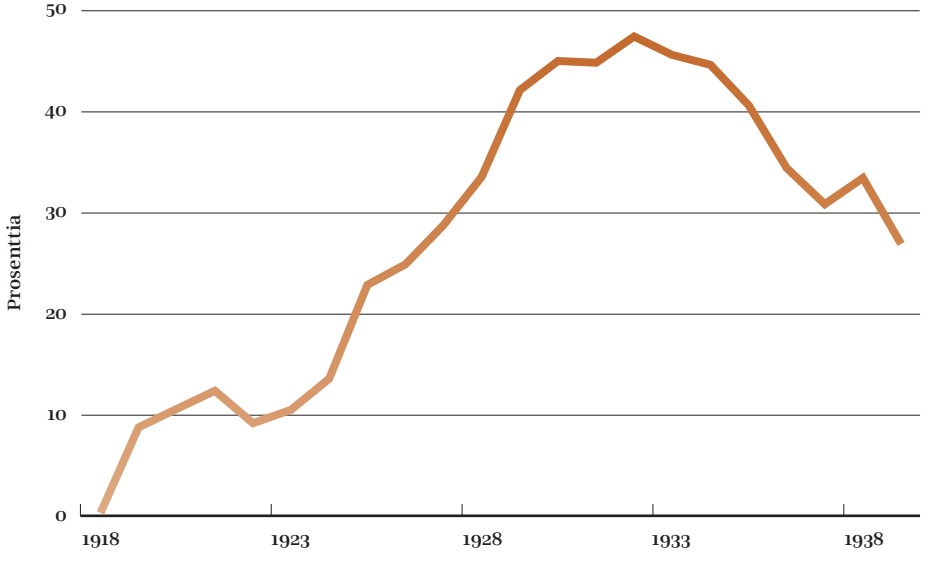

Lähde: Suomen Pankki. Vuosikirjat 1918–1939.

sissa oleville liikepankeille suhteellisen suuria hypoteekkilainoja. Kehitystä tarkasteltaessa on otettava huomioon, että Suomen Pankin johtokunta pyrki lamavuosinakin pitämään kiinni setelipankeille terveinä pidetyistä luotonantoperiaatteista, keskittymisestä lyhytaikaiseen liikeluottoon joko vekseleitä tai hyviä arvopaperivakuuksia vastaan.

VAROVAINEN LAINAPOLITIIKKA

Suomen Pankin kotimainen luotonanto 1920- ja 30-luvuilla koostui yksityisille myönnetyistä luotoista, siihen luettuna pankit, valtiolle myönnetyistä luotoista sekä obligaatiosijoituksista.

Ensimmäisen maailmansodan vuosista 1920-luvulle asti Suomen valtio oli joutunut nojautumaan runsaaseen velanottoon keskuspankista eli käytännössä setelirahoitukseen, kuten seuraavasta kuviosta ilmenee. Suomessa valtion budjetti onnistuttiin kuitenkin tasapainottamaan suhteellisen nopeasti, ja vuodesta 1922 lähtien yksityisille myönnetyt luotot vähitellen hallitsivat Suomen Pankin koko luotonantoa. Erityisesti kultakantaan siirtymisen jälkeen yksityisille myönnettyjen luottojen määrä kääntyi jyrkkään nousuun, kunnes talouden käänty-

SUOMEN PANKIN LUOTONANTO SEKTOREITTAIN 1918–1939

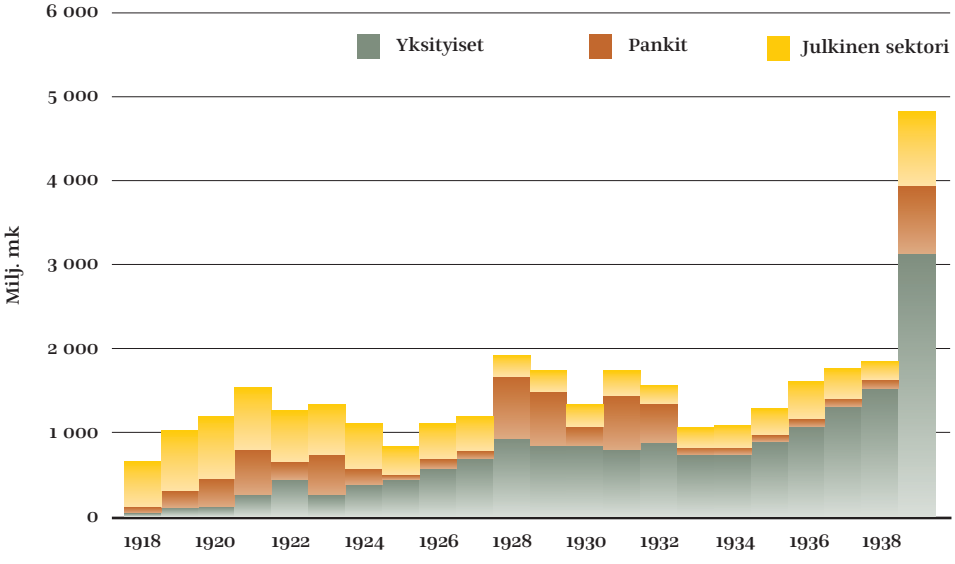

Lähteet: Suomen Pankki. Vuosikirjat 1918–1939; Ikonen, V., 1995.

minen lamaan katkaisi kannan kasvun. Edessä oli epävakaan kehityksen jakso, sillä vasta vuonna 1934 lainakanta kääntyi uudelleen nousuun ja vuoden 1928 huippu ylitettiin vasta vuonna 1938.

Klassisen keskuspankkiteorian mukaan julkinen talous ei voi nojautua keskuspankin rahoitukseen paitsi tilapäisesti poikkeusoloissa. Näin myös Suomen Pankissa johto ajatteli ja toimi. Itsenäisyyden alkuvuosina valtiolle myönnettyjen luottojen määrä oli vielä korkea, mutta vuoden 1921 tienoilla uusien luottojen myöntäminen loppui. Käytännössä valtion velka koostui lyhytaikaisista maksusitoumuksista (vekseleistä), joita valtio oli pakon edessä joutunut Suomen Pankille antamaan, ennen kuin veronkanto saatiin uusien olosuhteiden edellyttämään kuntoon. Lisäksi Suomen Pankki oli suostunut ottamaan valtiolta suuren määrän obligaatioita, jotka valtio oli sitoutunut lunastamaan myöhemmin takaisin. Tähän ryhmään on laskettu mukaan edellä mainittu pankin peruspääomaksi tarkoitettu valtiolta vuonna 1918 saatu 350 miljoonan markan suuruinen avustus, joka teknisesti toteutettiin siirtämällä Suomen Pankille kyseistä summaa vastaavat obligaatiot. Mainitut 350 miljoonan markan obligaatiot valtio oli sitoutunut lunastamaan ulkomaanvaluutalla, jotta keskuspankin valuuttavaranto sitä kautta vahvistuisi.[834]

Valtiolle annettujen lainojen nähtiin olevan ilman muuta ristiriidassa kultakantajärjestelmän kanssa, joten niiden takaisinmaksua nopeutettiin heti siinä vaiheessa, kun päätös kultakantaan siirtymisestä oli tehty. Viimeiset erät maksettiin pois vuonna 1928, ja apuna takaisinmaksussa olivat valtion ottamat ulkomaiset lainat, jolloin valtio saattoi siirtää Suomen Pankkiin kultakannan aikana tarvittavia valuuttoja. Tämän jälkeen valtio ei enää ollut velkaa keskuspankille ennen kuin vuonna 1939, jolloin talvisodan syttyminen pakotti valtion uudelleen turvautumaan suoraan luotonottoon keskuspankista.

Pankin sijoituksia markkinoilla liikkeeseen laskettaviin valtion obligaatioihin ei pidetty varsinaisena (epäsuotavana) luotonantona valtiolle, vaan osana pankin normaalia sijoitustoimintaa, ja obligaatiosijoitusten muodossa Suomen Pankilla oli saatavia valtiolta koko maailmansotien välisen ajan. Suomen Pankin obligaatiosijoitukset käynnistyivät toden teolla kultakantaan siirtymisen yhteydessä vuoden 1925 tienoilla, ja tästä eteenpäin pankin hallussa olleiden obligaatioiden kanta kasvoi suhteellisen tasaisesti ylittäen 500 miljoonan markan tason vuonna 1937. Kanta jakaantui melko tasan markkamääräisten ja valuuttamääräisten obligaatioiden kesken. Suomen Pankin sijoitukset

obligaatioihin täyttivät kahta eri tehtävää. Ensiksi pankin osallistuminen suomalaisten obligaatioiden liikkeeseen laskemiseen auttoi obligaatioemissioiden onnistumista. Pankki osallistui useiden lainojen emissioiden järjestelyyn merkiten niitä liikkeeseen laskettaessa ja sijoittaen sitten obligaatioita mahdollisuuksien mukaan edelleen markkinoille. Toisaalta obligaatiot tarjosivat vakaan korkotulojen lähteen ja täydensivät tässä mielessä pankin sijoitustoimintaa. Jälkimarkkinakelpoisina instrumentteina ne olivat luonteeltaan samalla periaatteessa likvidejä sijoituskohteita eli sopivat hyvin keskuspankin sijoitusarsenaaliin. Suomen Pankki käytti myös hyväkseen obligaatiosijoituksiin liittyviä kirjanpidollisia joustomahdollisuuksia. Valuuttamääräisten obligaatioiden aliarvostuksien kautta pankilla oli hyvät mahdollisuudet piilovarausten tekemiseen ja sitä kautta kirjanpidollisen tuloksen säätelyyn. Kokonaisuuden kannalta obligaatiosijoitusten merkitys Suomen Pankin taseessa ei kuitenkaan ollut kovin suuri. Sitä rajoitti jo sekin, että ohjesäännön mukaan obligaatioita voi lukea setelikatteeseen vain rajoitetusti, ja kotimaisia obligaatioita ei lainkaan. Varat obligaatiosijoituksiin oli näin ollen otettava pankin omista pääomista.

Suomen Pankin antolainauksen painopiste oli siten kuitenkin yksityisessä luotonannossa, josta Suomen Pankin tileissä käytettiin termiä kotimainen luotonanto. Nämä luotot myönnettiin lähinnä yksityisille yrityksille ja ajoittain myös pankeille. Ohjesäännön mukaan pankki sai myöntää vekseliluottoja, vekseliluottojen rediskonttauksia, hypoteekkiluottoja (siis käytännössä arvopaperivakuutta vastaan annettuja lainoja) sekä kassakreditiiviluottoja. Vekseliluotoissa yrityksille oli myönnetty kiintiöt, joiden puitteissa vekseleiden diskonttaus tapahtui. Vekselit myönnettiin yleensä kolmeksi kuukaudeksi kerrallaan, ja niiden korko määräytyi vekselin luonteen mukaan siten, että tavaravekseleiden korko oli alhaisempi kuin finanssivekseleiden korko. Myös hypoteekkilainat olivat lyhytaikaisia, korkeintaan kolmen kuukauden mittaisia luottoja, jotka oli mahdollista uudistaa yhden kerran ilman lyhennystä. Niiden vakuutena olivat esimerkiksi valtion obligaatiot tai kiinnitetyt velkakirjat. Kassakreditiiviluotto vastasi lähinnä luotollista sekkitiliä, joka myönnettiin kuudeksi kuukaudeksi kerrallaan. Myös tämän edellytyksenä oli Suomen Pankin hyväksymä vakuus.

Lisäksi aivan periodin ensimmäisinä vuosina Suomen Pankki oli myöntänyt liikepankeille luottoja niiden ostamia valtion obligaatioita vastaan sillä ehdolla, että pankit sitoutuivat lunastamaan ne sovittuun

aikaan takaisin. Tässä voidaan siis puhua nykytermein ”repo-sopimuksista”. Näiden ohella liikepankeille tarjottiin mahdollisuus rediskontata Suomen Pankkiin hallussaan olleita valtion vekseleitä. Näiden molempien luottomuotojen tarkoituksena oli valtion talouden ahdingon helpottaminen.[835]

Suomen Pankin luotonannon ylivoimaisesti tärkein muoto oli yksityisten yritysvekselien diskonttaus, joiden osuus koko kannasta oli korkeimmillaan yli 80 prosenttia. Toisena merkittävänä eränä olivat liikepankkien vekseleiden rediskonttaukset. Näiden suhteellinen osuus oli korkeimmillaan aivan jakson alussa sekä talouden käännyttyä laskuun vuosina 1928 sekä 1931. Laman ollessa syvimmillään vuonna 1932 rediskonttausten osuus oli jo kääntynyt laskuun, ja vuoden 1933 lokakuun jälkeen rahoitusjärjestelmän likviditeetti oli palannut niin hyväksi, ettei rediskonttauksia vuosikymmenen jälkipuoliskolla enää esiintynyt laisinkaan ennen vuotta 1939. Silloin yleisen epävarmuuden seurauksena liikepankkien likviditeetti rasittui, jolloin liikepankit syyskuussa 1939 käynnistivät rediskonttaukset uudelleen. Vuoden lopussa niitä oli runsaan 300 miljoonan markan edestä.

Hypoteekkilainojen ja kassakreditiiviluottojen kannat pysyivät koko periodin ajan hyvin alhaisina, joten niillä ei enää ollut juuri mitään merkitystä Suomen Pankin luotonantopolitiikassa. Tosin talvisodan syttyminen muutti myös tässä suhteessa tilanteen. Vuonna 1939 hypoteekkilainojen kanta kääntyi jyrkkään nousuun, sillä liikepankit nostivat tällöin Suomen Pankista runsaan 400 miljoonan markan edestä luottoja, jotka luokiteltiin hypoteekkilainoiksi.

Luotonannon jakautuminen yksityisten lainansaajien eli yritysten ja pankkien kesken oli melko vakaa. Yleisesti yksityisten osuus oli 75–90 prosentin luokkaa, jolloin liikepankkien osuudeksi jäi 10–25 prosenttia. Poikkeuksen muodostivat lähinnä vuodet 1928–29 sekä vuosi 1931, jolloin pankkien likviditeetti oli poikkeuksellisen kireä ja runsaat rediskonttaukset nostivat pankkien osuuden korkeimmillaan runsaaseen 40 prosenttiin. Pankeille myönnettyjen luottojen suhteellisen alhaisessa osuudessa heijastuvat Suomen rahoitusjärjestelmän erityispiirteet, kuten laajan haarakonttoriverkoston omaavien suurpankkien hallitseva asema. Suurpankit pystyivät omin voimavaroin säätelemään likviditeettiään eivätkä ainakaan säännöllisesti tarvinneet keskuspankin apua. Toisena silmiinpistävänä piirteenä oli koko rahoitusjärjestelmän poikkeuksellisen hyvä likviditeetti vuodesta 1933 lähtien.

Vekseliluottojen toimialajakauma kertoo paljon Suomen Pankin lainapolitiikasta. Viereinen kuvio osoittaa, että pankin luotonannon suuntautumisessa tapahtui 1920-luvun puolivälissä selvä muutos. Eri sektoreista vientiteollisuus oli kyllä alusta lähtien saanut suurimman osuuden vekseliluotoista, mutta kotimarkkinateollisuuden ja kaupan yhteenlaskettu osuus oli samaa luokkaa. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien yhä suurempi osuus vekseleistä meni kuitenkin vientiteollisuusyrityksille, ja 1930-luvun puolivälistä lähtien niiden osuus alkoi lähestyä jo 90 prosenttia, ja osuus pysyi näin korkeana vuosikymmenen loppuun asti.[836] Näin korkea osuus vahvistaa käsitystä Suomen Pankin roolista nimenomaan vientivetoisen kasvupolitiikan ajajana. Toisaalta korkea osuus heijastaa myös Suomen vientiteollisuudelle tunnusomaista suurta käyttöpääoman tarvetta, mikä erityisen selvästi tuli esiin sahateollisuudessa.

Suomen Pankin luottoasiakkaina olivat enimmäkseen vienti- ja kotimarkkinateollisuuden suuryritykset sekä suuret tukkukaupat ja kaupparyhmittymien keskustukkuliikkeet. Näiden yhtiöiden ainoana pankkina Suomen Pankki ei kuitenkaan lainaehtojensa takia voinut toimia, vaan niiden varsinaisena kotipankkina oli joku suurista liikepankeista.

Asiakaskunnan aikaisempaa tarkempi seulonta yhdessä lainaustoiminnan prosessien uudistamisen kanssa 1920-luvun alussa heijastui nopeasti luottotappioiden supistumisena. Kirjatut luottotappiot jäivät yleensä olemattoman pieniksi pankin koko lainakantaan suhteutettuna. Poikkeuksen muodostaa vuosi 1924, jolloin Suomen Pankille ongelmia aiheutti Oy Rauma Wood Ab niminen metsäteollisuusyhtiö, joka oli päässyt ylivelkaantumaan. Tilanteen pelastamiseksi suurimmat rahoittajat Suomen Pankin johdolla myönsivät yhtiölle akordin, mikä sitten näkyi Suomen Pankin luottotappioiden nousuna liki 2 prosenttiin lainakannasta.

Yllättävää kyllä 1930-luvun lamavuodet eivät tuottaneet pankille käytännöllisesti katsoen laisinkaan menetyksiä luottotappioiden muodossa. Ainoat vähäiset siirrot epävarmoihin luottoihin ajoittuivat vuoteen 1931, mutta tällöinkin niiden osuus oli vain promillen osia pankin koko lainakannasta. Tämä vahvistaa jo muissa yhteyksissä toteamaamme kuvaa, ettei Suomen Pankki lamavuosinakaan tinkinyt klassisen keskuspankkipolitiikan periaatteista. Tosin pankin lainansaajina oli vaikeuksiin ajautuneita suuryrityksiä, mutta niiden aiheuttamat ongelmat pystyttiin hoitamaan yhteistyössä kyseisten yritysten kotipankkien

SUOMEN PANKIN VEKSELILUOTTOJEN
TOIMIALAKOHTAINEN JAKAUMA 1924–1939

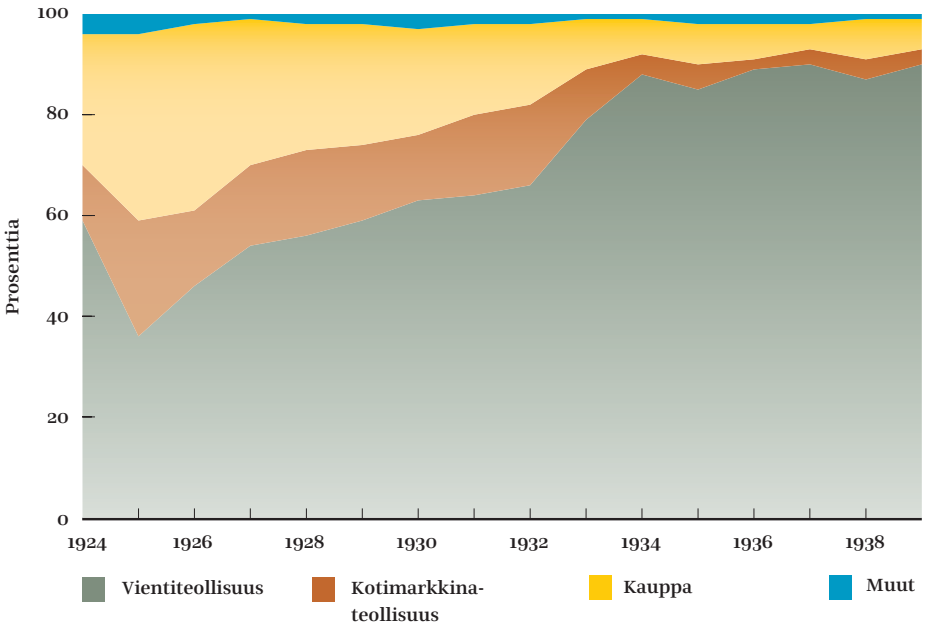

Lähde: Suomen Pankki. Pankkivaltuusmiesten toimintakertomus 1924–1939.

kanssa. Käytännössä Suomen Pankin johto, ja liikepankin johto neuvottelivat keskenään tarvittavista toimenpiteistä ja liikepankin tehtäväksi jäi tällaisen ongelma-asiakkaan toiminnan yksityiskohtainen valvonta.

Lamakauden ollessa syvimmillään vuosina 1929–1932 korkealaatuisten vekseli- ja arvopaperivakuudellisten luottojen kysyntä oli hiipunut, joten Suomen Pankin lainakanta supistui luottokelpoisen kysynnän puutteessa, vaikka taloudessa yleisesti valitettiin lainansaantimahdollisuuksien heikkoutta. Tämä herätti erityisesti maatalousväestön piirissä erittäin kovaa kritiikkiä Suomen Pankin luotonantopolitiikkaa kohtaan. Pankin toivottiin laajentavan luotonantoaan myös pitkäaikaiseen luottoon esimerkiksi maatalouskiinteistöjä vastaan. Tällä kritiikillä oli, kuten edellä on kuvattu, kaikupohjaa myös eduskunnassa. Talouden kääntyessä nousuun vuodesta 1933 alkaen vaatimukset luotonannossa sovellettavien periaatteiden muuttamisesta kuitenkin vähitellen vaimentuivat, eikä pankin lainapolitiikassa jouduttu tekemään oikeastaan minkäänlaisia muutoksia.

PANKKIVALTUUSTO

POLITIIKAN KOROSTUMINEN 1920–30-LUKUJEN VAIHTEESSA

Pankkivaltuuston toiminnassa on 1920–30-luvuilla erotettavissa kaksi jaksoa. Ensimmäinen jakso ulottuu suurin piirtein kultakantaan siirtymiseen eli vuoden 1926 alkuun asti. Tämän jakson aikana Suomen Pankin ylimmässä johdossa toteutui suuria muutoksia, kun johdossa ehti olla kolme henkilöä Stenroth, Ramsay ja Ryti. Nopeiden muutosten vastapainona pankkivaltuusto edusti jatkuvuutta, ja pankkivaltuuston rooli toimijana esimerkiksi markan vakauttamisessa ja sitä seuranneessa kultakantaan palaamisessa oli suuri. Pankkivaltuuston asema oli täten varsin vahva. Konkreettisena osoituksena voidaan pitää pankkivaltuutettu August Ramsayn nostamista johtokunnan puheenjohtajaksi, kun Stenrothin eroamisen jälkeen oli nopeasti löydettävä vt. puheenjohtaja vuoden mittaisen siirtymäkauden ajaksi. Tärkeätä oli, että johtokunnan puheenjohtajan vaihdoksista huolimatta johdon ja pankkivaltuuston suhteet olivat hyvät.

Kultakantaan siirtymisen aikoihin Risto Ryti oli jo vakiinnuttanut asemansa Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajana, mikä heijastui myös pankkivaltuusmiesten asemassa. Pankkivaltuuston aktiivinen ote pankin operatiivisessa johtamisessa hölltyi ja siitä tuli enemmän toimintaa valvova elin. Ryti on saanut ehkä liiankin yksinvaltaisen maineen, sillä koko keskuspankkiuransa ajan Ryti hyväksyi pankkivaltuuston aseman johtokunnan ylimpänä valvojana. Jonkin verran ristiriitoja herätti sen sijaan kysymys siitä, missä määrin eduskunta voisi suoraan puuttua pankin toimintaan. Tässä kohden liikuttiin jo yhden

keskuspankin toiminnan keskeisen peruskysymyksen äärellä: millainen on keskuspankin itsenäisyyden asteen oltava.

Talouden ajautuminen lamaan 1920-luvun lopulla synnytti jännitteitä koko suomalaiseen yhteiskuntaan. Metsätöiden loppuminen ja kantohintojen romahdus yhdessä maataloustuotteiden yleismaailmallisen hintojen laskun kanssa aiheutti suuria ongelmia maaseudulla, mikä pahimmillaan konkretisoitui maatilojen pakkohuutokauppoina. Tämä aiheutti voimakkaita sisäisiä paineita erityisesti maalaisliiton sisällä, sillä pulaliikehdintä veti puoleensa nimenomaan maalaisliiton kannattajia.

Eduskunnassa maalaisliiton edustajien aktivoituminen näkyi varsinkin vuonna 1932 useina lakialoitteina tai välikysymyksinä, joissa vaadittiin toimenpiteitä korkotason alentamiseksi tai rahan määrän lisäämiseksi ja sitä kautta keskuspankin antolainausmahdollisuuksien lisäämiseksi.[837] Sama maalaisliiton aktivoituminen näkyi myös pankkivaltuustossa, jossa maalaisliittoa edustaneet jäsenet J. Leppälä, V. Vesterinen ja J. Lahdensuo esiintyivät aktiivisesti ja aloitteellisesti rahapolitiikan perusteiden muuttamisen puolesta pankkivaltuuston enemmistöä ja pankin johtokuntaa vastaan, mistä edellä on rahapolitiikan yhteydessä jo kerrottukin.[838] Kriittinen keskustelu harjoitetun rahapolitiikan suunnasta eduskunnassa ja pankkivaltuustossa ajoittui juuri vuoteen 1932, jolloin laman pohja saavutettiin. Seuraavana vuonna talous kääntyi nousuun, jolloin myös maalaisliittolaisten pankkivaltuusmiesten kritiikki Suomen Pankin johtoa kohtaan vaimentui. Suomen Pankin pankkivaltuuston ja johtokunnan välinen perinteisesti hyvä yhteistyö jatkui tämän jälkeen säröttömänä 1940-luvulle asti.

VAHVAT PUHEENJOHTAJAT

1920–30-luvuilla pankkivaltuusto personoitui pitkälti puheenjohtajaansa, ja vuoden mittaista jaksoa lukuun ottamatta valtuustolla oli ainoastaan kolme puheenjohtajaa, W.A. Lavonius (1920–1924), Ernst Nevanlinna (1924–1932) ja Väinö Tanner (1933–1945).

Vuonna 1912 pankkivaltuusmiesten varamieheksi ensimmäisen kerran valittu W.A. Lavonius (1874) oli edistyspuolueen jäsen, joka oli kyllä ollut valtiopäivämiehenä vuosien 1905–1906 säätyvaltiopäivillä muttei enää yksikamarisessa eduskunnassa. 1900-luvun alkuvuosina Lavoniuksella oli ollut tärkeä asema osuustoiminnallisten liikeyritys-

ten kuten Osuuskauppojen Keskuskunnan (SOK) ja Valion hallintoelimissä, mutta nämä tehtävät jäivät sivuun, kun hän vuonna 1906 siirtyi Vakuutusyhtiö Suomen toimitusjohtajaksi ja kehittyi yhdeksi maan pätevimmistä vakuutusalan asiantuntijoista. Pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana Lavonius oli aktiivisesti mukana laatimassa suunnitelmia markan arvon vakiinnuttamiseksi ja sen palauttamiseksi kultakantaan. Hän liittyi jo varhaisessa vaiheessa siihen asiantuntijoiden joukkoon, jonka mielestä paluuta entiseen markan pariarvoon ei ollut, vaan talouden realiteetit oli tunnustettava ja paluu kultakantaan oli toteutettava vallitsevien kurssien mukaan. Siinä mielessä Lavonius kuului ”casselilaisiin”.[839] Täydellinen yksimielisyys Lavoniuksen ja hänen aikanaan johtokunnan puheenjohtajaksi tulleen Rytin välillä ei kuitenkaan vallinnut, sillä Lavoniuksen mielestä paluu kultakantaan olisi pitänyt toteuttaa hieman vahvempaan markan arvoon kuin mihin lopulta päädyttiin.

Vuonna 1924 Lavoniusta ei enää valittu pankkivaltuusmieheksi, jolloin hänen seuraajakseen puheenjohtajaksi nousi kokoomuspuolueen edustaja professori Ernst Nevanlinna (1873). Arvostettuun virkamies- ja matemaatikkosukuun kuuluneella Nevanlinnalla (vuoteen 1906 Neovius) oli kokemusta myös Senaatin valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä toimimisesta ja kokoomuspuoluetta lähellä olleen Uusi Suomi -sanomalehden päätoimittajan tehtävästä. Hän oli myös kansantaloustieteilijä, joka Suomessa edusti eräänlaista siltaa vanhemman historiallisen koulukunnan ja uudemman analyyttisen suuntauksen välillä.[840]

Pankkivaltuusmieheksi Nevanlinna oli valittu ensimmäisen kerran vuonna 1908, joten tullessaan puheenjohtajaksi vuonna 1924 hänellä oli jo vankka kokemus ja näkemys pankkivaltuuston asemasta ja tehtävistä. Koska Ryti aloitti samana vuonna pääjohtajana, Nevanlinnan pitkä kokemus oli suureksi avuksi vasta keskuspankkiin siirtyneelle Rytille. Nevanlinnan eräänlaisena rahapoliittisena testamenttina voidaan pitää hänen vuonna 1931 julkaistua kirjastaan ”Suomen Pankki. Mitä sen pitää tehdä, mitä se voi tehdä, mitä se ei voi tehdä”. Kyseessä oli lyhyehkö pamfletti, jossa puolustettiin keskuspankin toimintaa maailmanpulan alkuvuosina niitä hyökkäyksiä vastaan, joita pulaliikkeen ja maalaisliiton edustajat olivat keskuspankkia ja sen ylintä johtoa kohtaan esittäneet. Erityisesti oli vaadittu keskuspankilta aktiivisia toimia korkokannan alentamiseksi sekä lainauspolitiikan muuttamista siten, että keskuspankki myöntäisi suoraan lainoja

laman takia vaikeuksiin ajautuneille maanviljelijöille ja muille tuen tarpeessa oleville. Nevanlinnan mukaan klassisen keskuspankkipolitiikan periaatteista ei myöskään laman oloissa ollut syytä poiketa, mikä konkreettisesti tulee ilmi kirjasen viimeisestä virkkeestä. ”Rahalaitoksena, jolla on nämä velvollisuudet, Suomen Pankki oikeastaan voi: antaa sanottaviksi asti varsinaista luottoa vain diskonttaamalla lyhytaikaisia ensiluokkaisia liikevekseleitä, ja muullakin tavalla sijoittaa varojansa ainoastaan niin, että ne ovat helposti rahaksi muutettavissa. Suomen Pankki ei siis voi antaa pitkäaikaisia lainoja enempää maanomistajille kuin muillekaan eikä korkonsa määräämisessä ottaa huomioon muita näkökohtia kuin mitä rahan arvon säilyttäminen ja pääomamarkkinain todellinen tila vaatii.”[841] Lainauksen mukaiset virkkeet olisi yhtä hyvin voinut kirjoittaa johtokunnan puheenjohtaja Risto Ryti, sillä pankkivaltuuston ja johtokunnan puheenjohtajien näkemykset Suomen Pankin linjasta lamavuosien aikana olivat täysin samansuuntaiset.

Ernst Nevanlinnan yllättävä kuolema syksyllä 1932 vaati uuden puheenjohtajan valitsemista pankkivaltuustolle. Varapuheenjohtaja Väinö Tanner ei ollut puheenjohtajuudesta kiinnostunut, jolloin puheenjohtajaksi valittiin maalaisliiton edustaja, vuodesta 1927 pankkivaltuusmiehenä toiminut filosofian maisteri Jalo Lahdensuo. Maalaisliitossa Lahdensuolla oli varsin arvostettu asema, mikä näkyi toistuvina ministerinpesteinä. Puheenjohtajaksi valittaessa hän oli puolustusministerinä Sunilan II hallituksessa. Hiukan yllättävänä valinnan osumista juuri Lahdensuohon voidaan kuitenkin pitää, sillä keskuspankin johtokunnan ja maalaisliiton väliset suhteet olivat tässä vaiheessa suorastaan jäätävät. Pankkivaltuustossa Lahdensuo oli esiintynyt harjoitetun rahapolitiikan kriitikkona. Toisaalta juuri tuolloin oli olemassa ilmeinen tarve lisätä maalaisliiton luottamusta Suomen Pankin toimintaan, ja tätä tarkoitusta Lahdensuon nimitys varmasti palveli.[842]

Lahdensuon kausi puheenjohtajana jäi kuitenkin lyhyeksi, sillä jo seuraavana syksynä uudeksi puheenjohtajaksi valittiin äänin 5–4 Väinö Tanner.[843] Sosialidemokraattisen puolueen ehdoton keulahahmo Väinö Tanner oli juristi, joka oli poliittisen toimintansa ohessa myös helsinkiläisen Osuusliike Elannon toimitusjohtaja. Hän oli ollut kansanedustajana vuosina 1907–1917 ja valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä – siis valtiovarainministerinä – Tokoin senaatissa vuonna 1917. Hän kuului niihin sosialisteihin, jotka eivät osallistuneet millään taval-

VÄINÖ TANNER (1881–1966)

Vaatimattomiin oloihin helsinkiläiseen työläisperheeseen syntynyt Väinö Tanner, alun perin Thomasson, oli suomalaisen työväenliikkeen merkittävin johtaja 1900-luvun alkupuoliskolla. Tanner oli uransa alusta pitäen poikkeuksellisen määrätietoinen henkilö. Suoritettuaan ylioppilastutkinnon luokkansa priimuksena hän opiskeli ensin Helsingin Liikemiesten Kauppaopistossa, ja hän jatkoi opintojaan vielä työelämään siirryttyäänkin valmistuen juristiksi vuonna 1911.

Tanner saavutti jo nuorena vaikutusvaltaisen aseman sekä politiikassa että taloudessa. Hänet valittiin sosialidemokraattisen puolueen kansanedustajaksi vuonna 1907 ja senaatin valtiovaraintoimituskunnan päälliköksi 1917. Poliittisesti Tanner edusti puolueensa oikeistosiipeä, joten hän suhtautui torjuvasti vuoden 1918 vallankumousyritykseen. Sisällissodan jälkeen hänet valittiin puolueensa puheenjohtajaksi, ja hän toimi itsenäisen Suomen ensimmäisenä sosialistisena pääministerinä sosialidemokraattien muodostamassa vähemmistöhallituksessa vuosina 1926–1927. Tämän jälkeenkin hän oli ministerinä vielä viidessä eri hallituksessa 1930-luvulla ja toisen maailmansodan vuosina.

Talouselämässä Tanner teki uransa osuuskauppamiehenä. Hänet valittiin helsinkiläisen Osuusliike Elannon toimitusjohtajaksi vuonna 1915, ja osuustoimintaliikkeessä hän solmi myös laajat kansainväliset yhteydet. Suomen Pankin pankkivaltuusmieheksi Tanner valittiin 1919, ja työskentely pankkivaltuustossa jatkui sotasyyllisyystuomion aiheuttamaa katkosta lukuun ottamatta vuoteen 1962 asti, ulottuen siis kuudelle vuosikymmenelle. Erityisen vahva Tannerin asema Suomen Pankissa oli vuosina 1933–1945, jolloin hän toimi pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana.

Väinö Tannerin hyvä yhteistyö Suomen Pankin pitkäaikaisen pääjohtajan Risto Rytin kanssa oli alkanut jo 1920-luvun alussa, ja he olivat samaa mieltä monista talouspolitiikan kysymyksistä, kuten valtion talouden tasapainon tärkeydestä. Tanner katsoi, että työväestön etujen mukaista oli vakaa rahanarvo, joten hän ei hyväksynyt maalaisliiton edustajien 1930-luvulla esittämiä vaatimuksia lakisääteisestä korkosäännöstelystä tai setelistön määrän lisäämisestä hintatason kohottamiseksi. Tannerin ja Rytin välinen yhteistyö oli kitkatonta Tannerin toimiessa pankkivaltuuston puheenjohtajana, ja se jatkui myös sotavuosina, kun Tanner toimi talvisodan aikaan ulkoministerinä Rytin hallituksessa ja sittemmin kauppa- ja teollisuusministerinä ja valtiovarainministerinä Risto Rytin ollessa tasavallan presidenttinä.

Sodan jälkeen Tanner tuomittiin sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä viideksi ja puoleksi vuodeksi vankeuteen. Hänet päästettiin ehdonalaiseen vapauteen vuonna 1948. Tanner palasi pankkivaltuusmieheksi syksyllä 1951, mutta jo uudenlaisissa poliittisissa oloissa. Tanner nautti kyllä yhä pankkivaltuustossa suurta arvostusta, mutta pankin toiminnan keskeisiin linjanvetäjiin hän ei enää kuulunut.

■ Väinö Tanner toimi pankkivaltuusmiehenä kuudella vuosikymmenellä: ensimmäisen kerran hänet valittiin pankkivaltuustoon jo vuonna 1919, ja ura päättyi vasta 1962.
– Museovirasto / Pietinen.

la Kansanvaltuuskunnan toimintaan keväällä 1918, mikä helpotti hänen paluutaan valtakunnan politiikkaan Suomen itsenäistymisen jälkeen. Hänet valittiin eduskuntaan vuoden 1919 vaaleissa ja saman tien myös pankkivaltuusmieheksi. Pankkivaltuustossa Tanner saavutti alusta lähtien arvostetun aseman, minkä osoituksena voidaan pitää hänen valintaansa pankkivaltuusmiesten varapuheenjohtajaksi jo vuonna 1924. Tannerin rahapoliittiset näkemykset olivat varsin samansuuntaisia niin pankkivaltuusmiesten puheenjohtajien W. A. Lavoniuksen ja Ernst Nevanlinnan kuin myös pankin toimivan johdon näkemysten kanssa. Vaikka Tanner olikin sosialidemokraattisen puolueen johtava hahmo 1920–30-luvuilla, hänen rahapoliittisissa kannanotoissaan heijastui ehkä enemmän toiminta yritysjohtajana kuin mikään sosialistinen ideologia. Tannerin kaikkea toimintaa leimasi pragmaattisuus, mikä heijastui myös hänen roolissaan pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana.[844]

Pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana Tanner jatkoi yhtämittaisesti vuoteen 1945 asti. Väliin mahtui tosin yksi kausi pääministerinä sekä kuusi eri jaksoa ministerinä, useimmiten valtiovarainministerinä. Silloisen kulttuurin mukaan ministeriys ei kuitenkaan estänyt toimintaa pankkivaltuusmiehenä, joten Tannerin status pankkivaltuusmiesten puheenjohtajana merkitsi ”personaaliunionin” muodostumista valtiovarainministeriön ja keskuspankin välille hänen ministerivuosinaan. Keskuspankin itsenäisyyden kannalta tällaisella asetelmalla saattoi luonnollisesti olla kyseenalaisia vaikutuksia, mutta ainakin sotavuosien poikkeuksellisissa oloissa sitä voidaan pitää tarkoituksenmukaisena. Tannerin ura pankkivaltuusmiehenä ei katkennut sotasyyllisyystuomioonkaan, sillä vuonna 1951 hänet valittiin takaisin pankkivaltuusmieheksi, ja tämä ura jatkui vuoteen 1962 asti. Näin Tanner oli pankkivaltuusmiehenä lähes 40 vuotta.

Pankkivaltuusmiesten rivijäsenistä näkyvimpiä oli ruotsalaisen kansanpuolueen edustajana pankkivaltuusmieheksi vuonna 1930 valittu Erik von Frenckell, joka jatkoi pankkivaltuustossa vuoteen 1945 asti. Frenckellille paluu Suomen Pankkiin oli varmaankin mieluisa kunnianpalautus, sillä hän oli joutunut lähtemään pankista vuonna 1923 yhdessä Otto Stenrothin kanssa. Pankkivaltuusmiehenä von Frenckell profiloitui liberaalina, klassisen keskuspankkipolitiikan johdonmukaisena puolestapuhujana, joka jopa sotavuosina kantoi huolta inflaation vaaroista.[845]

1920- ja 30-luvuilla keskuspankilla oli erittäin keskeinen asema Suomen koko talouspolitiikan muotoilussa, vaikka keskuspankin vastuulla olikin muodollisesti lähinnä rahapolitiikka. Kultakantaan siirtymisestä lähtien kuva Suomen Pankista personoitui pitkälti johtokunnan vahvan puheenjohtajan Risto Rytin henkilöön, ja tätä voimisti Rytin käytännössä suvereeni asema johtokunnan sisällä. Samassa yhteydessä on kuitenkin aiheellista nostaa esiin myös edellä mainittujen kolmen pankkivaltuuskunnan puheenjohtajan tärkeä rooli. He muodostivat pääjohtajan tarvitseman poliittisen selkänojan suhteessa eduskuntaan. Heidän roolinsa ei ollut passiivinen, takuumiehen rooli, vaan he todella aktiivisesti tukivat Suomen Pankin pääjohtajan ja koko johtokunnan harjoittamaa politiikkaa. Suomen Pankin pääjohtajan ja pankkivaltuuston puheenjohtajan kanssa samaan sarjaan talouspoliittisena vaikuttajana ylti näiden kahden vuosikymmenen aikana vain muutama muu mies, kuten Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja J. K. Paasikivi, Pohjoismaiden Yhdyspankin pääjohtaja Alexander Frey ja Keskuskauppakamarin yliasiamies Yrjö Pulkkinen.

MYÖTÄ- JA VASTOIN-KÄYMISTEN VAIHDELLESSA ”SUUREMMOISEKSI RAHALAITOKSEKSI”

Olemme edellä kuvanneet Suomen Pankin historiaa pankin perustamisesta vuonna 1811 talvisodan syttymiseen saakka eli loppusyksyyn 1939. Tämän ajallisen rajauksen on tehnyt mahdolliseksi Suomen Pankin toiminnan jatkuvuus käsiteltynä aikana. Esimerkiksi sellainenkaan merkkipaalu kuin Suomen itsenäistyminen joulukuussa 1917 ei olennaisesti muuttanut Suomen Pankin asemaa tai sen rahapolitiikan perusteita, vaan pankin toimintaa jatkettiin niiden mallien mukaisesti, jotka olivat hahmottuneet jo klassisen kultakannan vuosina 1870-luvulta lähtien. Irtaantuminen kultakannasta vuonna 1914 ja uudelleen syksyllä 1931 ei myöskään muuttanut näitä perusteita. Suomen Pankin johto uskoi kultakannasta luopumisen olevan vain väliaikainen episodi Suomen rahan historiassa, ja rahapolitiikan perusteet nähtiin aina 1930-luvun lopulle saakka melkein muuttumattomina.

Suomen Pankin esikuvana pidetään yleisesti Ruotsin valtakunnanpankkia. Näin pitkälti onkin, mutta samalla on korostettava Suomen Pankin laajempaa kytkeytymistä Itämeren alueella 1700-luvulla kehittyneeseen varhaiseen setelipankkimalliin, jossa setelinannon takuuna oli kiinnitetty maaomaisuus. Näissä pankeissa harjoitettu lyhytaikainen luotonanto puolestaan koostui tyypillisesti vain tavarapanttia vastaan annetuista lombardi- eli hypoteekkiluotoista. Länsi-Euroopan suurissa finanssikeskuksissa, kuten Lontoossa ja Pariisissa, kehitys oli toisensuuntaista. Viimeistään 1800-luvun alussa sikäläisten setelipankkien toiminta perustui jo real bills -oppiin, jonka mukaan setelipankin

luotonannon piti koostua lyhytaikaisista kaupallisista vekseleistä. Tällä varmistettiin setelipankilta vaadittava hyvä likviditeetti. Suomen Pankissa muutos kohti tätä mallia alkoi 1850-luvulla, mutta seuraavalla vuosikymmenellä se oli jo toiminnan ohjenuora. Vuoteen 1868 ajoittui myös Suomen Pankin siirto senaatin alaisuudesta valtiopäivien alaisuuteen. Näin liki kuuden vuosikymmenen viiveellä toteutui Porvoon valtiopäivillä esitetty toive säätyjen alaisesta pankista.

Suurten talletuspankkien esiinmarssin jälkeen kansallisista setelipankeista kehittyi 1800-luvun puolivälistä lähtien eri maissa vähitellen pankkien pankkeja, ts. keskuspankkeja sanan kirjaimellisessa merkityksessä. Tärkeimpänä esikuvana tässä kehityksessä oli maailman johtavaksi keskuspankiksi noussut Bank of England. Melkein maailmanlaajuinen siirtyminen kultakantaan, joka oli alkanut 1870-luvulla, loi yhtenäiset puitteet kaikille järjestelmässä mukana olleille keskuspankeille, jolloin myös keskuspankkien toimintamuodot monin osin yhdenmukaistuivat. Voidaan puhua keskuspankkitoiminnan ”klassisesta” mallista. Rahapolitiikan tärkeimmäksi välineeksi tuli keskuspankin diskonttokorko, jolla ohjailtiin koko pankkijärjestelmän soveltamaa korkotasoa. Korkopolitiikan tavoitteena oli ennen muuta turvata rahan jatkuva vaihdettavuus kultaan. Keskuspankin toiseksi tärkeäksi tehtäväksi alettiin 1800-luvun lopulta alkaen ymmärtää myös koko rahoitusjärjestelmän vakauden turvaaminen, mikä vaati niiltä varovaista, mutta tarpeen tullen joustavaa luotonantopolitiikkaa.

Suomen Pankin voidaan sanoa toimineen näiden periaatteiden mukaisesti ja siis jo täysin ”klassisen” mallin mukaisen keskuspankin tavoin viimeistään 1890-luvun alkuvuosista lähtien. Tosin ensimmäisen maailmansodan vuosina näistä periaatteista meillä niin kuin muuallakin pakon edessä tingittiin, kun Suomen Pankki joutui lopettamaan setelien lunastuksen kullalla ja rahoittamaan valtiota – ensin Venäjää ja sitten Suomea. Sama ilmiö, kultakannan aikaisten rahapoliittisten periaatteiden joutuminen moneksi vuodeksi sivuun, oli nähtävissä muuallakin eikä ainoastaan sotaan osallistuneissa maissa.

Suomen Pankin ensimmäisessä ohjesäännössä korostettiin pankin tehtävää luotonantajana elinkeinoelämälle ja maataloudelle. Vähitellen tehtävän määrittely muuttui, ja viimeistään 1870-luvulla ohjesääntöön otettu muotoilu mahtui jo hyvin klassisen keskuspankkimallin kehikkoon. Vuoden 1875 ohjesäännön mukaan pankin tehtävänä oli ”pysyttää maan raha-asiat vakavalla ja tukevalla kannalla sekä edistää

ja auttaa rahaliikettä maassa", ja tämä muotoilu säilyi sitten käytännössä ennallaan aina 1990-luvulle asti. Näiden keskuspankille yleisestikin kuuluvien tehtävien toteuttaminen teki Suomen Pankista merkittävän toimijan Suomen talouden kansainvälistymisessä. Pienenä, raaka-ainepohjaltaan yksipuolisena ja aluksi varsin kehittymättömänä kansantaloutena Suomen taloudellisen kehityksen ehtona oli osallistuminen kansainväliseen kauppaan. Taloudellisen kasvun käynnistyminen vaati sitä paitsi runsaasti pääomaa julkisten ja yksityisten investointien rahoittamiseen, eikä sitä olisi ollut riittävästi saatavilla ilman ulkomaisen pääoman tuontia. Pääomantuonti vaati Suomen uskottavuuden varmistamista kansainvälisillä pääomamarkkinoilla. Uskottavuuden saavuttamisessa tärkeä toimija ja tienraivaaja oli Suomen Pankki. Ulkomaankaupan puolella merkitystä oli myös sillä, että Suomen Pankki jo varhain loi kansainvälisen kirjeenvaihtajapankkien verkoston Suomen ulkomaisen maksuliikenteen helpottamiseksi.

Pankin toiminnan alkuvuosikymmenten suurimpana saavutuksena oli ilman muuta sekavien rahaolojen yhtenäistäminen ja vakauttaminen vuoden 1840 raharealisaation yhteydessä. Vanhat ruotsalaiset rahat onnistuttiin vihdoinkin poistamaan liikkeestä, ja tilalle tuli hopeaan sidottu rupla. Koko yhteiskuntaa haitannut monien rahayksiköiden rinnakkainen käyttö jäi menneisyyteen. Samalla Suomen Pankki sai vasta nyt käytännössäkin vastuulleen Suomessa liikkeessä olevan setelistön valtaosan. Raharealisaation yhteydessä voimaan tullut hopeakanta varmisti rahan arvon vakauden, ja Suomen Pankin tehtäväksi tuli omalta osaltaan varmistaa, että Suomen hopeakanta kestäisi myös käytännössä – niin kuin se tekikin, kunnes ulkopuoliset tekijät Krimin sodan muodossa horjuttivat ruplaa 1850-luvun puolivälissä.

Ensimmäisen todellisen kriisivaiheen Suomen Pankin historiassa muodostaa oikeastaan koko 1860-luku. Ensimmäiset vaikeudet tulivat tosin esiin jo 1850-luvun jälkipuoliskolla, jolloin taustalla vaikutti Krimin sota ja sitä seuranneen kansainvälisen finanssikriisin heijastuminen Venäjän ruplaan ja myös Suomeen. Seuraavalla vuosikymmenellä tilanne entisestään vaikeutui, kun tilannetta kärjisti hopeakantaan palaamisen vaatima kireä, deflatorinen rahapolitiikka, sekä jälleen uusi kansainvälinen finanssikriisi vuonna 1866. Tämän ennestään vaikean taloustilanteen lisäksi tuli vielä vuoden 1867 katastrofaalinen katovuosi. Vaikeasta taloustilanteesta huolimatta Suomen Pankki jatkoi kireätä rahapolitiikkaa, jotta vasta saavutettu hopeakanta ei vaarantuisi. Vel-

kaantuneille yrittäjille ja maanviljelijöille tilanne oli kestämätön, ja edessä oli luottotappioiden kasvu entisestään. Näiden tappioiden kattamiseen kuluivat käytännössä kaikki Suomen Pankin siihen asti kertyneet pääomat, joten siirryttyään valtiopäivien alaisuuteen vuonna 1868 Suomen Pankki lähti liikkeelle lähes nollapisteestä. Oman pääoman sijaan toiminnan turvana oli säätyjen päätös taata Suomen Pankin toiminta.

Palaaminen takaisin hopeakantaan marraskuussa 1865 sekä erityisesti siirtyminen kultakantaan elokuussa 1877 loivat kuitenkin pitemmällä aikavälillä pohjan Suomen rahaolojen vakaudelle. Tässä suhteessa kultakannalle menoa seuranneet vuosikymmenet aina ensimmäisen maailmansodan syttymiseen asti muodostavat Suomen rahapolitiikan historian ehkä menestyksellisimmän jakson. Hintataso kyllä vuosittain vaihteli riippuen mm. siitä, millainen maatalouden satotilanne oli, mutta koko kausi huomioon ottaen hintatason trendi oli lähes vaakasuora. Ajanjakso metallikantauudistuksista ensimmäiseen maailmansotaan oli myös ratkaisevan tärkeä Suomen talouden kansainvälistymisen ja teollisen kehityksen kannalta. Vakaiden valuuttakurssien oloissa Suomeen saatiin runsaasti ulkomaista pitkäaikaista pääomaa, jota käytettiin mm. rautateiden rakentamiseen.

Aivan oman lukunsa Suomen Pankin kokemien vastoinkäymisten historiassa muodostavat ensimmäisen maailmansodan vuodet. Tällöin maa toisensa jälkeen, Suomi muiden mukana, joutui luopumaan kultakannasta, ja edessä oli nopean inflaation ajanjakso. Suomen Pankille erityisiä ongelmia aiheuttivat ruplat, joita sen oli poliittisista syistä pitkän aikaa pakko vastaanottaa Venäjän keskushallinnon määrittämään ylikurssiin. Itsenäistymisen jälkeen rahapolitiikan ongelmat jatkuivat samantapaisina, sillä valtion talous oli aluksi Suomen Pankin myöntämien luottojen varassa. Tämä oli puolestaan edellyttänyt pankin katemääräysten muuttamista. Käytännössä syntyi tilanne, jossa valtion menot katettiin suurelta osalta setelirahoituksella. Seurauksena oli inflaation pysyminen nopeana vielä itsenäistymisen alkuvuosina. Lopulta 1920-luvun alussa markan kulta-arvo oli enää $^1/_9$ sotaa edeltäneiden vuosien pariarvosta. Näinä vuosina Suomen Pankki ei ainoastaan epäonnistunut tehtävässään rahaolojen vakauden turvaajana, vaan lähinnä ruplan pakkokurssin ja sitten Venäjän vallankumouksen aiheuttamien tappioiden takia se myös menetti jo toisen kerran historiansa aikana kaikki pääomansa. Suomen Pankin toiminnan jatkaminen oli

tässä tilanteessa mahdollista ainoastaan valtiolta saadun suuren obligaatiolainan turvin.

Venäjän vallan vuosikymmeninä rahajärjestelmällä ja Suomen Pankilla oli oma roolinsa Suomen poliittisessa kehityksessä. Autonomian ajan alkupuoliskolla Venäjän ja Suomen rahajärjestelmät lähestyivät toisiaan, ja vuoden 1840 raharealisaatio merkitsi jo hyvin kiinteätä kytköstä: Suomen ja Venäjän rahajärjestelmät olivat siitä lähtien käytännössä samat, vaikka setelistö ja setelipankit olivat erilliset. Krimin sota ja sitä seurannut ruplan irtaantuminen hopeakannasta johtivat kuitenkin asteittain Venäjän ja Suomen rahajärjestelmien erkaantumiseen toisistaan. Tässä prosessissa ensimmäisenä askeleena oli oman rahayksikön määrittely vuonna 1860, toisena Suomen siirtyminen takaisin hopeakantaan ja kolmantena askeleena siirtyminen kultakantaan. Venäjän siirtyminen kultakantaan vuonna 1897 – vuosikymmen Suomen jälkeen – uhkasi kyllä tätä rahajärjestelmien erillisyyttä, mutta Venäjän poliittisten kriisien takia ratkaiseva askel, rahajärjestelmien yhdistäminen, jäi lopulta ottamatta. Suomen autonominen asema Venäjän imperiumissa ilmeni erityisesti taloudellisena autonomiana, ja tässä erittäin suuri merkitys oli erillisellä rahajärjestelmällä.

Rahaolojen vakauttamisessa 1920-luvun alkupuoliskolla Suomen Pankki onnistui kansainvälisesti tarkasteltuna hyvin. Sotavuosista alkaen nopeana laukannut inflaatio taittui vuonna 1921, kun valtion talous saatiin tasapainoon, ja seuraavan vuoden kuluessa myös markan ulkoinen arvo vakiintui. Paluu takaisin kultakantaan toteutui vuoden 1926 alkaessa. Koko kansantalouden kannalta onnistuneeksi ratkaisuksi osoittautui, että Suomen Pankin johto heti 1920-luvun alussa tunnusti, ettei markan palauttaminen sotaa edeltäneiden vuosien kulta-arvoon ollut realistinen tavoite, vaan kultakantaan on siirryttävä vallitsevien kurssien pohjalta. Itse asiassa paluu toteutettiin lievästi aliarvostettuun kurssiin, lähinnä jotta vientiteollisuuden kansainvälinen kilpailukyky olisi hyvä. Näin vältettiin tiukka deflaatiopolitiikka, joka 1920-luvulla tuotti melkoisia vaikeuksia muille Pohjoismaille ja myös mm. Britannialle. Suomen Pankin politiikka markan arvon vakauttamisessa ja paluussa kultakantaan noudatti pitkälti niitä suosituksia, joihin vuosina 1920 ja 1921 pidetyissä Brysselin ja Genovan kokouksissa oli päädytty. Niinpä näiden kokousten vaikutusvaltaisimpiin talousasiantuntijoihin kuulunut Gustav Cassel nosti Suomen vuonna 1928 ilmestyneessä kirjassaan suorastaan malliesimerkiksi siitä, miten paluu kultakantaan piti suorittaa.[846]

Vaikka Suomen Pankin vallitsevassa julkisessa kuvassa 1920- ja 30-luvuilta on korostunut rahapolitiikan kovuus ja Suomen itsepintainen pitäytyminen kultakannassa vielä pari viikkoa senkin jälkeen, kun Englanti ja sitä seurannut Ruotsi olivat kultakannasta irtaantuneet, todellisuudessa pankin valuuttakurssipolitiikka oli 1930-luvullakin joustavampaa kuin Suomessa yleisesti ajatellaan. 1930-luvun alun talouskriisi pani Suomen Pankin kovalle koetukselle, johon kuuluivat kultakannan puolustustaistelu, menestyksellinen yhteistyö muiden pankkien kanssa Suomen pankkijärjestelmän vakauttamiseksi ja 1930-luvun alun kovat poliittiset paineet maatalouden velkakriisin ja pakkohuutokauppojen koettelemassa Suomessa.

Irtaannuttuaan kultakannasta 12.10.1931 Suomen Pankki aluksi seurasi Englannin ja Ruotsin valuuttojen laskua suhteessa kultaan (ja dollariin), mutta myöhemmin saman syksyn aikana ja sitten heinäkuussa 1932 pankki antoi markan vielä heikentyä selvästi myös suhteessa Englannin ja Ruotsin valuuttoihin. Markan ulkoinen arvo suhteessa puntaan vakiintui lopullisesti vuoden 1933 maaliskuussa, jolloin markka oli menettänyt arvostaan suhteessa puntaan noin 15 prosenttia. Ruotsissa, joka Suomen lailla myös liittyi vuonna 1933 puntaan sidottujen valuuttojen ”puntaklubiin”, devalvoituminen puntaan nähden oli paljon vähäisempi. Näin Suomen Pankin kriisivuosina harjoittamaa valuuttakurssipolitiikkaa voi luonnehtia kansainvälisesti verraten ainakin pehmeäksi, ellei suorastaan aktiiviseksi. Valuuttakurssiratkaisuillaan Suomen Pankki omalta osaltaan loi ulkoiset puitteet vientivetoiselle kasvulle, jonka ansiosta Suomen talous kääntyi nousuun jo vuonna 1933. Viennin elpymisen tuloksena Suomi onnistui nousemaan jaloilleen yleismaailmallisesta lamasta kansainvälisesti vertailtuna varsin nopeasti.

1920- ja 1930-luvuilla useimpien keskuspankkien suurimpana huolenaiheena oli hintavakaus. Ei kuitenkaan yleensä inflaatio, vaan sitä useammin hintojen lasku eli deflaatio, joka teki tuhojaan monissa maissa. Myös Suomen Pankki kiinnitti suurta huomiota hintavakauskysymyksiin. Hintavakauden ylläpitämisessä Suomen Pankki onnistui 1920-luvun alun jälkeen suhteellisen hyvin. Tukkuhintaindeksin lukujen valossa tarkasteltuna kriittisin vaihe ajoittui vuosiin 1930–31, jolloin tukkuhintojen lasku oli kahden vuoden jaksolla noin 14 prosenttia. Kansainvälinen vertailu tukee kuitenkin ajatusta suhteellisen vakaan hintatason Suomesta: tukkuhinnat laskivat Suomessa vähemmän kuin

esimerkiksi Ruotsissa yleismaailmallisen laman vuosina 1929–1933. Kuluttajahintojen laskukin pysyi kansainvälisesti vertailtuna maltillisena. Tämä ei kuitenkaan merkitse etteikö myös Suomessa deflaatio olisi ollut ongelma. Eniten siitä kärsivät maataloustuottajat, sillä tärkeimpien maataloustuotteiden ja metsätalouden hintojen lasku 1930-luvun alussa tuotti suuria ongelmia koko maaseutuyhteisölle. 1930-luvun puolivälistä lähtien deflaation pelko hälveni ja yleisen hintatason muutokset jäivät vähäisiksi. Ainoan poikkeuksen muodostaa vuosi 1937, jolloin koettiin lyhytaikainen, vientimarkkinoilta peräisin ollut hinnannousujen aalto.

Korkopolitiikassaan Suomen Pankilla oli maailmansotien välisenä aikana aina 1930-luvun puolimaihin asti vaikeita ongelmia. Vuoteen 1927 asti Suomessa vallinneet pankkilainojen reaalikorot vaihtelivat 6–9 prosentin tuntumassa, josta ne vuoteen 1931 tultaessa olivat nousseet vallinneen deflaation vuoksi lähes 20 prosenttiin. Näin korkeat reaalikorot olivat erittäin suuri ongelma koko elinkeinoelämälle, mutta erityisesti velkaantuneille maanviljelijöille. Yleisesti tunnustettiin näkemys, jonka mukaan maatalouden tuottavuus ei millään mahdollistanut näin korkean reaalikoron maksamista. Poliittiset paineet korkojen alentamiseen olivat suuret, mutta kultakantajärjestelmän oloissa keskuspankin mahdollisuudet vaikuttaa korkotasoon pelkästään rahapolitiikan keinoin olivat rajalliset.

1920-luvun korkea korkotaso johtui pitkälti rakenteellisesta epätasapainosta luottojen kysynnän ja tarjonnan välillä. Ensimmäisen maailmansodan aikana taloudellinen epävarmuus koko yhteiskunnassa oli lisääntynyt ja tämä epävarmuus jatkui vielä itsenäistymisen ensimmäisinä vuosina, muun muassa siksi, että oltiin epätietoisia markan tulevasta arvosta. Myös maataloudessa oli vallinnut samantyyppinen epävarmuus tulevaisuudesta, mihin oli vaikuttanut markan arvoa koskeneen epävarmuuden ohella myös kysymys maareformista ja sen seurauksista. Markan arvon vakiintuminen ja tiedot tulevasta siirtymisestä kultakantaan sekä asutusreformien käynnistäminen päättivät tämän kymmenisen vuotta kestäneen epävarmuuden ajan ja siihen liittyneen haluttomuuden investoida. Edessä oli vuosikymmenen mittaan kasautuneen investointipatouman purkautuminen ja lainojen kysynnän nousu aivan uudelle tasolle. Samaan aikaan yksityisen pankkijärjestelmän sisällä oli toteutunut suuria muutoksia, jotka heijastuivat kiristyneenä kilpailuna säästövaroista ja sitä kautta kohonneina talletus-

korkoina. Näiden tekijöiden tuloksena oli lainakorkojen nousu ennätysmäisen korkealle tasolle heti 1920-luvun alkuvuosina, kuten edellä on todettu. Yleisen hintatason kääntyminen laskuun vuonna 1929 kärjisti edelleen tilannetta, sillä reaalikorot nousivat nyt merkittävästi nimellisiä korkeammiksi ja lainojen hoito vaikeutui.

Suomen Pankin korkopolitiikka 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa oli pitkälti tasapainoilua kahden usein ristiriitaisen tavoitteen välillä. Yhtäältä pyrittiin matalampaan korkotasoon, mutta toisaalta oli ajateltava maan valuuttavarantoa. Suomen valuuttavaranto oli vähäinen erityisesti vielä 1920-luvun alkupuoliskolla, mikä pakotti pitämään diskonttokoron suhteellisen korkeana. Ero esimerkiksi Ruotsin ja Englannin keskuspankkien diskonttokorkoihin, siis maihin joihin Suomen rahamarkkinat läheisimmin muuten liittyivät, oli suuri. Suomen Pankin mahdollisuudet alentaa omalla korkopolitiikallaan korkotasoa olivat rajalliset. Oikeastaan ainoaksi ratkaisuksi korkean korkotason ongelmaan Suomen Pankki näki ulkomaisen pääomantuonnin, jolla markkinoille voitiin saada parempi tasapaino luottojen kysynnän ja tarjonnan välille. Suomen Pankin tuella suurimmat rahoituslaitokset, kuten liikepankit ja kiinnitysluottolaitokset, ryhtyivät neuvottelemaan ulkomaisten luottojen saamisesta Suomeen. Suomen Pankissa oltiin kyllä selvillä ulkomaisten luottojen ottamiseen liittyvistä ongelmista, mutta pääomapulan vallitessa tämä nähtiin ainoaksi keinoksi saada kotimaista korkotasoa alaspäin ja samalla taloudellista kasvua vauhditettua. Lisäksi poliittiset paineet korkotason alentamiseksi kasvoivat, kun eduskunnassa esitettiin toistuvasti vaatimuksia lakisääteisen korkokaton määräämisestä. Suomen Pankin ja yksityisen pankkisektorin edustajien mielestä lakisääteiseen korkosäätelyyn ei kuitenkaan ollut syytä mennä.

Pääomantuonti oli kuitenkin niin suurta, että se aiheutti Suomen kansantalouden ja varsinkin talonrakennussektorin selvän ylikuumentumisen vuosina 1927 ja 1928. Ylikuumentumista kiihdytti vielä sekin, että Suomen Pankki oli alentanut diskonttokorkoaan vaimentaakseen korkeiden korkojen synnyttämää poliittista painetta. Rakennustoiminnan ylikuumentuminen johti lopulta vuonna 1928 Suomen tavaratuonnin äkilliseen ja suureen kasvuun ja valuuttavarannon jyrkkään supistumiseen, jolloin Suomen Pankki joutui nopeasti kiristämään rahamarkkinoita. Rahamarkkinakriisin seurauksena oli Suomen kansantalouden ajautuminen taantumaan jo ennen yleismaailmallisen laman rantautu-

mista Suomeen noin vuotta myöhemmin. Useiden tutkijoiden mukaan Suomen muita maita aikaisempi suhdannekäänne johtui siten pitkälti Suomen Pankin rahapolitiikan liiasta ekspansiivisuudesta 1920-luvulla suhteessa Suomen talouden kasvumahdollisuuksiin.

Kansainvälinen talouskriisi kiristi puhjettuaan aluksi rahamarkkinoita ja Suomen valuuttatilannetta ja teki korkojen alentamisen vaikeaksi. Ratkaisu korkeiden korkojen ongelmaan saatiinkin vasta jonkin aikaa Suomen kultakannasta irtoamisen jälkeen, ja sen avaimina olivat yhtäältä Suomen maksutaseen kääntyminen ylijäämäiseksi ja toisaalta pankkikilpailun rajoittaminen. Vuonna 1931 Suomessa toimivat pankkiryhmät allekirjoittivat Suomen Pankin aloitteesta korkosopimuksen, jolla talletuskorkokilpailu käytännössä lopetettiin. Välitöntä vaikutusta sopimuksella ei lainakorkoihin ollut, mutta viimeistään vuoden kuluttua se alkoi vaikuttaa alentavasti myös antolainauskorkoihin. Tosin samaan aikaan myös luotonkysyntä oli hiipunut, joten lainojen kysynnän ja tarjonnan välinen epäsuhde alkoi tasapainottua. Vuonna 1934 reaalikorot olivat laskeneet jo 5 prosentin tuntumaan, kun deflaatio oli kultakannasta luopumisen jälkeen loppunut ja maksutaseen parantumisen ansiosta nimelliskorkojakin oli voitu laskea.

Suomen Pankin kaikkein suurimpana menestyksenä koko 1840-luvulta aina toisen maailmansodan alkuun saakka ulottuvana kautena voidaan pitää Suomen talouden kansainvälistymistä. Pankin toimintahan oli pienen maan keskuspankille ominaisella tavalla suurelta osin valuuttapolitiikkaa, joko toimintaa metallikannan ylläpitämiseksi tai sitten sen murruttua työtä ulkomaisten valuuttasuhteiden vakauttamiseksi. Liittyminen aluksi hopea- ja sitten kultakantaan integroi Suomen osaksi läntisten kehittyneiden maiden valuutta- ja rahoitusjärjestelmää. Tämä auttoi koko Suomen talouselämän kansainvälistymistä ja Suomea voidaankin pitää hyvänä esimerkkinä maasta, joka 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen on pystynyt onnistuneesti hyödyntämään globaalin maailmantalouden tarjoamia kasvu- ja kehitysmahdollisuuksia. Ilman kansainvälistymistä Suomi ei olisi voinut irtaantua periferialoukusta, ja luottokelpoisuutta ja vakaita rahaoloja edistänyt rahapolitiikka oli yksi keskeisimpiä kansainvälistymisen edellytyksiä. Suomen Pankilla oli myös tärkeä operatiivinen rooli ulkomaisten maksusuhteiden järjestäjänä.

Tämän luvun otsikon sitaatti on lainattu Emil Schybergsonin kirjoittamasta pankin ensimmäisestä vuonna 1914 ilmestyneestä histo-

Ruotsin irtaantuminen kultakannasta pakotti Suomen Pankin ottamaan käyttöön valuutansäännöstelyn 5.10.1931. Hermostuneita valuutanostajia jonottamassa Suomen Pankin pääkonttorissa.
– Otavan kuva-arkisto.

riasta.[847] Se kuvaa osuvasti sitä, miten pankin aseman tuolloin nähtiin vahvistuneen sen toiminnan ensimmäisen vuosisadan aikana vaatimattomasta alusta kansainväliset mittapuut täyttäväksi todelliseksi keskuspankiksi. Sama luonnehdinta voitaisiin kenties tehdä myös tässä, kun tarkastellaan pankin toimintaa koko toista maailmansotaa edeltävänä aikana. Vastaavasti kuin Suomen Pankki oli ensimmäisen maailmansodan syttymiseen mennessä saavuttanut vahvan taloudellisen aseman, jossa se pystyi täyttämään kaikki ne vaatimukset, joita kultakannan puitteissa toimivalle keskuspankille voitiin kohtuudella asettaa, niin 1930-luvun loppuvuosina pankki oli kahdesta uudesta kriisistä huolimatta jälleen vakauttanut asemansa ja myös Suomen rahajärjestelmän perustan. Koetut uudet kriisit olivat yhtäältä pankin talouden romahdus ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheissa, toisaalta 1930-luvun maailmanpula ja maailmansotien välisen ajan kansainvälisen kultakantajärjestelmän sortuminen vuonna 1931.

Samalla kun pankki oli 1930-luvun loppuun mennessä onnistunut ehkä yllättävänkin hyvin vakauttamaan taloudellisen asemansa ja koko maan talouden, se oli myös kohonnut kiistattomaan johtoasemaan Suomen talouspolitiikassa. Pankin johdon ja varsinkin sen pääjohtajan arvovalta ja asema Suomen poliittisessa elämässä oli tuohon aikaan vahvempi kuin koskaan ennen. Tätä luottamusta ja asemaa kuvaa jo sekin, että kun pääministeri Cajanderin hallitus erosi talvisodan sytyttyä marraskuussa 1939, juuri Suomen Pankin pääjohtaja Risto Ryti kutsuttiin muodostamaan maahan uusi hallitus. Keskeisessä roolissa Rytin suostuttelemisessa pääministerin tehtävään olivat hänen vanhat yhteistyökumppaninsa, tasavallan presidentti Kyösti Kallio ja valtiovarainministeri, pankkivaltuuston puheenjohtaja Väinö Tanner. Sodan syttyminen ja Rytin siirtyminen ensin pääministerin ja sitten presidentin tehtäviin merkitsivät kokonaan uuden, kohtalokkaan vaiheen alkua koko Suomen ja myös Suomen Pankin historiassa.

VIITTEET

Viitteissä käytettyjä lyhenteitä:
Ak. = Asiakirja
As.kok. = Asetuskokoelma
KA = Kansallisarkisto
Pvm. = Pankkivaltuusmiehet
ptk. = pöytäkirja
VP = Valtiopäivät
SP = Suomen Pankki
SPA = Suomen Pankin arkisto

1 As.kok. 12.12.1811; Pipping, 1861, 68.
2 Keskuspankkien varhaisesta historiasta esim. Conant, 1915 ja Tarkka, 2009.
3 Schybergson, 1914, 74–75; Pipping, 1961, 67–68.
4 Turun diskonttolaitoksesta Granfelt, 1909.
5 Alkuaikojen setelinannosta Talvio, 2003, 18–24.
6 Pipping, 1961, 90.
7 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 12.
8 Schybergson, 1914, 280.
9 Schybergson, 1914, 277–280.
10 Tudeer, 1939.
11 Kalela, 1987.
12 Pekkarinen – Vartiainen, 1995.
13 Tudeer, 1939, 345.
14 Pipping, 1969, 415.
15 Arola, 2006.
16 Kansainvälisestä tilanteesta 1800-luvun alussa esim. Paasivirta, 1978; Paasivirta, 1988.
17 Tommila, 2008, 12–20.
18 Sprengtportenista tarkemmin esim. Ramel, 2003.
19 Danielsson-Kalmari, 1933, 1–112, 133–151, 460–492.
20 Lappalainen – Wolke – Pylkkänen, 2009
21 Tommila, 2008, 21–47.
22 As.kok. 13.10.1809.
23 Den svenska historien 8, 1809–1865, 1968; Höjer, 1935.
24 Tästä tarkemmin Jussila, 2004, 11–26.
25 Länsisuuntauksesta esim. Raeff, 1969.
26 Jussila, 2004, 47–52.
27 Jussila, 1987; Jussila, 2004.
28 Castrén, 1879.
29 Jussila, 2004, 69–80.
30 Korhonen, 1963, 33–36.
31 Jussila, 1996, 62–73.
32 Jussila, 2004, 132–133.
33 Taalarin kehityksestä esim. Rittmann, 2003.
34 Yleiskatsauksen Ruotsin rahayksikköihin antaa Heckscher, 1941.
35 Parker Willis, 1897.
36 Oddy, 1807, 133 ja 154.
37 Buchholtz, 1899, 28; Stieda, 1909, 109.
38 Wójtowicz – Wójtowicz, 2005, 139–141.
39 Heckscher, 1949, 787–802; Zieliński, 1898.
40 Dillen, 1934, 79–124; Sieveking, 1934, 125–160.
41 Sperling, 1962; Sieveking, 1934, 146–155; Järvinen, 1921.
42 Tarkka, 2009.

43 Steuart, 1767, 479–483.
44 Andreen, 1956.
45 Law, 1994.
46 Smith, 1991, 269.
47 Andreen, 1956.
48 Sveriges Riksbank 1918, Liite IV; Wetterberg, 2009, 25–26.
49 Heckscher, 1941; Agardh, 1865, 81; Tingström, 2004.
50 Brisman, 1918, 13–28.
51 Brisman, 1918, 45–53.
52 Brisman, 1918, 54–65.
53 Brisman, 1918, 65–69.
54 Brisman, 1918, 69–75.
55 Wetterberg, 2009, 44–45.
56 Lesch, 1925.
57 Lesch, 1925.
58 Brisman, 1918, 81–96.
59 Ks. liitteitä teoksessa Goodhart, 1988.
60 Brisman, 1918, 127–166; Heckscher, 1949, 733–751.
61 Hallendorff, 1919, 210–219.
62 Eagly, 1969; Montgomery, 1920, 50–68.
63 Chydenius, 1766.
64 Chydeniuksen kohtalosta tarkemmin ks. Virrankoski, 1986.
65 Ruotsin vallan aikaiset perustuslait on painettu kokoelmassa Schybergson, 1907.
66 Hallendorff, 1920, 51.
67 Brisman, 1924, 2–12.
68 Brisman, 1924, 12–13.
69 Hallendorff, 1920, 134–137.
70 Montgomery, 1920, 164–227; Schwerin, 1828, 198–201.
71 Andreen, 1956.
72 Hallendorff, 1920, 79–89.
73 Hallendorff, 1920, 79–89; 127–128.
74 Heckscher, 1949, 787–790.
75 Hallendorff, 1920, 208.
76 Hesckscher, 793; Brisman, 1924, 13.
77 Åmark, 1921; Sveriges Riksbank, historisk monetär statistik, verkkojulkaisu.
78 Brisman, 1931, 120–125.
79 Hallendorff, 1920, 229–230.
80 Hallendorff, 1920, 275–289.
81 Brisman, 1931, 1–9.
82 Brisman, 1924, 17.
83 Brisman, 1924, 17–26.
84 Granfelt, 1909.
85 Brisman, 1924, 33.
86 Granfelt, 1909.
87 Heckscher, 1934, 184.
88 Brisman, 1931, 14.
89 Pipping, 1961, 32–33.
90 Brisman, 1924, 47.
91 Tallqvist, 1900, 27–28; Ks. myös Davidson, 1900.
92 Pipping, 1961, 27–28.
93 Parker Willis, 1897; Chaudoir, 1836, 77–84, 136–138 ja 174–175; Heckscher, 1941, 7–8.
94 Heller, 1983, 74–78 ja 248; Björkqvist, 1968, 293. Björkqvistin taulukko antaa vuoteen 1821 asti hopearuplan agion (ylikurssin), josta paperiruplan kurssi hopeassa voidaan laskea.
95 Zieliński, 1898, 1–8; Heller, 1982, 16–32.
96 Heller, 1983, 28.
97 PSZ XXII, N:o 16.407; Heller, 1983, 40.
98 PSZ XXII, N:o 16.407; Heller, 1983, 33–43.
99 Heller, 1983, 56–60.
100 Heller, 1983, 61; Levitševa, 2004, 44–51.
101 Heller, 1983, 76.
102 Heller, 1983, 73.
103 Heller, 1983, 74.
104 Heller, 1983, 77.
105 Speranski, 1810.
106 Raeff, 1957, 86–92.
107 Heller, 1983, 79–81.
108 Heller, 1983, 81.
109 Heller, 1983, 82.
110 Heller, 1983, 82.
111 Zieliński, 1898, 11; Raeff, 1957, 102.
112 Raeff, 1957, 105.
113 Pintner, 1967, 185; Heller, 1983, 93–97.
114 Björkqvist, 1968, 293. Korkeimmillaan hopearuplan agio oli toukokuussa 1815 peräti 387 kopeekkaa assignaatteina, mikä merkitsi, että assignaattiruplan arvo oli 20,5 hopeakopeekkaa.
115 Pintner, 1867, 188–190; Heller, 1983, 118–129.
116 Levitševa, 2004, 52–74; Heller, 1983, 135–146.
117 Ks. esim. Levitševa, 2004, 75–106.

118 SP Hufvudboken öfver primitiva och småsedelsfonderna, 1821, SPA.
119 Tätä varten käännettiin mm. Venäjän valtiollisen liikepankin ohjesääntö ruotsiksi, SP Ehdotus Suomen Pankin ohjesäännöksi, kansio 11, SPA.
120 Neovius, 1898.
121 Pipping, 1961, 28.
122 Castrén, 1879.
123 Pipping, 1961, 26.
124 Jussila, 1996, 65–72.
125 VP 1809, Porv.S, Ptk, 247–252.
126 VP 1809, Talonp.S, Ptk, 71.
127 VP 1809, Aat.S, Ptk, 270–275.
128 VP 1809, Porv.S, Ptk, 94–106; Papp.S, Ptk, 29–36.
129 Tengströmistä tarkemmin ks. SKS, Kansallisbiografia, verkkojulkaisu.
130 VP 1809, Papp.S, Ptk, 236–242.
131 Bladhista tarkemmin ks. Nordlund, 1931, 274–280; Heikkinen – Kuusterä, 2007, 35–37.
132 VP 1809, Porv.S, Ptk, 34–36, 58–62.
133 VP 1809, Papp.S, Ptk, 181–185.
134 VP 1809, Papp.S, Ptk, 265–270.
135 Korhonen, 36–48.
136 Jussila, 2004, 132–138.
137 Raeff, 1969, 181–183.
138 Neovius, 1898, 117–119.
139 Neovius, 1898, 119–120.
140 Danielson-Kalmari, 1920, 96–99; Pipping, 1961, 41–44.
141 Neovius, 1899, 126–133.
142 Neovius, 1899, 134.
143 Neovius, 1899, 135–136.
144 Neovius, 1899, 140–144.
145 Neovius, 1899, 144–146.
146 Pipping, 1961, 48.
147 Pipping, 1961, 48–52; Neovius, 1898, 153–154.
148 Pipping, 1961, 61–62.
149 Neovius, 1899, 158.
150 Korhonen, 1963, 88; Pipping, 1961, 55.
151 Dovring, 1965; Suomen suurmaataloudesta ks. Jutikkala, 1932.
152 Schybergson, 1980, 407.
153 Soininen, 1975.
154 Soininen, 1975.
155 Mauranen, 1980.
156 Heikkinen, 1994.
157 Pipping, 1961, 33.
158 Buchholtz, 1899, 28; Stieda, 1909, 108–110.
159 Stieda, 1909, 123–158; 401–417 ja 458–459.
160 Engelhardt, 1902, 1–16 ja 211–214.
161 Wójtowicz – Wójtowicz, 2005. 139–140; Schön, 1928, 80; Bank Polski, 1928.
162 Pintner, 1996
163 As.kok. 30.5.1817; As.kok. 18.11.1840.
164 As.kok. 12.12.1811.
165 Björkqvist, 1968, 293.
166 As.kok. 12.12.1811, osa I § 4–5, 9.
167 As.kok. 12.12.1811, osa II § 1, 5.
168 As.kok. 12.12.1811, osa II § 3, 6.
169 As.kok. 12.12.1811, osa I § 2.
170 As.kok. 12.12.1811, osa IV § 1.
171 Vrt. esim. Savolainen, 1996, 303–310.
172 Ks. Heikkinen – Tiihonen, 2009, 101.
173 As.kok. 31.1.1816.
174 Jussila, 1996, 78.
175 As.kok. 30.5.1817.
176 SP Johtok. ptk. 12.3.1816, SPA.
177 SP Ohjesääntöluonnokset 1820, 1823, 1836, SPA.
178 SP Instruction för Bankens tjenstemän 1826, 1836, SPA.
179 Organisaatio on hahmoteltu vuosien 1826 ja 1836 virkaohjeiden perusteella.
180 Valtiontalouden rahastojärjestelmästä tarkemmin esim. Kuusterä, 1989, 53–56.
181 As.kok. 18.11.1840.
182 SP Ohjesääntöehdotus 1837, SPA.
183 As.kok. 17.7.1826.
184 As.kok. 18.11.1840.
185 Schybergson, 1914, 67–77.
186 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967; Maijala, 2006.
187 Savolainen, 1994.
188 SKS, Kansallisbiografia, verkkojulk.
189 SKS, Kansallisbiografia, verkkojulk.
190 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967.
191 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967; SKS, Kansallisbiografia, verkkojulkaisu.
192 Maijala, 2006.
193 Haartmanista tarkemmin ks.

Kalleinen, 2001; Pipping, 1961, 176–188, 194–224, 296–303.
194 Pipping, 1961, 130.
195 SP Förslag till Banco Ordning, 1836; Instruction för Bankens tjenstemän, 1836, SPA.
196 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967; Maijala, 2006.
197 Pipping, 1961, 290–295; Maijala, 2006.
198 Pipping, 1961, 304–328.
199 As.kok. 10.9.1823.
200 SP Hufvudboken öfver primitiva och småsedelsfonderna, 1821, SPA.
201 SP Winterin muistio 1854, SPA.
202 Pihkala, 1978; Kuusterä, 1995; Kaupunkien Yleinen Paloapuyhdistys 1823–1932, 1932.
203 As.kok. 12.12.1811; 30.5.1817; 18.11.1840.
204 SP Utlåningsbok för primitiva fonden 1813–1814, SPA.
205 Pipping, 1961, 86, 91.
206 SP Utlåningsbok för primitiva fonden 1813–1840; Utlåningsbok för småsedelsfonden 1813–1840, SPA.
207 SP Winterin muistio 1854, SPA.
208 Kilpi, 1913, 15.
209 Ks. esim. Kallioinen, 2002; Nikula, 1948.
210 Ks. esim. Kallioinen, 2002.
211 Laine, 1950.
212 SP Ombudsmannens berättelse 1826–1840, SPA.
213 SP Ombudsmannens berättelse 1843, SPA.
214 Ks. esim. Pipping, 1961, 27–28,
215 Määräyksistä tarkemmin esim. Tallqvist, 1900, 29–46.
216 Tallqvist, 1900, 31–35, 45–46.
217 SP G. E. von Haartmanin kansio rahanvaihdosta, SPA.
218 Tallqvist, 1900, 41.
219 Ks. Pipping, 1961, 108–112; Tallqvist, 1900, 41.
220 Tallqvist, 1900, 44–46.
221 Pipping, 1961, 110–111.
222 SP Hufvudboken öfver primitiva och småsedelsfonderna 1821, SPA.
223 Heikkinen, 1994.
224 Esim. Tallqvist, 1900, 91–92.
225 Tallqvist, 1900, 39–40.
226 Tallqvist, 1900, 30.
227 Brisman, 1931, 44–47.
228 Tallqvist, 1900, 27–28.
229 Brisman, 1931, 70–79.
230 Åmark, 1921, 5.
231 Tallqvist, 1900, 54, 63.
232 Pipping, 1959.
233 MV. Akti 1840:38, KA.
234 MV. Akti, 1840:38, KA.
235 Pipping, 1961, 180–181.
236 Tallqvist, 1900, 65.
237 Pipping, 1961, 181–185.
238 Helsingfors Tidningar 10.3.1832, N:o 20.
239 Pintner, 1967, 83–91 ja 190–198; Heller, 1983, 165–183.
240 Schmidt, 1875, 44.
241 Björkqvist, 1968, 293–296.
242 Pintner, 1967, 260–263.
243 Perusteellinen selostus kansankurs-seista Venäjällä on teoksessa Schmidt, 1875, 115–138.
244 Pintner, 1967, 197–198.
245 Heller, 1983, 221–231.
246 Heller, 1983, 229–233.
247 Pintner, 1967, 208.
248 Pintner, 1967, 203.
249 Levitševa, 2004, 24; Pintner, 1967, 200.
250 Pintner, 1967, 209.
251 PSZ II, no 12.497 ja no 12.498.
252 Schmidt, 1875, 228–229.
253 Pintner, 1967, 214–215.
254 Zieliński, 1898, 22.
255 PSZ II, n:o 16.903.
256 Zieliński, 1898, 22.
257 Pintner, 1967, 219–220.
258 Zieliński, 1898, 20–28.
259 Zieliński, 1898, 26.
260 Zieliński, 1898, 28–29.
261 Tallqvist, 1900, 65–66.
262 Pipping, 1961, 193–195.
263 As.kok. 9.3.1840.
264 As.kok. 19.8.1840.
265 Björkqvist, 1968, 245–247.
266 As.kok. 19.8.1840.
267 As.kok. 7.4.1841.
268 Björkqvist, 1968, 245–247.

269 Tallqvist, 1900, 66–67.
270 Pipping, 1961, 206, 210.
271 Tallqvist, 1900, 72–73.
272 Tallqvist, 1900, 74–75.
273 Pipping, 1961, 215–217.
274 Pipping, 1961, 216.
275 Pipping, 1961, 213–214.
276 Schybergson, 1914, 91.
277 Schybergson, 1914, 92–93.
278 Tallqvist, 1900, 87–90.
279 Tallqvist, 1900, 88–89.
280 Davidson, 1931, 87–89.
281 Sveriges Riksbank, 1931, 19.
282 Davidson, 1931, 103–104.
283 Davidson, 1931, 69–75.
284 Klassinen esitys tästä on Overstone, 1837.
285 Haartmanista tarkemmin ks. Kalleinen, 2001.
286 Ehdotus Suomen Pankin ohjesäännöksi, kansio 4; kansio 8–9, SPA.
287 Ehdotus Suomen Pankin ohjesäännöksi, kansio 14, SPA; ohjesääntöön liittyneet sub secreto -määräykset löytyvät suomeksi käännettyinä Pippingin (1961) teoksesta, 559–560.
288 SP vuoden 1840 ohjesääntö, artikla I, As.kok. 18.11.1840.
289 SP vuoden 1840 ohjesääntö, artikla III, As.kok. 18.11.1840.
290 Pipping, 1961, 233–242.
291 SP vuoden 1840 ohjesääntö, artikla IIIa, As.kok. 18.11.1840.
292 SP vuoden 1840 ohjesääntö, artikla IIIc, As.kok. 18.11.1840.
293 SP vuoden 1840 ohjesääntö, artikla I, § 18, As.kok. 18.11.1840.
294 SP vuoden 1840 ohjesääntö, Instruction för wäxel-Contoiren, § 18, As.kok. 18.11.1840.
295 Valtiovaraintoimituskunnan salaiset asiakirjat n:o 4, KA.
296 Schybergson, 1914, 117.
297 Reglemente för Kejserliga Ryska Riks-Låne-Banken och Rikscommerce Banken i St.Petersburg, Ehdotus SP ohjesäännöksi, kansio 11, SPA.
298 Finanssikeskusten kehityksestä lähemmin Cassis, 2006, 41–73.
299 Hoch, 1991.
300 Sveriges Riksbank, 1931, 129–136.
301 Bullion Report, 1810, 51.
302 Hawtrey, 1938, 13–19.
303 Hawtrey, 1932, 117–131.
304 Hawtrey, 1938, 20–23.
305 Cramp, 1959., 342.
306 Conant, 1915, 53.
307 Sveriges Riksbank, 1931, 135–136.
308 Brisman, 1931, 18–19.
309 Brisman, 1931, 99–107.
310 Hawtrey, 1938, 68.
311 Pipping, 1961, 311–313.
312 Bullion Report, 1925, 45–48.
313 Clapham, 1944, 98–101; Hawtrey, 1932, 121–122.
314 Ks. myös Overstone, 1858, 2–40.
315 Horsefield, 1944.
316 Hawtrey, 1938, 20–26, 81–85 ja 105–110; ks. myös Daugherty, 1943.
317 Sodan historiasta ks. Royle, 2004.
318 Ks. esim. Riasanovsky, 1984, 340–347.
319 Zieliński, 1898, 28–29.
320 Björkqvist, 1968, 316–318.
321 Zieliński, 1898, 30.
322 Hoch, 1991.
323 Sieveking, 1933, 104–106.
324 Davidson, 1931, 152–163.
325 Ks. Hughes, 1956 ja siinä viitattu kirjallisuus.
326 Hoch, 1991.
327 Hoch, 1991.
328 Zieliński, 1898, 32–35.
329 Zieliński, 1898, 35–37.
330 Zieliński, 1898, 36–38.
331 Hayward, 1973, 165.
332 Hayward, 1973, 162–164.
333 Hayward, 1973, 169–170.
334 Hayward, 1973, 173–174.
335 Reutern, 1866, 47.
336 Reutern, 1866, 54.
337 Ks. esim. Kekkonen, 1987; Heikkinen et al., 2000.
338 Pipping, 1961, 322–328.
339 Pipping, 1928, 38–40.
340 Pipping, 1928, 41–43.
341 Pipping, 1928, 43–47.
342 Ks. esim. Jussila, 2004, 408–418;

Pipping, 1961, 335–341; Pipping, 1928, 50–51.
343 Pipping, 1928, 52–55.
344 Pipping, 1928, 55–60.
345 Pipping, 1928, 62–64.
346 Pipping, 1928, 66.
347 Pipping, 1928, 70–76.
348 Pipping, 1928, 84–88.
349 Pipping, 1928, 118–125.
350 Ks. Savolainen, 2006, 756–772.
351 Ks. esim. Pipping, 1928, 274–301.
352 Clapham, 1944, 258–270; Hawtrey, 1938, 81–87; Elliott, 2006, 170–179.
353 Ks. myös Schybergson, 1914, 166–176.
354 Soininen, 1974, 402–410.
355 Ks. esim. Kuusterä, 1987.
356 Heikkinen et al., 2004, 90–93, 150–162.
357 Savolainen, 2006, 775–783; Soininen, 1974, 406.
358 Soininen, 1974, 406.
359 Soininen, 1974, 408.
360 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1959, § 1.
361 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 9–14; Nevanlinna, 1907, 48–49.
362 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 15–19; As.kok. 9.11.1859.
363 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 42; As.kok. 9.11.1859, § 33–48.
364 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 5.
365 Ks. esim. Pipping, 1961; Jussila, 2004; Rasila, 1982.
366 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 8–14.
367 Pihkala, 1961, 61, 70.
368 Förenings-Banken i Finland 1862–1912, 1912, liite II.
369 Kindleberger, 1996, 207.
370 Kindleberger, 1996, 207.
371 SP Hypoteekkirahaston pääkirjat 1852–1859, SPA.
372 Kindleberger, 1996, 208.
373 SP vuoden 1859 ohjesääntö, As.kok. 13.4.1859, § 20–29.
374 SP Utlånings bok öfver diskonterade vexlar, anvisningar och skuldsedlar 1842–1867, SPA.
375 SP Ombudsmannens berättelse 1843–1867, SPA.
376 Kuusterä, 2005.
377 Ks. esim. Jussila, 2004, 257–269; Kekkonen, 1987, 44–46; Kalleinen, 2001, 266–270.
378 Krusius-Ahrenberg, 1981, 41–65.
379 VP 1863–64, Ak. II, Esitysmietintö n:o 32, 1035–1038.
380 VP 1863–4, Ak. II, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 1, 1038–1057.
381 VP 1863–64, Ak. II, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 1, 1059–1062.
382 VP 1863–64, Ak. II, Säätyjen vastaus esitysmietintöön n:o 32, 1070–1082.
383 Pipping, 1961, 422.
384 VP 1867, Ak. II, Esitysmietintö n:o 14; VP 1867, Ak. II, Pankkivaliokunnan mietintö ja säätyjen vastaus.
385 VP 1867, Aateliston ja ritariston ptk. I, 506, 518–520.
386 VP 1867, Ak. II, Säätyjen vastaus esitysmietintö n:o 13, 686–687.
387 SP vuoden 1867 ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867, § 9–10.
388 SP vuoden 1867 ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867, § 5–8.
389 SP vuoden 1867 ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867, § 15; SP pankkivaltuusmiesten ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867.
390 SP vuoden 1867 ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867, § 1, 15.
391 VP 1872, Ak.II, Bankfullmäktiges Berättelse och förslag till reglemente äfvensom Bankutskottets betänkanden samt Ständernas i anleddning deraf aflåtna skrifvelser, 427–430.
392 SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 26.7.1875, § 20, 36.
393 SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 26.7.1875, § 3, 53, 66, 114–118.
394 SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 26.7.1875, §91.
395 Parker Willis, 1901, 271–274; Einaudi, 2001, 37–60.
396 Einaudi, 2001, 113 ja 187–190.

397 Ks. Flandreau, 2004, 6–9 ja 173–174.
398 Parker Willis, 1901, 71–84; Flandreau, 2004, 193–209.
399 Handbook on the history of European banks, 1994, 99, 813, 992.
400 Flandreau, 2004, 90–95.
401 Shaw, 1895, 274–275.
402 Einaudi, 2001, 120–142.
403 Einaudi, 2001, 170–184.
404 Einaudi, 2001, 184–185.
405 Flandreau, 2004, 199.
406 Flandreau, 2004, 203–208.
407 Flandreau, 2004, 179–181.
408 Flandreau, 1996, 196 ja 211–212.
409 Reutern, 1914, 105–106.
410 Reutern, 1914, 141–146.
411 Venäjän lainojen kursseista ks. esim. Arola, 2006, 119.
412 Crisp, 1953, 156–157.
413 SP Pvm. kertomus 1872–1876, 7–9.
414 Ks. esim. Helsingfors Dagblad n:o 93, 8.4.1874, 2.
415 Björkqvist, 1953, 96–99.
416 Björkqvist, 1953, 105–123.
417 Björkqvist, 1953, 124.
418 SP Pvm. ptk. 12.2.1876, SPA.
419 Björkqvist, 1953, 165.
420 Björkqvist, 1953, 129.
421 Björkqvist, 1953, 132–133.
422 Kultakantakomitean mietintö 1876, Senaatin tiliarkisto.
423 Förenings-Banken i Finland 1862–1912, 1912.
424 Helsingfors Dagblad n:o 180, 6.6.1876; Helsingfors Dagblad n:o 182, 8.7.1876.
425 Björkqvist, 1953, 140–142.
426 Kultakantakomitean mietintö 1876, Senaatin tiliarkisto; Ks. myös Björkqvist, 1953, 156–161.
427 Björkqvist, 1953, 166–168.
428 Björkqvist, 1953, 171.
429 Björkqvist, 1953, 192–195.
430 Björkqvist, 1953, 198, 203–207.
431 Björkqvist, 1953, 207–211.
432 Björkqvist, 1953, 397–398.
433 Björkqvist, 1953, 146–147.
434 Parker Willis, 1897.
435 Dehn, 1898.
436 Crisp, 1953.
437 Dehn, 1898.
438 Parker Willis, 1897.
439 Parker Willis, 1897; Dehn, 1898.
440 Dehn, 1898.
441 Kahan, 1967.
442 Barkai, 1973.
443 Gregory – Sailors, 1976.
444 Nevanlinna, 1907, 526, 536.
445 Pipping, 1969, 225.
446 Pipping, 1969, 227.
447 Pipping, 1969, 228.
448 Nevanlinna, 1907, 521–536.
449 Ks. esim. The Memoirs of Count Witte, 1929.
450 Armollinen asetus toimenpiteistä yhteyden aikaansaamiseksi Keisarikunnan ja Suomen Suuriruhtinaanmaan rahajärjestelmien välillä, As.kok. 9.6.1904.
451 Tätä koskevia dokumentteja on koottu liitteeksi pankkivaltuusmiesten pöytäkirjaan vuodelta 1915. SP Pvm. 1914–16, kansio 17, SPA.
452 Smith, 1892.
453 Rasila, 1982, 132–150.
454 Yhteiskuntien rakenteesta tässä vaiheessa esim. Feinstein – Temin – Toniolo, 1977.
455 Heikkinen, 1994.
456 Soininen, 1982, 27–51.
457 Kuusterä, 1996, 39–64.
458 Obstfeld – Taylor, 2003.
459 Bloomfield, 1959.
460 Schybergson, 1914, 248–262,
461 Hawtrey, 1938, 281–302.
462 Tässä luvussa käytetty korkoaineisto on peräisin seuraavista lähteistä: Suomen Pankin vuosikirjat; Sveriges Riksbank 1931; Die Reichsbank 1876–1900 (s.d.); Die Reichsbank 1901–1925 (s.d.); Hawtrey, 1938; Venäjän osalta Global Financial Data.
463 SP Pvm. kertomus 1877–1881.
464 Pipping, 1969, 151; SP Pvm. kertomus 1885–1887.
465 Pipping, 1969, 284–291.
466 SP Pvm. kertomus 1888–1890; Clapham, 1944, 326–335.

467 SP Pvm. kertomus 1888–1890; Arola, 2006, 58.
468 SP Pvm. kertomus 1891–1893.
469 Arola, 2006, 119.
470 SP Pvm. kertomus 1894–1896.
471 SP Pvm. kertomus 1897–1899.
472 Ks. esim. Riasanovsky, 1984, 402–408.
473 Ks. esim. Apunen, 1987, 189–199.
474 SP Pvm. kertomus 1907.
475 Hawtrey, 1938, 116–118.
476 SP Pvm. kertomus 1907, 4.
477 Pipping, 1969, 172–173.
478 SP Pvm. kertomus 1907, 4–5.
479 SP Pvm. kertomus 1908.
480 Ks. esim. Jussila, 1996, 255–274.
481 Arola, 2006, 144–152.
482 Schybergson, 1914, 261.
483 SP Pvm. kertomus 1909; Schybergson, 1914, 262.
484 SP Pvm. kertomus 1910.
485 SP Pvm. kertomus 1911.
486 SP Pvm. kertomus 1912.
487 SP Pvm. kertomus 1914.
488 Ks. Borgström, 1858; 1859 ja Nordström, 1853.
489 Suomen Yhdys-Pankin ensimmäiset säännöt, ks. Förenings-Banken i Finland, 1912, 47–51. Vuoden 1866 pankkilaki, ks. As.kok. 15.1.1866.
490 Asetus pankkiliikkeestä, jota yhtiö harjoittaa, As.kok. 10.5.1886.
491 Aaku, 1955.
492 Ruotsin rakenne ks. esim. Olsson, 1994, 963–974; Norjan rakenne ks. esim. Nordwig – Knutsen, 1990, 31.
493 Pohjoismaiden osakepankki. Heikel, 1922, 183–187.
494 Kuusterä, 1995.
495 Kuusterä, 2002.
496 Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto, 1983; Suomen Pankin toimintakertomus 1880–1914.
497 Aaku, 1955.
498 Ks. esim. Pipping, 1969, 76–81.
499 Tarkemmin ks. Pipping, 1969, 289–295.
500 Arvio teoksesta Hjerppe, 1988, 224.
501 Clapham, 1944, 250–251.
502 Die Reichsbank 1876–1900, 69–72.
503 Aaku, 1956, 107.
504 Asetus yksityispankeista setelinantooikeudella, As.kok. 15.1.1866, § 22; Asetus pankkiliikkeestä, jota yhtiö harjoittaa, As.kok. 10.5.1886, § 18.
505 Pankkivalvonnan historiasta ks. Kalima, 1980.
506 Pihkala, 1961, 164; Kuusterä, 2002, 20–21.
507 Kansallis-Osake-Pankki 1889–1939, 1940, 90–93.
508 Paavo Korpisaari on laatinut konkurssiasiakirjojen pohjalta hyvän analyysin pankin epäonnistumiseen johtaneista syistä. Korpisaari, 1923.
509 Kalima, 1980, 99–102.
510 Kalima, 1980, 102.
511 Kalima, 1980, 104–107.
512 Kalima, 1980, 107–111.
513 VP 1872 Ak.II, Bankfullmäktiges berättelse och Förslag afvensom Bankutskottets betänkanden samt Ständernas i anledning deraf aflåtna skrifvelser.
514 Blomstedt, 1975, 12–25.
515 SP Toimintakertomus 1868–1877.
516 SP vuoden 1867 ohjesääntö, As.kok. 9.12.1867, § 5; SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 26.7.1875, § 66; SP vuoden 1878 ohjesääntö, As.kok. 27.6.1878, § 66.
517 SP vuoden 1895 ohjesääntö, As.kok. 19.2.1895, § 7.
518 SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 20.7.1875, § 91.
519 Suomen kielen asemasta tarkemmin ks. Pipping, 1969, 270–275.
520 SP Pvm. vuoden 1908 ohjesääntö, As.kok. 19.3.1908.
521 SP Pvm. vuoden 1908 ohjesääntö, As.kok. 19.3.1908, § 9.
522 SP Pvm. Vuosikertomukset 1870–1889.
523 Ks. SP Pvm. Vuosikertomus 1888–1890, 60–62.
524 SP Pvm. johtosääntö 1867–1895.
525 SP Pvm. johtosääntö 1908.
526 Keskustelusta ks. Bergh, 1883, 626–627.
527 VP 1882, Ak. IV, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 4.

528 Bankkommitténs betänkande I, Bankkommitténs underdåniga förslag till förändrad organisation af bankanstalterna, 1883.
529 Komiteanmietintö 1884:21.
530 Komiteanmietintö 1884:21.
531 Komiteanmietintö 1884:21.
532 Komiteanmietintö 1884:21.
533 Komiteanmietintö 1884:21.
534 Kiistasta yksityiskohtaisemmin esim. Pipping, 1969, 254–256.
535 VP 1891, Ak. IV, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 2, Pankkivaliokunnan yhteensovitus.
536 Pipping, 1969, 258–260, 266–267.
537 VP 1882, Ak. V, Anomusmietintö n:o 5.
538 Komiteanmietintö 1884:8, Ehdoista yksityisten pankkien perustamiseen.
539 Tästä yksityiskohtaisemmin esim. Pipping, 1928 ; Pipping, 1962.
540 Pipping, 1969, 78–79.
541 Blomstedt, 1975.
542 SP Pvm. Vuosikertomus 1882–1891.
543 SP Pvm. Vuosikertomus 1903.
544 Simonsson, 1931, 37.
545 Ögren, 2003; Lindegren, 1968; SP Toimintakertomus 1905.
546 Ks. esim. Goodhart, 1988.
547 SP Pvm. Vuosikertomus 1868–1914.
548 SP Pvm. Vuosikertomus 1867, 1914.
549 SP Pvm. Vuosikertomus 1870–1914.
550 Hoffman, 1980.
551 SP Johtok. ptk. 24.11.1914, liite n:o 68.
552 Näitä kysymyksiä käsiteltiin erityisen aktiivisesti pankkivaltuusmiesten kertomuksessa sekä säätyvaltiopäivillä, missä pankkivaliokunta laati oman mietintönsä kertomuksen pohjalta.
553 SP vuoden 1875 ohjesääntö, As.kok. 20.7.1875, § 108–111.
554 Pipping, 1961, 213–217.
555 SP Pvm. Vuosikertomukset 1868–1914.
556 Aikalaisnäkemys kultakannan toiminnasta, ks. Cunliffe Committee, 1997; historiallinen arvio, Triffin, 1997.
557 Tudeer, 1939, 26–29.
558 Korpisaari, 1926, 7–12.
559 Diesen, 1922, 144–154.
560 Korpisaari, 1926, 13.
561 Korpisaari, 1926, 22.
562 Katzenellenbaum, 1925, 49–52.
563 Korpisaari, 1926, 14–15.
564 Pipping, 1969, 409–415.
565 SP Pvm. Vuosikertomukset 1913–1916.
566 Diesen, 1922, 158–161; Sveriges Riksbank.
567 SP Vuosikirja 1914–1920, 14–16.
568 Tudeer, 1939, 41–45.
569 SP vuosikirja 1914–1920, 15–16; Tudeer, 1939, 45–46; Korpisaari, 1926, 52–55.
570 Ks. esim. Tudeer, 1939, 46–47.
571 SP Vuosikirja 1914–1920, 21–22 ja 28; Korpisaari, 1926, 55–61.
572 SP Pvm. Vuosikertomukset 1914 ja 1916.
573 Ks. esim. Apunen, 1987, 276–280.
574 SP Vuosikirja 1914–1920, 28.
575 Korpisaari, 1926, 60–61.
576 SP Vuosikirja 1914–1920, 26.
577 League of Nations, 1920.
578 Simonsson, 1931, 42–43.
579 Heckscher, 1926, 43–68.
580 Katzenellenbaum, 1925, 56–57.
581 Sveriges Riksbank. Historisk monetär statistik, verkkojulkaisu.
582 Seitkari, 1958, 25–40.
583 Tarkiainen, 1971, 505–510.
584 SP Pvm. Vuosikertomus 1907–1917.
585 SP Pvm. Vuosikertomus 1917–1918.
586 VP 1917, Pk. I, 311–315.
587 Neuvottelua koskeva muistio on liitteenä vuoden 1917 valtiopäiväasiakirjoissa. VP 1917, Ak. IV, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 4, liite.
588 Ks. tarkemmin Tudeer, 1939, 82.
589 SP Pvm. ptk. 16.10.1917, SPA.
590 SP Pvm. ptk. 16.10.1917, SPA.
591 SP Pvm. Vuosikertomus 1918.
592 Torvinen, 1977, 118–121.
593 Tilanteen kehityksestä ks. esim. Rinta-Tassi, 1986, 47–106; Manninen, 1992, 346–393; Manninen, 1992, 398–432.
594 SP Pvm. ptk. 28.1.1918, SPA.
595 SP Pvm. ptk. 29.1.1918, SPA.
596 SP Pvm. ptk. 30.1.1918, SPA.
597 SP Pvm. ptk. 31.1.1918, SPA.
598 SP Pvm. Vuosikertomus 1917, Kertomus pankkivaliokunnalle Suomen Pankin

toiminnasta kapinan aikana 1918 (E. G. Palmén, K. J. Ståhlberg).
599 SP Pvm. ptk. 6.2.1918, SPA.
600 SP Pvm. ptk. 8.2.1918, SPA.
601 Tiedot Kansallisbiografiasta sekä eduskunnan kirjaston kansanedustaja-matrikkelista (verkkojulkaisuja).
602 SP Pvm. Vuosikertomus 1917, Kertomus pankkivaliokunnalle Suomen Pankin toiminnasta kapinan aikana 1918 (E. G. Palmén, K. J. Ståhlberg).
603 Rinta-Tassi, 1986, 190–192.
604 SP Johtok. ptk. 9.2.1918, SPA.
605 SP Kapinall. papereita, kansio 1, SPA.
606 SP Pvm. Vuosikertomus 1917, Kertomus pankkivaliokunnalle Suomen Pankin toiminnasta kapinan aikana 1918 (E. G. Palmén, K. J. Ståhlberg).
607 Piilonen, 1993, 562–563; SP Pvm. Vuosikertomus 1918.
608 Rinta-Tassi, 1986, 400, 413; Piilonen, 1995, 561, 566.
609 Liikepankeista tarkemmin ks. Ginström, 1962, 74; Heikel, 1922, 183, 186; Blomstedt, 1989, 270.
610 Työmies 8.2.1918.
611 Lyytinen, 1983, 89–95.
612 Rinta-Tassi, 1986, 197; Tudeer, 1939, 97–98.
613 Tudeer, 1939, 99.
614 Piilonen, 1993, 584–592, 607–614; Soikkanen, 1961; Ks. myös Kansallisbiografia / Gylling, Huotari (verkkojulkaisu).
615 SP Pvm. Vuosikertomus 1917, Kertomus pankkivaliokunnalle Suomen Pankin toiminnasta kapinan aikana 1918 (E. G. Palmén, K. J. Ståhlberg).
616 Torvinen, 1977, 203–207.
617 Piilonen, 1993, 563–564.
618 Piilonen, 1993, 560–561.
619 Piilonen, 1993, 564–566.
620 Tudeer, 1939, 54, 56.
621 VP 1917, Ak. IV, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 4, liite.
622 Tudeer, 1939, 51–52.
623 Tudeer, 1939, 50.
624 Tudeer, 1939, 39.
625 Tudeer, 1939, 82.
626 Tudeer, 1939, 101–102.
627 SP Pvm. Vuosikertomus 1918.
628 SP Pvm. Vuosikertomus 1918.
629 Tudeer, 1939, 72–75.
630 Tudeer, 1939, 160–162.
631 As.kok. 30.12.1921, Määräykset Suomen Pankin setelinannosta, § 18.
632 League of Nations, 1922; Sayers, 1976, 115–116.
633 Kindleberger, 1993, 323–328; Eichengreen, 1995, 153–162.
634 Keynes, 1924, 131.
635 Conférence Financière Internationale I–III, 1920; Siepmann, 1920.
636 League of Nations, 1922.
637 Finnish Currency, 1920.
638 Conférence Financière Internationale, 1920, 17–21.
639 Conférence Financière Internationale, 1920, 24–27; Eichengreen, 1995, 155–157.
640 Siepmann, 1920, 459.
641 KA J. K. Paasikiven arkisto, taloudellinen neuvottelukunta.
642 As.kok. 28.10.1920.
643 Korpisaari, 1926, 142.
644 Korpisaari, 1926, 161–164 ja 187–188.
645 SP Pvm. ptk. 1921, liite 30.
646 Tudeer, 1939, 155.
647 Eichengreen, 1995, 158.
648 Federal Reserve Bulletin, June 1922, 678–680; Hawtrey, 1922; Moure, 2002.
649 Tanner, 1966, 55–61.
650 Heckscher, 1926, 62.
651 Heckscher, 1926, 113–116.
652 Heckscher, 1926, 129.
653 Simonsson, 1931, 47–48.
654 Simonsson, 1931, 47–48.
655 Heckscher, 1926, 138.
656 Simonsson, 1931, 49.
657 Tudeer, 1939, 195–197.
658 Heckscher, 1916; Heckscher, 1922; Heckscher, 1926, 23–24.
659 SP Pvm. kertomus 1922; Tudeer, 1939, 184.
660 SP Pvm. ptk. 1922, liite 82, SPA.
661 Heckscher, 1923.
662 Keynes, 1923.

663 Heckscher, 1923.
664 Heckscher, 1923.
665 SP Pvm. Vuosikertomus 1923, 18.
666 SP Pvm. Vuosikertomus 1923, 13–14.
667 Jääskeläinen, 1977, 359.
668 Pvm. ptk. 12.1.1924, SPA.
669 Pvm. ptk. 21.2.1924, SPA.
670 Pvm. ptk. 22.8.1924, SPA.
671 Hirvilahti – Autio, 1995.
672 Suomen Pankin vuosikirja 1924.
673 Pvm. ptk. 13.11.1924, SPA.
674 Kultakantakomitean mietintö, 1925.
675 Ryti, 1925.
676 Sayers, 1976, 146–147.
677 Sayers, 1976, nide 3, liite 7.
678 Sayers, 1976, 135–136 ja 146.
679 Sayers, 1976, 137–144.
680 Sayers, 1976, nide 3, liite 13.
681 Keynes, 1925.
682 Pvm. ptk. 14.5.1925 ja 9.9.1925. SPA.
683 As.kok. 21.12.1925.
684 Tudeer, 1939, 246–248.
685 Tudeer, 1939, 258–259.
686 As.kok. 21.12.1925.
687 Layton, 1925.
688 Ryti, 1925.
689 Ks. esim. Aldcroft, 1978, 168–177.
690 Cassel, 1923.
691 Keynes, 1925.
692 Mundell, 2000.
693 Rossi, 1951, 205.
694 As.kok. 15.5.1920.
695 Autio, 1996.
696 VP 1926, Ed. Hahlin ym. lakialoite n:o 8, liitteet III.
697 Burjam, 1927.
698 Rossi, 1951, 189.
699 SP Pvm. ptk. 1927, SPA.
700 SP Kiertokirjeet, SPA.
701 VP 1928, Ak. V, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 8 (1927 VP).
702 SP Johtok. ptk. 4.11.1927, SPA.
703 J. K. Paasikiven päiväkirjoja 1914–1934, 2000, 80.
704 Rossi, 1951, 207–211; Kalela, 1987, 21.
705 Lester, 1939, 221.
706 Korpisaari, 1926, 141–142; Kansainliiton tilastollinen vuosikirja.
707 SP Pvm. Vuosikertomus 1928, 4.
708 Tamminen, 1945, liitetaulukko.
709 Kuusterä, 1980, 24–25.
710 SP Vuosikirja 1928, 14.
711 Ks. esim. Kindleberger, 1987, 100–103.
712 Kansainliiton tilastollisen vuosikirjan mukaan.
713 Säästöpankki, n:o 7/1930.
714 Autio, 1996.
715 Rossi, 1951, 231.
716 J. K. Paasikiven päiväkirjoja 1914–1934, 2000, 165.
717 Jääskeläinen, 1977, 471–478.
718 Säästöpankki 1/1932.
719 Mylly, 1989, 302.
720 Rossi, 1952, 231–232.
721 Jääskeläinen, 1977, 509–511.
722 Kalliala, 1950, 66–70.
723 Säästöpankki 1/1931, 152.
724 Rossi, 1951, 231–232.
725 Kindleberger, 1987, 144–147.
726 Kindleberger, 1987, 148–151; Hjerppe – Ikonen, 1995.
727 Kindleberger, 1987, 151–153.
728 Sayers, 1977, 360–372.
729 Sayers, 1977, 391–415.
730 Autio, 1992.
731 Ryti, 1931.
732 SP Pvm. Vuosikertomus 1931, 10–13.
733 Autio, 1992.
734 Toniolo, 2005, 116.
735 As.kok. 30.10.1931.
736 SP Pvm. Vuosikertomus 1938.
737 SP Johtok. Ptk, SPA.
738 SP Vuosikirja 1931.
739 Kalela, 1987, 96.
740 Kalela, 1987, 153.
741 Waris, 1945, taul. 1.
742 VP 1932, Ed. Kämäräisen ym. lakialoite n:o 4, liitteet V.
743 Komiteanmietintö n:o 9, 1932, Yleisten töiden järjestämistä sekä hinta- ja korkokysymyksiä selvittelemään asetetun asiantuntijalautakunnan mietintö.
744 Johtokunnan kirjelmä ks. SP Pvm. ptk. 2.12.1932, liitteet. SPA.
745 Ks. viite 744.
746 Komiteamietintö n:o 9. 1932.

747 Ks. viite 744.
748 Ks. viite 744.
749 SP Johtok. ptk. 1.12.1932, Kallion eriävä mielipide, SPA.
750 SP Pvm. Vuosikertomus 1933, 6.
751 Kindleberger, 1987, 201–212; Suomi, 1989, 136–140.
752 Nurkse, 1944, 47–57 ja 198.
753 Baster, 1937.
754 Ryti, 1933, 26.
755 Ryti, 1925; Keynes, 1924.
756 Baster, 1937, 573.
757 Nurkse, 1944, 51.
758 Kindleberger, 1987, 231–233.
759 Lindahl, 1933.
760 Törnrqvist, 1936.
761 SP Johtok. ptk. 18.10.1938, liite 38, SPA.
762 KA Bruno Suvirannan arkisto, kirjoituksia 1912–1939.
763 Jonung, 1979, 493.
764 Sayers, 1977, nide. 3, liite 28; Eichengreen, 1995, 365–382.
765 Ryti, 1937, 809–810.
766 As.kok., 25.10.1929.
767 Aaku, 1956.
768 Klinge, 1993.
769 Komiteanmietintö 1923:6, Pankki- ja säästöpankkitarkastuksen uudestaan järjestämisestä.
770 VP 1921, Pankkivaliokunnnan mietintö n:o 4 hallituksen esityksen johdosta laiksi pankkiyhtiön toiminnan tarkistuksesta.
771 SP Pvm. Vuosikertomus 1920, 11; SP Pvm. Vuosikertomus 1921, 17–18; VP 1922, Ak. IV–V, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 2.
772 Hyväksi esimerkiksi sopivat Mercator-lehden vuosien 1921–22 numerot.
773 Pihkala, 1961, 161–166.
774 Aaku, 1956, 122, 135.
775 J. K. Paasikiven päiväkirjoja vuosilta 1914–1934, 2000.
776 Autio – Ikonen – Elonen, 1991, 22–23.
777 J. K. Paasikiven päiväkirjoja vuosilta 1914–1934, 2000, 201–215.
778 SP Pvm. Ptk, 12.10.1931, SPA.
779 Aaku, 1956, 170–172, 175–176.
780 Kuusterä, 2002, 25–27.
781 SP Pvm. Vuosikertomus 1926, 1927.
782 Paluuta vanhaan kultapariteettiin on käsitellyt esim. Korpisaari, 1926.
783 Virkamiesten palkoista yleensä ks. Luoma, 1962; Suomen Pankin palkoista SP Pvm. Vuosikertomus 1915; SP Palkkasääntö 30.12.1925; SP Palkkasääntö 2.11.1937, SPA.
784 SP Pvm. ptk. 16.1.1926, SPA.
785 Luoma, 1926.
786 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967, 221–222, 250–253.
787 SP Pvm. Vuosikertomus 1922, 38.
788 Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967, 1967.
789 Valtioneuvoston historia IV, 1976, 31.
790 VP 1922, Ak. II, 1609–1615; VP 1922, Ak. IV–V, Pankkivaliokunnan mietintö n:o 2.
791 Mercator, vuosikerta 1922.
792 SP Pvm. Pvm. tutkimuspöytäkirja 27.12.1922–4.1.1923, SPA.
793 SP Pvm. ptk. 16.2.1923, SPA.
794 Tämä K. J. Kallialan laatima ja Eric von Frenckellin oikeaksi todistama muistio on liitetty SP Johtok. ptk. 22.5.1922, SPA.
795 J. K. Paasikiven päiväkirjoja vuosilta 1914–1934, 2000.
796 Rytistä tarkemmin ks. Turtola, 1994, Paavilainen, 1998.
797 Suomen liikemiehiä. Affärsmän i Finland II, M–Ö, 1930.
798 Suomen liikemiehiä. Affärsmän i Finland I, A–L, 1930.
799 Suomen liikemiehiä. Affärsmän i Finland I, A–L, 1930.
800 Lauri af Heurlinista tarkemmin ks. Kuka Kukin On 1950; Soikkanen, 1975, 309.
801 Lakimiesmatrikkeli 1930.
802 SP Pvm. ptk. 13.4.1926, SPA.
803 Valtioneuvoston historia IV, 1976, 83; Suomen liikemiehiä. Affärsmän i Finland I, A–L, 1930.
804 Mylly, 1989; Eduskunnan pääsihteeri Erkki Ketolan haastattelu.
805 Kuusterä, 1998.

806 SP Pvm. ptk. 19.3.1937, SPA.
807 Suomen Pankin virkailijamatrikkeli 1811–1967, 1967.
808 Kuka Kukin On 1966.
809 SP Pvm. ptk. 17.11.1938, SPA.
810 J. K. Paasikiven päiväkirjoja vuosilta 1914–1934, 2000.
811 Tudeer, 1939, 284; SP Pvm. ptk., 2.11.1937, SPA.
812 SP Vuosikirja 1938.
813 Suomen Pankin konttorien töiden järjestelyä ja suoritusta sekä kirjanpitoa koskevat ohjeet I, 1935, 1–5.
814 SP Johtok. ptk. 20.2.1922, SPA.
815 Suomen Pankin konttorien töiden järjestelyä ja suoritusta sekä kirjanpitoa koskevat ohjeet II, 1935; 37–45.
816 SP Johtok. ptk. 22.5.1924, SPA.
817 Suomen Pankin konttorien töiden järjestelyä ja suoritusta sekä kirjanpitoa koskevat ohjeet I, 1935, 21–23.
818 Suomen Pankin vuosikirja 1921–1938.
819 Tilastotoimen historiasta esim. Luther, *Suomen tilastotoimen historiaa vuoteen 1976*, 1993, 180–184.
820 SP Johtok. ptk. 11.10.1926, SPA.
821 SP Pvm. ptk. 2.12.1930, SPA.
822 Suvirannasta ks. Kuitunen – Sullström, 1984, 56; SKS, Kansallisbiografia, verkkojulkaisu.
823 SP Pvm. ptk. 14.12.1938, SPA.
824 SP Pvm. ptk. 20.6.1927, SPA.
825 Toniolo, G., 2005, 24–48.
826 SP Pvm. ptk. 1.7.1930, SPA.
827 Toniolo, G., 2005, 101.
828 Suomen Pankki, Vuosikirja 1922–1939.
829 Suomen Pankki, Vuosikirja 1922–1939.
830 As.kok. 19.2.1895, SP ohjesääntö, § 5; As.kok. 21.12.1925, SP ohjesääntö, § 30; SP Vuosikirja 1895–1925.
831 SP Pvm. Vuosikertomus 1928–1934.
832 Tudeer, 1939, 101–102, 226.
833 Arvostuskäytännöistä yksityiskohtaisemmin ks. Ikonen, 1998.
834 Tudeer, 1939, 178–227.
835 Tudeer, 1939, 125.
836 SP Pvm. Vuosikertomus 1920–1939.
837 Aihetta käsitellyt Rossi, 1951, 256–259.
838 Esim. SP Pvm. ptk. 4.2.1932, SPA.
839 Lavonius, 1925.
840 Nevanlinna, 1913.
841 Nevanlinna, 1931, 37–38.
842 Kakkuri, 1999.
843 SP Pvm. ptk. 26.10.1933, SPA.
844 Hakalehto, 1976.
845 Hyväksi esimerkiksi sopii Frenckellin vaatimus diskonttokoron korottamisesta pankkivaltuuston kokouksessa vuoden 1940 lopulla. SP Pvm. ptk. 16.12.1940, SPA.
846 Cassel, 1928.
847 Schybergson, 1914, 280.

LIITE

VALTIOVARAINPÄÄLLIKÖT, PANKKIVALTUUTETUT JA SUOMEN PANKIN PÄÄJOHTAJAT

Senaatin valtiovaraintoimituskunnan päälliköt vuoteen 1868

E. E. Tulindberg	1809–1812
G. E. von Haartman	1812–1815
C. J. Sacklén (Edelsköld)	1816–1820
A. H. Falck	1820–1833
L. Sacklén (Sackleen)	1833–1840
L. G. von Haartman	1840–1858
C. F. T. Langenskiöld	1858–1863
J. V. Snellman	1863–1868

Pankkivaltuutetut 1868–1939

R. A. Montgomery	1867–1882, pj. 1867–1882
J. W. Rosenborg	1867–1871
C. G. Borg	1868–1875
C. A. Öhrnberg	1868–1877
F. W. G. Hjelt	1872–1882, pj. 1882–1885
G. Z. Forsman (Yrjö-Koskinen)	1877–1882
L. H. S. Mechelin	1877–1882
R. O. Lagerborg	1882
L. L. Lindelöf	1882–1900, pj. 1885–1900
A. Meurman	1882–1905
F. G. O. Stjernvall	1882–1905, pj. 1905
O. Donner	1885–1905, pj. 1900–1905
W. Hackman	1891–1894 (senaatti ei tunnustanut)
O. A. Malm	1891–1894 (senaatti ei tunnustanut)
F. W. Rosenlew	1891–1892 (senaatti ei tunnustanut)
H. Åström	1891–1894 (senaatti ei tunnustanut)
E. F. M. Hallberg	1900–1907, pj. 1905–1907

E. G. Palmén	1905–1919, pj. 1907–1917, 1918–1919
K. J. Ståhlberg	1905, 1908–1919
G. A. Björkenheim	1907–1917
A. L. Gripenberg	1907–1908
W. A. Lavonius	1907–1909, 1920–1924, pj. 1920–1924
H. Lindroos	1907–1909
H. G. Paloheimo	1907–1917
E. F. Nevanlinna	1909–1912, 1919–1932, pj. 1924–1932
Y. Sirola	1909–1910
M. Paasivuori	1911–1912
H. G. Renvall	1912–1917
K. G. Söderholm	1912–1917
E. O. V. Gylling	1917–1918, pj. 1917–1918
A. Huotari	1917–1918
E. J. V. Huttunen	1917–1919
J. Mäki	1917–1919
L. K. Relander	1918–1921
E. Schybergson	1918–1920, pj. 1919–1920
K. T. Heinonen	1919–1922
V. A. Tanner	1919–1945, 1951–1962, pj. 1933–1945
A. Ramsay	1920–1923
E. Y. Pehkonen	1921–1927
H. R. W. Wuolijoki	1922–1928
A. af Forselles	1923–1930
H. V. Vasenius	1924–1927
J. Lahdensuo	1927–1939, pj. 1932–1933
Y. R. Pulkkinen	1927–1929, 1932–1933
J. Helo	1928–1933
R. W. Itkonen	1928–1930
N. Liakka	1928–1929
A. Raatikainen	1928–1930
M. F. Rosenberg	1929–1930
V. Vesterinen	1929–1954, pj. 1948–1954
J. E. Ailio	1930–1933
E. von Frenckell	1930–1945
T. A. Junnila	1930–1932, 1932–1939
J. Leppälä	1930–1951
E. Kilpi	1933–1945
A. J. Ryömä	1933–1939
A. Hackzell	1939–1945
J. E. Pilppula	1939–1951

Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajat 1812–1939

C. J. Sacklén (Edelsköld)	1812–1816
C. J. Idman (Idestam)	1817–1820
O. H. Lode	1820–1827
J. G. Winter	1827–1841
C. W. Trapp	1841–1853
A. L. Born	1853–1856 (vs. 1845–1853)

A. Federley	1853–1854 (vs.)
R. Trapp	1854–1856 (vs.)
F. I. Edelheim	1856–1858
W. Blidberg	1858–1861
C. I. Björkman	1862–1866
V. G. von Haartman	1866–1870
A. W. O. Florin	1870–1875
G. A. S. von Troil	1875–1884
G. R. A. Charpentier	1884–1897
K. T. A. Wegelius	1898–1906
C. H. von Collan	1907–1918
O. E. Stenroth	1918–1923
A. Ramsay	1923–1924 (vs.)
R. H. Ryti	1923–1940
J. W. Rangell	1939–1941 (väliaikainen)

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)
Valtiosihteerin virasto
Aktit

Senaatin arkisto, Valtiovaraintoimituskunta
Salaiset asiakirjat
Kultakantakomitean mietintö

Yksityisarkistot
J. K. Paasikivi
Bruno Suviranta

Suomen Pankin arkisto (SPA)
Pankkivaltuusmiesten ptk.
Johtokunnan ptk.
Johtokunnan puheenjohtajien arkistot
Henkilökuntamatrikkelit
Asiamiehen kertomukset
Rahastojen tilikirjat
Suomen Pankin kiertokirjeet
Suomen Pankin tutkimuslaitos
Tilinpäätöksen liitetiedot
Viikoittaiset tilailmoitukset

Komitea-asiakirjat
Bankkommitténs betänkande I, Bankkommitténs underdåniga förslag till förändrad organisation af bankanstalterna (Ruotsin pankkikomitean mietintö), 1883
Ehdotus yksityisten pankkien perustamisesta 1884:8
Suomen Pankin hallinnon uudistaminen 1884:21
Pankki- ja säästöpankkitarkastuksen uudelleen järjestäminen 1923:6
Kultakantakomitea 1925
Yleisten töiden järjestäminen 1932:9

Asetuskokoelma

Suomi

13.10.1809 Fredrikshamns fred afslutad derstädes emellan Ryssland och Sverige
12.12.1811 Reglemente för Växel- Låne- och Depositionskontoret
31.1.1816 Förändringar i reglementet för detsamma
30.5.1817 Växel- Depositions- och Lånebanken
10.9.1823 Banken tillhör förvaltningen af jordbruks- och manufakturlånefonden
17.7.1826 Lagfart å der pantsatt fastighet
9.4.1840 Ryskt silfermynt utgör Finlands hufvudmynt
19.8.1840 Förbud mot införsel af utländskt sedelmynt
18.11.1840 Instruktion för Banken och dess underlydande kontor
7.4.1841 Invexling af svenskt mindre sedelmynt mot ryskt mynt
13.4.1859 Förordning om förändrad organisation af Finlands Bank
9.11.1859 Vilkoren för kassakreditiv, upp- och afskrifningräkning samt insättning af penningar emot ränta i Finlands Bank
15.1.1866 Armollinen asetus yksityispankeista setelinanto-oikeudella
19.12.1867 Armollinen asetus Suomen Pankin hallinnosta ja hoidosta
26.7.1875 Armollinen ohjesääntö Suomen Pankille
27.6.1878 Armollinen ohjesääntö Suomen Pankille
10.5.1886 Armollinen asetus pankkiliikkeestä, jota yhtiö harjoittaa
19.2.1895 Armollinen ohjesääntö Suomen Pankille
9.6.1904 Armollinen asetus toimenpiteistä yhteyden aikaansaamiseksi Keisarikunnan ja Suomen Suuriruhtinaanmaan rahajärjestelmien välillä
9.3.1908 Armollinen asetus sisältävä johtosäännön Suomen eduskunnan pankkivaltuusmiehille
30.12.1921 Määräykset Suomen Pankin setelinannosta
21.12.1925 Rahalaki
21.12.1925 Suomen Pankin ohjesääntö
30.10.1931 Laki Suomen Pankin ohjesäännön 7 ja 8 §:n muuttamisesta

Venäjä

Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii (PSZ). Seriia 1–2.

Muut virallisjulkaisut

Valtiopäiväasiakirjat 1863–1939
Pankkivaltuusmiesten kertomus 1868–1939
Suomen Pankki. Kertomus Suomen Pankin hoidosta 1869–1939
Suomen Pankki. Vuosikirja 1919–1939

Lehdet

Bank of Finland Monthly Bulletin 1921–1939
Federal Reserve Bulletin 1922
Helsingfors Dagblad 1874
Helsingfors Tidningar 1832
Mercator 1921–1922
Suomen pienviljelijä 1932
Säästöpankkilehti 1931
Työmies 1918

Verkkolähteet

Bank for International Settlements (BIS) http://www.bis.org
Eduskunnan kirjasto. Kansanedustajat 1907–. http://www.eduskunta.fi
Kansallisbiografia – verkkojulkaisu. SKS. Biografiakeskus. http://www.kansallisbiografia.fi
Suomen sotasurmat 1914–1922. Valtioneuvoston kanslia / Kansallisarkisto. http://vesta.narc.fi
Sveriges Riksbank. Historia, Historisk monetär statistik. http://www.riksbanken.se

KIRJALLISUUS

Aaku, Eero, Suomen liikepankit 1862–1955 (Julkaisematon käsikirjoitus), 1956.
Agardh, J. M., *Om bank-väsendet och penninge-theorien*, 1865.
Aldcroft, Derek, *From Versailles to Wall Street 1919–1929*, 1978.
Andreen, Per G., Det svenska 1700-talets syn på banksedlar och pappersmynt. *Historisk tidskrift 76, no. 1*, 1956.
Apunen, Osmo, Rajamaasta tasavallaksi. Teoksessa *Suomen historia 6. Romantiikasta modernismiin, rajamaasta tasavallaksi.* Toim. Blomstedt, Yrjö, 1987.
Arola, Mika, *Foreign capital and Finland. Central government's first period of reliance on international financial markets 1862–1938.* Bank of Finland E:37, 2006.
Autio, Jaakko, Lama ja raha. Suomen luopuminen kultakannasta vuonna 1931. Suomen Pankin keskustelualoitteita 30/1992, 1992.
Autio, Jaakko, Valuuttakurssit Suomessa 1864–1991. Katsaus ja tilastosarjat. Suomen Pankin keskustelualoitteita 1/92, 1992.
Autio, Jaakko, Korot Suomessa 1862–1952. Suomen Pankin keskustelualoitteita 7/96, 1996.
Autio, Jaakko – Ikonen, Vappu – Elonen, Heikki U., Liikepankkien vaikeudet ja Suomen Pankin tukitoimet 1928–1934. Suomen Pankin keskustelualoitteita 25/91, 1991.
Bank Polski 1828–1928, 1928.
Barkai, Haim, Macro-economics of tsarist Russia in the industrialization era: Monetary developments, the balance of payments and the gold standard. *Journal of Economic History 33, no. 2*, 1973.
Björkqvist, Heimer, *Guldmyntfotens införande I Finland åren 1877–1878.* Publikationer utgiven av Finlands Banks institut för ekonomisk forskning B:13, 1953.
Björkqvist, Heimer, *Valutakurser och valutapolitik i Finland åren 1810–1965.* Skriftserie utgiven av Handelshögskolan vid Åbo akademi A:10, 1968.
Blomstedt, Yrjö, *Valtiokonttori 1875–1975. Historiallinen katsaus*, 1976.
Blomstedt, Yrjö, *Kansallis-Osake-Pankin historia I. 1889–1939.* 1989.
Bloomfield, Arthur, *Monetary policy under the international gold standard 1880–1914*, 1959.
Borgström, Henrik Jr., *Om hypoteks-föreningar*, 1858.
Borgström, Henrik Jr., *Penningställningen år 1859 och privatbanker*, 1859.
Brisman, Sven, Den palmstruchska banken och Riksens ständers bank under den karolinska tiden. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 I,* 1918.
Brisman, Sven, *Sveriges affärsbanker. Grundläggningstiden*, 1924.
Brisman, Sven, Tiden 1803–1860. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 IV*, 1931.
Buchholtz, Anton, *Geschichte der Juden in Riga*, 1899.
Bullion Report, 1810. Teoksessa *The paper pound. of 1797–1821.* Toim. Cannan, Edwin (jälkipainos 1969).
Burjam, Friedrich, Staten, krediten och den rådande penningknappheten. *Ekonomiska Samfundets tidskrift (ny serie), no 6–10*, 1927.
Cassel, Gustav, The present situation of foreign exchanges, *Economic Journal 26, no. 103*, 1916.

Cassel, Gustav, *Money and foreign exchange after 1914*, 1922.
Cassel, Gustav, Restoration of the gold standard. *Economica 9, no. 4,* 1923.
Cassel, Gustav, *Post-war monetary stabilization.* Julius Baer foundation, 1928.
Castrén, Robert, *Finska deputationen*, 1879.
de Chaudoir, Baron S., *Aperçu sur les monnaies russes. Première partie*, 1836 (jälkipainos 1974).
Chydenius, Anders, *Rikets hjelp genom en naturlig finance-system*, 1766.
Clapham, John, *The Bank of England: A history, Vol. II,* 1944.
Conant, Charles, *History of modern banks of issue*, 1915.
Conférence financière Internationale, Comptes rendus de la conférence I, 1920.
Cramp, A. B., Horsley Palmer on bank rate. *Economica 26, no. 104*, 1959.
Crisp, Olga, Russian financial policy and the gold standard at the end of the nineteenth century, *Economic History Review 6 (new series), no. 2,* 1953.
Cunliffe Committee, First interim report. Teoksessa *The gold standard in theory and history*. Toim. Eichengreen, Barry – Flandreau, Marc, 1997.
Danielson-Kalmari, J. R., *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika I,* 1920.
Danielson-Kalmari, J. R., *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnellä vuosisadalla. Kustavilainen aika. Kolmas osa. Edellinen nide*, 1933.
Daugherty, Marion, The currency-banking controversy II, *Southern Economic Journal 9, no. 3,* 1943.
Davidson, David, Det svenska pappersmyntets gångbarhet i Finland efter skilsmässan från Sverige. *Ekonomisk Tidskrift 2*, 1900.
Davidson, David, Tiden 1834–1860. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 IV*, 1931.
Dehn, Wladimir, The Russian currency reform, *Economic Journal 8, no. 30*, 1898.
Die Reichsbank 1876–1900, s.d.
Die Reichsbank 1901–1925, s.d.
Diesen, Emil, *Exchange rates of the world: January 1st 1914 – December 31st 1921*, 1922.
van Dillen, J. G., The bank of Amsterdam. Teoksessa *History of the principal public banks*. Toim. van Dillen, J. G., 1934.
Dovring, Folke, The transformation of European agriculture. Teoksessa *The Cambridge Economic History of Europe. Vol 6*. Toim. Habakkuk, H. J. – Postan, M., 1965.
Eagly, Robert V., *The Swedish bullionist controversy*, 1971.
Eichengreen, Barry, Golden fetters. *The Gold Standard and the Great Depression 1919–1939*, 1995.
Einaudi, Luca, *Money and politics. European monetary unification and the international gold standard (1865–1873),* 2001.
Elliott, Geoffrey, *The Mystery of Overend & Gurney: A Financial Scandal in Victorian London*, 2006.
Engelhardt, Hermann, *Zur Geschichte der livländischen adeligen Güterkreditsozietät*, 1902.
Feinstein, Charles E. – Temin, Peter – Toniolo, Gianni, *The European economy between the wars,* 1997.
Flandreau, Marc, *The glitter of gold: France, bimetallism and the emergence of the international gold standard 1848–1873*, 2004.
Ginström, Egidius, *Helsingin Osakepankki puolen vuosisadan taipaleella*, 1962.
Goodhart, Charles A. E., *The evolution of central banks*, 1988.
Granfelt, George, Finlands första affärsbank, *Finsk Tidskrift*, 1909.
Granfelt, George, *Förenings-Banken I Finland 1862–1912*, 1912.
Gregory, Paul – Sailors, Joel W., Russian Monetary Policy and Industrialization, 1861–1913. *Journal of Economic History 36, no. 4*, 1976.

Hakalehto, Ilkka, *Väinö Tanner. Taipumattoman tie,* 1973.
Hallendorff, Carl, Riksens ständers bank 1719–1766. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 II,* 1919.
Hallendorff, Carl, Bankens öden från mössväldet till den andra realisationen. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 III*, 1920.
Handbook on the history of European banks. Toim. Pohl, Manfred, 1994.
Hawtrey, Ralph G., The Genoa resolutions on currency, *Economic Journal 32, no. 127*, 1922.
Hawtrey, Ralph G., *A century of bank rate*. 1938 (jälkipainos 1962).
Hayward, Oliver Stoddard, *Official Russian policies concerning industrialization during the finance ministry of M. Kh. Reutern 1862–1878*. Doctoral thesis, University of Wisconsin, 1973.
Heckscher, Eli F., Växelkursens grundval vid pappersmyntfot, *Ekonomisk Tidskrift 18, no. 10*, 1916.
Heckscher, Eli F. Alltings återställelse, *Ekonomisk Tidskrift 24, no. 3–4,* 1922.
Heckscher, Eli F., *Nyordning av Finlands penningväsende*, 1923.
Heckscher, Eli F., *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget, Del II,* 1926.
Heckscher, Eli F., The Bank of Sweden in its Connection with the Bank of Amsterdam. Teoksessa *History of the principal public banks*. Toim. van Dillen, J. G., 1934.
Heckscher, Eli F., *De svenska penning-, vikt- och måttsystemen. En historisk översikt*. Publikationer utgivna av Historielärarnas förening, 1941.
Heckscher, Eli F., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra Delen: Det moderna Sveriges grundläggning,* 1949.
Heikel, Felix, *Pohjoismaiden osakepankki kauppaa ja teollisuutta varten 1872–1919*, 1922.
Heikkinen, Sakari, *Suomeen ja maailmalle*. Tullihallitus, 1994.
Heikkinen, Sakari – Heinonen, Visa – Kuusterä, Antti – Pekkarinen, Jukka, *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 17a, 2000.
Heikkinen, Sakari – Tiihonen, Seppo, *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*, 2009.
Heikkinen, Sakari – Tiihonen, Seppo, *Kriisinselvittäjä. Valtiovarainministeriön historia 2*, 2009.
Heikkinen, Sakari – Kuusterä, Antti. Virkakoneiston rattaat ja talouden pyörät. Suomalaisen talouspolitiikan alku (1809–1860). Teoksessa *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio – juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Toim. Heinonen, Visa – Jäntti, Markus – Vartiainen, Juhana, 2007.
Heller, Klaus, *Die Geld- und Kreditpolitik des russischen Reiches in der Zeit der Assignaten*, 1983.
Hirvilahti, Jon – Autio, Jaakko, Vuoden 1926 valuuttakurssiratkaisun tarkastelu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja 1995:1,* 1995.
Hjerppe, Riitta, *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Suomen Pankki, Kasvututkimuksia 13, 1988.
Hoch, S. L., The banking crisis, peasant reform, and economic development in Russia, 1857–1961. *American Historical Review 96, no. 3*, 1991.
Hoffman, Kai, *Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 124, 1980.
Horsefield, J. Keith, The origins of the bank charter act 1844. *Economica 11, no. 44*, 1944.
Hughes, J. R. T., The commercial crisis of 1857. *Oxford Economic Papers 8 (new series), no. 2,* 1956.

Höjer, Torvald, *Carl Johan i den stora koalitionen mot Napoleon. Från landstigningen i Stralsund till stilleståndet i Rendsburg*. Diss. Uppsala universitet, 1935.
Ikonen, Vappu, Suomen Pankin tase vuosina 1868–1992. Kuukausisarjat. Suomen Pankin keskustelualoitteita 19/98, 1998.
J. K. Paasikiven päiväkirjoja 1914–1934. "Olen tullut jo kovin kiukkuiseksi". Toim. Rumpunen, Kauko. Kansallisarkiston ystävät – Riksarkivets vänner ry, 2000.
Jonung, Christina – Ståhlberg Ann-Charlotte, *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år,* 1990.
Jonung, Lars, Knut Wicksell's norm of price stabilization and Swedish monetary policy in the 1930's. *Journal of Monetary Economics Vol. 5, no. 4.*
Jussila, Osmo, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, 1987.
Jussila, Osmo, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, 2004.
Jussila, Osmo, Kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihteeri ja senaatti. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Hallintohistoriakomitea. Toim. Savolainen, Raimo, 1996.
Jutikkala, Eino, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia XV, 1932.
Järvinen, Kyösti, *Der Zahlungsverkehr im Aussenhandel Finnlands vor der Ausbildung des einheimischen Bankwesens*, 1921.
Jääskeläinen, Mauno, Keskustapolitiikan aika. Teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917–1966 I*. Valtioneuvoston historiatoimikunta, 1977.
Jääskeläinen, Mauno, Demokratian kriisi. Teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917–1966 I*. Valtioneuvoston historiatoimikunta, 1977.
Kahan, Arcadius, Government policies and the industrialization of Russia, *Journal of Economic History 27, no. 4, 1967.*
Kakkuri, Pekka, *Suomettarelainen maalaisliitossa. Jalo Lahdensuon yhteiskunnalliset aatteet ja toiminta*. Suomen historiallinen seura. Bibliotheca historica 41, 1999.
Kalela, Jorma, *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933*. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 13, 1987.
Kalima, Kai, *Pankkien valvonnasta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus pankkitarkastusorgaanien toimivallasta*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 150, 1980.
Kalleinen, Kristiina, *"Isänmaani onni on kuulua Venäjälle". Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä.* SKS, 2001.
Kalliala, K. J., Korkosopimukset Suomessa. Teoksessa *Juhlajulkaisu Rainer von Fieandtin kuusikymmenvuotispäivänä*. Toim. Suviranta, Bruno – Pipping, Hugo E. – Waris, Klaus, 1950.
Kallioinen, Mika, *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. SKS, Historiallisia tutkimuksia 215, 2003.
Kansallis-Osake-Pankki 1889–1939, 1940.
Karl Johanstiden och den borgerliga liberalismen 1809–1865. Teoksessa *Den svenska historien*. Toim. Grenholm, Gunvor, 1968.
Katzenellenbaum, S. S. (Zahari Solomonovitš), *Russian currency and banking 1914–1925*, 1925.
Kaupunkien yleinen paloapuyhdistys 1823–1932, 1932.
Kekkonen, Jukka, *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa 1855–1879*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 172, 1987.
Keynes, John Maynard, *Tract on monetary reform*, 1923.
Keynes, John Maynard, *The economic consequences of Mr. Churchill*, 1925.

Kilpi, O. K., *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75. Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen tiedoista. 1–3, Maaseutu, kaupungit, koko maa.* Taloustieteellisiä tutkimuksia 12 ja 19, 1913–15.
Kindleberger, Charles, *The world in depression 1929–1939*, 1987.
Kindleberger, Charles, *Manias, panics and crashes: A history of financial crises*, 1996.
Klinge, Renne, "Pankkiboomi". Vuosina 1916–1920 perustetut liikepankit ja niiden kohtalot. Suomen Pankki. Tutkimusosasto, Työpaperi 5/1993, 1993.
Korhonen, Keijo *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826.* Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 65, 1963.
Korpisaari, Paavo, Suomen maanviljelys- ja teollisuuspankki vv. 1897–1901. *Yhteiskunta-taloudellinen Aikakauskirja 19*, 1923.
Korpisaari, Paavo, *Suomen markka.* Taloustieteellisiä tutkimuksia XXXIV, 1926.
Krusius-Ahrenberg, Lolo, Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan. Teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia 2.* Eduskunnan historiakomitea, 1981.
Kuitunen, Tero – Sullström, Risto, Kansantaloustieteen opetus, tutkintovaatimukset ja väitöskirjatutkimus Helsingin yliopistossa. Teoksessa *Sata vuotta suomalaista kansan-taloustiedettä. Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984.* Toim. Koskenkylä, Heikki et al., 1984.
Kuka kukin oli, 1961.
Kuka kukin on. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista, 1930, 1950, 1966.
Kuusterä, Antti, *Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*, 1995.
Kuusterä, Antti, *Lähellä ihmistä. Osuuspankkitoiminta 100 vuotta*, 2002.
Kuusterä, Antti, 1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka. Teoksessa *Nälkä Talous Kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin.* Toim. Pitkänen, Kari, 1987.
Kuusterä, Antti, Rahatalouden leviäminen Suomeen. Teoksessa *Raha ja rahakriisit.* Toim. Autio, Jaakko – Hjerppe, Riitta, 1996.
Kuusterä, Antti, *Suomen Asuntohypoteekkipankki 1927–1979*, 1980.
Kuusterä, Antti, *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859–1913.* Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 149, 1989.
Laine, Eevert, *Suomen vuoritoimi 1809–1884 I. Yleisesitys.* Historiallisia tutkimuksia 31, 1950.
Lappalainen, J. T. – Wolke, Lars Ericson – Pylkkänen, Ali, *Suomen sodan historia 1808–1809.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 2008.
Law, John, *John Law's 'Essay on a land bank'*, Toim. Murphy, Antoin E., 1994.
Lavonius, Wille A., Kultakannalle palaaminen (Helsingin Sanomat 13.5.1924). Teoksessa Lavonius, Wille A., *Valikoima taloudellisia kirjoituksia*, 1934.
Layton, William T., British opinion on the gold standard, *Quarterly Journal of Economics 39, no. 2*, 1925.
Lesch, Bruno, Palmstruchska bankens Åbokontor. *Ekonomiska samfundets tidskrift (ny serie), häfte 3,* 1925.
Lester, Richard, *Monetary experiments: Early American and recent Scandinavian*, 1939.
Levitševa, I. N., Stanovlenie denezhnoi i bankovskoi sistemy rossii, Teoksessa *Iz istorii gosudarstvennoi kreditnoi sistemy Rossii.* Toim. Petrov, Yuri A., 2004.
Lindahl, Erik, Sveriges riksbanks konsumtionsprisindex. *Ekonomisk Tidskrift 35, no. 3*, 1933.
Lindahl, Erik – Lundberg, Hans, Konsumtionsprisernas utveckling i Sverige 1931–1937. *Ekonomisk Tidskrift 40, no. 1,* 1938.
London and Paris as International Financial Centres in the Twentieth Century. Toim. Cassis, Youssef – Bussère, Eric, 2006.

Luoma, Väinö, *Valtion virkamiesten järjestäytyminen Suomessa 1–2.* Virkamiesliiton julkaisuja 8/1, 8/2, 1962.
Luther, Georg, *Suomen tilastotoimen historia vuoteen 1970.* Tilastokeskus. Tutkimuksia, 1993.
Lyytinen, Eino, *Työväen pankki STS ja sen edeltäjät 1909–1984*, 1983.
Maijala, Nina, Rahakirstun vartijat. Suomen Pankin virkamiehet 1811–1877. Suomen ja Pohjoismaiden historian Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 2006.
Manninen, Turo, Kaartit vastakkain. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä.* Päätoim. Manninen, Ohto, 1992.
Manninen, Turo, Tie sotaan. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 1. Irti Venäjästä.* Päätoim. Manninen, Ohto, 1992.
Mauranen, Tapani, Kauppa ja liikenne. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1.* Toim. Jutikkala, Eino – Kaukiainen, Yrjö – Åström, Sven-Erik, 1980.
Montgomery, Arthur, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719–1778. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 III,* 1920.
Moure, Kenneth, *The gold standard illusion. France, the Bank of France, and the international gold standard 1914–1939*, 2002.
Mundell, Robert, A reconsideration of the twentieth century. *American Economic Review 90, no. 3,* 2000.
Mylly, Juhani, *Maalaisliitto – Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939*, 1989.
Neovius, Ernst, *Suomen raha-asiain järjestämisestä Porvoon valtiopäiviä lähinnä seuranneina vuosina. I,* 1899.
Nevanlinna, Ernst, *Kaksi kansantalouden tutkimuksen merkkimiestä*, 1913.
Nevanlinna, Ernst, *Suomen Pankki. Mitä sen pitää tehdä, mitä se voi tehdä, mitä se ei voi tehdä.* Suomen Pankin julkaisuja, 1931.
Nevanlinna, Ernst, *Yhteiskunnallisen talouselämän pääpiirteet.* Kansantaloudellinen käsikirjasto, 1932.
Nevanlinna, Ernst, *Suomen raha-asiat vuosina 1863–1904.* Kansantaloudellinen yhdistys. Taloustieteellisiä tutkimuksia V, 1907.
Nikula, Oskar, *Malmska handelshuset i Jakobstad.* SLS 316, 1948.
Nordlund, K. I., *Blad ur Närpes historia. Tredje delen*, 1931.
Nordström, Johan Jakob, *Afhandlingar rörande läran om crediten I. Credit- och bankväsendet*, 1853.
Nordvik, Helge W. – Knutsen, Sverre, Bankenes rolle i norsk industriell utvikling 1850–1914. *Det nye pengesamfunnet. Research on banking, capital and society.* Rapport nr. 10, 1990.
Obstfeld, Maurice – Taylor, Alan, Sovereign risk, credibility and the gold standard: 1870–1913 versus 1925–1931, *Economic Journal 113, no. 487*, 2003.
Oddy, J. Jephson, *European commerce I–II,* 1807.
Olsson, Ulf, Swedish commercial banking over 150 years. Teoksessa *Handbook on the history of European banks.* Toim. Pohl, Manfred, 1994.
Overstone, Lord (Samuel Loyd), Reflections suggested by a perusal of Mr J. Horsley Palmer's pamphlet on the causes and consequences of the pressure on the money market, 1837. Teoksessa *Tracts and other publications on metallic and paper currency, by the Right Hon. Lord Overstone,* 1858 (jälkipainos 2006).
Paasivirta, Juhani, *Pienet valtiot Euroopassa. Kansainvälisen järjestelmän muutoksia 1800–1900-luvuilla.* Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 139, 1988.
Paasivirta, Juhani, *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit*, 1978.
Paavilainen, Marko, *Karjalasta kaukomaille. Valtameri osakeyhtiön ja sen edeltäjien vaiheet 1913–1998,* 1998.

Parker Willis, Henry, Monetary reform in Russia, *Journal of Political Economy 5, no. 3,* 1897.
Parker Willis, Henry, *A history of the Latin monetary union: a study of international monetary action*, 1901 (jälkipainos 2006).
Pekkarinen, Jukka – Vartiainen, Juhana, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja.* 2. tark. painos, 1995.
Pihkala, Erkki, Kredit och kreditformer i Finland 1840–1914. Teoksessa *Utviklingen av kreditt og kredittinstitusjoner i de nordiske land ca. 1850–1914.* Toim. Blom, Grethe Authén. Utgitt med bidrag fra "Det XVII nordiske historikermøte", 1978.
Pihkala, K. U., *Suomen hypoteekkiyhdistys 1861–1961,* 1961.
Piilonen, Juhani, Rintamien selustassa. Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920, 2. Taistelu vallasta.* Toim. Manninen, Ohto, 1993.
Pintner, Walter M., *Russian economic policy under Nicholas I*, 1967.
Pipping, Hugo E., *Myntreformen år 1865*, 1928.
Pipping, Hugo E., *Paperiruplasta kultamarkkaan. Suomen Pankki 1811–1877*, 1961.
Pipping, Hugo E., *Kultakannan turvissa. Suomen Pankki 1878–1914*, 1969.
Protokoll förda hos höglofliga ridderskapet och adeln vid lantdagen i Borgå 1809. Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1905.
Protocoll hållit i det högvördiga präste ståndet vid landtdagen i Borgå stad år 1809. Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1899.
Protocoller hållna hos det hedervärda bonde ståndet vid landtdagen i Borgå, år 1809. Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1893.
Raeff, Marc, *Michael Speransky. Statesman of imperial Russia 1772–1839,* 1969.
Ramel, Stig, *Göran Magnus Sprengtporten. Förrädaren och patrioten*, 2003.
Rasila, Viljo, Liberalismin aika. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2.* Toim. Ahvenainen, Jorma – Pihkala, Erkki – Rasila, Viljo, 1982.
Rasila, Viljo, Väestönkehitys ja sosiaaliset ongelmat. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2.* Toim. Ahvenainen, Jorma – Pihkala, Erkki – Rasila, Viljo, 1982.
Reutern, Michael (Mihail), Denkschrift, 1866. Teoksessa *Die finanzielle Sanierung Russlands.* Toim. Graf Reutern – Baron Nolcken, W., 1914.
Riasanovsky, Nicholas, *History of Russia*, 1984.
Rinta-Tassi, Osmo, *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918.* Opetusministeriö, 1986.
Rittmann, Herbert, *Deutsche Münz- und Geldgeschichte der Neuzeit bis 1914*, 2003.
Rossi, Reino, *Suomen Pankin korkopolitiikka vuosina 1914–1938.* Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja B:12, 1951.
Royle, Trevor, *Crimea. The great Crimean war 1854–1856.* 2004.
Ryti, Risto, Takaisin kultakantaan. *Yhteiskuntataloudellinen aikakauskirja 21*, 1925.
Ryti, Risto, Kultakannasta sekä keskuspankin tehtävistä ja mahdollisuuksista sen vallitessa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja 3*, 1931.
Ryti, Risto, Suomen Pankki. Teoksessa *Kaksikymmentä vuotta Suomen itsenäisyyttä.* Toim. Nuorvala, Kaarlo, 1937.
Savolainen, Raimo, Keskusvirastot, virastot ja laitokset 1809–1917. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996.* Hallintohistoriakomitea. Toim. Savolainen, Raimo, 1996.
Savolainen, Raimo, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*, 2006.
Savolainen, Raimo, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892.* Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14, 1994.
Sayers, Richard S., *The Bank of England 1891–1944 I-II & Appendixes*, 1976.
Schmidt, Alfred, Das russische Geldwesen während der Finanzverwaltung des Grafen Cancrin (1823–1845), *Russische Revue 7*, 1875.

von Schwerin, Frederik, *Författningar rörande banco werket i sammandrag och med anmärkningar*, 1828.
Schybergson, Emil, *Suomen Pankki 1811–1911*, 1914.
Schybergson, Per, Teollisuus ja käsityö. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1*. Toim. Jutikkala, Eino – Kaukiainen, Yrjö – Åström, Sven-Erik, 1980.
Schön, Jerzy, *Das polnische Bankwesen*, 1928.
Seitkari, O., Eduskuntalaitoksen uudistus. Teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia 5*. Toim. Seitkari, O. – Tuominen, Uuno, Eduskunnan historiakomitea, 1958.
Shaw, William, *The history of currency,* 1895 (jälkipainos 2005).
Siepmann, Harry, The international financial conference at Brussels, *Economic Journal 30, no. 120*, 1920.
Sieveking, Heinrich, Die Hamburger Bank 1619–1875. Teoksessa *Festschrift von Melle*, 1933.
Sieveking, Heinrich, Die Hamburger Bank. Teoksessa *History of the principal public banks*. Toim. van Dillen, J. G., 1934.
Simonsson, K. G., Riksbanken som centralbank 1904–1924. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 IV,* 1931.
Smith, Adam, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, 1776 (editio Everyman 1991).
Smith, Charles, The famine in Russia, *North American Review 154*, 1892.
Soikkanen, Hannu, *Kohti kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta*. 1899–1937, 1975.
Soininen, Arvo M., *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 96, 1974.
Sperling, J, The international payments mechanism in the seventeenth and eighteenth centuries. *Economic History Review 14, no. 3,* 1962.
Steuart, Sir James, *An inquiry into the principles of political oeconomy I–II,* 1767 (editio 1966).
von Stieda, Eugen, *Das livländische Bankwesen in Vergangenheit und Gegenwart*, 1909.
Storfurstendömet Finlands grundlagar jämte organiska författningar. Toim. Schybergson, Gustaf, 1907.
Suomen lakimiehet – Finlands jurister 1930. Suomen lakimiesliitto, 1930.
Suomen liikemiehiä. Affärsmän i Finland I, II, 1930.
Suomen Pankin ohjekirja I, II, 1935 (Suomen Pankin kirjasto).
Suomen Pankin virkailijakunta 1811–1967. Toim. Jääskeläinen, Mauno, 1967.
Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Toim. Vattula, Kaarina, 1983.
Sveriges riksbank, Oktrojerna för den palmstruchska banken, Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918 I,* 1918.
Sveriges riksbank, Statistiska tabeller. Teoksessa *Sveriges Riksbank 1668–1918–1924 V,* 1931.
Tallqvist, J. V., *Bidrag till belysande af det svenska myntets historia i Finland sedan år 1808.* Särtryck ur vetenskapssocietetets bidrag, 1900.
Talvio, Tuukka, *Suomen rahat*, 2003.
Tamminen, Mikko, *Suomen kaupunkien asuntotuotannon vaihtelut ja niiden syyt itsenäisyyden aikana,* 1945.
Tanner, Väinö, *Näin Helsingin kasvavan*, 1966.
Tarkiainen, Tuttu, Eduskunnan valitseminen. *Suomen kansanedustuslaitoksen historia. 9*. Toim. Tarkiainen, Tuttu – Salervo, Olavi. Eduskunnan historiakomitea, 1971.
Tarkka, Juha, The north European model of early central banking. Teoksessa *Designing central banks*. Toim. Mayes, David – Wood, Geoffrey, 2009.

Tingström, Bertel, *Sveriges plåtmynt 1644–1776 : En undersökning av plåtmyntens roll som betalningsmedel*, 1984.
Tingström, Bertel, Hur fastställes i myntordningarna vikten av 1 daler silvermynt i plåtmynt? *Svensk Numismatisk Tidskrift no. 7*, 2004.
Tommila, Päiviö, *Suomen autonomian synty 1808–1809.* 2. uud. laitos, 2008.
Toniolo, Gianni, *Central bank cooperation at the Bank for International Settlements, 1930–1973*, 2005.
Torvinen, Taimi, Autonomian ajan senaatti. Teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917–1966. I.* Valtioneuvoston historiatoimikunta, 1977.
Triffin, Robert, The myth and realities of the so-called gold standard. Teoksessa *The gold standard in theory and history*. Toim. Eichengreen, Barry – Flandreau, Marc, 1997.
Tudeer, A. E., *Suomen Pankki 1912–1936*, 1939.
Turtola, Martti, *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*, 1994.
Törnqvist, Leo, The Bank of Finland's consumption price index. *Bank of Finland Monthly Bulletin 16, no. 10*, 1936.
Waris, Klaus, *Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938,* 1945.
Wetterberg, Gunnar, *Pengarna och makten. Riksbankens historia*, 2009.
Virrankoski, Pentti, *Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta,* 1986.
Wójtowicz, Grzegorz – Wójtowicz, Anna, *A monetary history of Poland*, 2005.
Välloflige borgare ståndets protokoller vid landtdagen i Borgå år 1809. Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1886.
Zieliński, Ludwik, *Die Rubel jetzt und vor 100 Jahren*, 1898.
Åmark, K., En svensk prishistorisk studie. *Ekonomisk Tidskrift 23, no. 12*, 1921.
Ögren, Anders, *Empirical studies in money, credit and banking. The Swedish credit market in transition under the silver and gold standards, 1834–1913.* EHF – Stockholm school of economics studies in economic history No. 2, 2003.

HENKILÖHAKEMISTO

Adlerberg, Nikolai 299, 301, 303
Aejmelaeus, N. 79
Ahlman, Einar 486
Ailio, Julius 419, 522
Aleksanteri I 9, 10, 19, 20, 22, 25, 28, 30, 31, 49, 69, 73, 94, 109, 112, 122, 270, 384
Aleksanteri II 224, 230, 236, 241, 246, 268–270, 282, 294, 300, 301, 305, 306, 318
Aleksanteri III 230, 314, 315
Alkio, Santeri 568
Armfelt, Alexander 139, 238, 242, 269
Armfelt, August 239
Armfelt, Gustaf Mauritz 96–98, 111, 114, 139, 156, 166
Andreen, Per 38, 40, 51, 52
Arajärvi, Juhani 443–445
Araktšejev, A. 28, 78
Arola, Mika 18, 335, 340
Autio, Jaakko 309, 498, 509, 517 , 538

Bagehot, Walter 334, 353
Barckman, Didrik 44
Bark, Pjotr 410
Basilier, Kaarlo 429, 561, 563
Baster, Albert 535, 536
Berg, F. W. R. 194, 236, 238, 242, 342
Bernadotte, Jean-Baptiste 24
Beskow, Jacob 471
von Bismarck, Otto 252, 292
Björkbom, Algoth 104
Björkenheim, Gösta 422
Björkqvist, Heimer 181, 235, 290, 297, 299, 301
Björkstén, B. U. 192
Bladh, Petter 83, 86, 87, 104
Blidberg, Gustaf Wilhelm 148
Bloomfield, Arthur 329
Bobrikov, Nikolai 317
Bohnstedt, Ludwig 388, 389
Boije, A. F. 197
von Bonsdorff, Johan Gabriel 189, 196
Borg, C. G. 279
Borgström, H. 157, 176, 178, 179, 239, 241, 251, 265
Born, Axel 146
Borovitinov, Mihail 340
Branting, Hjalmar 470
Basilier, Karl 561, 429, 563
Brisman, Sven 50, 56, 64
Broberg, Uno 429, 561
Brok, P. F. 225
Broms, Bengt H. 567, 568
Brummer, Wilhelm 362
Bruncrona, G. A. 167, 168
Bunge, Nikolai 226, 308, 309
Burgman, Adolf 500, 569, 570
Buxhoevden, F. W. 22, 26, 27, 62, 65, 77, 164
Böcker, C. C. 157

Cajander, A. K. 566, 620
Castrén, Robert 300
Cassel, Gustav 425, 472, 475, 477, 495, 524, 542, 614
Chamberlain, Austen 489
Charpentier, Alfred 357, 370, 381
Churchill, Winston 488, 489, 491
Chydenius, Anders 47–49, 51, 83, 85, 86

von Collan, Clas 16, 410, 420, 421, 423, 425, 443, 445, 448, 561, 564, 575
Crisp, Olga 294, 310
Cronstedt, Jean 300
Cunliff, Walter 488, 489

von Daehn, Woldemar 315
Dahlberg, Erik 54, 76
Dahlström, Carl Magnus 239
Dahlström, Svante 362
Danielson (Danielson-Kalmari), J. R. 524
De Geer, Robert 119, 156, 157
Donner, Otto 377
Dreilick, Johan Jakob 9, 144, 157, 163
Drucki-Lubecki, Ksawery 120, 183, 228

Edelheim, Frans Ivar 148, 150
Eichengreen, Barry 462
Einaudi, Luca 286, 288, 289
Ekstedt, Jaakko 433, 436
Eloranta, Frans Evert 432, 433
Engel, C. L. 388

Falck, A. H. 157, 176
Fellman, G. E. 316
Fellman, N. I. 370
von Fieandt, Rainer 569
Flandreau, Marc 288, 291, 292
Florin, August 362
af Forselles, Arthur 490
Forsgren, C. R. 198
Forsman (Yrjö-Koskinen), G. Z. 365, 378
von Frenckell, Erik 522, 551, 563, 565–567, 572, 608
Frenckell, J. C. 13, 364
Frenckell, Reinhold 252, 383
Frey, Alexander 443, 444, 564, 609
Frisch, Eduard 316

Gadolin, Gustav 9, 11, 12, 81, 103, 104, 109, 129, 130, 144, 148
Gadolin, Johan 81
Gestrin, O. M. 157
Gilbart, James William 275
Greig, Aleksei Samuilovitš 183
Gråsten, Ernst 456, 563, 566, 569, 573
Gummerus, Henrik 435
Gurjev, Dmitri 71, 73, 74, 180
Gylling, Edvard 422–433, 436, 437, 442

Haapalainen, Eero 435
von Haartman, G. E. 12, 60–62, 76, 104, 166
von Haartman, Lars Gabriel 141, 143, 146, 149, 176, 189, 192, 193–200, 205, 236, 241, 255, 257, 269
von Haartman, Victor 273, 303, 362
Hackman, J. F. 239
Hackman, Wilhelm 300, 370, 374, 378
Hahl, Eero 499
Hakkila, Väinö 510
Hallberg, Emil Fr. M. 377
Hammarén, Johan 559
Haritonov, Pavel 410
Hawtrey, R. G. 218, 333, 340, 467, 518
Heckscher, Eli 63, 468, 470, 472–479, 483, 486, 490, 542
Heiden, F. L. 314, 315
Heidenstrauch, J. H. 168
Heikkinen, P. V. 571, 573
Heller, K. 70, 72
Helo, Johan 522, 530, 551, 571
af Heurlin, K. E. 192
af Heurlin, Lauri 500, 566, 567
Hising, Carl Gerhard 189
Hitler, Adolf 481
Hjelt, Frans G. F. 376, 377
Hjelt, Otto 350, 356, 357, 376
Holmsten, I. 79
Hoover, Herbert 513, 528, 587
Hornborg, J. G. 168
Huotari, Anton 422, 429–431, 433, 436, 442
Huttunen, Evert 422, 429, 430, 442
Hynninen, Emil 527, 528, 529
Hyvönen, Valde 570
Hällström, Gustaf 81
Hästbacka J. E. 546, 562

Idman, C. J. 130
Ikonen, Vappu 595, 596
Indrenius, Bernhard 299

Jack, G. J. 157
Jahnsson, Yrjö 501, 521, 522
Johansson, J. 157
Johansson, V. F. 521
Julin, Jakob 160
Julin, John 155, 157, 176, 178, 179
Junnila, Taave 522
Jussila, Osmo 238

Jutila, Kalle 570, 571, 573
Jägerhorn, J. A. 100
Järnefelt, Jalo 429, 561
Järvinen, Kyösti 572
Jääskeläinen, Karin 398

Kaarle XI 45
Kaarle XII 46
Kaarle XIII 24
Kaarle XIV Juhana 24, 64, 173
Kahra, Eljas 585
Kalliala, K. J. 485, 486, 563, 569, 585
Kallio, Kyösti 359, 419, 479, 481, 499–503, 510, 522, 526, 529, 530, 565, 568–570, 620
Kankrin, Georg 122, 180–185, 187, 307
Karjalainen, Albin 429, 430, 432, 433, 442
Katariina II (Suuri) 66, 67, 68,186
Katzenellenbaum, S. S. 409
Kerenski, Alexander 413
Keynes, John Maynard 460, 476, 487, 489, 514, 534
Kilpi, V. O. 158
Kivialho, Kaaperi 570, 571, 573
Kivimäki, T. M. 530
Klick, K. H. 75
Knjaževitš, Aleksandr 226–228
von Knorring, B. 75, 78
Kohonen, Jalo 428, 431, 436, 437, 442
Konstantin Nikolajevitš, 230, 303
Kordelin, Alfred 481, 565
Korkman, Sixten 16
Korpisaari, Paavo 358, 359, 505
Kosciuszko, Tadeusz 68
Kovero, Martti 585
Krook, B. 157
Kustaa III 33, 35, 49–51, 53, 68, 73, 107, 269
Kustaa IV Adolf 21, 23
Kuusinen, O. V. 433

Laaksovirta, Einari 433, 436, 442
Ladau, G. W. 168
Lahdensuo, Jalo 522, 523, 530, 572, 603, 605
Lamanskij, Jevgeni 226, 228
Langenskiöld, Fabian 236, 238–243, 245, 247, 248, 255, 474
Langenskiöld, Karl 425, 474
Lavonius, Alexander 198
Lavonius, W. A. 456, 475, 482–485, 548, 562, 563, 603, 604, 608

Lenin, V. I. 427, 428
Leppälä, Juhani 522, 523, 530, 570, 571, 603
Leroy-Beaulieu, Paul 300
Lesch, Bruno 44
Lester, Richard 504
Levitševa, I. N. 184
Lietzen, Nicolaus 44
Liljencrantz, Johan 49–51
Lindahl, Erik 539
Lindblom G. A. 370
Lindelöf, Lorenz 350, 376, 377
Lindgren, V. 585
Lindroos, Heikki 422
Lode, Otto Herman 147
Lundberg, Hans 539
Lundson, Johannes 567, 568, 573
Lvov, Georgi 412

MacDonald, Ramsay 515
Malm, Otto A. 374
Mannelin, A. 431, 432, 443
Manner, Kullervo 428, 437
Mannerheim, August 139, 141
Mannerheim, C. E. 27, 76, 79, 82, 87, 99, 105–111, 114, 139, 141
Mannerheim, C. G. 443
Markoff, Vladimir 339, 340
Mechelin, Leopold 276, 300, 305, 373, 375, 376, 378
Menschikoff, Aleksander 139, 175
Meurman, Agathon 350, 376, 378
Modeen, Gunnar 585
Molander, Herman 297, 301–304, 314, 315, 362
Mollien, N. F. 72
Monnet, Jean 461
Montgomery, Robert 275–279, 281, 297, 298, 300, 302, 305, 369, 370, 376–378, 388
Mundell, Robert 496
Mussolini, Benito 466
Mäkelin, Antti 435
Mäki, Jaakko 422, 429–433

Napoleon I 10, 11, 19–21, 24, 25, 35, 39, 73, 94, 97, 98, 111, 139, 166, 170,
Napoleon III 232, 285, 289, 290
Nevanlinna (Neovius), Ernst 316, 378, 456, 466, 484, 486, 522, 524, 525, 562, 603, 604, 605, 608

Nikolai I 94, 122, 187, 200, 206, 211, 222, 224, 269
Nikolai II 339, 412, 427
Nordenskiöld, Nils 300, 302
Nordström, J. J. 200
Nybom, F. K. 375
Nyström, Gustaf 388

Paasikivi, J. K. 448, 451, 453, 481, 486, 503, 510, 549, 550, 553, 564, 565, 574, 609
Paasivuori, Matti 422
Paavali I 68, 69
Paldani, Ida 398
Palmén, Ernst G. 377, 407, 422–424, 429–432, 440, 443
Palmén, Johan Philip 238
Palmroth, Casimir 299, 303, 304
Palmstruch, Johan 41–44
Paloheimo, Hjalmar 422
de Parieu, Felix 288
Pehkonen, E. Y. 486
Pekkarinen, Jukka 16
Pfaler, Leon 503
Pietari I (Suuri) 33, 66
Pietari III 33
Pintner, Walter M. 182, 184, 186
Pipping, Hugo 17, 65, 100, 110, 111, 149, 178, 199, 237, 316, 332
Pitkäniemi, F. M. 527–529
Pulkkinen, Yrjö 609

Quesnay, Pierre 517

Raeff, Mark 98
Ramsay, August 357, 423, 448, 565, 573, 602
Ramsay, I. L. 156
Ramsay, J. B. 156
Rangell, J. W. 569, 570
von Rehausen, Ernst Viktor 392
Rehbinder, Robert Henrik 93, 94, 96, 100, 139, 188, 176, 188
Renvall, Heikki 422, 443
Rhein, Thiodolf 244
Reutern, Mihail 226–233, 242, 243, 255, 293, 294, 302–308
Reuterskiöld, H. C. 103, 104
Ricardo, David 219
Rinta-Tassi, Osmo 438
Roosevelt, Franklin D. 533, 537
Rooth, Ivar 515
Rosenborg, J. W. 274, 279
Rosenkrantz, Hans 516
Rosenlew, Fredrik 374
Rossi, Reino 497, 498, 504, 510
Rothschild, M. A. 252
von Rothschild, Mayer Carl 252, 253
Rumjantsov, N. P. 75
Runeberg, Walter 318
Rygg, Nikolai 515
Ryti, Risto 18, 467, 479–488, 494, 501, 503, 505, 510, 511, 516, 517, 524, 527, 532, 534, 537, 539, 541, 543, 549, 550, 553, 557, 564, 565, 568–574, 584, 589, 602–606, 609, 620

Saarinen, Eliel 318
Sacklén (Edelsköld), Claës Johan 9, 12, 60, 62, 142–146, 148
Sacklén (Sackleen), Lars 176, 177, 189, 192, 196
Salter, Arthur 461
Saltykov, N. I. 28
Savolainen, Raimo 29
Schatelowitz, J. G. 245
Schauman, Georg 562, 563
Schreck, Harry 388
af Schulten, N. G. 168
Schybergson, Emil 14, 15, 18, 199, 200, 212, 330, 340, 359, 448, 618
Sederholm, Johan 104
Seppälä, Thomas Eliasson 79
Seyn, Frans Albert 339, 410
Siepmann, Harry 464
Sjöman, Olga 398
Skogman, Carl David 173
Smith, Adam 39
Snellman, J. V. 230, 233, 241–254, 274, 284, 362
Soininen, Arvo 254
Solitander, Johan 104
Speranski, Mihail Mihailovitš 25, 30, 71–73, 93–104, 108, 111, 113, 114, 166, 180, 183, 184, 228
Sprengtporten, Göran Magnus 22, 25–28, 75, 78, 96, 113, 164
Stalin, J. V. 427
Steinheil, Fabian 99, 111, 139
Stenroth, Otto 421, 456, 460–464, 467, 490, 562, 563–565, 567, 575, 578, 602, 608

Steuart, Sir James 38
Stjernvall, C. G. 130, 197, 205
Stjernvall, F. G. 350, 376, 377
Stjernvall-Walleen, Emil 243, 299, 300, 302, 303
Ståhlberg, K. J. 378, 407, 422, 429–432, 479, 510
Sundgren, Bertel 435
Sundvall, J. 157
Sunila, J. E. 511, 521, 523, 530, 605
Suviranta, Bruno 541, 542, 569, 584, 585
Svinhufvud, P. E. 427, 443, 444, 510, 511, 530
Söderholm, Karl 422

Tallqvist, J. V. 171, 172, 199, 201
Talvio, T. 318
Tammelander, Carl 198
Tamminen, Mikko 507
Tanner, Väinö 412, 419, 425, 456, 467, 468, 486, 522, 527, 562, 567, 569, 571, 603–608, 620
Tengström, Jakob 26, 83–85, 90–92, 94, 103, 107
Tessin, Nicodemus 54
Thesleff, Alexander 175
Thilen, Julius 362
Tigerstedt, Ida 398
Tilgmann, Ernst 364
Tilgmann, Ferdinand 364
Tjaeder, Jean Gabriel 60–62, 76, 104, 109, 114
Tokoi, Oskari 412, 413, 419, 422, 427, 605
Trapp, Carl Wilhelm 146, 148–150, 189
Trapp, Kristian 149
von Trapp, Robert 144, 148, 150, 362
von Troil, Knut 26, 62
von Troil, S. W. 197, 198, 300, 375
Tudeer, A. E. 15, 16, 508, 527, 583–585
Tulindberg, Erik 109, 111
Törnqvist, Leo 538

Unonius, P. M. 104

Vennola, J. H. 466, 481, 565, 568
Vesterinen, Vihtori 522, 523, 530, 571, 603
Virkki, Mikko 433, 436
Vyšnegradski, Ivan 309, 310, 316

Walleen, Carl Johan 100
Wallenberg, A. O. 276, 286, 300
Wallenius, A. O. 435
Wallenius, Ivar 76, 77
Wartiovaara, Jonathan V. 448
Wasastjerna, J. O. 460, 486
Wasenius, A. F. 370
Wasenius (Vasarla), Hugo 484, 486
Wegelius, T. H. 375, 421
Westerlund, F. W. 405
Wiik, K. H. 433, 442
Wikström, Emil 246, 384, 388
Willandt, O. W. 585
von Willebrand, L. 156
Winter, Arndt Johan 109, 141
Winter, Johan Gustaf 130, 141, 147, 148, 157, 158, 160, 168, 189, 205
Wirzen, Fanny 398
Witte, Sergei 310, 311, 317, 335
Wuolijoki, Wäinö 419

Yrjö-Koskinen (ks. Forsman)
Young, Owen G. 586

Zakrevski, Arseni 139
Zieliński, Ludwik 225, 227

Åmark, Per 56
Åström, Hemming 374

Öhrnberg, C. A. 279

© 2014 Suomen Pankki. Kirjoittaneet **Antti Kuusterä** ja **Juha Tarkka**.

Graafinen suunnittelu ja taitto: Jarkko Hyppönen
Kirjaintyyppi: Ludwig, suunnittelija Jarkko Hyppönen

Painettu teos julkaistu vuonna 2011.
Painopaikka: Otavan Kirjapaino Oy
Keuruu 2011
Valokuvat teoksen sivuilla 20, 215, 223, 253 ja 491
julkaistaan tekijänoikeussyistä myöhemmin.

ISBN 978-951-1-24271-0